

HİTİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL
BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ
DERGİSİ

HİTİT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

ISSN: 1308 - 5107

e-ISSN : 2536-4944

YIL 10 SAYI 1

HAZİRAN 2017

Hitit Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
ISSN 1308-5107
e-ISSN 2536-4944
Haziran 2017, Cilt: 10, Sayı: 1

Hitit University
Journal of Social Sciences Institute
ISSN 1308-5107
e-ISSN 2536-4944
June 2017, Volume: 10, Issue:1

Yayın Sahibi/Owner on behalf of Hitit University
Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına

Prof. Dr. Reha Metin ALKAN (Rektör / Rector)

Yazı İşleri Müdürü / Editor in Chief

Prof. Dr. Mehmet EVKURAN
(Enstitü Müdürü / Director of the Institute)

Editor / Editor

Doç. Dr. Yakup ÇOŞTU

Uluslararası İlişkiler Editör Yardımcısı /
International Assistant Editor

Doç. Dr. Metin UÇAR

Editör Yardımcısı / Assistant Editor

Arş. Gör. Altuğ ORTAKCI

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Ahmet ÖZALP
Prof. Dr. Faruk YAMANER
Prof. Dr. İrfan ÇAĞLAR
Prof. Dr. Mehmet AZİMLİ
Prof. Dr. Mehmet DEMİRYÜREK
Prof. Dr. Mehmet EVKURAN
Prof. Dr. Süleyman GEZER
Prof. Dr. Şaban HAKLI
Prof. Dr. Yaşar Erkan ERSOY
Doç. Dr. Deniz AYTAÇ
Doç. Dr. Meral DEMİRYÜREK
Doç. Dr. Metin UÇAR
Doç. Dr. Selçuk KENDİRLİ
Doç. Dr. Taha Bahadır SARAÇ
Doç. Dr. Yakup ÇOŞTU

Yazı ve Redaksiyon Kurulu / Proofreading Board

Arş. Gör. Altuğ ORTAKCI

Yayın Danışma Kurulu / Scientific Advisory Board

Prof. Dr Eugenia CUNHA
(University of Coimbra, PORTUGAL)
Prof. Dr. Burhanettin TATAR
(Ondokuz Mayıs University, TURKEY)
Prof. Dr. İbrahim SİRKEÇİ
(Regent's University London, UK)
Prof. Dr. Şaban Ali DÜZGÜN
(Ankara University, TURKEY)
Prof. Dr. Tal SIMMONS
(Virginia Commonwealth University, USA)
Prof. Dr. Ebrahim MOOSA,
(University of Notre Dame, USA)
Doç. Dr. Joseph UGRAŞ
(La Salle University, USA)
Dr. Anja PETAROS
(University of Rijeka, CROATIA)

Tarandığı İndeks ve Veritabanları / Indexed by

TÜBİTAK-ULAKBİM-Sosyal ve Beşeri Bilimler V.
CITEFACTOR-Akademik Scientific Journals
SCIPIO- Scientific Publishing & Information Online
INDEX COPERNICUS INTERNATIONAL
ASOS- Akademia Sosyal Bilimler İndeksi
ARASTIRMAX- Bilimsel Yayın İndeksi
AKADEMİK DİZİN- Akademik Türk Dergileri İndeksi
TEİ- Türk Eğitim İndeksi
İDEAL ONLINE KUTUPHANE
SOBIAD-Sosyal Bilimler Atf Dizini

Tasarım - Baskı / Design - Printing
BirMedya

Yeniöl Mah. Gazi 12. Sok. No:9/13 ÇORUM
t: 0.364 225 66 64
www.birmedya.net

Baskı Yeri ve Tarihi / Publication Place and Date

Çorum, 2017

Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (HÜSBED) hakemli ve bilimsel bir süreli yayın organıdır. Yılda iki sayı olarak yayımlanır. Dergide yayınlanan yazıların her türlü içerik sorumluluğu yazarlarına ait olup Enstitümüzün kurumsal görüşünü yansıtmamaktadır. Yazılar yayıncı kuruluştan izin alınmadan kısmen veya tamamen bir başka yerde yayınlanamaz.

Hitit University Journal of Social Sciences Institute (HÜSBED) is a peer-reviewed academic journal which is published twice per year. All the responsibility for the content of the papers published here belongs to the author/authors, and does not express the official view of the Institute. Copyright©: Without getting permission of the journal, papers published here cannot be published partially or totally on other media.

*****

Dergimizin Yayın ve Yazım İlkeleri bu sayının son kısmındadır

BU SAYININ HAKEMLERİ / *Peers of this Issue*

- Prof. Dr. Abdullah ÇOLAK
(Hitit Üniversitesi)
- Prof. Dr. Filiz Nurhan ÖLMEZ
(Ahi Evran Üniversitesi)
- Prof. Dr. İsmail AYDOĞAN
(Kırıkkale Üniversitesi)
- Prof. Dr. Mehmet ACA
(Marmara Üniversitesi)
- Prof. Dr. Mehmet EVKURAN
(Hitit Üniversitesi)
- Prof. Dr. Melda ÖZDEMİR
(Gazi Üniversitesi)
- Prof. Dr. Muammer CENGİL
(Hitit Üniversitesi)
- Prof. Dr. Ramazan GÖKBUNAR
(Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
- Prof. Dr. Şuayip ÖZDEMİR
(Amasya Üniversitesi)
- Doç. Dr. Ferhat AKDEMİR
(Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
- Doç. Dr. Adalet HAZAR
(Başkent Üniversitesi)
- Doç. Dr. Ahmet Cem ERKMAN
(Ahi Evran Üniversitesi)
- Doç. Dr. Ahmet MUTLU
(Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
- Doç. Dr. Ahmet ÜSTÜN
(Amasya Üniversitesi)
- Doç. Dr. Atilla ENGİN
(Cumhuriyet Üniversitesi)
- Doç. Dr. Ayşe Zişan FURAT
(İstanbul Üniversitesi)
- Doç. Dr. Cuma ÇATALOLUK
(Gazi Osman Paşa Üniversitesi)
- Doç. Dr. Erkan DEMİRKAN
(Hitit Üniversitesi)
- Doç. Dr. Fatih DUMAN
(Hitit Üniversitesi)
- Doç. Dr. Halil APAYDIN
(Amasya Üniversitesi)
- Doç. Dr. Hasan DAM
(Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
- Doç. Dr. Hasan Yücel BAŞDEMİR
(Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
- Doç. Dr. İbrahim TURAN
(Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
- Doç. Dr. İlker SAKINÇ
(Hitit Üniversitesi)
- Doç. Dr. Mehmet Ali YOLCU
(Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)
- Doç. Dr. Nezir AKYEŞİLMEN
(Selçuk Üniversitesi)
- Doç. Dr. Okşan BAŞOĞLU
(Gazi Üniversitesi)
- Doç. Dr. Özcan GÜNGÖR
(Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
- Doç. Dr. Selçuk KENDİRLİ
(Hitit Üniversitesi)
- Doç. Dr. Yakup ÇOŞTU
(Hitit Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Ayhan BABAROĞLU
(Hitit Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Ahmet OKTAN
(Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Ali BAYRAM
(Hitit Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Alparslan UĞUR
(Kırıkkale Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Atiye NAZLI
(Hitit Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Bayramali
NAZIROĞLU
(Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)

BU SAYININ HAKEMLERİ / *Peers of this Issue*

Yrd. Doç. Dr. Buğra KALKAN
(İzmir Katip Çelebi Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Duygu KOCA
(Hacettepe Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Erjada PROGONATI
(Hitit Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Erkan HİRİK
(Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Eşref Savaş BAŞCI
(Hitit Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Fatih KONAK
(Hitit Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Fatma YAŞAR EKİCİ
(İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Feyza CEYHAN ÇOŞTU
(Hitit Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Gamze ÇİFTÇİ
(Hitit Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Gökhan KAYA
(Hitit Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Hasan UYGURTÜRK
(Karabük Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Hediyeullah AYDENİZ
(Marmara Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Hülya ÇAĞIRAN
KENDİRLİ
(Hitit Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. İlker KÖSTETELİOĞLU
(Amasya Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. İsa SARI
(Hitit Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Kamil ÇOŞTU
(Bartın Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Kürşat EFE
(Amasya Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ali BOZKUŞ
(Hitit Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Mustafa BİLGİN
(Hitit Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Mustafa KARATAŞ
(Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Mustafa TAYTAK
(Uşak Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Nilay KÖLEOĞLU
(Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Ömür DEMİRER
(Hitit Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Özden KANTER
(Hitit Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Seçil HİRİK
(Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Serpil PEKDOĞAN
(Hitit Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Sevinç SOYACAK
ÖZALP
(Hitit Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Sinan YALÇIN
(Erzincan Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Sultan KESKİNKILIÇ
KARA
(İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Umut GÜMÜŞ
(Adnan Menderes Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Ümit AKTI
(Dumlupınar Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Veysel DİNLER
(Hitit Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Yavuz AKÇI
(Adıyaman Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Yetkin Utku KAMUK
(Hitit Üniversitesi)

EDİTÖRÜN NOTU

Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (HÜSBED) 10. cilt 1. sayısıyla siz değerli okuyucularının beğenisine sunulmuş bulunmaktadır.

Doçentlik başvuruları ve akademik teşvik için istenilen nitelikli dergi sınıfında yer alan, yayın periyodu düzenli olan bilimsel nitelikli akademik bir dergi olan HÜSBED, bu sayı ile onuncu yılına adım atmış bulunmaktadır.

Dergimizin Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü'nden e-ISSN'si alınmıştır. Bu sayısından itibaren HÜSBED, sadece e-dergi (online) olarak yayım hayatına devam edecektir.

Dergimize gönderilen çalışmaların sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Bu yoğun ilgi, aynı sene içerisinde gönderilen bazı çalışmaların takip eden periyotta yayımlanmamasına neden olabilmektedir. Bu konuda, dergimize çalışmalarını gönderecek siz değerli araştırmacıların anlayışlı olacağını ümit etmekteyiz.

Ayrıca, dergimizin bu sayısında hakem/panalist görevinde bulunan değerleri akademisyenlere de teşekkür ederiz.

Yayımlanması isteğiyle Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'ne göndereceğiniz makale, çeviri, tanıtım ve değerlendirme yazılarınızı, www.sbedergi.hitit.edu.tr/ veya <http://dergipark.gov.tr/hititsosbil> adresinden açık dergi sistemine ücretsiz üye olarak, kendi hesabınız üzerinden gönderebilirsiniz.

Yeni sayılarda buluşmak temennisiyle...

Doç. Dr. Yakup ÇOŞTU

HÜSBED Editörü

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

MAKALELER / ARTICLES

- İsmail DEMİREZEN** 1
Max Weber, Kapitalizm ve İslam
Max Weber, Capitalism and Islam
- Fatih DUMAN** 15
Muhafazakâr İdeolojide Farklı Düşünce Gelenekleri Bağlamında 'Muhafazakârlığın Doğası'
'The Nature of Conservatism' in the Context of Different Traditions of Thought in the Conservative Ideology
- Nuri Özgür DOĞAN**..... 35
Yusuf ERSOY
Etkinlik Ölçümü: Tekstil Sektöründe Bir İşletme Örneği
Efficiency Measurement: A Case Study of A Firm in The Textile Sector
- Özcan GÜNGÖR** 45
Üst Kavramsallaştırma Olarak Alevilik: Akide ve İbadetler Açısından Alevilik-Nusayrılık İlişkisi
Alevism as a Supra Conceptualized: Relationship Between Alevism and Nusayrism in Terms of Beliefs and Practices
- Sabiha KILIÇ**..... 71
Semra DEMİR
Turizm Pazarlamasında Yerli Turistlerin Turizm Talebini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: Sinop İli Örneği
Determining Factors Which Effect The Local Tourists' Demand To The Tourism Marketing: A Study On Sinop
- Gülizar AKKUŞ** 99
Turizm Fakültesi Öğrencilerinin Helal Konseptli Otelere Bakış Açısı
Perspective of Halal Hotels in Tourism Faculty Students
- Gül ARIKAN AKDAĞ** 121
Adalet ve Kalkınma Partisi: Kürt Sorununun Yeniden Tanımlanması ve Türkiye'nin Değişen Ortadoğu Politikası (2002-2011)
The Justice And Development Party: The Redefinition Of The Kurdish Issue And The Changing Middle Eastern Policy Of Turkey (2002-2011)
- Derya ATABEY** 145
Anasının Devam Eden Çocukların Annelerinin Anne Tutumlarının İncelenmesi (Çorum İli Örneği)
A Study into the Mother Attitudes of the Mothers Having a Child Attending to a Kindergarten City of Çorum Sample
- Ali Metin BÜYÜKKARAKAYA** 169
Ali Akın AKYOL
Kameray ÖZDEMİR
Tepecik-Çiftlik Neolitik Topluluğunda Sütten Kesme Sürecinin İncelenmesi
Investigation of Weaning Process in The Neolithic Period Tepecik-Çiftlik Population

Aslı BÜYÜKOKUTAN TÖRET	197
Azerbaycan Türkleri Atasözlerinin Sosyal Kontrol Mekanizmasını Sağlama İşlevi <i>The Function of Providing Social Control Mechanism of Azerbaijan Proverbs</i>	
Ozan BÜYÜKYILMAZ	209
Ferda ALPER AY Etik Liderliğin Örgütsel Vatandaşlık Davranışına Etkisinde Örgütsel Adaletin Rolü <i>The Mediating Role of Organizational Justice on the Impact of Ethical Leadership on Organizational Citizenship Behavior</i>	
Emrah ÇETİN	235
Kurucasile Kömür Madeni Ocağı ve İşletme İmtiyazı <i>Kurucasile Coal Mine And Its Operating Rights</i>	
Mustafa Tolga ÇIRAK	249
Akgüney Geç Roma- Bizans Dönemi Toplumunu Üzerine Paleodemografik Çalışma <i>Paleodemographic Study on Akgüney Late Roman- Byzantium Populations</i>	
Ömür DEMİRER	265
Eyyüp Ensari ŞAHİN Hacer ÖLÇER Recep ÇAKAR Harun KISACIK İşverenlerin Asgari Ücret Artışlarına İlişkin Algılarının Ölçülmesi: Çorum İli Örneği <i>Measuring The Perception Of Employers On Wage Increases: Corum Province Example</i>	
Davut ELMACI	279
4+4+4 Eğitim Sisteminin Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığına Yansımaları <i>Reflection of the 4+4+4 Education System to Ministry Of Family And Social Policies</i>	
H. Kübra ENSERT	293
Oylum Höyük'te Dagan Kültü? <i>Dagan's cult at Oylum Höyük?</i>	
Engin AKMAN	305
İbrahim BOZKURT Menkul Kıymet Yatırımlarına Yön Veren Faktörlerin Önem Düzeyine Göre Tespiti: Akademisyen Gözüyle Bir Bakış <i>Determining The Factors Affecting The Security Investment Decisions Hierarchically: Perspective Of Finance Academics</i>	
Arzu EVECEN	321
Sema ETİKAN Hande KILIÇARSLAN Günümüzde El Sanatlarına Yaklaşım; Ödemiş İğne Oyaları <i>An Approachment To The Handcrafts Today; The Example Of Ödemiş Needlework</i>	
Ufuk GERGERLİOĞLU	333
Kemer Sıkma Politikalarındaki Büyük Risk: Mali Tuzak <i>Great Risk in Austerity Policies: Fiscal Trap</i>	
Filiz GÖKTUNA YAYLACI	345
Süper-Çeşitlilik Çağında Çokkültürcülük <i>Multiculturalism In The Age Of Super-Diversity</i>	

İbrahim GÜL	365
Fatma TÜRKMEN	
Nurullah AKSEL	
Aday Öğretmen Görüşlerine Göre Aday Öğretmen Yetiştirme Sürecinin Değerlendirilmesi <i>Evaluation of the Candidate Teacher Training Course According to Candidate Teacher Opinions</i>	
Seçil HİRİK	389
Öbek Yapılarda Yönetim <i>Government on Phrasal Structures</i>	
Tuğba KILIÇER	417
Uğur UĞUR	
Tüketim İletişiminin Çocukların Yiyecek Tercihlerindeki Rolü: Ebeveynlerin Bakış Açılan Üzerine Bir Araştırma <i>The Role Of Consumption Communication On Children's Food Choices: A Research On Parental Perspectives</i>	
Neslihan KOÇ	443
Katılımcı Bütçe Anlayışının Türkiye Açısından Değerlendirilmesi <i>Evaluation of Participatory Budget Approach in Turkey</i>	
Bayramali NAZIROĞLU	471
H. Yusuf ACUNER-Ali BİRİNCİ	
DKAB ve İHL Meslek Dersleri Öğretmenlerinin İnsan Doğasına İlişkin Tutumları <i>Attitudes of Religious Culture and Moral Knowledge Teachers and Religious Vocational High School Teachers towards Human Nature</i>	
Serpil PEKDOĞAN	503
Çocukluk Döneminde Amerika'da Uygulanan Değerler Eğitimi Programları <i>Values Education Programs At America in Childhood</i>	
Nur ŞAT	521
Tuğçe GÖVER	
Engelliler İçin Belediyelerin Erişilebilirlik Sorumlulukları: Çorum Engel Haritası Projesi <i>Accessibility Responsibilities for Municipalities for People With Disabilities: The Barrier Map Project of Çorum City Center</i>	
Fatma YAŞAR EKİCİ	543
Okul Öncesi Eğitim Kurumlarındaki Aile Katılım Çalışmalarına Katılan ve Katılmayan Ailelerin Çocuklarının Sosyal Beceri ve Problem Davranışları Arasındaki İlişki <i>The Relationship Between Social Skills and Problem Behaviours of the Children that Their Families Involve and Do Not Involve</i>	
Eylem ARSLAN	563
Doğal Reklam: Güncel Bir İnternet Reklamcılığı Yöntemi Olarak Doğal Reklamın Tüm Yönleriyle İncelenmesi <i>Native Advertising: Examining Native Advertising In All Aspects As A Current Internet Advertising Method</i>	
Hüseyin ARAS	585
Türkiye'de Turizm Güvenliği Sorunu <i>The Problem of Tourism Security in Turkey</i>	
Mücahit AKKUŞ	611
Anlambilim Açısından Bir Tıp Metni İncelemesi "Tecüme-i Ebubekir Er- Razi" <i>An Investigation of a Medical Text For The Semantics of "Tercüme-i Ebubekir Er-Razi"</i>	

Hamdi KARAKAŞ 629
Adem DOĞAN

Sınıf Öğretmenlerinin Sınıfta Kullandıkları Bilgi İletişim Teknolojilerine Yönelik
Olumsuz Tutumları ve Yaşadıkları Sorunlar

*Primary School Teachers' Negative Attitudes towards Information and Communication
Technology (ICT) and Their Problems*

Mehmet SARIÇALI 655
Seydi Ahmet SATICI

Bilinçli Farkındalık ile Psikolojik Kırılganlık İlişkisinde Utangaçlığın Aracı Rolü

Shyness as Mediating Role Between Mindfulness and Psychological Vulnerability

TANITIM VE DEĞERLENDİRME YAZILARI / BOOK REVIEWS

Burak GÜNEŞ 671
Kurki, Milja. Causation in International Relations: Reclaiming Causal Analysis

Burcu ÖZAYDIN YAKIŞTIRAN 679
Meral DEMİRYÜREK, (2016). Orhan Hançerlioğlu Hikâyesinden Öte Romandan Beri

Maşite SEVİMLİ 685
Aliya İzzetbegoviç, Doğu ve Batı Arasında İslam

Ömer DİNÇ 691
Selim TÜRCAN, Neshin Problematik Tarihi

MAX WEBER, KAPİTALİZM VE İSLAM

İsmail DEMİREZEN*

Atıf/©: Demirezen, İsmail (2017). *Max Weber, Kapitalizm ve İslam*, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 10, Sayı 1, Haziran 2017, ss. 1-14

Özet: Weber'in İslam hakkındaki yorumlarını anlamaya çalıştığımız bu makale beş bölümden oluşmaktadır. İlk olarak, modern kapitalizmin ortaya çıkışı ile İslam toplumları hakkındaki tezine bir zemin oluşturabilmek için, O'nun erken dönem İslam yorumları açıklanacaktır. İkinci olarak, İslam inançlarının modern kapitalizmin gelişmesini engelleyip engellemediğini anlayabilmek için modern kapitalizmin ortaya çıkışı ile protestan ahlakı ilişkisi hakkındaki tezi açıklanacaktır. Üçüncü olarak, İslam dünyasında modern kapitalizmin gelişmesini İslami patrimonyalizmin engellediği iddiası tartışılacaktır. Dördüncü olarak, Weber'in İslam şehirlerinin, modern kapitalizmin Müslüman ülkelerde gelişmesinin engellenmesinde etkili olduğu düşüncesi incelenecektir. Son olarak, İslam hukukunun modern kapitalizmin gelişmesini engelleyip engellemediği hakkındaki iddiaları ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Max Weber, İslam, Kapitalizm, Protestan Ahlakı.

Max Weber, Capitalism and Islam

Citation/©: Demirezen, İsmail (2017). *Max Weber, Capitalism and Islam*, Hitit University Journal of Social Sciences Institute, Year 10, Issue 1, June 2017, pp. 1-14

Abstract: As we are concerned with prompting an understanding of Weber's commentary on Islam, our remarks will fall under five headings. First, there is to be clarified Weber's commentary on early Islam to ground the discussion of his thesis about Islamic societies and the rise of modern capitalism. Secondly, there is to be examined his thesis about the relevance of the protestant ethics on the emergence of modern capitalism in order to understand whether or not Islamic beliefs impeded the development of modern capitalism. Thirdly, there are discussions that arise from Weber's claim that Islamic patrimonialism impeded the rise of modern capitalism in Islamic societies. Fourthly, we will notice Weber's discussions about Islamic cities' important effects on the hindrance of modern capitalism in Muslim societies. Finally, this paper will evaluate Weber's thesis on whether or not Islamic law impeded the rise of modern capitalism.

Keywords: Max Weber, İslam, Capitalism, Protestant Ethic.

I. INTRODUCTION

Max Weber (1864-1920) is best known for his study of protestant ethics and the spirit of modern capitalism. In that study, Weber claimed that Calvinism helped modern capitalism to rise. To strengthen his claim, he looked at other major world religions. From this perspective, he also took up Islam, which is one of the six major religions that he was mostly interested in (Schluchter, 1999, 53). He was interested in early Islam and its important features. In this attempt, Weber presented important commentaries on Islam. With his studies on Islam, he met the needs of systematic studies of Islam (Turner, 1974, 7). This situation makes the examination of Weber's commentary on Islam an important research priority.

The present study is offered in the conviction that it is important to explain Weber's commentary on Islam. While Weber presented important commentaries on religions, his interpretation of Islam enables the reader to test Weber's thesis about religion and society, especially capitalism. Thus, I am going to focus on his interpretation of Islam. In this attempt, it is necessary to address these questions: What were Weber's theses about the relationship between Islam and social institutions, especially the emergence and insistence of capitalist institutions?

As we are concerned with prompting an understanding of Weber's commentary on Islam, our remarks will fall under five headings. First, there is to be clarified Weber's commentary on early Islam to ground the discussion of his thesis about Islamic societies and the rise of modern capitalism. Secondly, there is to be examined his thesis about the relevance of the protestant ethics on the emergence of modern capitalism in order to understand whether or not Islamic beliefs impeded the development of modern capitalism. Thirdly, there are discussions that arise from Weber's claim that Islamic patrimonialism impeded the rise of modern capitalism in Islamic societies. Fourthly, we will notice Weber's discussions about Islamic cities' important effects on the hindrance of rational capitalism in Muslim societies. Finally, this paper will evaluate Weber's thesis on whether or not Islamic law impeded the rise of modern capitalism.

II. THE ORIGIN OF ISLAM

Before attempting to focus on the larger developmental issues which are at the center of Weber's comparative focus on the relationship between Islamic

society and modern capitalism, it is useful to briefly discuss Weber's commentary on some essential features of early Islam and Weber's methodology on which it stands. By examining the rise of Islam, chapter two tries to focus on illustrating the importance of Weber's methodology in sociology and his failure in applying to the principles of his methodology as he was evaluating early Islam. Thus, the chapter not only explains the features of early Islam to ground the discussion of Weber's thesis about the relationship between Islam and capitalism, but presents Weber's methodology on which it stands as well.

Before considering his commentary on the origin of Islam, it is necessary to notice the foundation to which he claimed to adhere. Weber emphasized that social actions could be explained from subjective meanings which actors attached to their actions. He offers a type of understanding that makes an attempt to interpret the motivations of actions or causes of social actions by employing the intentions of actors.

Describing sociology, Weber expressed his methodological foundations in sociology (Weber, 1968, 4):

Sociology (in the sense in which this highly ambiguous word is used here) is a science concerning itself with the interpretative understanding of social action and thereby with a casual explanation of its causes and consequences. We shall speak of "action" insofar as the acting individual attaches a subjective meaning to his behavior. -Be it overt or covert, omission or acquiescence. Action is "social" insofar as its subjective meaning takes account of the behavior of others and is thereby oriented in its course.

After Weber's methodological foundations in sociology are explained, it is easy to discuss about Weber's commentary on the rise of Islam. This discussion discusses whether Weber followed his methodological principles in his commentary on the rise of Islam and whether his commentary is factual true or not.

According to Weber, Islam was a religion which emerged at Mecca as a pietistic movement but that in Medine mutated into a secular and military one. Summarizing this development, Weber wrote (Weber, 1968, 444):

The religion of Muhammad, which is fundamentally political in its orientation and his position in Medine, which was in between that of an Italian (Podesta) and of Calvin of Geneva, grew primarily out of his purely prophetic mission. A merchant, he was first a leader of pietistic bourgeois conventicles in Mecca, until he realized more and more clearly that the ideal external basis for his missionizing would be provided by the organization of the interests of the warrior clans in the acquisition of booty.

Weber described Mohammed as a person who reshaped Islam according to the needs of warriors. In Weber's view, Mohammed realized that if he met the needs of warriors, he would be successful in the spreading of Islam. Thus, he applied to warriors and refashioned Islam in terms of warriors' mundane needs and military interests. Thus, Islam constituted the "psychological dynamism" for warrior clans, and some Islamic beliefs were adapted "almost entirely to the aim of the psychological preparation of the faithful for the battle in order to keep a maximum numbers of combatants for Islam. Such combatants fight not for the sake of Muhammad and Islam, but for the desire for land and power. Hence, the religious war in Islam was essentially for the sake of land and power (Turner, 1974, 34)."

As Turner argued, Weber's account of the origin of Islam is problematic on two points. First, Weber failed to apply his methodical principles that are previously explained in this chapter, and second, there are factual problems in his connecting the religious success to warrior groups (Turner, 1974, 34).

Having ignored the Koranic and the Prophet Mohammed's accounts of early Islam, Weber did not succeed in applying his methodology. If he had applied to his methodology, he must have first given an ear to the voice of Koranic accounts of the early Islamic fight. Instead of him, we can give an ear to the voice of the Qur'an: "But if they (enemy) incline to peace, you also incline to it, and (put your) trust in Allah. Verily, He is the All-Hearer, the All-Knower (The Qur'an, H.1419, 240)." In the verse, the Qur'an stated that Muslims must be ready for peace even in the midst of the fight if there is any inclination towards peace on the other side. There is no merit merely in a fight by itself. It should be a joyful duty not for itself but to establish the reign of peace.

Furthermore, Weber accused early Muslims of being opportunists. However, the Qur'an, which early Muslims believe to be God's book, itself differentiated among the believer, the unbeliever and the hypocrite. The hypocrite can be

defined as a person who does not accept a purely prophetic mission but enters into Islam for short-term benefits. In this distinction, the Qur'an condemns hypocrites and considers them lower than the unbeliever. Uncovering the intention of hypocrites, the Qur'an says: "Had it been near gain (booty in front of them) and an easy journey, they (hypocrites) would have followed you, but the distance (Tabuk distance) was long for them; and they would swear by Allah "if we only could, we would certainly have come forth with you." They destroy their own selves, and Allah knows that they are liars (The Qur'an, H.1419, 250)."

Weber did not make an attempt to look at Mohammed's statements to grasp his intentions. If, when evaluating Mohammed's intentions, he had looked at Mohammed's statements, he would have understood that he had been hostile to an opportunist commitment to Islam. Having condemned the opportunist and the one who shows off, the Prophet Muhammad said: "Motive determines the value of all conduct, and a person attains that which he desires. The holy Prophet was asked: Which of the three strives in the cause of Allah, one who fights in order that he should display his bravery, or one who fights out of a feeling of indignation, or one who fights in order to show off? He replied: He who fights so that the word of Allah be exalted, is the one who strives in the cause of Allah (Nevevi, 1975, 2-3)." This hadith clearly expressed that the warrior people who fought not for the sake of Allah were not praised but condemned by the Prophet.

In addition, there are factual problems in Weber's connecting the religious success to warrior groups on two points. First, Islam can be accepted as the religion of the city, not of the warriors. Islam originated in the city of Mecca and flourished in the city of Medine (Turner, 1974, 35). When one examined the Qur'an and the Sunnah as the primary and secondary sources of Islam, he realized that these sources were essentially involved in the principles which arrange the city life and civilization. Thus, early Islam causes urban norms to triumph over nomadic ones and the city life over bedouin life (Turner, 1974, 35). Second, early Islam is not a religion of warriors, but of those who defend themselves from enemies. When Weber considered early Muslims world-conquering warriors, he may have not noticed that early Muslims tried to defend themselves against their enemies. When the wars in which early Muslims were involved are examined, it is uncovered that they fought against enemies only in order to defend themselves. For example, in the Hendek (AD. 627) battle, Meccan people decided to get rid of Muslims completely and

prepared a big army of their period. In this fight, Muslims did not have anything to do except to fight against the army approaching them. Thus, Muslims decided to make a peaceful defense, and they dug ditches around Medina in order to protect themselves from the Meccan army (Watt, 1962, 168). As a result, the war finished without damaging any person's life on both sides. If early Muslims had been warriors, they would have fought against their enemy actively. However, choosing to fight peacefully, Muslims prevented a big war that would have caused many people to die.

According to Turner, having described Islam as a religion of world conquering warriors, Weber accepted a material and determinist perspective in explaining religious success. However, there are some defects in Turner's interpretation of Weber. Because Turner tried to interpret Weber's commentary on Islam in terms of his relation to Marx, he must have been lost in his comparison of Weber with Marx (Fischhoff, 1976, 272), and hence, he may have interpreted Weber's commentary in a manner reducing Weber's commentary into Marx's perspective. As it is discussed in this chapter, it is true that Weber failed to apply his methodology, but it is impossible to regard Weber as one who admitted a material and determinist perspective since he believed that social actions could be explained by their relations to religious ideas. If Weber did not accept a material and determinist perspective, and his failure to apply his methodology is true, why did not he succeed in applying his methodology? His failure may be related to the fact that his ideas about Islam were similar with the common nineteenth-century misconception about Islam. Furthermore, according to Wolfgang Schluchter, let alone Weber's knowledge about general Islam, his knowledge about primary and secondary sources of Islam even reproduced from secondary literature, the work of German Islamicists of his period, such as Carl Heinrich, Becker and Ignaz Goldziher (Schluchter, 1999, 59).

III. THE PROTESTANT ETHICS AND THE SPIRIT OF CAPITALISM

After noticing Weber's commentary on early Islam and his methodology in sociology, it is time to return to Weber's analysis of the relationship between Muslim society and the rise of modern capitalism. Weber examined Islam and Muslim society as he made his thesis about the emergence of modern capitalism. In this sense, he began to examine Islam and tried to address the question: Why did not modern capitalism rise in the Islamic world?

In order to evaluate Weber's analysis of the relationship between Islamic society and modern capitalism as precisely as possible, it is useful to start with his thesis about the relationship between protestant ethic and the emergence of modern capitalism. It is generally taken as a profound critique of crude materialism, especially of the Marxist thesis of the primacy of base over superstructure (Turner, 1974, 22). Weber argued that there was an elective affinity between modern capitalism and protestant ethic, especially Calvinist ethic.

According to Weber, Calvinist idea of predestination led a set of doctrine to emerge. The doctrine is that "people are predestined to be either among the saved or among the damned. There was nothing that the individual or the religion as a whole could do to affect the fate. (Ritzer, 2008, 150)." This doctrine caused the Calvinists to be anxious about whether they were among the saved. To reduce anxiety, they produced "the idea that sign could be used as indicators of whether a person was saved (Ritzer, 2008, 151)." For Calvinists, the acquisition of wealth become a possible sign of salvation. This belief led Calvinists to engage in intense worldly activity and become a man of vocation as religious duty (Ritzer, 2008, 151).

According to Weber, "the religious valuation of restless, continuous, systematic work in a worldly calling, as the highest means of asceticism, and at the same time the surest and most evident proof of rebirth and genuine faith, must have been the most powerful conceivable lever for the expansion.... of the spirit of capitalism (Weber, 1958, 172)." Thus, Calvinism originated the spirit of capitalism, which fostered modern capitalism.

The concept of God in both Islam and Calvinism is similar. In both Islam and Calvinism, "God is here endowed with [the traits of] absolute unchangeableness, omnipotence and omniscience- that is to say, with an absolutely transcendental character (Schluchter, 1999, 74)." However, the God of Islam is not only one of absolute power but also one of mercy. Describing this fact, Weber wrote: "The ethical concept of salvation is actually alien to Islam. Its God is one of unlimited power but also of mercy and the fulfillment of his commandments is certainly not beyond the powers of humans (Weber, 1968, 623)." This distinction between Islam and Calvinism caused different beliefs of predestination. In Islam, while the absolute powerful God creates evil and goodness, Muslims are responsible for their deeds and salvation and thus, their salvation is dependent on their deeds.

Nonetheless, in Calvinism, God eternally determined the salvation of some and the damnation of others. Explaining this distinction, Weber wrote: “Islamic predestination knew nothing of the double decree; It did not dare attributed to Allah the predestination of some people to hell, but only attributed to Him the withdrawal of His grace from some people, a belief that admitted man’s inadequacy and His inevitable transgression (Weber, 1968, 575).”

However, the empirical consequences of both beliefs of predestination are very similar: the Muslim will struggle to obey the commands of his religion because this is one way to salvation, whereas “the Calvinist will do so because he is enjoined to act as if he were saved. Thus, in both cases the result is active ethical behavior in this world (Peters, 1999, 212).

As it will be discussed in the later chapters, Weber argued that the political, sociological and economic conditions of Islamic societies failed to achieve the prerequisites for the emergence of modern capitalism: “political radicalism, the freedom of cities and the autonomy of rational law (Turner, 1974, 75).”

IV. ISLAMIC PATRIMONIALISM

In Weber’s analysis, the patrimonial structure of traditional Islam was incompatible with the emergence of the capitalism that required “political radicalism, the freedom of cities and the autonomy of rational law (Turner, 1974, 75).”

Weber argued that Islamic societies were not feudal in the European sense. Weber compared Islamic patrimonialism with its Occidental counterpart. He aimed to delineate “that Occidental medieval feudalism constituted a special historical case” that is one of the prerequisites for the emergence and development of modern capitalism (Schluchter, 1999, 94).

There are important distinctions between Islamic patrimonialism and feudalism. While under Islamic patrimonialism, the officials have strict dependence on the ruler, in feudalism, the relationship between ruler and official is not strict as much as in Islamic patrimonialism and, furthermore, the officials are particularly independent from the ruler. Reinhard Bendix has made a useful attempt to summarize the distinction between Islamic patrimonialism and feudalism: “Feudalism is domination by the few who are skilled in war; patrimonialism is domination by one who requires officials for the exercise of his authority. A patrimonial ruler is in some measure dependent upon good will of his subject . . . Patrimonialism appeals to the

masses against the privileged status group, not the warriors hero but good king the father of his people, are its prevailing ideal (Turner, 1974, 79).”

Weber considers Islamic primarily patrimonial domination “Sultanism.” According to Weber: “The feudalization of the economy was facilitated when the Seljuk troops and Memlukes were assigned the tax yield of land and subjects; eventually land was transferred to them as service holdings and they become landowners (Weber, 1968, 1016).” However, these landowners were not independent from the Sultan as in the European feudalism, but they were dependent on the Sultan.

Islamic countries were ruled by a patrimonial bureaucracy. Describing this situation, Weber wrote: “The structure of Islam has been decisively affected by the fact that Mohammed died without male heirs and that his followers did not found the caliphate on hereditary Charisma and indeed during the Umayyad period developed it in outright anti-theocratic manner (Weber, 1968, 1138).”

To summarize our analysis of Weber’s remarks on Islamic patrimonialism, we can argue that, for Weber, the patrimonialistic character of Islamic society is one of the important factors, which impedes the emergence of modern capitalism.

V. ISLAMIC CITY

For Weber, since Occidental cities have partial autonomy and a free market, they have important prerequisites for the development of modern capitalism. On the contrary, since Islamic cities did not have the partial autonomy, these cities did not have prerequisites for the emergence of modern capitalism. Weber wrote: “The cities of the Arabian coast at the time of Mohammed seem also to have been arrested at the stage, which persisted in the Islamic cities wherever the autonomy of the city and its participate was not, as in the large territorial states, completely destroyed by the monarchy (Weber, 1968, 1231).”

Ibn Khaldun (1332- 1406) noticed the reason why Islamic cities did not have partial autonomy which Weber expressed as a prerequisite for the development of rational capitalism. Ibn Khaldun claimed that Islamic cities did not have their own military forces in order to protect themselves against others, so they had become dependent on the patrimonial ruler and consequently, had lost their autonomy (Hassan, 1982, 293). Their dependence on the ruler hindered the development of capitalist bourgeoisie

and hence, modern capitalism. Weber expressed this fact in general: “Hence, the more unified the organization of the larger political association, the less was the development of urban political autonomy (Weber, 1968, 1352).”

VI. ISLAMIC LAW

Weber tried to illustrate the relationship between the economic situation and the forms of law. According to Weber, just as economic situations had important influences on the institutionalization of law through their power on lawmaking, so the nature of law had contributed to the institutionalization of economy (Weber, 1968, 665). In this sense, he wanted to show the relationship between Islamic law (shari’a) and the rise of modern capitalism in Muslim society. Weber presented that Islamic law (shari’a) is one of the hindrances to rationalization and consequently, the emergence of modern capitalism.

It is necessary to explain Weber’s analysis of law in order to perceive his analysis of Islamic law. Weber attempted to constitute an evolutionary scheme in which the rational law that prompted the rise of capitalism emerged from the irrational one through four stages (Weber, 1968, 882). Weber’s typology of law can be accepted as a typology of lawmakers. Weber made no attempt to provide a static description of types of law but he wanted to show a theoretical account of law development from arbitrary toward rational lawmaking (Turner, 1974, 110). Weber explained this theoretical perspective (Weber, 1968, 882):

From a theoretical point of view, the general development of law and procedure may be viewed as passing through the following stages: first, charismatic legal revelation through “law prophets,” second, empirical creation and finding of law by legal honoraires; law creation through cautelary jurispedance and adherence to precedent; third, imposition of law by secular or theocratic powers; fourth and finally, systematic elaboration of law and professionalized of justice by persons who have received their legal training in a learned and formally logical manner.

This scheme itemizing stages of rational law shows Weber’s view about the relationship between the rise of rational capitalism and Occidental law. In his basic view, systematized and rational law played one of the important roles in

the rise of rational capitalism. The more systematized law, the more favor for the rising of the rational capitalism (Crone, 1999, 252). If capitalism, Weber believed, rests on the stability and predictable economic situation that required rational law, it is hardly surprising that rational law prompted the rise of rational capitalism. Rational law came into being as a result of the separation of profane and sacred law, centralization of law and consequently, systematic training of legal jurists in self-growing universities (Turner, 1974, 110). According to Weber, Islamic law is sacred and has arbitrary features (Weber, 1968, 818). Thus, Islamic law acts as a barrier to the rise of Modern capitalism.

Islamic law has two sources: the Qur'an and the Sunnah. However, in Weber's view, Islamic law is better understood as "the product of the speculative labors" of the jurists on the basis of the Qur'an and the Sunnah. With his definition, Weber brought into focus on the subjective instability of Islamic lawmakers (faqih). These experts formulated Islamic law on the basis of hadith, interpretation of the Qur'an and their own independent judgement. Thus, Weber called Islamic law "jurist law (Weber, 1968, 820)." When Islamic law was delineated by the jurist, the Shari'a seemed to be hold and fixed and perfected and consequently lawmaking was abandoned. Terming this situation "crystallization," Weber wrote: "This crystallization was officially achieved through belief that charismatic juridical –prophetic power of legal interpretation (ijtihad) had been extinguished (Weber, 1968, 819)." For Weber, a gap between legitimization and social reality occurred. In order to close this gap, Weber believed, arbitrary and irrational law appeared.

To summarize up, Weber described Islamic law as a sacred, furthermore, arbitrary and strict law. In his view, these features of Islamic law impeded the rising of rational capitalism.

VII. CONCLUSION

Our discussion of Weber's observations on Islam has begun with asserting his failure to apply his sociological methodology as he was interpreting early Islam. We have argued that rather than having first been the religion of the warriors, as implied by Weber's writings, early Islam had the characteristics, which had made a progression from Arab tribalism to Islamic civilization. One may add in support of Weber's failure to apply his methodology that not only Koranic and the prophetic accounts of early Islam but also factual trues are contrary to Weber's commentary on early Islam.

We have also elaborated on Weber's thesis about the relationship between the Protestant Ethics and the Spirit of Capitalism in order to understand his analysis of Islam and the rise of modern capitalism. We have suggested that Islamic predestination, Weber believed, did not impede the rise of modern capitalism, for Islamic predestination also produced the similar results as Calvinism did. In Weber's view, these results prompted the rise of rational capitalism.

In addition, we have tried to examine what hindered the emergence of capitalism in Muslim societies if Islamic ethics had not impeded it. In this point, Weber's commentary on Islamic structure has become crucial. In Weber's view, Islamic patrimonialism, cities and law as a complexity inhibited the development of modern capitalism.

However, these reflections on Weber's commentary on Islam give birth the question, namely, why did Weber's observations on Islam fall roughly under two sections, a commentary on early Islam and an analysis of Islamic patrimonialism. Turner made an attempt to address the question. Weber did not make an attempt to connect these two sections. While his commentaries on early Islam was constructed from the study of seventh-century Islam, Weber's analysis of patrimonialism was constructed from a study of Islamic bureaucracy under the Umayyads and Ottomans (Turner, 1974, 176). This answer also raises a question, namely why was commentary on early Islam factually wrong, whereas his analysis of Islamic patrimonialism was true? As an answer, I shall attempt to put forward the highly speculative claim that Weber's mistakes about early Islam related to his subscription to the common nineteenth-century misconception about Islam.

On the other hand, Weber's analysis of Islamic patrimonialism also is not suitable to the example of Turkey. While Turkey has democratic government, autonomous cities and profane and rational law, the rational capitalism has not risen in Turkey. This situation has raised some questions waiting to answer, namely why has not rational capitalism risen in Turkey although it has prerequisites, which, Weber believed, prompt the emergence of modern capitalism? What has impeded the rise of rational capitalism in Turkey?

BIBLIOGRAPHY

- ALATAS, Syed Hussein. "The Weber Thesis and South East Asia." *Achives De Sociologie Des Religions*, 8 (Ja-Je 1963): 21-34.
- CRONE, Patricia. "Weber, Islamic Law and the Rise of Capitalism," in *Max Weber and Islam* 2d ed. Toby E. Huff and Wolfgang Schluchter, New Brunswick, N.J.: Transaction, 1999:247-272.
- FISCHOFF, Ephraim. Review of Weber and Islam, by Bryan S. Turner. *Sociological Analysis* 37 (Fall 1976): 272-273.
- HUFF, Toby E. and Wolfgang Schluchter. 2d ed. *Max Weber and Islam*. New Brunswick, N.J.: Transaction, 1999.
- HASSAN, Umit. *Ibn Haldun Metodu ve Siyaset Teorisi*. Ankara: Sevinc Matbaasi, 1982.
- IMAM NEVEVI. *Gardens of the Righteous*. trans. Muhammad Zafrulla Khan. London ; Boston : Routledge & Kegan Paul, 1974.
- THE QUR'AN. trans. Muhammad Taqi-ud-din Al-Hilali and Muhammad Muhsin Khan. Madinah: King Fahd Complex, H.1419.
- PETERS, Rudolp. "Paradise or Hell? The Religious Doctrine of Election in Eighteen and Nineteen Century, Islamic Fundamentalism and Protestant Cakvinism," in *Max Weber and Islam* 2d ed. Toby E. Huff and Wolfgang Schluchter, New Brunswick, N.J. : Transaction, 1999:205-217.
- RITZER, George. *Sociological Theory*. New York: McGraw-Hill Higher Education, 2008.
- TURNER, Bryan S. *Weber and Islam*. London; Boston : Routledge & Kegan Paul, 1974
- WATT, Montgomery W. *Muhammed Prophet and Statesman*. New York: Oxford University Press, 1962.
- WEBER, Max. *Economy and Society*. trans. Guenther Roth and Claus Wittich. New York: Bedmister, 1968.
- The Protestant Ethics and the Spirit of Capitalism*. trans. Talcott Parsons. New York: Scribner, 1958.

MUHAFAZAKÂR İDEOLOJİDE FARKLI DÜŞÜNCE GELENEKLERİ BAĞLAMINDA ‘MUHAFAZAKÂRLIĞIN DOĞASI’*

Fatih DUMAN¹

Atıf/©: Duman, Fatih (2017). Muhafazakâr İdeolojide Farklı Düşünce Gelenekleri Bağlamında ‘Muhafazakârlığın Doğası’, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 10, Sayı 1, Haziran 2017, ss. 15-34

Özet: Muhafazakârlık Batı tarihinin ürünü olan çatışmaların içinde ortaya çıkmış ve bu tarihsellik içinde şekillenmiş modern bir siyasal ideolojidir. Bu çalışma, muhafazakârlık üzerine yapılan metodolojik tartışmaları paranteze alarak, muhafazakârlığı felsefi, toplumsal ve siyasal düzeyde belirli yargılara, inançlara ya da temel argümanlara bağlılık anlamında müstakil bir siyasal ideoloji olarak ele almaktadır. Çalışmada öncelikle muhafazakârlığın ‘insan’, ‘toplum’ ve ‘devlete/siyasete’ ilişkin temel felsefi kabulleri ve bunlardan hareketle savunulan ve uygulamaya konulan toplumsal/politik argümanları kısaca ele alınacaktır. Çalışmanın asli bölümünde ise, muhafazakârlık içerisinde tarihsel süreçte karşımıza çıkan farklı düşünce geleneklerine odaklanılacaktır. Bu bağlamda otoriter Kita Avrupası muhafazakârlığı, liberal Anglo-Amerikan muhafazakârlığı, paternalist muhafazakârlık ve neo-muhafazakârlık üzerinde durulacaktır. Bu farklı düşünce gelenekleri ve eklemlemeler, tek bir muhafazakârlığın mevcut olmadığını ve muhafazakârlığın değişken doğasını ortaya koymaktadır. Çalışmanın temel odak noktası, bu farklı düşünce geleneklerinden hareketle muhafazakârlığın doğasına dair eleştirel bir değerlendirme/analiz yapmaktır. Bu değerlendirmeler, kavramın güncelliği ve önemi dikkate alındığında, benzer şekilde Türkiye’deki tartışmalar için de önemli implikasyonlara sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Muhafazakârlığın Doğası, Muhafazakâr İdeoloji, Muhafazakâr Düşünce Gelenekleri

---

Makale Geliş Tarihi: 17. 04. 2017/ Makale Kabul Tarihi: 30.05.2017

* Bu çalışma, 03-06 Kasım 2016’da Antalya’da düzenlenen Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kongresi’nde (International Strategic Research Congress -ISRC-) sözlü olarak sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

¹ Doç. Dr., Hitit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, e-posta: fatihduman@hitit.edu.tr

‘The Nature of Conservatism’ in the Context of Different Traditions of Thought in the Conservative Ideology

Citation/©: Duman, Fatih (2017). ‘The Nature of Conservatism’ in the Context of Different Traditions of Thought in the Conservative Ideology, Hitit University Journal of Social Sciences Institute, Year 10, Issue 1, June 2017, pp. 15-34

Abstract: Conservatism that emerged in the conflicts of Western history and has been formed in this context is a modern political ideology. This study, laying aside the methodological debate on conservatism, is dealt with conservatism as a separate ideology in the sense of commitment to some basic arguments, assumptions and beliefs at philosophical, social and political level. In this study at first the fundamental philosophical assumptions of conservatism about ‘human’, ‘society’, ‘the state/politics’ and thus promoted and applied social and political arguments will be briefly discussed. In the essential part of the study we will focus on the different traditions of conservative thought encountered in the historical process. In this context, we’ll deal with authoritarian continental conservatism, paternalistic conservatism, liberal Anglo-American conservatism, neo-conservatism. These different traditions of thought and articulations reveal the variable nature of conservatism. So there’re different kinds of conservatism. The main focus of the study is to make critical analysis of the nature of conservatism in this context. These considerations also bear important implications for similar discussions in Turkey given the actuality and significance of the concept.

Keywords: The Nature of Conservatism, Conservative Ideology, Conservative Traditions of Thought

I. GİRİŞ

Muhafazakârlık Batı siyasal/toplumsal düşünce tarihinin ürettiği ve günümüzde etkili olmaya devam eden en önemli siyasal akımlardan/ideolojilerden birisidir. Kavramın *evrenselci* bir perspektifle insanlık tarihiyle yaşıt bir şekilde anlamlandırılmasını ya da *özgücü* bir yaklaşımla tarihsel olarak belirli bir döneme hapsedilmesini bir kenara bırakacak olursak, asli olarak muhafazakârlık modern Batı tarihinin ürünü olan çatışmaların içinde ortaya çıkmış ve günümüze dek ulaşan bu tarihsellik içinde şekillenmiş modern bir siyasal ideolojidir. Günümüzde gerek Batılı ülkelerde gerekse Türkiye’de ‘*muhafazakâr*’ ya da ‘*muhafazakârlık*’ kavramı, toplumsal ve politik arenanın söylemsel düzeyde temel unsurlarından birisini teşkil etmektedir. Hem siyasal öznelerin (bireyler, gruplar, hareketler ya da partiler) kimlikleri düzeyinde hem de savunulan ve uygulanan kamusal politikaların meşruiyetlerinin inşası

düzeyinde muhafazakârlık, önemini koruyan ve hatta bazı dönemler politik hegemonyanın temel kurucu ideolojilerinden birisi olan bir niteliğe sahiptir. Bu itibarla bu çalışmanın konusu, üzerine çok yazılıp çizilmesine rağmen, güncel önemini en üst düzeyde korumaya devam etmektedir.

Bu çalışmada muhafazakârlık üzerine yapılan metodolojik tartışmaları² ve bu husustaki farklı görüşleri paranteze alıyor ve muhafazakârlığın modern bir siyasal ideoloji olarak tanımlanabileceğini ve temel toplumsal/politik argümanlarının ortaya konulabileceğini kabul ediyoruz. Ancak bu kabul, muhafazakârlık içinde tarihsel süreçte ve farklı coğrafyalarda açığa çıkan birbirinden oldukça ayrılan değişik düşünce geleneklerinin mevcudiyetini reddetmek anlamına gelmiyor. Bu çalışmadaki asli kabulümüze uygun olarak felsefi, toplumsal ve siyasal düzeyde belirli yargılara, inançlara ya da temel argümanlara bağlılık anlamında muhafazakârlığı müstakil bir siyasal ideoloji olarak tanımlamak mümkündür. Buna paralel olarak, tarihsel süreçte karşılaşılan pratik siyasal sorunlara bu temel argümanlardan hareketle cevap veren ya da değerlendirmelerini bu asli kabulleri üzerinden yapan bir '*muhafazakâr siyasal ideoloji*' mevcuttur. Muhafazakârlığın tarihsel ve ülkesel düzeydeki farklılaşmasını paranteze alarak, tespit edebildiği kadarıyla ortak temelleri dikkate alan ve bir tür soyutlamaya dayanan bu kabul, bağımsız bir muhafazakâr siyasal ideolojiden bahsedebilmemiz için kaçınılmaz görünmektedir (Müller, 2006: 359-365). Metodolojik açıdan bakıldığında, muhafazakârlık için daha zor olsa da, benzeri bir soyutlamayı yapmaksızın liberalizm ya da sosyalizm gibi içsel tutarlılığı olan siyasal ideolojilerden de bahsetmek mümkün değildir.

Buradan hareketle çalışmada öncelikle modern bir siyasal ideoloji olarak muhafazakârlığın insan, toplum ve devlete/siyasete ilişkin temel felsefi kabulleri ve bunlardan hareketle savunulan ve uygulamaya konulan toplumsal/politik argümanları kısaca ele alınacaktır. Çalışmanın asli bölümünde ise '*muhafazakâr siyasal ideoloji*' içerisindeki farklı düşünce geleneklerine ve eklemlemelere odaklanılacaktır. Çünkü ikinci bölümde ortaya koyacağımız siyasal ideoloji olarak muhafazakârlık, tarihsel süreçte farklı eklemlemelere uğramış ve kendi içinde değişik düşünce geleneklerine bölünmüştür. Muhafazakârlık üst başlığı altında toplanan bu farklı düşünce gelenekleri üzerinden '*muhafazakârlığın doğası*'na dair sonuçlar çıkartılmaya

² Bu tartışmalar hazırlanmakta olan başka bir çalışmamızda derinlemesine bir şekilde ele alınacaktır.

çalışılacak ve çalışmanın temel odak noktası bu değerlendirmeler üzerine kurulacaktır. Bizce temelde Batı tarihselliği üzerine oturan bu değerlendirmeler, kavramın güncelliği ve önemi dikkate alındığında, benzer şekilde Türkiye'deki tartışmalar için de önemli implikasyonlara sahiptir.

II- SİYASAL İDEOLOJİ OLARAK MUHAFAZAKÂRLIK

Muhafazakârlığı, farklı perspektiflerden hareketle metodolojik düzeyde yapılan tartışmaları paranteze alarak, bağımsız bir siyasal ideoloji olarak kabul edersek, ister kurgusal/rasyonel temellere dayanan doğal hukuk geleneği üzerinden meşrulaştırılsın isterse ampirik felsefi temellerden hareketle savunulsun, belirli temel argümanların kabulüne dayalı bir düşünce sistemi/geleneği olarak tanımlayabiliriz (Huntington, 1957). Bu temel argümanlara ve toplumsal/siyasal çıktılara ulaşmada işlevsel hâle gelen yöntemsel/felsefi araçlar farklılaşsa da, sonuçta muhafazakâr düşüncenin/düşünürlerin ortak temel kabullerinden bahsetmek mümkündür. Bu çerçevede 'İnsan', 'Toplum & Topluluk' ve 'Siyaset & Devlet' şeklinde üçlü bir sınıflama yaparsak, muhafazakârlığın her bir alanda temel felsefi kabullerinin ve bunlara dayalı olarak şekillenen politikalarının mevcut olduğunu söyleyebiliriz.

Muhafazakârlıkta ilk olarak Aydınlanma düşüncesinin '*rasyonel otonom özne*' varsayımına ve insan doğası konusundaki iyimserliğine bir karşı çıkış mevcuttur. Bu hususlarda Kartezyen rasyonalizmden mülhem açıklama biçimlerine eleştirel yaklaşan muhafazakârlık, sınırlı akıl kapasitesiyle '*kusurlu*' ve '*mükemmel olmayan*' bir insan doğası anlayışına dayanmaktadır. İnsan için doğası/fitratı gereği '*saf bir rasyonalite*' mümkün olmadığı gibi, '*otonom bir özne*' de aynı gerekçeyle imkânsızdır. Akla ve akılcılığa yönelik katıksız inancı Aydınlanma'nın kibri olarak değerlendiren muhafazakârlar, ister '*ilk günah doktrini*' gibi dinsel argümanlarla olsun, isterse dine/imana referansta bulunmayan ve insan doğasının ampirik incelenmesine dayanan seküler açıklama tarzlarıyla olsun, aklın/akılcılığın sınırlarına vurgu yapmakta ve buradan hareketle bir tür '*epistemolojik tevazu*'nun savunuculuğunu üstlenmektedirler (Muller, 1997). Bu noktada geniş anlamda epistemoloji ile sosyal ve siyasal argümanları bütünleştiren muhafazakârlara göre, akla yönelik mutlak inanç, toplumsal ve politik düzeydeki düzensizliklerin ve şiddetin de felsefi temelini oluşturmaktadır. Bir diğer deyişle, rasyonel otonom özne ve kurucu rasyonalizm anlayışından hareketle sağlıklı/istikrarlı bir toplumsal ve siyasal düzen kurulması

mümkün değildir. Aydınlanma düşünürlerince aklın işleyişinin önündeki engeller olarak görülen gelenek, kültür, toplum, duygu, önyargı, din, otorite vb. gibi unsurlar, muhafazakârlar için gerçekte aklın çalışmasının doğal/kaçınılmaz bağlamını oluşturmaktadır. Çünkü muhafazakâr düşünürlere göre, Aydınlanmacıların iddia ettikleri gibi duygulardan, önyargılardan, (iç)güdülerden, tutkularından vb. bağımsız ve bağlamsız bir akıl yürütme mümkün değildir. Bu temel kabullerin/argümanların mantıksal sonucu, yukarıda saydığımız maddi/manevi unsurların tarihsel bilgi üretim sürecinin zorunlu parçası sayıldığı bir epistemolojik perspektif ve insan doğası anlayışıdır.

Muhafazakârlığın Aydınlanma düşünürlerindeki akılcılığa ve bireyciliğe yönelik eleştirileri, sonraki süreçte sosyolojinin de temellerini oluşturacak olan önemli argümanların kabulünü beraberinde getirmiştir. Sosyal teorinin temellerini oluşturan bu düşünceler, atomcu bireyciliğe yönelik eleştiriler ve toplumsal olanın önceliğinin vurgulanması bağlamında ifade edilmiştir. Bireyi geniş anlamda içinde yer aldığı toplumsallık içinde kavrayan bu perspektife göre, aklın işleyişinin bağlamını oluşturan unsurlar (gelenek, duygu, kültür, önyargı vb.) aynı zamanda bireyin kişiliğinin, değerlerinin ve düşüncelerinin de bağlamını oluşturur. Geniş anlamda toplumsal bir ürün olarak kabul edilen bireyin anlaşılması ancak içerisinde yer aldığı kural, kurum ve ilişki tarzlarının çözülmesiyle mümkün olabilir. Bu bağlamda toplum(sallık) organik ve karmaşık bir bütünsellik olarak görülmektedir. Bir diğer ifadeyle, toplum bireylerin mekanik bir toplamını ifade etmez; kökleri tarihin derinliklerinde bulunan ve işlevleri çıplak akılla hemen fark edilemeyen kurumların/kuralların organik ve karmaşık bir bütünlüğünü ifade eder. Toplumun, sözleşme kuramlarından hareketle anlaşılması mümkün olmadığı gibi, analitik ve didaktik amaçlarla bile olsa bireylere ayrıştırılması da mümkün değildir. Toplumsal olan bireysel olana *tarihsel*, *mantıksal* ve *moral* açıdan önceldir. Toplumsal bütünselliği oluşturan unsurlar karşılıklı işlevsel bağımlılık ilişkisi içinde bulunur. Birey ve siyasal iktidar ya da devlet arasında yer alan *ara kurumlar/mekanizmalar*, toplumsal ve siyasal düzen açısından büyük önem taşırlar. Beşeri varoluşun kutsal, rasyonel olmayan ve faydasızmış gibi görünen unsurları gerçekte toplumsal/siyasal düzen için yerine getirdikleri önemli işlevlere sahiptir. Kötülüğün kökeni herhangi bir tikel toplumsal kurumda değil insan doğasındadır. Toplumsal düzen *farklılık*, *hiyerarşi*, *sınıflar*, *rütbelere*, *gruplar* ve *otoriteler* içerir. İnsanlar, nihai ahlaki bir bağlam haricinde, eşit

değildirler. Bu nedenle eşitlik üzerindeki rasyonalist ve devrimci vurgu, toplumsal düzenin altını oyar ve istikrarsızlığa yol açar. Otoritenin meşruluğu soyut hak ya da akıl aksiyomlarından değil, tarihsel ve toplumsal düzende kök salmış olan inançlardan, alışkanlıklardan ve geleneklerden kaynaklanır (Nisbet, 1952; 1986; 2013; Huntington, 1957: 456). Bu temel argümanlar ve her bir argüman için geliştirilmiş olan alt argümanlar tarihsel süreçte muhafazakâr sosyal teorinin temellerini ve aynı zamanda sosyolojinin ön-tarihini oluşturmuştur.

Muhafazakârlığın insan ve topluma dair temel kabulleri siyaset ve devlete ilişkin argümanlarını ortaya çıkartmaktadır. Bir diğer ifadeyle, siyasetin/devletin nasıl algılanacağı insan doğası ve sosyal teori bağlamındaki kabullerle doğrudan bağlantılıdır. Buna göre muhafazakârlık ortaya çıkış momentini çerçevesinde değerlendirildiğinde görüleceği üzere, politik düzeyde radikalizm ve devrim karşıtlığına dayanmaktadır. Toplumsal ve siyasal düzeni akla dayalı projeler üzerinden dönüştürmeyi hedefleyen radikal siyaset formlarına ve buna eşlik eden devrim düşüncesine karşı olan muhafazakârlık, bu bağlamda siyaseti sınırlı bir etkinlik alanı olarak görmektedir. İnsan doğası ve toplumsala ilişkin kabulleri, muhafazakârları siyasetin belirleyiciliği anlayışına ya da rasyonalist ve radikal siyaset anlayışlarına şiddetle karşı olmaya sevk etmiştir. Buna göre siyaset/devlet rasyonalist ve apriori temellerden hareketle kurgulanacak bir nitelik arz etmez. Siyasal eylem tecrübeye, tarihsel sürekliliğe ve mevcut düzenin toplumsal sınırlarını veri alarak işlemeye dayanmak zorundadır (Özipek, 2004: 117 vd.).

Dolayısıyla bu perspektiften hareketle devletin ya da politik toplumun kökenini ve meşruiyetini açıklamak için kullanılan '*toplum sözleşmesi*' ve '*doğa durumu*' gibi kurgulara da karşı çıkan muhafazakârlara göre özgürlük, sözleşme, irade vb. için öncelikle sağlıklı işleyen bir toplumsal düzenin varlığı ön/zorunlu şarttır (Scruton, 1989: 29-30). Muhafazakârlar bu çerçevede kullanılan rasyonalist kurguları ampirik gerçeklikle uyuşmadığı ve bu itibarla tarih dışı olduğu gerekçesiyle çoğunlukla reddetmektedirler. Bu nedenle muhafazakârlara göre tarihsel sürekliliğin ürünü olan organik toplumsal bütünün '*doğa*' bir parçası olarak görülen devlet/politik toplum, bireysel iradelere dayanan '*yapay*' bir kurum olarak görülemez (Honderich, 1990: 148 vd.).

Bu temellere dayanan muhafazakâr anlayışa göre, teorik olarak ideal bir anayasa ya da sistem mevcut değildir; ampirik gerçeklikte karşımıza çıkan sorunlar ve tarihsel süreçte yaşananların yani tecrübenin/deneyimin oluşturduğu birikim vardır. Siyaset bu tarihsel birikim ve toplumsal çerçeve içinden hareket etmek zorundadır. Bu durumda siyaset radikalizm ya da devrimci dönüşümün taşıyıcılığını yapamaz; tam tersine bu durum toplumsal ve siyasal sonuçları açısından çok tehlikelidir. Dolayısıyla siyaset, tarihsel sürekliliği sağlamayı amaçlayan ve süreç içinde oluşan sorunları çözmeye odaklanan *muhafaza etme, uyarılama, dengeleme, ayarlama, düzeltme* gibi eylemlere indirgenmiş kısmi ve sınırlı bir etkinlik alanıdır (Duman, 2010: 373 vd.). Bu sınırlılık ve kısmiliğin ifadesi olarak 20. yüzyılın önemli muhafazakâr düşünürlerinden olan *Michael Oakeshott*'ın (1975: 42) meşhur cümlelerine müracaat edebiliriz: “Yönetimin görevi vatandaşlarına başka inançlar ve etkinlikler dayatmak, onlara yol gösterip eğitmek, onları başka bir şekilde mutlu etmeye çalışmak, yönlendirmek, eyleme kışkırtmak, yol göstermek veya onların faaliyetlerini herhangi bir çatışma çıkacak şekilde koordine etmek değildir; yönetimin işlevi sadece yönetmektir. Bu, diğer faaliyetlerle bir araya geldiğinde kolayca yozlaşabilecek mevcut durumda vazgeçilmez olan çok özel ve sınırlı bir etkinliktir. Yönetici, görevi oyunun kurallarını uygulamak olan bir hakem veya bir tartışmayı kurallara göre yöneten ama kendisi tartışmaya katılmayan bir başkandır.”

Fransız Devrimi başta olmak üzere sonrasında Sovyet Devrimi'ne benzer gerekçelerle karşı çıkan muhafazakârlar, özünde radikal değişim projelerine karşıdirlar ve mevcut düzen/anlam içinde tedrici/evrimsel bir değişimin savunucusudurlar. Ancak bu noktada muhafazakâr düşüncedeki kısmi ve sınırlı siyaset anlayışının, geniş anlamda siyasal bir proje olarak da düşünülebileceği unutulmamalıdır. Ahmet Çiğdem'in (2001: 37) ifadesiyle, “muhafazakârlığın politik eyleme ve politik eylemin bilgisine duyarsızlığı, onun bir anti-politika olarak değil, bir anti-politik politika olarak kurumsallaşmasını sağlamıştır”. Bir diğer deyişle, bazı yorumcular tarafından muhafazakârlığın sınırlı ve kısmi siyaset anlayışı, gerçekte geniş anlamda siyasal bir projenin ifadesi olarak görülmektedir.

III- MUHAFAZAKÂR İDEOLOJİDE FARKLI DÜŞÜNCE GELENEKLERİ

Bir siyasal ideoloji olarak insan, toplum ve siyasete dair temel kabullerine yukarıda kısaca değindiğimiz muhafazakârlık, diğer ideolojilerde de olduğu gibi, tek bir biçim ya da forma sahip değildir. Yukarıdaki temel kabulleri bir

şekilde paylaşmakla birlikte, geniş anlamda muhafazakâr düşünce geleneği içinde yer alan ancak birbirinden farklılaşan değişik anlayışlar ve uygulamalar mevcuttur. Aydınlanma Çağı'ndan günümüze gelen süreçte geniş anlamda muhafazakârlık hem zamansal hem de mekânsal düzlemde farklı özellikler taşıyan formlar kazanmıştır (Macridis, 1989; Eccleshall, 1994). Mekânsal olarak bakıldığında *Kıta Avrupası muhafazakârlığı* ve *Anglo-Amerikan muhafazakârlığı* şeklinde bir ayırım yapmak mümkündür. Ancak bu mekânsal ayırım sadece coğrafi ya da ulusal bir farklılaşmaya tekabül etmez; aynı zamanda temel felsefi kabuller, bağlı olunan değerler ve ilkeler bazında da bir farklılaşmaya tekabül eder. Bu itibarla Kıta Avrupası muhafazakârlığı taşıdığı özellikler itibariyle '*otoriter muhafazakârlık*' olarak da adlandırılmaktayken; Anglo-Amerikan muhafazakârlığı da '*liberal muhafazakârlık*' olarak adlandırılabilir. Zamansal olarak bakıldığında ise, Fransız Devrimi'nden günümüze gelen süreçte muhafazakârlık piyasa ekonomisini ve piyasa değerlerini olduğu kadar, müdahaleci politikaları ve reformları da savunabilmiştir. Sınırlı ve liberal bir devlet anlayışıyla olduğu kadar, düzenleyici ve paternalist bir devlet anlayışıyla da uzlaşabilmiştir. Bunun sonucunda tarihsel süreçte '*paternalist muhafazakârlık*' ve '*neo-muhafazakârlık*' şeklinde iki ayrı akım daha oluşmuştur.

A. Otoriter Muhafazakârlık & Kıta Avrupası Muhafazakârlığı

Kıta Avrupası muhafazakârlığı öncelikle Aydınlanma düşüncesi ve Fransız Devrimi'ne gösterilen tepki bağlamında ifadesini bulduğu ve şekillendiği için *Joseph de Maistre*, *Louis de Bonald*, *Barruel* ve *Chateaubriand* gibi tepkici (reactioner) Fransız düşünürlerin görüşlerinde karşımıza çıkmaktadır. Literatürde bu düşünce geleneğini tanımlamak için '*teokratik muhafazakârlık*' yahut '*dini muhafazakârlık*' kavramlaştırmaları da kullanılmaktadır. Bu düşünürler Aydınlanma'yı bir bütün olarak reddeden ve inanç ve itaate geri dönüşü savunan yazarlardır. Aydınlanma ve Fransız Devrimi eleştirilerini bütünüyle dini argümanlara dayandıran düşünürler, kendi savundukları görüşleri de kutsal metinler ve 'Tanrısal irade' üzerinden temellendirirler. Bu itibarla karşı çıkışlarında sofistike bir eleştiri/açıklama getiremeyen düşünürler kategorik bir reddetme tavrı içindedirler. Örneğin 18. yüzyıl felsefesini bütünüyle hükümsüz gören Maistre, Aydınlanma düşüncesi için "Tanrıya karşı isyan", "şeytani bir başkaldırı" vb. gibi ifadeler kullanır (Muller, 1997: 6; Hampson, 1991: 170-172; Lively, 1965: 8-9). Orta Çağ'ın dinsel referans çerçevesine müracaat eden bu anlayış, 'yüce' ve 'zaman/tarih üstü' gördüğü değerlerin/inançların koruyucu alanından

hareket etmektedir. Müzakereye açık olmayan ve tartışma kabul etmeyen inançlar bütününü savunmakta ve bu yolla eleştirel bir perspektifi bütününü reddetmekte ve hatta tehlikeli görmektedir.

Aydınlanma'ya derin bir nefret taşıyan Kıta Avrupası muhafazakârları, Fransız Devrimi'ni de tüm toplumsal ve politik sonuçlarıyla birlikte reddetmişlerdir. *Ancien Régime*'den yana olan, geleneksel elitin otoritesini savunan, Orta Çağ'a özlemle bakan, karşı-devrimci ve tepkici bir siyasal tutumu yansıtan Kıta Avrupası muhafazakârları, otoriteyi bir şekilde önemseyen diğer muhafazakâr anlayışlardan farklı olarak, 'otokratik' bir yönetimin savunuculuğunu yapmışlardır. Bu yönüyle 'otoriter muhafazakârlık' olarak adlandırabileceğimiz bir düşünce geleneğinin temsilciliğini yapan Kıta Avrupası muhafazakârları, *Ancien Régime*'in kayıtsız savunuculuğunu üstlenmişlerdir. Örneğin *De Maistre*, monarkın dünyevi otoritesine ve papanın ruhani otoritesine dayanan toplumsal/siyasal düzenin savunusunu yapmaktadır; ona göre iki otoriteye de itaat edilmelidir, aksi taktirde itaat ilkesi bir kez sorgulanmaya başlandığında kaos ve düzensizlik kaçınılmaz çıktı olacaktır (Nisbet, 1997). Otoriter muhafazakârlar Aydınlanma düşünceleriyle bir şekilde ilişkiye girmeyi reddettikleri gibi, liberal demokratik ilkelere yönelik de hiçbir olumlu tavır göstermemektedirler. Öyle ki zalim bir yöneticiye bile itaat yükümlülüğünü savunmaktadırlar. Bu itibarla değişime karşı büyük bir korku ve tedirginlik besleyen otoriter muhafazakârlar, kelimenin tam anlamıyla 'tutucu' ve 'tepkici' bir toplumsal/siyasal yaklaşımı benimsemişlerdir.

Kıta Avrupası'nın otoriter muhafazakârları 19. yüzyıl boyunca hiyerarşik ve otokratik yapıları desteklemeye devam etmiş, hatta 20. yüzyılın ilk yarısında I. Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında Almanya ve İtalya'da muhafazakâr elitler *Mussolini* ve *Hitler*'in yolunu açan, faşizm ve nasyonal sosyalizmi ortaya çıkartan gelişmelere ve hareketlere destek vermişlerdir. Otoriter muhafazakârlık ilk başta gittikçe artan liberal, sosyalist ve milliyetçi düşüncelere rağmen otokratik yönetimlerin savunuculuğunu sürdürmüş, siyasal iktidarların anayasalar ve parlamenter kurumlar vasıtasıyla sınırlandırılmasını reddetmiştir. Ancak tarihsel süreçteki gelişmelerle bazı durumlarda genişletilen oy hakkına dayanarak otoriter rejimlerin farklı formları oluşturulmuştur. Örneğin Fransa'da 1848'de oy hakkının genişletilmesi sonucu *III. Louis Napoleon* başkan olarak seçilmiş ve sonraki süreçte de kendisini destekleyenlere dayanarak imparator ilan edilmiştir. *Bonapartizm* olarak adlandırılan ve otoriterizmi ekonomik refah ve toplumsal

refah taahhüdü ile birleştirerek ‘*plebisiter bir diktatörlük*’ formunu oluşturan bu yeni iktidar tarzı otoriter muhafazakârların desteğini almıştır. 20. yüzyılda Arjantin’in diktatörü (1946-1955) olan *Juan Peron*’a atıfla *Peronizm* adı verilen iktidar formları da itaat, düzen, ulusal birlik gibi benzer otoriter vurgularla popülizmi birleştirmiştir. Bu otoriter rejimler bir tür *muhafazakâr milliyetçi* tarzı da benimsemiş ve otokratik yönetim için halk desteğini seferber eden diktatöryal rejimler kurmuşlardır (Heywood, 2007: 103-105).

Bu noktada otoriter muhafazakârlık ile *faşizm* arasındaki hattın altını da dikkatli bir şekilde çizmek gerekir. Otoriter muhafazakârlığın aşırı ucuna gidildiğinde, faşizmi ya da nasyonal sosyalizmi besleyen bir düşünsel çerçeve ile karşılaşmak mümkün olabilir. Özellikle Alman muhafazakâr düşünce geleneği çerçevesindeki düşünürlere ve argümanlara göz atıldığında, Anglo-Amerikan geleneğinden farklı olarak otoriterlik dozu artmış bir muhafazakârlık ile karşılaşmak mümkündür. Almanya’da muhafazakâr düşüncenin serüveni çok daha karmaşık ve sınıflandırılması güç unsurlar içermekle birlikte, otoriter muhafazakârlık bağlamına daha uygun olduğu söylenebilir.

Alman muhafazakâr düşüncesi hususunda Türkçe literatürde “*Korumacılıktan Totalitarizme Alman Ekolü*” alt başlığını taşıyan “*Muhafazakâr İdeoloji, Din-Siyaset*” adlı bir çalışmanın yazarı olan Hilâl Onur-İnce (2010), bu eserinde Almanya’da muhafazakâr ideolojinin serüvenini “yeni muhafazakâr” ideolojinin yeniden yorumlamaları ve referanslarıyla birlikte bütünsel olarak ele almaktadır. Bu çerçevede Alman muhafazakâr ideoloji geleneğinde çok sayıda düşünürden bahsetmek mümkün olmakla birlikte, hem kendi dönemlerinde etkili olmuş hem de son dönemde Batı siyasetinde özellikle yeni-muhafazakârlar için temel referansları teşkil eden belirli isimler mevcuttur. Onur-İnce’ye göre, bu düşünürlerin hem kendi eserlerindeki izler sürülerek hem de günümüzde onlara yapılan referanslar incelenerek muhafazakârlığın nasıl “*zaman ötesi*” niteliğe büründüğü ve gelişen her yeni koşula nasıl uyarlanabildiği anlaşıldığında, ideolojinin bütünsel karakteri ortaya konulabilecektir. Onur-İnce’nin (2010: 15) ifadesiyle, “Hans Freyer’in halk ve egemenlik ilişkisinde egemene vurgu yapması, Carl Schmitt’in “yabancıya” karşı kolektif düşmanlığı siyasal olanla bütünleştirmesi; Martin Heidegger’in aklı reddeden bir itaati ve otoriteye saygı savunması, Arnold Gehlen’in insanın “eksik” donanımlı bir varlık olarak güçlü kurumlara ihtiyaç duyduğu görüşü, Leo Strauss’un antikçağ düşüncesine yönelerek, elitizm vurgusuyla, “yeni”-

muhafazakâr ideolojiye referans oluşturması, bu düşünürlerin günümüzde de önem arz ettiklerini göstermektedir". Muhafazakârlığın bir teori olmaktan çok, 'pragmatik bir ideoloji' olduğunu vurgulayan yazarın Alman ekolü çerçevesindeki kapsamlı incelemesinde, ideolojinin korumacılıktan totalitarizme giden süreçteki serüveni ayrıntılı şekilde ele alınmaktadır (Hilâl Onur-İnce, 2010). Buna göre muhafazakârlık mevcut belli toplumsal, kültürel ve siyasal statükonun korunmasını hedefleyen, pragmatik yönelimli bir siyaset yapma tarzı olmuştur. Yazarın (a.g.e, 339) ifadesiyle, "Muhafazakâr ideologlar... 'toplum' kavramından çok 'halk' kavramını kullanmayı tercih ederler: 'Halk' kavramı, meta-siyasal bir bütünlük olarak 'gerçek gelenekleri ve onların tartışılmazlığını' çağrıştırmaktadır. Ancak bir 'halkın' içinde her zaman farklı, birbiriyle çatışma halinde olan ve çelişkili değer ve gelenek algılamalarının yanı sıra fikir çokluğunun olduğu gerçeği görmezden gelinmektedir."

B. Liberal Muhafazakârlık & Anglo-Amerikan Muhafazakârlığı

Kıta Avrupası muhafazakârlığının karşısına yerleştirilen ve farklılığı vurgulanan *Anglo-Amerikan muhafazakârlığı* ise, otoriter muhafazakârlık ile ortak bazı felsefi temellere sahip olmakla birlikte, geniş anlamda liberal düşünce geleneğiyle sıkı ve yakın bir ilişkiye sahiptir. Özellikle Adam Smith, David Hume, Adam Ferguson, Francis Hutcheson, Thomas Reid, John Millar vb. gibi isimlerin ön plana çıktığı İskoç Aydınlanması düşünce geleneği ile yakın ilişki içinde olan, yahut burada karşımıza çıkan anti-rasyonalist perspektifi bir şekilde paylaşan düşünürler üzerinden şekillenen Anglo-Amerikan muhafazakârlığı çoğunlukla *ampirist*, *evrimci* ve *liberal* bir içeriğe sahiptir.

Literatürde Anglo-Amerikan muhafazakârlığının kurucusu olarak, genellikle İrlanda kökenli İngiliz devlet adamı ve filozof Edmund Burke kabul edilmektedir. Burke'ün bir *Whig* olduğu, Adam Smith'in ahlak ve ekonomideki görüşlerini büyük oranda paylaştığı ve İskoç Aydınlanması düşünürleriyle yakın ilişki içinde bulunduğu hatırlandığında, karşımızda duranın bir tür '*liberal muhafazakâr*' olduğu açıklık kazanacaktır. Bazılarına paradoksal gibi görünebilir ancak genel kabul gören modern muhafazakârlığın kuruculuk payesi verilen Edmund Burke kendi tarihsel dönemi itibarıyla 'liberal' kanatta yer almaktadır. Tabii ki bu radikal ve devrimci bir liberallik değil, muhafazakâr ve evrimci bir liberalliktir. Burke'ün düşüncelerinde temsil edilen liberal muhafazakârlık,

Aydınlanma'nın kurucu rasyonalizmine karşı çıkmakta ancak John Locke'un epistemolojideki ampirist perspektifini kabullenmektedir. Bir diğer ifadeyle, Aydınlanma akli ve akılcılığına hem yöntemsel açıdan hem de toplumsal ve siyasal sonuçları açısından eleştirel yaklaşarak karşı çıkmaktadır ancak özellikle İskoç Aydınlanması düşünürlerinde karşımıza çıkan ampirist kavramsal çerçeveyi de hem bilgi kuramında hem de ahlak kuramında kullanmaktadır. Liberal muhafazakârlığın toplumsal ve siyasal alana dair çıkarımları da bu anti-rasyonalist kavramsal çerçevenin sonuçları olarak karşımıza çıkmaktadır. Özcesi bu düşünce damarı, kategorik ve bütüncül bir Aydınlanma karşıtlığı yapmaz; Aydınlanma içinden hareket ederek Aydınlanma'daki rasyonalist düşünceye karşı çıkar. Bunu gerçekleştirirken kullandığı kavramsal çerçeve (tutku, duyu, içgüdü, önyargı, imgelem, duygu, inanç, gelenek, teamül, alışkanlık vb.) ise evrimci bir muhafazakârlık/liberalizm anlayışını ortaya çıkarır.

Öte yandan bu anlayış Fransız Devrimi'ne şiddetle karşı çıkarken İngiliz ve Amerikan devrimlerini onaylayarak 'ılımlı', 'dengeli' ve parlamenter hükümetten yana bir tavır takınmaktadır. Bu bağlamda 1688 İngiliz Şanlı Devrimi ile iyice yerleşen meşrutî monarşi toplumsal ve siyasal kurumlarıyla birlikte benimsenmekte; geleneksel İngiliz hak ve özgürlük anlayışından hareket eden Amerikan kolonilerinin İngiltere'ye karşı verdiği bağımsızlık mücadelesi ve sonuçta gerçekleşen Amerikan devrimi ve bağımsızlığı desteklenmektedir. Ancak bu siyasal değişimlerden ayrılarak tarihte müstesna bir yere konulan Fransız Devrimi gerek düşünsel arka planı gerekse toplumsal ve politik hedefleri açısından rahatsız edici ve tehlikeli görülmektedir. Fransız Devrimi'nin kurucu rasyonalizmden beslenen, tarihsel sürekliliği ve kurumsal yapıyı paranteze alan radikalizmine karşı çıkmaktadır. Sonraki süreçte liberal muhafazakâr düşünce geleneği, Fransız Devrimi'nde önemli bir temsilini bulduğu düşünülen *genel radikal teoriye* karşı olarak konumlandırılmıştır.

Kıta Avrupası muhafazakârlığından farklı olarak liberal muhafazakârlıkta geleneksel toplumsal düzen savunusu ile piyasa ekonomisi savunusu bütünleşmekte ve bu ikisi arasında bir çelişki görülmemektedir. Piyasanın yasalarını doğal yasalar olarak gören ve her türlü iktisadi müdahaleye karşı çıkan Burke, bu bağlamda iktisadi özgürlükler ile genel olarak özgürlük arasında bağlantı kurmaktadır. Otoriter muhafazakârlıktan bütünüyle farklı olarak sınırlı bir siyasal iktidarı savunan liberal muhafazakârlar, geleneksel unsurları iktidarı sınırlayan ve ılımlı hâle getiren mekanizmalar olarak

görmektedir. Klasik liberallerden farklı güdülerle ya da argümanlarla savunsalar da, son kertede karşımızda liberalizm ve muhafazakârlık arasında gerçekleşen bir tür sentez çabası mevcuttur (Duman, 2010). Bu çaba farklı bir perspektiften hareketle, geniş anlamda liberal bir toplumsal/siyasal düzenin muhafazakâr argümanlarla savunusu olarak da okunabilir. Bu savunu kaçınılmaz olarak liberal ve muhafazakâr unsurların iç içe geçtiği bir argümantasyon açığa çıkartmaktadır.

Liberalizm perspektifinden konuya yaklaşıldığında, anti-rasyonalist liberal düşünce geleneği ile liberal muhafazakârlık ya da Anglo-Amerikan muhafazakârlığı arasında bir çakışma olduğu tespiti yapılabilir. Hatta bu çakışmadan dolayı yukarıda bahsi geçen düşüncülerin liberal ya da muhafazakâr olduğuna dair farklı yorumlarla karşılaşmak mümkündür. Örneğin Hayek, Burke'ün muhafazakâr kampa yerleştirildiğini hatta muhafazakârlığın kurucusu olarak kabul edildiğini görse ürpereceğini, tam tersine Burke'ün İskoç Aydınlanması'nı takip eden, anti-rasyonalist düşünce geleneğinde yer alan gerçek bir liberal düşünür olduğunu ileri sürer. Hayek kendisini de dâhil ettiği bu düşünce geleneğinde siyasal çıkarımların Burke tarafından dahiyane bir şekilde yapıldığını ve bu düşünce hattının 'gerçek liberalizm' olduğunu savunur (Hayek, 1996: 35; 2004: 76; Gregg, 2002: 39). Bir diğer örnek olarak David Hume verilebilir. Bazı yorumculara göre David Hume liberalizmin en önemli düşüncülerinden birisidir hatta liberal düşünce geleneğinin kurucusudur. Bunun yanında bazıları da David Hume'u muhafazakâr düşünce geleneği içinde ele almakta ve düşünceleriyle modern muhafazakârlığa büyük katkı yaptığını ileri sürmektedir (Wolin, 1954: Yürüşen, 2013). Bu yorum farklılığı, yukarıda değindiğimiz gibi, anti-rasyonalist perspektifin liberal ve muhafazakâr düşüncedeki ortaklığının bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır.

C. Paternalist Muhafazakârlık

Hem genel olarak muhafazakârlık hem de Anglo-Amerikan muhafazakârlığı içinde müdahaleci politikaları savunan ve uygulayan "*paternalist muhafazakârlık*" olarak adlandırabileceğimiz bir düşünce geleneği de mevcuttur. İngiltere'de *Benjamin Disraeli*'nin düşünceleri ve politikalarında, *Lord Randolph Churchill*'in Tory refahçı anlayışında ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında liberalizm ve sosyalizm arasında '*ılımlı orta yol*' ya da '*karma bir sistem*' olarak adlandırılan uygulamalarda karşımıza çıkan paternalist muhafazakârlık için '*tek millet muhafazakârlığı*' kavramı da kullanılmaktadır.

Disraeli'nin döneminden başlayarak artan sanayileşme, kentleşme ve eşitsizlik süreçlerinin İngiltere'yi zenginler ve yoksullar olmak üzere iki ayrı millete bölme tehlikesini öngören ve mevcut düzen için bunun yaratacağı tehdide cevap vermek üzere reformcu ve müdahaleci politikaları uygulamaya koyan tek millet muhafazakârlığı önemli sosyal reformlara imza atmıştır. Alt sınıfların oy hakkı genişletilmiş, çalışma ve barınma koşullarında iyileştirmeler yapılmış, insanlar piyasanın olumsuz sonuçlarına karşı korunmaya çalışılmıştır (Heywood, 2007: 106-109). Devlet paternalist bir perspektifle ekonomik ve sosyal hayata yönelik müdahalelerini arttırmıştır. Ancak bu uygulamaların ardında yatan güdüler, liberal ve sosyalist gelenekte müdahaleyi meşrulaştıran argümanlardan çoğu zaman ayrılmaktadır. Amaç pozitif özgürlüğü arttırmak, hiyerarşiyi yok etmek ya da toplumsal eşitliği sağlamak değildir. Tam tersine hiyerarşinin ve organik toplumsal yapının bozulmasına götürebilecek gelişmeleri devlet müdahalesi yoluyla engellemektir. Bu açıdan muhafazakârların desteklediği paternalist müdahaleci politikalar daha çok kriz dönemlerinde ya da kriz potansiyeli taşıyan ve tehdit algısının arttığı dönemlerde açığa çıkmaktadır.

Muhafazakârlara göre, alt sınıfların sosyalizme ve radikal akımlara kayması mevcut düzen için büyük bir tehdit oluşturmaktadır. Muhafazakârların bu ihtimal bağlamındaki tehdit algısı Edmund Burke'ten beri önemli bir ortak argüman olarak kabul görmekte ve savunulan politikaları yönlendirmektedir. Örneğin Burke'ün Protestan azınlığın İrlanda'daki Katolik çoğunluğa uyguladığı baskılara ve getirilen yasaklara karşı çıkmasının gerekçelerinden birisi de, çoğu alt sınıflardan oluşan bu kitlenin Jakobenizmin etkisi altına girerek radikalleşme tehlikesidir (Duman, 2010: 452-461). Yaşanan gelişmelerin/sorunların alt sınıfların politik radikalleşmesine yol açma ihtimali muhafazakârları kaygılandıran ve bu durumu engelleyecek uygulamaları desteklemelerine yol açan temel itkiyi oluşturmaktadır. Bir diğer ifadeyle, çoğunluğun potansiyel düzensizliğinden duyulan korku, kitlelerin yanlış rehberlik altında radikal hareketlerin dümen suyuna girmesi kaygısı ve benzeri gibi hususlar muhafazakâr paternalist politikaların ardındaki güdüleyicilerdir.

Tarihsel süreçte benzeri müdahaleci politikalar İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Kıta Avrupası'ndan çeşitli ülkelerde Hıristiyan demokrat partiler eliyle de savunulmuştur. Bu süreçte otoriter muhafazakâr görüşlerini bir kenara bırakmaya başlayan Hıristiyan demokrat partiler siyasal demokrasiyi, sosyal reformları ve Anayasal yönetimi desteklemiş; liberal

piyasa fikrine karşı 'sosyal piyasa ekonomisi' ve Keynezci refah politikalarını uygulamaya koymak istemiştir (Heywood, 2007: 105-110).

D. Neo-Muhafazakârlık & Muhafazakâr Yeni Sağ

Son olarak refah devletinin krizi sonucu 1980'lerde gündeme gelen Yeni Sağ ideoloji içinde önemli bir parçayı oluşturan *Neo-Muhafazakârlıktan* (*muhafazakâr yeni sağdan*) da kısaca bahsetmek gerekir. Bu süreçte neo-liberalizmin piyasa ekonomisi, iktisadi verimlilik ve bireyci fikirleriyle bütünleşen neo-muhafazakârlığın otorite, gelenek, ulusal kimlik, kanun ve düzen gibi fikirleri ekonomik olarak küçülmüş, siyasal olarak güçlenmiş bir devlet yapısı oluşturulması noktasında ifadesini bulmuştur (Duman, 2006: 145 vd.). Müdahaleler yoluyla büyüyen devlet, gerçekte güçlenmemekte tam tersine hantallaşmakta, verimsizleşmekte ve insanlar nezdindeki değerini de yitirmektedir. Çeşitli krizlere yol açma potansiyeli taşıyan bu durum neo-muhafazakârlara göre toplumsal ve siyasal düzenin sağlıklı işlemini riske atmaktadır.

Müdahaleci refah devleti uygulamalarının eleştirisi üzerinde yükselen neo-muhafazakârlığa göre, devlet ve toplum arasındaki sınırların aşırı şekilde aşılması çoğunluk despotizmine, sıradanlaşmaya, tekdüzeliğe, insan doğasına ters bir eşitlik ve özgürlük anlayışına, sınıf çatışmalarının artmasına, siyasal istikrarsızlığa ve ekonomik verimsizliğe yol açmıştır. Refah devleti merkezi devlete bağımlı, asalak, çıkarıcı ve sorumsuz bir yurttaş tipini ortaya çıkartmıştır. Oysa neo-muhafazakâr politikaların amacı tam tersine girişimci, sorumluluk sahibi ve kanunlara saygılı bir yurttaş tipi yaratmaktır.

Refah devleti uygulamalarını sosyalizm ile birleştirerek mahkûm eden neo-muhafazakârlık, geleneksel değer ve ahlaki ilkelerin yeniden canlandırılarak zedelenen kanun, düzen ve disiplinin tekrar tesis edilmesi gerektiğini, bu bağlamda ailenin güçlendirilmesini, cezaların arttırılmasını, ulusal kimlik ve bağların desteklenmesini savunmaktadır. Düzen, istikrar ve süreklilik isteği gibi ilkeleri merkeze alan neo-muhafazakârlara göre, toplumsal düzen ve dengeyi korumak için güçlü bir devlet gereklidir. Ancak devletin topluma sürekli müdahalesi de toplumsal yapıda kendiliğinden açığa çıkan doğal hiyerarşilerin temin ettiği istikrara zarar vermektedir.

Neo-muhafazakârlara göre, toplumsal katılım ve eşitlik yönündeki çabalar devlete taşıyamayacağı bir yük getirmekte ve devletin saygı gösterilmesi

gereken bir otorite sistemi olmasını engellemektedir. Bu bağlamda devleti güçlendirecek otoriter uygulamaların, kanun ve düzenin tesis edilmesi amacıyla destekçisi olabilen neo-muhafazakârlar, uluslararası alanda da diğer devletlere yönelik müdahaleleri benzer gerekçelerle savunmaktadırlar. Bu noktada özellikle Amerika'daki neo-muhafazakârlık, Amerikan müdahaleci dış siyasetini ve emperyal politikalarını desteklemektedir. Bu yönüyle klasik muhafazakârlıktan farklılaşan neo-muhafazakârlık dar milliyetçi bir perspektife yönelmektedir. Ancak bu süreçte neo-muhafazakârlığa eleştirel yaklaşan ve ondan ayrılan '*geleneksel muhafazakârlık*', '*klasik muhafazakârlık*' yahut '*paleo-muhafazakârlık*' gibi kavramlarla anılan muhafazakâr düşünce geleneklerinin de varlığını devam ettirdiğini unutmamak gerekir. Hatta bu akımlarla neo-muhafazakârlar arasında 'gerçek' muhafazakârlığın doğası ve pratiği üzerinden ciddi tartışmalar gerçekleşmiştir.

IV. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME: 'MUHAFAZAKÂRLIĞIN DOĞASI'

Yukarıda da değindiğimiz gibi, metodolojik düzeyde bakıldığında, muhafazakârlık kavramsal olarak tanımlanmasından içeriğinin neleri kapsadığına kadar çok farklı perspektiflerden hareketle ele alınabilen değişik referans çerçevelerine sahiptir. Bu bağlamdaki tartışmaları paranteze alarak muhafazakârlığa bir siyasal ideoloji olarak baktığımızda da zamansal ve mekânsal olarak farklılaşmış bir düşünsel çerçeve ile karşılaşmaktayız. Yukarıda kısaca değindiğimiz muhafazakâr ideoloji içerisinde yer alan farklı düşünce geleneklerini bir bütün olarak düşündüğümüzde, öncelikle muhafazakârlığın bu '*değişken doğası*'nın altını çizebiliriz. Muhafazakârlık bazı ortak felsefi temel kabullerden hareket etmekle birlikte, ciddi anlamda birbirinden farklılaşan değişik düşünce geleneklerine sahiptir. Kısacası tek bir muhafazakârlık mevcut değildir. Kıta Avrupası ve Anglo-Amerikan muhafazakâr düşünce geleneği arasındaki farklılaşma, bir diğer ifadeyle Fransız-Alman ve İngiliz muhafazakâr düşünce gelenekleri arasındaki gerilimler ciddi bir bölünmeye işaret etmektedir. Bir başka açıdan baktığımızda muhafazakârlığın otoriter, liberal, paternalist ve hatta Alman geleneğinde karşımıza çıktığı üzere totalitarizme giden ve faşizme yaklaşan versiyonlarından bahsetmek mümkündür. Bunların yanında daha durumsal şekilde tanımlanan pragmatik ve usuli bir muhafazakârlık anlayışı olduğu gibi, daha özsel tanımlanan farklı muhafazakârlık anlayışları da mevcuttur.

Geniş anlamda muhafazakâr ideoloji içerisinde karşımıza çıkan bu farklı düşünce geleneklerini dikkate almaksızın yahut bu farklılaşmanın bilincinde olmaksızın, muhafazakârlık üzerine genel bir değerlendirme yapmak mümkün görünmemektedir. Türkiye’de muhafazakârlık üzerine yapılan bazı genellemeler, bu farklılaşmayı hiçbir şekilde göz önüne almaksızın yapılmakta ve bu itibarla da kısmi ve taraflı analizlere temel oluşturmaktadır. Örneğin sadece Anglo-Amerikan muhafazakârlığı üzerinden ya da liberal muhafazakârlık üzerinden genel bir sonuca varılmaya çalışılmakta yahut Kıta Avrupası muhafazakârlığı ya da otoriter muhafazakârlık üzerinden kestirme genelleyici yorumlar yapılmaktadır. Resmin bütünü görmeyen yorumlar muhafazakârlığa ilişkin olarak ya kendi ön kabullerini yansıtmakta ya da olması gerekene dair bir müdahaleyi amaçlamaktadır. Örneğin liberal muhafazakârlık üzerinden yapılan okumalar, Türkiye’deki muhafazakârların otoriter ve hatta totalitarizme varabilecek eğilimlerinin analiz edilmesinde ya da anlamlandırılmasında eksik kalmaktadır. Sürekli olarak muhafazakârlığın özündeki, sanki kaçınılmaz bir zorunlulukmuş gibi görülen, otoriterliğe vurgu yapan yorumlar ise muhafazakârlık içindeki değişimleri, farklılaşmayı, liberalleşmeyi ya da demokrasiyle olan eklemlemeleri anlamlandırmakta eksik kalmaktadır.

Kısaca belirtmek gerekirse muhafazakârlık, tarihsel süreçte aldığı formlar dikkate alındığında görülebileceği gibi, otoriterlik dozu gittikçe artan bir düzlemde de yer alabilir tam tersine kısmen otoriterlik içermekle birlikte liberal özgürlük anlayışı ile bütünleşen bir düzlemde de şekillenebilir. Bir diğer açıdan farklılıkları yok sayan bütüncül kimlikler üzerinden şekillenen iktidar yapılarını da destekleyebilir, temel iktidar formlarını korumakla birlikte çoğulcu bir yapıyı sürdürmenin aracı da olabilir. Bu farklı ihtimallerin mevcudiyeti muhafazakârlığın doğasına ve işleyişine ilişkin sorulara kesin, mutlak ve değişmez cevaplar vermeyi engellemektedir. Buradan hareketle tarihsel bağlamları açısından düşündüğümüzde, karşımızda kendisini sürekli değiştirebilen ‘*esnek bir ideoloji*’nin olduğunu söylemek mümkündür.

Muhafazakârlık bu geniş yelpaze içinde farklı tonlar kazanarak açığa çıkabilir ancak yine de bu şekillenmenin yukarıda değindiğimiz bazı ortak felsefi temellerin oluşturduğu çerçeve içinde gerçekleşeceğini de unutmamak gerekir. Dolayısıyla *düzen*, *otorite*, *gelenek*, *mülkiyet*, *ahlak*, *hiyerarşi*, *ölçülülük*, *tedricilik* vb. gibi temel kayıtlar bağlamında açığa çıkan bir

farklılaşmadan bahsettiğimiz altı tekrar çizilmelidir. Ancak bu kayıtların kabulü de bize net bir muhafazakârlık anlatısı sunmaz. ‘*Muhafaza edilmesi gereken*’ şeylerin neler olduğunu sıralamak, doğrudan bunların doğasını bize sunmadığı gibi, hangi politikalar üzerinden bu korumanın gerçekleştirileceğini de belirlemez. Örneğin geleneğin korunması, ‘*gelenek*’ içindeki egemen ve bastırılmış unsurlar arasındaki mücadeleyi göz ardı ettiği gibi, onu şimdiki zamanın gerekliliklerine göre yeniden şekillendirmeyi ve rasyonalize etmeyi de içerir. Aynı akıl yürütmeyi tarih, otorite, hiyerarşi, ahlak, düzen vb. gibi kavramların her biri üzerinden yapabiliriz. Aynı zamanda ‘*muhafaza edilmesi gereken*’ şeylerin sıralanması, yukarıda değindiğimiz gibi, bunların korunmasında ne tür politikaların uygulanacağını da bize söylemez. Bu durum muhafazakârlığın önüne geniş bir yorum ve farklı hareket/ittifak ihtimallerini koyar. Tarihsel sürece bakıldığında göreceğimiz üzere, bu çerçevede evrimsel gelişimin tedriciliği üzerinden ihtiyatlı bir politika da izlenebilir; korunması gerekenlerin tehditlere karşı savunulmasının aciliyetinden hareketle ‘*devrimci bir muhafazakârlık*’ yorumu da gündeme gelebilir.

Bu noktada diğer siyasal ideolojiler ile olan etkileşimine bakıldığında denilebilir ki, muhafazakârlık ne kadar liberal düşünce ile sentezlense de, bireyciliğe ve onun toplumsal/siyasal sonuçlarına karşı olan eleştirilerini/şerhlerini taşımaya devam edecektir. Tüm bunları bıraktığı durumda ise, artık karşımızda muhafazakârlık değil liberalizm var demektir. Bu nedenle iki ayrı ideoloji var olduğu sürece, zikrettiğimiz farklılıklar karşımıza çıkacaktır. Bu durum çeşitli politika alanlarında farklılaşmayı gündeme getirdiğinde, ne kadar liberallik taşısa da son kertede muhafazakâr bir ideolojinin içinden konuşulduğu/eylendiği fark edilecektir. Bu tür eklemlemeler ortak düşmanlar söz konusu olduğunda daha rahat işleyecek ancak paylaşılan tehlike algısı ortadan kalktığında potansiyel gerilim noktaları aktif hâle gelecektir. Bu nedenle ideolojiler arası eklemlemeleri değerlendirirken, *yapısal* olan ile *konjonktürel* olan arasındaki gerilimli ilişkileri iyi analiz etmek de elzemdir. Çünkü tarihsel sürece bakıldığında muhafazakârlığın diğer siyasal ideolojiler ile bazıları uzun süreli bile olsa, yine de geçici olan ittifaklara ya da uzlaşmalara girdiği görülebilir. Dolayısıyla muhafazakârlık bağlamındaki ittifaklar belirli uzlaşımına dayansa da aynı zamanda, uygun koşullarda aktif hâle gelebilecek olan potansiyel çatışma kaynaklarıdır.

Sonuç olarak yukarıda söylenenleri soyut bir düzlemde değerlendirmek de doğru değildir. İdeolojinin taşıyıcılığını yapan kitleler ve aydınların/yöneticilerin toplumsal konumlarının da, açığa çıkacak muhafazakâr anlayışın argümanlarını ve çerçevesini doğrudan ya da dolaylı şekilde etkileyeceği unutulmamalıdır. Bu noktada muhafazakâr Burke'ün Fransız Devrimi'ni analiz ederken kullandığı siyasal sosyolojik yöntemi ve muhafazakârlığın soyut ve teorik olana karşı somut ve pratik olanı incelemesini, muhafazakâr ideolojinin kendisine de uygulayabiliriz. Bu durumda düşünsel taşıyıcıların ve toplumsal tabanın nitelikleri, örgütlenme tarzları, geniş anlamda öznelerin iktisadi ve toplumsal konumları/statüleri, muhalefette ya da iktidarda olmaları yahut geniş anlamda iktidarla olan ilişkileri, girdikleri toplumsal ve politik ittifaklar vb. gibi unsurların her biri, duruma göre değişen farklı ağırlıklarda, muhafazakârlık olarak sunulan çerçeveyi etkileyecektir. Bu açıdan muhafazakâr düşüncedeki tarihsel değişim ve dönüşümde yukarıda sayılan unsurlardaki farklılaşmanın da etkisinin bulunduğunu söyleyebiliriz. Bu değerlendirme tarzı muhafazakârlığın değişken doğasını, değişen tarihsel koşulların yol açtığı bağlamlarda anlamlandırmanın daha açıklayıcı olacağı düşüncesine dayanmaktadır. Bir diğer deyişle muhafazakârlığın muhafaza etme duyarlılığı taşıdığı alanlar kavramsal olarak aynı kelimelerle adlandırılmakla birlikte, düşüncenin içeriği ve toplumsal/siyasal düzeydeki somutlaşması her tarihsel dönemin geniş anlamda kendi bağlamı içinde şekillenmektedir. Kısaca belirtecek olursak, muhafazakârlığı esnek yorumlara açan ve değişken kılan farklı zaman ve mekânlarda her bir *status quo*'ya göre aldığı tarihsel formdur.

KAYNAKÇA

- ÇİĞDEM, Ahmet. (2001), *Taşra Epiği*, İstanbul: Birikim Yayınları.
- DUMAN, Fatih. (2010), *Edmund Burke: Aydınlanma Eleştirisinden Devrim Karşıtlığına*, Ankara: Liberte Yayınları.
- DUMAN, Fatih. (2006), "Modern Siyasal İdeolojiler", içinde, Ed. Tevfik Erdem, *Feodaliteden Küreselleşmeye -Temel Kavram ve Süreçler-*, Ankara: Lotus Yayınları, s. 111-160.
- ECCLESHALL, Robert. (1994), *Political Ideologies*, 2. Baskı, London & New York: Routledge.
- GREGG, Samuel. (2002), "A New Name for an Old Whig", *Policy*, Cilt 18, No. 1, Güz, s. 39-45.
- HAMPSON, Norman. (1991), *Aydınlanma Çağı*, çev. Jale Parla, Hürriyet Vakfı Yayınları.
- HAYEK, Friedrich A. (1996), *Hukuk, Yasama ve Özgürlük*, çev. Atilla Yayla, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- HAYEK, Friedrich A. (2004), "Niçin Muhafazakâr Değilim?", çev. Atilla Yayla, *Liberal Düşünce*, Sayı 34, Bahar, s. 73-84.

- HEYWOOD, Andrew. (2007), *Siyasi İdeolojiler*, Ankara: Adres Yayınları.
- HONDERICH, Ted. (1990), *Conservatism*, Westview Press: Boulder & San Francisco.
- HUNTINGTON, Samuel P. (1957), "Conservatism As An Ideology", *The American Political Science Review*, Vol. 51, no. 2, s. 454-473.
- LIVELY, Jack. (ed.) (1965), "Introduction", Joseph de Maistre, *The Works of Joseph de Maistre*, New York & London: The Macmillan Company, s. 1-45.
- MACRIDIS, Roy C. (1989), *Contemporary Political Ideologies -Movements and Regimes-*, Glenview: Scott, Foresman.
- MULLER, Jerry Z. (ed.), (1997), "Introduction: What is Conservative Social and Political Thought?", *Conservatism -An Anthology of Social and Political Thought From David Hume to the Present*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press. s. 3-31.
- MÜLLER, Jen-Werner. (2006), "Comprehending Conservatism: A New Framework for Analysis", *Journal of Political Ideologies*, 11 (3), October.
- NISBET, Robert. (1952), "Conservatism and Sociology", *The American Journal of Sociology*, Volume 58, Number 2, s. 167-175.
- NISBET, Robert. (1986), *Conservatism -Dream and Reality-*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- NISBET, Robert. (1997), "Muhafazakârlık", çev. Erol Mutlu, der. Tom Bottomore-Robert Nisbet, *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi*, Ankara: Ayraç Yayınevi, s. 93-127.
- NISBET, Robert. (2013), *Sosyolojik Düşünce Geleneği*, çev. Yusuf Kaplan, İstanbul: Paradigma Yayınları.
- OAKESHOTT, Michael. (1975), "On Being Conservative", *Ideologies of Politics*, ed: Anthony de Crespigny ve Jeremy Cronin, London & New York: Oxford University Press, s. 23-51.
- ONUR-İNCE, Hilal. (2010), *Muhafazakâr İdeoloji, Din-Siyaset (Korumacılıktan Totalitarizme Alman Ekolü)*, İstanbul: Alan Yayınları.
- ÖZİPEK, Bekir Berat. (2004), *Muhafazakârlık -Akıl Toplum Siyaset-*, Ankara: Liberte Yayınları.
- SCRUTON, Roger. (1989), *The Meaning of Conservatism*, London: Macmillan Press, 2. Baskı.
- WOLIN, Sheldon. (1954), "Hume and Conservatism", *The American Political Science Review*, Vol. 48, No. 4, s. 999-1016.
- YÜRÜŞEN, Melih. (2013), *İnsan Doğası Sosyal Düzen & Değişim -David Hume'un Sosyal ve Siyasal Felsefesi-*, Ankara: Liberte Yayınları.

ETKİNLİK ÖLÇÜMÜ: TEKSTİL SEKTÖRÜNDEN BİR İŞLETME ÖRNEĞİ

Nuri Özgür DOĞAN¹

Yusuf ERSOY²

Atıf/©: Doğan, Nuri Özgür; Ersoy, Yusuf (2017). Etkinlik Ölçümü: Tekstil Sektöründe Bir İşletme Örneği, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 10, Sayı 1, Haziran 2017, ss. 35-44

Özet: Etkinlik, kaynakların kullanılması ile ilgili bir kavramdır. İşletmeler girdi adı verilen kaynaklarını, belirli bir süreçten geçirerek çıktı adı verilen yeni ürün ya da hizmete dönüştürürler. Bu dönüşüm sürecinde kaynakların ne denli etkin kullanıldığının bilinmesi işletmelere maliyet avantajı olarak yansıtacaktır. Bu çalışmada Ege Bölgesi'nde faaliyet gösteren bir tekstil işletmesi ele alınmış ve bu üretici işletmenin etkinlik düzeyi VZA yöntemi kullanılarak belirlenmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda söz konusu işletmenin geçmiş on altı yıla ilişkin etkinlik ölçümü yapılarak her bir yıldaki kaynakları kullanma düzeyinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Her bir yıl bir karar verme birimi olarak alınmış, girdiler ve çıktılar da işletmenin üretim sürecini yansıtacak şekilde belirlenmiştir. Yapılan etkinlik ölçümü sonucunda araştırmaya konu olan işletmenin hangi yıllarda etkin olduğu ve hangi yıllarda etkin olmadığı bulunmuştur. Çalışmadan elde edilen bulguların işletmenin yöneticilerine kaynakların rasyonel kullanımı noktasında yardımcı olabileceği düşünülmektedir. Ayrıca, çalışmanın kısıtlarından bahsedilmiş ve gelecekte bu konu ile ilgili yapılacak araştırmalar için bir takım öneriler de sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Etkinlik Ölçümü, Veri Zarflama Analizi, Tekstil Sektörü.

Makale Geliş Tarihi: 11. 01. 2017/ Makale Kabul Tarihi: 30.05.2017

1 Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, e-posta: nodogan@nevsehir.edu.tr

2 Uzman, Uşak Üniversitesi, Bilimsel Analiz ve Teknolojik Araştırma ve Uygulama Merkezi, e-posta: yusuf.ersoy@usak.edu.tr

Efficiency Measurement: A Case Study of A Firm in The Textile Sector

Citation/©: Doğan, Nuri Özgür; Ersoy, Yusuf (2017). *Efficiency Measurement: A Case Study of A Firm in The Textile Sector*, Hitit University Journal of Social Sciences Institute, Year 10, Issue 1, June 2017, pp. 35-44

Abstract: *Efficiency is a concept related to the usage of the resources. Firms transform their resources (inputs) into new products or services (outputs) by using a process. In this transformation process the firms would take cost advantage by knowing how efficient the resources are used. In this study a textile firm operating in the Aegean Region was taken and the efficiency level of this manufacturing firm was tried to be determined by using DEA methodology. In this context, efficiency measurement of the firms in the past sixteen years was made with the aim of specifying the level of resource usage in each year. Each year was taken as a decision making unit and the inputs and outputs were determined suitably with the production process of the firm. As a result of the efficiency measurement it was found that in which years the firm was efficient and in which years it was inefficient. It was thought that the findings of this study could be helpful for the management of the firm concerning the use of the resources. Furthermore, limitations of the study and future research directions were discussed.*

Keywords: *Efficiency Measurement, Data Envelopment Analysis, Textile Sector.*

I. GİRİŞ

Tekstil ve hazır giyim sektörü, gelişmekte olan ülkelerin kalkınmalarında önemli rol almıştır. Tekstil sektörünün sağladığı katma değer ve istihdam üzerindeki pozitif etkisi, ülkelerin ekonomik anlamda gelişmelerinde ve refah seviyelerinin artışında etkili olmuştur. Gelişmiş ülkelerde iş gücü maliyetinin yüksekliğinden dolayı emek yoğun bir sektör olan tekstil sektörü gelişmekte olan ülkelere doğru kaymıştır (Sarıçam ve Erdumlu, 2012: 519). Küresel ekonomide rekabet gücünün artırılması ve firmaların sürekliliğinin sağlanması için tekstil ve hazır giyim firmalarının modernize edilerek yüksek kaliteli ürünler üzerine odaklanma zorunluluğu ortaya çıkmıştır (Kapelko ve Lansink, 2014: 1500).

Hazır giyim sektörü genel olarak örme ve dokuma kumaşlardan çocuk, kadın ve erkekler için dış ve iç giysi üretimini içerisinde barındıran bir sektördür. Tekstil sektörü beş önemli alt gruptan oluşmaktadır. Bu gruplar; iplik, dokuma, örme, dokusuz yüzey ve tekstil terbiye alanlarıdır. Tekstil sektörü, elyaftan mamul ürün üretimine kadar çok uzun bir tedarik zinciri ağına sahiptir (Öngüt, 2007: 4; Alüftekin vd., 2009: 2).

Dünya tekstil ihracatının 2013 yılında 2012 yılına göre %3 oranında artışı ve 344,54 milyar dolar düzeyinde 2012 yılında ise 2011 yılına göre % 4,5 oranında azalarak 334,37 milyar dolar düzeyinde gerçekleştiği bilinmektedir. 2013 yılı baz alınarak ülkelere göre ihracat değerlendirildiğinde ise Çin'in tek başına 108,96 milyar dolar ile toplam dünya tekstil ihracatının % 31,6'sını yaptığı anlaşılmaktadır. Çin'i sırasıyla dünya tekstil ihracatının % 23,4'ünü yapan Avrupa Birliği, %7,1'ini yapan Hindistan, %6,3'ünü yapan Amerika Birleşik Devletleri, %4,8'ini yapan Almanya, %4,1'ini yapan İtalya, % 4'ünü yapan Kore ve %3,7'sini yapan Türkiye takip etmektedir. Veriler değerlendirildiğinde tekstil ve hazır giyim sektöründe ihracat ve üretim konusunda Çin'in dünya lideri konumunda olduğu görülmektedir (Bilim ve Sanayi Bakanlığı, 2016).

Türk tekstil ve hazır giyim sektörü 2009 yılında yaşanan ekonomik krizden diğer birçok sektör gibi olumsuz bir şekilde etkilenmiştir. 2009 yılı ihracat rakamlarında 2008 yılı ihracat rakamlarına göre hazır giyimde %16,5, tekstil sektöründe ise %15'5 oranında azalma görülmüştür. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verileri incelendiğinde Türkiye'nin 2010-2015 yılları arasındaki toplam tekstil sektörü ihracatının 80 milyar 858 milyon dolar ve hazır giyim sektöründeki toplam ihracatının 73 milyar 210 milyon dolar olduğu anlaşılmaktadır. 2010-2015 yılları arasında en fazla ihracatın 2014 yılında olduğu ve tekstil sektöründe 15 milyar 413 milyon dolar, hazır giyim sektöründe ise 12 milyar 703 milyon dolar düzeyinde gerçekleştiği görülmektedir. Türkiye'nin 2010-2015 yılları arasındaki toplam ihracatı 854 milyar 508 milyon dolar, 2010-2015 yılları arasındaki tekstil ve hazır giyim sektörü toplam ihracatı ise 154 milyar 69 milyon dolar düzeyindedir. 2010-2015 yılları arasında tekstil ve hazır giyim sektörü ihracatının Türkiye'nin toplam ihracatındaki payının %18'lik kısmını oluşturduğu görülmektedir (TÜİK, 2016).

Battaniye, yün, pamuk, polyester veya akrilik gibi hammaddelerden imal edilmiş yatağın üzerine konulan ve yorgan yerine kullanılan örtü olarak bilinmektedir (Bilgin, 2005: 1). Türk battaniye sektörü üretim yapısından dolayı emek yoğun bir sektördür ve bu sektörde faaliyet gösteren işletmelerin birçoğu aile şirketi konumundadır (Bilgin, 2005: 9). Son zamanlarda rekabetin giderek artması ve uzak doğu ülkelerindeki ucuz enerji ve iş gücü Türk battaniye sektörünü de tehdit etmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde birçok sektörde olduğu gibi battaniye sektöründe de rakiplerle rekabet etmek ve sürekliliği sağlamak için etkinlik ve verimlilik kavramlarına her zamankinden daha fazla önem verilmesi gerekmektedir.

Bu çalışmada işletme performansının değerlendirilmesi ele alınmış ve bu amaçla etkinlik ölçümüne odaklanılmıştır. Literatürde etkililik, etkinlik ve verimlilik kavramları hususunda bir kargaşa yaşanmaktadır (Yükçü ve Atağan, 2009: 1). Etkinlik, bir ürün veya hizmet üretebilmek için gerekli

kaynakların işletme amaçları doğrultusunda ne kadar etkin olarak kullanıldığını gösteren bir kavram olarak bilinmektedir. Etkinlik kavramı aynı zamanda standart performansın gerçekleşen performansa oranı olarak bilindiğinden işletmeler için oldukça önemlidir (Yükçü ve Atağan, 2009: 3; Doğan, 2015: 188). Bu çalışmanın amacı, Ege bölgesinde tekstil sektöründe faaliyet gösteren bir battaniye işletmesinde etkinliğin ölçülmesidir. Etkinlik ölçümü Veri Zarflama Analizi (VZA) yöntemi kullanılarak yapılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde VZA metodu kullanılarak gerçekleştirilmiş çalışmalara ilişkin literatür özeti verilmiştir. Üçüncü bölümde çalışmanın yöntemi hakkında bilgi verilmiş, dördüncü bölümde elde edilen analiz sonuçları ve bulgulara yer verilmiştir. Çalışma genel bir değerlendirilmenin yapıldığı sonuç bölümüyle tamamlanmıştır.

II. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Literatürde VZA kullanılarak gerçekleştirilmiş çok sayıda çalışmaya rastlamak mümkündür. VZA analizi mal ve hizmet üretimi yapan işletmelerde etkinlik, verimlilik ya da performans ölçümünde kullanılan yöntemlerden birisidir. Bu bölümde tekstil sektöründe VZA yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiş çalışmalara ilişkin literatür özetine yer verilmiştir.

İMKB’de işlem gören 22 tekstil işletmesinin etkinliği (Çetin, 2006: 255), 2004 yılında “En Büyük 500 Özel Firma” sıralamasına giren 43 firmanın etkinliği (Bakırcı, 2007: 327), İMKB Tekstil Sektörü "Dokuma, Giyim Eşyası ve Deri" alt sektöründe bulunan 31 adet işletmenin etkinliği (Dinçer, 2008: 825), Hindistan tekstil sektöründe faaliyet gösteren 24 adet hazır giyim firmasının 2003-2007 yılları arasındaki etkinliği (Joshi ve Singh, 2009: 19), 2007 yılında Türkiye’nin En Büyük 500 Şirketleri araştırması kapsamında tekstil sektöründe faaliyet gösteren 30 işletmenin etkinliği (Kayalı, 2009: 3), İMKB Tekstil Sektörü içerisinde bulunan 19 işletmenin 1997-2008 yılları arasındaki göreceli etkinliği (Öge ve Ayrancı, 2010: 13), İspanya’nın Katalan bölgesinde 1996-2001 yılları arasında faaliyet gösteren küçük ve orta ölçekli 66 firmanın teknik etkinliği (Kapelko, 2010: 133), Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) sektör bilançoları veri tabanında DB-17 ve DB-18 sektörlerinde faaliyet gösteren tekstil firmalarının 2006-2008 yılları arasındaki etkinliği (Kahveci, 2012: 29), Tayvan da 2007 yılı krizi öncesi faaliyet gösteren 46 tekstil firmasının etkinliği (Lin ve Yahalom, 2012: 44), Eskişehir Organize Sanayi Bölgesinde 2008-2009 yıllarında faaliyet gösteren 5 tekstil işletmesinin ihracattaki etkinlikleri (Yenilmez ve Girginer, 2012: 12), dokuma esnasında ağızlık oluşumunun Hint dokuma sektörü üzerindeki etkinliği (Kumar vd., 2012: 28), Türkiye’de İSO ilk 500 firma sıralamasına giren ve 2008 ve 2010 yıllarında verilerine tam olarak ulaşılan dokuma sektöründe faaliyet gösteren 19 firma ve giyim eşya sektöründe faaliyet gösteren 6 firmanın etkinlikleri (Yarar ve Çoban, 2012: 165), Tayvan da

2010-2012 yılları arasında faaliyet gösteren en iyi 12 tekstil firmasının toplam etkinlikleri (Ho, 2013: 99), Çin'de faaliyet gösteren bir tekstil işletmesinin etkinliği (Kuo vd., 2013: 813), Türk hazır giyim perakende sektöründe faaliyet gösteren 30 firmanın 2010 yılındaki etkinlikleri (Erdumlu ve Sarıçam, 2013: 237), Hindistan tekstil sektöründe etkinliği (Saeidi vd., 2013: 349), Pakistan tekstil sektöründe faaliyet gösteren 100 adet firmanın 2006-2011 yılları arasındaki etkinliği (Usman vd., 2014: 1683), İstanbul Sanayi Odası (İSO) 500 listesinde yer alan 30 tekstil ve hazır giyim firmasının 2012 yılı verilerine göre ihracat etkinlikleri (Öztürk ve Girginer, 2015: 10), Hindistan tekstil sektöründe 2011-2012 yılları arasında faaliyet gösteren 10 tekstil firmasının teknik etkinliği (Verma vd., 2015: 34), TMS/TFRS öncesi (1998-2004) ve TMS/TFRS sonrası (2005-2011) tekstil sektöründe faaliyet gösteren 13 işletmenin etkinliği (Kaya vd., 2015: 111) VZA yöntemi ile ölçülmüştür.

Literatürde yer alan çalışmalardan da anlaşılacağı üzere tekstil sektöründe etkinlik ölçümünde VZA yöntemi kullanılarak gerçekleştirilen çok sayıda çalışma yer almaktadır. Bu çalışma farklı bir işletmede yapılmasıyla ve karar verme birimi olarak da geçmiş yılları almasıyla literatürde yer alan diğer çalışmalardan farklılaşmaktadır. Çalışmaya konu olan işletmenin tekstil sektörünün bir alt grubu olan battaniye üretiminde faaliyet gösteriyor olması da bu araştırmanın bir diğer özgün tarafıdır.

III. YÖNTEM

VZA, parametrik olmayan bir yöntem olup etkinlik ölçümünde yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. VZA ilk olarak Charnes, Cooper ve Rhodes tarafından geliştirilmiştir ve CCR modeli de böylelikle literatüre kazandırılmıştır. VZA'da kullanılan çeşitli modeller vardır. Ancak CCR modelleri ile Banker, Charnes ve Cooper tarafından geliştirilmiş olan BCC modelleri en temel modellerdendir.

Bu çalışmada etkinlik ölçümü yapılırken girdi odaklı CCR modelinden yararlanılmıştır. Girdi odaklı CCR modeli aşağıda gösterilen (1) nolu modeldir (Doğan, 2015: 194). Bu modelde, $j=1, \dots, n$ olmak üzere λ_j , negatif olmayan skalerleri, θ_0 ise etkinliği değerlendirilen KVB₀'ü göstermektedir. Ölçeğe göre sabit getiri varsayımını dikkate alan bu modelde KVB₀'ün etkin olması için 1 değerini alması gerekmektedir. Bu değer 1'den küçük olduğunda KVB₀ etkin değildir.

$$\min \theta_0$$

s.t.

$$\sum_{j=1}^n \lambda_j x_{ij} \leq \theta_0 x_{i0}, \quad i = 1, \dots, m \quad (1)$$

$$\sum_{j=1}^n \lambda_j y_{rj} \geq y_{r0}, \quad r = 1, \dots, s$$

$$\lambda_j \geq 0, \quad j = 1, \dots, n$$

Bu çalışmada tekstil sektöründe faaliyet gösteren bir imalat işletmesi ele alınmış ve bu işletmenin geçmiş son 16 yılındaki etkinlik ölçümü yapılmıştır. Çalışmada girdi olarak personel sayısı (PS), kullanılan hammadde miktarı (KHM) ve mevcut makine sayısı (MMS); çıktı olarak ise üretilen ürün sayısı (UUS) ve müşteri sayısı (MS) alınmıştır. Girdi ve çıktı verileri çalışmaya konu olan işletmenin üst düzey yöneticilerinden birisi ile yapılan yüz yüze görüşme sonucunda elde edilmiştir. Tablo 1’de yıl bazında işletmenin girdi / çıktı değişkenlerine ilişkin verileri özetlenmiştir.

Tablo.1. İşletmenin Son 16 Yıla İlişkin Girdi / Çıktı Değerleri

YIL	Girdiler			Çıktılar	
	PS	KHM	MMS	UUS	MS
2015	36	715	35	195400	23
2014	32	620	30	159800	24
2013	30	585	30	145300	21
2012	28	490	28	142100	28
2011	25	424	24	133650	26
2010	24	412	24	128700	24
2009	23	391	22	118600	29
2008	23	386	22	115300	30
2007	22	375	22	112800	34
2006	21	362	20	96700	36

2005	20	354	20	83500	42
2004	20	347	20	78400	40
2003	18	322	17	68200	44
2002	17	316	17	61500	48
2001	15	304	15	56300	51
2000	15	298	15	48700	50

IV. BULGULAR VE TARTIŞMA

Analizlerde 3 girdi, 2 çıktı değişkeni kullanılmış ve girdi odaklı CCR modeli ile çözüm yapılmıştır (1 nolu model). Yapılan etkinlik ölçümü sonucunda elde edilen etkinlik skorları Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo.2. Etkinlik Skorları

Yıl	Etkinlik Skoru (%)
2015	100,00
2014	95,51
2013	89,66
2012	95,03
2011	100,00
2010	100,00
2009	100,00
2008	98,63
2007	100,00
2006	97,64
2005	94,74
2004	91,31
2003	95,41

2002	96,71
2001	100,00
2000	100,00

Tablo 2'ye bakıldığında ilk sütunda karar verme birimleri olarak yıllar ve ikinci sütunda ise yüzde olarak etkinlik skorları yer almaktadır. İşletme, etkinlik skorunun 1 olduğu, diğer bir ifadeyle % 100 olduğu yıllarda etkin, diğer yıllarda ise etkin değildir. Buna göre 2000, 2001, 2007, 2009, 2010, 2011 ve 2015 yıllarında olmak üzere işletme toplam yedi yılda etkin iken geriye kalan dokuz yılda ise etkin değildir.

V. SONUÇLAR VE ÖNERİLER

Etkinlik kaynakların kullanılma oranına ilişkin bir kavramdır. Etkinlik ölçümü ile kaynakların nasıl kullanıldığı ile ilgili fikir yürütmek mümkündür. Bu çalışmada etkinlik ölçümü konusu ele alınmış ve bu konu Türkiye açısından önemli bir yere sahip olan tekstil sektöründe gerçekleştirilen bir uygulama ile incelenmiştir. Bu kapsamda sektörde faaliyet gösteren bir imalat işletmesindeki etkinlik ölçümüne odaklanılmıştır. Etkinlik ölçümünde VZA yönteminden yararlanılmış ve yöntemde yer alan modellerden CCR modeli kullanılmıştır.

Yapılan analiz sonucunda işletmenin, faaliyete başladığı tarihten itibaren geçen 16 yılın 7'sinde etkin olduğu ve geriye kalan 9 yılda ise etkin olmadığı sonucuna varılmıştır. Kaynakların optimum ya da optimuma yakın olarak kullanıldığı yıllarda işletme etkin, diğer yıllarda ise işletme etkin değildir. Söz konusu ölçüm sonuçları sektör ve özellikle işletmenin yöneticileri açısından fikir verebilecek cinsten bilgiler içermektedir. Ancak etkinlik skorları yorumlanırken VZA yönteminden elde edilen etkinlik ölçümünün göreceli bir etkinlik ölçümü olduğu unutulmamalıdır.

Bu çalışmada bir tekstil işletmesinin farklı yıllardaki etkinlik düzeyi ölçülmüştür. Burada her bir yıl bir karar verme birimi olarak alınmıştır. Çalışma tekstil sektörünün alt bölümlerinden birisi olan battaniye üretimi sektöründe gerçekleştirilmiş olmasıyla literatürdeki diğer çalışmalardan farklılaşmaktadır. Literatürde battaniye üretimi sektörü ile ilgili sınırlı sayıda araştırma vardır. Çalışma bu yönüyle de bu konuda araştırma yapacaklara ve sektördeki işletmecilere bir kolaylık sağlayabilecektir. Bu çalışmada

VZA'daki girdi odaklı CCR modeli kullanılmıştır. Gelecekte bu çalışmadan farklı olarak çıktı odaklı CCR modeli ve bu modelin süper etkinlik modelinin kullanılması da bir başka çalışmaya konu olabilir. Gelecekte aynı sektördeki farklı işletmelerin karar verme birimi olarak alınacağı ve etkinlik bakımından kıyaslanacağı çalışmaların yapılması düşünülebilir.

KAYNAKÇA

- ALÜFTEKİN, Nilay., Yüksel, Öznur., Taş, Ayşegül., vd. (2009), "Küresel krizden çıkışta kümelenme modeli: Tekstil ve hazır giyim sektörü örneği", *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(10), 1-19.
- BAKIRCI, Fehim. (2007), "Firma etkinliğini etkileyen faktörler: Türk tekstil sektöründe bir VZA ve TOBIT uygulaması", *Ekev Akademi Dergisi*, 11(30), 327-342.
- BİLGİN, Mualla. (2005), *Battaniye sektör araştırması*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul.
- ÇETİN, Ali Cüneyt. (2006), "Türk tekstil sektörü ve Türk tekstil firmalarının etkinlik düzeylerinin belirlenmesi", *Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, 8(2), 255-278.
- DİNÇER, Erdal. (2008), "Veri zarflama analizinde malmquist endeksiyle toplam vektör verimliliği değişiminin incelenmesi ve İMKB üzerine bir uygulama", *Marmara Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(2), 825-846.
- DOĞAN, Nuri Özgür. (2015), "VZA süper etkinlik modelleri ile etkinlik ölçümü: Kapadokya'da faaliyet gösteren balon işletmeleri üzerine bir uygulama", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 29(1), 187-203.
- ERDumlu, Nazan., Sarıçam, Canan. (2013), "Türk hazır giyim perakendecilerinin etkinliklerinin ölçümü", *Ege Akademik Bakış*, 13(2), 237-244.
- HO, Chia-Hui. (2013), "Applying data envelopment analysis to operating performance in textile industry", *AUTEX Research Journal*, 13(4), 99-103.
- JOSHI, R.N., Singh, S.P. (2009), "Comperative performance of the Indian apparel firms", *Journal of Managerial Economics*, 7(3/4), 19-39.
- KAHVECİ, Eyüp. (2012), "Kaynak Temelli Strateji ve ihracat performansı: Tekstil işletmeleri üzerinde veri zarflama analizi ile bir uygulama", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 67(2), 29-67.
- KAPELKO, M. (2010), "Application of DEA model with bootstrap to evaluation of SMES efficiency in the Spanish textile industry", *International Workshop on Multiple Criteria Decision Making. 2010/2011*, 133-148.
- KAPELKO, Magdalena., Lansink, Alfons Oude. (2014), "Examining the relation between intangible assets and technical efficiency in the international textile and clothing industry", *The Journal of The Textile Institute*, 105(5), 491-501.
- KAYA, Ahmet., Hatunoğlu, Zeynep., Özçalıcı, Mehmet. (2015), "Türkiye'deki tekstil firmalarının verimlilik değerlerinin TFRS öncesi ve sonrası dönemler için karşılaştırılması", *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 7(3), 111-122.
- KAYALI, Cevdet Alptekin. (2009), "2007 yılı tekstil işletmelerinin finansal karlılık açısından etkinliklerinin değerlendirilmesi", *Tekstil ve Konfeksiyon*, 19(1), 3-8.
- KUMAR, Ru., Gupta, A., Rathore, A.S. et al. (2012), "Relative Efficiency of Weaving Industry in India Using Data Envelopment Analysis", *International Journal of Advances in Management and Economics*, 1(1), 28-36.
- KUO, Chung-Feng Jeffry., Tzeng, Ren Er., Lan, Wei Lun. et al. (2013), "A study onb polyethylene terephthlate with titanium dioxide particles in melting spinning process parameters optimization", *Textile Research Journal*, 83(8), 813-826.

- LIN, Wen Chen., Yahalom, Shmuel. (2012), "Enchancing the efficiency of the benchmarking learning map model: The integrated FRA peerspective", *Romanian Journal of Economic Forecasting*, 15(3), 44-57.
- ÖNGÜT, Ç Emrah. (2007), *Türk tekstil ve hazır giyim sanayinin değişen dünya rekabet şartlarına uyumu*, DPT yayınları, iktisadi sektörler ve koordinasyon genel müdürlüğü, Uzmanlık Tezi, Ankara, yayın No:2703.
- ÖZTÜRK, Oğuzhan., Girginer, Nuray. (2015), "Türk tekstil ve hazır giyim firmalarının ihracat etkinliği: Veri zarflama analizi (VZA) ve analitik hiyerarşi süreci (AHS) kullanımıyla bir inceleme", *Tekstil ve Konfeksiyon*, 25(1),10-23.
- ÖGE, Ercan., Ayrancı, Evren. (2010), "Ekonomik krizler ve Çin faktörü dikkate alındığında, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası tekstil endeksinde bulunan işletmelerin ekinlikleri üzerine bir araştırma", *Anadolu Bil Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, 5(19), s.13-25.
- SAEIDI, Reza G., Amin, Gholam.R., Raissi, Sadigh. et al. (2013), "An efficient DEA method for ranking woven fabric detecs in textile manufacturing", *International Journal of Advances Manufacturing Technology*, 68(1), 349-354.
- SARIÇAM, Canan., Erdumlu, Nazan. (2012), "Evaluating efficiency levels comparatively: data envelopment analysis application for turkish textile and apparel industry", *Journal of Industrial Engineering and Management*, 5(2), 518-531.
- USMAN, Muhammed., Hassan, Ali., Mahmood, Faq. et al. (2014), "Performance of textile sector of Pakistan: application of data envelopment analysis approach", *International Review of Mangement and Business Research*, 3(3), 1683-1698.
- VERMA, Smita., Kumavat, Ankit., Biswas, Anita. (2015), "*Measurement of technical efficiency using data envelopment enalysis: A case of Indian textie industry*", 3rd International Conference on Advances in Engineering Sciences & Applied Mathematics (ICAESAM'2015) March 23-24, 2015 London (UK).
- YAYAR, Rüştü., Çoban, Mustafa Necati. (2012), "İSO 500 firmalarının etkinliklerinin ölçülmesinde veri zarflama analizi yaklaşımı: Dokuma ve giyim eşya sanayi", *Niğde Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(2), 165-180.
- YENİLMEZ, Füsün., Girginer, Nuray. (2012), "Eskişehir organize sanayi bölgesindeki tekstil firmalarının ihracatlarındaki etkinliklerinin veri zarflama analizi (VZA) ile değerlendirilmesi", *Tekstil ve Konfeksiyon*, 22(1),12-17.
- YÜKÇÜ, Süleyman., Atağan, Gülşah. (2009), "Etkinlik, etkililik ve verimlilik kavramlarının yarattığı karışıklık", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(4), 1-13.
- T.C. BİLİM VE SANAYİ BAKANLIĞI. (2014) , "Tekstil, Hazır Giyim ve Deri Sanayi Sektör Raporları", (erişim adresi: <http://sanayipolitikalari.sanayi.gov.tr/Public/SectorStrategie/10>), (erişim tarihi: 29.12.2016).
- TÜİK. (2016), "Yıllık İstatistikleri", (erişim adresi: <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>), (erişim tarihi: 29.12.2016).

ÜST KAVRAMSALLAŞTIRMA OLARAK ALEVİLİK: AKİDE VE İBADETLER AÇISINDAN ALEVİLİK-NUSAYRİLİK İLİŞKİSİ

Özcan GÜNGÖR¹

Atıf/©: Güngör, Özcan (2017). Üst Kavramsallaştırma Olarak Alevilik: Akide ve İbadetler Açısından Alevilik-Nusayrilik İlişkisi, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 10, Sayı 1, Haziran 2017, ss. 45-70

Özet: Günümüzde kimlikler mikrolaşırken Alevilik üst kimliği adı altında pek çok grup kimliği farklı öncüllere sahip dini grupların tarihi, teolojik ve sosyolojik verilerin aksine bir çatı altında kullanımının olduğu görülmektedir. Tarihi ve teolojik kaynakları itibariyle çok farklı inanç ve ibadet uygulamalarına sahip Türk Aleviliği ile Nusayriliğin de üst kimlik olarak Alevilik çatısı altında son zamanlarda kimi amaçlar doğrultusunda ifade edildiği görülmektedir. Bu iki grubun dış kimlik ve iç kimlik bileşenlerinin temel kaynağı olan İslam'ın alt inanç yorumları itibariyle tanrı, ahiret, tenasüh, melek, peygamber ve Ehl-i Beyt inançları ve ritüel boyutlarıyla da namaz, oruç, hac, zekat ve kurban gibi ritüelleri arasında bir karşılaştırma, bu iki grup için Alevilik üst kavramsallaştırması kullanımına dair bize fikir verecektir. Bu bağlamda çalışmanın problemi Alevilik üst kavramsallaştırmasının bileşenleri olan Türk Aleviliği ve Nusayriliği karşılaştırmaktır. Buna bağlı olarak çalışma dini tecrübenin akide ve ritüel boyutları itibariyle bu iki grubu karşılaştırarak Alevilik üst kavramsallaştırmasının imkanının sınırlarını yoklamayı amaçlamaktadır. Çalışma nitel bir desenle tarihi ve teolojik karşılaştırmaları yanısıra alan çalışmalarını da dikkate alan bir yöntemle yürütülmüştür. Sonuç olarak Alevilik üst kullanımının inanç, ibadet ve gruplara has bazı ritüeller yönünden karşılaştırıldığında, aynı dine ait iki grup olmaktan kaynaklanan benzerlikler dışında, pek çok farklı inanç, ibadet ve uygulama olduğu ve bu yüzden bu üst kavramsallaştırmanın imkânının zorlama olduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Alevilik, Aleviler, Nusayriler, Dini Gruplar, Üst Kavramsallaştırma.

Alewism as Supra Conceptualized: Relationship Between Alewism and Nusayrism in Terms of Beliefs and Practices

Citation/©: Güngör, Özcan (2017). *Alewism as a Supra Conceptualized: Relationship Between Alewism and Nusayrism in Terms of Beliefs and Practices*, Hitit University Journal of Social Sciences Institute, Year 10, Issue 1, June 2017, pp. 45-70

Abstract: *Today, when identities are micro-documented, it is seen that many group identities under the name of Alewism umbrella identity are used under a roof unlike the historical, theological and sociological data of religious groups with different precursors. It is seen that the Turkish Alewism and Nusayrism, which have very different beliefs and practices of worship according to their historical and theological resources, are often used for some purposes under the same roof of Alewism as a supra-identity. A comparison between rituals such as prayer, fasting, pilgrimage, zakat and sacrifice and the beliefs such as beliefs in God, the Hereafter, the Angel, the Prophet and the well-known believers and the ritualistic dimensions of Islam as the main source of the external identity and internal identity components of these two groups will give us an idea of the use of Alewism supra - conceptualization for these two groups. In this context, the problem of the article is; to compare Turkish Alewism and Nusayrism, which are components of Alewism high conceptualization. Accordingly, the study will seek to explore the limits of the possibility of Alewism high conceptualization by comparing these two groups according to the rites and ritual dimensions of the religious experience. The study was carried out with a qualitative pattern, taking into account the historical and theological comparisons as well as field studies.*

As a result, when comparing the Alewism high usage with belief, worship and some rituals are specific to two groups, it is thought that there are many different beliefs, worships and practices except for the similarities arising from being two groups belonging to the same religion, and therefore the possibility of this upper conceptualization is considered to be a challenge.

Keywords: *Alewism, Alewis, Nusayris, Religious Groups, Supra Conceptualized.*

I. GİRİŞ

Tarih boyunca Alevilik diye adlandırdığımız gruplar daha ziyade alt grup isimleriyle bilinir ve Alevilik pek kullanılmazdı. Ancak zamanla Bektaşî, Kızılbaş, Tahtacı, Hubyarlı vb. alt gruplandırma isimleri gittikçe unutuldu ve artık Türk Alevilerinin tamamını nitelemek üzere Alevilik üst kimliği kullanılır olmaya başlandı.² Bu isimlendirmenin sosyolojik meşruiyetinin güçlülüğü

² Sosyolojik olarak bütün dinlerde ve dini gruplarda olduğu gibi Müslüman toplumunda Hz. Peygamber'in vefatını takiben siyasi, sosyal, kültürel ve dini alanda pek çok farklı fikirler ortaya atılmış ve bunun sonucu olarak da farklı isim ve sistematiğe sahip mezhep anlayışları (dini

karşısında, Caferilik ve Nusayrilik³ gibi çok farklı öncül ve uygulamalara sahip kimi gruplar da Alevilik adı altında değerlendirilmelere/kimliklendirmelere tabi tutulmaktadır⁴.

Oysa özellikle Nusayrililer, 20. Yüzyılın ilk çeyreğine kadar Nusayrilik, Nemiriyye, Fellah vb. olarak bilinmekte idi (Friedman, 2010: 179, 208). Doğrusu hala Türk Alevilerinden farklarının anlaşılması açısından zaman zaman ise bilimsel duyarlılık sebebiyle Nusayri-Alevilik, Arap Aleviler, Akdeniz Aleviliği, Hatay Bölgesi Aleviliği ve tabi olanların çiftçilikle uğraşmalarından ötürü de Fellah gibi isimlendirmeler grup üyeleri ve araştırmacılar tarafından tercih edilmektedir. Fakat görülmektedir ki, üst kimlik olarak Alevilik içine Caferilik ve Nusayrilik gibi farklı dini grupların dâhil edilmesinin teostratejik⁵, teolojik, tarihi ve diplomatik pek çok sebebi olmaktadır.⁶ Üst kimlik olarak Alevilik çatısının nerelere kadar genişletilebileceği konusu teolojik yanlarının yanı sıra sosyolojik özellikleriyle de dikkat çekmektedir. ⁷

Alevilik isimlendirmesinde hiç şüphesiz bir kimlik inşası amaçlanmaktadır. Ancak inşa malzeme olacak kültürel bellek zayıf kaldığı için inşa maddi kültür ve siyasetten devşirilmek istenmektedir. Kültürel bellekteki menfi veya kaçınılması istenen kollektif bilinç yanında siyasalın kimlik inşasında dayattığı strateji, kimlik inşasındaki kültürel belleğin hatırlatma kapasitesini

---

gruplaşmalar) beraberinde etkileri günümüze kadar eden kargaşa ve problemleri getirmiştir (Akbulut, 1992. 12-26).

³ Nusayrilik, aşırı Şii gruplardan sayılan ülkemizde Adana, Hatay ve Mersin olmak üzere Suriye'de %15 nüfusu oluşturan oldukça gizli bir dini yapılanma olarak kabul edilmektedir. Kurucusu Muhammed . Nusayr en-Nemiri'dir. O, Ali en-Naki Hasan el-Askeri ve Muhammed el-Mehdi'nin imamlığına yetirmiştir. Hatta kendisinin en-Naki'nin ilahlığını, kendisinin de onun peygamberi olarak gönderilmiş olduğuna insanları inandırmak istemiştir bkz. (Massignon, 1998; Nevbahti, 2004)

⁴ Bilindiği gibi bazı istisnai gruplar hariç Alevilik Türk etnisitesine ait bir sistem iken Nusayrilik de Arap etnisitesine dayanmaktadır (Ortaylı, 1999: 35) Kültürel baz da bile bu iki grup için pek çok farklı yorumdan bahsetmek olağandır.

⁵ Örneğin bir Yüksek Lisans tezinde yazarın kendisi de aynı etnik gruba (Arap Alevisi) mensup olduğunu bildirerek (Demirbaş, 2004: 6) şu ifadelerle yer vermektedir: “Günümüz Türkiye'sinde Aleviler önemli bir “öteki” rolü oynamaktadır ve kamuoyunun görüşü, büyük oranda, bir dizi dramatik olay sonucunda oluşmuştur: 1979'da Kahramanmaraş ve 1980'de Çorum'daki çatışmalar, 1993'te Sivas'taki kundaklama ve 1995'te İstanbul Gaziosmanpaşa'daki çatışmalar”. Yazarın burada Alevi ve Nusayri kimliğini birleştirerek ortak bir “öteki” veya acıya dayalı “kök paradigma” geliştirmek istediği yaptığı bu hatalı benzetmeden anlaşılmalıdır.

⁶ Örneğin yapılan bir Doktora çalışmasında (Mertcan, 2012: 243) bile sayfanın ilerleyen kısımlarında bulguların Arap Alevisi veya Nusayri isimlendirmesini kullanılmasını isteyen Nusayrilere, yazar “...bu insanlar Alevi bir topluluğun mensubudurlar” kimliklendirmesini yapmaktadır. Bu siyasal bir stratejik amaca matuf değilse eğer, çalışma bilimsel anlamda pek çok nesnellik ve objektiflik kriterini ihlal etmiş benzemektedir.

⁷ Türk ve Çapar (2011: 20) yaptıkları çalışmalarda Alevilik ve Nusayrilik gruplarının yola giriş törenlerindeki derin farklılığına dikkat çekmişler ve bunun yanında gruba katılım törenleri üzerinden benzerlikleri de ortaya çıkarmaya çalışan bir çalışma yürütmüşlerdir. Bu dikkate rağmen zaman zaman iki grup için de Alevi isimlendirmesinin kullanıldığı görülmektedir. Doğrusu çalışmanın başlığı bile Alevilik çatı ismini kullanarak bilimsel bir yanlılığa imza atmış görünmektedir. (Türk-Çapar, 2011: 36)

gözardı ediyor görünmektedir. Zira her ne kadar yeni kimlik inşası modern zamanlarda melez ve sentetik şekillerde yapılabiliyorsa da bu inşa edilen kimliğin kalıcı olması, kültürel belleğin kodlarıyla zaman içinde uyumu bulması ve varsa uyuyan kültür kodlarını uyararak entegre olmasına bağlıdır.

Yapılan kimi çalışmalarda, Nusayrilerin kendi benlik idrakleri ve kullandıkları dini terminoloji açısından Türk Alevilerinden farklı oldukları yönlerin, sosyolojik ve etnisite bakımından netleştiği ifade edilmektedir. (Güngör, 2015; Aringberg-Laanatza, 2003; Olsson, 2003; Reyhani, 1997; Can, 2011). Ancak bunun yanında konunun teolojik ve sosyolojik boyutlarıyla da ele alınarak grup içi ve grup dışı kimlik tanımlarının yanı sıra temel kaynak ve zihniyet arka planının ortaya konulması önemli görünmektedir.

Aleviliğin Nusayrilikle ilişkilendirilmesi mümkün müdür? Veya Aleviliğin Nusayrilikle ilişkisi hangi semboller üzerinde görülebilmektedir? Tarihi olarak bu iki farklı dini grup arasındaki etkileşim inanç ve ibadet üzerinde nasıl cereyan etmiştir? Doğrusu bu soruların cevaplarını vermek için başta Alevi klasikleri olmak üzere Anadolu ve Suriye tarihinin dini jeopolitiğinin, antropolojik, tarihi ve kültürel çalışmaların göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Biz bu çalışmada sosyo-teolojik kaynaklar bağlamında Türk Aleviliği ile Nusayrilik arasındaki ilişkiyi ele alacağız. Amacımız ise, bu ilişkiyi dini tecrübenin ifade boyutlarından iki noktadan anlamaya çalışmaktır. Çalışmada bu iki kategori üzerinden a) akide (inanç) ve b) pratik (ibadet) olarak kavramları anlama, yorumlama açısından inceleyerek Alevilik üst-kimliklendirmesi bağlamında fark ve benzerlikler ortaya konmaya çalışılacaktır.

II. YÖNTEM

Çalışma nitel paradigmaya uygun olarak tarihsel dökümantasyon ve analizlere dayanmaktadır. Analizler yapılırken öncelikle alanla ilgili yapılmış akademik yazına müracaat edilmiştir. Nusayri isimlendirmesi Arap Alevisi, Fellah vb. isimlendirmelere konu olan ve Türkiye'nin güney kesimlerinde olan dini grubu temsilen kullanılmış, Alevilik isimlendirmesi ise Bektaşilik, Kızılbaşlık, Tahtacı vb. farklılıkları dikkate alan bir üst isimlendirme olarak kullanılmıştır.

Çalışmada yapılan karşılaştırmalarda Nusayriliğin teolojik, kültürel ve sosyal örgütlenmesinin ayrıntılarının tamamının hedeflenmediği ifade edilmelidir.⁸

⁸ Nusayri gruplar özelinde sosyolojik tipleştirmeler için Güngör'ün (2015) makalesine bakılabilir.

Bunun yerine Nusayriliğin Alevilikle karşılaştırmasına imkân tanıyabilecek genel inanç ve ibadet anlayışları açısından değerlendirmeler yapılacaktır.

III. İNANÇ

Genel olarak Türkmen Alevilerin inanca ilişkin kabullerinde kimi Şii ve İsmaili tesirlerin varlığı kabul edilir. Bu kabul ediş, Aleviler için çoğu zaman bir zihniyete dönüşmemişse de sembolik olarak bazı inançların Alevi zihniyet dünyasında etkisinin varlığı bilinmektedir. Bunun yanında Alevi değerler manzumesini oluşturan temel eserlerde Şii inançlarının temel akideye ilişkin unsurlarının (Adl, nübüvvet, İmamet vb.) hemen hemen hiç yer almadığı görülmektedir. Var olan bazı atıfların da çerçevesi oldukça farklı görünmektedir (Üzüm, 2007: 127; Güngör, 2007: 177-199; Kutlu, 2006: 39-46; Teber, 2008: 126; Üçer, 2010a: 470). Buna karşılık Alevilerin, Alevi nefes ve kitaplarında “Amentü” diye bilinen ve daha çok Sünni akidenin ilkelerini andıran inanç esaslarını kabul ettikleri görülmektedir (Güngör, 2007: 177-199; Üçer, 2010: 228). Bu bağlamda Alevilerin Nusayriliğin temel inanç esaslarıyla kısa bir karşılaştırılmasının yapılması önemli görülmektedir. Burada her iki grubun da Sünni ve Şii etki altında Müslüman olduğu dikkate alınarak değerlendirme yapıldığında kısmi benzerliklerin aynılık anlamına gelmeyeceği açıktır.

Günümüzde tüm Nusayrilerin ezbere bildikleri, daha doğru bir ifadeyle ezberlemek zorunda oldukları kitap olan Kitab'ul Mecmuu (Harris, 2005: 75-76). Nusayriliğin teolojisine ilişkin en temel kaynaklarımız arasındadır. Dolayısıyla bu karşılaştırmada Nusayriliğin temel inanç esaslarının baş kaynağı olarak bu eser kabul edilecektir.

Nusayrilerin “Amentü” duası olarak kabul ettikleri ikrar şu şekildedir. İkrar 1-Şehadet; "Nusayri dininden, Cundebi görüşünden, Cunbulani tarikatından, Hasibi akidesinden, Cilli inancından, Meymuni fikhından olduğuma şahadet ederim" sözleri girişten sonra tekrar edilir ve ayrıca "Ali'den başka ilah bulunmadığına şahadet ederim" sözüyle tamamlanır(Turan, 1996: 16).

A. Tanrı

Nusayri inancında nur olan Allah; “bazı tarihsel dönemlerde, batin halinden farklı olarak zahir alanda da bulunmuştur” (Keser 2005: 20). Batin alanda yaşayan Allah; farklı isimlerde, bedenlerde ve zamanlarda zahir i alanda insanların gözüne insan olarak görünmüştür. Yani nur, zahir i alana bütün zuhur edişlerinde aynı öze sahip tek bir varlıktır. Cevizin kabuğunu temsil

eden imam, bâtında içine yerleştirilerek inanç sisteminde en üst noktaya taşınır. Böylece, imam olan Ali, nur olan Ali'ye dönüştürülür.

Kutsal olan bu varlık; 'mana' ile özdeşleştirilir ki; anlam, öz ve gizli anlamlarına gelir. Aynı zamanda, susan (samit) Ali'nin "...kendisini anlatması için bir isim gereklidir. 'İsim', dile gelendir (natık). Yani, bilinmeyi, yapılmayı ve görülmeyi anlatır" (Türk 2005: 48) ve Muhammed'le özdeşleştirilir. Kapı anlamına gelen 'bâb' ise; mana ve isme ait bilgiye ulaşılan yoldur ve bilge kişi Selman-i Fârisî'yi temsil eder (Friedman, 2010: 15).

Dolayısıyla Ali, Nusayrilerin bân imgesinde Weber'in (1986) "karizmatik" ya da imam kişiliğiyle değil, aşkın bir varlık -nur- ile özdeştir. Allah olan Ali, "...kendisine tüm inananları, çok sevgili model figürlerine ortak adanmışlıkla birleşmiş tek bir cemaat oluşturacak şekilde toplamak suretiyle, henüz başlangıç aşamasında olan ve tehdit dolu ortama şekil veren ve manevi tutunum sağlayan" (Lindholm 2004:251) ve kendisine inananları kurtuluşa erdirecek olan sesin sahibidir.

Bâtın, yalnızca ötekine karşı değil, -yetişkin-erkek olmayanların dışında Ali'nin Allah olduğunu bilmeyen herkese kapalıdır. 'Yetişkin ve erkek' olmak; Ali'nin hem zâhir hem de bân bilgisini bilmektir. Bu durumun karşıtı ise; kadınları, kız ve ergenlik çağına gelmemiş erkek çocukları kapsar. Yani, biyolojik olarak erkek ve kadın olmakla araya çekilen sınır, zâhir ve bân bilgiye sahip olup olmamaya işaret eder. Dolayısıyla zâhir i alan; yalnızca ötekini temsil etmez, aynı zamanda kolektif hafızanın içindeki kadın ve çocuklara da gönderme yapar (Özbek, 2006: 44).

Bütün sır topluluklarının temel prensibi, sadece sırdaş üyelerinin yaklaşılabileceği/detayına vakıf olabileceği dini bir emanete sahip olmaktır (Kehrer, 1998:56). Bu Nusayri inancında en kutsal üç varlık olarak tezahür etmekte; Tanrının/mananın yeryüzündeki tecellisi olan Ali b. Ebi-Talib, tanrının kendi nurundan yarattığı ilk nurlu varlık olan isim/peygamberin yeryüzündeki tecellisi olan Muhammed ve tanrının, ismin nurundan yarattığı Salman-ı Farisi'dir. Nusayri ilahiyatı bu üç varlığı birbirinden ayrı olarak ele almamaktadır. Bu nedenle, en üst mertebede kutsal sayılan bu üç varlık bir formül biçiminde ifade edilmiştir. Nusayrilikte de kutsal bir sır sayılan bu formül Arapça "A.M.S. س م ع" harflerinden oluşmaktadır. (Keser, 2006: 77).

Nusayri inancında Tanrı'nın gözüken şeklinin Tanrı'nın zatı olmadığı hususu açıktır. Onların Tanrı'nın etten, kemikten oluşmayıp, yemek, içmek ve

evlenmekten münezzeh olduğuna inandıklarına dair kabulleri Kitabü'l-Mecmu'da da yer alır. (Bulut, 2011: 309; Turan, 1996) Ayrıca Allah'ın zâhiren bilinebilmesi için O'nun kendisini insanlara göstermesi gerekir, aksi takdirde kulların onu bâtın i yönleriyle bilme imkânı yoktur. İşte tam da bu yüzden Allah kendisini zâhiren de görsünler diye insanlara Hz. Ali şeklinde görünmüş ve böylelikle Ali şeklinde insanlara kendisini açıkça da göstermiştir (el-Fil, 1990; 46-47; Hatib, 1984; 342-343; Şehristânî, 1990: 192).

Ali zâhiren imam olmakla birlikte bâtinen ilahtır, doğmamış, doğrulmamış, ölmemiş ve katledilmemiştir; yemez ve içmez. (Turan, 1996: 16) Kitabul Mecmu'da şu ifade geçer "Ben şahadet ederim ki Ali b. Ebi Talib'ten başka ilah, Muhammed Mahmud'dan başka hicab, Selman-ı Farisi'den başka bab yoktur"(Turan, 1996: 15).

Nusayriler, biçimlendirdikleri Tanrı'yı Ebu Talib'in oğlu Hz. Ali suretinde tasavvur etmektedirler. Daha açık bir söylemle Hz. Ali onlara göre, Kur'an-ı Kerim'in Yüce Allah' a atfettiği bütün sıfatlara sahip olmakla birlikte, Tanrı ilk insandan itibaren bütün peygamberler ve bir takım büyük filozoflar biçiminde zuhur etmiş ve onların suretinde ortaya çıkarak görünmüştür (Friedman, 2010: 91; Sinanoğlu, 2001: 323).

"Kitabu'l Mecmu"un Birinci Suresi olan "el-Evvel"de bu inançlarını şöyle ifade etmektedirler: "Ey delilleriyle delil, kudretiyle zâhir, hikmetiyle bâtın olan, zati ile zatına icabet, sıfatları ile ismine muhatap olunan ... Ey O, ey Kadim, ey varlığı Sonsuz, ey Nedenlerin Nedeni, ey devletlerin hareketlerinden Müstağni, ey Gayelerin Gayesi, Nihayetlerin Nihayeti... Ey Gizli Sırları Bilen, ey Hazır, ey Mevcud, ey Zâhir , ey Maksud, ey kılıfı olmayan Bâtın , ey bütün nurların senin nurlarından doğup yine sende battığı, sende başlayıp yine sana döndüğü... Ey bütün nurları görünür kılan, bütün mekânları makam, bütün makamları Bab kılan, Bab'ı irşad eden ve kendisinden Bab'a girilen... Ve Sen ey Arılar Emiri, ey Ali b. Ebi Talib'in kendisine delil olduğu... Her şey sana aittir!" (Turan, 1996: 8).

Öte yandan Alevilik için Buyruk son derece önemli bir teolojik kaynak olarak kabul edilmektedir. Buyruk'ta inanç esaslarının ele alınışının genel İslami anlayıştan farklı olmadığı görülmektedir. Buna bağlı olarak Alevilikte her şeyi yoktan var eden, yarattıklarını çok seven, merhametli ve benzeri olmayan bir Allah inancı vardır. Böyle bir Allah'a iman ise dinin kesin emirlerindendir (Güzel, 2002: 70; Çamuroğlu, 1994: 122). Alevilerin Allah inancında, Allah'ın isim ve sıfatlarının insana üflenmesi sebebiyle insanın varlığına büyük önem

verilmektedir. Ancak bu önem verme insanda Tanrı'yı bedenlene/hulul şeklinde değildir (Fığlalı, 1991: 220; Yıldız, 2003: 88).

Bunun yanında tıpkı pek çok tasavvufi ekolde olduğu gibi (Fığlalı, 1991: 279; Bozkuş, 1999: 127) Aleviliğin Allah inancında da Vahdet-i Vücut anlayışının izlerini görmek mümkündür. Bu anlayışı Nusayrilerin Allah'ın bedenlenmesi şeklinde yormak ise mümkün değildir. Bu sonuca uygun olarak yapılan araştırmalarda Alevilerde Allah inancı çok yüksek çıkmaktadır (Arabacı, 2000: 137; Uçar, 2004: 146; Bozkuş, 1999: 130; Keskin, 2004: 152).

B. Hulul

Mezhebin otantik ulühiyet anlayışında Allah'ın daha önce yedi defa hulul ettiği, son hululün Ali'de gerçekteleştiği fikri; Nusayri önderlerce yazılan kimi eserlerde hiç geçmediği gibi bazı eserlerde de ısrarla Nusayrilerin hulul nazariyesine inanmadıklarını belirttikleri (Üzüm, 2000: 183) görülmektedir.

Nusayrilere göre Tanrı'nın bir içkin bir de aşkın yönü vardır. Ancak O, birdir. O'nun gerçek varlığıyla bilinebilmesi mümkün değildir. O sadece somut bir varlık olmadığı gibi onun hem beşeri hem de ilahi yönü olmak üzere iki yönü vardır. O kulları tarafından bilinmek için Hz. Ali şeklinde beşeri kılığa girerek (hulul ederek) insanlara görünmüştür. Nusayri hulul anlayışında Hz. Ali'nin ilahlığı tam da bu anlamdadır (Uyar, 2012: 311).

Teolojik olarak izahı zor durumu Nusayriler, beşerin ilahileştirilmesi değil İlah olan Allah'ın beşerin kılığına girmesi şeklinde yorumlanması taraftarıdır (Uluçay, 1996: 136; Aslan, 2005: 34; Şehristani, 2006: 172-173; Üzüm, 2007a: 272). Hem Tanrı'nın insan suretine girmesi şekli ilk defa olmamıştır. Daha önce altı defa olan bu olay bir kez daha Hz. Muhammed zamanında yedinci kez Hz. Ali formunda olmuştur. Allah'ın daha önce 6 kez şu isimlerin şeklinde zuhur ettiği düşünölmektedir. Adem (as) de Habil ismiyle, Nuh (as)'da Şit ismiyle, Yakub (as)'da Yusuf (as) ismiyle, Musa (as)'da Yuşa (as) ismiyle, İsa (as)'da Batıra ismiyle ve Muhammed (sav)'de de Ali ismiyle tekrar ortaya çıkmıştır (Üzüm, 2007a: 272; Palabıyık, 2010: 27). Bu durumda Ali "zâhir de imam, bâtın da ilah'tır". O Muhammed'i kendi adına sözcü tayin etmiş, gece onunla gündüz ondan ayrıdır. İki de aynı nurdan yaratılmış olup, bu nur O'nun ulühiyetine delalet eder (Friedman, 2010: 187; Uyar, 2012: 312)

Onlara göre Kur'an'da geçen Allah'ı tesbih etmek, Ali'yi tesbih etmeyi; yaratmakla ilgili kelimeler Ali'nin yaratıcılığını, bazı yerlerdeki "ala" harf-i cerri bizzat Ali'yi ifade etmektedir. (Uyar, 2012: 318) Kur'an'a ilişkin bu

yaklaşımlarını da temellendirirken elitist bir tutumla, onun gerçek manasının herkes tarafından anlaşılamayacağını ileri sürerek kendi anladıklarının batin ı bir anlam olduğunu iddia ederler.

Alevilikle Nusayrilik arasında Allah inancı, Ali'ye Allah'ın hulul etmesi, alem tasavvuru ve yaratılış anlayışlarında hemen hemen hiç ortak nokta yoktur. Öyle ki Nusayriler, Ali'nin ruhunun Âdem'den elli milyon yıl önce yaratıldığına, bütün canlıların ancak Ali'nin ruhuyla hayat bulduğuna ve bu durumun devam ettiğine inanırlar. Nusayri inancında tanrı, ilk önce İmam Ali şeklinde zuhur etmiş, sonra gölgesi Muhammed'e yansımış ve böylece Ali, kendi nurundan Muhammed'i yaratmış, Muhammed de Selman'ı yaratmıştır (Keser, 2008: 64).

Anadolu Aleviliğinde karmaşık ve batin ı öğelerin zirve yaptığı bir Ali hikâyesi yoktur. Özellikle Tanrı'nın ona hulul etmesi şeklinde bir anlatıya hiç rastlanılmaz. Hz. Ali'nin abartılı kahramanlık hikâyeleri bütün Anadolu'da anlatılır ve dinlenilir ise de bu mitolojik Ali imgesi Nusayrilerdeki hulul inancıyla karşılaştırılmaz niteliktedir.

C. Peygamberlere İman

Nusayrilerin Peygamber telakkilerine de hulul adeta damga vurmuştur. Şöyle ki, peygamberler ya Tanrı'nın insani kalıba girdiği insanlar veya Tanrı'nın hangi bedene girdiğini haber veren kişilerdir. Peygamberleri insani özelliklerden ayırarak onları nurdan varlıklar olarak, semadan inen ve daha sonra da bir bedene bürünen varlıklar olarak inanılır. Hz. Muhammed'e iman edildiği gibi, O gelmiş geçmiş bütün peygamberlerin de temsilcisi olarak kabul edilir (Üzüm, 2007a: 272; Uluçay, 2003: 116-119; Eskiocak, 2006: 464; Keser, 2002: 25-29; Türk, 2005: 59-60).

Bazı mezhepler tarihi kaynaklarında Muhammed b. Nusayr'ın nübüvvet iddia ettiği, kendisini gönderenin de yani Tanrı'nın Ebû'l-Hasen el-Askerî olduğunu söylediği nakledilir (Nevbahti, 2004: 238).

Alevilerin Peygamberlere imanı tam olduğu gibi, bu inanç aşkla dile getirilir (Bozkuş, 1999: 136) Diğer yandan Makalat'ta en çok adı geçen Peygamberler, Hz. Muhammed, Hz. İsa ve Hz. Adem'dir ve yine Makalat'ta "Şeriatın ilk makamı iman getirmektir, iman şartı altıdır:...Peygamberlerine...inanmaktır" (Güzel, 2002: 76; 274) ifadeleri geçmektedir. Bu sonuç ve yapılan çalışmalar göstermektedir ki Aleviler Peygamberlere ve Hz. Peygambere İslam'ın genel telakkisine uygun bir iman

içindedirler. Bu durum alan çalışmalarında da doğrulanmaktadır (Kaya, 1993: 67; Arabacı, 2000: 138; Uçar, 2004: 150; Aktaş, 1998; Keskin, 2004: 162; Güngör, 2007).

D. Ahiret-Tenasüh

Nusayriliğin, Sünnilikten ve On İki İmam Şiiliğinden farklılaştığı en önemli noktalardan birisi de yeniden doğuş inancıdır. Doğrusu tenasüh inancı pek çok dünya dinlerinde kendisine yer bulmuştur. Dolayısıyla tenasühün Nusayriliğe has bir inanç olmadığı daha çok İslam öncesi inanç sistemlerinden etkileşimle aktarıldığı düşünülmektedir (Hatib, 1984: 359).

Buna göre, ruh ölümle birlikte bedenden ayrılır ve yeni bir elbiseye girer. Bu elbisenin değişmesi ise kişinin Nusayri tarzı dindar olup olmamasına göre değişir. Onlara göre Nusayri mü'min yıldızlar arasında yerini almadan önce yedi defa değişim geçirir. İnsan daha önce yaşadığı hayatta şerli ve kötü olunca ölüp tekrar doğduğunda temizlenip günahlarından kurtuluncaya kadar Hıristiyan veya Müslüman olarak dünyaya gelir. Ali'yi ilah tanıyıp ona kulluk etmeyenler fitratlarına göre yırtıcı hayvan vb. hayvanlar şeklinde doğarlar veya kötü ruhlu insanlar pis hayvanların cesetlerine hulul ederek yeniden doğarlar. Ancak insan hem kötülük hem de iyilik yapmış ise insan suretinde ancak Nusayri olmayan bir grupta yeniden dünyaya gelmektedir (Öz, 1999: 190-1; el-Fil, 1990: 76-77; Hatib, 1984: 355-356; Massignon, 1998: 366).

Son dönemlerde kimi çalışmalarda Nusayri önderler hulul ve tenasüh anlayışına Nusayrilerin inanmadıklarını yazdıkları görülmüştür. Bunun yanında Allah'ın yedi defa hulul ettiği sonuncusunda ise Hz. Ali'ye hulul ettiği inancı bazı Nusayri yazarların eserlerine hiç girmemiş görünmektedir (Friedman, 2010: 72; Üzüm, 2000: 183). Diğer taraftan Hatay Nusayrilerinde, tenasüh inancı insan ruhunun farklı bedenlerde birden çok sayıda dünyaya gelip gitmesi olarak değerlendirilerek mutlak kabul gören bir inanç esası olarak karşımıza çıkmaktadır (Er, 2010: 287).

Şeyh Nasreddin Eskiocak "Reenkarnasyon yeni bir şey değil, eski inançlarda da var. Biz Hatay Alevileri buna kesin bir şekilde inanmışız. Her doğan öldüğü gibi ölen de aynı şekilde doğacaktır." (Er, 2010: 288) derken buna bağlı olarak Nusayrilerin tenasüh inancı gereği ölüm sonrası yas tutmaları oldukça düşük seyretmektedir. Onlar için yeryüzünde canlı olan her şey insan için değerlidir, çünkü günahkâr olanlar bitki ya da hayvan biçimine dönüşerek yeniden

dünyaya gelirler (Uyar, 2012: 318). Bu inancın pratikte pek çok menkıbevi örnekleri Nusayrilerin kendi aralarında sürekli olarak anlatılmaktadır (Türk, 2005: 256-264). Yapılan araştırmada (Türk, 2010: 261) Nusayrilerin büyük bir kısmı (% 84) reenkarnasyona inandıklarını ifade etmişlerdir. İnanma sebebi olarak ise ya kendi veya yakınları veya benzeri duruma toplumun diğer kesimlerinde tanık olmalarını göstermişlerdir.

O halde, batının ayrıcalıklı konumu, bireylerin bütünleşmesini sağlayan ideolojik/kültürel söylemin de zeminidir. Tenasüh inancını da, bu söylem içinde ele alabiliriz. Takva sahibi olan bireyler (Nusayri inancı doğrultusunda yaşamış erkek bireyler) tenasühe uğradıklarında, seçilmişlik statüsünü de devam ettirmiş olurlar. Buna karşın, kadınlar ve ötekiler (kâfirler/yezitler/Sünniler); takva sahibi olabilirlerse kadınlar, erkek olarak; ötekiler de Nusayri olarak dünyaya yeniden gelirler. Bu ideolojik söylem içinde, ötekiler de kadının (şeytani, kirli, güçsüz) statüsüne indirgenmiş olur (Özbek, 2006: 139).

Nusayrilerin cennet cehennem inanışında cehennem bu dünya olmaktadır. Daha önce nurlu varlıklar olarak yaratılan varlıklar Tanrı'ya karşı geldiklerinden ceza olarak bu dünyada insan bedeninde yaşamaktadırlar. Tanrı'nın emirlerine uygun bir yaşam sürdürdükleri takdirde insan bedenlerinden kurtularak yeniden nurlu varlıklar arasına girebileceklerdir (İşoğlu 2006: 391). Bu inanç doğrultusunda Nusayriler bu dünyada Nusayri olarak yaşamının insanlar arasında hiyerarşik olarak en üst mertebeyi işaret ettiğine inanırlar (Keser, 2008: 64). Çünkü bu inanışta ceza ve mükafat öte dünyada değil bu dünyada tenasüh şeklinde ortaya çıkar ve görülür. Kişi inanmayan bir kimse ise nesh pek çok defa devirler halinde sürer, nihayet Mehdi geldiğinde önce bunları insan şekline döndürür ve ardından da öldürür (Şehristanî, 2006: 172-173; Uluçay, 2003: 114-116 v.d.; Keser, 2002: 36-40; Üzüm, 2007a: 272).

Sadece İslam dini değil diğer büyük dinler için de tenasüh anlayışı kabul görmemektedir (Baloğlu, 2001: 79, 83-84, 87; Mann, 1998: 44; Güllüce, 2004: 52-58). Bunun yanında Nusayrilik için Tenasüh temel inançlar kategorisinde yer alırken Alevilik için kimi kaynaklarda, düşünürlerin fikirlerinde ve bazı araştırmalarda tenasüh inancının unsurlarına rastlanılmaktadır (Üzüm, 2007a: 118; Shankland, 1993: 129; Birge, 1991: 146; Melikoff, 1994: 44, 45).

Örneğin kimi Alevilerin tavşan eti yememesinin altında Hz. Hüseyin'in katilinin ruhunun yaban tavşanına geçtiği düşüncesi önemlidir (Birge, 1991:

146-147; Baloğlu, 2001: 75). Ayrıca pek çok Alevi nefeslerinde Hz. Ali'nin farklı insanların bedenlerinde yaşadığı, varlığını sürdürdüğünü görmek mümkündür. Hz. Ali'nin "Cenazeye imam olmak" anlatısı da benzer şekilde tenasühü anımsatmaktadır (Yörük, 2002: 130).

Burada dikkat çekilmesi gerekli nokta şudur; hiçbir din yoktur ki tenasüh fikrinin bir şekilde onun içinde yeri olmasın (Şehristani, 1990: 714). Dolayısıyla bu inancı eski Türk geleneğinde bulmak da mümkün görünmektedir (Ocak, 2007: 194; Üçer, 2010: 122; Roux, 1994: 219).

Aleviler ve Nusayrilerde tenasüh anlayışının varlığı yanında cennet, cehennem ve hesap verme gibi inançların varlığı da bilinmektedir. Özellikle Alevilerde öldükten sonra yeniden dirilme ve ahiretin varlığına iman etme genel İslami inanç esaslarıyla uyumludur (Güzel, 2002: 78, 275; Bozkuş, 1999: 137).

Nusayrilerde ise tenasüh (reenkarnasyon) inancı olduğundan İslami anlamda bir ahiret hayatından söz edilemez. Tenasüh inancı, Nusayrilikte o denli etkilidir ki mezhebin omurgasını oluşturduğu söylenebilir.⁹ Temelde birbirine zıt olan ahiret inancı ve tenasüh Nusayrilerde birleştirilmeye çalışılır. Hâlbuki ahiret inancı, her ölenin diriltilip ameline uygun bir yerde ebedi olarak yaşaması iken; tenasüh inancında, ölen insanın ruhunun sürekli başka bir varlığa geçerek değişik suretlerde tekrar hayata gelmesi ve amelinin karşılığını bu şekilde görmesi vardır.

Yapılan din sosyolojisi araştırmalarında da görüleceği üzere; Alevilerde ahiret inancı çok yüksek çıkmaktadır. (Arabacı, 2000: 139; Uçar, 2004: 147; Yıldız, 2003: 98; Aktaş, 1998; Keskin, 2004: 164) Buna paralel olarak alan çalışmalarında Alevilere yöneltilen Ahiretin varlığına iman konusu genel İslami inanç esaslarıyla uyum içinde görünmektedir (Güzel, 2002: 78, 275; Bozkuş, 1999: 137). Bununla birlikte Alevilerde ahiret inancının tamamen genel İslami anlayışa uygunluğu da iddia edilemez. Nitekim yukarıdaki değerlendirmelerde tenasühe ilişkin pek çok vurgu veya işaretin varlığı dikkat çekmektedir. Bir anlamda iman noktasında temel hususlar kabul edilirken zaman zaman belirsizlik veya farklı kabullerin varlığını da Alevilerde görmek mümkündür (Üzüm, 2007: 118).

⁹ Şia fırkalarından Keysaniyye ve onun alt kolu olan Haşimiyye, Beyaniyye, Rizamiyye'de; Şia Galiye fırkası içinde Sebeiyye, Hattâbiyye, Kamiliyye, Albaiyye, Mugiriyye, Kayyaliyye, Hişamiyye, Nu'maniyye, Yunusiyye, Nusayriyye, ve İshakiyye'de rastlanmaktadır. Diğer taraftan Mecusiler içinde Seneviyye'de; Sabiiler'in Hırnaniyye grubunda; Brahmanların Reenkarnasyoncu grubunda, tenasüh görüşü vardır (Şehristani, 1990: 54; 151; 176-177; 281; 362; 714).

E. Melek İnancı

“Nusayrilere göre, arşın üstü âlemlerin rabbine aittir, arşı taşıyanlar da sekiz kutsal melektir. Melekler parlak, halis ipekten yapılmış yeşil elbiseler giyen nurani varlıklardır. Ayrıca vaktiyle melek olan ve her biri bir gök mertebesini temsil eden ‘beş yetim’ vardır (Friedman, 2010: 85). Meselâ Zuhâl yıldızı melek olarak Mikâil’dir, bunun yeryüzündeki karşılığı beş yetimin ilki olan Mikdâd b. Esved’dir. Hz. Ali’nin çocukları Hasan ve Hüseyin gerçekte birer melekten başka bir şey değildir” (Üzüm, 2007a: 272) Bu durumda Nusayrilerde melek inancının temelinde Hz. Ali’nin nuru olması sebebiyle inanma söz konusudur (Uluçay, 1996: 33-34; Keser, 2002: 32; Türk, 2005: 55, v.d.; Baha Said, 2000: 176-178).

Aleviler ise Kur’an’da adı geçen meleklerin tamamına inanırlar, ayrıca inandıkları bu meleklerin adlarını pek çok kahramanlık anlatısında kullanırlar (Üzüm, 2000: 35-6; Bozkuş, 1999: 131; Güzel, 2002: 72-3, 275). Ayrıca yine sosyolojik alanda yapılan çalışmalarda meleklerle iman çok yüksek oranda kabul edildiği gibi (Arabacı, 2000: 137; Uçar, 2004: 149; Yıldız, 2003: 90; Keskin, 2004: 156) Nusayrilerin sahip olduğu kimi sembol ve anlatılar bu inançlarda yer almaz.

F. Takiyye

Şii geleneğe paralel olarak Nusayrilerde güçlü bir takiyye anlayışı olduğu ifade edilmektedir (Üzüm, 2000: 85-186). Nusayriliğin bizzat sır temelli bir dini grup olması hasebiyle takiyyeyi operasyonel olarak toplumsal alanda kullanma zarureti ortaya çıkmıştır. Takiyye “Herhangi bir hayatî tehlike karşısında veya içinde bulunulan toplumda egemen düşüncelere aykırı inanç ve düşünceler taşımanın doğurabileceği muhtemel olumsuzluklara karşı kendini bir ölçüde güvence altına almak için kişinin gerçek inanç ve düşüncelerini gizlemesi” olarak tanımlanmaktadır (Kirman, 2011: 314). Nusayriler takiyye ile hem kendi dinlerinin kimi sırlı yönlerini ifşa etmek zorunda kalmamışlar hem de siyasal baskı ihtimali belirlediğinde toplumsal varlıklarını bu ilke sayesinde korumaya almışlardır. Ancak bu inancın kaynağının Şii teoloji olduğu vurgulanmalıdır (Hatib, 1984: 385, 387; Öz, 1999: 191; Friedman, 2010: 123). Bir topluluk takiyye inancı ile her türlü aleyhinde görülen iş ve durumlarda savunduğu veya hakikat bildiği gerçekleri rahatlıkla terk etme veya gizleme potansiyeli gösterebilmektedir.

Günümüz Alevilerinde takiyyeye bir inanç esası olarak yaklaşılmemakta bilakis “karakter” sorunu olarak görülüp bu tutuma dair eleştiriler dikkat çekmektedir. Ancak bu inancın Alevilerde olmadığı anlamına gelmemektedir (Güngör, 2007: 281). Özellikle yıllarca tipik bir kapalı toplum özelliği gösteren Alevilerin dışgrup kimliğinde takiyyenin olduğu bilinmektedir. Ancak Alevilerde Nusayrilerin aksine takiyye bir inanç ve iman meselesi gibi görülmediği gibi daha pratik toplumsal durumlar karşısında müracaat edilen bir tutum olmuştur.

Zelyut’a göre Alevilerin bu anlamda uygulamak zorunda oldukları takiyyeyi birkaç maddede özetlemek mümkün görünmektedir. Takiyye Alevi toplumu tarafından da uygulamada prensip olarak kabul edilmiştir. Bunlar: a) büyük toplum içinde ötekileştirilmemek için Sünniler gibi ibadetleri yerine getirmek; b) kamusal alandan uzaklaşarak kendilerini soyutlamak; c) kendilerine has bir semboller sistemi geliştirerek farklı bir anlaşma dili geliştirmek; d) giyim ve kuşamlarıyla başkaları tanımasa da kendilerinin tanıyacağı bir kültürel tarz geliştirmek (Zelyut, 1992: 51-2). Doğrusu tarihsel tecrübedeki farklı sorunlar nedeniyle son yıllarda Aleviler, “Saklayacak bir şeyimiz yok!” yaklaşımının gereği olarak daha çok kamusal alana açılmış ve grubun içkimliğini oluşturan bu türden inançları yeniden yorumlamaya başlamışlardır. Öyle ki bunun sonucu olarak canlı yayınlarda cem ayinlerinin ve erkanlarının yapılması, dergi ve gazete çıkarılması gibi pek çok örnek, artık bu kabulün siyasal ve teolojik gereğinin kalmadığını sosyolojik olarak göstermektedir.

G. Ehl-i Beyt

Tüm Alevi kollarında temel olan “Ali ve Ehlibeyt sevgisi” (Demirbaş, 2004: 79) olmakla birlikte Hz. Ali sever gruplar arasında bu sevginin mahiyetinde ciddi değişiklikler vardır. Ayrıca Hz. Ali ve Ehl-i Beyt sembollerinin istisnasız bütün Müslümanlarda şiddet derecesi farklı olan öncelikleri vardır. Bu durum çeşitli farklılıklarla Alevilikte tezahür eder, Nusayrilik’teki algı ise ciddi farklar içermektedir.

Aleviliğin en temel kök paradigması her halde Ehl’i Beyt’e olan muhabbettir. Öyle ki hem sözel kültürde hem de temel kaynaklarda bu konuya ilişkin pek çok anlatı ve kahramanlık temelli dini anlatıyı bulmak hiç şaşırtıcı değildir (Teber, 2008; Kaplan, 2010). Ancak Alevilerde bu methiye Ehli-i Beyt sevgisinin imamet teorisine dönüşmesi anlamına gelmemektedir. Bilakis Ehl-i Beyt’in siyasetten uzak kalarak temiz kalacağına, teokratik değil demokratik

devlet nizamının insani özelliklere daha uygun olduklarına dair tutumları görülmektedir. (Güngör, 2007: 276, 318).

Alevilerin kimi nefes ve sözel anlatılarında Hz. Ali'den başlayarak Nusayri inancındaki aynı sırayla Oniki İmam'ı zikrettikleri pek çok yerde görülmektedir. Ancak bu İmamlar, siyasal kişiliklerden ziyade mistik boyutlu önderler olarak ele alınmaktadır. Görülmektedir ki anlatılara bakıldığında onların tarihsel ve dinsel kişiliklerden ziyade manevi rehber oluşları ve menkıbevi kişilikleri öne çıkarılmaktadır (Kutlu, 2006: 58; Güngör, 2007: 244, 278, 286).

Böyle olunca şu rahatlıkla dile getirilebilir; Nusayrilerle Aleviler arasındaki en büyük ortak sembollerden birisi Ehl-i Beyt sevgisidir. Ancak Ehl'i Beyt'in tarihi ve dinsel rolü ve günümüzdeki meşruiyet çerçevesi birbirinden bir hayli farklılaşmaktadır. Ayrıca sosyolojik alan çalışmaları da Alevilerde bu sevginin varlığını ve farklı boyutlarını kanıtlar niteliktedir (Uçar, 2004: 153; Güngör, 2007: 182).

IV. İBADET

İbadet, inanan bireyin inandığı dinin pratiklerini dışa yansıtarak tecrübe etmesi olarak tarif edilebilir. Her dinin mutlaka taliplerinden istediği bazı davranışlar vardır ve bu davranışlar belirli sıra, zaman ve şekiller altında icra edilir. İslam dininin genel ibadetlerini de sosyolojik olarak maddi ve manevi alanda ölçmek mümkündür. Dini açıdan ibadetler grup kimliği ve bütünleşmesini sağlamada oldukça etkili bir fonksiyona sahiptir (Kirman, 2004: 152).

A. Namaz

Nusayrilerde Namaz, uygun görülen her yerde gizli (bâtın i) olarak kılınmaktadır. Nusayrilerde bâtin i namaz, Hz. Muhammed ile Hz. Ali'nin Hira dağındaki mağarada, gizli ve sessiz yaptıkları Allah'ı zikir ve tespih şeklinde değerlendirilir (Uluçay, 2010: 25).

Nusayriler için "Bâtın i namaz" Ali'ye manevi yöneliş ve buluşma şeklinde anlaşıldığından cami gibi özel bir mekana veya kible gibi bilindik bir yöne dönmeye veya da sabit şekiller halinde ayakta el bağlama gibi unsurlara ihtiyaç yoktur (Üzüm, 2007a: 273).

Nusayrilerde her ne kadar bilinen şekliyle açık namaz varsa da, bu namaz için Hz. Peygamber'in Mekke dönemi gizli ibadetlerini örnek göstererek şartların

tam oluşmadığından hareketle namazın gizli edası taraftarındırlar. Tarihi olarak Miraç sonrası namazın bütün Müslümanlara zâhir en farz kılındığı bilirse de Nusayriler için gerçek namaz bâtın i namazdan başkası değildir (Uluçay, 2003: 88, 100-103).

Öte yandan Nusayrilikte tek ibadet objesi, AMS'yi takdis etmek olarak ifade edilir. Bu da "Ali, Muhammet ve Selmân'ı yüceltiriz" tarzındaki ifadedir. Bu sözü söylemekle namaz kılınmış olmaktadır. AMS sırrını takdisten sonra Nusayrî imanının ikinci temel umdesi "ene bişer.." (ben şeriatsızım, ben Şeriatı reddettim) beyanıdır. Bu bir bâtınî paroladır; her ayinde Nusayriler tarafından koro halinde tekrarlanır ve ibadet niteliği taşır. Böylece namazın, orucun ve zekâtın mutlak reddi, her ritüelde ve fırsatta dile getirilmiş olur. Bu ikrarı, gruba girişlerde kabul beyanı olarak tekrar etmek gerekli bir sır olarak telakki edilir (Friedman, 2010: 84; Togayhan, 2005: 80).

Bâtın i namazın toplumsal alanda izahı zor olduğundan Nusayriler için zorluklar vardır. Şeyh Abdullah Okur da "Herkesin arkasında namaz kılınmaz, onun için Şih'ların arkasında namaz kılabiliriz, çünkü bir Şih'in yedi göbek öncesi bilinmelidir." diyerek namazın kılınması ile ilgili olarak aranan vasıflardan birini ve zorlukları ortaya koymaktadır (Er, 2010: 283).

Bunun yanında Nusayrilerde genel İslami anlayışta olduğu gibi 5 vakit namaz vardır ancak bu namaz beş masuma tahsis edilmiştir: Öğle: Muhammed, ikindi: Fatıma, Akşam: Hasan, Yatsı: Hüseyin, Sabah: Muhsin şeklinde. Bunlardan başka; Hacet, Niyaz, Şahadet, takdim ve hulli gibi namazlar vardır. Bu namazların kılınmış şekli genel İslami anlayıştan farklıdır: Beş masumu hatırlamak abdest ve gusül için yeterli olup, başında; ifade edildiği gibi "Ali, Muhammet ve Selman'ı yüceltiriz" demek namazın edası için yeterlidir. Namazda Kur'an-ı Kerim'den bazı sûrelerle 'kuddâs' adı verilen özel bazı dualar okunmaktadır. Bu bâtın i namazın şartları: 1-Beş seçkini bilmek, 2-Gülmeden, konuşmadan kılmak, 3-Siyah takkesiz kılmak, 4-Gizli yapmak, 5-Hz.Ali'ye dua ile bitirmek, 6-Kılınacak yer önemli değildir. Bu bir anlamda Kible anlayışının olmaması demektir (Uluçay, 1996: 31-32; Uluçay, 2003: 48, 73, 100-103, 153; Eskiocak, 2006: 442, 459; Üzüm, 2007a: 272-273; Çubukçu, 1969: 51).

Alevilerin temel referans kitaplarında namaz ibadetine atıflar olmakla birlikte¹⁰ (Bozkurt, 2006: 125) namaza ilişkin farklı yorumları bulmak da

¹⁰ Hacı Bektâş Veli Makalat'ta şeriatın makamlarını belirtirken üçüncü makam içinde namaz kılmayı zikretmektedir, (Güzel, 2002: 82; 277)

mümkündür. Açık ki namaz ibadetinin bir ritüel olarak varlığı kabul edilmekte ancak farklı yorumları barındırmaktadır (Taşğın, 1997: 175; Uçar, 2004: 158; Zelyut, 1991: 67; Bozkurt, 2000: 154).

Alevilerde namaz ibadetiyle ilgili en ilginç yorum bu ibadetin bir “niyaz” olduğuna dairdir. Buna göre “salat” kelimesinin anlamlarından en asli olanı “dua” anlamına gelenidir. Böyle olunca Kur’an’ın namaza dair atıfları dua olarak düşünülmemekte ve bu da Alevi gelenekte “niyaz” şeklinde yorumlanmaktadır (Bozkuş, 1999: 184-186).

Bu yorumlara paralel olarak yapılan araştırmada Alevilerin namaz kılmamasına sebep olarak; bu ibadeti niyaz şeklinde yorumlamalarının etkili olduğu görülmektedir (Keskin, 2004: 179). Bunun yanında başka araştırmalarda devamlı olmasa da namaz kılanların oranları bir hayli yüksek görülmektedir (Uçar, 2004: 159; Güngör, 2007)

Bu durumda Nusayrilikteki namaz ibadeti ve ona ilişkin sembolik kişilerin Alevilikte her hangi bir karşılığı yoktur. Ancak Nusayrilikte bätini namaz diye ifade edilenlerin Alevilikte “niyaz” anlayışına çok az da olsa bir benzerliğinden söz edilebilir görünmektedir.

B. Oruç

Nusayriliğin tipik bir sır dini grup oluşu oruçta da kendini göstermektedir. Buna göre oruç, sırları başkalarından saklamak anlamında Abdullah’ın (Hz. Muhammed’in babası) sessizliğini temsil eder. Bunun yanında zâhir i anlamda Hatay Nusayrilerinde Ramazan ayında 30 gün oruç tutulmakta, oruçla ilgili pratiklerde Sünni Müslümanlardan büyük bir farklılık bulunmamaktadır. Hatay Nusayrilerindeki oruca ilişkin temel farklılık, orucun başlangıç ve bitiş tarihlerinin Sünnilerinkinden bir gün önce başlayıp bir gün de önce bitirilmesi olduğu görülmektedir, bunun çok ender olarak iki güne çıktığı da olur (Üzüm, 2007a: 273; Türk, 2005: 66-67; Eskiocak, 2006: 459-460; Er, 2010: 285; Friedman, 2010: 138).

Muharrem ayında Nusayriler oruç tutmaz ancak Hz. Hüseyin’in şehadet günü olan 10 Muharrem’de, bütün şehitler ve on iki imamlar için dualar edilir, salavatlar getirilir ve kurban kesilerek ve hırısı¹¹ pişirilerek adak dağıtımı yapılır.

¹¹ Hırısı, Hatay bölgesinde özellikle bayramlarda yapılan bölgeye özgü bir yemektir. Hırısının yapılışı hakkında ayrıntılı bilgi için Bk. (Türk, 2001).

Nusayri önderi Eskiocak “Biz 10 Muharremi diğer Aleviler gibi matem günü olarak değil bayram olarak kutlarız, çünkü o gün Hz. Hüseyin’in Cennet’le müjdelendiğine inanırız.” demektedir (Er, 2010: 285).

Alevi kaynaklarda orucun önemi ve ibadetliğine ilişkin pek çok atıf bulmak mümkündür (Bozkurt, 2006: 169; Güzel, 2002: 83). Orucun dini bir emir olarak kabulü Aleviler arasında kabul gören bir tutumdur, ancak bu kabul oruç tutmaya karşı pozitif tutum anlamına gelmemektedir (Yıldız, 2003: 212; Kaya, 1993: 123-124).¹² Ancak oruç tutulmasıyla ilgili istatistiklerde dikkat edilmesi gereken şey, Ramazan orucu ve Muharrem oruçlarının ayrışmasında yaşanmaktadır. Buna göre Ramazan orucunu tutanların niceliğinin rakamsal karşılığa az iken Muharrem orucu olunca sonuç artmaktadır (Uçar, 2004: 160; Taşğın, 1997: 178; Keskin, 2004: 184, Güngör, 2007).

Ayrıca Alevilerin Muharrem orucu uygulaması yanında Hızır orucu diye bilinen bir oruç ibadetleri daha vardır. Özellikle geleneksel Alevi topluluklarında bu oruca ilişkin tutumlar yüksek görünmektedir (Yıldız, 2003: 212; Kaya, 1993: 124; Arslanoğlu, 2006).

C. Kurban

Nusayrilikte yola girişlerde üçlü aşamalı olarak kurban kesilmektedir. Nusayrilerin özellikle dişi hayvan etini yememeyi bir ritüel şeklinde almaları ilginçtir (Friedman, 2010: 147; Er, 2010: 286).

Buna karşılık Alevilerde yola giriş törenleri dâhil olmak üzere Muharrem kurbanı, Abdal Musa kurbanı, görgü kurbanı, Bayram kurbanı, musahip kurbanı, düşkün kaldırma kurbanı, kabir (dar) kurbanı gibi bütün cem türlerinde kurban kesilmektedir (Er, 1998: 60-61). Ayrıca Alevilerde “içeri kurbanları” diye adlandırılan cemlerde kesilen kurbanlar ile “dışarı kurbanları” denilen adak kurbanları arasında farklar da vardır. Örneğin kurban etlerini düşkünler yiyemez, dışarı kurbanlarının büyük baş hayvan olması şartı aranmaz (Kaya, 1993: 118; Er, 1998: 57-59; Yıldız, 2003: 130).

Dikkat çekici olarak Alevilerde kurban ibadeti çok önemli bir ritüel olarak kabul edilmekte ve uygulanmaktadır. Nusayrilerle kurbana ilişkin bu farkların arkasında birinin Türk diğerinin Arap etnisitesinden gelmesinin etkisi olduğu düşünülmektedir (Er, 1998: 55-57; Arslanoğlu, 2006).¹³

---

¹² Farklı bakış açıları ve reddedici tutum için bkz: Zelyut, 1991: 231-238; Kaya, 1993: 104-108, 381-392; Er, 1998: 24-27

¹³ Kurban ibâdetinin eski Türklerde yaygın oluşu ve uygulama şekliyle ilgili bkz: (Eröz, 1990: 53-54)

D. Zekât

Nusayrilikte zekât, genel İslami anlayışla uyumludur, ancak 1/40 (%2,5) ile sınırlı değildir. Ayrıca din adamlarına verilen “hımız zekâtı” adı verilen bir bağış şekli de vardır (Uluçay, 2003: 125). Nusayri anlayışına göre zekât, dine bağlılık, Allah’ı, Peygamberini ve Ehl-i Beyti sevmeyi sürdürmektir. Selmân-ı Fârisî’yi temsil eder ve ‘dini öğrenip başkalarına nakletme’ manasındadır (Üzüm, 2007a: 273; Uluçay, 1996: 138).

Alevi topluluklarda zekât ibadetinin kabulü çeşitli derecelerde görülmektedir. Ayrıca Aleviliğin temel eserlerinde zekâttan teşvikle bahsedilmektedir (Bozkurt, 2006: 169; Güzel, 2002: 84). Bunun yanında Alevilerin modern dönemde çok azalmakla birlikte “hakkullah” adı altında kazançlarının beşte birini bağlı oldukları kutsal mekân veya din büyüklerine verdikleri bilinmektedir (Yıldız, 2003: 127; Bozkuş, 1999: 174; Kaya, 1993: 117; Uçar, 2004: 161; Keskin, 2004: 190).

Görüldüğü kadarıyla “humus” veya “hakkullah” adlı dini infak tutumu farklı amaçlar ve mekânlar için de olsa benzerlik içermektedir. Ancak bu infakin dini lider olan kısmı ve bazen mekâna örneğin Hacı Bektaş Tekkesine verilmesi gibi farklılıklar dikkat çekmektedir.

E. Hac

Nusayrilerde hac genel İslami esaslarla uygun olarak farz kabul edilmektedir. Özellikle Hz. Ali’nin doğduğu Beytullah’ı ziyaret etmenin gerekli olduğu kabul edilmektedir (Er, 2010: 284). Ayrıca Nusayrilerde Şeyhleri ziyaret de çok önemli kabul edilmekle birlikte Hacdan ayrı tutulmaktadır (Çubukçu, 1969: 51).

Alevi temel eserlerinde Hac ibadeti yer aldığı gibi yolun pirine de Hacı unvanının verilmiş olması Alevilerin hac ibadetine karşı tutumlarını belirleyen hususlardandır (Sezgin, 1996: 25; Güzel, 2002: 85; Bozkurt, 2006: 169). Özellikle son zamanlarda hac ibadetine karşı Aleviler arasında kimi yeni yorumlar varsa da¹⁴ Alevilerin hac ibadetini değişik boyutlarda ancak az sayıda yerine getirdikleri yapılan çalışmalarda görülmektedir (Yıldız, 2003: 125; Tuğcu, 2005; Uçar, 2004: 163; Keskin, 2004: 196).

¹⁴ Yazar Alevilerin kutsal yerleri hakkında bilgiler vermekte ancak bunlar arasında Mekke ve Medine yer almamaktadır. Ve bu ibadetin Müşriklerde de aynen olduğunu iddia etmektedir. (Zelyut, 1991: 248-252, 341-345)

Görüldüğü kadarıyla hac ibadetine önem ve yerine getirme Nusayriiler kadar olmasa da Aleviler de vardır. Bu konuda inanç değil ancak uygulamada farklılıklar dikkat çekmektedir. Ancak yolun büyüklerinin ziyaretgâhları konusunda benzer tutumların vardır. Burada da fark, ziyaret edilen yerlerle alakalı görünmektedir. Zira Nusayriiler için Hünkar'ın makamı önemli ziyaret yeri değilken Aleviler için de Nusayri Şeyhlerin mezarları önemli ziyaret yeri olarak değerlendirilmemektedir. Bu durumda bu benzerliğin genel ziyaret fenomeniyle ilgili olduğu sonucu çıkarılabilir.

F. Ayin veya Cem Ayini

Nusayrilikte ayin yapılacağı zaman, düzenleyen kişi tarafından davet çıkarılır. Daveti, ücret ödenen belirli kişiler yapar. Çağrılacak kişiler, sayıca 10'dan azsa, o zaman davetçi olarak çocuklar gönderilir. Ayine, sadece davet edilenler katılır. Ayinde, güzel kokulu reyhan ve bakhur bitkisi bulundurulur. Katılanlara, öncelikle cemaat güzel koksun diye reyhan bitkisi dağıtılır ve ona el sürülür (Engin, 2013).

Ayinde beş kişi görevlidir ve onlar olmadan ayin yürütülmez. Görevliler, şeyh, sağ kolu, sol kolu, ayak yardımcısı ve davet sahibidir. Ayinde şeyhin yorum yapma (kuralları duruma göre değiştirme) olanağı her zaman bulunduğuandan, görevlilerin sayısı, aynı zamanda ayinin olabilmesi için gerekli en az sayıda katılımcının da sayısıdır. Ancak, bununla birlikte, genelde ayinin yapılması için en az yedi kişi gerekir. Eğer, yedi kişi yok ise, şeyhin yorumuyla, görevli beş kişi ile de ayin yapılabilir (Engin, 2013).

Aleviler eskiden dergâh veya müsait bir talibin evinde şimdilerde cem evlerinde semah dönerek cem ayini icra ederler. Cemlerde ikrar almış, musahibi olan kadın ve erkeklerin aynı mekân içinde ayinleri söz konusudur. Böylesi benzer bir ritüeller zinciri ve kurallarını Nusayrilikte bulmak mümkün değildir. Ayrıca cem ayini esnasında hizmet grupları¹⁵ yanında müzik-saz ve semah, ritüelin ana unsurlarını oluştururken ki bu gruplar veya benzer isimlendirmeler Nusayri kabulleri içerisinde görülmemektedir (Togayhan, 2005: 82; Engin, 2013).

---

¹⁵ Cem'de hizmet grupları vardır, bunlar olmadan ayinin sağlıklı bir şekilde yapılması mümkün değildir. Cem'de hizmetler 12 tanedir ve özetle şunlardan oluşmaktadır. Dede/Baba (Pir), Rehber, Gözcü, Çerağcı, Zakir, Süpürgeci, Saka, Sofracı, Pervane, Peyik, İznikçi, Kapıcı (Fıglalı, 1991: 336; Eröz, 1990: 106-125)

V. SONUÇ

Bu çalışma, Alevilik üst kimliklendirmesinin kullanımının doğurduğu sosyo-teolojik sorunlara dikkat çekmek üzerine kurulmuştur. Çalışma bu amaç için Türk Alevileri ile Nusayrilerin akide ve ibadet uygulamalarını farklılık ve benzerlik konusunda bir karşılaştırmaya tabi tutmuştur. Buna göre;

Akide: Nusayri Tanrı anlayışında tipik bir cisimleştirme dikkat çekmektedir. Hz. Ali onlara göre zâhir en imam bâtın en ilah olup, doğmamış ve doğrulmamıştır. Bu cisimleştirme Hz. Ali özelinde temel kitaplarda yer bulmaktadır. Alevilikte Tanrı anlayışında vahdet-i vücudçu etki görülse de asla Tanrı'nın insan bedeninde düşünülmesi anlamında kullanılmamaktadır. Nusayri akidenin en temel parametreleri tenasüh ve hululdür denebilir. Tenasühün sistematik olarak iyi ve kötü insanların devri şeklinde anlaşılması ve Nusayrileri "seçilmiş"ler içinde değerlendirilmesi söz konusudur. Böyle olunca ahirete iman konusu sembolik bir değer taşımaktadır. Alevilikte tenasühü çağırıştır kimi söylence ve ifadeler varsa da bunun teolojik bir zeminde sistemleştiğini iddia etmek mümkün görünmemektedir. Hulul anlayışında beşerin ilahileştirilmesi değil ilahın beşerileştirilmesi ve Tanrı'nın insanlara sırasıyla hulul ettiği kabulü Alevilikte hemen hemen hiç yer bulmamaktadır. Peygamberlere iman konusunda Nusayri akidede AMS (Ali-Muhammed-Selman) sırrı dikkat çekip, Peygamberlerin Tanrı'nın insani kalıba giriş hali olarak bakılması yanında Hz. Peygamber'in Hz. Ali'nin temsilcisi konumunda sunulduğu dikkat çekerken; Alevilikte bu HMA (Hak-Muhammed-Ali) şeklinde ve birbiri yerine değil her birinin kendine has statüsü söz konusu olduğu gibi Peygamberlerin Tanrı'nın cisimleşmiş hali diye bir anlayış yoktur. Melek inancında Nusayrilerin farklı farklı melek kategorilerine karşılık Alevilikte bu kişilerin bilinmediği görülmektedir. Nusayrilik ve Alevilikte en büyük farklardan bir tanesi de takiyye inancı üstündedir. Halen pek çok Nusayrinin takiyyeyi kullandığı düşünülürken, Alevilerin bu tutuma karşı "karakter" merkezli bir iç tutarlılık eleştirisi getirdiği ve buna bağlı olarak her türlü sorunlarını kamusal alana taşımanın rahatlığıyla böyle bir tutumu kabul etmedikleri görülmektedir. Ehl-i Beyt'e muhabbet duyma her iki grupta da bütün Müslümanlarda olduğu gibi vardır. Ancak Ehl-i Beytin statüsü ve dini olarak yeri çeşitli farklılıklar içermektedir.

İbadet: Nusayrilerde namaz bâtın ı olarak ve kible gereği duymadan kimi zaman sadece AMS sırrını takdis ederek yerine getirilen ve aynı zamanda Caferi mezhebine uygun olarak da ifa edilebilen bir ibadet olarak

değerlendirilmektedir. Ancak bâtin 1 namaz konusu ile Alevilerin namaz ibadetini “niyaz” şeklinde yorumlama anlayışı arasında paralellikler tespit edilebilir. Şeriat namazı denilen namazı niyaz diye yorumlamak ile AMS sırrını takdisi bâtin 1 namaz olarak ele almak ontolojik olarak değil ancak epistemolojik olarak benzerlikler içermektedir. Oruç ibadetinin inanç konusunda sorun olmamakla birlikte Nusayriler Ramazan orucu tutmada daha yüksek oranlarda görülürken Muharrem orucu tutma konusunda Alevilerden ayrılmaktadırlar. Ancak oruç ibadeti konusunda her iki grup için de bâtinî yorumun izlerine rastlanılır. Kurban ibadetinde yola girişlerde her iki grupta görülmekte ancak Türk Alevilerin kurbanı çok daha fazla yer verdikleri hemen hemen her ayinde bu ibadeti yerine getirmelerinden anlaşılmaktadır. Ancak Müslüman bir topluluk olarak Nusayrilerin de kurban ibadetine önem verdikleri görülmektedir. Hac ibadeti itibarıyla Nusayrilerin bu ibadete daha çok ehemmiyet vererek yerine getirdikleri dikkat çekerken Türk Alevilerin hac ibadetiyle ilgili kimi bâtinî yorumlarının olduğu görülmektedir. Zekât ibadeti konusunda “humus” ile “hakkullah” arasında benzerlikler dikkat çekerken Nusayrilerin zekât ibadetini yerine getirmede bâtinî bir yoruma gitmedikleri görülmektedir. Oysa kimi Alevilerin zekât ibadeti yerine vergi vermenin yeterli olduğuna dair görüş belirttiği gibi “hakkullah” adı altında yol büyüklerine ödenen mali yardımı da vermedikleri ifade edilmektedir. Nusayrilerin kendilerine has ritüelleriyle Aleviliğin cem ayini arasında ise hemen hemen hiçbir benzerlik dikkat çekmemektedir.

Türk Aleviliği ile Nusayriliğin dini tecrübenin iki ifadesi olan akide ve ibadet açısından karşılaştırıldığında; akide açısından Ehl-i Beyt sevgisinde örtüşmeler ve tenasühte benzerlikler dikkat çekerken diğer inanç konularında büyük oranda ciddi farklılıklar içerdiği; ibadatlere ilişkin isim ve bazı sembollerde benzerlikler aynı din içerisinde bulunmaktan kaynaklı olarak dikkat çekerken bazı grupçi ritüellerde de yakınlıklar da gözlemlenmektedir. Ancak sonuç olarak üst bir kimlik olarak Alevilik adlandırılmasına konu olması açısından Nusayrileri ve Türk Alevilerini aynı üst kimlik içinde anmaya teolojik imkânların fırsat vermediği görülmektedir. Bir üst kimlik olarak Alevilik kullanımının teolojik kaynaklardan ziyade siyasal, stratejik ve kimi tarihsel önyargıları kaldırmaya matuf olduğu düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- AKBULUT, Ahmet. (1992) *Sahabe Devri Siyasi Hadiselerinin Kelâmî Problemlere Etkileri*, İstanbul: Birleşik Yay.
- AKTAŞ, Ali. (1998) “Dünyadaki Ve Türkiye’deki Alevilerin Toplumbilimsel Açısından Çözümlemesi”, *Köprü Dergisi*, S: 62
<http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=3717.03.2017>
- ARABACI, Fazlı. (2000) *Alevilik ve Sünniliğin Sosyolojik Boyutları*, Samsun: Etüt Yayınları.
- ARAYANCAN, A. Ayşe. (2010) “Suriye Bölgesinde İki İnanç Hareketi: Nizârî İsmâîlîleri ve Nusayrîlik”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S: 54, ss.183-198
- ARINGBERG L. Marianne. (1999) “Türkiye Alevileri, Suriye Alevileri: Benzerlikler ve Farklılıklar” *Alevi Kimliği*. Der. T. Olsson vd. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı yay.
- ARSLANOĞLU, İbrahim. (2006) “Dede Ahmet Kuzukıran ile Söyleşi”
<http://w3.gazi.edu.tr/~iarslan/dedeahmet.pdf> [08.03.2017]
- ASLAN, Cahit. (2005) *Fellahların Sosyolojisi, Arapuşakları, Nusayriler, Hasibiler, Kilaziler, Haydariler, Arap Alevileri*, Adana: Karahan Yay.
- BAHA SAİD BEY. (2000) *Türkiye’de Alevi-Bektaşî, Ahi ve Nusayrî Zümreleri*, yay. haz.: İsmail Görkem, Kültür Bak. Yay., Ankara, ss. 171-185.
- BALOĞLU, A. Bülent. (2001) *İslam’a Göre Tekrar Doğuş (Reenkarnasyon)*, Ankara: Kitabiyat.
- BIRGE, K. John. (1991) *Bektaşîlik Tarihi*, (Çev. R. Çamuroğlu), İstanbul: Ant Yayınları.
- BOZKUŞ, Metin. (1999) *Sivas ve Çevresinde Yaşayan Alevilerin İnançları*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- BULUT, H. İbrahim. (2011) *İslam Mezhepleri Tarihi*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- BUYRUK, (2006) Der. Fuat Bozkurt. İstanbul: Kapı Yayınları.
- CAN, Şule. (2011) Nusayrîlik: Surt ve Direniş, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul Bilgi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- ÇAMUROĞLU, Reha. (1994) *Günümüz Aleviliğinin Sorunları*, İstanbul: Ant Yayınları.
- ÇUBUKÇU, İ. Agah. (1969) “Nusayriler”, AÜİFD, S: XVII, ss.51-54
- DEMİRBAŞ, Esin. (2004) “Etnik Azınlıklar, Kültürel Entegrasyon Ve Medyada Temsil: Nusayrî Topluluğu Örneği”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- EL-FİL, S. Muhammed, Ali. (1990) *en-Nusayriyye (I)* [Nusayrîlik]. Kahire: Dârü’l-Menar.
- ENGİN, İsmail. (2013) “Hatay Nusayrilerinde Din ve Dini Algılayış” <http://ismail-engin.blogspot.com.tr/2013/07/ismail-engin-hatay-nusayrilerinde-din.html#more>, (Erişim tarihi, 21 Mart 2017)
- ER, Piri. (2010) “Sözlü Gelenekten Derlemelerle Hatay Alevileri (Nusayriler) ve İnanç Esasları”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 54, ss.277-290.
- ERÖZ, Mehmet. (1990) *Türkiye’de Alevilik-Bektaşîlik*, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ESKİOCAK, Nurettin. (2006) “Röportaj”, Ayhan Aydın, *Günümüz Alevi, Bektaşî, Mevlevî, Nusayrî İnanç ve Toplum Önderlerinin Görüş ve Düşünceleri*, İstanbul: Cem Vakfı Yay.,ss. 429-470.
- FIĞLALI, E. Ruhi. (1991) *Türkiye’de Alevilik – Bektaşîlik*. İstanbul: Selçuk Yayınları.
- GÜLLÜCE, Veysel. (2004) *Kur’an Işığında Reenkarnasyon*, İstanbul: Rağbet Yayınları.
- GÜNGÖR, Özcan. (2007) *Araftaki Kimlik: Alevilik-Bektaşîlik*, Ankara: Akasya Yayınları.
- .....(2015) Değişim ile Takiye Arası Nusayriler/Arap Aleviler, *İnsan ve Toplum Dergisi*, S. V, (9), ss. 75-102.
- GÜZEL, Abdurrahman. (1994) “Hacı Bektaş Veli’nin Hayatı ve Eserleri” *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S.1: ss. 1-21.

- HACI BEKTAŞ VELİ. (2002) *Makalat. Türkçe'ye Sad.:* Abdurrahman Güzel. Ankara: Akçağ Yayınları.
- HARRIS, William. (2005) *Levant: Bir Kültürler Mozaigi*, çev. E. Ertürk, İstanbul: Literatür.
- HATİB, M. Ali. (1984) *Harekatu'l-bâtin uyye fi'l-alemi'l-İslam*, Amman: Mektebetü'l-Aksa.
- İŞOĞLU, M. İlker. (2006) "*Nusayriler*". *Arda kalanlar*, İstanbul: E Yayınları.
- KAPLAN, Doğan. (2010) *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik*. Ankara: TDV Yayınları.
- KAYA, Haydar. (1993) *Alevî/Bektâşî Erkanı, Evradı ve Edebiyatı*, İstanbul: Engin Matbaacılık.
- KEHRER, Günter. (1998) "Din Sosyolojisi", çev. M.E. Köktaş, Y. Aktay, M.E. Köktaş (der.), *Din Sosyolojisi*, Ankara: Vadi.
- KESER, İnan. (2006) *Kentsel Dinamikler ve Kamusal Alan Farklılaşması: Adana Nusayrileri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- .....(2008) *Nusayrilik, Arap Aleviliği*. Adana: Karahan Kitabevi.
- .....(2002) *Nusayriler, Arap Aleviliği*, İstanbul: Çiviyazıları Yay.
- KESKİN Y. Mustafa. (2004) *Değişim Sürecinde Kırsal Kesim Aleviliği (Elazığ Sünköy Örneği)*. Ankara: Avrasya Yayınları.
- KİRMAN, M. Ali. (2011) *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*, Rağbet Yayınları: İstanbul.
- KUTLU, Sönmez. (2006) *Alevilik-Bektaşilik Yazıları, Aleviliğin Yazılı Kaynakları Buyruk, Tezkire-i Şeyh Safî*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- LINDHOLM, Charles. (2004) *İslami Ortadoğu*, (Çev. B. Şafak), Ankara: İmge Yayınevi.
- MANN, Alden, Taylor. (1998) *Reenkarnasyon (Yeniden Doğuş)*, (Çev. Gökhan Sezgi), Ankara: HYB Yayıncılık.
- MASSIGNON, Louis. (1993) "Nusayriler" *İslam Ansiklopedisi*, IX, ss. 365-370.
- MELIKOFF, Irene. (1994) *Uyur idik Uyardılar, Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları*, İstanbul: Cem yay.
- MERTCAN, Hakan. (2012) *Türk Modern Devletinin Oluşum ve Gelişim Sürecinde Siyasal İktidar Karşısındaki Konumları ve Kimlik Sorunsalı Bağlamında Nusayriler*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi): Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- OCAK, A. Yaşar. (2007) *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- ORTAYLI, İlber. (1999) "Alevilik, Nusayrilik ve Bâb-ı Âli", *Tarihi Kültürel Boyutlarıyla Türkiye'de Aleviler, Bektaşiler, Nusayriler Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul: Ensar Neşriyat.
- ÖZ, Mustafa. (1999) "Nusayrîyye", *Tarihi Kültürel Boyutlarıyla Türkiye'de Aleviler, Bektaşiler, Nusayriler Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul: Ensar Neşriyat.
- ÖZBEK, Tarık. (2006) *Nusayri Etnik Kimliğinin Simgesel Oluşum*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay.
- PALABIYIK, Hanefi. (2010) "Dini İnançları ve Özellikleri Bakımından Nusayrilik" *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 54, ss.19-48.
- REYHANİ, Mahmut. (1997) *Tarihte Aleviler*. İstanbul: Can yay.
- ROUX, Jean, Paul. (1994) *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, (Çev. Aykut Kazancıgil), İstanbul: İşaret Yayınları.
- SHANKLAND, David. (1993) *Alevi and Sunni in Rural Anatolia, Diverse Paths of Change*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), University of Cambridge, Cambridge.
- SİNANOĞLU, Abdulhamit. (2001) "Günümüz İnanç Problemlerinden Nusayrilerin Tanrı Tasavvurları Ve Reenkarnasyon Görüşleri" *Günümüz İnanç Problemleri*, 7-9 Eylül, Erzurum
- ŞEHRİSTANİ, Ebul Feth. (1990) *El-Milel ve Ve'n Nihal*, Düzenleyen: Ahmed F. Muhammed, Beyrut: Darul Kutubul İlmiyye.
- TEBER, Ö. Faruk. (2008) *Bektaşî Erkannamelerinde Mezhebi Unsurlar*, Ankara: Aktif Yayınevi.

- TOGAYHAN, Abdurrahman. (2005) Kültürel Farklılıklar Ekseninde Nusayrilik Üzerine Bir Din Sosyolojisi Araştırması: Mersin Arap Aleviliği Örneği, *Harran Ün. İlahiyat Fak. Dergisi*, 10 (14), ss.57-91
- TUĞCU, Hüseyin. (2005) “Müzakere”, 28-30.09.2005 *Bektâşilik ve Alevilik Sempozyumu*, SDÜ, Isparta.
- TURAN, Ahmet. (1996) “Kitabu'l Mecmu'u'nun Tercümesi”, *Ondokuz Mayıs Ün. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8, ss.5-18
- TÜRK, Hüseyin. (2001) “Hatay’da Gadir Bayramı.”, *Folklor/Edebiyat*, 26, ss.89-96.
- TÜRK, Hüseyin-ÇAPAR, Mustafa. (2011) “Alevilikte Yola Giriş Geleneklerinin Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*. 60, ss.17-42.
- UÇAR, Ramazan. (2004) *Günümüzde Alevilik-Bektaşilik Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma (Abdal Musa Tekkesi Örneği)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- ULUÇAY, Ömer. (2003) *Nusayrilik, İnanç Esasları-Tenasuh (Reenkarnasyon)*, Adana: Karahan Yay.
- .....(2010) *Arap Aleviliği Nusayrilik*. Adana: Gözde Yayınevi.
- UYAR, Mazlum. (2012) “Nusayrilik”, *İslam Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, Edit: Onat, H.-Kutlu, S., Ankara: Grafiker Yayınları.
- ÜÇER, Cenksu. (2010) *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevilik*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- .....(2010a) “Geleneksel Alevilikte İbadet Hayatı, Bazı Adap ve Erkan”. *Anadolu’da Aleviliğin Dünü ve Bugünü*, der. H. İbrahim Bulut, Sakarya: Sakarya Ün. Yayınları.
- ÜZÜM, İlyas. (2000) *Günümüz Aleviliği*, İstanbul: TDV İSAM Yayınları.
- ....., (2007) *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik*, İstanbul: TDV Yay.
- .....(2000a) “Türkiye’de Alevi/ Nusayri Önderlerinin Eserlerinde İnanç Konularına Yaklaşım” *İslam Araştırmaları Dergisi*, 4 : 173-187.
- .....(2007a) “Nusayrilik” *DİA*, C. XXXIII : 270-274.
- YILDIZ, Harun. (2003) *Amasya Yöresi Alevileri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), 19 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- YÖRÜKAN, Y. Ziya. (2002) *Anadolu’da Aleviler ve Tahtacılar*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını.
- ZELYUT, Rıza. (1992) *Öz Kaynaklara Göre Alevilik*, Yön Yayıncılık: İstanbul.

TURİZM PAZARLAMASINDA YERLİ TURİSTLERİN TURİZM TALEBİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN BELİRLENMESİ: SİNOP İLİ ÖRNEĞİ*

Sabiha KILIÇ*
Semra DEMİR**

Atf/©: Kılıç, Sabiha; Demir, Semra (2017). Turizm Pazarlamasında Yerli Turistlerin Turizm Talebini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: Sinop İli Örneği, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 10, Sayı 1, Haziran 2017, ss. 71-98

Özet: Çalışmanın amacı, Sinop iline tatile gelen yerli turistlerin turizm talebi üzerinde etkili olan faktörlerin belirlenmesidir. Çalışmanın verileri anket yöntemiyle elde edilmiştir. Çalışmanın ana küttlesini Sinop İli merkezinde yer alan toplam 24 otel, 2 tatil köyü, 4 motelin toplam 1547 yatak kapasitesi baz alınarak Sinop İline tatile gelen yerli turistler oluşturmaktadır. Ana küttleye bağlı olarak örnek hacmi 236 olarak hesaplanmıştır. Hatalı anketlerin de olabileceği dikkate alınarak dağıtılan 500 anketten geçerli olan 307 anket değerlendirilmeye alınmıştır. Anket verileri yüzde ve frekansları içeren tanımlayıcı istatistikler ile faktör analizi kullanılarak test edilmiştir. Faktör analizi sonucuna göre Sinop İli'ne gelen yerli turistlerin turizm talebini sırasıyla çevresel, diğer(reklam ve tanıtım), ekonomik ve sosyal faktörlerin etkilediği belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Turist, Turist Tipi, Turizm Pazarlaması, Turizm Talebi, Sinop İli

Makale Geliş Tarihi: 27.06.2016/ Makale Kabul Tarihi: 05.06.2017

* Bu Çalışma "Yerli Turistlerin Turizm Pazarlamasına Yönelik Talep Düzeylerini Etkileyen Faktörlerin Tüketicilerin Turizm Pazarlaması Faaliyetlerini Algılama Düzeyleri Üzerindeki Etkileri: Sinop İli Örneği" başlıklı Yüksek Lisans Tezinden Üretilmiştir.

* Doç.Dr., Hitit Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü Öğretim Üyesi,
e-posta:sabihakilic@hitit.edu.tr

** Sinop Üniversitesi Rektörlüğü, Strateji Geliştirme Dairesi Başkanlığı, e-posta: semrademir@sinop.edu.tr

Determining Factors Which Effect The Local Tourists' Demand To The Tourism Marketing: A Study On Sinop

Citation/©: Kılıç, Sabiha; Demir, Semra (2017). Determining Factors Which Effect The Local Tourists' Demand To The Tourism Marketing: A Study On Sinop, Hitit University Journal of Social Sciences Institute, Year 10, Issue 1, June 2017, pp. 71-98

Abstract: The aim of the research is determining the factors which effect the tourism demand of Sinop domestic tourists. The data of the study were obtained by survey method. Main mass of the study is domestic tourists who coming holiday to Sinop were formed based 1547 bed capacity of 24 Hotel, 2 holiday village, 4 motel in Sinop city centre. Depending on the main mass of the sample size was calculated to be 236. 307 survey of 500 questionnaires were evaluated considering the faulty survey. The survey data was tested using with descriptive statistics including frequency and percentage and factor analyses. According to the factor analysis, the factors of effect tourism demand of domestic tourists who coming holiday to Sinop are in order of enviromental, the others (advertisement and promotion), economics and social.

Keywords: Tourist, Tourist Type, Tourism Marketing, Tourist Demand, Sinop Province.

I. GİRİŞ

Türkçede kullanılan seyyah ifadesi turist, seyahat ifadesi turizm kelimesinin karşılığını oluştururken, turistik ifadesi de turizmle alakalı anlamına gelir (Ünüşan ve Sezgin, 2004: 4). Turistik gezi gerçekleştirme isteğinde olan ve bu isteğini gerçekleştirmek için yeterli gelire sahip insanların miktarına da turizm talebi denir (Sezgin, 1995: 68). Bireylerin oturdukları çevrede karşılayamadığı turistik ihtiyaçlara turizm çözüm getirmektedir. Kişiler her gün evinde, işinde ve sokakta tutundurma işlemlerine tutulduğundan turizm hakkında detaylı bilgiler edinirler. Bu nedenle turizm talebinde bulunurken daha seçici davranan bu kişilerin işletme veya turizm bölgesine çekilebilmeleri ancak daha etkin pazarlama tekniklerine bağlıdır (Rızaoğlu, 2007: 23). Turizm hakkında detaylı bilgiye ve satın alabileceği çeşitli ve farklı nitelikte pazara sahip turistlerin olması, turizm işletmelerinin gerçekleştirdiği pazarlama faaliyetlerinde başarılı olabilmeleri için çevresel faktörleri dikkate almak, incelemek, fırsat oluşturmak ve fırsatları değerlendirmek zorunda bırakır. Bu çalışma ile Sinop'a tatile gelen yerli turistlerin yeniden satın alma kararlarını etkileyen faktörler belirlenerek, ilerideki akademik çalışmalara bir alt yapı oluşturur nitelikte olması ve turizm pazarlaması faaliyetlerine ışık tutması amaçlanmıştır.

II. TURİZM PAZARLAMASI

Turizm pazarlaması, genel pazarlamanın özel bir dalıdır ve herhangi bir malın pazarlanmasına nispeten daha özenli bir gayret gerektirir. Turizm pazarlamasına ilişkin literatürde yer alan çeşitli tanımlar aşağıdaki gibidir;

Dünya Turizm Örgütüncü 1975 yılında Kanada'nın Ottawa kentinde yapılan toplantıda turizm pazarlamasını şu şekilde tanımlanmıştır: Turizm pazarlaması; bir turizm işletmesinin maksimum kazanç elde etme amacına uygun olarak ve müşteri talebinin özellikleri baz alınarak turistik ürünle ilgili araştırma, tahmin ve seçim yapmayı amaçlayan ve bu konularda alınacak kararlara ilişkin bir yönetim felsefesidir (Orel ve Memmedov, 2003: 25).

Bir diğer tanıma göre turizm pazarlaması, mevcut ve potansiyel turizm tüketicilerinin ihtiyaçlarını ve isteklerini doğru belirleyerek, turistik mal hizmetlerin doğrudan ya da araçlar yoluyla son tüketici olan turiste bir değer yaratarak sunulması; yeni turizm gereksinimlerinin ve tüketim taleplerinin oluşturulmasına ilişkin bir uygulama sürecidir (Usta, 2009: 159).

Turizm pazarlaması, turistik mal ve hizmetlerin turizm araçları yardımıyla veya aracısız olarak üreticiden son tüketici olan turiste doğru, yeni turistik tüketim ihtiyaç ve arzularının oluşturulması ile ilgili faaliyetlerinin tümü olarak tanımlanabilir (Erol, 2003: 62).

Bu tanımlara göre (Ünüsün ve Sezgin, 2004: 8);

- Turistin ihtiyaçlarını karşılamak üzere mal ve hizmetlerin turistlere sunulması ve satışına yönelik gayretler turizm pazarlamasını ifade eder.
- Turistik mal ve hizmetler, turiste doğrudan üretici turistik işletmelerce veya aracı kuruluşlar tarafından satılabilir.
- Turizm pazarlaması faaliyetlerinde turistlerin bilinmeyen ihtiyaçlarının sürekli araştırılması ve kontrol edilmesi gerekmektedir.

Diğer ürün ya da hizmetlere göre turizmin önemli özellik ve niteliklere sahip olması, pazarlamanın bu alanda uygulanmasını daha zorunlu hale getirmiştir. Turizm ürünü, diğer mal ve hizmetlerden farklı olarak farklı kuruluşlarca tamamlanan bir bileşik ürün olma özelliğine sahiptir (Hacıoğlu, 2010: 10). Bu nedenle turizm pazarlaması melez bir pazarlamadır. Birçok kesimdeki mal ve hizmetler turizm endüstrisinde de yer alabildiğinden

ve turistlerin ihtiyaçlarını karşılayabildiğinden turizm ürünü niteliği taşıyabilmektedir. Bunun nedenle turizm endüstrisi ağırlama, konaklama, yiyecek içecek, ulaştırma, eğlence dinlenme ve gezi endüstrisi gibi endüstrileri kapsamaktadır(Rızaoğlu, 2007:24).

Çalışmanın amacı kapsamında araştırmanın yapıldığı Sinop ili, Anadolu'nun kuzeyinde, İnceburun'a doğu yönde bağlanan Boztepe Burnu Kıstağında Kale Şehir olarak kurulmuştur. Şehir doğal bir liman kentidir. Sinop, iç limanı rüzgarlara kapalı ve sakin denizi nedeniyle Güney Karadeniz'in en önemli limanıdır. İl, turizm bakımından zengin kaynaklara sahiptir. Sahip olduğu doğal güzellikler ve tarihi eserlerin yanı sıra coğrafi konumu, zengin orman örtüsü, Karadeniz boyunca uzanan 175 km uzunluğundaki kıyısı, ıssız koyları, yaylaları, mesire yerleri, mavi bayraklı kumlu plajları, su kaynakları Sinop ilinin başlıca güzelliklerindedir. İl, sürekli göç verdiğinden dolayı doğası ve çevresinde neredeyse hiçbir bozulma olmamıştır. Yerli Turistler, diğer Karadeniz illerine göre daha az yağışlı olduğundan Sinop ilini daha çok tercih etmektedirler. Sinop ilinin 4 turizm merkezi bulunmaktadır. Bu merkezler (1) Sinop-Ayancık-Akgöl Turizm Merkezi, (2) Sinop-Gerze-Kozfındık-Bozarmut Yaylası Turizm Merkezi, (3) Sinop-Türkeli-Kurugöl Turizm Merkezi, (4) Sinop-Aklıman-Hamsilos Turizm Merkezi olarak sıralanabilir(Akyol, 2012:5)

III. TURİST KAVRAMI VE TURİZM TALEBİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLERE İLİŞKİN LİTERATÜR

Turist, turizm tanımındaki özelliklere uygun olarak, belirtilen sebeplerin tesiriyle belirli süreleri kapsayan seyahatler yapan, ziyaret ettiği bölgede 24 saatten fazla kalan ya da ülkenin bir konaklama tesisinde en az bir geceleme yapan, mali gücü ve zamanı sınırlı olan, rahatına düşkün, geleneklerini bağlı, temizlik ve vasat konfor arayan, maceraperest olmayan insandır (Olalı, 1990: 10).

Bir başka tanıma göre turist; para kazanmak amacı olmaksızın; eğlenmek, dinlenmek, bilimsel, kültürel, sportif, idari, dinsel, diplomatik, sağlık ve benzeri sebeplerle devamlı yaşadığı yeri geçici olarak terk eden ve tüketici olarak belirli bir süre seyahat edip, gittiği yerde en az bir geceleme yapan (veya 24 saati geçiren) ve tekrar ikamet yerine dönen kimseye denir (Ünüsan ve Sezgin, 2004: 4).

Turizm davranışının oluşmasında etkili olan güdüleri genel olarak doğuştan gelen güdüler ve öğrenilmiş güdüler olmak üzere iki ana kümede toplamak mümkündür. Değişiklik ve yenilik arama isteği, yeni deneyimler kazanma isteği, dinlenme isteği, güzellik isteği ve cinsel doyum isteği gibi doğuştan gelen bazı güdüler insanların turizm davranışlarına neden

olabileceği gibi başkalarıyla bir arada olma, saygınlık kazanma, zevk verici bir takım etkinliklerde bulunma, oyun oynama, dans etme ve macera arama gibi bazı öğrenilmiş güdüler de insanların turizm davranışının oluşmasına kaynaklık edebilir (Rızaoğlu, 2012: 60).

Gerek insanlarda yolculuk yapmaya yol açan çeşitli güdülerin oluşmasında, gerekse insanların bu güdülerini doyurabilmeleri için uygun koşulların gelişmesinde, birçok faktör etkili olmuştur (Doğan, 2004: 31-32). Bunları ekonomik, sosyal, psikolojik ve diğer faktörler olmak üzere dört ana başlıkta incelemek mümkündür.

A. Ekonomik Faktörler

1. Fiyat Düzeyi: Fiyat, bir mal veya hizmetin talebinde etki oluşturabilecek olan ekonomik faktörler arasında ilk sırada gelir. Bundan dolayı turizm talebinin, turistik mal ve hizmet fiyatlarıyla bağımlı düşünülmesi gerekmektedir. Fiyat, tüketicinin turistik ürünleri algılama biçimleri ve pazarlama karmasının diğer bileşenlerinde etki oluşturarak, talebi büyük oranda değiştirmektedir (Usta, 2009: 95). Turizmde satılan hizmet başlıca üç unsurdan oluşmaktadır. Konaklama, yeme-içme ve ulaşım, arzı oluşturan bu üç unsurdan birinin fiyatındaki değişme satış fiyatını etkilemektedir. Turizm sektöründe fiyatların düşmesi, diğer unsurlar aynı kalmak suretiyle, turizm talebini artırmaktadır. Buna karşılık fiyat artışlarıysa, aynı şartlar içinde talep hacmini azaltmaktadır (Sezgin, 1995: 69).

2. Gelir Düzeyi: Gelir faktörü, şüphesiz talep edilecek turistik mal ve hizmetlerin seçilmesi bakımından oldukça önemli bir faktördür. Potansiyel turistlerin kişisel gelirlerinden doğrudan vergiler çıktıktan sonra geriye kalan kullanılabilir gelir ve bu gelirden de zorunlu harcamalar çıktıktan sonra kalan serbest harcanabilir gelir veya isteğe bağlı gelir turistlerin satın alma gücünü gösterir. Geliri yüksek olan gruplar lüks özelliklere sahip turistik mal ve hizmetlere talep gösterir ve seyahat niyetleri fazladır. Düşük gelir guruplarının ise hem seyahat niyetleri az hem de talep ettikleri turistik mal ve hizmet standartları düşüktür (İçöz, 1996: 48). Turizm istatistikleri incelendiğinde, insanların refah düzeyindeki artış ile turizme katılmaları arasında güçlü bir bağ olduğu görülmektedir. Harcama düzeyleri de refahla birlikte yükselmektedir. Gelir düzeyi düşük olan turistlerin iki yılda bir turizme katıldıkları, turizme katılmak için para biriktirdikleri gözlenmektedir. Yıllık istatistiklerde, diğer koşullar aynıyken, artarda gelen yıllarda turizme katılan kişi sayısındaki artışın düzgün bir gelişme göstermeyişi de bunu kanıtlamaktadır (İslamoğlu, 2010: 21).

3. Ulaşım Olanakları: Turizm talebini etkileyen faktörlerden bir diğeri de ulaşım dır. Çok iyi düzenlenmiş ve yapılmış yollara sahip, ulaşırma araçlarının fiyatları istikrarlı ve ekonomik olduğu ülkelerde turizm talebi yüksek olmaktadır. Çünkü seyahat masrafları, gezilerde önemli bir yer tutmaktadır. Bütün turistik hizmetlerin fiyatları normal olmasına rağmen, seyahat masraflarının yüksek olması durumunda o yere olan talep azalmaktadır. Aynı zamanda ülkeler arasındaki uzaklığın da turizm talebine etkisi bulunmaktadır. Çünkü mesafe uzadıkça ödenen ücret de artmaktadır. Buna göre, taşıma ücretlerindeki ucuzluk ve konfor ile yolculuk süresinde yapılacak kısaltma turizm talebini olumlu yönde etkileyecektir. Yapılan araştırmalar sonucu, tren ile iş gezisi ortalama 250 kilometre, karayolu ile tatil gezisi ise ortalama 1000 kilometreye kadar olan uzaklıklar için tercih edilmektedir. Uzaklık arttıkça hava yolu kullanımı ön plana çıkmakta, deniz yolu ise daha çok kruvasiyer geziler için tercih edilmektedir (Sezgin, 1995: 70).

B. Sosyal Faktörler

1. Eğitim Düzeyi: Eğitim düzeyi, gelir ve meslek ile ilgili olması nedeniyle turizme katılma eğilimini etkileyebileceği gibi; kendi başına da etkisi bulunmaktadır. Eğitim düzeyi arttıkça, insanların içinde yaşamış oldukları dünya hakkındaki bilgileri çoğalmakta; bilgi ve görgülerini artırmak için yolculuğa çıkma arzusu önem kazanmaktadır. Bu nedenle yapılan araştırmalar sonucu, genellikle, eğitim düzeyi ile turizm hareketlerine katılma arasında doğru orantılı bir bağıntı elde edilmiştir (Doğan, 2004: 47). Eğitim seviyesinin yükselmesi ile turizme katılım arttığı gibi, eğitim olgusunun kendisi de bizzat turizm sebeplerinden olmuştur. Başka ülkelerde daha iyi şartlarda eğitim almak isteyenler veya yabancı bir dil öğrenmek amacıyla yapılan seyahatler turizmin gelişmesindeki en önemli faktörler arasında yer almıştır (Öztaş ve Karabulut, 2006: 37).

2. Meslek: Bazı meslekler ve sosyal sınıflarda turizme katılma yoğunluğu bakımından önemli farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin, bağımsız çalışanlar, çiftçiler ve işçiler, bir taraftan yeterli boş zamana sahip olmadıklarından diğer taraftan da yeterli düzeyde kendilerine güven duymadıklarından, kültürel gereksinimlere veya seyahat etme zevk ve alışkanlıkları bulunmadığından turistik amaçlarla oldukça az seyahat etmektedirler. Kamu ve özel kesimde çalışan büro görevlileri, serbest meslek sahipleri, öğretmenler ve öğrenciler turizme daha yoğun olarak katılmaktadırlar. Kişinin mesleği, meslekteki durumu, dolayısıyla mensubu olduğu sosyal sınıfın da turizme katılma durumunu ve şeklini etkilediği araştırmalar ile kanıtlanmıştır. Kişinin eğitim durumu mesleğini, mesleği de gelirini belirleyecektir(Akat, 2008: 43- 44).

3. Aile Yapısı: Tüketici davranışlarının daha iyi anlaşılabilmesi, aile satın alma kararlarının teorik olarak araştırılması ile mümkündür. Son yıllarda aile satın alma kararları, üzerinde önemle durulan bir araştırma konusu olmuştur. Turizm ve seyahat endüstrisinde ailelerin satın alma kararlarının giderek daha önemli hale gelmesiyle, ürün ve hizmetlerin ailelerin ihtiyaçlarına uygun hale getirilmesini zorunlu hale getirmiştir (Emir ve Pekyaman, 2010: 160). Aile yaşamı, içerdiği bağlılık ve sorumluluklar nedeniyle, turizm hareketlerine katılmayı güçleştirmektedir. Yapılan araştırmalar, evlilerin ve çocuk sayısı çok ailelerin turizm hareketlerine katılma eğiliminin, bekarlara ve az çocuklu ailelere göre daha az olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca ailelerin kalabalık olmasıyla, hangi mevsimde yolculuğa çıkılacağı, ne tür bir ulaşım aracının kullanılacağı, nasıl bir yerde kalınacağı konularını da etkilemektedir. Çocuklar okul çağındaysalar, tatiller daha çok okulların kapalı olduğu dönemlerde yapılmaktadır. Çocuklu ailelerde, özel otomobil daha avantajlı olduğundan daha çok kullanılmaktadır. Bu aileler, tatillerini daha ucuz olduğu için yurt içinde yapmayı tercih etmekte, ucuz konaklama tesislerini kullanmaktadırlar. Akraba ziyaretine yönelik yapılan geziler de, çocuklu aileler arasında daha fazladır (Doğan, 2004: 46-47).

4. Dil Güçlükleri: Bir ülkede yabancı dil bilen kişi sayısının yetersizliği sonucu, boş zamana ve yeterli gelire sahip birçok turistin, dil sorunu olan ülkeleri ziyaret edememelerine yol açmaktadır. Bundan dolayı, konuşulan dil açısından ortak ya da birbirine yakın olan ülkelere turistik hareketlerin daha yoğun gerçekleştiği ve talebin kendi diline daha yakın veya kendi dilini konuşan ülkelere yöneldiği söylenebilir (Usta, 2009: 97).

5. Kentleşme Düzeyi: Yaşanan teknolojik gelişmelere paralel olarak, insanların nüfus özelliklerinde değişimler meydana gelmiştir. Öncelikle, kurulan fabrikalar ve sanayi tesisleri büyük şehirlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Buna bağlı olarak kırsal kesimde yaşayanların oranı hızla düşmüş ve milyonlarca insanın yaşadığı dev metropoller oluşmuştur. Bu durum, insanların doğaya duyduğu özlemi artırmış ve turizme yönelim hızlanmıştır. Dünyada sağlanan barış ortamı ve teknolojiye yaşanan gelişmeler nüfusun artmasını sağlayarak, turizme katılma oranını yükseltmiştir (Öztaş ve Karabulut, 2006: 36-37).

C. Psikolojik Faktörler

1. Kişilik Yapısı ve Motivasyon: Kişilik yapısı ve buna bağlı olarak gelişen motivasyon seviyesi ve türü turizm talebini etkileyen psikolojik faktörlere bağlı etkenlerdir. Turizmde, tüketicileri seyahate yönlendiren farklı motivasyonlar bulunmaktadır. Bunları ana başlıklar halinde Dinlenme, Eğlence, Merak, Fiziki ve duygusal açıdan kendini yenileme, Tarihi ve kültürel bölgeleri ziyaret etme, Sürekli yaşadığı çevreden kısa süreliğine uzaklaşma, Doğaya daha yakın olma, Değişik insanlar tanıma, Spor, Macera arama şeklinde sıralamak mümkündür (Kozak, 2010: 85).

2. Kültürel Uzaklık: Turist gönderen bölgeyle turist kabul eden bölge arasındaki kültürel ayrımlar kültürel uzaklığı ifade eder. Turizm talebi üzerinde kültürel uzaklığın olumlu ve olumsuz etkilerine ilişkin farklı görüşler vardır. Ancak yeni gelişmekte olan turist tiplerinin değişik kültürlere sahip toplumları görmek istedikleri görüşü daha ağırlık kazanmaya başlamıştır. Değişik kültürleri tanıma önemli bir motivasyon yöntemidir. Yeni turist tipi, kendisine kültürel anlamda farklı bölgeleri yeğlemektedir. Bu sebeple, bir bölge kültürel anlamda ne kadar büyük farka sahipse, sonuç, özellikle dışadönük turistler açısından o derece teşvik edicidir (Kozak, 2010: 85).

3. Moda, Zevk ve Alışkanlıklar: İnsanın yaşamını yönlendiren en önemli faktörlerden olan moda, zevk ve alışkanlıklar, diğer mal ve hizmetlerdeki gibi turistik mal ve hizmetlere olan talebi de etkilemektedir. Bu faktörlerin en bariz özelliği, talep üzerinde fiyat ve gelir gibi ekonomik nitelikteki faktörlerin etkisini bir dereceye kadar azaltmalarıdır. Örneğin, fiyatların yükselmesine karşın turistik talep düzeyinde artış olması, psikolojik faktörlerin etkisini gösteren ve sık karşılaşılan bir durumdur. Benzer şekilde, alışkanlık faktörü de talep üzerinde pozitif bir güce sahiptir. Örneğin, her yıl tatile çıkmayı veya devamlı olarak belirli turistik bölgelere gitmeyi alışkanlık haline getiren insanlar bakımından, birtakım fiyat

hareketleri veya değişimleri, turizm talebi üzerinde fazla bir etki oluşturmamaktadır (Usta, 2009: 99).

4. Snobizm: Snobizm, kişinin kendini başkalarının yerine koyması, başkalarının yaptığını yapması veya onlar gibi yaşaması anlamına gelmektedir. Günümüzde bir taraftan kitle iletişim araçlarında, diğer taraftan turizm hareketlerinde yaşanan artışa paralel olarak belirli bölgelerde yaşayan insanlar dünyanın farklı ülkelerinde yaşayan insanlarla beraber olmayı, onlar gibi yaşamayı ya da kendisine örnek aldığı insanın gittiği farklı bölgelere kendisi de gitmeyi istemektedir. Örneğin, Türkiye’de sanatçıların ve üst gelire sahip grupların kış mevsiminde Uludağ’a, yaz mevsiminde de güneş ve deniz için Bodrum’a gitmeleri sonucunda, diğer insanların da onları taklit etmek istemeleri veya komşusunun yaz tatillerinde belirli turizm merkezine gittiğini öğrenen bir kimsenin daha sonraki dönemlerde aynı merkeze gitmek istemesi gibi. Bununla beraber, turist kabul eden bir bölgede yaşayan bir kimse, kendi bölgesini ziyarete gelen turistleri örnek alarak kendisinde de farklı ülkelere gitme isteği uyanmaktadır. Herhangi bir bölgeye seyahat eden bir kimse, bir taraftan seyahati hakkındaki hatıralarını çevresindeki insanlara anlatmakla sonraki dönemlerde daha çok sayıda kimsenin turizm hareketlerine katılmasına, diğer taraftan da gittiği bölgede yaşayan halkı uyararak onların öncelikle potansiyel turizm talebi, daha sonra da efektif turizm talebi (mal veya hizmeti alabilmek için yeterli para veya benzerlerinin mevcut olması durumu) olarak turizm hareketlerinden haberdar olmalarına katkıda bulunacaktır. Avrupalı ve Rus turistler üzerinde yapılan araştırmalara göre, bu ülkelerden gelen turistlerin daha çok dost, akraba, tanıdık tavsiyesiyle Türkiye’ye seyahat etmeye karar verdikleri anlaşılmıştır (Kozak, 2010: 86-87).

D. Turizm Talebini Etkileyen Diğer Faktörler

1. Reklam ve Tanıtım: Pazarlama iletişimi bileşenleriyle potansiyel müşteri grubu hedef alınarak, doğrudan doğruya onlar üzerinde etki yaratılmaktadır. Örneğin reklam ve tanıtma faaliyetlerinin talep üzerindeki en önemli etkisi, bir turistik bölge veya ülke ile ilgili olarak tüketiciye bilgi sunmasıdır. Gerçekleştirilen bu faaliyetlerle var olan turizm talebini artırma yönünde etkisi olacağı gibi, potansiyel talebini de harekete geçirme gücü vardır (Usta, 2009: 96-97).

2. Boş Zaman: Turizm, temelde, bir iş dışı zaman etkinliğidir. İnsanlar, iş dışındaki zamanlarını farklı şekillerde değerlendirebilirler. İş dışı zamanı değerlendirmenin bir yolu da tatile çıkmaktır. Bir başka deyişle, insanların tatile veya yolculuğa çıkabilmeleri için, ellerinde iş dışında harcayabilecekleri yeterli zamanın bulunması gerekir. Turizmin günümüzde bir yığın etkinliği durumuna gelmesinin en önemli nedeni; teknolojinin gelişmesi, böylece insan gücüne olan ihtiyacın azalması, gerekse toplumun haklarının artması sonucunda çalışma süresinin azalması, ücretli izinler ayrıca erken emeklilik hakları çalışanların iş dışında değerlendirebilecekleri boş vakitlerin oluşmasına neden olduğundan bu oluşum uygun şartlar altında turizm etkinliklerinin gelişmesini hızlandırmaktadır (Doğan, 2004: 32-33).

3. Turizm Bilinci: Dinlenme, eğlenme, merak ve yenilik isteği konuları genel anlamda turizm bilincinin oluşmasının ana belirtileri olarak kabul edilmektedir. Günümüzde, dünyanın önde gelen gelişmiş ülkelerinde turizm olgusu, insanların önemli ihtiyaçlarından biri haline dönüşmüştür (Kozak, 2010: 46). Bir toplumda turizm bilincinin oluşturulabilmesi amacıyla öncelikli olarak turizm faaliyetlerine katılan turistlerle katılmak isteyen potansiyel turistler ve turist kabul eden bölge halkının turizmin önemini anlamış olmaları gerekmektedir. Ülkemizde 1980'li yıllara kadar turizm bilinci yerleşmiş değildi. 1982 yılında kabul edilen 2634 sayılı Turizmi Teşvik Yasasıyla mevcut turizm işletmelerinin sayıları artırılmış ve yeni yeni yerleşimler, turizm ve turist kavramları ile tanışılmıştı. Aynı zamanda V. ve VI. Beş Yıllık Kalkınma Planlarında kitle turizmi üzerinde durulmuş, ülkeye yönelik dış turizm talebinin olduğu kadar, iç turizm talebinin de geliştirilmesi için çalışmalar yapılması gerektiği vurgusu yapılmıştır. Bir yandan da örgün ve yaygın turizm eğitimi daha ciddi bir yaklaşımla ele alınmaya başlanmıştır (Kozak, 2010: 87-88).

IV. YÖNTEM

Çalışmanın amacı, yerli turistlerin turizm talebi üzerinde etkili olan faktörlerin belirlenmesidir. Sinop İline tatile gelen yerli turistlerin turizm pazarlamasına yönelik talep düzeylerini etkileyen faktörlerin belirlenmesi üzerine yapılan araştırmada, veriler anket yöntemiyle toplanmıştır. Çalışmanın ana kütesini Sinop İli merkezinde yer alan toplam 24 otel, 2 tatil köyü, 1 hotel, 3 motelin toplam 1547 yatak kapasitesi baz alınarak Sinop İline tatile gelen yerli turistler oluşturmaktadır. Formülde ana kütenin varyansı tahmin edilemediğinden maksimum varyans π , 0.5 olarak kabul edilmektedir. $N=1547$, (e) 0,05 hata düzeyi % 95 güven düzeyi (z) ile;

$$n = \frac{\pi(1-\pi)}{(e/Z)^2} = \frac{0,5 \times 0,5}{(0,05/1,65)^2} = \frac{0,25}{0,0009} = \sim 277,77$$

$$\frac{n}{N} < 0,10 \text{ olması gerektiğinden } \frac{278}{1547} = 0,179 \sim 0,18 \text{ düzeltisi kullanılarak,}$$

$$n^d = \frac{n \cdot N}{N+n-1} = \frac{278 \cdot 1547}{1547+278-1} = \frac{430066}{1824} = 235,78$$

$n = \sim 236$ bulunmuştur.

Anketlerin hatalı ve cevaplanma oranının düşük olabileceği dikkate alınarak dağıtılan 500 anketten geçerli olan 307 anket değerlendirmeye alınmıştır. Anketin hazırlanmasında turizm talebini etkileyen faktörler, turizm faaliyeti çeşitleri, turizm sektörü sıkıntıları ile turizm pazarlaması kavramı dikkate alınmıştır. Kullanılan anket sorularının homojen bir yapı gösteren bir bütünü ifade edip etmediğini araştırmaya yönelik Cronbach Alfa modeli kullanılmıştır. Buna göre alfa katsayına bağlı olarak ölçeğin güvenilirliğinin % 60'dan fazla olması gerekmektedir (Kayış, 2009: 405). Bu doğrultuda araştırma kapsamında kullanılan ölçeğin güvenilirlik analizi yapılmış, hesaplanan alfa katsayısı %75,3 olarak bulunmuştur. Bu sonuca göre anket formunun güvenilir olduğu söylenebilir.

Çalışmanın amacı, yerli turistlerin turizm talebini etkileyen faktörlerin belirlenmesidir. Çalışmanın bu amacı kapsamında öncelikle turizm talebini etkileyen faktörler belirlenerek bu faktörlerin her birinin yerli turistlerin turizm talebi üzerindeki etki düzeyleri değerlendirilmiştir. Çalışmanın temel varsayımı yerli turistlerin turizm talebi üzerinde çevresel, ekonomik, sosyal ve diğer faktörlerin farklı düzeylerde etkide bulunduğuudur. Çalışmanın amacı ve temel varsayımı kapsamında geliştirilen çalışmanın kavramsal modeli aşağıdaki gibidir:

Şekil 1: Yerli Turistlerin Turizm Talebini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesine Dair Kavramsal Model

A. Verilerin Analizi ve Bulgular

Anket tekniği sonucu elde edilen veriler SPSS 22 paket programı ile analiz edilmiştir. Verilerin analiz edilmesinde yüzde ve frekansları gösteren tanımlayıcı istatistikler

kullanılmıştır. Çalışmanın amacı ve temel varsayımına göre belirlenen kavramsal modelde yer alan yerli turistlerin turizm talebini etkileyen faktörlerin belirlenmesi amacıyla faktör analizinden yararlanılmıştır.

1. Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Tablo 1’de anketi cevaplayan katılımcıların demografik özelliklerine dair tanımlayıcı istatistiksel ölçülerden yüzde ve frekans dağılımları görülmektedir:

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Cinsiyet	n	%	Meslek	n	%
Kadın	131	42,7	İşçi	32	10,4
Erkek	176	57,3	Memur	66	21,5
Toplam	307	100,0	Emekli	32	10,4
Medeni Durum	n	%	Serbest meslek	63	20,5
Evli	180	58,6	Yönetici	50	16,3
Bekar	127	41,4	Ev hanımı	12	3,9
Toplam	307	100,0	Öğrenci	35	11,4
Yaş	n	%	Çalışmıyor	17	5,5
15-24	49	16,0	Toplam	307	100,0
25-34	94	30,6	Aylık Ortalama Gelir	n	%
35-44	72	23,5	Kişisel Geliri yok	40	13,0
45-54	49	16,0	1000 TL ve altı	39	12,7
55-64	32	10,4	1000-2000 TL	59	19,2
65 ve üstü	11	3,6	2000-3000 TL	82	26,7
Toplam	307	100,0	3000-4000 TL	52	16,9
Eğitim	n	%	4000 TL ve üstü	35	11,4
İlköğretim	18	5,9	Toplam	307	100,0
Lise ve dengi	80	26,1	İkamet Edilen Bölge	n	%

Önlisans	48	15,6	Karadeniz Bölgesi	159	51,8
Lisans	115	37,5	Marmara Bölgesi	54	17,6
Lisansüstü	46	15,0	Ege Bölgesi	16	5,2
Toplam	307	100,0	İç Anadolu Bölgesi	50	16,3
			Doğu Anadolu Bölgesi	10	3,3
			Güneydoğu Anadolu Bölgesi	4	1,3
			Akdeniz Bölgesi	14	4,6
			Toplam	307	100,0

Tablo 1 incelendiğinde, araştırma kapsamında anketi cevaplayanların % 42,7'sini kadın, % 57,3'ünü erkek katılımcılar oluşturmaktadır. Katılımcıların % 58,6'sı evli, % 41,4'ü bekarıdır. Ankete katılan yerli turistlerin %30,6'sı 25-34 yaş, %23,5'i 35-44 yaş grubundaki yetişkin turistten oluşmaktadır.

Ankete katılan yerli turistlerin %52,5'i en az lisans mezunudur. Sinop'ta tatil yapan turistlere ait eğitim durumunun yüzde dağılımı incelendiğinde, daha önce de belirtmiş olduğumuz, genel olarak eğitim düzeyi ile turizm hareketlerine katılma arasında doğru orantılı bir bağlantı olduğu savını doğrulayacak veriler elde edilmiştir. Ankete katılan yerli turistlerin meslekleri incelendiğinde Meslek dağılımında en yüksek oranların olan % 21,5 ile memur, % 20,5 ile serbest meslek sahibi turistlere ait olduğu, dağılımında en düşük oranın ise % 3,9' oranıyla ev hanımı turistlere ait olduğu görülmektedir. Kişinin mesleği gelirini belirleyen, geliri de turizm talebini etkileyen ekonomik bir faktör olması sebebiyle belirli bir mesleğe sahip kişilerin turizme daha çok ilgi gösterdiği görülmektedir.

Katılımcıların aylık kişisel gelir durumu dağılımında en yüksek oranlar olan % 26,7 2000-3000 TL kazançlı turistlere, % 19,2 1000-2000 TL kazançlı turistlere aittir. Katılımcıların ikamet ettikleri coğrafi bölge dağılımında; % 51,8 oranıyla Karadeniz Bölgesi en yüksek oranı oluştururken, dağılımında en düşük oran % 1,3 ile Güneydoğu Anadolu Bölgesindedir. Sinop'un Orta Karadeniz Bölgesinde yer alan bir şehir olması, Karadeniz Bölgesinde yaşayan bireyler için kısa süreli ve rahat ulaşım olanakları ile düşük seyahat masrafı nedeniyle tercih edilebilirliğini yükseltirken, tam tersine şartların olduğu Güneydoğu Anadolu Bölgesi için de tercih edilebilirliğini düşürmektedir.

2. Katılımcıların Tatil Bilincine İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Tablo 2'de anketi cevaplayan katılımcıların tatil bilinci özelliklerine dair tanımlayıcı istatistiksel ölçülerden yüzde ve frekans dağılımları görülmektedir:

Tablo 2. Katılımcıların Tatil Bilincine İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Tatil Yapma Sıklığı	n	%	Tatilde Yapılan Harcama	n	%
İki yılda bir	16	5,2	500 TL ve altı	44	14,3
Yılda birden fazla	80	26,1	500-1000 TL	81	26,4
Fırsat buldukça	100	32,6	1000-1500 TL	70	22,8
Yılda bir	111	36,2	1500-2000 TL	45	14,7
Toplam	307	100,0	2000-2500 TL	23	7,5
Tatile Kiminle Gidildiği	n	%	2500-3000 TL	23	7,5
Aile	207	67,4	3500-4000 TL	13	4,2
Arkadaş	63	20,5	4500-5000 TL	4	1,3
Yalnız	37	12,1	5000 TL ve üstü	4	1,3
Toplam	307	100,0	Toplam	307	100,0
Tatile Çıkma Amacı	n	%	Tatilden Beklenti	n	%
Dinlenme ve Eğlence	123	40,1	Yeni İnsanlar Tanımak	11	3,6
Deniz-Kum-Güneş	70	22,8	Yeni Yerler Keşfetmek	69	22,5
Tarihi ve Kültürel Amaçlı	17	5,5	Alışveriş Yapmak	7	2,3
Spor Amaçlı	1	,3	Özgürlüğü Yaşamak	19	6,2
Sağlık Amaçlı	7	2,3	İşten Kurtulmak	21	6,8
İş Amaçlı	6	2,0	Yakın Çevreden Kurtulmak	20	6,5
Dost ve Akraba Ziyareti	25	8,1	Şehirden Kurtulmak	36	11,7
Yeni Yerler Görmek	58	18,9	Stres Atmak	107	34,9
Toplam	307	100,0	Yeni Aşklar Yaşamak	8	2,6
Tatilde Konaklama Süresi	n	%	Yeni Lezzetler Tatmak	9	2,9
Günübirlik	26	8,5	Toplam	307	100,0

1 haftadan az	128	41,7			
1-2 hafta	103	33,6			
2-3 hafta	21	6,8			
3-4 hafta	22	7,2			
1 ay ve üstü	7	2,3			
Toplam	307	100,0			

Araştırma kapsamında anketi cevaplayan katılımcıların “Hangi sıklıkta tatil yaparsınız” sorusuna vermiş olduğu cevaplar sonucu; % 36,2 ile “yılda bir” seçeneği ve % 32,6 ile “fırsat buldukça” seçeneği dağılımda en yüksek oranları oluşturmaktadır. Katılımcıların “Tatile daha çok kiminle gidersiniz” sorusuna vermiş olduğu cevaplar sonucu; % 67,4 ile dağılımda en yüksek oranı oluşturan “aile” seçeneği öne çıkmaktadır. Sinop’ta tatil yapan turistlerin genel olarak bireysel turizm yerine grup turizmi tercih ettiği görülmektedir.

Katılımcıların “Tatile çıkma amacınız nedir” sorusuna vermiş olduğu cevaplar sonucu; % 40,1 ile dağılımda en yüksek oranı oluşturan “dinlenme ve eğlence” seçeneği öne çıkmaktadır. Katılımcıların “Tatildeki konaklama süreniz nedir” sorusuna vermiş olduğu cevaplar sonucu; % 41,7 ile dağılımda en yüksek oranı oluşturan “1 haftadan az” seçeneği öne çıktığından, Sinop’ta daha çok kısa süreli turizmin tercih edildiği söylenebilir.

Katılımcıların “Tatil süresince ortalama yaptığınız/yapacağınız harcama ne kadardır” sorusuna vermiş olduğu cevaplar sonucu; % 26,4 ile “500-1000 TL” seçeneği ve % 22,8 ile “1000-1500 TL” seçeneği dağılımda en yüksek oranlar olduğundan, lüks turizmden bahsedilmesi zor olabilir. Katılımcıların “Tatilden beklentiniz nedir” sorusuna vermiş olduğu cevaplar sonucu; % 34,9 ile “stres atmak” seçeneği ve % 22,5 ile “yeni yerler keşfetmek” seçeneği dağılımda en yüksek oranları oluşturmakta olup, sonuçlar turistlerin motivasyon tercihlerini göstermektedir.

3. Katılımcıların Sinop İline İlişkin Tatil Beklentilerine Dair Tanımlayıcı İstatistikler

Tablo 3, 4 ve 5’te anketi cevaplayan katılımcıların Sinop iline ilişkin tatil beklentilerine dair tanımlayıcı istatistiksel ölçülerden yüzde ve frekans dağılımları görülmektedir:

Tablo 3. Katılımcıları Tatile Yönlendiren Kaynağa İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Tatile Yönlendiren Kaynak	n	%
Seyahat Acentesi	17	5,5
Reklamlar	28	9,1
Broşürler	34	11,1
Kitaplar-Filmler	25	8,1
Haberler, Makaleler	32	10,4
Seyahat Rehberleri	44	14,3
Turizm Fuarları	30	9,8
İnternet	97	31,6
Toplam	307	100,0

Katılımcıların “Sinop ile ilgili olarak hangi kaynaktan elde ettiğiniz bilgiler sizi bu tatile yönlendirdi” sorusuna vermiş olduğu cevaplar sonucu; % 31,6 ile dağılımda en yüksek oranı oluşturan “internet” seçeneğinin öne çıkması turizm pazarlamasında teknolojik çevre elemanlarının etkin olduğunu kanıtlamaktadır.

Tablo 4. Katılımcıların Sinop’u Tercih Etmelerine İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Sinop’u Tercih Nedeni	n	%
Doğal Güzellikler	71	23,1
Deniz-Kum-Güneş	128	41,7
Kültürel Faaliyetler	8	2,6
Tarihi Zenginlikler	16	5,2
Ulaşım Kolaylığı	32	10,4
Dost-Arkadaş Tavsiyesi	47	15,3

Fiyatların Uygun Olması	5	1,6
Toplam	307	100,0

Katılımcıların “Tatil için Sinop’u tercih etmenizin nedeni nedir” sorusuna vermiş olduğu cevaplar sonucu; % 41,7 ile dağılımda en yüksek oranı oluşturan “deniz-kum-güneş” seçeneği Sinop’ta tatil yapan turistlerin amaçlarına göre deniz turizmini tercih ettiğini göstermektedir.

Tablo 5. Katılımcıların Sinop İline İlişkin Tatil Memnuniyet Düzeylerine Dair Tanımlayıcı İstatistikler

Sinop’a Daha Önce Gelindi mi	n	%	Sinop’u Arkadaşlarına Tavsiye etme	n	%
Evet	158	51,5	Evet	262	85,3
Hayır	149	48,5	Hayır	24	7,8
Toplam	307	100,0	Kararsızım	21	6,8
Sinop’a Tekrar Tatile Gelme			Toplam	307	100,0
Evet	239	77,9			
Hayır	35	11,4			
Kararsızım	33	10,7			
Toplam	307	100,0			

Katılımcılar “Sinop’a daha önce tatile geldiniz mi” sorusuna; % 51,5 ile “evet”, % 48,5 ile “hayır” cevabı vermiştir. Daha önce Sinop’a gelenlerin de gelmeyenlerin de bu turizm merkezini tercih ettiği görülmektedir. Katılımcıların “Sinop’a tekrar gelmeyi düşünüyor musunuz” sorusuna vermiş olduğu cevaplar sonucu; % 77,9 ile dağılımda en yüksek oranı oluşturan “evet” seçeneği öne çıkmakta oluşmakta olup, bu sonuç ile Sinop’ta tatil yapan turistlerin tatil memnuniyetinden söz edilebilir. Katılımcıların “Sinop’u arkadaşlarınıza tavsiye edecek misiniz” sorusuna vermiş olduğu cevaplar sonucu; % 85,3 ile dağılımda en yüksek oranı oluşturan “evet” seçeneği öne çıkmaktadır. Sinop’ta tatil yapmanın verdiği

olumlu izlenim yakın çevre ile paylaşarak, Sinop tatil için tavsiye edilecek böylelikle tanıtımı yapılacaktır denilebilir.

4. Yerli Turist Olarak Sinop'u Tercih Edenlerin Görüşlerinin İncelenmesi ve Turizm Taleplerini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesine İlişkin Bulgular

Bu bölümde çalışmanın amacı ve temel varsayımına göre belirlenen kavramsal modelde yer alan yerli tüketicilerin turizm talebini etkileyen faktörlerin belirlenmesi amacına yönelik olarak gerçekleştirilen güvenilirlik ve faktör analizlerine ilişkin değerlendirmeler yer almaktadır. Güvenilirlik, bir ölçekte tüm değişkenlerin birbiri ile tutarlılığını ve iç uyumunu ortaya koyan bir kavramdır. Bu yöntem, ölçekteki soruların varyansları toplamının genel varyansa oranlanması ile bulunur ve 0 ile 1 değerleri arasında değişen bu katsayı cronbach alfa katsayısı olarak adlandırılır. Ölçek güvenilirliğini düşüren değişkenler varsa ölçekten çıkarma yöntemine başvurulabilir. Cronbach alfa değerinin %60'dan yüksek olması beklenir (Kayış, 2008: 405).

Yerli turistlerin turizm talebini etkileyen faktörler çalışma modelinde yer alan ve Tablo 6'da yer alan şekliyle çevresel, ekonomik, sosyal ve diğer faktörler (reklam ve tanıtım) olarak belirlenmiştir.

Tablo 6: Katılımcıların Turizm Pazarlaması Faaliyetlerini Algılama Düzeylerine İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

	1	2	3	4	5	Toplam
	n/%	n/%	n/%	n/%	n/%	n/%
Çevresel Faktörler						
Sinop'un bir turizm şehri olduğunu düşünüyorum.	20/6,5	42/13,7	57/18,6	107/34,9	81/26,4	307/100
Sinop'taki plajların yeterli olduğunu düşünüyorum.	49/16	71/23,1	79/25,7	76/24,8	32/10,4	307/100
Sinop'un tatil yapmak için saklı bir tatil köyü olduğunu düşünüyorum.	22/7,2	38/12,4	57/18,6	122/39,7	68/22,1	307/100
Sinop'ta tatil yapmanın rahatlatıcı ve dinlendirici bir etkisi olduğunu düşünüyorum.	10/3,3	29/9,4	45/14,7	149/48,5	74/24,1	307/100
Sinop'taki hava koşullarının tatil için elverişli olduğunu düşünüyorum.	33/10,7	52/16,9	71/23,1	119/38,8	32/10,4	307/100
Sinop'un el değirmeni eşsiz doğal güzelliklere sahip olduğunu düşünüyorum.	10/3,3	23/7,5	35/11,4	128/41,7	111/36,2	307/100
Sinop'un ilgi çekici tarihi mekanlara sahip olduğunu düşünüyorum.	11/3,6	26/8,5	56/18,2	131/42,7	83/27	307/100
Ekonomik Faktörler						
Sinop'ta her gelir düzeyine uygun konaklama olanaklarının olduğunu düşünüyorum.	31/10,1	48/15,6	69/22,5	115/37,5	44/14,3	307/100
Sinop'taki ürün fiyatlarının yaşadığım yere göre uygun olduğunu düşünüyorum.	58/18,9	64/20,8	69/22,5	86/28	30/9,8	307/100
Sosyal Faktörler						
Sinop'ta turizm yatırımlarının yeterli olduğunu düşünüyorum.	107/34,9	109/35,5	56/18,2	25/8,1	10/3,3	307/100
Sinop'ta trafik sorunu yaşamadan ve trafik gürültüsü olmadan rahat bir tatil yaptığımı düşünüyorum.	53/17,3	69/22,5	58/18,9	97/31,6	30/9,8	307/100
Sinop Belediyesi'nin turizm teşvik amaçlı çalışmalar yaptığını düşünüyorum.	104/33,9	74/24,1	89/29	30/9,8	10/3,3	307/100
Sinop'un seyahat etmek için güvenli bir yer olduğunu düşünüyorum.	15/4,9	19/6,2	34/11,1	129/42	110/35,8	307/100
Diğer Faktörler						
Sinop'taki restoranların servis ve sunumunun yeterli olduğunu düşünüyorum.	41/13,4	67/21,8	95/30,9	85/27,7	19/6,2	307/100
Sinop'taki esnafın güler yüzlü olduğunu düşünüyorum.	35/11,4	48/15,6	61/19,9	128/41,7	35/11,4	307/100
Sinop'ta hediyelek eşya alışveriş olanaklarının yeterli olduğunu düşünüyorum.	36/11,7	65/21,2	67/21,8	109/35,5	30/9,8	307/100
Sinop'un yöresel yemeklerinin lezzetli olduğunu düşünüyorum.	29/9,4	33/10,7	71/23,1	115/37,5	59/19,2	307/100

Bu faktörlerin alt ölçeğini oluşturan 17 sorudan, ortak değeri paylaştığı belirlenen 15 sorunun ölçek ortalaması 48,23 ve standart sapması 8,47 olarak hesaplanmıştır. Soruların genel ortalaması 3,21, ortalama varyansı 0,297'dir. 15 soruya ait ortalama değişim aralığı 1,906 ve sorular arasındaki korelasyonların (inter-item correlations) genel ortalaması 0,185 iken, sorular arasındaki minimum korelasyon 0,114 ve maksimum korelasyon 0,483 olarak hesaplanmıştır. Çalışmada soru-bütün (item-total) korelasyonları 0,264 ile 0,481 arasında değişen değerler olarak elde edilmiştir. Ölçeğin toplanabilirlik özelliğinin bozulmaması için soru ile bütün arasındaki korelasyon katsayılarının negatif olmaması ve 0,25 değerinden büyük olması beklenir. Bu katsayıya göre ölçekten bir soru çıkartılmasına karar vermeden önce ilgili soru çıkartıldıktan sonra hesaplanan ortalama ve varyanstaki değişime bakarak ilgili sorunun ölçekteki önemi değerlendirilir. Ölçekte 17 soru ile yapılan güvenilirlik analizi ile genel güvenilirlik katsayısı $\alpha=0,798$ olarak hesaplanmıştır. Ortak değeri paylaşmayan iki soru çıkartılarak kalan 15 soru ile yapılan güvenilirlik analizi ile genel güvenilirlik katsayısı $\alpha = 0,813$ olarak hesaplanmıştır. Çalışmanın modeli esas alınarak belirlenen turizm talebini etkileyen faktörlerin içsel güvenilirlikleri sırasıyla; çevresel faktörler %75, ekonomik faktörler % 62,4, sosyal faktörler % 58,8, diğer faktörler (reklam ve tanıtım) % 65,7 olarak hesaplanmıştır.

Güvenilirlik analizinin yapılmasından sonra yerli turistlerin turizm talebini etkileyen faktör yapısının kantitatif olarak doğrulanması amacıyla faktör analizinden yararlanılmıştır. Faktör analizi, değişkenleri gruplayarak ortak faktörler tanımlama özelliğine sahiptir. Faktör analizinin temel iki amacı bulunmaktadır. Bunlar, değişken sayısını azaltmak ve değişkenler arasındaki ilişkilerden yararlanarak bazı yeni yapılar ortaya çıkarmaktır (Özdamar, 2002: 235). Veri setinin faktör analizi için uygun olup olmadığının değerlendirilmesi amacıyla öncelikle veri setinde yer alan değişkenlerin normal dağılıma uygunluğu araştırılmıştır. Veri seti değişkenlerine ilişkin merkezi eğilim ölçütleri Tablo 7'de yer almaktadır.

Tablo 7. Faktör Analizi Değişkenlerine Dair Merkezi Eğilim Ölçütlerinin Değerleri

	Aritmetik	Medyan	Mod
Sinop'un bir turizm şehri olduğunu düşünüyorum.	3,61	4,00	4,00
Sinop'ta turizm yatırımlarının yeterli olduğunu düşünüyorum.	2,09	2,00	2,00
Sinop'ta trafik sorunu yaşamadan ve trafik gürültüsü olmadan	2,94	3,00	4,00
Sinop'un tatil yapmak için saklı bir tatil köyü olduğunu	3,57	4,00	4,00
Sinop'ta tatil yapmanın rahatlatıcı ve dinlendirici bir etkisi	3,81	4,00	4,00
Sinop Belediyesinin turizm teşvik amaçlı çalışmalar yaptığını	2,24	2,00	1,00
Sinop'ta her gelir düzeyine uygun konaklama olanaklarının	3,30	4,00	4,00
Sinop'taki restoranların servis ve sunumunun yeterli olduğunu	2,92	3,00	3,00
Sinop'taki esnafın güler yüzlü olduğunu düşünüyorum.	3,26	4,00	4,00
Sinop'ta hediyelik eşya alışveriş olanaklarının yeterli olduğunu	3,10	3,00	4,00
Sinop'taki hava koşullarının tatil için elverişli olduğunu	3,21	3,00	4,00
Sinop'un yöresel yemeklerinin lezzetli olduğunu düşünüyorum.	3,46	4,00	4,00
Sinop'taki ürün fiyatlarının yaşadığım yere göre uygun olduğunu	2,89	3,00	4,00
Sinop'un el değmemiş eşsiz doğal güzelliklere sahip olduğunu	4,00	4,00	4,00
Sinop'un ilgi çekici tarihi mekanlara sahip olduğunu	3,81	4,00	4,00

Tablo 7'ye göre veri setinin normal dağılıma sahip olduğu ve faktör analizi için uygun olduğu anlaşılmaktadır. Bununla beraber veri setinin faktör analizine uygunluğunun araştırılması amacıyla üç yöntem daha kullanılması gerekmektedir. Bunlar korelasyon matrisinin oluşturulması, Barlett testi ve Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testleridir. Değişkenler arasındaki korelasyonların yüksek olması istenen sonuçtur. Çünkü değişkenler arasındaki korelasyonlar ne kadar yüksek ise, değişkenlerin ortak faktörler oluşturma olasılıkları o kadar yüksektir. Barlett testi, korelasyon matrisinde değişkenlerin en azından bir kısmı arasında yüksek oranlı korelasyonlar olduğu olasılığını test eder. KMO testi ise, gözlenen korelasyon katsayıları büyüklüğü ile kısmi korelasyon katsayılarının büyüklüğünü karşılaştıran bir indekstir. KMO oranının 0,5 in üzerinde olması gerekmektedir. Oran ne kadar yüksek olursa veri seti faktör analizi yapmak için o kadar iyidir denilebilir (Eroğlu, 2008: 321-322).

Tablo 8: Yerli Turistlerin Turizm Talebini Etkileyen Faktörler

	Faktör 1 Faktör Cevresel Faktörler $\alpha = 76.2$	Faktör 2 Diğer Faktörler (Reklam ve Tanıtım) $\alpha = 65.7$	Faktör 3 Ekonomik Faktörler $\alpha = 62.4$	Faktör 4 Sosyal Faktörler $\alpha = 50.8$
Sinop'un tatil yapmak için saklı bir tatil köyü olduğunu düşünüyorum.	0.761			
Sinop'un bir turizm şehri olduğunu düşünüyorum.	0.754			
Sinop'un ilgi çekici tarihi mekanlara sahip olduğunu düşünüyorum.	0.693			
Sinop'un el değmemiş eşsiz doğal güzelliklere sahip olduğunu düşünüyorum.	0.671			
Sinop'ta tatil yapmanın rahatlatıcı ve dimlendirici bir etkisi olduğunu düşünüyorum.	0.620			
Sinop'taki hava koşullarının tatil için elverişli olduğunu düşünüyorum.	0.408			
Sinop'taki restoranların servis ve sunumunun yeterli olduğunu düşünüyorum.		0.746		
Sinop'taki esnafın güler yüzü olduğunu düşünüyorum.		0.725		
Sinop'un yöresel yemeklerinin lezzetli olduğunu düşünüyorum.		0.714		
Sinop'ta hediyeelik eşya alışveriş olanaklarının yeterli olduğunu düşünüyorum.		0.527		
Sinop'taki ürün fiyatlarının yaşadığım yere göre uygun olduğunu düşünüyorum.			0.566	
Sinop'ta her gelir düzeyine uygun konaklama olanaklarının olduğunu düşünüyorum.			0.453	
Sinop Belediyesi'nin turizm teşvik amaçlı çalışmalar yaptığını düşünüyorum.				0.745
Sinop'ta turizm yatırımlarının yeterli olduğunu düşünüyorum.				0.708
Sinop'ta trafik sorunu yaşamadan ve trafik gürültüsü olmadan rahat bir tatil yaptığımı				0.592
Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) Örnekleme Yeterliliği	0.789			
Bartlett's Testi	$\chi^2=1.04E3$	$sd = 105$		

KMO değeri % 78,9 olarak hesaplanmıştır. KMO örneklem yeterliliği ölçüsünün %50'nin üzerinde olması ölçekte yer alan değişkenlerin faktör analizine uygun olduğunu göstermektedir. Barlett Testi 1.04E3 ki-kare, 105 serbestlik derecesinde Sig. 0.000<0.05 anlamlı bulunmuştur. Dolayısıyla değişkenler arasında korelasyon mevcuttur ve veri seti Barlett Testi sonucuna göre faktör analizi için uygundur. Faktör analizi sonuçları Tablo 8'de görüldüğü gibidir. Yerli turistlerin turizm talebini etkileyen faktörler; çevresel, ekonomik, sosyal ve diğer faktörler (reklam ve tanıtım) olarak belirlenmiştir. Çevresel olan Faktör 1 toplam varyansın % 24,9'unu, Diğer (reklam ve tanıtım) olan Faktör 2 toplam varyansın % 14,8'ini, Ekonomik olan Faktör 3 toplam varyansın 8'ini, Sosyal olan Faktör 4 toplam varyansın % 6,8'ini açıklamaktadır. Faktörler arasında en etkili olanı toplam varyansın % 24,9'unu açıklayan Çevresel faktördür. Bu nedenle çevresel faktörlerin, yerli turistlerin turizm talebini belirleyen faktörler arasında en önemli faktör olduğu ifade edilebilir. Elde edilen bu bulguyu çalışmada elde edilen bulgular (Tablo 6 incelendiğinde araştırma kapsamında anketi cevaplayan katılımcıların çevresel faktörlere dair ifadelerden katılım düzeyi en yüksek ilk iki ifade sırasıyla, "Sinop'un el değmemiş eşsiz doğal güzelliklere sahip olduğunu düşünüyorum" (% 77,9) ve "Sinop'ta tatil yapmanın rahatlatıcı ve dinlendirici bir etkisi olduğunu düşünüyorum" (% 72,6) olarak belirlenmiştir. Araştırma kapsamında anketi cevaplayan 307 kişiden 239'u ilk ifadeye ve 223'ü ikinci ifadeye "katılıyorum" ve "kesinlikle katılıyorum" şeklinde cevap vermişlerdir.) destekler niteliktedir.

V. SONUÇ ve ÖNERİLER

Bu çalışma ile Sinop'a tatile gelen yerli turistlerin turizm talebini etkileyen faktörler sırasıyla; çevresel(Faktör 1), diğer(reklam ve tanıtım)(Faktör 2), ekonomik(Faktör 3) ve sosyal(Faktör 4) faktörler olarak belirlenmiştir. Yerli turist talebini birinci düzeyde etkileyen çevresel faktörlerdir. Turizm ile doğal fiziki çevre birbirlerinden ayrılmaz bir ilişki içindedir. Turizmin doğal çevreyi pazarlayan sektör olmasını destekler şekilde de Sinop'ta gerçekleştirilen turizmin asıl nedenini doğal çevre oluşturmaktadır. Sinop, Karadeniz bölgesinin ortasında Türkiye'nin en kuzey uç noktasında doğal limanlara (iç ve dış liman) sahip bir kenttir. Konumu itibariyle Karadeniz kültürünün karakteristik özelliklerini taşıyan Sinop; uzunluğu 175 km'yi bulan ince bir şerit gibi uzanan kumsalları, az tuzlu olması ile ünlene denizi, kumu, zengin bitki örtüsü, bol su kaynakları ve derin koylarının güzelliği ile turizm kenti özelliği taşımaktadır (Sinop İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, t.y.).

Anketi cevaplayan katılımcıların “Tatil için Sinop’u tercih etmenizin nedeni nedir” sorusuna vermiş olduğu cevaplarda da % 41,7 ile “deniz-kum-güneş” seçeneği ile % 23,1 ile “doğal güzellikler” seçeneğinin işaretlemiş olması, Sinop’un sahip olduğu doğal fiziki güzellikler nedeniyle tercih edildiğini kanıtlamaktadır. Aynı zamanda doğal çevre ile turizm arasında çift yönlü bir ilişki vardır. Bu bilgiler doğrultusunda da anlaşılacağı üzere, doğal çevrenin sahip olduğu unsurların kalitesi turizmin gelişmesini etkilemektedir. Aynı zamanda turizmin doğal çevre üzerinde etkisinin yoğun olması nedeniyle gelişmesi de çevre kalitesini etkilemektedir. Bu nedenle doğal çevreyi korumaya yönelik iyi planlanmış ve denetlenmiş turizm yapılması gerekmektedir. Turizm pazarlamasında başarı elde edebilmek ve çevrenin korunması amacıyla Sinop’u Mavi Bayraklı Plajlar listesine ekleyebilmek için gerekli standartların oluşturulması konusunda yetkililere önemli görevler düşmektedir. Mavi Bayrak genel tanımıyla, çevrenin korunması ve deniz suyunun kontrol altına alınması, çevre bilincinin yaygınlaştırılması amacıyla geliştirilmiş, plaj ve marinalar için öngörülen bir çevre ödülüdür. Aynı zamanda sürdürülebilir turizmin sağlanabilmesinde önemli bir araç olduğu kabul edilen uluslararası eko etikettir(Dışişleri Bakanlığı, t.y.). Konuya ilişkin kişi, kurum ve turizm işletmeleri ile yapılan görüşmelerde, Sinop’ta Mavi Bayrak olmamasının başlıca nedeni denize akan atık su, kanalizasyon olduğu söylenmiş, Belediyenin bu sorunu çözme kapsamında çalışmalarının olduğu, ihalenin gerçekleştiği bildirilmiştir. Yine Mavi Bayrağın resmi sitesinde; Kültür ve Turizm Bakanlığı önderliğinde başlatılan Karadeniz ve Doğu Akdeniz illeri Mavi Bayrak potansiyeli araştırma ve inceleme programı projesi ile bugüne kadar mavi bayrak potansiyeli değerlendirilememiş illerde, arıtma ve kanalizasyon durumları ile plaj işletmeciliğine dönük hizmetlerin araştırıldığı ve çalışmaların ileriye dönük olarak devam ettiği bildirilmiştir. Proje kapsamında ziyaret edilen iller arasında Sinop’ta yer almaktadır. Önemli bir liman kenti olan Sinop, Kruvaziyer turizmi açısından da ayrı bir cazibe merkezi olması sebebiyle Medcruise Akdeniz Kruvaziyer Limanlar Birliğine dahil edilmiştir. Her yıl çeşitli büyüklükteki Kruvaziyer gemileri Sinop’a gelmekte ve gemi içerisinde bulunan turist kabileleri Sinop’un doğal ve tarihi güzelliklerini ziyaret etmektedir (Sinop Kültür ve Turizm Müdürlüğü, t.y.). Gelen Kruvaziyer gemi sayısının artırılmasının sağlanması Sinop’un yabancı turistlere tanıtılması fırsatını tanınması ve turizm geliri elde edilmesi açısından önem taşımaktadır. Sinop’un sahip olduğu doğal güzellikleri sadece deniz turizmi ile sınırlandırılmaması gerektiğinden

Sinop'ta yapılabilecek alternatif turizmin gelişmesi içinde çalışmalar yapılmalıdır. Bu bağlamda Sinop'ta yapılabilecek doğa turizm çeşitleri arasında, rüzgar sörfü, atlı doğa yürüyüşü, dağcılık ve doğa yürüyüşü, sualtı dalış turizmi, kuş gözlemciliği, mağara turizmi yer almaktadır.

Yerli turistlerin turizm talebini ikinci düzeyde etkileyen faktör, reklam ve tanıtım olarak adlandırılan diğer faktörlerdir. Reklam ve tanıtıma ilişkin faktörler turizm bölgesi hakkında tüketiciye bilgi verirken, mevcut turizm talebini artırabileceği gibi potansiyel turizm talebini de harekete geçirebilir. Söz konusu hipoteze ait oluşturulan alt hipotezlerin içeriği turizm bölgesinde alınan hizmete ve bu hizmetin kalitesine ilişkindir. Sinop'a gelen turistler üzerinde memnuniyet oluşturarak talebinin sürekliliğini sağlamak ve mevcut turistler üzerinden potansiyel tüketicilere reklam ve tanıtım yaparak yeni talepler yaratmak, böylelikle de Sinop turizmine ilgiyi artırmak asıl amaçtır. Bu amaç doğrultusunda Sinop halkı, esnafı ve turizm sektörü çalışanlarının konuya hassasiyetle eğilmelerini gerektirmektedir. Turizm sektörünün hizmete bağımlı bir yapısının olması turizm faaliyetleri içinde çalışan personele sorumluluklar yüklediğinden nitelikli personele gereksinim duyulmaktadır. Turizm çalışanlarının eğitimine yönelik Sinop Üniversitesi Turizm İşletmeciliği Otelcilik Yüksekokulu ile yine Sinop Üniversitesi Meslek Yüksekokulu Otel, Lokanta ve İkrâm Hizmetleri Bölümü ile Seyahat, Turizm ve Eğlence Hizmetleri Bölümü akademik personeli ve öğrencilerinden destek ve yardım alınmalıdır. Bu çalışma ile hem turizm sektörü çalışanlarının bilgilerini artırmak için eğitim fırsatı doğacak, hem de söz konusu öğrencilerin uygulama yapmasına olanak sağlayarak daha deneyimli turizm personeli oluşmasına etki edeceğinden, her iki tarafın menfaatine olacaktır.

Yerli turistlerin turizm talebini üçüncü düzeyde ekonomik faktörler etkilemektedir. Ekonomik çevre, işletmenin potansiyel müşterilerinin alım gücünü ve harcama eğilimlerini etkileyen faktörlerden meydana gelir. Turizm pazarlarında insanlar kadar bu insanların alım gücü olmasını da gerektirir. Toplam satın alma gücü de mevcut gelire, mal ve hizmet fiyatlarına, tasarruf eğilimlerine ve kredi imkanlarına bağlı olduğu için, pazarlamacılar kişi gelirlerinde ve harcama eğilimlerinde meydana gelen değişimlere neden olan ekonomik gelişmeleri ve eğilimleri dikkatle izlemek zorundadır. Pazarlamacılar genel ekonomik gelişmelere bağlı olarak değişiklik gösteren kişisel gelirlere olduğu kadar bu gelirlerin toplum içinde nasıl dağıldığını da bilmek durumundadır. Genellikle yüksek gelir gurubuna dahil tüketiciler lüks nitelikteki mal ve hizmetlere talep gösterir ve ekonomik gelişmelerden

fazla etkilenmezlerken, orta ve düşük gelir gurubundaki tüketiciler bu gelişmelerden önemli ölçüde etkilenir (İçöz, 2001: 63-64). Anketi cevaplayan katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin tanımlayıcı istatistikler bölümünde aylık kişisel gelir durumlarına ilişkin soruya; en yüksek oran olan % 26,7'si 2001-3000 TL seçeneğini; tatil süresince yapılan harcama sorusuna en yüksek oran olan % 26,4'si "501-1000 TL" seçeneğini işaretlemiştir. Genel anlamda Sinop'a tatile gelen yerli turistler için lüks turizmden bahsedilemeyebilir. Sinop merkezinde mevcut 8 adet turizm işletmeli tesis ile 2 adet yatırım belgeli tesisten büyük çoğunluğunun (sekizinin) 3 yıldızlı olması ve geri kalan konaklama ihtiyacının 18 belediye belgeli tesis, 2 tatil köyü, 18 pansiyon, kamu misafirhaneleri ve kamping alanlarından karşılanması da Sinop'a tatile gelen yerli turistlerin gelirlerinin ve toplum içindeki dağılımlarının pazarlamacılar tarafından doğru tahmin ve teşhis edildiğini göstermektedir. Ancak, turizm sezonunda tesislerin doluluk nedeniyle park alanlarında ve araçlarında geceleyen turistlerin mevcudiyeti bu tesislerin yetersizliğini gösterdiğinden, bu sorunun giderilmesine yönelik kamu, özel sektör ve yerel yönetimlerin işbirliği içinde çalışmaları gerekmektedir.

Yerli turistlerin turizm talebini dördüncü düzeyde etkileyen sosyal faktörlerdir. İnsanlar, kent yaşamının gürültüsünden, yıpratıcılığından, tekdüzeliklerinden, yapaylığından kaçarak, sessiz bir ortamda dinlenmek, doğayla baş başa kalmak, küçük topluluklarda kişisel ve yakın ilişkiler kurmak, dinlenmek, bedensel ve ruhsal yorgunluklarını atmak istemektedirler. Bu olanağı da turizm ile sağlamaktadırlar(Doğan, 2004: 37). Ancak insanlar turizm faaliyetleri ile bir taraftan kentlerden kaçarken diğer taraftan da gittiği turizm bölgelerinde kentlerde alışlagelmiş yüksek standartlarda teknoloji, ulaştırma, konaklama, alt ve üst yapı vb. hizmetleri de aramaktadırlar. Tatilini geçirmek için tercih ettiği kırsal bölgelerde aradığı doğayı, sessiz ortamı, sakinliği, huzuru bulan turist, alışmış olduğu kentte yaşadığı standardı yakalayamayınca, turizm faaliyetlerinden yüzde yüz memnun olması mümkün olmamaktadır. Bunu Sinop ili için değerlendirecek olursak, yaklaşık 40.000 nüfuslu bir kentin, çoğunluğunu kısa süren yaz döneminde olmak üzere yılda 840.000 turist ağırlayarak tam memnuniyet sağlaması olası değildir. Sinop'un tatil yeri olarak tercih edilmesinin önemli nedenini deniz turizmi olduğundan, yaz sezonunda turist yoğunluğundan bahsetmek doğru olacaktır. Bu nedenle turizm sezonunda trafik, park, ulaştırma, konaklama vb. konularda sıkıntılar yaşanmaktadır.

Sinop coğrafi konumu nedeniyle iç pazara uzak kalmış bir şehir olduğundan ulaşım sorunu olan bir şehirdir. Sinop'u kara, demir, deniz, hava yolu ulaşımı uygunluğu açısından aşağıdaki şekilde değerlendirebiliriz.

Karadeniz karayolunu güvenli ve kısa hale getirmek, ticareti ve turizmi artırmak amacıyla yapılan Karadeniz Sahil Yolu çalışmaları ile yol güzergahındaki geometrik ve üstyapı standardı yükselmiş, kesintisiz trafik akışı sağlayan çevre yolları yapılarak Karadeniz Sahil Yolu bölünmüş yol haline getirilmiştir. Sinop'tan Sarp'a kadar uzanan bu yolla; 7 ile, 64 ilçeye, 10 limana ve 4 havaalanına rahat ulaşım imkanı oluşmuştur. 2014 yılında tamamlanıp standartlara uygun hale gelen Sinop-Samsun arası 1,5 saate inmiş, yakıttan da yüzde 40 tasarruf sağlama imkanına ulaşılmıştır. Sinop, Kastamonu, Bartın, Zonguldak olarak devam etmesi beklenen bu yol ile Karadeniz ağındaki kara ulaşımı rahatlayacaktır. Kuzey Anadolu dağlarının kıyıya paralel olması ulaşımı olumsuz etkilediğinden Karadeniz'de demiryolu ulaşım ağı gelişmemiştir. Sinop da demiryolu olmayan bir Karadeniz ilidir. Karadeniz kıyısı boyunca Sinop Limanı dışında doğal liman olmamasına rağmen Sinop'un iç kısımlarla bağlantısının iyi olmaması ve demiryolu bağlantısının olmaması nedeniyle deniz yolu ulaşımı yeterince gelişmemiştir. Tanıtımlarla, girişimcilere sağlanacak destek ve teşviklerle limanın yolcu taşımacılığına açılması önem taşımaktadır. Aynı zamanda yat turizmi için yat limanının bulunmaması da önemli bir eksikliktir. Sinop'ta kruvaziyer turizmin gelişmesi için de uluslararası turizm acentelerinin çevre bölge ülkeleri ile işbirliği içinde çalışarak her türlü teşvik ve özendirici politikaların uygulanması gerekmektedir. Sinop merkezde yer alan Sinop Havaalanının pist uzatma çalışmaları kapsamında 2013 Ocak ayı itibarıyla ara verilen uçuşları, 2014 Şubat ayı itibarıyla başlamıştır. Ortalama 9 saat olan Sinop-İstanbul karayolu, havayolu ulaşımı ile 1 saate düşmüştür. Avrupa'nın en önemli transit yolcu havalimanları arasında olan Atatürk Havalimanına her gün aktarmasız karşılıklı uçak seferlerinin olması Sinop açısından avantajdır. Ancak, seferlerin sadece İstanbul yönlü olup, başka iç ve dış hat seferinin olmaması ulaşım kolaylığı yönünden büyük kayıptır.

KAYNAKÇA

- AKAT, Ömer. (2008), *Pazarlama Ağırıklı Turizm İşletmeciliği*, Ekin Yayınevi, Ankara.
- AKYOL, Veli (2012) Sinop Turizm Potansiyeli, Sinop Üniversitesi Turizm İşletmeciliği Otelcilik ve Yüksekokulu(turizm.sinop.edu.tr/turizm_isletmeciligi_ve_otelcilik.../turizm_duru.pdf, 13.06.2012. Erişim: 03.05.2017).
- DOĞAN, Hasan Zafer. (2004), *Turizmin Sosyo-Kültürel Temelleri*, Detay Yayıncılık, Ankara
- EMİR, Oktay. Asuman PEKYAMAN. (2010), “Çocuklu Ailelerin Otel İşletmesi Seçiminde Etkili Olan Faktörler: Afyonkarahisar’da Bir Uygulama”, *Yönetim ve Ekonomi Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Y.17, S.2, ss. 159-181.
- EROĞLU, Abdullah. (2008), “Faktör Analizi”, Edt. Şeref Kalaycı, *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*, Asil Yayın Dağıtım, Ankara, ss.321-331
- EROL, Mikdat. (2003), *Turizm Pazarlaması*, Ekin Kitabevi, İstanbul.
- HACIOĞLU, Necdet. (2010), *Turizm Pazarlaması*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- İÇÖZ, Orhan. (1996), *Turizm İşletmelerinde Pazarlama İlkeler ve Uygulamalar*, Anatolia Yayıncılık, Ankara.
- İÇÖZ, Orhan. (2001), *Turizm İşletmelerinde Pazarlama İlkeler ve Uygulamalar*, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara.
- İSLAMOĞLU, Ahmet Hamdi. (2010), *Turizm Pazarlaması*, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul.
- KAYIŞ, Aliye. (2008), “Güvenilirlik Analizi”, Edt: Şeref Kalaycı, *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*, Asil Yayın Dağıtım, Ankara, ss.403-419
- KOZAK, Nazmi. (2010), *Turizm Pazarlaması*, Detay Yayıncılık, Ankara.
- OLALI, Hasan. (1990), *Turizm Politikası ve Planlaması*, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi, İstanbul.
- OREL, DEMİRCİ, Fatma, İlgar MEMMEDOV. (2003), *Turizmde Hizmet Pazarlaması Türkiye Açısından Rusya Pazarı*, Karahan Kitabevi, Adana.
- ÖZTAŞ, Kadir. Tahsin KARABULUT. (2006), *Turizm Ekonomisi Genel Turizm Bilgileri*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- ÖZDAMAR, Kazım. (2002), *Paket Programlar ile İstatistiksel Veri Analizi*, Kaan Kitabevi, Eskişehir.
- RIZAOĞLU, Bahattin. (2007), *Turizm Pazarlaması*, Detay Yayıncılık, Ankara.
- SEZGİN, Orhan Mesut. (1995), *Genel Turizm Turistik Kavramlar – Ekonomi –Pazarlama - Turizm Mevzuatı*, Tutibay Yayınları, Ankara.
- USTA, Öcal. (2009), *Turizm Genel ve Yapısal Yaklaşım*, Detay Yayıncılık, Ankara.
- ÜNÜSAN, Çağatay. Mete SEZGİN. (2004), *Turizm Pazarlaması*, Atlas Kitabevi, Konya.
- DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI, t.y., “Uluslararası Mavi Bayrak Projesi Ülkemizde 11 Yaşında” , Kaynak:<http://www.mfa.gov.tr/uluslararasi-mavi-bayrak-projesi-ulkemizde-11-yasinda.tr.mfa>, (Erişim Tarihi: 15 Ocak 2015).
- SINOP İL KÜLTÜR VE TURİZM MÜDÜRLÜĞÜ, t.y., “Kruvaziyer Turizmi”, Kaynak: <http://www.sinopkulturturizm.gov.tr/TR,74911/kruvaziyer-turizmi.html>, (Erişim Tarihi: 15 Ocak 2015).

TURİZM FAKÜLTESİ ÖĞRENCİLERİNİN HELAL KONSEPTLİ OTELLERE BAKIŞ AÇISI

Gülizar AKKUŞ*

Atıf/©: Akkuş, Gülizar (2017). Turizm Fakültesi Öğrencilerinin Helal Konseptli Otelere Bakış Açısı, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 10, Sayı 1, Haziran 2017, ss. 99-120

Özet: Özellikle son yıllarda yeni bir pazar yaratması açısından büyük ilgi uyandıran helal turizm konsepti içerisinde oteller önemli bir yer tutmaktadır. Ancak yapılmış kısıtlı ampirik araştırmanın çoğu, bu otellerde konaklayan misafirlerin beklentileri ve alguları ile sınırlandırılmıştır. Bu çalışmada, turizm sektörüne sağladığı kalifiye eleman desteği göz önüne alınarak, özellikle turizm fakültesi öğrencilerinin henüz yeni olan helal konseptli otel kavramına bakış açıları ve konuya ilişkin düşüncelerini tespit ederek literatüre katkı sağlamak amaçlanmıştır.

Araştırmada Punch (2005)'in ölçme aracı geliştirme aşamaları takip edilerek 36 ifadeden oluşan bir anket formu oluşturulmuştur. Araştırmanın evrenini Atatürk Üniversitesi Turizm Fakültesinin Turizm İşletmeciliği ile Gastronomi ve Mutfak Sanatları bölümü lisans öğrencileri oluşturmaktadır. Elde edilen veriler SPSS 20.0 paket istatistik programı ile analiz edilmiştir. Öğrencilerin helal konseptli otellere ilişkin görüşleri ortalamalar dikkate alınarak değerlendirilmiş ve açıklayıcı faktör analizine tabi tutulan ölçme aracı 27 madde ve altı boyuta indirgenmiştir.

Anahtar kelimeler: Helal Turizm, Helal Konseptli Oteller, Turizm Öğrencileri, Bakış Açısı.

Perspective of Halal Hotels in Tourism Faculty Students

Citation/©: Akkuş, Gülizar (2017). *Perspective of Halal Hotels in Tourism Faculty Students, Hitit University Journal of Social Sciences Institute, Year 10, Issue 1, June 2017, pp. 99-120*

Abstract: *The hotel has an important place in the concept of halal tourism, which has attracted great interest especially in recent years in terms of creating a new market. However, most of the limited empirical research has been limited to the expectations and perceptions of the guests staying in these hotels. In this research, it was aimed to contribute to the literature by determining the perspectives of the tourism faculty students on the concept of the halal hotels and the thoughts about the topic.*

In the research, a survey form consisting of 36 questionnaires was created by following the development stages of Punch (2005)'s measurement tool. The universe of the research constitutes undergraduate students of Tourism Management and Gastronomy and Culinary Arts Department of Tourism Faculty of Atatürk University. The obtained data were analyzed with SPSS 20.0 packet statistics program. The opinions of the students regarding the halal hotels were evaluated considering the averages and the measurement tool subjected to exploratory factor analysis were reduced to 27 items and six dimensions.

Keywords: *halal tourism, halal hotels, tourism students, perspective.*

I. GİRİŞ

Helal turizm, Müslümanlara günümüz şartlarında İslami koşullara uygun tatil imkânı sağlayan çok yeni bir turizm olgusudur. Bazı yazarlar tarafından bir turizm türü olarak değerlendirilirken (Sarışık ve Pamukçu, 2016: 100), bazı yazarlar helal turizmin sadece bir anlayış ya da uygulama olabileceğini vurgulamaktadır (Boğan, Batman ve Sarışık, 2016: 1427). Helal turizm yeni bir kavram olmasına rağmen ortalama 100 ülkede bulunan yaklaşık 1.6 milyar Müslüman ile çok büyük bir pazar potansiyelini temsil etmektedir (Chookaew, Oraphan, Jirapa, Pingpis ve Sudarat, 2015: 740). Özellikle son yıllarda bu niş pazara yönelik talep oldukça artmış ve 2011 yılında toplam turizm harcamalarının %12,3'ünü oluşturmuştur. 2014 yılında 139 milyon Müslüman turizme katılmış ve 126,1 milyar dolarlık bir turizm kazancı elde edilmiştir (Akt. Özdemir, 2015: 58). 2015 yılında ise 117 milyon Müslüman turist in seyahat ettiği tahmin edilmektedir. 2020 yılına gelindiğinde, bu

rakamın 168 milyona çıkması öngörülmekte ve Müslüman yolcuların seyahat masraflarının 200 milyar doları aşması beklenmektedir (Comcec, 2016a: 25).

Dünyanın en yoğun 6. turizm bölgesi olan Türkiye ise, dünyada özellikle Müslüman dostu plajları ile lider konumda olup, 2014 yılında 3.5 milyondan fazla Müslüman turiste ev sahipliği yapmıştır. Bu rakamın 2020 yılında 5 milyonu aşması beklenmektedir (Comcec, 2016b: 107). Müslüman turistlerin en çok ziyaret ettiği ülkeler arasında ikinci sırada yer alan Türkiye, özellikle İran, Azerbaycan, Rusya ve Almanya'dan muhafazakâr turistleri çekmektedir (Dinar Standard, 2012). Türkiye gibi Müslüman ülkelerin yanında, Avustralya, Singapur, Fransa, Japonya, Filipinler, Yeni Zelanda ve Brezilya gibi ülkeler de dini hassasiyeti yüksek Müslüman turistlere uygun konaklama hizmeti sunmaktadır (Battour ve İsmail, 2016: 151; Mohsin, Ramli ve Alkhulayfi, 2016: 140).

Helal turizme katılan Müslümanlar, hangi destinasyonu ne sebeple tercih ederse etsin, seyahatinin tüm aşamalarında yaşam biçimini, tüketim ve eğlence anlayışını İslam dini esaslarına göre şekillendirmeye çalışır (Özdemir, 2015: 56). Bu sebeple gittiği ülkede ve kaldığı tesiste buna uygun bir ortamın oluşmuş olmasını arzular. Özellikle helal gıda üretimine dikkat edilen, ekonomik anlamda uygun ve Müslüman dostu uygulamalara önem veren destinasyonları, çevresi ve odaları temiz, samimi bir ortama sahip, helal gıda sunan, uygun konumdaki konaklama tesislerini tercih eder. Bununla birlikte tesiste ibadetlerini yerine getirmesini sağlayacak altyapının bulunması, alkolsüz çevre, özellikle bayanlar için yüzme olanağı gibi birçok kıstasa dikkat etmektedir (Dinar Standard, 2012: 10).

Turizm emek yoğun bir sektör olması sebebiyle, özellikle konaklama işletmelerinde istihdam edilecek gerek ortaöğretim gerekse lisans eğitimi bireylerin sektörü daha iyi bir konuma ulaştıracağı açıktır. Ancak bu sayede turizmde arzulanan hizmet kalitesine ulaşılabilmesi mümkün görünmektedir. Çünkü ziyaretçilerin özellikle dikkat ettiği hususların başında çalışanların tutum ve davranışları gelir. Bu da ancak işin eğitimini almış, işin gereğini bilen kişiler ile sağlanabilir.

Geçmişten günümüze turizm eğitimi alan öğrencilerin sektöre ilişkin düşünceleri ve kaygıları birçok araştırmaya konu olmuştur. Özellikle sektör tecrübesi olan turizm öğrencilerinin yerinde gözlemleri ve tecrübeleri otellerin işleyişindeki aksaklıkları görmek açısından büyük bir avantaj sağlamaktadır. Çünkü genellikle otellerde meslek hayatına alt seviyelerden başlayan turizm

öğrencileri, zaman ve tecrübe ile kademe atlamaktadır. Tüm bu süreçte yönetim kademesinden daha sık misafir ile iletişimde bulunması memnun kalınan ya da şikâyetle konu olan durumları daha net bir şekilde görebilmesine imkân sağlamaktadır. Bu sebeple geleceğin yöneticileri olan turizm lisans öğrencilerinin çok yeni ancak güncel bir konsept olan helal oteller ile ilgili düşünceleri, algıları ve bakış açıları ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu sayede tarama esnasında tespit edilememiş bir araştırma ile literatüre katkı sunmak amaçlanmıştır.

II. LİTERATÜR TARAMASI

A. Kuramsal Çerçeve

Gelişen ve değişen tüketici istekleri her geçen gün yeni bir turizm anlayışının ya da yeni bir pazarın ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Özellikle son yıllarda Müslümanların turizm hareketlerine katılma oranlarının artmasına bağlı olarak, “*Helal turizm*”, “*İslami turizm*”, “*Muhafazakâr turizm*”, “*Mütedeyyin turizm*” gibi çeşitli isimlerle adlandırılan bir turizm hareketi doğmuştur (Hacıoğlu, Oflaz, Buzlukçu ve Kılıç, 2015: 490). İslami değerlere bağlı bir turizm anlayışı olan helal turizm, ilk defa 1970’li yıllarda gündeme gelmiştir. Suudi Arabistan ve Kuveyt’de bulunan Müslümanlardan ekonomik gücü yüksek olanların seyahat etmesi (Oflaz, 2015: 43-44) ile başlayan bu yeni yaklaşım artık birçok ülkenin dikkate aldığı önemli bir konu olmuştur. Hala kavramsal olarak tartışılan bu yeni turizm uygulaması birçok araştırmacı tarafından farklı şekilde yorumlanmış ya da tanımlanmıştır. Kavrama ilişkin en erken tanımlamalardan biri Din (1989)’in yaptığı, “*İslami motivasyona sahip turistlerin İslami ilkelere uygun gerçekleştirmiş olduğu turizm faaliyetidir.*” şeklindeki tanımlamadır (Akt. Boğan vd., 2016: 1429).

Henderson (2010: 247-248) helal turizmi; turizm eylemine ilişkin tüm ürün geliştirme ve pazarlama çabalarının İslam’ın emir ve yasakları çerçevesinde gerçekleştirilmesi olarak tanımlamıştır. Mansouri (2014: 20) ise helal turizmi turizmin temel faaliyet alanlarından yola çıkarak, Müslümanların helal ulaşım, helal yiyecek-içecek işletmeleri ve helal eğlence gibi imkânları bir araya getiren helal seyahat acentaları aracılığıyla helal konseptli konaklama işletmelerinde ağırlanması olarak ifade etmiştir. İSEDAK (Comcec, 2016a: 25) daha kapsayıcı olduğunu ileri sürerek “*Müslüman dostu turizm*” olarak adlandırdığı helal turizmi “*helal bilinçli turistlerin helal herhangi bir amaçla yaptığı seyahatler*” şeklinde tanımlamıştır.

Turizm kavramı bireyin yaşadığı yer dışında konaklamasına dayalı bir faaliyet olup, sektörün en önemli bileşenlerinden biri konaklama işletmeleri olarak görülmektedir. Helal turizm kapsamında seyahat eden insanların tatillerinin büyük bir kısmı da çeşitli konaklama tesislerinde geçer. Muhafazakâr konuklara hitap eden konaklama işletmeleri apart, pansiyon, villa vb. olabileceği gibi otellerde diğer tesislere nazaran daha ayrıcalıklı bir hizmet sunulabilmektedir. Helal konseptli bir villada özel havuz bulunabilirken, oteller denizin ayrıcalıklı bir şekilde kullanılabilmesi imkânını sunmaktadır.

Bu oteller, genellikle yabancı yazında “*Şeriat uyumlu otel*” ya da “*Şeriatı uygun otel*”, “*Müslüman dostu otel*”, Türkiye’de ise uygulamada “*Alternatif otel*”, “*Tesettür otel*”, “*Muhafazakâr otel*” ya da “*İslami otel*” olarak adlandırılmaktadır (Özdemir, 2015: 60). Ancak bazı yazarlar bu otellerin sadece “*Helal konseptli otel*” olarak adlandırılmasının uygun olacağını vurgulamaktadır (Boğan vd., 2016: 1428).

Helal konseptli oteller, helal turizme imkân veren bazı ayırt edici özelliklere sahip olmakla birlikte üç farklı yapıda hizmet vermektedir. Bunlar, dry, kısmen İslami kurallara uyumlu ve tamamen İslami kurallara uyumlu oteller olarak birbirinden ayrılır. Dry oteller, alkolsüz konaklama işletmeleri olup, sundukları hizmetin hiçbir aşamasında alkol ürünü bulunmamaktadır. Kısmen İslami kurallara uyumlu oteller, dry otellere ek olarak İslami niteliklere uygun ürün çeşitliliği daha fazla olan konaklama işletmeleridir. Tamamen İslami kurallara uyumlu oteller ise, tesis tasarımından finansal yapıya kadar tüm bileşenlerin İslami usullere uygun düzenlendiği tesislerdir (Saad, Ali ve Abdel-Ati, 2014: 1-2).

Helal konseptli oteller, hem İslami kurallara uyum açısından hem de hukuki özellikleri bakımından birbirinden ayrılsa da, aslında çoğu birbirine yakın bir hizmet sunmakta ve benzer özellikler taşımaktadır (Hacıoğlu vd., 2015: 490). Türkiye’de Kültür ve Turizm Bakanlığı denetiminden geçen helal konseptli otellerde, alkollü içki servisi yapılmamakta ve disco ya da gece kulübü gibi birimler bulunmamaktadır. Bununla birlikte, bayanlara yine bayan çalışanlar hizmet vermekte ve bayanlar için ayrı havuz ve plaj imkânı sunulmaktadır. Genellikle ailelere hizmet veren bu otellere gayrimüslim turistler alınmamaktadır (Doğan, 2008: 389-391). Bu otellerde sadece helal gıdalar tüketilmekte, kumar, şans vb. oyunlarının oynanmasına izin verilmemektedir. Otel tuvaletleri ve yatakların kible yönüne gelmemesi, erkek ve kadın misafirler için yeterli büyüklükte mescitlerin bulunması, evlilik belgesi

olmayan çiftlerin otelde konaklamasına izin verilmemesi gibi birçok düzenleme yapılmaktadır (Özdemir, 2015: 275-276).

Türkiye’de ilk defa 1990’lı yıllarda başlayan Müslüman-dini turizm faaliyetleri ve buna bağlı olarak ortaya çıkan helal konseptli otel sayısında özellikle son yıllarda ciddi bir artış yaşanmaktadır (Özdemir ve Met, 2012: 323). Çoğu işletme mevcut tesisini muhafazakâr misafirlere de hitap edecek şekilde yeniden tasarlamakta, bazıları ise tamamen muhafazakâr kesime hitap edecek yeni oteller inşa etmektedir (Arpacı, Uğurlu ve Batman, 2008: 183). 2002 yılında sadece beş olan helal konseptli tesis sayısı, 2013 yılında 152’ye ulaşmıştır (Tekin, 2014: 760). Yapılan bir diğer araştırmada ise, 2015 yılı itibarıyla Türkiye’de toplam 148 helal konseptli otel olduğu tespit edilmiştir. Bu otellerin çoğunun şehir oteli olduğu ve İstanbul’da bulunduğu, yaklaşık %22’sinin kıyı oteli, %8’inin ise termal otel olduğu belirlenmiştir. En fazla helal konseptli kıyı oteli Antalya’da iken, termal otelin ise Afyon’da olduğu gözlenmiştir (Pamukçu ve Arpacı, 2015: 319). Daha önce yapılan mevcut durum analizi araştırmalarında (Doğan, 2011: 480; Duman, 2011: 8) helal konseptli oteller, kıyı otelleri ve termal oteller olarak ikiye ayrılırken, bu araştırma ile şehir otellerinin de önemli bir payı olduğu gözler önüne serilmiştir.

İslami ilkelere uygunluğuna göre otellere birden yediye kadar hilal vermeye dayanan “*hilal*” sertifikasyon sisteminde, yedi hilal alan tesis tam anlamıyla İslami ilkelere uygun bir tesis olarak kabul edilmektedir (Boğan vd., 2016: 1436). 2012 yılında Türkiye’de faaliyet gösteren iki otel işletmesinden biri 5 hilal almış, diğeri 7 hilal alarak dünyada yedi hilal alan ilk otel işletmesi olmuştur (Tekin, 2014: 762).

Helal konseptli oteller, pazardaki rakiplerine kıyasla çok daha yüksek fiyatlıdır. 2016 yılında Türkiye’de çoğunluğu beş yıldızlı olan helal konseptli otellerin geleneksel rakiplerine kıyasla %30 daha yüksek fiyat talep ettiği tespit edilmiştir. Bununla birlikte fiyatlandırma hususunda bazı çelişkiler söz konusudur. Özellikle helal konseptli kıyı otelleri pazarında fiyatlandırma iki nedenden ötürü tutarsızlık göstermektedir. Birincisi, pazar niş bir pazardır ve çoğu otel muhafazakâr konuklardan daha yüksek ücret talep edebilmek amacıyla geleneksel otelcilikten helal konsepte dönüştürülmüştür. İkinci sebep ise pazara yeni giren bazı yatırımcıların tecrübesiz olması ve rastgele bir fiyatlandırma yoluna gitmesidir. Özellikle Bera otel, helal konseptli kıyı otelciliği pazarında fiyat belirleyici olarak bilinmektedir. Her bahar, o yılın

fiyatlarını açıklayan otelin ardından, diğer helal konseptli oteller fiyatlarını duyurmaktadır (Comcec, 2016b: 114-115).

B. Araştırma Soruları

Literatür taraması ardından hem yerli hem yabancı yazında turizm fakültesi öğrencilerinin helal konseptli otellere bakış açısının değerlendirildiği herhangi bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bu sebeple genel araştırma sorusu bunun üzerine kurulmuştur. Belirlenen bu genel soru çerçevesinde tündengeyim yoluyla yedi özel soruya ulaşılmıştır. Soru geliştirme aşamasında öncelikle olasılıklar üretilmiş, genel soru alt sorulara ayrılarak farklı sorular birbirinden ayrıştırılmıştır. Ardından bu sorular düzene sokularak odak noktası aşama aşama geliştirilmiştir. Bu aşamada turizm alanında çalışan akademisyenlerin de fikir ve görüşlerine başvurulmuştur. Bu sayede konu farklı bakış açıları ile daha derinlemesine tartışılmıştır.

Araştırmada belirlenen yedi özel soru şu şekildedir:

1. Turizm fakültesi öğrencileri helal konseptli otellerin müşteri profilini hakkında ne düşünmektedir?
2. Turizm fakültesi öğrencileri helal konseptli otellerin fiyatları hakkında ne düşünmektedir?
3. Turizm fakültesi öğrencilerinin helal gıdalara ilişkin düşünceleri nelerdir?
4. Turizm fakültesi öğrencileri helal konseptli otellerin taşınması gereken nitelikleri nasıl değerlendirmektedir?
5. Turizm fakültesi öğrencileri helal konseptli otellerin çalışma şartları ile ilgili ne düşünmektedir?
6. Turizm fakültesi öğrencilerinin helal konseptli otellere ilişkin kariyer beklentileri nedir?
7. Turizm fakültesi öğrencileri helal konseptli otellerde çalışma açısından turizm eğitiminin önemini nasıl değerlendirmektedir?

Hipotezler, araştırma sorularına önceden verilmiş bir yanıt niteliğindedir. Yani bir hipotez sunuluyorsa, araştırma sorusuna yanıt bulunacağı tahmin edilebileceği söylenir (Punch, 2005: 39-40). Bu sebeple araştırmada hipotez yerine araştırma sorusu ile ilerlemek daha uygun bulunmuştur.

III. YÖNTEM

Helal turizm kavramı uluslararası alanda son on yıldır bilimsel araştırmalara sıkça konu olsa da, Türkiye’de bu alanda yapılan çalışmalar oldukça sınırlıdır (Pamukçu, Tanrısever ve Batman, 2015: 464; Boğan vd., 2016: 1426). Özellikle ampirik araştırmalar çok yeni olduğu için bu araştırmada nicel bir yöntem benimsenerek literatüre katkı sağlamak amaçlanmıştır.

A. Evren - Örneklem

Helal konseptli otellere yönelik yapılmış kısıtlı ampirik araştırmada genellikle otel misafirlerinin beklentileri ve algılarının incelendiği gözlenmiştir. Bu araştırmada ise helal konseptli otellere yönelik tamamen farklı bir grubun bakış açısı ortaya konmaya çalışılmıştır. Araştırmanın evrenini Atatürk Üniversitesi Turizm Fakültesinin, Turizm İşletmeciliği ile Gastronomi ve Mutfak Sanatları bölümlerinde aktif öğrenim gören 850 lisans öğrencisi (436’si Turizm İşletmeciliği, 414’i ise Gastronomi ve Mutfak Sanatları) oluşturmaktadır. Kabul edilebilir hata oranı %5 olmak üzere, %98 güven aralığında, örneklem sayısı 331 öğrenci olarak hesaplanmıştır (Ak, 2010: 69).

Cevaplama hataları ya da eksik doldurma olabileceği için toplam 360 anketin dağıtılması uygun bulunmuştur. 26 Aralık 2016-06 Ocak 2017 tarihlerinde turizm fakültesi öğrencilerine uygulanan anketler içerisinden eksik ve hatalı olanların elenmesi sonucu 13 anket değerlendirme dışı bırakılmış ve toplamda 347 anket geçerli kabul edilerek analize tabi tutulmuştur.

B. Veri Toplama Yöntemi

Tüm araştırma sürecinde Punch (2005)’in ölçme aracı geliştirme aşamaları takip edilmiştir. Ölçme tekniği olarak 5’li Likert yanıt formatının kullanılmasına karar verilmiştir. (*1= Tamamen katılmıyorum-5= Tamamen katılıyorum*). Araştırılan konunun çözümlenmesi, tartışma ve okumalar ile helal turizm literatürü göz önüne alınarak, belirlenen yedi soru başına en az üç ifade olacak şekilde bir anket formu oluşturulmuştur. Bunun sebebi, her bir soru için, yanıtlayıcıların geçerli biçimde yanıt verebilecekleri kadar çok ifadenin olması gerekliliğidir. Bununla birlikte ankette bazı sorular için daha fazla ifade kullanılmıştır. Öğrencilerin kaç ifadeyi yanıtlayabileceği göz önüne alınarak, bir pilot uygulamada kullanılacak kadar çok sayıda değişkene yer verilmeye çalışılmıştır (Punch, 2005: 93).

Belirlenen yedi araştırma sorusuna ilişkin 36 ifadeden oluşan bir ölçme aracı geliştirilmiştir. İlk iki araştırma sorusuna binaen ortaya konan ifadeler turizm alanında çalışan akademisyenler ile yapılan görüşmeler neticesinde ortaya çıkmıştır. Üçüncü araştırma sorusu olan öğrencilerin helal gıdalara yönelik düşüncelerini ölçmeyi amaçlayan ifadelerde Baran, Batman ve Yıldız (2016: 59)'ın çalışmasından faydalanılmıştır. Dördüncü araştırma sorusuna ilişkin anket ifadeleri oluşturulurken, Dinar Standard (2012)'in Müslüman turistlerin konaklama işletmesi tercihine yönelik sıraladığı kriterler göz önüne alınarak, akademisyen görüşleri ile birlikte sekiz ifade ortaya konmuştur. Son üç araştırma sorusu için Aymankey ve Aymankey (2013)'ün çalışmasından faydalanılmış ve ifadeler helal konseptli otel işletmelerine uyarlanarak bazı eklemeler yapılmıştır. Helal konseptli otellerin çalışma şartlarına ilişkin üç, öğrencilerin kariyer beklentilerine ilişkin bir ifade eklenmiştir.

Anket formuna öğrencileri tanımlayıcı bir kısım da eklenmiştir. Okudukları bölüm, kendilerini muhafazakâr olarak tanımlayıp tanımlamadıkları, daha önce helal konseptli bir otelde çalışmış ya da staj yapmış olma durumları ve çalışmak isteme sebeplerine ilişkin sorular eklenmiştir. Bu aşamanın ardından akademisyenler ile tekrar irtibat kurularak ifadelerin uygunluğunu ve anlaşılabilirliğini belirtmeleri istenmiştir. Yorumlara bakılarak netliği artırmak amacıyla bazı ifadeler değiştirilmiş ve yoğun bir çalışma sonucu anket formuna son hali verilmiştir.

C. Ön Çalışma

Geneli yansıtacak bir grup öğrenciye sorular aktarılmış ve öğrencilerin soruları anlaşılır bulup bulmadıkları ve kolaylıkla yanıt verip veremedikleri gözlenmiştir. Öğrencilerin yanıtlarının karşılığını ölçek üzerinde bulmakta zorlanıp zorlanmadığına da dikkat edilmiştir. Bu sayede gruptakilerin her bir soruya atfettiği anlam ile sorular hazırlanırken göz önünde bulunduran anlamlar karşılaştırılmıştır.

Gözlemler ardından, araştırma örneğini temsil edecek başka bir grup öğrenci ile (30 kişi) pilot çalışma yapılmıştır. Pilot araştırma öncesinde öğrencilerin helal konseptli otellere ilişkin bilgi sahibi olup olmadıkları sorulmuş ve bilgi sahibi olduğunu söyleyen öğrencilere tamamen gönüllülük esasına dayalı olarak anketler dağıtılmıştır. Toplanan anketlerden elde edilen veriler SPSS istatistik paket programına aktarılmış ve ölçme aracının güvenilirliği Cronbach's Alpha katsayısı göz önüne alınarak 86.8 olarak tespit edilmiştir.

D. Verilerin Analizi

Anket formu analize tabi tutulan 347 öğrencinin 186'sı Turizm İşletmeciliğinde, 161'i Gastronomi ve Mutfak Sanatları bölümünde okumaktadır. Öğrencilerin %61'i kendisini muhafazakâr olarak tanımlarken, %39'u bu soruya hayır cevabını vermiştir. Daha önce helal konseptli bir otelde staj yapmış ya da çalışmış öğrenci sayısı sadece 15 olup, *çevrenizde helal konseptli bir otelde çalışmış ya da çalışan biri var mı?* sorusuna 55 kişi evet yanıtını vermiştir. Daha önce helal konseptli bir otele çalışmak için başvurmuş ancak başvurusu kabul edilmemiş öğrenci sayısı ise 6'dır.

Öğrencilere helal konseptli bir otelde çalışmayı isteme nedenleri sorulmuş ve 160 öğrenci çalışmayı hiç düşünmediğini belirtmiştir. Bununla birlikte, öğrencilerin %18'i "*ailem daha rahat onaylar*", %15'i "*görüşüme daha yakın*", %11'i "*koşulları daha uygun*", %3'ü "*daha önce çalışan tanıdıklarım var*" ve %7'si diğer seçeneğini işaretlemiştir. Diğer seçeneğini işaretleyen öğrencilerden ikisi, seçeneği seçme sebebi olarak "*kendimi daha rahat hissederim*" ifadesini kullanmış, öğrencilerden bazıları "*daha rahat ibadet edebilirim*", "*merak ediyorum*" ya da "*alkol olmadığı için daha uygun*" şeklinde yorumlarda bulunmuştur. Bununla birlikte "*maaşlar daha fazla olduğu için*" çalışmayı istediğini belirten bir öğrenci de bulunmaktadır. Turizm fakültesi öğrencilerinin helal konseptli otellere bakış açısını tespit etmek amacıyla oluşturulan ölçme aracında yer alan tüm değişkenlerin ortalama ve standart

Tablo 1. Ölçme Aracındaki Değişkenlerin Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

		Ort.	Std. Sap.
1	Günümüzde insanların helal konseptli otelleri daha fazla tercih ettiğini düşünüyorum.	2,58	1,097
2	Helal konseptli otellere mahremiyetine düşkün insanların gittiğini düşünüyorum.	3,84	1,233
3	Helal konseptli otelleri muhafazakâr olmayan insanlar da tercih edebilir.	3,28	1,065
4	Helal konseptli oteller diğer otellere göre çok daha yüksek fiyatlıdır.	2,97	1,088
5	Helal konseptli otellerin gelir düzeyi yüksek kesime hitap ettiğini düşünüyorum.	2,82	1,196
6	Helal konseptli otellere gelir düzeyi yüksek kişiler gitmektedir.	2,97	2,489
7	Helal konseptli otellerde sunulan gıdalar helal olduğu için içim daha rahattır.	3,82	1,232
8	Çalıştığım otelde helal gıda tüketilmesi benim için önemlidir.	3,98	1,236
9	Helal olmayan gıdalardansa helal gıdaları tüketmeyi tercih ederim.	4,19	1,169
10	Helal konseptli oteller doğayla iç içe olmalıdır.	3,43	1,114
11	Helal konseptli oteller çevreye duyarlı olmalıdır.	4,13	1,017
12	Helal konseptli otel çalışanları daha güler yüzlü ve misafirperver olmalıdır.	3,93	1,202
13	Çeşitli aktiviteler için helal konseptli oteller uygun konumda olmalıdır.	3,97	1,057
14	İbadetlerin gerçekleştirilebilmesi için gerekli altyapıya sahip olmalıdır.	4,37	1,007
15	Bayanlar için ayrı alanlarda sosyal aktivite imkânları olmalıdır.	4,21	1,138
16	Helal konseptli otellerde hayvanların kullanıldığı gösteriler yapılmamalıdır.	3,37	1,352
17	Helal konseptli otellere kedi, köpek gibi hayvanlar alınmamalıdır.	2,81	1,284
18	Helal konseptli otellerin çalışma şartları daha iyidir.	2,93	1,064
19	Helal konseptli otellerde çalışmak diğer otellerde çalışmaktan daha yorucu değildir.	2,90	1,091
20	Helal konseptli otellerde çalışmak daha huzur vericidir.	3,29	1,189
21	Helal konseptli otellerde çalışma saatleri daha düzenlidir.	2,93	1,015
22	Helal konseptli otellerde daha adil bir ücretlendirme olacağını düşünüyorum.	3,19	1,193
23	Helal konseptli otellerde çalışmanın toplumda bir saygınlığı vardır.	3,15	1,212
24	Helal konseptli otellerde alkol tüketimi olmadığı için daha rahat çalışabilirim.	3,65	1,303
25	Helal konseptli otellerde çalışmak daha güvenlidir.	3,32	1,211
26	Helal konseptli oteller bayanların çalışması için daha uygundur.	3,37	1,230

27	Helal konseptli oteller erkeklerin çalışması için daha uygundur.	3,08	1,142
28	Helal konseptli otellerde ortak kullanım alanlarında çalışmak istemem.	2,81	1,134
29	Mezun olunca helal konseptli bir otelde çalışmak isterim.	3,27	1,194
30	Helal konseptli otellerin işleyişindeki farklılıklara uyum sağlayabilirim.	3,59	1,072
31	Helal konseptli bir otelde uzun yıllar çalışabilirim.	3,33	1,185
32	Helal konseptli bir otelde yönetici pozisyonuna gelebilirim.	3,50	1,159
33	Helal konseptli otelde çalışan biri ile evlenmek isterim.	2,92	1,196
34	Helal konseptli otellerde çalışmak için lisans turizm eğitimi almak gerekir.	3,40	1,273
35	Helal konseptli otellerde yönetici olmak için lisans turizm eğitimi almak gerekir.	3,61	1,248
36	Lisans düzeyinde turizm eğitimi almak helal konseptli bir otelde çalışmamı kolaylaştırır.	3,57	1,243
Cronbach Alpha: ,923			

sapma değerleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Öğrencilerin helal konseptli otellere ilişkin düşünceleri değerlendirildiğinde 9, 11, 14 ve 15. ifadeler çoğunun katıldığı belirlenmiştir. “*Helal olmayan gıdalardansa helal gıdaları tüketmeyi tercih ederim.*” ifadesi dışındaki diğer üç ifade helal konseptli otellerin taşınması gerekli niteliklere ilişkin ifadelerdir. Öğrenciler helal konseptli otellerin çevreye duyarlı olması, ibadetlerin gerçekleştirilebilmesi için gerekli altyapıya sahip olması ve bayanlara özel aktiviteler sunulması hususlarının gerekliliğine katılmıştır.

Öğrenciler özellikle helal konseptli otel müşterilerinin profili ve otel fiyatları ile ilişkili olan 1, 4, 5 ve 6. ifadeler katılmamıştır. Yani öğrencilerin helal konseptli otellerin yüksek fiyatlı olmadığını ve sadece gelir düzeyi yüksek kesime hitap etmediğini düşündüğü söylenebilir. Bununla birlikte öğrenciler otele kedi, köpek gibi hayvanların alınmamasına da katılmamıştır. Helal konseptli otellerin çalışma şartlarına ilişkin verilen 18, 19 ve 21. ifadeler de katılmadığı tespit edilmiştir. Öğrencilerin genellikle sektörün çalışma şartlarını ağır bulduğu bilinen bir gerçek olmakla birlikte, helal konseptli otellerin de bundan çok farklı olmadığını düşündüğü söylenebilir. Öğrenciler “*Helal konseptli otellerde ortak kullanım alanlarında çalışmak istemem*” şeklinde verilen ifadeye de katılmamıştır.

Buradan yola çıkarak öğrencilerin bu yönde bir talebinin olmadığı çıkarımı yapılabilir. Bunlara ek olarak, “*Helal konseptli otelde çalışan biri ile evlenmek isterim.*” ifadesine de katılım düzeyinin düşük olduğu görülmektedir.

Öğrencilerin 2, 7, 8, 12, 13, 24, 30, 35 ve 36. ifadelerine verdiği cevaplar göz önüne alındığında, kararsızlık göstermekten ziyade fikre katılmaya daha yakın olduğu gözlenmiştir. Ancak yukarıda bahsi geçmeyen diğer tüm ifadeler konusunda bir kararsızlık yaşadığı tespit edilmiştir.

Ankette yer alan ifadelerin güvenilirlikleri Cronbach's Alpha değeri göz önüne alınarak hesaplanmış ve 92.3 olarak bulunmuştur. Bu değer 1'e yakın çıkması ankette kullanılan ifadelerin oldukça güvenilir olduğunu göstermektedir.

1. Ölçme Aracına Yönelik Açıklayıcı Faktör Analizi

Yapılan açıklayıcı faktör analizi öncesinde verilerin dağılımı incelenmiş olup, çarpıklık ve basıklık katsayıları değerlendirilmiştir. Bu değerler -1.5 ile +1.5 arasında olduğu için verilerin normal dağılım gösterdiği kabul edilmiştir. Analizde açıklayıcı model olarak temel bileşenler analizi ve varimax döndürme seçenekleri kullanılmıştır. Açıklayıcı faktör analizi uygulanmadan önce örneklem büyüklüğünün faktör analizine uygunluğunu gösteren KMO değeri hesaplanmış ve 0,916 olarak bulunmuştur. Bulunan bu değer, örneklem büyüklüğünün yapılacak faktör analizi için yeterli olduğunu göstermektedir. Verilerin faktör analizine uygunluğunu tespit eden Bartlett's Sphericity testi anlamlı ($p < 0.000$) bulunmuştur.

Ölçekte yer alan değişkenler arasındaki ilişki kat sayılarına ve değişkenlerin Cronbach's Alpha değerlerine bakılmıştır. Faktör analizi neticesinde faktör yükü .30'ın altında kalan ve düşük ilişki katsayısına sahip dokuz madde analizden çıkarılmıştır.

Tablo 2'de görüldüğü üzere, faktör analizi sonucunda ölçme aracı 27 madde ve altı boyuttan oluşmuştur. Faktörlerdeki maddelerin ifade ettiği anlamlar doğrultusunda Faktör 1: Helal gıda, Faktör 2: Otel konsepti, Faktör 3: Çalışma şartları, Faktör 4: Kariyer, Faktör 5: Eğitim ve Faktör 6: Fiyat olarak isimlendirilmiştir. Genel olarak altı faktörün varyansı toplam açıklama oranı ise %64,860 olarak elde edilmiştir. Faktörlerin varyansı açıklama oranlarına bakıldığında, helal gıda faktörünün daha yüksek bir açıklama oranına sahip olduğu görülmektedir.

Ölçme aracını oluşturan altı faktörün güvenilirlikleri değerlendirildiğinde, helal gıda faktörünün 0,853, otel konsepti faktörünün 0,856, çalışma şartları faktörünün 0,878, kariyer faktörünün 0,879, eğitim faktörünün 0,870 ve fiyat faktörünün 0,594 olduğu görülmektedir.

Tablo 2. Ölçme Aracına İlişkin Açıklayıcı Faktör Analizi

Faktörler ve Değişkenleri	Faktör Yüklü	Öz Değer	Varyansın Açıklanma Oranı	Cronbach's Alpha
Faktör 1 - Helal Gıda		4,981	17,176	0,853
Sunulan gıdalar helal olduğu için içim daha rahattır.	0,615			
Helal gıda tüketilmesi benim için önemlidir.	0,674			
Helal olmayan gıdalardansa helal gıdaları tüketmeyi tercih ederim.	0,760			
Faktör 2 - Otel Konsepti		4,447	15,333	0,856
Helal konseptli oteller çevreye duyarlı olmalıdır.	0,778			
Çalışanlar daha güler yüzlü ve misafirperver olmalıdır.	0,598			
Helal konseptli oteller uygun konumda olmalıdır.	0,715			
İbadetlerin gerçekleştirilebilmesi için gerekli altyapıya sahip olmalıdır.	0,824			
Bayanlar için ayrı alanlarda sosyal aktivite imkânları olmalıdır.	0,815			
Faktör 3 - Çalışma Şartları		3,655	12,605	0,878
Çalışma şartları daha iyidir.	0,721			
Diğer otellerde çalışmaktan daha yorucu değildir.	0,663			
Çalışmak daha huzur vericidir.	0,682			
Çalışma saatleri daha düzenlidir.	0,805			
Daha adil bir ücretlendirme vardır.	0,685			
Çalışmanın toplumda bir saygınlığı vardır.	0,632			
Çalışmak daha güvenlidir.	0,583			
Erkeklerin çalışması için daha uygundur.	0,547			
Faktör 4 - Kariyer		2,371	8,177	0,879
Mezun olunca helal konseptli bir otelde çalışmak isterim.	0,708			
İşleyişindeki farklılıklara uyum sağlayabilirim.	0,729			
Uzun yıllar çalışabilirim.	0,812			
Yönetici pozisyonuna gelebilirim.	0,749			
Çalışan biri ile evlenmek isterim.	0,649			
Faktör 5 - Eğitim		2,019	6,962	0,870
Çalışmak için lisans turizm eğitimi almak gerekir.	0,835			
Yönetici olmak için lisans turizm eğitimi almak gerekir.	0,848			
Lisans düzeyinde turizm eğitimi almak helal konseptli bir otelde çalışmamı kolaylaştırır.	0,727			
Faktör 6 - Fiyat		1,336	4,608	0,594
Diğer otellere göre çok daha yüksek fiyatlıdır.	0,865			
Gelir düzeyi yüksek kesime hitap etmektedir.	0,883			
Gelir düzeyi yüksek kişiler gitmektedir.	0,641			

Açıklanan Varyans: 64,860; KMO: 0,916; Bartlett Testi: $p < ,000$

Tüm faktörlerin Cronbach's Alpha değerlerinin sosyal bilim araştırmaları için güvenilir düzeyde olduğu tespit edilmiştir. İlk beş faktörün güvenilirliği 0,80'in üzerinde olup, oldukça yüksektir. Fiyat faktörünün güvenilirlik seviyesi ise kabul edilebilir sınırlar içerisinde.

2. Nominal Ölçekli Sorular ve Açık Uçlu Soruların Yorumlanması

Ölçme aracı geliştirme aşamasında akademisyenler ile yapılan görüşmeler sonucunda, öğrencilere helal konseptli otellere ilişkin beş adet nominal ölçekli soru sorulabileceği düşünülmüştür. Bununla birlikte konuya ilişkin eklemek istedikleri bir şey olup olmadığını öğrenebilmek amacıyla bir açık uçlu soru sorulmuştur. Nominal ölçekli sorular ve cevaplayıcıların verdiği yanıtlar aşağıdaki tabloda özetlenmiştir.

Tablo 3. Helal Konseptli Otelere İlişkin Nominal Sorular ve Verilen Yanıtlar

		Evet	%	Hayır	%
1	Sizce Türkiye'deki mevcut helal konseptli oteller talebi karşılıyor mu? Altyapı yeterli mi?	96	27,7	250	72,0
2	Türkiye'deki helal konseptli oteller yeterli derecede yerli ya da yabancı turist çekebilir mi?	197	56,8	149	42,9
3	Türkiye'deki helal konseptli oteller yatırımcıların dikkatini çekiyor mu?	146	42,1	200	57,6
4	Helal konseptli otellerin artması dış ülkelerin bize karşı bakış açısını değiştirir mi? Ülke imajında olumlu bir değişiklik olur mu?	235	67,7	111	32,0
5	Helal konseptli otellerin artması ile birlikte muhafazakâr insanlar için iş olanağı artar mı?	309	89,0	37	10,7

Sorulan sorulara alınan yanıtlar neticesinde, turizm fakültesi öğrencilerinin çoğunun (%72) Türkiye'deki helal konseptli otellerin talebi karşılayamadığını düşündüğü ortaya çıkmıştır. Öğrencilerin az bir farkla Türkiye'deki helal konseptli otellerin yeterli ölçüde turist çekebileceğini düşündüğü görülmüştür. Bu otellerin yatırımcıların dikkatini çekip çekmediği sorulduğunda, yine az bir farkla "hayır" seçeneğinin öne geçtiği gözlenmektedir. Helal konseptli otellerin ülke imajında olumlu bir değişiklik yaratıp yaratmayacağına 235 öğrenci "evet" cevabını verirken, bu otellerin artmasına paralel olarak muhafazakâr insanlar için iş olanağının artıp artmayacağı konusunda ise %89'u "evet" cevabını vermiştir.

Öğrencilerden 59'u "Helal konseptli otellere ilişkin eklemek istediğiniz herhangi bir görüşünüz var mı?" şeklinde sorulan açık uçlu soruya yanıt vermiştir. Öğrenci yanıtlarının ortak noktaları değerlendirilerek olumlu ve olumsuz yorumlar olmak üzere iki kategoriye ayrılmıştır. 24 öğrenci helal konseptli otellerin sayısının artırılması, yaygınlaştırılması ya da yatırımcıların desteklenmesi konusu üzerinde durmuştur. 10 öğrenci helal konseptli otellere

ilişkin reklam çalışmalarının yapılması gerektiğinden bahsetmiş ve bir öğrenci özellikle Arap turistlere yönelik tanıtım çalışmalarının önemini vurgulamıştır. 3 öğrenci helal konseptli otellerde çalışma fırsatı bulabilmeyi çok istediğine değinmiştir. Münferit bazı öğrenciler ise genç turizmcilerin bu konuda bilgilendirilmesi gerektiğinden, çalışanlara otel yönetmeliğine dair bilgi verilmesi gibi çok değişik konularda fikir beyan etmiştir.

Helal konseptli otellere ilişkin olumsuz görüş olarak değerlendirilebilecek yorumlardan ilki, 9 öğrencinin bu otellere ihtiyaç olmadığına, artmaması ya da azalması gerektiğine ilişkin ifadeleri olmuştur. Bununla birlikte 6 öğrenci otel fiyatlarının oldukça yüksek olduğundan ve farklı gelir seviyesindeki insanlara da hitap etmesi gerektiğinden bahsetmiştir. Bazı öğrenciler ise bireysel olarak hizmet kalitesinin kötü olduğunu, iş imkânının ve diğer otellere göre personelin kendini geliştirme imkânının oldukça kısıtlı olduğunu belirtmiştir. Bunların yanı sıra 5 öğrenci helal konseptli oteller ile birlikte insanların ayrıştırıldığını ve bunun kutuplaşmaya sebebiyet vereceğini belirtmiştir. Bir öğrenci bu otellerde özellikle bayanlara sunulan imkânların erkeklere nazaran çok daha kısıtlı olduğunu ve hizmette eşitsizlik yarattığını ifade etmiştir.

IV. BULGULAR VE TARTIŞMA

Özellikle son yıllarda yeni bir yaklaşım olması sebebiyle büyük ilgi uyandıran helal turizm konsepti içerisinde oteller önemli bir yer tutmaktadır. Bu araştırma ile turizm eğitimi alan öğrencilerin yeni turizm yaklaşımlarına bakış açılarını ortaya koymak, geleceğin otel yöneticileri olabilecek kişilerin helal konseptli otellere ilişkin düşüncelerini belirlemek amaçlanmıştır. Araştırma sonucunda helal konseptli otellere yönelik yaratıcı fikir ve düşüncelerin ya da eleştirilerin ortaya çıkabileceği düşünülmüştür.

Araştırma esnasında öğrencilerin çoğu kendini muhafazakâr olarak tanımlarken, çok azının helal konseptli otellerde çalışma fırsatı bulduğu görülmektedir. Bununla birlikte, öğrencilerin neredeyse yarısı daha önce helal konseptli bir otelde çalışmayı düşünmediğini ifade etmiştir. Öğrenciler ankete katılmadan önce helal konseptli otellere ilişkin bir takım bilgilere sahip olduklarını belirtmiştir, bu durum aslında böyle bir oluşumdan haberdar olduklarını ancak belki de tutundurma faaliyetlerinin yetersizliği sebebiyle konuya hiç odaklanamadıklarını göstermektedir. Özellikle eklemek istedikleri bir şey olup olmadığı sorulduğunda öğrencilerden bazıları helal konseptli otellerin reklam ve tanıtım faaliyetlerini arttırmaları gerektiğine değinmiştir.

Bu durum öğrencilerin bilgilenmek istediği ve bu sayede helal konseptli otelerde çalışmayı düşünebileceği şeklinde yorumlanabilir.

Araştırmaya katılan öğrencilerin %60'ı muhafazakâr olduğu için, helal konseptli otelerde daha rahat bir çalışma ortamı bulabileceğini düşünmektedir. Gerek ibadetlerini rahatlıkla gerçekleştirebilme, gerekse alkol tüketiminin olmaması sıraladıkları avantajlar arasındadır. Yani helal konseptli otel müşterileri gibi, geleceğin çalışanları olacak öğrencilerde dini hassasiyetlerine dikkat ederek, kendilerine uygun bir çalışma ortamı bulmayı istemektedir.

Helal konseptli otel müşterilerinin beklentilerinden yola çıkarak hazırlanan otel konseptine dayalı sorulara öğrencilerin de çoğunlukla katıldığı gözlenmektedir. Yani muhafazakâr kesime hitap eden otellere yönelik müşteri ve öğrenci beklentilerinin uyuştuğu söylenebilir.

Öğrencilerin helal konseptli otel müşterileri profili ve otel fiyatları ile ilgili ifadeler katılmadığı tespit edilmiştir. Bu durum, genel algının aksine öğrencilerin helal konseptli otelleri yüksek fiyatlı bulmadığını göstermektedir. Ayrıca turizm fakültesi öğrencileri otellerin sadece gelir düzeyi yüksek kesime hitap etmediğini ancak mahremiyetine düşkün insanların bu otelleri daha fazla tercih ettiğini düşündüğü görülmektedir.

Öğrencilerin diğer otellere nazaran helal konseptli otellerin çalışma şartlarının daha iyi ya da daha adil olabileceği yönünde sorulan sorulara katılmadığı görülmüştür. Öğrencilerin genellikle sektörün çalışma şartlarını ağır bulduğu bilinen bir gerçek olmakla birlikte, helal konseptli otellerin de çok farklı olamayacağını düşündüğü söylenebilir. Bununla birlikte, araştırma sonuçları ışığında, öğrencilerin helal konseptli otellerdeki ortak kullanım alanlarında çalışma konusunda sıkıntı yaşamayacakları da belirtilebilir.

Helal konseptli otelerde helal gıdalar sunulması da öğrenciler tarafından önemli bulunmuş ve bu sayede içlerinin daha rahat olacağını beyan etmişlerdir. Bununla birlikte helal konseptli otellerin işleyişindeki farklılıklara uyum sağlamakta zorlanmayacaklarını ifade etmişlerdir. Lisans düzeyinde turizm eğitimi almanın helal konseptli otelerde çalışmayı kolaylaştıracağını ve yönetici düzeyine gelebilme için lisans turizm eğitimi almış olmasının gerektiğine çoğu katılmıştır. Bu ifadelerden yola çıkarak, fakülte öğrencilerinin sektöre girişte gerekli turizm eğitiminin alınmasını önemseddiği söylenebilir.

Araştırmaya katılan turizm fakültesi öğrencilerinin %72'si, Türkiye'deki helal konseptli otellerin nicelik açısından talebi karşılayamadığını düşünmektedir. Buna binaen bazı öğrenciler, helal konseptli otellerin sayısının artırılması, yaygınlaştırılması ya da yatırımcıların desteklenmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bununla birlikte yapılacak reklam ve tanıtım faaliyetlerinin de yararlı olacağını vurgulamıştır.

Öğrencilerin %56'sı Türkiye'deki helal konseptli otellerin yeterli derecede yerli ve yabancı turist çekebileceğini düşünmektedir. Hatta ülke imajında olumlu yönde bir değişim gerçekleşeceğine inanmaktadır. Öğrencilerin çoğunun helal konseptli otellerin artması ile muhafazakâr insanlar için iş olanağının da artacağını belirtmesi, bu yatırımların desteklenmesi gerektiğine yönelik görüşünü desteklemektedir.

Ancak bazı öğrencilerin helal konseptli otellere ilişkin öne sürdüğü problemlerin özellikle üzerinde düşünülmesi gerekir. Öğrencilerden birinin belirttiği, *“diğer otellere göre personelin kendini geliştirme imkânı oldukça kısıtlı”* şeklindeki ifade bunlardan birisidir. Turizm fakültesi öğrencileri bir konaklama işletmesinde bulunan tüm departmanlara ilişkin gerekli eğitime tabi tutulmaktadır. Diğer tüm otellerde bulunan bar departmanına yönelik alınan eğitim de bunlardan biridir. Ancak helal konseptli otellerde bu departmana ilişkin öğrendiklerini uygulama imkânı bulamayacaklardır. Tabi ki öğrencinin tercihi burada esastır. Öğrenci bu departmana ilişkin gerekli bilgiyi alsa dahi bunu uygulamaya dökmeyi istemeyebilir.

Benzer şekilde bir öğrenci de daha önce çalıştığı helal konseptli bir oteli eleştirerek, otelde sadece bayanlara hizmet veren bir disco bulunduğunu ve bunun muhafazakâr insanlara hitap eden bir otelde uygulanmasının ne kadar doğru olduğunu vurguladığı görülmüştür. Buradan yola çıkarak, henüz helal konseptli otellerin de bir kavram karmaşası yaşadığı söylenebilir. Birçok helal konseptli otel disco gibi eğlence hizmetleri vermezken, bazılarının bu çeşitliliği yaratmaya çalışması tartışma konusudur.

Öğrencilerden biri eleştirel bir yaklaşımla, helal konseptli otellerde bayanlara sunulan imkânların erkeklere nazaran çok daha kısıtlı olduğunu ve hizmette eşitsizlik yarattığını ifade etmiştir. Özellikle helal konseptte çalışan bir otelde bayanlara sunulan plaj ve deniz olanaklarının erkeklere sunulan hizmete kıyasla oldukça vasat olduğunu belirtmiştir. Aslında bu durum önemle üzerinde durulması gereken bir konudur. Çünkü çift olarak gelen bireylerin

ya da münferit gelen bayan konukların da aynı derecede memnun edilmesi gerekmektedir.

Bazı öğrenciler ise turizm öğrencilerinin helal konseptli otellere ilişkin bilgilendirilmesi gerektiğinden bahsetmiştir. Bu çalışmada özellikle helal konseptli otellere ilişkin bilgi sahibi olan öğrenciler seçilmiş olsa da, turizm öğrencilerinin konuya ilişkin bilgilerinin oldukça kısıtlı olduğu gözlemlenmiştir.

Helal turizm oldukça yeni bir yaklaşım olup, helal konseptli oteller çok yeni bir uygulama alanıdır. Bu sebeple yapılacak her araştırma konunun daha açık bir şekilde değerlendirilmesine olanak sağlayacak ve bilgi birikimini arttıracaktır. Özellikle konuya ilişkin uygulamalı araştırmalar oldukça kısıtlı olduğu için literatüre katkı sağlamak oldukça önemlidir. Gelecekte öğrencilerin helal konseptli otellere ilişkin bakış açısını tespit etmeye yönelik yapılacak araştırmalarda farklı bir bölgedeki turizm lisans öğrencileri değerlendirilebilir. Bununla birlikte, lisansüstü düzeyinde turizm eğitimi alan öğrenciler ile konuya ilişkin derinlemesine mülakatlar gerçekleştirilebilir. Ayrıca, farklı iki turizm bölgesinde eğitim almış turizm öğrencilerinin bakış açıları karşılaştırılarak katkı sağlanabilir.

Teşekkür

Araştırma süresince destek veren Atatürk Üniversitesi Turizm Fakültesi öğrencilerine teşekkürü bir borç bilirim.

REFERANSLAR

- AK, B. (2010). *Hipotez Testi*. İçinde Şeref Kalaycı (Ed.), SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri, (ss. 65-72), Asil Yayın Dağıtım, Ankara.
- ARPACI, Ö., Uğurlu, K. ve Batman, O. (2008). "Helal Konseptli Otel İşletmelerine Yönelik Yapılan Müşteri Şikâyetleri Üzerine Bir Araştırma", *Bartın Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 11, ss. 181-198.
- AYMANKUY, Y. ve Aymankuy, Ş. (2013). "Turizm İşletmeciliği Eğitimi Alan Öğrencilerin Turizm Sektöründeki İstihdamla İlgili Görüşleri ve Sektördeki Kariyer Beklentileri (Balıkesir Üniversitesi Turizm İşletmeciliği ve Otellilik Yüksekokulu Örneği)", *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı: 35, ss. 1-21.
- BARAN, Z., Batman, O., Yıldız, M. S. (2016). "Otel Müşterileri Helal Gıdayı Nasıl Algılıyor?", [Bildiri]. *I. Uluslararası Turizm ve Mikrobiyal Gıda Güvenliği Kongresi, 21-23 Nisan 2016*, (ss. 55-63), Antalya.
- BATTOUR, M. ve Ismail, M. N. (2016). "Halal Tourism: Concepts, Practises, Challenges and Future", *Tourism Management Perspectives*, Cilt: 189, ss. 150-154.

- BOĞAN, E., Batman, O. ve Sarıışık, M. (2016). "Helal Turizmin Kavramsal Çerçevesi ve Türkiye'deki Uygulamalar Üzerine Bir Değerlendirme", [Bildiri], *3rd International Congress of Tourism & Management Researches, 20-22 Mayıs 2016*, (ss. 1425-1440), Antalya: Adra Yayıncılık.
- CHOOKAEW S., Chanin, O., Charatarawat, J., Sriprasert, P. ve Nimpaya, S. (2015). "Increasing Halal Tourism Potential at Andaman Gulf in Thailand for Muslim Country", *Journal of Economics, Business and Management*, Cilt: 3, Sayı: 7, ss. 739-741.
- DİNAR STANDARD. (2012). *Global Muslim Lifestyle Travel Market 2012: Landscape and Consumer Need Study for Airlines, Destinations, Hotels & Resorts Executive Summary*, (Erişim adresi: <http://www.Dinarstandard.Com/Travel-Study>), (Erişim tarihi: 22.10.2016).
- DOĞAN, M. (2008). "Turistik Ürün Çeşitlendirilmesi Bağlamında Türkiye'de İslami Turizm", [Bildiri], *III. Balıkesir Ulusal Turizm Kongresi Bildiriler Kitabı, 17-19 Nisan 2008*, (ss. 388-392), Balıkesir.
- DOĞAN, M. (2011). "Türkiye'de İslami Turizm'in Gelişimi: 2002-2009". *Political Economy, Crisis and Development*, London: IJOPEC Publication, ss. 471-478.
- DUMAN, T. (2011). "Value of Islamic Tourism Offering: Perspectives from the Turkish Experience", [Bildiri], *World Islamic Tourism Forum (WITF), 12-13 Temmuz 2011*, (ss. 2-18), Kuala Lumpur: Malezya.
- HACIOĞLU, N., Oflaz, M., Buzlukçu, C. ve Kılıç, A. (2015). "Yerli Turistlerin Helal (Muhafazakâr) Konseptli Otelere Yönelik Tutumlarının Belirlenmesi: Afyonkarahisar Termal Otelleri Örneği", [Bildiri], *1. Avrasya Uluslararası Turizm Kongresi Güncel Konular, Eğilimler ve Göstergeler (EITOC-2015)*, (ss. 489-502), Konya: Aybil Yayınları.
- HENDERSON, J. C. (2010). "Sharia-Compliant Hotels", *Tourism and Hospitality Research*, Cilt: 10, Sayı: 3, ss. 246-254.
- MANSOURI, S. (2014). "Role of Halal Tourism Ideology in Destination Competitiveness: A Study on Selected Hotels in Bangkok, Thailand", [Bildiri], *International Conference on Law, Education and Humanities (ICLEH'14)*, 30-31 Ocak 2014, (ss. 20-23), Pattaya: Thailand.
- MOHSİN, A., Ramli, N. ve Alkhulayfi, B. A. (2016). "Halal Tourism: Emerging Opportunities". *Tourism Management Perspectives*, Cilt: 19, ss. 137-143.
- OFLAZ, M. (2015). *Turistik Ürün Çeşidi Olarak Helal Turizm Konsepti Uygulayan Konaklama Tesislerinde Müşteri Algıları*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir.
- ÖZDEMİR, H. (2015). *Muhafazakâr Otel Müşterilerinin Otel İşletmelerinde Aradıkları Özelliklerin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma*, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara.
- ÖZDEMİR, I. M. ve Met, O. (2012). "The Expectations of Muslim Religious Customers in The Lodging Industry: The Case of Turkey". *Current Issues in Hospitality and Tourism Research and Innovations*, ss. 323-327.
- PAMUKÇU, H. ve Arpaç, Ö. (2015). "Helal Konseptli Otel İşletmeleri: Türkiye'deki Mevcut Durum Üzerine Bir Araştırma", [Bildiri], *1. Uluslararası Türk Dünyası Turizm Sempozyumu, 19-21 Kasım 2015*, (ss. 319-331), Kastamonu.
- PAMUKÇU, H., Tanrıseven, C. ve Batman, O. (2015). "Turizmde Yeni Eğilimler", [Bildiri], *2. Uluslararası Turizm ve Yönetim Araştırmaları Kongresi, 01-03 Mayıs 2015*, (ss. 457-475), Kuşadası-Aydın, Antalya: Adra Yayıncılık.
- PUNCH, K. F. (2005). *Sosyal Araştırmalara Giriş -Nicel Ve Nitel Yaklaşımlar*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1. Baskı.
- SAAD, H. E., Ali, B. N. ve Abdel-Ati, A.-A., M. (2014). "Sharia-Complaint Hotels in Egypt: Concept and Challenges", *Advances in Hospitality and Tourism Research*, Cilt: 2, Sayı: 1, ss. 1-15.
- SARIIŞIK, M. ve Pamukçu, H. (2016). "Helal Turizm Kavramı Ve Gelişimi Üzerine Genel Bir Değerlendirme", [Bildiri], *17. Ulusal Turizm Kongresi: Akademi ve Sektör*

Buluşması, 20-23 Ekim 2016, (ss. 99-109), Bodrum-Muğla, Ankara: Detay Yayıncılık.

STANDING COMMITTEE FOR ECONOMIC AND COMMERCIAL COOPERATION OF THE ORGANIZATION OF ISLAMIC COOPERATION (COMCEC). (2016a). *Comcec Tourism Outlook*, Comcec Coordination Office, Ankara: Turkey.

STANDING COMMITTEE FOR ECONOMIC AND COMMERCIAL COOPERATION OF THE ORGANIZATION OF ISLAMIC COOPERATION (COMCEC). (2016b). *Muslim Friendly Tourism: Developing and Marketing MFT Products and Services in the OIC Member Countries*, Comcec Coordination Office, Ankara: Turkey.

TEKİN Ö. A. (2014). "İslami Turizm: Dünyadaki ve Türkiye'deki Genel Durum Üzerine Bir İnceleme", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 29, ss. 750-766.

ADALET VE KALKINMA PARTİSİ: KÜRT SORUNUNUN YENİDEN TANIMLANMASI VE TÜRKİYE’NİN DEĞİŞEN ORTADOĞU POLİTİKASI (2002-2011)

Gül ARIKAN AKDAĞ¹

Atıf/©: Arıkan Akdağ, Gül (2017). *Adalet ve Kalkınma Partisi: Kürt Sorununun Yeniden Tanımlanması ve Türkiye’nin Değişen Ortadoğu Politikası*, Yıl 10, Sayı 1, Haziran 2017, ss. 121-144

Özet: *Adalet ve Kalkınma Partisi döneminde Türk Dış Politikasının dönüşümü, üzerinde çokça tartışılan ve derin analizlerin gerçekleştirildiği bir konudur. Uluslararası literatür dönüşümün parametrelerini pek çok farklı düzeyde açıklamaya çalışmıştır. Bu çalışma, dış politika çıktıları, iç politikanın bir uzantısı olarak değerlendirmektedir. Bu doğrultuda, Adalet ve Kalkınma Partisi’nin Kürt sorununu tanımlama biçiminin ve bu sorunu çözmeye kullandığı araçların, Ortadoğu Politikasına nasıl yansıdığını anlama amacını gütmektedir. Önce, Adalet ve Kalkınma Partisi ve ondan önceki karar alıcıların, Kürt sorununu iç politikada tahlil etme biçimleri ve bu sorunu çözmek için kullandıkları araçlar açıklanacaktır. Sonra, Adalet ve Kalkınma Partisi’yle birlikte güvenlik odaklı bir dış politikadan liberal bir dış politikaya geçiş; hem ilişki kurulan aktörlerin değişimi hem de kurulan ilişkiye meydana gelen değişiklikler irdelenerek incelenecektir. Çalışma; özellikle Kürt sorunuyla bağlantılı olan Irak, Suriye, İran ve İsrail’le yürütülen ilişkiler üzerine yoğunlaşacaktır.*

Anahtar Kelimeler: *Türk Dış Politikası, Adalet ve Kalkınma Partisi, Orta Doğu, Kürt sorunu*

The Justice And Development Party: The Redefinition Of The Kurdish Issue And The Changing Middle Eastern Policy Of Turkey (2002-2011)

Citation/©: Arıkan Akdağ, Gül (2017). *The Justice And Development Party: The Redefinition Of The Kurdish Issue And The Changing Middle Eastern Policy Of Turkey (2002-2011)*, Hitit University Journal of Social Sciences Institute, Year 10, Issue 1, June 2017, pp. 121-144

Abstract: *The transformation of Turkish Foreign Policy under AKP rule and its possible causes are frequently debated issues in the literature. The general literature has tried to define the parameters of this change through different levels of analysis. This study evaluates foreign policy outputs as an extension of domestic politics and has the purpose to investigate how the definition of the Kurdish problem and the means formulated to solve it, affect the AKP's Middle Eastern Policy. First, it defines the main differences of the AKP and the previous actors in the way they have analyzed the problem and formulated the means to solve it. Then, the transformation from a security to liberal foreign policy perception under the AKP rule is tracked by not only focusing on the change of the actors where relations have been developed but also on the change of the content of these relations. The study will mainly focus on the changing relations developed with countries such as Iraq, Syria, Iran and Israel that are strongly related with the Kurdish issue.*

Keywords: *Turkish Foreign Policy, AKP, Middle East, Kurdish Problem.*

I. GİRİŞ

Adalet ve Kalkınma Partisi'nin; iktidara geldiği 2002 yılından beri; siyasi görüşü doğrultusunda oluşturduğu politikalarla Türkiye'nin sosyal, ekonomik, politik alanlarında yaratmış olduğu değişim pek çok akademik araştırmancının ilgi odağı olmuştur. Bu alanlar içerisinde, Adalet ve Kalkınma Partisi döneminde Türk Dış Politikasının dönüşümü üzerinde çokça tartışılan ve derin analizlerin gerçekleştirildiği bir konudur. Bu dönüşüm farklı kesimlerde Neo-Osmanlılık, eksen kayması, çok taraflı dış politika olarak nitelendirilmiş, dönüşümün özellikle ideolojik ve ekonomik özellikleri üzerine durulmuştur. Genel literatür, meydana gelen bu değişiklikleri anlamının ve tanımlamanın yanında, bu temel değişimin sebeplerini de ortaya koyma amacını gütmüş ve değişimi uluslararası literatüre paralel olarak farklı düzeylerde açıklamıştır. Bu düzeylerden biri, devletlerin dış politika çıktılarını devletlerin arasındaki güç dağılımı ve devletlerin bu dağılım içerisindeki konumları üzerinden açıklayan sistemci yaklaşımlardır. Bu çalışma, sistemin dış politikaya etki eden önemli bir girdi olduğunu

kabul etmekle birlikte, farklı karar alıcıların dış politika oluşturma sürecinde değişen ağırlıklarının, dış politika değişimine etki ettiğini savunmaktadır. Bu bağlamda, daha liberal ve çoğulcu bir bakış açısı benimsenerek, dış politika çıktıları, iç politikanın bir uzantısı olarak değerlendirilmiştir. Değişimin; bu karar alıcıların farklı dünya görüşleri doğrultusunda, sorunu farklı tanımladıklarından ve çözümü için farklı araçlar kullanmalarından kaynaklandığını iddia etmektedir. Yani, Türk Dış Politikasının değişimini; Adalet ve Kalkınma Partisi'nin; gerek dış politika oluşturma sürecinde güçlenen etkinliğiyle, gerekse önceki karar alıcılardan farklı olan dünya görüşüyle açıklamaktadır.

Değişimin belki de en çok hissedildiği bölgelerden bir tanesi, yüzyıllar boyunca istikrarsızlıkların yaşandığı, Türkiye'nin gerek tarihsel gerek coğrafi gerek siyasi gerekse ekonomik olarak bağlı bulunduğu Ortadoğu Bölgesi olmuştur. Bölgenin Türkiye için en büyük tehdidi, 1980'lerden beri pek çok vatandaşın hayatını kaybettiği ve ülkenin çözmeye çalıştığı Kürt ve PKK sorunudur. Nitekim pek çok araştırmacıya göre, bu iç siyasi sorun, Türkiye'nin bu dönemden beri geliştirdiği Ortadoğu Politikasının ana paradigmasıdır (Hale, 2000). Bu nedenle çalışma, Ortadoğu Bölgesi üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu bölgenin incelenmesi sırasında farklı karar alıcıların karar alma sürecinde değişen ağırlıkları sonucunda Türk Dış Politikası iki döneme ayrılmıştır. Bu dönemler: 1990'larda ordu ve bürokrasinin egemen olduğu dönemle 2002'den sonra Adalet ve Kalkınma Partisi hükümetinin egemen olduğu dönemdir. Bu yolla, farklı aktörlerin istikrarsızlık kaynağı olarak gördükleri Ortadoğu Bölgesinde nasıl farklı politikalar geliştirdikleri analiz edilmektedir. O dönemki Dış İşleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun bölgedeki istikrarsızlığın Türkiye'yi istikrarsızlaştıracığı düşüncesi, Adalet ve Kalkınma Partisi hükümeti döneminde de, Kürt sorunun Ortadoğu politikasında önemli bir yer teşkil ettiğinin işaretidir. Yalnız, çalışma; Adalet ve Kalkınma Partisi'nin siyasi görüşleri, iç siyasi tehdidi tanımlama biçimi ve bu tehdidi çözmek için kullandığı araçlardaki farklılıkların; partinin daha farklı dış politika çıktıları oluşturmaya sebebiyet verdiğini iddia etmektedir.

Bu amaç doğrultusunda, ilk bölüm, çalışmanın uluslararası ilişkiler literatüründe bir konumlandırmasını yapmak amacıyla genel bir teorik çerçeve sunmaktadır. İkinci bölümde; Kürt sorunun iç parametrelerine; Adalet ve Kalkınma Partisi ve ondan önceki karar alıcıların iç politikada Kürt sorununu tahlil etme biçimlerine ve bu sorunu çözmek için kullandıkları

araçlara değinilmektedir. Üçüncü bölümde; sorunun uluslararası boyutu açıklandıktan sonra; Adalet ve Kalkınma Partisi'nin hükümete gelmesiyle birlikte güvenlik odaklı bir dış politikadan liberal bir dış politikaya geçiş; hem ilişki kurulan aktörlerin değişimi hem de kurulan ilişkinin boyutlarında meydana gelen değişiklik irdelenerek incelenmiştir. Bu amaç doğrultusunda çalışma; özellikle Kürt sorunuyla bağlantılı olan Irak, Suriye, İran ve İsrail'le yürütülen ilişkiler üzerine yoğunlaşmıştır.

II. DIŞ POLİTİKA DEĞİŞİMİNİ ANLAMAK

Devletlerin dış politikalarındaki değişimin nedenlerini tahlil etmek, ancak dış politika oluşumunda etkili olan faktörlerin detaylı bir analizinin yapılmasıyla mümkün olabilir. Zaten, devletlerin dış politikalarına etki eden faktörler, uluslararası ilişkiler kuramlarının cevaplamaya çalıştıkları ana sorunsallardan bir tanesidir. Uzunca bir süre literatüre egemen olan kuram, dış politikayı uluslararası sistem ve devletlerin bu sistem içerisindeki konumları üzerinden açıklamaya çalışan sistemik kuramdır (Waltz, 1979; Keohane and Nye, 1989; Wallerstein, 1974; Wendt, 1992). Fakat günümüz uluslararası ilişkiler literatürü, birey ve devlet düzeyinde farklı değişkenlerin olası etkilerini irdelleyen yaklaşımların gelişmesine ve çoğalmasına sahne olmaktadır. Liberal paradigmanın çoğulcu şemsiyesi altında bulunan, karar alıcıların değerleri ve karar alma mekanizmalarının doğası üzerine yoğunlaşan çalışmalar, devletlerin içyapılarının ve onu yönetenlerin algılarının olası etkilerini göz ardı eden realist paradigmadan büyük farklılık göstermektedir. Bu çalışmalar içerisinde; dış politika oluşturma sürecinin doğasını ve bu süreç içerisinde etkili olan karar alıcıların değerlerini önemli birer değişken olarak ele alan çalışmalar; devletlerin dış politikalarını değiştirme kararlarını anlamamızda önemli bir zemin oluşturmaktadır.

Çoğulcu anlayışa göre devletler, üniter aktörler değildirler. Tam tersine, birbirleriyle rekabet eden ve farklı değerleri bulunan kişilerden, çıkar gruplarından ve kurumlardan oluşmaktadırlar. Bu farklı elemanlar arasındaki güç dağılımları ve her bir elemanın düşünce ve değerleri, dış politika çıktılarını anlamamızda çok önemlidir. Ayrıca bu anlayış, realist paradigmanın temeli olan uluslararası ilişkilerde güvenlik ve askeri meselelerin üstünlüğü görüşüne karşı çıkararak karşılıklı bağımlılığın giderek arttığı günümüz dünyasında sosyoekonomik sorunların da önemli bir yer tutabileceği görüşünü savunmaktadır (Viotti & Kauppi, 1998: 200-201).

Karar alma mekanizmalarının önemi üzerine yapılan ilk çalışma olan Snyder ve arkadaşlarına (1962) göre dış politika; öncelikle devlet adına hareket edenlerin verdiği kararlardır. Bu araştırmacılar, karar alıcıların subjektif algıları ve karar alma süreci üzerine yoğunlaşarak dış politika oluşumuna etki eden iki düzeye işaret etmektedirler. Bireysel olan birinci düzey içerisindeki çalışmalar, sosyal psikolojiden etkilenerek, karar alıcıların farklı algıları üzerinde durmaktadır. Braybrooke ve Lindblom'a (1963) göre dış politika oluşumunda asıl girdi, karar alıcıların karşılaştıkları durumu ve kendi devletlerinin çıkarlarını nasıl tanımladıklarıdır. Jervis'e göre (1976), her karar alıcının, tarihi olayları algılama biçiminden etkilenen farklı bir dünya resmi vardır ve karşılaştığı uluslararası olaylara bu algısı doğrultusunda farklı tepkiler vermektedir. Goldstein ve Keohane (1993) inançların dış politika çıktılarını nasıl etki ettiğini tartışmışlardır. Bu araştırmacılara göre üç tip inanç- dünya görüşleri, neyin doğru veya yanlış olduğunu gösteren prensip inançları, amaçlarına nasıl ulaşabileceklerini gösteren ilişkisel inanışlar - karar alıcıların amaçlarını ve bu amaçlara ulaşmak için uygulamaları gereken politikaları belirlemelerinde bir harita görevi görmektedir. Bu bağlamda; farklı dünya görüşleri, tecrübeleri, değer yargıları ve ilişkisel inanışları olan karar alıcılar; var olan bir durumu farklı boyutlarda tanımlayıp, farklı politikalar üretebilirler. İkinci düzeyde, Allison (1969) tarafından ortaya atılan ve örgüt teorilerinden beslenen, karar alma sürecinin dış politika çıktıları üzerindeki etkisini inceleyen yaklaşım vardır. Bu yaklaşımlara göre; dış politika çıktıları farklı dünya görüşleri ve algıları olan karar alıcıların kurdukları koalisyonlara bağlıdır. Bu bakımdan, dış politika kararları, o dönemde karar alma sürecinde etkili olan aktörlerin verdikleri kararların sonucudur. Halperin at al (1974) gibi yazarlar; karar alıcıların, karşı karşıya kaldıkları bir durumu nasıl tanımladıklarının; hangi bürokratik yapıyı temsil ettiklerine bağlı olarak değişiklik gösterdiğini iddia etmektedirler. Dış politika üretiminde etkili olan farklı bürokratik yapıların farklı algıları, farklı politika çıktılarının oluşmasına sebebiyet verecektir. Bu nedenle, bir devlette dış politika çıktılarının oluşturulma şekli, dış politika çıktılarına etki eden bir faktördür.

Bu yaklaşımlar göz önünde bulundurulduğunda, realist yaklaşımın, devletlerin dış politikalarında meydana gelen değişimlerin sistemde meydana gelen değişikliklerden kaynaklandıkları varsayımı her zaman geçerli olmayabilir. Hermann'ın (1990) dile getirdiği gibi, aslında, değerler ve algılar karar alıcılar arasında değişime karşı bir direnç oluşturmaktadır. Yani,

uluslararası sistemde meydana gelen değişimler, devletleri, politikalarını gözden geçirme konusunda zorlasa da; aktörler geçmiş tecrübeleri doğrultusunda politikalarını devam ettirme konusunda kararlı olmaktadır. Bu görüşler doğrultusunda, dış politikada meydana gelen değişimi birbiriyle ilişkili iki süreçle açıklamak mümkün görünmektedir. Karar alma sürecinde etkili olan aktörlerin değişmesi ve etkili olan yeni aktörlerin dünya görüşünün, durumu tanımlama biçiminin ve oluşturduğu politika alternatiflerinin bir önceki aktörden farklı olması.

Bu yaklaşımla ilintili olan bir başka soru, hangi dünya görüşlerinin hangi dış politika çıktılarını sebep olduğudur. Bu soru, özellikle, farklı siyasal rejimlerle yönetilen ülkelerde karar alıcıların savaşa gitme kararlarının farklılık gösterdiğini savunan demokratik barış teorilerinde önemli bir yansıma bulmuştur. Kant'ın kalıcı barışa ancak devletlerin cumhuriyetle yönetilmesi durumunda ulaşabileceği görüşüne dayanan bu yaklaşımlar; demokrasiyle yönetilen devletlerin; otoriter devletlere göre savaşa olasılığının daha az olduğu ve ürettikleri politika çıktılarının güvenlik ve savunma dışındaki alanları da kapsadığı görüşünü savunmaktadırlar. Demokratik sistemlerde var olan kurumların savaşa gitmeyi zorlaştırdığı üzerine yoğunlaşan kurumsal yaklaşımların yanında, liberal demokratik kültür ve normların liderlerin müzakere ve uzlaşma gibi eğilimlerini güçlendirdiği ve dış politika yapma şekillerine yansıdığını iddia eden kültürel yaklaşımlar da vardır (Doyle, 1983; Ray, 1998, 2003; Gelpi & Grisdorf, 2001; Braumoeller, 1997; Weart, 1998). Ray (2003) ve Köchler (1995). Bu görüşler, demokratik rejimlerin uluslararası sorunların çözümünde daha liberal yaklaşımlar sergilediklerini, sorunların çözümünde müzakere, ekonomik ve siyasal işbirliği gibi daha barışçıl yöntemleri tercih ettiklerini ve aktör çoğulculuğunu benimsediklerini belirtmektedirler.

Bu çalışmanın amacı, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Ortadoğu politikasında meydana gelen değişimi, iç siyasal sistem içerisinde meydana gelen değişimler doğrultusunda açıklamaktır. Adalet ve Kalkınma Partisi'nin daha demokratik ve liberal olan siyasal sistem tezahürünün; Kürt sorunun ulusal düzeyde farklı bir boyutta tanımlanmasına sebep olduğunu ve bu tanımlamanın farklı dış politika çıktılarının üretilmesine neden olduğunu gösterecektir. Bu amaç doğrultusunda; gelecek bölüm; Türkiye'de Kürt sorunun ulusal boyutunu açıkladıktan sonra; bu sorunun iki dönem içerisinde nasıl farklı biçimlerde tanımlandırıldığını ve çözülmeye çalışıldığını göstermektedir.

III. KÜRT SORUNU, KARAR ALICILARIN SORUNU TANIMLAMASI VE ÜRETTİKLERİ POLİTİKALAR

Sayıları kesin bilinmemekle birlikte günümüzde Kürt kökenli vatandaşlar Türkiye'de önemli bir siyasi topluluğu oluşturmaktadır. Nitekim, pek çok akademik çalışma Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının %10 ile %25'nin Kürt kökenli olduğunu tahmin etmektedir. (Özsoy at al 1992, Mutlu 1996, Van Bruinessen 1998, Sirkeci 1998, İçduygu at al 1999, Sirkeci 2000, Koç, Hancıoğlu & Cavlin 2008, Larabee & Tol, 2011). Özellikle 1990'larda meydana gelen göç dalgalarıyla birlikte başta İstanbul, Mersin, İzmir gibi büyükşehirler olmak üzere; Türkiye'nin batı illerinde yaşayan önemli bir Kürt nüfusu olmakla birlikte; Kürt kökenli vatandaşlar Türkiye'nin Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgelerinde bulunan Hakkari, Şırnak, Diyarbakır, Mardin, Batman, Van, Muş, Ağrı, Siirt, Bitlis, Bingöl, Tunceli, Kars, Iğdır illerinde yerleşik olarak yaşamaktadırlar.

Bunun yanında, Kürt meselesinin siyasallaşması ve Türkiye'nin siyasi arenasında önemli bir sorun haline gelmesi 1980 darbesinden sonrasına, özellikle 1990'lara tekabül etmektedir (İçduygu at al,1999; Bruinessen,1998: 39; Yalçın Mousseau, 2012, White, 1998, Kılıç, 1998). Gerçekten de bölgede yaşayan vatandaşların oy tercihleri gözlemlendiğinde 1960'larda merkez sağ partilerine verilen desteklerin 1990'lara gelindiğinde Kürt sorunu üzerinden siyaset yapan partilere kaydığını gözlemleyebiliriz (Aktürk, 2008; Arıkan Akdağ, 2015). Mevcut çalışmalara göre, Kürt sorunun genel olarak üç farklı boyutu vardır. Kürt Kökenli vatandaşların siyasi talepleri ve ekonomik durumları sorunun içeriksel boyutlarını oluştururken; aktörlerin bu sorunları çözmeye yönelik kullandıkları yöntem terör boyutunu oluşturmaktadır.

Bu boyutlardan ilki olan Kürt siyasi hakları konusundaki talepler; siyasi alanda anadilde eğitim, yayın gibi azınlık hakları taleplerinden yönetsel alanda özerklik, federasyon veya bağımsızlık gibi talepleri de kapsamaktadır (Barkey, 1998; Secor, 2001; Güney, 2002). Kürt sorununun ikinci boyutu; Kürt kökenli vatandaşlarının sosyoekonomik statülerinde meydana gelen göreceli düşüştür. Araştırmalar 1990'larla birlikte, Kürt kökenli vatandaşların yoğunluklu olarak yaşadığı bölgenin eğitim, ekonomik gelişmişlik, sağlık gibi göstergelerde Türkiye ortalamasının çok altında kaldığını göstermektedir (White, 1998 Van Bruinessen, 1998, Gunter, 1990; İçduygu at al, 1999; Sirkeci, 2000; White 1998; Çarkoğlu, 2000, 2002; Kirişçi and Winrow, 2000,

Moussau 2011). Yapılan araştırmalarda; Doğu ve GÜney Doğu Anadolu bölgeleri; kişi başına düşen gelir, okuma yazma bilmeme oranı, doktor başına düşen kişi sayısı, çocuk ölümleri oranı, okul çağındaki çocukların okula kayıt oranları gibi göstergelerde listenin en altında bulunmaktadır. Benzer bulgular bireysel düzeydeki analizlerde de kendini göstermektedir (Çarkoğlu, 2002; Koç, Hancıoğlu & Cavlin, 2008).

Bu sorunları çözmeye çalışan aktörlerin oluşturduğu politikalar, sorunların terör sorunuyla iç içe geçmesine neden olmuştur. Bu bağlamda, 1979 yılında kurulan yasadışı PKK (Partiya Karkerên Kurdistan, Kürdistan İşçi Partisi) örgütünün uzunca yıllar bu taleplerin tek temsilcisi olduğu görölmektedir. PKK örgütünün 1984 yılından itibaren Kürt haklarını güç kullanarak savunmaya karar vermesi ve çok sayıda insanın ölümüyle sonuçlanan terörist saldırıları başlatması (Kirişçi, Ciğerli & Saout, 2005) hareketin marjinalleşmesine ve siyasi arenanın dışında konumlandırılmasına sebep olmuştur. Örgütün lideri Abdullah Öcalan'ının 1998 yılında tutuklanması, örgütü biraz zayıflatmış olsa da (Ciğerli & Saout, 2005; Hale, 2003); örgütün faaliyetleri günümüze kadar devam etmiştir.

Yine de; 1990'larla birlikte Kürt haklarını savunan siyasi partilerin kurulmaya başlandığını da gözlemlemekteyiz. 1990'dan günümüze Kürt hakları, birbirinin ardından kurulmuş ve birbirlerinin devamı olarak nitelendirilebilecek 7 farklı siyasi parti tarafından savunulmuştur. Bu partiler HEP, DEP, HADEP, DEHAP, DTP, BDP ve HDP'dir. 1990'lar boyunca ve 2000'li yılların başında; bu partilerin siyasi sistemin dışında olup olmadıkları ve PKK ile olan ilişkilerinin ne boyutta olduğu çokça tartışılan bir konu olmuştur. 2007 genel seçimlerinde DTP'nin ulusal düzeydeki %10 barajını aşmak için bağımsız milletvekilleriyle seçime katılarak mecliste 26 sandalyeyle temsil edilmesiyle birlikte; siyasi taleplerin daha demokratik bir zeminde dile getirilmeye başlandığı gözlemlenmektedir. Özellikle 2011 genel seçimlerinden sonra; BDP'nin yine 36 bağımsız milletvekilleriyle meclise girmesinin; taleplerin meşru zeminin güçlenmesine ve terör sorunundan ayrıştırılmasında katkıda bulunduğuna işaret etmektedir. Yine de PKK ile bütünleşen terör sorunu ve onun çözümüne ilişkin üretilen politikalar hala Kürt sorununun önemli bir boyutunu oluşturmaktadır.

1980 - 2002 yılları arasında siyasette büyük bir ağırlığı olan ordu ve onun takipçisi bürokrasiyle; 2002 seçimlerinden sonra tek parti olarak yönetime gelen Adalet ve Kalkınma Partisi'nin öngördükleri devlet- toplum ilişkisi,

Kürt sorununu tanımlama ve çözme biçimleri arasında bir hayli farklılık olduğu gözlemlenmektedir. Ordunun 1980-2002 yılları arasındaki siyasi ağırlığının iki temel sebebi vardır. İlki 1982 anayasasının kendisine - özellikle Cumhurbaşkanlığı, Milli Güvenlik Kurulu ve Devlet Güvenlik Mahkemeleri aracılığıyla- sağladığı kurumsal imtiyazlardır. İkincisi, Turgut Özal liderliğindeki iki tek partili ANAP hükümetleri hariç, kısa dönemli koalisyon hükümetlerinin siyasi istikrarsızlıklarıdır. Bu dönemde ordu, kendini, anayasal ve laik rejimin savunucusu olarak görmüş ve bu görevini ağırlıklı olarak güvenlik algısı ve politikaları üzerinden yerine getirmiştir. Devlet toplum ilişkisinde, devletin bekasına verilen ağırlık o kadar büyük olmuştur ki, bu dönem içerisindeki Türkiye Cumhuriyeti kimi yazarlarca 'güvenlik devleti' olarak tanımlanmaktadır (Yavuz, 1999). Yalçın Mousseau'ya (2011: 52) göre, 1980 sonrasında formüle edilen demokrasi, devlet-toplum ilişkisinde topluma getirilen yasakların sonucunda, 'illiberal' olarak tanımlanacak bir demokrasidir. Darbeden sonra; ordu tarafından oluşturulan 1982 anayasasının; devletin güvenliğini öncelik alan, her türlü demokratik hakkı kısıtladığı ve siyasi talebin anayasal düzene bir tehdit olarak sayıldığı anlayışının; özellikle Kürt sorununu tanımlama ve çözme biçimlerinde kendini önemli bir şekilde hissettirdiği gözlenmektedir. Bu bakımdan, gerek siyasi talepler gerekse PKK'nın faaliyetleri Türkiye Cumhuriyetinin bağımsız ve üniter yapısına bir tehdit olarak algılanmış, bir terör sorunu olarak tanımlanmış ve güç kullanımıyla çözülmeye çalışılmıştır (Van Bruinessen, 1998; İçduygu at al, 1999 Tezcür, 2010). Türkiye cumhuriyetinin siyasi haritasını oluşturan 1990'ların MGK strateji belgeleri içerisinde Kürt milliyetçiliği; ülkenin birlik ve bütünlüğünü tehdit eden ve çözülmesi gereken ana sorunlardan bir tanesi olarak tanımlanmıştır (Biengo, 2011). Karar alıcıların politikaları, iki boyutta kendini göstermiştir. Birinci boyut anayasal düzenlemelerle Kürt hak ve taleplerinin sistem dışı sayılmasıdır. İkinci boyut ise PKK'ya karşı yürütülen silahlı mücadele olmuştur.

Yasal düzenlemeler içerisinde önemli bir politika; Kürt kimliği dâhil farklı kimliklerin, getirilen dil yasağıyla anayasal düzen tarafından inkâr edilmesi olmuştur. 2932 numaralı kararnameyle düşüncelerin açıklanması, yayılması ve basılması ancak Türkiye Cumhuriyeti tarafından tanınan resmi dillerle sınırlandırılmıştır (Kılıç, 1998: 102, Yavuz, 1998: 14). Bu, Kürtçenin resmi kurumlarda olduğu kadar gazete, kitap ve dergiler de yasaklanması anlamına gelmiştir. Buna ilaveten, 1980 ile 1983 yılları arasında; ordu;

Kürtçenin açık bir şekilde kullanılmasını ve Kürtçe yazılı ve görsel malzemelerin bulundurulmasını yasaklayan pek çok kanun çıkartmıştır (Şahin & Gülmez, 2000). Kürtçe üzerine konulan yasak nerdeyse gündelik yaşamın tüm boyutlarında uygulanmıştır. Kamuya açık alanlarda Kürtçenin konuşulması suç sayılmış, çocuklara Kürtçe isimlerin verilmesi yasaklanmış ve Kürtçe olan coğrafi birimlerin isimleri değiştirilmiştir (İçduygu at al, 1998: 1003). Bu kanunlar; Kürt hareketinin siyasi taleplerinin de çerçevesini çizmiştir (Aktürk, 2011; Yavuz, 1998).

Bir başka politika, genel siyasi haklar konusunda uygulamaya konulmuş olan yasaklar olmuştur. Kurulan siyasi düzen; anayasal düzene tehdit olarak gördüğü her türlü organize faaliyeti baskılama amacını gütmüştür. 1982 anayasasıyla birlikte, düşünce ve örgütlenme özgürlüğü ve haklarında ciddi kısıtlamalar getirilmiştir (Ahmad, 1993; Heper, 2008; McDowall, 1996). Örneğin, Anayasanın 89'uncu maddesinin hiçbir siyasal partinin herhangi bir etnik köken üzerinden siyaset yapmayacağını bildirmesi (Yavuz, 1998), demokratik çerçeve içerisinde etnik taleplerin dile getirilmesinin önünü kapatmıştır. 1990'la 2011 yılları arasında kurulan ve Kürt haklarını savunan HEP, DEP, HADEP, DEHAP ve DTP gibi siyasal partiler devletin bütünlüğünü bölmeye çalışmak ve PKK'yla organik bağ kurmaktan suçlu buldukları için Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmıştır (Çarkoğlu, 2002; Çiğirli & le Saout, 2005; Aktürk, 2008; Bengio, 2011).

Yasal düzenlemeler ışığında 1990'larda Kürt kimliği sistematik olarak reddedilmiş ve Kürt sorunu bir azınlık sorunu olmaktan çok, bir terör sorunu olarak tanımlanmıştır. Oluşturulan politikalar da tamamıyla askeri nitelikte olmuştur. PKK ile mücadelede kullanılan askeri politikalardan ilki; silahlı mücadeleyi kolaylaştırmak için, 1987 yılında bölgedeki 8 ilde olağanüstü halin ilan edilmesi olmuştur. Bunun sonucunda, bölge fiili olarak siviller yerine olağan üstü yetkilerle donatılan ordunun yönetimi altına girmiştir (Ahmad, 1993). İkinci önemli bir politika, bölgede oluşturulan Köy Koruculuğu sistemi olmuştur. Bu sistemin denetlenmesindeki zorluk; yozlaşmalara ve keyfi uygulamalara neden olmuştur. Üçüncü önemli bir politika, güvenlik gerekçesiyle pek çok köyün kapatılması ve burada yaşayan halkın zorunlu olarak göç ettirilmesidir (Van Bruinessen, 1998: 49; White, 1998: 149). Bu dönemde, bölgede yaşayan vatandaşların önemli bir kısmı, köylerini zorla bırakmışlar ve ekonomik açıdan büyük zorluklar yaşayacakları büyük şehirlere göç etmek durumunda kalmışlardır. Bu güvenlik politikaların tümü, bölge içerisinde

büyük sayıda insan hakları ihlallerine neden olmuş, ekonomik faaliyetlere zarar vermiş ve bölge halkı arasında devlete olan güveni sarsarak PKK'ya olan desteğin yükselmesinde katkıda bulunmuştur (İçduygu at al, 1999).

İktidara geldikleri ilk iki dönem içerisinde Adalet ve Kalkınma Partisi'nin oluşturduğu politikalar; devlet-toplum ilişkisini etkileyen birçok dinamikte köklü değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. Bu dönemde, muhafazakâr bir kimliği temsil etmekle birlikte partinin; siyasi meşruluğunu liberal bir anlayışa dayanan, ekonomik ve demokratik gelişime ağırlık veren politikalarla pekiştirmeye çalıştığı görünmektedir. Ana karar alıcı olan ordunun her türlü siyasi talebi ülkenin siyasi birliğine tehdit olarak algılayan güvenlik odaklı zihniyetinin yerini; demokratik taleplere açık, farklılıklara karşı daha ılımlı, ekonomi odaklı bir anlayışa bıraktığını gözlemleyebiliriz. Partinin, Kürt sorununu tanımlaması ve bu sorunu çözmek amacıyla geliştirdiği politikalar bu liberal anlayışın bir ürünü olarak değerlendirilmelidir. Adalet ve Kalkınma Partisi hükümetinin algısındaki en büyük farklılık; bir yandan PKK ile silahlı mücadeleye devam ederken; diğer yandan da; sorunu sırf askeri ve güvenlik boyutuyla değil; ekonomik, sosyal ve siyasal boyutlarıyla algılaması ve sorunun çözümünde ikinci boyuta daha fazla ağırlık vermesidir.

Bu anlayış içerisinde, partinin, AB'ye üyelik süreci çerçevesinde, Kürt sorunuyla yakından ilgili olan üç önemli temelde değişiklikler yaptığı görülmektedir. Birincisi, ülke yönetiminde ordu ve sivil kurumlar arasındaki ilişkilerin ikincisinin lehine tekrar düzenlenmesidir. İkincisi, ülkenin ve Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı bölgenin ekonomik göstergelerini yükseltme çabasıdır. Üçüncüsü, azınlık hakları alanında hak ve özgürlüklerin alanının genişletilmesi olmuştur.

Bu dönemde; hem ülke siyasetinde hem de Kürt politikasının oluşumunda, ordunun önemini azaltan ve temel karar alıcının seçilmiş hükümet olmasını sağlayan değişiklikler yapıldığı görülmektedir. Önemli bir adım, 2002 yılında Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgesinde yürürlükte olan olağanüstü halin kaldırılması ve 2004 yılı itibarıyla bölgede sivil yönetime geçilmiş olmasıdır (Yalçın Mousseau, 2011; Kirişçi, 2011). İkinci önemli adım, 7. Reform paketi çerçevesinde, 2003 yılında Milli Güvenlik Kurulu'nun görevi ve yapısında meydana getirilen değişikliktir. Bu değişikliklerle; Kurul içerisindeki sivilin ağırlığı çoğaltılmış, gündemi belirleme görevi bulunan sekreter sivilleştirilmiş ve Kurul'un kararları hükümet için bağlayıcı olmaktan çıkartılıp tavsiye

niteliğine dönüştürülmüştür. Üçüncü önemli adım, ordunun yargı üzerindeki gücünü azaltan Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin 2004 yılında anayasa değişikliğiyle kaldırılması, görev ve yetkililerinin Özel Yetkili Mahkemelere devredilmesidir. Bunlara ek olarak, 2007 yılında, TC Cumhurbaşkanlığı'na Adalet ve Kalkınma Partisi'nin kurucularından olan Abdullah Gül'ün seçilmiş olması, ordu/bürokrasi-hükümet ilişkilerinde birincisinin gücünü bir hayli zayıflatmıştır.

Gerek genel seçimlerde partinin geliştirmiş olduğu siyasal kampanyalar gerek hükümeti sırasında uyguladığı politikalar incelendiğinde; Adalet ve Kalkınma Partisi'nin birinci önceliğinin ekonomik istikrar olduğu gözlemlenmektedir. Mevcut çalışmalar, partinin 2007 yılı genel seçimlerini yeniden kazanmasında, ekonomi alanındaki yakalamış olduğu istikrarın öneminin büyük olduğuna işaret etmektedir (Çarkoğlu, 2012; Öniş, 2012). 2007 yılına gelindiğinde; enflasyonda ciddi bir düşüş gerçekleştiği, ülkenin hatırı sayılır bir ekonomik büyüme gerçekleştirdiği gözlemlenmektedir (Çarkoğlu, 2012). Bu perspektif içerisinde, Kürt konusunda atılan önemli adımlardan bir tanesi, Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgelerindeki ekonomik hayatı canlandırmak ve refah seviyesini yükseltmek için yatırımlar gerçekleştirilmesi olmuştur. Devlet Karayolları ve Toplu Konut İdaresi aracılığıyla bölgenin ulaşım ve yerleşim alt yapısı güçlendirilmeye çalışılmış, bölgeye yapılan sosyal yardımlar çoğaltılmış ve özel yatırımlar için teşvikler arttırılmıştır.

2005 yılında, Başbakan Erdoğan'ın Diyarbakır ilinde yapmış olduğu konuşma, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Kürt sorunu üzerindeki pozisyonunu açıklar nitelikte olmuştur. Erdoğan, bölgesel veya etnik bir ayrılığa karşı olduğunu dile getirmekle birlikte, devletin geçmiş politikalarını eleştirmiş, kültürel çoğulculuğa ve azınlık haklarına olan inancına vurgu yapmıştır. Partiye göre, Kürt sorunun temel nedeni Kürt kimliğinin inkârı ve olağanüstü hal döneminde bölgede devlet yetkilileri tarafından gerçekleştirilen insan hakları ihlalleridir. (Efegil, 2011) Bu doğrultuda, azınlık hak ve taleplerinin genişletilmesi alanında önemli adımlar atıldığı görülmektedir. Bunlardan ilki, anadilde yayın ve eğitim hakkının sınırlı bir şekilde 2004 yılında tanınmasıdır. İkinci önemli adım, eski HADEP milletvekillerinin hapisten çıkartılması için gerekli anayasal düzenlemelerin gerçekleştirilmesidir. 2008 yılında, Kürtçe yayın veren devlet televizyonu TRT 6'nın yayın hayatına başlaması anadilde yayın hakkının devlet tarafından kabul edildiğinin önemli bir göstergesi olmuştur. 2009 yılında DTP'nin

Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılması sırasında, Adalet ve Kalkınma Partisi, bu durumdan kaynaklanan hoşnutsuzluğunu dile getirmiş, ama mevcut anayasa içerisinde ellerinden bir şey gelmediğini ifade etmiştir.

Hükümetin politikası sadece siyasi hakların genişletilmesiyle sınırlı kalmamış, terör sorunun çözümünde farklı aktörlerle ilişki içerisine girilmiş hatta PKK örgütü de muhatap alınmıştır. Sembolik ama önemli adımlardan bir tanesi, 2009 yılında, hükümetin, PKK sorununa demokratik bir çözüm arayışı içerisine girip, 'Demokratik Açılım' sürecini başlatmasıdır. Kandil ve Habur'dan gelen 34 PKK militanının Türkiye'ye dönmesine izin verilmesiyle başlayan süreç, toplum arasında huzursuzluk yaratmasından dolayı askıya alınmıştır (Çiçek, 2011: 15). Bir başka önemli adım, 2013 yılının başlarında, devlet yetkililerinin İmralı'da bulunan örgüt lideri Abdullah Öcalan'la görüşmeleri başlamasıdır. Bu görüşmeler, BDP' lilerden oluşan bir heyet aracılığıyla devam etmiştir. Bu yolla, Kürt ve PKK sorununa barışçıl bir çözüm bulunabilmesi amaçlanmıştır. Bu görüşmelerin yanısıra, hükümet, Kürt Sorunun çözümü için daha geniş bir taban bulabilmek amacıyla ünlü kişiler ve akademisyenlerden oluşan Akil Adamlar Heyeti oluşturmuştur. Bu heyetin amacı, bölge bölge gerçekleştirilen ziyaretler aracılığıyla halkı süreç konusunda bilgilendirmek ve bu konuda halkın nabzını tutmak olmuştur. Bu girişimlerin sonucunda, 2013 yılında açıklanan açılım paketinde verilen en önemli hak, Kürtçe eğitim veren özel okulların açılmasına izin verilmesi için gerekli anayasal düzenlemelerin gerçekleştirilmesi olmuştur. Siyasi partilerin kapatılmasını zorlaştıracak kanunların kabul edilmesi de bu çerçevede gerçekleştirilmesi hedeflenen değişikliklerden bir tanesi olmuştur.

Yukarıda belirtilenlerden de anlaşılacağı üzere 1990'lar ve 2000'li yıllar Türk siyasi hayatında etkin olan ordu ve Adalet ve Kalkınma Partisi hükümeti arasında; Kürt sorununu tanımlama şekli ve öngördükleri çözüm yolları bakımından büyük bir farklılık olduğu görülmektedir. 1990'lı yıllar, Kürtlerin siyasi taleplerinin devletin güvenliğine bir tehdit olarak algılandığı ve sorunun çözümünde askeri politikaların üretildiği bir dönem olurken; Adalet ve Kalkınma Partisi dönemi, taleplerin daha demokratik bir zeminde, siyasi ve ekonomik boyutları ön plana çıkartılarak çözülmeye çalışıldığı bir dönem olmuştur. Gelecek bölüm, iki karar alıcı arasındaki bu görüş farklılığının, Kürt sorununun uluslararası boyutunun çözümünde oluşturulan dış politika çıktılarında da yansımalarını gösterecektir.

IV. KÜRT SORUNUNUN ULUSLARARASI BOYUTU VE FARKLI KARAR ALICILARIN FARKLI POLİTİKALARI

İç siyasetteki bu gelişmeler Kürt sorununun uluslararası boyutuna karşı geliştirilen politikaları da etkilemiştir. Sorunun uluslararası boyutu iki temel konu üzerinde şekillenmektedir. Birincisi, PKK terör örgütünün bölgede lojistik destek bularak Türkiye'nin sınırları dışında örgütlenmesi problemidir. İkincisi, Kürtlerin İran, Irak ve Suriye içerisinde yoğun olarak yaşadıkları bölgeleri birleştirerek bir devlet oluşturma potansiyelleridir. Soğuk Savaş sonrası, ABD'nin Irak'a yaptığı iki müdahale, Kürt sorununun bu iki boyutunu önemli bir şekilde etkilemiştir. Bu müdahaleler hem PKK'nın lojistik destek bulmasını kolaylaştırmış hem de Irak'ta yaşayan Kürtlerin bağımsızlaşma teşebbüslerini güçlendirmiştir.

Bu sorunlar karşısında Türk Dış Politikasının dönemsel olarak değiştiği görülmektedir. Bu değişimin başlıca sebebi; Türk Dış Politika oluşumunda etkili olan aktörlerin değişmesi ve bu aktörlerin iç politikadaki farklı görüşlerinin dış politika çıktılarına da yansımalarıdır. Resmi olarak Türk dış politikasına etki eden aktörler sivil olan hükümet, dış işleri bakanlığı ve cumhurbaşkanlığıdır. Fakat, 1980 darbesi sonrası, ordunun MGK aracılığıyla dış politika oluşturmada çok daha etkin bir rolü olduğu görülmektedir (Tayfur & Göymen, 2002; Robins, 2003). 2000'li yıllardaki en önemli değişiklik iç politikadaki düzenlemenin etkisiyle ordunun dış politika üretiminde gittikçe azalan ağırlığı karşısında hükümetin birincil aktör haline gelmesidir. Bu değişim, MGK'nın yapısı ve yetkisi üzerine yapılan değişikliklerin önemli bir sonucudur. Yine de, her iki dönemde de temel karar alıcıların bölge içerisinde bulunan sorunları dört ülkeyle - Irak, Suriye, İran ve İsrail - kurdukları ilişkiler üzerinden çözmeye çalıştıkları görülmektedir. Orta Doğu'da meydana gelmiş olan değişikliklerin, Türkiye için potansiyel bir istikrarsızlık yaratma olasılığı ortak bir kaygıyken, iki dönemde bölgede yaşanan değişikliklere farklı şekilde karşılık verilmiştir. Daha güvenlik odaklı olan, Kürt sorununu bir güvenlik sorunu olarak tanımlayan ve askeri politikalarla çözmeye çalışan ordunun, bu ülkelerle ilişkilerinde askeri politikalar üzerinden hareket ettiği gözlemlenmektedir (Ataman, 2001; Özcan, 2011; Bengio, 2011). Tam tersine; iç politikada daha liberal bir anlayışı olan Adalet ve Kalkınma Partisi'nin; bu ülkelerle ekonomik, siyasi ve kültürel işbirliğini arttırarak bir güvenlik bölgesi yaratmaya çalıştığı görülmektedir.

1990'lı yıllarda ülke içerisinde en önemli sorunlardan bir tanesi olarak görülen Kürt ve PKK sorunu, Orta Doğu politikasının ana eksenini oluşturmuştur. Bu doğrultuda, PKK'nın bölgedeki faaliyetleri ve komşu ülkelere verdiği destek, var olan statüko savunularak askeri işbirliği anlaşmalarıyla engellenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda, Irak'la ilişkiler, sınırın her iki tarafında Kürtleri çevreleme politikası üzerinden yürümüştür. 1983 yılında yapılan askeri antlaşma ile Türk Ordusunun PKK militanlarına karşı Irak topraklarında sıcak takip hakkını kazanmasının bu politikanın gerçekleştirilmesinde önemli bir etkisi olmuştur. Ne var ki, Saddam Hüseyin'in Kuveyt'e saldırmasının ardından ABD'nin 1991 yılında Irak'a gerçekleştirdiği harekât, bölgedeki dengeleri değiştirmiştir. Gelişmeler, hem PKK'nın güçlenmesiyle sonuçlanmış hem de defakto bir özerk Kürt bölgesinin oluşumunun önünü açmıştır. Savaşı takiben, Saddam yönetiminden kaçan ve Türkiye'ye sığınan Kürt mültecilere güvenli bir bölge yaratmak için oluşturulan uçuşa yasak bölge, bir siyasal istikrarsızlık kaynağı olmuştur (Keskin, 2008; Barkey, 2011). Bu durum, PKK örgütünün bölgede konuşlanmasına ve Türkiye topraklarına girip çıkarak saldırılarını gerçekleştirmesine olanak sağlamıştır. Dahası, 1993 yılından sonra iki Kürt lider Barzani ve Talabani arasında bölgenin kontrolü için gerçekleştirilen savaş, PKK için bir avantaj sağlamış ve örgüt tarafından başarılı bir şekilde kullanılmıştır. Bu dönem içerisinde Türk yetkileri Irak topraklarında konuşlanan PKK militanlarına sınır ötesi harekâtlar düzenlemiş ve bölgedeki Kürt partilerine PKK'yla savaşmaları konusunda baskı yapmıştır. 1994 yılında, PKK'yla daha etkin mücadele edebilmek amacıyla, Türkiye ve Bölgesel Kürt Yönetimi arasında Türk askerlerinin Kuzey Irak topraklarında sınır dışı harekât yapmasını sağlayacak bir Sıcak Takip Antlaşması imzalandığı görülmektedir. Dönem içerisinde, Türk Ordusu Irak topraklarına 1992, 1995, 1997 ve 1998 yıllarında sınır dışı harekât gerçekleştirmiş (Keskin, 2008) ve Türk Askerleri Irak topraklarına sıcak takip için düzenli olarak giriş yapmıştır.

Suriye'yle olan ilişkiler benzer bir politika üzerinden yürümüştür. PKK'ya kuruluşundan beri en büyük lojistik destek Suriye'den gelmiş, örgütün lideri Abdullah Öcalan 1998 yılına kadar ülkede barınmış, örgüt Suriye tarafından kontrol edilen Beka vadisinde militanlarını eğitmiş ve operasyonlarını oradan yönetmiştir. Bu dönem içerisinde Suriye'nin verdiği destek ilişkilerin gerilmesine sebep olmuş, 1998 yılında en uç seviyesine ulaşmıştır. Bu tarihte, Türkiye, Suriye sınırına asker yığarak Suriye'ye güçlü bir sinyal

vermiş ve Abdullah Öcalan'ın Suriye'den sınır dışı edilmesine sebep olmuştur (Sayarı, 2000). Aynı yıl iki ülke arasında yapılan Adana Anlaşmasıyla teröre karşı işbirliğinin güçlendirilmesi için Güvenlik İşbirliği komisyonu oluşturulmuştur.

Kürt sorununun ilişkilerde etkili olduğu bir başka ülke İran olmuştur. İran'ın PKK'ya verdiği destek ve 1993'ten sonra Irak'ın Kürt bölgesinde Talabani ve Barzani'nin yürüttüğü savaşta iki ülkenin farklı grupları desteklemesi, sürtüşmelerin ana eksenine haline gelmiştir. 1993 yılında, iki ülke arasında, İran'ın PKK'nın topraklarındaki faaliyetlerine bir son vereceğini taahhüt ettiği bir güvenlik antlaşmasının imzalandığı görülmektedir. Bu anlaşmaya rağmen, İran'ın PKK'ya verdiği destekten dolayı iki ülke arasındaki ilişkiler zaman zaman gerilmeye devam etmiştir.

PKK sorununun önceliği İsrail'le yapılan güvenlik anlaşmalarının da ana eksenini oluşturmaktadır. Bu anlaşmalarla, hem Türkiye'nin askeri kapasitesini güçlendirmek hem Suriye'ye sinyal göndermek hem de istihbarat değişiminin sağlanması amaçlanmıştır. 1996 yılında İsrail'le gerçekleştirilen Askeri Eğitim Antlaşması da bu anlayışın bir sonucu olarak değerlendirilmelidir (Ehteshami & Elik, 2011; Sayarı, 2000). Benzer şekilde, 1990'lı yılların ortalarında İsraili Kontr-terörizm uzmanlarının orduya PKK ile savaşında destek sağladığı gözlemlenmektedir.

1990'lardaki dış politikanın bir başka boyutu; statükocu bir anlayış içerisinde ilişkilerin sadece mevcut hükümetlerle yürütülmesi ve Orta Doğu'da farklı siyasi aktörlerin taleplerinin istikrarsızlık kaynağı olarak görülmesidir. Bu politika özellikle Irak, Suriye ve İran'da yaşayan Kürt milliyetçiliğinin Türkiye'nin ulusal birliğine bir tehdit olarak görülmesinin bir sonucudur (Barkey, 2011). Türkiye; yaptığı anlaşmalarla; Irak, İran ve Suriye topraklarında yaşayan Kürtleri çevreleyerek kontrol altında tutmaya çalışmıştır. Bu politikanın en önemli örneği, Irak'ın Kuzeyinde 1992'de seçilen Kuzey Irak Kürt hükümetinin önce Türkiye tarafından tanınmaması, sonra ilişkilerin minimum düzeyde kurulmasıdır. Bu dönem içerisinde hem Irak'ın hem de diğer devletlerin toprak bütünlüğü Türk hükümeti tarafından şiddetle savunulmuştur.

Adalet ve Kalkınma Partisi hükümeti döneminde iç siyasette benimsenen liberal anlayışın dış politikaya da yansdığı görülmektedir. İç politikada yeniden tanımlanan iç ve dış tehditler ve onları çözüm yolları, hükümetin, Orta Doğu politikasında yeni bir vizyon geliştirmesine neden olmuştur

(Ehteshami & Elik, 2011). PKK ve Kürt sorunu hala önemli bir tehdit olarak görülürken, sorunun çözümünde askeri güce dayanan politikalarla çok, yumuşak güce dayanan politikalar kullanıldığı pek çok yazar ve siyasetçi tarafından belirtilmektedir (Altunışık, 2008; Aras & Görener, 2010; Fidan, 2013; Ehteshami & Elik, 2011; Barkey, 2011; Yalvaç, 2012; Kirişçi, 2012; Hürsoy, 2013; Demirtaş, 2013; Aydın Çakır & Arıkan Akdağ, 2016). Komşu ülkelerin PKK'ya verdikleri desteği kesmek ve bölgedeki istikrarsızlığı azaltmak amacıyla kullanılan askeri güç politikasının yerini ekonomik ve kültürel işbirliğine dayanan yumuşak güç politikasına bıraktığı gözlemlenmektedir. PKK ve Kürt sorununun çözümü için gerekli olan güvenin, ekonomik işbirliğiyle başlayan ve karşılıklı bağımlılığı güçlendiren daha düşük politikalarla oluşturulabileceği savunulmuştur (Fidan, 2013). Aslında bu politika, literatürde demokratik yönetimler tarafından savaşı önlemek ve işbirliğini güçlendirmek için oluşturdukları söylenen liberal politikalarla paralellik göstermektedir. Nitekim hükümet yetkililerinin söylemleri, bu tür politikaların geliştirilmesinde karşılıklı bağımlılığın ve kültürel işbirliğinin artırılıp demokratikleşme hareketlerinin desteklenerek sınırlar arası ilişkilerin güçlü olduğu bir güvenlik bölgesi yaratma çabasının etkili olduğuna işaret etmektedir. Bu anlayış, Türk hükümetinin Irak, Suriye, İran ve İsrail'e karşı politikalarında kendini göstermektedir. Bu ülkelerle yürütülen ilişkilerde liberal bir politikaya doğru yaşanan değişim genel olarak üç ana başlık altında incelenebilir. Bunlardan ilki, sorunların çözümünde kullanılan güvenlik öncelikli politikanın kendini, ekonomik öncelikli politikaya bırakmasıdır. İkincisi, bölgeyi daha da istikrarsızlaştıracağı ve PKK'yı güçlendireceği düşüncesiyle, bölgede askeri güç kullanımına karşı çıkılması eğilimidir. Üçüncüsü ise, Kürt gruplarının da dâhil olduğu farklı aktörlerin demokratik taleplerini destekleme ve onlarla ilişkilerini geliştirme isteğidir. Bu ilişkilerin gelişmesinde üst düzey ziyaretler olduğu kadar bölgesel kurumlar ve sivil toplum kuruluşları gibi birçok aktörün kullanılması, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin bölgesel Kürt politikasının liberal bir algı üzerine oturduğu savını daha da güçlendirmektedir.

Bu dönemde Irak, İran ve Suriye'yle geliştirilen ilişkilerin daha ekonomik bir eksene doğru kaydığı gözlemlenmektedir. Ekonomik işbirliğinin en önemli boyutu, yapılan ziyaretler ve antlaşmalarla bu ülkelerle geliştirilen ekonomik ve ticari ilişkilerdir. Devletler arasında geliştirilen bu işbirliğinin belki de en önemli örneği Suriye'dir (Bengio, 2011). Ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi

amacıyla Türkiye ve Suriye arasında 2004 yılında serbest ticaret anlaşması imzalanmış ve 2009 yılında iki ülke arasında karşılık vizeler kaldırılmıştır. Irak'la işbirliğinin artırılması için 2008 yılında kurulan Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi, iki ülke arasındaki ekonomik işbirliğin artırılması çabaları için önemli bir platform oluşturmuştur. Bu dönemde, İran ve Türkiye arasındaki ticaret hacmini yükseltmeyi hedefleyen Tercihli Ticaret Anlaşması için iki ülke arasında görüşmelerin yapılması bu alanda bir başka önemli gelişmedir. Ayrıca, bu ülkelerde Türk şirketlerinin ve sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerinin Türk hükümeti tarafından desteklendiği de gözlemlenmektedir. Bu ülkelere yapılan üst düzey ziyaretler, iş adamlarının ve sivil toplum kuruluşu temsilcilerinin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. MUSİAD, TOBB, TUSİAD gibi iş adamları derneklerinin bazı ülkelerde temsilcilikleri bile bulunmaktadır. Bu işbirlikleriyle paralellik içerisinde; Suriye, Irak ve İran'la yapılan ihracatta belirgin bir artış gözlenmektedir. En belirgin artış Irak'la yapılan ihracatta görülmektedir. Türkiye'den Irak'a gerçekleştirilen ihracatın, 2003 yılından 2013 yılına kadar yaklaşık olarak 829 milyon dolardan 11 milyar 948 milyon dolara yükseldiği görülmektedir. İran'a yapılan ihracat yaklaşık olarak 534 milyon dolardan 4 milyar 192 milyon dolara yükselmiştir. Yine, aynı dönem arasında Suriye'yle gerçekleştirilen ihracat yaklaşık olarak 411 milyon dolardan 1 milyar dolara yükselmiştir². Ayrıca, başta altyapı çalışmalarını gerçekleştiren inşaat sektörü olmak üzere birçok Türk firmasının Irak, Suriye gibi ülkelerde yatırım yaptığı ve faaliyet gösterdiği gözlemlenmektedir.

Diğer yandan, İsrail'le 1990'larda geliştirilen askeri ve stratejik işbirliğinin, Türkiye'nin İsrail'in geliştirdiği askeri politikalara karşı bir duruş sergilemesinden dolayı zayıflamasıdır. 2009 yılında Davos'taki Birleşmiş Milletler toplantısında Erdoğan ve İsrail Cumhurbaşkanı Peres arasındaki gerginlik, 2010 yılında Gazze'ye yardım götürülen Mavi Marmara gemisine İsrail hükümetinin gerçekleştirdiği müdahale sonrası yaşanan diplomatik gerginlikler bu değişimin göstergesidir.

Adalet ve Kalkınma Partisi hükümetinin ana politika eksenlerinden bir başaksı, 1990'ların statükocu politikalarının tersine, bölgedeki farklı aktörlerin taleplerini tanıyarak, her bir aktörle ilişkilerini geliştirmeyi tercih etmesi olmuştur (Demirtaş, 2013). Bu politikanın önemli örneği Irak'ta kurulan Bölgesel Kürt Yönetimi'yle geliştirilen ilişkilerdir. ABD'nin Irak'a

---

² Türkiye İstatistik Kurumu Verileri, tuik.gov.tr.

müdahalesinden sonra ABD'nin desteğiyle Türkiye'nin Irak sınırında Özerk bir Kürt yönetiminin oluşturulmasına karşı Adalet ve Kalkınma Partisi'nin yürüttüğü politika 1990'lara göre bir hayli değişiklik göstermektedir. Bu özerk devletin başkanı olarak Barzani'nin bölgeyi kontrol altına alma girişimleri PKK'nın gücünü zayıflatmış olsa da bağımsız bir Kürt devletinin kurulması olasılığını artırdığı için Türkiye tarafından bir tehdit olarak değerlendirilebilir. Nitekim Kürt Özerk Yönetimi Irak toprakları içerisinde bulunmasına rağmen, bu dönemde bölgesel yönetimle merkezi yönetim arasındaki gergin ilişkiler, bağımsız bir Kürt Devleti kurulma isteğinin devam ettiğine işaret etmektedir. Fakat 1990'ların aksine Adalet ve Kalkınma Partisi Hükümeti Kürt Bölgesel Yönetimiyle olan ilişkileri geliştirmeyi tercih etmiştir. İlişkiler sadece siyasi ve ekonomik değil kültür ve eğitim alanlarında da gerçekleştirilmiştir (Biengo, 2011). 2008 yılında, Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın 24 yıl aradan sonra Irak'a yaptığı ziyaret ve bu ziyaret esnasında Kürt Bölgesel Yönetimi'nin başkenti olan Erbil'i ziyaret etmesi bu politik değişimin sembolik göstergesi olmuştur (Barkey, 2011). 2010 yılında Türkiye'nin Erbil'de konsolosluk açması önemli bir başka adım olmuştur. Benzer bir politika, Suriye'de de desteklenmiştir. 2011 yılında, bu ülkede, gösterilerle başlayan ve çatışmalarla devam eden demokratikleşme taleplerine karşı Adalet ve Kalkınma Partisi hükümetinin açık bir şekilde Kürt grupların da içinde bulunduğu muhalif grupların demokratik taleplerini desteklediği ve Beşar Esad'ın politikalarını var olan iyi ilişkilerin kötüleşmesi pahasına eleştirdiği gözlemlenmektedir. Bu duruş, 1990'ların statükocu perspektifinden bir hayli değişiklik göstermektedir.

V. SONUÇ

Ülkelerin dış politika çıktılarına etki eden olası etmenler uluslararası ilişkiler literatürünün ana tartışma alanlarından biridir. Ülkelerin iç siyasi yapılarına odaklanarak politika değişimini, karar alma süreçlerinin ve karar alıcıların dünya görüşleri üzerinden açıklayan çoğulcu yaklaşımlar; alana hâkim olan realist yaklaşıma bir alternatif sunmaktadır. Bu literatür çerçevesinde, bu makale, ordunun siyasette egemen olduğu 1990'lı yıllarla Adalet ve Kalkınma Partisi'nin hükümette olduğu 2000'li yıllar arasındaki Orta Doğu politikasının değişimini; iki karar alıcının Kürt sorununu algılamalarındaki farklılıkları üzerinden açıklama amacını gütmüştür. Bu amaç doğrultusunda, öncelikle karar alıcıların iç siyasette sorunu nasıl tanımladıkları ve ne tür politikalar izlediklerini incelemiştir. 1980 darbesi sonrası devletin güvenliğinin bir öncelik haline geldiği ve güvenlik odaklı

politikaların Kürt sorununun çözümüne de yansıdığı gösterilmiştir. Bunun aksine, 2002 yılında hükümete gelen Adalet ve Kalkınma Partisi'nin, devlet-toplum ilişkilerinde daha demokratik bir sistemi savunduğu ve Kürt sorununu bu açıdan tanımladığı anlatılmıştır. Çalışma, aktörlerin farklı görüşlerinin dış politikaya nasıl yansıdığını anlamak için, bölgede Kürt sorunuyla ilintili olan dört ülke – Irak, Suriye, İran ve İsrail’le yürüttükleri ilişkilerin değişen boyutlarını incelemiştir. Çalışmadan görüleceği üzere iki karar alıcının algıladığı devlet-toplum ilişkisi ve bu ilişki çerçevesinde Kürt sorununu nereye konumlandıkları, Orta Doğu’ya olan bakışlarına ve ürettikleri politikalara da yansımıştır. Bulgular, 1990’lı yılların komşu ülkelerle PKK sorunun ana gündem olduğu, devlet yöneticilerinin tek muhatap olarak görüldüğü ve güç politikalarının kullanıldığı bir dönem olduğuna işaret etmektedir. Bunun tersine, 2000’lı yılların ekonomik işbirliğinin ön plana çıktığı, aktörler bakımından daha çoğulcu, yeni aktörlerin de hesaba katıldığı ve politika yapma yönünden daha müzakereci olan liberal politikaların hâkim olduğu bir dönem olduğu gösterilmiştir. Sonuçlar, iç siyasi karar alıcıların vizyonlarının dış politika çıktıklarına etki ettiğini ve farklı rejimlerin farklı politika ürettiklerini savunan literatürü desteklemektedir.

KAYNAKÇA

- AHMAD, Feroz. (1993), *The Making of Modern Turkey*, Routledge London.
- AKTÜRK, Şener. (2009), “Persistence of the Islamic Millet as an Ottoman Legacy: Mono-Religious and Anti-Ethnic Definition of Turkish Nationhood”, *Middle Eastern Studies*, cilt.45, S.6, ss. 893-909.
- AKTÜRK, Şener. (2011), “Regimes of Ethnicity: Comparative Analysis of Germany, the Soviet Union/Post Soviet Russia, and Turkey”, *World Politics*, cilt. 63, S. 01, ss. 115-164.
- ALLİSON, Graham T. (1969), “Conceptual Models and Cuban Missile Crisis”, *American Political Science Review*, cilt: 63, ss. 689-718.
- ARAS, Bülent & GÖRENER, Aylin. (2000), “National role conceptions and foreign policy orientation: the ideational bases of the Justice and Development Party’s foreign policy activism in the Middle East”, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, cilt. 12, S.1, ss. 73-92.
- ARIKAN AKDAĞ, Gül. (2015), *Ethnicity and Elections in Turkey: Party Politics and the Mobilization of Swing Voters*, Routledge, Great Britain.
- ALTUNIŞIK, Meliha B. (2008), “The Possibilities and Limits of Turkey’s Soft Power in the Middle East,” *Insight Turkey*, cilt. 10, S. 2, ss. 41-54.
- ALTUNIŞIK, Meliha B. & MARTİN, Lenore G. (2011), “ Making Sense of Turkish Foreign Policy in the Middle East under AKP”, *Turkish Studies*, cilt. 12, S.4, ss.569-587
- ATAMAN, Muhittin. (2001), “The Kurdish Question and its Impact on Turkey’s Foreign Policy: From 1923 to 2000,” *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies*, cilt. 24, S. 2, ss. 33-49.

- AYDIN ÇAKIR, Aylin & ARIKAN AKDAĞ, Gül (2017), "An Empirical Analysis of the Change in Turkish Foreign Policy under the AKP Government," *Turkish Studies*, cilt.18, S.2, ss.334-357.
- BARKEY, Henry. J. (1998), "The People's Democracy Party (HADEP): The Travails of a Legal Kurdish Party in Turkey", *Journal of Muslim Minority Affairs*, cilt. 18, S. 1, ss. 129-38.
- BARKEY, Henri J. (2011), "Turkey and Iraq: The Making of a Partnership", *Turkish Studies*, cilt. 12, S.4, ss. 663-674
- BENGİO, Ofra. (2011), "The "Kurdish Spring" in Turkey and its Impact on Turkish Foreign Relations in the Middle East", *Turkish Studies*, cilt.12, S.4, ss.619-632.
- BRAYBROOKE, David & LINDBLUM, Charles E. (1963), *A Strategy of Decision*, Free Press.
- BRAUMOELLER, Bear F. (1997), "Deadly Doves: Liberal Nationalism and the Democratic Peace in the Soviet Successor States". *International Studies Quarterly*, cilt. 41, S. 3, ss. 375-402.
- ÇARKOĞLU, Ali. (2000), 'Geography of April 1999 Turkish elections', *Turkish Studies*, cilt.1, S.1, ss.149-171.
- ÇARKOĞLU, Ali. (2002), "The Rise of the New Generation Pro-Islamists in Turkey: The Justice and Development Party Phenomenon in the November 2002 Elections in Turkey", *South European Society and Politics*, cilt. 7, S.3, ss.123-156.
- ÇARKOĞLU, Ali. (2012), "Economic Evaluations vs. Ideology: Diagnosing the Sources of Electoral Change in Turkey, 2002-2011", *Electoral Studies*, cilt. 31, S. 3, ss.513-521.
- ÇİÇEK, Cuma. (2011), "Elimination or Integration of Pro-Kurdish Politics: Limits of the AKP's Democratic Initiative" *Turkish Studies*, cilt. 12, S. 1, ss. 15-26.
- DEMİRTAŞ, Birgül. (2003), "Turkish-Syrian Relations: From Friend "Esad" to Enemy "Esed", *Middle East Policy*, cilt. 20, S.1, ss. 11-120.
- DOYLE, Michael W. (1983), "Kant, Liberal Legacies, and Foreign Affairs". *Philosophy and Public Affairs*, cilt. 12, S. 3, ss. 205-235
- EFEĞİL, Ertan. (2011), "Analysis of the AKP Government's Policy towards the Kurdish Issue", *Turkish Studies*, cilt: 12, S: 1, ss. 27-40.
- ELİĞÜR, Banu. (2012), "Crisis in Turkish-Israeli Relations (December2008-June 2011): From Partnership to Enmity", *Middle Eastern Studies*, cilt. 48, S. 3, ss. 429-459,
- GELPİ, Christopher F & GRİESDORF, Michael. (2001), "Winners or Losers? Democracies in International Crisis, 1918-94", *American Political Science Review*, cilt. 95, S.3, ss. 633-647
- GOLDSTEİN, Judith & Keohane, Robert O. (1993), *Ideas and Foreign Policy: Beliefs, Institutions and Political Change*, Cornell University Press.
- GUNTER, Michael M. (1997), *The Kurds and The future of Turkey*, St. Martin Press, Newyork.
- GÜNEY, Aylin. (2002), 'The Peoples Democracy Party', *Turkish Studies*, cilt: 3, S. 1, ss. 122-137.
- HALE, William. (2003), *Türk Dış Politikası 1774-2000*, Çev. Petek Demir, İstanbul.
- HALPERİN, Morton H. at al (1974), *Bureaucratic Politics and Foreign Policy*, Brookings Institutions, Washington DC.
- HEPER, Metin. (2008), *Devlet ve Kürtler*, Doğan Kitap, İstanbul.
- HERMANN, Charles F. (1990), "Changing Course: When Governments Choose Redirect Foreign Policy", *International Studies Quarterly*, cilt. 34, S. 1, ss. 3-21.
- HÜRSOY, Siret (2013), "Turkey's Foreign Policy and Economic Interest in the Gulf", *Turkish Studies*, cilt: 14, S: 3, ss. 503-519.
- İÇDUYGU, Ahmet, ROMANO, David & SİRKEÇİ, İbrahim. (1999) "The Ethnic Question in an Environment of Insecurity: the Kurds in Turkey", *Ethnic and Racial Studies*, cilt. 22, S. 6, ss. 991-1010.
- JERVİS, Robert. (1976), *Perception and Misperception in International Politics*, Princeton University Press, Princeton.

- KEOHANE, Robert and NYE, Joseph. (1989), *Power and Interdependence: World Politics in Transition*, Little, Brown and Company, Boston.
- KESKİN, Funda. (2008), "Turkey's Trans-Border Operations in Northern Iraq: Before and after the Invasion of Iraq", *Research Journal of International Studies*, S. 8, ss. 59-75.
- KİRİŞÇİ, Kemal & WİNROW, Gareth M. (2000), *Kürt Sorunu: Kökeni ve Gelişimi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- KİRİŞÇİ, Kemal. (2011), "The Kurdish Issue in Turkey: Limits of European Union Reform", *South European Society and Politics*, cilt.16, S. 2, ss. 335-349
- KİRİŞÇİ, Kemal. (2012), " Turkey's Engagement with Its Neighborhood: A "Synthetic" and Multidimensional Look at Turkey's Foreign Policy Transformation", *Turkish Studies*, cilt. 13, S.3, ss. 319-341
- LOİZİDES, N. G. (2010), "State ideology and the Kurds in Turkey", *Middle Eastern Studies*, cilt. 46, S. 4, ss. 513-527.
- KILIÇ, H. Ayla. (1998), "Democratization, Human Rights and Ethnic Policies in Turkey", *Journal of Muslim Minority Affairs*, cilt.18, S. 1, ss.91-110
- KÖCHLER, Hans. (1995), *Democracy and the International Rule of Law: Propositions for an Alternative World Order*, Springer.
- LARRABEE, F. Stephen & TOL, Gönül. (2011), " Turkey's Kurdish Challenge," *Survival: Global Politics and Strategy*, cilt. 53, S.4, ss. 143-152
- MCDOWALL, D. (1996), *A Modern History of the Kurds*, I.B. Tauris, London.
- MESUT, Özcan, "From Distance to Engagement: Turkish Policy Towards the Middle East, Iraq and Iraqi Kurds," *Insight Turkey*, cilt. 13, S. 2, 2011, ss. 71-92.
- MUTLU, Server. (1996), "Ethnic Kurds in Turkey: A Demographic Study", *International Journal of Middle East Studies*, cilt. 28, ss. 517-541.
- ÖNİŞ, Ziya. (2012), "The Triumph of Conservative Globalism: The Political Economy of the AKP Era", *Turkish Studies*, cilt. 13, S.2, ss.135-152
- ÖZSOY, Ali E., Koç, İsmet & Toros, Aykut. (1992), "Türkiye'nin etnik Yapısının Anadil Sorunlarına göre Analizi", *Turkish Journal of Population Studies*, cilt. 14, ss. 87-115
- RAY, James Lee. (1998) "Does Democracy Cause Peace?", *Annual Review of Political Science*, ss. 27-46.
- RAY, James Lee. (2003), "A Lakatosian View of the Democratic Peace Research Program". In Colin and Miriam Fendius Elman (eds) *Progress in International Relations Theory*, MIT Press.
- ROBİNS, Philip. (2003), *Suits and Uniforms: the Turkish Foreign policy since the Cold War*, University of Washington Press, Seattle.
- ROMANO, David(2006) , *The Kurdish Nationalist Movement*, Cambridge University Press, NewYork.
- SARIGİL, Zeki. (2010), "Curbing Kurdish Ethno-nationalism in Turkey: an Empirical Assessment of Pro-Islamic and Socio-economic Approaches", *Ethnic and Racial Studies*, cilt. 33, S.3, ss.533-553
- SAYARI, Sabri. (2000), "Turkish Foreign Policy in the Post-Cold War Era: The Challenges of Multi-Regionalism", *Journal of International Affairs*, ss. 169-182.
- SECOR, A. J. (2001), "Ideologies in crisis: political cleavages and electoral politics in Turkey in the 1990s", *Political Geography*, cilt. 20, ss. 539-560.
- ŞAHİN, İsmet, and GÜLMEZ, Yener. (2000), "Efficiency of Education: The Case in Eastern and Southeastern Turkey." *Social Indicators Research*, cilt.49, ss. 213-36.
- SNYDER, Richard C. at al. (1962), *Foreign Policy Decision Making: An approach to the Study of International Politics*, Free Press, New York.
- SİRKECI, İbrahim. (2000), "Exploring the Kurdish Population in the Turkish Context, *Genus*, cilt. 56, S. 1-2, ss. 149-175.
- TAYFUR, M. Fatih & GÖYMEN, Korel. (2002), "Decision-Making in Turkish Foreign Policy: The Caspian Oil Pipeline Issue", *Middle Eastern Studies*, ss. 101-122.

- TEZCÜR, Güneş Murat. (2009), "Kurdish Nationalism and Identity in Turkey: A Conceptual Reinterpretation", *European Journal of Turkish Studies*, cilt.10, ss. 2-17.
- VAN BRUINESSEN, Martin. (1998) , "Shifting National and Ethnic Identities", *Journal of Muslim Minority Affairs*, cilt. 18, S. 1, ss. 39-52.
- VİOTTİ, Paul R. & KAUPPI, Mark V. (1998), *International Relations Theory: Realism, Pluralism, Globalism, and Beyond*, Allyn and Bacon, Boston, London.
- WALLERSTEIN, Immanuel. (1974), *The Modern World-System*, Academic Press, New York.
- WALTZ, Kenneth. (1979), *Theory of International Politics*, McGraw Hill, New York.
- WEART, Spencer R. (1998), *Never at War*, Yale University Press.
- WENDT, Alexander. (1992), "Anarchy is What States Make of It: the Social Construction of Power Politics", *International Organization*, cilt.46, S.2, ss. 391-425.
- WHITE, Paul J. (1998), "Economic Marginalization of Turkey's Kurds: the Failed Promise of Modernization and Reform", *Journal of Muslim Minority Affairs*, cilt. 18, S. 1, ss. 139-58.
- YALÇIN MOUSSEAU, Demet. (2012), "An Inquiry into the Linkage among Nationalizing Policies, Democratization, and Ethno-Nationalist Conflict: the Kurdish Case in Turkey", *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity*, cilt. 40, S. 1, ss. 45-62.
- YALVAÇ, Faruk. (2012), "Strategic Depth or Hegemonic Depth? A Critical Realist Analysis of Turkey's Position in the World System", *International Relations*, cilt. 26, S.2, ss. 165-180.
- YAVUZ, Hakan. (1998), "A Preamble to the Kurdish Question: the Politics of Kurdish Identity", *Journal of Muslim minority Affairs*, cilt. 18, S. 1, ss. 114-143.
- YAVUZ, Hakan & ÖZCAN ,Nihat A. (2006), "The Kurdish Question and Turkey's Justice and Development Party", *Middle East Policy*, cilt. 13, S. 1, ss. 102-19.

ANASINIFINA DEVAM EDEN ÇOCUKLARIN ANNELERİNİN ANNE TUTUMLARININ İNCELENMESİ (ÇORUM İLİ ÖRNEĞİ)

Derya ATABEY*

Atıf/©: *Atabey, Derya (2017). Anasınıfına Devam Eden Çocukların Annelerinin Anne Tutumlarının İncelenmesi (Çorum İli Örneği), Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 10, Sayı 1, Haziran 2017, ss. 145-168*

Özet: *Bu araştırma, anasınıfına devam eden çocukların annelerinin anne tutumlarının incelenmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın çalışma grubunu, Çorum il merkezinde yer alan ilköğretime bağlı anasınıfına devam eden çocukların anneleri oluşturmuştur. Her sınıftan sekiz çocuğun annesine ulaşılarak toplam 348 anneyle çalışılmıştır. Araştırmada veri toplama aracı olarak araştırmacı tarafından hazırlanan “Kişisel Bilgi Formu” ve Karabulut Demir ve Şendil (2008) tarafından geliştirilen “Ebeveyn Tutum Ölçeği (ETÖ)” kullanılmıştır. “Kişisel Bilgi Formu” ve “Ebeveyn Tutum Ölçeği” ile elde edilen veriler SPSS 20 paket programı ile analiz edilmiştir. “Mann - Whitney U” “Kruskal -Wallis H” testlerinden ve “Korelasyon analizlerinden” yararlanılmıştır. Anlamlılık düzeyi olarak 0,05 alınmıştır. Araştırma sonucunda; çocuğun cinsiyetinin annenin “Demokratik” tutumunda etkili olduğu, çocuğun okul öncesi eğitime devam etme süresinin, annenin öğrenim durumunun, annenin çalışma durumunun ve annenin aylık gelirin annenin “Aşırı koruyucu” tutumunda etkili olduğu, çocuğun doğum sırasının, annenin yaşının ve çocuk sayısının anne tutumunda etkili olmadığı saptanmıştır. Bu sonuçlar doğrultusunda; eğitimcilere annelere ve araştırmacılara yönelik öneriler sunulmuştur.*

Anahtar Kelimeler: *Anne Tutumu, Okul Öncesi Dönem, Çocuk.*

A Study into the Mother Attitudes of the Mothers Having a Child Attending to a Kindergarten City of Çorum Sample

Citation/©: Atabey, Derya (2017). A Study into the Mother Attitudes of the Mothers Having a Child Attending to a Kindergarten City of Çorum Sample, Hitit University Journal of Social Sciences Institute, Year 10, Issue 1, June 2017, pp. 145-168

Abstract: This study was carried out to investigate the mother attitudes of the mothers with a child attending to a kindergarten. The working group of the study was made up of the mothers of the children attending to a kindergarten acting under a primary school in the city centre of Çorum. The mothers of eight children in each class were reached and the study was carried out over 348 mothers in total. As a data collection tool, "Personal Information Form" prepared by the researcher and "Parent Attitude Scale" (PAS) that was developed by Karabulut Demir and Şendil (2008) were used. The data obtained through "Personal Information Form" and "Parent Attitude Scale" was analysed in the software package program of SPSS 20. "Mann Whitney U", "Kruskal Wallis-H" tests and "Correlation analysis" were used. The level of significance was taken as 0.05. At the end of the study, it was found that the gender of the child was effective on the democratic attitude of the mother, the period of attending to a preschool education institution, the educational status of the mother, the working status of the mother and the monthly income of the mother had an effect on the overprotecting attitude of the mother, and that the birth rank of the child, the age of the mother and the number of children did not have an effect on the attitude of the mother. Depending on these findings, some recommendations were proposed for educator, mothers and researchers.

Keywords: Mother Attitude, Preschool Period, Child.

I. GİRİŞ

Yaşamın eşsiz bir dönemi olan erken çocukluk dönemi, giderek gelişimin kritik bir dönemi olarak görülmektedir (Bornstein ve Bornstein, 2014: 1; Akt. Ansari ve Crosnoe, 2015: 139). Çocuklar en yoğun ilişkilerini aileleriyle kurdukları için çocukların gelişimlerinde en önemli unsur aile ve ev ortamıdır (Akt. Rubin ve Chung, 2006: 15; Akt. Porumbu ve Necşoi, 2013: 707; Akt. Ward, 2013:1; Tatlı, Selimoğlu ve Bademci, 2012: 101). Bir çocuk için aile ilk sosyal ve eğitim çevresidir (Akt. Porumbu ve Necşoi, 2013: 707).

Ailede çok boyutlu ve çok farklı ilişkiler görülür. Çocuklar ailelerin davranışlarını etkilerken ailelerde çocukların davranışlarını etkiler (Azkeskin vd., 2013: 75). Çocukların sağlıklı gelişimleri için aile içindeki psiko-sosyal iklim, anne babaların birbirleriyle ve çocuklarıyla kurdukları ilişkinin niteliği

oldukça önemlidir ve çocuğa doğrudan etkileri çok açıktır (Akt. Porumbu ve Necşoi, 2013: 707; Öngider, 2013: 437; Coşkun ve Baş, 2015: 196, Akt. Rubin ve Chung, 2006: 15). Ebeveyn ve çocuk arasındaki ilişki çocukların sosyal (Özbey, 2010: 9), duygusal (Hudson, 2013: 1), kişilik, psikolojik (Öngider, 2013: 437), psiko- sosyal (Tocu, 2014: 153) ve davranış gelişiminde çok önemli bir etkidir (Barnett vd. 2010: 43).

Aile üyeleri tarafından sunulan davranış modelleri ve bilinçli eğitim stratejileri çocukların eğitim başarılarını ve kişisel gelişimlerini belirler (Akt. Porumbu ve Necşoi 2013: 707). Çocuklar anne babalarıyla özdeşim kurdukları için anne babanın davranış kalıpları çocukların kimlik kazanımları için önemli bir etkiye sahiptir (Akt. Pekdoğan, 2016: 427) ve aileler doğrudan ya da dolaylı olarak çocuklarının olumlu davranışlarını destekleyebilirler. Ebeveyn tutumları, çocuğun sosyal ve duygusal gelişim sürecinin sağlıklı gerçekleşebilmesinde, olumlu ya da olumsuz davranış biçimlerini kazanmalarında (Özbey, 2010: 9), bir birey olarak kendilerini tanımalarında, kendi benliğine yönelik sağlıklı algı geliştirmelerinde, diğer bireylerle kuracakları iletişimde, çevresindeki insanları tanımalarında ve onlara karşı güven oluşturmalarında, yaşadığı toplumun sosyo - kültürel özelliklerini benimsemelerinde ve toplum kurallarını öğrenmelerinde (Tezel Şahin ve Cevher 2007: 776), temel alışkanlıkları kazanmalarında (Turan vd. 2010: 15), sosyalleşmelerinde ve sosyal kuralları öğrenmelerinde (Azkeskin vd., 2013: 74), öz düzenleme becerilerini kazanmalarında (Akt. Pianta, 2012: 305), yaşamının sonraki dönemleri ve yetişkinlik dönemlerinde (Öngider, 2013: 437), öncelikle kendilerine, daha sonra da yaşadığı dünyaya faydalı bir birey olmalarında, başarılı olmalarında (Akt. Ward, 2013:1) son derece önemlidir.

Duygusal etkileşimin güçlü, ilişkilerin dengeli olduğu aile ortamında, sevgi ve güven içinde büyüyen çocuklar, gelişimleri için gerekli deneyimleri elde edebilirler (Turan vd., 2010: 13). Aile içinde kendine değer verildiğini hisseden, ihtiyaçları karşılanan, olumlu davranışları desteklenen ve yanlış davranışları konuşularak düşünmesi sağlanan çocuklar, toplumsal hayata kolay uyum sağlayacaktır (Tezel Şahin ve Cevher, 2007: 776). Ebeveynlik ve çocukların anti sosyal davranışları arasındaki ilişki oldukça açıktır ve yetersiz ebeveynlik çocuklarda davranış problemlerinin oluşması ve ilerlemesi için önemli bir risktir (Waller vd., 2012 : 946; Öngider, 2013: 437).

Ebeveyn tutumları ebeveyn çocuk ilişkisinin temelini oluşturur (Azkeskin vd., 2013: 74). Çocukların ilk öğretmenleri olan aileler, çocuklarıyla kurdukları ilişkide göstermiş oldukları tutum ve ilişkinin sıklığı bakımından farklılıklar gösterirler (Akt. Pianta, 2012: 305). Ebeveyn tutumları ise özel inançlardan, düşüncelerden, hislerden, ebeveynlerin kendi anne babalarının davranışlarından, kitaplardan, web sitelerinden, formal ya da informal tavsiyelerden etkilenir (Grusec ve Danyliuk, 2014: 1).

Karabulut Demir ve Şendil (2008) tarafından geliştirilen ve bu araştırmada veri toplama aracı olarak kullanılan “Ebeveyn Tutum Ölçeği”ni oluşturan “Demokratik”, “Otoriter”, “Aşırı koruyucu” ve “İzin verici” tutumlara ilişkin açıklamalara yer verilmiştir.

Demokratik Tutum

Ebeveyn tutumları arasında en etkili ve doğru olan tutum demokratik tutumdur (Tatlı, Selimoğlu ve Bademci, 2012: 102). Aile bireyleri arasında dengeli davranışlar görülür. Karşılıklı hak ve sorumluluklarla birlikte uyulması gereken kurallar vardır. Davranışlar ölçülü ve tutarlıdır. Çocuğun kişiliğinin dengeli biçimde gelişmesi desteklenir (Güler vd., 2010: 38 -39). Ebeveynlerin çocukların üzerindeki kontrolü fazladır ancak bu tür ebeveynler çocuklarının otonomi kazanımlarını ve bağımsız davranışlarını destekler (Altay ve Güre, 2012: 2700) ve çocuklar deneyim kazanmaları için cesaretlendirilirler. Kurallar gerektiğinde esnek olabilir (Güler vd., 2010: 38-39). Ebeveynler çocukların ihtiyaçlarına karşı duyarlıdır. Sabırlı, ilgili ve sevecen bir tutum gösterirler (Altay ve Güre, 2012: 2700). Demokratik tutuma sahip ebeveynlerle büyüyen çocuklar, fikirlerini özgürce ifade ederler, kuralları sorgularlar ve alternatif çözüm yolları sunarlar. Girişimci, yaratıcı, paylaşımcı ve benlik algısı yüksek bireyler olurlar (Pekşen Akça, 2012: 4).

Otoriter Tutum

Otoriter tutuma sahip ebeveynler otoritelerini keskin bir şekilde kullanırlar. Çocuklarına karşı duyarlı değildirler (Akt. Terry, 2004: 88). Çocuklarına düşük düzeyde sevgi ve şefkat gösterirler (Akt. Altay ve Güre 2012: 2700). Çocuklarına gösterdikleri ilgi az iken beklentileri üst düzeydedir. İtaat ve cezaya önem verirler (Akt. Terry, 2004: 88; Akt. Chan ve Koo, 2011: 386). Çocuklarıyla olan iletişimlerinde hoşgörüyü göstermezler. Çocuklarından ebeveynleriyle aynı fikirde olmadıkları zaman kendilerini ifade etmelerini

beklemezler. Açıklama olmaksızın itaat etmelerini beklerler (Akt. Terry, 2004: 88). Çok ilgili ve koruyucu ya da ihmal edici olurlar (Akt. Chan ve Koo, 2011: 386). Otoriter tutuma sahip ebeveynlerle büyüyen çocukların öfkeli oldukları, dışa yönelim ve uyum sorunu yaşadıkları, özsayıgılarının düşük, kaygı düzeylerinin ise yüksek olduğu görülmektedir (Akt. Sak vd., 2015: 973).

Aşırı Koruyucu Tutum

Anne babaların en önemli sorumluluklarından biri çocuklarını tehlikelere karşı korumak ve kontrol etmektir ancak ebeveynlerin koruyucu tutumu, çocukların gelişimini sınırlandıracak düzeyde olmamalıdır (Çağdaş, 2012: 139). Aşırı koruyucu anne babalar çocuklarına derin duygusal bir bağ ile bağlanırlar. Çocukları için sebepsiz yere aşırı kaygı içindedirler. Bu kaygıdan dolayı çocuklarını aşırı koruma ihtiyacı içinde hissederler. Çocuğa gereğinden fazla özen gösterirler (Babaroğlu, 2014: 37-38). Ebeveynler çocuklarını korudukları düşüncesiyle çocuklarının yerine karar vermekte ve çocukların bütün davranışlarını sınırlandırmaktadırlar. Ebeveynlerin çocuklarına olan ilgisi ve onları korumak istemeleri oldukça normal iken aşırı koruma ve gereğinden fazla kontrol çocukların istenmeyen davranışlar göstermesine neden olmakta ve aşırı korunan çocuklar ihtiyaçlarını ebeveynlerinin karşılamasını beklemektedirler (Güler vd., 2010: 40).

İzin Verici Tutum

İzin verici tutuma sahip ebeveynler, çocuklarına karşı sıcak ve sevecen olmalarına rağmen, çocuklarına karşı çok fazla özgürlük tanırırlar ve çocuklarının davranışlarını yeteri kadar kontrol etmezler (Altay ve Güre 2012: 2700). İzin verici ebeveynler samimi ve hoşgörülü ancak kontrolsüzdürler. İzin verici tutuma sahip ebeveynlerle büyüyen çocuklar daha az kendini kontrol eden ve daha az araştıran olma eğilimindedirler (Papalia ve Feldman, 2011:301).

II. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Aile toplumun devamlığını sağlayan sosyal bir yapıdır. Sağlıklı bireylerin ve sonuçta sağlıklı toplumun oluşması ve gelişmesi temelde çocuğun gelişimine bağlıdır (Azkeskin vd., 2013: 74; Şanlı ve Öztürk, 2012: 33; Turan vd., 2010: 13). Çocuğun gelişimindeki en önemli faktör ise kuşkusuz anne baba çocuk ilişkisidir. Anne babaların, çocuklarının gelişimlerine etkileri nedeniyle çocukları için en önemli modeldirler. Çocuklar en yakınındaki

modellerle yani ebeveynleriyle özdeşim kurarak kendi kişiliklerini şekillendirirler (Şanlı ve Öztürk, 2012: 33; Yoleri ve Taşdelen Karçkay, 2015: 121; Uyanık Balat, 2007: 90). Anne babanın çocuk yetiştirme tutumları, bu tutumların nelerden etkilendiği ve çocuğu nasıl etkilediği konusunda bilgisinin artması bir toplum için son derece önem taşımaktadır (Şanlı ve Öztürk, 2012: 33). Özellikle okul öncesi dönemde çocuk yetiştirme tutumlarının değerlendirilmesi önemlidir (Yoleri ve Taşdelen Karçkay, 2015 : 121). Dolayısıyla son yıllarda psikoloji sosyoloji ve ekonominin aileye olan yatırımı, çocukların gelişimleri için yapılan harcamalar ve ayrılan zaman giderek artmaktadır (Akt. Ansari ve Crosnoe, 2015: 140). Bu yüzden, ebeveyn tutumlarının ve bu tutumları etkileyen faktörlerin belirlenmesi ve aile çocuk ilişkilerin nasıl geliştirilebileceğine ilişkin kapsamlı çalışmaların yapılması gerekmektedir (Tezel Şahin ve Cevher, 2007: 786). Geçmişten günümüze kadar (Turan vd., 2010: 13) anne baba tutumları ile ilgili araştırmalar yapılmasına ve bu araştırmalar son yıllarda artış göstermesine (Akt. Öztürk ve Giren, 2015: 479) rağmen Çorum il merkezinde daha önce böyle bir çalışmanın yapılmadığı tespit edilmiştir. Ebeveyn tutumları, ebeveynlerin çocuklarının nasıl bireyler olmaları ile ilgili beklentilerinden ve gelişimlerinin her bir aşamasında onlara nasıl davranmaları gerektiği hakkındaki inançlarından etkilenir. Aile inançları ise kültürden kültüre değişir (Akt. Trawick Smith, 2014: 484). Ebeveynlik zamanla ve kültürle değişen oldukça karmaşık bir konudur (Sommer, 2012: 115; Şanlı ve Öztürk, 2015: 240). Dolayısıyla Çorum il merkezinde böyle bir çalışmanın yapılmasının gerekliliği ortaya çıkmıştır. Anasınıfına devam eden çocukların annelerinin, anne tutumlarının incelenmesi ile elde edilen sonuçların anne babalara, eğitimcilere ve araştırmacılara ışık tutacağı düşünülmektedir. Tüm bu hususlardan yola çıkarak, bu araştırma, Çorum il merkezinde yer alan ilköğretime bağlı anasınıflarına devam eden çocukların annelerinin anne tutumlarının bazı değişkenlere göre incelenmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir.

III. YÖNTEM

A. Araştırmanın Deseni

Bu araştırma, anasınıfına devam eden çocukların annelerinin anne tutumlarının farklı değişkenlerle olan ilişkisinin incelenmesi amacıyla gerçekleştirildiği için bu araştırmada genel araştırma türlerinden ilişkisel araştırma yöntemi kullanılmıştır (Büyüköztürk vd.,2012:23).

B. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu Çorum ili merkezinde yer alan, ilköğretime bağlı anasınıfına devam eden çocukların anneleri oluşturmuştur. Her sınıftan rastgele seçilen sekiz çocuğun annesine ulaşılarak toplam 348 anneye çalışılmıştır.

C. Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak; araştırmacı tarafından hazırlanan demografik bilgilere ait soruların yer aldığı “Kişisel Bilgi Formu” ve Karabulut Demir ve Şendil (2008) tarafından geliştirilen “Ebeveyn Tutum Ölçeği (ETÖ)” kullanılmıştır.

D. Kişisel Bilgi Formu

“Kişisel Bilgi Formu” nda; çocuğun cinsiyeti, doğum sırası, çocuğun okul öncesi eğitime devam etme süresi, annenin öğrenim durumu, annenin çalışma durumu, annenin yaşı, annenin sahip olduğu çocuk sayısı ve annenin geliri ile ilgili bilgiler yer almaktadır.

E. Ebeveyn Tutum Ölçeği (ETÖ)

Ebeveyn Tutum Ölçeği (ETÖ) anne ve babaların, 2-6 yaş arasındaki çocuklarını yetiştirirken gösterdikleri ebeveynlik tutumlarının belirlenmesi amacıyla Karabulut Demir ve Şendil (2008) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek 2-6 yaş arasında çocuğu olan ebeveynlerin, formu doldurmaları yolu ile uygulanmaktadır. Ölçek; “Her zaman”, “Çoğu zaman”, “Bazen”, “Nadiren”, “Hiçbir zaman” şeklindeki beşli likert tipi ölçme aracıdır. Ölçek; “Demokratik”, “Otoriter”, “Aşırı koruyucu” ve “İzin verici” olmak üzere dört boyuttan oluşmuştur. “Demokratik” tutum boyutu; 17 madde, “Otoriter” tutum boyutu, 11 madde, “Aşırı koruyucu” tutum boyutu, 9 madde, “İzin verici” tutum boyutu 9 madde olmak üzere toplam 46 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin Cronbach alfa değerleri “Demokratik” boyut .83, “Otoriter” boyut .76, “Aşırı koruyucu” boyut .75 ve “İzin verici” boyut ise .74’ tür.

F. Verilerin İstatistiksel Analizi

“Kişisel Bilgi Formu” ve “Ebeveyn Tutum Ölçeği” ile elde edilen veriler SPSS 20 paket programı ile analiz edilmiştir. Değişkenlerin normal dağılımdan gelme durumları araştırılırken birim sayıları nedeniyle Shapiro Wilk’s’ den yararlanılmıştır. Gruplar arasındaki farklılıklar incelenirken değişkenlerin

normal dağılımdan gelmemesi nedeniyle “Mann - Whitney U” ve “Kruskal - Wallis H” testleri kullanılmıştır. “Kruskal -Wallis H” testinde anlamlı farklılıkların görülmesi durumunda “Post-Hoc” testi ile aralarında farklılık olan gruplar belirlenmiştir. Korelasyon analizi yapılmıştır. Anlamlılık düzeyi olarak 0,05 kullanılmıştır.

IV. BULGULAR ve TARTIŞMA

Tablo 1’ de demografik özelliklere ilişkin bilgiler yer almaktadır.

Tablo 1. Demografik Özelliklere İlişkin Dağılım Tablosu

		n	%
Çocuğun cinsiyeti	Kız	182	52,3
	Erkek	166	47,7
	Toplam	348	100,0
Çocuğun doğum sırası	Birinci çocuk	145	41,6
	İkinci çocuk	152	43,7
	Üçüncü çocuk	41	11,8
	Dördüncü çocuk ve üzeri	10	2,9
Çocuğun okul öncesi eğitime devam etme süresi	Toplam	348	100,0
	1 yıl	239	68,7
	2 yıl	84	24,1
	3 yıl ve üzeri	25	7,2
	Toplam	348	100,0
Annenin öğrenim durumu	İlkokul mezunu	99	28,5
	Ortaokul mezunu	91	26,1
	Lise mezunu	92	26,4
	Üniversite mezunu ve üzeri	66	19,0
Annenin çalışma durumu	Toplam	348	100,0
	Evet	78	22,4
	Hayır	270	77,6
	Toplam	348	100,0

Tablo 1’de demografik özelliklere ilişkin frekans dağılımları incelendiğinde; örnekleme dahil edilen annelerin çocuklarının, % 52,3’nün kız, % 47,7’sinin erkek olduğu, % 41,6’sının birinci çocuk, % 43,7’sinin ikinci çocuk, % 11,8’nin üçüncü çocuk, % 2,9’nun dördüncü çocuk ve üzeri olduğu,

% 68,7'sinin bir yıl, % 24,1'nin iki yıl, % 7.2'sinin üç yıl ve üzeri okul öncesi eğitim kurumuna devam ettiği, annelerin % 28.5'nin ilkokul mezunu, % 26.1'nin ortaokul mezunu, % 26.4'nün lise mezunu, % 19.0'nın üniversite mezunu ve üzeri olduğu, annelerin % 22.4' nün çalıştığı, % 77.6'sının ise çalışmadığı görülmektedir.

Tablo 2'de annenin yaşı, çocuk sayısı ve aylık gelirine ilişkin bilgiler yer almaktadır.

Tablo 2. Annenin Yaşı, Çocuk Sayısı ve Aylık Gelirine İlişkin Dağılım Tablosu

	n	Mean	Median	Minimum	Maximum	ss
Annenin yaşı	348	32,2	32,0	21,0	47,0	4,9
Çocuk sayısı	348	2,1	2,0	1,0	5,0	0,7
Aylık gelir	348	2219,4	2500,0	0,0	6500,0	1086,6

Tablo 2'de annenin yaşı, çocuk sayısı ve aylık gelirine ilişkin dağılımları incelendiğinde; annelerin yaş ortalamasının 32, en düşük yaşa sahip annenin 21, en yüksek yaşa sahip annenin ise 47 olduğu, annelerin sahip olduğu çocuk sayılarının ortalamasının 2, en az çocuğa sahip olanın tek çocuğa, en çok çocuğa sahip olanın 5 çocuğa sahip olduğu, annelerin ortalama aylık gelirlerinin 2219 TL en az aylık gelire sahip annenin hiç gelirin olmadığı, en çok aylık gelire sahip annenin ise 6500 TL gelire sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 3'de çocuğun cinsiyetine göre anne tutumlarına ilişkin Mann - Whitney U testi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 3'de çocuğun cinsiyetine göre anne tutumlarına ilişkin Mann - Whitney U testi sonuçları incelendiğinde; "Demokratik" tutum puanlarına bakıldığında, kız çocuğa sahip annelerin ortalama puanının 73,89, erkek çocuğa sahip annelerin ortalama puanının 75,70 olduğu görülmektedir. Çocuğun cinsiyetine göre anne tutumlarına ilişkin "Demokratik" tutum ortalama puanları karşılaştırıldığında, kız çocuğa sahip annelerin "Demokratik" tutum ortalama puanlarının anlamlı derecede düşük olduğu saptanmıştır ($p < 0,05$). Çocuğun cinsiyetinin annenin "Demokratik" tutumunda etkili olduğu ve annelerin erkek çocuklarına karşı daha "Demokratik" tutuma sahip oldukları belirlenmiştir. Çocuğun cinsiyetine göre anne tutumlarına ilişkin "Otoriter", "Aşırı koruyucu" ve "İzin verici"

tutum ortalama puanları karşılaştırıldığında, istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın olmadığı tespit edilmiştir ($p>0,05$).

Yapılan bu çalışmada annelerin erkek çocuklarına daha demokratik davranmasının, kültürün etkisinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Kültür ve kültürel farklılıklar ebeveynliği etkileyen önemli bir faktördür (Rubin ve Chung, 2006: 15). Temel kültürel farklılıkların yanı sıra görece homojen kültürlerde bile ebeveynlerin çocuk yetiştirme tutumlarında belirgin farklılıklar görülmektedir (Sümer, Gündoğdu Aktürk ve Helvacı 2010: 45). Yapılan bazı çalışmalarda bu bulgudan farklı olarak çocuğun cinsiyetinin anne tutumlarında etkili olmadığı saptanmıştır (Aktürk, 2015; Şahin Zeteroğlu, 2014; Aktaş Özkafacı, 2012; Şentürk, 2007).

Tablo 3. Çocuğun Cinsiyetine Göre Anne Tutumlarına İlişkin Mann - Whitney U Testi Sonuçları

	Cinsiyet	Mann-Whitney U Testi								
		n	Mean	Median	Min.	Max.	ss	Sıra Ort.	z	p
Demokratik	Kız	182	73,89	75,00	44,00	85,00	6,70	159,88		
	Erkek	166	75,70	77,00	55,00	85,00	6,61	190,53	-2,8	0,004*
	Toplam	348	74,75	76,00	44,00	85,00	6,71			
Otoriter	Kız	182	21,72	21,00	11,00	41,00	5,28	177,56		
	Erkek	166	21,59	21,00	11,00	38,00	5,86	171,15	-0,595	0,552
	Toplam	348	21,66	21,00	11,00	41,00	5,56			
Aşırı Koruyucu	Kız	182	35,31	36,50	19,00	45,00	5,95	173,05		
	Erkek	166	35,40	36,00	20,00	45,00	6,10	176,09	-0,282	0,778
	Toplam	348	35,35	36,00	19,00	45,00	6,01			
İzin Verici	Kız	182	20,12	20,00	10,00	33,00	4,76	170,84		
	Erkek	166	20,44	21,00	9,00	36,00	4,89	178,51	-0,712	0,477
	Toplam	348	20,27	20,00	9,00	36,00	4,82			

* $p<0.05$

Tablo 4'de çocuğun doğum sırasına göre anne tutumlarına ilişkin Kruskal - Wallis H testi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 4. Çocuğun Doğum Sırasına Göre Anne Tutumlarına İlişkin Kruskal - Wallis H Testi Sonuçları

		Doğum Sırası					Kruskal - Wallis H Testi			
		n	Mean	Median	Min	Max	ss	Sıra Ort.	H	p
Demokratik	Birinci çocuk	145	75,6	77	55	85	6,2	186,94	5,435	0,143
	İkinci çocuk	152	74,03	75	44	85	7,14	164,39		
	Üçüncü çocuk	41	73,9	75	55	84	6,87	160,67		
	Dördüncü çocuk ve üzeri	10	77	77	66	84	5,16	204,55		
	Toplam	348	74,75	76	44	85	6,71			
Otoriter	Birinci çocuk	145	22,31	22	11	38	5,72	187,02	4,852	0,183
	İkinci çocuk	152	21,2	21	11	41	5,26	165,69		
	Üçüncü çocuk	41	20,8	20	11	32	5,78	158,24		
	Dördüncü çocuk ve üzeri	10	22,7	23	13	33	6,24	193,45		
	Toplam	348	21,66	21	11	41	5,56			
Aşırı Koruyucu	Birinci çocuk	145	35,5	37	21	45	6,04	176,96	3,608	0,307
	İkinci çocuk	152	34,86	36	20	45	6,28	166,96		
	Üçüncü çocuk	41	35,9	37	19	45	5,16	181,57		
	Dördüncü çocuk ve üzeri	10	38,4	38	32	43	3,86	224,35		
	Toplam	348	35,35	36	19	45	6,01			
İzin Verici	Birinci çocuk	145	20,48	20	11	36	4,86	176,52	1,213	0,75
	İkinci çocuk	152	20,31	20,5	9	30	4,55	176,45		
	Üçüncü çocuk	41	19,41	18	9	29	5,56	158,44		
	Dördüncü çocuk ve üzeri	10	20,3	21,5	10	26	5,25	181,4		
	Toplam	348	20,27	20	9	36	4,82			

*p<0.05

Tablo 4’de çocuğun doğum sırasına göre anne tutumlarına ilişkin Kruskal - Wallis H testi sonuçları incelendiğinde; çocuğun doğum sırasına göre anne tutumlarına ilişkin “Demokratik”, “Otoriter”, “Aşırı koruyucu” ve “İzin verici” tutum ortalama puanları karşılaştırıldığında, istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın olmadığı tespit edilmiştir (p>0,05).

Begde (2015) ve Tezel Şahin ve Özyürek (2008) ve tarafından yapılan araştırmalarda; çocuğun doğum sırasının anne tutumlarını etkilemediği sonucuna varılmıştır. Bu sonuçların araştırma bulgumuzu destekler nitelikte olduğu görülmektedir.

Tablo 5’de çocuğun okul öncesi eğitim kurumuna devam etme süresine göre anne tutumlarına ilişkin Kruskal -Wallis H testi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 5. Çocuğun Okul Öncesi Eğitim Kurumuna Devam Etme Süresine Göre Anne Tutumlarına İlişkin Kruskal -Wallis H Testi Sonuçları

		Okul Öncesi Eğitime Devam Etme Süresi					Kruskal-Wallis H testi			
		n	Mean	Median	Min.	Max.	ss	Sıra Ort.	H	p
Demokratik	1 yıl	239	74,51	76,00	55,00	85,00	6,90	171,77	1,12	0,571
	2 yıl	84	74,99	76,00	44,00	84,00	6,43	176,56		
	3 yıl ve üzeri	25	76,24	77,00	67,00	85,00	5,66	193,66		
	Toplam	348	74,75	76,00	44,00	85,00	6,71			
Otoriter	1 yıl	239	21,89	21,00	11,00	41,00	5,70	178,62	1,4	0,505
	2 yıl	84	21,05	20,00	12,00	33,00	5,22	163,98		
	3 yıl ve üzeri	25	21,48	21,00	14,00	35,00	5,28	170,42		
	Toplam	348	21,66	21,00	11,00	41,00	5,56			
Aşırı Koruyucu	1 yıl	239	36,35	37,00	19,00	45,00	5,70	190,94	27,6	0,001*
	2 yıl	84	34,14	34,00	22,00	45,00	5,85	152,62		
	3 yıl ve üzeri	25	29,88	29,00	20,00	40,00	5,98	90,90		
	Toplam	348	35,35	36,00	19,00	45,00	6,01			
İzin Verici	1 yıl	239	20,19	20,00	9,00	36,00	5,14	172,41	0,374	0,831
	2 yıl	84	20,43	20,00	12,00	28,00	4,00	177,97		
	3 yıl ve üzeri	25	20,52	21,00	12,00	27,00	4,27	182,78		
	Toplam	348	20,27	20,00	9,00	36,00	4,82			

*p<0.05

Tablo 5’de çocuğun okul öncesi eğitim kurumuna devam etme süresine göre anne tutumlarına ilişkin Kruskal - Wallis H testi sonuçları incelendiğinde; “Aşırı koruyucu” tutum puanlarına bakıldığında, çocuğu okul öncesi eğitim kurumuna bir yıl devam eden annelerin “Aşırı koruyucu” tutum ortalama puanınının 36.35, iki yıl devam eden annelerin “Aşırı koruyucu” tutum

ortalama puanın 34.14, üç yıl ve daha fazla devam eden annelerin “Aşırı koruyucu” tutum ortalama puanının 29.88 olduğu görülmektedir. Çocuğun okul öncesi eğitim kurumuna devam etme süresine göre anne tutumlarına ilişkin “Aşırı koruyucu” tutum ortalama puanları karşılaştırıldığında, istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın olduğu saptanmıştır ($p < 0,05$). Çocuğu okul öncesi eğitim kurumuna 3 yıl ve üzerinde devam eden annelerin “Aşırı koruyucu” tutum puanı, çocuğu okul öncesi eğitim kurumuna 1 ve 2 yıldır devam edenlere göre, çocuğu okul öncesi eğitim kurumuna 2 yıldır devam edenlerin “Aşırı koruyucu” tutum puanı ise çocuğu okul öncesi eğitim kurumuna 1 yıldır devam edenlere göre anlamlı derecede düşüktür. Çocuğun okul öncesi eğitim kurumuna devam etme süresi arttıkça, annenin “Aşırı koruyucu” tutumunun azaldığı tespit edilmiştir. Çocuğun okul öncesi eğitim kurumuna devam etme süresine göre anne tutumlarına ilişkin “Demokratik”, “Otoriter”, “İzin Verici” tutum ortalama puanları karşılaştırıldığında, istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmektedir ($p > 0,05$).

Okul öncesi eğitime daha uzun süre devam eden çocukların annelerinin daha az aşırı koruyucu tutuma sahip olmasının, okul öncesi eğitim kurumlarında, okul aile işbirliği kapsamında gerçekleştirilen ebeveyn öğretmen iletişiminin ve aile katılımı çalışmalarının, anne baba eğitim programlarının etkisi olduğu söylenilebilir.

Kurumsal okul öncesi eğitimle bütünleştirilmiş aile eğitimi ile okul öncesi eğitim kurumlarında, anne babaların programa katılımını sağlamak için veli toplantıları, konferanslar, ev ziyaretleri, yazılı iletişim yolları vb. farklı eğitim çalışmaları uygulanarak anne babalara ulaşılmaktadır (Tezel Şahin ve Özyürek, 2012: 25). Yapılan araştırmalar, okul ile işbirliği içinde olan anne babaların çocuk gelişimi ve eğitimiyle ilgili bilgi düzeylerinin arttığını göstermektedir (Tezel Şahin ve Özyürek, 2012: 55). Uyanık Balat (2007) tarafından yapılan araştırmada; okul öncesi eğitimden yararlanmayan çocukların ailelerinin çok daha fazla düzeyde “Aşırı koruyucu” ve “Sıkı disiplin” tutumunu benimsedikleri ve okul öncesi eğitimden yararlanma süreleri ile bu tutumlar arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki olduğu bulunmuştur. Çocukların okul öncesi eğitimden yararlanma düzeyleri ile anne babaların “Demokratik” tutumu arasında anlamlı bir ilişki olmadığı belirtilmiştir.

Tablo 6'da öğrenim durumuna göre anne tutumlarına ilişkin Kruskal -Wallis H testi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 6. Öğrenim Durumuna Göre Anne Tutumlarına İlişkin Kruskal - Wallis H Testi Sonuçları

		Öğrenim Durumu					Kruskal -Wallis H Testi				
		n	Mean	Median	Min	Max	ss	Sıra Ort.	H	p	
Demokratik	İlkokul mezunu	99	74,41	76	44	85	7,03	170,05	4,159	0,245	
	Ortaokul mezunu	91	73,76	75	55	84	7,04	161,35			
	Lise mezunu	92	75,93	77	58	85	6,01	190,63			
	Üniversite mezunu ve üzeri	66	74,98	75	59	85	6,55	176,83			
	Toplam	348	74,75	76	44	85	6,71				
Otoriter	İlkokul mezunu	99	22,08	21	11	36	5,32	183,31	4,539	0,209	
	Ortaokul mezunu	91	22,29	22	11	38	6,01	185,41			
	Lise mezunu	92	20,79	20	12	41	5,55	157,8			
	Üniversite mezunu ve üzeri	66	21,36	20,5	14	35	5,2	169,52			
	Toplam	348	21,66	21	11	41	5,56				
Aşırı Koruyucu	İlkokul mezunu	99	37,48	39	22	45	5,2	209,07	38,586	0,001*	
	Ortaokul mezunu	91	36,15	37	24	45	5,35	186,4			
	Lise mezunu	92	35,02	36	19	45	6,25	170,27			
	Üniversite mezunu ve üzeri	66	31,52	31,5	20	44	5,92	112,15			
	Toplam	348	35,35	36	19	45	6,01	4-3 4-2 4-1 3-1			
İzin Verici	İlkokul mezunu	99	19,59	19	9	29	5,05	161,99	5,938	0,115	
	Ortaokul mezunu	91	21,15	21	9	36	5,11	190,95			
	Lise mezunu	92	19,78	20	11	32	4,54	163,5			
	Üniversite mezunu ve üzeri	66	20,77	21	12	28	4,23	185,92			
	Toplam	348	20,27	20	9	36	4,82				

*p<0.05

Tablo 6'da öğrenim durumuna göre anne tutumlarına ilişkin Kruskal - Wallis H testi sonuçları incelendiğinde; "Aşırı Koruyucu" tutum puanlarına bakıldığında, ilkokul mezunu annelerin "Aşırı koruyucu" tutum ortalama puanının 37,48, ortaokul mezunu annelerin "Aşırı koruyucu" tutum ortalama puanının 36,15, lise mezunu annelerin "Aşırı koruyucu" tutum ortalama puanının 35,02, üniversite ve üzeri mezunu annelerin "Aşırı koruyucu" tutum ortalama puanının 31,52 olduğu görülmektedir. Öğrenim durumuna göre anne tutumuna ilişkin "Aşırı koruyucu" tutum ortalama

puanları karşılaştırıldığında, istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın olduğu tespit edilmiştir ($p<0,05$). Üniversite ve üzeri mezunu annelerin “Aşırı koruyucu” puanı ilkökul mezunu ile ortaokul ve lise mezunu olanlara göre; lise mezunu annelerin “Aşırı koruyucu” puanı ise ilkökul mezunu olanlara göre anlamlı derecede düşüktür. Annenin öğrenim düzeyi arttıkça “Aşırı koruyucu” tutumunun azaldığı sonucuna varılmıştır. Öğrenim durumuna göre anne tutumuna ilişkin “Demokratik”, “Otoriter”, “İzin Verici” tutum ortalama puanları karşılaştırıldığında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın olmadığı tespit edilmiştir ($p>0,05$).

Annelerin öğrenim düzeyi arttıkça aşırı koruyucu tutumunun azalmasının, öğrenim düzeyi yüksek annelerin çocuklarının gelişimleri için yeni fikir ve uygulamaları daha kolay kabul etmelerinden ve çocuklarının sorumluluk alabilen, kendi başına karar veren yaratıcı çocuklar olmalarını istemelerinden kaynaklandığı düşünülmektedir.

Şanlı ve Öztürk (2012) tarafından yapılan çalışmada; annelerin öğrenim durumlarının “Aşırı koruyucu” ve “Sıkı disiplin” tutumlarında etkili olduğu sonucuna varılmıştır. Öğrenim düzeyi düşük olan annelerin “Aşırı koruyucu” ve “Sıkı disiplin” tutumlarının arttığı belirlenmiştir. Sak vd. (2015) tarafından yapılan çalışmada; anne babaların öğrenim durumlarının “Demokratik” tutumları üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığı, “Otoriter”, “Aşırı koruyucu” ve “İzin verici” tutumları üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 7’de çalışma durumuna göre anne tutumlarına ilişkin Mann -Whitney U testi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 7’de çalışma durumuna göre anne tutumlarına ilişkin Mann -Whitney U testi sonuçları incelendiğinde; “Aşırı koruyucu” tutum puanlarına bakıldığında, çalışan annelerin “Aşırı koruyucu” tutum ortalama puanının 32,58, çalışmayan annelerin “Aşırı koruyucu” tutum ortalama puanının 36,16 olduğu görülmektedir. Çalışma durumuna göre anne tutumuna ilişkin “Aşırı koruyucu” tutum ortalama puanları karşılaştırıldığında, istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın olduğu saptanmıştır ($p<0,05$). Çalışan annelerin “Aşırı koruyucu” puanı çalışmayan annelere göre anlamlı derecede düşüktür. Çalışan annelerin daha az “Aşırı koruyucu” tutuma sahip oldukları sonucuna varılmıştır. Çalışma durumuna göre anne tutumuna ilişkin “Demokratik”, “Otoriter”, “İzin Verici” tutum ortalama puanları

karşılaştırıldığında, istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın olmadığı tespit edilmiştir ($p>0,05$).

Çalışan annelerin çalışmayan annelere göre daha az koruyucu tutuma sahip olmalarının, çocuklarının bakımı ve eğitimi ile kendisinin dışında büyükanne, anneanne gibi aile yakınlarının ya da bakıcının ilgilenmesi veya çocuklarının okul öncesi eğitim kurumuna devam etmesi sonucunda çocuğun her ihtiyacının annesi tarafından karşılanmaması ve annelerin çocuklarının kendi başına başarmalarını gözlemlemelerinden kaynaklandığı düşünülmektedir.

Demiriz ve Öğretir (2007) tarafından yapılan araştırmada; çalışmayan annelerin çalışan ve emekli olan annelere göre daha fazla “Aşırı koruyucu” ve “Sıkı disiplin” tutumuna sahip oldukları saptanmıştır. Emekli olan annelerin çalışan ve çalışmayan annelere göre daha fazla “Rolünü reddettiği” ve “Geçimsizlik” tutumuna sahip oldukları belirlenmiştir. Şanlı ve Öztürk (2012) tarafından yapılan araştırmada çalışan annelerin “Aşırı koruyucu” ve “Sıkı disiplin” tutumlarının çalışmayan annelere göre daha düşük olduğu belirlenmiştir. Annelerin çalışma durumlarının “Demokratik”, “Ev kadınlığını red” ve “Geçimsizlik” tutumlarında etkili olmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 7. Çalışma Durumuna Göre Anne Tutumlarına İlişkin Mann - Whitney U Testi Sonuçları

		Çalışma Durumu					Mann - Whitney U Testi			
		n	Mean	Median	Min	Max	ss	Sıra Ort.	z	p
Demokratik	Evet	78	75,50	76,00	58,00	85,00	6,28	182,42		
	Hayır	270	74,54	76,00	44,00	85,00	6,82	172,4	-0,758	0,449
	Toplam	348	74,75	76,00	44,00	85,00	6,71			
Otoriter	Evet	78	20,86	20,00	11,00	35,00	4,74	156,73		
	Hayır	270	21,89	21,00	11,00	41,00	5,76	179,22	-1,7	0,089
	Toplam	348	21,66	21,00	11,00	41,00	5,56			
Aşırı Koruyucu	Evet	78	32,58	32,50	20,00	45,00	6,35	127,95		
	Hayır	270	36,16	37,00	19,00	45,00	5,68	186,86	-4,454	0,001*
	Toplam	348	35,35	36,00	19,00	45,00	6,01			
İzin Verici	Evet	78	20,64	21,00	10,00	29,00	4,73	186,53		
	Hayır	270	20,17	20,00	9,00	36,00	4,84	171,31	-1,151	0,25
	Toplam	348	20,27	20,00	9,00	36,00	4,82			

* $p<0,05$

Tablo 8’de annenin yaşına göre anne tutumlarına ilişkin korelasyon analizi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 8. Annenin Yaşına Göre Anne Tutumlarına İlişkin Korelasyon Analizi Sonuçları

		Korelasyon			
		Demokratik	Otoriter	Aşırı Koruyucu	İzin Verici
Annenin yaşı	r	,069	-,097	-,034	,041
	p	,201	,071	,532	,451
	N	348	348	348	348

*p<0.05

Tablo 8’de annenin yaşına göre anne tutumlarına ilişkin korelasyon analizi sonuçları incelendiğinde; annenin yaşına göre annenin “Demokratik”, “Otoriter”, “Aşırı koruyucu ve “İzin verici” tutum puanları arasında anlamlı bir ilişki olmadığı sonucuna varılmıştır (p>0,05).

Tezel Şahin ve Özyürek (2008) tarafından yapılan çalışmada; annenin yaşının anne tutumlarında etkili olmadığı saptanmıştır. Bu sonuçların araştırma bulgumuzu destekler nitelikte olduğu görülmektedir. Tatlı, Selimoğlu ve Bademci (2012) tarafından yapılan çalışmada annenin yaşının annenin “Baskı-disiplin” ile “Aşırı annelik koruyuculuk” tutumlarında etkili olduğu, “Karı-koca geçimsizliği”, “Ev kadınlığını reddetme” ve “Demokratik” tutumlarında etkili olmadığı belirlenmiştir. Dursun (2010) tarafından yapılan çalışmada; genç anne ve babaların “Aşırı koruyucu” ve “Sıkı disiplin” tutumlarının yüksek olduğu tespit edilmiştir. Sak vd. (2015) tarafından yapılan çalışmada; anne-babaların yaşlarının “Demokratik”, “Otoriter” ve “İzin verici” tutumları üzerinde etkili olduğu “Aşırı koruyucu” tutumları üzerinde ise etkili olmadığı belirtilmiştir.

Tablo 9’da annenin sahip olduğu çocuk sayısına göre anne tutumlarına ilişkin korelasyon analizi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 9. Annenin Sahip Olduğu Çocuk Sayısına Göre Anne Tutumlarına İlişkin Korelasyon Analizi Sonuçları

		Korelasyon			
		Demokratik	Otoriter	Aşırı Koruyucu	İzin Verici
	r	-,071	,080	,034	-,054
Çocuk sayısı	p	,183	,134	,522	,314
	N	348	348	348	348

*p<0.05

Tablo 9’da annenin sahip olduğu çocuk sayısına göre anne tutumlarına ilişkin korelasyon analizi sonuçları incelendiğinde; annenin sahip olduğu çocuk sayısına göre annenin “Demokratik”, “Otoriter”, “Aşırı koruyucu” ve “İzin verici” tutum puanları arasında anlamlı bir ilişki olmadığı görülmektedir (p>0,05).

Aktürk (2015) tarafından yapılan çalışmada çocuk sayısının annenin “Demokratik”, “Otoriter” ve “İzin verici” tutumlarında etkili olduğu, “Aşırı koruyucu” tutumlarında ise etkili olmadığı bulunmuştur. Sak vd. (2015) tarafından yapılan çalışmada; çocuk sayısının annenin “Demokratik” ve “Otoriter” tutumunda etkili olduğu, “Aşırı koruyucu” ve “İzin verici” tutumunda ise etkili olmadığı sonucuna varılmıştır.

Tablo 10’da annenin gelirin e göre anne tutumlarına ilişkin korelasyon analizi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 10. Annenin Gelirine Göre Anne Tutumlarına İlişkin Korelasyon Analizi Sonuçları

		Korelasyon			
		Demokratik	Otoriter	Aşırı Koruyucu	İzin Verici
	r	,018	-,032	-,323**	,076
Aylık gelir	p	,885	,800	,008	,547
	N	348	348	348	348

*p<0.05

Tablo 10’da annenin gelirin e göre anne tutumlarına ilişkin korelasyon analizi sonuçları incelendiğinde; “Aşırı koruyucu” tutum puanlarına bakıldığında r değerinin -,323**, p değerinin ,008, olduğu görülmektedir. Annenin aylık geliri arttıkça “Aşırı koruyucu” puanı azalmaktadır. İki değişken arasında negatif ve anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır (p<0,05 ; r=-0,323). Annelerin gelirin e göre annenin “Demokratik”, “Otoriter” ve “İzin

verici” tutum puanları arasında anlamlı bir ilişki olmadığı görülmektedir ($p>0,05$).

Gelir düzeyi yüksek olan annelerin aşırı koruyucu tutumlarının daha az olmasının nedeninin yüksek gelire sahip annelerin çocuklarının sosyal imkan ve olanaklardan daha çok yararlanma fırsatı bulmaları ve buna bağlı olarak çocukların yaşadıkları deneyimler sonucunda daha bağımsız davranmaları, daha çok sorumluluk almaları ve herşeyi annelerinden beklememeleri olduğu düşünülmektedir. Ayrıca gelir düzeyi yüksek ebeveynlerin, çocuk gelişimi ve eğitimi konusunda rehberlik ve danışmanlık hizmetleri alma, bilgi ve iletişim teknolojilerinden daha kolay yararlanma gibi nedenlerden dolayı aşırı koruyucu tutumlarının azaldığı söylenebilir.

Yukay Yüksel ve Yıldırım Kurtuluş (2016) tarafından yapılan çalışmada ailenin sosyo ekonomik seviyesi düştükçe annelerin daha koruyucu davrandıkları sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonucun araştırma bulgumuzu destekler nitelikte olduğu görülmektedir.

V. SONUÇ VE ÖNERİLER

Anasınıfına devam eden çocukların anne tutumlarının incelenmesi amacıyla yapılan bu çalışmada; çocuğun cinsiyetinin annenin “Demokratik” tutumunda etkili olduğu ve annelerin erkek çocuklarına karşı daha “Demokratik” tutuma sahip oldukları saptanmıştır. Çocuğun cinsiyetinin annenin “Otoriter”, “Aşırı koruyucu” ve “İzin verici” tutumlarında etkili olmadığı bulunmuştur.

Çocuğun doğum sırasının annenin, “Demokratik”, “Otoriter”, “Aşırı koruyucu” ve “İzin verici” tutumlarında etkili olmadığı saptanmıştır.

Çocuğun okul öncesi eğitime devam etme süresinin annenin “Aşırı koruyucu” tutumunda etkili olduğu bulunmuştur. Çocuğu okul öncesi eğitime 3 yıl ve üzerinde devam eden annelerin, çocuğu okul öncesi eğitime 1 ve 2 yıldır devam eden annelere göre ve çocuğu okul öncesi eğitime 2 yıldır devam eden annelerin, çocuğu okul öncesi eğitime 1 yıldır devam eden annelere göre daha az “Aşırı koruyucu” tutuma sahip oldukları belirlenmiştir. Çocuğun okul öncesi eğitim kurumuna devam etme süresi arttıkça annenin “Aşırı koruyucu” tutumu azalmaktadır. Çocuğun okul öncesi eğitime devam etme süresinin annenin “Demokratik”, “Otoriter” ve “İzin verici” tutumlarında etkili olmadığı tespit edilmiştir.

Annenin öğrenim durumunun annenin “Aşırı koruyucu” tutumunda etkili olduğu saptanmıştır. Üniversite ve üzeri mezunu olan annelerin ilkokul, ortaokul ve lise mezunu olan annelere göre; lise mezunu olan annelerin ise ilkokul mezunu olan annelere göre daha az “Aşırı koruyucu” tutuma sahip oldukları sonucuna varılmıştır. Annenin öğrenim durumu arttıkça “Aşırı koruyucu” tutumu azalmaktadır. Annenin öğrenim durumunun annenin “Demokratik”, “Otoriter” ve “İzin verici” tutumlarında etkili olmadığı sonucuna varılmıştır.

Annenin çalışma durumunun annenin “Aşırı koruyucu” tutumunda etkili olduğu saptanmıştır. Çalışan annelerin çalışmayan annelere göre daha az “Aşırı koruyucu” tutuma sahip oldukları görülmüştür. Annenin çalışma durumunun annenin “Demokratik”, “Otoriter” ve “İzin verici” tutumlarında etkili olmadığı bulunmuştur.

Annenin yaşının annenin “Demokratik”, “Otoriter”, “Aşırı koruyucu” ve “İzin verici” tutumlarında etkili olmadığı tespit edilmiştir.

Annenin sahip olduğu çocuk sayısının annenin “Demokratik”, “Otoriter”, “Aşırı koruyucu” ve “İzin verici” tutumlarında etkili olmadığı saptanmıştır.

Annenin gelirinun annenin “Aşırı koruyucu” tutumunda etkili olduğu sonucuna varılmıştır. Annenin aylık geliri arttıkça “Aşırı koruyucu” tutumu azalmaktadır. Annenin aylık gelirinun annenin “Demokratik”, “Otoriter” ve “İzin verici” tutumlarında etkili olmadığı tespit edilmiştir.

Öneriler

- Eğitimcilere, “Anne baba eğitimi”, “Ebeveyn tutumları”, “Aile katılımı”, “Çocuk gelişimi ve eğitimi” gibi konularda seminerler, konferanslar, paneller düzenlemeleri önerilebilir.
- Annelere “Anne baba eğitimi”, “Ebeveyn tutumları”, “Aile katılımı”, “Çocuk gelişimi ve eğitimi” gibi konularda yapılan seminerlere, konferanslara, panellere katılmaları, ilgili yayınları takip etmeleri önerilebilir.
- Araştırmacılara farklı illerde çocukların anne baba tutumlarını incelemeleri, anne baba tutumlarını karşılaştırmaları, “Aşırı koruyucu” tutum ile ilgili araştırmalar yapmaları önerilebilir.

KAYNAKÇA

- AKTAŞ Özkafacı, A. (2012). *Annenin çocuk yetiştirme tutumu ile çocuğun sosyal beceri düzeyi arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ar-El Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji Anabilim Dalı, İstanbul.
- AKTÜRK, F. M. (2015). *Çocukları okul öncesi eğitime devam eden (5 yaş grubu) ebeveynlerin ana-baba tutumlarının farklı değişkenler açısından incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çocuk Gelişimi ve Ev Yönetimi Anabilim Dalı Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Bilim Dalı, Konya.
- ALTAY, F. B., & Güre, A. (2012). Okul öncesi kuruma (devlet-özel) devam eden çocukların sosyal yeterlik ve olumlu sosyal davranışları ile annelerinin ebeveynlik stilleri arasındaki ilişkiler. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 12(4) Güz : 2699-2718.
- ANSARI, A., & Crosnoe, R. (2015). Children's elicitation of changes in parenting during the early childhood years. *Early Childhood Research Quarterly*, 32: 139-149.
- AZKESKİN, K., Güven, G., Güral, M., & Sezer, T. (2013). Parenting styles: Parents with 5-6 year old children. *Journal of Educational and Instructional Studies in the World*. 3: 74-82.
- BABAROĞLU, A. (2014). *Çocuk psikolojisi ve ruh sağlığı*. 3. Baskı, Ankara: Vize yayıncılık.
- BARNETT, M. A., Shanahan, L., Deng, M., Haskett, M. E., & Cox, M. J. (2010). Independent and interactive contributions of parenting behaviors and beliefs in the prediction of early childhood behavior problems. *Parenting: Science and Practice*, 10: 43-59.
- BEGDE, Z. (2015). *Öğretmen ve ebeveyn tutumlarının okul öncesi dönem çocuklarının problem çözme becerilerine etkisinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Çocuk Gelişimi Anabilim Dalı, Karabük.
- BORNSTEIN, L., & Bornstein, M. H. (2014). Parenting styles and child social development. *Encyclopedia on Early Childhood Development*, 2014-2016 CEECD-SKC-ECD- Parenting Skills.
- BÜYÜKÖZTÜRK, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem A.
- CHAN, T. W., & Koo, A. (2011). Parenting style and youth outcomes in the Uk. *European Sociological Review*, 27 (3): 385- 399.
- COŞKUN, Y., & Baş, A. (2015). Okul öncesi eğitime devam eden çocukların anne babalarının çocuk yetiştirmeye yönelik görüşlerinin karşılaştırılması. *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (2): 195-210.
- ÇAĞDAŞ, A. (Editör) (2012). *Anne baba çocuk iletişimi*. Ankara: Eğiten Kitap.
- DEMİRİZ, S., & Öğretir, A. D. (2007). Alt ve üst sosyo-ekonomik düzeydeki 10 yaş çocuklarının anne tutumlarının incelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 15(1): 105-122.
- DURŞUN, A. (2010). *Okul öncesi dönemdeki çocukların davranış problemleriyle anne baba tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü İlköğretim Anabilim Dalı Okul Öncesi Öğretmenliği Programı, İzmir.
- GRUSEC, J. E., & Danyliuk, T. (2014). Parents' attitudes and beliefs: their impact on children's development. *Encyclopedia on Early Childhood Development*, 2014-2016 CEECD- SKC-ECD Parenting Skills.
- GÜLER, T. (Editör) (2010). *Anne baba eğitimi*. Ankara: Pegem Akademi.
- HUDSON, J. L. (2013). Parent child relationships in early childhood and development of anxiety & depression. *Encyclopedia on Early Childhood Development*, 2013-2015 CEECD / SKC-ECD Anxiety And Depression
- KARABULUT DEMİR, E., & Şendil, G. (2008). Ebeveyn tutum ölçeği (ETÖ). *Türk Psikoloji Yazıları*, 11 (21): 15-25.

- ÖNGİDER, N. (2013). Anne baba ile okul öncesi çocuk arasındaki ilişki. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 5(4): 420-440.
- ÖZBEY, S. (2010). Okul öncesi çocuklarda uyum ve davranış problemleriyle başa çıkmada ailenin rolü. *Aile ve Toplum Dergisi*, 21: 9-18.
- ÖZTÜRK, M., & Giren, S. (2015). Annelerin ebeveynlik algıları ile çocuklarının problem davranışlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17 (2): 477-503.
- PAPALÍA, D. E., & Feldman, R. D. (2011). *A child's world infancy through adolescence*. Twelfth Edition, New York: Mc Graw Hill Connect Learn Succeed.
- PEKDOĞAN, S. (2016). Annelerin istismar potansiyellerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Ege Eğitim Dergisi*, (17) 2: 425 - 441.
- PEKŞEN Akça, R. (2012). Ana babaların çocuk yetiştirmede aşırı koruyucu olmaları. *Akademik Bakış Dergisi*, 29: 1-13.
- PIANTA, R. C. (Editor) (2012). *Handbook of early childhood education*. New York London: The Guilford Press.
- POROMBU, D., & Necşoi, D. V. (2013). Relationship between parental involvement attitude and children's school achievements. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 76: 706 - 710.
- RUBİN, K. H., & Chung, O. B. (Editors). (2006). *Parenting beliefs, behaviors and parent child relations. A cross cultural perspective*, New York Hove: Psychology Press.
- SAK, R., Şahin Sak, İ. T., Atli, S., & Şahin, B. K. (2015). Okul öncesi dönem: Anne baba tutumları. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(3): 972-991.
- SOMMER, D. (2012). *A childhood psychology young children in changing times*. New York: Palgrave Macmillan.
- SÜMER, N., Gündoğdu Aktürk, E., & Helvacı, E. (2010). Anne baba tutum ve davranışlarının psikolojik etkileri: Türkiye'de yapılan çalışmalara toplu bakış. *Türk Psikoloji Yazıları*, Haziran 13 (25): 42-59.
- ŞAHİN ZETEROĞLU, E. (2014). *Altı yaşındaki çocukların anne baba tutumları ile çoklu zekâ alanları ve grup içi etkinlik düzeyleri arasındaki ilişki*. Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü İlköğretim Anabilim Dalı, Bursa.
- ŞANLI, D., & Öztürk, C. (2015). Anne babaların çocuk yetiştirme tutumları ve tutumlar üzerine kültürün etkisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemsirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 8 (4): 240-246.
- ŞANLI, D., & Öztürk, C. (2012). Annelerin çocuk yetiştirme tutumlarını etkileyen etmenlerin incelenmesi, *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 32: 31-48.
- ŞENTÜRK, S. (2007). *5-6 yaş çocukların çalışan ve çalışmayan annelerinin çocuk yetiştirme tutumları ile bu çocukların sosyal duygusal uyum düzeylerinin karşılaştırılması*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü İlköğretim Anabilim Dalı Okul Öncesi Öğretmenliği Bilim Dalı, İstanbul.
- TATLI, S., Selimoğlu, H., & Bademci, D. (2012). Çocukları okul öncesi eğitime devam eden annelerin aile hayatı ve çocuk yetiştirme tutumlarının incelenmesi. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Yıl: 2, 2 (3): 101-114.
- TERRY, D. J. (2004). Investigating the relationship between parenting styles and delinquent behavior. *McNair Scholars Journal*, 8 (1), Article 11: 86-96.
- TEZEL ŞAHİN, F., & Özyürek, A. (2012). *Anne baba eğitimi ve okul öncesinde aile katılımı*. İstanbul: Morpa.
- TEZEL ŞAHİN, F., & Özyürek, A. (2008). 5-6 yaş grubu çocuğa sahip ebeveynlerin demografik özelliklerinin çocuk yetiştirme tutumlarına etkisinin incelenmesi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, Yaz*, 6(3): 395- 414.
- TEZEL ŞAHİN, F., & Cevher, F. N. (2007, 10-15 Eylül). *Türk toplumunda aile-çocuk ilişkilerine genel bir bakış*. ICANAS 38 (38). Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara.
- TOCU, R. (2014). Study on the parental beliefs and attitudes towards child rearing and education. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 137: 153- 157.

- TRAWICK Smith, J. (2014). *Early childhood development a multicultural perspective*. Sixth Edition, USA, Pearson.
- TURAN, T., Kartal, A., Kuzu Kurban, N., Zencir, M., & Acun Kapıkıran, N. (2010). *Okul öncesi dönem çocuğu olan annelerin ebeveyn davranışlarının çocuklarının öz bakım ve sosyal becerileri ile ilişkilerinin incelenmesi*. Pamukkale Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi (Paubap), Proje No: 2009BSP007
- UYANIK BALAT, G. (2007). İlköğretime başlayan çocukların anne babalarının çocuk yetiştirme tutumlarının okul öncesi eğitimden yararlanma düzeylerine göre incelenmesi. *Eğitim ve Bilim*, 32 (143): 89- 99.
- WALLER, R., Gardner, F., Hyde, L. W., Shaw, D. S., Dishion, T. J., & Wilson, M. N. (2012). Do harsh and positive parenting predict parent reports of deceitful - callous behavior in early childhood? *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 53 (9): 946- 953.
- WARD, U. (2013). *Working with parents in the early years*. Second Edition, London: Sage, Learning Matters.
- YOLERİ, S., & Taşdelen Karçkay, A. (2015). Okul öncesi aile katılımının ebeveyn tutumlarını yordayıcı etkisi. *Milli Eğitim*, 206, Bahar: 121-134.
- YUKAY Yüksel, M., & Yıldırım Kurtuluş, H. (2016). Okul öncesi dönemdeki 4-5 yaş grubu öğrencilerin benlik kavramı ve bağlanma stillerinin anne davranışları açısından incelenmesi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 5 (2), Makale No: 20: 182-195.

TEPECİK-ÇİFTLİK NEOLİTİK TOPLULUĞUNDA SÜTTEN KESME SÜRECİNİN İNCELENMESİ*

Ali Metin BÜYÜKKARAKAYA¹

Ali Akın AKYOL²

Kameray ÖZDEMİR³

Atıf/©: Büyükkarakaya, Ali Metin; Akyol, Ali Akın; Özdemir, Kameray (2017). Tepecik-Çiftlik Neolitik Topluluğunda Sütten Kesme Sürecinin İncelenmesi, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 10, Sayı 1, Haziran 2017, ss. 169-196

Özet: Sütten kesme süreci bebeklik döneminin önemli evrelerinden biridir ve farklı boyutlarıyla antropolojik araştırmaların konusu olmuştur. Günümüzde olduğu gibi geçmişte yaşamış arkeolojik topluluklarda da sürecin nasıl gerçekleştiğinin anlaşılması bu alandaki çeşitli uygulamaların farkında olmak için önemlidir. Bu çalışmada Orta Anadolu'da yer alan ve neolitik döneme tarihlendirilen Tepecik-Çiftlik topluluğu sütten kesme süreci açısından incelenmektedir. Yaşları yenidoğandan 14'e uzanan 32 bireyin eser element analizleri yapılmış, temelde stronsiyum (Sr) ve kalsiyum (Ca) elementlerinin kemiklerdeki ile diyetteki miktarlarının belirlenmesi ile sütten kesme süreci değerlendirilmiştir. İnceleme sonucunda Tepecik-Çiftlik neolitik topluluğunda sütten kesme sürecinin yaklaşık bir yaşında başlamış olduğu anlaşılmıştır. Anadolu'daki diğer neolitik topluluklarla sütten kesme uygulaması açısından yapılan karşılaştırmada Tepecik-Çiftlik Orta Anadolu neolitik toplulukları arasında yer almıştır. Diğer arkeolojik ve antropolojik bilgilerle birlikte yapılan değerlendirme topluluktaki sütten kesme döneminin bebek ölümlülüğü ve gömü uygulamalarıyla ilişkili olduğunu göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Süt emzirme, Bebek ölümlülüğü, Gömü uygulamaları, Eser element analizi, XRF

Makale Geliş Tarihi: 14. 04. 2017/ Makale Kabul Tarihi: 06.06.2017

*Bu makale VI. Ulusal Biyolojik Antropoloji Sempozyumu'nda (2015, Ankara) sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

¹ Yrd. Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, e-posta: alimetin@hacettepe.edu.tr

² Yrd. Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü, e-posta: aliakjol@gazi.edu.tr

³ Yrd. Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, e-posta:kameray.ozdemir@hacettepe.edu.tr

Investigation of weaning process in the Neolithic Period Tepecik-Çiftlik population

Citation/©: Büyükkarakaya, Ali Metin; Akyol, Ali Akın; Özdemir, Kameray (2017). Investigation of weaning process in the neolithic period Tepecik-Çiftlik population, Hitit University Journal of Social Sciences Institute, Year 10, Issue 1, June 2017, pp. 169-196

Abstract: The weaning process is one of the important stages of infancy and its different aspects have been studied by the anthropological researches. The understanding of how the process has taken place in archaeological populations that have lived in the past, same for today's populations, is important to aware of the different practices. In this study, the Neolithic Period Tepecik-Çiftlik population located in Central Anatolia is examined in terms of weaning process. Trace element analyses of 32 individuals, whose ages ranged from newborn to 14, were carried out to determine the weaning process respect to the amount of strontium (Sr) and calcium (Ca) in the bones and diet. As a result of the analyses, it was understood that the weaning process in the Tepecik-Çiftlik Neolithic population started at about one year old. Tepecik-Çiftlik is grouped with the Central Anatolian Neolithic populations compare to other neolithic populations in Anatolia regarding the weaning process. Evaluation of other archaeological and anthropological data together has shown that the weaning process in the population is related to the infant mortality and burial practices.

Keywords: Breastfeeding, Infant mortality, Mortuary practices, Trace element analysis, XRF

I. GİRİŞ

Sütten kesme dönemi insanın yaşamı boyunca doğumdan sonra karşılaştığı ilk önemli değişiklik olarak tanımlanabilir. Doğumu takip eden aylar boyunca anne sütüyle karşılanan besin ve enerji ihtiyacı dereceli olarak yerini ek gıdalara bırakmaktadır. Bu anlamda sütten kesme belirli bir zaman aralığına gönderme yapan bir süreçtir. Bebeğin doğumdan itibaren yalnızca anne sütüyle beslendiği dönemi takiben, herhangi bir sıvı ya da katı gıda almaya başladığı dönem (tamamlayıcı besleme dönemi) sütten kesme döneminin başlangıcını oluşturur (Dettwyler ve Fishman, 1992; Pearson vd., 2010). Anne sütüne yapılan katı-sıvı gıda takviyelerini içeren bu zaman sonunda ise nihayet anne sütünün tamamen vazgeçilmesiyle sütten kesme süreci tamamlanmaktadır.

Anne sütü zengin içeriği ve hijyen statüsü ile yaşamın ilk yıllarında bebeğin temel ihtiyaçlarını karşılamakla beraber yaklaşık altıncı aydan itibaren bebeğin büyüme ve gelişmesi için yeterli gelmemekte ve gıda takviyeleri yetkililerce önerilmektedir (Atıcı vd., 2007; Dettwyler, 2004; Unicef, 2010). Ancak, önemli bir eşik olan sütten kesme döneminde beslenme modelinde gerçekleşen bu değişiklik birçok açıdan bebeğin adaptif sınırlarını zorlama kapasitesine sahiptir, diğer bir deyişle hayatta kalmaya ilgili çeşitli riskleri gündeme getirir. Anne sütü, sağladığı yeterli besin ve enerji dışında birçok antikoru içerdiğinden bebeğin pasif bağışıklığını geliştiren bir etkiye sahiptir (Atıcı vd., 2007; Victora ve Barros, 2000; WHO, 2013). Bu nedenle sütten kesme sürecinin başlamasıyla birlikte bağışıklığı güçlendiren birçok etmenden de bebek mahrum kalmaya başlar. Ek olarak, bebeğe verilen ek gıdalar yeni bir sağlık riskini de doğurma potansiyeline sahiptir. Bebeğe sunulan gıdalarda bulunabilecek veya besin hazırlama tekniklerinden kaynaklanabilen çeşitli hastalık yapıcılar (örneğin; parazitler ve bakteriler) bebeğin sağlığını tehdit eder (Özbek ve Erdal, 2006, WHO, 2013). Öyle ki, bir yandan altı aylıktan itibaren bebeğin büyüme ve gelişmesi için anne sütünün yetersiz kalışı diğer taraftan ise beslenmenin takviye edilmesi amacıyla verilen besinlerden bulaşan enfeksiyonların yarattığı diyare ve malnütrisyon durumu “sütten kesme ikilemi” olarak adlandırılmaktadır (McDade ve Worthman, 1998).

İnsan toplumlarında sütten kesme dönemi biyolojik, kültürel ve toplumsal yönleri barındıran bu nedenle tek yönlü bir açıklamadan ziyade bütüncül bir şekilde incelenmesi gereken bir konudur. Her ne kadar beslenme modelindeki değişimle ilgili biyolojik temelli bir sürece işaret etse de sütten kesme dönemi insanla ilgili çoğu olgu veya davranış kalıbında olduğu gibi kültürden kültüre değişen özelliklere sahiptir. Antik Mısır dönemine ait kayıtlardan başlamak üzere, Antik Yunan, Helenistik, Roma ve Ortaçağ dönemlerine ait yazılı kayıtlarda eski insan toplumlarındaki bebek beslenmesiyle ilgili uygulamalar hakkında bilgiler bulmak mümkündür (Fildes, 1995; Wickes, 1953). Anne sütünün niteliği, anne sütü verilmeye ne zaman başlanacağı, anne sütünün ne kadar süre verileceği, sütanneler, emzirme dönemiyle ilgili inanışlar/tabular ve statü algıları bu tip tarihsel metinlerde bahsedilen konular arasında yer alır (Lewis, 2006; Wickes, 1953).

Antropoloji literatüründe sütten kesme dönemi, bilimin doğasından kaynaklı olarak, olabildiğince etraflı bir şekilde ele alınmıştır (Fouts vd., 2005). Bir yandan insanın dahil olduğu primat takımında , özellikle kuyruksuz büyük maymunlarda, emzirme ve sütten kesme pratiğinin doğası anlaşılmasına çalışılırken (Smith, 1989; Stuart-Macadam ve Dettwyler,1995), diğer taraftan yaşayan küçük ölçekli topluluklar (avcı-toplayıcılar, bahçeciler) ve sanayileşmiş, karmaşık toplumlardaki konuyla ilgili çeşitlilik incelenmiştir (Sellen ve Smay, 2001). Sanayileşmemiş çok sayıda toplulukta yapılan çalışmaya göre bebekler genel olarak 6 ay öncesinde sıvı ek gıdalarla ve yine bebeklerin çoğu katı ek gıdalarla altı ay sonrasında desteklenmeye başlanmaktadır (Sellen ve Smay 2001; Sellen, 2007). Aynı çalışmada bebeklerin çoğunun 2 yıldan daha uzun süre (ortalama 30 ay boyunca) emzirmeye devam edildiği kaydedilmiştir (Sellen ve Smay, 2001). Sütten kesme süreciyle ilgili olarak eski insan topluluklarına ait bilgiler de varsa yazılı kayıtlardan mevcut değilse iskelet kalıntıları üzerinde yürütülen farklı yöntemlerle araştırılmaktadır (Katzenberg vd.,1996). Literatüre bakıldığında sütten kesme dönemi üzerine olan incelemelerin farklı geçim örüntülerinin etkisine yoğunlaştığı söylenebilir (Stuart-Macadam, 1995). Neolitik dönemde tarımsal faaliyetin başlamasıyla birlikte sütten kesme için gerekli besinlere erişimin kolaylaşmasıyla yeni tarımcı topluluklarda bebeklerin daha erken bir yaşta sütten kesildiği ileri sürülmüştür (Stuart-Macadam, 1995; Larsen, 2015; Lewis, 2006).

Bu yöndeki araştırmalarda, özellikle haklarında yazılı kayıtları bulunmayan topluluklarda, sütten kesme döneminin tahmininde bu dönemde karşılaşılan bakteriyel ve parazitik enfeksiyonlar, malnütrisyon nedeniyle gelişen fizyolojik streslerin izlerinden yararlanılmıştır (Erdal, 2000; Larsen, 2015; Özbek ve Erdal, 2006). Biyoarkeolojik araştırmanın stres göstergeleri olarak tanımladığı çeşitli enstrümanların topluluklarda incelenmesi yoluyla özellikle tarihöncesi topluluklara ait sütten kesme süreci aydınlatılmaya çalışılmıştır. İncelenen stres göstergelerinin en önemlilerinden biri bant biçimli mine hipoplazileridir (lineer mine hipoplazileri). Mine hipoplazilerinin ortaya çıkış zamanlarının incelenmesiyle sütten kesme stresi ile hastalıklılığın artışı arasında ilişkiler kurulmuştur (Goodman ve Rose 1990). Bununla birlikte mine hipoplazilerinin spesifik olmayan bir karakterde olması ve mine hipoplazilerinin ortaya çıktığı yaşlarla ilgili hesaplamalar üzerine getirilen eleştiriler bu ilk çalışmalardaki

sonuçların yeniden gözden geçirilmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır (Büyükkarakaya, 2012). Konuyla ilgili incelenen diğer bir dönemsel stres göstergesi Harris çizgileridir. Sütten kesme stresi ve Harris çizgilerinin oluşumu arasında net bir korelasyon saptanamamış olsa da stresin Harris çizgilerinin oluşumuna neden olabileceğine dikkat çekilmiştir (Uysal, 2004).

Sütten kesme dönemiyle ilişkili olarak incelenen bir diğer stres göstergesi ise birikimsel stres göstergeleri içinde yer alan ölümlülüktür (Pearson vd., 2010). Bebeklik evresinin kritik ilk aşaması geçildikten sonraki dönemde ölümlülüğün incelenmesinin sütten kesme yaşıyla ilgili bilgi sağlayacağı öne sürülmüştür (Lewis, 2006). Yapılan incelemeler doğum zamanına yakın ölümlülüğün genetik/maternal koşullarla, ilerleyen aylarda gerçekleşen ölümlerin ise sütten kesme süreciyle ilgili olduğuna işaret etmektedir (Erdal, 2000; Lewis, 2006; Özbek ve Erdal, 2006). Bununla birlikte özellikle arkeolojik topluluklar incelenirken ölümlülükle ilgili farklı değerlendirmeler de yapılmıştır. Bunlardan en önemlileri örneklemin incelenen topluluğun gerçek nüfus yapısını yansıtmadığı ile ilgilidir. Bebek kemiklerinin erişkinlere göre daha kırılabilir olması, kazı yöntemleri nedeniyle gözden kaçabilmeleri veya farklı/özel gömü alanlarına gömülme nedeniyle tespit edilememiş olma ihtimalleri geçmiş dönem topluluklarının nüfus yapılarının incelenmesinde tartışmalı ve önemli bir konuyu oluşturmaktadır (Erdal, 2000; Özbek ve Erdal, 2006). Bu durum öncelikle paleodemografik çalışmalar olmak üzere, sütten kesme dönemi çalışmaları açısından da önemlidir.

Biyoarkeoloji alanında sütten kesmenin incelenemediği diğer bir yöntemler ise stres göstergelerine göre daha doğrudan bilgi sağlar ve kemik kimyası analizlerine dayanır (Mays, 2003; Özdemir vd., 2010; Özdemir ve Erdal, 2009). Bu çalışmalar temelde izotop analizleri ve eser element analizleri başlığı altında değerlendirilebilir. Özellikle yakın zamanlarda izotop çalışmaları ile beslenme modelindeki değişim üzerine çok sayıda araştırma yapılmıştır (Stuart-Macadam, 1995). Her ne kadar çalışmalardan elde edilen verilerin yorumlanmasında tartışmalar olsa da stres göstergelerine göre diyetteki değişimi daha doğrudan yansıttığı kabul edilebilir (Beaumont vd., 2015). Kemığın organik kısmındaki elementlere odaklanan izotop çalışmalarından farklı olarak eser element analizleri de kemığın inorganik kısmında biriken elementlerdeki değişimin tespit edilmesiyle beslenme modelindeki farklılaşma anlaşılmaya çalışılmaktadır (Mays, 2003;

Özdemir vd., 2010; Özdemir ve Erdal, 2009). Eski insan toplumlarının sütten kesme süreçlerinin incelenmesine kemiğin inorganik kısmında biriken stronsiyum (Sr) ve kalsiyum (Ca) elementlerinin analizleri yardımcı olmaktadır. Hesaplanan Sr/Ca oranı, Sr ve Ca'nın sahip oldukları fizyolojik özelliklerle açıklanmaktadır. Bu özelliklerin arasında Sr'nin besinlerden Ca'ya göre daha az emilmesi ve emilen Sr'nin büyük bir kısmının vücuttan atılmasından kaynaklı olarak canlı dokulardaki Sr/Ca oranının diyettekenden daha düşük olması gelmektedir (Mays, 2003; Özdemir vd., 2010; Özdemir ve Erdal, 2009).

Anadolu eski insan toplulukları dikkate alındığında özellikle beslenme modelindeki değişim anlamında en ciddi değişikliklerden birinin neolitik dönemde yaşanmış olduğu söylenebilir. Avcı-toplayıcı geçim örüntüsünden yerleşik bir yaşama ve tarımsal faaliyetle desteklenmiş bir beslenme modeline geçiş bu eski toplulukların yaşamında önemli bir takım sonuçlar doğurmuştur. Bunlardan en önemlisi belki de yaşamın erken bir zamanında gerçekleşen sütten kesme pratiğindeki değişimdir. Şimdiye kadar Anadolu neolitik dönem topluluklarında sütten kesme dönemi üzerine yapılmış çeşitli çalışmalarda farklı bölgelerdeki toplulukların sütten kesme dönemi açısından farklı uygulamalara sahip olduğu gösterilmiş, bu çalışmalar bir kısmında sütten kesme dönemi ve ölümlülük ilişkisi üzerine de inceleme yapılmıştır (Özdemir vd., 2010; Pearson vd., 2010; Richards vd., 2003). Bununla birlikte Anadolu neolitik döneminin binlerce yıla yayılması, toplulukların çeşitli ekolojik ortamlara uyumu açısından hem geçim hem de kültürel anlamda farklılıklara sahip olması, konunun aydınlatılması için daha çok sayıda çalışmaya gerek duyulduğunu göstermektedir. Ek olarak, sütten kesme dönemi incelenirken kullanılan materyalin topluluğu yansıtmadığı, bunun topluluğun ölümlere müdahalesi, genel anlamda ölüm uygulamalarıyla ilişkili biçimde ele alınmaması da önemli bir eksiklik olarak dikkati çekmektedir. Sunulan çalışma ile Orta Anadolu'da neolitik dönemde yaşamış Tepecik-Çiftlik topluluğuna ait sütten kesme süreci eser element analizleriyle incelenmesi, diğer neolitik topluluklar içindeki yerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Ayrıca sütten kesme döneminin, ölümlülük (mortalite) ve gömü uygulamalarıyla birlikte değerlendirilmesiyle sütten kesme sürecine dair daha farklı perspektifleri barındıran bir değerlendirme ortaya konulması hedeflenmiştir.

II. ALAN, ÖRNEKLEM VE YÖNTEM

Tepecik-Çiftlik Neolitik Dönem yerleşmesi Niğde İli Çiftlik İlçesi sınırları içinde, ilçe merkezine 1 km uzaklıkta Çiftlik Ovası'nda yer almaktadır (Bıçakçı, 2001: 26; Bıçakçı vd., 2012: 89). Orta Anadolu'da Volkanik Kapadokya bölgesinde yer alan yerleşmede kazı çalışmaları Doç. Dr. Erhan Bıçakçı tarafından yürütülmektedir. Çiftlik ovası denizden yaklaşık 1500 m yüksekte bulunmaktadır ve çevredeki volkanik dağlardan püskürmüş ponza ve kül karışımından oluşmuştur (Bıçakçı, 2001: 26). Ovadın yüksekliği 9,60 m olan Tepecik-Çiftlik höyüğü 300x170 m boyutlarında ve oval biçimlidir. (Bıçakçı, 2001: 27). Çalışmalar sonucunda höyük stratigrafisinde Neolitik Dönem, Kalkolitik Dönem ve Geç Roma-Erken Bizans Dönemlerine ait çeşitli arkeolojik tabakalar tespit edilmiştir (Bıçakçı vd., 2007; Bıçakçı vd., 2012: 90). Bu çalışmada Neolitik Dönem'e tarihlendirilen (M.Ö. 7. Bin) tabakalardan (5., 4., ve 3. tabakalar) ele geçen insan iskelet materyali çalışılmıştır (Çakan, 2013). Bahsi geçen tabakaların kalibre edilmiş olarak M. Ö. 6850-6000 tarihlendiği belirlenmiştir (Çakan, 2013).

Tepecik-Çiftlik yerleşmesi tarihöncesi dönemde yoğun olarak kullanılan obsidyen kaynaklarının yanı başında yer almaktadır (Bıçakçı vd. 2012: 90). Özellikle Göllüdağ ve çevresindeki obsidyen kaynaklarının Kıbrıs ve Levant gibi uzak coğrafyalara ulaştığının bilinmektedir (Balkan-Athlı ve Binder, 2012; Binder, 2002). Orta Anadolu'nun neolitikleşme süreci içinde Doğu ve Batı Anadolu arasında yer almasından dolayı yerleşme Neolitik Dönem toplulukları arasındaki etkileşimin anlaşılması bağlamında çok önemli bir noktada yer almaktadır (Bıçakçı vd., 2012; 90). Ayrıca, Tepecik-Çiftlik Neolitik Dönem topluluğunda ölüye müdahale biçimleri açısından kafatası alma, ikincil gömü, kolektif gömü gibi çeşitli uygulamaların olması (Büyükkarakaya vd., 2009: 128; Büyükkarakaya vd., 2012), hem diğer Neolitik Dönem toplulukları ile ilişkilerin anlaşılması hem de bu insanların inanış sistemlerinin ve sosyal ilişkilerinin anlaşılmasında önemli bilgiler sunmaktadır (Büyükkarakaya vd., 2012; 2014b).

Yerleşmeden ele geçen zooarkeolojik ve arkeobotanik kalıntılar ve diğer buluntular geçim ekonomisi, yaşam biçimi ve beslenme modeli hakkında çeşitli ön bilgiler sağlamıştır. Hayvan kemikleri üzerine yapılan ilk incelemelere göre Tepecik-Çiftlik'te gerek evcil gerekse yabani hayvan tüketiminin gerçekleştirildiği, av hayvanlarının

sayısının Neolitik Dönem sonlarına doğru artmış olduğu belirlenmiştir (Bıçakçı vd., 2007: 246). Hayvansal besinlere ek olarak, uygun iklimsel ve çevresel yapı bitkisel besin kaynakları açısından da kaynakların fakir olmadığını göstermektedir. Birincil ve ikincil kullanım örneği olarak ele geçen öğütme taşları, bitki depolama birimleri ve bunlara ek olarak tespit edilmiş bitki tohumları bitkisel kaynakların da beslenmede önemli bir yer kapladığını işaret eder (Bıçakçı vd., 2007: 247).

Tablo 1. Tepecik-Çiftlik topluluğunun nüfus yapısı

Yaş Grubu	Çocuk		Kadın		Erkek		Erişkin Belirsiz		Toplam	
	N	%	N	%	n	%	N	%	N	%
Bebek (0-2,5)	75	72,1	0	0,0	0	0,0	0	0,0	75	43,6
Çocuk (2,5-15)	29	27,9	0	0,0	0	0,0	0	0,0	29	16,9
Genç Erişkin (15-30)	0	0,0	8	28,6	6	30,0	4	20,0	18	10,5
Erişkin (30-45)	0	0,0	13	46,4	9	45,0	0	0,0	22	12,8
Yaşlı (45+)	0	0,0	3	10,7	3	15,0	1	5,0	7	4,1
Erişkin Belirsiz	0	0,0	4	14,3	2	10,0	15	75,0	21	12,2
Toplam	104		28		20		20		172	100,0

Şu ana kadar Tepecik-Çiftlik yerleşmesinde Neolitik döneme ait 109 mezar ve BB kolektif gömüsünden elde edilen yaklaşık 200 bireye ait iskelet kalıntısı ele geçmiştir (Büyükkarakaya vd., 2014b, Tablo 1). Kolektif gömünün ve ikincil gömülerin varlığı nedeniyle önemli sayıda birey çok az kemikle temsil edilmektedir. Bu nedenle ve ek olarak yöntemin yıkıcı doğasından dolayı bu araştırmada incelenen Tepecik-Çiftlik insan kemikleri korunma durumu görece olarak iyi ve konteksti iyi belirlenebilmiş 67 bireyden oluşmuştur. Tüm cinsiyetler ve yaş grupları bu örneklem içinde temsil edilmektedir. Aynı zamanda farklı tabakalara ait örneklerin sayısında birbirine yakın olmasına özen gösterilmiştir.

Örnekleme oluşturan bireylerin yaş ve cinsiyetleri tahmin edilirken paleodemografik incelemede kullanılan çeşitli karakterlerden yararlanılmıştır. Yaş tahmini yapılırken bebek ve çocuklarda dişlerin kalsifikasyon derecelerinin dikkate alınmasına özen gösterilmiştir (Ubelaker, 1989; Buikstra ve Ubelaker, 1994). Erişkinlerin yaşları belirlenirken de leğen kemiğindeki, kaburga uçlarındaki yaşa bağlı değişimlerden ve kafatasındaki suturların kapanma derecelerinden faydalanılmıştır (Buikstra ve Ubelaker, 1994; Loth ve İşcan, 1989; Lovejoy vd., 1985; Meindl vd., 1985; Meindl ve Lovejoy, 1985). Bireylerin cinsiyet tahmini yapılırken pelvis kemikleri ve kafatası

kemiklerindeki cinsiyet karakterlerinden yararlanılmıştır (Buikstra ve Ubelaker, 1994; Krogman ve İşcan, 1986; WEA, 1980).

Bilindiği gibi trabeküler kemik sert kemiğe göre diajenez sürecinden daha fazla etkilenmektedir (Özdemir, 2008; Stipisic vd., 2014). Tepecik-Çiftlik materyali seçilirken uzun kemiklerin kortikal (sert) kısımları tercih edilmiştir. Örneklerin çok önemli bir kısmı uyluk kemiğine (femur) ait yaklaşık 4-5 cm uzunluğunda parçalar kesilerek temin edilmiştir. Her bir bireye ait tüm kemiklerin olmadığı durumlarda bazı bireylerde (kaval kemiği) tibia, kol kemiği (humerus) ve dirsek kemiğine (ulna) ait aynı boyutta parçalar temin edilmiştir. Bu anlamda örnekler 49 femur, 11 humerus, 6 tibia ve 1 ulnadan oluşmaktadır (Tablo). Çalışmada kullanılan hayvan kemikleri ise yerleşmenin çeşitli tabakalarından elde edilmiş otçullar (5 sığır (*Bos*), 3 kızıl geyik (*Cervis elaphus?*), 4 keçi (*Capra*), 3 koyun (*Ovis*),) ve hepçillerden (3 domuzlardan (*Sus*)) oluşmaktadır.

Tablo 2. Örnekleme oluşturan bireylere ait bilgiler

Sıra No	İskelet No	Yaş grubu	Yaş	Örnek kemik
1	TP'10 sk 30	Çocuk	6	Femur
2	TP'12 sk 75	Çocuk	10	Femur
3	TP'12 sk 65	Çocuk	3,75	Femur
4	TP'04 sk 28 a	Çocuk	14,5	Femur
5	TP'06 sk 46	Çocuk	8	Femur
6	BB 2-19	Çocuk	10	Femur
7	TP'10 sk 39 A	Çocuk	4,75	Tibia
8	TP'10 sk 39 B	Çocuk	12	Femur
9	TP'10 BB 5-50	Çocuk	9,75	Femur
10	TP'09 BB 1-112	Çocuk	12	Femur
11	TP'10BB5-44/5-45	Çocuk	4,5	Femur
12	TP'09 sk 80	Çocuk	6,75	Femur
13	TP'12 sk 71	Çocuk	6,5	Femur
14	TP'09 sk "AY"	Bebek	1,5	Humerus
15	TP'09 sk 82	Bebek	1,25	Ulna
16	TP'06 sk 44	Bebek	0,9	Humerus
17	TP'04 sk 27	Bebek	0,5	Humerus
18	TP'07 sk 61	Bebek	0,1	Femur
19	TP'04 sk 29	Bebek	0,1	Humerus
20	TP'06 sk 38	Bebek	0,1	Tibia

21	TP'06 sk 39	Bebek	0,25	Femur
22	TP'12 sk 80	Bebek	0,25	Tibia
23	TP'12 sk BA izo 1	Bebek	0,5	Femur
24	TP'12 sk 68	Bebek	0,6	Femur
25	TP'12 sk 81	Bebek	0,1	Tibia
26	TP'12 sk 84	Bebek	0,83	Humerus
27	TP'10 sk 14	Bebek	0,62	Humerus
28	TP'10 sk 27	Bebek	0,5	Humerus
29	TP'10 sk 45 a	Bebek	0,1	Femur
30	TP'10 sk 32	Bebek	0,1	Femur
31	TP'10 sk 26	Bebek	0,62	Humerus
32	TP'10 sk 8	Bebek	0,6	Femur

Bebeklik (n=19) ve çocukluk (n=13) dönemlerine ait toplam 32 birey araştırma kapsamında analiz edilmiştir. Bireylerin ölüm yaşları yeni doğandan 14 yaşa kadar değişen aralıktadır (Tablo 2). 35 yetişkin birey bebek ve çocukların değerlerini karşılaştırabilmek için araştırmaya dahil edilmiştir. Analizler için bireylerin uzun kemiklerinden 4-5 cm uzunluğunda parça alınmıştır. Gömü sonrası değişimlerin boyutunu belirleyebilmek için kemiklerle aynı katmandan alınan dört toprak örneği de araştırmanın kapsamı içinde analiz edilmiştir.

Görünür yüzey kontaminasyonlarından arındırılan kemik parçaları ultrasonik yıkamanın ardından etüvde (105 °C) bir gün boyunca kurumaya bırakılmıştır. 600 °C'de üç saat boyunca fırınlanan kemikler daha sonra porselen havan ve tokmak yardımı ile toz haline getirilmiştir. Örnekler arası kirlenmeyi en aza indirmek için her kullanımdan sonra malzemeler ultrasonik yıkamaya tabii tutulmuştur. Toprak örnekleri fırınlanmadan ezilerek toz haline getirilmiştir. Toprağın element içeriğinin belirlenmesinin yanı sıra pH'sı da ölçülmüştür.

Kemik ve toprak örneklerin element içeriklerinin belirlenmesi X-Işını Floresans yöntemi (PED-XRF) ile yapılmıştır. İncelemelerde SPECTRO X-Lab 2000 model spektrometre kullanılmıştır. Toz haline getirilmiş 3 gram kadar örnek pelet haline getirilerek analiz edilmiştir. Bu yöntemle atom numarası 11 olan sodyumdan (Na), 92 olan uranyuma (U) kadar elementler analiz edebilmektedir. Cihazın hassasiyet limiti, ağır elementlerde 0,5 ppm ve hafif elementlerde ise 10 ppm'e kadar

ölçüm yapabilecek seviyededir (Salmon, 1970). Örnek hazırlıkları ve analizler Ankara Üniversitesi Yer Bilimleri Uygulama ve Araştırma Merkezi (YEBİM) ile Gazi Üniversitesi Tarihi Malzeme Araştırma ve Koruma Laboratuvarı (MAKLAB)'nda gerçekleştirilmiştir. Sonuçlar Sr için kemik külündeki milyon parçacık (ppm veya $\mu\text{g/g}$) miktarı olarak verilmişken, Ca ve P için binde (mg/g) parçacık miktarı birimindedir. Kemik ve diyet Sr/(Cax1000) oran değerleri $\text{Sr/Ca} \times 10^{-3}$ olarak ifade edilmiştir. Hesaplamalarda kemik Sr/Ca:diyet Sr/Ca formülü ve A. B. D. Atom Enerjisi Kurumunun önerdiği $\text{OR}_{\text{kemik-diyet}}$ (gözlenmiş oran) referans değerleri kullanılmıştır (Mays, 2003; Sillen ve Smith, 1984).

Verilerin tanımlayıcı istatistikler her alt grup için ortalama, standart sapma, minimum ve maksimum değerler ile varyans katsayısı (cv) olarak verilmiştir. Element birikimlerinin çalışılan alt gruplar arasında farklılaşp farklılaşmadığı *F test* ($p=0.05$) ve *t test* ($p=0.05$) aracılığıyla belirlenmiştir.

III. BULGULAR

Bebek ve çocukların ortalama kemik Sr değerleri yetişkinlerin ortalama değerinden yüksektir. Bebeklerin Sr için değişim katsayısı (cv) %51 olarak hesaplanmıştır ve çalışılan diğer alt gruplarının değerlerinden yaklaşık dört kat fazladır (Tablo 3). Çocukların ve yetişkinlerin cv değerleri %15 altındadır. Sr elementinin tüm alt gruplardaki kemik ortalama değerleri toprak ortalamasından yüksek ölçülmüştür. Kemiğin yapısal elementlerinden olan Ca ve P'in kemik ortalama değerleri tüm gruplar için benzerdir. Bebek, çocuk ve yetişkinlerin değişim katsayıları ise her iki element için %10'un altındadır. Ca/P oranı tüm gruplar için 2,84 olarak hesaplanmıştır (Tablo 3). Sr/Ca oranı ise bebeklerde en yüksek yetişkinlerde düşük değeri vermiştir. Sr/Ca için hesaplanan cv değerleri her üç grup için %13'ün altındadır. Sr element miktarının ve Sr/Ca kütle oranının bebek, çocuk ve yetişkinlerdeki farklılaşması istatistiki açıdan anlamlıdır (Sr için $F > F_{\text{ölçütü}}$, $20,79 > 3,98$, $p=2\text{E}-05$; Sr/Ca için $F > F_{\text{ölçütü}}$, $41,81 > 3,98$, $p=1.5\text{E}-08$).

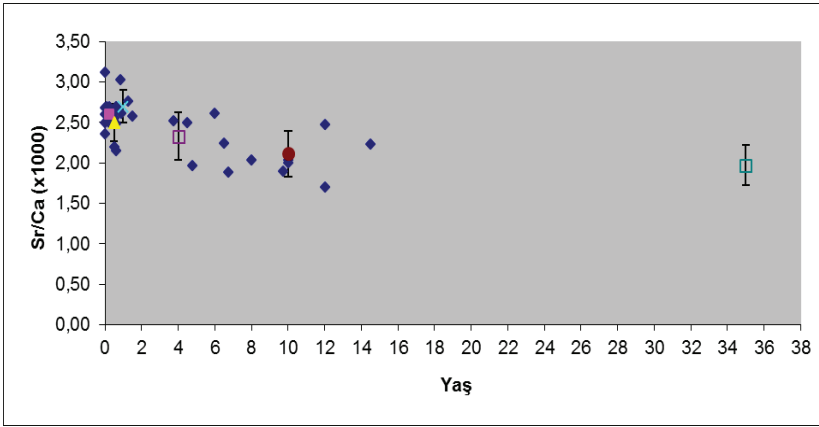
Tablo 3. Analiz yapılan elementlerin ve hesaplanan element oranlarının dağılımı.

Grup	P		Sr		Ca/P	Sr/Ca*1000
	Ca (mg/g)	(mg/g)	(ppm)			
Bebek						
N	19	19	19	19	19	19
X	324,54	114,38	844,65	2,84	2,84	2,61
sd	11,05	11,05	431,29	0,08	0,08	0,23
Min.	268,84	92,20	696,00	2,73	2,73	2,10
Max.	375,07	137,55	981,90	3,02	3,02	3,10
cv.	3,40	9,66	51,06	2,80	2,80	8,91
Çocuk						
N	13	13	13	13	13	13
X	345,40	121,90	745,76	2,84	2,84	2,16
sd	22,44	11,61	100,33	0,13	0,13	0,29
Min.	313,09	104,29	623,70	2,71	2,71	1,70
Max.	381,86	144,10	926,40	3,09	3,09	2,60
cv.	6,50	9,52	13,45	4,58	4,58	13,38
Yetişkin						
N	35	35	35	35	35	35
X	358,92	126,92	702,04	2,84	2,84	1,96
sd	27,72	11,68	87,37	0,16	0,16	0,25
Min.	272,90	125,21	592,20	2,57	2,57	1,59
Max.	395,51	146,98	981,50	3,54	3,54	2,59
cv.	7,72	9,20	12,45	5,71	5,71	12,69
Referans						
	~380	~180	<1000	~2.16	~2.16	
Toprak						
N	4	4	4	4	4	4
X	141,34	36,29	506,58	6,57	6,57	5,08
sd	120,07	51,21	112,89	3,66	3,66	2,35
Min.	53,07	10,08	367,40	2,81	2,81	1,64
Max.	317,53	113,11	642,20	11,30	11,30	6,92
cv.	84,95	141,12	22,29	55,63	55,63	46,22

Tablo 4 ve Grafik 1'de görüleceği üzere kemik Sr/Ca oranının yeni doğan ile 1,5 yaşları arasındaki ortalama değerleri topluluğun en yüksek değerleridir. Bebek ve çocuklar arasındaki farklılaşma istatistiki açıdan anlamlıdır ($t_{stat} > t_{kritik}$, $4,62 > 2,07$, $p=6,57994E-05$).

Tablo 4. Tepecik-Çiftlik örneklerinde Sr/Ca'nın yaş aralıklarına göre dağılımı

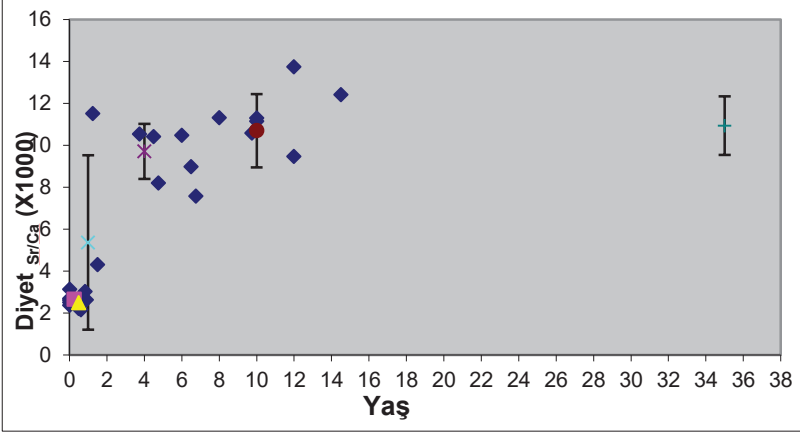
Grup	N	Sr/Ca (x1000)	sd
0-3 ay	8	2.60	0.23
3-9 ay	7	2.5	0.23
9 ay-1.5 yaş	4	2.7	0.2
3.75-4.5 yaş	3	2.3	0.29
6-14.5 yaş	10	2.1	0.28
Yetişkin	35	1.97	0.25

Grafik 1. Tepecik-Çiftlik örneklerinde Sr/Ca oranının yaş aralıklarına göre dağılımı.

0 ile 0,7 yaş arası bebeklerin diyet Sr/Ca oranları (OR) topluluğun en düşük oranlarıdır (Tablo 5, Grafik 2). 0,8 ile 1,5 yaş arasında değer bir önceki dönem ortalamasının iki katına çıkar. 3,5 yaşından sonraki bireylerin ortalama OR değerleri yetişkin ortalama değerine benzerdir. OR değerlerinin bebek ve çocuklar arasındaki farklılaşması istatistikî açıdan anlamlıdır ($t_{stat} < -t_{kritik}$, $-11,03 < -2,04$, $p=3,347E-12$).

Tablo 5. Tepecik-Çiftlik örneklerinde diyet_{Sr/Ca} (x1000)'nın yaş aralıklarına göre dağılımı

Grup	N	Diyet _{Sr/Ca} (x1000)	sd
0-3 ay	8	2.65	0.23
3-9 ay	7	2.49	0.23
9 ay-1.5 yaş	4	5.36	4.16
3.75-4.5 yaş	3	9.71	1.31
6-14.5 yaş	10	10.69	1.75
Yetişkin	35	10.93	1.4

Grafik 2. Tepecik-Çiftlik örneklerinde $diyet_{Sr/Ca}$ (x1000)'nın yaş aralıklarına göre dağılımı

IV. TARTIŞMA

Arkeolojik kemikler üzerinde yürütülen kimyasal analizlerde en çok karşılaşılan sorun gömü sonrası süreçte kemiğin yaşarken yeniden yapılanma süreci içinde yapısına giren ve biriken elementlerin gömü koşullarının da etkisiyle değişmesidir (Szostek vd., 2005). Diajenezin sebep olduğu değişimin boyutu Ca/P oranının hesaplanması ile belirlenmeye çalışılır (Zapata vd., 2006; János vd., 2011). Bununla birlikte, analizler sonucunda Ca/P değeri her ne kadar önerilen referans değer $\sim 2,16$ 'ya yakın çıkmış olsa da bazı araştırmalar halen daha kemik bileşiminin önemli ölçüde değişmiş olabileceğine vurgu yapmıştır (bkz. Fabing ve Hermann, 2002).

Tepecik-Çiftlik için hesaplanan Ca/P oranı analizi yapılan tüm gruplar için önerilen referans değerden yüksek bulunmuştur. Ek olarak elde edilen değerler diajenezin etkisinin düşük seviyede gerçekleştiği önerilen arkeolojik çalışmalardan da yüksektir (İkiztepe topluluğu için Ca/P oranı 2,22, Özdemir, 2008; Macaristan'dan iki mezarlık için 2,20 ve 2,36, János vd., 2011). Elde edilen değerler, arkeolojik topluluklar için gömü sonrası değişimin önemli ölçüde kemiğin kimyasal yapısını değiştirdiğini tespit etmede kullanılan değer aralığından (2,30-2,50, Zapata vd., 2006) da yüksektir. Böylelikle Ca/P oranı göz önüne alındığında Tepecik-Çiftlik kemiklerinin gömü sonrası değişimlerden

önemli ölçüde etkilendiğini ilk aşamada söylemek mümkündür. Analizleri yapılan gruplar arasında istatistiki açıdan anlamlı bir farklılığın bulunmaması gömü sonrası değişimlerin tüm gruplar için eşit derece gerçekleştiği manasına gelir.

Ca/P oranındaki sapmalar genellikle kemikleri çevreleyen toprağın pH'sı ile ilgilidir (Zapata vd., 2006; Özdemir, 2008). Bazik yapıdaki topraklar kemiklerin iyi korunduğunun göstergesi olarak düşünülür (Özdemir, 2008; Zapata vd., 2006). Tepecik-Çiftlik'te dört toprak örneğinin pH değerleri 7,02, 7,23, 7,90 ve 8,01 olarak ölçülmüştür (ortalama 7,54). Bir başka deyişle Tepecik-Çiftlik toprak pH'sı bazik ortama ve dolayısıyla kemiklerin iyi korunmuş olabileceğine işaret eder. Bu durum Ca/P oranının işaret ettiği sonuçla uyuşmamaktadır. Nicholson (1996) kemik korunma durumunun belirlenmesinde pH'nın tek başına yeterli olamayacağından ve toprak element içeriğinin belirlenerek kemik sonuçlarıyla karşılaştırılmasının gerekliliğinin önemini vurgular. Ek olarak elementlerin canlı kemikteki miktarı ile aynı arkeolojik alandan elde edilen ve beslenme zincirindeki yeri bilinen hayvan kemiklerindeki miktarlarıyla karşılaştırmanın element birikiminin biyojenik veya diyajenik olup olmadığına belirlenmesinde önemli olduğu belirtilmiştir. Bu çalışmada diajenezin etkisini en aza indirmek için başta femur olmak üzere uzun kemikler tercih edilmiştir. Sevdin'in (2017) Tepecik-Çiftlikten elde edilen aynı bireylere ait iskeletlerin farklı kemikleri üzerinde yürüttüğü çalışmasına göre uzun kemiklerin kaburga, metakarpal ve metatarsal kemiklerine göre daha iyi korunduğu belirlenmiştir.

Sr elementinin tüm alt gruplardaki ortalaması canlı kemik miktarından (100-300 ppm, Mays, 2003) yüksektir. Fakat ortalamaların topraktaki Sr miktarından yüksek olması ve arkeolojik kemikler için önerilen değerden (1000 ppm, Kyle, 1996; Radosevich, 1993) düşük olması, bizi Sr'un kemiklerde ölçülen miktarının biyojenik sinyaller içerdiği sonucuna götürmektedir. Ek olarak çocuklar ve yetişkinler için düşük değişim katsayısı (Tablo 3) kemik birikiminin tek bir kaynaktan (beslenme) ve biyojenik kökenli olduğunu destekler. Tepecik-Çiftlikten elde edilen otçul hayvanların kemik Sr birikimlerinin insanlardakinden yüksek olması beklenen (Kyle, 1996; Radosevich, 1993) ve biyojenik kökeni destekleyen diğer bir sonuçtur. Dolayısıyla Sr'un Tepecik-Çiftlik kemiklerindeki birikimin biyojenik kökenliği olduğunu söylemek mümkündür. Diğer taraftan hem Ca/P kütle oranının işaret ettiği diyajenik etkiyi en aza

indirmek için hem de analiz sonuçlarından süttten kesme sürecine dair çıkarımlar yapmak için Sr'un element miktarı ile Sr'un Ca'a oranının (Sr/Ca) beraber kullanılması önemlidir.

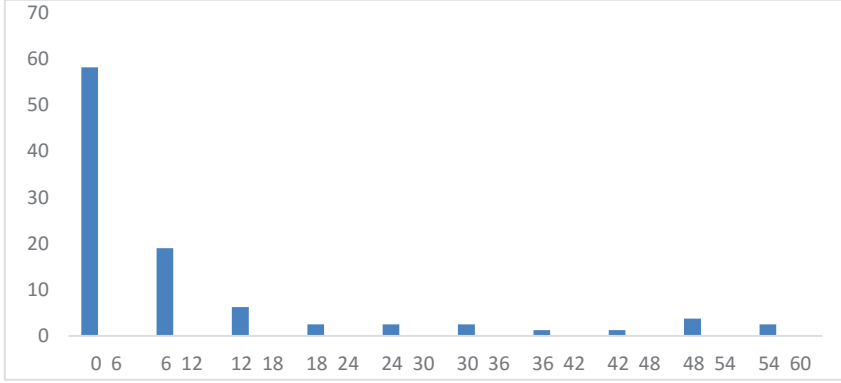
0 ile 9 ay arası bebekler için düşük olan kemik Sr/Ca oranı, takip eden dönemde, 9 ay ile 1,5 yaş arasında artarak topluluğun en yüksek değerlerine ulaşır (Grafik 1, Tablo 4). Örneklemin doğasından kaynaklı olarak (1,5 ile 3,75 yaş arası analiz edilen bireyin bulunmaması) değerlerin hangi yaş aralığında düşüşe geçtiğini söylemek mümkün olmamakla birlikte, 3,75 yaş sonrası değerlerin önceki dönemden düşük olduğu ve yetişkin bireylerin değerlerine benzemeye başladığı çıkarımı yapılabilir. Elde edilen sonuç, doğumdan sonraki süreçte bebek ve çocukların sindirim sistemlerinde meydana gelen fizyolojik temelli değişimlerle (bağırsaklarda yaşla birlikte Ca'nın lehine Sr'a karşı geliştirilen ayrımcılık) uyumludur (Rivera ve Harley,1965;Mays, 2003).

Hesaplanan diyet Sr/Ca oranları 9 ay öncesi bebekler için en düşük olarak bulunmuştur (Grafik 2, Tablo 5). Değerler 9 ay ile 1,5 yaş arası iki katından fazla artar. Diyet Sr/Ca oranı 3,75 yaş sonrasında yetişkin bireylerin değerleriyle benzerlik gösterir. Söz konusu farklılaşma anne sütüne ek olarak alınan ek gıdaların bebeklerin beslenmesine girmesi ve zaman içinde tamamen süttten kesmenin gerçekleşmesiyle ilişkilidir (Mays, 2003; Özdemir, 2008, 2009; Özdemir vd., 2010). Gerek kemik Sr/Ca gerekse diyet Sr/Ca oranlarının Tepecik-Çiftlik bebek ve çocukları için işaret ettiği süttten kesme süreç ile ilgili sonuç sürecin 9 aydan sonra ek gıdaların bebek ve çocukların beslenmesine girmesiyle başladığıdır. Sürecin 1,5 yaşa kadar devam ettiğini söyleyebilmemize rağmen tam olarak ne zaman sonlandığını söylemek olanaklı değildir. Bununla birlikte 3,75 yaş civarındaki bireylerin tamamen süttten kesildiği söylenebilir.

Tepecik-Çiftlik topluluğunun demografik yapısının incelendiği çalışmada özellikle beş yaş altı bireylerin ölümlülüğünün yüksek olduğuna dikkat çekilmişti (Büyükkarakaya ve Erdal, 2016). Süttten kesmenin ölüm oranlarıyla ilişkisinin anlaşılabilmesi için daha detaylı olarak 5 yaş altında ölmüş bebek ve çocukların temsil oranlarına bakılabilir. Altışar aylık aralıklarla hazırlanmış 5 yaş altındaki bebek ve çocukların ölüm grafiği incelendiğinde (Grafik 3) ölümlerin çok önemli bir kısmının özellikle ilk altı ay içinde olmak üzere 1 yaş öncesinde gerçekleşmiş olduğu, bir buçuk yaşından sonra ise

ölümlülükte gözlenen çarpıcı azalmanın 4 yaşına kadar devam ettiği görülebilmektedir.

Grafik 3. Tepecik-Çiftlik beş yaş altı ölüm oranları.

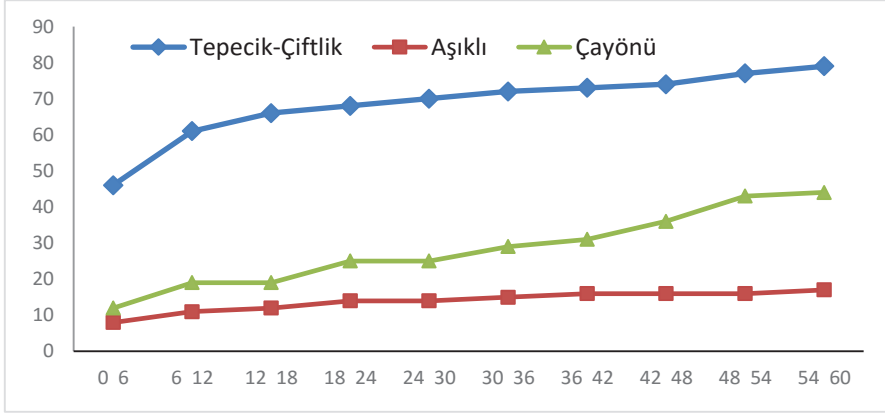
Sütten kesme sürecinde hazırlanan gıdaların nitelik ve nicelik açısından yetersiz oluşunun hızlı bir büyüme dönemi geçiren bebeğin beslenme durumunun kötü olmasına yol açtığı bilinmektedir (Lewis, 2006; WHO, 2013). Ek gıdaların hijyenik koşullarda hazırlanmaması ve gıdaların kendilerinin mikropardan arındırılmaması nedeniyle bulaşıcı hastalıklara yol açan mikropların henüz bağışıklık sistemi tam olarak gelişmemiş hassas bebeklerin ölümüne yol açma ihtimali de yüksektir (Erdal, 2000; Lewis, 2006; Özbek ve Erdal, 2006, WHO, 2013). Malnütrisyon ile enfeksiyonların sinerjetik ilişkisi ise bu dönemde ortaya çıkan fizyolojik stresin şiddetini artırmaktadır (Armelağos vd 1991; Scrimshaw ve SanGiovanni, 1997). Tüm bunlar düşünüldüğünde ölüm oranları ile sütten kesme süreci arasında mantıksal bir ilişki beklenebilir. Nitekim Katzenberg vd., (1996:194) sütten kesme sürecinin başladığı zamanının, yeni patojenlerin istilası ve anne sütüyle gelen pasif bağışıklığın olumlu etkisinin azalması nedeniyle mortalite açısından sütten kesme sürecinin tamamlanmasından daha önemli olduğunu ifade etmiştir.

Sr/Ca kemik ve diyet verilerinden hatırlanacağı gibi sütten kesme başlangıç zamanı yaklaşık bir yaş olarak belirlenmişti (beslenme modelinde değişim sinyali veren bebeklerin ölüm yaşı ortalaması 13,5 aydır). Her ne kadar bebeklerin sütten kesme başlangıcının günümüzde olduğu gibi arkeolojik topluluklarda da bireysel farklılıklar sergileyebileceği kabul edilebilse de eldeki veriler (özellikle altıncı aya kadarki ciddi oranda ölümlülük) Tepecik-Çiftlik

topluluğunda bir yaş altındaki bebek ölümlerinin önemli bir kısmının sütten kesme süreciyle doğrudan ile ilişkili olmayabileceğini işaret etmektedir. Bununla beraber, Wood vd (1992) yapmış olduğu incelemede, arkeolojik topluluklarda örneklemin (*ölüler topluluğunun*) stres koşullarına karşı gösterilen direnç anlamında değerlendirilebileceğine işaret etmiş, stres göstergelerine sahip olanların olmayanlara göre daha sağlıklı/dirençli bireyler olabileceğine dikkat çekmiştir. Konumuz bağlamında bu düşünce ele alındığında, bir yaşından önce ölen bebeklerin en azından bir kısmının (özellikle bir yaşına doğru gerçekleşen ölümlerin) sütten kesme pratiğinin başlamasını takiben kısa süre içinde besleme yetersizliği veya hastalıklar nedeniyle ölmüş olarak değerlendirilebileceği öne sürülebilir. Bir başka deyişle, sütten kesme sürecinin Tepecik-Çiftlik bebeklerinde bir yaşından önce başlamış olabileceği ancak sürecin beraberinde getirdiği fizyolojik streslere hayatta kalabilecek ölçüde direnç geliştiremeyen bebeklerin bir yaş altındaki ölüm oranlarına yansıdığı söylenebilir görünmektedir. Bu noktada direnç gösteremeyen bebeklerin kemiklerinde diyet değişimine ait değişim belirginleşmeden ölümün gerçekleşmesi ise bu anlamda eser element analizlerinin de sınırlılığını ortaya koyduğu düşünülebilir. Ek gıdalardaki patojen varlığı, besin hazırlama teknikleri ve anne sütünün koruyucu etkisinin yitirilmesiyle ilişkili olarak, emzirmenin yaygın olduğu alanlarda mortalitenin sütten kesme sürecine kadar düşük kaldığı, emzirmenin yaygın olmadığı alanlarda ise mortalitenin daha erken aylarda daha yüksek düzeylerde olduğu gösterilmiştir (Knodel ve Kinter 1977'den akraran Lewis 2006). Dolayısıyla her ne kadar eldeki eser element analizi sonuçları sütten kesme başlangıcı için yaklaşık bir yaşına işaret etse de topluluk içinde özellikle 6-12 aylık bireylerin önümüzdeki yıllarda bu anlamda değerlendirmesinin gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Anadolu'daki neolitik topluluklardaki sütten kesme ve ölümlülük ilişkisini incelediği çalışmada Çayönü Tepesi ve Aşıklı Höyük toplulukları değerlendirilmiştir (Pearson vd., 2010). Tepecik-Çiftlik, Çayönü ve Aşıklı topluluklarına ait birikimli mortalite profiline bakıldığında (Grafik 4) Tepecik-Çiftlik topluluğunda 12-18 aylar arası birikimli ölümlülüğün diğer topluluklara nazaran yüksek oluşu dikkati çekmektedir. Her ne kadar tüm toplulukları temsil eden örneklemelerin yapısı benzer olmasa da yine de karşılaştırmalı bakıldığında Tepecik-Çiftlik örnekleminde 1-1,5 yaş arası ölümlülükte

ciddi bir artışın gerçekleşmiş olduğu söylenebilmektedir. Farklı bir biçimde Çayönü'nde ise bu 2 yaşından sonra belirginleşmektedir. Araştırmacılar bu durumun Çayönü toplumunda sütten kesmenin geç bir dönemde başlamasıyla ilgili olduğunu ifade etmektedir (Pearson vd., 2010). Eldeki eser element verisiyle birlikte değerlendirildiğinde Tepecik-Çiftlik'te de bir yaş civarı ve takip eden ilk altı aylık dönemde ölümlerin görece yüksek oluşunun sütten kesme süreciyle doğrudan ilişkili olduğu söylenebilmektedir.

Grafik 4. Tepecik-Çiftlik, Çayönü ve Aşıklı topluluklarında birikimli mortalite (diğer topluluk değerleri: Pearson vd., 2010).

Tepecik-Çiftlik topluluğundaki sütten kesme süreci üzerine doğrudan ve dolaylı yoldan elde edilmiş bu bilgilerin işaret ettiği durum Anadolu'daki diğer Neolitik topluluklarıyla da karşılaştırılabilir. Tablo 6'da şimdiye kadar konuyla ilgili bilgileri elde edilmiş Anadolu neolitik toplulukları gösterilmiştir. Topluluklara ait veriler şimdiki çalışmadan farklı olarak sabit izotop yöntemiyle elde edilmiştir. Tablo 6 incelendiğinde Tepecik-Çiftlik'le ilişkili bulgular ve buradan hareketle yapılan yorumların diğer neolitik topluluklarından elde edilmiş sonuçlar ile tutarlı olduğu söylenebilmektedir. Aktopraklık ile ilgili çalışmalar ön sonuçlar olarak değerlendirilebilir ve sütten kesme sürecinin başlangıç zamanıyla ilgili bir veri bulunmamaktadır (Budd vd., 2013). Çayönü Güneydoğu Anadolu'da (Diyarbakır) yer almakta ve çanak-çömlek öncesi zamana tarihlendirilmektedir (Erim-Özdoğan, 2007). Bu toplulukta sütten kesme sürecinin başlangıcı Tepecik-Çiftlik'tekiyle örtüşmemekte, ondan yaklaşık bir yıl sonra başlamaktadır. Aşıklı ve Domuztepe topluluklarında ise Tepecik-Çiftlik topluluğu ile benzer olarak 1 yaş civarında sütten kesmenin başladığı

görülmektedir. Aşıklı Höyük yerleşmesi Tepecik-Çiftlik'e yaklaşık 40 km uzaklıkta, aynı bölgede bulunan, bununla beraber akeramik neolitik döneme tarihlenen bir yerleşmedir (Özbaşaran, 2012). Avcı-toplayıcılığın geçim stratejisinde önemli yerinin hala korunduğu bu yerleşik toplulukta hem hayvan hem de bitki evcilleştirmesinin ilk adımları belgelenmiştir. Domuztepe ise Tepecik-Çiftlik'e göre biraz daha geç bir döneme tarihlenmektedir (Tekin, 2016). Olasılıkla benzer bir sütten kesme başlangıç zamanına sahip olan Çatalhöyük ise Tepecik-Çiftlik ile çağdaş bir örnek oluşturması açısından önemlidir. Farklı kültürel özelliklere sahip olsalar da, bu topluluklar geçim anlamında birbirine ögelere sahiptir ve Çatalhöyük'te kullanılan taş aletlerin önemli bir kısmının Tepecik-Çiftlik'in yanı başında bulunan obsidyen yataklarından elde edildiği düşünüldüğünde iki topluluğun birbiriyle iletişim halinde olduğu varsayılabilir. Bu anlamda benzer kültürel uygulamalar beklenebileceğinden de söz edilebilir.

Tablo 6. Anadolu Neolitik topluluklarında sütten kesme (SK).

Yerleşme	SK Başlangıç	SK Tamamlanması	SK Süresi
Çayönü^a	2 yaş	3,5 yaş	1,5 yıl
Aşıklı^a	1 yaş	2 yaş	1 yıl
Çatalhöyük^b	1,5 öncesi	3 yaş	1,5 yıl
Domuztepe^c	1 yaş	2 yaş	1 yıl
Aktopraklık^d	~3 yaş öncesi	-	-
Tepecik-Çiftlik	~1 yaş	~2 yaş?	~1 yıl?

a. Pearson vd., 2010; b. Richards vd., 2003; Pearson vd., 2015; c. http://www.arch.cam.ac.uk/ukas07/downloads/UKAS_Abstract_Book_FINAL.pdf; d. Budd vd., 2013

Tüm bu bilgiler birlikte düşünüldüğünde, Anadolu neolitik topluluklarında sütten kesme süreciyle ilgili, altında sosyokültürel, ekonomik nedenlerin olabileceği bölgesel bir farklılaşma olduğu söylenebilmekte (Pearson vd., 2010), Tepecik-Çiftlik topluluğunda sütten kesme sürecinin başlangıcının ise Orta Anadolu çanak-çömlek öncesi ve çanak-çömlekli dönem topluluklarıyla örtüştüğü görülmektedir. Elimizde ne yazık ki Anadolu'da yaşamış eski avcı-toplayıcılarla ilgili benzeri bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla beraber göçebe avcı-toplayıcılarla ilgili etnografik bilgiler bu topluluklarda sütten kesme sürecinin daha geç başladığını ve daha geç tamamlandığını göstermektedir. Örneğin konuyla ilgili en iyi çalışılmış topluluklardan Güney Afrika avcı-toplayıcı topluluğu! Kung San'larda emzirmenin 4 yaşına kadar sürebildiği ifade edilmektedir (Stuart-Macadam, 1995). Tarihi dönemlere, uygarlıklara ait kayıtlara bakıldığında ise gerek Hindistan ve Yunanistan gerekse Mısır'da

sütten kesmenin altıncı aydan başlayan ve 2 yaşına kadar süren bir olgu olduğu gösterilebilmektedir, bir başka deyişle avcı toplayıcılara göre daha erken başlamakta ve tamamlanmaktadır (Stuart-Macadam, 1995). Yerleşik yaşamla birlikte değişen kültür içinde hem besin üretiminin başlaması hem de besin kaynaklarının depolanabilmesi nedeniyle ortaya çıkan avantaj anne sütüne bağımlılığın azalması bu eğişimde önemli bir rol almış görünmektedir.

Diğer yandan demografik yapıda gözlenen eğişim de sütten kesme sürecinin daha erken başlaması ve daha kısa sürmesi ile ilişkilendirilebilir görünmektedir. Emzirme uygulaması her zaman koruyucu özellik taşıyabilse de yarattığı hormonal eğişim nedeniyle doğal bir doğum kontrol yöntemi olarak kullanıldığı dile getirilmektedir (Dettwyler, 2004; Ellison vd., 2012; McDade ve Worthman, 1998; Sellen, 2007). Zıt olarak bebek emzirilirken hamile kalınması veya yeni bir doğum olması emzirme uygulamasını sonlandırılmasına veya erken bir dönemde gerçekleşen ölüm nedeniyle yeniden gebe kalmaya yol açabilir. Neolitik yaşam biçimiyle birlikte demografideki temel eğişimlerden birinin yüksek doğurganlık ve yüksek ölümlülük olduğu ifade edilmiştir (Armelağos vd., 1991; Ellison vd., 2012). Dolayısıyla, Anadolu neolitik dönem topluluklarında, özellikle Orta Anadolu'da bir yaş veya hemen sonrasında sütten kesme sürecinin başladığının görülmesinin neolitik dönem demografik yapısıyla ilgili tanımlanan yüksek doğurganlık-yüksek ölümlülük olgusuyla da uyduğu söylenebilir.

Çalışmanın örneklemini nedeniyle Tepecik-Çiftlik'te sütten kesme sürecinin ne zaman tamamlandığına dair net değerlendirme yapılamamaktadır. Bununla birlikte Tablo 6'dan da takip edilebileceği gibi diğer topluluklarda sütten kesme dönemi ortalama 1-1,5 yıl sürmektedir. Dört topluluğun ortalaması dikkate alındığında Tepecik-Çiftlik için de sütten kesme süresinin yaklaşık bir yıl olabileceği tahmin edilebilir. Önümüzdeki dönemlerde yeni örneklerin çalışmaya dahil edilmesi ve sabit izotop çalışmalarıyla bu konu hakkında da net bir bilgiye sahip olunacağı umulmaktadır.

Diğer bir konu ise gömü uygulamaları ile konunun ilişkisidir. Gömü uygulamaları, özellikle küçük ölçekli topluluklarda, belli statülerle ilişkili olarak (örneğin; yaş ve cinsiyet) farklılık gösterebilmektedir. Yapılmış etnografik çalışmalar ve arkeolojik incelemeler, hem eski insan topluluklarında hem de çağdaş topluluklarda çeşitli nedenlerle bağlantılı olarak belli yaşlardaki bebek ve çocuklara farklı gömü tarzları uygulandığını göstermektedir (Altuntek ve Erdal, 2013; Duday vd., 2009). Toplulukların önemsedığı yaş veya yaş aralıklarının çoğu zaman biyolojik veya kronolojik değil sosyal yaş olduğu da belirtilmelidir (Halcow ve Tayles, 2008). Tepecik-Çiftlik ölü gömme uygulamaları üzerine yapılan çalışmalarda yerleşmenin neolitik tabakalarından gün ışığına çıkarılan BB kolektif gömüsü ve AY mekanı örneklerinin farklı demografik yapıya sahip olduğuna değinilmişti (Büyükkarakaya ve Erdal 2014, Fotoğraf 1a, b). Yerleşmenin dördüncü tabakasına ait AY mekanı demografik dağılımında 1 yaş altında bebeklerin yoğunluğu saptanmışken, diğer bireyler 10 yaşında bir çocuk, genç erişkin kadınlar ve bir yaşlı erkekten oluşmaktadır. Yerleşmenin beşinci tabakasına ait BB kolektif

gömüsünde ise en az 42 bireye ait kalıntılar tespit edilmiş, bununla beraber uzun süre kullanıldığı anlaşılan bu gömüde 1,5 yaş altındaki bebeklerin gömülmediği belirlenmiştir (detaylı çalışma yayınhazırlanmaktadır).

Fotoğraf 1. a) BB kolektif gömüsü b) AY mekanı (Tepecik-Çiftlik kazı arşivi)

Birbirini herhangi bir *hiatus* olmadan takip eden kültür tabakalarından ele geçen bu mezarlardaki demografik dağılımın ilk bakışta birbirine zıt gibi görünse de ortaklaştığı noktalar dikkat çekmektedir. Mezar olarak kullanılan bu alanlarda çok sayıda bireye ait kalıntı ele geçmiştir, bir başka deyişle her iki gömü de çoklu gömü statüsündedir. Daha da ötesinde her iki yerdeki demografik yapı, cinsiyet açısından bir ayrımcılığa sahip değildir ancak iki mezarda da yaş ile ilgili dağılım, belli bir ilkeye/norma riayet edilmiş olabileceğini ima etmektedir. Çekimser bir ifadeyle, bir ila bir buçuk yaş aralığının en azından örneklenen gömü uygulamalarında dikkate alınmış olduğu varsayılabilir görünmektedir. Örnek verilen gömü alanlarındaki yaş dağılımının (bir örnekte bebeklerin aşırı sayısına karşın diğerinde bebeklerin mevcut olmayışının) neden birbirine zıtlık gösterdiği bu çalışmanın konusu değildir. Bununla beraber bahsi geçen yaş aralığının eser element analizleri yoluyla elde edilen süttten kesme süreci başlangıcıyla ya da sürecin ölümlülükle ilişkili daha riskli dönemiyle örtüşmesi topluluğun inanışlarını işaret eden ölümlere müdahale açısından da bu geçiş döneminin paralellik gösterdiği görülebilir.

Yukarıdaki görüşü destekleyecek bir şekilde, süttten kesme sürecinin topluluk açısından önemiyle ilgili olabilecek bir takım maddi kalıntılar da mezarlardan ele geçmiştir. Sürecin Tepecik-Çiftlik Neolitik insanların gözünde, gömü tarzını da etkilemiş olabileceğine dair bir dolaylı kanıt bazı bebek mezarlarında tespit edilmiş olan “mama kapları” ve kaşıklardır (Fotoğraf 2 a, b, c). Bu tip gömü eşyalarının, yani bebeklerin ileriki aylarda süttten kesme sürecinde ve/veya sonrasında kullanabilecekleri türden eşyaların mezarlara onlarla birlikte bırakılması ilginçtir.

Fotoğraf 2. a) Çömlek mezar; b) Kaşık; c) Mama kabı (Ölçek 10 cm) (Tepecik-Çiftlik kazı arşivi)

Yapılan biyoarkeolojik inceleme bu tür mezar eşyalarının bulunduğu mezarlardaki bebeklerin yenidoğanlar olduğunu işaret etmiştir. Mezar eşyalarıyla birlikte gömülmüş bebeklerin yenidoğanlar olması, buluntuların bebek için kullanılmasından, bebeğe ait eşyalar olmasından ziyade sembolik anlama sahip olduklarını göstermektedir. Özellikle küçük ölçekli topluluklara ait etnografik kayıt veya konuyla ilgili tarihi belgeler dikkate alındığında yenidoğan aşamasının sütten kesmeye başlamak için çok erken olduğu kabul edilebilir. Bir başka deyişle Tepecik-Çiftlik'te sütten kesme sürecinin başlangıç zamanı ile bu mezar eşyaları arasında doğrudan bir ilişki olmadığını söylenmesi yanlış olmayacaktır. Ancak sonuç olarak bu buluntular sürecin kendisinin somut ve soyut olarak topluluğun yaşamının önemli bir parçası olduğunu, davranışsal anlamda yaşamın içinde belirgin izlere sahip olduğunu göstermektedir. Bu durum ise topluluğun gömü uygulamalarında gözlemlenmiş yaşla ilgili bir takım normların sütten kesme süreciyle ilişkili olabileceği düşüncesini desteklemektedir. Bu noktada, kazılar sırasında sıklıkla tespit edilen öğütme taşları ve takviye besin/ek gıda olarak hazırlanabilecek tahıllar ve diğer bitkilerin mevcudiyeti önemlidir (Bıçakçı vd., 2012). Ele geçen besin

kalıntıları ve besin hazırlığında kullanılabilir diğerk buluntular, topluluk açısından süttten kesme yiyeceklerinin hazırlığında niceliksel ve niteliksel bir yetersizlik beklenemeyeceğinin göstergesidir ve yine bunlar bebeğın öğününe ek gıdaların girişinin erken bir yaşta olduğu düşüncesini desteklemektedir.

V. Sonuç

Yapılan çalışmada Tepecik-Çiftlik neolitik dönem topluluğunda eser element analizleriyle süttten kesme süreci aydınlatılmaya çalışılmıştır. Toplulukta bir yaş civarındaki bebeklerde sürecin başladığı belirlenmiş ancak örneklem nedeniyle sürecin süresi net olarak tespit edilememiştir. Tepecik-Çiftlik topluluğuna ait diğerk arkeolojik ve antropolojik bilgiler (ölüm uygulamalarının ve materyal kültür kalıntıları) topluluğın davranışsal açıdan da süttten kesme sürecini dikkate aldığını, sembolik ve somut bir takım pratiklerin bu olguyla etkileşime sahip olduğu değerlendirilmiştir.

Çalışmanın sonuçları, özellikle yerleşik yaşama geçişle, gerek toplayıcılık gerekse yetiştiricilikle elde edilen bitkilerin artmasıyla, bir başka deyişle evcilleştirmeye, depolama tekniklerinin ve besin hazırlama alışkanlıklarının değişmesiyle toplulukların göçebe avcı-toplayıcılardan farklı olarak bebeklerini daha erken yaşta süttten kesmeye yöneldikleri tezini desteklemektedir. Bu tercih veya yönelimin Neolitik dönemde insan topluluklarında demografik yapının değişmesi (örneğin doğurganlığın ve ölümlülüğün artması) ile de bağlantılı olabileceği düşünülmektedir. Anadolu'da daha fazla arkeolojik topluluğın ve daha büyük örneklemelerin bu açıdan incelenmesi hem süttten kesme sürecindeki değişimin hem de neolitik dönemde nüfusun biçimlenişindeki etkenlerin detaylı bir şekilde incelenebilmesine katkı sunacaktır.

Teşekkür

Tepecik-Çiftlik topluluğunda eser element analizleri çalışmasında kullanılan hayvan kemiklerinin tür tayini ve örnek seçimindeki yardımlarından dolayı Batman Üniversitesi Arkeoloji Bölümü'nden Yrd. Doç. Dr. Can Yumni Gündem'e, Ankara Üniversitesi Jeoloji Mühendisliği Bölümü'nden Prof. Dr. Yusuf Kağan Kadioğlu ve Dr. Kıymet Deniz'e, analizler için Ankara Üniversitesi Yer Bilimleri Uygulama ve İnceleme Merkezi (YEBİM)'ne ve Gazi Üniversitesi'nden Gülşen Albuz Geren'e yardımları için teşekkür ederiz.

KAYNAKÇA

- ALTUNTEK, N.S., & ERDAL, Y.S. (2013). Sub-adult graves in Şanlıurfa-Turkey: on the concept of childhood. *Eurasian Journal of Anthropology*, 4(1), 1-15.
- ARMELAGOS, G. J., GOODMAN, A.H., & JACOBS, K.H. (1991). The origins of agriculture: Population growth during a period of declining health. *Population & Environment*, 13(1), 9-22.
- ATICI, A., POLAT, S., & TURHAN, A.H. (2007). Anne sütü ile beslenme. *Türkiye Klinikleri Journal of Pediatric Sciences*, 3(6), 1-5.
- BALKAN-ATLI, N., & BINDER, D. (2012). Neolithic obsidian workshop at Kömürcü-Kaeletepe (Central Anatolia). *The Neolithic in Turkey: New excavations and new research*, 3, 71-88.
- BEAUMONT, J., MONTGOMERY, J., BUCKBERRY, J., & JAY, M. (2015). Infant mortality and isotopic complexity: new approaches to stress, maternal health, and weaning. *American journal of physical anthropology*, 157(3), 441-457.
- BIÇAKÇI, E. (2001). Tepecik/Çiftlik Höyüğü (Niğde) ışığında Orta Anadolu Tarihöncesi kültürleri ile ilgili yeni bir değerlendirme. *Tüba-Ar* 4, 25 - 41.
- BIÇAKÇI, E., GODON, M., ÇAKAN, Y.G., (2012). Tepecik-Çiftlik. In; M. Özdoğan, N. Başgelen & P. Kuniholm (Eds.) *The Neolithic in Turkey* (Vol 3). Archaeology and Art Publications, İstanbul, pp.89-134.
- BIÇAKÇI, E., ALTINBİLEK ALGÜL, Ç., BALCI, S., GODON, M., (2007). Tepecik-Çiftlik. In; M. Özdoğan & N. Başgelen (Eds.), *Türkiye'de Neolitik Dönem*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, pp. 237-253.
- BINDER, D. (2002). Stone making sense: what obsidian could tell about the origins of the Central Anatolian Neolithic. In; Gerard, F. and Thissen, L. (Eds), *The Neolithic of Central Anatolia, Internal developments and external relations during the 9th-6th millennia cal BC*. Ege Yayınları, İstanbul, pp.79-90.
- BUDD, C., LILLIE, M., ALPASLAN-ROODENBERG, S., KARUL, N., & PINHASI, R. (2013). Stable isotope analysis of Neolithic and Chalcolithic populations from Aktopraklık, northern Anatolia. *Journal of archaeological science*, 40(2), 860-867.
- BUIKSTRA, J.E., & UBELAKER, D.H. (1994). Standards for data collection from human skeletal remains: proceedings of a seminar at the Field Museum of Natural History.
- BÜYÜKKARAKAYA, A.M. (2012). Tasmador ve İkiztepe arkeolojik topluluklarında mine hipoplazilerinin incelenmesi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 52: 129-149.
- BÜYÜKKARAKAYA, A.M., ERDAL, Y. S., & ÖZBEK, M. (2009). Tepecik/Çiftlik insanların antropolojik açıdan değerlendirilmesi. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 24, 119-138.
- BÜYÜKKARAKAYA, A.M., ERDAL, Y.S., ÖZBEK, M., 2012. Tepecik/Çiftlik Höyük'te Bulunan Neolitik Dönem Kolektif Gömünün Paleoantropolojik Analizi. 34. International Symposium of Excavations, Surveys and Archaeometry, Çorum, 28th May-1st June.
- BÜYÜKKARAKAYA, A.M. ve ERDAL, Y.S., (2014a). Tepecik-Çiftlik Neolitik Topluğunda Beslenme ve Diş Sağlığı. 36th International Symposium of Excavations, Surveys and Archaeometry, Gaziantep, 2nd-6th June 2014.
- BÜYÜKKARAKAYA, A.M. ve ERDAL, Y.S., (2014b). New Data on Mortuary Practices from the Early Pottery Neolithic Site of Tepecik-Çiftlik, Central Anatolia. 20th Annual Meeting of European Association of Archaeologists, İstanbul, 10th-14th September.

- BÜYÜKKARAKAYA A.M., ERDAL Y.S. (2016). Tepecik-Çiftlik Neolitik Topluluğunun Nüfus Yapısı. 38. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu, 23-27 Mayıs 2016, Trakya Üniversitesi, Edirne
- ÇAKAN, Y. (2013). Tepecik-Çiftlik Son Neolitik Dönem Mimarisi. *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.*
- DETTWYLER, K.A. (2004). When to wean: biological versus cultural perspectives. *Clinical obstetrics and gynecology*, 47(3), 712-723.
- DETTWYLER, K.A., & FISHMAN, C. (1992). Infant feeding practices and growth. *Annual Review of Anthropology*, 21(1), 171-204.
- DUDAY, H., CIPRIANI, A.M., & PEARCE, J.(2009). *The archaeology of the dead: lectures in archaeoethanatology* (Vol. 3). Oxbow books.
- ELLISON, P.T., BOGIN, B., & O'ROURKE, M.T. (2012). Demography Part 2: Population Growth and Fertility Regulation. *Human Biology: An Evolutionary and Biocultural Perspective, Second Edition*, 757-803.
- ERDAL, Y. S. (2000). Eski Anadolu toplumlarında çocuk sağlığı ve hastalıkları. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, 43(1), 5-19.
- ERİM-ÖZDOĞAN, A.(2007). "Çayönü", M. Özdoğan ve N. Başgelen (Edt.), Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı, Türkiye'de Neolitik Dönem, yeni kazılar, yeni bulgular, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 57-97.
- FABIG, A., & HERRMANN, B. (2002). Trace elements in buried human bones: intra-population variability of Sr/Ca and Ba/Ca ratios-diet or diagenesis?. *Naturwissenschaften*, 89(3), 115-119.
- FILDES, V. (1995). The culture and biology of breastfeeding: An historical review of Western Europe. In Breastfeeding, Biocultural perspectives. Eds. P. Stuart-Macadam and K.A. Dettwyler. Aldine De Gruyter, New York. pp.101-125.
- FOUTS, H.N., HEWLETT, B.S. ve LAMB, M.E. (2005). Parent-Offspring Weaning Conflicts among the Bofi Farmers and Foragers of Central Africa 1. *Current Anthropology*, 46(1), 29-50.
- GOODMAN, A. H., & ROSE, J. C. (1990). Assessment of systemic physiological perturbations from dental enamel hypoplasias and associated histological structures. *American Journal of Physical Anthropology*, 33(S11), 59-110.
- HALCROW, S.E., & TAYLES, N. (2008). The bioarchaeological investigation of childhood and social age: problems and prospects. *Journal of Archaeological Method and Theory*, 15(2), 190-215.
- JÁNOS, I., SZATHMARY, L., NADAS, E., BENI, A., DINYA, Z., & MATHE, E. (2011). Evaluation of elemental status of ancient human bone samples from Northeastern Hungary dated to the 10th century AD by XRF. *Nuclear Instruments and Methods in Physics Research Section B: Beam Interactions with Materials and Atoms*, 269(21), 2593-2599. DOI:10.1016/j.nimb.2011.07.016.
- KATZENBERG, M. A., HERRING, D., & SAUNDERS, S. R. (1996). Weaning and infant mortality: evaluating the skeletal evidence. *American Journal of Physical Anthropology*, 101(S23), 177-199.
- KROGMAN, W.M., İŞCAN, M.Y., (1986). The Human Skeleton in Forensic Medicine. Charles C. Thomas, Illionis.
- KYLE, J. H. (1986). Effect of post-burial contamination on the concentrations of major and minor elements in human bones and teeth—the implications for palaeodietary research. *Journal of Archaeological Science*, 13(5), 403-416.
- LARSEN, C.S. (2015). *Bioarchaeology: interpreting behavior from the human skeleton* (Vol. 69). Cambridge University Press.
- LEWIS, M.E. (2007). *The bioarchaeology of children: perspectives from biological and forensic anthropology* (Vol. 50). Cambridge University Press.

- LOTH, S.R., İŞCAN, M.Y., 1989. Morphological assesment of age in the adult: The thoracic region. In; İşcan, M.Y. (Ed.), *Age Markers in the Human Skeleton*. Charles C. Thomas Publisher, Illionis, pp. 105-135.
- LOVEJOY, C.O., MEINDL, R.S., PRYZBECK, T.R., & MENSFORTH, R.P. (1985). Chronological metamorphosis of the auricular surface of the ilium: a new method for the determination of adult skeletal age at death. *American journal of physical anthropology*, 68(1), 15-28.
- MAYS, S. (2003). Bone strontium: calcium ratios and duration of breastfeeding in a Mediaeval skeletal population. *Journal of Archaeological Science*, 30(6), 731-741.
- McDADE, T.W., & WORTHMAN, C.M. (1998). The weanling's dilemma reconsidered: a biocultural analysis of breastfeeding ecology. *Journal of Developmental & Behavioral Pediatrics*, 19(4), 286-299.
- MEINDL, R.S., & LOVEJOY, C.O. (1985). Ectocranial suture closure: A revised method for the determination of skeletal age at death based on the lateral-anterior sutures. *American journal of physical anthropology*, 68(1), 57-66.
- MEINDL, R.S., LOVEJOY, C.O., MENSFORTH, R.P., & WALKER, R. A. (1985). A revised method of age determination using the os pubis, with a review and tests of accuracy of other current methods of pubic symphyseal aging. *American Journal of Physical Anthropology*, 68(1), 29-45.
- NICHOLSON, R.A. (1996). Bone degradation, burial medium and species representation: debunking the myths, an experiment-based approach. *Journal of Archaeological Science*, 23(4), 513-533.
- ÖZBAŞARAN, M. (2012). "Aşıklı", M. Özdoğan, N. Başgelen and P. Kuniholm (eds.) *The Neolithic in Turkey, New Excavations & New Research*. Central Turkey: 135-158. Istanbul.
- ÖZBEK, M. ve ERDAL, Ö.D.(2006). Anadolu'nun bazı Neolitik ve Kalkolitik topluluklarında bebek ölümleri ve olası nedenleri. *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi* 6: 41-52.
- ÖZDEMİR, K. (2008). İkiztepe Tunç Çağı Topluğunda Element Analiziyle Beslenme Yapısının Belirlenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara*.
- ÖZDEMİR, K., & ERDAL, Y.S. (2009). Erken Tunç Çağı İkiztepe topluluğunda stronsiyum-kalsiyum oranı ile sütten kesme yaşının belirlenmesi. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, 52, 128-140.
- ÖZDEMİR, K., ERDAL, Y.S., BÜYÜKKARAKAYA, A.M. (2010). İkiztepe çocuklarında beslenme ve büyüme. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı* 25: 375-398.
- PEARSON, J.A., HEDGES, R.E.M., MOLLESON, T.I., & ÖZBEK, M. (2010). Exploring the relationship between weaning and infant mortality: an isotope case study from Aşıklı Höyük and Çayönü Tepesi. *American Journal of Physical Anthropology*, 143(3), 448-457.
- RADOSEVICH S.C. (1993). The six deadly signs of trace element analysis: a case of wishful thinking in science. In: Sandford MK (ed). *Investigation of Ancient Human Tissue. Chemical Analyses in Anthropology*. Langhorne, PA: Gordon and Breach Science Publishers, 269-332.
- RICHARDS, M.P., PEARSON, J.A., MOLLESON, T.L., RUSSELL, N., & MARTIN, A. (2003). Stable isotope evidence of diet at Çatalhöyük, Turkey. *J Archaeol Sci*, 30, 67-76.
- RIVERA J., HARLEY J.H. (1965). The HASL bone program: 1961- 1964, United States Atomic Energy Commission Health and Safety Laboratory Report; No: 163.
- SALMON, M.E. 1970. An X-Ray Fluorescence Method for Micro-Samples, IIC-American Group Technical Papers from 1968 through 1970; IIC-American Group: New York, 31-46.
- SELLEN, D.W. (2007). Evolution of infant and young child feeding: implications for contemporary public health. *Annu. Rev. Nutr.*, 27, 123-148.

- SELLEN, D. W., & SMAY, D.B. (2001). Relationship between subsistence and age at weaning in “preindustrial” societies. *Human Nature*, 12(1), 47-87.
- SEVDİN, E.E. (2017). Farklı Arkeolojik Kemik Türlerinde Element Birikiminin Belirlenmesi: Tepecik-Çiftlik Örneği. Ankara. *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.*
- SCRIMSHAW, N. S., & SANGIOVANNI, J. P. (1997). Synergism of nutrition, infection, and immunity: an overview. *The American journal of clinical nutrition*, 66(2), 464S-477S.
- SILLEN, A, SMITH, P. 1984. Weaning patterns are reflected in strontium-calcium ratios of juvenile skeletons. *J Archaeol Sci*; 11: 237-245.
- SMITH, B.H. (1989). Dental development as a measure of life history in primates. *Evolution*, 43(3), 683-688.
- STIPISIC, A., VERSIC-BTARINCEVIC, M., KNEZOVIC, Z., AND SUTLOVIC, D. (2014). Metal content in medieval skeletal remains from Southern Croatia. *Journal of Archaeological Science Vol 46*: 393-400. DOI: 10.1016/j.jas.2014.03.032
- STUART-MACADAM, P. (1995). Breastfeeding in prehistory. In *Breastfeeding, Biocultural perspectives*. Eds. P. Stuart-Macadam and K.A. Dettwyler. Aldne De Gruyter, New York, pp.75-99
- SZOSTEK K., GLAB, H., LORKIEWICZ, W., GRYGIEL R, BOGUCKI, P. (2005). The diet and social paleostratigraphy of Neolithic agricultural population of the Lengyel culture from Osłonki (Poland). *Przegląd Antropologiczny-Anthropological Review*, 68: 29-41.
- ŞEVKETOĞLU, M. (2006). Cypro-Anatolian relations in the 9th millenium BC: Akanthou/Tatlısu rescue excavation. *Anatolia*, 30, 119-136.
- SEVKETOĞLU, M. (2008). Early settlements and precurement of raw materials- new evidence based on research at akanthou-arkosykos (tatlısu-ciftlikduzu), northern cyprus. *TUBA-AR-Turkish Academy Of Sciences Journal Of Archaeology*, 11, 63-72.
- TEKİN, H. (2016). “Domuztepe 2014 Kazılarının İlk Sonuçları” *Anadolu Prehistorya Araştırmaları Dergisi-APAD 2*, 57-81.
- UBELAKER, D. H. (1989). *Human Skeletal Remains. Manuals on Archaeology 2. Smithsonian Institution, Washington.*
- UNICEF (2010). *Facts for life (Fourth edition). Unicef.*
- UYŞAL, G. (2004). Sütten kesme yaşı ile fizyolojik stres göstergesi “Harris Çizgileri” arasındaki ilişkinin belirlenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi Cilt 21 Sayı 2*: 159-170
- WEA (WORKSHOP OF EUROPEAN ANTHROPOLOGISTS). (1980). Recommendation for age and sex diagnosis of skeletons. *Journal of Human Evolution* 9, 517-549.
- VICTORA, C.G., & BARROS, A.J.D. (2000). Effect of breastfeeding on infant and child mortality due to infectious diseases in less developed countries: a pooled analysis. *The Lancet*, 355(9202), 451.
- WHO (WORLD HEALTH ORGANIZATION) (2013). Short-term effects of breastfeeding: a systematic review on the benefits of breastfeeding on diarrhoea and pneumoniamortality. http://www.who.int/maternal_child_adolescent/documents/breastfeeding_short_term_effects/en/
- WICKES, I.G. (1953). *A History of Infant Feeding: Part IV—Nineteenth Century Continued. Archives of disease in childhood*, 28(141), 416.
- WOOD, J.W., MILNER, G.R., HARPENDING, H.C., WEISS, K. M., COHEN, M.N., EISENBERG, L.E., ... & KATZENBERG, M.A. (1992). The osteological paradox: problems of inferring prehistoric health from skeletal samples [and comments and reply]. *Current anthropology*, 33(4), 343-370.
- ZAPATA, J., PÉREZ-SIRVENT, C., MARTINEZ-SÁNCHEZ, M.J., TOVAR, P. (2006). Diagenesis, not biogenesis: Two late Roman skeletal examples. *Science of Total Environment*, 369: 357-368.

AZERBAIJAN TÜRKLERİ ATASÖZLERİNİN SOSYAL KONTROL MEKANİZMASINI SAĞLAMA İŞLEVİ

Aslı BÜYÜKOKUTAN TÖRET¹

Atıf/©: Büyükokutan Töret, Aslı (2017). Azerbaycan Türkleri Atasözlerinin Sosyal Kontrol Mekanizmasını Sağlama İşlevi, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 10, Sayı 1, Haziran 2017, ss. 197-208

Özet: Toplum hayatında sosyal düzenin, ahengin ve refahın sağlanması, bireylerin ortak duygu ve düşüncelerinin yanı sıra, o toplumun içinden doğan ve çoğunluk tarafından kabul edilen birtakım değerler ve normlar sistemine bağlıdır. Sosyal kontrol mekanizması çatısı altında yer alan bu değerler ve normlar sisteminin işleyişi otoriteye dayanır. Bireyler arasındaki etkileşimin uyumlu ve güvenli bir şekilde gerçekleşmesi adına işlevsel olan bu mekanizma, bünyesinde birtakım kalıp davranışları, kaçınmaları ve yasakları barındırır. Birey ve topluma, “böyle yapınız, şöyle olmayınız”, “bu iş şu şekilde yapılmalı, şöyle yapılmamalı”, “iyi olan bu, kötü olan şu”, “doğru davranış bu, yanlış olan şu” gibi konuları öğretme işlevine sahip olan bu kontrol mekanizmasının ortadan kalkması, toplumun istikrarının ve işleyişinin sağlanmasına engel olur. Makalede, Azerbaycan Türkleri atasözlerinin toplum hayatındaki sosyal kontrol mekanizmasını sağlama işlevi üzerinde, örnek metinlerden hareketle, durulmuştur. Değerlendirme sonucunda, Azerbaycan Türkleri atasözlerinin; vatan ve millet sevgisi, aileye bağlılık, anne-baba hakkı, iyilik, dürüstlük, mertlik, çalışkanlık, ahlak, ar, namus, birlik, dayanışma, dostluk, cömertlik, yardımseverlik, sabır, yalandan uzak durma, zulüm ve haksızlıktan kaçınma, akıllı ve eğitilmiş olma gibi konuları ön plana çıkardığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, atasözü, sosyal kontrol mekanizması, işlev.

The Function of Providing Social Control Mechanism of Azerbaijan Proverbs

Citation/©: Büyükokutan Töret, Aslı (2017). The Function of Providing Social Control Mechanism of Azerbaijan Proverbs, Hitit University Journal of Social Sciences Institute, Year 10, Issue 1, June 2017, pp. 197-208

Abstract: The social order, harmony and prosperity in the social life depends on a system of values and norms born out of society and accepted by the majority, as well as common feelings and thoughts of individuals. The functioning of these values and norms system, which is under the roof of the social control mechanism, is based on authority. This mechanism, which is functional in the sense that the interaction between individuals is achieved in a harmonious and secure manner, contains some pattern behaviors, avoidances and prohibitions within it. In the article, the function of Azerbaijan proverbs in society is stressed by the sample texts. As a result of the evaluation, it is seemed that Azerbaijan proverbs foreground topics such as homeland and nation love, loyalty to the family, parents' right, goodness, honesty, manhood, diligence, morality, honor, unity, solidarity, friendship, generosity, helpfulness, patience, staying away from lie, avoidance of cruelty and injustice and being intelligent and educated.

Keywords: Azerbaijan, proverb, social control mechanism, function.

I. GİRİŞ

Toplum hayatında bireyler, bir sosyal grubun ve yapının üyelerinden biri olarak konumlanırlar. Mevcut konumlarında belli bir düzen ve uyum içerisinde sosyal yapıya dâhil olabilmeleri için, tıpkı toplumun diğer üyeleri gibi, benimsemek ve uymak zorunda oldukları değerler ve normlar sistemi bulunmaktadır. Sosyal norm kavramı, “Bir sosyal gruba mensup olan kişilerin bölüştükleri, kendisine uymalarına intizar olunan ve uymanın pozitif ve negatif müeyyidelerle sağlandığı standartlar” (Dönmezer, 1984: 249) şeklinde tanımlanmaktadır. Değerler ise, belirli durum ve şartlardan bağımsız olan ve arzu olunanı gösteren standartlardır. Bu bağlamda, normlar, değerlere göre daha belirli ve sosyal bakımdan daha emredicidirler (Dönmezer, 1984: 254). Ancak her ikisi de davranışların belli kalıplara göre yapılmasını isterler, bünyelerinde birtakım beklentileri, kaçınma ve yasakları barındırırlar (Arslantürk ve Amman, 2008: 250). Sosyal kontrol ise söz konusu bütün normları ve değerleri bünyesinde barındıran bir çatı gibidir. Toplum üyelerinin, belirli olaylar ve şartlar karşısında, ne şekilde hareket etmeleri gerektiğini gösteren ve böylece başkalarının ne şekilde hareket edeceklerini tahmin edebilmeyi sağlayan mekanizmalardır (Dönmezer, 1984:

286). Toplum hayatında sosyal düzenin, ahengin ve refahın sağlanması amacıyla, toplumun içinden doğan ve çoğunluk tarafından kabul edilen bu mekanizmaların işleyişi otoriteye dayanır (Arslantürk ve Amman, 2008: 250). Toplumun sosyal, dinsel, etnik, ekonomik yapısı, geçmişi, ortak düşünceleri ve deneyimleri tarafından biçimlendirilen bu sistemin bazı kısımlarını beğenmemek, eleştirmek mümkün olmakla birlikte belli bir ölçüde kabul edilmezse düzen ve uyum sağlanamaz (Dönmezer, 1984: 286). Bu açıdan, güçlerini toplum dinamiklerinden ve ruhundan alan bu sistem, resmî olmasa dahi, bireye manevi baskı yaparak, bireyi kendine uymaya zorlar (Nirun ve Erdoğan, 1977-1978: 115-117). Toplumsal düzeni sağlama ve sürdürme işlevini yerine getiren bu sosyal kontrol mekanizmasının bozulması, zayıflaması ya da tamamen ortadan kalkması, toplumda karmaşaya neden olur. Bu durumda, her toplum, kendine özgü, sosyal kontrol mekanizmasını üyelerine öğretmelidir. Bir sosyal yapıda normlardan sapmayı önleyen mekanizmaların öğretilmesi noktasında, mit, masal, efsane gibi anlatıların yanı sıra atasözlerinin de rol üstlendiği görülmektedir (Aça, 2013: 121). Birey ve topluma, “böyle yapınız, şöyle olmayınız”, “bu iş şu şekilde yapılmalı, şöyle yapılmamalı”, “iyi olan bu, kötü olan şu”, “doğru davranış bu, yanlış olan şu” gibi konuları öğretme ve yargılama olanağı tanıyan bu değerlerin (Güven, 1999: 163) öğretilmesi konusunda atasözlerinin rolü de yadsınmaz.

Makalede, Azerbaycan Türkleri atasözlerinin toplum hayatında sosyal kontrol mekanizmasını sağlama işlevi üzerinde, örnek metinlerden hareketle durularak, bu işlevin ağırlıklı olarak hangi unsurlar üzerinde yoğunlaştığı ele alınacaktır. Bu değerlendirmeler sırasında, Azerbaycan Türklerine özgü değer ve normların neler olduğu ve toplum üyelerinin söz konusu mekanizmaya uygun ya da aykırı davrandıkları durumlarda ne gibi ödül ve cezalarla karşılaşacakları da ortaya konulacaktır. Böylece Azerbaycan Türklerinin ayırt edici yanları da görülecektir. Atasözü örnekleri; Cəlal Bəydili (Məmmədov) tarafından hazırlanan *Atalar Sözü*, Bəhlul Abdulla'nın 2001 yılında yayımlanan *Azərbaycan Şifahi Xalq Ədəbiyyatı* ve Göksel Öztürk tarafından hazırlanan *Azərbaycan Atasözleri ve Deyimleri* adlı yüksek lisans tezinden alınmıştır. Asıl konuya geçilmeden önce, her dil kültür dairesinde olduğu gibi Azerbaycan'da da bir sözlü kültür ürünü olarak yer alan atasözleri hakkında, anlam, değer, kullanım, konu ve işlev bağlamında kısaca durulacaktır.

II. ATALAR SÖZÜ

Türkiye sahasında sıklıkla “atasözü”, “atalar sözü”, “mesel” gibi terimlerle karşılanan bu halk edebiyatı ürünleri, diğer Türk bölgelerinde, farklı terimlerle anılsa da, halk edebiyatlarının ortak türlerinden biridir². Öyle ki Azerbaycan Türkleri, Türkiye Türkçesindeki gibi “atalar sözü” ya da “eskiler sözü” terimlerini kullanmaktadırlar. Türkçenin en eski yazılı metinleri olan Orhun Yazıtları, Divânü Lügâti’t Türk ve Uygur dönemi yazılı metinlerinde de varlığına işaret edilen atasözleri (Aça, 2009: 484), ait olduğu toplumun dünyaya bakışı, inancı, hayatı algılayışı, Tanrı-insan, insan-tabiat vb. arasındaki yaklaşımı ve ilişkiyi yansıtmaktadır (Altaylı, 2010: 127).

Şekil açısından bakıldığında, atasözlerinin büyük oranda manzum yapıda ve çeşitli edebî sanatlarla meydana getirilen kalıp sözler oldukları görülmektedir (Elçin, 1993: 626). Konuyla ilgili olarak Walter Jackson Ong (1995), sözlü kültür ortamında edinilmiş deneyimin gelecek kuşaklara aktarılabilmesi için ezberlemeyi kolaylaştırıcı birtakım secili şiirsel kalıplardan yararlanılması gerektiğini, atasözlerinin de bu süreci güzel bir şekilde yansıttığını belirtmektedir.

En büyük hikmetlerin en sade ve en derin şekilde anlatılması anlamına gelen atasözleri, ulu babaların deneyimlerini, görgülerini, bilgilerini, nasihatlerini yansıtan hazinelerdir. Atasözleri, atalardan kalma eski âdet, gelenek ve göreneklere, inançlara, törelere ışık tutan fenerlerdir (Beydili, 2004: 4-6). Karşılaşılan bir sosyo-kültürel problemin, bir sosyal çatışmanın ya da kargaşanın çözümünde “muhakeme edilemeyecek” kadar “mutlak” doğru olarak kabul edilen kolektif aklı yansıtan atasözleri, âdeta örfi hukukun temsilcisi rolünü üstlenmektedirler (Çobanoğlu, 2004: 9-10).

Halkın öz ruhundan kopup gelen, bedii-estetik yönü yüksek olan atasözleri (Beydili, 2004: 7) ya türkü, masal, destan, koşma gibi halk edebiyatı verimlerinin içinde ya da günlük konuşmalarda söz arasında kullanılırlar (Oy, 1972: 53). Yani atasözleri, bağlamdan bağımsız olarak söylenmemektedir. Konuyla ilgili olarak Pertev Naili Boratav; “... atalar sözü, masal ya da türkü gibi, durup dururken tek başına söylenmez. ‘Bize bir masal anlat’ dediğiniz zaman masalcı masalını anlatır, kendisinden bir türkü söylenmesi istenince güzel sesli bir kimse türküsünü söyler, başka bir vesile

---

² Diğer Türk topluluklarına ait atasözü örnekleri için bk. Elçin, 1988: 335; Oy, 1972: 225-241; Çobanoğlu, 2004; Aça, 2011 vd.

olmasa da. Bir atalar sözünün söylenmesi için ise belli bir vesilenin çıkmış olması gereklidir...” yazmıştır (Boratav, 1988: 119).

Uzun bir gözlem ve deneme sonucu olarak; sosyal olayların, tabiat olaylarının nasıl olageldiklerini tarafsızca bildiren ve açıkça söylemese de bundan ders alınmasını hatırlatan atasözleri, birtakım gerçekler, felsefeler, bilgece düşünceler bildirerek yol gösterirler, töre ve gelenekleri bildirirler, bazı inanışları aktarırlar (Aksoy, 1984: 21-22). Atasözlerinde, halk edebiyatının masal, tekerleme, bilmece gibi türlerinde rastlanan anlatım ve kelime oyunlarından kaçınılır (Boratav, 1988: 119). Ömer Asım Aksoy’un belirttiği üzere; *“Atasözleri kısa ve özlüdür. Çoğu bir, iki cümledir”* (Aksoy, 1984: 19-21). Bunun yanı sıra, bir toplum tarafından oluşturulan atasözlerini başka bir toplumun atasözleri içine yerleştirmek mümkün değildir (Altaylı, 2010: 126). Diğer bir ifadeyle, *“Her atasözü, belli bir kalıp içinde, belli kelimelerle söylenmiş olup donmuş bir biçimdir. İçindeki kelimeler değiştirilemeyeceği gibi, cümle kuruluşu da bozulamaz”* (Aksoy, 1984: 19).

Atasözleri, toplumların karakterlerini, hayat karşısındaki duruş, tavır ve zihniyetlerini dışa vuran özlü sözler (Çobanoğlu, 2004: 29) olarak değerlendirildiğinde, Azerbaycan Türklerinin ortak duygu ve düşünce dünyasını, uymak ve benimsemek zorunda oldukları değerler ve normlar sistemini yansıtan atasözleri merak uyandırmaktadır. Bu bağlamda, Azerbaycan Türkleri atasözleri, Azerbaycan Türklerinin asırlar boyu muayyen inkişaf merhalelerini günümüze taşıması (Efendiyev 1981: 154), bir diğer ifadeyle, Azerbaycan Türklerinin ayırt edici yanlarını göstermesi açısından önemli miraslardır. Bu miras, Azerbaycan Türklerinin toplum hayatında sosyal kontrol mekanizmasının sağlanması söz konusu olduğunda ön plana çıkmaktadır. Azerbaycan Türkleri atasözlerinin söz konusu işleviyle ilgili açıklamaları, kanaatimizce, metinler üzerinden sürdürmekte fayda vardır.

III. SOSYAL KONTROL MEKANİZMASININ SAĞLANMASI VE AZERBAJYCAN TÜRKLERİ ATASÖZLERİ

Bronislaw Malinowski’nin, işlev konusunda ifade ettiği üzere, *“Kültür özünde araç olan bir aygıttır; insan çevresinde ve ihtiyaçlarının giderilmesi sürecinde karşılaştığı özel, somut problemleri onun sayesinde daha iyi çözmeye durumunda olur”* (Malinowski 1992: 21). Bu bağlamda, Azerbaycan Türklerinin atasözleri, toplumun sosyal kontrol mekanizmasını sağlama işleviyle, kültürün önemli bir aygıtı konumundadır. Söz konusu

mekanizmayı; o toplumun sosyal, kültürel, dinsel ve ekonomik yapısı ile tecrübeleri, ortak duygu ve düşünceleri şekillendirir. Giriş kısmında da bahsedildiği üzere, toplumun temel dinamiklerinden olan ve bünyesinde birtakım değerler ve normlar sistemini barındıran bu mekanizma, bireye resmî ve gayri resmî kurumlar vasıtasıyla aktarılmaktadır.

Azerbaycan Türklerinin atasözlerinde, bireylerin aile fertleri ve toplumun diğer üyeleriyle aynı çatı altında uyum içerisinde hareket edebilmesi, diğer bir ifadeyle sosyal kontrol mekanizmasının sağlanması için üzerinde özellikle durulan temel değerler dikkat çekmektedir. Vatan ve millet sevgisi, aileye bağlılık, anne-baba hakkı, iyilik, dürüstlük, mertlik, çalışkanlık, ahlak, ar, namus, birlik, dayanışma, dostluk, cömertlik, yardımseverlik, sabır, yalandan uzak durma, zulüm ve haksızlıktan kaçınma, akıllı ve eğitimli olma bu değerlerin öne çıkanlarıdır. Söz konusu temel değerlerin ihlal edilmesi, hem bireye hem de topluma zarar vermektedir. Nitekim bireyler, sosyal normlardan saptıklarında kendilerini mutsuz hissetmektedirler. İtibar kazanma isteği, itibar kaybetme korkusu, dedikodu, psikolojik baskılar ve diğerleri insan hareketlerini yönlendirmektedir (Dönmezer, 1984: 286). Benzer şekilde, ahlaksızlığın, namussuzluğun, haksızlığın olduğu bir toplumda karmaşa meydana gelecek ve bu durumdan herkes etkilenecektir. Bu nedenle, söz konusu değerlerin yeni nesle aktarılması gerekmektedir. İşte ataların uzun gözlem ve tecrübelerine dayanarak âdeta eleğin en ince kısmından geçirerek söyledikleri atasözlerinin işlevi, bu noktada önemlidir.

Atasözlerine, herhangi bir düşünceyi ya da hükmü onaylamak ya da tenkit etmek şeklindeki temel işlevi nedeniyle toplum hayatında sıkça başvurulmuştur (Çobanoğlu, 2004: 7). Genellikle geniş zaman kipiyle (“Güc birlikdədir”, “Qələm qılıncdan itidir”, “Arifə bir işarə kifayətdir”) kurulan atasözleri, mevcut düşünce ve öğütlerin her zaman geçerli olduğuna vurgu yapmaktadır. Geçmiş zaman kipi ile biten atasözleri ise (“Atnan qatır savaşı, arada eşşək öldü”, “Diş yox ikən dodaq var idi”), ataların gözlem ve tecrübeleri sonucunda vardıkları hükümleri yansıtmaktadır. Bazı atasözleri de emir kipiyle kurulmakta ve kipin gereğini yerini getirerek, emreden bir üslup kullanılmaktadır: “Aç yat, başını dik **tut**”, “Dolunu yeyip boşa tepik **atma**”, “Çapqınçı **ol**, insafı əldən **vermə**”. Bunun yanı sıra fiilleri atılmış durumda olan atasözlerine de rastlanmaktadır: “El ağzı çuval **ağzı**”, “Düşmən oxax **başında**”, “At ot ile yiğit ad **ile**”, “Önce selam, sonra **kelam**”.

Azerbaycan Türkçesinde kullanılan atasözlerine bakıldığında, özellikle vurgulanan değerlerin başında vatan sevgisi, gurbet acısı ve ana vatana duyulan hasret yer almaktadır. Karabağ gibi bir vatan toprağını terk etmek zorunda kalmanın verdiği acıyı derinden yaşayan Azerbaycan Türkleri, bu durumu şu atasözü ile dile getirmektedir: “Gözsüz yaşamaq olar, Vətənsiz yox”. “Qürbət yerdən Vətən olmaz” diyerek bir an önce vatana dönmek gerektiğine işaret eden Azerbaycan atasözü, “Köçən yurdun qədrini, düşən yurda bilərlər” ifadesiyle vatanın değerini bilmek gerektiğini söylemektedir. Yine, “Bülbülü gızıl gefese salmışlar vay veten demiş”, ya da “Bülbüle gızıl gefesden gül dibi hoş olar” şeklindeki atasözleri vatanın tüm güzelliklerden, zenginliklerden daha değerli olduğunu vurgulamaktadır.

Azerbaycan Türklerinin atasözleri, yerine getirdiği işlevlerin önemi nedeniyle toplumun temel yapı taşlarından olan aile kavramına büyük önem vermiştir. Öyle ki, “Ana kimi yar olmaz, veten kimi diyar” diyerek vatana duyulan sevgi ile anne sevgisi eş tutulmaktadır. “Ana evin direyidir”, “Anadan əziz yenə anadır”, “Arvadsız ev susuz dəyirman”, “Anasından ayrı düşən quzunu qurt yeyər” atasözleri, anneye, aile içinde bir kuruculuk ve devam ettiricilik görevi vermektedir. “Ana haggi, tanrı haggi” diyerek annenin hakkının ödenemeyeceğine işaret eden atasözleri, bir yandan “Kişisi olmayan evin ruzisi olmaz” diyerek aile içinde anne ve baba birlikteliğinin önemine vurgu yapmaktadır. Bunun yanı sıra, “Atasına oğuldur, anasına gul” denilerek bir çocuğun babasına oğul (evlat), annesine kul olması gerektiği düşüncesi de öne çıkarılmaktadır.

İnsana kendisinin ve etrafındakilerin sorumluluğunu taşımayı öğretmesi ve kişiyi olgunlaştırması açısından evlenen ya da evlenecek olan kişilere çocuğun önemi ve değeri “Bala baldan şirindir”, “Bala dadı bal dadı, bala adam aldadı”, “Bala bağır (ciyer) etidir” atasözleri aracılığıyla aşılılmaya çalışılmaktadır. Bunun yanı sıra çiftlere, anne ve baba olmanın kıymetini, değerini anlamak için ancak çocuk sahibi olmak gerektiği “Ata olarsan, ata qədrini bilərsən” şeklinde ifade edilmektedir.

Toplumda sosyal kontrol mekanizmasının sağlanması, bireylerin karşılıklı uyum içinde yaşayabilmeleri için ortak olarak benimsemeleri ve uygulamaları gereken değerlerin başında iyi olma, etrafındakine iyilik etme, kötülükten uzak durma bulunmaktadır. “Yaxşılıq et at dəryaya, balıq bilməsə, xaliq bilər”, “Yaxşılıq yerdə qalmaz” diyerek bireyleri her durumda iyi olmaya ve iyilik yapmaya teşvik eden Azerbaycan atasözleri, kötülükten

kimseye bir fayda gelmeyeceğini “Pisliyi torpağa əkdilər, göyermədi” şeklinde belirtmektedir. Bunun yanı sıra “Yahşılığa yahşılığ her kişinin işidir, yamanlığa yahşılığ merd kişinin işidir” denilerek asıl marifetin, kötülüğe iyilikle karşılık vermek olduğu vurgulanmaktadır. “Yahşılığ ve doğruluk, her ikisi birdir” diyen atasözü, iyi insanların çoğunlukta olduğu bir toplumun, doğru ve sağlıklı bir toplum olduğunu söylemektedir. “Yahşılığ yolunu gösteren adam yahşılığ eden adamla beraberdir” şeklindeki atasözü, iyi insanların iyilerle birlikte olacağına dikkat çekerken “Yahşıya goşulan çuvalına un doldurar” diyerek iyiyle dost olanın her zaman kârlı çıkacağını ifade etmektedir. Şu atasözü ise kötünden uzak durmak gerektiğini belirtmektedir: “Yahşıya yanaş yamandan uzaş”. Kötülük yapan birine iyilikle yaklaşıldığı takdirde kötülükten vazgeçebileceğine işaret eden bir atasözü de şöyledir: “Yahşıya yahşı de yahşılığı artsın, yamana yahşı de yamanlığı gayıtsın”.

Azerbaycan Türklerinin atasözleri, bireyler arasında güvensizliğe ve karmaşaya neden olacak yalana karşı sert bir tavır sergilemiştir. “Yalan üz qaraldır” diyerek yalandan uzak durmayı tembihleyen atasözü, “Yalanın ahırı yohdur”, “Yalanın ömrü az olar” diyerek yalanın mutlaka gün ışığına çıkacağını belirtmektedir. Benzer şekilde, “Yalançının ipiyle quyuya düşən quyuda qalar”, “Yalançının evi yandı, heç kəs inanmadı” şeklindeki atasözleri yalancılıkla bir yere varılamayacağını vurgulamaktadır. Öyle ki, “Yalançı özünün düşmenidir” hükmünde bulunan atasözü yalan söyleyen kişinin, en büyük zararı kendisine vereceğine dikkat çekmektedir.

Akıllı ve eğitilmiş insanların bulunduğu bir toplumun hem kendisine hem de diğer toplumlara faydalı olacağı, Azerbaycan Türklerinin atasözlerinde dile getirilmektedir. “Ağıl insana sermayedir”, “Dövletin en yahşısı ağıldır” diyerek insanın en büyük zenginliğinin akıl olduğunu belirten atasözü, “Ağıl yaşda deyil başdadır”, “Ağıl ağıldan üstündür” diyerek olaylar karşısında büyük küçük demeden herkesin fikrini almayı, birlikte karar vermeyi öğütlemektedir. “Ağıllı düşmən nadan dostdan yaxşıdır”, “Ağıllı düşmenden gorhma, deli dostdan gorh” diyerek akıllı kişilerle birlikte hareket etmeye dikkat çeken atasözleri, “Bilik ağlın aynasıdır”, “Elmsiz adam cürətsiz olar” diyerek aklın bilgiyle donatıldığı takdirde daha değerli olacağını söylemektedir.

Toplumdaki sosyal kontrol mekanizmasının aksamadan işleyebilmesi için Azerbaycan Türklerinin atasözleri doğruluğun önemine de vurgu

yapmaktadır. “Doğru yolla gedən yorulmaz”, “Doğrulug insanı heç vaht utandırmaz”, “Doğruya zaval yohdur, çekseler min divana” diyen atasözleri, bireyi her durumda doğrudan yana olmaya teşvik etmektedir. Yine, “Doğru yalanı qovar” diyerek doğrunun olduğu yerde yalanın olmayacağını, “Doğruluqla dost qapısın dolan gəl, öz evindir”, “Doğru dostluq qərəzsiz olar” diyerek sağlam dostlukların ancak doğruluk üzerine kurulabileceğini belirtmektedir.

Sosyal kontrol mekanizmasının önemli halkalarından olan iyiliğin, doğruluğun, dürüstlüğün, mertliğin olmadığı bir toplum yapısında zulmün ve adaletsizliğin hüküm süreceği Azerbaycan Türklerinin atasözlerinde ifade edilmektedir (“Zülmet daşıdır, götürən de peşimandır, götürmeyen de”). Bunun yanı sıra “Zülmün ahırı olmaz”, “Zülm yerde galmaz” diyen atasözleri, zulmün bir gün mutlaka sona ereceğine, başkalarına zulmederek mal mülk sahibi olan kişilerin gün gelip hiçbir şeylerinin kalmayacağına değinmektedir (“Zülm ile abad olan bir gün gelir berbad olar”).

Azerbaycan Türklerinin atasözleri, “Çalışan eli bıçak kesmez”, “Çalışgan atın boynu muncuqlu olar” diyerek çalışmak ve çalışkanlığın bireyleri, dolayısıyla toplumu, mutlu edeceğini belirtmektedir. Buna karşılık, “Tenbel dilençinin gardaşdır”, “Tenbelden cemiyyete heyir olmaz” şeklindeki atasözleri, tembel bireylerin kendilerine ve topluma herhangi bir faydalarının olmadığına, aksine ekonomik anlamda başkalarına bağımlı bireyler olarak yaşamalarına neden olduğunu söylemektedir. “İşlək dəmir pas tutmaz”, “İşləməyən dişləməz”, “İşləyən inci taxar, işləməyən yandan baxar” diyen atasözleri bireylere çalışmanın önemini anlatmaktadır.

Azerbaycan Türkleri atasözlerine göre, sosyal kontrol mekanizmalarından biri de bireylerin ar-hayâ sahibi olmalarıdır. “Utan utanmazdan, gorh gorhmazdan” diyen atasözü, arsız-hayâsız olan bireyin; gerek ailesi gerek soyu gerekse içinde yer aldığı toplum adına bir utanç kaynağı olduğunu belirtmektedir. “Utanmaz üzdən qara nə var?” atasözü de hayâsız bireylerin hüküm sürdüğü bir toplumda her türlü marazın meydana geleceğine dikkat çekmektedir.

“Merd igide arha dur” diyen Azerbaycan atasözü, toplum hayatının düzen ve uyum içerisinde devam etmesi için mertliğe ve yiğitliğe önem vermiştir. Mert kişinin eli açıktır (“Mərd əli kasad olmaz”), yiğit olan her türlü zorluğa katlanır (“İgid odur hər əzaba qatlana”), “İgid basdığını kəsməz”. Bu nedenle atasözleri bireylere, mert ve yiğit kişilerle arkadaşlık kurmalarını, namertten

uzak durmalarını söylemektedir: “Mərd ilə ülfət edən ahırda bir gün mərd olar”, “Mərdə arxa çevir, namərdə vermə yaxa”, “Keçmə namərd körpüsündən, qoy aparsın sel səni”.

Toplumda sosyal kontrol mekanizmasının sağlanması adına temel gereksinimlerden biri de birlik, beraberlik ve dayanışma ruhudur. Öyle ki, “Birlik harada, dirilik orada”, “Birlik olmayan yerdə dirilik olmaz”, “Bir elle dünyü dünyünlənmez”, “Bir elden ses çıhmaz” diyen Azərbaycan Türklərinin atasözleri, bu konuya diqqət çəkməkdədir. “Bir el eker iki el biçər” şəklindəki atasözü, qarşılaşılan sorunlar qarşısında başariya ulaşmaq için toplumu oluşturan bireylerin birlik olmaları gerektiğini vurgulamaktadır.

Azərbaycan Türklərinin atasözleri, bireylərə, aralarındaki birlik, beraberlik ve dayanışma ruhunu sağlamaştırmaları, canlı tutmaları adına sağlam dostluklar kurmalarını söylemektedir. “Dost gəzan düşməni nənəm de doğar” atasözü kan bağına ve evliliğe dayalı bir birlikteliğin yanı sıra kurulan dostluğun önemini ve gerekliliğini güzel bir şekilde belirtmektedir. Bu bağlamda, “Dost yaman gündə tanınar”, “Dost dostu dar gündə sınayar” diyerek dostluğun zor zamanlarda belli olacağına diqqət çəken atasözleri, “Dostsuz insan, ganadsız guş”, “Dostlug heyat vesigesidir” şəklində dostluk kavramına işarət etməkdədir. “Dostun versə qum, sən onu ovcunda yum” diyerek dosttan gələn en ufak bir şeyin bile değerini bilmək gerektiğini belirten atasözü, “Dost min işə azdır, düşməni bir işə çoxdur” diyerek insana bin dostu bile az bulmaktadır.

Sosyal kontrol mekanizmasının sağlanmasına destek olan değerlerden bir diğeri de cömertliktir. Azərbaycan Türklərinin atasözlerinde, “Verən əl alan əldən üstün olar” denilerek cömertlik ve cömert kişi yüceltilmiş; “Verən əl dərd görməz”, “Verən əli hərkəs sevər” denilerek bireyler cömert davranmaya teşvik edilmişdir. Bunun yanı sıra “Mərd əli kasad olmaz”, “Varını verən utanmaz” diyen Azərbaycan atasözleri, birey ve toplum hayatı için cimriliğin hoş bir davranış olmadığını ifade etməkdədir.

Toplum hayatındaki sosyal kontrolü sağlayan değerler ve normlar arasında sabrın da önemli bir yeri vardır. “Səbir cənnət açarıdır” diyerek sabra cənnətin anahtarını verən Azərbaycan atasözü, “Səbir acıdır meyvəsi şirin” ifadesiyle sabırlı olan bireylerin, sonunda elde etmek istediklerine ulaşacaklarını belirtmektedir. Yine, “Səbir edən salamat olar”, “Səbir eyleyen fərec tapar”, “Səbir eyleyen çoh yaşar” sözleriyle bireyler sabırlı olmaya teşvik edilmektedir. Vatanlarından uzaklaşarak yaşadıkları yerleri terk etmek

zorunda kalan Azerbaycan Türklerinin atasözlerinde sabır kavramına geniş yer verilmektedir. Öyle ki, “Sebir eyle işine heyir gelir başına”, “Sebirin ahırı heyir olar” atasözleriyle bireylere daima sabırlı olmaları, bu yönde mücadeleyi elden bırakmamaları, yarınlar için umudu kesmemeleri telkin edilmektedir.

IV. SONUÇ

Toplumdaki sosyal kontrol mekanizması çatısı altında yer alan mevcut değerler ve normlar sisteminin belli bir uyum ve düzen içerisinde işlemesi noktasında, yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere, Azerbaycan Türklerinin atasözleri önemli bir rol üstlenmektedirler. Bireyle topluma neleri yapması, nelerden kaçınması, nelere dikkat etmesi ve ne şekilde davranması gerektiğini öğretip hatırlatan, örnek ve ideal davranış modelleri sunan atasözlerinin söz konusu işlevi, Azerbaycan Türklerinin atasözlerinde açık bir şekilde görülmektedir. Gelenekteki sürekliliği göz önüne alındığında, Azerbaycan Türklerinin atasözleri, geçmişte olduğu gibi bugün de, sosyal kontrol mekanizmasının sağlanması sürecinde önemli bir görevi yerine getirmektedir. Bu bağlamda, atasözlerinin Azerbaycan Türklerinin hayata bakışı ve geleneksel toplum yapısı hakkında da birtakım bilgiler verdiğini söylemek mümkündür.

Azerbaycan Türklerinin atasözleri, bireye ve topluma yönelik hemen her temada olabilmektedir. Bunun yanı sıra, toplum hayatının sağlıklı işleyiş kurallarının öğretilmesine yönelik aktarımlar, diğer temalara göre daha ön plandadır. Bu açıdan bakıldığında, Azerbaycan Türklerinin atasözlerinin üzerinde en çok durduğu temalar arasında, vatan ve millet sevgisi, aileye bağlılık, anne-baba hakkı, iyilik, dürüstlük, mertlik, çalışkanlık, ahlak, ar, namus, birlik, dayanışma, dostluk, cömertlik, yardımseverlik, sabır, yalandan uzak durma, zulüm ve haksızlıktan kaçınma, akıllı ve eğitilmiş olma bulunmaktadır. Özellikle vatan sevgisi ve gurbet konularına atasözlerinde geniş yer verilmektedir. Yıllarca öz vatanlarından ayrı kalmaya mecbur tutulan Karabağ Türklerinin vatan özlemlerinin, atasözlerinde geniş yer bulması, anlaşılır bir durumdur.

Birey ve topluma benzer olaylar ve şartlar karşısında neye göre hareket etmelerine dair örnek ve ideal davranış modelleri sunan Azerbaycan Türklerinin atasözleri, ağırlıklı olarak geniş zaman kipiyle kurulmuştur ki bu durum, söz konusu düşünce ve öğütlerin her zaman geçerli olduğunu göstermektedir. Eskilerin gözlem ve tecrübeleri sonucunda vardıkları

hükümler geçmiş zaman kipiyle verilmiştir. Doğrudan emir kipiyle kurulan atasözleri emreden bir üsluba sahiptir. Bunun yanı sıra fiilleri atılmış durumda olan atasözlerinin olduğu da görülmektedir.

KAYNAKÇA

- ABDULLA, Bəhlul. (2001), *Azərbaycan Şifahi Xalq Ədəbiyyatı (Antologiya) Birinci Kitab*, XXI- Yeni Nəşrlər Evi, Bakı.
- AÇA, Mehmet. (2009), "Türk Halk Edebiyatında Tür ve Şekil Bilgisi", *Başlangıçtan Günümüze Türk Edebiyatında Tür ve Şekil Bilgisi*, Kriter Yayınları, İstanbul.
- AÇA, Mehmet. (2011), "Tıva Atasözleri", *Karadeniz/Black Sea/Çornoe More*, S. 12, ss. 29-50.
- AÇA, Mehmet. (2013), "Kırım Tatar Atasözlerinin Toplum Hayatının İşleyiş Kurallarını Öğretme ve Hatırlatma İşlevi", *Milli Folklor*, S. 100, ss. 120-133.
- AKSOY, Ömer Asım. (1984), *Atasözü ve Deyimler Sözlüğü I Atasözleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ALTAYLI, Seyfettin. (2010), "Atasözü ve Deyimler Arasındaki Farklar", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Bahar, S. 25, ss. 125-134.
- ARSLANTÜRK, Zeki ve AMMAN, M., Tayfun. (2008), *Sosyoloji Kavramlar-Kurumlar Süreçler-Teoriler*, Çamlıca Yayınları, İstanbul.
- BƏYDİLİ (MƏMMƏDOV), Cəlal. (2004), *Atalar Sözü*, Öndər Nəşriyyat, Bakı.
- BORATAV, Pertev Naili. (1988), *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- ÇOBANOĞLU, Özkul. (2004), *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- DÖNMEZER, Sulhi. (1984), *Sosyoloji*, Savaş Yayınları, Ankara.
- EFENDİYEV, Paşa. (1981), *Azərbaycan Şifahi Həlg Ədəbiyyatı*, Maarif Neşriyyatı, Bakı.
- ELÇİN, Şükrü. (1988), "Türk Dilinde Atalar Sözü", *Halk Edebiyatı Araştırmaları*, 2. Cilt, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- ELÇİN, Şükrü. (1993), *Halk Edebiyatına Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- GÜVEN, Sami. (1999), *Toplumbilim*, Ezgi Kitabevi, Bursa.
- MALINOWSKI, Bronislaw. (1992), *Bilimsel Bir Kültür Teorisi*, (Çeviren: Saadet Özkal), Kabcacı Yayınevi, İstanbul.
- NİRÜN, Nihat ve ERDOĞMUŞ, Zeki. (1977-1978), *Sosyoloji I*, Yaygın Yükseköğretim Kurumu Yayınları, Ankara.
- ONG, Walter Jackson. (1995), *Sözlü ve Yazılı Kültür Sözlükü Teknolojileşmesi*, (Çeviren: Sema Postacıoğlu Banon), Metis Yayınları, İstanbul.
- OY, Aydın. (1972), *Tarih Boyunca Türk Atasözleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- ÖZTÜRK, Göksel. (1993), *Azərbaycan Atasözleri ve Deyimleri (Metin-Tercüme-İndeks)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

ETİK LİDERLİĞİN ÖRGÜTSEL VATANDAŞLIK DAVRANIŞINA ETKİSİNDE ÖRGÜTSEL ADALETİN ARACILIK ROLÜ

Ozan BÜYÜKYILMAZ¹
Ferda ALPER AY²

Atıf/©: Büyükyılmaz, Ozan ve Alper Ay Ferda (2017). Etik Liderliğin Örgütsel Vatandaşlık Davranışına Etkisinde Örgütsel Adaletin Rolü, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 10, Sayı 1, Haziran 2017, ss. 209-234

Özet: Bu çalışma etik liderlik, örgütsel adalet ve örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki doğrudan ve dolaylı ilişkiye odaklanmaktadır. Çalışmanın amacı, etik liderlik algısının örgütsel vatandaşlık davranışı üzerindeki etkisini belirleyebilmek ve bu etkide örgütsel adalet algısının aracılık rolünü ortaya koyabilmektir. Analizler için kullanılan veri, Sivas'ta yer alan iki farklı devlet hastanesindeki 327 çalışandan anket yöntemi kullanılarak elde edilmiştir. Hipotezleri test etmek amacıyla hiyerarşik regresyon analizinden yararlanılmıştır. Çalışmanın sonucunda, etik liderliğin, örgütsel vatandaşlık davranışının diğer gamlık ve vicdanlılık boyutları üzerindeki etkisinde algılanan örgütsel adaletin tam aracılığının bulunduğu, centilmenlik boyutu üzerindeki etkisinde ise kısmi aracılığının bulunduğu belirlenmiştir. Fakat etik liderliğin, örgütsel vatandaşlık davranışının nezaket ve sivil erdem boyutları üzerinde algılanan örgütsel adaletin herhangi bir aracılık etkisi tespit edilememiştir.

Anahtar Kelimeler: Etik Liderlik, Örgütsel Adalet, Örgütsel Vatandaşlık Davranışı

Makale Geliş Tarihi: 11.04. 2017/ Makale Kabul Tarihi: 04.07.2017

¹ Yrd. Doç. Dr., Karabük Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü e-posta: ozanbuyukyilmaz@karabuk.edu.tr

² Yrd. Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü e-posta: ferdaay@cumhuriyet.edu.tr

The Mediating Role of Organizational Justice on the Impact of Ethical Leadership on Organizational Citizenship Behavior

Citation/©: Büyükyılmaz, Ozan ve Alper Ay Ferda (2017). *The Mediating Role of Organizational Justice on the Impact of Ethical Leadership on Organizational Citizenship Behavior*, Hitit University Journal of Social Sciences Institute, Year 10, Issue 1, June 2017, pp. 209-234

Abstract: *This study focuses on the direct and indirect relationship between ethical leadership, organizational justice and organizational citizenship behavior. The purpose of this study is to determine the effect of perception of ethical leadership on organizational citizenship behavior and reveal the mediating effect of organizational justice on this relationship. The data used for analysis were obtained from 327 employees located in two state hospitals in Sivas by using the survey method. Hierarchical regression analyses were conducted to test the hypotheses. The results show that, organizational justice has full mediating effect on the impact of ethical leadership on altruism and conscientiousness dimensions of organizational citizenship behavior, and partial mediating effect on the impact of ethical leadership on sportsmanship dimension of organizational citizenship behavior. On the other hand, organizational justice has no mediating effect on the impact of ethical leadership on courtesy and civic virtue dimensions of organizational citizenship behavior.*

Keywords: *Ethical Leadership, Organizational Justice, Organizational Citizenship Behavior*

I. GİRİŞ

Son dönemlerde yaşanan dolandırıcılık skandalları, hem liderlerin hem de organizasyonların güven ve itibarını yıkamaktadır, bu nedenle organizasyonların öncelikli listelerine etik lider davranışı konulmaktadır (Kalshoven vd., 2011:51). Enron ve Worldcom gibi büyük firmalarda meydana gelen skandallar ortak yönetim, iş etiği ve liderin etik sorumluluğunun tartışılmasına neden olmuştur (Tuna vd., 2012:144). Bu nedenle örgütlerde yönetimde etik liderlik uygulamalarının incelenmesi günümüzde hala önemini korumaktadır.

Toplumlarda olduğu gibi örgütlerde de kurallar herkese eşit uygulanmıyorsa, örgütlerde adalet algılanmıyorsa bireyler bazı sapkın davranışlar sergilemektedir (Özdevecioğlu, 2003). Çalışanların adalet algılamaları ve çalışanların yöneticilerini veya liderlerini etik davranış gösterdiklerini

algılamaları, onların işlerine ve örgütlerine olan katkılarını daha fazla artırabilir ve örgütsel vatandaşlık davranışı sergilemelerine neden olabilir. Genel olarak araştırmalar, yöneticiler tarafından ortaya konulan etik davranışların armasının çalışanların örgütlerine karşı bağlılıklarını arttırdığını ve bu yolla daha fazla vatandaşlık davranışı sergilediklerini göstermektedir (Podsakoff vd., 2000; Brown and Treviño, 2006).

Belirtilen olgulardan hareketle bu çalışma, çalışanların etik liderlik algılamaları ile örgütsel adalet ve örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişkilere odaklanmaktadır. Çalışmanın amacı, etik liderlik algısının sağlık personelinin örgütsel vatandaşlık davranışına etkisini belirleyebilmek ve bu etkide örgütsel adalet algısının aracılık rolünü ortaya koyabilmektir.

Etik liderliğin örgütsel vatandaşlık davranışını nasıl etkilediğinin ve bu ilişkide örgütsel adalet algısının nasıl bir aracılık etkisinin bulunduğu araştırılması ile uygulama anlamında işletmelere önemli katkılar sağlanacağı düşünülmektedir. Bununla birlikte üzerinde sınırlı sayıda araştırılma gerçekleştirilmiş ilişkiler daha açık şekilde ortaya çıkartılarak literatüre de önemli katkı sağlanacaktır.

II. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Çalışma kapsamında öncelikle araştırmada kullanılan değişkenlere ilişkin teorik arkaplan anlatılmaktadır. Bu çerçevede öncelikle etik liderlik, örgütsel adalet ve örgütsel vatandaşlık davranışı kavramları anlatılmakta ve literatürden yola çıkılarak oluşturulan hipotezlere değinilmektedir.

A. Etik Liderlik

Etik, neyin iyi ve doğru, neyin kötü ve yanlış olduğunu inceleyen, bireyin hayatının amacının ne olması gerektiği üzerinde duran, ahlaklı ve erdemli bir yaşam tarzının hangi unsurları içinde barındırdığını konu edinen bir felsefe dalı olarak tanımlanmaktadır. Etik, yanlış ve doğruyu birbirinden ayırmakta, bireyin yapması gerekenler ve yapmaması gerekenleri ortaya koymaktadır (Aykanat ve Yıldırım, 2012:261).

Son dönemlerde yaşanan skandallar sonrasında, Enron ve diğer işletmeler, hükümetler, kar amacı gütmeyen kuruluşlar ve dini örgütler de bile, liderlerde yanlış olan şeyin ne olduğu sorgulanmaya başlanmıştır. Bu nedenle etik liderlik araştırmaları büyük önem kazanmıştır (Brown ve Treviño, 2006). Brown vd. (2005), etik liderliği, “kişisel eylemler ve kişiler arası ilişkiler

yoluyla, destek olma, karar alma ve iki yönlü iletişim aracılığıyla takipçilerine böyle bir davranışın tanıtımını yapmak ve normatif uygun davranışı göstermek” olarak tanımlamaktadır. Liderler çalışanlarıyla etik ağırlıklı iletişim kurmaları çalışanları tarafından kendi çıkarlarının korunduğu şeklinde algılanacaktır. Ayrıca etik liderler çalışanlara rol model oluşturmaktadırlar (Tuna vd., 2012:145). Etik liderler verdikleri etik kararlar nedeniyle örgütlerinde etik havayı oluşturan kişilerdir (Acar ve Kaya, 2012:96). Etik liderliğin işgörenlerin tutumları ve etik davranışları üzerinde, iş birimlerinde ya da örgütsel performans konusunda bile olumlu etkisi olacağı beklenmektedir (Kalshoven vd., 2011: 51).

B. Örgütsel Adalet

Örgütsel adalet konusunda örgütsel bilimciler Adams’ın eşitlik teorisine büyük dikkat çekmektedirler. Bu teoriye göre insanlar onların sahip olduğu iş çıktılarını (ödülleri gibi) onların algıladıkları iş girdileri (katkıları gibi) ile karşılaştırmaktadır (Greenberg, 1990:400). Bu karşılaştırmanın sonucunda bireyler bir eşitsizlik algıarlarsa işletmesiyle, yöneticileriyle ve işiyle ilgili birtakım tutumlar geliştirirler (Işık vd., 2012:254-255). Örgütsel adalet algısı örgüt içerisindeki kazanımların hangi işlemler (prosedürler) dahilinde belirlendiği, hangi ölçütler çerçevesinde dağıtıldığı ve dağıtımda hakkaniyet gösterilip gösterilmediği ile ilgilidir (Yıldız vd., 2015:56). Örgütsel adaletin örgüt içinde birçok örgütsel davranışın çıktı değişkenlerini açıklayabilir olduğu düşünülmektedir (Greenberg, 1990; Moorman, 1991). Örgütlerin temel niteliği olan örgütsel adaletin iki ilkesi bulunmaktadır. Bu iki ilke, herkesin sivil özgürlükler açısından eşit haklara sahip olması gerektiği ve eşit fırsatların tanınması gerektirir (Özer ve Urtekin, 2007:109).

Bireylerin örgütlerdeki adalet algısını tanımlamak için ortaya konulan bir kavram olan örgütsel adalet, genel olarak dağıtımsal adalet, işlemsel (prosedürel) adalet ve etkileşimsel adalet olmak üzere üç boyutta incelenmektedir (Aykanat ve Yıldırım, 2012:164).

Örgütsel adaletle ilgili başlangıçtaki çalışmalar, adalet konusundaki kararların sonuçlarına dayanan dağıtım adaleti terimine odaklanmaktadır (Colquitt, 2001:386). Sosyal psikologlar tarafından incelenen ilk adalet yapısı olan dağıtım adaleti, Adams’ın (1965) çalışması üzerine inşa edilmiştir. Dağıtım adaleti, bir kişinin sosyal değişim veya etkileşimden aldığı sonuçların algılanan adaleti olarak tanımlanabilir. Adams’a göre insanlar adaleti, ilk olarak algıladıkları katkılarını, ya da onların aldıkları çıktıya göre girdilerini

değerlendirirler. Daha sonra onların aldıkları çıktılarının adil olup olmadığını başkalarının oranlarıyla ya da standartlarla karşılaştırırlar (Nowakowski ve Conlon, 2005:5). Dağıtımsal adalet, ödüllerin insan kaynakları arasında adil bir şekilde dağıtılması ve özellikle ücret ödemelerine ilişkin olarak insan kaynaklarının tatmin olma derecesiyle ilgilidir. Yapılan araştırma sonuçlarına göre, dağıtımsal adalet ile örgütsel vatandaşlık davranışı arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Dağıtımsal adaleti etkin bir biçimde uygulayan ve insan kaynaklarına bu anlamda adaletli bir biçimde davranan liderlerin uygulamaları, insan kaynaklarında örgütsel vatandaşlık davranışının ortaya çıkmasına katkı sağlamaktadır (Atalay, 2010:50-51). Bir örgütte maliyet ve yararlar eşit olarak dağıtılıyorsa, kurallar tarafsız olarak uygulanıyorsa, eşitsizlik ve ayrımcılık yüzünden zarar görenlerin zararları karşılanıyorsa çalışanların adalet algısı daha yüksek olmaktadır (İşcan ve Sayın, 2010:196).

İşlemsel (prosedürel) adalet, dağıtımdan ziyade bu dağıtımın ne şekilde gerçekleştirildiği sorununu konu almaktadır. İşlemsel adalet algılaması çalışanlar üzerinde derin etkiler bıraktığından örgütler için önemli sonuçları bulunmaktadır (İyigün, 2012:58). Bir karar verilirken kullanılan işlemin adil olmasını ifade eden işlemsel adalet, işgörenlerin örgüt tarafından izlenen işlemlerin doğru olduğuna yönelik algılamalarıdır (Polat ve Celep, 2008:309). İşlemsel adaletin belirlenmesinde altı faktör önemli olmaktadır. Bunlar prosedürlerin tutarlılığı, karar vericilerin ön yargıdan uzak olma derecesi, kararların temelindeki bilgilerin doğruluğu, kararların düzeltme ve değiştirme fırsatının varlığı, dağıtım sürecinin bütün ilgili gruplardaki yapısı ve etik standartlar çerçevesinde prosedürlerin uygulanmasının derecesi ile ilgilidir (Çakar ve Yıldız, 2009:71)

Etkileşimsel adalet ise işgörenlerin, işlemlerin uygulanması sürecinde kendileriyle iletişimin samimiyet ve saygıya dayanması gibi normatif beklentileri içerir (Polat ve Celep, 2008:309). Etkileşimsel adalet, örgütsel uygulamaların insani yönü ile ilgilenmektedir. Etkileşimsel adalet, prosedürlerin uygulanması sırasında bireylerin karşılaştıkları kişilerarası davranışın kalitesine ilişkin algıları oluşturur. Buna göre kaynakların dağıtılmasında yöneticilerle kaynakları alanlar arasında iletişim süreci nezaket, saygı ve dürüstlük çerçevesinde yerine getirilmelidir. Etkileşimsel adalette örgütte çalışan bireyler, karar verilirken kullanılan prosedürlerin neler olduğu ve bu prosedürler uygulanırken ne derece sadık kalındığından

ziyade, prosedürler uygulanırken kendilerine nasıl davranıldığına ve yeterli açıklamanın yapıp yapılmadığına dikkat ederler (Işık vd., 2012:256).

C. Örgütsel Vatandaşlık Davranışı

Organ (1988), iyi asker sendromu olarak da ifade ettiği örgütsel vatandaşlık davranışını; biçimsel ödül sistemleri tarafından doğrudan ve açıkça kabul edilmeden, bir bütün olarak örgütün işlevlerinin ilerlemesinde yardımcı olan gönüllü birey davranışı” şeklinde tanımlamıştır (Organ, 1997:86). Örgütsel vatandaşlık davranışı gösteren çalışanlar kendi işlerinden daha fazlasını yaparak örgüte daha fazla yarar sağlamaya yönelik davranışlar göstermektedir (Bateman ve Organ, 1983). Organ, örgütsel vatandaşlık davranışını “Diğergamlık”, “Vicdanlılık”, “Nezaket”, “Centilmenlik” ve “Sivil Erdem” olarak beş boyutta ele almıştır (Organ, 1988:3-9; Organ, 1997:94-95). Bazı çalışmalarda bu beş boyut farklı şekilde ele alınarak, bireye yönelik spesifik davranışlar yani örgüt içindeki bireyleri hedef alan davranışlar (ÖVD-Kişi) ve örgütün bütününe yönelik davranışlar yani örgütün yararına olanlar (ÖVD-Örgüt) şeklinde iki kategoride incelenmiştir. Bu ayırım kişiye yönelik ÖVD (diğergamlık ve nezaket) ve örgüte yönelik ÖVD (vicdan, centilmenlik ve sivil erdem) şeklindedir (Yıldız, 2014).

Diğergamlık: özgecilik ve yardımseverlik olarak da adlandırılmaktadır. Örgüt çalışanının gönüllü olarak örgüt ile ilgili görevlerde veya sorunlarda diğer çalışanlara gönüllü olarak yardım etme amaçlı davranışlarıdır. Örneğin bir işgörenin örgüte yeni işe başlayan birine yardım etmesi diğergamlık davranışına örnek verilebilir.

Vicdanlılık: diğer bir ismiyle üstün görev bilinci, örgüt çalışanlarının belirlenen çalışma koşullarının dışında rol gereklerinden daha fazlasını gönüllü olarak sergiledikleri davranışlardır.

Nezaket: örgüt içinde herhangi bir sorun ortaya çıkmamasını amaçlayarak, kişilerin birbirleriyle işbirliği ve iletişim halinde olmasını ifade eden, problemleri önlemeye dönük gönüllü davranışlardır.

Centilmenlik: diğer bir ismiyle sportmenlik, çalışanların iş ortamında herhangi bir olumsuzluğa yer verebilecek davranışlardan kaçınmaları, gerektiğinde kişisel düşüncelerini bir kenara bırakarak ufak tefek sorunları büyütmemeleridir.

Sivil Erdem: yurttaşlık erdemi veya örgütsel katılım olarak da adlandırılmaktadır. Çalışanların örgütün gelişimine destek vermesi, örgütün yaşamıyla ilgili sorumluluk duyması ve katılımında bulunmasıdır (Organ, 1988; Korkmaz ve Arabacı, 2013:772; Aslan, 2008:166-167).

D. Kavramlar Arası İlişkiler ve Hipotezler

Adaletin, bir liderin özellikle de etik bir liderin her durumda göstermesi gereken önemli bir davranış olduğu söylenebilir. Örgütlerin hedeflerine ulaşabilmeleri ve verimlilik düzeylerini yükseltebilmelerinde çalışanların örgütsel adalet algıları oldukça önemlidir. Liderin karar ve eylemlerinde adil olması öncelikle çalışanlarda örgüte ait olma duygusunun artmasına yol açmaktadır. Objektif ve istikrarlı bir lider izleyicilerine örnek bir rol model olarak etik bilincinin ve farkındalığının yerleşmesine katkı sağlayabilmektedir (Öktem, 2013:13; Gül ve İnce, 2014:131). Bununla birlikte, etik liderlerin adalet yargılamaları, aldıkları kararlar ve verdikleri cezalar izleyenleri tarafından gözlemlenmekte ve örnek alınmaktadır (Arslantaş ve Dursun, 2008:113). Bu çerçevede, çalışanlar tarafından algılanan etik liderlik davranışlarının örgütsel adalet algısı üzerinde önemli bir etkisi bulunmaktadır (Öktem, 2013; Çıraklı vd., 2014; Gül ve İnce, 2014). Dolayısıyla araştırmanın ilk hipotezi aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur.

H1: Etik liderliğin örgütsel adalet üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı bir etkisi vardır.

Örgüt içerisindeki bireyler, kendilerini diğer bireyler ile karşılaştırma eğilimindedir ve bu karşılaştırma sonucunda bir haksızlık veya eşitsizlik algıladıklarında olumsuz tutum ve davranışlar sergileme eğilimleri artmaktadır. Çalışanlar tarafından adaletin eşit dağıtıldığının algılanması, kararların adil olarak alınması ve uygulanması ise, çalışanların diğer çalışma arkadaşlarına yardım etmesi, üstlenilen rolleri ile ilgili yükümlülüklerinin ötesine geçmesi, örgüt içinde gerginliğe neden olabilecek olumsuz davranışlardan kaçınması, diğer üyelerle çatışmadan kaçınması ve örgütsel yaşama gönüllü katılım sorumluluğunun olması anlamında gönüllü davranışlarını pekiştirmektedir (Çetinkaya ve Çimenci, 2014:252). Moorman (1991) tarafından gerçekleştirilen araştırma, yöneticilerinin adil davranışlarına ilişkin olumlu çalışan algılarının, örgütsel vatandaşlık davranışı gösterme konusundaki eğilimlerini ve katılımlarını arttırdığını göstermektedir. Farh vd. (1997)'nin araştırması ise örgütsel adalet algısının örgütsel vatandaşlık davranışının farklı boyutları üzerinde etkisinin

bulduğunu ortaya koymaktadır. Blakely vd. (2005) tarafından örgütsel adalet algısı ve örgütsel vatandaşlık davranışı ilişkisi üzerine gerçekleştirilen çalışma ile de bu bulgular desteklenmektedir. Bu çerçevede, çalışanlar tarafından algılanan örgütsel adaletin, örgütsel vatandaşlık davranışı sergileme olasılığını arttırdığı düşünülmektedir. Dolayısıyla araştırmanın ikinci hipotezi aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur.

H2: Örgütsel adaletin örgütsel vatandaşlık davranışı (H2a: diğergamlık, H2b: vicdanlılık, H2c: nezaket, H2d: centilmenlik, H2e: sivil erdem) üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı bir etkisi vardır.

Araştırmalar, etik liderlik davranışının, çalışanların motivasyonlarını, sorumluluk duygularını, örgütsel bağlılıklarını ve örgütsel vatandaşlık davranışları gösterme düzeylerini önemli ölçüde artırdığını ortaya koymaktadır. Çalışanlar, kendilerini destekleyeceklerini ve herkese adaletli davranacaklarını bildikleri etik liderlere güvenmekte, daha fazla karara katılma, sorumluluk alma ve bireysel performanslarını geliştirme eğilimi göstermektedir (Madenoglu vd., 2014:60). Podsakoff vd. (2000) tarafından gerçekleştirilen araştırma, bu önermeyi destekler şekilde etik liderlik ile örgütsel vatandaşlık davranışı arasında pozitif yönlü bir ilişki ortaya koymaktadır. Benzer ilişkiyi ortaya koyan çeşitli araştırmalar bulunmaktadır (Brown and Treviño, 2005; Ruiz-Palomino vd., 2011; Jin-Woo, 2013; Lu, 2014) Bu çerçevede etik liderlik algısının örgütsel vatandaşlık davranışı gösterme eğilimini arttıracığı düşünülmektedir. Dolayısıyla araştırmanın üçüncü hipotezi aşağıdaki gibidir.

H3: Etik liderliğin örgütsel vatandaşlık davranışı (H3a: diğergamlık, H3b: vicdanlılık, H3c: nezaket, H3d: centilmenlik, H3e: sivil erdem) üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı bir etkisi vardır.

Bir örgüt içerisindeki yöneticilerin etik davranışları arttıkça çalışanların örgütlerine ve yöneticilerine bağlılıkları artmakta ve bu çerçevede örgütsel vatandaşlık davranışı gösterme eğilimleri artmaktadır (Podsakoff vd., 2000; Brown and Treviño, 2006; Ruiz-Palomino vd., 2011; Jin-Woo, 2013; Lu, 2014). Araştırmalar, etik liderlik ile vatandaşlık davranışı ilişkisinde bazı aracı değişkenlerin bulunduğunu ortaya koymaktadır. Bu çerçevede etik liderliğin örgütsel vatandaşlık davranışı üzerindeki etkisinde güvenin (Lee ve Son, 2010; Lu, 2014), örgütsel politika algısının (Kacmar vd., 2013), manevi değerlerin (Jung ve Ryu, 2014) ve örgüt ikliminin (Lee ve Son, 2010) dolaylı etkisinin bulunduğu belirlenmiştir. Araştırma çerçevesinde ise etik liderlik davranışının

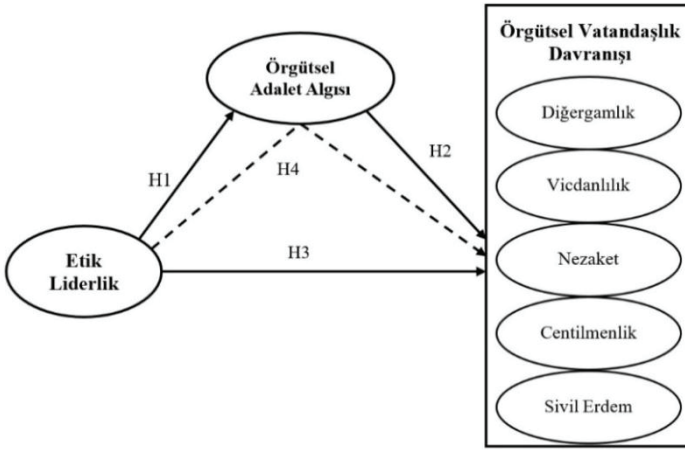

örgütsel vatandaşlık davranışı üzerindeki etkisinde örgütsel adalet algısının aracılık rolü bulunup bulunmadığı araştırılmaktadır. Dolayısıyla araştırmanın dördüncü hipotezi aşağıdaki gibidir.

H4: Örgütsel adalet, etik liderlik ile örgütsel vatandaşlık davranışı (H4a: diğergamlık, H4b: vicdanlılık, H4c: nezaket, H4d: centilmenlik, H4e: sivil erdem) arasındaki ilişkiye aracılık etmektedir.

Çalışma kapsamında araştırılmak istenen hipotezler çerçevesinde oluşturulan araştırma modeli Şekil 1’de sunulmaktadır.

Şekil 1: Araştırma Modeli

III. YÖNTEM

Çalışmanın yöntemi kapsamında amaç ve öneme, evren ve örnekleme, veri toplama yöntemine, kullanılan ölçeklere ve analiz yöntemine ilişkin bilgilere değinilmektedir.

A. Çalışmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışma, sağlık kuruluşlarındaki çalışanların, yöneticilerinin gösterdiği etik davranışları algılayışlarına, örgüt içerisindeki adaletin algılanış derecesine ve bu algıların örgütsel vatandaşlık davranışı gösterme eğilimi üzerindeki etkilerine odaklanmaktadır. Çalışmanın amacı, etik liderlik algısının sağlık personelinin örgütsel vatandaşlık davranışına etkisini belirleyebilmek ve bu etkide örgütsel adalet algısının aracılık rolünü ortaya koyabilmektir.

Yöneticilerin davranışları ve bu davranışlardan etkilenen çalışanların adalet algılamaları hem örgüt hem de bireyler açısından olumlu veya olumsuz birçok etkiyi de beraberinde getirebilmektedir. Bu çerçevede, çalışanların kendi görevlerinden daha fazlasını yaparak örgüte daha fazla yarar sağlamaya yönelik davranışlar sergilemesini arttırıcı yönetici davranışlarının neler olduğunun belirlenmesi hem yöneticilere hem de örgütlere katkı sağlayacaktır. Bununla birlikte, etik liderlik ile örgütsel vatandaşlık davranışı ilişkisinde örgütsel adalet algısının aracı değişken olarak araştırılması, bu ilişkinin daha net olarak anlaşılması yoluyla hem uygulamalara hem de literatüre katkı sağlamaktadır.

B. Çalışmanın Evreni ve Örnekleme

Çalışmanın evrenini, Sivas'ta yer alan iki devlet hastanesindeki çalışanlar oluşturmaktadır. Bu çerçevede, doktor, hemşire, ebe, psikolog, fizik tedavi uzmanı ve idari personel olarak görev yapan çalışanlar evren içerisinde yer almaktadır. Kurumlardan alınan bilgiler kapsamında iki hastanedeki toplam çalışan sayısının 1772 olduğu tespit edilmiştir. Bu çerçevede evren 1772 kişiden oluşmaktadır.

Evren içerisinden %95 güvenilirlik ve %5'lik bir hata payı ile hesaplanan en düşük örneklem büyüklüğü 317 kişi olarak belirlenmiştir (Sekaran, 2013:294; Altunışık vd., 2005:127). Geri dönüş oranları da dikkate alınarak kolayda örnekleme yöntemi ile her iki hastanede de 200'er kişi olmak üzere toplam 400 çalışana anketler dağıtılmıştır. Toplam 352 çalışandan geri dönüş sağlanmıştır ve geri dönüş oranı %88 olarak hesaplanmıştır. İnceleme sonucunda 25 anketin geçersiz olduğu belirlenmiş ve sonuç olarak analizler 327 anket üzerinden gerçekleştirilmiştir.

C. Çalışmanın Veri Toplama Yöntemi

Çalışmada veri toplamak amacıyla anket yönteminden yararlanılmıştır. Anket formu dört bölüm şeklinde hazırlanmıştır. Birinci bölümde katılımcıların demografik özelliklerini belirlemeye yönelik sorular bulunmaktadır. İkinci bölüm, katılımcıların liderlik uygulamalarını ne derece etik algıladıklarını ölçmeye yönelik ifadelerden oluşmaktadır. Üçüncü bölümde katılımcılar tarafından gösterilen örgütsel vatandaşlık davranışının seviyesini ölçmeyi amaçlayan unsurlara yer verilmiştir. Dördüncü bölümde ise katılımcıların kurumlarında algıladıkları adaletin derecesini belirlemek amacıyla kullanılan unsurlar bulunmaktadır.

D. Çalışmada Kullanılan Ölçekler

Çalışma çerçevesinden etik liderlik algısının, örgütsel adalet algısının ve örgütsel vatandaşlık davranışının derecesini belirleyebilmek için farklı çalışmalarda kullanılan ölçekler araştırılmış ve çalışmanın amacına uygun olduğu düşünülen ölçekler çalışmada kullanılmıştır.

1. Etik Liderlik Ölçeği

Katılımcıların etik liderlik algılarının derecesini belirleyebilmek amacıyla Brown vd. (2005) tarafından geliştirilen ölçek kullanılmıştır. Etik liderlik ölçeği 10 maddeden oluşan tek faktörlü yapıya sahiptir. Ölçekte “Bu işyerinde yöneticiler, iş görenlerin önerilerini dikkate alırlar” ve “Bu işyerinde yöneticiler, özel hayatını etik tarzda yürütürler” şeklinde ifadeler bulunmaktadır. Ölçek maddeleri beşli likert tipinde uygulanmaktadır. Bu çerçevede ölçek, “1= Kesinlikle Katılmıyorum” ile “5= Kesinlikle Katılıyorum” arasında değişen cevaplar içermektedir. Yüksek skorlar, etik liderlik algısının yüksek olduğuna işaret etmektedir.

Etik liderlik ölçeğinin Türkçe geçerliliği ve güvenilirliği Tuna vd. (2012) tarafından gerçekleştirilmiştir. Güvenilirlik analizi sonucunda ölçeğin iç tutarlılığı 0,92 olarak tespit edilmiştir (Tuna vd., 2012:152).

Etik liderlik ölçeği, literatürde farklı çalışmalar tarafından da kullanılmış ve bu çalışmalar kapsamında ölçeğin tek faktörlü yapısı doğrulanmıştır (Tuna ve Yeşiltaş, 2013; Demirdağ ve Ekmekçioğlu, 2015; Ayan, 2015). Dolayısıyla etik liderlik ölçeğine ilişkin geçerlilik doğrulayıcı faktör analizi aracılığıyla test edilmiştir. Doğrulayıcı faktör analizi sonucunda verilerin ölçeğin tek faktörlü yapısına uyum sağladığı, fakat bir ifadenin (EL2) faktör yükünün 0,50'nin altında olduğu ve bir ifadenin ise (EL4) artık hata kovaryansları matrisinde 2,58 değerinden büyük gözlemlere sahip olduğu belirlenmiştir. Bu çerçevede iki ifade analiz dışında bırakılmış ve doğrulayıcı faktör analizi tekrarlanmıştır (Hair vd., 1998:625; Brown, 2006:118; Bryne, 2010:85).

Doğrulayıcı faktör analizi sonucunda faktör yüklerinin 0,56 ile 0,90 arasında olduğu tespit edilmiştir. Uyum iyiliği kriterleri incelendiğinde ise χ^2/df değerinin 1,69, GFI değerinin 0,98, NFI değerinin 0,99, TLI değerinin 0,99, CFI değerinin 0,99 ve RMSEA değerinin 0,05 olduğu belirlenmiştir. Uyum iyiliği kriterleri çerçevesinde modeldeki ilişkilerin örneklem verisi ile tutarlı olduğu söylenebilmektedir. Bu sonuçlar, etik liderlik ölçeğine ilişkin tek faktörlü yapının doğrulandığını göstermektedir.

Çalışma kapsamında etik liderlik ölçeğinin güvenilirliği, Cronbach alfa güvenilirlik katsayısı ile belirlenmiştir. Gerçekleştirilen güvenilirlik analizi sonucunda ölçeğin Cronbach alfa güvenilirlik katsayısı 0,92 olarak tespit edilmiştir. Dolayısıyla çalışmada kullanılan etik tutum ölçeğinin güvenilir bir ölçek olduğu söylenebilir.

2. Örgütsel Adalet Ölçeği

Çalışma çerçevesinde örgütsel adalet algısının derecesini belirleyebilmek amacıyla Colquit (2001) tarafından geliştirilmiş ölçek kullanılmıştır. Örgütsel adalet algısı ölçeği üç faktör ve 20 ifadeden oluşmaktadır. Ölçekteki 7 ifade işlemsel adalet algısının, 4 ifade dağıtımsal adalet algısının, 4 ifade etkileşimsel adalet algısının ve 5 ifade bilgisel adalet algısının derecesini belirlemek amacıyla kullanılmaktadır. Ölçekte “Kazanımlarım çalışmam sırasındaki çabamı karşılıyor” ve “Yöneticim bana saygılı davranır” gibi ifadeler bulunmaktadır. Ölçek beşli likert tipinde uygulanmaktadır ve ifadeler “1= Kesinlikle Katılmıyorum” ile “5= Kesinlikle Katılıyorum” arasında değişen cevaplar barındırmaktadır. Yüksek skorlar örgütsel adalet algısının yüksek olduğunu göstermektedir.

Örgütsel adalet algısı ölçeğinin Türkçe geçerlilik ve güvenilirlik çalışması Özmen vd. (2007) tarafından gerçekleştirilmiştir. Özmen vd. (2007:26)'nin çalışması çerçevesinde gerçekleştirilen faktör analizi sonucunda örgütsel adalet algısı ölçeğinin 20 soru ve üç faktörlü bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Güvenilirlik analizi sonuçlarına göre ise Cronbach alfa değerleri, dağıtım adaleti algısı boyutu için 0,94, işlemsel adalet algısı boyutu için 0,86 ve etkileşim adaleti algısı boyutu için 0,88 olarak bulunmuştur.

Farklı çalışmalarda örgütsel adalet ölçeğinin kullanıldığı ve genel olarak bu çalışmalarda dört faktörlü yapının doğrulandığı görülmektedir (Özer ve Urtekin, 2007; Yelboğa, 2012; Bağcı, 2013; Cüce vd., 2013). Bu nedenle, ölçeğin geçerliliği doğrulayıcı faktör analizi ile test edilmiştir. Çalışmanın amacıyla tutarlı olarak ve ölçeğin dört faktörlü yapısına uygun şekilde doğrulayıcı faktör analizi ikinci dereceden uygulanmıştır. Analiz sonucunda işlemsel adalet algısı boyutundaki iki ifadenin (ÖA1 ve ÖA6) ve etkileşimsel adalet algısı boyutundaki bir ifadenin (ÖA15) faktör yükünün 0,50'nin altında olduğu belirlenmiştir. Dolayısıyla üç ifade analiz dışında bırakılmış ve doğrulayıcı faktör analizi tekrarlanmıştır (Hair vd., 1998:625; Brown, 2006:118; Bryne, 2010:85).

Doğrulayıcı faktör analizi sonucunda faktör yüklerinin 0,64 ile 0,90 arasında olduğu tespit edilmiştir. Uyum iyiliği kriterlerine bakıldığında χ^2/sd değerinin 2,26, GFI değerinin 0,91, NFI değerinin 0,94, TLI değerinin 0,96, CFI değerinin 0,96 ve RMSEA değerinin 0,06 olduğu belirlenmiştir. Uyum iyiliği kriterleri kapsamında modeldeki ilişkilerin örneklem verisi ile tutarlı olduğu görülmektedir. Bu sonuçlar, örgütsel adalet algısı ölçeğine ilişkin dört faktörlü yapının ikinci dereceden doğrulandığını göstermektedir.

Örgütsel adalet algısı ölçeğine ilişkin güvenilirlik, Cronbach alfa güvenilirlik katsayısı ile tespit edilmiştir. Güvenilirlik analizi sonucunda ölçeğin Cronbach alfa güvenilirlik katsayısı 0,92 olarak tespit edilmiştir. Dolayısıyla örgütsel adalet algısı ölçeğinin güvenilir bir ölçek olduğu görülmektedir.

3. Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Ölçeği

Örgütsel vatandaşlık davranışlarının derecesini belirleyebilmek için Basım ve Şeşen (2006)'in iki ayrı çalışmadan (Williams ve Shiaw, 1999; Vey ve Campbell, 2004) yararlanarak hazırladığı ölçek kullanılmıştır. Ölçek, 5 boyut ve 19 ifadeden oluşmaktadır. Ölçekteki 5 ifade diğergamlık, 3 ifade vicdanlılık, 3 ifade nezaket, 4 ifade centilmenlik ve 4 ifade sivil erdem davranışının derecesini ölçecek şekilde tasarlanmıştır. Ölçekte, “Yeni işe başlayan birisinin işi öğrenmesine yardımcı olurum” ve “Zamanımın çoğunu işimle ilgili faaliyetlerle geçiririm” şeklinde ifadeler bulunmaktadır. Örgütsel vatandaşlık ölçeği 6'lı Likert tipinde uygulanmakta ve ölçekte yer alan ifadeler “1=Hiçbir Zaman” ile “6=Her Zaman” şeklinde puanlanmaktadır.

Basım ve Şeşen (2006) ölçeğe ilişkin iki farklı örneklem üzerinde güvenilirlik analizi gerçekleştirmiştir. Analiz sonucunda Cronbach alfa güvenilirlik katsayısı, diğergamlık boyutu için 0,82 ve 0,86, vicdanlılık boyutu için 0,75 ve 0,77, nezaket boyutu için 0,86 ve 0,87, centilmenlik boyutu için 0,81 ve 0,82, sivil erdem boyutu için 0,89 ve 0,94 olarak tespit edilmiştir (Basım ve Şeşen, 2006:96)

Çalışma kapsamında kullanılan örgütsel vatandaşlık davranışı ölçeğinin literatürdeki farklı çalışmalarda kullanıldığı ve genel olarak bu çalışmalarda beş faktörlü yapının doğrulandığı görülmektedir (Meydan vd., 2011; Tokmak vd., 2013). Bu nedenle, ölçeğin geçerliliği doğrulayıcı faktör analizi ile test edilmiştir. Analiz sonucunda, diğergamlık boyutundaki bir ifadenin (ÖVD2) faktör yükünün 0,50'nin altında olduğu ve diğergamlık ve centilmenlik boyutlarındaki birer ifadenin ise (ÖVD1 ve ÖVD15) artık hata kovaryansları

matrisinde 2,58 değerinden büyük gözlemlere sahip olduğu belirlenmiştir. Dolayısıyla üç ifade analiz dışında bırakılmış ve doğrulayıcı faktör analizi tekrarlanmıştır (Hair vd., 1998:625; Brown, 2006:118; Bryne, 2010:85).

Doğrulayıcı faktör analizi sonucunda faktör yüklerinin 0,53 ile 0,90 arasında olduğu tespit edilmiştir. Uyum iyiliği kriterleri incelendiğinde ise χ^2/sd değerinin 2,70, GFI değerinin 0,91, NFI değerinin 0,92, TLI değerinin 0,93, CFI değerinin 0,95 ve RMSEA değerinin 0,07 olduğu belirlenmiştir. Uyum iyiliği kriterleri çerçevesinde modeldeki ilişkilerin örneklem verisi ile tutarlı olduğu söylenebilmektedir. Bu sonuçlar, örgütsel vatandaşlık davranışı ölçeğine ilişkin beş faktörlü yapının doğrulandığını göstermektedir.

Çalışma kapsamında örgütsel vatandaşlık davranışı ölçeğinin güvenilirliği, Cronbach alfa güvenilirlik katsayısı aracılığıyla belirlenmiştir. Gerçekleştirilen güvenilirlik analizi sonucunda Cronbach alfa katsayısı diğergamlık boyutu için 0,85, vicdanlılık boyutu için 0,68, nezaket boyutu için 0,90, centilmenlik boyutu için 0,80 ve sivil erdem boyutu için 0,82 olarak tespit edilmiştir. Ölçeğin bütünsel olarak Cronbach alfa güvenilirlik katsayısı ise 0,91 olarak belirlenmiştir. Bu sonuç ölçeğin güvenilir olduğunu göstermektedir.

E. Çalışmanın Analiz Yöntemi

Çalışma kapsamında ilk olarak, etik liderlik, örgütsel adalet ve örgütsel vatandaşlık davranışı ölçeklerinin geçerlilik ve güvenilirlik analizleri gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede ölçeklerin yapı geçerliliği doğrulayıcı faktör analizi aracılığıyla test edilmiştir. Doğrulayıcı faktör analizi, daha önceki çalışmalar tarafından keşfedilmiş ve bir veya birden fazla faktör altında birleştirilmiş bir ölçeğin, araştırmanın yapıldığı örnekleme de benzer olup olmadığını test etmek amacıyla kullanılmaktadır (Anderson ve Gerbing, 1988:412; Bryne, 2010:5-6; Meydan ve Şeşen, 2011:21). Güvenilirlik analizi ise çalışmada kullanılan ölçeklerin içsel tutarlılığını test edebilmek amacıyla gerçekleştirilmektedir. Bu çerçevede güvenilirlik analizinde Cronbach Alfa (α) katsayısından yararlanılmıştır. Cronbach Alfa katsayısı, ölçekte yer alan soruların homojen bir yapıyı açıklamak üzere bir bütün oluşturup oluşturmadıklarını araştırmak amacıyla yaygın olarak kullanılan bir yöntemdir ve 0 ile 1 arasında değerler almaktadır (Nunnally ve Bernstein, 1994:264-265; Kline, 2011:69). Bir ölçeğin güvenilir bir ölçek olduğunu söyleyebilmek için Cronbach Alfa katsayısının en az 0,70 olması gerekmektedir (Nunnally ve Bernstein, 1994:265; Tavşancıl, 2010:29).

Hipotezlerin test edilmesinde ise hiyerarşik regresyon analizinden yararlanılmıştır. Hiyerarşik regresyon analizi sürecinde cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu, aylık gelir, kurumda çalışma süresi ve haftalık çalışma süresi değişkenleri kontrol değişkenleri olarak modelde kullanılmıştır. Analizler çerçevesinde gerçekleştirilen doğrulayıcı faktör analizi için AMOS programından, güvenilirlik analizi ve hiyerarşik regresyon analizi için ise SPSS programından faydalanılmıştır.

IV. Bulgular

Bulgular çerçevesinde, katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin bilgilere, tanımlayıcı istatistiklere ilişkin değerlendirmelere ve çalışmanın amacı kapsamında belirlenen hipotezlere ilişkin analiz sonuçlarına yer verilmektedir.

A. Demografik Bilgiler

Çalışmaya katılan hastane personelinin cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, medeni durumu, çalışma saati süresi, iş deneyimi, unvan ve gelir değişkenlerine göre dağılımı Tablo 1’de sunulmaktadır.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Dağılımı

<i>Değişken</i>	<i>Kategori</i>	<i>N</i>	<i>%</i>
<i>Cinsiyet</i>	Kadın	191	58,4
	Erkek	136	41,6
<i>Yaş</i>	25 ve altı	27	8,3
	26-35 arası	149	45,6
	36-45 arası	111	33,9
	46 ve üstü	40	12,2
<i>Eğitim Düzeyi</i>	Lise ve altı	47	14,4
	Üniversite	232	70,9
	Lisansüstü	48	14,7
<i>Medeni Durum</i>	Evli	261	79,8
	Bekar	66	20,2
<i>Çalışma Saati</i>	45 saatten az	168	51,4
	45-50 saat arası	141	43,1
	50 saatten fazla	18	5,5
<i>İş Deneyimi</i>	1-5 yıl arası	65	19,9
	6-10 yıl arası	88	26,9
	11-15 yıl arası	65	19,9
	16-20 yıl arası	42	12,8
	21 yıl ve daha fazla	67	20,5
<i>Unvan</i>	Doktor	69	21,1
	Hemşire-Ebe	116	35,5
	İdari Personel	63	19,3
	Yard. Sağlık Personeli	43	13,1

	Diğer	36	11,0
Gelir Düzeyi	1500 TL ve altı	16	4,9
	1501-2500 TL arası	118	36,1
	2501-3500 TL arası	124	37,9
	3501-4500 TL arası	18	5,5
	4501-5500 TL arası	28	8,6
	5501 TL ve üstü	23	7,0
TOPLAM		327	100

Tablo 1'e göre araştırmaya katılan sağlık personelinin büyük çoğunluğu kadın (%58,4) ve evli (%79,8) çalışanlardan oluşmaktadır. Katılımcıların çoğunluğunun 26-45 yaş arasında (%79,5) olduğu ve üniversite mezunu olduğu (%70,9) görülmektedir. Çalışma saatlerine bakıldığında %51'ü 45 saatten az çalışmaktadır. İş deneyimi açısından 6-10 yıl arası çalışanlar (%26,9) ile 21 yıl ve daha fazla çalışanların (%20,5) çoğunlukta olduğu görülmektedir. Yine büyük çoğunluk hemşire-ebe (%35,5), doktor (%21,1) ve idari personel (%19,3) olarak görev yapmaktadır. Son olarak ise katılımcıların büyük çoğunluğu 1501-3500 TL arası (%74) gelire sahiptir.

B. Tanımlayıcı İstatistikler

Çalışma kapsamında kullanılan bağımlı ve bağımsız değişkenlere ilişkin ortalama, standart sapma, güvenilirlik ve korelasyon değerleri Tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2: Ortalama, Standart Sapma, Güvenilirlik ve Korelasyon Değerleri

Değişken	Ort.	S.S.	α	1	2	3	4	5	6	7
1. Etik Liderlik	3,32	0,90	0,92	1						
2. Örg. Adalet	3,48	0,74	0,92	0,676**	1					
3. Diğergamlık	4,73	1,16	0,85	0,136*	0,260**	1				
4. Vicdanlılık	4,29	1,09	0,68	0,253**	0,322**	0,573**	1			
5. Nezaket	5,02	1,15	0,90	0,194**	0,194**	0,611**	0,478**	1		
6. Centilmenlik	4,43	1,18	0,80	0,279**	0,244**	0,429**	0,433**	0,646**	1	
7. Sivül Erdem	4,33	1,10	0,82	0,314**	0,208**	0,372**	0,494**	0,516**	0,565**	1

N=327, *p<0,05, **p<0,01, α = Cronbach alfa güvenilirlik değeri, Ort=Ortalama, S.S.=Standart Sapma

Tablo 2'ye göre, çalışma kapsamında incelenen değişkenler arasındaki karşılıklı ilişkilerin anlamlı ($p<0,05$) ve beklenen yönde olduğu görülmektedir. Bu bulgu değişkenler arasındaki doğrudan ve dolaylı etkilerin incelenmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır. Ayrıca karşılıklı ilişkilere ilişkin katsayının 0,85 değerini aşmadığı ve dolayısıyla çoklu doğrusal bağlantıdan söz edilemeyeceği bir diğer bulgudur (Kline, 2011:362). Bununla birlikte, değişkenlere ilişkin Cronbach alfa (α) değerlerinin 0,70'in üzerinde olduğu,

yalnızca vicdanlılık değişkenine ilişkin güvenilirlik değerinin istenen değere çok yakın olarak 0,68'de kaldığı görülmektedir. Dolayısıyla iç tutarlılığın sağlandığı ve kullanılan ölçeklerin geçerli olduğu tespit edilmiştir (Nunnally ve Bernstein, 1994:265).

C. Hipotez Testleri

Çalışma kapsamında oluşturulan hipotezleri test edebilmek için hiyerarşik regresyon analizinden faydalanılmıştır. Bu çerçevede, cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, medeni durum ve iş deneyimi değişkenleri kontrol değişkenleri olarak analizlere eklenmiştir. Gerçekleştirilen hiyerarşik regresyon analizine ilişkin bulgular Tablo 3'de sunulmaktadır.

Tablo 3: Hiyerarşik Regresyon Analizi Sonuçları

	Örgütsel Adalet	Diğergaml ık	Vicdanlılı k	Nezakete	Centilmen lik	Sivil Erdem
	β	β	β	β	β	β
1. Aşama						
<i>Cinsiyet</i>	-0,020					
<i>Yaş</i>	-0,043					
<i>Eğitim düzeyi</i>	-0,014					
<i>Medeni durum</i>	-0,051					
<i>İş deneyimi</i>	-0,013					
Etik Liderlik	0,679**					
R²	0,461					
Düzeltilmiş R²	0,451					
F Değeri	45,664**					
2. Aşama						
<i>Cinsiyet</i>		-0,115	0,036	-0,010	-0,029	0,077
<i>Yaş</i>		0,032	0,198*	-0,007	0,061	0,045
<i>Eğitim düzeyi</i>		-0,074	0,047	0,021	-0,039	-0,026
<i>Medeni durum</i>		-0,018	0,031	0,039	-0,041	0,040
<i>İş deneyimi</i>		0,069	-0,113	0,090	0,037	0,082
Etik Liderlik		0,150*	0,243**	0,191**	0,282**	0,311**
R²		0,044	0,087	0,043	0,092	0,121
Düzeltilmiş R²		0,026	0,070	0,025	0,075	0,104
F Değeri		2,478*	5,086**	2,421*	5,406**	7,314**
3. Aşama						
<i>Cinsiyet</i>		-0,109	0,042	-0,008	-0,026	0,077
<i>Yaş</i>		0,045	0,211*	-0,002	0,065	0,045
<i>Eğitim düzeyi</i>		-0,069	0,052	0,022	-0,038	-0,025
<i>Medeni durum</i>		-0,003	0,046	0,045	-0,035	0,041
<i>İş deneyimi</i>		0,073	-0,110	0,092	0,039	0,082
Etik Liderlik		0,059	0,044	0,108	0,210*	0,308**

Örgütsel Adalet		0,308**	0,292**	0,122	0,206*	0,005
R²		0,096	0,133	0,051	0,098	0,121
Düzeltilmiş R²		0,076	0,114	0,031	0,078	0,101
F Değeri		4,820**	6,992**	2,474	4,956**	6,250**

N=327, *p<0,05, **p<0,01

Çalışmanın ilk hipotezi ile etik liderliğin örgütsel adalet üzerindeki etkisi araştırılmaktadır. Analiz sonucunda (1. Aşama), etik liderliğin algılanan örgütsel adaleti pozitif yönlü ve anlamlı olarak etkilediği belirlenmiştir ($H1:\beta=0,679,p<0,01$). Dolayısıyla, H1 hipotezi kabul edilmektedir.

Çalışmanın ikinci hipotezi ile, algılanan örgütsel adaletin örgütsel vatandaşlık davranışı üzerinde etkili olup olmadığı araştırılmaktadır. Analiz sonuçları kapsamında (3. Aşama), çalışanlar tarafından algılanan örgütsel adaletin, örgütsel vatandaşlık davranışının diğergamlık ($H2a:\beta=0,308,p<0,01$), vicdanlılık ($H2b:\beta=0,292,p<0,01$) ve centilmenlik ($H2d:\beta=0,206,p<0,05$) boyutu üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı bir etkisinin bulunduğu tespit edilmiştir. Buna karşılık, nezaket ($H2c:\beta=0,122,p>0,05$) ve sivil erdem ($H2e:\beta=0,005,p>0,05$) boyutları üzerinde algılanan örgütsel adaletin anlamlı bir etkisi olmadığı görülmektedir. Bu çerçevede çalışmada oluşturulan H2a, H2b ve H2d hipotezleri kabul edilirken, H2c ve H2e hipotezleri reddedilmektedir.

Üçüncü hipotez ile etik liderliğin örgütsel vatandaşlık davranışı üzerinde doğrudan etkisinin bulunup bulunmadığı incelenmektedir. Araştırma bulgularına göre (2. Aşama), etik liderliğin örgütsel vatandaşlık davranışının tüm boyutları üzerindeki etkisi pozitif yönlü ve anlamlıdır (Diğergamlık $H3a:\beta=0,150,p<0,05$; Vicdanlılık $H3b:\beta=0,243,p<0,01$; Nezaket $H3c:\beta=0,191,p<0,01$; Centilmenlik $H3d:\beta=0,282,p<0,01$; Sivil Erdem $H3e:\beta=0,311,p<0,01$). Dolayısıyla çalışmada araştırılan H3a, H3b, H3c, H3d ve H3e hipotezleri kabul edilmektedir.

Çalışmanın dördüncü hipotezi çerçevesinde ise etik liderliğin örgütsel vatandaşlık davranışı üzerindeki etkisinde algılanan örgütsel adaletin aracılık etkisinin bulunup bulunmadığı araştırılmaktadır. Aracılık etkisinin varlığını test edebilmek için Baron ve Kenny (1986) tarafından önerilen üç aşamalı regresyon sürecinden yararlanılmıştır. Baron ve Kenny (1986:1176) aracılık etkisinden bahsedilmek için üç koşulun sağlanması gerekliliğinden bahsetmektedir. Bunlar;

1. Bağımsız değişkenin (etik liderlik) aracı değişken (örgütsel adalet) üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmalıdır.
2. Bağımsız değişkenin (etik liderlik) bağımlı değişken (örgütsel vatandaşlık davranışı) üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmalıdır.
3. İkinci aşamada aracı değişken modele eklendiğinde, bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisi düşerken veya anlamsızlaşırken, aracı değişkenin bağımsız değişken üzerinde anlamlı bir etkisi olmalıdır.

Üçüncü koşul çerçevesinde bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisi anlamsızlaşarsa tam aracılık etkisinden, etkinin düşmesi durumunda ise kısmi aracılık etkisinden bahsedilmektedir (Baron ve Kenny, 1986: 1177).

İlk iki koşulun, birinci ve üçüncü hipotezler ile sağlandığı görülmektedir. Aracılık etkisinin varlığından bahsedebilmek için gerekli olan üçüncü koşulun sağlanabilmesi için, regresyon analizlerinin üçüncü aşamasında aracı değişken olan örgütsel adalet modele eklenmiştir. Aracılık etkisinin anlamlılığını belirleyebilmek için ise Sobel testi uygulanmıştır (Sobel, 1982).

Analizler sonucunda, etik liderliğin, örgütsel vatandaşlık davranışının diğergamlık ($Z=4,100, p<0,01$) ve vicdanlılık ($Z=3,990, p<0,01$) boyutları üzerindeki etkisinde algılanan örgütsel adaletin tam aracılığının bulunduğu, centilmenlik ($Z=2,304, p<0,05$) boyutu üzerindeki etkisinde ise kısmi aracılığının bulunduğu belirlenmiştir. Fakat etik liderliğin, örgütsel vatandaşlık davranışının nezaket ve sivil erdem boyutları üzerinde algılanan örgütsel adaletin herhangi bir aracılık etkisi tespit edilememiştir. Bu bulgular çerçevesinde H4a, H4b ve H4d hipotezleri kabul edilirken, H4c ve H4e hipotezleri reddedilmektedir.

V. SONUÇ

Bu çalışmanın amacı etik liderlik algısının örgütsel vatandaşlık davranışına etkisini belirlemek ve bu etkide örgütsel adalet algısının aracılık rolünü ortaya koymaktır. Bu kapsamda sağlık sektöründe hizmetlerin en önemli payına sahip olan hastanelerde çalışanlar üzerinde yapılan bu araştırma sonuçlarına göre örgütsel vatandaşlık, örgütsel adalet ve etik liderlik değişkenleri arasında anlamlı ilişkiler saptanmıştır. Korelasyon analizi bulgularına göre diğergamlık, vicdanlılık, nezaket, centilmenlik ve sivil erdem boyutlarının örgütsel adaletle düşük düzeyde ilişkiler saptanmıştır. Etik liderlik ile örgütsel adalet arasında ise yüksek düzeyde ilişki saptanmıştır.

Yapılan analizler sonunda, ilk aşamada, etik liderliğin algılanan örgütsel adalet üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu saptanmıştır. Bu bulgu literatürdeki çalışmalarla benzer bir sonuçtur (Öktem, 2013; Çıraklı vd., 2014; Aykanat ve Yıldırım, 2012; Gül ve İnce, 2014).

İkinci olarak algılanan örgütsel adaletin örgütsel vatandaşlık davranışı üzerinde etkisi araştırılmış, çalışanlar tarafından algılanan örgütsel adaletin, örgütsel vatandaşlık davranışının diğergamlık, vicdanlılık ve centilmenlik boyutu üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı bir etkisinin bulunduğu, ancak nezaket ve sivil erdem boyutları üzerinde algılanan örgütsel adaletin anlamlı bir etkisi olmadığı saptanmıştır. Araştırmalarda örgütsel adaletin örgütsel vatandaşlık davranışı üzerinde etkisi konusunda farklı sonuçlar yer almaktadır. Yıldız (2014), hastanelerde çalışan hemşirelere yönelik yapmış olduğu araştırmasında; dağıtım adaletinin hem ÖVD-Kişi (diğergamlık ve nezaket) hem de ÖVD-Örgüt (vicdanlılık, centilmenlik ve sivil erdem) boyutları üzerinde anlamlı etkisinin olmadığı; süreç adaletinin sadece ÖVD-örgüt üzeri-nde anlamlı etkisi olduğu; etkileşim adaletinin ise hem ÖVD-kişi hem de ÖVD-örgüt üzerinde anlamlı etkisinin olduğu saptamıştır. Sökmen ve arkadaşları, çalışanların dağıtım adaleti algılarının örgütsel vatandaşlık davranışları boyutlarından vicdanlılık, centilmenlik ve nezaketi pozitif yönde etkilediğini saptamışlardır (Sökmen vd., 2015). Şeşen ve Basım (2010) araştırmalarında, örgütün işleyişine yönelik (vicdanlılık, centilmenlik ve sivil erdem) örgütsel vatandaşlık davranışlarının örgütsel adalet algısından etkilendiğini, bireye yönelik (diğergamlık ve nezaket) örgütsel vatandaşlık davranışlarının ise örgütsel adalet algısından etkilenmediğinin saptamıştır.

Üçüncü olarak etik liderliğin örgütsel vatandaşlığın tüm boyutları üzerinde etkisinin pozitif ve anlamlı olduğu saptanmıştır. Araştırmamızın bu bulgusuna benzer sonuçlar araştırmalar tarafından saptanmıştır (Podsakoff vd. 2000; Brown ve Treviño, 2006; Ruiz-Palomino vd., 2011; Jin-Woo, 2013; Lu, 2014). Buna göre etik liderlik algılaması çalışanların örgütsel vatandaşlık davranışları göstermelerinde katkı sağlayacağı söylenebilir.

Çalışmada dördüncü olarak, etik liderliğin örgütsel vatandaşlık davranışı üzerindeki etkisinde algılanan örgütsel adaletin aracılık etkisinin bulunup bulunmadığı araştırılmıştır. Analizler sonucunda, etik liderliğin, örgütsel vatandaşlık davranışının diğergamlık ve vicdanlılık boyutları üzerindeki etkisinde algılanan örgütsel adaletin tam aracılığının bulunduğu, centilmenlik boyutu üzerindeki etkisinde ise kısmi aracılığının bulunduğu belirlenmiştir.

Fakat etik liderliğin, örgütsel vatandaşlık davranışının nezaket ve sivil erdem boyutları üzerinde algılanan örgütsel adaletin herhangi bir aracılık etkisinin bulunmadığı belirlenmiştir.

Bu sonuca göre, çalışanların nezaket boyutunda, birbirleriyle iletişimde işbirliği ve iletişim halinde olmanın, problemleri önlemeye yönelik gönüllü davranışların örgütsel adalet algılaması olmadan da sergilenebileceği söylenebilir. Yine sivil erdem boyutunda, çalışanların örgütsel adalet algılaması olmadan da örgütün yaşamasında kendilerini sorumlu hissettikleri ve katılımda buldukları söylenebilir.

Yöneticilerin etik liderlik davranışlarının çalışanlar tarafından algılanması ve yöneticilerin adil davranmaları çalışanların örgütsel vatandaşlık davranışı göstermelerine büyük katkılar sağlayacaktır. Bu amaçla örgütsel vatandaşlık davranışı gösteren çalışanların bu davranışlarını artırmasında örgütsel adalet algılamalarının güçlü olması ve liderlerin etik liderlik davranışları göstermesi büyük önem taşımaktadır.

Gerçekleştirilen araştırmanın bazı kısıtları da bulunmaktadır. Öncelikle, araştırma yalnızca Sivas ilindeki iki devlet hastanesinde gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda farklı devlet kurumlarında veya özel kurumlarda gerçekleştirilecek benzer araştırmalar ile farklı sonuçlar elde edilebilecektir. Yine devlet ve özel hastanelerin karşılaştırılmalı olarak incelenmesi, etik liderlik, örgütsel adalet algısı ve örgütsel vatandaşlık davranışı ilişkisinin farklı açılardan analiz edilmesine imkan sağlayacaktır.

Çalışma kapsamındaki bir diğer kısıt ise, sağlık çalışanlarının etik liderlik algısının yalnızca vatandaşlık davranışı üzerindeki etkisinin incelenmesi ve iki kavram arasındaki ilişkide yalnızca örgütsel adaletin aracılığının araştırılmasıdır. Daha sonraki çalışmaların diğer bireysel ve örgütsel çıktılara odaklanarak, etik liderlik algısı ile farklı tutum ve davranışlar arasındaki ilişkileri analiz etmesinin faydalı olacağı düşünülmektedir. Ayrıca etik liderlik algısı ile farklı tutum ve davranışlar arasındaki ilişkiye aracılık ettiği veya ilişkinin yapısını değiştirdiği düşünülen farklı değişkenler çerçevesinde kurulacak modeller ile sağlık çalışanları açısından etik liderlik algısının sonuçları farklı açılardan yorumlanabilir.

KAYNAKÇA

ACAR, G. ve Kaya, M. (2012). Okul yöneticilerinin etik liderlik davranışlarına ilişkin beden eğitimi öğretmenlerinin görüşleri. Selçuk Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilim Dergisi, 14(1), 95-102.

- ADAMS, J. S. (1965). Inequity in social exchange. (Ed.: Leonard Berkowitz). *Advances in Experimental Social Psychology*, Vol. 2, New York: Academic Press, 267-299.
- ALTUNİŞİK, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S. ve Yıldırım, E. (2005). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri: SPSS Uygulamalı*. 4. Baskı, İstanbul: Avcı Ofset.
- ANDERSON, J. C. ve Gerbing, D. W. (1988). Structural equation modeling in practice: A review and recommended two-step approach. *Psychological Bulletin*, 103(3), 411-423.
- ARSLANTAŞ, C. ve Dursun, M. (2008). Etik liderlik davranışının yöneticiye duyulan güven ve psikolojik güçlendirme üzerindeki etkisinde etkileşim adaletinin dolaylı rolü. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 111-128.
- ASLAN, Ş. (2008). Örgütsel vatandaşlık davranışı ile örgütsel bağlılık ve mesleğe bağlılık arasındaki ilişkilerin araştırılması. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(2), 163-178.
- ATALAY, C. G. (2010). Örgütsel bağlılık. (Ed.: Derya Ergun Özler). *Örgütsel Davranışta Güncel Konular*, Bursa: Ekin Yayın Evi, 42-63.
- AYAN, A. (2015). Etik liderlik tarzı, duyarsızlaşma ve demografik özellikler arasındaki ilişkilerin belirlenmesi: Bankacılık sektöründe bir araştırma, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 137-150.
- AYKANAT, Z. ve Yıldırım, A. (2012). Etik liderlik ve örgütsel adalet ilişkisi: Teorik ve uygulamalı bir araştırma. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(2), 260-274.
- BAĞCI, Z. (2013). Çalışanların örgütsel adalet algılarının örgütsel bağlılıkları üzerindeki etkisi: Tekstil sektöründe bir inceleme. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 9(19), 163-184.
- BARON, R. M. ve Kenny, D. A. (1986). The moderator-mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(6), 1173-1182.
- BASIM, H. N. ve Şeşen, H. (2006). Örgütsel vatandaşlık davranışı ölçeği uyarlama ve karşılaştırma çalışması. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 61(4), 83-101.
- BATEMAN, T. S. ve Organ, D. W. (1983). Job satisfaction and good soldier: the relationship between affect and employee "citizenship". *Academy of Management Journal*, 26(4), 587-595.
- BLAKELY, G. L., Andrews, M. C. ve Moorman, R. H. (2005). The moderating effects of equity sensitivity on the relationship between organizational justice and organizational citizenship behaviors. *Journal of Business and Psychology*, 20(2), 259-273.
- BROWN, M. E. ve Treviño, L. K. (2005). Ethical leadership: A social learning perspective for construct development and testing. *Organizational Behavior And Human Decision Processes*, 97(2), 117-134.
- BROWN, M. E. ve Treviño, L. K. (2006) Ethical leadership: A review and future directions. *The leadership quarterly*, 17(6), 595-616.
- BROWN, M. E., Treviño, L. K. ve Harrison, D. A. (2005). Ethical leadership: A social learning perspective for construct development and testing. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 97(2), 117-134.
- BROWN, T. A. (2006). *Confirmatory Factor Analysis for Applied Research*, New York: The Guilford Press.
- BYRNE, B. M. (2010). *Structural Equation Modeling With AMOS: Basic Concepts, Applications and Programming*. 2nd Edition, New York: Routledge Taylor and Francis Group.
- COLQUİTT, J. A. (2001). On the dimensionality of organizational justice: A construct validation of a measure. *Journal of Applied Psychology*, 86(3), 386-400.
- CÜCE, H., Güney, S. ve Tayfur, Ö. (2013). Örgütsel adalet algılarının örgütsel özdeşleşme üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik bir araştırma. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 31(1), 1-30.

- Çakar, N. D. ve Yıldız, S. (2009). Örgütsel adaletin iş tatmini üzerindeki etkisi: "Algılanan örgütsel destek" bir ara değişken mi?. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(28), 68-90.
- Çetinkaya, M. ve Çimenci, S. (2014). Örgütsel adalet algısının örgütsel vatandaşlık davranışı üzerindeki etkisi ve örgütsel özdeşleşmenin aracılık rolü: Yapısal eşitlik modeli çalışması. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 12(23), 237-278.
- Çıraklı, Ü., Uğurluoğlu, Ö., Şantaş, F. ve Çelik, Y. (2014). Etik liderlik davranışlarının örgütsel adalet üzerindeki etkisi: Hastanede bir uygulama. *İşletme Bilimi Dergisi*, 2(2), 53-69.
- Demirdağ, G. E. ve Ekmekçiöğlü, E. B. (2015). Etik iklim ve etik liderliğin örgütsel bağlılık üzerine etkisi: Görgül bir araştırma. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(1), 197-216.
- Greenberg, J. (1990). Organizational justice: Yesterday, today, and tomorrow. *Journal of Management*, 16(2), 399-432.
- Gül, H. ve İnce, M. (2014). Etik liderlik ve örgütsel adalet arasındaki ilişkiler üzerine bir araştırma. *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7(2), 127-150.
- Farh, J-L., Earley, P. C. ve Lin, S-C. (1997). A cultural analysis of justice and organizational citizenship behavior in chinese society. *Administrative Science Quarterly*, 42(3), 421-444.
- Hair, J. F., Anderson, R. E., Tatham, R. L. ve Black, W. C. (1998). *Multivariate Data Analysis*. 5th Edition, New Jersey: Prentice-Hall Inc.
- Işık, O., Uğurluoğlu, Ö. and Akbolat, M. (2012). Sağlık kuruluşlarında örgütsel adalet algılarının örgütsel bağlılığa etkisi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 13(2), 254-265.
- İşcan, Ö. F. ve Sayın, U. (2010). Örgütsel adalet, iş tatmini ve örgütsel güven arasındaki ilişki. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(4), 195-216.
- İyigün, N. Ö. (2012). Örgütsel adalet: Kuramsal bir yaklaşım. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(21), 49-64.
- Jin-Woo, J. (2013). A study on the effects of a hotel kitchen manager's ethical leadership on leader-member exchange and organizational citizenship behavior. *Journal of Hospitality and Tourism Studies*, 15(2), 232-249.
- Jung, H-W. ve Ryu, T. (2014). The effects of ethical leadership on organizational citizenship behavior and the mediating effects of workplace spirituality in the social enterprises. *Management & Information Systems Review*, 33(5), 35-54.
- Kacmar, K. M., Andrews, M. C., Harris, K. J. ve Tepper, B. J. (2013). Ethical leadership and subordinate outcomes: The mediating role of organizational politics and the moderating role of political skill. *Journal of Business Ethics*, 115, 33-44.
- Kalshoven, K., Den Hartog, D. N. ve De Hoogh, A. H. (2011). Ethical leadership at work questionnaire (ELW): Development and validation of a multidimensional measure. *The Leadership Quarterly*, 22(1), 51-69.
- Kline, R. B. (2011). *Principles and Practice of Structural Equation Modeling*. 3rd Edition, New York: The Guilford Press.
- Korkmaz, C. ve Arabacı, İ. B. (2013). Primary and high schools teachers' perceptions of organizational citizenship. *Elementary Education Online*, 12(3), 770-783.
- Lee, J. W. ve Son, E. (2010). The relationship between ethical leadership and organizational citizenship behavior: The mediating effect of trust in supervisor and the moderating effect of ethical climate. *Journal of Korean HRD Research*, 5(1), 61-89.
- LU, X. (2014). Ethical leadership and organizational citizenship behavior: The mediating roles of cognitive and affective trust. *Social Behavior and Personality*, 42(3), 379-389.
- MADENOĞLU, C., Uysal, Ş., Sarier, Y. ve Banoğlu, K. (2014). Okul müdürlerinin etik liderlik davranışları ile öğretmenlerin iş doyumlarının örgütsel bağlılıkla ilişkisi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 20(1), 47-69.
- MEYDAN, C. H. ve Şeşen, H. (2011). *Yapısal Eşitlik Modellemesi: AMOS Uygulamaları*. Ankara: Detay Yayıncılık.

- MEYDAN, C. H., Şeşen, H. ve Basım, H. N. (2011). Adalet algısı ve tükenmişliğin örgütsel vatandaşlık davranışları üzerindeki öncüllük rolü. *İŞ GÜÇ Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 13(2), 43-62.
- MOORMAN, R. H. (1991). Relationship between organizational justice and organizational citizenship behaviors: Do fairness perceptions influence employee citizenship?. *Journal of Applied Psychology*, 76(6), 845-855.
- NOWAKOWSKI, J. M. ve Conlon, D. E. (2005). Organizational justice: Looking back, looking forward. *International Journal of Conflict Management*, 16(1), 4-29.
- NUNNALLY, J. C. ve Bernstein, I. H. (1994). *Psychometric Theory*. 3rd Edition, New York: McGraw-Hill Inc.
- ORGAN, D. W. (1988). *Organizational Citizenship Behavior: The Good Soldier Syndrome*. Lexington, MA: Lexington Books.
- ORGAN, D. W. (1997). Organizational citizenship behavior: it's construct clean-up time. *Human Performance*, 10(2), 85-97.
- ÖKTEM, Ş. (2013). The effect of the ethical leadership on perceived organizational justice and organizational identification of the employees: The case of tourism businesses. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 1(3), 10-22.
- ÖZDEVECİOĞLU, M. (2003). Algılanan örgütsel adaletin bireylerarası saldırgan davranışlar üzerindeki etkilerinin belirlenmesine yönelik bir araştırma. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21, 77-96.
- ÖZER, P. S. ve Urtekin, G. E. (2007). Örgütsel adalet algısı boyutları ve iş doyumunu ilişkisi üzerine bir araştırma. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28, 107-125.
- ÖZMEN, Ö. N. T., Arbak, Y. ve Süral Özer, P. (2007). Adalet verilen değer in adalet algıları üzerindeki etkisinin sorgulanmasına ilişkin bir araştırma. *Ege Akademik Bakış*, 7(1), 17-33.
- PODSAKOFF, P. M., MacKenzie, S. B., Paine, J. B. ve Bachrach, D. G. (2000). Organizational citizenship behaviors: A critical review of the theoretical and empirical literature and suggestions for future research. *Journal of Management*, 26(3), 513-563.
- POLAT, S. ve Cevat C. (2008). Ortaöğretim öğretmenlerinin örgütsel adalet, örgütsel güven, örgütsel vatandaşlık davranışlarına ilişkin algıları. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 14(2), 307-331.
- RUIZ-PALOMINO, P., Ruiz-Amaya, C. ve Knoerr, H. (2011). Employee organizational citizenship behaviour: The direct and indirect impact of ethical leadership. *Canadian Journal of Administrative Sciences*, 28(3), 244-258.
- SEKARAN, U. (2013). *Research Methods for Business: A Skill Building Approach*. 4th Edition, New York: John Wiley & Sons Inc.
- SOBEL, M. E. (1982). Asymptotic confidence intervals for indirect effects in structural equation models. *Sociological Methodology*, 13, 290-312.
- SÖKMEN, A., Şahal, S. ve Söylemez, M. (2015). Örgütsel adaletin örgütsel vatandaşlık davranışına etkisi: savunma sektöründe bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 7(4), 66-91.
- ŞEŞEN, H., ve Basım, N. H. (2010). Çalışanların adalet algısının örgütsel vatandaşlık davranışlarına etkisi: İş tatmininin aracılık rolü. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 37, 171-193.
- TAVŞANCIL, E. (2010). *Tutumların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi*. 4. Baskı, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- TOKMAK, İ., Yıldız, E. ve Turgut, H. (2013). Duygusal zekanın örgütsel vatandaşlık davranışına etkisi: İş tatmininin aracılık rolü. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 114.
- TUNA, M., Bircan, H. ve Yeşiltaş, M. (2012). Etik liderlik ölçeği'nin geçerlilik ve güvenilirlik çalışması: Antalya örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 26(2), 143-155.

- TUNA, M. ve Yeşiltaş, M. (2013). Liderliğin etik boyutu: Etik liderliğin otel işletmelerindeki işgörenler tarafından algılanması. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 184-209.
- VEY, M. A. ve Campbell, J. P. (2004). In-role or extra-role organizational citizenship behavior: which are we measuring?. *Human Performance*, 17(1), 119-135.
- WILLIAMS, S. ve Shiaw, W. T. (1999). Mood and organizational citizenship behavior: The effects of positive affect on employee organizational citizenship behavior intentions. *The Journal of Psychology*, 133(6), 656-668.
- YELBOĞA, A. (2012). Örgütsel adalet ile iş doyumunu ilişkisi: Ampirik bir çalışma. *Ege Akademik Bakış*, 12(2), 171-182.
- YILDIZ, H., Yıldız, B. ve Ateş, H. (2015). Sanal kayıtarma davranışlarının sergilmesinde örgütsel adalet algısının rolü var mıdır?. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 10(2), 55-66.
- YILDIZ, S. (2014), Örgütsel adaletin örgütsel vatandaşlık davranışına etkisinde iş tatmininin aracı rolü, *Ege Akademik Bakış*, 14(2), 199-210.

KURUCAŞİLE KÖMÜR MADENİ OCAĞI VE İŞLETME İMTİYAZI

Emrah ÇETİN*

Atıf/©: Çetin, Emrah (2017). Kurucaşile Kömür Madeni Ocağı ve İşletme İmtiyazı, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 10, Sayı 1, Haziran 2017, ss. 235-248

Özet: Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılın büyük bölümünde madenler ya doğrudan devlet eliyle ya da devletle sermaye sahipleri arasında imzalanan imtiyaz anlaşmalarının koşullarına bağlı olarak şahıslar tarafından işletilmiştir. Hem miktar hem değer olarak kömür, dönemin Osmanlı maden üretiminin yarısından fazlasını oluşturmuştur. Kömür üretiminin büyük çoğunluğu yabancı sermaye tarafından işletilen ocaklarda gerçekleşmiştir. Devlet, diğer birçok madende olduğu gibi çoğu kömür madeninin işletme hakkını sermaye sahibi kişiler ile yaptığı imtiyaz anlaşmaları çerçevesinde şahıslara vermiştir. Bu kapsamda işletilen ocaklardan birisi de Kurucaşile kömür madeni ocağıdır. Söz konusu maden ocağının işletilmesi için 1874 yılında Ebniye-i Seniyye kalfası Sarkis Bey'e imtiyaz verilmiştir. Bu çalışmada, Kurucaşile kömür madeni ocağının keşfi, işletme imtiyazının verilmesi ve madenin işletilmesi ile ilgili bilgiler verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Bartın, Kömür Madeni, Kurucaşile, Osmanlı Devleti, Sarkis Bey.

Kurucaşile Coal Mine And Its Operating Rights

Citation/©: Çetin, Emrah (2017). *Kurucaşile Coal Mine And Its Operating Rights*, Hitit University Journal of Social Sciences Institute, Year 10, Issue 1, June 2017, pp. 235-248

Abstract: *In the large part of 19th century in Osmanlı, mines were ran either directly by state or dependently by individuals on the conditions of the concession agreements between state and capital owners. Coal constituted more than half of the Ottoman mine production of the era in terms of value and quantity. Most parts of the coal production took place in the mines ran by foreign capital. As in other mines, State gave the operating rights of the coal mine to the individuals dependently on the conditions of the concession agreements done between the state and the capital owners. One of the coal mines ran in this concept was Kurucaşile Coal Mine. Sarkis Bey, who was the chief architect of Ebniye-i Seniyye, was given the operating rights of the mine in 1874. In this study, information is given about the discovery, operation rights and operation of Kurucaşile Coal Mine.*

Keywords: *Bartın, Coal Mine, Kurucaşile, Ottoman State, Sarkis Bey.*

I. GİRİŞ

18. yüzyılın ortalarında kömürün buhara dönüştürülerek buhar gücünün sanayiye uygulanması ile makineleşmiş endüstri doğmuştur. Bu büyük teknolojik devrim ile birlikte kömürün çok daha önemli bir enerji kaynağı haline gelmesiyle kömür yataklarına sahip topraklar oldukça önem kazanmıştır. Endüstri Devrimi ile birlikte artan enerji kaynağı ihtiyacı kömür çıkarımını Osmanlı maden endüstrisinin en ağırlıklı kesimi haline getirmiştir (Quataert, 1985: 914). Bu doğrultuda Osmanlı sınırları içerisinde bulunan kömür madenleri de hem devletin hem de yabancı sermayenin ilgisini çekmeye başlamıştır. Osmanlı toprakları hammadde yönünden zengin olması ve ulaşım açısından kolaylıkla erişilebilir olması bakımından sanayileşen Avrupalı devletler için bir cazibe merkezi haline gelmiştir. Nitekim 1838'de İngiltere ile imzalanan Balta Limanı Ticaret Antlaşması ile Osmanlı Devleti ekonomik ve siyasi bakımdan denetim altına alınmıştır (Kütükoğlu, 2013: 99-100). Söz konusu antlaşmanın kendisine kazandırdığı ayrıcalıkların da etkisiyle Osmanlı topraklarında bulunan kömür madenleriyle ilgilenen ilk ülke İngiltere olmuştur. Nihayet İngilizler, 1849 yılında Galatalı sarraflar vasıtasıyla yıllık 30.000 kuruş gibi az bir miktarla Zonguldak kömür havzasını kiralama imtiyazını elde etmişlerdir (Sarıkoymuncu, 1993: 317-318). Gerçi İngilizlerin bu girişiminden önce yerli

sermaye sahipleri bölgenin kömür madenlerine ilgi göstermeye başlamışlardır. 5 Kasım 1842 tarihinde Ereğli kömür havzasında “Ereğli Kömür Madeni Kumpanyası” adıyla faaliyet gösteren altı ortaklı bir şirket kurulmuştur. Söz konusu şirketin ortakları her birisi devletin önemli idari mevkilerinde bulunan Ahmet Fethi Paşa, Rıza Paşa, Safveti Paşa, Tahir Bey Efendi, İzzet Paşa ve Mustafa Efendi’dir. Altı ortak ve altı hisseden oluşan kumpanya, 6 Mart 1846’da padişahın katılmasıyla on iki hisseli ve yedi ortaklı bir şirket haline gelmiştir. Sultan Abdülmecid 100.000 kuruş sermaye karşılığında şirketin yarısına sahip olmuştur. Ancak kumpanyanın ömrü çok uzun sürmemiş, 1847 yılında bölgedeki kömür madenlerinin idare ve işletmesi Hazine-i Hassa İdaresi’ne bırakılmıştır (Öğreten, 2006: 143-144).

Ele aldığımız bölgede kömürün ortaya çıkışı ile ilgili ulaşabildiğimiz en eski belge 2 Receb 1259 (29 Temmuz 1843) tarihlidir. Söz konusu belgede Ereğli ve Amasra’da ortaya çıkan kömür madeninin belirli şartlarla bazı önemli kişilerin oluşturduğu kumpanyanın idaresine verildiği ifade edilmektedir. Belgede açıkça kumpanyanın adı ya da ortakları zikredilmese de bunun yukarıda ifade edildiği üzere 1842 yılında kurulan “Ereğli Kömür Madeni Kumpanyası” olduğu muhakkaktır. Bahsi geçen belgede ifade edildiğine göre; bölgede çıkarılan kömür İstanbul’da Tersane ve Tophane’de kullanılmakta, ayrıca belirli bir kısmı da tüccar vapurlarına satılmaktadır. Bölgeden çıkarılan kömür, kalitesi tespit edilmek için İngiltere’den ithal edilen kömür ile kıyaslanmıştır. Bu noktada İngiltere kömürüne oranla biraz daha çabuk yanıp tükenmekle birlikte buhar kazanına asla zarar vermediği ve İngiliz kömürüne kıyasla ondan daha az bir kalitede olmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca maden düzgün bir şekilde işletildiği halde külliyetli miktarda üretim yapılabileceği ifade edilmektedir. Bu kömürün yabancı vapurlarına satılmasının hem devlet hazinesi hem de ocakları işleten kumpanyalar için yararlı olacağı belirtilmektedir. Bu nedenle söz konusu kömür madenlerinin Takvim-i Vekayi’de ilan edilmek suretiyle duyurulması faydalı görülmüştür (BOA. İ.DH. 78/3874, 2 Receb 1259/29 Temmuz 1843). Belgede bahsi geçen ilana Takvim-i Vekayi’nin 276. sayısında ulaşılmaktadır. Gazetenin 23 Şevval 1260 (5 Kasım 1844) tarihli nüshasında; Ereğli ve Amasra bölgesinde çıkarılan maden kömürünün çıkarıldıkça kalitesinin arttığı, söz konusu kömürün Tersane-i Amire memurlarına incelendiği, ilgili tahkikat neticesinde bu kömürün İngiltere kömüründen daha az bir kalitede olmadığından bahsedilmektedir. Ayrıca Ereğli ve Amasra kömürünün kalitesinin Tersane-i Amire vapurlarının

idaresinden sorumlu İngiliz Mösyo Brown tarafından da tasdik edildiği ifade edilmektedir (*Takvim-i Vekayi*, Sayı: 276, 23 Şevval 1260/5 Kasım 1844).

Amasra'da işletmeye açılan ilk kömür ocaklarının Dökük ve Tarlağzı mevkilerinde olduğu bilinmektedir. 1847'de Amasra'ya gelen Fransız seyyah Xavier Hommaire de Hell, burada gördüğü ocağın beş yıldan beri işletildiğini ifade etmektedir. Alman mühendis Schlehon ise Dökük ve Tarlağzı ocaklarını 1852'de etüt etmiştir. Yine bu yıllarda bir Rus jeoloğu olan Tchihatcheff'in ise Kurucaşile taraflarında etüt ve araştırmalar yaptığı, Kırım Harbi çıkınca 1854-1860 yılları boyunca Samsun'da saklandığı, daha sonra tekrar Kurucaşile'ye geldiği bilinmektedir. Gerek Hell'in, gerekse Schlehon ve Tchihatcheff'in bölgedeki inceleme ve araştırmaları Batılı ülkelerin enerji kaynaklarını bulma çabalarıyla ilgilidir. Bölgedeki kömür madenlerine Osmanlı idarecileri de kayıtsız kalmamış Sultan Abdülmecid, Ereğli-Amasra kıyı bölgesini önce "Emlâk-ı Şahâne" kapsamına aldırılmış, 1848'de ise buraya Kapıcıbaşı Ahmed Nazif Ağa ile Ebniye-i Hassa mimarlarından Hüsnü Halife'yi göndererek havza sınırlarını tespit ettirmiştir. Bu sınır, Ereğli iskelesi civarından Amasra'nın Tarlağzı köyüne ve buraya yarım saat uzaklıktaki Çömlekkıran ve Sofalçeşme'ye, oradan da yarım saat mesafedeki Amasra limanına kadar uzanmaktaydı (Sakaoğlu, 1999: 103-104). Maden havzasının Ereğli ve Amasra bölgeleri ayrı ayrı idare edilmekteydi. Ereğli madenlerinin müdürü Ahmed Nazif Ağa iken, Amasra kömür madenleri müdürü İşağazade Mehmed Bey'dir. Bundan sonra Hazine-i Hassa'ya bağlı olarak işletilen kömür madenlerinde Hazine-i Hassa'nın tayin ettiği bir müdür bulunmaktaydı (Öğreten, 2006: 145-146).

19. yüzyılın son çeyreğine kadar bölgedeki kömür yataklarından Ereğli ve Amasra havalisinde bulunan ocakların işletmeye açıldığı görülmektedir. Zamanla kömür üretimine olan talebin artmasına paralel olarak yeni ocakların açılması için çalışmalar yapılmıştır. Bu dönemde araştırmamızda ele aldığımız Kurucaşile bölgesinde de kömür üretiminin başladığı görülmektedir. 19. yüzyılın son çeyreğinde Amasra mevkiinde bulunan 13 ocağın biri de Kurucaşile-Kapısuyu mevkiindeki 363 numaralı Notacı Hacı Emin Bey Ocağı'dır (Sakaoğlu, 1999: 106). Kurucaşile bölgesinde söz konusu bu ocağın başka kömür ocakları da bulunmaktadır. Araştırmamızda bu ocaklardan Kurucaşile ile Pelid Ovası hudutları içerisinde bulunan ve Ebniye-i Seniyye kalfası Sarkis Bey'e ihale suretiyle işletmesi verilerek çalıştırılan kömür ocağına dair bilgiler verilecektir.

II. KÖMÜR MADENİNİN KEŞFİ VE İMTİYAZ TALEBİ

Kurucaşile ve Pelid Ovası divanları arasında bulunan kömür madeni keşfinin, Şirket-i Nafia-i Osmaniye'nin işlettiği fabrikalar için gerekli olan kömürün tedarik edilmesi ihtiyacından doğduğu anlaşılmaktadır. Şirket memurları tarafından bölgede yapılan incelemeler neticesinde Kastamonu vilayeti dâhilinde Bartın ve Cide kaymakamlıklarına tabi Kurucaşile ve Pelid Ovası divanlarına bağlı, sınırları; Derbend köprüsü-Çardak karyesi-Sarı Çöğen Kıranbaşı-İlyas Geçür karyesi-Kızıl Günek tepesi ile Emirler köyü başı-Karaboya dağı-Değirmen ve Derbend karşısında Ata ve Derbend köprüsüyle çevrili arazide linyit kömürü madenine rastlanılmıştır. Keşfedilen maden ocağının Amasra'dan on iki saat, Gideros iskelesinden de iki-üç saatlik mesafede bulunduğu ifade edilmektedir. Madenin keşfi için incelemeyi yaptıran kişi ise bölgede arazileri de bulunan Ebniye-i Seniyye kalfası Sarkis Bey'dir. Madenin keşfinin hemen ardından Sarkis Bey'in, söz konusu ocağın açılması için kendisine 99 sene müddetle işletme imtiyazının verilmesi talebinde bulunduğu görülmektedir (BOA. İ.MMS. , 49/2124, 3 Ramazan 1290/25 Ekim 1873, s. 13). Sarkis Bey, Osmanlı mimarlığının son döneminde dört kuşakta bütün bireyleri Hassa mimarı olan Ermeni kökenli Balyan ailesindedir. Aile mesleği geleneği, hassa mimarı veya hassa baş mimarı olarak ailenin sahip olduğu süreklilik, Balyan'ları çarpıcı kılan özelliklerden biridir. III. Selim'in padişahlığının ilk yıllarından itibaren hassa mimarı olarak çalışan Balyan'lar, yaklaşık yüz yıllık bir dönemde başta başkent İstanbul olmak üzere birçok yerde neredeyse bütün saray ve devlet kuruluşlarının yapımında önemli bir rol üstlenmişlerdir. Sarkis Bey ise Balyan ailesinin en göze çarpan ve tanınmış kişiliğidir. Mimarlık eğitimini Paris'te alan ve Osmanlı Devleti'nin baş mimarlığı görevine kadar yükselen Sarkis Bey'in yapı listesinde altı saray, on beş kasır, iki av köşkü, üç cami, dört kışla, okullar ve konut blokları, bir çeşme, bir fabrika ve bir antrepo bulunmaktadır (Batur, 1985: 1089-1090). Balyan ailesinin ve dolayısıyla Sarkis Bey'in devlet nezdinde sahip olduğu nüfuz ve etkinliğin gerek Kurucaşile kömür madeninin inşa ve işletme imtiyazının alınmasında gerekse benzer birçok durumda etkili olduğunu söylemek mümkündür.

Sarkis Bey'in hazırladığı ön şartnamede; madenin 1873 hektar yani 20379 dönüm olduğu ifade edilmektedir. Sarkis Bey, madenin işletilmesi için idaresinin kendisine ait olacağı bir kumpanya teşkil edilmesine izin verilmesini istemektedir. İhale olunacak madenlerin hafriyatında veya kömürün naklinde bölgede arazisi olan vatandaşların arazisinde herhangi

bir hasar meydana gelir ise bunun tüm masraflarının kendisi tarafından tazmin edileceğini belirtmektedir. Madenin sahile bir buçuk ila dört saat kadar mesafede olduğu ifade edilerek çıkarılan kömürün şimendifer veya araba vasıtasıyla Kapisuyu veyahut Kurucaşile iskelelerine nakledilmesi ve buradan da gemilerle Dersaadet ve diğer yerlere gönderilmesi planlanmaktadır. Maden için gerekli olan kerestenin bölge ormanlarından tedarik edilmesine müsaade edilmesi istenmektedir. Mezkûr madenin 99 senelik işletme imtiyazının verilmesi, bu süre zarfında işletme sahibi tarafından yapılacak her türlü bina ve şimendifer benzeri yapıların herhangi bir tazminat talebi olmaksızın Bahriye Nezareti'ne terk olunması, gerekli olduğu hallerde imtiyazın süresi bitmeden evvel işletme sahibinin varislerine devredilmesine izin verilmesi, madenin yıllık hasılatının %2'sinin Bahriye Nezareti'ne verilmesi gibi maddeler de Sarkis Bey'in başvurusunda öne çıkan hususlardandır (BOA. İ.MMS. , 49/2124, 17 Zilhicce 1290/5 Şubat 1874, s. 12).

Sarkis Bey'in başvurusu Bahriye Nezareti'nce incelenmek üzere Tersane-i Amire'ye havale edilmiş (BOA. İ.MMS. , 49/2124, 7 Şevval 1290/28 Kasım 1873, s. 10), yapılan tahkikatın ardından Bahriye Meclisi madenin haritalarda gösterilen sınırlar dâhilinde olduğuna ve işletme talebinde bulunan kişiye verilmesinde herhangi bir sakınca olmadığına, ancak şartnamede belirtilen bazı esasların yeniden düzenlenmesi gerektiğine dair görüş bildirmiştir. Bahriye Meclisi'nce 15 maddeden oluşan bir şartname hazırlanmıştır. Buna göre; söz konusu maden linyit olarak ifade edilen kömür madeni olduğundan şimdilik hasılatının %8'inin, madenin kömürü tahvilinde ise %12'sinin Tersane-i Amire'ye ait olması ve imtiyaz müddetinin 45 seneye sınırlı tutulması öngörülmüştür (BOA. İ.MMS. , 49/2124, 14 Muharrem 1291/3 Mart 1874, s. 10). Ancak bu sırada Mehmed Mazhar Efendi ve ortakları tarafından ortaya atılan iddia ve itiraz nedeniyle sorun çıkmıştır. Mehmed Mazhar Efendi ve ortakları tarafından verilen itiraz dilekçesinde; H. 1287 (M. 1870) senesinde Maden İdaresi'nden aldıkları ruhsatname üzerine aynı bölgede araştırma yaptırıp buldukları kömür madenin kendilerine ihalesi kararlaştırılmışken daha sonradan bu madenin Ereğli kömür madenlerine yakınlığı gerekçesiyle ihalesinden vazgeçtiği belirtilmiştir. Ayrıca Sarkis Bey'e ihalesi kararlaştırılan kömür madenin kendi buldukları maden sınırları içerisinde kaldığını, kendilerine verilmeyen imtiyazın Sarkis Bey'e verilmesinin kanun dışı olduğunu, bu durumda kendilerinin yaptıkları masrafların tazmin edilmesi gerektiğini

bildirmişlerdir (BOA. İ.MMS. , 49/2124, 17 Cemaziyelevvel 1291/2 Temmuz 1874, s. 1).

Ortaya çıkan ihtilaftan dolayı Sarkis Bey'in söz konusu başvurusunun bir kez de Maden İdaresi'nce incelenmesi istenmiştir. İdarenin yaptığı inceleme neticesinde; Sarkis Bey'in imtiyaz talebinde bulunduğu madenin Ereğli kömür madenleri sınırları içerisinde olup olmadığına anlaşılamadığı, ancak aynı bölgede daha önceden buldukları kömür madeninin işletme imtiyazında bulunan Mehmed Mazhar Efendi ile Döneloğlu kumpanyasının talebinin Tersane-i Amire tarafından reddedildiği ifade edilmiştir. Bundan dolayı eğer Sarkis Bey'e işletme imtiyazı verilecekse bu durumda daha önceden bölgede kömür madeni araştırması için yaptıkları masraftan dolayı Mehmed Mazhar Efendi ile Döneloğlu kumpanyasına tazminat ödenmesi gerekeceği, söz konusu tazminatın ise Tersane-i Amire veya Sarkis Bey tarafından karşılanması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca Maden İdaresi tarafından, imtiyaz sahibinin anlaşılamadığı arazi sahiplerine hükümetçe takdir olunacak bedelin imtiyaz sahibi tarafından ödeneceğinin açıkça belirtilmesi, maden için gerekli olan kerestenin civar ormanlardan Orman Nizamnamesi kaidelerine uygun olarak nasıl tedarik edileceğinin açıklanması ve söz konusu maden bölgesinde başka cins bir maden çıkarılacak olur ise bunun her türlü hakkının devlete ait olduğunun açıkça ifade edilmesi gibi hükümlerin şartnameye eklenmesi istenmiştir (BOA. İ.MMS. , 49/2124, 15 Safer 1291/3 Nisan 1874, s. 9). Ayrıca madenin haritasının çizilmesi için İngiliz mühendis mösyö Asrun ile birlikte birkaç mühendis bölgeye gönderilerek mezkûr madenin üç kıta haritası tanzim edilmiş ve Sarkis Bey'in başvurusuna eklenmiştir (BOA. İ.MMS. , 49/2124, 15 Zilhicce 1290/3 Şubat 1874, s. 10). Söz konusu mühendisler tarafından yapılan incelemeler sonucunda Maden İdaresi mühendislerinden Mösyö Vasi imzasıyla takdim edilen layihada; madenin sınırları belirtildikten sonra maden mevkiinin dağlık bir bölge olup çam ve gökçe ağacı ormanlarıyla kaplı olduğu ifade edilmektedir. Bölgede araba ile nakliyata elverişli hiç yol olmadığı hatta mevcut patika yolların ise çok dar ve uçurum kenarında olduğu belirtilerek burada nakliyat oldukça güç olacağı beyan edilmektedir. Haritada maden bölgesi olarak belirtilen bölgenin yalnızca batı ve doğu tarafında maden olduğu ancak kuzey ve güney tarafında maden izine rastlanmadığı belirtilmektedir. Bulunan madenin bazı bölgelerde 20 cm. bazı bölgelerde ise 1.20 cm. derinlikte olduğu, madenin renk ve ağırlık bakımından iyi cinste olduğu ancak kolay ezilir olduğundan uzak bölgelere nakliyatının güç olacağı, söz konusu

bölgede kükürtlü demir madeni bulunduğundan buradan çıkarılacak kömür madeninin fabrikalarda kullanıma uygun ancak vapurlar için kullanımı elverişsiz olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca Sarkis Bey tarafından imtiyaz talebinde bulunulan kömür madeninin bir kısım arazisinin Döneloğlu kumpanyasının sınırları içerisinde yer aldığı ancak Döneloğlu kumpanyasının haritasında işaret edilen başlıca kömür madeni kaynaklarının Sarkis Bey haritasının dışında bulunduğu beyan edilmiştir (BOA. İ.MMS. , 49/2124, s. 14-17).

Maden İdaresi'nin raporundan sonra Sarkis Bey'in imtiyaz talebinin bir kez daha incelenmesine karar verilmiş ve konu Şura-yı Devlet'e havale edilmiştir (BOA. İ.MMS. , 49/2124, 22 Rebiyülevvel 1291 /9 Mayıs 1874, s. 4). Bunun üzerine Sarkis Bey tekrar girişimde bulunarak, imtiyaz talebinde bulunduğu madeninin Mehmed Mazhar Efendi ve ortaklarının birkaç sene önce bulup imtiyaz talebinde buldukları madenin sınırları içerisinde yer almadığını belirtmiştir. Mehmed Mazhar Efendi ve ortaklarının tazminat talebi nedeniyle başvurusunun yeniden incelemeye alınıp anlaşmanın geciktirilmesinin yaz aylarında başlanması düşünülen maden inşaatına engel olacağını, bu nedenle kendisine bir an evvel işletme izninin verilmesi gerektiğini bildirmiştir. Eğer inceleme sonucunda kendi maden sınırlarının, Mehmed Mazhar Efendi ve ortaklarının buldukları maden hududu içerisine girdiği ortaya çıkar ise ilgililere her türlü tazminatı ödemeye ve gerekirse bunun için hükümete bir kıta senet dahi vermeye razı olduğunu ifade etmiştir (BOA. İ.MMS. , 49/2124, 26 Rebiyülahir 1291/13 Mayıs 1874, s. 6).

Sarkis Bey'in başvurusu Tersane-i Amire ve Maden İdaresi'nin incelemelerinin ardından bir kez de Şura-yı Devlet Nafia Dairesi'nde görüşülmüştür. Burada alınan karara göre; söz konusu linyit madeninin kömüre tahvilinde yıllık hasılatının %12'sinin verilmesi ve Mehmed Mazhar Efendi'nin itirazında haklı bulunup bundan dolayı kendisine herhangi bir tazminat ödenmesi gerektiğinde bunun Sarkis Bey tarafından tahsis edilmesi maddeleri açıkça belirtilmek şartıyla mezkûr madenin Sarkis Bey'e ihale edilmesi kararlaştırılmıştır (BOA. İ.MMS. , 49/2124, 1 Cemaziyelahir 1291/16 Temmuz 1874, s. 19).

III. MADEN İMTİYAZININ VERİLMESİ

19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı topraklarında madencilik faaliyetlerinin artma eğilimi göstermesi bu alanda birtakım hukuki düzenlemeler yapılmasını zorunlu hale getirmiştir. Bu doğrultuda 1810 tarihli Fransız

Maden Nizamnamesi esas alınarak hazırlanan Osmanlı Devleti'nin ilk maden nizamnamesi 19 Mayıs 1861 tarihinde yayımlanmıştır. Zamanla mevcut yönetmeliğin geliştirilmesi, madencilik alanındaki gelişmelerin takip edilebilmesi ve uygulamalarda ortaya çıkan aksaklık ve eksikliklerin giderilebilmesi amacıyla 1869, 1873, 1887 ve 1906 senelerinde maden nizamnamesinde bazı değişiklikler yapılmıştır (Mutaf, 2010: 296; Keskin, 2011: 126-127). Devlet ile sermaye sahibi kişiler arasında yapılacak imtiyaz sözleşmeleri de söz konusu nizamnamelere uygun olarak hazırlanmıştır. Kurucaşile kömür madeninin işletilmesi için Sarkis Bey ile yapılan imtiyaz mukavelenamesinin hazırlanmasında da maden nizamnamesi maddelerine riayet edildiği görülmektedir. *“Kastamonu Vilayeti celilesi dâhilinde kâin Bartın ve Cide kaimakamlıklarına tabi Kurucaşile ve Pelid Ovası divanlarına merbut hududlar derununda bulunan linyit madeninin şerait-i lazıme ve müddet-i imtiyaziye ile atufetlu Sarkis Bey Efendi Hazretleri uhdesine ihale ve ilzamu hakkında ruhsatnamedir”* başlığıyla sunulan imtiyaz mukavelenamesi 17 maddeden oluşmaktadır. Söz konusu anlaşmanın maddeleri şu şekildedir (BOA. İ.MMS. , 49/2124, 25 Cemaziyelahir 1291/9 Ağustos 1874, s. 18):

Birinci Madde: Maden sınırları haritalarında kırmızı ve yeşil hatlar ile gösterildiği üzere 20379 dönüm araziden ibarettir. Madenin sınırları kuzey yönünden; Sehrinç Tepesi'nden Derbend Tepesi-Kapu Dağı-Avret Kayası ve Bekir Paşa Kayası'na kadar, doğu yönünden; Bekir Paşa kayasından Alaçam tepesine kadar, güney yönünden; Alaçam tepesi-Sakalar dağı-Gökçe tepesi-Boğa Dikmeni ve Dib köyüne kadar, batı yönünden; Dib köyünden Laz Bekiroğlu tepesi-Helvacioğlu tepesi-Helvacioğlu damı yanı ve Çerh tepesine kadardır. Maden imtiyaz tarihinden itibaren 45 sene müddetle imtiyaz sahibi tarafından işlettirilecek ve haritalarda belirtilen sınırlar dışına çıkmayacaktır. Söz konusu haritaların birer nüshası tarife varakası ve şartname varakasıyla birlikte Tersane-i Amire'de muhafaza edilecektir. Madenin işletilmesinde gerekli olan her türlü alet ve edevat işletme sahibine ait olacaktır.

İkinci Madde: Maden bölgesinde bulunan araziden madenin inşaat ve nakliyatı için satın alınması gerekli görülen arazinin satın alınmasında sahibinin rızası alınmaz ise söz konusu arazi için hükümet tarafından tayin olunacak bedel imtiyaz sahibi tarafından ödenmek koşuluyla satış gerçekleştirilecektir. Bu yolla satın alınacak arazi ister tarım arazisi isterse miri arazi olsun bunlar hakkında Maden Nizamnamesinde belirtilen hükümler icra olunacaktır.

Üçüncü Madde: Madenin çıkartıldığı bölge sahile bir buçuk ila dört saat mesafede bulunduğu madenin Kapısıyu ve Kurucaşile iskelelerine şimendifer veya araba ile nakli lazım geleceğinden imtiyaz sahibi söz konusu yerlerde liman ve iskele yapımına mezun olacaktır. İmtiyaz sahibi maden hasılatından Tersane-i Amire'ye ödeyeceği miktarın haricinde kalan geliri istediği yere harcayabilecektir.

Dördüncü Madde: Madende kullanılmak için gerekli olan kereste, bedeli imtiyaz sahibi tarafından ödenmek kaydıyla Orman Nizamnamesine uygun olarak maden civarında bulunan ormanlardan tedarik edilecektir.

Beşinci Madde: İmtiyaz sahibi maden hasılatının miktarını günlük bir deftere kaydederek her altı ayda bir kere birer icmal defterini Tersane-i Amire'ye verecektir. Her sene başında geçmiş senenin hasılatını belirten bir defteri Tersane-i Amire'ye takdim edecek ve bu hesaplardan dolayı ne zaman tersane tarafından teftiş yapılacak olur ise tüm hesapları açıkça beyan etmek zorunda olacaktır. Ayrıca madenin belirlenen hududunun aşılp aşılmadığı Tersane-i Amire tarafından incelenecektir.

Altıncı Madde: Beşinci maddede belirtilen altı aylık defter ve yıllık muhasebe kayıtları imtiyaz sahibi tarafından zamanında teslim edilmeyecek olur ise imtiyaz sahibi ceza olarak elli Osmanlı lirası ödeyecektir. Eğer defter ve muhasebe kayıtlarında gerçek hasılatın daha az bir miktar gelir belirtildiği ortaya çıkartılacak olur ise bunun Tersane-i Amire'ye ait eksik miktarı iki kat olarak tazmin ettirilecektir.

Yedinci Madde: İmtiyaz sahibi gerek maden hasılatından Tersane-i Amire'ye ait olan miktarı ve gerekse mukaveleye uygun olmayan hareketinden dolayı ödemeye mecbur olduğu parayı geçerli bir mazereti olmaksızın altı ay içerisinde ödemeyecek olur ise imtiyaz anlaşması fes olunacaktır. Bundan dolayı imtiyaz sahibi herhangi bir tazminat talebinde bulunamayacaktır.

Sekizinci Madde: İmtiyaz sahibi imtiyaz mukavelenamesinin imzalandığı günden itibaren bir yıl içerisinde madeni işletmeye başlamaz ise söz konusu imtiyaz anlaşması fes olunacaktır.

Dokuzuncu Madde: İmtiyaz sahibi, imtiyaz süresi tamamlanmadan önce birtakım zorunlu nedenlerden dolayı madenin işletilmesini durduracak olur ise bu durumu altı ay öncesinden bir kıta beyanname ile Tersane-i Amire'ye bildirmeye mecburdur.

Onuncu Madde: Zorunlu nedenlerden dolayı devletin kömür ihtiyacı ortaya çıkar ve Tersane-i Amire kömür tedarikine mecbur bulunur ise imtiyaz sahibi tersanenin istediği kadar kömür vermeye mecbur olacaktır. Bu kömürün her bir vagonu imtiyaz sahibine kaç mal olur ise %10 karla tersaneye satacak ve bundan fazla akçe talep etmeyecektir.

On Birinci Madde: İmtiyaz sahibi tarafından madenin işletilmesi ve nakli için meydana getirilecek demiryolu, iskele, liman vb. her türlü yapı imtiyaz süresinin bitmesi veya sözleşmeye aykırı hareket edilmesi nedeniyle anlaşmanın feshedilmesi durumunda Tersane-i Amire'ye devredilecektir.

On İkinci Madde: Madenin idaresi tek başına imtiyaz sahibine ait olacak ancak istediği takdirde üyeleri Osmanlı tebaasından olmak şartıyla bir anonim şirket teşkil edebilecek veya yine Osmanlı tebaasından olmak koşuluyla başka kişileri ortak edebilecektir. Ayrıca imtiyaz sahibi madenin işletmesini varislerine bırakabilecek fakat söz konusu imtiyaz asla yabancılara satılamayacaktır.

On Üçüncü Madde: Maden ocağı linyit olarak bilinen kömür madeninden olduğundan şimdilik hasılatının %8'i Tersane-i Amire'ye ait olacak olup ileride kömüre dönüşecek olur ise o zaman hasılatın %12'si tersaneye verilecektir. Tersanenin hissesini imtiyaz sahibi ya kömür olarak ya da nakit olarak verecektir. Bunun hangi suretle gerçekleşeceğine tersane idaresi karar verecektir.

On Dördüncü Madde: İmtiyaz dâhilinde bulunan arazide başka cins bir maden ortaya çıkacak olur ise söz konusu imtiyaz katıyen onlar için geçerli olmayacaktır. Bu durumda Maden Nizamnamesine uygun olarak başka bir uygulama ortaya konulacaktır.

On Beşinci Madde: İmtiyaz sahibi, imtiyaz süresinin uzatılması talebinde bulunacak olursa birbirine eşit şartlarda imtiyaz talebinde bulunacak diğer taliplerden üstün tutulacaktır.

On Altıncı Madde: İmtiyaz sahibi madende istihdam edeceği ameleliyi tedarik ederken Ereğli Maden-i Hümayununun amele tedarikine engel olmamaya dikkat edecektir.

On Yedinci Madde: İmtiyaz süresinin sona ermesinde imtiyaz sahibi hiçbir sebepten dolayı zarar iddiasında bulunamayacaktır.

Hazırlanan imtiyaz sözleşmesine bakıldığında ön plana çıkan noktaların başında imtiyazın süresi gelmektedir. Zira Osmanlı topraklarında linyit kömürü işletme imtiyazlarının genellikle 99 yıllık sürelerle verildiği (Yorulmaz, 1998: 286) göz önünde tutulduğunda Kurucaşile kömür madeninin işletme imtiyazının 45 yıl ile sınırlı tutulmuş olması dikkat çekmektedir. Ayrıca imtiyaz sahibinin Osmanlı tebaası olmayan birisini ortak olarak alması veya böyle bir kişiye işletme hakkını devretmesinin yasaklanması hususları dikkat çekicidir. Zira 1861 yılında çıkarılan bir yönetmelik ile yabancılara Osmanlı vatandaşları tarafından kurulan maden şirketlerine ortak olabilme hakkı tanınmış olmasına (Varlık, 1985: 918) rağmen imtiyaz sözleşmesinde bu hakkın kısıtlanmış olması ilginçtir. Bu durum belki de devletin, madenler üzerinde oluşturulmaya çalışılan yabancı hükümlerine son verme çabası olarak değerlendirilebilir. Ayrıca yapılan imtiyaz anlaşmasında madende iş güvenliğinin sağlanması, işçilerin çalışma şartları ve ücretleri vb. konularla ilgili herhangi bir maddenin yer almamış olması da dikkat çekmektedir. Çıkarılan kömür madeninin kolaylıkla nakledilebilmesi için imtiyaz sahibinin demiryolu, iskele, liman vb. yapılar inşa edecek olması madenin işletilmesi kadar bölgenin kalkınması açısından da önemlidir.

IV. MADEN OCAĞININ İŞLETİLMESİ

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunduğu ekonomik problemlere paralel olarak ülkede önemli oranda sermaye sıkıntısı olduğu anlaşılmaktadır. Bu sermaye sıkıntısının birçok alana etkisi olduğu gibi Osmanlı madenlerinin işletilmesi noktasında da olumsuz etkisi olmuştur. Zira bazı maden yatakları yeterli sermayenin bulunamamasından dolayı işletmeye alınamamıştır. Bundan dolayı devlet idarecileri, maden ocaklarının işletme imtiyazlarını, bazı şartlar çerçevesinde istekli olan kişi veya şirketlere vermiştir (Tızlak, 1996: 704-705). Bu uygulamaya Kurucaşile kömür madeni ocağının işletilmesinde de başvurulmuştur. Bölgede maden kaynağının tespit edilmesinin ardından söz konusu madenin işletilmesi için sermaye sahibi şahıslar imtiyaz talebinde bulunmuştur. İncelediğimiz belgelere göre; bölgedeki maden ocaklarının işletilmesi için ilk imtiyaz başvurusu Mehmed Mazhar Efendi ile Döneloğlu kumpanyasına aittir. Ancak bu başvuru bölgedeki madenlerin Ereğli kömür madenleri sınırları içerisinde yer aldığı gerekçesiyle reddedilmiştir. Bundan birkaç yıl sonra ise Ebniye-i Seniyye kalfası Sarkis Bey tarafından imtiyaz başvurusu yapılmıştır. Gerekli incelemelerin ardından 25 Cemaziyelahir 1291 (9 Ağustos 1874) tarihinde

Sarkis Bey ile 17 maddelik bir imtiyaz anlaşması yapılarak madenin işletme hakkı 45 sene müddetle kendisine verilmiştir.

Madenin işletme imtiyazını 1874 yılında alıp uzun yıllar ocağın işletilmesini sağlayan Sarkis Bey'in 1899 yılında ölümü üzerine imtiyaz mirasçılara geçmiştir. Daha önceki şartlar üzerine işletilmesine devam edilen maden ile ilgili 1912 yılında yeni bir düzenleme yapılmıştır. Söz konusu kömür madenine ait şartname Maden Nizamnamesi esaslarına göre yeniden tanzim edilmiştir (BOA. BEO. , 4063/304690, 2 Şaban 1330/17 Temmuz 1912). Sarkis Bey'in varisleri tarafından bir müddet daha işletilen kömür madeni hisseleri 1920 yılında Kırkor Sinabyan Efendi tarafından Şirket-i Ticariye, Sanayiye ve Maliye Osmanlı Anonim Şirketi'ne devredilmiştir (BOA. ŞD. , 1271/32, 26 Şevval 1338 (13 Temmuz 1920).

V. SONUÇ

Osmanlı kömür madenleri üzerine yapılan çalışmaların ekseriyetle Ereğli kömür madenleri üzerinde yoğunlaştığı görülmekle birlikte bu çalışmada, bölgede başka maden rezervlerinin de yer aldığı belirtilerek bunlardan birisi olan Kurucaşile kömür madeninin keşfi, işletme imtiyazının verilmesi ve işletmesine dair bilgiler verilmiştir. Kurucaşile bölgesinde keşfedilen kömür madenlerinin işletme imtiyazını almak için yoğun bir rekabet yaşanmıştır. İlk olarak bölgedeki madenlerin işletme imtiyazının kendilerine verilmesi için Mehmed Mazhar Efendi ile Döneloğlu kumpanyası başvuru da bulunmuşsa da çeşitli gerekçeler öne sürülerek ilgililerin müracaatı reddedilmiştir. Bundan birkaç yıl sonra Kurucaşile kömür madeninin işletme imtiyazının kendisine verilmesi için başvuru da bulunan Ebniye-i Seniyye kalfası Sarkis Bey 1874 yılında imtiyaz hakkını almayı başarmıştır. Hükümet ile Saris Bey arasında yapılan 17 maddelik imtiyaz sözleşmesine göre hak sahipleri 45 sene müddetle madenin işletme yetkisini almışlardır. Söz konusu dönemde Osmanlı topraklarında bulunan kömür madenlerinin işletme imtiyaz süreleri genellikle 99 yıllık olmasına karşın, Kurucaşile kömür madeni işletme imtiyazının 45 yıl ile sınırlı tutulmuş olması dikkat çekicidir. Bu durumu devletin madenler üzerinde oluşturulmaya çalışılan tekellere son verme çabası olarak değerlendirmek mümkündür. Daha önce başka birilerine verilmeyen işletme imtiyazının Sarkis Bey'e verilmesinde, Sarkis Bey'in devlet nezdinde sahip olduğu nüfuzun da etkisinin olduğu söylenebilir. Ölümüne değin Sarkis Bey uhdesinde işletilen maden ocağı, daha sonra varisleri tarafından işletilmiştir. 1920 yılında maden ocağının hisseleri

Şirket-i Ticariye, Sanayiye ve Maliye Osmanlı Anonim Şirketi'ne devredilmiştir.

KAYNAKÇA

I. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İstanbul

a. Babiâli Evrak Odası (BEO)

BEO. , 4063/304690.

b. İrade Tasnifi

Dahiliye (İ. DH)

İ.DH. 78/3874.

Meclis-i Mahsus (İ. MMS)

İ.MMS. , 49/2124.

Şurâ-yı Devlet (İ. ŞD)

ŞD. , 1271/32.

II. Gazeteler

Takvim-i Vekâyi, Sayı: 276, 23 Şevval 1260/5 Kasım 1844.

III. Araştırma ve İncelemeler

BATUR, S. (1985). "Balyan Ailesi". *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt. 4. ss. 1089-1090.

KESKİN, Ö. (2011). Osmanlı Devleti'nde Maden Hukukunun Tekâmülü (1861-1906). *Osmanlı Tarih Araştırmaları Merkezi Dergisi*. S. 29. ss. 125-147.

KÜTÜKOĞLU, M.S. (2013). *Balta Limanı'na Giden Yol Osmanlı-İngiliz İktisâdi Münâsebetleri (1580-1850)*. Ankara. Türk Tarih Kurumu.

MUTAF, A. (2010). "Tanzimat Döneminde Osmanlı Maden İşletmeciliği Prosedürü". *History Studies*. Cilt. 2. S. 2. ss. 293-303.

ÖGRETEN, A. (2006). "Ereğli Kömür Madeni Havzasında İlk Üretim". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. S. 31. ss. 135-160.

SAKAOĞLU, N. (1999). *Çeşm-i Cihan Amasra*. İstanbul. Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.

SARIKOYUNCU, A. (1993). "Emperyalizm ve Zonguldak Kömür Havzası". *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*. S. 4. ss. 309-329.

TIZLAK, F. (1996). "XIX. Yüzyılın Ortalarında Osmanlı Maden Yatakları", *BELLE TEN*, Cilt. LX. S. 229, ss. 703-718.

QUATAERT, D. (1985). "19. yy'da Osmanlı Devleti'nde Madencilik". *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. Cilt. 4. ss. 914-916.

VARLIK, M. B. (1985). "Osmanlı Devleti'nde Madenlerde Çalışma Koşulları". *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. Cilt. 4. ss. 917-922.

YORULMAZ, Ş. (1998). "Türkiye'de Kömürün Keşfi ve Kömür İşletme İmtiyazları (1829-1937)". *Türkiye 11. Kömür Kongresi Bildiriler Kitabı*. 10-12 Haziran 1998. (ss. 283-298). Bartın-Amasra.

AKGÜNEY GEÇ ROMA - BİZANS DÖNEMİ TOPLUMU ÜZERİNE PALEODEMOGRAFİK ÇALIŞMA

Mustafa Tolga ÇIRAK¹

Atıf/©: Çırak, Mustafa Tolga (2017). Akgüney Geç Roma- Bizans Dönemi Toplumunu Üzerine Paleodemografik Çalışma, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 10, Sayı 1, Haziran 2017, ss. 249-264

Özet: Bu çalışmada Sinop ili sınırlarında yer alan Akgüney Nekropolünün Geç Roma ve çoğu Bizans tabakalarından çıkarılan 170 bireye ait iskelet kalıntıları incelenmiştir. 2015 yılında çıkarılan iskeletlerin cinsiyet ve yaşları belirlenmiş, popülasyona ait yaşam tabloları ve ölüm oranları yapılmıştır. Popülasyonu meydana getiren bireylerin 34'ü bebek ve çocuklara aittir. Bu grubun popülasyon genelindeki oranı % 20'dir. 97 erişkin bireyin 43'ünü kadınlar, 45'ini ise erkekler oluşturmaktadır. Kadınların topluluk genelindeki oranı % 25,2; erkeklerinki ise % 26,5 olarak saptanmıştır. Erkeklerin ömür uzunluğu kadınlara göre daha yüksek bulunmuştur. Akgüney toplumunda en yoğun ölümler 0-5 yaşları arasındaki bireylerde görülmüştür. Bu aralıktaki ölümler, toplum içerisinde % 24,4 oranıyla temsil edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Paleodemografi, Akgüney, Geç Roma- Bizans, Ölüm oranı

Paleodemographic Study on Akgüney Late Roman- Byzantium Populations

Citation/©: Çırak, Mustafa Tolga (2017). *Paleodemographic Study on Akgüney Late Roman- Byzantium Populations*, Hitit University Journal of Social Sciences Institute, Year 10, Issue 1, June 2017, pp. 249-264

Abstract: *In this study skeleton remaining of 170 individuals excavated from Late Roman and mostly Byzantium Age layers of Akgüney necropol situated in Sinop province, were studied. Sex and age of skeletons, unearthed in 2015, were determined. They were made life tables and death rates of the population. 34 percent of individuals composing the population belong to baby and children. The rate of this group in general population is 20 %. 88 adult individuals consist of 43 women and 45 men. The rate of women in population in general has been determined as 25,2 % whereas this rate has been determined as 26,6 % for men. Mortality of male was found to be higher than female. In Akgüney population most intensive deaths have been observed in individuals between 0-5 years. Deaths in this interval are represented by a rate of 24,4 % within the population.*

Keywords: *Paleodemography, Akgüney, Late Roman- Byzantium, Death Rate.*

I. GİRİŞ

Antropolojik ve Arkeolojik kazılardan elde edilen insan iskelet kalıntılarından o dönemde yaşayan toplumların yaşam biçimleri, sağlık durumları, beslenme alışkanlıkları, olası ölüm nedenleri, paleodemografik yapıları gibi birçok özellik anlaşılabilir. Antropolojik ve Arkeolojik kazılardan elde edilen insan iskelet kalıntılarından o dönemde yaşayan toplumların yaşam biçimleri, sağlık durumları, beslenme alışkanlıkları, olası ölüm nedenleri, paleodemografik yapıları gibi birçok özellik anlaşılabilir.

Demografi; insan nüfusunu büyüklüğü, yapısı ve gelişimi açısından inceleyen bir bilim dalı olarak tanımlanmaktadır (Üner, 1972). Ayrıca demografi günümüz yaşayan insan topluluklarında yaş ve cinsiyet farklılığı, evlenme ve boşanma, aile yapısı, sağlık durumu, eğitim, üretim, kentleşme, nüfus hareketleri ve sorunları gibi konularda araştırma yapmaktadır (Cerit, 1985).

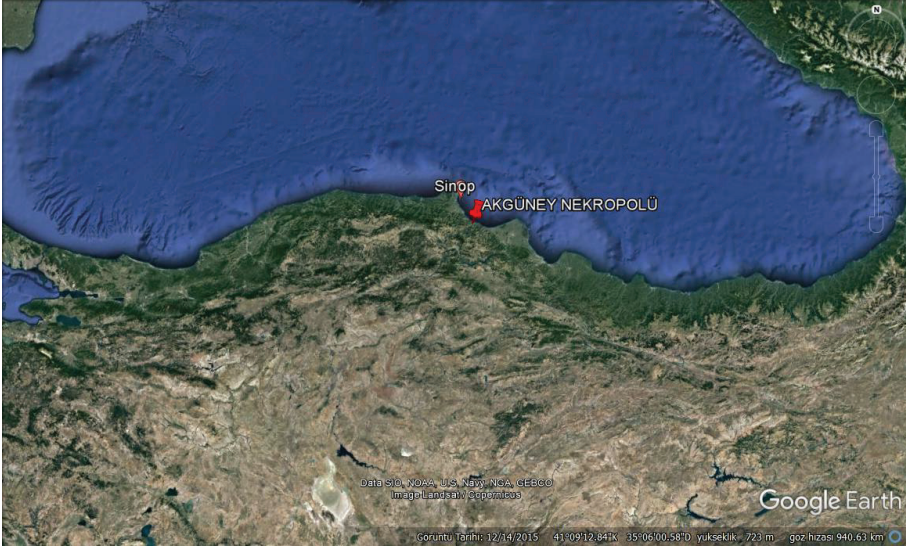
Antropoloji biliminin en önemli çalışma alanlarından birini Paleodemografi çalışmaları oluşturmaktadır. Sözlük anlamı "Eski Nüfus Bilimi" olarak tanımlanan Paleodemografi, eskiden yaşamış toplumların doğum ve ölüm oranlarını istatistiksel açıdan inceleyen bilim dalıdır. Geçmiş dönemlerden başlayarak zaman ve mekân kapsamında toplumların nüfus yapılarını inceleyen paleodemografinin araştırma sonuçlarından doğum - ölüm oranı ve hızı, ortalama yaşam uzunluğu, popülasyonların yaş ve cinsiyet dağılımı, yayılış ve yoğunluğu, sağlık ve sosyo-ekonomik durumları, göç olgusundan

etkilenip etkilenmedikleri gibi konular belirlenebilmektedir (Angel, 1969). Toplumda yaşlı sayısının fazla olması o toplumun sağlık yapısıyla ve toplum yapısıyla ilgili de öngöründe bulunmamızı sağlamaktadır. Zira yaşlılıkla Yaşın ilerlemesi insana bilgi ve tecrübe yönünden olumlu birçok şey getirdiği gibi, fizyolojik, morfolojik ve psikolojik kapasitelerin giderek azalması ve sağlık açısından yaşam kalitesinin düşmesi ile birçok olumsuz değişikliği de beraberinde getirmektedir (Akın, 2006).

Geçmiş toplulukların nüfus yapısıyla ilgili çok fazla kayıt bulunmadığı için, paleodemografi açısından kazılardan çıkarılan iskeletler büyük önem taşımaktadır. Kazı çalışmaları neticesinde elde edilen iskeletler, Antropolojik araştırmaların en temel çalışma materyalini oluşturur. Bu araştırmalar yapılırken iskeletten bireyin yaşının ve cinsiyetinin belirlenmesi son derece önemlidir. Elde edilen iskelet topluluğunun kaç bireyden oluştuğu, bu bireylerin kaçının kadın, kaçının erkek olduğu, bebek ve çocuk ölümlerinin topluluk içerisindeki oranı, bunların ölüm oranları ve yaşam beklentileri paleodemografik çalışmalarda ele alınmaktadır. Bir topluma ait iskelet materyalinin incelenmesinde, metrik özelliklerin belirlenmesi, boy uzunluğunun hesaplanması ve biyolojik çeşitliliğin belirlenmesi ise toplumun morfolojik yapısının ortaya konulabilmesi açısından önemlidir.

II. MATERYAL ve METOT

Sinop İli, Gerze İlçesi, Akgüney Köyü, Değirmenyanı Mevkiinde, Güzelceçay-Dikmen yol yapım çalışmaları sırasında arkeolojik kalıntılara rastlanması üzerine, 2015 yılında Sinop Müze Müdürlüğüne alanda kurtarma kazısı gerçekleştirilmiştir (Resim 1).

Resim 1: Sinop Akgüney Nekropolünün Konumu

Samsun Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu üyelerince yapılan incelemeler neticesinde Akgüney Nekropolünün Geç Roma - Bizans dönemine ait olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla çalışmaya konu olan materyal bu bölgeden çıkartılan ve Geç Roma - Erken Bizans dönemine tarihlendirilen iskelet toplumundan oluşmaktadır (Resim 2). Sinop Müze Müdürlüğü izni ile Hitit Üniversitesi Antropoloji Bölümüne getirilen iskeletler laboratuvarında temizlendikten sonra kırık iskelet parçalarına onarım işlemi uygulanmıştır. Temizlik ve onarım çalışmalarına müteakip yaş ve cinsiyet tayin çalışmalarına geçilmiştir.

Akgüney Toplumunu bireyleri yaş gruplarına göre sınıflandırılarak bireylerin ortalama yaşları ve yaş gruplarının yaşam tabloları oluşturulmuştur. Yaş grupları belirlenirken White (2012) 'den yararlanılmıştır. Buna göre 0-3 yaş aralığı bebek bireyler, 3-12 yaş aralığı çocuk bireyler, 12-20 yaş aralığı adölesan bireyler, 20-35 yaş aralığı genç erişkin bireyler, 35-50 yaş aralığı orta erişkin bireyler ve son olarak 50 yaş ve üstü ileri erişkin bireyler olarak sınıflandırılmıştır (White , 2012). Elde edilen bireylerden cinsiyet tayini sırasında Bass (1987), Brothwell (1981), Buikstra ve Ubelaker (1994), Camps (1976), Krogman ve İşcan (1986), Olivier (1969), Steele ve Bramblett (1988), Ubelaker (1978), Workshop of European Anthropologists (1980)'de

uygulanan temel kriterler çalışılmıştır. Akgüney Toplumunun paleodemografik analizi yapılırken bebek ve çocuklarda diş sürmesi (Ubelaker, 1978) ile uzun kemiklerin maksimum uzunluklarının ölçülmesi (Workshop of European Anthropologist, 1980), genç erişkinlerde epifizyal yaşlandırma (Brothwell, 1981) ve erişkinlerde symphysis pubis'in yaşa bağlı olarak yüzey ve bu yüzeyin ventral ve dorsal kenarlarının değişimlerinin incelenmesi (McKern ve Stewart, 1957), coxa'nın sacrum ile birleşme yüzeyi olan auricular yüzeydeki değişimlerin değerlendirilmesi (Lovejoy ve ark., 1985), sutural yaşlandırma (Olivier, 1969), claviculanın gövde ortası kesiti (Kaur ve Jit, 1990), costae'nin sternal uçlarındaki değişim (Krogman ve İşcan, 1986; Loth ve İşcan, 1989) humerus ve femur'un proksimal kesitleri (Szilvassy ve Kritscher, 1990), simfizyal yaşlandırma (White, 1991), dental aşınma (Brothwell, 1981), kompleks yaşlandırma (Workshop of European Anthropologist, 1980) metotları uygulanmıştır.

Ayrıca yaşam tabloları oluşturulurken Üner (1972)'e göre belirtilen formüller kullanılmıştır. Bu formüllere göre;

X= Yaşam tablosu oluşturulurken değerlendirmeye giren bireylerin yaş aralıklarını,

D_x = X yaşındaki ölümleri,

l_x = X yaşında hayatta kalanların sayısını,

dx = X yaşındaki ölümlerin yüzdesini,

$dx=q_x \cdot l_x$ $dx=(D_x / \text{toplam nüfus}) \times 100$,

$l_x= dx / q_x$, q_x =X yaşında ölüm olasılığı (ölümlülük olasılığı),

$q_x=dx / l_x$ formülü uygulanır (Üner, 1972).

Resim 2: Akgüney Nekropolü Genel Görünüőü
(<http://www.kulturvarliklari.gov.tr>)

III. BULGULAR

Akgüney Nekropolünden elde edilen ve çoğunluğu Bizans Dönemine tarihlendirilen iskeletler toplam 170 bireyden oluşmaktadır. Bu bireylerin cinsiyet ve yaş grubu dağılımı tabloda verilmiştir (Tablo 1). Ancak 5'er yıllık yaşam tablosu oluşturulurken bazı bireylerin yaşının saptanamaması nedeniyle değerlendirme dışı kaldığını belirtmekte fayda vardır (Tablo 1).

Akgüney Toplumunda kadın ve erkek bireylerin birbirine çok yakın sayıda olması demografik anlamda da önemlidir. Erkekler toplum içinde yaklaşık %26,5 iken kadınlar bu oran %25,2 olarak bulunmuştur. Cinsiyeti belirsizler %21,8 iken bebeklerin ve çocukların toplam oranı %20 civarında bulunmuştur.

Adölesan toplum içinde en düşük yüzdeye sahip olan gruptur. Cinsiyeti belirlenemeyen 37 birey ise %21,8 orana sahiptir (Tablo 1).

Tablo 1: Akgüney Toplumuna Cinsiyet Dağılımı

	<i>N</i>	%
Erkek	45	26,5
Kadın	43	25,2
Adölesan	11	6,5
Çocuk	16	9,4
Bebek	18	10,6
Belirsiz	37	21,8

Akgüney Nekropolü toplumunda yaş gruplarına bakıldığında toplum içerisinde en yüksek yaş grubu oranının bebeklerde olduğu görülmektedir (10,6). Genç erişkin bireyler %8,8 ile erişkin yaş grubu içerisinde en yüksek oranı vermişken, ileri erişkin bireylerde bu oran %7,1'de kalmıştır. Orta erişkin bireyler ise genç ve ileri erişkin bireylerin ortasında bir yüzdeye sahiptir (%8,2). Yaş grubu belirlenemeyen erişkin bireyler ise %49,4 oranındadır (Tablo 2). Yaş tahmini yapılamayan erişkin bireyler Yaşam Tablosunda gösterilmemiştir. Popülasyonun yaklaşık %73,5'i erişkinlerden oluşmaktadır. Bebek ve çocuklar %20 düzeyindedir. Bebek, çocuk ve adölesan toplamı ise %26,5'tur.

Tablo 2: Akgüney Toplumuna Bireylerinin Yaş Dağılımı

	<i>N</i>	%
Bebek	18	10,6
Çocuk	16	9,4
Adölesan	11	6,5
Genç Erişkin	15	8,8
Orta Erişkin	14	8,2
İleri Erişkin	12	7,1
Erişkin	84	49,4

Akgüney Toplumunda cinsiyetler arası yaş gruplarına ayrı ayrı bakıldığında genç erişkin kadın bireylerin toplumun en yüksek yaş grubu olduğu görülebilmektedir. 13 genç erişkin kadın birey mevcutken erkeklerde

bu sayı sadece 2'dir. Toplumda gerek erkek birey yaş gruplarında gerekse kadın birey yaş gruplarında yaş ile orantılı bir değişim görülebilmektedir. Bu değişim erkeklerde yaş ile birlikte artış ile kendini gösterirken kadınlarda yaş ilerledikçe düşüş görülebilmektedir. Toplumda orta erişkin bireylerde cinsiyetler arasında eşitlik söz konusudur (Tablo 3).

Tablo 3: Akgüney Toplumunu Cinsiyete Göre Yaş Grupları

	N	ERKEK	KADIN
Bebek	18		
Çocuk	16		
Adölesan	11		
Genç Erişkin	15	2	13
Orta Erişkin	14	7	7
İleri Erişkin	12	9	3

Erişkin bireylerde yaş ortalamalarına bakıldığında genç erişkin erkeklerde 26 yıl iken genç erişkin kadın bireylerde 28,1 yıl olduğu görülür. Erkek bireylerde bakılan sadece 2 bireyin olması bu sonucun en önemli sebebidir. Orta erişkin erkek bireylerde ortalama ömür uzunluğu 44,4 yıl, orta erişkin kadın bireylerde 39,4 yıl olarak hesaplanmıştır. Her iki grupta da 7 birey mevcuttur.

İleri erişkin bireylerin ortalama yaşam uzunluğu birbirine yakın değerler vermekle birlikte erkek bireylerde 3, kadın bireylerde 9 örnek üzerinden ortalama alınması bu sonucun oluşmasında önemlidir. İleri erişkin erkeklerde ortalama yaşam yılı 54,8 iken kadın bireylerde 54,7 yıl olarak hesaplanmıştır. Tüm toplum geneli erişkinlere bakıldığında 41 erişkin bireyde Akgüney Toplumunu yaş ortalamasınının 41,23 yıl olduğu hesaplanmıştır (Tablo 4).

Akgüney toplumu erişkin erkek bireyleri ortalama 41,73 yıl yaş ortalamasına sahipken kadın bireyler 40,73 yıl yaş ortalamasına sahiptir (Tablo 4)

Tablo 4: Akgüney Toplumu Erişkinlerinde Ortalama Yaş Uzunluğu

YAŞ ORTALAMASI (YIL)	ERKEK	KADIN	GENEL
GENÇ ERİŞKİN	26 (N:2)	28,1 (N:13)	27,1
ORTA ERİŞKİN	44,4 (N:7)	39,4 (N:7)	41,9
İLERİ ERİŞKİN	54,8 (N:9)	54,7 (N:3)	54,8
ERİŞKİN ORTALAMA	41,73 (N:18)	40,73 (N:23)	41,23

Tablo 5: Bebek, Çocuk ve Adölesanlarda Ortalama Yaş Uzunluğu

YAŞ ORTALAMASI	YIL
BEBEK	2
ÇOCUK	6,8
ADÖLESAN	15

Toplum genelinde bebek, çocuk ve adölesan yaş grubuna bakıldığında bebekler için bakılan toplam 18 bireyde 2 yaş ortalaması görülmektedir. Akgüney Toplumu çocuklarında ise toplam 16 bireyin iskeletleri ele geçmiş olup, yaş ortalamasının bu çocuklarda yaklaşık 6,8 yıl olduğu hesaplanmıştır. Toplum genelinde toplam 11 adölesan bireyde ise yaş ortalaması 15 yıldır (Tablo 5).

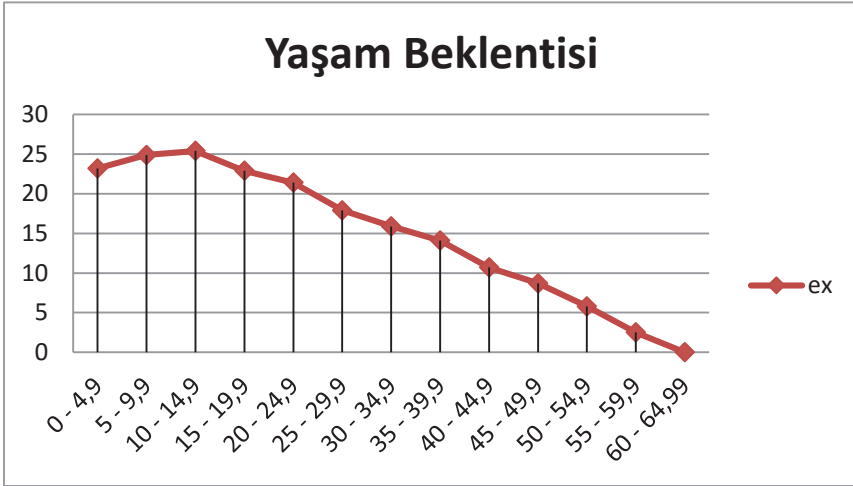
Tablo 6: Akgüney Toplumu Beşer Yıllı Yaş Grubu Yaşam Tablosu

X	DX	dx	lx	Qx	LX	TX	ex
0 - 4,9	21	24,4	100	0,2	439	2320,3	23,2
5 - 9,9	13	15	75,6	0,2	340,5	1881,3	24,9
10 - 14,9	5	5,8	60,6	0,1	288,5	1540,8	25,4
15 - 19,9	7	8,1	54,8	0,1	253,8	1252,3	22,9
20 - 24,9	3	3,5	46,7	0,1	224,8	998,5	21,4
25 - 29,9	6	7	43,2	0,2	198,5	773,7	17,9
30 - 34,9	6	7	36,2	0,2	163,5	575,2	15,9
35 - 39,9	3	3,5	29,2	0,1	137,3	411,7	14,1
40 - 44,9	6	7	25,7	0,3	111	274,4	10,7
45 - 49,9	4	4,7	18,7	0,3	81,8	163,4	8,7

50 - 54,9	4	4,7	14	0,3	58,3	81,6	5,8
55 - 59,9	8	9,3	9,3	1	23,3	23,3	2,5
60 - 64,9	0	0	0	0	0	0	0

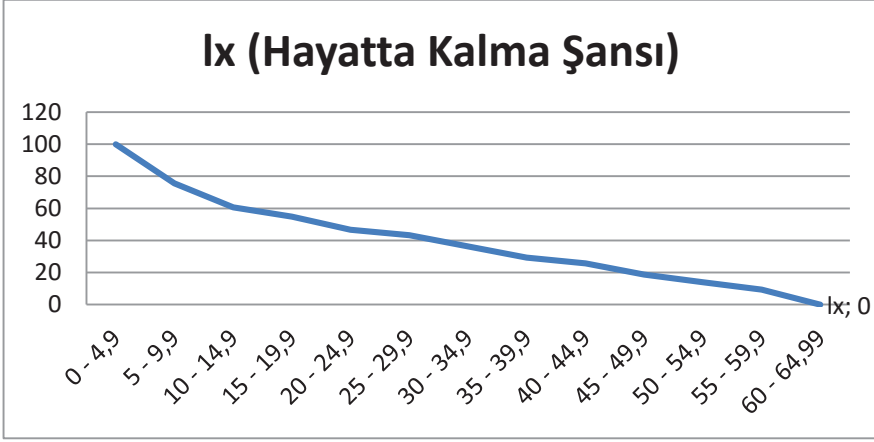
Akgüney Roma - Bizans Dönemi Toplumunun geneli üzerinde beşer yıllık yaş grubu yaşam tablosu çıkartılmıştır (Tablo 6).

Yaşam Beklentisi oranı (ex) aşağıdaki Grafik 1'de de görüleceği gibi 15 yaşa kadar artmakta, daha sonraki yıllarda belirli bir düşüş oranıyla düşmektedir. 65 yaşa geldiğinde yaşam beklentisi 0 olarak gerçekleşmiştir (Grafik 1).

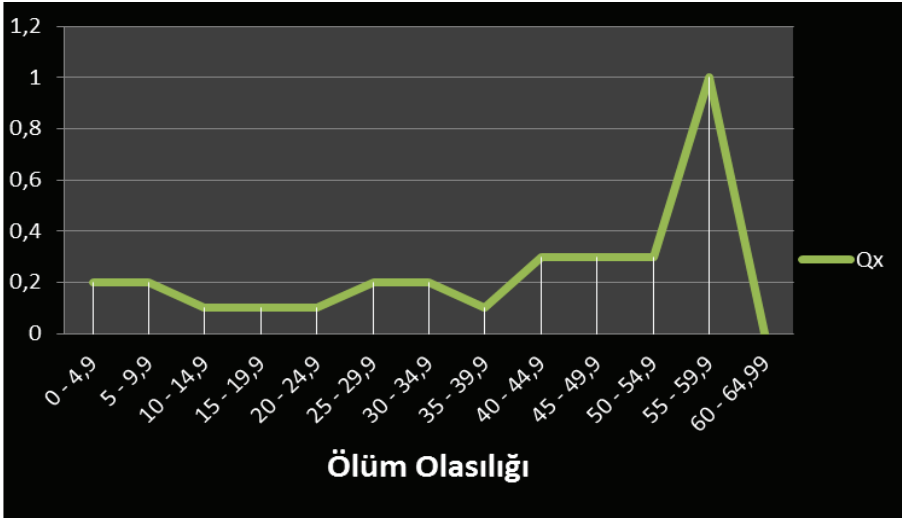
Grafik 1: Akgüney Toplumunu Yaşam Beklentisi Grafiği (ex)

Akgüney Toplumunda *Hayatta Kalma Şansı* (lx) grafiğine bakıldığında 10 yaşa kadar keskin bir düşüş görülmekte iken, düşüş sonraki yaşlarda da sürmesine rağmen daha düşük bir ivme ile azaldığı görülebilmektedir. 20-25 yaş aralığında eğim en az seviyede iken sonraki yaşlarda tekrar artmıştır (Grafik 2).

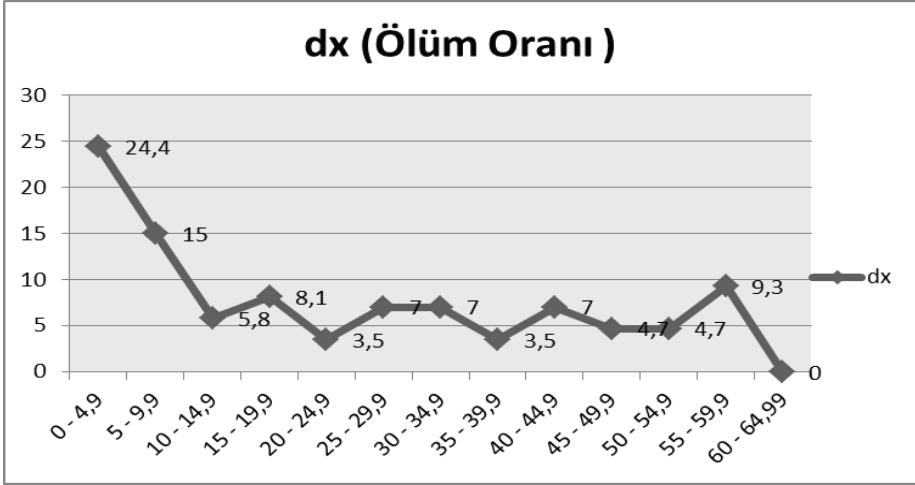
Grafik 2: Akgüney Toplumu Hayatta Kalma Şansı Grafiği (Ix)

Ölüm Olasılığı (Qx) grafiğine bakıldığında 10 yaşında belirli oranda azaldığı görülürken 25 yaşında ani bir yükseliş gözlenmektedir. 35 yaşında ani bir düşüş le birlikte 40 yaşında tekrar bir artış olmuştur. 45-55 yaş aralığında sabit devam eden ölüm olasılığı oranı 55 yaşında çok hızlı bir yükselişle en tepe noktaya çıkmıştır (Grafik 3).

Grafik 3: Akgüney Toplumu Ölüm Olasılığı Grafiği (Qx)

Akgüney Toplumunu Ölüm Oranı (dx) grafiğine bakıldığında beklenildiği gibi en yüksek oranın bebek ve çocuklarda olduğu görülmektedir. Yaşla birlikte düşüş gösteren bu oran 15- 20 yaş aralığında tekrar bir artış gösterir.20-25 ile 35- 40 yaş aralığında toplumun en düşük ölüm oranı değerlerine ulaşılırken 55-60 yaş aralığında yetişkinler içerisindeki en yüksek ölüm oranına ulaşılır (Grafik 4).

Grafik 4: Akgüney Toplumunu Ölüm Oranı Grafiği (dx)

TARTIŞMA VE SONUÇ

Arkeolojik kazılardan ele geçen iskeletler üzerinde yapılan Antropolojik çalışmalar geçmişi anlamaya ve anlamlandırmaya önemli katkılar sunmaktadır. Geçmişe dönük yapılan iskelet alışmalarında önemli çalışma konularından birisi de paleodemografik analizlerdir. Neolitik dönemden günümüze kadar Anadolu üzerinde yaşamış toplulukların paleodemografik analizleriyle birlikte topluluklar arası nüfus farklılıkları, doğum-ölüm oranları, yaş ortalamaları gibi birçok konuda karşılaştırma yaparak geçmişe ait daha çok bilgi sahibi olmak mümkündür. Bu çerçevede Anadolu üzerinde yaşamış bu topluluklara ait iskeletler birçok araştırmacının çalışma konusunu oluşturmuştur.

Araştırmacılardan Özbek (1988) Neolitik Döneme tarihlenen Çayönü insanların yaptığı paleodemografik analizler sonucunda toplumun yaş ortalamasının 36,1 yıl olduğunu ortaya koymuştur (Özbek,1988). Yine bir

başka Neolitik yerleşim yeri olan Çatalhöyük'te toplumun yaş ortalaması 31,5 yıldır (Angel, 1971). Bir başka araştırmacı Sevim ve ark. Karagündüz erken demir çağına tarihlenen 89 adet iskelet üzerinde yaptığı analizlerde erişkinlerde 40,38 yıllık ortalama yaş uzunluğu elde etmiştir (Sevim ve ark., 2002). İznik Geç Bizans dönemine tarihlenen buluntularda yapılan paleodemografik çalışmalarda toplumun erişkin bireylerinde yaş ortalaması 38,2 gibi düşük bir değerde olduğu saptanmıştır (Erdal,1992). Araştırmacı Arman, 19. Yüzyıla tarihlenen Aşvankale iskeletlerinin paleodemografik analizleri sonucunda toplumun yaş ortalamasının 36 gibi çok düşük değerde olduğunu hesaplamıştır (Arman, 1997). Toplum içinde erkek bireyler ile kadın bireyler arasında sayısal anlamda yakınlık söz konusudur. Erkek bireyler toplumda %26,5 iken kadınlarda bu oran %25,2'dir. Cinsiyeti belirsizler %21,8 iken bebeklerin ve çocukların toplam oranı %20 civarında bulunmuştur. Adölesan toplum içinde en düşük yüzdeye sahip olan gruptur. Cinsiyeti belirlenemeyen 37 birey ise %21,8 orana sahiptir. Akgüney Geç Roma - Bizans toplumu erişkin erkek bireylerinin ortalama 41,73 yıl yaş ortalamasına sahip olduğu hesaplanmıştır. Kadın bireyler ise 40,73 yıl yaş ortalamasına sahiptir. Toplumun erişkin bireylerinin ortalama yaşı ise 41,23 yıl olarak bulunmuştur. Bu oran diğer Eski Anadolu toplumlarıyla karşılaştırıldığında bir benzerlik arz eder Bebek ve çocukların ölüm oranı toplum içindeki en yüksek seviyedir. En yüksek ölüm oranı 0-5 yaş arasındadır ve bu oran %24 civarındadır. Bebeklerin yaş ortalamasının 2 olması, süttten kesilme ile birlikte dışardan gelebilecek olumsuz etkilere karşı daha savunmasız olmaları ölüm nedenleri arasında sayılabilir. Bebek ve çocukların ölüm oranlarının bu derece yüksek olmasının diğer nedenleri arasında yetersiz ve kötü beslenme, sağlıksız çevre koşulları ve enfeksiyonel hastalıklar da önemli rol oynar. Genç erişkin kadın sayısı toplumun en yüksek yaş grubu sayısını vermesi dikkate değerdir. Genç erişkin kadın ölüm oranının bu denli yüksek olması kadınların hamilelikte veya hamilelik sonrası oluşmuş olabilecek hastalıklar neticesinde öldükleri ihtimalini akla getirmektedir. Zira hamilelik sırasında maruz kalınan hastalıklar antik dönem toplumu kadın bireylerinde önemli ölüm sebepleri arasındadır. Toplum içerisinde bebek ve çocuklardan sonra en fazla ölüm oranı yaş aralığı 55-60 yaş arasındadır (9,3). Kadın bireylerde ileri erişkin yaş grubunda sadece 3 bireyin bulunması kadın bireylerin çoğunun genç veya orta yaşa geldiklerinde öldüklerini ortaya koymaktadır. Toplumun en yüksek yaşam beklentisi 10-15 yaş aralığındaki adölesanlardır.

Teşekkür: Bu çalışmayı yapmamızda emekleri bulunan Sinop Müzesi Müdürü Hüseyin Vural'a, Sinop Müzesi çalışanlarına ve Yrd. Doç. Dr. Ayşegül Şarbak'a Hitit Üniversitesi Antropoloji Bölümü öğrencilerine teşekkür ederim.

KAYNAKÇA

- AKIN, G., (2006). Her Yönüyle Yaşlılık, Palme Yayıncılık, Ankara.
- ANGEL, J.L., (1971). Early neolithic skeletons from Çatalhöyük, demography and pathology. *Anatolian Studies*, 21:77-97.
- ANGEL, J.L., 1969, "Paleodemography and Evolution." *American Journal of Physical Anthropology*, 31: 343-354.
- ARMAN, O. (1997). Aşvankale iskeletlerinin paleodemografik analizi. *Antropoloji Dergisi* 13 (37-50).
- BASS, W. M., (1987), *Human Osteology*. Missouri Archaeological Society, Special Publication, USA.
- BROTHWELL, D.R., (1981), *Digging up Bones*. BAS Printers, Great Britain.
- BUIKSTRA, J.E., Ubelaker, D. H., (1994), Standards: For Data Collection From Human Skeletal Remains, Arkansas Archeological Survey Research Series No: 44.
- CAMPS, F.E., (1976), *Gradwahl's Legal Medicine*, Bristol: John Wright Sons, Ltd.
- CERIT, S., (1985), "Türkiye'de Tarihi Demografinin Konumu", H.Ü. Edebiyat Fakültesi, 3(2):105-113.
- ERDAL, Y.S., (1992). İznik Geç Bizans Dönemi insanların kafatası yapıları, 30. *Türk Arkeoloji Dergisi*, 51-70.
- KAUR, H. Ve Jit, I., (1990), "Age estimation from cortical index of the human clacicle in Northwest Indians." *American Journal of Physical Anthropology*, 83: 297-305.
- KROGMAN, W. M., İŞCAN, M. Y., (1986), *The Human Skeleton in Forensic Medicine*, Second Edition, Charles C. Thomas Publisher, Springfield, İllionis.
- LOTH, S.R., İŞCAN, M.Y., (1989), "Osteological Manifestations of Age in the Adult." (In: *Reconstruction of Life From the Skeleton*), Alan R. Liss Inc. New York.
- LOVEJOY, C.O., Meindly, R.S., Pryzbeck, T.R. ve Menksforth, R.P., (1985), "Chorological Metamorphosis of the Auricular Surface of the Ilium: A New Method for the Determination of Adult Skeletal Age at Death." *American Journal of Physical Anthropology*, 68:15-28.
- MCKERN, T.W. ve STEWART, J.H., (1957), Skeletal age changes in young American males, analyzed from the standpoint of identification. *Headque QM Res and Dev Command, Tech Rep EP-45*, Natick, Mass.
- OLIVIER, G. (1969). *Practical Anthropology*. Charles C. Thomas Publisher, Springfield, İllionis.
- ÖZBEK, M., (1989), *Çayönü insanları ve sağlık sorunları*. 4.Arkeometri Sonuçları Toplantısı, Ankara. T.C. Kültür Bakanlığı, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Başkanlığı, (s.121-152)
- SEVİM, A., PEHLEVAN, C., AÇIKKOL, A., YILMAZ H., ve GÜLEÇ, E., (2002). Karagündüz erken demir çağı iskeletleri, 17.Arkeometri Sonuçları Toplantısı, 37-48.
- STEELE, D.G. ve BRAMBLETT, C.A., (1988), *The Anatomy and Biology of the Human Skeleton*. Texas: A&M University Press.
- SZILVASSY, J., KRITSCHER, H., (1990), "Estimation of chronological age in man based on the spongy structure of long bones", *Anthrop. Anz.*, 48: 159 – 164.
- UBELAKER, D. H., (1978), *Human Skeletal Remains*, Smithsonian Institution, Adline Publishing Company, Chicago.
- ÜNER, S., (1972), *Nüfusbilim Sözlüğü*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları D17, Ankara.
- WHITE, T. D., (1991), *Human Osteology*, Printed in U. S. A. Academic Pres.

WHITE, D. T, Black, M. T, Folkens, P., (2012), Human Osteology,
PRINTED in U. S. A. Academic Press.
WORKSHOP of European Anthropologists, (1980), "Recommendations for Age and Sex
Diagnoses of Skeletons" Journal of Human Evolution, 9: 517-549.

İŞVERENLERİN ASGARİ ÜCRET ARTIŞLARINA İLİŞKİN ALGILARININ ÖLÇÜLMESİ: ÇORUM İLİ ÖRNEĞİ¹

Ömür DEMİRER²
Eyyüp Ensari ŞAHİN³
Hacer ÖLÇER⁴
Recep ÇAKAR⁵
Harun KISACIK⁶

Atıf/©: Demirer, Ömür; Şahin, Eyyüp Ensari; Ölçer, Hacer; Çakar, Recep; Kısacak, Harun (2017). İşverenlerin Asgari Ücret Artışlarına İlişkin Algılarının Ölçülmesi: Çorum İli Örneği, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 10, Sayı 1, Haziran 2017, ss. 265-278

Özet: Asgari ücrette 2016 Ocak ayı itibariyle %30 oranında (rutin artışların çok üstünde) bir artış gerçekleşmiştir. Söz konusu bu artışın ekonomiye ve işletmelere nasıl yansıtacağı ise tartışma konusu olmuştur. Çalışmamız kapsamında, asgari ücretin bu anormal artışının Çorum ilinde faaliyet gösteren işletmelerin yöneticilerinin algıları ile makroekonomik faktörler arasındaki ilişkilerin sektörler ve işletme büyüklükleri açısından değerlendirilmesi amacıyla toplam 207 firma üzerine anket çalışması yapılmıştır. Çalışma henüz sonuçları ekonomiye yansımamış bir durumun sektör temsilcileri tarafından nasıl algılandığını açıklamaları bakımından önemlidir. Çalışma sonucunda küçük işletmelerin asgari ücrette yapılan artışlara daha duyarlı oldukları ve bu artışın üretim maliyetlerini, kayıt dışı istihdamı, işsizliği ve yatırımları olumsuz yönde etkileyeceği düşüncesine sahip oldukları gözlemlenmiştir. Öte yandan orta ve büyük ölçekli işletmelerin ölçek ekonomilerinden yararlanma olanağına sahip olmaları nedeniyle üretim maliyetlerinde bir artış olmayacağı ve işçi çıkarma eğilimine girmedikleri için işsizliğe yol açmayacağı ve bu nedenle de kayıt dışı istihdama neden olmayacağı yönünde düşündükleri sonuçlarına ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Asgari Ücret, Makro Ekonomik Göstergeler, Çorum ili, İmalat sanayi

Makale Geliş Tarihi: 21. 03. 2017/ Makale Kabul Tarihi: 02.06.2017

¹ Hitit Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi Kapsamında Proje Olarak Kabul edilmiştir.

² Yrd. Doç. Dr. Hitit Üniversitesi, İİBF, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Yönetimi Bölümü, omurdemirer@hitit.edu.tr

³ Yrd. Doç. Dr. Hitit Üniversitesi, İİBF, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Yönetimi Bölümü, eyyupensarisahin@hitit.edu.tr

⁴ Öğr. Gör. Hitit Üniversitesi, TBMYO, Tasarım Bölümü, hacerolcer@hitit.edu.tr

⁵ Öğr. Gör. Hitit Üniversitesi, SBMYO, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, recepcaakar@hitit.edu.tr

⁶ Öğr. Gör. Hitit Üniversitesi, SBMYO, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, harunkisacik@hitit.edu.tr

Measuring The Perception of Employers on Wage Increases: Corum Province Example

Citation/©: Demirer, Ömür; Şahin, Eyyüp Ensari; Ölçer, Hacer; Çakar, Recep; Kısacak, Harun (2017). *Measuring The Perception Of Employers On Wage Increases: Corum Province Example*, Hitit University Journal of Social Sciences Institute, Year 10, Issue 1, June 2017, pp. 265-278

Abstract: *The minimum wage increased by 30% as of January 2016. How this increase will be reflected in the economy and businesses have been a matter of debate. Within the scope of this study, a survey was conducted on a total of 207 firms in order to evaluate the abnormal increase of the minimum wage in terms of sectors and business sizes in relation to the perceptions of the managers of the companies operating in Çorum and macroeconomic factors. The study is important to explain how the sector representatives perceive the outcome as an unevaluated situation. As a result of the study, it is observed that small enterprises are more sensitive to increases in minimum wages and that this increase will affect production costs, informal employment, unemployment and investments in the negative. On the other hand, it has come to the conclusion that medium- and large-scale enterprises have to benefit from economies of scale and that there will be no increase in production costs and that they will not lead to unemployment because they do not tend to withdraw workers and therefore will not lead to informal employment.*

Keywords: *Minimum Wage, Macroeconomic Indicators, Çorum, Manufacturing industry*

I. GİRİŞ

Günümüzde asgari ücret, çalışanların ve onların ailelerinin insan onuruna yaraşır bir hayat seviyesini sağlayan bir gelir tabanı olarak ele alınmaktadır. Asgari ücret bir diğer ifade ile “en az ücret” kendiliğinden terimi oluşturan kavramlar gibi asgari düzeyle bağlantılı bir ücrettir. Asgari ücret özellikle, az gelişmiş ülkelerde geniş bir halk kitlesini ilgilendirdiğinden önemli bir sosyal nitelik kazanmaktadır. Asgari ücretin sosyal niteliğinin piyasalar üzerinde ortaya çıkardığı etkiler, bu uygulamanın başlangıcından günümüze kadar sürekli olarak tartışmaların odak noktasını oluşturmuştur (Antonis ve Thomas, 2007:170). Bu araştırmanın amacı; Çorum ili imalat sektöründe faaliyet gösteren işletme yöneticilerinin 2016 Ocak ayından itibaren geçerli olan asgari ücretteki %30'luk artışın makroekonomik göstergeler üzerinde oluşturacağı etkiye ilişkin algılarını ölçmektir. Araştırma kapsamında asgari ücrette yapılan artışlarla ilişkili olarak enflasyon, sermaye yatırımları, kapasite kullanım oranları, üretim miktarları, üretim maliyetleri, işsizlik, kayıt dışı istihdam, gayri safi yurtiçi hâsıla, ihracat ve ekonomik büyüme oranlarına ait imalat sektöründe faaliyet gösteren işletme yöneticilerinin algıları analiz edilmiştir. Araştırma iki ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde; araştırmada kullanılan değişkenlerin tanım ve kapsamı verilmiş,

literatürde bu değişkenlere ilişkin ampirik çalışma bulgularına değinilmiştir. İkinci bölümde ise araştırma amacına uygun olarak sahadan toplanan verilerle yapılan uygulama sonuçları sunulmuştur.

II. ASGARİ ÜCRETİN TANIMI VE KAPSAMI

Ücret; bedeni ve fikri emeğin üretime katkısı karşılığında ödenen miktardır. Ücret girişimcinin kâr ve zararına bağlı olmayan, girişimci tarafından emek sahibine, miktarı önceden belirlenen ve ürünün satışı beklenmeden ödenen bedeldir (Zaim, 1997). Ücret aynı zamanda işveren için bir maliyet unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır (Brown vd., 1983). Ücret bir maliyet ögesi olarak ekonominin genelini etkiler, aynı zamanda bir gelir ögesi olduğu için de milli gelirin bölüşümünün de belirleyici bir özellik taşır. İşçinin geliri ücret, işçi ve ailesinin gereksinimlerini karşılar ve onlara belirli bir yaşam seviyesi sunar (Garrison, vd., 1997). Ücretin hem talep hem de maliyet unsuru olmasından dolayı, sermaye birikim sürecinin tıkandığı, kâr oranlarının düşme eğilimi gösterdiği dönemlerde, sermaye kesimi bu sorunları aşmak için ücret üzerindeki baskısını arttırmaktadır (Bağdadioğlu, 1999). Asgari ücretin beli başlı amaçları, gelir dağılımında adaletin sağlanması ve fakirliğin azaltılması, emeğin istismarının önlenmesi, ücretlerin enflasyon karşısında korunması, ücret farklılıklarının azaltılması, eşit ise eşit ücret kavramının hayata geçirilmesi ile cinsiyete dayalı ücret adaletsizliğinin ve haksız rekabetin önlenmesidir (Korkmaz, 2006) Ücret; bedeni ve fikri emeğin üretime katkısı karşılığında ödenen miktardır. Ücret girişimcinin kâr ve zararına bağlı olmayan, girişimci tarafından emek sahibine, miktarı önceden belirlenen ve ürünün satışı beklenmeden ödenen bedeldir (Zaim, 1997:196). Ücret aynı zamanda işveren için bir maliyet unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır (Brown vd., 1983:5). Ücret bir maliyet ögesi olarak ekonominin genelini etkiler, aynı zamanda bir gelir ögesi olduğu için de milli gelirin bölüşümünün de belirleyici bir özellik taşır. İşçinin geliri ücret, işçi ve ailesinin gereksinimlerini karşılar ve onlara belirli bir yaşam seviyesi sunar (Garrison, vd., 1997:12). Ücretin hem talep hem de maliyet unsuru olmasından dolayı, sermaye birikim sürecinin tıkandığı, kâr oranlarının düşme eğilimi gösterdiği dönemlerde, sermaye kesimi bu sorunları aşmak için ücret üzerindeki baskısını arttırmaktadır (Bağdadioğlu, 1999:59). Asgari ücretin beli başlı amaçları, gelir dağılımında adaletin sağlanması ve fakirliğin azaltılması, emeğin istismarının önlenmesi, ücretlerin enflasyon karşısında korunması, ücret farklılıklarının azaltılması, eşit ise eşit ücret kavramının hayata geçirilmesi ile cinsiyete dayalı ücret adaletsizliğinin ve haksız rekabetin önlenmesidir (Korkmaz, 2006:16). Asgari ücret düşüncesinin tarihsel gelişimi literatürde dönemler ve farklı iktisadi akımlar halinde ele alınmaktadır. Bunlar; kapitalizm öncesi ücret anlayışı ve asgari ücret, klasik iktisat düşüncesinde asgari ücret, sosyalist düşüncede asgari ücret, keynesyen iktisatta asgari ücret, neo-liberal düşüncede asgari ücrettir. Geçmiş dönemlerden beri her felsefi akımın

içerisine konu olmuş asgari ücret Anayasa'da düzenlenmesi de hem belli müdahalelerden korunmasını sağlamakta hem de konunun büyük önem taşıdığını göstermektedir. Anayasanın 2. Maddesinde yer alan sosyal devlet niteliğinin bir yansıması olarak asgari ücret devlet tarafından belirlenmekte, işçilerin koşullarının iyileştirilmesi ve çalışma hayatının bir düzene kavuşturulması gerekmektedir (Çalgan, 2007:7).

Asgari ücret her yıl Ocak ve Temmuz aylarında artırılmakla birlikte 2016 Ocak ayı itibariyle %30 oranın arttırılmış ve bu artışın olası sonuçlarının tüm kesimleri etkileyeceği düşünülmektedir. Asgari ücret ile ilgili çalışmalara literatürde oldukça sık rastlanmaktadır. Literatürdeki bazı çalışmalar ise şöyledir;

Card (1992) yılında yaptığı çalışmada 1988 yılında Kaliforniya'daki asgari ücret artışının düşük nitelikli işgücü üzerine etkilerini incelemiş, çalışmada asgari ücretin genç nüfus istihdamı ve özellikle hizmet sektörü çalışanları üzerindeki etkilerini ayrı ayrı ele almıştır. Çalışmanın sonucunda, Kaliforniya'daki genç nüfus istihdamının eyaletlerindeki genç nüfus istihdamından daha hızlı arttığını göstermiştir. Bu farklılık istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur.

Manning ve Machin (1997) Avrupa (Fransa, Hollanda, İspanya ve İngiltere)'de asgari ücretin etkilerini araştırdığı çalışmasında, asgari ücretin hane halkı gelirlerinin saptanmasında ve işsizlik faktöründe önemli etkisi olduğunu saptamıştır. Buna göre asgari ücretin meslekler üzerine kötü bir etkisinin olduğunu fakat birden fazla çalışanın olduğu ailelerin gelirlerinin saptanması açısından dengeleyici olduğu sonucuna varılmıştır.

Korkmaz (2001) yılındaki çalışmasında; Asgari ücretin hem gelir vergisi hesaplamasında hem de gelirlerle ilgili yapılacak indirimlerde doğrudan ilişkili olmasından dolayı, asgari ücretin ve asgari ücretten alınan vergilerin artması kayıt dışı istihdamı teşvik ederek devletin vergi kaybına uğramasına, işçilerinde sosyal güvenlik haklarından yararlanmamasına yol açmakta olduğunu bundan dolayı asgari ücretin mali yükünün azaltılması gerektiğini vurgulamıştır.

Suryahadi vd. (2003) yılında yaptıkları çalışmada Endonezya'da asgari ücretin kentsel istihdam, erkek istihdamı, kadın istihdamı üzerinde negatif, niteliksiz işçi ve memur istihdamı üzerinde ise pozitif ve anlamlı etkiler oluşturduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Montenegro vd. (2004) yılında Çin için yaptıkları analizde, asgari ücretteki artışın genç nüfus ve vasıfsız işçi istihdamını azalttığı, fakat kadın istihdamını arttırdığı sonuçlarına ulaşmışlardır.

Korkmaz ve Çoban (2006) yaptıkları çalışmada Türkiye emek piyasasında 1969-2006 dönemini dikkate alarak, asgari ücret, işsizlik ve enflasyon arasındaki ilişkileri analiz etmişlerdir. Analizlerinde, ADF testi, Johansen eş-bütünleşme testi ile Granger nedensellik testlerinden yararlanmışlardır.

Çalışma sonucunda 1969-2006 yılları arasında asgari ücretteki artışların enflasyondaki artışlardan yüksek olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Güven vd. (2009) yılında yaptıkları çalışmalarında 1968-2008 yıllarına ait verilerden yararlanarak asgari ücretin istihdam üzerine etkisini araştırmışlardır. Çalışmadan elde edilen sonuçlar asgari ücret uygulamalarının istihdamdaki değişimin nedeni olmadığı ve asgari ücretteki değişimlere istihdamın anlamlı tepkiler vermediği yönündedir. Literatüre genel olarak bakıldığında makroekonomik değişkenler ile asgari ücret artışlarının arasındaki ilişkinin incelendiği görülmektedir.

Sabia (2009) yaptığı çalışmada perakende istihdamı üzerinde asgari ücret artışının etkisini incelemiştir. Asgari ücrette % 10'luk bir artış, perakende sektöründe haftalık saatle çalışan işçilerin istihdamında % 1'lik düşüş ile neticelendiği sonucuna ulaşmıştır.

Fanti ve Gori (2009) yaptıkları çalışmada asgari ücret ve ekonomik büyüme ilişkisini incelemişlerdir. İşsizliğin oluşumuna rağmen asgari ücretin ekonomik büyüme ve refahı desteklediği sonucuna ulaşmışlardır.

Gavrel vd. (2010) yılında yaptıkları çalışmada asgari ücret artışının kısa ve uzun dönemde etkisini araştırmışlardır. Kısa dönemde asgari ücret artışının istihdam üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığı sonucuna varmışlardır. Ancak uzun dönemde asgari ücret artışının istihdamı etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

Eser ve Terzi (2010)'daki çalışmalarında; Türkiye'de tek geçerli asgari ücret uygulamasının olduğunu bununda bölgesel gelişmişlik ve az gelişmişlik fonksiyonları göz önüne alındığında gelişmiş bölgeler için asgari ücretin çok az kaldığı, gelişmemiş bölgeler için ise fazla belirlendiği, bölgesel gelişmişlik durumuna göre belirlenecek asgari ücretin de hem rekabeti hem de gelir dağılımını olumlu yönde etkileyeceği sonucuna varmıştır.

Solak (2012) yılındaki çalışmasında işsizlik oranı, istihdam, yolsuzluk ve asgari ücret arasındaki ilişki en küçük kareler yöntemine göre incelenmiş, asgari ücretin işsizlik oranı üzerine etkisi olmadığını, yolsuzlukların azalmasının ise işsizlik oranlarını düşürdüğü sonucuna varmıştır.

Dağhoğlu ve Bakır (2012) yaptıkları çalışmada Türkiye'de 2008-2012 döneminde istihdamın belirleyicileri ve istihdam ile asgari ücret arasındaki ilişkileri incelemişlerdir. Çalışmalarında 16 sektöre ilişkin verilerden oluşan panel regresyon modelleri kullanmışlardır. Asgari ücretin istihdamı olumsuz yönde etkilediği şeklindeki iktisat yazınındaki yaygın inancın aksine asgari ücret ile istihdam arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Galan ve Puente (2015) yaptıkları çalışmada 2004-2010 yılları arasında İspanyada asgari ücrette önemli ölçüde artış olduğunda bireysel olarak işsiz kalma olasılığını araştırmışlardır. Yaşlı insanlarda işini kaybetme olasılığının gençlere göre daha fazla olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

III. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

A. Ana Kütle ve Örneklem

Araştırmanın ana kütleli Çorum şehir merkezinde faaliyet gösteren mikro işletmeler ile küçük, orta ve büyük ölçekli imalat işletmelerinden oluşmaktadır. Ana kütlede yer alan mikro işletmeler daha çok esnaf olarak bilinen işletmeler olup, Çorum Esnaf ve Sanatkarlar Odasına (ÇESOB) kayıtlıdır. Küçük ve Orta ölçekli işletmeler (KOBİ) ile büyük ölçekli işletmeler ise, Çorum Ticaret ve Sanayi Odasına (ÇTSO) kayıtlıdır. Bu nedenle örneklem çerçevesi bu kurumların veri tabanlarına kayıtlı olan ve aktif olarak faaliyet gösteren işletmelerden oluşmaktadır. ÇESOB kayıtlarına göre, 14.023 mikro ölçekli işletme, ÇTSO kayıtlarına göre ise yaklaşık 600 KOBİ ve büyük ölçekli işletme bulunmaktadır. Bu durumda toplam ana kütledeki birim sayısı 14.623 olarak tespit edilmiştir. Cohen vd., (2007) tarafından hazırlanan belirli büyüklükteki bir evrenden %95 güven düzeyinde seçilmesi gereken örnek büyüklüklerini gösteren tablo yardımıyla örnek büyüklüğünün 377 olduğu tespit edilmiştir. Bir ay süren veri toplama süreci sonunda kullanılabilir düzeyde 207 anket formuna ulaşılmıştır. Bu durumda geri dönüş oranı yaklaşık olarak % 55 düzeyinde gerçekleşmiştir. Sosyal bilimlerde yapılan araştırmalarda % 20 geri dönüş oranının yeterli olduğu ifade edilmektedir (Malhotra ve Grover, 1998:841; Forza, 2002:155).

Araştırma örneklemini belirlendikten sonra ana kütlede örneklem dahil edilecek araştırma birimlerinin seçiminde olasılıksız örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Araştırma birimlerini işletmeler oluşturduğundan işletme yöneticilerinin veya işverenlerinin araştırmaya katılmaya çeşitli nedenlerden dolayı isteksiz olabileceği göz önünde bulundurularak bu yöntemle başvurulmuştur. Ayrıca örnekleme seçilecek elemanların belirlenmesinde, maliyet ve zaman kısıtı nedeniyle, çok miktarda veriye hızlı ve ucuz yoldan ulaşma imkânı sağladığı için tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerinden olan, kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır (Nakip, 2003:55). Bu nedenle hiçbir biçimde sonuçlara ilişkin bir genelleme yapılmamıştır.

B. Veri Toplama Yöntemi ve Aracı

Bu araştırmada veri toplama yöntemi olarak göz atım tekniği veri toplama aracı olarak ise anket kullanılmıştır. Anket formunun hazırlanması aşamasında bir grup yönetici ile pilot görüşme yapılmıştır. Ayrıca asgari ücret ile ilgili literatür incelenmiş ve asgari ücretin etkilediği olası makroekonomik değişkenler araştırılmıştır. Buradan elde edilen veriler ışığında anket formuna nihai hali verilmiştir. Anket formu iki bölümden ve altı sorudan oluşmaktadır. İlk bölümde firmaların temel özelliklerini belirleyen, ikinci bölümde ise asgari

ücret artış oranı ve asgari ücretin etkilediği düşünülen faktörlerin sorulduğu sorular yer almaktadır. Sahadan elde edilen veriler SPSS yazılımıyla analiz edilmiştir. Verilerin çözümlenmesinde betimleyici istatistikler yanında çok değişkenli uyum (multiple correspondence) analizi uygulanmıştır.

IV. ANALİZ VE BULGULAR

Araştırmanın bu aşamasında sahadan elde edilen verilerin analizine ilk olarak araştırma örneklemindeki birimlerin (İşletmelerin) temel karakteristiklerinin dağılımını gösteren betimleyici istatistiklere yer verilmiştir. Ankete katılanların işletmedeki unvanları, işletmenin faaliyet süresi, faaliyette bulunduğu sektör ve çalışan sayılarına göre işletme büyüklüğü tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1: Örnekleme Tanıtıcı İstatistikler

Değişkenler	Kategoriler	Frekans	Yüzde	Değişkenler	Kategoriler	Frekans	Yüzde
Unvan	İşveren	101	48,8	Sektör	Metal/Makine	145	70,0
	Genel Müdür	58	28,0		Gıda	17	8,2
	İnsan Kaynakları Sorumlusu	6	2,9		Tekstil/Giyim	10	4,8
	Muhasebe Müdürü	22	10,6		Taş/Toprak	8	3,9
	Diğer	20	9,7		Mobilya	18	8,7
						Diğer	9
Faaliyet Yılı	10 yıldan az	89	43,0		İşletme Büyüklüğü (Çalışan sayısına göre)	Mikro işletme (1-9)	91
	10-19 yıl	63	30,4	Küçük işletme (10-49)		92	44,4
	20-29 yıl	33	15,9	Orta işletme (50-249)		20	9,7
	30-39 yıl	13	6,3	Büyük işletme (250≥)		4	1,9
	39 yıldan fazla	9	4,3				

Örnekleme tanıtıcı istatistiklerin yer aldığı tablo 1 incelendiğinde katılımcıların; %48'i işveren, %28'i genel müdür, %10,6'sı muhasebe müdürü, %2,9'u insan kaynakları sorumlusu, %9,7'si diğer birimlerde çalışan sorumlulardır. Anketi cevaplayanların işverenler olması arzulanmış ve bu dağılım incelendiğinde cevaplayıcıların yarıya yakınının işveren olduğu görülmektedir. Diğer taraftan konuyla ilgileri olması nedeniyle genel müdür, insan kaynakları sorumlusu ve muhasebe müdürü gibi pozisyonlarda görev yapanlar da cevaplayıcılar arasında yer almaktadır. Katılımcı firmaların sektörel dağılımları ise %70'i metal/makine, %8,7'si mobilya, %8,2'si gıda, %4,8'i tekstil/ giyim, %3,9'u taş/toprak, %4,3'ü ise diğer sektörlerde faaliyet gösteren işletmelerdir. İşletmelerin %43'ü 10 yıldan az, %30,4'ü 10-19 yıl, %15,9'u 20-29 yıl, %6,3'ü 30-39 yıl, %4,3'ü 39 yıldan fazla faaliyet göstermektedir. Çalışan sayılarına göre işletmelerin %44,4'ü küçük ölçekli, %44'ü mikro, %9,7'si orta büyüklükte, %1,9'u büyük işletme sınıfındadır.

A. Uyum Analizi Sonuçları

Çalışmanın bu aşamasında çok değişkenli uyum analizi yapılarak, değişkenler arasındaki ilişkiler uyum haritası üzerinde gösterilmiş ve yorumlanmıştır. Uyum analizi değişkenler arası ilişkileri iki boyutlu bir uzayda uyum haritaları ile gösteren bir teknik olup ki kare ilişki ölçüsünü kullanan bir tekniktir. Uyum analizinde, işletmelerin faaliyette buldukları “sektörler”, “büyüklükleri”, “asgari ücretteki artış oranı” ve “asgari ücret artışlarının etkilediği düşünülen ve literatürde incelenmiş “makroekonomik faktörler” olmak üzere dört değişken kullanılmıştır. Tablo 2'de değişkenler arası ilişkilerin boyutlar tarafından açıklanan varyans miktarları ve değişkenler arası korelasyonlar verilmiştir.

Tablo 2. Varyans – Kovaryans Tablosu

Değişkenler	Sektör	Büyüklik	Artış Oranı	Makroekonomik Faktörler
Sektör	1,000			
Büyüklik	,672	1,000		
Artış Oranı	,190	,264	1,000	

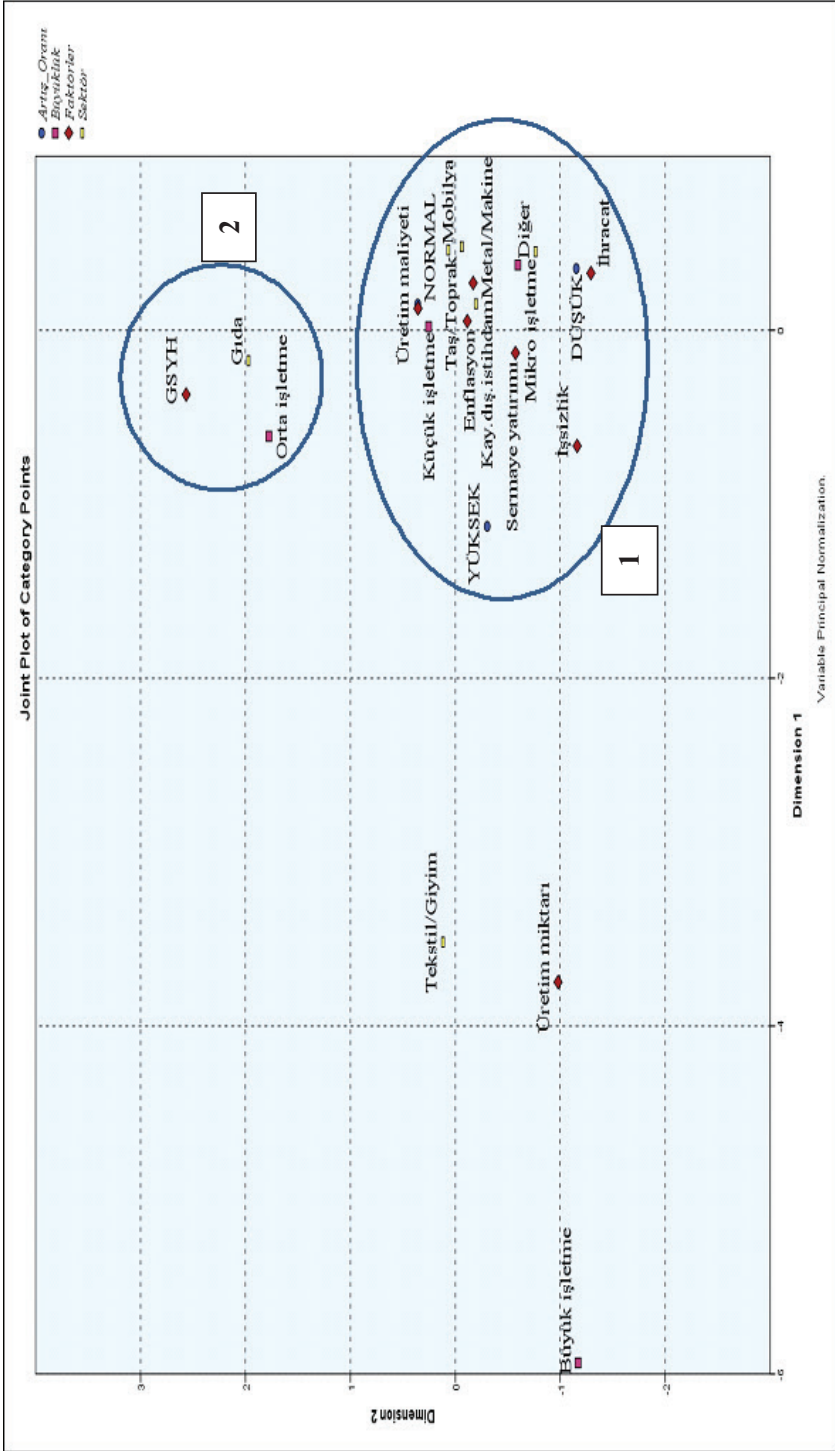
Makroekonomik Faktörler	,279	,427	,179	1,000
Boyutlar tarafından açıklanan varyans miktarı (%)				
Boyut 1	51,681			
Boyut 2	40,061			
Ortalama	45,871			
Toplam	91,742			

Tablo 2’de yer alan korelasyon katsayıları değişkenlerin dönüştürülmüş değerleri arasında hesaplanmıştır. Araştırmanın ana değişkenleri “*asgari ücrette yapılan artış miktarı*” ve bu artışın etkilediği düşünülen “*ekonomik faktörlerdir*”. Bu değişkenler arasında düşük de olsa bir korelasyon olduğu görülmektedir. “*Artış oranı*” değişkeninin en fazla ilişkili olduğu değişken ise “*işletme büyüklüğüdür*”. Aynı şekilde “*ekonomik faktörler*” değişkeni de “*işletme büyüklüğü*” değişkeni ile orta düzeyde bir korelasyona sahiptir.

Tüm bu değişkenler arası ilişkilerin %91,742’si iki boyut tarafından açıklanmaktadır ve bu açıklama yüzdesi oldukça yüksek düzeydedir. Boyutların açıkladığı ortalama varyans miktarı ise yaklaşık %50’dir. Bu noktada seçilen araştırma değişkenlerinin modele yüksek düzeyde katkı yaptığı ve uygun değişkenler olduğu söylenebilir.

Değişkenlerin kategorileri arasındaki ilişkiler ise uyum haritasında gösterilmiş ve uyum haritası Grafik 1’de verilmiştir.

Grafik 1: Uyum Haritası

Uyum haritasında değişkenlerin kategorileri birer nokta ile gösterilmiştir. Her bir değişken kategorisi için X ve Y koordinatları hesaplanmakta ve koordinat düzlemine yerleştirilmektedir. Haritada yer alan noktalar değişkenlerin kategorilerini göstermekte ve aralarındaki ilişkiler bu noktaların birbirlerine olan yakınlık veya uzaklıklarına göre değerlendirilmektedir. Yakın mesafelerde konumlanmış kategoriler arasında diğerlerine göre yüksek, uzak mesafelerde konumlanmış kategoriler arasında ise düşük ilişki olduğu söylenebilir.

Harita üzerinde yakın biçimde konumlanmış ve çember içine alınmış iki noktalar kümesi görülmektedir. 1 no'lu kümede mikro ve küçük ölçekli işletmelerin yer aldığı ve çoğunlukla bu işletmelerin ise taş/toprak sanayinde, metal/makine sanayinde ve mobilya sanayinde faaliyet gösteren emek yoğun işletmeler olduğu görülmektedir. Asgari ücretteki artış oranı değişkeninin tüm kategorilerinin bu çember içinde yer almış olması söz konusu işletmelerin bu konuda farklı görüşlerinin olduğunu göstermektedir. Asgari ücret artışlarının etkilediği ekonomik faktörler açısından değerlendirildiğinde ise **“üretim maliyeti, enflasyon, kayıt dışı istihdam, işsizlik, sermaye yatırımları ve ihracat”** gibi ekonomik olaylar ön plana çıkmaktadır. 2 no'lu kümede ise orta ölçekli gıda işletmelerinin yer aldığı ve bu işletmelerin asgari ücretteki artış düzeyi ile ilgilenmedikleri daha çok asgari ücretteki herhangi bir artışın gayri safi yurt içi hasılayı etkileyeceğini düşündükleri söylenebilir. Haritada çember içine alınmamış büyük ölçekli işletmelerin ise tüm bu görüşlerden farklı bir görüşe sahip oldukları görülmektedir. Giyim/tekstil sektöründe faaliyet gösteren büyük ölçekli işletmelerin asgari ücret artışlarının daha çok üretim miktarı üzerinde bir etkiye sahip olacağını düşündükleri söylenebilir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

İşverenlerin algılarına göre asgari ücrette yapılan artışlar ile makroekonomik faktörler arasındaki ilişkilerin sektörler ve işletme büyüklükleri açısından değerlendirildiği bu çalışmada, ekonomi literatüründe yapılan diğer çalışmalarda ortaya çıkan benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Literatürde asgari ücrette meydana gelen artışların makroekonomik bazı olayları kısa ve orta vadede etkilediklerine dair sonuçlar bulunmaktadır. Bu çalışmadaki bulgular özellikle mikro ve küçük ölçekli emek yoğun (mobilya sanayi, taş ve toprağa dayalı sanayi, metal ve makine sanayi) işletmelerin asgari ücrette yapılan artışlara daha duyarlı olduğunu göstermekte ve üretim maliyetlerini, kayıt dışı istihdamı, işsizliği, enflasyonu ve yatırımları olumsuz yönde etkileyeceği düşüncesinin hakim olduğu yönünde kanıtlar sunmaktadır. Diğer taraftan bu çalışma bulgularının orta ve büyük ölçekli işletmelerin ölçek ekonomilerinden yararlanma olanağına sahip olmaları nedeniyle üretim maliyetlerinde bir artış olmayacağı ve işçi çıkarma eğilimine girmedikleri için işsizlik yaratmayacağı ve bu nedenle de kayıt dışı istihdama yol açmayacağı yönünde kanıtlar sunduğu düşünülmektedir. Orta ölçekli işletmeler gayri safi yurt içi hasılanın büyük ölçekli işletmeler ise üretim miktarının etkileneceğini düşünmektedirler. Gayri safi yurtiçi hasıla bir ekonomide belirli bir dönemde üretilen mal ve hizmet miktarını göstermektedir ve üretim miktarı ile ilişkilidir. Bu sonuçlar da benzerlik göstermektedir.

Asgari ücretteki artışların üretim maliyetlerini arttırdığı bilinen bir gerçek olmasına ve somut olarak hesaplanabilmesine karşın ücret artışlarının tamamı işverene yansımamakta ve bir kısmı devlet tarafından karşılanmaktadır. Ayrıca mikro ve küçük ölçekli işletmeleri kayıt dışı

istihdama ittiği, işsizlik, enflasyon, sermaye yatırımları, ihracat, ekonomik büyüme vb faktörler üzerinde açıkça bir değişim yarattığı yönünde çok güçlü deliller bulunmamaktadır. Makroekonomik bir olayın ortaya çıkışının birçok nedeni olabilir ve diğer makroekonomik olaylarla birlikte ele alınarak incelenir. Ekonomi çevrelerinin ve ilgili bazı kuruluşların bu konularda yaptıkları açıklamaların ya da doğru bilinen bazı yanlış bilgilerin karar verici durumunda olan işverenlerin algılarını ve alacakları kararları olumsuz yönde etkileyebileceği olasılığı olduğu unutulmamalıdır.

Bu çalışmada da ekonomi literatüründe asgari ücretten etkilendiği iddia edilen on faktör ele alınmıştır. Daha sonraki çalışmalarda örneklemin büyüklüğü artırılarak ve homojenliği sağlanarak işveren algıları ekonomik verilerle karşılaştırılabilir.

KAYNAKÇA

- ANTONIS A., Thomas M., (2007). Minimum wages, inequality and unemployment. *Economics Letters* S. 92, ss. 170-176.
- BAĞDADIOĞLU, E. (1999). İşçiler Açısından Ücret, Ankara: Türk-İş Eğitim Yayınları.
- BROWN, C., Gilroy, C., Kohen, A. (1983). Time-Series Evidence of The Effect of the Minimum Wage on Youth Employment and Unemployment. *The Journal of Human Resources*. S. 18, ss. 3-31.
- CARD, D (1992) Do Minimum Wages Reduce Employment? A Case Study of California, 1987- 89, *Industrial and Labor Relations Review*, S. 46/1, ss. 38-54.
- COHEN, L., Manion, L., Morrison, K. (2007). *Research Methods in Education*. Taylor & Francis Group.
- ÇALGAN, A.T. (2007). Türkiye’de İstihdam Üzerindeki Mali Yükler ve İstihdama Etkileri. Yeterlilik Tezi, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Türkiye İş Kurumu.
- DAĞLIOĞLU, S., Bakır, M.A. (2012). Türkiye’de Asgari Ücretin İstihdam Üzerindeki Etkisinin Sektörel Panel Regresyon Modelleri İle İncelenmesi. *Sosyal Güvenç Dergisi*. S. 8, ss. 35-68.
- DEMİR, S. Yıldız, M. Benli, D. (2009). Kayıt Dışı İstihdam. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, S. 2, ss. 10-12.
- ESER, B., Terzi, H. (2010), Türkiye’de Asgari Ücret: Sorunlar Öneriler, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 22, Sayı 1, s. 129-143.
- FANTİ, L., Gori, L. (2009). On Economic Growth and Minimum Wages. *J Econ*. S. 103, ss. 59-82.
- FORZA, C. (2002). Survey Research in Operations Management: A Process Based Perspectives. *International Journal of Operations and Production Management*, S. 22/2, ss. 152-194.
- GALAN, S., Puente, S. (2015). Minimum Wages: Do They Really Hurt Young People? *BE J. Econ Anal Policy*. S. 15, ss. 299-328.
- GARRISON, R. H., Noreen, E. W. (1997). *Managerial Accounting*. McGraw-Hill Irwin.
- GAVREL, F., Lebon, I., Rebiere, L., (2010). Wages, Selectivity, and Vacancies: Evaluating the Short-Term and Long-Term Impact of the Minimum Wage on Unemployment. *Economic Modelling*, S. 27, ss.1274-1281.
- GÜVEN, A., Mollavelioğlu, Ş., Dalğıç, B. (2009). Asgari Ücret İstihdam Artırır mı ? (1969- 2008) Türkiye Örneği. *Anadolu Uluslararası İktisat Kongresi*, Econ Anadolu, Eskişehir.
- GÜVEN, A., Mollavelioğlu, Ş. ve Dalğıç, B., (2011). Asgari Ücret İstihdamı Arttırır mı? 1969-2008 Türkiye Örneği. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, S. 38, ss. 147-166.
- KORKMAZ, A. (2001). Türkiye’de Asgari Ücretin Mali Yönü. *Cumhuriyet Üniversitesi İİBF Dergisi*, S. 2/1, ss. 275-285.

- KORKMAZ, A. (2003). Çağdaş Gelişmeler Açısından Asgari Ücret, Ankara: Kamu-İş Sendikası Yayınları.
- KORKMAZ, A., Çoban, O. (2006). Emek Piyasasında Asgari Ücret, İşsizlik ve Enflasyon Arasındaki İlişkilerin Ekonometrik Bir Analizi: Türkiye Örneği (1969-2006). Maliye Dergisi, S. 151, ss. 16-22.
- MALHOTRA, M.K., Varun, G. (1998). An Assessment of Survey Research in POM: From Constructs to Theory. Journal of Operations Management, S. 16, ss. 407-425.
- MANNING, A., Machin, S., (1997). Minimum Wages and Economic Outcomes In Europe. European Economic Review, S. 41/3, ss. 733-742.
- Montenegro, L.M., Licht, D.J., Wang, J., Silvestre, D. W., NÍCOLSON, S. C., Wernovsky, G., ... & Spray, T. L. (2004). Preoperative cerebral blood flow is diminished in neonates with severe congenital heart defects. The Journal of Thoracic and Cardiovascular Surgery, S. 128/6, ss. 841-849.
- NAKİP, M. (2003). Pazarlama Araştırmaları Teknikler ve (SPSS Destekli) Uygulamalar. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- PEDACE, R., Rohn, S. (2011). The Impact of Minimum Wages on Unemployment Duration: Estimating the Effects Using the Displaced Worker Survey. Industrial Relations, S. 50, ss. 57-75.
- SABÍA, J.J. (2009). The Effects of Minimum Wage Increases on Retail Employment and Hours: New Evidence from Monthly CPS Data. J Labor Res. S. 30, ss. 75-97.
- SOLAK, L. (2012). İşsizlik Sorunu, Türkiye'de İşsizlikle Asgari Ücret, Sanayi İstihdam Oranı ve Yolsuzluk Arasındaki İlişkinin Analizi. Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- SURYAHADÍ, A., Widyanti, W., Perwira, D., Sumarto, S. (2003). Minimum Wage Policy and Its Impact on Employment in the Urban Formal Sector. Bulletin of Indonesian Economic Studies, S. 39/1, ss. 29-50.
- ZAIM, S. (1997). Çalışma Ekonomisi. İstanbul: Filiz Kitabevi

4+4+4 EĞİTİM SİSTEMİNİN AİLE VE SOSYAL POLİTİKALAR BAKANLIĞINA YANSIMALARI¹

Davut ELMACI²

Atıf/©: Elmacı, Davut (2017). 4+4+4 Eğitim Sisteminin Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığına Yansımaları, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 10, Sayı 1, Haziran 2017, ss. 279-292

Özet: Kamuoyunda 4+4+4 olarak bilinen 12 yıllık zorunlu eğitim düzenlemesi, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığını da etkilemiştir. 12 yıllık zorunlu eğitimle birlikte Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğüne bağlı koruma altındaki çocuklara hizmet veren sosyal hizmet kuruluşlarının yapılanmalarında değişiklikler olmuştur. Koruma altındaki çocuklara hizmet veren bu kuruluşlarda yapılanma daha önce 0-6 yaş, 7-12 yaş ve 13-18 yaş şeklindeyken 12 yıllık zorunlu eğitimle birlikte bu yaş sınırları 4+4+4 eğitim sistemine uygun olacak şekilde düzenlenmeye çalışılmıştır. Bunun dışında çocukların kuruluşlardan ayrılışı, şartlı eğitim yardımı programının uygulanması ve personelin sorumlulukları gibi konularda da Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı yeni eğitim sisteminden etkilenmiştir.

Anahtar Kelimeler: 4+4+4 Eğitim Sistemi, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Koruma Altındaki Çocuklar

---

Makale Geliş Tarihi: 04. 04. 2017/ Makale Kabul Tarihi: 21.06.2017

¹ Bu makale, 4-6 Eylül 2014 tarihlerinde Kocaeli'nde düzenlenen 23. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayında sözlü olarak sunulan aynı başlıklı bildirinin geliştirilmiş halidir.

² Yrd. Doç. Dr., Amasya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, e-posta: davut.elmaci@amasya.edu.tr

Reflection Of The 4+4+4 Education System to Ministry of Family And Social Policies

Citation/©: Elmaci, Davut (2017). Reflection of the 4+4+4 Education System to Ministry Of Family And Social Policies, Hitit University Journal of Social Sciences Institute, Year 10, Issue 1, June 2017, pp. 279-292

Abstract: 12-year compulsory education arrangement known as 4+4+4 in public also affected Ministry of Family and Social Policies. With 12 year compulsory education, there have been changes in the structuring of social service organizations which affiliate to Ministry of Family and Social Policies and provide services to children in care. In these organizations which provide services to children in care, organizational structuring was 0-6 years old, 7-12 years old, and 13-18 years old before, with 12 years compulsory education these age limit tried to be appropriate to 4+4+4 education system. Apart from these, on issues such as leaving from care, implementing of conditional cash transfer on education and responsibilities of staff, Ministry of Family and Social Policies had been affected by new education system.

Keywords: 4+4+4 Education System, Ministry of Family and Social Policies, Children in Care.

I. GİRİŞ

Kamuoyunda 4+4+4 olarak bilinen ve zorunlu eğitimi 12 yıla çıkararak düzenleme ile eğitim sistemimizde büyük değişiklikler yapılmıştır. İlköğretime başlama yaşının erkene alınması, ders çizelgesi ve öğretim programlarının değişimi, ilköğretimin ilkökul ve ortaokul şeklinde ayrılması, imam hatip ortaokullarının yeniden açılması, ortaöğretimin zorunlu eğitim kapsamına alınması bu kapsamda yapılan önemli değişikliklerdir. Bu düzenlemelerle birlikte öğrenciler artık 12 yıllık zorunlu eğitim süresini tamamladıklarında diploma alabileceklerdir. Bu değişikliklerin olumlu ya da olumsuz olduğu konusunda ise toplumda bir birliktelik bulunmamakta, yapılan düzenlemelerin artı ve eksileri tartışılmaya devam edilmektedir (Milli Eğitim Bakanlığı, 2012; Eğitim-İş, 2012; Çelik, Boz, Gümüş ve Taştan, Tarihsiz; Eğitim Reformu Girişimi, Tarihsiz). Tartışmalar devam etmekle birlikte eğitim sistemimizdeki bu önemli değişiklik Milli Eğitim Bakanlığı dışındaki kurumları da etkilemiştir. Örneğin, Hastane İlköğretim Okulları kapatılarak zorunlu öğrenim çağında olup sağlık kuruluşlarında yatarak tedavi gören öğrencilerin hastaneler bünyesinde açılacak olan Hastane Sınıfında

öğrenimlerini sürdürmeleri konusunda yeni bir düzenleme yapılmıştır (Milli Eğitim Bakanlığı, 16/08/2012 tarihli ve 3284 sayılı yazı).

Yeni eğitim sisteminden etkilenen kurumlardan birisi de Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (ASPB)'dir. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, sosyal devlet olmanın bir gereği olarak kurulmuştur ve tüm risk grubu insanların yaşamlarını organize ederek ve korunmaya ihtiyacı olan kesimleri sahiplenerek hizmetlerini sunmaya çalışan en büyük ve en önemli bakanlıklardan birisidir. Daha önceden sadece korunmaya ve yardıma ihtiyaç duyan insanlara hizmet vermek ön plandayken, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının kurulmasıyla birlikte tüm risk grubundaki insanlar ele alınarak bunların üretken ve sağlıklı bir birey olarak yeniden toplumsal hayata katılmalarını sağlamak daha önemli hale gelmiştir (ASPB, 2012).

II. AİLE VE SOSYAL POLİTİKALAR BAKANLIĞININ GÖREVLERİ

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (ASPB), 03.06.2011 tarihli ve 633 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile kurulmuştur. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının kurulmasıyla birlikte Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu, Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü ve Primsiz Ödemeler Genel Müdürlüğü'nün faaliyetleri sonlandırılmış ve bu kurumlarca yapılan faaliyetler Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığına devredilmiştir (ASPB, 2012).

ASPB'nin kuruluş, görev, yetki ve sorumluluklarını düzenleyen 08.06.2011 tarihli ve 27958 sayılı Resmî Gazetede yayınlanan 633 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamede (KHK) Bakanlığın görevleri belirtilmiştir. Buna göre sosyal hizmetler ve yardımlara ilişkin ulusal düzeyde politikaların ve stratejilerin geliştirilmesi, uygulanması, izlenmesi, bu politika ve stratejilerin yeni hizmet ihtiyaçlarına göre güncellenerek geliştirilmesi Bakanlığın öncelikli görevleri arasındadır. ASPB'nin 633 sayılı KHK'da belirtilen görevleri aşağıdaki gibi açıklanabilir:

ASPB'nin önemli görevlerinden birisi sosyal ve kültürel dokudaki aşınmalara karşı aile yapısının ve değerlerinin korunarak gelecek nesillere sağlıklı biçimde aktarılmasının sağlanmasıdır. Bunun için Bakanlığın ulusal politika ve stratejilerin belirlenmesini koordine etmesi, aile bütünlüğünün korunması ve aile refahının artırılmasına yönelik sosyal hizmet ve yardım faaliyetlerini yürütmesi, bu alanda ilgili kamu kurum ve kuruluşları ile gönüllü kuruluşlar

arasında işbirliği ve koordinasyonu sağlaması gerekmektedir. Diğer yandan Bakanlığın aile bütünlüğünün korunması, parçalanmış ailelerin korunmaya, yardıma ve bakıma ihtiyacı olan fertleriyle çocuklarına her türlü maddi, manevi ve sosyal desteğin sağlaması için gerekli planlamaları yapması gereklidir.

ASPB'nin sunduğu temel hizmetlerden birisi de kadına yönelik hizmetlerdir. Kadına karşı ayrımcılığın önlenmesi, kadının insan haklarının korunması ve geliştirilmesi, kadınların toplumsal hayatın tüm alanlarında hak, fırsat ve olanaklardan eşit biçimde yararlanmalarının sağlanması gerekmektedir. Engelli ve yaşlılara yönelik hizmetler de ASPB'nin önemli hizmetleri arasındadır. Engellilerin ve yaşlıların her türlü engel, ihmal ve dışlanmaya karşı ayrımcılığa uğramadan toplumsal hayata etkin bir şekilde katılımlarının sağlanması önemlidir.

Daha önce İçişleri Bakanlığı bünyesinde yerine getirilen şehit yakınları ve gazilere yönelik hizmetler 633 sayılı KHK ile ASPB'ye devredilmiştir. Şehitlerimizin hatıralarının yaşatılması, şehit yakınları ile gazilerin her türlü mağduriyetten ve mahrumiyetten korunması Bakanlığın görevleri arasındadır. Toplumun sosyal yardım ve korumaya ihtiyaç duyan kesimlerine yönelik yardım faaliyetlerinin düzenli ve etkin biçimde yürütmesi de Bakanlığın görevleri arasındadır. ASPB'nin en önemli hizmet alanının çocuklara yönelik hizmetler olduğu söylenebilir. Çocukların her türlü ihmal ve istismardan korunması ve sağlıklı gelişimlerinin güvence altına alınması Bakanlığın en önemli görevlerindedir. ASPB'nin temel politikaları çocuğun öncelikle aile içerisinde desteklenmesini hedeflemektedir. Bunun için ailenin eğitim, danışmanlık ve sosyal yardımlarla güçlendirilmesi önemli görülmektedir. Bakanlığın korunmaya, bakıma ve yardıma ihtiyacı olan çocuk, kadın, engelli ve yaşlıları tespit etmesi, bunların korunması, bakımı, yetiştirilmesi ve rehabilitasyonlarını sağlamak üzere gerekli hizmetleri yürütmesi, bu hizmetler için gündüzlü ve yatılı sosyal hizmet kuruluşlarını kurması ve işletmesi gerekmektedir.

Diğer yandan kamu kurum ve kuruluşları, gönüllü kuruluşlar ve gerçek ve tüzel kişiler tarafından yürütülen sosyal hizmetlere ve yardımlara ilişkin ilke, usul ve standartların belirlenmesi, bu alanda faaliyet gösteren kurum ve kuruluşların taşınması zorunlu olan nitelikleri ve bunlara rehberlik edecek programların geliştirilmesi de Bakanlık görevleri arasındadır. Bunun dışında kamu kurum ve kuruluşları, gönüllü kuruluşlar ile gerçek ve tüzel kişiler

tarafından yürütülen sosyal hizmet ve yardım faaliyetlerinin, belirlenen ilke, usûl ve standartlar çerçevesinde denetiminin yapılması gerekmektedir.

ASPB'nin aynı zamanda sosyal hizmet ve yardım faaliyetleriyle bunlardan yararlananlara ilişkin bilgileri merkezi bir sistemde oluşturulacak veri tabanı aracılığıyla işlemesi, kontrol etmesi, izlemesi ve geliştirilecek politika, strateji ve önlemler bağlamında değerlendirmesi de gerekmektedir. Sosyal hizmetler ve yardımlar alanındaki uluslararası gelişmelerin ve faaliyetleri izlenmesi, bunlara katkı vermek ve yürütülecek çalışmalarda yararlanmak üzere değerlendirilmesi bu alanda taraf olunan uluslararası sözleşme ve anlaşmaların ulusal düzeyde uygulanmasının sağlanması de Bakanlık görevleri arasındadır.

Görüldüğü gibi, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının çocuk, engelli, kadın, yaşlı gibi çok geniş gruplara yönelik hizmetleri bulunmakta ve aynı zamanda Bakanlıktan bu gruplara yönelik hizmetlere ilişkin politikalar geliştirilmesi beklenmektedir. Bu kapsamda Bakanlığın ulusal politika ve stratejilerin belirlenmesini koordine etmesi, dezavantajlı ve ihtiyaç sahibi gruplara yönelik sosyal hizmet ve yardım faaliyetlerini yürütmesi, bu alanda ilgili kamu kurum ve kuruluşları ile gönüllü kuruluşlar arasında işbirliği ve koordinasyonu sağlaması beklenmektedir.

Çocuklara yönelik hizmetler ASPB'nin en önemli hizmet gruplarından birisidir. Çocuklara yönelik hizmetleri dolayısıyla Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının Milli Eğitim Bakanlığıyla yakın bir ilişki içinde olması kaçınılmaz bir durumdur. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığında çocuklara yönelik hizmetlerden esas sorumlu birim Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğüdür. Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğünün görevleri 633 sayılı KHK'de şu şekilde belirtilmiştir:

- a) Bakanlığın çocuklara yönelik koruyucu, önleyici, eğitici, geliştirici, rehberlik ve rehabilite edici sosyal hizmet faaliyetlerinin yürütülmesi ve koordine edilmesi,
- b) Çocuklara yönelik sosyal hizmetler konusunda politika ve stratejiler belirlenmesine ilişkin çalışmaların koordine edilmesi, belirlenen politika ve stratejilerin uygulanması, uygulamaların izlenmesi ve değerlendirilmesi,
- c) Kamu kurum ve kuruluşları, gönüllü kuruluşlar ile gerçek ve tüzel kişilerce çocuklara yönelik yürütülen sosyal hizmetlere ilişkin ilke, usûl ve standartların belirlenmesi ve bunlara uyulmasının sağlanması,

- ç) Çocukların her türlü ihmal ve istismardan korunması ve sağlıklı gelişimi için gerekli önleyici ve koruyucu mekanizmaların oluşturulması ve uygulamaya konulması,
- d) Geçici ya da sürekli olarak aile ortamından mahrum kalan veya yüksek yararı ailesinin yanında bulunmamayı gerektiren çocuklara özel bakım ve koruma hizmeti sunulması,
- e) Özel surette korunması gereken çocuklara yönelik hizmetlerin, habersiz denetimleri de kapsayacak şekilde yerinde denetlenmesi, tespit edilen aksaklıklara ve yetersizliklere karşı gerekli önlemlerin alınması,
- f) Özel surette korunması gereken çocuklara en nitelikli hizmetin verilebilmesini amacıyla fiziki altyapı, nitelikli personel yetiştirilmesi ve istihdamı gibi hususlarda gerekli önlemlerin alınması,
- g) Özel surette korunması gereken çocukların ilgili mevzuat uyarınca işe yerleştirilmesi işlemlerinde koordinasyonun sağlanması,
- ğ) Özel surette korunması gereken çocuklara yönelik hizmetler konusunda kamu kurum ve kuruluşlarıyla gönüllü kuruluşlar arasında işbirliği ve koordinasyonun sağlanması, bu alandaki gönüllü girişimleri teşvik edici mekanizmaların geliştirilmesi ve uygulanması,
- h) Özel surette korunması gereken çocuklar sorununda toplumsal duyarlılığı ve dayanışmayı güçlendirici faaliyet, proje ve kampanyalar düzenlenmesi,
- ı) Evlat edindirme ve koruyucu aile hizmetlerinin koordine edilmesi,
- ii) 5395 sayılı Çocuk Koruma Kanununda belirlenen tedbirlerin yürütülmesi ve koordinasyonunun sağlanması,

Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğünün görevleri incelendiğinde çocuklara yönelik koruyucu ve önleyici hizmetler ile korunması gereken çocukların bakım ve yetiştirilmelerinin bu Genel Müdürlüğün temel görevleri arasında olduğu görülmektedir. Çocukların yaşamlarının önemli bir bölümünün okullarda geçmesi, 5395 sayılı Çocuk Koruma Kanununda çocukların korunmasıyla ilgili gerek Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığına gerekse Milli Eğitim Bakanlığına görevler verilmesi, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı tarafından bakım ve yetiştirilmeleri sağlanan koruma altındaki çocukların Milli Eğitim Bakanlığına yönelik okullarda öğrenim görmeleri gibi nedenlerle Milli Eğitim Bakanlığında meydana gelen bir değişikliğin Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığını da etkilemesi olağan bir durumdur.

III. YENİ EĞİTİM SİSTEMİNİN AİLE VE SOSYAL POLİTİKALAR BAKANLIĞINA ETKİLERİ

4+4+4 eğitim sistemi, Milli Eğitim Bakanlığında meydana gelen ve Aile ve Sosyal politikalar Bakanlığını da etkileyen önemli bir düzenlemedir. Yeni eğitim sistemiyle birlikte Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığında meydana gelen bu değişikliklerin esas olarak çocuk koruma kuruluşlarının yapılandırılması, çocukların kuruluşlardan ayrılışı, şartlı eğitim yardımı programı ve personelin sorumlulukları olmak üzere dört başlık altında toplanması mümkündür. 4+4+4 eğitim sisteminin Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığına yansımalarının bir sonucu olan bu değişiklikler aşağıda açıklanmaktadır.

A. Çocuk Koruma Kuruluşlarının Yapılandırılması

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, korunma ihtiyacı olan ve koruma altına alınan çocuklara çocuk koruma kuruluşları aracılığıyla yatılı sosyal hizmetler sunmaktadır. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığında korunma altındaki çocuklara yönelik başlıca yatılı sosyal hizmet kuruluşları; Çocuk Yuvaları, Yetiştirme Yurtları, Sevgi Evleri, Çocuk Evleri, Koruma Bakım ve Rehabilitasyon Merkezleri, Bakım ve Sosyal Rehabilitasyon Merkezleridir. ASPB Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğünün 2014 yılı Mayıs ayı verilerine göre bu kuruluşlarda 12.665 çocuğa hizmet verilmektedir. Koruyucu aile yanında bakılan çocuk sayısı da 3.656'dır (Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2014).

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğünün 24/08/2012 tarihli 1233 sayılı ve 28/082012 tarihli 2581 sayılı yazıları ile Bakanlığa bağlı kuruluşların 6287 sayılı kanunda yer alan düzenlemeye paralel yapılandırılması talimatı verilmiştir. Daha önce çocuk koruma kuruluşlarında yapılanma 0-6 yaş çocuk yuvaları, 7-12 yaş çocuk yuvaları ve 13-18 yaş yetiştirme yurtları şeklindeyken yeni eğitim sistemiyle birlikte bu yaş grupları değişmiştir. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının 28.08.2012 tarih ve 2581 sayılı "12 Yıllık Zorunlu Eğitim Kapsamında Kuruluşların Yapılandırılması" konulu yazılarında çocukların yaş, cinsiyet, eğitim ve gelişimsel özellikleri dikkate alınarak; 0-6 yaş kuruluşların 0-5 yaş şeklinde, 7-12 yaş kuruluşların 6-9 yaş ve 10-13 yaş şeklinde, 13-18 yaş mevcut kuruluşların ise 14-15 yaş ve 16-18 yaş şeklinde yapılandırılması istenmiştir. Diğer yandan, 10-13 yaş erkek çocukların müstakil bir kuruluşa

yerleştirilmesi ve buna göre kuruluş planlamasının yapılması gerektiği belirtilmiştir.

0-6 yaş grubunda olup, sağlık raporuna istinaden ilkokula başlaması uygun görülmeyen çocuklar ise mevcut kuruluşlarında kalmaya devam edecek, ilkokula başlatılanların öncelikle çocuk evlerine yerleştirilmesi, bunun mümkün olmaması halinde ise durumlarına uygun bir kuruluşa nakilleri yapılacaktır. 0-12 yaş ve 12 yaş üzeri çocuklara yönelik hizmet veren kuruluşlar; çocukların gelişimlerine ve yeni eğitim öğretim sistemine (4+4+4) uygun olarak yapılandırılacak, yerleşim planı buna göre oluşturulacak, ihtiyaç halinde çocukların uygun kuruluşlara nakillerinin yapılacak ve 12 yaş ve üzeri çocukların çocuk evlerine yerleştirilmesine öncelik verilecektir (ASPB, 28.08.2012 tarih ve 2581 sayılı yazı).

Çocuk koruma kuruluşlarında bu düzenlemeler yapılırken aynı zamanda çocukların okulöncesi, ilkokul, ortaokul ve liseye kayıtlarıyla ilgili iş ve işlemlerin gerçekleştirilmesi, bu çerçevede kaydı yapılmayan çocuk bırakılmaması, 60-66 ay aralığında bulunan çocukların yaş ve gelişim özellikleri ilkokula başlamak için uygun bulunanların ilkokula kayıt işlemlerinin gerçekleştirilmesi, 60-66 ay ve üzeri çocuklardan, bedenen ve zihnen okula hazır olmadığı sağlık kurumlarından verilen raporla tespit edilenlerin okul öncesi eğitime devamlarının sağlanması konularında da gerekli hassasiyetin gösterilmesi istenmiştir (ASPB, 28.08.2012 tarih ve 2581 sayılı yazı).

B. Çocukların Kuruluşlardan Ayrılışı

Koruma altındaki çocukların ilgili mahkemelerce verilen korunma kararları normal olarak çocuk 18 yaşına geldiğinde sona ermektedir. Ancak bu karar, korunma kararına neden olan şartların ortadan kalkması halinde kurum yetkililerinin önerisi üzerine mahkemece çocuk reşit olmadan önce kaldırılabileceği gibi reşit olduktan sonra da çocuğun rızası alınmak şartıyla korunma kararının devamı hususunda karar verilebilir. 18 yaşını tamamlamış olan korunmaya ihtiyacı olan çocuklardan ortaöğrenime devam edenlerin 20 yaşına kadar, yükseköğrenime devam edenlerin ise 25 yaşına kadar korunma kararları uzatılabilir. Öğrenime devam etmeyen 18 yaşını doldurmuş çocukların bir iş veya meslek sahibi edilerek kendi kendilerine yeterli olabilmelerinin sağlanması amacıyla 20 yaşına kadar korunma kararları uzatılabilir (2828 Sayılı Kanun, Madde 24).

4+4+4 eğitim sistemiyle zorunlu eğitim 12 yıla çıktığından çocukların öğrenim süreleri de uzamıştır. Böyle olunca da koruma altındaki çocukların büyük çoğunluğu normal olarak 18 yaşından önce zorunlu eğitimi tamamlayamamış olmaktadır. Bunun sonucu olarak da çocuğun lise öğrenimini bitirinceye kadar ya korunma kararının uzatılması amacıyla ilgili mahkemeden korunma kararının uzatılması için karar alınması gerekmekte ya da çocuk lise öğrenimini korunma kararı kaldırıldıktan sonra kurum dışında kendisi tamamlamaktadır. Çocuk koruma kuruluşları genellikle çocuklar 18 yaşına geldiğinde korunma kararlarının kaldırılması eğiliminde olmaktadır. Ancak kuruluştaki uyum sorunu yaşamayan ve eğitiminde başarılı olan çocuklar ile kuruluştan ayrıldıklarında çok güç durumda kalacakları düşünülen çocukların korunma kararlarının uzatılmasının daha tercih edilen bir durum olduğu söylenebilir.

Diğer yandan koruma altındaki çocuklar reşit olup korunma kararı kaldırılarak kurumdan ayrıldıklarında kendilerinin kamu kurum ve kuruluşlarında istihdam edilebilmeleri için bir Form-A belgesinin düzenlenmesi gereklidir. Kamu kurum ve kuruluşları tarafından hangi statüde olursa olsun serbest kadro ve pozisyonları toplamının binde birinin, koruma altında yetişen çocuklar için ayrılması gerekmekte ve her yıl belirtilen oranda koruma altında yetişen gencin kamu kurum ve kuruluşlarında istihdam edilmesi sağlanmaktadır (2828 Sayılı Kanun, Ek madde / 1a). İşte Form-A belgesi, koruma altında yetişen gençlerin bu haktan yararlanabilmeleri için kurumca doldurulması gerekli bir belgedir. Daha önceleri Form-A belgesi ilkökul mezunu da olsa reşit olduğunda her çocuk için doldurulabiliyorken, yeni düzenlemeyle zorunlu eğitim 12 yıla çıktığından, lise öğrenimini tamamlayamayanlar için artık Form-A Belgesi düzenlenemeyecektir. Böylece koruma altında yetişen gençlerin kamuda işe girebilmeleri için 12 yıllık zorunlu eğitimi tamamlamaları gerekecektir. Bu durumda çocuk 18 yaşına gelmiş ve korunma kararı kaldırılmış ancak lise öğrenimini tamamlayamamış ise kurumdan ayrıldıktan sonra lise öğrenimini tamamladığında kurumla iletişime geçecek ve kendisi için Form-A Belgesi düzenlenmesini isteyecektir.

C. Şartlı Eğitim Yardımı Programı

Şartlı Eğitim Yardımı Programı, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü ile Milli Eğitim Bakanlığı koordinasyonunda yürütülen bir programdır. Şartlı Eğitim Yardımı, maddi imkânsızlıklar

nedeniyle çocuklarını okula gönderemeyen ailelere, çocuklarının okula devam etmeleri şartıyla yapılmaktadır. Ödemeler doğrudan anneler adına açılan hesaplara yapılmaktadır. Kız çocuklarına erkek çocuklarına göre daha fazla yardım yapılmaktadır. 2014 yılında yapılan ödemelere bakıldığında, ilköğretime devam eden erkek öğrenci için aylık 35 TL, ilköğretime devam eden kız öğrenci için aylık 40 TL, ortaöğretime devam eden erkek öğrenci için aylık 50 TL, ortaöğretime devam eden kız öğrenci için aylık 60 TL eğitim yardımı ödenmektedir

(<http://www.sosyalyardimlar.gov.tr/tr/html/11832/Egitim+Yardimlari>).

4+4+4 eğitim sistemiyle birlikte şartlı eğitim yardımı programının yeni eğitim sisteminin tanıtılmasının ve yaygınlaştırılmasının bir aracı olarak da kullanılmaya başlandığı söylenebilir. Çünkü Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının “12 Yıllık Zorunlu Eğitime Yönelik Uygulamalar ve Şartlı Eğitim Yardımı” konulu 2012/23 sayılı Genelgesinde, şartlı eğitim yardımından yararlanacak ailelerin tespit edilmesi aşamasında bu ailelere yeni eğitim sisteminin yararlarının anlatılması, şartlı eğitim yardımından yararlanan ailelere diğer maddi yardımlardan da öncelikli olarak verilmesi gerektiği belirtilmiştir. Diğer yandan çocukların okula devam etmelerini teşvik etmek amacıyla Milli Eğitim Müdürlükleriyle işbirliği halinde şartlı eğitim programının ülke genelinde tanıtımına yönelik yazılı ve görsel faaliyetlerin artırılması da istenmiştir. Şartlı eğitim yardımına yönelik sorunların çözümü ve soruların cevaplandırılması amacıyla kurum görevlileri okulları ziyaret edecek ve öğretmen, öğrenci, veli ve okul yönetimi ile görüşmeler yapacaktır (ASPB, 2012/23 Sayılı Genelge). Böylelikle maddi imkânsızlıklar içerisinde olan ailelerin zorunlu eğitim süresi sonuna kadar çocuklarını okula göndermeleri teşvik edilmiş olacaktır.

D. Personelin Sorumlulukları

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı tarafından 2012/23 sayılı Genelge ile yeni eğitim sistemiyle ilgili olarak personelin ayrıca şu hususlarda gerekli dikkat ve özeni göstermesi istenmiştir:

a) Sosyal inceleme yapmak üzere görevlendirilen personel tarafından gerçekleştirilecek hane ziyaretlerinde, 4+4+4 uygulaması ile okula başlayacak olan 66 aylık çocuklar da dikkate alınacak, okula gitme çağında bulunan başta kız çocukları olmak üzere tüm çocukların tespiti yapılacak, okula gitmesi gereken ancak herhangi bir nedenle okula gönderilmeyen bir çocuk tespit edildiğinde bu durum Milli Eğitim Müdürlüklerine bildirilecektir.

- b) Okul öncesi eğitim çağında bulunan çocukların okul öncesi eğitime devam etmeleri teşvik edilecektir.
- c) Sosyo-psikolojik ve sosyo-ekonomik desteğe ihtiyacı oldukları tespit edilenlere söz konusu desteklerin verilmesi sağlanacak ve durumları sürekli izlenecektir. Şartlı eğitim yardımından yararlanan ailelerin diğer maddi yardımlardan da öncelikli olarak yararlanmaları sağlanacaktır.
- d) Yeni eğitim sisteminin faydaları ve çocukların iyi yetişmesi ve gelişmesi açısından yararları anne ve babalara anlatılacak ve bu noktada ailelerde bilinç oluşturulması sağlanacaktır.
- e) Yapılacak bu çalışmalarla söz konusu tüm çocukların eğitim sistemine katılmaları desteklenecek ve bu çocuklar ilgi, istek ve yetenekleri doğrultusunda yönlendirilecektir.
- f) Çocukların okula devam etmelerinin teşvik edilmesi amacıyla Milli Eğitim Müdürlükleri ile irtibat halinde olunacak ve ülke genelinde Şartlı Eğitim Yardım Programının tanıtımına yönelik yazılı ve görsel faaliyetler artırılacaktır.

Diğer yandan ilgili kurum personeli, yaş ve gelişim özelliklerine göre koruma altındaki çocukların okula kayıtlarının yapılmasını ve bu konudaki iş ve işlemlerin takibini sağlayacaktır. Ayrıca koruma altındaki çocuklar da yeni eğitim sistemi hakkında bilgilendirilecek ve bu çocukların eğitim öğretim dönemine hazırlıklı girmeleri sağlanacaktır. Yeni eğitim sistemiyle birlikte ilköğretim sonunda diploma verilmeyeceğinden, 12 yıllık zorunlu eğitim sonunda ortaöğretim diploması alabilmeleri için çocukların tamamının ortaöğretim kurumlarına kayıtlarının yapılması gerekecektir (ASPB, 24/08/2012 tarih ve 1233 sayılı yazı).

IV. SONUÇ VE TARTIŞMA

4+4+4 eğitim sistemi Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığında da yeni düzenlemelere neden olmuştur. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı tarafından 2012/23 Sayılı Genelge, 24.08.2012 tarihli ve 1233 sayılı yazı ile 28.08.2012 tarihli ve 2581 sayılı yazılarla yeni eğitim sistemine yönelik yapılacak uygulamalar belirtilmiştir. Özellikle çocukların yaş gruplarına ayrılması ve reşit olan çocukların koruma altından ayrılmaları uygulamalarının bu bireylerin yaşamlarını önemli ölçüde etkilediği söylenebilir. Bu uygulamalardan sonra 18 yaş üstü çocukların izlenmesiyle ilgili sorunlar olduğu görülmüş ve bu gençlerin izlenmesi ve topluma kazandırılması yönünden bakanlık ayrıca talimatlar vermiştir.

4+4+4 eğitim sistemiyle birlikte ASPB kuruluşlarında çocukların yaş gruplarının yeniden belirlenmesinin olumlu bir gelişme olduğu söylenebilir. 0-6 yaş kuruluşların 0-5 yaş şeklinde, 7-12 yaş kuruluşların 6-9 yaş ve 10-13 yaş şeklinde, 13-18 yaş kuruluşların ise 14-15 yaş ve 16-18 yaş şeklinde yapılandırılması ile birbirine daha yakın yaş gruplarının bir arada olması ve böylelikle yaş farkı fazla olan çocukların birbirlerine olumsuz davranışta bulunmalarının engellenmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak uygulamada bu şekilde bir yapılanmanın yeterince sağlandığını söylemek zordur. Bu şekilde yapılanmayı karşılayacak yeterli sayıda bina ya da kuruluş bulunmadığından çocukların daha çok çocuk evlerine yerleşmeleri sağlanarak benzer yaş gruplarının bir arada olması sağlanmaya çalışılmıştır. Burada önemli olan bir nokta da, 10-13, 14-15 ve 16-18 yaş grupları bir arada olacak şekilde müstakil kuruluş yapılanması pek mümkün olmadığından, önceden ilköğretim beşinci sınıfı bitirip yetiştirme yurduna gelen bir çocuk 18 yaşa kadar büyük yaş grubu çocuklarla bir arada kalırken yeni durumda ilköğretim dördüncü sınıfı bitiren bir çocuğun büyük yaş grubundaki çocuklarla bir arada kalması gibi bir durum ortaya çıkmıştır. Çocuk evleri ve koruyucu aile sayısındaki artışlarla farklı yaş grubu çocukların bir arada kalması engellenmeye çalışılmaktadır.

4+4+4 eğitim sistemiyle birlikte zorunlu eğitimin 12 yıla çıkması, koruma altındaki çocukların kuruluşlardan ayrılışını da etkilemiştir. Daha önce ilköğretimi tamamlayınca kamu kurum ve kuruluşlarında işe yerleşebilmek için gerekli Form-A Belgesi doldurulabiliyorken, yeni eğitim sisteminden sonra lise öğrenimini tamamlayan çocuklara Form-A Belgesi düzenlenmeye başlamıştır. Ancak Bakanlık yaptığı son düzenlemelerle ilköğretim ve ilköğretim mezunu olanlara tekrar Form-A Belgesi düzenlemeye başlamıştır. Ancak ilköğretim ve ilköğretim/ortaokul mezunu olanlar kamuda yardımcı hizmetler sınıfında (hizmetli) istihdam edilebilmektedir. Koruma altından ayrılan gençlerin kamuda memur ve üstü hizmetlerde istihdam edilebilmeleri için bir şekilde 12 yıllık zorunlu eğitimi tamamlamaları önemlidir.

Normal olarak çocukların koruma kararları 18 yaşına geldiklerinde kaldırıldığından, lise öğrenimini tamamlayamadan kurumdan ayrılanların öğrenimlerini tamamlayabilmeleri ve işe yerleşebilmeleri için ayrıca desteklenmeleri ve kendilerine rehberlik edilmesi gerekmektedir. Reşit olup kurumdan ayrıldıktan sonra ailesi veya herhangi bir yakını yanına dönmeyen ya da dönmeyen gençlerin örgün eğitimle liseyi bitirmeleri daha zor olabilir. Bu durumda bu gençlerin açık lise öğrenimiyle zorunlu eğitimi

tamamlayabilmeleri için ayrıca desteklenmeleri gereklidir. Zorunlu eğitimi tamamladıktan sonra kendilerine tanınan istihdam hakkında yararlanabilmeleri içinse bu gençlerin kurumla irtibatlarını sürdürmeleri konusunda gerekli işbirliği ve iletişim sağlanmalıdır. Şartlı eğitim yardımı programını etkin bir şekilde kullanarak tüm çocukların zorunlu eğitime devam etmelerini desteklemeyi amaçlayan ASPB'nin, koruma altındaki çocukların zorunlu eğitimlerini tamamlayabilmeleri için de bazı tedbirler alması gereklidir. Bu konuda öncelikle çocuklar 18 yaşında reşit olduğunda kuruluştan ayrılmaları idarelerin kanaatine bırakılmadan bu çocukların koruma kararları 20 yaşına kadar uzatılmalıdır.

Her ne kadar ASPB ilgili genelge ve yazılarla kurum personeline yeni eğitim sistemi konusunda ailelerde bilinç oluşturulması, yeni eğitim sisteminin tanıtılması ve çocukların uygun okullara yönlendirilmesi gibi görevler vermiş olsa da öncelikle kurum personelinin bu konuda bilgilendirilmesi ve İl Millî Eğitim Müdürlükleriyle yeterli düzeyde işbirliği yapılması gereklidir.

KAYNAKÇA

- AİLE VE SOSYAL POLİTİKALAR BAKANLIĞI. (ASPB). (2012). 2013-2017 Stratejik Planı. Ankara: ASPB Yayını.
- AİLE VE SOSYAL POLİTİKALAR BAKANLIĞI. 12 Yıllık Zorunlu Eğitime Yönelik Uygulamalar ve Şartlı Eğitim Yardımı Konulu 2012/23 Sayılı Genelge.
- AİLE VE SOSYAL POLİTİKALAR BAKANLIĞININ TEŞKİLAT VE GÖREVLERİ HAKKINDA 633 SAYILI KANUN HÜKMÜNDE KARARNAME. 08.06.2011 tarihli ve 27958 sayılı Resmi Gazete.
- SOSYAL HİZMETLER KANUNU. 27.05.1983 tarihli ve 18059 sayılı Resmi Gazete.
- AİLE VE SOSYAL POLİTİKALAR BAKANLIĞI. 12 Yıllık Zorunlu Eğitime Yönelik Uygulamalar konulu 24.08.2012 tarihli ve 1233 sayılı yazı.
- AİLE VE SOSYAL POLİTİKALAR BAKANLIĞI. 12 Yıllık Zorunlu Eğitim Kapsamında Kuruluşların Yapılandırılması konulu 28.08.2012 tarihli ve 2581 sayılı yazı.
- ÇELİK, Z., BOZ, N., GÜMÜŞ, S. VE TAŞTAN, F. (Tarihsiz). *4+4+4 Eğitim Reformunu İzleme Raporu*. Ankara: Eğitim- Bir-Sen Yayını.
- ÇOCUK HİZMETLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ. (2014). Mayıs 2014 İstatistikleri. Web: <http://www.cocukhizmetleri.gov.tr/upload/Node/10542/files/Mayis.pdf> (14.09.2014)
- EĞİTİM-İŞ. (2012). *2012-2013 Eğitim-Öğretim Yılı 4+4+4 Zorunlu Eğitim Yasasıyla Başlıyor*. Ankara: Eğitim-İş.
- EĞİTİM REFORMU GİRİŞİMİ. (Tarihsiz). *4+4+4'e Geçiş: Eylül 2012 Bilgi ve Politika Notları*. İstanbul: Eğitim Reformu Girişimi.
- MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI. (2012). *12 Yıl Zorunlu Eğitim Sorular Cevaplar*. Ankara: MEB.
- MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI. Özel Eğitim Hizmetleri konulu 16/08/2012 tarihli ve 3284 sayılı yazı.
- Web: <http://www.sosyalyardimlar.gov.tr/tr/html/11832/Egitim+Yardimlari> (14.09.2014).

OYLUM HÖYÜK'TE DAGAN KÜLTÜ?

H. Kübra ENSERT¹

Atıf/©: Ensert, H. Kübra (2017). *Oylum Höyük'te Dagan Kültü?*, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 10, Sayı 1, Haziran 2017, ss. 293-304

Özet: (OY10 Env. 065 Kazı Env. No.lu) krem renkli bir taş (kireçtaşı?) silindir mühür (Res.1, Çiz. 1), Oylum Höyük'te 2010 kazı sezonunda L22 Açması ÖBY 102'den açığa çıkmıştır. Mührün yüksekliği 1.9 cm., çapı 1 cm ve delik çapı 0.3 cm.dir. Bu mühür Suriyeli-Anadolulu Linear-Kursiv grubuna aittir. Bu grup mühürlerin daha erken Suriyeli mühürlerle ilişkili olduğu düşünülmektedir. Söz konusu silindir mühürler bir bölgede/atölyede üretilmiş gibi görünmektedir. Kuzeyde Anadolu'dan güneyde Filistin'e, batıda Kıbrıs'a kadar geniş bir bölgeye yayılmıştır. Bu silindir mühürlerin ana konusu, belirli fiziksel ve giysi tarzları olan ve bir elini kaldırmış, semboller, çeşitli hayvanlar, bitkiler, altarla münavebeli olarak düzenlenmiş olan figürlerdir. Sahnenin alt ve üst kenarını düz bir hat belirler. Oylum mühründe ve diğerlerindeki başak tasvirleri Batı Sami'nin hububat tanrısı Dagan ile ilgili olabilir. Oylum Höyük silindir mührü, M. Ö. 19. Yüzyılın ikinci yarısı ile 18. Yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilebilir.

Anahtar Kelimeler: Oylum Höyük, Silindir Mühür, Suriyeli-Anadolulu Linear-Kursiv Grup, Dagan.

Dagan's Cult At Oylum Höyük?

Citation/©: *Ensert, H. Kübra (2017). Dagan's cult at Oylum Höyük?, Hitit University Journal of Social Sciences Institute, Year 10, Issue 1, June 2017, pp. 293-304*

Abstract: *A beige colored cylinder seal (OY10 Inv. 065) (limestone?) was uncovered in ÖBY 102#1 in Trench L22 at Oylum Höyük in 2010 excavation season (Fig. 1). Its length is 1.9 cm and its diameter is 1 cm. The diameter of the perforation is 0.3 cm. This seal belongs to Syro-Anatolian linear-cursiv group. This group of seals are considered to be related to the early Syrian seals. These seals are likely to be produced in a certain region or a workshop. This type of seals are widely distributed from Anatolia in the North to Palestine in the South and to Cyprus in the West. The main subjects depicted on those cylinder seals are figures with a raised arm and certain physical and clothing features alternated with symbols, various animals, plants, altars, winged creatures and serpents. The scenes are framed at the top and the bottom. The corn depictions on the Oylum Höyük cylinder seal and the others should be related with West Semitic corn god, Dagan. Oylum Höyük cylinder seal may be dated into the second half of the 19. - 18. Century BC.*

Keywords: *Oylum Höyük, Cylinder Seal, Syro-Anatolian Linear-Cursiv Group, Dagan.*

I. GİRİŞ

Anadolu'dan güneyde Filistin'e (Parker, 1948: 31, Pl. XXI, No. 136)² ve batıda Kıbrıs'a (Kenna, 1971: 33, Pl. XXIX, No. 107.98.10-20.2)³ kadar oldukça geniş bir bölgede ortaya çıkan ve M. Ö. 20. ila 17. yüzyıllara tarihlendirilen küçük bir grup silindir mühür ve az sayıdaki silindir mühür baskısı (Meijer, 1989: Fig. 6; Özgüç ve Özgüç, 1953: Lev. LXV, 730) çok farklı isimlerle tanınmaktadır.

Bu makalenin konusunu oluşturan aynı gruba ait (OY10 Env. 065 Kazı Env. No.lu) bir silindir mühür (Res. 1, Çiz.1), Kilis İli sınırları içindeki Oylum Höyük'ten 2010 yılı kazı çalışmalarında açığa çıkmıştır.

---

² Beth Shan'dan ele geçmiştir.

³ Klavdia'daki Tunç Çağı Mezarlarından açığa çıkarılmıştır.

Nimet Özgüç (1968: 12) bu silindir mühür grubunu “Şematik Eski Assur Üslubu” olarak tanımlamıştır. Briggs Buchanan (1969: 761; 1981: 409 no. 1166-1167) Suriye ve Filistin’den gelen örnekler olduğu için “Levanti” olarak isimlendirmiş ve sonradan bu mühürleri “Suriye Taşrası” grubuna dahil etmiştir. Sedat Alp (1994: 122-124) Konya-Karahöyük’ten yedi örnekle sayıca çok ele geçtiği için “Anadolu” olarak; Stefania Mazzoni (1975; 1979; 1986) Tell Mardik buluntuları ile birlikte çok ayrıntılı olarak ele alarak “Suriyeli-Anadolulu Linear-Kursiv”; Edith Porada (1976-1980) bu mühürleri Kültepe-Karum üsluplarından ziyade Jarre Montet Paleo-Suriyeli mühürlerle ilişkili bulmuş ve “Şematik Eski Suriye” olarak isimlendirmiştir. Süleyman Özkan (1991: dn. 264) Nimet Özgüç’ün sonradan söz konusu mühürlerin “Eski Assur Üslubu” olmadığını belirttiğinden söz etmektedir. Armağan Erkanal (1993: 91-92) söz konusu mühürleri kendi içinde kapalı ve çok problemliler olarak nitelendirerek bu mühürleri çalışmasına dahil etmemiştir. Gülsün Umurtak ise (2007: 176) “Anadolu-Suriye Şematik Biçemi” olarak isimlendirmiştir.

Stefania Mazzoni (1998: 516)’nin “Suriyeli-Anadolulu Linear-Kursiv” olarak isimlendirdiği grubun özgünlüğü figürlerin belirli fiziksel ve giyim tarzının olmasıdır. Sonradan Mazzoni (1998: 516-517)’nin söz konusu mühürlerin Edith Porada’ya göre Paleo-Suriyeli stille ve D. Parayre’ye göre de M. Ö. III. Bin Proto-Suriyeli mühürlerle ilişkili olduğu konusundaki görüşlerine katıldığı anlaşılmaktadır. Yani linear-kursiv grubun M. Ö. III. Binin ikinci yarısında aynı bölgede var olan bir mühür grubunun devamı olduğunu düşünmektedir.

Mühürlerin konusunu bir kolunu ibadet eder tarzda kaldırmış figürlerle münavebeli olarak yerleştirilmiş semboller, çeşitli hayvanlar, bitkiler, altarlar, çeşitli alemler, kanatlı yaratıklar, yılan ve sfenksler oluşturur (Mazzoni, 1998: 516).

Silindir mühür sahnesinin üst ve alt kenarlarını birer hat belirler. Mühürlerin yükseklikleri 2.5 cm ile 1.45 cm, çapları 1.3 cm ile 0.7 cm arasında değişmekle birlikte çoğu yaklaşık 2 cm yükseklikte ve 1 cm çapındadır. Delik çapları da 2 cm ile 4 cm arasında değişmektedir. Serpantinden, steatitden, hematitden, farklı renklerde kireçtaşlarından, kilden, siyah taştan, kahverengi taştan ve yeşil taş gibi çok farklı malzemelerden üretilmişlerdir.

II. OYLUM HÖYÜK SİLİNDİR MÜHRÜ

Oylum Höyük (OY10 Env. 065 Kazı Env. No.lu) silindir mührü (Res. 1 ve Çiz.1)⁴, L22 Açması ÖBY 102'den açığa çıkmıştır. Koyu krem renkli bir taştan oyulmuş mührün yüksekliği 1.9 cm. çapı 1 cm ve delik çapı 0.3 cm.dir.

Mühür sahnesini alttan ve üstten düz bir hat sınırlar. Sahnede hepsi yaklaşık aynı boyda olan sol başta dikdörtgen bir şekil, onun önünde yüzleri sola doğru bakan ayakta duran iki erkek figürü ve onların arasında üst kısmında altı çıkıntısı olan uzun saplı bir nesne durur.

Sol baştaki dikdörtgen şekil, iki uzun dikey hat arasında üst kısımda beş sıra yatay, alt kısımda üç sıra dikey çizgiden oluşur. İki insan figürünün ellerini bu dikdörtgen şekle doğru selamlar tarzda kaldırmış olması bu şeklin kutsallığına işaret edebilir. Bu şekil bir mabed olabilir. Yale Babylonian Collection'da (Buchanan, 1981: 409, Fig. 1167) iki dikey hat arasında yatay on bir çizgiden oluşan benzer bir tasvir, merdivenli bir motif ya da çit (Mazzoni, 1998: 516) olarak tanımlanmıştır. Bu sahnede de benzer bir erkek figürü elini yüzü hizasında kaldırmış ibadet eder tarzda bu merdivenli motif veya çit önünde ayakta durmaktadır.

Figürlerin kolları ve bacakları sopa görünümündedir. Sağ kolları dirsekten bükülmüştür. Yüz hizasındaki elleri başparmak ve diğerleri ile ibadet jestini hatırlatmaktadır. Alishar Höyük (Von der Osten, 1932: 44, Fig. 34, No. 3362) (Çiz. 17) ve başparmağın yüze doğru olduğu Konya Karahöyük (Alp, 1994: 124, Lev. 14:31) mühürlerinde benzer eller görülür (Çiz. 8). S. Mazzoni (1975: 26, Tav. 1)'nin "mızrak ucu" olarak tanımladığı üçgen biçimli ellerin (Çiz. 2,4, 5 ve 16), bir mühür üzerinde "V" ve "açık parmaklar" ile birlikte tasvir edildiği için bunun mızrak ucu veya kısa bir silah olabileceği konusunda şüpheler oluşturduğu fikrindedir.

Mızrak ucu olarak tanımlanan üçgen el şekli Konya-Karahöyük (Alp, 1994: Lev. 12: 26, 13: 28-29 ve 14:30) (Çiz. 2) , Kültepe (Özgüç, 1968: Lev. XXVII:4, Lev. XXVIII: 2) (Çiz. 5), Açıncı Höyük (Woolley 1955: 264 Pl. LXIV: 76) (Çiz. 14) ve Tell Mardik (Mazzoni, 1975: Tav. 1 No. TM.67.F. 142 ve

---

⁴ Mührün çizimini yapan arkeolog İrem Görmüş'e teşekkür ederim.

TM.70.E.542) silindir mühürlerinde görülür. Dominique Collon (1982: 42, No. 10-12 AT/37/96, AT/49/9 ve AT/39/72) bu el şeklini üçgen bir el veya bir araya gelmiş parmaklar grubu olarak nitelendirmiştir. Gülsün Umurtak (2007:177) dua eder veya saygı jestindeki ellerin mızrak tutmuş olabilecekleri yorumunda bulunmaktadır.

“V” şeklindeki el, dik uzatılmış başparmak ile bitişik dört parmağın şematize edilmiş şekli olabilir. Bu el şekli de Konya-Karahöyük (Alp, 1994: 124, Lev. 14: 32), Aççana Höyük (Woolley, 1955: 261, Pl. LX: 3) (Çiz. 11), Yale Babylonian Collection (Buchanan 1981: 409, No. 1166) ve Tell Sukas (Riis, 1960: 128 Fig. 19) (Çiz. 6) silindir mühürlerinde vardır.

Açık eller ise Kültepe (Özgüç, 1958: 10, Res. 8; 1968: 12, 31, Lev. XXVII: 3) (Çiz. 12), Achemhöyük (Öztan, 1995: Lev. 16b, Çiz. 1) (Çiz. 15), Beth Shan (Parker, 1948: 31, Pl. XXI, No. 136), Klavdia (Kenna, 1971: 33, Pl. XXIX, No. 107.98.10-20.2) (Çiz. 13) silindir mühürleri üzerinde görülür.

Başlar yarım küre şeklindedir ve arkadaki figürün yüzünün iki paralel çizgiyle biçimlendirilmiş olduğu görülebilmektedir (Res. 1, Çiz. 1). Hafif yuvarlak sol omuz sol kolla birlikte hafif bir yay çizmektedir.

Üzerlerinde paralel vev çizgilerle taralı hemen hemen ayak bileklerine kadar uzanan tek bacağına açıkta bırakan yırtmaçlı bir giysi bulunur (Çiz. 1-7, 11, 14, 16-17). Bu tip giysi bu grup için karakteristiktir. Konya Karahöyük Env. No. 62/4 (Alp, 1994: 124 Lev. 14: 31) (Çiz. 8), Alişar Höyük No. 1535 (Von der Osten, 1932: 43-44, Fig. 34 No. 1535; Von der Osten, 1937: 209, Fig. 246: 1535) (Çiz. 9) ve Tell Mardik (Mazzoni, 1975: TM.70.E.505, Tav. 1) silindir mühürlerindeki figürlerin giysilerinde yırtmaç yoktur. Bu grupta ele alınan diğer bütün silindir mühürlerdeki figürler tek bacaklarını açıkta bırakan yırtmaçlı giysi içindedir.

Üst tarafında altı çıkıntısı olan uzun saplı nesne bir bitkiye benzemektedir. Bitki, bu mühür grubunda en çok tasvir edilen motiftir. Saplı ve sapsız olarak başlıca iki tipi vardır.

Saplı bitkiler (Çiz. 1), Konya-Karahöyük (Alp, 1994: 123, Lev. 12: 26, 27 ve 30) (Çiz. 2-4), Alişar Höyük (Von der Osten, 1937: 209-210, Fig. 246, No. 1535 (Çiz. 9), Kültepe (Özgüç 1968: 12, 31, Lev. XXVII: 4) (Çiz. 5), Tell Sukas (Riis, 1960: 128, Fig. 19) (Çiz. 6) silindir mühürlerinde ve Tell Hammam et Turkman (Meijer, 1989: 2, Fig. 6) silindir mühür baskısı üzerinde görülür.

Sapsız olanların ise iki alt tipi bulunur: Bunlardan biri iç içe oturmuş “V” şekillerinden oluşur. Diğeri de aynı motifin iki yanını çizgili olan şeklidir.

İç içe oturmuş “V” şeklindeki tek örnek Konya-Karahöyük Env. No. 62/4 (Alp, 1994: 124, Lev. 14: 31) mührü üzerindedir (Çiz. 8).

Aynı tipin iki yanını çizgili olanları ise Konya-Karahöyük Env. No 62/54 (Alp, 1994: 124, Lev. 14: 32) (Çiz. 7), Acemhöyük (Öztan, 1995: 287-288, Lev. 16b, Çiz. 1) (Çiz. 15), Açıcana Höyük AT/37/96 ve AT/49/9 (Woolley, 1955: 265 Pl. LXV 107; 261; Pl. LX 3; Collon, 1982: 42, No. 10-11) (Çiz. 10 ve 11), Tell Mardik TM.85.G.137 (Mazzoni, 1998: Fig. 3) ve Byblos (Dunand, 1958: 829, Pl. CXCIII, No. 16351) mühürlerinde yer alır.

Sedat Alp (1994: 124, Lev. 14: 31 ve 32), Konya-Karahöyük mühürlerindeki saplı bitkileri soru işareti ile başak olarak nitelendirmektedir. Bitkileri hububat tanrısı ile ilişkilendirerek belki Boğazköy metinlerinde geçen hububat tanrısı ^DHalki'yi temsil edebileceğini belirtir (Alp, 1994: 123). Nimet Özgüç (1968: 12, Lev. XXVII: 4) ise saplı bitkiyi, üst kısımlardaki çıkıntılar nedeniyle iki veya üç dişli alem olarak nitelendirir. Saplı ve sapsız bitkiler hububat bitkilerinden birini temsil edebilir.

III. TANRI DAGAN

Batı Sami'nin hububat tanrısı, Dagan'dır. İbranice ve Ugarit Dilinde “dagan” kelimesi hububat için kullanılır ve bu tanrıya Mezopotamya dahil tüm Önyasya'da tapınılmıştır (Black ve Green, 1992:56). Dagan kültü M. Ö. 3. Binde Suriye'deki Mari'den, Tell Mardik-Ebla'dan, bin yıl sonra da Ugarit'ten bilinir ve bazı dönemlerde Filistinliler'in en önemli tanrısı olmuştur, tanrıça Şala tanrı Dagan'ın eşidir ve bir görüşe göre sanattaki çıplak kadının tanrıça Şala'yı temsil ettiği düşünülmektedir (Black ve Green, 1992: 56). Başka bir geleneğe göre de bu tanrının eşi İşhara'dır (Black ve Green, 1992: 144). Açıcana Höyük'ten ele geçen iki silindir mühür üzerindeki (Woolley, 1955: 261 ve 264, Pl. LX: 3 ve Pl. LXIV: 76) çıplak tanrıçaların da söz konusu tanrıçayı temsil etmiş olabileceği söylenebilir.

Hububat ve çıplak tanrıçaların olduğu bu grup içindeki bir düzineden fazla silindir mührün konusu tanrı Dagan ve eşi tanrıça Şala'ya ibadet olabilir. Bu mühürlerde genellikle ellerini ibadet jestinde kaldırmış sayıları bir ila üç arasında değişen insan figürü münavebeli olarak hububat ve çıplak tanrıça yanında yılan, altar, dört ayaklı bir yaratık, kanatlı hayvan vb. gibi sembollerle gösterilmiştir. Her mührde hububat motifinin kompozisyon

içindeki yerinin değiştirilmesi ve yılan ya da başka bir motifin eklenmesiyle sahnenin farklılaştırılması söz konusu mühürlerin ayrı ayrı tasarlandığını göstermektedir.

Tematik ve stilistik açıdan birbirlerine çok benzeyen bu silindir mühürler, Stefania Mazzoni (1975: 23) ve Aliye Öztan (1995: 288)'nın düşündükleri gibi aynı bölgenin/atölyenin ürünü gibi görünmektedir. Bunlar seri olarak üretilip farklı coğrafyalara ticaret yoluyla dağılmış olmalıdır.

Biri Kıbrıs Klavdia'dan (Kenna, 1971: 33, Pl. XXIX, No. 107.98.10-20.2) (Çiz. 13) diğeri Anadolu Kültepe'den (Özgüç, 1958: 10, Res. 8; 1968: 12, 31, Lev. XXVII: 3) (Çiz. 12) ele geçmiş iki mühür birbirinin hemen hemen aynıdır. Zamanımızdan dört bin yıl öncesinde Kültepe ve Klavdia, o günün koşullarında ulaşım bakımından birbirlerinden oldukça uzak iki yöreydi. İki farklı yere gideceği için benzer kompozisyonlu mühürden iki tane üretilmiş olabileceği akla mantıklı gelmektedir.

IV. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Mazzoni (1975: 42) bu grubu M. Ö. 20. ve 19. Yüzyıllara tarihlendirmektedir. Orta Tunç Çağı II konteksinden gelen bir (TM.70.B.618) mührün bu grubun geç bir örneği olduğunu belirterek M. Ö. 17. Yüzyılın ortasına veya sonuna ait olduğunu düşünmektedir (Mazzoni, 1986: 172, Pl. 31). Boehmer (1989: 43), Mazzoni'nin bu tarihlendirmesine dayanarak Konya-Karahöyük mühürlerini M. Ö. 17. Yüzyıla yerleştirmek istemektedir. Aliye Öztan (1985: 288), söz konusu mühürlerin Konya-Karahöyük, Alişar, İmikuşağı (Sevin ve Derin, 1987: 191, Res. 18), Acemhöyük ve Kültepe'de Kaniş Karumu Ib ve çağdaşı tabakalarda açığa çıktığı için M. Ö. 19. Yüzyıl sonu ile M. Ö. 18. Yüzyıla tarihlendirir. Gülsün Umurtak (2007, 179) bu makalede ele alınan mühür grubu ile ikonografik ve temasal olarak çok benzer olmayan Tilmen Höyük silindir mührü için M. Ö. 18. Yüzyılı önermektedir. Oylum Höyük silindir mührü, M. Ö. 19. Yüzyılın ikinci yarısı ile 18. Yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilebilir.

Oylum Höyük silindir mührünün konusu tahıl tanrısı Dagan'a ibadet olmalıdır. Anadolu bu tanrı ile belki ilk kez bu zamanda tanışmış olabilir. Bu makalede ele alınan mühürlerin ikonografik ve üslup bağlamında Anadolu'dan ziyade Suriyeli özgünlükler taşıdıkları söylenebilir.

KAYNAKÇA

- ALP, Sedat (1994), Konya Civarında Karahöyük Kazılarında Bulunan Silindir ve Damga Mühürleri (2. Baskı) Ankara: TTK Basımevi.
- BLACK, Jeremy ve GREEN, Anthony (1992), Gods, Demons and Symbols of Ancient Mesopotamia, An Illustrated Dictionary. London: British Museum Press.
- BOEHMER, Rainer. (1989), "Zur datierung des Karahöyük", Kutlu Emre, Barthel Hrouda, Machteld Mellink ve Nimet Özgüç (Eds.), Anatolia and the Ancient Near East Studies in Honor of Tahsin Özgüç. ss. 39-44.
- BUCHANAN, 1969: B. Buchanan, "The end of the Assyrian Colonies in Anatolia: The evidence of the seals", JSOR, 89, 4 (1969).ss. 758-762.
- BUCHANAN, Briggs (1981), Early Near Eastern Seals in the Yale Babylonian Collection. New Haven ve London: Yale University Press.
- COLLON, Dominique (1982), The Alalakh Cylinder Seals, A new catalogue of the actual seals excavated by Sir Leonard Woolley at Tell Atchana and from neighbouring sites on the Syrian-Turkish border. BAR International Series 132. Oxford: BAR.
- DUNAND, Maurice (1958),Fouilles de Byblos Tome I -II 1933-1938, Texte, Atlas. Paris: Geuthner.
- ERKANAL, Armağan (1993), Anadolu'da Bulunan Suriye Kökenli Mühürler ve Mühür Baskıları. Ankara: TTK Basımevi
- KENNA, Victor E. G. (1971), Catalogue of the Cypriote seals of the Bronze Age in the Bristish Museum. Goteborg: Aström.
- MAZZONI, Stefania. (1998), "The Syro-Anatolian common glyptic styles: Some remarks", [Bildiri] XXXIV. Uluslararası Assirioloji Kongresi, 6-10/VII/1987-İstanbul, ss. 513-522.
- MAZZONI, Stefania.(1986), "Continuity and development in the Syrian and Cypriote common glyptic styles" Marilyn Kelly Buccellati (Ed.). Insight Through Images, Studies in Honor of Edith Porada, Bibliotheca Mesopotamica, Volume 21, ss. 171-182.
- MAZZONI, Stefania. (1979), "A proposito di un sigillo in stile Lineare-Corsivo da mardikh IIIB", Studi Eblaiti, I/3-4, ss. 49-64.
- MAZZONI, Stefania. (1975), "Tell Mardikh e una classe glittica siro-anatolica del periodo di Larsa", AION, 35, XXV, 1975, ss. 21-43
- MEIJER, Dietrik J. W. (1989), Hammam Al Turkman on the Balikh: First Results of the Fifth Campaign, 1988", AKKADICA, 64-65, ss. 1-13.
- ÖZKAN, Süleyman (1991), Kültepe Mühür Baskılarında Eski Asur Üslubu (Ankara Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- ÖZGÜÇ, Nimet (1958), "Kaniş Karumunda Ib Tabakasının Mühürleri", Belleten, XXII, 85, Ocak, 1958, ss.7-11.
- ÖZGÜÇ, Nimet (1968), Kaniş Karumu Ib Katı Mühürleri ve Mühür Baskıları. Ankara: TTK Basımevi.
- ÖZGÜÇ, Tahsin ve ÖZGÜÇ, Nimet (1953), Kültepe Kazısı Raporu 1949. Ankara: TTK Basımevi.
- ÖZTAN, Aliye. (1995), "Acemhöyük'ten bir Silindir Mühür": Armağan Erkanal, Hayat Erkanal, Halime Hüryılmaz, A. Tuba Ökse, Nazlı Çınardalı, Sevinç Günel, Halil Tekin, Bora Uysal, Derya Yalçıklı (Eds.). Memoriam İ. Metin Akyurt Bahattin Devam Anı Kitabı, Eski Yakındoğu Kültürleri Üzerine İncelemeler. İstanbul, ss. 287-288.
- PARKER, Barbara. (1948), "Cylinder seals from Palestine", Iraq, X, ss.1-43.
- PORADA, Edith. (1976-1980), "Kaniş, kârum. C. Die Glyptik", Reallexion der Assyriologie, V, ss. 383-389.

- RIIS, Poul Jørgen. (1960). "L'activité de la Mission Archéologique, Danoise sur la cote Phenicienne en 1959", *Les Annales Archéologiques de Syrie*, 10, ss. 111-133.
- SEVİN, Veli ve DERİN, Zafer. (1987), "İmikuşağı Kazıları, 1985" [Bildiri], VII. Kazı Sonuçları Toplantısı I, (ss. 181-204). Ankara.
- UMURTAK, Gülsün. (2007), "Tilmen Höyük'te bulunmuş olan bir silindir mühür üzerine gözlemler-değerlendirmeler" Gülsün Umurtak, Şevket Dönmez ve Aslıhan Yurtsever (Eds.), *Refik Duru'ya Armağan Studies in Honour of Refik Duru*. İstanbul: ss. 175-186.
- VON DER OSTEN, Hans Henning (1937), *The Alishar Hüyük Seasons of 1930-1932, Part II*. Chicago: The University of Chicago Press.
- VON DER OSTEN, Hans Henning ve SCHMIDT, Erich F. (1932), *The Alishar Hüyük Season of 1927 Part II*. Chicago: The University of Chicago Press.
- WOOLLEY, Leonard (1955), *Alalakh An Account of the Excavations at Tell Atchana in the Hatay 1937-1949*. London: The Society of Antiquaries.
- AION *Annali dell' Istituto Orientale di Napoli*, Napoli.

RESİMLER LİSTESİ

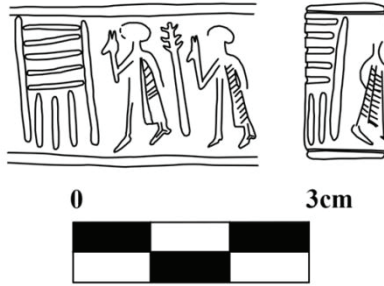
1. Resim Oylum Höyük, OY10 Env. 065 (Kazı Envanter) Numaralı silindir mühür.

ÇİZİMLER LİSTESİ

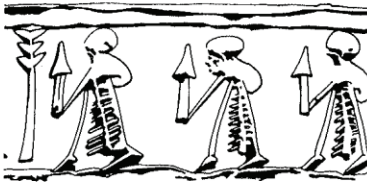
1. Oylum Höyük, OY10 Env. 065 (Kazı Envanter) numaralı silindir mühür. (Çizen Arkeolog İrem Görmüş).
2. Konya-Karahöyük silindir mührü, Env. No. 63/2 (Mazzoni, 1975: Tav. II: 1).
3. Konya-Karahöyük silindir mührü, Env. No. 61/23 (Mazzoni, 1975: Tav. II: 2).
4. Konya-Karahöyük silindir mührü, Env. No. 63/8 (Mazzoni, 1975: Tav. II: 5).
5. Kültepe silindir mührü, Env. No. kt. i/k 10 (Mazzoni, 1975: Tav. III: 9).
6. Tell Sukas silindir mührü, (Mazzoni, 1975: Tav. IV: 18).
7. Konya-Karahöyük silindir mührü, Env. No. 62/54 (Mazzoni, 1975: Tav. II:7).
8. Konya-Karahöyük silindir mührü, Env. No. 62/4 (Mazzoni, 1975: Tav. II:6).
9. Alishar silindir mührü, No. 1535 (Mazzoni, 1975, Tav. III: 14).
10. Açıncana Höyük silindir mührü, AT 49/9 (Collon,1982: 42, No. 10).
11. Açıncana Höyük silindir mührü, AT 37/96 (Collon,1982: 43, No. 11).
12. Kültepe silindir mührü, Env. No. Kt. h/k 225 (Mazzoni, 1975: Tav. III: 8).
13. Klavdia silindir mührü (Mazzoni, 1975: Tav. IV: 21).
14. Açıncana Höyük silindir mührü (Collon, 1982: No. 12).
15. Acemhöyük silindir mührü (Öztan, 1995: Fig. 1).
16. Ebla silindir mührü, TM.67F142 (Boehmer, 1989: Fig. 9a).
17. Alishar Höyük silindir mührü, No. 3362 (Mazzoni Tav. III:15).

Resim 1.

Çizim 1.

Çizim 2.

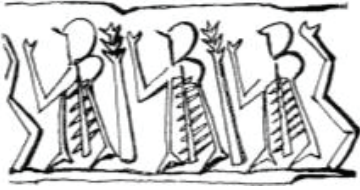
Çizim 3.

Çizim 4.

Çizim 5.

Çizim 6.

Çizim 7.

Çizim 8.

Çizim 9.

Çizim 10.

Çizim 11.

Çizim 12.

Çizim 13.

Çizim 14.

Çizim 15.

Çizim 16.

Çizim 17.

MENKUL KIYMET YATIRIMLARINA YÖN VEREN FAKTÖRLERİN ÖNEM DÜZEYİNE GÖRE TESPİTİ: AKADEMİSYEN GÖZÜYLE BİR BAKIŞ

Engin AKMAN¹,

İbrahim BOZKURT²

Atf/©: Akman, Engin; Bozkurt, İbrahim (2017). Menkul Kıymet Yatırımlarına Yön Veren Faktörlerin Önem Düzeyine Göre Tespiti: Akademisyen Gözüyle Bir Bakış, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 10, Sayı 1, Haziran 2017, ss. 305-320

Özet: Bu çalışmanın temel amacı; finans alanında uzman akademisyenlerin, hangi kriterleri esas alarak ve hangi kriterlere öncelik vererek menkul kıymet yatırımlarını yönlendirme düşüncesinde olduklarını tespit etmektir. Belirlenen amaç doğrultusunda ikili kıyaslama yöntemiyle hazırlanan anket yoluyla toplanan veriler, çok değişkenli karar verme modellerinden biri olan Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP) yöntemi kullanılarak analize tabi tutulmuştur. Analiz sonucunda yatırım kararlarında etkili olan kriterler sırasıyla global şartlar, ülke şartları, borsanın özelliği, menkul kıymetin özelliği ve aracı kuruluşların özelliği olarak belirlenmiştir. Literatürde yer bulan ancak öğrenciler üzerine olan bir çalışmada ise aynı kriterlerin sıralaması; borsanın özelliği, ülke şartları, menkul kıymetin özelliği, aracı kuruluşların özelliği ve global şartlar olarak belirlenmiştir. İki araştırma sonucu kıyaslandığında, finans alanında uzman olan akademisyenler ile bu alanda öğrenim gören öğrenciler arasında yatırım kararlarını belirleyen kriterler açısından anlamlı ve önemli ve farklar olduğu tespit edilmiştir. Menkul kıymet yatırımı analizi ile ilgili olarak öğrenci ve akademisyen açısından temel alınan kriterlerin farklı olduğunun tespiti, finans alanında verilen eğitimin ve müfredatın gözden geçirilmesi yönünde bir uyarı niteliğindedir.

Anahtar Sözcükler: Borsa, Menkul Kıymet Yatırımları, Analitik Hiyerarşi Prosesi.

Makale Geliş Tarihi: 13. 04. 2017/ Makale Kabul Tarihi: 14.06.2017

¹ Yrd. Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, İİBF, Uluslararası Ticaret, e-posta: akmanakman@yahoo.com

² Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, İİBF, Bankacılık ve Finans, e-posta: ibozkurt@karatekin.edu.tr

Determining The Factors Affecting The Security Investment Decisions Hierarchically: Perspective Of Finance Academics

Citation/©: Akman, Engin; Bozkurt, İbrahim (2017). *Determining The Factors Affecting The Security Investment Decisions Hierarchically: Perspective Of Finance Academics*, Hitit University Journal of Social Sciences Institute, Year 10, Issue 1, June 2017, pp. 305-320

Abstract: *The aim of this study is to investigate the criteria determining investment attitudes of finance academics who had a considerable experience in finance and the ranking of those criteria. Pair comparison questionnaire which is constructed in order to find out the determining criteria is applied. The questionnaires are evaluated utilizing Analytical Hierarchy Process (AHP) which is one of the multi criteria decision making models (MCDM). The findings suggest that global conditions, conditions in the country, quality of stock market, quality of securities, and quality of brokerage houses are determining factors respectively. The results of a previous study that was conducted on finance students revealed hierarchical factors influencing investment decisions are found as quality of stock market, conditions in the country, quality of securities, quality of brokerage houses and global conditions respectively. When the results of the two similar studies are compared, it is observed there is a significant difference in the views of finance students and academics. The different views can be considered as a tool for revision of finance curriculum.*

Keywords: *Stock Exchange, Securities Investments, Analytical Hierarchy Process*

I. GİRİŞ

Herhangi bir menkul kıymete yatırım yapılmadan önce, yatırım yapılması düşünülen menkul kıymet(ler)in değerini etkileyecek olan muhtemel birçok faktörün incelenerek, ilgili menkul kıymet(ler)in gerçek değerleri³ belirlenmeye çalışılmalıdır. Menkul kıymet(ler)in değerini etkileyecek nitelikte olan muhtemel faktörler arasında; küresel ölçekteki ekonomik, sosyal ve siyasi olaylar ile menkul kıymet(ler)in alınıp satıldığı ülkenin ekonomik, sosyal ve siyasi olayları yer bulmaktadır. Ayrıca menkul kıymet(ler)in alınıp satıldığı borsanın, ilgili borsada alınıp satılan menkul kıymet(ler)in ve menkul kıymet alım satımına aracılık yapan finansal aracılardan özellikleri de menkul kıymet değerini etkileyen önemli faktörler arasında sayılabilir.

---

³ Olması gereken değer olarak da adlandırılan gerçek değer, etkin bir piyasada varlık ile ilgili bilgilerin tamamına dayalı olarak oluşmaktadır (Ercan ve Ban, 2005: 120).

Son bir çalışmada Bozkurt ve Akman (2016), finans alanında eğitim almış lisans son sınıf öğrencilerinin, yukarıda belirtilen hangi faktörleri esas alarak ve hangi faktörlere öncelik vererek menkul kıymet yatırımlarını yönlendirme düşüncesinde olduklarını araştırmışlardır. Yazarlar, ikili kıyaslama yöntemiyle hazırladıkları anketler yoluyla topladıkları verileri, çok değişkenli karar verme modellerinden biri olan Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP) yöntemini kullanılarak analize tabi tutmuşlardır. Bahse konu çalışma sonucunda; öğrenciler açısından yatırım kararlarında etkili olan en önemli faktörlerin, sırasıyla, borsanın özelliği, ülke şartları, menkul kıymetin özelliği, aracı kuruluşların özelliği ve global şartlar olduğu ortaya konulmuştur. İlgili çalışma, öğrencilerin menkul kıymet yatırımı hakkındaki davranışları ile ilgili bilgiler sunması açısından önemlidir. Sözü edilen araştırmada, öğrencilerin, yatırım kararları açısından global şartları yeterince önemli görmemesi dikkat çekicidir. Bu durum, menkul kıymet piyasası hakkında bilgisi olduğu düşünülen ancak yatırım deneyimi olmayan öğrencilerin ilgili kriter hakkında yeterli bilgiyle donatılmamasından kaynaklanabilir. Bu noktada, birileri, öğrenciler yerine onların potansiyel eğitmenleri olan ve finans alanında uzman akademisyenlerin görüşlerini merak edebilirler. İşte bu çalışma, bu tür merakları giderme düşüncesiyle tasarlanmıştır.

Yukarıdaki bilgiler ışığında bu çalışma, finans alanında uzman akademisyenlerin, menkul kıymet yatırımlarını hangi kriterleri esas alarak ve hangi kriterlere öncelik vererek yönlendirme düşüncesinde olduklarını tespit etmeyi amaç edinmiştir⁴. Böylelikle, Bozkurt ve Akman (2016) tarafından tespit edilmiş olan, finans alanında eğitim almış son sınıf öğrencilerinin menkul kıymet yatırım kararlarında öncelik verdiği faktörler ile onların potansiyel eğitmenleri olan akademisyenlerin menkul kıymet yatırım kararlarında öncelik verdiği faktörler karşılaştırılmalı olarak analiz edilebilecektir. Akademisyenlerin yatırım tercihlerini belirleyen kriterlerin değerlendirilmesi çok değişkenli karar verme modellerinden biri olan Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP) metodu kullanılarak yapılmıştır. Yatırım tercihlerini etkileyen faktörlerin önceliklendirilmesi hem nicel hem de nitel yöntemleri içeren, bazı durumlarda katılımcıların deneyim ve risk davranışlarındaki farklılıklar nedeniyle birbiriyle çelişen tercihlerinin gözlenebildiği bir süreçtir. AHP, en doğru kriterlerin seçilmesi için katılımcı kararlarına göre bir

⁴ Burada tür belirtmeden tüm menkul kıymetler ele alınmak istense de diğer menkul kıymet piyasalarına nazaran Türkiye'de özellikle hisse senedi piyasalarının yaygın olmasından ötürü, zorunlu olarak hisse senedi yatırımlarına yön veren kriterler incelenmiştir.

konsensüs sağlamaktadır. AHP eğitim, tarım, mühendislik, finans, ticaret ve üretim yönetimi gibi pek çok alanda uygulanan bir yöntemdir.⁵

Çalışmanın bundan sonraki bölümleri, konu ile ilişkili literatür taramasına, çalışmanın veri ve metodolojisine ilişkin bilgilere ve çalışma bulgu ve sonuçlarına yer verecek şekilde dizayn edilmiştir.

II. LİTERATÜR

Bu çalışmanın konusu ile ilişkili olan literatür, menkul kıymet fiyatlarına (yani yatırımcı tercihlerine) etki eden faktörlerin belirlenmesini amaç eden çalışmalardan oluşmaktadır. Bunun nedeni; menkul kıymet fiyatlarına etkin eden faktörlerin, menkul kıymet yatırımlarına ilişkin kararların verilmesi aşamasında dikkate alınması gereken kriterleri temsil etmesinden kaynaklanmaktadır. Özetle; menkul kıymet fiyatlarına etki eden faktörlerin, yatırımcılarca dikkate alınması gerekir.

Hangi unsurların menkul kıymet fiyatlarına yön verdiğini irdeleyen çalışmalarda, ülkesel faktörler olarak genellikle hisse senedi fiyatlarına etki eden makroekonomik faktörlere odaklanılmıştır. Küresel faktörlerin hisse getirileri üzerinde etkisini irdeleyen çalışmalar da bulunmaktadır. Menkul kıymetlerin risk ve getiri özelliğini temel alan çalışmalar, genellikle portföy oluşturma stratejileri ile ilgilenmiştir. Aracı kuruluşlara ve borsalara ilişkin özelliklerin yatırımcı tercihinde etkisi ise yeterince incelenmemiştir. Konu ile ilgili yapılmış pek çok çalışmadan bazıları aşağıda özetlenmiştir.

Kaya ve Bozkurt (2005), Türkiye'ye komşu olan ülkelerden İran, Irak ve Suriye'deki siyasi ve toplumsal olaylara ilişkin haberlerin (yani global faktörlerin) hisse getirileri üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Çalışma sonucunda, sadece İran'da yaşanan olayların, Türkiye hisse senedi piyasasındaki hisselerin getirilerine istatistiksel açıdan anlamlı bir şekilde etki ettiği ortaya konulmuştur. Athanassiou, Kollias ve Syriopoulos (2006), Yunanistan borsasında GARCH modelini kullanarak yaptıkları çalışmalarının sonucunda; ülke dışındaki güvenlik durumunun istikrarlı olmasının ve jeopolitik gerginliğin bulunmamasının, hisse senetleri piyasasındaki volatilitayı düşüren en önemli faktörler arasında yer aldığını ortaya koymuşlardır. Nguyen ve Enomoto (2009), yedi uluslararası terörist

---

⁵ AHP uygulamalarıyla ilgili literatür özeti için Ho (2008) incelenebilir. Çok değişkenli karar verme modellerinin finans alanında kullanımı konusunda Zopounidis vd. (2015) ve ekonomi alanında kullanımı konusunda Turskis ve Zavadskas (2011) incelenebilir.

saldırısının (yani global faktörlerin) İran ve Pakistan hisse senetleri piyasası üzerindeki etkisini incelemiştir. GARCH modelinin kullanıldığı çalışma sonucunda, Endonezya, Madrid, Londra ve Irak'taki saldırıların, piyasa getirileri üzerinde negatif etkiye sahip olduğu ortaya konulmuştur. Liargovas ve Repousis (2010), Yunan banka hisselerinin, üç uluslararası terörist saldırısına ((i) New York'daki 11 Eylül 2001 saldırısına, (ii) 11 Mart 2004'deki Madrid tren bombalamalarına ve (iii) 7 Temmuz 2005'deki Londra tren bombalamalarına) verdiği tepkileri incelemiştir. Pazar modeli örnek olay yönteminin kullanıldığı çalışma sonucunda, üç saldırıdan sadece 11 Eylül saldırısının Yunan banka hisselerinde anormal getirilere neden olduğu ortaya konulmuştur.

Erb, Harvey ve Viskanta (1996), 1984-1995 dönemleri arasında 117 ülkenin ülke risklerinin hisse senedi piyasasının beklenen getirisi üzerindeki etkisini incelemişlerdir. International Country Risk Guide (ICRG) tarafından hesaplanan ülke riski endeksinin kullanıldığı çalışmada, bütün ülkeler için ülke riski ile hisse senedi piyasası getirileri arasından negatif yönlü bir ilişki bulunmuştur. Siyasi risk unsuru olarak kabul gören seçimlerin hisse getirileri üzerindeki etkisini inceleyen çalışmalardan Huang (1985) ve Lobo (1999), hisse senedi getirilerinin, seçimlerin yapıldığı yılda çoğunlukla negatif ve seçimleri takip eden yıllarda pozitif olduğunu ortaya koymuştur. Çalışmada, volatilitenin seçim dönemlerinde çok yüksek olduğu da tespit edilerek siyasi risk unsuru olan seçimlerin hisse senedi piyasaları için önemli bir belirsizlik kaynağı olduğu kabul edilmiştir. Hong Kong'da yapılan bir çalışmada Kim ve Mei (2001), politik riskin piyasa üzerindeki etkisini "ARCH-jump filter" modelini kullanarak araştırmış ve piyasanın volatilitesi ile getirisi üzerinde, Hong Kong'daki kötü haberlerin önemli bir etki sahibi olduğunu ortaya koymuştur.

Adjasi (2009) altın fiyatlarının, petrol fiyatlarının, para arzının ve faiz oranları gibi faktörlerin hisse fiyatlarına etki ettiğini ortaya koymuştur. Flannery ve Protopapadakis (2002) 1980-1996 yılları arasındaki dönemde 17 makro ekonomik değişken ile yürüttükleri çalışmalarında; tüketici fiyat endeksinin, üretici fiyat endeksinin, Dış ticaret dengesinin, istihdamın, yapımına yeni başlanan konutlardaki değişimin ve Para arzının (M1) hisse senedi fiyatlarına etki ettiğini tespit etmişlerdir. Sharma ve Mahendru (2010) 2008-2009 döneminde Hindistan'da yaptığı çalışmalarında döviz kurları ve altın fiyatları ile hisse senedi fiyatları arasında önemli bir ilişki bulunduğunu tespit etmişlerdir. Aydemir, Demirtaş ve Demirhan (2009) 1995-2005 döneminde 31

ülkeye ait verilerle yürüttüğü çalışmalarında; enflasyon ve faiz oranı ile hisse senedi getirileri arasında var olan bir ilişkinin varlığı tespit etmişlerdir. Zügül ve Şahin (2009), 2004-2008 döneminde para arzı, döviz kuru ve faiz oranı ile İMKB-100 endeksi arasında negatif yönlü bir ilişki olduğunu; enflasyon oranıyla İMKB-100 Endeksi arasında ise pozitif yönlü bir ilişki olduğunu açığa çıkartmışlardır.

Kaderli ve Başkaya (2014), firmalarca dağıtılacak kâr paylarına ilişkin duyuruların, ilgili firmanın getiri oranlarını nasıl etkileyeceğini tespit etmeyi amaç edinen çalışmalarında; kar payı duyurularının hisse fiyatlarını etkilediğini ortaya koymuşlardır. Firmalara ilişkin risklerin hisse fiyatları üzerindeki etkisi genel olarak iflas riski-hisse getirisi ile incelenmiştir. Bu çalışmalardan Campbell vd.(2008), Dichev (1998) ve Griffin ve Lemmon (2002) iflas riski ile hisse getirileri arasındaki istatistiki ilişkinin negatif, Vassalou ve Xing (2004) ise pozitif olduğunu ortaya koymuştur. Zor ve Karakuş (2014), finansal oranlar ile hisse getirileri ilişkisini incelemiş ve Tek Düzen Hesap Planı'na göre düzenlenen tablolardan elde edilen oranlar ile hisse getirileri arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler tespit etmişlerdir.

Yukarıda çok azına yer verilen çalışmalar göstermektedir ki menkul kıymet fiyatları; global ve ülkesel şartlar yanında firmaya özgü unsurlardan da etkilenmektedir. Yatırımcılar, bu faktörleri dikkate alarak yatırım yapmalıdırlar. Bunlar dışında borsaya ve aracı kuruluşlara ilişkin karakteristik özellikler de yatırımcının yatırım kararını etkileyebilir. Şöyle ki Bozkurt ve Akman (2016); yatırım kararlarında etkili olan en önemli faktörlerin, sırasıyla, borsanın özelliği, ülke şartları, menkul kıymetin özelliği, aracı kuruluşların özelliği ve global şartlar olduğu ortaya konulmuştur.

Bozkurt ve Akman (2016) dışında literatürde yer bulan çalışmaların, dile getirilen unsurların (global, ülkesel ve menkul kıymete ilişkin özelliklerin) yatırımcılar gözündeki önceliğine odaklanmamış olması, bu çalışmanın yapılmasında en önemli isteklendirici unsur olmuştur. Bu çalışma; belirtilen faktörlerin doğrudan hisse fiyatları ile ilişkisini belirlemek yerine, finans alanında uzman akademisyenlerin yatırım kararlarında öncelikle hangi kriterlere önem verdiğini tespit etmeyi amaçlamaktadır. Öğrencilerin yatırım kararlarında öncelik verdikleri faktörlerin neler olduğunun, Bozkurt ve Akman (2016) tarafından hâlihazırda belirlenmiş olması, öğrenci-akademisyen karşılaştırmasına imkân tanınması açısından böyle bir çalışmanın yapılmasını zorunlu kılmıştır. Belirtilen amaç doğrultusunda

yapılacak analizlerden elde edilecek bulgular, hem tasarruf sahiplerinin ilgisinin piyasalara çekilebilmesi ve Türkiye hisse senedi piyasasının gelişebilmesi açısından hem de finans eğitimine yönelik önerileri açısından yetkililere faydalı bilgiler sunabilir. Bireysel yatırımcıların sermaye piyasasına (Borsaya) çekilebilmesinde yaşanan başarısızlıkların önlenmesi için yapılacak ilk eylem yatırımcıların yatırım kararlarına yön veren faktörlerin tespit edilmesidir. Keza aynı şekilde yatırımda dikkat edilecek hususlara ilişkin öğrenci-akademisyen arasındaki farklılıkların giderilebilmesi için de yapılacak ilk eylem her iki taraf açısından yatırım kararlarına yön veren faktörlerin tespit edilmesi olmalıdır. Sonrasında ise bu faktörler arasında bir sıralama yapılarak ülke bazında öncelikli olarak hangi önlemlerin alınması veya düzenlemelerin yapılması gerektiği ortaya konulmalıdır. Anlatılanlar ışığında çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

III. METODOLOJİ VE VERİ

Çalışmada ampirik analizler Saaty (1980) tarafından geliştirilen ve çok kriterli karar verme metodu olan Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP) kullanılarak yapılmıştır. Bu metod bir kriter veya değişkenin diğer değişken veya kriterlerle kıyaslanmasını ve göreceli öneminin belirlenmesini sağlar. AHP metodu nitel ve subjektif değerlendirmeler ile nicel ve objektif değerlendirmeleri bir arada ele alabilmektedir. (Saaty vd., 2015). Bu metod ile bir modelin kurulması şu aşamalar sonucunda gerçekleşmektedir: modelin yapısının belirlenmesi, alternatiflerin ve kriterlerin birbirleriyle kıyaslanarak değerlendirilmesi ve önceliklerin ortaya konulması. AHP literatürde mühendislik, finans, ekonomi ve eğitim gibi pek çok alanda karmaşık problemlerin çözümü için kullanılmaktadır (Dagdeviren and Yuksel, 2008; Ho, 2008; Zopounidis vd., 2015; Turskis ve Zavadskas, 2011).

AHP metodunun uygulanmasında ilk aşama karmaşık karar verme probleminin hiyerarşik olarak yapılandırılmasıdır. Karar verme probleminde ulaşılmak istenen amaç ile birbiriyle ilişkili olan karar elementleri (kriterler, alternatifler) sıralanmaktadır. Amaç, kriter ve alternatifler bir soyağacı mantığı ile hiyerarşik olarak birbiri ile ilişkilendirilirler. AHP hiyerarşisi en az üç seviyeden oluşmaktadır: en tepede amaç, kriter ve alternatifler ortada ve karar alternatifleri en sonda bulunmaktadır. Amaç belirlendikten sonra alternatiflerin ve kriterlerin karşılaştırılması aşamasına geçilir. Problem alt elemanlarına ayrıştırıldıktan ve hiyerarşi oluşturulduktan sonra ise her seviyedeki kriterlerin göreceli öneminin belirlenmesi süreci başlatılır. İkili

kiyaslamalar ikinci aşamada başlar ve kararın verilmesinde etkin olan son seviyedeki alternatiflerin/kriterlerin de değerlendirilmesi ile tamamlanır (Albayrak ve Erensal, 2004). AHP metodunda ikili kıyaslamalar aşağıdaki tabloda görülen 9 seviyeli ölçeğe göre yapılır.

Çizelge 1: İkili Kıyaslamalarda Önem Derecesi Ölçeği

Tanım	Önem Derecesi
<i>Eşit derecede önemli</i>	1
<i>Çok az önemli</i>	3
<i>Önemli</i>	5
<i>Daha önemli</i>	7
<i>Çok önemli</i>	9
<i>Ara değerler</i>	2,4,6,8

Kaynak: Saaty, 1980: 843

Çok değişkenli karar sürecinde değerlendirilecek kriterler kümesinin $K = \{K_j \mid j=1, 2, \dots, n\}$ olarak tanımlandığını varsayalım. Tanımlanmış olan n adet kriterin ikili kıyaslanması sonucu $(n \times n)$ değerlendirme matrisi D elde edilebilir. Bu matrisin her bir elemanı a_{ij} kriterlerin ikili kıyaslanması sonucu elde edilen ağırlıklarının sayısal değerini ifade etmektedir.

$$D = \begin{matrix} & \begin{bmatrix} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ a_{n1} & a_{n2} & \dots & a_{nn} \end{bmatrix} \\ \text{(Eşitlik 1)} & \end{matrix} \quad (i, j=1, 2, \dots, n), a_{ii}=1, a_{ji} = 1/a_{ij}, a_{ij} \neq 0.$$

Daha sonraki aşamada, matematiksel süreç her matris için göreceli ağırlıkları hesaplayarak normalize etme işlemlerini gerçekleştirir. Göreceli ağırlıklar en büyük özdeğerine ($\lambda_{\max}$) karşılık gelen doğru ağırlık vektörü (w) ile ortaya konulur. Bu durum Eşitlik 2'de gösterilmiştir.

$$Dw = \lambda_{\max} w. \quad \text{(Eşitlik 2)}$$

Eğer ikili kıyaslamalar tamamen tutarlı ise, D matrisi 1. sırada olacak ve $\lambda_{\max}=n$ şeklinde tanımlanacaktır. Bu durumda göreceli ağırlıklar matrisin satır ve sütunlarının normalize edilmesi ile elde edilebilecektir (Dağdeviren, 2008).

AHP metodunun sonuçlarının kaliteli ve güvenilir olması ikili kıyaslama kararlarının tutarlı olması ile yakından ilişkilidir. Tutarlılık D matrisine girdi sağlayan anketlerdeki cevapların ilişkili olması şeklinde tanımlanmaktadır. D matrisi için $a_{ij} \times a_{jk} = a_{ik}$ şartının sağlanması önemlidir. Tutarlılık indeksi (CI):

$$CI = (\lambda_{\max} - n) / (n - 1). \quad (\text{Eşitlik 3})$$

AHP ile yapılan değerlendirmelerin yeteri kadar tutarlı olup olmadığı matrisin tutarlılık oranı (CR) ile belirlenir. CR Eşitlik 4'te gösterildiği gibi tutarlılık indeksinin (CI) rassal tutarlılık indeksine (RI) oranını ifade eder.

$$CR = CI / RI \quad (\text{Eşitlik 4})$$

CR değerinin en fazla 0.1 olması gereklidir. Bu değer üstündeki tutarlılık oranı ile karşılaşıldığında değerlendirme sürecinin gözden geçirilip yenilenmesi gereklidir. Tutarlılığın ölçülmesi hem değerlendiricilerin tutarlılığını hem de belirlenen hiyerarşinin tutarlılığının belirlenmesi açısından önemlidir (Akman ve Dağdeviren, 2017).

AHP metodu ile karar probleminin çözümü kriterlerin önem ağırlıkları ile alternatiflerin önem ağırlıklarının çarpımı ve her bir alternatife ait öncelik değerinin bulunması ile tamamlanır. Karar problemi için en önemli kriter, en yüksek değeri alan alternatiftir (Dağdeviren ve Eren, 2001)

Çalışmada belirlenen yatırım kararlarını etkileyen faktörler, kriterler ve alt kriterler hiyerarşisine uygun olarak (5 kriter ve 15 alt kriter) belirlenmiştir. Bu kriterler ve açıklamaları Çizelge 2'de görülmektedir. Bu kriterler doğrultusunda AHP metodunun uygulanmasına olanak tanıyan ikili kıyaslama anketi hazırlanmıştır. İkili kıyaslama yöntemiyle karar sürecinde kullanılan anketin yapısı hakkında bir fikir vermesi açısından bir örnek Çizelge 3'te görülmektedir. Bu ankette katılımcılar tüm kriter ve alt-kriterler arasındaki kararlarını Çizelge 1'de verilen önem derecesi skalasına göre vererek ilgili kutucuğu seçmektedirler.

Çizelge 2: Yatırım Kararlarını Etkileyen Faktörler: Çalışmada kullanılan kriter ve alt-kriterler

Kriterler	Alt Kriterler	Kriter Açıklamaları
<i>Global Şartlar</i>	Ekonomik Durum	Küresel ekonomik durum (petrol fiyatları, döviz fiyatları, ekonomik kriz yaşayan ülkeler vb. göstergeler)
	Sosyal Durum	Küresel toplumsal yapı (göç, salgın hastalıklar, dini çatışmalar, iç savaşlar vb. göstergeler)
	Politik Durum	Küresel siyasi durum (savaşlar vb.)
<i>Ülke Şartları</i>	Ekonomik Durum	Yatırım yapılacak ülkenin ekonomik durumu
	Sosyal Durum	Yatırım yapılacak ülke halkının sosyal durumu
	Politik Durum	Yatırım yapılacak ülkenin siyasi durumu
<i>Menkul Kıymetin Özelliği</i>	Getirisi	Yatırım yapılacak menkul kıymetten beklenen verim
	Riski	Menkul kıymet fiyatlarında meydana gelen dalgalanma
	Likiditesi	Menkul kıymetin pazarlanabilme, paraya dönüşme hızı
<i>Borsa'nın Özelliği</i>	Likiditesi	Borsanın derin, geniş ve esnek olması
	Menkul Kıymet Çeşidi	Yatırım yapılacak farklı nitelikteki finansal varlıkların sayısı
	Yeterli Yasal Hükümler	Yatırımcıyı korumaya yeterli hukuki düzenlemeler
<i>Aracı Kuruluşların Özelliği</i>	Dürüstlük ve Adillik	Aracı kuruluşların işlemlerinde, müşteri çıkarlarını ve piyasa bütünlüğünü esas almaları
	Komisyon Tutarı	Menkul kıymet alım satımlarında alınan komisyon tutarı
	Hizmet Kalitesi	Aracı kuruluşların, portföy analizi, piyasa analizi ve finansal analiz gibi konularda yeterli seviyede hizmet vermesi

Çizelge 3: İkili Kıyaslama Yöntemiyle Karar Sürecinde Kullanılan Anketin Yapısı (Bir Örnek)

	9	8	7	6	5	4	3	2	1	2	3	4	5	6	7	8	9	
K1																		K2

Karar verme hiyerarşisine uygun olarak hazırlanan anketler, 21-24 Ekim 2015 tarihleri arasında Çorum Hitit Üniversitesi'nde yapılmış olan 19. Finans Sempozyumu'na katılan akademisyenler tarafından doldurularak araştırma verileri elde edilmiştir. Yatırım kararları hakkında uzman olan akademisyenlere uygulanan bu anket, Bozkurt ve Akman (2016)'ın çalışmasında kullandığı anket olup akademisyenlerin yatırım konusundaki tutumlarını ortaya koymayı amaçlamıştır. Çalışmada kullanılan anketin Bozkurt ve Akman (2016)'ın çalışmasında kullandığı aynı anket olması, akademisyen ile öğrenci görüşleri arasındaki farklılığı tutarlı bir şekilde ortaya koymak açısından önemlidir. Geçerli anketler değerlendirdiğinde, ankete 36 akademisyen katılmıştır.

IV. ÇALIŞMANIN BULGULARI

Çalışmada AHP modeli üç aşamada geliştirilmiştir. Birinci aşamada amaç yatırım kararlarında etkili olan faktörlere karar verilmesi olarak belirlenmiştir. İkinci aşamada literatür taramasına dayanılarak Çizelge 2'de verilen yatırım kararlarını etkileyen kriter ve alt kriterler ortaya konulmuştur. Son aşamada ise bu kriterlerin ağırlıkları ve önem derecelerine AHP metodu ile karar verilmiştir.

Çalışmanın bu bölümünde kriterlerin ağırlıklandırılması ve bulgular hakkında bilgi verilecektir. İkili kıyaslama metoduna göre katılımcıların kararlarının ortalaması, bu analiz bir grup karar verme süreci olduğu için, geometrik ortalama metodu kullanılarak elde edilmiştir. Çizelge 4'te kriterlerin ikili kıyaslama matrisi ve kriterlerin ağırlıkları verilmiştir. Çizelge 4; öğrenci-akademisyen karşılaştırmasının sağlıklı bir şekilde yapılabilmesine imkân tanıma düşüncesiyle, hem akademisyenlere uygulanan anket sonucunda bu çalışmada ortaya çıkan hem de Bozkurt ve Akman (2016)'ın çalışmasında ortaya çıkan ağırlıkları kapsayacak şekilde dizayn edilmiştir.

Çizelge 4: İkili Kıyaslama Matrisi ve Kriterlerin Ağırlıkları

Kriterler	Kriterlerin Ağırlıkları (Öğrenci)	Kriterlerin Ağırlıkları (Akademisyen)
	(Bozkurt ve Akman, 2016)	
<i>Global Şartlar</i>	0,085	0,221
<i>Ülke Şartları</i>	0,271	0,255
<i>Menkul Kıymetin Özelliği</i>	0,213	0,189
<i>Borsa'nın Özelliği</i>	0,278	0,212
<i>Aracı Kuruluşların Özelliği</i>	0,153	0,123

Çizelge 5'te alt kriterlerin AHP metodu ile elde edilmiş olan lokal ve global ağırlıkları verilmiştir. Lokal ağırlıklar alt kriterin bağlı olduğu kritere bağlı diğer alt-kriterlere göre önemini gösterirken, global ağırlıklar her bir kriterin 15 alt-kritere göre konumunu göstermektedir. Global ağırlıklar alt-kriterin lokal ağırlığı ile bağlı olduğu kriterin çarpılması suretiyle elde edilmiştir. Bulgular, yine, öğrenci-akademisyen karşılaştırmasının sağlıklı bir şekilde yapılabilmesine imkân tanıma düşüncesiyle, hem akademisyenlere uygulanan anket sonucunda bu çalışmada ortaya çıkan hem de Bozkurt ve Akman (2016)'ın çalışmasında ortaya çıkan ağırlıkları kapsayacak şekilde tasarlanmıştır.

Çalışmada uygulanan ankette kriterlerin kıyaslanması kişisel tutum, tecrübe ve mantığa göre yapıldığından tutarsızlık ile karşılaşılması beklenebilir. Tutarlılığın teyid edilmesi sonuçların doğruluğu ve güvenilirliği açısından önemlidir. Çalışmada tutarlılık oranı (CR) tüm kriter ve alt-kriterler için kritik sınır olan 0,10 düzeyinde veya altındadır. (CR ana kriterler için 0,05; global şartlar için 0,19; ülke şartları için 0,44; menkul kıymetin özelliği için 0,01; borsa'nın özelliği için 0,03 ve aracı kuruluşların özelliği için 0,05 olarak gerçekleşmiştir.)

Çizelge 5: Alt Kriterlerin Lokal, Global Ağırlıkları Ve Sıralaması

Kriter	Alt-kriter	Öğrenci			Akademisyen		
		(Bozkurt ve Akman, 2016)			Lokal Ağırlık	Global Ağırlık	Genel Sıralama
		Lokal Ağırlık	Global Ağırlık	Genel Sıralama			
Global Şartlar	Ekonomik Durum	0,573	0,049	11	0,564	0,125	1
	Sosyal Durum	0,151	0,013	15	0,187	0,041	13
	Politik Durum	0,275	0,023	14	0,248	0,055	8
Ülke Şartları	Ekonomik Durum	0,61	0,165	1	0,472	0,120	2
	Sosyal Durum	0,168	0,046	12	0,21	0,054	9
	Politik Durum	0,222	0,060	8	0,318	0,081	5
Menkul Kıymetin Özelliği	Getirisi	0,392	0,083	3	0,467	0,088	4
	Riski	0,323	0,069	6	0,296	0,056	7
	Likiditesi	0,285	0,061	7	0,237	0,045	12
Borsa'nın Özelliği	Likiditesi	0,546	0,152	2	0,465	0,098	3
	Menkul Kıymet Çeşidi	0,187	0,052	9	0,237	0,050	11
	Yeterli Yasal Hüküm	0,267	0,074	4	0,298	0,063	6
Aracı Kuruluşların Özelliği	Dürüstlük ve Adillik	0,458	0,070	5	0,328	0,040	14
	Komisyon Tutarı	0,207	0,032	13	0,255	0,031	15
	Hizmet Kalitesi	0,335	0,051	10	0,417	0,051	10

Analiz sonucunda akademisyenlerin yatırım kararlarında etkili olan en önemli kriterler sırasıyla; global şartlar, ülke şartları, borsanın özelliği, menkul kıymetin özelliği ve aracı kuruluşların özelliği olarak belirlenmiştir. Çizelge 5'de kriter ve alt-kriterlerin lokal ve global ağırlıkları ve bunların sıralaması görülmektedir. Bozkurt ve Akman (2015) çalışmasına göre öğrencilerin aynı kriterleri sıralaması şu şekilde gerçekleşmiştir: borsanın özelliği, ülke şartları, menkul kıymetin özelliği, aracı kuruluşların özelliği ve global şartlar. Global şartlar kriteri ve buna bağlı alt-kriterlerin ağırlıklarının oldukça düşük olması ilginç bir sonuçtur ve öğrencilerin yatırım tercihlerinde global şartların etkisini

daha az önemsediklerini göstermektedir. İki araştırma sonucu kıyaslandığında, finans alanında uzman olan akademisyenler ile bu alanda öğrenim gören öğrenciler arasında yatırım kararlarını belirleyen kriterler açısından anlamlı ve önemli ve farklar olduğu görülmektedir. Özellikle, global şartların önemi konusunda iki grup örneklemin değerlendirmelerinde üzerinde durulması gereken bir farklılık gözlenmektedir.

V. SONUÇ

Bu çalışmada; finans alanında uzman akademisyenlerin, menkul kıymet yatırım tercihlerini belirleyen faktörler AHP metodu kullanılarak ortaya konulmuştur. Yatırım tercihlerini belirleyen kriterler ve alt-kriterler literatür taraması yardımıyla elde edilmiş ve katılımcıların değerlendirmeleri ikili kıyaslamaya olanak tanıyan anketler aracılığıyla alınmıştır. Araştırma, akademisyenlerin menkul kıymet yatırımı hakkındaki davranışları hakkında bilgi vermesi açısından önemlidir. Katılımcıların ortak fikirleri doğrultusunda ortaya çıkmış olan kriter ağırlıkları menkul kıymet piyasasında aktif olması istenen kişilerin önceliklerini belirlemektedir. Kriter ve alt-kriter bazında bu ağırlıklar, başka bir ifade ile katılımcıların menkul kıymet yatırımlarını etkileyen en önemli faktörlerin neler olduğu, borsayı geliştirme çabasında olan yetkililer açısından fikir verici ve uygulanacak politikalar açısından yön gösterici olabilir.

Araştırma ayrıca menkul kıymet yatırım davranışları ile ilgili olarak öğrenci-akademisyen arasındaki farklılığı ortaya koyması açısından da önemlidir. Öğrenci görüşleri ile akademisyen görüş ve değerlendirmelerinin kıyaslanması finans alanında verilen eğitimin ve müfredatın gözden geçirilmesi için bir girdi de sağlayabilir. Şöyle ki araştırma sonuçlarına göre; finans alanında eğitim gören öğrencilerin aksine akademisyenlerin yatırım kararlarının belirlenmesinde, global şartlar ile ülke şartları en önemli kriterler olmuştur. Akademisyenler global ekonomik şartları yatırım kararları açısından yeterince önemli görmekte iken öğrencilere göre bu faktör yeterince önemli görülmemektedir. Bu noktada potansiyel yatırımcılar olarak kabul edilen öğrencilerin, borsalarda sağlıklı ve doğru yatırım kararları alabilmesi için kapsamlı eğitim programlarının düzenlenmesi, “borsa okuryazarlığı”nın artırılması veya eğitim müfredatlarının gözden geçirilmesinin gerekliliği açığa çıkmıştır. Bu tür faaliyet ve düzenlemeler ile hem borsalara yönelik ilgiyi artırılabilir hem de mevcut yatırımcıların daha rasyonel karar almaları sağlanabilecektir.

Son olarak, gelecekte yapılacak çalışmalarda AHP yanında diğer çok değişkenli karar verme metodları da kullanılarak daha net sonuçlar elde edilebilir.

REFERANSLAR

- ADA, S. S., Bolak, M. ve Süer, Ö. (2013). Politik Seçimler, Referandumlar Ve Hisse Senedi Getirileri: İMKB Örneği. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*. 50 (579), 23-40.
- ADJASI, C.K.D. (2009). Macroeconomic Uncertainty and Conditional Stock-Price Volatility in Frontier African Markets: Evidence From Ghana. *The Journal Of Risk Finance*. 10(4), 333-349.
- AKMAN, E. and Dagdeviren, M., 2017. Discovering what makes a SME website good for international trade. forthcoming in *Technological and Economic Development of Economy*.
- AKSOY, A. ve Tanrıöven, C. (2007). *Sermaye Piyasası Yatırım Araçları Ve Analizi*. Gazi Kitabevi: Ankara.
- ALBAYRAK, E., ve Erensal, Y. C. (2004). Using analytic hierarchy process (AHP) to improve human performance: An application of multiple criteria decision making problem. *Journal of Intelligent Manufacturing*, 15(4), 491-503.
- ALON, I. ve Herbert, T.T. A. (2009). Stranger in A Strange Land: Micro Political Risk and The Multinational Firm. *Business Horizons*. 52(2), 127-137.
- ANNETT, A. (2001). Social Fractionalization, Political Instability, and The Size Of The Government. *Imf Staff Papers*. 48 (3/4), 564-565.
- ARAGONÉS-Beltrán, P., Chaparro-González, F., Pastor-Ferrando, J. P. ve Pla-Rubio, A. (2014). An AHP (Analytic Hierarchy Process)/ANP (Analytic Network Process)-based multi-criteria decision approach for the selection of solar-thermal power plant investment projects. *Energy*, 66, 222-238.
- ATHANASSIOU, E., Kollias, C. ve Syropoulos, T. (2006). Dynamic Volatility And External Security Related Shocks: The Case Of The Athens Stock Exchange. *Journal Of International Financial Markets, Institutions And Money*. 16(5), 411-424.
- AYDEMİR, O. Demirtaş, G. ve Demirhan, B. (2009). *Hisse Senedi Piyasasının Gelişiminde Makro Ekonomik Değişkenlerin Rolü: Panel Veri Analizi*. 13.Ulusal Finans Sempozyumunda Sunulmuş Bildiri.
- AYDIN, N. Başar, M. ve Coşkun, M. (2010). *Finansal Yönetim*. Detay Yayıncılık: Ankara.
- BOZKURT, İ. ve Kaya, M.V. (2015). The Effect of Global Political Events in the Arab Spring on Stock Returns: The Case of Turkey. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 5(1), 373-388.
- BOZKURT, İ., ve Akman, E. (2016). Menkul Kıymet Yatırımlarına Yön Veren Faktörlerin Önem Düzeyine Göre Tespiti: Öğrenci Gözüyle Bir Bakış. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1), 337-352.
- CAMPBELL, J. Y., Hilscher, J. ve Szilagyi, J. (2008). In Search Of Distress Risk. *The Journal Of Finance*. 63 (6), 2899-2939.
- DAGDEVİREN, M. ve Yuksel, İ. (2008). Developing a fuzzy analytic hierarchy process (AHP) model for behavior-based safety management. *Information Science*, 178,1717-1733.
- DAGDEVİREN, M., ve Eren, T. (2001). Analytical Hierarchy Process and use of 0-1 Goal Programming Processes in Selecting a Supplier Firm. *Journal of Faculty of Engineering Architecture of Gazi University*, 16(2), 41-52.
- DAĞDEVİREN, M. (2008). Decision making in equipment selection: an integrated approach with AHP and PROMETHEE. *Journal of Intelligent Manufacturing*,19(4), 397-406.
- DİCHEV, I. D. (1998). Is The Risk Of Bankruptcy A Systematic Risk?. *The Journal Of Finance*. 53 (3), 1131-1147.

- ERB, C. Harvey, C. ve Viskanta, T. (1996). Political Risk, Economic Risk, And Financial Risk. *Financial Analysts Journal*. 52(6), 28-46.
- ERCAN, M.K. ve Ban, Ü. (2005). *Finansal Yönetim*. Gazi Kitabevi: Ankara.
- FLANNERY, M. J. ve Protopapadakıs, A.A. (2002). Macroeconomic Factors Do Influence Aggregate Stock Returns. *Review Of Financial Studies*. 15(3), 751-782.
- GORDON, M. J. (1962). *The Investment, Financing, And Valuation Of The Corporation*. Homewood, Illinois: Irwin.
- GRİFFİN, J. M. ve Lemmon, M. L. (2002). Book-To-Market Equity, Distress Risk, And Stock Returns. *The Journal Of Finance*. 57 (5), 2317-2336.
- HUANG, R. D. (1985). Common Stock Returns And Presidential Elections. *Financial Analysts Journal*. 41, 58-61.
- KADERLİ, Y. ve Başkaya, H. (2014). Halka Açık Firmalarda Kâr Payı Dağıtım Duyurularının Hisse Senedi Fiyatlarına Etkisinin Ölçülmesi: Borsa İstanbul'da Bir Uygulama. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 1(1), 49-64.
- KİM, H. Y. ve Mei, J. P. (2001). What Makes The Stock Market Jump? An Analysis Of Political Risk On Hong Kong Stock Returns. *Journal Of International Money And Finance*. 20(7), 1003-1016.
- LİARGOVAS, P. ve Repousıs, S. (2010). The Impact Of Terrorism On Greek Banks' Stocks: An Event Study. *International Research Journal Of Finance And Economics*. 51, 1450-2887.
- LOBO, B. J. (1999). Jump Risk In The U.S. Stock Market: Evidence Using Political Information. *Review Of Financial Economics*. 8(2), 149-163.
- MİNOR, J. (2003). Mapping *The New Political Risk*. Risk Management. 50(3), 20.
- NGUYEN, A.P. ve Enomoto, C. E. (2009). Acts Of Terrorism And Their Impacts On Stock Index Returns And Volatility: The Cases Of The Karachi And Tehran Stock Exchanges. *International Business & Economics Research Journal*. 8(12), 75-86.
- SAATY, T. L., Özdemir, M. S., ve Shang, J. S. (2015). The Rationality of Punishment—Measuring the Severity of Crimes: An AHP-Based Orders-of-Magnitude Approach. *International Journal of Information Technology & Decision Making*, 14(01), 5-16.
- SAATY, T.L. (1980). *The Analytic Hierarchy Process*, McGraw-Hill, New York.
- SHARMA, G.D. ve Mahendru, M. (2010). Impact Of Macro-Economic Variables On Stock Prices İn India. *Global Journal Of Management And Business Research*. Vol. 10, No. 7.
- TURSKİS, Z., ve Zavadskas, E. K. (2011). Multiple criteria decision making (MCDM) methods in economics: an overview. *Technological and Economic Development of Economy*, (2), 397-427.
- VASSALOU, M. ve Xing, Y. (2004). Default Risk İn Equity Returns. *The Journal Of Finance*. 59 (2), 831-868.
- WU, W., Kou, G., Peng, Y., ve Ergu, D. (2012). Improved AHP-group decision making for investment strategy selection. *Technological and Economic Development of Economy*, 18(2), 299-316.
- ZOPOUNİDİS, C., Galariotis, E., Doumpos, M., Sarri, S., ve Andriosopoulos, K. (2015). Multiple Criteria Decision Aiding for Finance: An Updated Bibliographic Survey. *European Journal of Operational Research*. Published online, doi:10.1016/j.ejor.2015.05.032
- ZOR, İ., & Karakuş, R. (2014). Tek Düzen Hesap Planı Ve Ufrs'ye Göre Elde Edilen Finansal Oranların Hisse Getirileri İle İlişkisinin Karşılaştırmalı İncelenmesi: BİST'te Bir Uygulama. *Journal Of Yasar University*, 9(34), 5870-5886.
- ZÜGÜL, M. ve Şahin, C. (2009). İMKB 100 Endeksi İle Bazı Makroekonomik Değişkenler Arasındaki İlişkiyi İncelemeye Yönelik Bir Uygulama, *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*. 16, 1- 16.

GÜNÜMÜZDE EL SANATLARINA YAKLAŞIM; ÖDEMİŞ İĞNE OYALARI ÖRNEĞİ¹

Arzu EVECEN²

Sema ETİKAN³

Hande KILIÇARSLAN⁴

Atıf/©: Evecen, Arzu; Etikan, Sema; Kılıçarslan, Hande (2017). Günümüzde El Sanatlarına Yaklaşım; Ödemiş İğne Oyaları, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 10, Sayı 1, Haziran 2017, ss. 321-332

Özet: Anadolu kadının çeyizinin vazgeçilmez bir parçası olan iğne oyaları süslenme amacının yanı sıra farklı formları ile de kadının duygu ve düşüncelerini iletmesine aracılık etmektedir. Geleneksel olarak daha çok ipek ipliklerin kullanıldığı bu sanatın temel biçim ögesi çiçektir. Yöreden yöreye ve anlatılmak istenilen mesaja göre çiçekler yapraklar, dallar v.b. diğer bitkisel öğeler farklı formlara bürünmektedir. Anadolu'nun batısından doğusuna İzmir, Bursa, Balıkesir, Konya, Adana, Ordu, Rize, Maraş, Elazığ gibi birçok yöresinde uğraşılan iğne oyacılığının geçmişten günümüze özgün örneklerinin üretildiği yörelerden birisi de Ödemiş'tir. Ancak gelişen ve değişen yaşam koşulları birçok el sanatında olduğu gibi iğne oyacılığında da bir değişim başlatmıştır. Bu değişim daha çok kullanım amacına yöneliktir. Geçmişte geleneksel olarak kadın ve erkek baş giyiminin bir süsleme ögesi olan iğne oyalarnın yaşam tarzındaki değişim sonucunda bu fonksiyonu azalmış ve bugün yöre kadınları tarafından kolye, küpe, bileklik, saç tokası, fular gibi farklı kullanım amaçları için de üretilmeye başlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: El sanatları, Ödemiş, İğne oyası

Makale Geliş Tarihi: 10.04. 2017/ Makale Kabul Tarihi: 25.06.2017

¹ Bu çalışma, I. Ulusal Sanat Tasarım Sempozyumu'nda sunulan aynı adlı bildirinin gözden geçirilmiş halidir.

² Yrd. Doç., Çankırı Karatekin Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Moda ve Tekstil Tasarım Bölümü, Çankırı, arzuterli@gmail.com

³ Prof. Dr., Ahi Evran Üniversitesi Neşet Ertaş Güzel Sanatlar Fakültesi Geleneksel Türk El Sanatları Bölümü, Kırşehir, etikansema@gmail.com

⁴ Yrd. Doç., Ahi Evran Üniversitesi Neşet Ertaş Güzel Sanatlar Fakültesi Geleneksel Türk El Sanatları Bölümü, Kırşehir, handearslan@hotmail.com

An Approachment To The Handcrafts Today; The Example Of Ödemiş Needlework

Citation/©: Evecen, Arzu; Etikan, Sema; Kılıçarslan, Hande (2017). An Approachment To The Handcrafts Today; The Example Of Ödemiş Needlework, Hitit University Journal of Social Sciences Institute, Year 10, Issue 1, June 2017, pp. 321-320

Abstract: As an indispensable part of Anatolian women's marriage portion, the needlework is used to express the woman's ideas and feelings as well as being used to dress up. Traditionally and mostly, silk yarns is being used, so the main shape of this art is flower. Leafs, branches etc. and the herbal elements come into different forms depending on regions and message that intended. Needlework is mostly being produced in, from west to the east of Anatolia, İzmir, Bursa, Balıkesir, Konya, Adana, Ordu, Rize, Maraş, Elazığ, and one of the most pelicular examples of needlework can be found in Ödemiş. However, changing and developing life conditions has started an alteration, like in other handcrafts, in needlework concept. This alteration mostly aims to usage. In the past, mostly as an adornment headwear of men and women, the needlework lost its function because of this alteration and now it's also been begun to produce for different uses purposes such as necklace, earring, bracelet, hairpiece and scarf by local women.

Keywords: Handcrafts, Ödemiş, Needlework

I. GİRİŞ

El sanatları, insanın yaratıcılığını ve sanatsal beğenilerini ortaya koyduğu birçok farklı uygulama alanlarında kendini göstermektedir. Bu sanatların içinde yer alan, geleneksel kültürümüzün zarif örneklerinden biri de oya sanatıdır. Geçmişten günümüze birçok kullanım amacına yönelik üretilen oyalarda ulusal kültürümüzü oluşturan yapı taşlarındandır.

Kaynaklarda oya ve dantele benzer tekniklerle üretilmiş bazı örnekler M.Ö 3000'li yıllarda antik Mısır, Babil ve Asur'da rastlandığı belirtilmekle beraber, oyalarda Türk kültüründe var olduğu biçimiyle başka kültürlerde karşılığı bulunmamaktadır. (Sürür,1983:13' den akt. Ölmez, 2009:88).

Süsleme ve süslenme ihtiyacından doğduğu belirtilen oyalarda, farklı kaynaklarda birçok tanımına rastlamak mümkündür. Bu durumda oya sözcüğü, bir kaynaktan "ipek ibrişim kullanılarak iğne, tuğ ya da mekikle yapılan bir tür dantel", başka bir kaynaktan da "süslemek ve süslenmek

ihtiyacını karşılamak için, çeşitli teknik ve malzemelerle yapılmış dar kenar süsü” olarak tanımlanmaktadır (Anonim, 1997: 1404; Şenol, 2009:6).

Birçok farklı kullanım çeşidi ve amacına sahip olan oylar yapımlarında kullanılan tekniğe (araç ve gerece) göre iğne oyası, mekik oyası, firkete oyası, tığ oyası, çengelli iğne oyası v.b., kullanılan malzemeye göre iplik oyası, boncuk oyası, çaput oyası, tel kırma oylar v.b. ve kullanım yerlerine göre mendil oyası, yazma oyası, başlık oyası, tülbent oyası, göynek oyası v.b. olarak sınıflandırılmaktadır (Erbek, 1984:136).

Oyların kullanılan tekniğe göre sınıflandırılmasıyla ortaya çıkan iğne oyası ise TDK Sözlüğünde (2011) “İğneyle değişik biçimli veya düğümlü ilmekler oluşturularak ve bunlar birleştirilerek yapılan oya” (Anonim, 2011:1157) biçiminde tanımlanmaktadır.

İğne oyasının yapımında araç olarak çeşitli boylardaki dikiş iğnesi kullanılmaktadır. Gereç olarak ise Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde, 1960’lı yıllara kadar genellikle ipek ipliği, sonraları ipek-pamuk ipliği daha sonraları pamuk ve sentetik iplik kullanılmaktadır (Onuk, 2000:17).

“Kız beşikte, çeyiz sandıkta” deyimine bağlı kalarak yöreden yöreye farklılık gösteren biçimleriyle Anadolu çeyiz geleneğinin vazgeçilmez bir parçasını oluşturan oylar, genellikle yemeni, tülbent, mendil, kemer veya seccade gibi ürünlerin kenar süslemeleri ile erkek ve kadın giysilerinin süslenmesinde kullanılmaktadır (Anonim, 2010:40; Barışkan, 1976:78; Ergenekon ve Başaran, 1999:131; Ölmez, 2009:89).

İğne oylarında yapılan çiçek ve yaprakların her biri bir motiftir ve kullanıldıkları yere göre farklı biçimde dizilmelerinden bir kompozisyon meydana gelmektedir. Motiflerin dik durmasını sağlamak için saç, at kılı ve ince tel kullanılmaktadır. Daha sonra ise kitre, zamk veya yumurta akı ile kolalama işlemi uygulanmaktadır (Anonim, 1993:145; Özcan, 1997:4)

Oylarda kullanılan motifler, bitkilerden, insan ve hayvan figürlerinden, geometrik şekillerden, mimariden ve manzaralardan esinlenilerek ortaya çıkmıştır. Genellikle “yaprak oya, gül oya, sümbül oya gibi esinlenen nesnelerin adlarını taşıdıkları gibi, kirpik oya, oğlan perçemi gibi benzerlik anlatan isimler almışlar ya da Selanik oyası, Bursa oyası gibi yapıldıkları yörenin adıyla da anılmışlardır (Anonim,1993:148; Anonim,1997:1404; Ölmez, 2009: 92, Sözen, 1998:208; Koçu, 1967, 183).

Oyalar, aynı zamanda toplum içinde sözsüz iletişimin sağlanmasında da oldukça etkili bir araç olmuştur. Anadolu kadını duygu ve düşüncelerini aktarmada diğer el sanatlarında olduğu gibi oyalara motiflerini kullanmış, paylaşamayan kaderini “sevdim alamadım”, açığa vuramadığı sevincini “şeker pembesi”, özlemini, “yârim ile”, isteğini, “ben gidiyorum sen ardımdan gel” sevgisini, “çayır, çimen”, nefretini, “biber oyası” olarak adlandırdığı oyalara ifade etmiştir (Erbek, 1984:135; Özcan, 1997:3). Türk kadınının duygu ve düşüncelerini oyalara yansıtması, farklı tekniklerde yapılan her türden oyanın desen ve motiflerindeki zenginliğinin artmasına da sebep olmuştur.

II. ÖDEMİŞ İLÇESİ İĞNE OYALARININ GELENEKSEL KULLANIMI VE ÖRNEKLERİ

İğne oyalaraının geçmişten günümüze geleneğini devam ettirerek farklı kullanım amaçlarıyla yapıldığı yerlerden biri de Ödemiş'tir.

Ödemiş ilçesi, “kuzeyinde Salihli ve Turgutlu, güneyinde Sultanhisar ve Nazilli, doğusunda Kiraz, batısında Tire ve Bayındır ilçeleri ile çevrili olup, Ege bölgesinin en bereketli topraklarından biri” olarak nitelendirilmektedir (Yavuz, 1986:11; Dural, 2004: 129).

Ödemiş'te tığ, mekik, iğne, firkete kullanılarak yapılan birçok oya çeşidine rastlamak mümkündür. Özellikle yöre kadınları tarafından ince bir el emeği gerektiren iğne oyalaraı çeyiz geleneğinin bir devamı olarak geçmişten günümüze devam eden bir el sanatı olmuştur.

Geçmişte Ödemiş'te oya yapımında kullanılan ipek ipliklerini oyacılar kendileri hazırlamaktaydı. Bunun için kozadan çekilerek pişirilen ipekler daha sonra “soğan kabuğu, ceviz, kara lahana gibi bitkisel boyalarla boyanarak kullanıma hazır hale getirilmekteydi (Anonim, 2013:10). Ancak yöre kadınları bugün ipliklerini hazır olarak satın almaktadır.

Efe oyası, biber oyası, bülbül tükürüğü, gelin camdan baktı, menekşe, papatya, coşturan, gelincik yörede en çok üretilen iğne oyası motifleridir. Kullanılacak yerin üzerine küçük dikiş iğnesi yardımıyla doğrudan yapıldıkları gibi, önceden hazırlanarak ayrıca da dikilebilmektedirler.

Ödemiş iğne oyalaraı geleneksel olarak, yazma ve çember kenarlarında, “değirme” adı verilen namaz örtüleri kenarlarında, “göynek” denilen giysilerin

kol ve yaka uçlarında, para ve altın keselerinde, karyola takımlarında süslenme öğesi olarak kullanılmaktadır. En önemli kullanımlarından biri de yörenin geleneksel erkek giyimi olan efe giysilerinin aksesuarlarında yer almasıdır. Efelerin baş giysisi olan “alfes” i (tepme yünden yapılmış bir çeşit keçe başlık) saran çemberin, “kefiye” adı verilen ve boyuna sarılan bir çeşit fuların ve saat kesesinin süslemelerinde çeşitli iğne oyaları kullanılmaktadır (Barişta 1988: 90, Yavuz, 2012: 54).

a

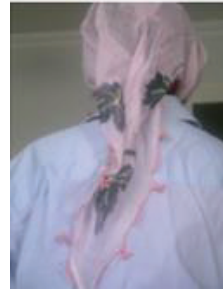
b

Şekil 1: Efelerin baş giysisi süslemesinde iğne oyasının kullanımı, a:Kefiye, b:Oyalı çember ile süslenmiş alfes (Ödemiş Yıldız Kent Arşivi ve Müzesi, 2013)

Şekil 1’de iğne oyalalarının efe baş giysisi süslemelerinde yer alışı görülmektedir. Efelerin “alfes” lerinin etrafına has ipekten yapılmış ve doğal boyalarla renklendirilmiş çemberler sarılmaktadır. Bu çemberlerin etrafına iğne oyaları dikilmekte ya da bazı örnekler çember üzerine direk yapılmaktadır (Yavuz, 2012: 54).

a

b

Şekil 2: Kadın baş giysisinde kullanılan iğne oyalari, a: Değirme (Ödemiş Yıldız Kent Arşivi ve Müzesi, 2013) b:Yazma (Evecen, 2013)

Şekil 2'de kadınların “değirme” ve “yazma” olarak adlandırdıkları başörtülerinin kenarlarında kullanılan iğne oyaları görülmektedir. Değirme, genellikle pamuklu ya da ipekli kumaşlardan yapılan ve tek bir kenarında (ön tarafında) iğne oyası bulunan dikdörtgen formda bir başörtüsüdür. İpek olanı özel günlerde kullanılırken, pamuk olanı gündelik olarak kullanılmaktadır. Değirme kenarına yapılan iğne oyaları yazma kenarına yapılan iğne oyalarından daha geniş boyutlardadır ve değirme kenarına doğrudan yapılmaktadır.

Dört tarafı oya olan yazma ise kare forma sahip olup, geçmişten günümüze “insanoğlunun süslenme ve süsleme ihtiyacı ile başlamış el sanatlarından biri” olarak tanımlanmaktadır (Akbil,1977:109). Ödemiş ilçesinde geleneksel kullanıma uygun olarak yazmalar değirmelerin ya da “zar” adı verilen sokak giysisinin altında saçların örtülmesi amacıyla kullanılmaktadır. Yazmaların üzerindeki desenlerine uygun olacak renklerde iğne oyaları da bu örtülerin dört tarafına dikilmektedir.

Şekil 3: Biber oyası (Ödemiş Yıldız Kent Arşivi ve Müzesi, 2013)

Şekil 4: Göynek çeşitleri ve kenarlarında kullanılan iğne oyları (Gelen, Ödemiş, 2013)

Şekil 4’de iğne oylarının göynek kenarlarında kullanımlarına örnekler görülmektedir. Ödemiş ilçesinde erkek ve kadınların kullandıkları “göynek” ipek, pamuk ya da ipek ve pamuk ipliği karışık olarak dokunan bir çeşit iç çamaşırıdır. Geleneksel bir giysi olan göyneğin yaka ve kol uçları genellikle iğne oyalıdır ve kadınlar tarafından kullanılmaktadır.

Şekil 5: İğne oyalı para kesesi çeşitleri (Ödemiş Yıldız Kent Arşivi ve Müzesi, 2013)

Şekil 5’de iğne oylarının Ödemiş ilçesinde geleneksel olarak kullanımına başka bir örnek olarak para keseleri görülmektedir. Kumaştan yapılmış ve kenarları çeşitli iğne oyları örnekleri ile süslenmiş bu keseler erkekler tarafından para, tütün, tarak v.b. eşyaları taşımak için kullanılmaktadır. (Erbek, 1984:140).

III.ÖDEMİŞ İLÇESİ İĞNE OYALARININ GÜNÜMÜZDE KULLANIMI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

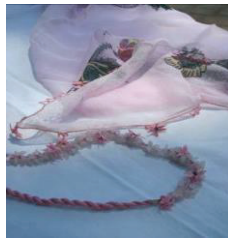
Ödemiş ilçesinde kadınların el sanatı uğraşları arasında, çoğunlukla iğne oyası, tığ oyası, örgü, dantel, mekik oyası, kanaviçe, tel kırma, hesap işi yer almaktadır. Kadınlar bu el sanatı uğraşları ile hem kendi ihtiyaçlarını karşılamakta hem de aile bütçesine katkı sağlamaktadırlar.

İlçe merkezinde yöre kadınlarının bu üretimlerinin tanıtım ve satışlarının yapıldığı bir pazar kurulmaktadır. “Kadın el sanatları pazarı” olarak adlandırılan ve her hafta cumartesi günü kurulan bu pazar, Ödemiş halkı tarafından büyük ilgi gördüğü gibi, çevre illerden de bireysel ya da acentelerin tur programları kapsamında ziyaret akınına uğramaktadır.

Yöre kadınları pazarda, bu el sanatı uğraşlarını geleneksel tekniklerle ve geleneksel kullanımlarına yönelik sürdürmelerinin yanı sıra zevklerini, becerilerini ve yaratıcılık güçlerini kullanarak yeni ürünler de tasarlamakta ve alıcıların beğenisine sunmaktadırlar. İğne oyaları da aynı şekilde hem geleneksel ürünler hem de farklı kullanım amaçları için tasarlanmış yeni ürünler olarak pazarda yerini almaktadır. Sandıktaki iğne oyaları, yazma kenarlarından çıkarılarak her türden giyim, takı ve ev eşyasında süsleme amaçlı kullanıldığı gibi, eski iğne oyası motifleri farklı teknik ve malzemeler kullanılarak yeniden üretilip farklı tasarımlarda hayat bulmaktadır. Geleneksel kültürü yaşatmak ve aile bütçesine katkıda bulunmak amacıyla üretilen bu yeni ürünlerin, kullanım alanları çeşitlilik göstermekle beraber daha çok aksesuar olarak tasarlandıkları görülmektedir.

a

b

c

Şekil 6. a,b,c: Yazma kenarlarındaki iğne oyalарının eski ve yeni kullanım örnekleri (Bakır, Ödemiş, 2013)

Şekil 6'da geleneksel olarak yazma kenarında kullanılan ve sandıktan çıkarılan iğne oyalarının, kolye olarak yeniden tasarlanmış örnekleri verilmektedir. Yazma ve çember kenarlarındaki oylar takılarda genellikle üç farklı şekilde kullanılmaktadır. Şekil 6a'da yer alan yazma kenarında bulunan ve yörede "yıldız oyası" olarak adlandırılan iğne oyası, yazma kenarından çıkarılıp sadece doğal taşlar ve boncuklarla süslenerek yeni ürüne dönüştürülmüştür. Şekil 6b'de yer alan diğer bir ürün ise yine yazma ya da çember kenarındaki iğne oyası örneğinin birebir aynısının yörede "kaymakçı ipeği" adı verilen bir iplikle yeniden yapılan örneğidir. Şekil 6c'de ise "menekşe" adı verilen iğne oyası örneğinin yine kolye olarak tasarlanması görülmektedir. Ancak bu ürün tekniği farklı olarak tuğ ile üretilmiş ve boncuklarla süslenmiştir.

a

b

c

d

e

f

Şekil 7a,b,c,d,e,f: Efelerin baş giysisi süslemesinde yer alan iğne oyalarının yeni kullanım örnekleri (Bakır, Ödemiş, 2013)

Şekil 7’de Efelerin baş giysisi süslemesinde yer alan iğne oyası örneği ile oluşturulmuş tasarımlar görülmektedir. Geleneksel kullanımından dolayı “efe oyası” adı verilen bu örnek bugün renk ve boyut değiştirilerek kolye (Şekil 7a,b,c), bileklik (Şekil 7d), küpe (Şekil 7e), fular (Şekil 7f) gibi aksesuarlara dönüştürülmüştür. Bu tasarımları geleneksel üretiminden ayıran, kullanılan teknik ve malzemedir. Geçmişte sadece ipek ipliği ve iğne kullanılarak yapılan oylar, günümüzde ipek ipliğin nadir bulunması ve yüksek maliyetli olması nedeniyle daha çok naylon iplikle üretilmekte ve bazılarında da iğne yerine tığ kullanılmaktadır. Bir diğer farklılık ise geçmişte oylarının kenarlarının dik durması için kullanılan at kılının yerini günümüzde misina ipliğinin almasıdır.

a

b

c

d

e

Şekil 8a,b,c,d,e: İğne oylarının farklı tasarımlarda kullanılan örnekleri (Bakır, Ödemiş, 2013)

Şekil 8'de Ödemiş ilçesinde yapılan farklı iğne oyası örneklerinin yine boyunluk (Şekil 8a), yüzük (Şekil 8b), saç bandı (Şekil 8c), saç tokası (Şekil 8d,e) gibi çeşitli aksesuarlar için geleneksel kullanımının dışında yeni ürünlere dönüşmesi görülmektedir. Bu örneklerde de görüldüğü üzere iğne oyaları, günümüzde yöre kadınlarının çağdaş dünyaya ayak uydurma çabalarıyla ortaya koydukları tasarımları ile geçmişi günümüze taşımada önemli bir unsur haline gelmiştir.

IV. SONUÇ

Ödemiş el sanatları arasında iğne oyacılığının köklü bir geçmişi bulunmaktadır. Yörede uzun zamandır geleneksel kadın ve erkek giyiminin temel süsleme elemanı olan iğne oyaları bugün bu kullanımlarını devam ettirmelerinin yanı sıra yine süslenme ve süsleme amaçlı olarak farklı ürünlere dönüşmeye başlamıştır. Geçmişte çoğunlukla yazma, çember, değirme ve göynek kenarları ile efe baş giysisi süslemelerinde yer alan oylar artık kolye, küpe, bileklik, saç tokası, fular gibi kadın giyim aksesuarlarının yapımında kullanılmaya başlanmıştır. Sandıktan çıkarılan iğne oyaları yeni tasarımlarla başka ürünlere dönüştürülürken, bazı ürünler için ise yeni üretimler yapılmıştır. Bu yeni üretimlerin bazılarında malzeme ve teknik de değişmiş, dikiş iğnesi kullanılarak ipek ipliği ile üretilen iğne oyalalarının yerini tığ ve naylon iplik ile üretilen ürünler almıştır. Bu değişimin arkasında yatan faktörlerin başında ticari amaçlar gelmektedir. Yöre kadını eskiyi yeniden tasarlayarak ve buna uygun yeni üretimler yaparak aile bütçesine katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Bu tasarımları ortaya koyarken de üreticiyi tüketici talepleri, moda ve teknolojik gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan hammadde yönlendirmektedir. Bütün bunlar bugün yörenin geleneksel iğne oyacılığını farklı bir konuma taşımıştır. Günümüz Ödemiş iğne oyaları çevre illerden özel olarak gelinen ilçe pazarının en önemli ürünü haline gelmiştir. Fonksiyon, boyut, malzeme, teknik ve renk değişimine uğramasına rağmen yörenin kültürünü yansıtan bir ürün olma özelliğini hala koruyan iğne oyalalarının devamlılığını sağlamak açısından bu yeni tasarımlar önem taşımaktadır. Bu durum gelişen ve değişen yaşam koşullarına el sanatlarımızın uyum sağlaması ve direnmesi açısından önemli bir örnektir.

KAYNAKÇA

- ANONİM, (1993), *Türk El Sanatları*, Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma Ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- ANONİM, (1997), *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, Cilt 3, İstanbul.

- ANONİM, (2010), *İğne Oyaları*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- ANONİM, (2011), *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük*, Ankara, 11.Baskı.
- ANONİM (2013). *Ödemiş, Küçükmenderes Havzası Doğa, Kültür ve Turizm Rehberi*, Ödemiş.
- AKBİL, Fatma. (1977), *Türk Yazmacılık Sanatı*, Kültür ve Sanat Dergisi, (1)5, 109-114.
- BARIŞKAN, Aysel. (1976), *Anadolu İşleme Sanatı*, Kültür ve Sanat Dergisi, 4, 78-86, Ankara.
- BARIŞTA, Örcün. (1988), *Turkish Handicrafts*, Ankara, 974.
- DURAL, Halil. (2004), *Ödemiş Tarihi*, İzmir, 1. Baskı.
- ERBEK, Güran. (1984). "Erkek Oyaları". I. Ulusal El Sanatları Sempozyumu Bildirileri, 18, (ss.135-146).
- ERGENEKON, C., BAŞARAN, F., (1999). "Oyaların El Dokumalarında Değerlendirilmesi". 2000' li Yıllarda Türkiye' de Geleneksel Türk El Sanatlarının Sanatsal, Tasarımsal ve Ekonomik Boyutu Sempozyumu Bildirileri, Ankara, (ss. 131-133).
- KOÇU, Reşad Ekrem. (1967), *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Ankara, 1. Baskı.
- ONUK, Taciser. (2000), *Osmanlı'dan Günümüze Oyalar*, Ankara, 1. Baskı.
- ÖLMEZ, N Filiz. (2009), "Isparta Scarf Oya Making On The Triangle Of Tradition-Income-Education", Proceedings of the 4th International Scientific Conference, no:4, (ss. 88-97).
- ÖZCAN, Fatma. (1997), *Nallıhan Yöresinde İğne Oyacılığı*, Ankara, 1. Baskı.
- ÖZEL, Mehmet. (1992), *Folklorik Türk Kıyafetleri*, Ankara, 1. Baskı.
- SÖZEN, Metin. (1998), *Geleneksel Türk El Sanatları*, İstanbul,1. Baskı.
- ŞENOL, Sevgi. (2009), *Geçmişten Günümüze Boncuk Oyalarımız*, Bursa, 1. Baskı.
- YAVUZ, Begiç Galip. (1986), *Ödemiş Belediyesi Belde Yıllığı*, Ödemiş.
- YAVUZ, Begiç Galip. (2012). *Yukarı Küçükmenderes Havzasında Zeybekler*, Ödemiş, 3. Baskı.

Kaynak Kişiler

- Aynur BAKIR, 36 yaşında, Kadın el sanatları pazarı, Ödemiş.2013
- Şakir GELEN, 45 yaşında, Ödemiş Çeyiz Evi, Ödemiş. 2013

KEMER SIKMA POLİTİKALARINDAKİ BÜYÜK RİSK: MALİ TUZAK

Ufuk GERGERLİOĞLU¹

Atıf/©: Gergerlioğlu, Ufuk (2017). Kemer Sıkma Politikalarındaki Büyük Risk: Mali Tuzak, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 10, Sayı 1, Haziran 2017, ss. 333-344

Özet: Özellikle 2008'de yaşanan küresel finansal kriz, dünyada birçok ülkeyi zor durumda bırakmıştır. Bu krizi aşmak için vergi artışlarını ve kamu harcamalarında yapılan kesintileri kapsayan kemer sıkma politikalarının uygulanması, birçok ülke ekonomisinde bir takım olumsuz etkilerin açığa çıkmasına neden olmuştur. Vergi artışlarının ve kamu harcama kesintilerinin ekonomik büyümeyi daha da yavaşlatması, vergi hasılatlarında azalmaya sebebiyet vererek bütçe açıklarında büyüme meydana getirmiştir. Bu süreç beraberinde ekonomide bir kısır döngü ortaya çıkartarak mali tuzağın oluşumuna zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda bu çalışmada mali tuzak kavramından etraflıca söz edilmektedir. Çalışmada öncelikle mali tuzak kavramı için teorik çerçeve sunulmakta, ardından da bu kavramın ülke uygulamaları bağlamında değerlendirilmesine yer verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mali Tuzak, Kemer Sıkma Politikaları, Daraltıcı Maliye Politikası, Vergi Artışı

Great Risk in Austerity Policies: Fiscal Trap

Citation/©: Gergerlioğlu, Ufuk (2017). *Great Risk in Austerity Policies: Fiscal Trap*, Hitit University Journal of Social Sciences Institute, Year 10, Issue 1, June 2017, pp. 333-344

Abstract: *Because of the global financial crisis, especially the 2008 one, many countries have been left in a difficult situation. The application of policies implemented to overcome the crisis which involve tax increases and cuts in public spending has led to a lot of adverse effects on many countries' economies. Tax increases and public spending cuts have slowed down economic growth. This has caused a decrease in tax revenues therefore budget deficits have started to grow. This process has generated a vicious circle in a number of country economies and as a result of this, the phenomenon known as the fiscal trap has emerged. To begin with, the concept of the fiscal trap will be extensively explained in this article. At the same time, this study will tackle the theoretical framework regarding the concept of the fiscal trap and then this concept will be evaluated from the perspective of country practices.*

Keywords: *Fiscal Trap, Austerity Policies, Contractionary Fiscal Policy, Tax Increases.*

I.GİRİŞ

Ekonominin içinde bulunmuş olduğu konjonktüre bağlı olarak özellikle maliye politikası araçlarının etkin bir biçimde uygulandığı bilinmektedir. Elbette ki ekonomik yapının niteliğine göre hangi araçların hangi dozda hayata geçirileceği, bu araçların başarı şanslarının belirlenmesinde önemli olmaktadır. Ancak salt bir biçimde iyi niyetle uygulanan maliye politikalarının tek başına uygulandığı, özellikle de para politikaları ile desteklenmediği durumlarda ekonomik açıdan hedeflenen amaçların gerisinde kaldığı görülmektedir. Bu da bir takım problemleri beraberinde getirmektedir.

Bilhassa daraltıcı maliye politikalarının tek başına uygulandığı dönemlerde ekonomik manada bazı olumsuz sonuçların meydana geldiği gözlemlenmektedir. Aslında bu nitelikte bir politika ile finansal bir krizin önlenmesi amaçlanmakta fakat sonuçlar tam tersi bir durumu açığa çıkartmaktadır. Böyle dönemlerde vergilerin arttırılması veya kamu harcamalarının azaltılması yoluyla uygulamaya konulan kemer sıkma politikasına ilişkin tedbirler, kriz sürecini tetikleyerek ekonomide kronik

sorunlara sebebiyet vermektedir. Bu tedbirler, bir taraftan ekonomideki büyümeyi yavaşlatarak işsizlik ortamının oluşmasına zemin hazırlarken diğer taraftan toplam talepte bir daralmaya sebep olarak karlarda erimeye neden olabilmektedir. Aynı zamanda bu süreç, hükümetlerde borçların ödenmesi yükümlülüğü konusunda bir tedirginlik meydana getirerek hükümetleri borç senetlerinin tamamen elden çıkartmaya da yönlendirebilmektedir. Bu da doğal olarak faizlere yönelik maliyetlerin artmasını gündeme getirmektedir. En nihayetinde krizin etkisini azaltmaya yönelik ortaya konulan salt kemer sıkma politikaları bütçe açıklarını da arttırarak ekonomide bir kısır döngünün oluşumunu hızlandırmaktadır. Bu kısır döngü ile beraber, mali tuzak olarak nitelendirilen olgu ile karşı karşıya kalınması söz konusu olabilmektedir. Bu bağlamda bu çalışmada mali tuzak olgusu etraflıca ele alınmaya çalışılacaktır.

Aynı zamanda Türkiye’de teorik manada mali tuzak olgusunun az ele alınmış olması, böyle bir çalışmanın hazırlanmasında motivasyon oluşturmuştur. Bu kapsamda çalışmada öncelikle mali tuzak kavramının teorik çerçevede izahı yapılmaktadır. Ardından da mali tuzak kavramına ülke uygulamaları çerçevesinde değinilmektedir.

II. MALİ TUZAK KAVRAMININ TEORİK ÇERÇEVEDE DEĞERLENDİRİLMESİ

Mali tuzak olgusu, durgunluk dönemlerinde ortaya çıkan ve özellikle bu dönemlerde uygulanan vergi artışları sebebiyle ekonomideki gerilemenin daha da kronikleştiği bir durumu ortaya koymaktadır (Ritatos, 2013: 8). Ayrıca bu kavram, kronik finansman sorunu ile de doğrudan ilişkilendirilmektedir (Cole, 2004: 99). Öte yandan mali tuzak, finansal imkansızlıklar sebebiyle hükümetlerin kamusal mal ve hizmet sunumlarına ilişkin görevlerini gereği gibi yerine getirememesi sonucu meydana gelmektedir (Hong, 2013: 6).

Mali tuzak, bütçe açıkları yoluyla mevcut olan krizi daha da derinleştiren bir yapının oluşması sonucu ortaya çıkan bir olgu olarak da değerlendirilebilmektedir (Göker ve Akyol, 2014: 185). Mali tuzak kavramı, özellikle hükümetlerde mevcut olan yozlaşma ve birikmiş borçlar konusu ile de doğrudan ilişkilendirilmektedir (Moufakkir ve Kelly, 2015: 184). Ayrıca kemer sıkmanın zararlı bir sonucu olarak da ifade edilen mali tuzak, ekonomik büyümeyi yavaşlatan ve bu sebeple vergi hasılatında da azalmaya neden olan bir görünüm ortaya koymaktadır (Palley, 2009).

Özellikle gelişmekte olan ülkelerde belirgin bir biçimde ortaya çıkan mali tuzak, ekonomik durgunluğun bir versiyonu şeklinde mütalaa edilmektedir. Mali tuzak kavramını geliştirmekte olan ülkeler perspektifinden açıklarken, kişi başına gelirin azlığını ve dolayısıyla buna bağlı olarak vergi hasılatının düşük olmasını, hükümetler bazında gözlemlenen yozlaşmanın mevcudiyetini de gözden uzak tutmamak gerekir (Werhane vd., 2010: 32).

Durgunluk dönemlerinde meydana gelen vergi hasılatındaki azalma ve borç yüklerindeki artış, sadece sıkı maliye politikası veya diğer bir ifade ile daraltıcı maliye politikası araçları ile kontrol altına alınmaya çalışıldığında bir kısır döngü meydana gelebilmekte ve bu durumda ekonomik yapı mali tuzak tehdidi ile karşı karşıya kalabilmektedir. Öte yandan durgunluk döneminde bütçe dengesini sağlamak adına daraltıcı maliye politikaları aracılığıyla ortaya konulan kemer sıkma önlemleri, kamu harcama ve yatırımlarını da keserek mali tuzak sürecinin hızlanmasının önünü açmaktadır (Ritatos, 2013: 8).

Durgunluk dönemindeki sıkı maliye politikaları, kamu maliyesi araçları üzerinde bir kısır döngü meydana getirmekte ve bu durum harcama ve vergilerden beklenen faydaların açığa çıkmasını engellemektedir. Dolayısıyla bu dönemlerde uygulanan kemer sıkma politikaları, bütçe dengesi ve borç oranı açısından arzulanan hedefin gerçekleşmesinden uzak bir görünüm sergilemektedir (Göker, 2014: 113). Bir ekonomide kamu harcamalarına yönelik olarak yapılan kesintilerin veya arttırılan vergilerin, büyümenin yavaşlamasına, artan işsizliğe, azalan toplam talebe ve karların düşmesine neden olarak dolaylı bir biçimde vergi hasılatında bir erimeye sebebiyet verdiği savunulmaktadır. Bu durum da bütçe açıklarını arttırarak ekonomide bir kısır döngünün oluşmasına zemin hazırlamaktadır (Hannsgen ve Papadimitriou, 2012: 6).

Bir başka anlatımla, sıkı maliye politikasının uygulanması kapsamında harcama kesintileri ve vergi artışlarının nihai amacı, bütçe açığının GSYİH'ye oranını azaltmak şeklinde belirlenmişken tam tersi bir sonucun ortaya çıkması ve talepteki azalmaya bağlı olarak GSYİH ile vergi gelirlerinin düşmesi söz konusu olmaktadır (Göker ve Akyol, 2014: 179). Bu noktada, salt sıkı maliye politikasının açığa çıkartabileceği ekonomik nitelikteki sorunların, kemer sıkma politikalarına ilave olarak ılımlı bir para politikasının benimsenmesi yoluyla ortadan kaldırılması, gündeme gelebilmektedir. Böyle karma bir politika, daha az kamu açığına sebebiyet

vererek piyasadan daha az borç alınmasına neden olacaktır. Böylelikle faiz oranlarının yükselmesinin önüne geçilmiş olunacaktır (Jain ve Tomic, 1995: 399). Bu durum, özel sektörün GSMH içindeki payında bir artış oluştururken kamu sektörünün GSMH içindeki payında bir azalış meydana getirecektir (Wiley, 2016: 129). En nihayetinde sıkı maliye politikasının ılımlı para politikası ile karma görünümü, mevcut ekonomide sosyal refah kaybını aza indirgeyecek ve mali tuzak riskinin tehlikeli oluşumunu desteklemeyecektir. Çalışmanın bu noktasında mali tuzağın literatürdeki farklı türlerinden de kısaca söz etmek teorik açıdan tamamlayıcı nitelikte olacaktır.

Maliye literatüründe mali tuzak olgusu temel olarak iki ayrı biçimde ele alınmaktadır. Bunlardan birincisi basit mali tuzak, ikincisi ise büyük mali tuzaktır. Basit mali tuzak, uygulanan daraltıcı maliye politikalarının talepteki azalmadan başlayarak vergi hasılatında bir düşüşe, dolayısıyla bütçede açığa yönelik bir etki oluşturması ve bu etkinin bir kısır döngüye dönüşerek ekonomiye zarar vermesi anlamına gelmektedir. Elbette ki bu kısır döngüye sebep olan argümanın temeline, vergi artışlarını ve kamu harcamalarında azalmayı oturtmak gerekmektedir. Diğer yandan büyük mali tuzak ise basit mali tuzaktan daha geniş bir yapı ortaya koymaktadır. Bu iki yapının bir biriyle ilişkili bir görünüm ortaya koyduğunu söylemek mümkündür. Basit mali tuzağın ortaya çıktığı bir durumda bağımsız bir para sistemi de mevcut değilse bu yapı büyük mali tuzağı açığa çıkartabilmektedir. Büyük mali tuzak, daraltıcı maliye politikasının genel ekonomik yapıyı bozduğu bir durumda kendini göstermektedir. Artan işsizlik, toplam talepte meydana gelen azalma ve karların düşmesi gibi olumsuz ekonomik göstergelerin belirdiği bir durumda hükümetler borç yükümlülüklerini yerine getiremeyecekleri kaygısı içerisinde borç senetlerinin tamamını ellerinden çıkartabilmekte ve dolayısıyla bu ortamda faiz maliyetleri yükselebilmektedir. Aynı zamanda ekonomik göstergelerin bozulması transfer harcamalarında artışa neden olabilmekte bu durum da yine hükümetleri borçlarını ödeyemeyeceği kaygısı içerisine sokarak faiz maliyetlerini arttırmaktadır. Her iki durum da bütçe açıklarına sebebiyet vererek büyük mali tuzağın oluşmasına zemin hazırlamaktadır (Hannsgen ve Papadimitriou, 2012: 5).

Mali tuzak ile alakalı tüm bu teorik çerçeveye ilave olarak, özellikle daraltıcı maliye politikaları uygulamaları nedeniyle meydana gelen mali tuzak

kavramını, literatürdeki kayıt dışı ekonomi sebebiyle oluşan mali tuzak anlayışından ayırmak da yerinde olacaktır.

Kayıt dışı ekonomi ile ilişkilendirilen mali tuzak, büyük ölçüde kayıt dışı ekonominin varlığında meydana gelebilmektedir. Şöyle ki; kayıt dışı ekonomi vergi tahsilatında güçlülere neden olabilmekte ve bu durum, düşük vergi hasılatına sebebiyet verebilmektedir. Elbette ki bunun doğal bir sonucu olarak da düşük kamu harcamaları söz konusu olmaktadır. Böylelikle düşük kalitede kamusal mal ve hizmet sunumu ortaya çıkmakta bu da devletin elini zayıflatarak kayıt dışı sektörlerin büyümesine neden olmaktadır. Bu sistem, kısır döngü meydana getirerek mali tuzağı ortaya çıkartmaktadır (Olters, 2003: 6). Bu noktada, daraltıcı maliye politikalarının uygulanması sonucu meydana gelen mali tuzak ile kayıt dışı ekonominin varlığında açığa çıkan mali tuzak arasında belirgin bazı ortak ve farklı noktalardan da bahsetmek yararlı olabilir. Her iki tuzak tipinde nedenler ve görünümmler farklı olsa da kamu harcamalarında meydana gelen bir azalma söz konusudur. Bu azalma her iki durumda da dolaylı bir biçimde vergi hasılatında bir düşüş meydana getirmektedir. Mali tuzak, daraltıcı maliye politikası uygulamasında hükümetlerin resmi çabaları içerisinde oluşurken, kayıt dışı durumun varlığında özellikle işletmelerin gayri resmi gayretleri sonucunda açığa çıkmaktadır.

III. MALİ TUZAK KAVRAMININ ÜLKE UYGULAMALARI BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Özellikle Yunanistan'ın 2008 dünya finansal krizinden sonra izlediği mali politikalar sebebiyle mali tuzak süreci içerisine girmesi ve bu durumdan çıkamaması, mali tuzak olgusunun iktisadi arenada kendisine yer bulmasına neden olmuştur. Aslına Yunanistan 2008 krizi öncesi özellikle 2002-2007 döneminde borçlarını yönetme konusunda herhangi bir sıkıntı ile karşılaşmamıştı. Bu dönem aralıklarında Yunanistan'da kamu borçlarının yönetimi konusunda neredeyse dengeli bir görünüm gözlemlenmişti. Ancak 2008 dünya finansal krizi ile beraber Yunanistan, kamu borçlarını yönetme başarısını devam ettirememiş, bu durum 2008 ve 2009 yıllarında beraberinde olumsuz ekonomik etkiler açığa çıkartmıştır. Bu sürecin olumsuzluklarını gidermek adına sıkı (daraltıcı) maliye politikasını hayata konulmuş, çeşitli kesimlerde vergi artışlarına gidilmiş ve bununla birlikte bir dizi kamu harcamalarını kesmeye yönelik önlemler alınmıştır. Ancak bu önlemler ekonomideki kötü gidişatı durdurmak bir yana vergi hasılatında

azalmaya, toplam borç stokunda hızla artışa neden olmuştur. Dolayısıyla Yunan ekonomisi mali tuzak tehdidi ile karşı karşıya kalmıştır (Ritatos, 2014:132-133).

1990'lı senelerde Rusya'da ödenmemiş vergi borçlarının bütçe açıklarını büyütmesi ve bu açıkların yüksek getirili bonolar ile kapatılması gayretlerinin beraberinde kuvvetli mali tuzak eğilimini ortaya çıkartması da (Bernstam ve Rabushka, 1998: 84) aslında bu eğilimin dönem veya ülke ayırımı olmaksızın her zaman her ülkede açığa çıkabileceğini göstermektedir.

Mali tuzak riskinin azaltılması çabaları, ekonomide iyi sonuçların ortaya çıkacağı anlamına gelmemektedir. Bununla birlikte geçmişte uygulanan bir takım iyi niyetli politikaların sonuçları, ilerleyen dönemlerde uygulanacak yeni politikalara belirli ölçüde etki edebilmektedir.

Örneğin; Endonezya Hükümeti mali tuzaktan sakınmak için bir takım önlemlere yönelmiştir. Ancak ilgili ülke hükümeti, iktisadi krizleri tetikleme özelliğini bünyesinde barındıran mali tuzaktan sakınmaya çalışırken dengeli ekonomik büyümeyi, düşük enflasyonu ve artan istihdamı destekleyici politikaları nasıl yöneteceği sorunu ile karşı karşıya kalmıştır. Bununla birlikte Endonezya Hükümetinin dengeli ekonomik büyümeyi sağlamak adına geçmişte uyguladığı genişleyici politikalarını da daha sonra uygulanması düşünülen mali tuzaktan sakınma çabaları ile ilişkilendirmek mümkündür. Endonezya Hükümetinin, uygulamaya koyduğu genişleyici politikalarla dengeli ekonomik büyümeyi belirli ölçülerde sağladığı görülmektedir. Ancak bu durum mali kapasitenin genişlediği anlamına gelmemektedir. Uygulamaya konulan genişletici politikalar harcamalarda ciddi artışlar meydana getirmiş fakat aynı seviyede artış vergi hasılatında sağlanamamıştır (Sriyana, 2015: 253). Elbette ki mali tuzağın yalnızca ülkelerin kendi içinde uygulamış oldukları maliye politikalarına doğrudan bağlı olarak açığa çıktığını söylemek yanıltıcı olacaktır.

İran Devriminin meydana geldiği ve bununla ilişkili olarak petrol ihraç eden ülkelerin kısıtlayıcı bir tutum içerisine girdiği dönemi takiben, bu gelişmelere bağlı olarak 1979-1982 yılları arasında açığa çıkan çok ciddi fiyat artışlarının da, her hangi farklı bir ülkede mali tuzağın ortaya çıkmasında etken rol üstlendiği kabul edilmiştir (McBeath ve Morehouse, 1994: 57-58). Ayrıca 1990'lı yıllarda Avrupa Birliği ülkelerinin özellikle Maastricht Anlaşması kapsamında bütçe hedeflerini tutturmak adına gösterdiği

çabaların da mali tuzak sürecinin ortaya çıkmasında etkili olduğu söylenebilir (Lindsey, 1999: 110)

Dolayısıyla mali tuzağı ortadan kaldırıcı politikaların benimsenmesi, birçok faktörün göz önünde bulundurulmasını ve geçmişte yapılan uygulamaların da dikkate alınmasını gerekli kılmaktadır. Genişletici politikaların uygulandığı bir dönemden hemen sonra mali tuzaktan sakınmak adına daraltıcı politikaların hayata geçirilecek olması, daha dikkatli politikaların benimsenmesi gerektiğini haklı kılabılır. Aynı zamanda ekonominin genişletici dönemlerinde vergi hasılatının kamu harcamalarına kıyasla daha düşük seviyelerde seyretmesi, mali tuzaktan sakınma girişimlerinin başarı şansının daha düşük olabileceğini de akla getirmektedir. Öte yandan global anlamda ortaya çıkan ve fiyat istikrarını olumsuz yönde etkileyen gelişmeler de ülke politikalarından bağımsız olarak mali tuzağın açığa çıkmasına neden olabilmektedir. Daraltıcı veya kemer sıkıma yönelik politikaların mali tuzağa neden olup olmayacağı sorusunun cevabı ise, bu daraltıcı politikaların uygulanması sırasında ülkelerin içinde bulunmuş oldukları ekonomik ve mali duruma göre farklılık gösterebilecektir.

2008 finansal kriz sonrasında kamu açık/fazlasını ortaya koyan kamu dengesinin Yunanistan, İtalya, İspanya, Portekiz gibi ülkelerde ciddi biçimde bozulduğu görülmektedir. Bu ülkelerde kamu borcunun GSYİH'ye oranının krizi izleyen dönemde hızla arttığı bilinmektedir (Göker ve Akyol, 2014: 187). Böylesi bir ekonomik ve mali ortam içerisinde kemer sıkıma yönelik politikaların uygulanmasının başarılı sonuçlar vermesi beklenmemelidir. Zira bu zamanlarda daraltıcı nitelikte maliye politikasının uygulanması, başarılı sonuçlar vermenin ötesinde mali tuzak riskini ortaya çıkartarak bir kısır döngü oluşturabilmektedir.

Özellikle 2008 krizi sonrasında, farklı ülkelerde ortaya çıkan mali sisteme bağlı problemler, bireylerin güvenini azaltan belirsizlik ortamı ve bu gelişmelerin doğal sonucu olarak birçok ülkede açığa çıkan talep düşüşlerine bağlı üretim hacimlerinde meydana gelen daralmalar gözlemlenmiştir (Karaca, 2014: 270). Böyle dönemlerde uygulanabilecek daraltıcı politikaların krizi daha da derinleştirerek mali tuzağa zemin hazırlayabileceğini söylemek yanıltıcı olmayacaktır.

Ancak 2010 yılından sonra kamu borcunun GSYİH'deki payını azaltmak adına uygulanan kemer sıkma politikaları, daha farklı bir amaç güderek özel sektör talebinde belirli bir ölçüde sürdürülebilir iyileşmeyi hedeflemiştir. Bu

yapılırken de aynı zamanda kamu sektörü talebinin telafi edilebileceği düşünülmüştür. Ama ne var ki bu daraltıcı politikaların ekonomik entegrasyon ve faiz oranlarının düşüklüğü sebebiyle genişletici etkiyi açığa çıkartmakta yetersiz kaldığı görülmüştür (Göker, 2014: 113). Dolayısıyla kemer sıkma politikalarının en iyi niyetle uygulandığı dönemlerde bile, verimli sonuçların ortaya çıkması açısından istenen neticelerin alınamayacağı ve dolayısıyla mali tuzağın oluşma riskinin söz konusu olabileceğini savunmak mümkün görünmektedir.

IV. MALİ TUZAKTAN ÇIKIŞ İÇİN ALINMASI GEREKEN ÖNLEMLER

Hükümetlerin harcama ve vergileri kullanarak daraltıcı politikaları uygulamalarının kısır döngü oluşturarak mali tuzağa zemin hazırladığı bilinmektedir. Aslında daraltıcı politikaların uygulanması, hükümetlerin bütçe açıklarını kapatmaya yönelik istekleri ile ilişkilendirilmektedir. Bu kısır döngünün kırılabilmesi için bütçe açıklarının kapatılmasından ziyade istihdamın artırılmasına yönelik öncelikli tedbirlere olanak sağlanmalıdır (Göker, 2014, 113).

Diğer taraftan her hangi bir ülkede mali tuzak riskinin tehlike oluşturamaması için ekonominin can damarlarına yönelik reformların taahhüt edilmesi ile birlikte mali amaca ilişkin vaatlerin sunulması gerekmektedir. Hali hazırda bu vaat ve taahhütlerin sunulması, güçlü ekonomik büyümeyi ve aynı zamanda gelecek yıllar ile alakalı fiyat istikrarının sağlanmasını mümkün kılacaktır (Ministerio Da Fazenda, 2004: 35). Öte yandan mali tuzağa yöneltebilecek politikaların uygulanması da iyi gözlemlenmelidir. Çünkü uygulanabilecek daraltıcı nitelikteki bir politika mali tuzağa neden olabileceği gibi aynı zamanda toplumsal refahta bir kayıp da ortaya çıkarabilmektedir (Singh, 1995: 16). Ayrıca milli gelirin bileşenlerini oluşturan ve büyümenin lokomotifi konumunda olan özel tüketim ve yatırım harcamalarının gerilemesine engel olunmak suretiyle krizlerin etkileri giderilebilir (Karaca, 272-273). Bu durum da bir taraftan istihdamdaki problemlerin azaltılmasına diğer taraftan da daraltıcı politikaların bir parçası olan harcama politikalarını daha etkin hale getirilmesine yardımcı olarak kemer sıkma politikalarının uygulanmasını etkin hale getirebilir.

V. SONUÇ

Özellikle kriz dönemlerinde uygulamaya konulan daraltıcı maliye politikalarının bir sonucu olarak ortaya çıkan aynı zamanda bu politikaların uygulanması neticesinde ekonomide meydana gelen kısır döngü sebebiyle krizin daha da derinleşmesine neden olan mali tuzak olgusu, son yıllarda maliye literatüründe ele alınan konuların başında gelmektedir. Bu kavrama ilişkin olarak ortaya konulan teorik çerçeve, ülke uygulamaları ile tutarlılık ortaya koymaktadır.

Bilhassa 2008’te meydana gelen küresel ekonomik kriz sürecinde ülkelerin uygulamış oldukları kemer sıkma politikaları, ekonomideki mevcut krizin daha fazla derinleşmesine neden olarak, o ülkeleri mali tuzak tehlikesi ile karşı karşıya getirmiştir. Yunanistan, İspanya ve Portekiz gibi ülkelerde krizin bertaraf edilmesi maksadıyla alınan kemer sıkma politikaları, ilgili ülkeleri, içinde bulunmuş oldukları ortamdan daha kötü bir duruma sürükleyerek mali tuzak riski içerisine yöneltmiştir.

Elbette bu kötü tecrübeler, bir takım önerilerin gündeme gelmesi için haklı bir neden oluşturmaktadır. Bu bağlamda mali tuzak riskinden uzaklaşabilmek adına ekonomik büyüme ve fiyat istikrarının sağlanması çabalarının iyi sonuç verebilmesi için para politikalarının da göz önünde bulundurulması gerekebilir. Özellikle kemer sıkma politikası ile beraber uygulamaya konulacak olan ılımlı bir para politikası, mali tuzak riskine karşı başarı şansını daha fazla arttırabilir. Öte yandan bütçe politikaları daha şeffaf hale getirilerek mevcut kaynakların verimli kullanılması söz konusu olabilir. Bu durum, kemer sıkma politikasında önemli bir araç olan harcama politikasının etkinliğine işlerlik kazandırabilir. Tüm bunlara ilave olarak hükümetlerin borç stoklarını yeniden gözden geçirmeleri ve bu borç stoklarının azaltılmasına ilişkin önlemleri masaya yatırmaları, daraltıcı maliye politikalarının ve para politikalarının bir arada daha etkin sonuçlar üretmesine yardımcı olabilir.

KAYNAKÇA

- BERNSTAM, Michael S., RABUSHKA, Alvin. (1998), *Fixing Russian’s Banks: A Proposal for Growth*, Hoover Institution Press.
- COLE, Terrence M. (2004), “Blinded By Riches : The Permanent Funding Problem and the Prudhoe Bay Effect”, (Erişim Adresi:<http://www.iser.uaa.alaska.edu/Publications/blindedbyriches.pdf>) , (Erişim Tarihi: 01.08.2016).
- GÖKER, Zeliha. (2014), “Küresel Kriz Sonrası Maliye Politikalarında Değişim ve Mali Tuzak Riski”, *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 40, 103-116.

- GÖKER, Zeliha; Akyol, Servet. (2014), “Kemer Sıkma Politikalarından Mali Tuzağa: AB Çevre Ülkeleri Bağlamında Bir İnceleme”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16/1, 177-197.
- HANNSGEN, Greg; PAPADIMITRIOU, Dimitri B. (2012), “Fiscal Traps and Macro Policy After The Eurozone Crisis”, *Public Policy Brief*, No.127. 1-17.
- HONG, Xuyue. (2013), “The Role of Localized Solutions in Removing Poverty and Inequality: Combination of Human Capital Investment and Entrepreneurship”, (*Erişim Adresi: http://www.cuhk.edu.hk/shaw/files/2012/wjlf/Economic_Paper_06_HONG.pdf*), (*Erişim Tarihi: 01.08.2016*).
- JAIN, Chaman L., TOMIC, Igor M. (1995), *Essentials of Monetary and Fiscal Economics*, Graceway Publishing CO.
- KARACA, Coşkun. (2014), “Uygulanan Para ve Maliye Politikaları Açısından Geçmiş Krizler ve 2008 Küresel Ekonomik Krizinin Karşılaştırmalı Analizi”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5 (1), 263-286.
- LINDSEY, Lawrence B. (1999), *Economic Puppetmasters*, The AEI Press.
- MCBEATH, Gerald A., MOREHOUSE, Thomas A. (1994), *Alaska Politics and Government*, University of Nebraska Press.
- MINISTERIO DA FAZENDA. (2004), Fiscal Policy in Brazil and Japan What Can Be Learned”, (*Erişim Adresi: http://www3.tesouro.gov.br/servicos/download/mario_finalreport.pdf*), (*Erişim Tarihi:01.08.2016*).
- MOUFAKKIR, Omer; KELLY, Ian. (2015), “Developing a Tourism Poverty Reduction Strategy”, *Transformational Tourism: Host Perspective*, Editor: Yvette Reisinger, CABI, 180-194.
- OLTERS, Jan-Peter. (2003), “Albania's Informal Economy: An Impediment to Economic Development?”, (*Erişim Adresi: https://www.bankofalbania.org/web/pub/JanPeterOlters_240_1.pdf*), (*Erişim Tarihi: 01.08.2016*).
- PALLEY, Thomas. (2009), “The Fiscal Austerity Trap New American Contract Policy Paper”, (*Erişim Adresi: http://www.insightweb.it/web/files/Thomas_Palley-The_Fiscal_Austerity_Trap_0.pdf*), (*Erişim Tarihi: 02.08.2016*).
- RITATOS, Titos. (2013), “Fiscal Trap, the case of Greece”, (*Erişim Adresi: http://www.subr.edu/assets/Colleges_Business/EJournal/FISCALTRAPTHECASEOFGREECEmanuscript.pdf*), (*Erişim Tarihi: 26.07.2015*).
- RITATOS, Titos. (2014), “Debt, Austerity or Fiscal Trap : Lessons form the Greek Case”, *Journal of Economics and Development Studies*, Vol.2, No.1, 131-139.
- SINGH, B.N.P. (1995), *Economic Liberalisation in India*, Ashish Publishing House.
- SRIYANA, Jaka. (2015), “Long Run Fiscal Disequilibrium: An Indonesian Case”, *Journal of Applied Economic Sciences*, Volume X, Issues 2(32), 253-261.
- WERHANE, Patricia H., KELLEY, Scott P., HARTMAN, Laura P., MOBERG, Dennis J. (2010), *Alleviating Poverty Through Profitable Partnerships*, Routledge Taylor and Francis Group.
- WILEY, John. (2016), *Wiley 11th Hour Guide for 2016 Level I CFA Exam*, John Wiley & Sons.

SÜPER-ÇEŞİTLİLİK ÇAĞINDA ÇOKKÜLTÜRCÜLÜK

Filiz GÖKTUNA YAYLACI¹

Atıf/©: Yaylacı Göktuna, Filiz (2017). Süper-Çeşitlilik Çağında Çokkültürcülük, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 10, Sayı 1, Haziran 2017, ss. 345-364

Özet: Günümüzde toplumlar, iletişim ve ulaşım teknolojilerinin biçimlendirdiği küresel dünyada, çeşitliliğin giderek daha da belirginleştiği, kültürlerin hiç olmadığı kadar yoğun bir biçimde karşı karşıya geldiği bir iklimde yaşamaktadır. Farklılıklara sahip bireylerin, toplulukların ya da kültürlerin sağlıklı bir biçimde bir arada yaşamalarının sağlanması tüm uluslar ve siyasal yönetimler için önemli bir meydan okuma olma niteliğini sürdürmektedir. Modern ulus devlet anlayışının ortaya çıkardığı tekçi politikalara bir tür tepki olarak gelişen ve artan çeşitliliğe en uygun cevap olarak sunulan çokkültürcülük yakın zamanda başarısızlıkla itham edilmiştir. Özellikle siyasal yönetimlerin olumsuz yaklaşımına karşın çokkültürcülük, kuramsal boyutları ve uygulama örnekleri açısından süper-çeşitli dünyanın geleceğine ilişkin tartışmalar için verimli bir zemin oluşturma niteliğini korumaktadır. Bu bağlamda bu çalışmada çokkültürcülüğe yönelik eleştirel yaklaşımlar ve çokkültürcülüğün yerine üretilmeye çalışılan bazı kavramsallar ele alınarak kültürel çeşitliliğe ilişkin yeni yaklaşımların imkânı irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çokkültürlülük, Çokkültürcülük, Kültürel Çeşitlilik

Multiculturalism In The Age Of Super-Diversity

Citation/©: Yaylacı Göktuna, Filiz (2017). Multiculturalism In The Age Of Super-Diversity, Hitit University Journal of Social Sciences Institute, Year 10, Issue 1, June 2017, pp. 345-364

Abstract: Today all societies live in a world shaped by communication and transportation technologies, and in an environment where diversity is increasingly distinctive, and different cultures are increasingly in interaction with each others. Ensuring the healthy coexistence of individuals, communities and cultures with different characteristics remains a fateful challenge for all nations and governments around the world. Having emerged as a reaction to uniform policies put in place by modern nation states, and introduced as the best response to flourishing diversity, multiculturalism has been charged with failure in recent years. However, in spite of negative attitudes adopted by some governments, multiculturalism retains its merit in terms of theoretical dimensions and practical applications to provide a fruitful ground for scholarly debates on the future of a world of super diversity. This paper, against the backdrop outlined above, examines the potential of new approaches towards cultural diversity, addressing other academic standpoints critical of multiculturalism, and theoretical conceptions still in the making to replace it.

Keywords: Multiculturality, Multiculturalism, Cultural Diversity

I. GİRİŞ

11 Eylül'ün ardından kültürel farklılıklara ilişkin olarak daha olumsuz tepkilerin söz konusu olduğu bir dünya şekillenmeye başladı. Son birkaç yıl ise çokkültürcülük ve farklı kültürlerin bir arada yaşamasına yönelik yaklaşımlar ya da uygulamalar bağlamında dramatik karşıtıklara sahne olmuştur. Suriye'deki iç savaş nedeniyle ortaya çıkan yoğun ve engellenemez düzensiz göç dalgası çok sayıda ülkeyi etkilerken kültürlerin bir arada yaşayabilmesine ilişkin politikaların daha yoğun tartışılmasına yol açmıştır. Türkiye ve Ürdün gibi Suriye'ye komşu ülkeler milyonlarca sığınmacıya ev sahipliği yapmaya başlamış, çok sayıda Avrupa ülkesi ise az sayıda Suriyeli göçmenin kabulünü ciddi bir sorunsal olarak görmüştür. 2016 yılında çok farklı kültürlerden insanların bir arada yaşadığı Londra'da Pakistan kökenli Sadiq Khan'ın belediye başkanı seçilmiş olması farklı kesimlerce dünyaya verilmiş güçlü bir mesaj olarak yorumlandı. İrkçı PEGIDA Hareketi'nin Avrupa çapında güçlenmesi olumsuz bir gelişme olarak görülürken kamuoyunda PEGIDA'ya karşı yükselen tepkiler de farklılıklar bağlamında ümit verici bir gelişme biçiminde değerlendirilmiştir. Ancak Batılı ülkelerde art arda meydana gelen bazı terör olaylarının olumsuz bakışları güçlendirici

etkileri olmuştur. Ocak 2015'te Paris'te yaşanan Charlie Hebdo saldırısı ve Kasım 2015'te Bataclan'daki katliam, Mart 2016'da Belçika'da meydana gelen havaalanı ve metro saldırıları ya da Şubat 2015'te Danimarka'daki saldırı, ABD ve Kanada'da özellikle Müslümanlara yönelik ırkçı saldırılar gibi olaylar tanıklık edilen yeni dönemin önemli ve olumsuz belirleyicileri haline gelmiştir. ABD'de Kasım 2016'da yapılan seçimlerde Trump'ın kimi zaman yabancı düşmanı ve göçmen karşıtı olarak tanımlanan politikalarının iktidara gelmiş olması ise bu dönemin ürünü olan olumsuz düşüncelerin güçlenişinin en karakteristik özelliği niteliğindedir. Söz konusu karşıt gelişmelerin yaşandığı, çokkültürcülüğe ilişkin olumsuz yaklaşımların güçlendiği ve göçmenlere yönelik tutumların sertleştiği bir ortamda Batılı ülkelerde bir arada yaşama ilişkin tartışmalar yeni boyutlar kazanmaya başlamıştır. Artan göç hareketleri ve terör olaylarının biçimlendirdiği bir dünyada çeşitlilik giderek daha ciddi bir sorun olarak algılanmaya başlamıştır.

İnsanlar ve topluluklar her zaman çeşitliliği barındırmış ve ötekilerle birlikte yaşamak durumunda olmuştur. Ancak günümüz dünyasında yaşanmakta olan bir takım dönüşümler farklılıkları daha da belirginleştirip çeşitlendirirken farklılıkların birbirleriyle karşılaşmaları da giderek hızlanmaktadır. Bütün toplumlar barındırdıkları çeşitliliği uyum içerisinde tutabilmek ve hızlanan hareketliliklere yanıt verebilmek zorunluluğuyla karşı karşıya bulunmaktadır. Birçok anlamda yeni bir toplumda yaşandığına ilişkin ortak bir kabulün varlığına karşın, Baudrillard'ın radikal belirsizliği (Gane, 2008) ile tanımlanabilecek bir dönemde Schumacher'in (1990) eserine atıfla söylenecek olursa söz konusu toplumu ve dünyayı anlayabilmek için modern projenin eseri olan bizlerin; *aklı karışıkların* tutarlı kılavuz arayışı sürmektedir. Uluslararası göçün, yeni ulaşım ve iletişim teknolojilerinin ve yeni medyanın eşlik ettiği küresel hareketlilik ülkelerin yönetimlerini ve toplumları yeni sorunlarla karşı karşıya bırakmaktadır.

Ulus devletlerin tek tipleştirilmiş toplum anlayışı başka gelişmelerle birlikte söz konusu hareketlilik sonucunda sarsılırken, ulus devletin inşa etmiş olduğu toplumsal, siyasal, kültürel ve ekonomik yapılar söz konusu hareketliliğin ürünü olan çeşitliliğe cevap verme zorunluluğuyla karşı karşıya kalmış, çeşitliliği ve çoğulculuğu kapsayacak toplumsal ve siyasal sistemler söz konusu olmuştur.

Say'ın (2013) belirttiği üzere çoğulculuğu esas aldığı için modern ulus devletin iki uçlu denge politikasına uygun olmayan yeni arayışlar, azaltılmış merkezi yapı nedeniyle toplumun tamamını aynı bütünlük içinde görme zorunluluğu hissetmeyen ve farklılıklara da gereksinim duyan postmodern devlet anlayışından beslenmektedir. Bu bağlamda gerek akademik gerek politik alanda tartışmaların odağında yer alan ve taraftarları ile karşıtları birlikte düşünüldüğünde hemen hemen bütün kesimlerin bahse konu ettiği temel yaklaşımın çokkültürcülük anlayışları ve uygulamaları olduğu söylenebilir. Aynı zamanda çokkültürcülüğün artık modasının geçtiği ya da geçerliğini yitirdiğine ilişkin görüşler ve çokkültürcülüğün yerini almak üzere önerilen farklı bütünlüşme sistemleri söz konusudur. Buradan hareketle bu çalışmanın temel amacı sürekli değiştiği ve dönüşüm geçirdiği kabul edilen bir dünyada giderek daha yüksek düzeyde deneyimlenen kültürel karşılaşmaya ilişkin tutarlı bir bakış açısı geliştirmeye yönelik güncel tartışmaların çokkültürcülük bağlamında değerlendirebilmesidir. Bu doğrultuda uzun bir süredir birçok ülkede uygulanan ve akademik çevreleri meşgul eden çokkültürcülüğe yönelik eleştirel yaklaşımlar ve çokkültürcülüğün yerine üretilmeye çalışılan bazı kavramsallar tartışılmış, kültürel çeşitliliğe ilişkin yeni yaklaşımların imkânı irdelenmiştir.

II. SÜPER ÇEŞİTLİLİĞİN YENİ DÜNYASI

Vertovec'in (2004) saptadığı üzere 1990'ların ortalarında sosyal bilimciler küreselleşmenin çerçevesini, yönünü ve mekanizmalarını özellikle yeni teknolojilerin etkileri aracılığıyla tanımlamak için çaba harcıyorlardı. Ulaşım ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler insanların ve toplulukların hareketliliğini artırırken coğrafi ve siyasal sınırları da belirsizleştirmiştir. Günümüzde çoğu Avrupa Birliği ülkesinin nüfusunun % 5'i Avrupalı değildir ve bu oran kimi ülkelerde % 10'a çıkabilmektedir (Modood, 2014b). Gielis'in (2009) belirttiği gibi artık göç süreçleri ve göçmenleri anlatmada ulustaşılık kavramı kullanılmaktadır. Bu dönüşümlerin sonuçlarından birisi de bütün toplumlarda ve küresel ölçekte artan çeşitliliklerdir. Çoğulculuk ile her geçen gün daha da artan düzeyde bir farklılaşmanın ve çeşitliliğin toplumların neredeyse doğal ve yapısal bir özelliğine dönüştüğü (Şan, 2005) ifade edilmektedir. Gerçekte söz konusu çoğulcu durumun toplumların doğası ile uyumlu olduğu ve safkan bir milletin hiçbir zaman var olmadığı söylenebilir. Milletlerin doğrudan aşiretlerden ortaya çıktığı ve günümüzde birbirinden

farklı görünen bütün milletlerin esasen karışımların ürünü oldukları (Fritsche, 1991) düşünülürse farklılık ve çeşitliliğin tarih boyunca bir şekilde var olduğu öne sürülebilir. Çokkültürlülük tartışmaları modern dönemlerin ardından ortaya çıkmış olsa da gerçekte bu durum daha önceki toplumlar için de büyük ölçüde geçerliydi. Geçmişin büyük imparatorlukları da zorunlu olarak çok kültürlü bir yapıya sahiptiler. Özellikle Avrupa ulus devletlerinin dışında kalan dünyada çok sayıda din ve etnik grubu barındıran Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan gibi çokkültürlü toplumlar var olmuştur. Söz konusu doğal farklılık ve çeşitlilik nedeniyle birlikte yaşayabilme de insanlık tarihinin en önemli sorunlarından birisi olagelmıştır. Asimilasyoncu ya da homojenleştirici eğilimlerin farklı tarzları antik dönemlerden modern dönemlere dek görülmüştür. İnsan toplumları her zaman çoğul olmuştur ve kültürel çeşitlilik arz etmiştir ve günümüzde de toplumların çoğu doğal olarak çok kültürlüdür ancak farklı dönemlerde bu duruma farklı siyasi tepkiler verilmiştir (Modood, 2014b; Hazır, 2012; Momin, 2010; Parekh, 1997; Şan, 2005). Modood (2014b) çokkültürlü bir toplum olarak Osmanlı İmparatorluğu'nda görülen dinsel hoşgörü ve intibak seviyelerinin ancak yakın tarihlerde Batı Avrupa ülkelerinde görülebildiğini ifade etmektedir. Aynı zamanda İslam örneğinde kültürel ve etnik çeşitliliklerin ilahi takdir olarak görülmesi ve bu nedenle önem verilmesi olgusu da söz konusudur. Örneğin Medine Sözleşmesi, Müslümanları, Hıristiyanları, Yahudileri ve müşrik Arapları da kapsayacak şekilde bütün kesimlere dini, kültürel ve yargısal özerklik sağlamıştır (Momin, 2010). Ancak çeşitlilik bağlamında çok sayıda sosyal bilimciyi ve özelde sosyologları meşgul eden yeni bir şeyler olduğunu söylemek yerinde olacaktır.

Çağdaş çokkültürlülük durumu (de facto) bazı yönlerden kendine özgüdür. Birbirleriyle yan yana özerk biçimde ve çok az düzeyde temasla varlıklarını sürdüren modernlik öncesi toplumlardan farklı olarak günümüz toplumları, yaşam tarzlarını kendi yollarında sürdürmelerini imkânsız hale getiren ve aynı zamanda işbirliğinin ortak ilkeleri üzerinde uzlaşmalarını gerektiren çok yakın ekonomik, kültürel, sosyal, politik ve öteki formlardaki etkileşimlere dâhil olmaktadır (Parekh, 1997). Çokkültürcülük bir toplumun özelliği olmaktan çok bir ideal ya da siyasi program/proje niteliğindedir (Doytcheva, 2016; Say, 2013). “Çokkültürlülük ya da çeşitlilik durumunda yeni olan nedir?” sorusuna yanıt verebilmek için modern ulus devletin serüvenine bakmak yerinde olacaktır. Şan'ın (2005) belirttiği üzere ulus devlet olgusu ile birlikte bütün dünyada inşa edilen tek kültürcü yapılar kültürel

farklılıkların yaşamsal önemini yeniden ortaya koymuştur. Ulus devletlerin tek kültürcü yapıları aydınlanma projesinin evren, toplum ve insan doğası ile ilgili tüm sorulara verilecek cevabın, tek, evrensel ve rasyonel bir söylem çerçevesinde ifade edilebileceğine ilişkin varsayımından güçlü biçimde etkilenmiştir. Batılı sosyal bilimciler, aydınlanma mirasını muhafaza ederek, yirminci yüzyılın ilk yarısında modernizasyonu evrensel ve homojenleştirici bir süreç olarak kabul etmişlerdir (Momin, 2010). Gerçekte Parekh'in (1997) haklı olarak saptadığı üzere günümüzdeki çokkültürlülük durumuna karşın modern ve modernlik öncesi dönemlerde klasik Yunan, Roma ve Hristiyan kuramcılardan 17.yy sonrası liberal politik kuramcılara kadar çok sayıda politik kuramcı kültürel homojenliğe dayalı görüşler geliştirmiştir. Ancak giderek daha çok çeşitliliğe dayanan ve farklılıkların belirginleştiği toplumsal yapılar modern dönemde önemli dönüşümler geçirmiştir. Uluslararası göç, sekülerleştirici güçler ve moral bireysellik gibi etkenler modern toplumlardaki çeşitliliğin yaygınlığını ve derinliğini geçmiş toplumlarınkinden oldukça farklılaştırmıştır (Parekh, 1997). Çokkültürcülüğü yeni bir siyaset düşüncesi ve yeni bir -izm yapan şey ortaya çıktığı ülkelerdeki liberal ya da sosyal demokrat eşitlikçilik ve yurttaşlık anlayışı ile ilişkilidir. Tarih boyunca rastlanılan, çeşitlilik ya da farklılığa verilen tepkilerin önceki örneklerinde yurttaşlık anlayışı söz konusu değildir. Parekh, *Rethinking Multiculturalism* adlı eserinde çokkültürcülüğü, devletin bütün işlevlerinin yeniden tasarlanmasına zemin oluşturacak bir felsefe olarak ele almış olsa da çokkültürcülüğün tam teşekküllü bir siyasal öğretisi olmadığını da belirtmektedir (Modood, 2014b). Kastaryano için de çokkültürlülük demokratik toplumlarda grup bilinci ile hareket edebilen topluluklara özgü olarak ortaya çıkan bir politik örgütlenme biçimidir (Say, 2013). Kymlicka (2015) ise azınlıklar temelinde grupların hakları ve eşit yurttaşlığa dayalı liberal bir çokkültürcülük düşüncesi geliştirmiştir.

Çokkültürcülük tartışmaları ve uygulamalarının gelişiminde postmodernlik anlayışı da etkili olmuştur. Modernlik projesinin aksine post-modern durum, olgusal birer gerçeklik niteliğindeki farklılıkları ve çoğulluğu kabullenmiştir. Bauman'ın (2000) ifade ettiği üzere post-modern kuramın ortaya koymuş olduğu çoğulcu toplum tasarımı, bir zamanlar modernliğin yıkmaya çalıştığı şeyler olan cemaat, gelenek, kendi türüne ve köklerine bağlılık, milliyet gibi bir kısım anti-modern unsurları kınanır şeyler olmaktan çıkararak tam tersine dönüştüren bir süreci başlatmıştır (aktaran Şan, 2005). Bütün bu

anti-modern unsurlara dayalı farklılıklar kimilerince küreselleşme sürecinin giderek yoğunlaşması ile birlikte bir tür çeşitlilikler patlamasının yaşanmasına yol açmıştır. Ancak küreselleşmenin çeşitlilikleri belirginleştirdiği ölçüde benzeşmeye ve tek biçimcilige de yol açtığına ilişkin değerlendirmeler bulunmaktadır. Post-modernizm, kültürel kimliklerin sürekli yeniden inşa edilebilir oluşuna ve toplumların çoklu kültürel yapısına dikkat çekerken küreselleşme ise, uluslararası kültürel farklılıkların azalmasına ve dünya ölçeğinde toplumsal ilişkinin görünürlüğünü gittikçe arttırmasına atıfta bulunmaktadır. Ancak her iki olgu da moderniteden farklı yeni toplumsallık biçimlerinin yaşanmakta olduğunu var saymaktadır (Özyurt, 2009). Baudrillard için de küreselleşme, aynı zamanda homojenleştirme ve standartlaştırma sürecidir. Aslında küreselleşme eş zamanlı olarak homojenleştirme ya da melezleştirme ve farklılık üretmesi gibi karşıtlıkları da üretmektedir (Kellner, 2004).

Meer ve Modood'un (2012a) vurguladığı üzere çoğulcu toplumların farklılık ile yaşama yolları bağlamında yeni gelişmeler ortaya çıkmıştır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Batı Avrupa özelinde yaşanan uluslararası göç ile iletişim ve ulaşım teknolojilerindeki gelişmeler bütün toplumları geçmişte olmadığı biçimde ve nitelikte çeşitliliğe sahip kılmıştır. Bu yeni çeşitlilik durumu uyum ve asimilasyon bağlamında farklı tartışmaların ve uygulamaların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Söz konusu tartışmalar ve uygulamalara ilişkin değerlendirmeler varlığını korumaktadır. Avrupa'da yeni bir realite olarak göç ve göçmenlikten kaynaklanan yeni çeşitlilik ya da çokkültürlü toplum olgusunun kabul edilmesi ve içselleştirilmesi uzun zamana yayılan bir süreç olma özelliğini sürdürmektedir (Canatan, 2009). Cengiz'in (2014) edebiyat alanında vurguladığı üzere farklı kültürlerin bir araya gelmesi ve buna bağlı olarak kültürlerarası diyalog, kendi içinde bir çelişki barındırmakla birlikte kültürlerin kaynaşmasını sağlamakta ve buradan gelen dinamizmle yaratıcılığı besleyip edebiyata kaynaklık etmektedir. Tarihsel süreç içerisinde toplumların anlayış ve tolerans konusunda geçmişe göre yol aldığı söylemi sık sık dile getirilse de hâlâ dışlayıcı tutumlarla karşılaşılan günümüz dünyasında alınması gereken daha çok mesafe olduğu (Cengiz, 2014) söylenebilir.

III. ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK VE ÇOKKÜLTÜRCÜLÜK

İrk olarak karışmamış saf bir milletin varlığından söz edilemeyeceği gibi saf bir milli kültürden de söz etmek tutarlı olmayacaktır. Tecrübelerin, düşünce

yapılarının, tasavvur ve davranış şekillerinin bir bütünü olarak kültür, statik bir varlık ve kendi içinde kapalı bir bütün olarak görülemez (Fritsche, 1991). Bu bağlamda yukarıda ifade edildiği üzere toplumlar tarih boyunca doğal olarak birden fazla kültürü barındırmıştır. Toplumların kültürleri çok sayıda kültürün bir araya gelmesi ile şekillenmiştir. Buradan hareketle çokkültürlü toplum ifadesinin söz konusu doğal durumu ifade ettiği ve bir olgu olarak çeşitliliğe işaret ettiği söylenebilir. Çokkültürlülük, belli bir toplum ya da ülkenin, özgün ve ayırt edici değerleri, inançları ve kültürel gelenekleri olan çok çeşitli etnik gruplardan oluşması gerçeğini çağrıştırmaktadır. Bu bağlamda, daha çok demografik bir durumu betimleyen çokkültürlülük kültürel çeşitlilikle aynı anlamda anlaşılabilir. Aynı zamanda kültürel temas yoluyla vücut bulan bir durumu tanımlamak üzere kültürlenme, melezleşme ya da kültürlerarasılığa da atıf yapmaktadır. Çokkültürcü kavramı ise bu olguya ilişkin pozitif ve normatif tepkiye dayanan siyasal ve sosyal felsefeyi ifade etmektedir (Doytcheva, 2016; Yanık, 2013; Yıldırım, 2011; Momin, 2010). Çokkültürlü toplumu oluşturan kültürel topluluklar arasındaki ortak aidiyet algısı istikrar ve birlik için oldukça önemlidir. Bu algı için dört koşulun varlığı gereklidir; çeşitliliğin anayasal olarak tanınması, adalet, çokkültürlü bir biçimde oluşturulmuş kültür ve politik topluluğa ilişkin paylaşılmış bir sadakat algısı (Parekh, 1999). Dolayısıyla çokkültürcülük, farklılıkların anayasal güvenceye dayalı olarak bir arada bulunmasını hedefleyen siyasal bir yaklaşımdır. Çokkültürlülüğün modern çağın ulus devlet politikasından farklılaşmaya öncülük etmek gibi bir misyonu da üstlenmiş olduğu söylenebilir. Çokkültürlülüğün ana düşüncesi, kültürel farklılıklara karşın aynı devlete aidiyet duygusunun sürekliliğinin sağlanmasıdır. *The Future of Multi-Ethnic Britain* raporunda da tüm yurttaşlarda ülkeye aidiyet uyandırmanın yüce bir amaç olması (Say, 20103; Modood, 2014) vurgulanmıştır. Bu bağlamda çokkültürcülük bütün bireylerin kültürel olarak tanınmasını hedefleyen bir ideal ya da siyasal proje (Doytcheva, 2016) olarak kavramsallaştırılabilir.

Çokkültürcülük kavramı, Doytcheva'ya (2016) göre ilk kez 1941 yılında İngiltere'de eski ulusçulukların bir anlam taşımadığı, önyargısız ve bağımsız bireylerden oluşan kozmopolit bir toplumu ifade etmek üzere kullanılmıştır. 1960 ve 1970'lerde Kanada, Avustralya gibi ülkelerde, kültürel çeşitliliği teşvik edici devlet politikalarının adı olmuş, Britanya ile ABD gibi ülkelerde de eğitim alanıyla sınırlı olmak üzere giderek yaygınlık kazanmıştır. Britanya ve ABD'de çokkültürcülük, sıklıkla eşit yurttaşlık ve bireysel özgürlüklerin

genişletilmesi bağlamında liberal değerlerin uygulaması olarak sunulmuştur. Bu yönüyle çokkültürcülük kavramı, devlet ve dominant grup tarafından ırk, etnisite ya da dine atıfla tanımlanan bütün azınlık gruplara politik barınma ve bağdaşım sağlanmasını ifade etmektedir. Çokkültürcülük farklı devlet politikaları, vatandaşlık, okul, iş ve medya alanlarını ilgilendirmektedir. Pozitif ayrımcılık, okul müfredat programlarının gözden geçirilmesi ve anadilin öğretilmesi çokkültürcülüğün sonucunda elde edilen kazanımlar arasında sayılabilir (Doytcheva, 2016; Say, 2013: 141; Meer ve Modood, 2012a; Yıldırım, 2011).

Çokkültürcülük konusunda düşünce geliştiren otoriteler birbirinden oldukça farklı boyutlara odaklanmıştır. Politik uygulamalar bağlamında olduğu gibi kuramsal anlamda da çokkültürcülük anlayışlarına ilişkin bir çeşitlilikten söz edilebilir. Canatan'ın (2009) belirttiği üzere çokkültürlülük olgusu üzerinde yazıp çizen otoriteler, çokkültürlülük kavramını kimi zaman betimleyici kimi zaman normatif bir kavram olarak kullanmayı önermektedir. Rawls ve Walzer adalet, Young farklılık politikası, Kymlicka, çokuluslu ve çok-etnikli devletler, Barry bireysel haklar, Habermas anayasal vatandaşlık, Taylor ise tanınma, Gerd Baumann ulus devlet, etnisite ve din temelinde (Hazır, 2012) çokkültürcülüğü ele almıştır. Modood (2014b) ise çokkültürcülük konusunda ABD ile Britanya/ Avrupa'nın temsil ettiği iki temel anlayış olduğunu düşünmektedir. Ona göre ilki daha geniş ve ikincisi daha dar bir anlama işaret eden bu farklı anlayışlara ilişkin belirgin bir farkındalığın olmaması çokkültürcülüğün yanlış anlaşılmasında da etkili olmaktadır. ABD'de çokkültürcülük terimi, *insanlık, insan hakları ve eşit yurttaşlık gibi düşünceler, gruplar arası farklılıklardan kaynaklanan talepler, kimlik siyaseti; olduğu gibi kalmak, mirasına sadık kalmak, başka insanlarla sahip olunan ortaklığın kamu nezdinde tanınması için mücadele siyasetini* tarif etmek için kullanılmaya başlanmıştır (Modood, 2014b). Britanya ve Avrupa'nın diğer bölgelerinde ise çokkültürcülük, daha dar bir anlamda kullanılmaktadır. Bu durum siyasal bir mücadele sonucunda değil, göçün sonucu olarak, beyaz olmayanların beyazların ülkelerine göçleri ile ülkelerin ve toplumların çokkültürlü hale gelmesiyle ortaya çıkmıştır (Modood, 2014b).

IV. ÇOKKÜLTÜRCÜLÜĞÜN TARTIŞMALI ÖLÜMÜ

1990'ların sonlarında çokkültürcülüğe ilişkin olumlu bir havanın siyasi otoritelerin söylemlerine yansımaya karşın 2000'li yıllarla birlikte olumlu hava yerini olumsuz bir ortama bırakmıştır. Avrupa toplumları, göç ve

göçmenlikten kaynaklanan yeni çokkültürlülük olgusu karşısında son yıllarda daha olumsuz bir yaklaşım sergilenmeye başlamıştır. Hatta bazı politikacılar çokkültürcülüğün resmi ölüm ilanını dile getirmiştir. 2012 Şubat ayındaki Münih Güvenlik Konferansında Britanya başbakanı Cameron'ın çokkültürcülüğün işe yaramadığına ilişkin açıklaması Fransa ve Hollanda gibi eski göç ülkelerindeki çok sayıdaki politikacıda yansımaları bulmuştur. Almanya başbakanı Merkel de çokkültürcülüğün bütünüyle başarısız olduğunu ilan etmiştir (Hazır, 2012; Parekh, 1997; Tekinalp, 2005; Touraine, 2007; Özyurt, 2009; Canatan, 2009; Meer ve Modood, 2012b). Söz konusu ölüm ilanlarında 21. yüzyılın başlarında meydana gelen İngiltere'deki ayaklanmalar ve 11 Eylül saldırıları gibi bazı terör olaylarının etkisi olduğu söylenebilir (Modood, 2014b). Akademik ve siyasi açıdan bir tür milat niteliğindeki 11 Eylül'den sonra çokkültürcülük karşıtlığı güçlenirken çokkültürcülüğün bir arada yaşama değerleri üretmediğine ilişkin görüşler (Duman, 2011) yoğunluk kazanmıştır. Ancak çokkültürcülüğün merkez solda yarattığı hayal kırıklığı ve tedirginlik basitçe 11 Eylül'ün sonucu olarak değerlendirilemez. Aynı zamanda bu durum tek bir ülke ile de sınırlı değildir. Çokkültürcülüğe ilişkin eleştiriler Müslümanların varlığı ve etkinliği ile de yakından ilişkilidir (Modood, 2014b). Çokkültürcülük tartışmaları, İslamofobi, terörizm ve seküler Batı toplumu vb. kavramsallar bağlamında doğrudan Müslümanların bir tehdit olarak algılanması ile ilişkili bir biçimde şekillenmektedir (Evkuran, 2014). Modood'un (2014b:211) çok sayıda otoriteye atıfla belirttiği üzere, çokkültürcülüğün başarısız olduğu, siyasette mevzi kaybettiği hatta öldüğü bütünüyle kanıksanmıştır. Farklı ülkelerde önde gelen politikacılar çokkültürcülüğü reddederken akademisyenler çokkültürcülüğün nasıl bir problem haline geldiği üzerine yazmıştır (Uberoi ve Modood, 2013a). Kundnani (2002) çokkültürlülüğün ölümünden, Bauböck (2002) çokkültürlülüğe elveda demekten, Joppke (2004) çokkültürlülüğün geri dönüşten bahsetmiştir (Duman, 2011). Çokkültürcülüğün kültürel tanımanın gerekliliğine ilişkin argümanlarının bilimsel geçerliliği, siyasi açıdan avantaj ve dezavantajları ve bu politikaların kamuoyu nezdinde neden popüler olmadığı yoğun bir biçimde tartışılmıştır (Doytcheva, 2016).

Çokkültürcülüğün artık ölmüş olduğuna ilişkin artan yorumlara rağmen ölen bir çokkültürcülük varsa onun muhtemelen gerçeği olmadığını düşünenler de vardır. Modood'un (2014b: 226) deyimi ile *esas çokkültürcülük* yaşamaya devam etmektedir ve etmelidir de. Dolayısıyla bu bağlamda önemli

olan, çokkültürcülükle ilgili olarak neyin öldüğü ya da başarısız olduğunun ve hangi nitelikleri ile çokkültürcülüğün yaşamakta olduğunun ve bir arada yaşama olgusuna katkı sağlayabilme potansiyelinin tartışılabilmesidir.

Britanya da çokkültürlülük konusunda geri çekilmenin yaşandığı bir ülke olarak gösterilmektedir. Ancak çokkültürlülük konusunda genellikle neyin eleştirildiği tam olarak belirgin değildir. Eğer uygun bir biçimde anlaşılırsa çokkültürcülük Britanya'da gelişmeye ve serpilmeye devam edebilecektir. Kaldı ki eleştirilere ve bazı politika değişimlerine rağmen çokkültürcülüğe ilişkin birçok yasal düzenleme ve eğitimin çokkültürcü amaçları varlığını sürdürmektedir (Uberoi ve Modood, 2013b; Uberoi ve Modood, 2013a). Zaten homojen toplumlara sahip oldukları konusundaki ikna ediciliklerini yitirmiş olan modern devletler çoğulcu kimlik gruplarını kültürel ve siyasi açıdan giderek daha fazla muhatap almak (Say, 2013) durumundadır. Dolayısıyla çokkültürcülüğün ölümünden çok çokkültürcülüğün bazı uygulanış tarzlarının başarısızlığından söz etmek daha yerinde olacaktır. Devletler farklılıkları dikkate alan bütünleştirici politikalar geliştirmek ve uygulamak zorunluluğunu hissetmektedir. Modood (2014b: 214) çokkültürcülükten tamamen ricat etmek yerine çokkültürcülüğe doğru yönelmenin ve çokkültürcülüğe bir yurttaşlık ayarı çekilmesinin gerektiğini vurgulamıştır.

V. YAŞAMAYA DEVAM EDEN ÇOKKÜLTÜRCÜLÜK

Çokkültürcülüğün ölümünden ya da terk edilmişinden bahsetmeden önce hangi çokkültürcülüğün ölümü ya da terk edilişi sorusunu sormak anlamlı olacaktır. Söz gelimi resmi olarak çokkültürcülüğü uygulayan, başarılı görülen bir ülke niteliğindeki Kanada, çokkültürcülüğün yaşamaya devam edişinin örneği olarak görülebilir. Kanada, Çokkültürlülük Yasası ile toplumundaki her kökenden insana ve farklı kökene ait toplumlar arasındaki ilişkilere tam ve eşitlikçi paylaşım sunduğunu deklare etmiştir. Farklılıkların bir arada yaşama sorunlarının giderek arttığı bir ortamda, barış, huzur ve eşitlik temelinde halklarını yaşattığı/yaşatacağı argümanını savunan Kanada, uyguladığı çokkültürlülük politikalarıyla bu konuda özgün bir yere sahiptir (Özensel, 2012). Kanada'nın, başbakanı Trudeau'nun ülkedeki çeşitliliği yansıtan çokkültürlü kabinesi ve Suriyeli göçmenlere ilişkin olarak uyguladığı olumlu politikalar ile söz konusu özgünlüğünü sürdürdüğü söylenebilir.

Çokkültürcülüğün başarısı ya da başarısızlığına ilişkin tartışmalardan önce kavramın tanımı ve anlaşılma tarzlarına ilişkin bir tartışmanın varlığından söz etmek mümkündür. Cattle'in (2012) vurguladığı üzere çokkültürcülüğün formal ve kabul edilmiş bir tanımı yoktur. Genel anlamda farklı kültürleri yan yana yaşama konusunda yetenekli kılan politikalar setini ifade etmektedir. Kymlicka'ya göre de çokkültürlülüğün temelinde kültürel çeşitlilik vardır ve kültürel çeşitliliğin üç kaynağı vardır; birden fazla ulusun yan yana yaşaması, göç ve kendi ulusal toplumları ya da etnik grupları içinde marjinal duruma itilmiş olan eşcinseller, sakatlar, yoksullar ve kadınlardan oluşan birlikler (Kymlicka, 2015; Say, 2013). Çokkültürcülüğün üç farklı algılanışı olduğu söylenebilir (Uberoi ve Modood, 2013a); İlki; kültürel olarak farklılaşmış yurttaşlığa ve çokkültürlü toplum olarak adlandırılabilir yapıya ikinci anlamı, asimilasyonun terkedilerek formal ve informal çokkültürcülük politikalarının izlenmesine, üçüncü anlamı ise çokkültürcülüğün bir ideoloji olarak adlandırılmasına işaret etmektedir. Kuramsal olarak da farklılıkların tanınması temelinde ifade edilen çokkültürlülük farklı Avrupa ülkelerinde sosyo-ekonomik etkenlerin biçimlendirmesi ile farklı tarzlarda uygulanmıştır (Yanık, 2013:193). Modood (2014b) ABD ile Britanya ve Avrupa'nın diğer kısımlarında çokkültürcülüğün farklı kapsam ve anlamlarda kullanıldığını belirtir. Taylor'a göre de bütün yurttaşların eşit haysiyet sahibi olduğunu vurgulayan bir evrenselcilik politikası ve ayırıcı özelliklerin farklı muameleler gerektirdiğini savunan farklılık politikası arasındaki tartışmada (Say, 2013) belirginleşen bir ayrışmadan söz edilebilir. Bu çerçevede çokkültürcülüğün hangi anlaşılma ya da uygulama biçiminin başarısız olduğunu tartışmak doğru olacaktır. Kaldı ki bütün olumsuz söylemlere karşın çokkültürcülüğün terk edildiğine ilişkin olarak da güçlü veriler olmadığı söylenebilir. Çokkültürcülüğün neredeyse bütünüyle terkedilmesine yönelik çağrılarının ve saptamalarının varlığına karşın Modood'un (2014b:212) vurguladığı üzere uluslararası terörizme yönelik olarak alınan bir takım tedbirler dışında *çokkültürcülük öldü* söylemlerine eşlik eden siyasal değişiklikler etnik azınlıklara mensup mevcut yurttaşları kapsamamış, sadece göç ve yurttaşlık edinme ile sınırlı kalmıştır. Dolayısıyla çokkültürcülüğe ilişkin eleştirilerin bu farklı algılanışlarla ve farklı çokkültürcülük uygulamaları ile ilişkili olduğu söylenebilir. Bu noktada çokkültürcülüğün kuramsal olarak farklı ifade edilişlerine, karşıtlarının temel eleştirilerine değinmek yararlı olacaktır. Bu

bağlamda çokkültürcülüğe alternatif olarak öne sürülen bazı yaklaşımları da ilişkili olarak değerlendirmek mümkün olacaktır.

Siyasi olarak çokkültürcülüğü eleştiren ve başarısız bulanlar bir tarafa çokkültürcülüğü, hedeflenen bir arada yaşam ideallerini gerçekleştiremediği için eleştirenler de bulunmaktadır. Yanık'ın (2013: 193) vurguladığı üzere çokkültürcülüğün konjonktürden yoğun bir şekilde etkilenen bir içeriği de söz konusudur. Çokkültürcülük tartışmaları, bireysel haklar ve grup hakları kavramları etrafında belirginleşen karşıtlıklar üzerinden yürütülmektedir. Çokkültürcülüğün, kültürel hakların bireylere mi yoksa kültürel topluluklara mı verilmesi gerektiği sorusuna cevap vermekte yetersiz kaldığına ilişkin düşünceler vardır (Hazır, 2012; Özyurt, 2009). Karşı-çokkültürcülerin önerdikleri toplum tipi, multi-etnik bir toplumdur. Multi-etnik toplum, farklı etnik grupların sözde üstün bir kültür içinde eritildikleri ve birlikte yaşadıkları bir toplumdur. Karşı-çokkültürcüler, yabancı kültürlerin ve kültürel farklılıkların yadsındığı homojen/türde bir toplumun özlemine çekmektedirler (Canatan, 2009). Ancak çokkültürcülük, bireylerin yanı sıra grupları da dikkate alan bir bütünleşme tarzı olarak görülebilmektedir (Modood, 2014b: 214).

Kimileri çokkültürcülüğün başka kültürlere karşı durma, kendi kültür mirasının alışılmış biçimi içinde sürdürme ya da dönüştürme fırsatı vermenin yanı sıra o kültüre kayıtsız kalma, bağıni koparma ve bölünmüş bir kimlikle, yaşamını sürdürme imkânı veren bir toplum yapısı anlamına geldiği öne sürmektedir (Şan, 2005). Cantle (2012) gibi düşünenler ise çokkültürcülüğün azınlık kültürlerin egemen kültür tarafından asimile edilmeden var olmasını mümkün kılarken sabitlenmiş ve atfedilmiş kimlikler seti kurmaya da eğilimli olduğunu savunmaktadır. Meer ve Modood'a (2012b) göre karşı-çokkültürcülüğün nedenleri arasında çokkültürcülüğün sosyal ayrışmayı kolaylaştırdığının, dikkatleri sosyo-ekonomik eşitsizliklerden başka yönlere çevirdiğinin, ev sahibi toplum arasında moral tereddütleri özendirildiğinin düşünülmesi sayılabilir. Dahası bazı aşırı yorumlara göre çokkültürcülüğün uluslararası terörizmi güçlendirmesi gibi gerekçeler de dile getirilmiştir.

Çokkültürcülüğün öldüğünü düşünenlerin bazıları çokkültürcülüğün küllerinden yeni bir kavramsalın doğduğunu (Perry, 2013) öne sürmüştür. Meer ve Modood'un (2012b) vurguladığı üzere yeni ortaya çıkan bu rakip kavram, kültürlerarası diyalogla ilişkili olan kültürlerarasıcılıktır

(interculturalism). Kültürlerarasıcılık yeni ve önemli bir markadır (Cantle, 2012). Kültürlerarasıcılık, kültürel çeşitliliğe ilişkin birçok tartışmada çokkültürcülüğün yerini almıştır (Meer ve Modood, 2012b). Savunucularına göre yeni markanın söz konusu olmasının ciddi gerekçeleri bulunmaktadır. Cantle'a (2012) göre Meer ve Modood gibi düşünenerler çokkültürcülüğün, küreselleşmenin ve çeşitliliğin yeni evresine yanıt veremediğini, 1960 ve 1970'lerin bağlamında kilitli kaldığını görmekte başarısız olmuştur. Onlar, çokkültürcülük markasının korunması gerektiğini savunmaktadırlar ancak kültürlerarasıcılık, çokkültürcülüğün temelinde yer alan kavramsal sorunları çözmeye yönelmektedir ve bu nedenle çokkültürcülüğün yerini almalıdır. Sze ve Powell'a (2004) göre çokkültürcülük, kültürleri korumaya yönelmekte buna karşın kültürlerarasıcılık, kültürleri tanımakta ve kültürleri değiş-tokuş, dolaşım, tadilata uğrama ve evrilmeye yetenekli hale getirmektedir (aktaran Meer ve Modood, 2012a). Kültürlerarasıcılık ve çokkültürcülük arasında kültür olgusu ve kültürlerin etkileşimi açısından oldukça farklı anlayışların bulunduğu söylenebilir.

Etkileşim ve diyaloga çokkültürcülüğten daha fazla yöneldiği varsayılan kültürlerarasıcılıkta *bir arada var olmanın* daha fazlası vardır ve daha az grupçu, senteze daha çok odaklanan bir anlayış olarak düşünülmektedir. Ulusal yurttaşlık ve toplumsal bütünlük bağlamında kültürlerarasıcılık daha güçlü bir bütün algısına ilişkindir. Çokkültürcülüğün dar görüşlü ve göreceli olduğu durumda kültürlerarasıcılık dar görüşlü kültür uygulamalarına yönelik eleştirel bir bakışı ortaya çıkarmaktadır (Meer ve Modood, 2012a).

Meer ve Modood, kültürlerarasıcılığın bir alternatif olmaktan çok çokkültürcülüğün sadece değişik bir türü olduğunu öner sürmüş olsa da Cantle (2012) kültürlerarasıcılığın, hızla küreselleşen dünyada kültürel çeşitlilik için tek etkili çerçeve olduğunu öne sürmektedir. Kültürlerarasıcılık, hızla küreselleşen ve çeşitlenen dünyada kültür mirası ve kimliğin dinamik oluşunu ve kültürlerarası etkileşiminin arzu edilir olgular olduğunu kabul etmektedir (Cantle, 2012). Kültürlerarasıcılığın, dört yolla çokkültürcülüğe karşı olduğu varsayılmaktadır (Meer ve Modood, 2012a);

- a) Bir arada var olmaktan çok etkileşime ve diyaloga ağırlık vermesi,
- b) Daha az düzeyde grupçu olması ve senteze daha çok önem vermesi,
- c) Daha güçlü bir bütünlük algısına bağlılığı vurgulaması,
- d) Dar görüşlü kültürel uygulamaların eleştirilmesi.

Aynı zamanda kültürlerarasıcılık, çokkültürcülüğün ifade etmekte başarısız olduğu düşünülen beş kavramsallaştırma tarafından desteklenmektedir (Cantle, 2012);

- a) Farklılık yönelimleri: Farklılık artık ulusal sınırlar içinde belirlenmemekte çoğunluk-azınlık ikiliğine dayanmamaktadır çünkü artık azınlıklar arasında çoklu gerilimler söz konusudur.
- b) Yeni güç ve politika yapısı: Küreselleşmenin getirdiği yeni düzende kozmopolit ve ulusal kimlikler karşı karşıya değil yan yana bulunmak durumundadırlar.
- c) Dinamik bir kavramsal olarak kimlik: Çokkültürcülük kimlikleri tanımlanmış statik yapılar olarak kabul eder. Oysa kimlik, geçicidir (transit), melezdir. Uluslararası, dinler arası ya da diğer farklılıklar arası evliliklerin artması 'beni bir kutuya koyamazsınız' anlamına gelmektedir.
- d) Irk dışındaki diğer bütün farklılık formlarının tanınması: Çokkültürcülük ırk etrafında dolaşırken kültürlerarasıcılık cinsel, yönelim, inanç, toplumsal cinsiyet, engellilik gibi farklılıkları da dikkate alır.
- e) Disiplinler arası (yapısal ve ilişkisel) anlayış söz konusudur.

Kültürlerarasıcılık ve çokkültürcülük terimleri birkaç on yıl boyunca özellikle Kıta Avrupa'sında ve Quebec'te aynı tartışma alanını işgal etmiştir. Meer ve Modood, iki kavramın farklı yönleri olmakla birlikte kültürlerarasıcılığın ayırt edici özellikleri ve çokkültürcülüğe üstünlük sağlayışını ikna edici bulmamıştır (Levey, 2012).

Çokkültürcülüğün rakipleri arasında transnationalism (ulusötesicilik) ve transculturalism (kültürötesicilik) de sayılabilir. 20.yy başlarında Bourne (1916) ulusötesicilik sözcüğünü farklı kültürler arasındaki ilişkiler hakkındaki anlamları tanımlamak üzere kullanmıştır. Yıllar boyunca, ulusötesicilik, ulusal, devlete ilişkin ve kültürle ilgili sınırlandırmalarla bireyler arasındaki bağlantı algısının yükselmesini kapsamıştır (Orbe ve Drummond, 2011). Kültürötesicilik ise geleneksel kültür ayrımları ve bölümlenmelerini aşan bir anlayışı temsil etmektedir (Orbe ve Drummond, 2011).

Politik eleştirilere ve akademik alandaki rakip kavramlara karşın çokkültürcülük varlığını ve etkisini sürdürmektedir. Dahası yukarıda da ifade edildiği üzere Modood (2014b: 236-237) çokkültürcülüğün ters tepmesi olarak anlaşılan durumun aslında çokkültürcülüğe doğru bir gidiş olduğunu da düşünmektedir. Gerçekte çokkültürcülük taraftarları ve karşıtlarının birleştiği temel bir nokta söz konusudur: bütünlüşme hedefi. Bütünlüşmenin nasıl olması gerektiği ve olabileceği konusundaki farklı yaklaşımlar farklı çokkültürcülük uygulamaları ve eleştirileri üretmektedir.

Çokkültürcülük eleştirileri, esasen çokkültürlülük öncesi asimilasyona tümenden geri dönüş çağrısı niteliğinde değildir. Tartışma türdeşlik ve çeşitlilik üzerine odaklanmalıdır. Günümüzde çokkültürlülük, vatandaşların edinilmiş hakları ve onların kimliğe dair kaygılarıyla kolektif bağlılıklarına yeni bir özen göstermeyi uzlaştıran bir orta yol arayışı olarak karşımıza çıkmaktadır (Duman, 2011; Yıldırım, 2011).

Genel bir bakış açısından Modood (2014b: 223) bütünlüşmenin dört temel tarzı olabileceğini ifade etmiştir; asimilasyon, bireyci bütünlüşme, dünya yurttaşlığı ve çokkültürcülük. Asimilasyonda farklı damgası vurulmuş bireyler söz konusudur, baskın kalıplara uymaya teşvik edilirler. Bireyci bütünlüşmede azınlıklar özel alanda kalmak koşuluyla kimliklerini asimile etmek ya da geliştirmek konusunda serbesttirler ve kendilerini azınlık olarak değil birey olarak görmeleri istenir. Dünya yurttaşlığında ise ne azınlık ne de çoğunluğa mensup olanlar kendilerini tek bir kimliğe ait görmemelidirler, kimlikler serbestçe karışmalı ve birleşmelidir. Çokkültürcülük de ise gruplar arasında bir tahakküm ya da yeknesaklık ilişkisi olmamalıdır. Yurttaşlık ve ulusal kimlik çoğunluğun itibar ettiği kimliklerin yanı sıra azınlıkların itibar ettikleri kimlikleri de kucaklayacak şekilde genişletilmelidir (Modood, 2014b: 220-221).

SONUÇ

Bu çalışmada, artık *süperçeşitlilik* halinde bulunduğu büyük ölçüde kabul gören, dünyada farklı kültürlerin nasıl bir arada yaşayabileceklerine ilişkin olarak gerek kuramsal gerek uygulama açısından zengin bir içeriğe sahip olan çokkültürcülük olgusu irdelenmiş, çokkültürcülüğün öldüğüne ve yeni yaklaşımların geliştirilmesi gerektiğine ilişkin görüşler ele alınmıştır. Kuramsal boyutları ve uygulama örnekleri ile oldukça yoğun ve güncel tartışmaların konusu olmaya devam eden çokkültürcülük, toplumların yüz yüze oldukları sorunlar çerçevesinde sistemli bir cevap olma niteliğini

sürdürmektedir. Söz konusu nitelik, dünyada yaşanan dönüşümlerin biçimlendirdiği bir iklimde çokkültürcülük anlayışlarının ya da uygulamalarının evrilmesi ve dönüşüm geçirmesinin sonucu olarak görülebilir. Çokkültürcülüğün cevap vermesi beklenen sorunların kaynağında modern dünyayı biçimlendiren temel etkenlerin varlığı söz konusudur. 19. yüzyıldan itibaren yaşanan teknolojik gelişmeler, pazar ekonomisindeki gelişmeler ve küresel ekonomiye bağımlı tek kimlikli ulus-devlet olguları farklı kültürlerin karşılaşma süreçlerini de biçimlendirmiştir. Bu bağlamda çokkültürcülüğün aydınlanma ve modernlik projelerine bir tepki olarak geliştiği söylenebilir (Cengiz, 2014; Şan, 2005). Ancak günümüzde dünya ölçeğinde toplumsal ve siyasal yapılarda köklü dönüşümler güçlü bir biçimde yaşanmaya devam ederken çokkültürcülüğün artık bitmiş olduğuna ilişkin tartışmalar da giderek yoğunluk kazanmıştır. İnsanlığın, farklılıkların nasıl bir arada yaşayabileceğine ilişkin tatmin edici cevaplara en azından bütün kesimler açısından henüz ulaşmadığı söylenebilir. Çokkültürcülüğün öldüğüne ilişkin olarak özellikle güncel politika düzeyinde yükselen seslere ve kuramsal açıdan getirilen ciddi eleştirilere karşın çokkültürcülüğün temel bir anlayış olarak ve uygulama düzeyinde varlığını koruduğunu ve koruması gerektiğini düşünenler de bulunmaktadır. Ancak, çokkültürcülüğün savunucularından Modood (2014b:233) haklı olarak sormaktadır; *çokkültürcülük ölmediyse nerede yaşıyor?* Modood'a (2014b) göre çokkültürcülükten söz etmenin zamanının geçtiğini düşünenlerin aksine şimdi ondan bahsetmenin en uygun zamanıdır. Hatta daha çok çokkültürcülüğe gereksinim vardır (Modood, 2014b).

Modood'a (2014b) göre çokkültürcülük, bütün aksi söylemlere karşın hala birçok ülkede politika düzeyinde varlığını sürdürmektedir ve dünyada farklı ve iyi örnekleri de bulunmaktadır. Kuramsal açıdan da zengin bir tartışma geçmişi ve potansiyel söz konusudur. Say'ın (2013) saptadığı üzere devletler dönüşüm sürecindedir. Çağın egemen düşünsel sistemi bağlamında kendilerini yeniden yorumlama ve tanımlama çabaları yeni tarzda inşa girişimlerini ortaya çıkarmaktadır. Ulus devlet anlayışının açmazları çokkültürlülüğün bir sorun alanı teşkil etmesine yol açmaya devam etmektedir (Özensel, 2012). Toplumlar ve devletler farklılıkları bir arada tutacak bir 'biz' arayışını sürdürmektedir. Cantele'a (2012) göre de giderek daha çok ilgisiz hale gelen ulus devletin *bizinden* küresel topluma dayalı yeni bir *bize* nasıl geçileceği temel sorundur (aktaran Perry, 2013). Meer ve

Modood'un çalışmalarında geliştirmeye çalıştıkları çokkültürcülük ya da kültürlerarasıcılık kavramlarına ilişkin anlayışın altında yatan Anglo-Saxon etnosantrizminden rahatsız olduğunu vurgulayan Wiewiorka'nın (2012) bakış açısından ifade edilecek olursa düşünsel ve kuramsal açıdan da çeşitliliği esas alan yorumlara gereksinim bulunmaktadır. Çokkültürcülüğün hala bu yorumlara en uygun zemini vaat ettiği söylenebilir. Uberoi ve Modood'un (2013a) vurguladığı üzere çokkültürcülük politikası, kültürel azınlıklar tarafından sıklıkla deneyimlenen dezavantajlı olma durumu, dışlanma ve adaletsizlikleri olduğu kadar kültürel farklılık korkusunu da azaltmayı hedeflemektedir ve bu hedeflere ulaşma konusunda önemli katkılar sağlamıştır. Farklı ve yeni kavramsallaştırmaların varlığı da bu zemini olumsuz etkilemekten çok güçlendirici bir etkiye sahip olabilir. Meer ve Modood'un (2012b) belirttiği üzere örneğin kültürlerarasıcılık vb. yaklaşımlar, çokkültürcülüğe alternatif olmaktan çok ittifak yapması gereken anlayışlar olarak görülebilir. Modood'un (2014b: 229) deyimiyle temeli yurttaş eşitliği olan bir çokkültürcülük inşa edilebilmelidir. *Çokkültürcülük vizyonunun nüvesini sunabilen bir yurttaşlık eşitliğinin var olduğu* düşüncesinden hareket eden Modood (2014) kastettiği anlayışı şöyle ifade etmiştir; "Benim burada işlediğim çokkültürcülük anlayışı, çokkültürcülükle ilgili yaygın karikatürün aksine, ahlakın doğası hakkındaki daha genel bir kurama, bir bilgi kuramına ya da başka kuramlara dayanmak zorunda değildir" (Modood, 2014b). Bu bağlamda bütüncül olmayan ve düşünsel açıdan daha mütevazı bir siyasal bakış açısı oluşturmak ve onu savunmak daha olanaklı (Modood, 2014b) görülebilir. Bu doğrultuda kültür olgusu üzerinde yeniden düşünmek de bu süreçte işlevsel olacaktır. Kültür kavramsal, günümüzün kültürel çeşitliliğini tanımlama açısından yeterli görünmemektedir. Kültürler, birbirinden bağımsız varlıklar, yapılar olarak anlaşılmadan, toplumsal, politik ve iletişim temelli gerçekliklere dayalı olarak yeniden kavramsallaştırılmalıdır (Abdallah-Preteceille, 2006).

Çeşitlilik, etkisini giderek artıran bir olgu olarak varlığını sürdürmeye devam edecektir. Bireyler, toplumlar ve siyasal yönetimler söz konusu çeşitliliği kabullenmek, sonuçları ile ilgili tutarlı, insani ve uygulanabilir anlayışlar geliştirmek zorundadırlar. Farklılıkların muhtemel çatışma kaynakları olarak görülmesinin yarattığı olumsuz sonuçlar bütün toplumlar tarafından hissedilmektedir. Modern ulus devlet anlayışının ürünü olan tekçi yaklaşımların biçimlendirdiği dünyada gelişen çokkültürcülük, ulus ve devlet anlayışlarının yeniden değiştiği ve köklü dönüşümlerin yaşandığı

günümüz dünyasına katkı sağlayabilme potansiyeline sahip olarak değerlendirilebilir. Ancak bir tür panzehir olarak kimi zaman abartılı politik tutumlara muhatap olan çokkültürcülük ve benzeri arayışlar Modood'un (2014b) deyimiyle daha mütevazı bunun yanı sıra insan hakları ve eşit yurttaşlık temelinde uygulanabilir politikalara dönüşebildikleri ölçüde yaşamaya ve çeşitliliğe cevap vermeye devam edebilecektir. Dünyanın büründüğü süperçeşitlilik haline en uygun cevabın verilebilmesi, kaynakları ve görünümleri de artan bir hızla farklılaşan çeşitliliğe ve farklı kültürlerin bir arada bulunuşuna ilişkin sürdürülebilir anlayışların ve politikaların geliştirilebilmesine bağlıdır. Bu sonuca ulaşılabilmesi, *eğer bizi neyin ayırdığını vurgularsak toplumsal hiyerarşiler oluşmasını nasıl engelleriz* (Doytcheva, 2016: 136) sorusuna verilecek tutarlı ve gerçekçi cevaplarla da yakından ilişkilidir.

KAYNAKÇA

- ABDALLAH-PRETCELLLE, M. (2006) Interculturalism as a paradigm for thinking about diversity, *Intercultural Education*, 17(5), 475-483.
- CANATAN, K. (2009). Avrupa Toplumlarında Çokkültürcülük: Sosyolojik Bir Yaklaşım *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2/6, 80-97.
- CANTLE, T. (2012). Interculturalism: For the Era of Globalisation, *Cohesion and Diversity*. Palgrave McMillan
- CENGİZ, S. (2014). İmparatorluktan Ulus-Devlete Çokkültürlü Kimliklerin İfade Alanı: Kültürlerarası Edebiyat. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2 (6), 50-57.
- DOYTCHIEVA, M. (2016). Çokkültürlülük. Çev. T. Akıncılar Onmuş. İstanbul: İletişim.
- DUMAN, B. (2011). Çokkültürlülükten Ricat Mı? *Sosyoloji Dergisi*, 3, (23) 207-239.
- EVKURAN, M. (2014). Migration, Cultural Interaction and Multiculturalism in Global World. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 8-19.
- FRITSCHKE, M. (1991). Çoğunluğun Sorunu Azınlıklar Birlikte Sayı 28 <http://www.birikimdergisi.com/birikim/dergiyazi.aspx?did=1&dsid=28&dyid=1165&yazi=%C7o%F0unlu%F0un%20Sorunu%20Az%FDnl%FDklar>
- GANE, M. (2008). Jean Baudrillard: Radikal belirsizlik, (Çev. A. Utku; S. Toker), Ankara: Deki.
- HAZIR, M. (2012). Çokkültürlülük Teorisine Çağdaş Katkıları ve Bireysel Haklar-Grup Hakları Ekseninde Çokkültürlülüğün Tartışılması. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 7(1)
- KYMLICKA, W. (2015). Çokkültürlü Yurttaşlık: Azınlık Haklarının Liberal Teorisi. Çev. A. Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı.
- LEVEY, G.B. (2012). Interculturalism vs. Multiculturalism: A Distinction without a Difference?, *Journal of Intercultural Studies*, 33(2), 217-224
- GIELIS, R. (2009). A global sense of migrant places: towards a place perspective in the study of migrant transnationalism. *Global Networks* 9, 2 (2009) 271-287. ISSN 1470-2266.
- KELLNER, D. (2004). Baudrillard, Globalization and Terrorism: Some Comments on Recent Adventures of the Image and Spectacle on the Occasion of Baudrillard's 75th Birthday1 (<http://www.gseis.ucla.edu/faculty/kellner/>)
- MEER, N.; Modood, T. (2012a) How does Interculturalism Contrast with Multiculturalism?, *Journal of Intercultural Studies*, 33(2), 175-196.

- MEER, N.; Modood, T. (2012b). Interculturalism, Multiculturalism or Both? *Political Insight* 3(1), 30-33.
- MODOOD, T.; Meer, N. (2012) Rejoinder: Assessing the Divergences on our Readings of Interculturalism and Multiculturalism, *Journal of Intercultural Studies*, 33(2), 233-244.
- MODOOD, T. (2014a). Multiculturalism, Interculturalisms and the Majority, *Journal of Moral Education*, 43(3), 302-315. *Journal of Moral Education*, DOI: 10.1080/03057240.2014.920308
- MODOOD, T. (2014b). Çokkültürcülük: Bir yurttaşlık tasarımı. Çev. İ. Yılmaz. Ankara: Phoenix
- MOMIN, A. (2010). Çoğulculuk ve Çokkültürcülük: İslami Bir Bakış Açısı. M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi. 38 (1), 203-230.
- ORBE, M.P.; Drummond, D. K. (2011). Competing Cultural Worldviews in the United States: A Phenomenological Examination of the Essential Core Elements of Transnationalism and Transculturalism. *The Qualitative Report*. 16 (6) 1688-1714.
- ÖZENSEL, E. (2012). Çokkültürlülük Uygulaması Olarak Kanada Çokkültürlülüğü. *Akademik İncelemeler Dergisi*. 7(1), 55-70.
- ÖZYURT, C. (2009). Toplumun Yeniden Düşünmek: Kozmopolitizm ve Çokkültürlülük. VI. Ulusal Sosyoloji Kongresi, "Toplumsal Dönüşümler ve Sosyolojik Yaklaşımlar", Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın.
- PAREKH, B. (2002). Çokkültürlülüğü yeniden düşünmek: Kültürel çeşitlilik ve siyasi teori. Çev. B. Tanrıseven. Ankara: Phoenix
- PAREKH, B. (1999). Common Citizenship in A Multicultural Society The Round Table The Commonwealth Journal of International Affairs, 88(351), 449-460.
- PAREKH, B. (1997). Dilemmas of a multicultural theory of citizenship. *Constellations*, 4 (1), 54-62.
- PERRY, P. (2013) A Review of "Interculturalism: the new era of cohesion and diversity" by Ted Cantle, *International Journal of Housing Policy*, 13(2), 220-222.
- PETERS, M. A.; Besley, T. (2012). Editorial: Education, Dialogue and Interculturalism: New directions and contexts. *Educational Philosophy and Theory*, 44(9), 909-912.
- SAY, Ö. (2013). 21. Yüzyılda ulus, çokkültürlülük ve etnisite. İstanbul: Kaknüs
- SCHUMACHER, E. F. (1990). Aklı karışıklar için kılavuz. (Çev. M. Özel). İstanbul: İz
- ŞAN, M.K. (2005). Farklılık ve Çokkültürlülük Siyasetleri Üstüne Bir Deneme. *Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 3(1-2), 67-114.
- TEKİNALP, Ş. (2005). Küreselleşen Dünyanın Bunalımı: Çokkültürlülük. *Journal of Istanbul Kültür University 2005* (1), 75-87.
- UBEROI, V.; Modood, T. (2013a) 'Has Multiculturalism Retreated in Britain?', *Soundings*. Number 53, April 2013, pp. 129-142(14)
- UBEROI, V.; Modood, T. (2013b). Inclusive Britishness: A Multiculturalist Advancepost. *POLITICAL STUDIES*. VOL 61, 23-41
- VERTOVEC, S. (2004). Cheap calls: the social glue of migrant transnationalism. *Global Networks* 4 (2), 219-224. ISSN 1470-2266.
- VERTOVEC, S. (2007). Super-diversity and its implications *Steven Vertovec Ethnic and Racial Studies* Vol. 30 No. 6, pp. 1024 1054
- WIEVIORKA, M. (2012) Multiculturalism: A Concept to be Redefined and Certainly Not Replaced by the Extremely Vague Term of Interculturalism, *Journal of Intercultural Studies*, 33(2), 225-231.
- YANIK, C. (2013). *Dünyada ve Türkiye'de çokkültürlülük*. Ankara: Sentez
- YILDIRIM, T. (2011). Milena Doytcheva, Çokkültürlülük. *Kitap Tanıtım ve Değerlendirmeleri. Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10(19), 239-243.

ADAY ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİNE GÖRE ADAY ÖĞRETMEN YETİŞTİRME SÜRECİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ*

İbrahim GÜL¹
Fatma TÜRKMEN²
Nurullah AKSEL³

Atıf/©: Gül, İbrahim; Türkmen, Fatma; Aksel, Nurullah (2017). Aday Öğretmen Görüşlerine Göre Aday Öğretmen Yetiştirme Sürecinin Değerlendirilmesi, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 10, Sayı 1, Haziran 2017, ss. 365-388

Özet: "Aday Öğretmenlik Süreci" öğretmen adaylarının örgütsel ve mesleki uyumlarına katkı sağlaması bakımından önemlidir. Bu süreç cumhuriyetten günümüze kadar farklı uygulamalarla süregelmiştir. Milli Eğitim Bakanlığı, 1 Mart 2016 tarihi itibarıyla aday öğretmenlik sürecinde ciddi bir değişikliğe gitmiştir. Yeni süreç farklı uygulamaları içermektedir. Bu çalışmada, öğretmen görüşlerine göre aday öğretmenlik sürecinin bir değerlendirmesi yapılmıştır. Araştırma nitel bir çalışmadır. Araştırmanın çalışma grubunu, Samsun ve Sinop illerinde araştırmaya katılan 37 aday öğretmen oluşturmaktadır. Araştırma bulgularına göre; aday öğretmenler, okul yöneticilerinin adaylık sürecine bakışını genellikle olumlu değerlendirmişlerdir. Danışman öğretmenlerden oldukça yararlandıklarını ifade etmişlerdir. Daha çok sınıf yönetimi becerileri konusunda deneyim kazandıklarını dile getirmişlerdir. Bunların yanında birçok dolaylı kazanım elde ettiklerini ancak sürecin uygulanmasında bazı aksaklıkların yaşandığını bildirmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Adaylık Süreci, Aday Öğretmen, Okul Müdürü, Danışman Öğretmen.

Makale Geliş Tarihi: 02. 02. 2017/ Makale Kabul Tarihi: 05.06.2017

(Bu çalışma 03-05 Kasım 2016 tarihinde Lefke Avrupa Üniversitesinde düzenlenen VII. Uluslararası Eğitim Yönetimi Forumu'nda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.)

¹ Yrd.Doç.Dr., OMÜ, Eğitim Fakültesi, e-posta: igul@omu.edu.tr

² Öğr., Sinop Milli Eğitim Müdürlüğü, e-posta: ft.turkmen@gmail.com

³ Öğr., Samsun Milli Eğitim Müdürlüğü, e-posta: nurullahaksel@hotmail.com

Evaluation of the Candidate Teacher Training Course According to Candidate Teacher Opinions

Citation/©: Gül, İbrahim; Türkmen, Fatma; Aksel, Nurullah (2017). Evaluation of the Candidate Teacher Training Course According to Candidate Teacher Opinions, Hitit University Journal of Social Sciences Institute, Year 10, Issue 1, June 2017, pp. 365-388

Abstract: "Candidate Teaching Process" is important in terms of contributing to organizational and professional harmony of teacher candidates. This process has continued from the republic with different applications. As of 1 March 2016, the Ministry of National Education has made a serious change in the candidate teaching process. The new process involves different applications. In this study, according to the opinions of the teachers, an evaluation of the candidate teaching period is made. This research is a qualitative study. The study group of the study consists of 37 candidate teachers participating in the research in Samsun and Sinop provinces. According to the findings of the research, the candidate teachers generally considered positive views of the school administrators on the candidacy process. They have benefited greatly from advisor teachers. They have stated that they have more experience in classroom management skills. In addition to these, indirect benefits are gained. Teachers reported that some problems are experienced in the implementation of the process.

Keywords: Candidate Process, Candidate Teacher, School Principal, Advisor Teacher.

I. GİRİŞ

Eğitimin kalitesi, öğretmen yetiştirme sistemiyle yakından ilişkilidir. Bilgi toplumunu yetiştirecek öğretmen adaylarının seçimi, yetiştirilmesi, atanması ve bunların hizmet içinde yetiştirilmesi bu bakımdan önem kazanmaktadır. Öğretmen olacak kişilerin başarılı adaylar arasından seçilmesi kadar onlara nitelikli bir hizmet öncesi eğitim verilmesi de bir o kadar önemlidir. Daha da önemlisi yeni atanan öğretmenlerin, mesleğe uyumlarını kolaylaştıracak bir adaylık eğitimi sürecinden geçirilmeleridir. Aday öğretmenler, hizmet öncesi eğitimin eksikliklerini tamamlayacak ve kendilerinin mesleki gelişimlerine katkıda bulunacak bir eğitim programına gereksinim duyarlar (Gratch, 1998; Wong ve Tsu, 2007). Böyle bir eğitim; öğretmenlerin örgütsel sosyalleşmelerine önemli katkı sağlayarak (Robbins, 1990; Cable ve Parsons, 2001) onların mesleki tutum, değer ve davranışlarının olumlu yönde gelişmesine katkıda bulunur. Öğretmenler, mesleki değerlerin bilincine göreve başladıkları ilk dönemlerde varmakta, özellikle meslektaşlarını ve

yöneticilerini örnek alarak bir davranış modeli geliştirmektedir (Johnson, 2008).

Eğitim örgütlerinde, insan kaynağının gelişmesine katkı sağlayan aktörler öğretmenlerdir (Yıldırım,2012; Gelen ve Özer, 2008: 41). Eğitimin niteliği ve kalitesi ile öğretmenin mesleki yeterlik düzeyi arasında sıkı bir bağ bulunmaktadır (Ekinci, 2010; Şişman, 2001). Fullan'ın (2007) da belirttiği gibi, gerek sınıfların gerekse okulların etkili kullanımı, öğretmen eğitimine bağlıdır. Çünkü bir okul, içindeki öğretmenler kadar iyidir. Kavcar'a (2002) göre; iyi eğitimi iyi öğretmenler, nitelikli öğretimi de nitelikli öğretmenler yapar. Diğer yandan bireylerin sosyalleşmesi ve toplumsal hayata hazırlanması yanında, toplumun kültür ve değerlerinin genç kuşaklara aktarılmasında da öğretmenler başrolü oynamaktadır (Özden, 1999: 9).

Öğretmen yetiştirme, öğretmen adaylarını belirli bir süre içinde mesleğe hazırlamak amacıyla yapılan bütün etkinlikleri kapsar (Aykaç, Kabaran ve Bilgin, 2014). Bir ülkenin kalkınmışlık ve gelişmişlik durumu, öğretmen yetiştirme meselesi ile yakından ilgilidir (Tangülü ve arkadaşları, 2010). Ancak öğretmen yetiştirmede ortaya konulan politikaların ve öğretmenleri değerlendirmede kullanılan ölçütlerin çoğu zaman karmaşık ve çelişkilerle dolu olduğu, hatta çoğu zaman da yeterli olmadığı görülmektedir (Üstüner, 2004). Öğretmen yetiştirme sisteminin tüm bileşenlerinin, sürekli olarak bir süreç içinde ele alınarak değerlendirilmesi ve sorgulanması, bugünün ve geleceğin gerektirdiği nicelik ve nitelikte öğretmen yetiştirilmesi bakımından önemlidir (Atanur Baskan ve Aydın, 2006).

A. Kavramsal Çerçeve

Ülkemizde öğretmen yetiştirme ve öğretmen adaylarının yetiştirilmesi bir süreç içinde ele alınıp incelendiğinde; cumhuriyetten günümüze kadar farklı uygulamalara yer verildiği görülmektedir. Milli Eğitim Bakanlığı, 1982 yılında çıkarılan 2547 sayılı "Yüksek Öğrenim Kanunu" yasası ile öğretmen yetiştirme işini, elindeki personel ve tüm mal varlığı ile birlikte üniversitelere devretmiştir. 1997 yılında YÖK ve Dünya Bankası tarafından başlatılan "Hizmet Öncesi Öğretmen Yetiştirme Projesi" kapsamında, eğitim fakültelerinde yeni bir yapılanmaya gidilmiştir (YÖK, 1999: 53). Bu yeni yapılanmayla; eğitim fakültelerinin müfredatına "Okul Deneyimi" adı altında yeni bir ders konularak, adayların deneyimli öğretmenleri ve öğrencileri gözlemlenmeleri, öğretmenlik becerilerini geliştirmeleri, yönetim ve okulla ilgili genel konularda bilgi sahibi olmaları hedeflenmiştir.

Öğretmenlerin hizmet öncesi eğitim eksikliklerini tamamlayan ve onları mesleğe hazırlayan ikinci ve daha önemli bir eğitim aşaması ise; hiç şüphesiz adaylık eğitimi ve hizmet içi eğitimidir (Solak, 1999). Eğitim kurumları, bu amaçla farklı türde ve konularda birçok hizmet içi eğitim etkinlikleri düzenlemektedir (Yıldırım, 2012). Adaylık eğitimi, hem eğitim örgütlerinin hem de diğer örgütlerin kendi personeli için düzenlediği hizmet içi eğitim etkinlikleridir (Aydın, 2011; Çevikbaş, 2002; Taymaz, 1997). Adaylık eğitimi süreci; göreve yeni başlayan öğretmenler açısından ele alındığında, öğretmenlik kariyerinin en kritik ve güçlüklerle baş etme dönemlerinden biri olarak görülür (Balcı, 2000). Süreç, bir bakıma uyum eğitimi olarak da görülebilir. Bireyin mesleğini benimsemesi ve sosyalleşmesi için bir geçiş dönemidir ve önemli bir aşamadır (Hoy ve Woolfolk, 1990: 296). Öğretmenler, gelecekteki başarılarının temelini şekillendirecek beceri ve alışkanlıkları adaylık sürecinde kazanmaya başlar (Ekinci, 2010). Sağlıklı planlanmış bir adaylık eğitimi süreci; öğretmenin amaçlandığı biçimde yetiştirilmesinde, kurumsal ve sınıfsal aidiyet kazanma ve mesleğe bağlılığı artırmada önemli bir etken olarak görülmektedir (Lay ve diğ. 2005: 237).

Hizmet öncesinde ne kadar başarılı bir eğitim olsa da, aday öğretmenin adaylık sürecinde iyi bir hizmet içi eğitim alması yararlı ve gerekli görülmektedir. Yapılan bir araştırmada; okul müdürleri, üniversitelerde alınan teorik bilgilerin ve üniversitedeki staj çalışmalarının öğretmenlik yapabilmek için aday öğretmene tecrübe edindirme noktasında yetersiz kaldığı fikrinde birleşmektedirler (Köse, 2016). Bir başka araştırmada, göreve yeni başlayan öğretmenlerin; sınıf yönetimi, öğrencilerle sağlıklı iletişim kurma, velilerle işbirliği yapma, mesleğe ve okula uyum sağlama gibi birtakım alanlarda güçlükler yaşadıkları belirtilmektedir (Solak,1999). Öğretmenlerin bu tür sorunlarla başa çıkabilmeleri ve mesleğe uyum sağlayabilmeleri iyi bir hizmet içi eğitimle sağlanabilir.

Adaylık eğitimini düzenleyen en eski yasalardan birisi, İlk ve Orta Tedrisat Muallimlerinin Terfi ve Tecziyeleri Hakkında 1702 Sayılı Kanun olup, söz konusu yasada adaylık kavramıyla ilgili olarak; “İlk vazifeye stajyer olarak başlanır. Staj senesi sonunda ehliyet ve tedris kabiliyeti, talim sicili ve teftiş raporu ile sabit olan stajyerler muallim unvanını alırlar.” ifadeleri yer almaktadır (MEB, 1930). İlkokul öğretmenlerinin kadrolarına dair 4357 sayılı kanunda; “İlkokul öğretmenliğine yeni tayin edilenler, bir yıldan üç yıla kadar stajyer olarak çalışırlar. Bunların stajyerlikte başarılı olup olmadıkları kararı, Maarif Müdürünün veya bölge ilköğretim müfettişinin veya Maarif

memurunun başkanlığında teşkil edilecek üç kişilik bir kurul tarafından verilir.” hükümleri yer almaktadır (MEB, 1943).

Stajyer Öğretmenlik Uygulaması uzun bir süre bu yasalara göre devam etmiştir. 1965 tarihinde çıkarılan 657 sayılı Devlet Memurları Kanununun 54-57. maddelerinde, adaylık süreci yeniden düzenlenmiştir (DMK, 1965). Bu kanuna dayalı olarak, 1985 tarihinde çıkarılan yönetmelikte özetle; aday öğretmenlerin Bakanlıkça yetiştirme programının uygulanacağı okullara atanacağı, yetiştirilmesinden okul müdürü ve rehber öğretmenin sorumlu tutulacağı, adaylık eğitimi süresinin bir yıldan az iki yıldan çok olamayacağı, eğitim sonunda başarılı olanların esas görev yerlerine atanacakları belirtilmiştir (MEB, 1985). Bu süreç içinde; acil öğretmen ihtiyacından dolayı aday öğretmenler eğitim almadan atanmış, tek başlarına derse girerek öğrencileri değerlendirip not vermek zorunda kalmışlardır.

1995 yılında çıkarılan yönetmelik adaylık eğitimi; “Temel Eğitim, Hazırlayıcı Eğitim ve Uygulamalı Eğitim” olmak üzere üç aşamada ele almıştır. Temel eğitim programında temel bilgilere, hazırlayıcı eğitimde işgal ettikleri kadro ve görevleriyle ilgili bilgi ve becerilere, uygulamalı eğitimde ise uygulamaya yer verilmiştir. Yönetmelikte bu eğitimlerin süresi ve içeriğine ilişkin bilgilere yer verilmiştir (MEB,1995).

1995 tarihli Aday Öğretmen Yetiştirme Yönetmeliğinin değerlendirilmesine yönelik araştırmalar incelendiğinde Balkar ve Şahin’e (2014) göre; adaylık eğitim uygulamaları öğretmenlere sınırlı destek sağlamış, öğretmenlerin kişisel ve sosyal gelişim alanları ihmal edilmiştir. Özonay’a (2004) göre; Adaylık Eğitimi Programı içeriğindeki konular aday öğretmenlerin gereksinimlerini karşılamamıştır. Ayvaz (2012) aday öğretmenlerin ihtiyaçları ile programın amaçlarının uyumlu olmadığını, Yıldırım (2010) aday öğretmenlerin eğitim programlarının; amaç, içerik ve kullanılan yöntem ve teknikler açısından yetersiz olduğunu ve programın değerlendirilmesinin objektif olmadığını belirtmiştir. Çimen’e (2010) göre; ilköğretim müfettişleri ve okul müdürleri bu programı, öğretmen yeterliliklerine katkısı yönünden eksik bulmuşlardır.

2014 yılında çıkarılan bir düzenlemeyle, aday öğretmenlerin en az bir yıl fiilen çalışmaları ve performans değerlendirmesinde başarılı olmaları durumunda yazılı ve sözlü sınava girmeye hak kazanacakları belirtilmiştir. Aday öğretmenlik süreci sonunda sınava girmeye hak kazanamayanlar ve

sınavda üst üste iki defa başarılı olamayan adayların, memuriyetle ilişkilerinin kesileceği ifade edilmiştir (Balkar ve Şahin, 2015).

Mart 2016'da, Aday Öğretmen Yetiştirme sürecine ilişkin yeni bir yönerge hazırlanmıştır. Bu yönergeye göre; 1 Mart 2016 itibarıyla başlayan ve ağustos sonuna kadar devam eden altı aylık süreç, yeni aday öğretmen yetiştirme sürecinin ilk aşaması olarak planlanmıştır. Süreç; bakanlıkça belirlenen yetiştirme programı doğrultusunda, aday öğretmenlerin görevlendirildiği eğitim kurumunda, eğitim kurumu yöneticileri ve danışman öğretmenlerin sorumluluğunda sınıf içi, okul içi ve okul dışı faaliyetler ile hizmet içi eğitim faaliyetleri gibi uygulamaları kapsamaktadır (MEB,2016). Yönergeye göre, danışman öğretmenlerin seçimine bazı ölçütler getirilmiştir (ulusal veya uluslararası projesi olma ve bazı kültürel faaliyetlere katılma, aynı alandan olma gibi). Aday öğretmenlerin sınıf içi ve okul içi uygulamalara ve okul dışı faaliyetlere katılmaları, öğretmenlikle ilgili kitaplar okumaları ve filmler izlemeleri ve bu çalışmaların ayrı ayrı raporlarla değerlendirilmesi istenmiştir. Değerlendirmeler, Bakanlığın hazırladığı formlara göre yapılacaktır. Bu tür faaliyetlerin ardından 300 saatlik hizmet içi eğitim programını da tamamlayan adaylar için ikinci altı aylık süreç, 1 Eylül itibarıyla atandıkları kurumlarda başlayacaktır. Adaylar, bu aşamada bağımsız olarak görevli oldukları okullarda derslere katılarak performans değerlendirmeye tabi tutulacaklardır.

Aday öğretmenler ilk altı ay içerisinde 1. performans değerlendirmesine, ikinci altı ay içerisinde 2. ve 3. performans değerlendirmesine tabi tutulmaktadır. İlk değerlendirme, adaylık eğitiminin alındığı okuldaki kurum müdürü ve danışman öğretmen tarafından; ikinci değerlendirme, aday öğretmenin kadrosunun bulunduğu okuldaki kurum müdürü ve danışman öğretmen tarafından; üçüncü değerlendirme ise maarif müfettişi, eğitim kurumu müdürü ve danışman öğretmen tarafından yapılmaktadır. Performans değerlendirme puanı yüz üzerinden en az elli ve üzerinde olan aday öğretmenler, başarılı sayılmakta ve sınava girmeye hak kazanmaktadır. Göreve başlama tarihine göre en az bir yıl fiilen çalışan ve performans değerlendirmede başarılı olan aday öğretmenler, yazılı sınava ve Bakanlık gerekli gördüğü takdirde sözlü sınava çağrılacaklardır.

Alanyazın incelendiğinde; aday öğretmenlik yetiştirme üzerine çeşitli araştırmalar yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmalarda, öğretmen adaylarının MEB'in arzuladığı nitelik ve beceriye sahip olacak şekilde yetiştirildiği

(Arslan ve Özpınar, 2008); eğitimde mentorlük (danışman) uygulamasının mesleki tecrübesi olmayanlara yarar sağladığı (Yirci ve Kocabaş, 2010; Balkar ve Şahin, 2014) şeklinde olumlu sonuçlara rastlanmakla birlikte; aday öğretmenlik uygulamasında verilen eğitimlerdeki program içeriğinin öğretmenlerin gereksinmelerini karşılamadığı (Özonay, 2004); aday öğretmenlerin sınıf içi süreçlerin yönetimi, çevreye ve kurum kültürüne uyum sağlamada sorunlar yaşadığı (Duran, Sezgin ve Çoban, 2011) şeklinde olumsuz sonuçlara da rastlanmaktadır. Bu çalışmada ise; MEB tarafından Mart 2016'da uygulanmaya konulan yeni "Aday Öğretmen Yetiştirme Süreci" aday öğretmen görüşleriyle değerlendirilmeye çalışılmıştır.

II. AMAÇ

Bu bağlamda araştırmanın amacı, aday öğretmenlerin adaylık sürecine ilişkin görüşlerinin ortaya çıkarılmasıdır. Bu amaçla aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

1. Aday öğretmenlerin adaylık sürecine ilişkin bilgileri nelerdir?
2. Aday öğretmenler adaylık sürecini; okul yöneticilerinin adaylık sürecine bakışı, danışman öğretmenlerin tutumu ve adaylık eğitiminin mesleki kazanımları açısından nasıl değerlendirmektedirler?
3. Aday öğretmenlerin görüşlerine göre, adaylık sürecinin üstün ve aksayan yönleri nelerdir?
4. Samsun ve Sinop ilinde adaylık eğitimi alan öğretmenlerin görüşleri arasında bir fark var mıdır?

III. YÖNTEM

A. Araştırmanın Modeli

Araştırma tarama modeliyle hazırlanmış nitel bir çalışmadır. Tarama modeli, alandaki bilgi ve bulguların olduğu haliyle betimlenmesidir. Nitel araştırma sayesinde günlük yaşamın dokusunu ve örgüsünü, araştırmaya katılan katılımcıların anlayışlarını, deneyimlerini ve hayallerini; toplumsal süreçlerin, kurumların, söylemlerin veya ilişkilerin nasıl çalıştığını ve bu alanlarda toplumsal süreçlerin nasıl işlediği gibi toplumsal dünyanın çeşitli boyutlarını keşfedebiliriz (Mason, 2002: 11).

B. Çalışma Grubu

Bu araştırmanın çalışma grubunu, 2015-2016 eğitim-öğretim yılında Samsun ve Sinop illerinde “aday öğretmenlik sürecine” katılan 37 öğretmen oluşturmaktadır. Araştırmada amaçlı örnekleme yöntemlerinden tipik durum örnekleme kullanılmıştır. Tipik durum örneklemesindeki amaç, ortalama durumları çalışarak belirli bir alan hakkında fikir sahibi olmaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2011:110).

Araştırmaya katılan aday öğretmenlerin cinsiyet, yaş ve branşına ilişkin demografik özellikleri Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Araştırmanın Katılımcılarının Demografik Özellikleri

Değişken	Düzyey	Samsun		Sinop		Toplam	
		n	%	n	%	n	%
Cinsiyet	Kadın	13	54	7	54	20	54
	Erkek	11	46	6	46	17	46
	Toplam	24	100	13	100	37	100
Medeni Durum	Evli	4	17	2	15	6	16
	Bekâr	20	83	11	85	31	84
	Toplam	24	100	13	100	37	100
Yaş	24 ve daha az	5	21	4	31	9	24
	25-27	11	46	7	54	18	49
	28-30	6	25	1	8	7	19
	31 ve üzeri	2	8	1	8	3	8
	Toplam	24	100	13	100	37	100
Branş	Sayısal (Matematik, Fen ve Teknoloji)	7	29	4	31	11	30
	Sözel (Sosyal Bilgiler, Türkçe, İngilizce, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi)	11	46	7	54	18	49

Diğer (Görsel Sanatlar, Teknoloji Tasarım, Beden Eğitimi, Bilişim Teknolojileri, Müzik, Ana Sınıfı, Rehber Öğretmen)	6	25	2	15	8	22
Toplam	24	100	13	100	37	100

Tablo 1’de aday öğretmenlerin cinsiyetleri incelendiğinde; 37 öğretmenin 20’sinin (% 54) “kadın”, 17’sinin (% 46) “erkek”; medeni durumları incelendiğinde; 6’sının (% 16) “evli” ve 31’inin (% 84) “bekâr”; yaş durumları incelendiğinde; 9’unun (% 24) “24 ve daha az”, 18’inin (% 49) “25-27”, 7’sinin (% 19) “28-30” ve 3’ünün (% 8) “31 ve üzeri” olduğu; branşları incelendiğinde; 11’inin (% 30) “sayısal”, 18’inin (% 49) “sözel” ve 8’inin (% 22) “diğer” branşlara sahip olduğu görülmektedir.

C. Veri Toplama Aracı ve Verilerin Toplanması

Araştırmada veri toplama aracı olarak yarı-yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Yarı-yapılandırılmış görüşme formu farklı kişilerden aynı tür bilgilerin alınmasına olanak sağlar (Avcı, 2008). 8 maddelik görüşme formunda katılımcıların demografik özelliklerine yönelik dört soru, aday öğretmen yetiştirme sürecine ilişkin görüşlerini ortaya koymaya yönelik dört açık uçlu soruya yer verilmiştir. Bu sorular problem cümlesinde yer aldığından burada tekrar edilmesine gerek duyulmamıştır.

D. Verilerin Çözümlemesi

Görüşme tekniği ile elde edilen verilerin çözümlemesinde içerik analizi tekniği kullanılmıştır. Böylece betimsel çözümmeden daha derin bir işlem gerektiren tanımlanmamış, fark edilmeyen kavram ya da temalara ulaşılmaya çalışılmıştır. Sırasıyla kodlama, temaların bulunması, verilerin tema ve kodlara göre yeniden düzenlenmesi ve bulguların yorumlanması aşamaları ile çalışma tamamlanmıştır (Miles ve Huberman, 1994). İlk olarak formlar Samsun ve Sinop olarak iki grupta toplanmıştır. Sonra her bir görüşme formu AÖ1, AÖ2, AÖ3... şeklinde kodlanmıştır. Öne çıkan temalar ve bu temalara ilişkin olarak araştırmaya katılan kişilerin frekansları çıkarılmıştır. Bulguların sunumunda katılımcıların bireysel olarak dile getirdikleri çarpıcı ifadeler tırnak içinde verilerek, hangi kavramların öne

çıkacağı vurgulanmaya çalışılmıştır. Bu ortak kavram ve görüşlerden hareket edilerek birtakım genel hükümlere ve sonuçlara ulaşılmaya çalışılmıştır.

IV. BULGULAR VE YORUM

Bu başlık altında aday öğretmenlerin adaylık sürecine ilişkin bilgilerine yer verilmiş ve onlardan adaylık sürecini değerlendirmeleri istenmiştir. Bu sürecin aksayan ve üstün yönleri ele alınarak bulgular tablolar halinde özetlenmiştir. Ayrıca araştırma verilerinin toplandığı Sinop ve Samsun illerinde, adaylık eğitimine dair öğretmen görüşlerinde farklılık olup olmadığı üzerinde durulmuş ve gerekli açıklamalar yapılmıştır.

A. Aday öğretmenlerin adaylık sürecine ilişkin bilgileri nelerdir?

Aday öğretmenlerin adaylık sürecine ilişkin bilgileri Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Aday Öğretmenlerin Adaylık Sürecine İlişkin Bilgileri

	Samsun			Sinop			Toplam	
	n	%	AÖ	n	%	AÖ	n	%
1.Üniversitede staj eğitimi aldım.	22	91	1,2,3,4,5,6,8,9,10,11,12,13,14,15,16,17,19,20,21,22,23,24	13	100	1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13	35	95
2.Üniversitede aldığım staj eğitiminin yararı olmadı.	11	45	1,2,3,4,5,8,9,15,16,21,22	6	46	1,2,4,5,6,8	17	45
3.Önceki adaylık sürecini bilmiyorum.	18	75	1,4,6,7,8,9,10,11,12,13,14,15,16,17,18,19,20,21	3	23	3,4,12	21	56
4.Bu konuda kısmen bilgim var.	2	8	2,22	-	-		2	5
5.Konuyu ayrıntılı olarak biliyorum.	16	66	1,3,4,5,6,9,10,11,12,13,14,16,17,19,20,21	13	100	1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13	29	78

Tablo 2’de aday öğretmenlerin adaylık sürecine ilişkin bilgileri incelendiğinde; adayların hemen hemen tamamının üniversitede staj çalışmalarına katıldığı görülmektedir. Ancak üniversitede alınan staj eğitimini yararlı gören adaylar olmakla birlikte, bu eğitimin kendisine hiçbir katkısının olmadığını düşünen adaylara da rastlanmaktadır. Köse’nin (2016) ve Seferoğlu’nun (2004) araştırmaları, staj eğitiminin yararlı olmadığını düşünen adayların görüşleri ile paraleldir. Adayların bu konuda vermiş olduğu cevaplar incelendiğinde;

AÖ: “Hiçbir şey yapmadık.”,

AÖ: “Yeterli eğitim almadık.”,

AÖ: “Planlama, materyal hazırlama, ders dinleme/izleme ve gözlemlerimizi raporlar halinde sunma, ders anlatma gibi birtakım çalışmalar yapmamız istendi. Ancak detaylı değildi ders anlatıp çıktık.” gibi cevaplar staj eğitiminden yeterince yararlanılmadığını düşündürmektedir. Bu bulgular öğretmenlik mesleğinin gereğince yürütülebilmesi ve buna bağlı olarak okullardaki eğitim kalitesinin yükseltilebilmesi için adaylık eğitiminin bir zorunluluk olduğunu göstermektedir. Bu bulgunun aksine üniversitede aldığı staj eğitimini kendisi için yararlı gören adayların görüşleri ile Arslan ve Özpınar’ın (2008) araştırmaları arasında paralellik söz konusudur.

Önceki adaylık sürecinden haberi olmayan adaylar geçmişle bir kıyaslama yapamazken, bu süreci bildiğini söyleyen adaylardan bazıları görüşlerinde;

AÖ: “...Şu anda uygulanan aday öğretmenlik eğitim sürecine göre çok daha kolay geçen bir süreçti. Danışman öğretmen öncülüğünde geçirilen bir süreçti. Sınav yoktu.”

AÖ: “Adaylar atandıkları yerde göreve başlıyorlardı. Staj dosyası hazırlanıyordu. Aday öğretmen atanır atanmaz bağımsız derse giriyordu. Ek ders ücreti alabiliyorlardı.”

AÖ: “Bir yılın sonunda aday öğretmen yazılı ve sözlü sınava giriyor.” gibi cevaplar vermişlerdir. Cevapların bazıları doğru olmakla beraber, adayların ayrıntılı olarak bu süreci bilmedikleri görülmektedir. Bulgular

birlikte değerlendirildiğinde, ülkemizde sık yaşanan yönetmelik değişikliklerinin sistemi olumsuz etkilediği bir gerçektir.

Samsun ve Sinop illerindeki aday öğretmenlerin görüşleri karşılaştırıldığında ise; “Önceki adaylık sürecini bilmiyorum.” ve “Konuyu ayrıntılı olarak biliyorum.” ifadelerinde belirgin farklılaşmalar olduğu, Sinop ilindeki aday öğretmenlerin Samsun ilindeki aday öğretmenlere göre, önceki adaylık eğitimi ve mevcut adaylık eğitim süreci hakkında daha fazla bilgi sahibi oldukları söylenebilir.

B. Aday öğretmenlerin adaylık sürecini değerlendirmeleri

Aday öğretmenler süreci; yöneticilerin adaylık sürecine bakışı, danışman öğretmenlerin tutumu ve mesleki kazanımlar açısından olmak üzere üç başlık altında değerlendirmişlerdir.

1.Okul yöneticilerinin adaylık sürecine bakışı açısından

Tablo 3’de aday öğretmenlerin görüşlerine göre, okul yöneticilerinin adaylık sürecine ilişkin değerlendirmelerine ilişkin bulgular yer almaktadır.

Tablo 3. Adaylara Göre Okul Yöneticilerinin Adaylık Sürecine Bakışı

	Samsun			Sinop			Toplam	
	n	%	AÖ	n	%	AÖ	n	%
1.Oldukça olumlu buluyorum.	21	88	1,2,3,4,5,6,8,9,10,11,12,13,14,15,16,17,19,20,21,22,24	5	38	1,2,5,7,10	26	70
2.Kısmen olumlu buluyorum.	2	8	7,23	7	54	3,7,8,9,11,12,13	9	25
3.Olumsuzluklara rastladım.	1	4	18	1	8	4	2	5

Tablo 3’te adayların görüşlerine bakıldığında; okul yöneticileri, sürecin sadece aday öğretmen açısından değil öğrenci açısından da oldukça yararlı olduğunu savunmuşlardır. Bulgular, Ekinci (2010) ve Köse’nin (2016)

bulguları ile paraleldir. Okul yöneticilerinin sürece bakışı konusuyla ilgili, adayların bazı görüşleri incelendiğinde;

AÖ: “Gerekli bilgilendirmeleri yaptı. Her zaman yanımızda olduğunu belirtti.”

AÖ: “Sorunlarımızı rahatça anlatabiliyoruz. Okul müdürü adaylara okulun bir öğretmeni gibi yaklaşmaktadır.” gibi olumlu ifadeler kullanılmıştır. Bununla birlikte,

AÖ: “Sert tavırlarla karşılaştığım olmuştur. Süreci angarya görüyorlar. Bu nedenle yapılan çalışmaların biraz dışında kalıyorlar.” gibi olumsuz ifadeler de kullanılmıştır.

Samsun ve Sinop illerindeki adayların görüşleri karşılaştırıldığında; “Oldukça olumlu buluyorum.” ve “Kısmen olumlu buluyorum.” ifadelerinde belirgin farklılaşmalar olduğu, Samsun ilindeki aday öğretmenlerin Sinop ilindeki aday öğretmenlere göre okul müdürlerinin sürece bakış açılarını daha olumlu buldukları görülmektedir.

2.Danışman öğretmenlerin tutumları açısından

Tablo 4’de aday öğretmenlerin görüşlerine göre, danışman öğretmenlerin tutumlarına ilişkin bulgulara yer verilmiştir.

Tablo 4. Aday Öğretmen Görüşlerine Göre Danışman Öğretmen Tutumlarının Değerlendirilmesi

	Samsun			Sinop			Toplam	
	n	%	AÖ	n	%	AÖ	N	%
1.Danışmanım- dan oldukça yararlandım	18	75	3,4,6, 7,8,9, 10,11, 12,13, 14,15, 16,17, 21,22, 23,24	12	92	1,2,3,4, 5,6,7,8, 9,10, 12,13	30	81
2.Danışmanım- dan kısmen yararlandım eksiklikler vardı.	4	17	1,5, 18,19	1	8	11	5	14
3.Danışmanım- dan yeterince yararlanamadım	2	8	2,20	-	-		2	5

1. Danışmanlık gönüllü ve tecrübeli öğretmenlere verilmeli.	15	63	1,4,5,8,9,10,11,12,13,15,16,17,21,22,21	6	46	1,5,6,7,10,12	20	57
2. Şu andaki uygulama iyi.	5	21	3,6,7,14,23	4	31	3,4,8,9	6	24
3. Bu eğitim üniversitelerde verilmeli.	4	17	2,18,19,20	3	23	2,11,13	5	19

Tablo 4’de aday öğretmenlerin görüşleri incelendiğinde, danışman öğretmenlerin bu süreçte öğretmen adaylarına yardımcı olduğu anlaşılmaktadır. Köse’nin (2016) araştırması, aday öğretmenlerin danışman öğretmenden eğitsel ve öğretimsel kazanımlar bakımından oldukça yararlandıklarını göstermektedir. Balkar ve Şahin (2014) araştırmasında, danışman öğretmenlerin bir bakıma mentorlük görevi yürüttüğü ve aday öğretmenler açısından faydalı olduğu belirtilmiştir. Bozak, Yıldırım ve Demirtaş (2011); meslektaş gözlemini öğretmenlerin mesleki gelişimi bakımında olumlu bulmuşlardır. Gürşimşek (1998), deneyimli öğretmenlerin alandaki uygulamalarının önemine dikkat çekmiştir. Adayların görüşleri incelendiğinde;

AÖ: ”Deneyimlerden faydalandım.”

AÖ: “Öğrencilere karşı yaklaşımlarını gözlemledim. Bana yol gösterici oldu.” gibi olumlu ifadeler yer verildiği görülmüştür. Bu ifadelerden hareketle adayların danışman öğretmenlerden çoğunlukla yararlandıkları söylenebilir. Danışmanından yararlanamadığını ifade eden az sayıda aday öğretmen de bulunmaktadır.

AÖ: “Danışman öğretmenim görevinin gerekliliğini (gözlem, geri bildirim vb.) yapmadığı için süreçten yeterince faydalanamadım.”

Öğretmen adayları çoğunlukla bu eğitimin “gönüllü ve tecrübeli öğretmenlerce” verilmesini isterken, “Bu uygulamadan memnunum.” diyenler ikinci sırada yer almış, “Böyle bir eğitim üniversitede verilmeli.” diyenler ise azınlığı oluşturmuştur. Balkar ve Şahin’in (2014) araştırmalarında da danışman öğretmenin yardımcı olmaya istekli, gönüllü kişilerden seçilmesine dikkat çekilmektedir.

Samsun ve Sinop illerinde araştırmaya katılan öğretmenlerin görüşleri karşılaştırıldığında; “Danışmanımдан oldukça yararlandım”, “Kısmen yararlandım, eksiklikler vardı” ve “Danışmanlık gönüllü ve tecrübeli öğretmenlere verilmeli.” ifadelerinde belirgin farklılaşmalar görülmüştür. Sinop ilindeki aday öğretmenlerin Samsun ilindeki aday öğretmenlere göre danışmanlarından daha çok yararlandığı anlaşılmaktadır. Diğer yandan, Samsun ilindeki aday öğretmenler “danışman öğretmenlerin gönüllü ve tecrübeli öğretmenlerden seçilmesi” ifadesine daha fazla katılmışlardır.

3.Mesleki kazanımlar açısından

Aday öğretmenlerin görüşlerine göre, adaylık eğitimiyle ilgili olarak aday öğretmenlerin mesleki kazanımları açısından yapmış oldukları değerlendirmeye ilişkin bulgular Tablo 5’te verilmiştir.

Tablo 5. Adaylık Eğitiminin Mesleki Kazanımlar Açısından Değerlendirilmesi

	Samsun		Sinop			Toplam		
	n	%	AÖ	n	%	AÖ	n	%
1. Bu eğitim bana önemli deneyimler kazandırdı.	15	50	3,4,7,8, 9,10,11, 12,14,16, 17,21,22, 23,24	11	61	1,2,4,5, 6,7,8,9, 10,12,13	26	54
2. Bu eğitimin bana dolaylı yararları oldu.	5	17	1,5,6, 13,15	2	11	3,11	7	15
3. Bu eğitimin bir faydasını görmedim.	4	13	2,18, 19,20	-	-		4	8
4. İdari çalışmalarını öğrendim.	6	20	4,9,11, 13,21,23	5	28	1,4,8,9,12	11	23

Tablo 5’te aday öğretmenlerin görüşleri incelendiğinde, adaylık eğitiminin onlara oldukça önemli deneyimler kazandırdığı anlaşılmaktadır. Doğrudan kazanımlar çoğunlukta olmakla birlikte, bu eğitimin dolaylı yararları olduğunu söyleyen, idari konularda deneyimlerini artırdığını belirten ifadeler de rastlanmıştır. Öğretmenlerin bu konuda yapmış olduğu açıklamalardan bazıları incelendiğinde;

AÖ: “Tecrübe kazandım. Sınıf ortamına alıştım. Öğrencilere karşı nasıl davranılacağını öğrendim.”

AÖ: “Planlama korkumu yendim. Sınav sorusu hazırlamayı öğrendim. Mesleki paylaşımında bulunabileceğim çok insan tanıdım.”

AÖ: “Okul ortamına uyum sağlamayı öğrendim, okul heyecanımı yendim. Atandığım okulda kolay uyum sağlayabileceğimi düşünüyorum. Kitap ve filmlerin bana çok katkısı oldu.” gibi ifadelerle karşılaşmıştır.

Öğretmen yetiştirmede önem taşıyan ve kritik bir dönem olarak ifade edilebilecek “adaylık dönemi” öğretmen adayını mesleğe hazırlamada pratik değeri olan ve uygulama ile en yoğun şekilde bulunduğu bir süreç olup, öğretmenlerin mesleği benimsemelerinde ve sosyalleşmelerinde önemli bir aşamadır (Ekinci, 2010). Aday öğretmenlerin mesleki kazanımlar bakımından sürece ilişkin görüşlerinde dikkat çeken bir başka nokta ise; okul yönetimi konusunda da birtakım kazanımlar elde ettiklerini ifade etmeleridir:

AÖ: “E-Okul ve MEBBİS, EBA uygulamalarını tanıdım.”

AÖ: “Okul işleyişi hakkında bilgi sahibi oldum. İdari işlerin nasıl yürütüldüğünü öğrendim. Resmi kurumlar hakkında bilgi sahibi oldum.” Bu bulgu Köse'nin (2016) araştırma bulguları ile örtüşmektedir. Araştırmada; okul müdürlükleri ile ilçe ve il milli eğitim müdürlüklerinin kurum ve işleyişlerinin tanıtılması açısından, mevcut aday öğretmen yetiştirilme uygulaması önceki uygulamalara göre daha nitelikli ve işlevsel bulunmuştur.

Samsun ve Sinop illerindeki aday öğretmenlerin görüşleri karşılaştırıldığında; “Bu eğitimin bir faydasını görmedim.” ifadesinde bir farklılaşma olduğu görülmektedir. Samsun ilindeki adayların bir kısmı adaylık eğitiminin faydalı olmadığını belirtmişlerdir.

C. Adayların görüşlerine göre adaylık eğitiminin üstün ve aksayan yönleri

1. Üstün Yönleri

Aday öğretmenlerin adaylık sürecinin üstün yönlerine ilişkin görüşlerinin dağılımı Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Adaylık Sürecinin Üstün Yönlerine İlişkin Bulgular

	Samsun			Sinop			Toplam	
	n	%	AÖ	n	%	AÖ	n	%
1.Bilgim yok.	7	22	1,5,6,13, 15,18,19	-	-		7	14
2.Hiçbir üstün yanı yok.	2	6	2,20	4	22	3,11	6	12
3.Sınıf yönetimi açısından faydalı buldum.	15	47	3,4,7,8,9, 10,11,12, 14,16,17, 21,22,23,24	8	44	1,2,4, 5,8,9, 12,13	23	46
4.Farklı uygulamalara yer vermesi açısından iyi.	6	19	3,7,12, 16,21,23	2	11	7,10	8	16
5.MEB işleyişini öğrenme açısından iyi.	2	6	8,10	4	22	1,4, 5,10	6	12

Tablo 6’da aday öğretmenlerin adaylık eğitimin üstün yönlerine ilişkin görüşlerine bakıldığında, adayların süreci daha çok sınıf yönetimi açısından yararlı bulunduğu anlaşılmaktadır. Balkar ve Şahin’in (2014) araştırmasında da aday öğretmenlerin en fazla sorun yaşadıkları konu sınıf yönetimidir. Öğretmen adayları, adaylık eğitiminde sınıf yönetimi becerilerinin geliştirilmesini önemli bulmuşlardır. Bu araştırmanın sonuçları arasında adaylık eğitiminin, sınıf yönetimi açısından yararlı bulunması oldukça anlamlıdır.

Bazı adaylar sürecin üstün yönleriyle ilgili bir değerlendirme yapmaktan kaçınırken, bazıları verilen eğitimin öncekilere göre farklı uygulamalar içerdiğini beyan etmişlerdir. Hiçbir üstün yanı olmadığını düşünen adaylar olmakla birlikte, az sayıda aday Milli Eğitimin işleyişini öğrenme açısından yeni adaylık eğitimi sürecini olumlu bulmuşlardır. Bu konuda adayların görüşleri incelendiğinde;

AÖ: “Okula ve öğrencilere alışmamız, önce okul ortamıyla sonra öğretmenlikle buluşmamız bakımından üstün olduğunu düşünüyorum. Heyecanımızı attık. Atandığımız yere daha tecrübeli gideceğiz.”

AÖ: “Öğretmenliğe atanır atanmaz bağımsız derse girmek yerine tecrübeli öğretmenleri izleme fırsatı vermesi bakımından çok iyi. Süreç, adayla öğrenciyi hemen baş başa bırakmadığı için heyecan ve stres yaşamadım.”

AÖ: “Eğitimle ilgili okuduğumuz kitaplar ve izlediğimiz filmler kişisel ve mesleki anlamda aday öğretmeni geliştirmektedir.” gibi ifadelerle karşılaşmıştır.

Bulgular birlikte değerlendirildiğinde, bu eğitimin daha çok sınıf yönetimi ve eğitim ve öğretim uygulamaları açısından bir üstünlüğünün olduğu anlaşılmaktadır. Köse'nin (2016) araştırmasının bulguları, bu araştırmanın bulguları ile paralellik göstermektedir. Aday öğretmenlerin bu dönemde edinecekleri tecrübelerle öz güvenleri artacak ve öğrencilere daha nitelikli hizmet sunabileceklerdir. Tecrübeli öğretmen ve idarecilerin rehberliğinde yetiştirilen öğretmenler öğrenciyi, okulu ve çevreyi daha iyi tanıyacaktır. Ancak bu konuda bilgisi olmadığı için konuyla ilgili yorum yapamayan öğretmenler de bulunmaktadır.

Samsun ve Sinop illerindeki aday öğretmenlerin görüşleri karşılaştırıldığında ise; “Bilgim yok.”, “Hiçbir üstünlüğü yok.” ve “Milli Eğitimin işleyişini öğrenme açısından iyi.” ifadelerinde farklılaşma olduğu görülmüştür. Samsun ilindeki adayların bir kısmının bilgim yok yanıtını verdikleri görülmektedir. Sinop ilindeki öğretmenler, bu uygulamanın daha önceki adaylık sürecinden üstün olmadığını ifade etmişlerdir. Sürecin, Milli Eğitimin işleyişini öğrenme bakımından kendilerine yarar sağladığı konusunda her iki ildeki adayların hem fikir oldukları görülmektedir. Yani okulda işlerin nasıl yapıldığını uygulamalı olarak görmüşlerdir.

2. Aksayan Yönleri

Aday öğretmenlerin adaylık sürecinin aksayan yönlerine ilişkin görüşlerinin dağılımı Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7. Adaylık Sürecinin Aksayan Yönlerine İlişkin Bulgular

	Samsun			Sinop			Toplam	
	n	%	AÖ	n	%	AÖ	n	%
1.Süreçte bir belirsizlik var, yönergenin	16	36	1,2,4,5,6,10,11,13,14,15,18,	4	15	3,8,10,11	20	29

yorumunda farklılıklar var.			19,21,22,23,24					
2.Uygulamalarda sorunlar oldu ve verimsiz oldu.	12	27	1,2,5,6,9,12,13,15,18,19,20,21	9	35	1,3,4,5,8,9,11,12,13	21	30
3.Aşırı bir kırtasiyecilik var ve işler olmuş gibi gösteriliyor.	6	14	1,2,9,19,20,23	7	27	1,2,3,6,8,11,12	13	19
4.Denetlemeye ilişkin sıkıntılar var.	6	14	4,5,13,14,18,19	2	8	4,11	8	11
5.İtibar sorunu ve başka öğretmenlerle sorun yaşama.	4	9	3,8,21,24	4	15	1,7,9,12	8	11

Tablo 7’de aday öğretmenlerin adaylık sürecinin aksayan yönlerine ilişkin görüşlerine bakıldığında; sürecin belirsizliği, yönergenin uygulanmasında farklılıklar olması, uygulamada bazı sorunların ortaya çıkması en önemli sorunlar olarak görülmektedir. “Belirsizlik var ve süreç oturmamıştır.”, “Yönergenin yorumlanmasında farklılıklar var.” “Uygulamada sorunlar oldu ve verimsiz oldu.” gibi ifadelerle rastlanmıştır. Adayların konuyla ilgili görüşleri incelendiğinde, mevcut adaylık eğitiminin aksayan yönlerine dair şu ifadelerle karşılaşmıştır:

AÖ: “Danışman öğretmenin yaptığı işin bir karşılığının (ücret ya da farklı bir ödül) olmaması, danışman öğretmen olmakta gönüllü olmamaları. Mevcut iş yüklerinin danışmanlık ile artması, danışmanlık için ekstra bir zamana ihtiyaç duymaları ancak ders saati yükü fazla olduğu için buna vakit bulamamaları.” Bu bulgu Köse’nin (2016) araştırmasıyla tutarlık göstermektedir.

AÖ: “Süreçle ilgili önemli sıkıntılardan birisi kırtasiyecilik olayıdır. Çok fazla rapor hazırlanması, dosya yükü, kâğıt israfı, doldurulan formların sürece katkısının olmadığı fikri ve hatta çok fazla evrak yükünün verimi düşürdüğü” görüşleri başka bir aksayan yön olarak belirtilmiştir.

AÖ: “Puanlama olduğu için formlara her şeyi mükemmel yazıyoruz. Yeterince teftiş edilmiyor. Her şey kâğıt üzerinde yapılmış gibi gösteriliyor.” şeklindeki görüşlerde denetimin yetersizliği dile getirilmiştir. Denetim sorunu bir başka önemli sorun olarak görülmüştür.

AÖ: “Sürecin aday öğretmenler açısından pasif geçmesi. Adayın, “yedek öğretmen” olarak görülmesi; hem öğretmenler arasında hem de öğrenci-veli noktasında itibar sıkıntısı yaşaması. Programın uygulanmasında zaman zaman düzensizlik yaşanması ve özellikle okul dışı etkinlik zamanlarının verimsiz geçmesi.” sürecin aksayan başka bir yönü olarak ifade edilmektedir.

Köse (2016) de araştırmasında; evrakların/raporların çok fazla olması, kimi danışman öğretmenlerin danışmanlık yapmada gönüllü olmamaları gibi bu araştırmanın bulguları ile paralellik gösteren birtakım olumsuz sonuçlara ulaşmıştır. Alınan bu eğitim, adayların asıl öğretmen olarak atanacakları yerdeki uyum sorunlarına bir çare olmayacaktır. Bu süre içinde kadrosunun bulunduğu okulda, ücretle derse giren bir öğretmenin öğrencileri mağdur etmesi ve adaylık eğitiminin idarecilerin ve danışman öğretmenlerin iş yüklerini artıracığı da düşünülmelidir.

Samsun ve Sinop illerinde adaylık eğitimi alan öğretmenlerin görüşleri karşılaştırıldığında; görüşler arasında bazı farklılıkların olduğu görülmektedir. Samsun ilindeki aday öğretmenler süreçteki belirsizlikten ve yönergenin yorumundaki farklılıklardan, Sinop ilindeki adaylar ise; daha çok uygulama sorunları ve verimsizlik ile kırtasiyecilikten yakınmışlardır.

Aday öğretmenlerin açık uçlu maddeye vermiş oldukları ifadeler incelendiğinde; “kırtasiyecilik, hazırlanan raporların gereksizliği ve bunların çok ayrıntılı olması” cevapları en yüksek frekanslı oluşturmaktadır. Diğer taraftan aday öğretmenlerin bir kısmı “bu uygulamaya son verilmesi” gerektiğini belirtirken, “sürecin daha iyi planlanmasını” isteyen adaylara da rastlanmıştır. “Okulda aday öğretmen olarak görünmekten rahatsız olduğunu” ifade eden adaylar da bulunmaktadır.

V. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu bölümde araştırmanın bulgu ve yorumlarına dayalı olarak aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

Aday öğretmenlerin adaylık sürecine ilişkin bulguları değerlendirildiğinde; adayların hemen hemen tamamı üniversitede staj çalışmalarına katılmışlar ancak üniversitede alınan staj eğitimini yararlı gören adaylar olmakla birlikte, bu eğitimin kendisine hiçbir katkısının olmadığını düşünen adaylara

da rastlanmıştır. Aday öğretmenlerin çoğunluğunun önceki adaylık sürecini bilmedikleri anlaşılmıştır. Bazı aday öğretmenler, “önceki adaylık süreci” kavramını, üniversitede almış oldukları staj çalışmaları ile karıştırmaktadırlar. Ülkemizde sık yaşanan yönetmelik değişikliklerinin sistemi birçok açıdan olumsuz etkilediği bir gerçektir. Öğretmen adayları getirilen yeni değişiklikleri bırakın bilmeyi, bunları takip etmekte bile zorlanmaktadırlar. Her gelen yeni uygulama geçmiştekini aratır niteliktedir. Samsun ve Sinop ilindeki adayların adaylık sürecine ilişkin görüşleri arasında pek farklılık görülmemektedir. Sinop ilinde adaylık sürecine katılan öğretmenlerin, önceki ve mevcut adaylık sürecine ilişkin daha fazla bilgi sahibi oldukları görülmüştür.

Aday öğretmenler, okul yöneticilerinin adaylık sürecine bakışını genellikle olumlu ve yol gösterici olarak değerlendirmişlerdir. Samsun ilindeki aday öğretmenlerin Sinop ilindeki aday öğretmenlere göre, okul müdürlerinin mevcut adaylık sürecine bakış açılarını daha olumlu buldukları görülmüştür. Aday öğretmenler, danışman öğretmenlerden oldukça yararlandıklarını dile getirmişlerdir. Sinop ilindeki aday öğretmenlerin, Samsun ilindeki aday öğretmenlere göre danışmanlarından daha çok yararlandıkları anlaşılmıştır. Katılımcıların çoğunluğu, danışmanlık görevinin tecrübeli ve gönüllü öğretmenlerce verilmesi noktasında birleşmiştir. Adaylar, adaylık eğitiminin kendilerine oldukça önemli deneyimler kazandırdığını, doğrudan kazanımlar yanında dolaylı yararlar sağladığını dile getirmişlerdir. İdari konularda bilgi sahibi olma, sınıf ve okul ortamına uyum sağlama, sınav sorusu hazırlama, ders planlama, öğrenci ilişkileri ve işlemleri hakkında tecrübe kazanma, heyecanını atma gibi birtakım mesleki kazanımlar elde ettikleri görülmüştür. Samsun ilindeki adaylar Sinop ilindeki aday öğretmenlere göre, adaylık eğitiminin kendilerine pek fayda sağlamadığını belirtmişlerdir.

Aday öğretmenler, adaylık eğitimini en çok sınıf yönetimi konusunda sağladığı yararlar bakımından üstün bulmuşlardır. Bazı adaylar süreç hakkında görüş beyan etmekten çekinmiş, bazıları ise; kitap okuma, film izleme, istenilen yerde adaylık sürecini geçirebilme, bağımsız derse girmeme gibi önceki adaylık süreçlerinden farklı uygulamalar içermesi bakımından yeni sürecin çok daha üstün olduğunu belirtmişlerdir. Samsun ve Sinop illerinde adaylık eğitimi alan öğretmenlerin, adaylık eğitiminin üstün yönlerine ilişkin bazı konularda az da olsa farklı düşüncelere sahip olduğu görülmüştür. Samsun ilindeki adayların bir kısmı süreç hakkında bilgi

sahibi olmadıklarını, bir kısmı ise farklı uygulamalara yer vermesi açısından üstün olduğunu belirtmiştir. Sinop ilindeki öğretmenler, yeni uygulamanın önceki adaylık sürecinden üstün olmadığını; ancak Milli Eğitimin işleyişini öğrenme bakımından kendilerine yarar sağladığını belirtmişlerdir.

Aday öğretmenler; sürecin belirsizliğini, yönergenin uygulanmasında farklılıklar olmasını ve uygulamada bazı sorunların ortaya çıkmasını yeni adaylık sürecinin en fazla aksayan yönleri olarak bildirmişlerdir. Gereğinden fazla kırtasiyecilik, işlerin olmuş gibi gösterilmesi, denetlemeye ilişkin sıkıntılar, itibar sorunu ve başka öğretmenlerle sorun yaşama sürecin aksayan diğer yönleri olarak belirtilmiştir. Samsun'daki adaylar süreçteki belirsizlikten daha fazla yakınırken; Sinop'taki adaylar ise uygulamadaki sorunlar ve buna bağlı olarak uygulamanın verimsiz geçmesinden ve kırtasiyecilikten daha çok yakınmışlardır.

Aday öğretmenlerin süreç hakkında pek bilgi sahibi olmadığı bir gerçektir. Bu bakımdan adaylara süreç hakkında ayrıntılı açıklamalar yapılmalıdır. Diğer taraftan bu sürecin işlemesine katkı sağlayan okul müdürü ve rehber öğretmenlere de bu konuda eğitim verilmelidir. Aday öğretmenlere gerçekten yardımcı olabilecek okullar tercih edilmelidir. Danışman öğretmenlerin seçiminde de aynı özen gösterilmelidir. Özellikle adayların böyle bir eğitimden yeterince yararlanamadığını belirttikleri okulların gözden geçirilmesi yararlı olacaktır. Konuyla ilgili olarak daha geniş evreni içeren nicel araştırmalar yapılarak bazı genellemelere gidilebilir.

KAYNAKÇA

- ATANUR BASKAN, G. ve AYDIN, A. (2006), “ Türkiye'deki Öğretmen Yetiştirme Sistemine Karşılaştırmalı Bir Bakış”, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt.15, s.1, ss.35-42.
- ARSLAN, S. , ÖZPINAR, İ. (2008), “Öğretmen Nitelikleri: İlköğretim Programlarının Beklentileri ve Eğitim Fakültelerinin Kazandırdıkları”, *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi*. Cilt.2, s.1, ss.38-63.
- AVCI, M. (2008), *Bilimsel Araştırmalarda Veri Toplama Araçları*, Lisans Yayıncılık, İstanbul.
- AYDIN, A. (2011), *Kamu ve Özel Sektörde Hizmet İçi Eğitim El Kitabı*, Pegem Akademi, Ankara.
- AYKAÇ, N., KABARAN, H. , BİLGİN, H. (2014), “Türkiye’de ve Bazı Avrupa Birliği Ülkelerindeki Öğretmen Yetiştirme Uygulamalarının Karşılaştırılmalı Olarak İncelenmesi (Almanya, Finlandiya, Fransa, İngiltere ve Türkiye Örneği)”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, s.9/3, ss.279-292.
- AYVAZ DÜZYOL, M. (2012), “*The effectiveness of induction program for candidate teachers*”,Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

- BAKİ, A ve GÖKÇEK, T. (2012), “Karma Yöntem Araştırmalarına Bir Bakış”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Güz.2012 Cilt:11 s.42, ss.(001-021).
- BALKAR, B. , ŞAHİN, S. (2014), “The opinions of educators on implementing mentorship program for novice teachers.” *The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science*, Sonbahar III, s.29, ss.83-100.
- BOZAK, A., YILDIRIM, C. M., DEMİRTAŞ, H. (2011), “An alternative method for professional development of teachers: peer observation”, *Inonu University Journal of The Faculty of Education*, Cilt.12, s.2, ss.65-84.
- CABLE, D. M., PARSONS, C. K. (2001), “Socialization tactics and person-organization fit. *Personnel Psychology*”, 54(1), 1-23.
- ÇEVİKBAŞ, R. (2002), *Hizmet İçi Eğitim ve Türk Merkezi Yönetimindeki Uygulaması*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- ÇİMEN, G. (2010), *İlköğretim Aday Öğretmenlerinin Yetiştirilmesi Sürecinin İlköğretim Müfettişleri ve Okul Müdürlerince Değerlendirilmesi: Kırıkkale ili örneği*. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale.
- DAĞLI, A. (1998), “İlköğretim Denetmenlerinin Algılarına Göre İlköğretim Öğretmenlerinin Yeterlikleri”, *27-28 Ekim Eğitimde Yansımalar Konferansı*, Ankara.
- DMK (1965), Devlet Memurları Kanunu, Kabul Tarihi: 14/7/1965, *Resmi Gazete* : Tarih : 23/7/1965, Sayı : 12056.
- DURAN, E, SEZGİZ, F ve ÇOBAN, O. (2011), “Aday Sınıf Öğretmenlerinin Uyum Ve Sosyalleşme Sürecinin İncelenmesi”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, s.31, ss.465-478.
- EKİNCİ, A. (2010), “Aday Öğretmenlerin İş Başında Yetiştirilmesinde Okul Müdürlerinin Rolü”, *Dicle Üniversitesi, Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, s.15, ss. 63-77.
- FULLAN, M. (2007), *The New Meaning of Educational Change* (4th ed.), Teachers College Press, New York.
- GELEN, I. ve ÖZER, B. (2008), “Öğretmenlik Mesleği Genel Yeterliklerine Sahip Olma Düzeyleri Hakkında Öğretmen Adayları ve Öğretmenlerin Görüşlerinin Değerlendirilmesi”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5, 9, 1.
- GRATCH, A. (1998), “Beginning teacher and mentor relationships”, *Journal of Teacher Education*, s.49 (3), ss.220-225.
- GÜRSİMŞEK, I. (1998). “Öğretmen Eğitiminde Yeni Yaklaşımlar”, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, s.14, ss.25-28.
- HOY, W.K. , WOLFOLK, A. E. (1990), “Socialization of Student Teachers.” *American Educational Research Journal*, 27, 2:279-300.
- KAVCAR, C. (2002), “Cumhuriyet Döneminde Dal Öğretmeni Yetiştirme”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, Yıl.2002 cilt.35 s.1-2.
- KÖSE, A. (2016), “Okul Yöneticilerinin Görüşlerine Göre Aday Öğretmen Yetiştirme Sürecinin Değerlendirilmesi”, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, s.16(3), ss.924-944.
- LAY, C. D., PINNEGAR, S., REED, M., WHEELER, E. Y.; WILKES, C. (2005), “The Positioning of Preservice Teacher Candidates Entering Teacher Education. Learning From Research On Teaching: Perspective, Methodology, and Representation”, *Advances In Research On Teaching*, Volume 11, 235-252.
- MASON, J. (2002). *Qualitative Researching*, SAGE Publications London • Thousand Oaks • New Delhi.
- MEB.(1930). İlk ve Orta Tedrisat Muallimlerinin Terfi ve Tecziyeleri Hakkında Kanun. Kanun no: 1702, Kabul Tarihi: 10/6/1930, *Resmi Gazete*: 29/6/1930 Sayı.153.
- MEB, (1943). İlkokul Öğretmenlerinin Kadrolarına, Terfi, Taltif Ve Cezalandırılmalarına ve Bu Öğretmenler İçin Teşkil Edilecek Sağlık Ve İctimai Yardım Sandığı İle Yapı Sandığına Ve Öğretmenlerin Alacaklarına Dair Kanun.

- Kanun Numarası: 4357, Kabul Tarihi: 13.1.1943 *Resmi Gazete*: Tarih: 19.1.1943 Sayı.5308.
- MEB, (1985). Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığına Bağlı Okul ve Kurumlara Stajyer Olarak Atanan Öğretmenlerin Stajyerlik İşlemlerine İlişkin Yönerge. *Tebliğler Dergisi*, Sayı.2186.
- MEB, (1995). Milli Eğitim Bakanlığı Aday Memurların Yetiştirilmelerine İlişkin Yönetmelik. *Tebliğler Dergisi*, Sayı.2423, Tarih: 30.01.1995.
- MEB, (2015). Milli Eğitim Bakanlığı Öğretmen Atama ve Yer Değiştirme Yönetmeliği. *Resmi Gazete*, Sayı 29329, Tarih: 17.04.2015.
- MEB, (2016). Aday Öğretmen Yetiştirme Sürecine İlişkin Yönerge. Makam Oluru Sayısı 2456947, Tarih: 02.03.2016.
- MILES, B. M. ve HUBERMAN, A. M. (1994), *Qualitative Data Analysis (2nd ed.)*, Sage Publications, London.
- ÖZONAY, İ. Z. (2004), “Öğretmenlerin Adaylık Eğitimi Programının Değerlendirmesi”, *XIII. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı*, İnönü Üniversitesi, Malatya.
- ROBBINS, S. P. (1990), *Organization Theory: Structure, Design and Applications*, Prentice-Hall, New Jersey.
- SEFEROĞLU, S. S. (2004), “Öğretmen Yeterlikleri ve Mesleki Gelişim”, *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, 58, 40-45.
- SOLAK, İ. (1999). *Aday Öğretmenlerin Yetiştirilmelerine İlişkin Yönetmelikte Öngörülen Uygulamalı Eğitimin Değerlendirilmesi (Malatya Örneği)*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya.
- ŞİŞMAN, M. (2001). *Öğretmenliğe Giriş*, Pegem A Yayıncılık, Ankara
- Üstüner, M. (2004), “Geçmişten Günümüze Türk Eğitim Sisteminde Öğretmen Yetiştirme ve Günümüz Sorunları”, *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*.
- WONG, J. L. ve TSU, A. B. (2007), “How do teachers view the effects of school-based in-service learning activities? A case study in China”, *Journal of Education for Teaching*, (33)4, 457-470.
- YILDIRIM, Z. Ş. (2010), *Evaluation of novice teacher training program: Şanlıurfa example*, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- YILDIRIM, A. ve ŞİMŞEK, H. (2011), *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- YILDIRIM, C.M. (2012), “Temel Eğitim Kursunun Aday Öğretmenlerin Mesleki Gelişimlerine Katkısı Üzerine Bir Araştırma”, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 12(3), 1867-1886.
- YİRCİ, R. ve KOCABAŞ, İ. (2010), “The importance of mentoring for school principals: A conceptual analysis”, *International Journal of Educational Leadership Preparation*, cilt. 2, sayı. 5, ss.1-7.
- YÖK (1999), “Türkiye’de Öğretmen Eğitiminde Standartlar ve Akreditasyon”, *Ankara YÖK Dünya Bankası Milli Eğitimi Geliştirme Projesi Hizmet Öncesi Öğretmen Eğitimi Dizisi*.
- TANGÜLÜ, Z. KARADENİZ, O. ve ATEŞ, S. (2010), “Cumhuriyetten Günümüze İlköğretime Öğretmen Yetiştirme”, *9. Ulusal Sınıf Öğretmenliği Eğitimi Sempozyumu*, Mayıs 2010, Elazığ.
- TAYMAZ, A. H. (1997), *Hizmet İçi Eğitim* (3. basım.), TAKAV Matbaası, Ankara.

ÖBEK YAPILARDA YÖNETİM

Seçil HİRİK¹

Atıf/©: Hirik, Seçil (2017). *Öbek Yapılarda Yönetim*, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 10, Sayı 1, Haziran 2017, ss. 389-416

Özet: Birden fazla kelimenin bir araya gelerek belirli bir hareketi, durumu, yargıyı karşıladığı dil bilgisel oluşumlara öbek yapılar denmektedir. Öbek yapılar, yalnızca kelime birliklerini içermemektedir. Aynı zamanda cümleler de kelimelerin veya kelime öbeklerinin bir araya gelerek meydana getirdikleri söz dizimsel topluluktur.

Chomsky'nin öne sürdüğü Yönetim ve Bağlama Kuramı'na göre her öbek yapı, mutlaka yönetici konumunda olan bir baş unsur ve ona bağlı diğer unsurları içermektedir. Diğer unsurlar kelime öbeğinin ya da cümlenin anlamsal ve söz dizimsel özelliklerine göre zorunlu ve seçimlik olabilmektedir. Türkçede kelime öbeklerinde, yönetici olan kategoriyi niteleyen, sınırlandıran, belirleyen tamlayıcıların varlığı aynı şekilde cümlede de kendini göstermektedir. Bu unsurlar, öbek içinde yönetici unsur tarafından kendilerine tayin edilmiş görevleri yerine getirmekte ve böylece zorunlu ya da seçimlik olarak rol oynayabilmektedir. Cümlelerde ise öbeğin yöneticisi olan baş unsur yüklem ve yüklem zorunlu ve seçimlik öğeleri belirlemektedir.

Bu çalışmada, Yönetim ve Bağlama Kuramı ilkeleri de dikkate alınarak Türkçede öbek yapılar değerlendirilmeye çalışılmıştır. Kelime öbekleri ve cümleler kendi içinde ayrıca incelenerek yönetim hiyerarşileri, dolayısıyla şemaları elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Öbek Yapı, Yönetim ve Bağlama Kuramı, Yönetici, Baş Unsur, Tamlayıcı.

Government on Phrasal Structures

Citation/©: Hirik, Seçil (2017). *Government on Phrasal Structures*, Hitit University Journal of Social Sciences Institute, Year 10, Issue 1, June 2017, pp. 389-416

Abstract: *It is called phrasal structure that shows certain movement, situation or attitude by combining more than one word. Phrasal structures do not only contain words. At the same time sentences are also syntactic unity by combining the words or phrase structures.*

According to Chomsky's Government and Binding Theory all of the phrasal structures have one head complement at least and other items which connected to head. Other items may be mandatory or optional, depending on the semantic and syntactic properties of the phrasal structure or sentence.

In the Turkic word-phrases, the existence of the definite determinants that characterize, restrict, and control the executive categorical are manifested in the same way. These elements fulfill the duties assigned to them by the executive element within the group and thus play a mandatory or optional role. In sentences, the head complement that is the manager of the phrasal structure is predicate. The predicate determines the mandatory or optional elements.

In this study, it is attempted to evaluate the Turkish phrases by considering the principles of Chomsky's Government and Binding Theory. Phrasal structures and sentences are examined separately in their own hierarchy of government, so the diagrams are obtained.

Keywords: *Phrasal structure, Government and Binding Theory, governing item, head, complement.*

I. GİRİŞ

Düşüncenin iletim araçlarından biri olan yazılı ya da sözlü dil, görevli ve anlamlı pek çok birimden meydana gelmektedir. Bu birimler içinde bağımsız biçimbirimler tek başına belirli bir anlamı karşılayabildiği gibi bir araya gelerek de bir kavramın işaretleyicisi olabilmektedir. Birden fazla sözlüksel dilsel unsurun ilgili ya da farklı bir kavramı karşıladığı yapılar *öbek* (phrase) olarak adlandırılabilir. Birbirine yakın olan ögeler arasındaki bütünlüğü öbek olarak tanımlayan Uzun, öbeğin birden fazla sözcüksel öge ile kurulduğunu dile getirmektedir (2000: 18).

Her dilde yer alan öbek yapılar, oluşumları ve taşıdıkları unsurlar bakımından farklılık gösterebilmektedir. Türkçeye ilgili geleneksel anlayışla yazılmış dil bilgisi kitaplarında *kelime grubu* şeklinde de adlandırılan öbek

yapılar çoğunlukla iki veya daha fazla kelimenin bir araya gelerek oluşturduğu topluluk olarak tanımlanmış fakat cümlelerin de bütün bir öbek yapı olduğu görüşü göz ardı edilmiştir. Öbek yapılar, içinde başka öbek yapıları barındırabildiğine göre cümle en büyük öbek yapıdır. Bu bakış açısıyla öbek yapıları, genel olarak *kelime öbeği* (KÖ) ve *cümle* (C) şeklinde ikiye ayırmak mümkündür.

Genel anlayıştan biraz daha farklı olarak, Türkçede kelime boyutundaki öbek yapılar isim öbekleri (*annemin yemeği, güzel bir hava* vs.), fiil öbekleri (*yol çık-, hızlı gel-, gözden düş-* vs.), zarf öbekleri, (*çok yavaş, en hızlı, daha güzel* vs.), edat öbekleri (*senin için, eve kadar, akşama doğru* vs.) olmak üzere dört temel kategoride incelenebilir.² Chomsky'nin (1982) *Yönetim ve Bağlama Kuramı*'na³ (Government and Binding Theory) göre tüm cümleler isim ve fiil öbeği olmak üzere iki ögeden kurulmaktadır. Böylece cümlelerin, az iki öbeğin iş birliği ile belirli bir yargıyı⁴ karşıladığını söylemek mümkündür. Cümleyi kuran bu temel öbekler de alt kategorilere ayrılarak bünyesinde başka öbekleri barındırabilmektedir.

² Söz konusu çalışmalarda kelime öbekleri, Türkçede asıl unsurun sonda bulunduğu görüşünden hareketle, öbeğin sonunda yer alan kelimenin dâhil olduğu kategoriye göre adlandırılmıştır. Buna göre *kelime grubu, kelime öbekleri, belirtme öbekleri* gibi farklı adlandırmalarla bahsi geçen öbekler isim, sıfat, zarf, edat, tekrar, ikileme, fiilimsi, ünlem, unvan, sayı, birleşik isim, birleşik fiil öbeği gibi alt kategorilere ayrılmıştır [Black (1999: 3), Karaağaç (2009: 129), Karahan (2007: 39), Erdem vd. (2015: 514), Durmuş (2009: 210), Ergin (2002: 374), Bilgegil (2009: 115)]. Uzun, bahsi geçen öbeklerin yanı sıra sıfatların, zarf ve edatların da öbek kuran kategoriler olduğunu dile getirmektedir. Buna karşın bağlaçlar, ünlemler ve zamirlerin geleneksel olarak tanınan sözlüksel kategoriler arasında yer almasına rağmen öbek türünü belirleyen kategorilerden olmadığını belirtmektedir (2000: 31). Gökdayı, dil bilgisi kitaplarında baş unsura göre öbeklerin yeniden adlandırılması gerektiğini vurgulamaktadır. Buna göre tekrar/ikileme grubu, birleşik fiil grubu, birleşik isim grubu, kısaltma grubu, ünlem grubu, deyim öbeği, adıl takımı/iyelik grubu, iktibas öbeği ve pekiştirme öbeği dil dışı nedenlerle bir araya gelmiş iki adın bir arada kullanılması veya bir baş unsur durumundaki ögenin bulunmaması gibi sebeplerle öbek yapısında değildirler (2010: 1312, 1313). Ayrıca krş. Hengirmen (1998: 371), Üstünova (2014: 72).

³ Bu çalışmanın temel konusu *yönetim* olduğundan Chomsky'nin *bağlama* ile ilgili görüşlerine yer verilmeyecektir. Ancak fikir vermesi için bağlama teriminin cümle veya kelime öbeğinde ismin yerini tutan sözlüksel öğeler için kullanıldığını belirtmek gerekmektedir. "*Ahmet, ona boş konuşulmasın isterdi.*", "*Mehmet bu işi kendi yapmayı severdi.*" cümlelerindeki *ona* ve *kendi* zamirleri söz konusu örneklerdeki Ahmet ve Mehmet'i temsil etmekte ve bu isimlere atıfta bulunmaktadır. Kerimoğlu, cümle içine gönderimde bulunan zamirlere *gönderge*, cümle dışına gönderimde bulunan zamirlere *zamir*sı dendiğini belirtmekte, göndergenin cümlede gönderimde bulunduğu bir öncülün bulunması gerektiğini vurgulamaktadır. Örneğin dönüşlülük zamiri *kendi*. *Kendi* zamirinin gönderimi *Ayşe* öncül olmasaydı belirli olmazdı. Yani bu iki öge birbirine bağlıdır. Bağlayıcı ve bağlanan olmak üzere iki öge ilişkiler *Bağlama Kuramı*'nın konusudur (2014: 87).

⁴ *Yargı* kavramı, yalnızca cümle adı verilen büyük birlikler içinde yer alan bilgi unsuru değildir. Aynı zamanda kelime öbekleri de birer yargı aracı olarak cümlede görev yapabilmektedir. Karabulut, yargının, en genel anlamıyla bir konu, olay, eylem veya varlık ile ilgili dili kullananlar arasında kodlanmış mutlak anlaşmayı sağlayan bilgi veya tespiti içerdiğini ve gizli kodlanmış bilgi ve tespit içeren her unsur, her kelime ve öbeğin yargı barındırdığını dile getirmektedir (2009: 276). Örneğin "*kırmızı kalem*" isim öbeği "kalem"le ilgili nesnel bir yargıyı içerirken "*güzel ve hoş sohbet kız*" öbeği, konuşurun bahsi edilen "kız"la ilgili öznel yargısını taşımaktadır.

Chomsky'nin Üretici Dönüşümsel Dil Bilgisi ile başlattığı ve onun içinde yer alan Yönetim ve Bağlama Kuramı ile geliştirdiği öbek yapılarla ilgili görüşleri, öbeklerin çözümlenmesinde ve bileşenlerinin tespitinde araştırmacılara yol gösterici olmaktadır. Kuramın temelini oluşturan öbek yapılarla ilgili görüşlerin özü, cümlelerin, yukarıda da bahsedildiği gibi, isim ve fiil öbeği olmak üzere iki ögeden oluştuğu, bunların da kendi içinde dallara ayrıldığı yönündedir. Kelime öbeği ve cümle olmak üzere tüm öbek yapılar, bu dilsel kategoriyi yöneten bir yönetici ile ona bağlı unsurlardan meydana gelmektedir. Türkçede kelime öbeklerinde asıl unsur sonda yer aldığı için yönetici de odur ve yönetici konumunda olan bu kelime *baş unsur*⁵ (head) olarak adlandırılmaktadır. Cümlede ise yönetici, yüklem ve yüklem de cümlelerin baş unsurudur. Öbeklerde yer alan diğer tüm kelimeler yöneticinin belirlediği ve öbekteki yargının ortaya çıkmasını sağlayan tamlayıcı unsurlar yani *tamlayıcılar*'dır (complements). Tamlayıcılar, baş unsurun şartlarına göre zorunlu ve seçimlik⁶ olarak kategorilere ayrılabilir.

Chomsky'e göre yönetim kavramı yönetici seçimi, yönetilen terimler ve yönetim ilişkisindeki yapısal şartlar olmak üzere çeşitli şartları yerine getirmelidir. Örneğin bir cümlelerin yöneticisi fiil öbeği değil, yüklemdeki öbeği yöneten fiil (F) ya da isimdir (İ). Yönetme, *altbölümleme*'yle (subcategorisation) yakından ilgilidir. Yani öbekteki yönetici başka kategorileri yönetmektedir. Örneğin baş unsur, kendini takip eden isim öbeğini yönetir ancak bu öge için alt kategorilere ayrılmaz (1993: 163, 165). *Kapının altın kolu* gibi bir isim öbeği, alt bölümlemeyle *kapının kolu* ve *altın kol* şeklindeki iki öbektir oluşmaktadır. Verilen örnekte yönetici olan *kol* kelimesidir ve *kol* kelimesi tek başına baş unsur olarak hem *kapı* he de *altın* kelimelerini yönetmektedir.

Demirci'ye göre bu kuram, temelde söz dizimi ile alakalıdır. Demirci, *yönetim* terimini cümle içerisindeki bir kelimenin veya kelime öbeğinin başka bir kelime veya kelime öbeği ile kurduğu sentaktik bağı için kullanmaktadır.

⁵ Gökdayı, öbeğin yöneticisi olan baş unsurun *temel öge* ya da *asıl unsur* olarak da adlandırılabilceğini söylemektedir. Ona göre öbeği kuran, onun karakterini ve türünü belirleyen temel öge, baş olan kelimedir. Dolayısıyla, öbekler [diğer sözcük(ler) + baş] biçiminde bir yapı sergilemektedir (2010: 1311).

⁶ Yılmaz'a göre zorunlu ögeler, dizge içinde belirli bir değere yani öneme sahiptir. *Değer*, bir ögenin dizgenin minimum düzeyde harekete geçmesini sağlayabilmesi; dizgenin minimum düzeyde çalışabilmesi için gösterdiği yararlılıktır. Eğer bir öge, kendisi olmaksızın dizgeyi minimum düzeyde de olsa harekete geçirebiliyorsa çalışabiliyorsa o öge dizge için vazgeçilmez ya da zorunlu değil, seçimliktir. Seçimlik unsurlara genişletilmiş bildiriler için ihtiyaç duyulmaktadır ve bunlar da fiili ve isimleri belirtilen kılma, açıklama, betimleme yani *katma bilgi* vermektedir (2004: 31-32).

Taraflardan biri veya her ikisi karşı taraf için belirli morfolojik formlar şart koşar.⁷ Cümlelerin en önemli unsuru olarak kabul edilen yüklem, yönetim konusundaki merkez ögedir. Yüklem cümlelerin anlamsal doğruluğunu sağlayabilmek için kendinden önce gelen öğelerin hangi ekleri alacağına karar verir (2014: 171).

Yöneticinin kategorisi yönettiği öğelerin kategorisi üzerinde buyurucu bir etki bırakır. Yönetim kavramı öbeğin genişlemesini ve öbekteki diğer rolleri de belirler (Kerimoğlu 2014: 85). Örneğin *Ali'nin kitabı* öbeğinde yönetici konumunda olan unsur *kitap* kelimesidir. *Kitap*, bir isim olduğuna göre öbek de isim öbeğidir. *Ali* kelimesinin öbekteki rolünü ise yönetici unsur olan *kitap* kelimesi belirlemektedir. Aynı durum bir fiil öbeği için de geçerlidir. *Eve gel-* fiil öbeğinin yöneticisi olan *gelmek* fiili, kendinden önceki unsurun (*ev*) öbekteki işlevini ve alması gereken eklerini tayin etmektedir.

Tüm öbek yapılarda merkezde yönetici görevinde olan baş unsur bulunmaktadır. Yönetici, diğer tüm unsurları yönetmekle sorumludur. Öbek yapılarda yer alan yöneticinin gerekli kıldığı zorunlu unsurları ve seçimlik unsurları yine öbeğin yöneticisi olan baş unsur tayin etmektedir. Kelime öbeklerinde baş unsurun yönettiği öbeğin tamlayıcıları olarak bir veya birden fazla unsur görev yapmaktadır. Yüklem yönetici dolayısıyla baş unsur olduğu cümlede ise durum kelime öbeklerinden biraz daha farklıdır. Kelime öbekleri zorunlu unsur barındırmak durumunda olmasa da her cümle mutlaka bir baş ve bir zorunlu unsurdan oluşmaktadır. Baş ve zorunlu unsurlar dışında kalan öğeler seçimliktir. Konuşurun ve bağlamın gerektirdiği gibi söyleme *dâhil* olmaktadır. Kelime öbeklerinde ve cümlede yönetim ve unsurları ile ilgili ayrıntılı bilgi aşağıda verileceği için bu bölümde bahsi geçen konu genel hatlarıyla gösterilmiştir.

Öbekler, genel kuramın içinde yer alan Aşamalı-X Kuramı'na⁸ (X-bar Kuramı) göre çözümlenmektedir. Böylece temel olarak isim ve fiil öbeğinden

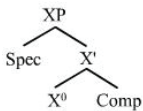
⁷ Bu durum Demirci'ye göre *uyum* olarak ele alınmaktadır. Uyum için ayrıca bk. Gürkan (2016: 56).

⁸ Aşamalı-X Kuramı'na göre herhangi bir öbekte (isim öbeği, fiil öbeği, edat öbeği vs.) yer alan belirleyici öbek dallandıkça tamlayıcı (complement: comp) durumuna geçebilmektedir. “*The musician's interpretation of that sonata*” örneğindeki öbeğin göstericisi (specifier: spec) olan *musician's* kelimesi, *the musician's* isim öbeğinin baş unsuru olabilmektedir (Black 1999: 5-12). Hem cümlelerin hem de kelime öbeklerinin Aşamalı-X Kuramı'nda öbek yapılarının ile genel gösterimi aşağıdaki gibidir. X¹ belirleyicisi, X⁰ tamlayıcıyı göstermektedir.

oluştugu bilinen cümleler ve cümle içinde yer alan diğer kelime öbekleri yönetici unsur baz alınarak alt kategorilere ayrılmaktadır. Karabulut, bu şekilde alt öbeklerden kurulduğunu söylediği cümlede, her alt öbek yapının bir alt öbek yapıya *ikili dallanma* (binary branching) ile bölümlendiğini belirtmektedir (2009: 275, 281). Buna göre baş unsur sağda yer almak üzere tamlayıcılarını soluna alan Türkçe öbek yapılarda sola dallanma eğilimi görülmektedir.

İster kelime öbeğinde ister tek bir hareketi karşılayan cümlelerde olsun, baş unsur tektir, ancak tamlayıcılar birden fazla olabilir: “*tatlı kedi*”, “*sevimli ve tatlı kedi*”, “*bana doğru yavaş yavaş gelen sevimli ve tatlı kedi*”. Örneklere yer alan *kedi* kelimesi öbeğin baş unsurudur. Kediye özgü özellikler değişkenlik gösterebilir ve seçimlidir. “*Akşam bize gelen kadın oldukça üzgün görünüyordu.*” cümlesinin ise baş unsuru, yüklemde yer alan *görün-* fiilidir. *Görün-* fiili, cümlenin yöneticisi olarak kendinden önce gelen tamlayıcıların hangilerinin zorunlu hangilerinin seçimlik olduğunu belirlemektedir. Tüm öbek yapılarda pratikte olmasa dahi tamlayıcılar sonsuz olabilir.

Öbek yapılar, bir baş unsurla yönetilen ve kullanıcısının, yani konuşurun isteğine bağlı olarak kullanılan tamlayıcılarla kurulmuş birliklerdir. Bağlama göre şekillenen, kullanım amacına göre tamlayıcıları belirlenen bu yapılar farklı şekillerde *birleşme* gerçekleştirebilir. Örneğin bir cümlede yüklemün tayin ettiği zorunlu ve seçimlik unsurların yeri ve sayısı bahsi edilen sebeplerle değişip çeşitlenebilir. Kelime öbeklerinde bu birleşme cümledeki birleşmelere göre daha sınırlı olabilir. Çünkü cümlede söz konusu birleşme, öğelerin yeri değiştikçe ve öbekleri oluşturan unsurlar farklılaştıkça çoğalmaktadır.

Kaynak: <http://wiki.ubc.ca/File:Branching7.jpg>

II. KELİME ÖBEKLERİNDE YÖNETİM

Kimi kaynaklar kelime öbeklerinin yargı bildirmediğini⁹ belirtse de bu öbek grubu, belirli bir kavram alanına işaret eden ve içinde yargısal unsurların bulunduğu yapılar olarak kabul edilebilir. Bu özellikleri sebebiyledir ki, kelime öbekleri de tıpkı cümlede olduğu gibi yargıyı taşıyan, lokomotif görevi gören bir ögeye sahiptir. Öbeğin yöneticisi konumunda olan baş unsur dışındaki tüm tamlayıcı unsurlar öbeğin anlamının belirginleşmesine veya sınırlandırılmasına, konuşurun niyetinin netleşmesine yardımcı olmaktadır. Bu açıdan bakıldığında cümleden daha küçük birlik olan kelime öbeğine kadar tüm öbek yapılar mutlaka bir baş unsur ve ona bağlı tamlayıcı unsurları taşımaktadır. Uzun'a göre birden fazla öge içermesine karşın öbekler içmerkezlidir yani öbekler içinde her zaman bir merkez bulunur. Öbeğin başı olan bu unsur, öbeği kuran kategoridir. Baş bulunmazsa öbek de kurulmaz. Aralarındaki bu sıkı bağın doğal bir sonucu olarak öbeğin kategorisi başın kategorisi ile özdeştir (2000: 18, 19). Baş unsurun en temel ve birincil görevi yönetmektir. Bu bakımdan öbeğin yönetici ögesidir ve diğer ögeleri yönetir, yönlendirir ve zorunlu olup olmama durumunu tayin eder. Türkçede baş unsur sonda bulunduğundan öbek de ismini buradaki ögeden almaktadır. Bu anlayışla baş unsura göre adlandırılabilir olan dört temel kelime öbeği kategorisinden söz etmek mümkündür: isim öbeği (İÖ), zarf öbeği (ZÖ), edat öbeği (EÖ) ve fiil öbeği (FÖ).

Her kelime öbeği mutlaka bir baş unsur ve önüne gelerek baş unsuru anlamsal ve söz dizimsel olarak bütünleyen tamlayıcıdan/tamlayıcılardan oluşmaktadır. Tamlayıcılar kendi içinde üç alt kategoriye ayrılabilir. Baş unsurla morfolojik ilgi kurarak aitlik bildiren *belirleyiciler*¹⁰, baş unsuru

⁹ Bahsi geçen kaynaklar için bk. Durmuş (2009: 210), Karahan (2007: 39), Karaağaç (2009: 129), Eker (2013: 347).

¹⁰ Göksel ve Kerslake, isim öbeklerinde baş unsurun önünde yer alan niteleyicilerin *belirticiler* (determiners) ve *sıfatlar* (adjectivals) olmak üzere ikiye ayrıldığını söylemektedir (2005: 163). Tuğcu, belirleyici öbeklerini incelediği çalışmasında İngilizce üzerinden örnek vererek isim öbeklerinde *the, a, an*'in *tanımlıklar* (determiner), *this, that, these, those*'un *gösterimseller* (demonstrative) ve tamlama yapılarındaki tamlayan olan *my, your, his*'in *gösterici* konumunda yer aldığını ve *öbeğin belirleyicileri* olduğunu belirtmektedir (2009: 17, 19). Buna göre bu çalışmada "tanımlayıcı" adı altında vermiş olduğumuz kategori, Göksel ve Kerslake'te "niteleyici", Tuğcu'da "belirleyici" olarak geçmektedir.

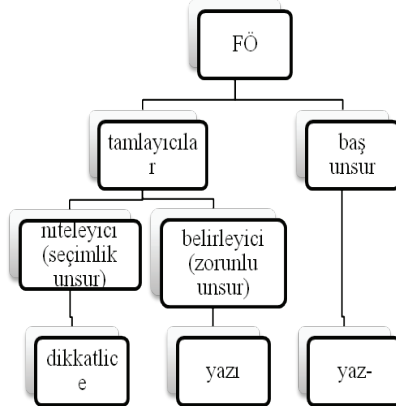
Ayrıca Black, sıfat öbeklerinin önüne gelen *çok, oldukça, epeyce, tamamen* gibi derecelendirme kelimelerinin sözlüksel kategorilerden önce gelmeleri sebebiyle diğer tamlayıcılardan ayrıldığını ve bunlara *belirleyici* (specifier) dendiğini belirtmektedir (1999: 4).

şekilsel veya durumsal açıdan tasvir eden *niteleyiciler*¹¹ ve baş unsurun sayısını, yerini vs. bildiren *göstericiler*¹² kelime öbeklerindeki tamlayıcıların bileşenleri olabilmektedir. Tamlayıcıların bileşenlerinden olan belirleyiciler zorunlu unsur; niteleyiciler ve göstericiler ise seçimlik unsur olarak görev yapmaktadır. Bahsi geçen tamlayıcılar içinde göstericiler yalnızca isim öbeklerine mahsustur, diğer kelime öbeklerinde yer almaz.

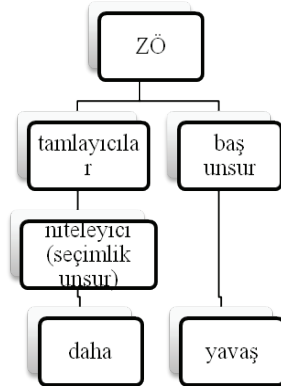
Fiil öbeklerinde baş unsur olan fiilden önce gelen kelime, baş unsurla kurduğu ilgiye bağlı olarak zorunlu ya da seçimlik olabilmektedir. *Yola çık-*, *hediye al-*, *bilgileri gir-* gibi öbeklerde tamlayıcı durumunda olan isimler fiille zorunlu ilgi kurmuşlardır ve bu durumda *yol*, *hediye*, *bilgi* kelimeleri öbek yapının hem zorunlu unsuru hem de belirleyici ögesi durumundadır. *Hemen çık-*, *dikkatlice al-*, *yavaşça gir-* öbeklerinde ise *hemen*, *dikkatlice*, *yavaşça* kelimeleri öbeğin seçimlik unsurudur ve niteleyicisi görevindedir (bk. Şekil 1). *Çok mutlu*, *daha yavaş*, *en güzel* gibi zarf öbeklerini oluşturan tamlayıcılar seçimlidir ve öbeğin niteleyicisi olarak çalışmaktadır. Öbeğin zorunlu ögesi olarak herhangi bir unsur görev yapmamaktadır (bk. Şekil 2). Edat öbeklerinde ise durum zarf öbeklerindeki tam tersidir. *Senin için*, *okula kadar*, *akşam üzeri* örneklerinde yer alan *sen*, *okul*, *akşam* kelimeleri ile edatlar (E) arasındaki anlam ilgisi hem yüzey hem de derin yapıda morfolojik olarak görülmektedir. Söz konusu semantik ve morfolojik ilgiden dolayı edat öbeklerinde rol alan tamlayıcılar öbeğin zorunlu unsurudur ve aynı zamanda belirleyicisidir (bk. Şekil 3).

¹¹ Akerson ve Ozil, niteleyicilerin temel görevi olan *niteleme*'yi bir ismi, belli özelliklerini göz önüne alarak, aynı kümede yer alan öteki isimlerden ayırma ya da bu isim hakkında ek bilgiler verme olarak tanımlamaktadır. Nitelemeyi gerçekleştirebilmek için kümeyi daraltma işlevi, kümeyi donatma işlevi, belirlenim gerçekleşmesi gibi farklı dil bilimsel işlemlerden yararlanılmaktadır (1998: 93, 94, 129-136). Yılmaz ise kümeyi daraltma ve donatma işleminin yanı sıra sahip olma ve ait olma ilişkisinden bahsetmektedir (2004: 46, 47).

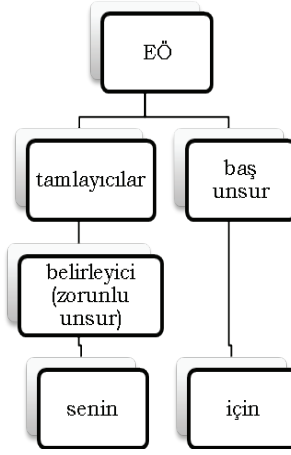
¹² Niteleyici, belirleyici ve gösterici kavramları için ayrıca bk. Kerimoğlu (2014: 87). Baş unsurun sonunda bulunan Türkçe için öbek yapılar sola doğru bir açılma gösterirler. Bu durumu Aşamalı-X Kuramı'na göre açıklayan Kerimoğlu, öbeklerin başka niteleyiciler almışlarsa tekrar açılabilmesini yani dallanabileceğini belirtmektedir. *Üç yeni futbol topu* örneğinde sola dallamanın merkezi yine tüm öğeleri yöneten *top* kelimesidir. *Yeni* ve *üç* kelimeleri seçimlik (niteleyici) ögelerdir; *futbol* kelimesi ise, *top* kelimesi ile iyelik ilgisi kurduğu için zorunlu ögedir. *Yeni* ögesi öbeğin genişlemesinin veya dallanmasının son budağını oluşturduğu için *gösterici* olmaktadır (2014: 87).

Şekil 1: Fiil öbeği yönetim şeması

Şekil 2: Zarf öbeği yönetim şeması

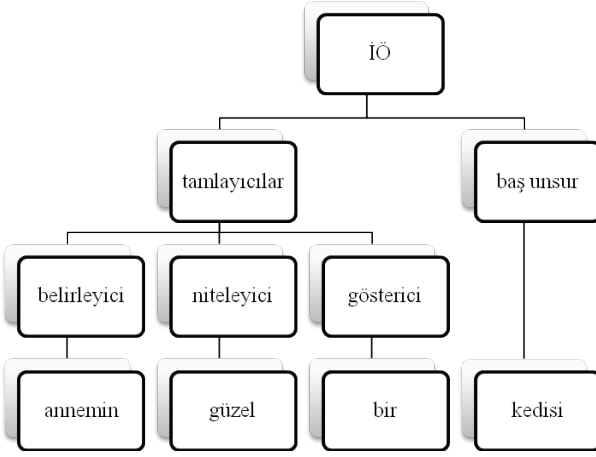

Şekil 3: Edat öbeği yönetim şeması

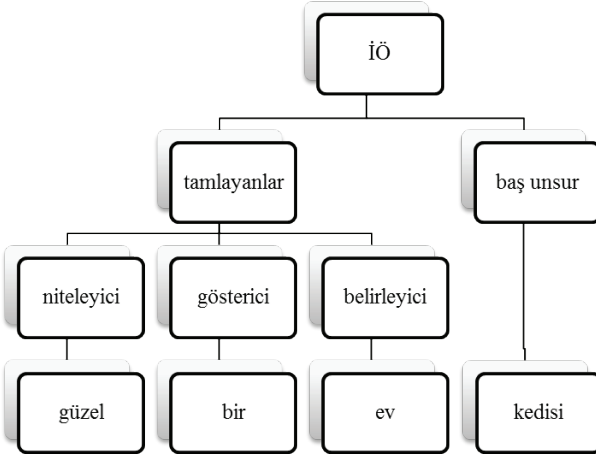
İsim öbekleri tüm tamlayıcı tiplerini bünyesinde barındırabilen tek kelime öbeği kategorisidir. Bu kategoride, tamlayıcı niteleyici durumunda olan bir kelimeyse söz konusu birimlerin sayısı sonsuz olabilir ve bunlar seçimlik unsurlardır (bk. Şekil 4). İsim öbeğini oluşturan tamlayıcı baş unsurla aitlik ilgisi kurmuşsa bu durumda tamlayıcı, niteleyici olmaktan çıkıp belirleyici durumuna geçmekte ve baş unsur için zorunlu unsur konumunda yer almaktadır¹³ (bk. Şekil 5). İsim öbeklerinde üçüncü grup birleşme ise niteleyicilerin ve aitlik ilgisi kuran zorunlu unsurun yanı sıra baş unsurun sayısını veya hangisi olduğunu işaret eden gösterici ile gerçekleşmektedir (bk. Şekil 6).

İlgi hali eki almış isim öbeklerinde tamlayıcıların sırası [belirleyici+niteleyici+gösterici] şeklindeyken (bk. Şekil 7) başka unsurla belirleyicinin aitlik ilgisi kurmadığı öbeklerde sıralama [niteleyici+gösterici+belirleyici] şeklindedir (bk. Şekil 8). Söz konusu tamlayıcılar, öbekte birlikte yer alabildiği gibi tek başına da bulunabilmektedir.

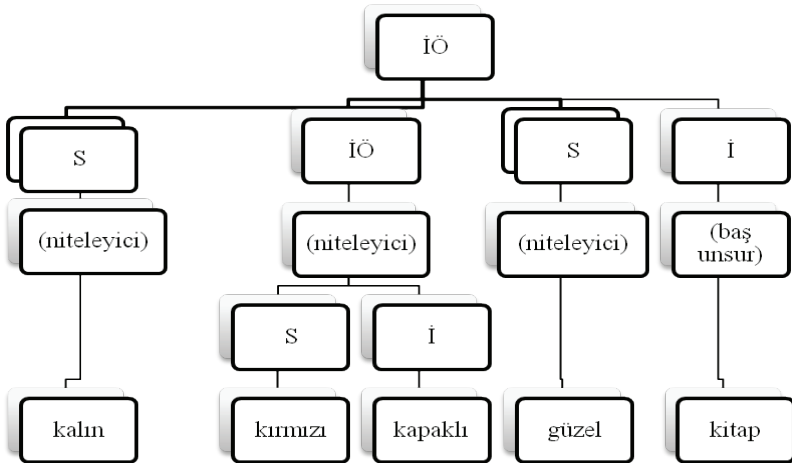
¹³ Gemalmaz, geleneksel dil bilgisi anlayışına göre *tamlayan* adı verilen tamlayıcının belirtisiz isim tamlamalarında bir niteleme sıfatı, belirtili isim tamlamalarında ise belirtme sıfatı görevi yüklediğini belirtmektedir (2010: 251). Aslında Gemalmaz'ın çalışmasında vurguladığı, öbek yapı anlayışına göre niteleyici ve belirleyici unsurdan başka bir şey değildir.

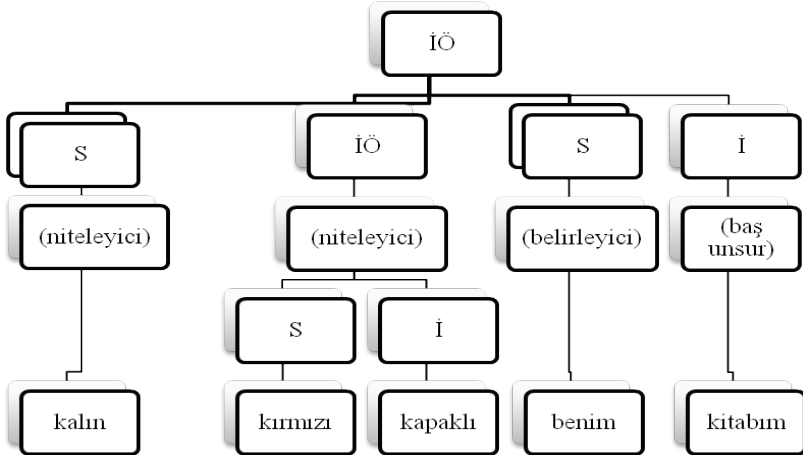
Şekil 4: [Belirleyici+niteleyici+gösterici+baş unsur] sıralamasındaki isim öbeğinin yönetim şeması

Şekil 5: [Niteleyici+gösterici+belirleyici+baş unsur] sıralamasındaki isim öbeğinin yönetim şeması

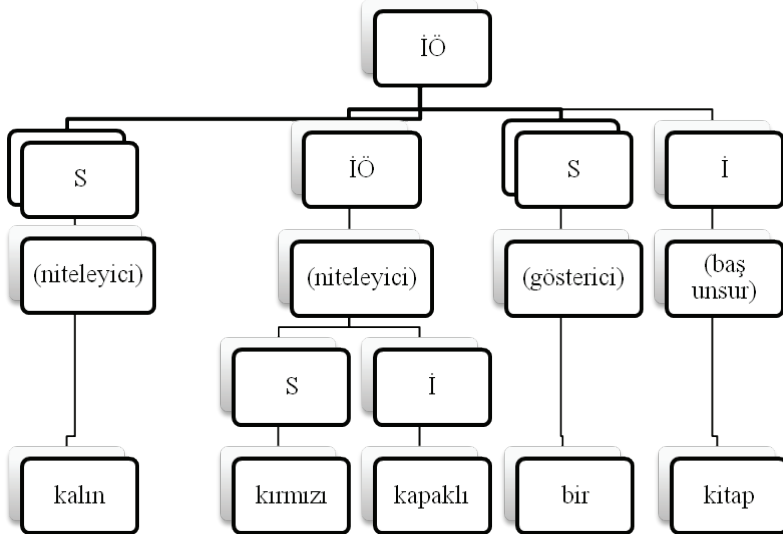

Şekil 6: Niteleyicili isim öbeği

Şekil 7: Niteleyici ve belirleyicili isim öbeği

Şekil 8: Niteleyicili ve göstericili isim öbeği

III. CÜMLEDE YÖNETİM

En büyük kelime öbeği olan cümlelerin yükleminde yer alan fiil ya da ek fiille çekimlenmiş isim, baş unsur görevinde bulunmaktadır. Cümlelerin temel yargısını taşıyan her yüklem mutlaka eyleyicisi veya yüklenicisi olmak zorundadır. Söz konusu öge, Türkçe söz dizimi kaynaklarında özne olarak geçmektedir¹⁴. Özne adı verilen bu öge yüklem olmazsa olmaz unsuru ve cümlelerin de zorunlu tamlayıcısıdır. “Annesi, kızına en yakın mağazadan hızlıca hediye aldı.” gibi bir cümlede *almak* fiili cümle şeklindeki öbeğin baş unsurudur. Baş unsurun zorunlu tamlayıcısı, *annesi* kelimesidir. *Annesi* ögesinin yanı sıra *almak* fiilinin anlamını tamlayan bir başka zorunlu unsur daha vardır, o da *hediye* kelimesidir. *Hediye* kelimesi, *almak* fiilinin anlamını yine zorunlu olarak tamlayan unsur konumundadır ve *almak* fiili eyleme konu olan nesneyi gerektirmektedir. *Almak* fiili, *hediye* kelimesi yerine başka bir nesne de alabileceği yani yerine x ¹⁵ geçebileceği için “*hediye*”, fiilden ayrı

¹⁴ Çeşitli söz dizimi kaynaklarında cümlede yer alan hangi ögelerin baş ve zorunlu unsur, hangi ögelerin seçimlik unsur olduğu konusunda görüş ayrılıkları yaşanmaktadır. Bilgeci (2009: 16), Özkan vd. (2016: 13) gibi çalışmalarda özne, temel unsurlar arasında yüklemle birlikte değerlendirilirken Delice (2004a: 129; 2004b: 133, 138), Karahan (2007), Sarica (2015) gibi çalışmalarda yüklem yardımcı diğer önemli unsurlar arasında yer verilmektedir.

¹⁵ Burada, “ x ” ile değişkenlik gösteren ögeler kastedilmektedir. Söz konusu unsur yerine başka bir unsur da baş unsuru tamamlayabilir (ör. *kitap almak*, *oyuncak almak*, *iyi not almak* gibi).

ama yine de ona bağlı olan ve cümlelerin zorunlu tamlayıcılarından¹⁶ biridir. Cümlede yer alan diğer ögeler seçimlik tamlayıcılarıdır. Cümleden çıkarıldığında anlamsal ve söz dizimsel boşluğa yol açmamaktadır. Türkçe kelime öbeklerinde yönetici olan baş unsur kendisinden önce gelen tamlayıcıların varlığını ve sayısını yönlendirmektedir. Cümlede ise baş unsur, yalnızca tamlayıcı görevinde olan niteleyicileri belirlemez, aynı zamanda zorunlu unsuru ortaya çıkarır.

Yüklemin anlamının tamamlanmasında rol oynayan, kurucu ögesi olan zorunlu ögelerin tamamlayıcı özellikler taşıdığını belirten Bulak, bunların cümlede yer almasının gerekli olduğunu vurgulamaktadır. Bu ögeler cümlede bulunmadıkları zaman anlamda bir eksiklik veya daralma olur. Bir yüklem yönetimi çerçevesi de o yüklem hangi ögelerle cümle kurabileceğini ve hangi zorunlu ögelerin o yüklem kurduğu cümlede yer alması gerektiğini; yüklem değerliliği ise, o yüklem alacağı zorunlu öge sayısını gösterir (2015: 169, 170).

Chomsky cümle çözümlemesinde bir cümlede yer alan tek bir ismin de öbek oluşturduğunu düşünmektedir¹⁷ (ör. “*Ben o kitabı sevdim.*”, “*Ali, başarılı bir öğretmendir.*”), ama bu öbek niteleyiciye yani tamlayıcıya sahip olmayan, baş unsurlu bir yapıdır (1993: 153; 2002: 26). Yönetici unsur durumunda olan baş unsurdur ve baş unsur diğer ögeleri ve unsurları yönetmekle görevlidir. Cümleler fiil ve isim öbeği olmak üzere iki temel ögeden oluşmaktadır. Diğerleri ise buna bağlı ve seçimlidir. Chomsky'nin ağaç yöntemine göre cümle çözümlemesinde kelime öbeklerini yalnızca sıfatlar (S) ve zarflar (Z) nitelemekte, yani sıfatlar ve zarflar öbek yapılarının niteleyicisi olarak görev yapmaktadır. Sıfatlar isimleri (*güzel kız, kara kalem, dolgun maaş* vs.); zarflar ise fiilleri, sıfatları ve yine zarfları (*erkenden yat-; daha güzel kız; çok yavaş* vs.) nitelemektedir.

Cümlede yer alan zorunlu unsur ve seçimlik unsurlara yönetici tarafından görev atanır. Baş unsurdaki yani yüklemde gizli olarak bulunan ya da açıkça cümlede belirtilen eyleyici, zorunlu unsur olarak yöneticiye yardımcı olmaktadır¹⁸. Bunun dışında yer, durum, zaman, eyleme konu olan varlık

¹⁶ Uzun, eylemle görünmesi zorunlu olan tamlayıcıları *zorunlu tümleç*, böyle bir zorunluluk taşımayan tamlayıcıları *seçimlik tümleç* olarak adlandırmaktadır (2000: 21).

¹⁷ Chomsky için “*Ali eve geldi.*” gibi bir cümle, isim öbeği (*Ali*) ve fiil öbeği (*eve gel-*) şeklinde iki ögeden oluşmaktadır. Yukarıda bahsi geçen Türkçe söz dizimi kaynaklarında *Ali, ben, hepimiz* gibi cümlede eyleyici olabilen kelimeler tek birimden oluştuğu için öbek kabul edilmez. Fakat Chomsky, bu gibi yalnızca baş unsuru taşıyan ögelerin de öbek olduğunu düşünmektedir.

¹⁸ Üstünova, Türkçede yönetici ve kurucu unsurun yalnızca yüklem olmadığını, öznenin de cümlelerin kuruluşuna katkısı olduğunu belirtmektedir. Cümledeki asıl unsurlar, kurucular olarak

gibi bilgiler konuşurun önem sırasına göre öncelik tanıdığı seçimlerdir. Ancak yüklemi fiil olan bir cümlede zorunlu unsur kimi zaman eyleme konu olan varlık da olabilmektedir. Bu durumun sebebi söz konusu fiilin *istem* (valens)¹⁹ özelliğidir. Yaylagül, bu durumu fiilin isteminin cümlede birlikte ortaya çıkacağı unsurların anlamsal ve söz dizimsel niteliklerini belirlemesi şeklinde açıklamaktadır. Ona göre Tesnier tarafından ortaya konulan *bağlantılı dil bilgisi*'nden gelişen istem gramerinde cümle yapısının fiilin istemi tarafından kurulduğu ileri sürülmüştür. Bağlantılı dil bilgisi kuramının iki önemli kavramı, *bağımlılık* ve *istem* olup bağımlılık, kelimelerin yalnızlığına son veren ve onları bir yapı durumuna getiren söz dizimsel bir öge olarak kabul edilir. Bağımlılık, üst ögeyi alt ögeye bağlayan bir bağıntı ilişkisidir. Üst öge *yöneten* adını, her alt öge ise *bağımlı*²⁰ adını alır (2015: 90).

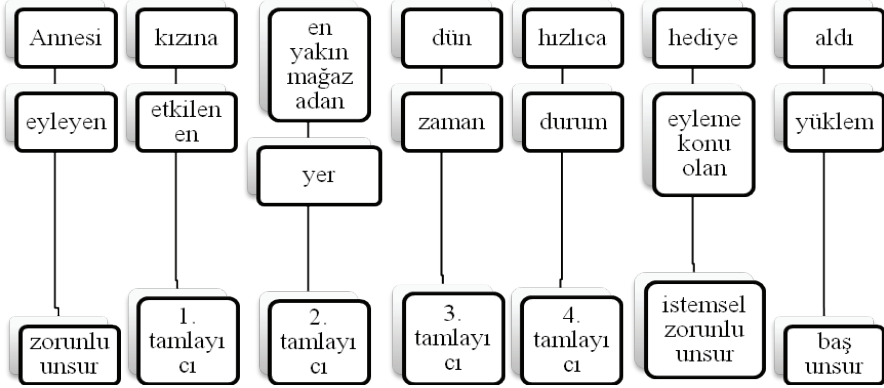
Cümleler, baş unsurun ve onun belirlediği zorunlu unsur/unsurlar haricinde anlamsal boşlukları farklı bağlamlarda dolduran farklı tamlayıcılara sahip olabilmektedir. Bu tamlayıcılar yüklemdeki eylemi yer, zaman, durum, vasıta, eyleme konu olan (dolaysız nesne “direct object”), eylemden etkilenen (dolaylı nesne “indirect object”) vd. olmak üzere belirtmektedir. Örneğin aşağıdaki şemada yer alan “*Annesi, kızı için en yakın mağazadan hızlıca hediye aldı.*” cümlesini oluşturan ögeler aşağıdaki gibi gösterilebilir.

---

hem yüklem ve özne alınmalıdır. Burada asıl unsur olarak belirtilen *ben, sen, Ayşe, Fatma, kalem, kömür* gibi sözlüksel özne değil, yüklem içinde taşıdığı, ekle temsil edilen dil bilgisel öznedir (2014: 70; 2010: 138). Yılmaz da Üstünova gibi salt bildirinin oluşabilmesi için söz diziminde yüklem görevini üstlenmeye en elverişli olan “fiil” ve özne görevini üstlenmeye en elverişli öge olan “isim”in yeterli ve de zorunlu olduğunu düşünmektedir. Yani, fiil ve isim bildiri için zorunlu ögelerdir. Onlar dışında kalan kelimeler ise, salt bildirinin oluşması için zorunlu değil, seçimlidir (2004: 31-32).

¹⁹ İstem konusu, çeşitli çalışmalarda “*fiil-tamlayıcı ilişkisi*” şeklinde geçmektedir. İstem veya fiil-tamlayıcı ilişkisi için bk. Doğan (2015; 2016), Kahraman (1996), Sev (2001), Özkan (1999), Karahan (1997).

²⁰ Bağımlı ögeler için *tamlayıcı* kavramını kullanan Yaylagül, fiilin açtığı istem boşluklarının *söz dizimsel tamlayıcılar*la doldurulduğunu söylemektedir. Fiile özgü, sınırlı sayıda oluşan istem boşlukları yüzey yapıda tamlayıcılarla doldurulurken anlamsal düzeyde *katılanlarla* (participants) ve onların yüklendiği rollerle gerçekleşir. Söz konusu tamlayıcıların haricinde herhangi bir istem boşluğu doldurmeyen diğer unsurlar *isteğe bağlı ögeler*'dir (2015: 96). Fiil tarafından alınan tamlayıcılar konusunda o fiilin keyfi özelliğinden bahsederek fiilin istemine vurgu yapan Black, *died* (öldü) fiilinin herhangi bir tamlayıcı almazken *relied* “güvendi” fiilinin mutlaka *on* (üzerine, üstünde) edatını istediğini söylemektedir (*relied on Max*) (1999: 3)

Şekil 9: Cümlede yer alan unsurların ve tamlayıcıların gösterimi

Türkçede tüm fiil cümleleri yönetici durumundaki yüklem ve söz konusu yüklemdeki hareketi gerçekleştiren eyleyici olmak üzere temelde iki ögeye sahiptir. Bu iki ögenin yanı sıra yüklemdeki fiilin istemsel durumuna bağlı olarak zorunlu ikinci bir öge de cümleye dâhil olmaktadır. Bu açıdan bakıldığında fiil cümleleri bir baş unsur, eyleyici konumunda olan zorunlu unsur olmak üzere iki temel ögeye ve yüklemdeki fiilin istemine bağlı olarak da üçüncü bir ögeye ihtiyaç duymaktadır. Bahsi edilen ögelerin haricinde cümleyi zaman, durum, yer, vasıta, yön, sebep, amaç, eyleme konu olan varlık gibi ilgilerle tamamlayan niteleyiciler de yer almaktadır. Söz konusu bu tamlayıcılar cümlelerin niteleyici unsuru durumundayken yüklem ve ona bağlı ögeler zorunlu unsur konumunda yer almaktadır. Cümlelerin tamlayıcıları olan unsurlar konuşurun seçimine ve bağlama göre değişmekte ve cümlede yer alış sıraları değişkenlik göstermektedir. Anlamın zaman, durum, vasıta, amaç bakımından tamamlandığı cümlelerinin başka bir cümle içerisinde belirtilen bağımlı cümleler olduğunu ve bitimli veya bitimsiz olarak temel cümleye bağlandığını söyleyen Gürkan, bahsi edilen cümlelerin temel cümle içerisinde üç söz dizimsel işlevinin bulunduğunu söylemektedir: *Sıralama*, *altasıralama* ve *eklenti*. Ona göre eklenti, üretici dil bilgisinde bir cümlede yapı bakımından zorunlu olmayan seçimsel ögedir. Eklenti işlevinin altasıralama kategorisi olarak değerlendirilmesinin sebebi söz konusu

cümleden çıkarılabilme özelliği olmasıdır. Ayrıca eklenti bağlamında diğer bağımlı cümlelere bakıldığında ise isim cümlelerinin zorunlu öge, sıfat cümlelerinin seçimlik ögeler olduğu görülmektedir (2016: 34). Cümlelerin herhangi bir ögesinin sıfat-fiille nitelendiği birleşik cümlelerde ise içinde sıfat-fiil taşıyan öbekler Besli'ye göre ayırma, ek nitelik katma, belirtme ve özdeşlik görevlerinden birini yerine getirmektedir (2012: 122, 123).

İsim cümlelerinde genel yargı, fiil cümlelerindeki gibi yüklem baş unsur olduğu yönündedir. “*Sen hayatta gördüğüm en başarılı öğretmensin.*” türünden bir isim cümlesinde *öğretmen* kelimesi yüklemi oluşturan fiil öbeğinin²¹ yöneticisi ve baş unsurudur. Oysaki “*Evin dışarıya açılan kapısı eskiydi.*” gibi bir isim cümlesinde, cümlelerin eyleyicisi konumunda olan öge (*evin dışarıya açılan kapısı*), yüklem tarafından niteleniyorsa yönetici olan baş unsur genel kuraldan farklı olarak yüklem değil zorunlu unsur olan isim öbeğidir. Yani örnekte, cümlelerin yöneticisi beklenenin aksine *eski* kelimesi değil, *kapı* kelimesi olmalıdır. “Evin dışarıya açılması” ve “eski” olması özellikleri yönetici unsuru (*kapı*) niteleyen tamlayıcılar konumundadır.

Türkçede cümlelerin yüklemde yer alan kategoriye göre adlandırıldığı isim ve fiil cümlelerinde yönetim birbirine benzemekle birlikte ufak ayrımlarla değişkenlik gösterebilmektedir. Bu ayrım, yalnızca yüklemdeki kelimenin kategorisine göre değil aynı zamanda cümlede görülen hareketin/eylemin sayısına göre de farklılık arz etmektedir. Buna göre cümle öbeğinin yönetim durumunu cümlelerin tek veya birden fazla hareketi barındırmasına ve yüklem baş unsurunun isim ya da fiil olmasına göre incelemek gerekmektedir.

A. Tek Hareketi Karşılaman Cümlelerde Yönetim

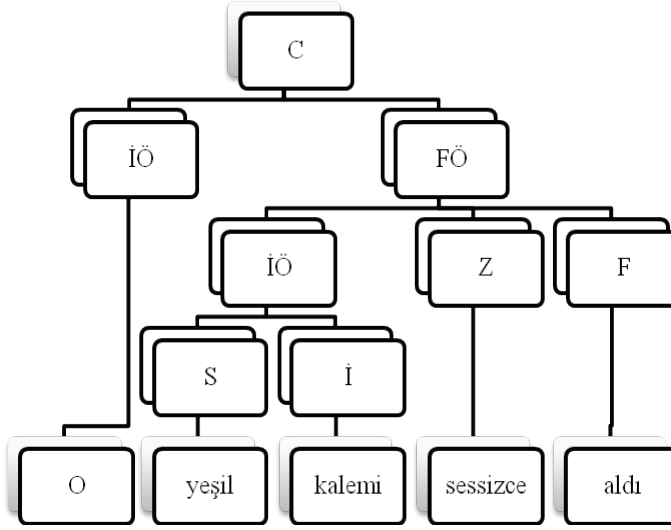
1. Tek Hareketi Karşılaman Fiil Cümlelerinde Yönetim

Cümle, en büyük öbek olarak kabul edildiğinde tek hareketin/eylemin bulunduğu basit nitelikteki fiil cümlelerinde iki temel unsur dikkat çekmektedir. Yüklemde yer alan eylem baş unsur görevindeyken, yüzey yapıda görünmese dahi her cümlelerin bir eyleyeni olması gerekliliğinden

²¹ *Öğretmen* kelimesi ek-fiille çekimlendiği için fiil öbeği özelliğinde görünmektedir.

hareketle eyleyici baş unsurun derin yapısında beliren zorunlu unsurdur. Bu iki temel unsurun yanı sıra cümlede yer alan ve seçimlik unsur olarak nitelenen tamlayanlar cümlenin tamlayıcısı değil, yüklemde yer alan eylemin tamlayanlarıdır. Zaman, durum, yer, vasıta vs. bildiren bu tamlayıcılar yüzey yapıda cümlenin gibi görünse de derin yapıda fiilin belirlediği girdilerdir. Söz konusu bu girdilerin zorunluluk ve seçimlik durumunu ise fiilin istemi belirlemektedir. Birincil, ikincil vs. düzeydeki istemler²² zorunlu unsurların sıralanmasında etkili olurken istem dışında kalan tamlayıcılar metin üreticisinin tasarrufuna ve bağlama göre şekillenmektedir.

Aşağıda yer alan yönetim şeması tek hareketin görüldüğü bir fiil cümlesinin çözümlenmesini ve öbek yapıların dallanmasını içermektedir:

Şekil 10: Tek hareketi karşılayan fiil cümlelerinin yönetim şeması

²² Örneğin *ver-* fiili, birincil düzeyde eyleme konu olan bir nesneyi istemektedir: *bir şeyi ver-*. İkincil düzeyde ise eylemden etkilenen bir varlığı gerektirmektedir: *birine ver-*. *Yat-* fiili ise bir yer tamlayıcısı beklemektedir (*bir yerde yat-*). İstemlerin düzeyi arttıkça zorunluluk durumu değişkenlik göstermektedir. Söz konusu *ver-* ve *yat-* fiilleri cümle içinde “*Bana kalem ver.*” ve “*Adam yatağa yattı.*” şeklinde kullanıldığında ilk cümlede iki düzeyli tamlayıcı zorunlu unsur olarak fiili tamamlarken ikinci cümlede tek düzeyli tamlayıcı fiilin ve dolayısıyla cümlenin zorunlu unsuru olarak görev yapabilmektedir.

“O, yeşil kalemi sessizce aldı.” örneğinde cümlelerin yüklem ve yüklemdeki hareketi/eylemi gerçekleştiren yani eyleyici olmak üzere iki temel bileşeni bulunmaktadır. Yüklem ve eyleyici arasında kalan diğer tüm unsurlar yüklemdeki fiilin iç yapısını etkileyen ve aynı zamanda onun isteminin belirlediği tamlayıcılardır. *Almak* eylemi her zaman harekete/eyleme konu olan bir tamlayıcı istemektedir. Cümlede yer alan *yeşil kalem* öbeği, *almak* fiilinin birincil istemi konumundadır ve zorunlu tamlayıcısıdır. Dolayısıyla cümlelerin de zorunlu unsuruymuş gibi görünmektedir. Eylemin gerçekleşme biçimine dair bilgi veren *sessizce* kelimesi ise seçimlik bir unsurdur ve metin üreticisinin tercihine bağlı olarak, ek bilgi mahiyetinde cümleye yerleştirilmiştir. Cümlede tamlayıcı olarak görev yapan niteleyicilerin sayısı artıkça fiil öbeğinde yer alan zorunlu unsur daha sınırlı özellikler kazanmaktadır.

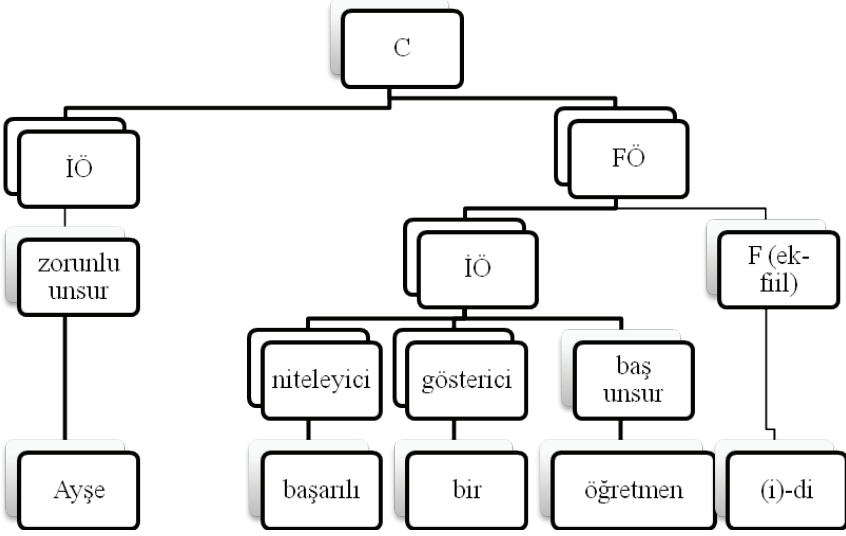
Fiil cümlelerinde ögelerin ve fiil öbeklerinde unsurların durumunu belirleyen ölçütlerden biri de fiilin kılınış²³ özellikleridir. Bahsi edilen fiil *patla-*, *öl-* gibi son sınırı ve *uyu-* gibi ön sınırı vurgulayan bir özelliğe sahipse cümlede zorunlu unsur olan eyleyicinin dışındaki tüm unsurlar seçimliktir, yani fiilin istem alanı dâhilinde değildir (ör. “Adamın elindeki tüp patladı.”, “Kadın sabaha karşı öldü.”; “Dün saat beşe kadar uyudum.”). Oysaki *yaz-*, *oku-* gibi sınır vurgulamayan fiiller kendinden önce mutlaka eyleme konu olan bir nesne isterler (ör. “Sen de defterine **bildiklerini** yaz.”, “Hemen **o kitabı** oku.”). Bu gibi cümlelerde eyleyici haricinde cümlelerin baş unsuru olan fiil öbeği, mutlaka eyleme konu olan başka bir zorunlu unsuru daha gerektirmektedir. Söz konusu durum baş unsurdaki fiilin kılınış özelliklerinin istemine yansımalarından kaynaklanmaktadır.

2. Tek Hareketi Karşılamanın İsim Cümlelerinde Yönetim

İsimlerin yüklem olarak görev yaptığı cümleler, fiil cümlelerinden önemli bir farkla ayrılmaktadır. İsimlerin istemi olmadığı için fiil öbeği olarak alınacak unsur ismin isteminden değil bu sefer de metin üreticisinin

²³ Kılınış ile ilgili bk. Aydemir (2010: 24-27), Erkman-Akerson ve Ozil (1998: 55), Uğurlu (2003:127), Karadoğan (2009), Hirik (2016: 101-103), Karadoğan ve Hirik (2015: 49-53).

tercihinden kaynaklanmaktadır. “Ayşe, başarılı bir öğretmendi.” örneğinde, cümleyi oluşturan unsurlardan fiil öbeği (*başarılı bir öğretmendi*), kendi içinde tamlayıcı bir isim öbeği oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra *başarılı bir öğretmen* isim öbeği, bir kelime öbeği olarak görülse de ek-fiil taşımasından dolayı *öğretmen* kelimesi bir fiil gibi görev üstlenmektedir. Yukarıda bahsi geçen cümle, öbeklerine ayrılarak aşağıdaki gibi çözümlenebilir:

Şekil 11: Tek hareketi karşılayan isim cümlelerinin yönetim şeması

Tek hareketin yer aldığı isim cümlelerinde eyleyici konumunda olan unsur yüklemde yer alan isim öbeğinin ya belirticisi ya da niteleyicisidir. “*O kadın çok güzel.*” örneğinde “*o*”, güzel olanı belirten yani gösteren unsur olarak rol oynarken “*Yanımdaki kadın çok güzel.*” cümlesinde yer alan *yanımdaki kadın* öbeği *çok güzel* yüklemine aynı zamanda niteleyicisidir. İsim cümlelerinde, fiil cümlelerindeki eyleyiciye denk gelen unsur niteleme ya da belirtme işlevleriyle yüklemdeki ismin tamlayıcısı olarak görülmektedir. Anlamsal olarak isim cümlelerindeki eyleyiciye denk gelen unsur, derin yapıda varlığın genel olarak göstericisi görünümü sergilemektedir.

İster birden fazla hareketi karşılasın ister tek hareketi barındırsın tüm isim cümlelerinin ortak özelliği, yüklemdeki ismin önüne gelen öğelerin baş unsuru niteleyen isim öbeği gibi davranarak niteleyici ve gösterici almasıdır.

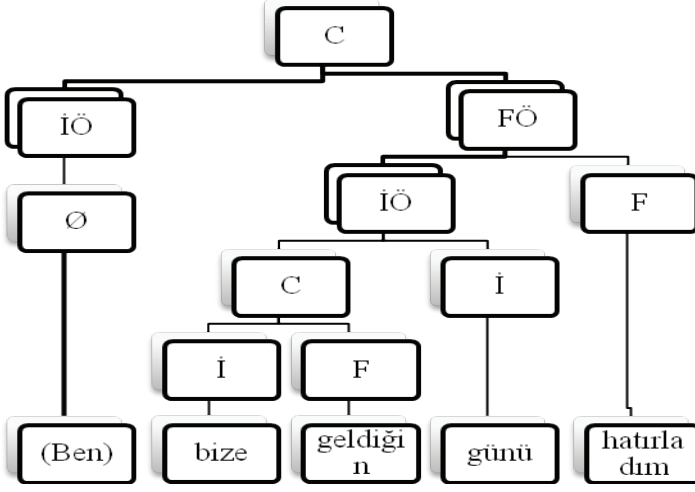
Yukarıdaki örnekte *başarılı* ögesi *öğretmen* isminin niteleyicisi, *bir* ögesi ise göstericisi olarak görev yapmaktadır. Aynı zamanda cümlelerin zorunlu unsuru olan isim öbeği fiil öbeğinin ya niteleyicisi ya da göstericisi konumundadır.

B. Birden Fazla Hareketi Karşılamanın Yönetimi

1. Birden Fazla Hareketi Karşılamanın Fiil Cümlelerinde Yönetimi

Fiil cümlelerinde yönetim alanını belirleyen yüklem tek hareketi karşıladığında burada yer alan fiil, baş unsur durumunda ve yönetici konumundadır. Cümlede yer alan diğer öğelerin varlığını bu unsur tayin etmektedir. Cümlede hareket çoğaldıkça öbek dallanmasında baş unsurun işaret ettiği diğer unsurlar da çeşitlilik göstermektedir. Birden fazla hareketin yer aldığı fiilimsili cümlelerde zorunlu unsur konumunda olan kelime veya öbek, temel cümlelerin yüzey yapıda zorunlu unsuruyken derin yapıda yan cümlelerin baş unsuru konumuna geçebilmektedir.

“*Bize geldiğin günü hatırladım.*” örneğinde zaman çizgisi üzerinde iki hareket söz konusudur. Birincil düzeyde olan *hatırlamak* ve ikincil düzeyde, onun çok öncesinde gerçekleşmiş olan *gelmek* eylemi tek cümlede varlığını göstermektedir. Gerçekleşme sırasına göre *gelme* eylemi, *hatırlama* eyleminden daha önce gerçekleşmiştir ve her ikisi de hem ortak hem de farklı öğeleri yöneten birer baş unsur konumundadır. İlk cümlelerin yüklemindeki *hatırlamak* fiili temel cümlelerin yöneticisi olan baş unsurdur.

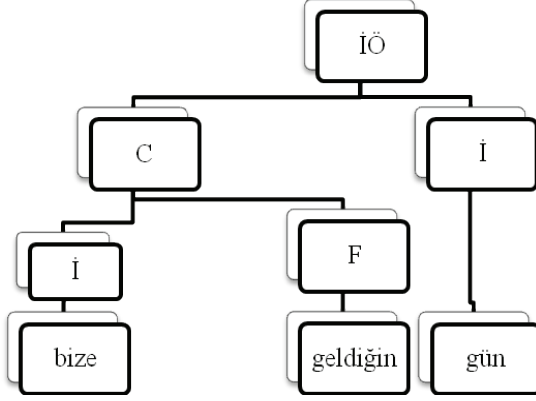
Şekil 12: Birden fazla hareketi karşılayan fiil cümlelerinin yönetim şeması

Fiilimsili cümle çözümlenmelerinde fiilimsinin yer aldığı öbek başlı başına cümle olarak değerlendirilmektedir. Yukarıdaki cümlede fiil öbeğinin isim öbeği görünümündeki tamlayıcısı içinde yer alan *bize geldiğin gün* öbeğinde, ilk bakışta *gün* kelimesi yönetici unsur olarak algılanmaktadır. Oysaki isim öbeği şeklindeki bu yapıyı yöneten baş unsur, *gelmek* fiilidir. Fiilimsili cümlelerde baş unsurun durumu yüzey ve derin yapıda farklılık arz etmektedir. Hareketin artması yönetici unsurların dallanmasına ve çeşitlenmesine sebep olmaktadır. Söz konusu örnek cümle “*Ben, o günü hatırladım.*” şeklinde olsaydı, yönetici unsur yalnızca *hatırlamak* fiili olacaktı ve fiil öbeği içinde yer alan isim öbeğinde (*o gün*), *gün* kelimesi alt öbeğin yöneticisi şeklinde görev yapacaktı.

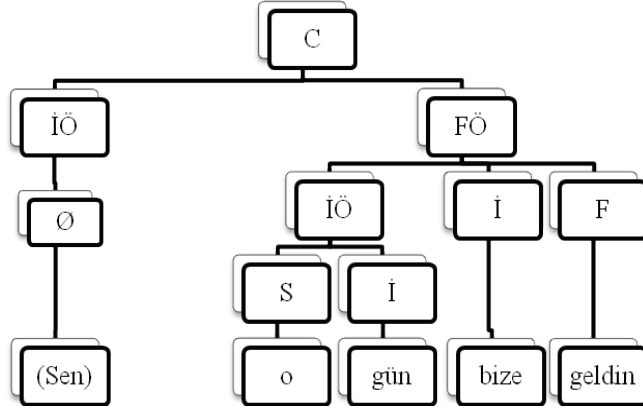
Cümlenin baş unsuru olan yüklemdeki fiilin yöneticilik özelliği, isim öbeklerindeki isimlerin yaptığı yöneticilikten farklılık göstermektedir. Cümlenin hâkimi olan fiil, cümledeki tüm unsurlara görev atfederken cümle içindeki diğer öbeklerde yer alan baş unsurlar yalnızca önüne gelen tamlayıcılarla ilgilenmektedir. Ancak bu durum cümlenin birden fazla hareketi karşılaması durumunda değişkenlik arz etmektedir. Cümlenin yüklemine oluşturan öbeğin tamlayıcılarındaki fiilimsili yapıda yer alan

yüklem, ikincil düzeydeki cümlelerin yönetim hiyerarşisini yeniden şekillendirmektedir.

Aşağıda yer alan şemalarda “Bize geldiğin günü hatırladım.” örneğindeki fiilimsili cümlelerin yüzey yapı ve derin yapıdaki çözümlenmeleri gösterilmektedir:

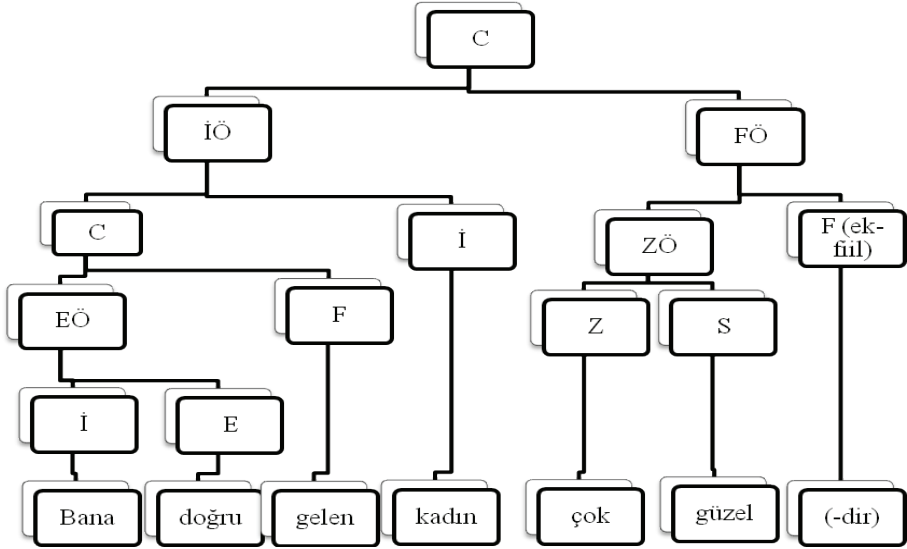
Şekli 13: Birden fazla hareketi karşılayan fiil cümlesinin yüzey yapıdaki görünümü

Şekil 14: Birden fazla hareketi karşılayan fiil cümlesinin derin yapıdaki görünümü

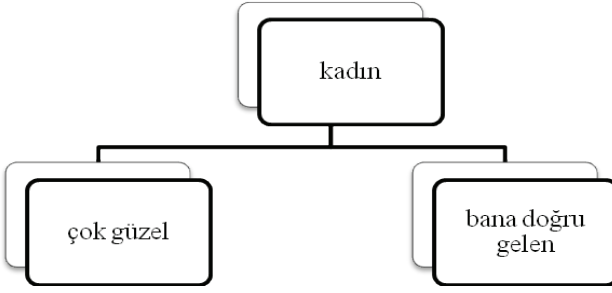
2. Birden Fazla Hareketi Karşılayan İsim Cümlelerinde Yönetim

Fiilimsili isim cümlelerinde yüklemde yer alan hareketin/eylemin dışındaki hareketler/eylemler cümledeki ya baş unsur oluşturan fiil öbeğinin ya da zorunlu unsur oluşturan isim öbeğinin niteleyicisi olma işlevine sahiptir. İsim cümlelerinde yer alan bu ikincil hareketin varlığını fiil cümlelerindekiinden ayıran temel nokta bu kez yüzey yapı ile derin yapıdaki çözümün yer değiştirmiş olmasıdır. Fiilimsili cümlenin yüzey yapıda yöneticisi durumunda olan, fiilimsi eki alan kelimeyken derin yapıda bu eki almış kelimenin nitelediği isimdir.

Şekil 15: Birden fazla hareketi karşılayan isim cümlesinin yüzey yapıdaki görünümü

İsim cümlelerinde yüzey yapıda cümlenin zorunlu unsuru olan öge (ör. yukarıdaki cümlede *bana doğru gelen kadın*) yönetici unsurun (ör. *çok güzel*) tamlayıcısıdır. Oysaki derin yapıda yönetici unsur, *kadın* ögesidir çünkü bu öge, cümledeki tüm unsurları yöneten ve yönlendiren birim durumundadır. *Kadın* ögesi, hem *güzel* kelimesini hem de *bana doğru gelen* olma durumunu yönetmektedir.

Şekil 16: Birden fazla hareketi karşılayan isim cümlesinin derin yapıdaki görünümü

SONUÇ

Türkçede öbek yapıların Yönetim ve Bağlama Kuramı ilkeleri ışığında değerlendirildiği bu çalışmada hem kelime öbekleri hem de cümleler ele alınmıştır. Öbek yapılarda yönetimin belirlenmesi baş unsurun tespiti ile mümkün olmaktadır. Bu sebeple kelime öbekleri içinde değerlendirilen isim, fiil, zarf ve edat öbekleri ile tek hareketi ve birden fazla hareketi karşılayan isim ve fiil cümleleri kendi içinde ayrıca değerlendirilmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda aşağıdaki tespitlere ulaşılmıştır:

1. Her öbek yapı, öbeği yöneten bir baş unsur ve ona bağlı unsurlardan oluşmaktadır. Türkçede baş unsur öbeğin sonunda yer almakta ve kelime öbekleri, buna göre isim, fiil, zarf ve edat öbeği olarak dört alt kategoride incelenmektedir.
2. İsim öbeklerinde, baş unsur isimdir (*güzel **kız**, benim kırmızı **kitabım*** vb.) ve ismin anlamını niteleyici, gösterici ve belirleyici olmak üzere kimi zorunlu kimi seçimlik tamlayıcılar yer almaktadır.
3. Fiil öbeklerinde, öbeğin baş unsuru olan fiilin istemsel düzeyine bağlı olarak zorunlu unsurlar ve konuşurun tasarrufuna bağlı seçimlik unsurlar görev yapmaktadır. Örneğin *kitabı hızla okumak* öbeğinde *kitap* kelimesi zorunluysen *hızla* zarfı seçimliktir ve öbekten çıkarıldığında söz dizimsel

boşluk yaratmamaktadır. Oysaki *okumak* fiili mutlaka *kitap/kitabı, yazı/yazıyı* gibi nesne durumunda olan bir tamlayıcı istemektedir.

4. *Çok güzel, daha fena, en çalışkan* gibi zarf öbeklerinde *güzel, fena* ve *çalışkan* zarfları baş unsurdur ve önüne gelen kelimeler öbek içinde seçimlidir.

5. Edat öbeklerinde ise *için, kadar, üzere, üzeri, doğru* vs. edatlarla tamlayıcılar arasındaki ilgi zorunludur ve hem yüzey hem de derin yapıda morfolojik bağ dikkat çekmektedir (ör. *benim için, eve kadar, seni aramak üzere, akşam üzeri, sabaha doğru* vs.).

6. Cümlede baş unsur yüklemidir ve öbeğin yöneticisidir. Yüklem tamlayıcıları olan zorunlu ve seçimlik unsurları, yüklemde yer alan fiil ya da isim belirlemektedir. Her cümle, derin ve yüzey yapısında mutlaka yüklemdeki hareketi gerçekleştiren veya varlığa işaret eden bir eyleyici barındırmaktadır. Bu, cümlenin zorunlu unsurudur. Eyleyicinin haricinde cümle, bir fiil cümlesiyse yüklemdeki fiilin istemi doğrultusunda başka zorunlu unsurlar da bulundurabilmektedir. İsim cümlelerinde, eyleyici haricinde zorunlu unsur yoktur. Diğer tüm ögeler seçimlidir.

7. Cümle, birden fazla hareket barındırıyorsa yan cümle/fiilimsi sayısı kadar baş unsur bulunmaktadır (ör. “*Başarılı olmak, çok çalışmaktır.*”, “*Bize güvendiğin gün, çok yol kat etmişiz demektir.*”, “*Elindeki yazıyı bitirip bir an önce okuldan çıkmalısın.*”). Bu şekliyle ana ve yan cümlelerin yönetim şeması yeniden değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

- AYDEMİR, İbrahim Ahmet. (2010), *Türkçede Zaman ve Görünüş Sistemi*, Grafiker Yayınları, Ankara.
- BESLİ, Ertan. (2012), “Türk Dilinde Niteleme İşlevli Yan Cümlelerin İşlevci, Bağımsal ve Üretici-Dönüşümsel Kuramlar ile Çözümlemesi”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 196, s. 115-124.
- BİLGİLİ, Kaya. (2009), *Türkçe Dilbilgisi*, Salkımsöğüt Yayınları, Erzurum.
- BLACK, Cheryl A. (1999), “A step-by-step Introduction to the Government and Binding Theory of Syntax”, *Summer Institute of Linguistics*.
- BULAK, Şahap. (2015), “Cümle Öğelerinin Tasnifi”, *SÜTAD*, S. 38, s. 163-175.
- CHOMSKY, Noam. (1982), *Some Concepts and Consequences of the Theory of Government and Binding*, MIT Press, Cambridge.
- CHOMSKY, Noam. (1993), “Lectures on Government and Binding: The Pisa Lectures”, *Studies in Generative Grammar*, Mouton de Gruyter, Berlin; New York.

- DELİCE, H. İbrahim. (2004a), "Cümle Öğelerinin Sınıflandırılması ve Cümlelerin Temel Öğeleri", *Türk Dili ve Edebiyatı Makaleleri*, S. 4, s. 127-170.
- DELİCE, H. İbrahim. (2004b), *Türkçe Sözdizimi*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- DEMİRCİ, Kerim. (2014), *Türkojoloji İçin Dilbilim*, Anı Yayıncılık, Ankara.
- DOĞAN, Nuh. (2011), *Türkiye Türkçesi Fülllerinde İsteme Göre Anlam Değişiklikleri*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Samsun.
- DOĞAN, Nuh. (2015), "Türkçe Sıfatların İstem Bilgisi", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 12, Sayı 3 (Eylül 2015), s. 77-90.
- DOĞAN, Nuh. (2016), "İstem Sözlükleri ve Türkçe", *The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 42, Winter III 2016, p. 251-268.
- DURMUŞ, Mustafa. (2009), *Üniversiteler İçin Türk Dili El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara.
- EKER, Süer. (2013), *Çağdaş Türk Dili*, Grafiker Yayınları, Ankara.
- ERDEM, Mehmet Dursun; KARATAŞ, Mustafa; HIRIK, Erkan. (2015), *Yeni Türk Dili*, Maarif Mektepleri, Ankara.
- ERGİN, Muharrem. (2002), *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yayınları, İstanbul.
- ERKMAN-AKERSON, Fatma; OZİL, Şeyda. (1998), *Türkçede Niteleme İşlevli Yan Tümceler*, Simurg Yayıncılık, İstanbul.
- GEMALMAZ, Efrasiyap. (2010), *Türkçenin Derin Yapısı*, (Yay. Haz. Cengiz Alyılmaz ve Osman Mert), Belen Yayıncılık, Ankara.
- GOKSEL, Ash; KERSLAKE, Celia. (2005), *Turkish: A Comprehensive Grammar*, Routledge, London and New York.
- GÖKDAYI, Hürriyet. (2010), "Türkiye Türkçesinde Öbekler", *Turkish Studies*, S. 5/3, s. 1297-1319.
- GÜRKAN, Duygu Özge. (2016), *Türkçede Belirteç İşlevli Bağımlı Cümleler*, Grafiker Yayınları, Ankara.
- HENGİRMEN, Mehmet. (1998), *Türkçe Dilbilgisi*, Engin Yayınevi, Ankara.
- HİRİK, Erkan. (2016), "-(X)k Ekinin Kılımsı, Kiplik ve Çatı Kategorisindeki İşlevleri", *Türkbilgi*, S. 32, s. 97-114.
- KAHRAMAN, Tahir. (1996), *Çağdaş Türkiye Türkçesindeki Füllerin Durum Ekli Tamlayıcıları*, TDK Yayınları, Ankara.
- KARAAĞAÇ, Günay. (2009), *Türkçenin Söz Dizimi*, Kesit Yayınları, İstanbul.
- KARABULUT, Ferhat. (2009), "Ad Öbeği Taşınımı ve Boşluk Kuramı Bağlamında Fiilimsili Yapıların Adlandırılması ve Sınıflandırılması Meselesi", *Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi (UTEK) 27-28 Ağustos 2007*, İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi, s. 261-299.
- KARADOĞAN, Ahmet. (2009), *Türkiye Türkçesinde Kılımsı*, Divan Kitap, Ankara.
- KARADOĞAN, Ahmet; HİRİK, Erkan. (2015), "Türkçe Fiillerde Kılımsı Türlerinin Dil Öğretimindeki Yeri Üzerine", *International Journal of Languages Education and Teaching*, Mannheim-Germany, UDES 2015, p. 48-59.
- KARAHAN, Leyla. (1997), "Fiil-Tamlayıcı İlişkisi Üzerine", *Türk Dili*, S. 549, s. 209-213.
- KARAHAN, Leyla. (2007), *Türkçede Söz Dizimi*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- KERİMOĞLU, Caner. (2014), *Genel Dilbilime Giriş*, Pegem Akademi, Ankara.
- ÖZKAN, Abdurrahman. (1999), "Türkçede Fiil-Tamlayıcı İlişkisi ve Fiillerin İstem Değiştirmesi", *Araştırmalar-İnsan Bilimleri Araştırmaları*, S. 1, Isparta, s. 125-143.
- ÖZKAN, Abdurrahman; TOKER, Mustafa; AŞÇI, Ufuk Deniz. (2016), *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*, Palet Yayınları, Konya.
- ÖZSOY, Sumru. (1997), "Chomsky'nin Sözdizim Kuramına Bir Bakış", *Dilbilim Araştırmaları*, s. 9-12.
- SARICA, Bedri. (2015), *Türkçe Cümle Bilgisi*, Anı Yayıncılık, Ankara.
- SEV, Gülsel. (2001), *Etmek Fiiliyle Yapılan Birleşik Füller ve Tamlayıcılarla Kullanılışı*, TDK Yayınları, Ankara.
- TUĞCU, Perihan. (2009), *Türkçede Belirleyici Öbeği*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Dilbilim Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

- UĞURLU, Mustafa. (2003), “Türkiye Türkçesinde “Bakış” (“Aspektotempora”)”, *Türkbilig*, S. 5, s. 124-133.
- UZUN, Nadir Engin. (2000), *Anaçizgileriyle Evrensel Dilbilgisi ve Türkçe*, Multilingual, İstanbul.
- ÜSTÜNOVA, Kerime. (2010), *Dil Bilgisi Sorunları*, Kesit Yayınları, Ankara.
- ÜSTÜNOVA, Kerime. (2014), *Türkiye Türkçesinde Yapı Kavramı ve Söz Dizimi İncelemeleri*, Sentez Yayıncılık, Bursa.
- YAYLAGÜL, Özen. (2015), *Göstergebilim ve Dilbilim*, Hece Yayınları, Ankara.
- YILMAZ, Engin. (2004), *Türkiye Türkçesinde Niteleme Sıfatları*, Değişim Yay., İstanbul.

TÜKETİM İLETİŞİMİNİN ÇOCUKLARIN YIYECEK TERCİHLERİNDEKİ ROLÜ: EBEVEYNLERİN BAKIŞ AÇILARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Tuğba KILIÇER¹
Uğur UĞUR²

Atıf/©: Kılıçer, Tuğba; Uğur, Uğur (2017). Tüketim İletişiminin Çocukların Yiyecek Tercihlerindeki Rolü: Ebeveynlerin Bakış Açıları Üzerine Bir Araştırma, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 10, Sayı 1, Haziran 2017, ss. 417-442

Özet: Araştırmanın amacı, ebeveynlerin tüketim iletişim tarzlarının onların ortak alışveriş, rol model olma ve istekleri karşılama eğilimleri üzerinde nasıl bir rol oynadığını belirlemek, bu durumun çocukların yiyecek tercihlerine nasıl yansıtıldığını ortaya çıkarmaktır. Bu amaç doğrultusunda veriler, 6 ila 16 yaş arasında çocuğu olan 373 ebeveyn ile yüz yüze anket tekniğiyle gerçekleştirilen saha çalışması sonucunda toplanmıştır. Çalışmada önce açıklayıcı faktör analizinden yararlanarak tüketim iletişiminin yapı geçerliliği test edilmiştir. Ardından katılımcılar tüketim iletişiminin boyutları açısından gruplandırılmıştır. Katılımcıların çocuklarıyla tüketim konularında iletişim kurarken en fazla uzlaşmacı iletişim tarzını tercih ettikleri görülmektedir. İhmalkâr, korumacı, çoğulcu ve uzlaşmacı ebeveynlerin eğilimleri farklılıklar göstermektedir. Uzlaşmacı ebeveynler tüketim ve satın alma konularında çocuklarına rol model olma, onlarla birlikte alışveriş yapma ve onların isteklerini karşılama konularında daha olumlu bir profile sahipken, ihmalkâr ebeveynler açısından daha olumsuz bir profil söz konusudur.

Anahtar kelimeler: Tüketici sosyalleşmesi, Sosyal odaklı iletişim, Kavram odaklı iletişim, Çocuk tüketici, Gıda tüketimi

The Role Of Consumption Communication On Children's Food Choices: A Research On Parental Perspectives

Citation/©: Kılıçer, Tuğba; Uğur, Uğur (2017). The Role Of Consumption Communication On Children's Food Choices: A Research On Parental Perspectives, Hitit University Journal of Social Sciences Institute, Year 10, Issue 1, June 2017, pp. 417-442

Abstract: The aim of this study is to determine the role of consumption communication on parents' co-shopping, role modeling and yielding request tendencies. Besides, it is determined the role of consumption communication on the food consumption of children. A questionnaire was applied 373 parents having children aged 6-16. In this study it is utilised explanatory factor analysis to test the framework of consumption communication. Then, participants were grouped with respect of their consumption communication tendencies. Participants seem to prefer the most consensual communication style when communicating with their children on consumption issues. It seems that there are some differences between laissez faire, protective, pluralistic and consensual parents. Consensual parents have positive profile with respect to role modeling, coshopping and refusing the demands. On the other hand, laissez faire parents have negative profile in comparasion with the other parents.

Keywords: Consumer socialization, Social oriented communication, Concept oriented communication, Child consumer, Food consumption

I. GİRİŞ

Çocukların tüketim davranışlarını anlamak pazarlamacılar, reklamcılar, politikacılar, eğitimciler ve ebeveynler gibi farklı çevrelerin dünya genelinde artan biçimde ilgi gösterdiği konuların başında gelmektedir. Çocuk tüketim pazarının gün geçtikçe büyümesi, bu ilginin nedenlerinden biridir. Birleşmiş Milletler'in 2015 verilerine göre 0-15 yaş arası çocuk nüfusu, dünya nüfusunun % 26'sını oluşturmaktadır. Türkiye'de ise 2014 verileri nüfusun % 29,4'ünün 0-17 yaş arası çocuklardan oluştuğunu göstermektedir. Bu pazar büyüklüğü, çocuklara yönelik ürün sayısını gün geçtikte artırmaktadır. Çocukların geleceğin yetişkin tüketicileri olmaları ve ailenin satın alma kararlarında etkili olmaları gibi nedenler de farklı çevrelerin, çocuk tüketicilerin davranışlarını anlamaya yönelik ilgisini artırmaktadır (Al-Zu'bi, Crowther ve Worsdale, 2008: 265; Birleşmiş Milletler, 2015: 1; TUİK, 2016).

Çocuğun tüketici haline gelmesi tüketici olarak sosyalleşmesine bağlıdır (Bozyiğit ve Karaca, 2014: 56). Tüketici davranışları alanı 'tüketici sosyalleşmesi' kavramıyla Ward'ın 1974 yılında çocukların tüketim

davranışlarıyla ilgili farklı alanlardaki dağınık çalışmaları bir araya getirip, bir çerçeve çizmesiyle birlikte tanışmıştır (Al-Zu'bi, Crowther ve Worsdale, 2008: 265). Tüketici sosyalleşmesi, tüketim toplumlarında yetişen çocukların; aile ve arkadaşlarının fikirleri, kitle iletişim araçlarının ve diğer etkileyici kaynakların etkisiyle tüketimle ilgili bilgileri, tutumları ve yetenekleri öğrendikleri bir süreçtir (Murnane, 2008: 10). Tüketici sosyalleşmesi kuramında, çocuğun ilk sosyalleşme sürecinde ailenin en önemli aktör olduğu, çocuğa doğrudan ya da dolaylı biçimde tüketimle ilişkili mesajları aktardığı vurgulanmaktadır (Pedersen, Grønhoj ve Bech-Larsen, 2012). Tüketim iletişimi olarak adlandırılan bu etkileşim esnasında çocuklar model aldıkları ailelerinden etkilenmekte ve tüketime karşı tutumlarını ebeveynlerini gözlemleyerek oluşturmaktadır (Çakmak ve Çakır, 2013: 117).

Tüketim iletişimi, ürünler ve hizmetler hakkında aile üyeleri ile çocuklar arasında gerçekleşen açık etkileşimleri kapsamaktadır. Aile üyeleri çocuklarla kurdukları tüketim iletişimiyle onların tüketime ilişkin belirli tutumları, değerleri ve davranışları kazanmasına yardımcı olmaktadır (Lueg ve Finney, 2007: 27; Hsieh, Chiu ve Lin, 2006: 1079). Ebeveynlerin çocuklarıyla kurdukları iletişim tüketim açısından ele alındığında, kavram odaklı ve sosyal odaklı iletişim olmak üzere iki farklı iletişim tarzının söz konusu olduğu görülmektedir. Kavram odaklı iletişimde aile çocuğunun kendi düşüncelerini ifade etmesini, otoritenin baskısı olmadan iletişim kurmasını, yeni fikirler geliştirmesini ve bir fikri tüm yönleriyle değerlendirmesini teşvik etmektedir. Kavram odaklı iletişimde çocuktan dünya hakkında kendi görüşlerini ve sosyal yeteneklerini geliştirmesi beklenmektedir. Sosyal odaklı iletişim ise, sözcük anlamı olarak çocukların daha sosyal olmasını çağrıştırmasına rağmen sosyal gücü temsil etmektedir. Sosyal odaklı iletişimde çocuğun ailenin isteklerine ve değerlerine riayet etmesini sağlayacak sosyal bir güç uygulanmaktadır (Bozyiğit ve Karaca, 2014: 57; Clarke, 2008: 352). Sosyal odaklı iletişimde çocuğa sosyal çatışmalardan kaçınması, büyüklerine ve otoriteye karşı saygı göstermesi ve kendini kontrol etmesi öğretilmektedir (Hsieh, Chiu ve Lin, 2006: 1080).

Ebeveynler tüketim konularında, bu iki iletişim tarzından kimi zaman yalnızca birini benimseyerek, kimi zaman her ikisini bir arada sentezleyerek, kimi zaman ise her iki tarzını mümkün olduğunca az düzeyde benimseyerek çocuklarıyla iletişim kurmaktadır. Bu perspektiften bakıldığında ebeveynler çocuklarıyla kurdukları tüketim iletişimlerine göre ihmalkar, korumacı, çoğulcu ve uzlaşmacı ebeveynler olmak üzere dört farklı grupta ele

alınmaktadır. İhmalkar ebeveynler hem sosyal hem de kavram odaklı iletişime az önem vermektedir. Bu aile tipinde ebeveyn çocuk iletişimi çok azdır. Korumacı ebeveynler çocuklarıyla kurdukları iletişimde çocuktan itaat ve uyum göstermesini beklemektedir. Bu ebeveyn tipi kavramsal konulara ise, az önem göstermektedir. Çoğulcu ebeveynler çocuklarına karşı baskı kurmak ve itaat beklemek yerine, onları iletişim kurma konusunda cesaretlendirmekte, fikirleri tartışmalarına imkan tanıyan bir ortam sunmaktadır. Bu ebeveyn tipinde çocuk yeni fikirleri araştırması ve bu fikirleri korkmadan açıklaması konusunda cesaretlendirilmektedir. Bu iletişim tarzında karşılıklı saygı önemlidir. Uzlaşmacı ebeveynler ise, her iki iletişim tarzının geçerli olduğu ailelerdir. Bu aile tipinde çocuklar yeni fikirleri araştırma konusunda cesaretlendirilmektedir. Ancak bu durum ailenin iç düzenine ve ailedeki hiyerarşiye zarar vermemelidir (Moschis, 1985: 898).

Ebeveynler tüketimle bağlantılı farklı konularda ve aktivitelerde bu iletişim farklı tarzları benimseyerek çocuklarıyla iletişim kurmakta ve çocukların davranışları, eğilimleri, tutumları üzerinde doğrudan ya da dolaylı biçimde etkili olmaktadır. Çocuklarda tüketim aktivitelerinin önemli bir bölümünü oluşturan gıda tüketimi üzerinde de sosyal etkilerin yanı sıra ebeveyn çocuk iletişiminin payı bulunmaktadır. Nitekim Chan, Prendergast, Grønhøj ve Bech-Larsen'e göre (2009) Hong Kong'da ergenlik çağındaki çocuklar sağlıklı gıdalar tüketme konusunda kendilerini teşvik eden en önemli sosyalleşme kaynağının ebeveynleri olduğunu düşünmektedirler. Çocuklar özellikle evde yemek yediklerinde ve hasta olduklarında daha çok sağlıklı gıdalar tüketmekte, dışarıda ya da arkadaşlarıyla yemek yediklerinde ise çoğunlukla sağlıksız gıdaları tercih etmektedirler. Ndiaye ve diğerlerine (2013) göre düşük gelir grubundaki ailelerde bu durum biraz farklılık göstermektedir. Düşük gelire sahip ebeveynler beslenme seçenekleri konusunda çocuklarıyla çok sınırlı iletişim kurmakta, yiyecekleri seçme ve hazırlama süreçlerine çocukları çok az dahil etmektedir. Grønhøj (2006) ise ebeveynlerin organik gıda tüketimi, suyun ve enerjinin dikkatli kullanımı, geri dönüşümün önemi ve toplu taşıma araçlarının kullanımı gibi çevreci tüketim konularında çocuklarıyla etkileşim kurduklarını vurgulamaktadır.

İlgili yazında çocukların yiyecek tercihlerinde aile ve tüketim iletişiminin rolünü ele alan araştırmaların sınırlı sayıda olduğu görülmektedir (Carruth ve Skinner, 2001; Alm, Ottar Olsen ve Honkanen, 2015; Ayadi ve Bree, 2010; Pedersen, Grønhøj ve Bech-Larsen, 2012). Bu araştırmalar içerisinde

Carruth ve Skinner'ın (2001) ve Alm, Ottar Olsen ve Honkane'nin (2015) araştırmalarında tüketim iletişimi kavram ve sosyal odaklı perspektiften değerlendirilmiş, araştırmaların bir bölümünde ise daha çok nitel araştırmalar yoluyla ebeveyn çocuk etkileşimi üzerine odaklanılmıştır. Carruth ve Skinner (2001) annelerin daha kavram odaklı bir bakış açısıyla hareket ederek çocukların kendi deneyimlerini yaşamalarına özen gösterdiklerini, çocuklarına rol model olmak için yiyecek tercihlerine dikkat ettiklerini, çocuklarıyla genel olarak tüketici faaliyetleri hakkında konuştuklarını ileri sürmektedir. Bunun yanı sıra sosyo-ekonomik statü bakımından orta ve üst sınıfta yer alan annelerin farklı perakendecilerden gıda alışverişi yapacak imkanları olmasına rağmen, yiyecek tüketiminde araştırmaya, bilgi toplamaya ve tutumlu davranmaya özen gösterdikleri öne sürülmektedir.

Alm ve diğerleri (2015) ise ebeveynlerin genel olarak kavram odaklı bir iletişim tarzına sahip olduklarını, bununla birlikte kavram odaklı iletişim tarzının düzeyinin durumdan duruma değiştiği üzerinde durmaktadır. Buna göre hafta içi akşam yemeklerinde ebeveynler ile çocuklar arasındaki iletişim uzlaşmacı bir nitelik taşıırken, hafta sonları akşam yemeklerinde bu etkileşimin daha çoğulcu bir niteliğe sahip olduğu görülmektedir. Ebeveynler çocukların sebze tüketimini artırmak için kimi zaman kurallar koymakta (tabaktaki sebzelerden en az iki tanesini yemek gibi), kimi zaman ödüller sunmakta, kimi zaman ise sebzeleri çocukların sevebilecekleri bir sunumla hazırlamaktadırlar.

Aile bireylerinin, özellikle ebeveynlerin beslenme alışkanlıkları ve ailenin yapısı, çocukların beslenme alışkanlıkları edinmesinde önemli olabilmektedir (Bulduk ve Demircioğlu, 2002: 75). Ebeveynler sağlıklı gıdalar tüketerek çocuklarına doğrudan rol model olarak, çocuklarına sınırlamalar getirerek ya da serbestlik tanıyarak da belirleyici bir rol üstlenebilmektedir. Ayadi ve Bree'nin (2010) ulaştıkları sonuçlar bu durumu destekler niteliktedir. Araştırmacılara göre ebeveynler çocukların hayatlarına girmesiyle birlikte yemek tercihlerinde ve alışkanlıklarında daha bilinçli davranmaya başlamakta, çocuklarına gıda tüketiminin farklı yönlerini öğretmekte, akranların ve kitle iletişim araçlarının etkilerini azaltmak için onlarla etkileşime girmektedir. Pedersen, Grønhøj ve Bech-Larsen'de (2012) ebeveynlerin çocukların sağlıklı gıdaları tüketmeleri konusunda onlara rol model olmaları gerektiğini düşündüklerini, çocuklar sağlıklı yiyecekleri tercih ettiğinde onları ödüllendirerek teşvik ettiklerini ve ailenin diğer

üyeleriyle yiyecek tüketimi konusunda sohbetler başlattıklarını vurgulamaktadır.

Farklı kültürlerde yapılan bu araştırmalarda elde edilen sonuçlar tüketim iletişiminin durumdan duruma değişmekle birlikte çocukların yiyecek tercihlerinde rol oynadığını, ebeveynlerin çocuklarına rol model olarak onların davranışlarını etkilemeye çalıştıklarını göstermektedir. Ayrıca ebeveynlerin çocuklarıyla iletişim kurma tarzları çocukların isteklerine karşılık verme eğilimlerini de etkileyebilmektedir. Bu bağlamda ülkemizdeki çalışmalar incelendiğinde ise, çocukların sağlıklı ya da sağlıklı yiyecek tercihlerinin tüketim iletişimi ile bağlantısını kuran bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bu durum farklı bir kültür ve örneklem bağlamında çocukların yiyecek tercihleri ile tüketim iletişimi arasındaki bağlantının farklılaşp farklılaşmayacağı sorusunu akla getirmektedir. Bunun yanı sıra tüketim konularında çocuklarıyla kurduğu iletişimde ihmalkar, korumacı, çoğulcu ya da uzlaşmacı eğilimlere sahip ebeveynlerin, alışveriş ve tüketimle bağlantılı konularda nasıl bir görünüm sergilediklerinin belirlenmesinin, konuyla ilgili daha betimleyici bilgiye ulaşılmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Araştırmada elde edilecek sonuçlarla tüketici sosyalleşmesi bağlamında bir betimleme yapılacağından sonuçların ulusal ve uluslararası yazına katkı sağlayacağına inanılmaktadır. Uygulamacılar açısından değerlendirildiğinde ise, sonuçların pazarlama profesyonellerine ve eğitimcilere geliştirecekleri strateji ve politikalarda yol gösterici olacağı düşünülmektedir. Sonuçların ebeveyn çocuk etkileşimi bağlamında anne babalar için de faydalı olacağı düşünülmektedir.

II. YÖNTEM

A. Araştırmanın Amacı

Araştırmada betimsel ve tanımlayıcı araştırma modellerinden yararlanılmıştır. Betimsel araştırma modeli bir problemi ya da durumu anlamaya ya da keşfetmeye dönük araştırma tasarımlarında kullanılmaktadır. Tanımlayıcı araştırma modeli ise, pazarlama araştırmalarında tüketiciler, işletmeler ve satış elemanları gibi grupların özelliklerini tanımlamak, farklı pazarlama değişkenleri arasındaki bağlantıyı belirlemek için kullanılan bir modeldir (Malhotra, 2007: 80-82). Bu doğrultuda araştırmada ebeveynlerin tüketim iletişim tarzları ve çocuklarının yiyecek tercihlerini ortaya çıkarmak için betimsel araştırma modeli kullanılmıştır. Tüketim iletişiminin alışveriş ve tüketime ilişkin farklı

değişkenler ile bağlantısını belirlemek için ise, tanımlayıcı araştırma modelinden yararlanılmıştır.

Bu doğrultuda araştırmanın genel amacı; ebeveynlerin tüketim iletişim tarzlarının onların ortak alışveriş yapma, rol model olma ve istekleri karşılama eğilimleri üzerinde nasıl bir rol oynadığını belirlemek, bu durumun çocukların yiyecek tercihlerine nasıl yansıdığını ortaya çıkarmaktır. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki araştırma sorularına cevap aranmıştır.

- 1.Ebeveynler çocuklarıyla kurdukları tüketim iletişimi açısından ihmalkar, korumacı, çoğulcu, uzlaşmacı tarzlardan hangilerinin özelliklerini yansıtmaktadırlar?
2. Ebeveynlerin çocuklarıyla kurdukları tüketim iletişimi cinsiyet, yaş, sosyo-ekonomik statü, gelir, çocuk sayısı, anne-baba olma yaşı, çocuğun yaşı ve cinsiyeti açısından farklılaşmakta mıdır?
3. İhmalkar, korumacı, çoğulcu ve uzlaşmacı ebeveynlerin çocuklarıyla birlikte alışveriş yapma açısından sergiledikleri profil nasıldır?
4. İhmalkar, korumacı, çoğulcu ve uzlaşmacı ebeveynlerin tüketim konularında çocuklarına rol model olma açısından sergiledikleri profil nasıldır?
5. İhmalkar, korumacı, çoğulcu ve uzlaşmacı ebeveynler, çocukların gıda ürünlerine yönelik isteklerine karşılık verme davranışı açısından farklılaşmakta mıdır?
6. İhmalkar, korumacı, çoğulcu ve uzlaşmacı ebeveynlere sahip çocukların yiyecek tercihleri farklılaşmakta mıdır?

B. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni Sivas ilinde yaşayan ve 6 ila 16 yaş arasında çocuğa sahip olan ebeveynlerden oluşmaktadır. Araştırmada evrenin çerçevesini belirlemenin ve evrene ulaşmanın zorluğu dikkate alınarak olasılıklı olmayan örnekleme yöntemi yoluyla örneklem belirleme yoluna gidilmiştir. Olasılıklı olmayan örnekleme yöntemleri çerçevenin bilinmediği durumlarda araştırmacılar tarafından tercih edilen yöntemlerdir (Kavak, 2013: 224). Bu doğrultuda araştırmada örneklem, zaman, maliyet ve ulaşılabilirlik kısıtları göz önünde bulundurularak olasılıklı olmayan örnekleme tekniklerinden kolayda örneklem tekniğiyle belirlenmiştir. Kolayda örnekleme, örneklem

birimlerinin seçiminin görüşmeci tarafından belirlendiği, düşük maliyetle ve kısa sürede veri toplamak için kullanılan bir tekniktir (Nakip, 2013: 222). Yüz yüze anket tekniğinin kullanıldığı araştırmada, 2016 yılının Mayıs ve Haziran aylarında yürütülen saha çalışması sonucunda toplam 378 kişiye ulaşılmıştır. Analiz, eksik ve hatalı doldurulan beş veri toplama aracı çikartılarak, toplam 373 form üzerinden gerçekleştirilmiştir.

Katılımcıları tanımlayan demografik özellikler Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özellikleri

Demografik Özellik		n	%	Demografik Özellik		n	%
Cinsiyet	Kadın	216	58	Anne-baba olma yaşı	25 yaş altı	135	36,2
	Erkek	157	42		25 - 35	196	52,5
	Toplam	373	100		35 yaş üstü	42	11,3
					Toplam	373	100
Yaş	20-29	26	7	Çocuklarının cinsiyeti	Kız	168	45
	30-39	178	47,7		Erkek	205	55
	40-49	145	38,9		Toplam	373	100
	50-59	22	5,9				
	60 ve üzeri	2	0,5				
	Toplam	373	100				
Sosyo-ekonomik statü ³	A	62	16,6	Çocuklarının yaşı	3-7 yaş	92	24,7
	B	80	21,4		8-11 yaş	135	36,2
	C1	84	22,5		12-16 yaş	146	39,1
	C2	76	20,4		Toplam	373	100
	D	57	15,3				
	E	14	3,8				
Toplam	373	100					
Gelir	800 ve altı	25	6,7	Kaç çocuk sahibi oldukları	1	85	22,8
	801-1300	84	22,5		2	136	36,5
	1301-1900	70	18,8		3	90	24,1
	1901-2700	95	25,5		4	45	12,1
	2701-5600	79	21,2		5	11	2,9
	5601 ve üstü	20	5,4		6 ve üstü	6	1,6
	Toplam	373	100		Toplam	373	100

Tablo incelendiğinde kadın katılımcıların ağırlığının erkeklerden fazla olduğu, yaş grubu açısından katılımcıların çok büyük bir bölümünün 30’lu

³ Katılımcıların sosyo-ekonomik statü belirlenmesinde 2006 yılında tanımlanan, daha sonra 2012 yılında güncellenerek son şekli verilen "Hane Halkı Sosyo Ekonomik Statü" ölçeğinden yararlanılmıştır. 2012 hane halkı sosyo ekonomik statü ölçeği ile asıl gelir getiren bireyler, eğitim ve meslekleri göz önünde bulundurularak gruplandırılmaktadır. Buna göre bireyler dokuz kategoride tanımlanan eğitim durumu ile yirmiüç kategoride tanımlanan mesleğine göre A, B, C1, C2, D ve E olmak üzere altı sosyo ekonomik statü grubuna atanmaktadır (TUAD, 2012).

ve 40'lı yaşlarda olduğu görülmektedir. Sosyo-ekonomik statü açısından E grubundaki katılımcıların sayısının toplam katılımcıların küçük bir bölümünü oluşturduğu görülmektedir. Gelir açısından ise alt ve üst gelir grubundaki katılımcı oranının, toplam katılımcılar içindeki payı düşük düzeydedir. Katılımcıların çok büyük bir bölümü 35 yaşından önce anne baba olmuşlardır. Erkek çocuk sahibi katılımcıların ağırlığı daha fazladır. Katılımcılar içerisinde iki çocuk sahibi katılımcılar ilk sırada yer almaktadır. Katılımcıların çocuklarının büyük bir bölümü 8 ila 16 yaşları arasındadır.

C. Veri Toplama Aracı

Veri toplama aracı geliştirilmeden önce araştırmada yer alan değişkenlerin ölçümü ile ilgili literatür taraması yapılmıştır. 'Çocuğa rol model olma' dışındaki değişkenlerin ölçümünde farklı araştırmalarda kullanılan ölçek ifadelerinin kullanılmasına karar verilmiştir. Üç bölümden oluşan veri toplama aracı toplam 48 ifade ve sorudan oluşmaktadır. Birinci bölümde 26 ifade yer almaktadır. Bu ifadelerden 17'si ebeveynlerin çocuklarıyla kurdukları tüketim iletişimi tarzını, 4'ü çocuklarıyla birlikte alışveriş yapma eğilimlerini, 3'ü çocuklarına örnek olma durumlarını ve 2'si çocukların taleplerine karşılık biçimlerini belirlemek için geliştirilmiştir. Çocuklarla kurulan tüketim iletişimiyle ilgili ifadelerin geliştirilmesinde Al-Zu'bi, Crowther ve Worsdale'nin (2008) ve Carlson, Grossbart ve Walsh'ın (1990) çalışmalarından faydalanılmıştır. Ebeveynlerin çocuklarıyla birlikte alışveriş yapma eğilimlerine ilişkin ifadelerin geliştirilmesinde Grossbart, Carslon ve Walsh'ın (1991) çalışmalarından, çocukların gıda ürünleri ile ilgili taleplerini karşılamaya ilişkin ifadelerin geliştirilmesinde ise, Carlson, Grossbart ve Walsh'ın (1990) çalışmalarından yararlanılmıştır. Ebeveynlerin çocuklarına rol model olmasıyla ilgili ifadeler ise araştırmacılar tarafından geliştirilmiştir. Geliştirilen ifadelerin tümü beşli likert tipindedir ve "Kesinlikle Katılıyorum" ile "Kesinlikle Katılmıyorum" arasında derecelendirilmiştir (1:Kesinlikle katılmıyorum; 2:Katılmıyorum; 3:Ne katılıyorum ne katılmıyorum; 4:Katılıyorum; 5:Kesinlikle katılıyorum). Anketin ikinci bölümünde çocukların farklı gıda ürünlerini tüketim düzeyini belirlemeye yönelik 12 ifade yer almaktadır. Katılımcıların bu bölümdeki ifadelere katılım düzeyinin belirlenmesinde sıklık ifadeleri kullanılmıştır (hiçbir zaman, ayda bir iki defa, haftada bir iki defa, haftada üç dört defa, hemen hemen hergün). Soru formunun üçüncü bölümü ise, ebeveynler ve çocuklarla ilgili 10 adet demografik sorudan oluşmaktadır.

D. Geçerlilik ve Güvenirlik Çalışmaları

Çalışmada kapsam ve görünüş geçerliliğinin sağlanması için uzman paneli tekniğinden yararlanılmıştır. Bu teknikte alan uzmanları ölçek ifadelerinin ölçülmek istenen yapıyı kapsayıp kapsamaması açısından incelemekte ve gerekli düzeltme önerilerini araştırmacıya sunmaktadır (Malhotra, 2007: 286). Bu doğrultuda iki alan uzmanı, soru formunda yer alan ifadelerin biçimsel uygunluğunu ve ölçülmek istenen değişkeni kapsayıp kapsamadığını değerlendirmişlerdir. Uzmanların değerlendirmeleri sonucunda, anlaşılması zorlaştıran bazı sözcükler değiştirilmiştir.

Araştırmada tüketim iletişimini ölçmek için kullanılan ifadelerin yapı geçerliliğini değerlendirmek için açıklayıcı faktör analizinden faydalanılmıştır. Nihai faktör analizi sonucunda KMO değeri 0,849 olarak hesaplanmış, Bartlett küresellik testi ve Ki-Kare değeri anlamlı çıkmıştır ($p < .05$). İfadelerden iki tanesi binişiklik, bir ifade ise tek faktör altında kalması nedeniyle ölçekten çıkarılmıştır. Ebeveynlerin tüketim iletişim tarzlarını ölçmeye yönelik 14 ifade, özdeğeri 1'den büyük dört faktör altında toplanmıştır (Tablo 2). Bu dört faktör incelendiğinde orijinal ölçekteki iki faktörün (kavram odaklı ve sosyal odaklı iletişim) kendi içerisinde ikiye bölündüğü görülmektedir. Faktörler incelendiğinde birinci ve üçüncü faktörlerin kavram odaklı iletişim, ikinci ve dördüncü faktörlerin ise sosyal odaklı iletişim kapsamında yer aldığı görülmektedir. Birinci faktör çocuğun kendi deneyimlerini yaşamasına izin vererek tüketici olmayı öğrenmesinin yolunu açan bir tarzı yansıttığı için 'deneyim odaklı tüketim iletişimi' olarak adlandırılmıştır. İkinci faktör ebeveynlerin çocuğu satın alma kararlarında özgür bırakmadığı bir tarzı yansıttığı için 'çocuğun satın alma kararlarına dahil olma' olarak isimlendirilmiştir. Üçüncü faktör çocuğu ebeveynlerin ve ailenin satın alma kararlarında aktif kılan bir tarzı yansıttığı için 'çocuğu satın alma kararlarına dahil etme' olarak adlandırılmıştır. Dördüncü faktör ise, çocuğun kendi deneyimlerini yaşamasına izin verilmeyen bir eğilimi yansıttığı için 'ebeveyn kontrollü tüketim iletişimi' olarak isimlendirilmiştir. Faktörler toplam varyansın %60,773'ünü açıklamaktadır. Faktörler güvenirlilik açısından değerlendirildiğinde dördüncü faktör dışında diğer faktörlerin Malhotra'nın (2007) önerdiği 0,60 sınırının üstünde yer aldığı görülmüştür. Dördüncü faktör kapsamında yer alan iki ifade sosyal odaklı iletişim tarzını yansıtan önemli ifadeler olduğundan ve faktör yük değerleri yüksek olduğundan bu ifadelerin analizden çıkarılmamasına karar verilmiştir.

Tablo 2: Tüketim İletişimi Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Maddeler	1	2	3	4
Deneyim odaklı tüketim iletişimi				
Bilinçli tüketici olmada çocuğun kendi deneyimlerinden yararlanması	0,836			
Kendisi için bir şey alınacağına çocuğa sorma	0,791			
Satın alma kararlarını kendisinin vermesine izin verme	0,705			
Ürünlerin nereden alınabileceği hakkında birlikte konuşma	0,682			
Çocuğun satın alma kararlarına dahil olma				
Çocuğun bazı şeyleri satın almasına izin vermeme		0,675		
Ebeveynin hoşlanmadığı şeyleri aldığına ona kızma		0,646		
Çocuğa bazı ürünleri alamayacağını söyleme		0,628		
İyi bir şey almadığı düşünüldüğünde onu ikna etme		0,620		
Harçlığını nasıl harcayacağını bilmek isteme		0,602		
Çocuğu satın alma kararlarına dahil etme				
Ebeveyn kendisi için bir şey alacağı zaman çocuğa fikrini sorma			0,800	
Aile için bir şey alınacağına çocuğu fikrini sorma			0,702	
Harçlığını nasıl harcayacağını çocuğa bırakma			0,517	
Ebeveyn kontrollü tüketim iletişimi				
Çocuğa satın alınacak en iyi ürünler hakkında tartışmamasını söyleme				0,869
Çocuğun bilinçli tüketici olması için satın alma kararlarını ebeveynin vermesi				0,644
Özdeğer	4,796	1,543	1,138	1,031
Açıklanan Varyans (%)	20,790	17,204	13,045	9,734
Cronbach a	0,837	0,722	0,621	0,470

Veri toplama aracında yer alan diğer yapıların güvenilirliğini belirlemek içinde Cronbach'ın α korelasyon katsayısı hesaplanmıştır. Çocuğuyla birlikte alışveriş yapma ($\alpha = 0,906$), çocuğa rol model olma ($\alpha = 0,889$) ve çocuğun

gıda ile ilgili isteklerini karşılama ($\alpha = 0,773$) yapılarına ilişkin katsayıların Malhotra'nın (2007: 285) önerdiği 0,60 sınırının üstünde yer aldığı görülmüştür.

III. BULGULAR

A. Katılımcıların Çocuklarıyla Kurdukları Tüketim İletişimi Bakımından Profilleri

Birinci araştırma sorusunu yanıtlamak için katılımcılar, çocuklarıyla kurdukları tüketim iletişiminin düzeyine göre gruplandırılmıştır. Araştırmalar çocukla kurulan tüketim iletişimini kavram ve sosyal odaklı iletişim boyutları açısından ele almaktadır. Ebeveynler bu iki boyutu benimseme düzeylerine göre dört farklı aile grubunda yer almaktadır. Literatürde bu gruplar belirlenirken kavram ve sosyal odaklı iletişim puanlarının orta değerleri dikkate alınmaktadır (Al-Zu'bi, Crowther ve Worsdale, 2008: 270). Bu doğrultuda kavram ve sosyal odaklı iletişim yapılarına ait orta değerler hesaplanarak katılımcıların ihmalkar, korumacı, çoğulcu ve uzlaşmacı aile tiplerinden hangisi içerisinde yer aldıkları belirlenmiştir.

Tablo 3: Katılımcıların Tüketim İletişimi Tarzları

Tüketim İletişimi Tarzları	n	%
İhmalkar	96	25,7
Korumacı	65	17,4
Çoğulcu	63	16,9
Uzlaşmacı	149	39,9
Toplam	373	100

Tablo 3'de görüldüğü üzere aile tipleri içerisinde en fazla katılımcının yer aldığı grup uzlaşmacı ailelerdir. İkinci sırada, katılımcıların dörtte birinin yer aldığı ihmalkar ebeveynler yer almaktadır. Üçüncü ve dördüncü sırada yer alan çoğulcu ve korumacı ebeveynlerin birbirine yakın dağılımlarının olduğu görülmektedir.

Tablo 4: Farklı Tüketim İletişimi Tarzına Sahip Katılımcıları Tanımlayan Özellikler

Tüketim İletişimi Tarzları	Deneyim Odaklı Tüketim İletişimi	Çocuğu Kararlara Dahil Etme	Ebeveyn Kontrollü Tüketim İletişimi	Çocuğun Kararlarına Dahil Olma
İhmalkar	2,18	2,39	2,54	2,63
Korumacı	2,85	2,25	3,98	3,88
Çoğulcu	3,84	3,50	2,73	3,36
Uzlaşmacı	3,95	3,63	3,96	4,08

Tablo 4'deki ortalamalar incelendiğinde ihmalkar ebeveynler tüketim iletişiminin tüm alt boyutları bakımından düşük eğilimlere sahiptirler. Bir başka deyişle bu ebeveynlerin tüketimle bağlantılı konularda çocuklarıyla ne korumacı tarzda ne de çocuğun düşüncelerini açıklamasını teşvik edici yönde iletişim kurduğu görülmektedir. Korumacı ebeveynlerin kavram odaklı iletişimin iki alt boyutu olan 'deneyim odaklı tüketim iletişimi' ve 'çocuğu kararlara dahil etme' eğilimleri düşük düzeydedir. Korumacı ebeveynlerin iletişim tarzı çocuğun belirli kurallara uyması, kuralları sorgulamaması temeline dayanmaktadır. Çoğulcu ebeveynler, tüketim açısından çocuğa daha özgür bir ortam sunmakta ve kendi seçimlerini kendisinin yapmasının önünü açmaktadır. Uzlaşmacı ebeveynler ise, tüketim iletişiminin tüm alt boyutları bakımından yüksek eğilimlere sahiptir. Bir başka deyişle uzlaşmacı ebeveynler çocuklarıyla tüketim konularında iletişim kurarken onları kimi zaman cesaretlendirmekte kimi zamansa belirli kurallara uymalarını beklemektedirler.

Araştırmanın ikinci araştırma sorusu doğrultusunda farklı ebeveyn gruplarını betimleyen demografik özellikler incelenmiştir. Ebeveynlerin tüketim iletişimi tarzlarının çocuk sayısı, çocuğun cinsiyeti ve gelir açısından farklılaşmadığı görülmektedir. Ebeveynler cinsiyetleri açısından değerlendirildiğinde korumacı ebeveynlerde kadınların ağırlığının erkeklerin önünde olduğu görülmektedir. İhmalkar ebeveynler içerisinde ise, erkekler daha ağırlıktadır.

Yaş bakımından bir karşılaştırma yapıldığında uzlaşmacı ebeveynlerinin yarısının 31 ila 40 yaş arasındaki katılımcılardan oluştuğu görülmektedir. Uzlaşmacı katılımcıların % 40'ı ise, 41 ila 50 yaş arasındaki ebeveynlerdir. Anne baba olma yaşı açısından bir değerlendirme yapıldığında korumacı

ebeveynlerin yarısının 25 yaşından önce, çoğulcu ebeveynlerin % 65'inin ise 25 ila 35 yaş arasında anne baba oldukları görülmektedir. Uzlaşmacı ve ihmalkar ebeveynlerin yarısından fazlası da 25 ila 35 yaş arasında anne baba olmuş bireylerdir.

Sosyo-ekonomik statü açısından bakıldığında A grubundaki katılımcıların yarıya yakınının uzlaşmacı ebeveynlerden oluştuğu görülmektedir. Uzlaşmacı ebeveynler B, C1 ve C2 gruplarında da ilk sırada yer almaktadır. E grubundaki katılımcılar içerisinde ise, ilk sırada ihmalkar ebeveynler yer almaktadır.

B. Farklı Tüketim İletişim Tarzına Sahip Katılımcıların Özellikleri

Araştırmanın üçüncü, dördüncü ve beşinci sorularını yanıtlamak için tek yönlü varyans analizi tekniğinden yararlanılmıştır. Tek yönlü varyans analizinde grup varyanslarının homojenliğinin test edilmesinde Levene istatistiği kullanılmıştır. Grup varyanslarının homojen olduğu durumlarda Tukey karşılaştırma testi, homojen olmadığı durumlarda ise Dunnet's C karşılaştırma testi uygulanmıştır. Analiz sonucunda ihmalkar, uzlaşmacı, korumacı ve çoğulcu iletişim tarzına sahip katılımcıların çocuklarıyla birlikte alışveriş yapma, onlara rol model olma ve çocuklarının isteklerini karşılama eğilimlerinin istatistiksel olarak anlamlı fark gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 5 ve 6'da farklı iletişim tarzlarına sahip ebeveynlerin çocuklarıyla birlikte alışveriş yapma eğilimlerine ilişkin ortalamalar ve varyans analizi sonuçları yer almaktadır. Grup ortalamaları incelendiğinde, tüketim iletişimi bakımından en ilgisiz katılımcıların yer aldığı ihmalkar ebeveynler, diğer ebeveyn tipleriyle karşılaştırıldığında çocuklarıyla düşük düzeyde alışverişe çıkmaktadırlar. Çocuklarıyla kurdukları tüketim iletişimi bakımından hem özgürlükçü hem de koruyucu bir eğilime sahip olan uzlaşmacı ebeveynler ise, gruplar içerisinde çocuklarıyla en yüksek oranda alışveriş yapan katılımcılardan oluşmaktadır. Korumacı ve çoğulcu ebeveynler ise, bu iki grup arasında yer almaktadır. Korumacı ve çoğulcu ebeveynlerin çocuklarıyla ortak alışveriş yapma eğilimlerinin birbirlerine yakın olduğu görülmektedir.

Tablo 5: Farklı Tüketim İletişimi Tarzları Olan Katılımcıların Ortak Alışveriş Yapma Eğilimleri

Tüketim İletişimi Tarzları	$\bar{X}$	S
İhmalkar	2,67	1,20
Korumacı	3,59	0,90
Çoğulcu	3,64	0,86
Uzlaşmacı	4,10	0,69

Farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek için yapılan Dunnet's C karşılaştırma testi sonuçlarına göre, ihmalkar ebeveynlerin çocuklarıyla ortak alışveriş yapma eğilimleri ile korumacı, çoğulcu ve uzlaşmacı ebeveynlerin ortak alışveriş yapma eğilimleri arasında istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmaktadır. Uzlaşmacı ebeveynlerin de ortak alışveriş yapma eğilimlerinin ihmalkar, korumacı ve çoğulcu ebeveynlerden farklılaştığı görülmektedir. Bu durumda ihmalkar ebeveynlerin iletişim konusundaki ilgisizliklerinin ortak alışveriş eğilimlerine de yansıdığı görülmektedir. Tüketim iletişiminin tüm alt boyutları açısından yüksek eğilimlere sahip uzlaşmacı ebeveynlerin ise, ortak alışveriş eğilimleri de oldukça yüksektir. Korumacı ve çoğulcu ebeveynlerin ortak alışveriş eğilimleri diğer gruplardan farklılaşırken, kendi aralarında karşılaştırıldıklarında anlamlı bir fark bulunmamaktadır.

Tablo 6: Katılımcıların Çocuklarıyla Ortak Alışveriş Yapma Eğilimlerine İlişkin Varyans Analizi Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p
Gruplararası	118,725	3	39,575	47,453	.000
Gruplarıçi	307,740	369	,834		
Toplam	426,465	372			

Levene istatistiği=23,654; $p < .05$

Tablo 7 ve 8, farklı iletişim tarzlarına sahip ebeveynlerin yiyecek tercihlerinde çocuklarına rol model olma eğilimlerine ilişkin ortalamalar ve varyans analizi sonuçlarını göstermektedir. Grup ortalamaları

incelendiğinde, grupların ortak alışveriş yapma eğilimlerine benzeyen bir profilin burada da söz konusu olduğu görülmektedir. Tüketim konularında çocuklarıyla sınırlı ve düşük düzeyde iletişim kuran ihmalkar ebeveynlerin, sağlıklı gıdalar seçerek, satın alarak ve tüketerek, gıda ürünlerinin ambalajını okuyarak ya da fiyat karşılaştırması yaparak çocuklarına örnek olmaya çok özen göstermedikleri ortaya çıkmıştır. Uzlaşmacı ebeveynler bu üç konuya çok yüksek oranda dikkat etmeye çalışarak çocuklarına örnek olmaktadır. Korumacı ve çoğulcu ebeveynlerin de çocuklarına örnek olma konusuna yüksek oranda önem verdikleri görülmektedir.

Tablo 7: Farklı Tüketim İletişimi Tarzları Olan Katılımcıların Rol Model Olma Eğilimleri

Tüketim İletişimi Tarzları	$\bar{X}$	S
İhmalkar	2,92	1,12
Korumacı	3,97	0,91
Çoğulcu	3,89	1,02
Uzlaşmacı	4,32	0,69

Farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek için yapılan Dunnet's C karşılaştırma testi sonuçlarına göre, ihmalkar ebeveynlerin çocuklarına rol model olma eğilimleri ile korumacı, çoğulcu ve uzlaşmacı ebeveynlerin rol model olma eğilimleri arasında istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmaktadır. Uzlaşmacı ebeveynlerin rol model olma eğilimlerinde ihmalkar, korumacı ve çoğulcu ebeveynlerden farklılaştığı görülmektedir. Korumacı ve çoğulcu ebeveynlerin çocuklarına örnek olma eğilimleri arasında ise, anlamlı bir fark bulunmamaktadır.

Tablo 8: Katılımcıların Rol Model Olma Eğilimlerine İlişkin Varyans Analizi Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	P
Gruplararası	117,319	3	39,106	46,361	.000
Gruplarıçi	311,261	369	,844		
Toplam	428,580	372			

Levene istatistiği= 11,787; p<.05

Tablo 9 'da farklı iletişim tarzlarına sahip ebeveynlerin çocuklarının fast food yiyecekler ile bisküvi ve çikolatalı ürünlerle ilgili isteklerine olumsuz karşılık verme eğilimleri yer almaktadır. Tablo 10 ise, varyans analizi sonuçlarını göstermektedir. Grup ortalamaları incelendiğinde, özellikle ihmalkar, korumacı ve çoğulcu ebeveynlerin çocuklarının isteklerine olumsuz karşılık verme konusunda birbirine yakın eğilimlere sahip oldukları söylenebilir. Tüketim konularında çocukların düşüncelerini en rahatça açıkladığı ebeveyn tipi olan çoğulcu ebeveynlerin, çocukların sağlıksız gıdalara yönelik isteklerini orta düzeyde reddettikleri görülmektedir. Bu durumda çoğulcu ebeveynlerin sağlıksız gıdalar söz konusu olunca daha kısıtlayıcı bir tavır sergiledikleri söylenebilir. Korumacı ebeveynlerin iletişim tarzlarındaki kısıtlayıcı eğilimi, orta düzeyde de olsa sağlıksız gıda taleplerini karşılık verme konusunda da görülmektedir. Öte yandan ihmalkar ebeveynlerin tüketim konuları içerisinde en bilinçli oldukları konunun çocukların sağlıksız gıda isteklerine karşılık verme olduğu söylenebilir. İhmalkar ebeveynler çocuklarının isteklerine olumsuz karşılık verme konusuna orta düzeyde önem vermektedirler. Uzlaşmacı ebeveynler ise, çocuklarını sağlıksız gıda isteklerini sebeplerini açıklayarak yüksek oranda olumsuz karşılık vermektedirler.

Tablo 9: Farklı Tüketim İletişimi Tarzları Olan Katılımcıların Çocuklarının İsteklerine Olumsuz Karşılık Verme Eğilimleri

Tüketim İletişimi Tarzları	$\bar{X}$	S
İhmalkar	3,17	1,02
Korumacı	3,15	1,06
Çoğulcu	3,15	1,24
Uzlaşmacı	3,65	1,11

Farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek için yapılan Tukey karşılaştırma testi sonuçlarına göre, çocukların sağlıksız gıda taleplerine sebebini açıklayarak olumsuz karşılık verme eğilimleri açısından yalnızca uzlaşmacı ebeveynler ile diğer gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmaktadır.

Tablo 10: Katılımcıların Çocukların İsteklerini Olumsuz Karşılama Eğilimlerine İlişkin Varyans Analizi Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p
Gruplararası	21,919	3	7,306	6,144	.000
Gruplariçi	438,832	369	1,189		
Toplam	460,751	372			

Levene istatistiği=1,276; p>.05

C. Farklı Tüketim İletişim Tarzına Sahip Katılımcıların Çocuklarının Yiyecek Tercihleri

Araştırmanın altıncı araştırma sorusunu yanıtlamak için ihmalkar, korumacı, çoğulcu ve uzlaşmacı ebeveynlerin çocuklarının yiyecek tercihleri incelenmiştir. Çocukların sağlıksız yiyecek tercihleri incelenirken fast food ürünleri, geleneksel hazır gıdalar (döner, lahmacun, pide), dondurulmuş gıdalar, gazlı içecekler ve meyve suları, bisküvi ve çikolatalı ürünler ve ev dışında hazırlanan unlu mamuller şeklinde bir gruplandırma yapılmıştır. Bunun yanı sıra çocukların sebze, meyve, et ve süt ürünleri gibi sağlıklı gıda tüketimleri de dikkate alınmıştır.

Buna göre ihmalkar ebeveynlerin çocukları evde yapılan hamur işi ve tatlıları diğer ebeveynlerin çocuklarına göre sıklıkla daha fazla tüketmektedirler. Ürün kategorisine göre değişmekle birlikte farklı üç iletişim ortamında yetişen çocukların sağlıklı yiyecekleri tercih düzeyleri arasında çok büyük bir farklılık bulunmamaktadır. Bununla birlikte uzlaşmacı ebeveynlerin çocuklarının sağlıklı gıdaları haftanın her günü ya da haftada üç dört defa tüketme konusunda diğer grupların önünde yer aldıkları görülmektedir.

Çocukların sağlıklı gıdaları tüketim düzeyleri incelendiğinde fast food ürünleri, geleneksel hazır gıdalar, dondurulmuş gıdalar ile ev dışında hazırlanan unlu mamullerin sıklıkla tüketimi bakımından ebeveyn tipleri arasında belirgin bir farklılık bulunmamaktadır. Her dört ebeveyn grubundaki katılımcıların çocukları, her gün ya da haftanın üç-dört günü bu tür ürünleri çok düşük düzeyde tüketmektedirler. Her dört ebeveyn grubundaki katılımcıların çocuklarının gazlı içecekleri, hazır meyve sularını ve bisküvi ve çikolatalı ürünleri tüketim düzeyleri de büyük bir farklılık göstermemektedir. Ancak çocukların bu tür gıdaları fast food, geleneksel hazır gıdalar ve dondurulmuş gıdalara göre daha sık tükettikleri söylenebilir.

D. Aile Tiplerinin Tüm Değişkenler Bakımından Özellikleri

Tüketim iletişimi eğilimlerine göre gruplandırılan katılımcılarının incelenen tüm değişkenler açısından sahip oldukları özellikler Tablo 11'de gösterilmektedir. Tablo incelendiğinde katılımcı sayısı bakımından ikinci sırada yer alan *ihmkar ebeveynler* içerisinde erkeklerin sayıca kadınların önünde yer aldığı görülmektedir. Bu grubun E sosyo-ekonomik grubundaki ağırlığı daha fazladır. Çocuklarına yiyecek tercihleri, tüketimleri ve satın alma kararlarıyla en az rol model olan ve onlarla ortak alışverişe çıkma düzeyi en düşük olan gruptur. Buna karşılık çocukların sağlıklı gıda isteklerine olumsuz karşılık vermede ortalama bir eğilim sergilemektedirler. İhmkar ebeveynlerin çocukları diğer gruplarla karşılaştırıldığında hamur işleri ve tatlıları daha çok tüketen çocuklardır.

Sosyal odaklı iletişim eğilimleri baskın olan *korumacı ebeveynlerin* ağırlıklı olarak kadınlardan oluştuğu görülmektedir. Bu gruptaki katılımcılar içerisinde çok erken yaşta anne baba olan ebeveynlerin ağırlığı fazladır. Çocuklarını kurallara uyan bireyler olarak yetiştiren korumacı ebeveynler onların sağlıklı gıda taleplerine orta düzeyde olumsuz karşılık vermektedir. Çocuklarıyla birlikte alışverişe çıkmaya ve kendi yiyecek tercihleriyle onlara rol model olmaya yüksek oranda gayret göstermektedirler.

Çocuklarının fikirlerini özgürce açıklamalarını cesaretlendiren *çoğulcu ebeveynlerin*, büyük bölümü 25 ila 35 yaşları arasında anne baba olan kişilerden oluşmaktadır. Bu gruptaki katılımcılar çocuklarıyla birlikte alışverişe çıkmaya ve kendi tüketim davranışlarıyla onlara örnek olmaya yüksek düzeyde önem vermektedirler. Çocukların sağlıklı gıda taleplerini karşılama konusunda ise ortalama bir profile sahiptirler.

Tablo 11: İhmalkar, Korumacı, Çoğulcu ve Uzlaşmacı Ebeveynlerin Özellikleri

İhmalkar Ebeveynler	Korumacı Ebeveynler
<ul style="list-style-type: none"> ✓ En fazla katılımcının olduğu ikinci grup ✓ Erkeklerin ağırlığı daha fazla ✓ Yarısından fazlası 25 ila 35 yaş arasında anne-baba olmuş ✓ E SES grubundaki ağırlıkları oldukça yüksek ✓ Çocuklarıyla en az alışverişe çıkan grup ✓ Yiyecek tercihleriyle çocuklarına en az rol model olan grup ✓ Çocukların sağlıksız gıda isteklerine olumsuz karşılık vermede ortalama bir profil sergiliyorlar ✓ Diğer gruplara göre çocukları hamur işlerini daha fazla tüketiyor	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Kadınların ağırlığı fazla ✓ Yarısı 25 yaşından önce anne-baba olmuş ✓ Çocuklarıyla alışverişe çıkma ve onlara rol model eğilimleri yüksek ✓ Çocukların sağlıksız gıda isteklerine olumsuz karşılık vermede ortalama bir profil sergiliyorlar
Çoğulcu Ebeveynler	Uzlaşmacı Ebeveynler
<ul style="list-style-type: none"> ✓ %65'i 25 ila 35 yaş arasında anne-baba olmuş ✓ Çocuklarıyla alışverişe çıkma ve rol model olma konusunda yüksek düzeyde önem veriyorlar ✓ Çocukların sağlıksız gıda isteklerine olumsuz karşılık vermede ortalama bir görünüme sahipler	<ul style="list-style-type: none"> ✓ En fazla katılımcının olduğu grup ✓ Yarısı 31 ila 40 yaş arasında, % 40'i 41 ila 50 yaşlar arasında ✓ Yarısından fazlası 25 ila 35 yaş arasında anne-baba olmuş ✓ Çocuklarıyla en fazla alışverişe çıkan grup ✓ Yiyecek tercihleriyle çocuklarına en fazla rol model olan grup ✓ Çocukların sağlıksız gıda isteklerine olumsuz karşılık vermede ilk sırada ✓ Çocukları diğer gruplara sağlıklı gıdaları daha sık tüketiyor

Uzlaşmacı iletişim tarzı en fazla katılımcının olduğu iletişim tarzıdır. Bu grup genç ebeveynlerin yanı sıra orta yaşlı ebeveynlerinde ağırlıkta olduğu ebeveyn tipidir. Uzlaşmacı ebeveynler çocuklarına kendi yiyecek tercihleriyle model olma, onlarla birlikte alışverişe çıkarak temel tüketici yeterliliklerini kazandırma ve sağlıksız gıda isteklerini sebeplerini açıklayarak reddetme bakımından en başarılı gruptur. Uzlaşmacı ebeveynlerin çocukları diğer gruplarla karşılaştırıldığında sağlıklı gıdaları daha sık tüketen çocuklardır.

IV. SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu araştırmada ebeveynlerin tüketimle ilgili konularda çocuklarıyla nasıl iletişim kurdukları ve farklı iletişim tarzlarının çocuklarının yiyecek tercihlerine nasıl yansıdığı araştırılmıştır. Ebeveynlerin tüketim iletişimi tarzlarını belirlemek için önce açıklayıcı faktör analizi yoluyla tüketim iletişimi yapısının geçerliliği test edilmiştir. Analiz sonucunda farklı araştırmalarda kavram ve sosyal odaklılık olmak üzere genellikle iki alt boyut altında ele alınan tüketim iletişimi yapısının, dört boyuttan oluşan bir görünüme sahip olduğu görülmüştür. Diğer bir deyişle, kavram ve sosyal odaklılık alt boyutları kendi içerisinde ikiye ayrılmıştır. Kavram odaklılığı oluşturan iki alt boyut 'deneyim odaklı tüketim iletişimi' ve 'çocuğu satın alma kararlarına dahil etme' olarak adlandırılmıştır. Sosyal odaklılığı oluşturan iki boyut ise, 'ebeveyn kontrollü tüketim iletişimi' ve 'çocuğun satın alma kararlarına dahil olma' şeklinde adlandırılmıştır. Bu alt boyutların orta noktaları üzerinden yapılan gruplandırma neticesinde, katılımcıların en çok tercih ettikleri iletişim tarzının uzlaşmacı tarz olduğu görülmektedir. Sonuçlar, ikinci sırada ihmalkar tarzın yer aldığını göstermektedir. Bu iki tarz ile karşılaştırıldığında korumacı ve çoğulcu iletişim tarzların düşük düzeyde benimsendiği görülmektedir. Bu sonuçlar çocuklarına yönelik tüketim ve satın alma kararlarında ebeveynlerin ne tamamıyla çocuğu kendi kararlarını vermede özgür bırakan, ne de çocuğun belirli kurallara uymasının ve sorgulamamasının önünü açan bir tarzı benimsediklerini göstermektedir. Ebeveynler genel olarak orta yolu bulmaya çalışmakta, kimi zaman çocuğu özgür bırakarak, kimi zaman ise kendileri devreye girerek çocukların tüketim eğilimlerini yönlendirmeye çalışmaktadır. Günümüzde çocuklara yönelik ürün sayısının arttığı, çocuğun ailesi dışındaki sosyal çevresinden etkilendiği, ailelerin yaşam tarzlarının ve tüketim kalıplarının değiştiği bir ortamda ebeveynlerin çocukların tüketim davranışlarını tamamen kontrol altında tutması çok zor görünmektedir. Ebeveynler bu ortamda çocuğu tüketim kararlarında tamamen özgür bırakmayı da riskli bulabilmektedir. Bu doğrultuda ebeveynlerin, tüketim konularında zamana ve bağlama göre kimi zaman otoriter kimi zaman ise özgürlükçü bir tutum doğrultusunda hareket etmeyi daha yerinde buldukları görülmektedir. Bu sonuç Alm ve diğerlerinin (2015) ulaştığı sonuçlarla benzerlik göstermektedir.

Araştırma sonucunda öne çıkan bir diğer önemli sonuç ise, ihmalkar ebeveynlerin sayısının ikinci sırada yer almasıdır. Bu sonucun, modern

hayatın koşullarında ebeveynlerin iş ve yaşamın diğer konularıyla daha çok ilgilenirken, çocuklarıyla daha sınırlı iletişim kurmalarından kaynaklandığı düşünülmektedir. İhmalkar ebeveynler içerisinde babaların ağırlığı fazladır. Bu durumun sosyolojik bir perspektiften değerlendirildiğinde beklenen bir sonuç olduğu söylenebilir. Toplumumuzda çocukların fiziksel ve psikolojik açıdan yetiştirilmesinde annelerin yükü daha fazladır. Modern yaşamla birlikte bu eğilim bir ölçüde kırılmakla birlikte, babaların evdeki otorite figürü olarak çocuklarıyla iletişim kurmaktan halen kaçınılabildikleri görülmektedir. Nitekim bazı araştırmalarda ulaşılan sonuçlar bu durumu destekler niteliktedir. Karacan ve Kazak Berument'in (2012) ulaştığı sonuçlar annelerin, babalarla karşılaştırıldığında annelik rollerini çok daha güçlü algıladıklarını göstermektedir. Tutkun ve Tezel Şahin (2016) ise, ev dışındaki ortamlarda çocuklarla en çok ilgilenen ebeveynin anne olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Araştırma sonuçlarına göre ihmalkar ebeveynler en çok E sosyo-ekonomik grubunda yer almaktadırlar. Bu durum eğitim ve gelir seviyesi düşük, daha çok zorunlu ihtiyaçlarını karşılamaya odaklanan bu gruptaki ebeveynlerin, çocuklarıyla tüketim konularında iletişim kurmayı bir gereklilik olarak görmemesinden kaynaklanabilir. Bu sonuç Ndiaye ve diğerlerinin (2013) ulaştığı sonuçlarla paralellik göstermektedir.

Bir başka önemli sonuç, çocuklarıyla kurdukları iletişimde çocuktan itaat ve uyum göstermesini bekleyen korumacı ebeveynlerin daha çok küçük yaşta anne baba olan ebeveynlerden oluşmasıdır. Dünyayı anlamak isteyen, merak eden, sürekli sorular soran çocuklarla karşı karşıya kalmak ve onların dünyasını mantıklı ve somut yanıtlarla aydınlatmak bir yönüyle tecrübe gerektirmektedir. Daha küçük yaşta anne baba olmak bu noktada bir dezavantaj olabilmektedir. Ebeveynler bu zor süreci yönetmede kurallar getirerek işin içinden daha kolay çıktıklarını düşünebilmektedir.

Korumacı ebeveyn profilinden farklı olarak 30 ila 50 yaş arasında ebeveynlerde ise uzlaşmacı tarz iletişim eğilimi görülmektedir. Bu sonucun, ebeveynlerin tecrübe ile birlikte çocuklarıyla tüketim konularında iletişim kurarken, tek yönlü bir bakış açısı yerine denge kuracak bir tarzı tercih etmesinden kaynaklanabileceği söylenebilir. Uzlaşmacı ebeveynlerin sosyo-ekonomik statü bakımından daha üst sınıflardaki ağırlıkları da fazladır. Eğitim seviyesinin yüksek olması ve daha prestijli bir mesleğe sahip olmak, çocuklarla iletişim konusunda ebeveynlerin bilinç düzeyini olumlu

etkileyebilmektedir. Bu konumdaki ebeveynler ilgisiz ya da baskıcı eğilimlerin aksine daha yapıcı ve dengeleyici eğilimleri daha çok benimseyebilmektedir.

Araştırmada ele alınan değişkenler birlikte değerlendirildiğinde uzlaşmacı ebeveynlerin en olumlu profili sergiledikleri, ihmalkar ebeveynler açısından ise daha olumsuz bir resmin olduğu görülmektedir. Çocukların tüketim konularında kendini ifade edebilmesinin önünü açan bir ortam sağlayan, bununla birlikte onlara tüketim kararlarını şekillendiren kuralların varlığını da hatırlatan uzlaşmacı ebeveynler, çocuklarına yiyecek tercihleri, tüketimleri ve satın alma davranışlarıyla örnek olmaktadır. Uzlaşmacı ebeveynler, çocuklarının sağlıksız gıda taleplerine somut nedenler sunarak olumsuz karşılık vermekte, fiyat-kalite karşılaştırması yapabilmesi, etiket bilgilerini yorumlayabilmesi, mağaza ortamını tecrübe etmesi için onlarla birlikte alışverişe çıkmaktadır. Araştırma sonuçlarına göre, çocukların sağlıklı ya da sağlıksız yiyecek tüketimi konusunda farklı iletişim tarzını benimseyen gruplar arasında belirgin bir farklılık bulunmamaktadır. Bununla birlikte uzlaşmacı ebeveynlerin çocuklarının sağlıklı gıdaları daha çok tüketme konusunda diğer grupların önünde yer aldıkları görülmektedir. İhmalkar ebeveynlerin çocukları ise, karbonhidrat yoğun yiyecekleri daha çok tercih etmektedirler. Literatürdeki sonuçlarla Carslon ve diğerleri, 1990; Carruth ve Skinner, 2001; Alm ve diğerleri, 2015; Ayadi ve Bree, 2010) paralellik gösteren bu sonuçlar, sınırlı iletişimin olduğu bir ortamın, çocukların tüketici yeteneklerini kazanmasını olumsuz etkilediğini, hem düşüncelerin ifade edildiği, sorgulandığı hem de kuralların geçerli olduğu bir aile ortamının ise daha bilinçli tüketicilerin yetişmesine katkı sağladığını göstermektedir.

Ülkemizde alan yazı incelendiğinde çocukların yiyecek tercihlerinin özellikle tüketici sosyalleşmesi perspektifinden yeterince ele alınmadığı görülmektedir. Araştırma sonuçlarının bu açıdan literatüre katkı sağladığı düşünülmektedir. Gelecekte yapılacak araştırmalarda tüketim iletişimi ile yiyecek tüketimi bağlantısının daha betimleyici bir şekilde resmedilmesi açısından nitel araştırmalar tasarlanabilir.

Araştırmadan elde edilen sonuçlar, eğitim seviyesi düşük ebeveynlerin ağırlıkta olmakla birlikte, her eğitim düzeyinden anne babanın tüketim iletişimi konusunda gelişime ihtiyacının olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda sivil toplum kuruluşları, devlet kurumları ve eğitim kurumları

önemli bir sosyalleşme aktörü olarak ebeveynlerin tüketim iletişiminin önemi konusundaki farkındalıklarının artırılmasına, iletişim becerilerinin geliştirilmesine eğitim aktiviteleri, seminerler ile katkı sağlayabilirler. Çocuklara yönelik gıdalar üreten işletmeler, iletişim faaliyetlerinde sağlık vurgusuna ve uzlaşmacı ebeveyn-çocuk etkileşimine dönük mesajlara yer verebilirler. Bunun yanı sıra ebeveynlerin ve çocukların hem daha bilinçli tüketiciler olmasına katkı sağlayacak hem de marka ile daha yoğun bir deneyim yaşamalarının yolunu açacak etkinlikler tasarlayabilirler.

KAYNAKÇA

- ALM, S., Ottar Olsen, S. ve Honkanen, P. (2015). 'The Role Of Family Communication And Parents' Feeding Practices In Children's Food Preferences', *Appetite*, 89 (2015), 112-121.
- AL-ZU'BI, A., Crowther, G. ve Worsdale, G. (2008). 'Jordanian Children's Perception Of Fathers' Communication Structures And Patterns: Scales Revision And Validation', *Young Consumers*, 9 (4), 265-281.
- AYADİ, K. ve Bree, J. (2010). 'An Ethnography Of The Transfer Of Food Learning Within The Family', *Young Consumers*, 11 (1), 67 - 76.
- BİRLEŞMİŞ MİLLETLER (2015). World Population Prospects The 2015 Revision: Key Findings And Advance Tables.
- BOZYİĞİT, S. ve Karaca, Y. (2014). 'Çocukların Tüketim Hakkındaki Aile İletişimleri İle Materyalist Eğilimleri Ve Demografik Özellikleri Arasındaki İlişki', *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 16 (27), 56-64.
- BULDUK, S. ve Demircioğlu, Y. (2002). 'Ailelerin Çocuklarına Doğru Beslenme Alışkanlıkları Kazandırmaya Yönelik Davranışlarının Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma', *Erken Çocukluk Gelişimi ve Eğitimi Sempozyumu*. 17-18 Ekim 2002-Ankara, 74-80.
- CARRUTH, B. R. ve Skinner, J. D. (2001). 'Consumer Goals/Skills That Mothers Want Their Children To Learn', *International Journal of Consumer Studies*, 25 (4), 290-298.
- CARSLON, L., Grossbart, S. ve Walsh, A. (1990). 'Mothers' Communication Orientation And Consumer-Socialization Tendencies', *Journal of Advertising*, 19(3), 27 - 38.
- CHAN, K., Prendergast, G., Grønhoj, A. ve Bech-Larsen, T. (2009). 'Communicating Healthy Eating To Adolescents', *Journal of Consumer Marketing*, 26 (1), 6-14.
- CLARKE, P. (2008). 'Parental Communication Patterns And Children's Christmas Requests', *Journal of Consumer Marketing*, 25/6 (2008), 350-360.
- ÇAKMAK, A. Ç. ve Çakır, M. (2013). '9-11 Yaş Arası İlköğretim Öğrencilerinin Ailedeki Satın Alma Kararlarına Etkileri: Karabük Şehir Merkezinde Bir Araştırma', *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*. 6(1), 116-136.
- GRØNHØJ, A. (2006). 'Communication About Consumption: A Family Perspective On 'Green' Consumer Practices', *Journal of Consumer Behaviour*, 5, 491- 503.
- GROSSBART, S., Carlson, L. ve Walsh, A. (1991). 'Consumer Socialization And Frequency Of Shopping With Children', *Journal of the Academy of Marketing Science*, 19 (3), 155 - 163.
- HSIEH, Y., Chiu, H. ve Lin C. (2006). 'Family Communication And Parental Influence On Children's Brand Attitudes', *Journal of Business Research*, 59 (2006), 1079-1086.
- KARACAN, E. ve Kazak Berument, S. (2012). 'Yetişkin Gelişiminin Anababalık Rollerini Açısından Niteliksel Olarak İncelenmesi', *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (3), 137-152.

- KAVAK, B. (2013). *Pazarlama Ve Pazar Araştırmaları: Tasarım ve Analiz*. (1. Baskı). Detay Yayıncılık
- LUEG, J. E. ve Finney, R. Z. (2007). 'Interpersonal Communication In The Consumer Socialization Process: Scale Development', *Journal of Marketing Theory and Practice*, 15 (1), 25 – 39.
- MALHOTRA, N. K. (2007). *Marketing Research: An Applied Orientation*. (Fifth Edition). Upper Saddle River, New Jersey: Prentice-Hall.
- MOSCHIS, G. P. (1985). 'The Role Of Family Communication In Consumer Socialization Of Children And Adolescents', *Journal of Consumer Research*, 1 (March), 898 – 913.
- MURNANE, J. A. (2008). 'Resocializing Adults For Their New Role As Consumer-Citizens', *Journal of Family and Consumer Sciences*, 100 (4), 10 – 16.
- NAKİP, M. (2013). *Pazarlama Araştırmalarına Giriş*. (4. Baskı), Seçkin Yayınevi
- NDIAYE, K., Silk, K. J., Anderson, J., Kranstuber Horstman, H., Carpenter, A, Hurley, A. ve Proulx, J. (2013). Using An Ecological Framework To Understand Parent-Child Communication About Nutritional Decision-Making And Behavior, *Journal of Applied Communication Research*, 41 (3), 253-274.
- PEDERSEN, S., Grønhoj, A. ve Bech-Larsen, T. (2012). 'Family Members' Roles In Healthy-Eating Socialization Based On A Healthy-Eating Intervention', *Young Consumers*, 13 (3), 208 -223.
- TÜAD (2012). Sosyo-ekonomik Statü 2012. Erişim tarihi 14.06.2017 <http://tuad.org.tr/?sayfa=projelerimiz&no=1>
- TUİK (2016). İstatistiklerle Çocuk. Erişim tarihi 27.06.2016 <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=18622>
- TUTKUN, C. ve Tezel Şahin, F. (2016). 'Anne, Baba ve Çocukların Doğal Gözlemleri: Bir Kitapçı Ortamında Anne Çocuk mu? Baba Çocuk mu?', *Kastamonu Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 24(5), 2293-2308.

KATILIMCI BÜTÇE ANLAYIŞININ TÜRKİYE AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Neslihan KOÇ*

Atıf/©: Koç, Neslihan (2017). Katılımcı Bütçe Anlayışının Türkiye Açısından Değerlendirilmesi, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 10, Sayı 1, Haziran 2017, ss. 443-470

Özet: Mali politikalarla ilgili plan ve hedefler ile yapılacak harcamalar ve toplanacak gelirler, bütçe süreci içinde belirlenmektedir. Bütçenin önemli fonksiyonlarından biri olarak kabul edilen mali disiplinin sağlanabilmesi, devlet yönetiminde ve harcamalarında saydamlığın sağlanması ile mümkündür. Mali saydamlığın karar vermede ve kamu politikalarının uygulanmasında paydaşlar ve kamu sektörü arasındaki işbirliğini ifade eden katılımcılıkla birleşmesi ile hesap verebilirliğin ve hükümet performansının iyileştirilmesi amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda gelişen katılımcı bütçe anlayışı, halkın bilgi ve belgelere ulaşmalarına, kararlara katılmalarına ve değerlendirmelerine imkân sağlayacak vatandaş bütçelerinin oluşturulması, sosyal izleme araçlarının kullanılması ve sosyal izleme girişimleri gibi uygulamalarla hayata geçirilmektedir. Çalışma, katılımcı bütçe anlayışı çerçevesinde bu uygulamaları ve Türkiye'deki durumu ele almaktadır. Türkiye'de bilgi ve belgelerin kamuoyuna duyurulması anlamında bir mali saydamlığın varlığından söz etmek mümkünken; bütçenin katılımcı bir süreç içinde yapıldığını söylemek ise mümkün değildir.

Anahtar Kelimeler: Mali Saydamlık, Katılımcı Bütçeleme.

Evaluation of Participatory Budget Approach in Turkey

Citation/©: Koç, Neslihan (2017). *Evaluation of Participatory Budget Approach in Turkey*, Hitit University Journal of Social Sciences Institute, Year 10, Issue 1, June 2017, pp. 443-470

Abstract: *Plans, goals, expenses to be made and revenue to be collected related to fiscal policies are determined within the budget process. Assurance of the fiscal discipline, which is accepted as one of the important functions of the budget, is possible through enabling transparency in state government and public expenditures. Incorporation of financial transparency with participation, which means co-operation between stakeholders and public sector in decision making and implementation of public policies, aims to improve accountability and government performance. Participatory budget approach developing in this direction is actualised through practises such as formation of citizen budgets, which will enable the general public to be able to reach information and documents, participate in and evaluate the decisions, usage of social monitoring tools and social monitoring initiatives. This study addresses these practices within the framework of participatory budget approach and the status in Turkey. While it is possible to mention about a financial transparency in the meaning of public announcements of information and documents in Turkey; stating that the budget is constructed in a participatory process is not possible.*

Keywords: *Fiscal Transparency, Participatory Budgeting*

I. GİRİŞ

Tüm dünyada 1980 sonrası ve özellikle 1990'lı yıllardan itibaren kamusal borç yüklerindeki hızlı artış ile birlikte kamu kaynaklarının etkin kullanımına yönelik arayışlar ortaya çıkmıştır. Devlet kurumlarının, politikacı ve bürokratların kamu yararı yerine kendi çıkarları doğrultusunda yetki kullanmalarını önlemek amacıyla birçok denetim mekanizması oluşturulmuştur. Aşırı büyüyen bir devlet mekanizmasının kontrol altında tutulabilmesi ve daha da genişlemesinin engellenmesi için performansa dayalı uygulamalar öne çıkarken; mali disiplin, hesap verebilirlik ve saydamlık kavramları önemli hale gelmiştir. Seçmenlerin oyları karşılığında politikacıları, politikacıların bürokratları denetleyebilmesi için süreç, belge, uygulama ve sonuçlara ilişkin bilgilere ulaşabilmeleri ve sistemin de bu bilgiyi üretme ve yayınlama konusunda açık olması gerekmektedir.

Türkiye'de bu arayışlara yönelik en önemli düzenlemelerden biri 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu'dur. Bu kanun doğrultusunda

Performans Esaslı Bütçeleme uygulanmaya başlanmıştır. Bu doğrultuda bütçe hazırlama sürecinde Orta Vadeli Program, Orta Vadeli Mali Plan, idare stratejik planları, performans programları, faaliyet raporları gibi bütçeye ek birçok belgenin hazırlanması sağlanmıştır. Kamuoyunun bilgilendirilmesi ve katılımı ile ilgili hususlar, yerel yönetimlerle ilgili yapılan düzenlemelerde de mevzuattaki yerini almıştır.

Çalışmada mali saydamlık ve saydamlığın sistem içindeki işlerliğinin artırılmasına yönelik olarak katılımcı bütçe anlayışı ele alınacaktır. Bu anlayış doğrultusunda vatandaşların bütçeyi izlemelerine, değerlendirmelerine ve bütçedeki harcama ve finansman ile ilgili kararlara katılmalarına imkân sağlayabilecek uygulamalar incelenecektir.

Literatürde katılımcı bütçe anlayışı genellikle yerel yönetimler düzeyinde ele alınmaktadır. Bu çalışmada hem yerel hem de ulusal düzeyde katılımcı bütçelemeye ilişkin durum ele alınarak Türkiye'deki bütçe ve katılım literatürüne katkı yapılması beklenmektedir.

II. MALİ SAYDAMLIK

Mali saydamlık, mali politikalarla ilgili plan ve hedefler ile kamu harcamalarının kamuoyuna açık olmasıdır. Bu şekilde hükümet, vatandaşlar ve mali piyasalar, mali durumlarının bugünkü ve gelecekteki durumunu doğru şekilde değerlendirme imkânına kavuşurlar. Kamuoyunun bu değerlendirmeyi doğru yapabilmesi için hedeflerin, faaliyetlerin ve harcamaların açık olması gerektiği kadar anlaşılır olması da gerekmektedir. Seçmenlerin, belirli bir süre ile yetkilendirdiği hükümetlerin kaynakları etkin ve doğru şekilde kullanıp kullanmadığını değerlendirebilmeleri, mali saydamlık ile mümkün olabilir. Böylece kamu hizmetlerinin gerçekleştirilebilmesi için toplumun katlandığı mali yüklerin gereksiz ve keyfi şekilde israf edilmesi engellenebilir. Mali saydamlık, hesap verebilirlik ile doğrudan ilgilidir ve ancak demokratik bir katılım söz konusu ise anlamlıdır.

Devletin mali tutumunu anlamak, vatandaşların kararlara katılım düzeylerini de etkileyecektir. Seçmenlerin katlandıkları vergi yükleri ile kamu harcamalarının boyutunu doğru değerlendirememeleri, mali yanılısama olarak ifade edilmektedir. Bütçe açığının dolaylı finansmanı, kamu mal ve hizmetlerinin algılanan fiyatını düşürerek, bir başka deyişle mali yanılısama yaratarak, vergi mükelleflerinin kamusal mal ve hizmet

talebini yükseltir ve kamu harcamalarının artmasına neden olur (Çavuşoğlu, 2008; 144).

Mali saydamlığın geniş boyutu, hükümet- bürokrasi- seçmenler- sivil toplum kuruluşları/ çıkar grupları- basın- özel kesim- özerk devlet kurumları arasındaki ilişkileri belirleyen etik kurallarla ilgilidir. Örneğin hükümetin seçim öncesi personel alımı kararı vermesi, hatta bu alımları liyakat ilkesini gözetmeksizin gerçekleştirmesi etik kurallara da mali saydamlığa da aykırıdır. Yine bütçede bir yük oluşturan muafiyet, istisna gibi vergi harcamalarının sosyal ve ekonomik amaçlar dışında politik amaçlar uğruna yönlendirilmesi de bu doğrultuda değerlendirilebilir. Kamusal etiğin dışına çıkılması hem kamu hizmetlerinin kalitesini düşürecek hem de kaynakların optimum dağılımı amacından uzaklaşmayı getirecektir.

A. Mali Saydamlık- Bütçe İlişkisi

Yapılacak harcamalar ve toplanacak mali yükler, bütçe süreci içinde belirlenmektedir. Günümüzde artan devlet fonksiyonlarına bağlı olarak artan kamu harcamaları ve bütçe açıkları hemen hemen her ülkede görülmektedir. Dengeli bir büyüme, ekonomik istikrar ve konjonktürel risklere karşı direnç oluşturulabilmesi için mali disiplin, bütçenin önemli fonksiyonlarından biri olarak kabul edilmektedir. Çoğunlukla mali kurallara bağlanmış bir harcama politikasıyla mali disiplinin ve iyi yönetişimin sağlanabilmesinin temel şartlarından biri, devlet yönetiminde ve harcamalarında şeffaflığın sağlanmasıdır. Kamuoyunun makroekonomik politikaları ve tercihleri bilmesi ve devletin kredibilitésini güçlendirmesi sebebiyle şeffaflık, ulusal ve uluslararası sermaye piyasalarına erişimi kolaylaştırır. Ayrıca değişen ekonomik şartların belirlenebilmesi ile krizlerin sıklığını ve şiddetini azaltmada maliye politikasına yardımcı olur (European Public Sector Information, 2013; 5).

Mali saydamlığın sağlanamaması devletin sosyal adaletsizliği önleyen değil üreten bir birim olmasını sağlayacaktır. Devletin adaletle ilgili hiçbir görevi bulunmadığını kabul etsek bile en azından adaletsizliğe bizzat kendisinin sebep olmaması gerektiğini söylemek mümkündür. KİT zararları, sosyal güvenlik sistemi açıkları, genişletilmiş vergi muafiyet ve istisnaları, sorunlu ihaleler gibi bütçeye yük getiren uygulamaların sistemin işleyişini sekteye uğratmak dışında kamu harcamalarının finansmanında belirli kesimlere artan bir vergi yükü getireceği açıktır. Türkiye’de dolaylı vergi ağırlıklı bir finansman yapısının olduğu düşünüldüğünde bu durumda öncelikle alt gelir

grubunun vergi yükü ağırlaşacaktır. Vergiler yükseltilemeyecekse borçlanma ya da emisyon gibi diğer araçlara da başvurulabilir. Ancak her durumda saydamlığın olmayışı borçların sürdürülememesi ya da ağır enflasyon gibi sonuçlara hazırlıklı olmayı gerektirir.

Bütçelerin mecliste oylanması, bütçe hakkı ve mali saydamlık açısından elzemdir. Her ne kadar TBMM onayından geçse de Maliye Bakanlığı'nın komisyona sunduğu bütçe tasarısı metninin Genel Kurul'da her yönüyle değerlendirildiğini ve buna göre kabul edildiğini söylemek zordur. Kesin Hesap görüşmelerinde de durum fazla değişmemektedir. Yine genel bütçe dışında farklı isimler altındaki bütçelerle gelir toplanması ve harcama yapılması saydamlığın gerçekleşmesini engelleyen en önemli unsurlardandır. Bütçe dışı fonlar, KİT ya da SGK bütçeleriyle bütçede birlik ilkesinin sarsılmasının en önemli dezavantajı, bazı harcamaların meclis denetiminden çıkarılması ve keyfileştirilmesidir. Bu alternatif bütçeler çoğaldıkça devletin gerçek mali durumunu anlamak ve değerlendirmek zorlaşmaktadır.

Saydamlık, kullanılan bütçe unsurları ile de bağlantılıdır. Tahakkuk esaslı muhasebe sistemi, analitik bütçe sınıflandırması, çok yıllık bütçeleme gibi kullanılan yöntemler, hem kurumlar hem de hizmetler için toplamda ayrılan ödenek miktarının, gelecek yıllar için hedeflenen harcamaların, harcamaların ekonomideki etkilerinin değerlendirilebilmesi ve özellikle uluslararası karşılaştırmalarda anlam ifade etmesi açısından daha şeffaf bir bütçe anlayışına hizmet etmektedir. Aynı şekilde bütçe yapılmadan önce hazırlanan raporlar, dünyadaki ve Türkiye'deki ekonomik durumu ve bu doğrultuda nasıl bir harcama ve finansman politikası izleneceğini ortaya koymak bakımından önemlidir. Fakat kitabına uygun olarak hazırlanan rakamsal veriler ile gerçek her zaman örtüşmeyebilir. Bu nedenle bütçenin hazırlanışından daha da önemlisi, sonuçlarının değerlendirilmesidir. Bu noktada saydamlığın en önemli sacayaklarından biri denetimdir.

Denetim, kurum içinde oluşturulan birimler ve kurum dışında TBMM ve Sayıştay tarafından gerçekleştirilmektedir. Denetimler, genellikle belirlenen çerçevenin aşılmayıp aşılmadığı ve kanuni usullere uyulup uyulmadığı ile ilgilidir; performans ölçümünü içermemektedir. Kurumlar, ulaşmak istedikleri performans hedeflerini ve performans kriterlerini zaten kendileri belirlemektedir. Bu hedefler belirlenirken var olan kalkınma planları ya da orta vadeli planlar esas alınmaktadır ancak hedeflerin tutturulmaması durumunda ne olacağı net olarak belirlenmemiştir. Bu açıdan sunulan

hizmet ve ödenen vergilerin gerçek muhatabı olan kamuoyunun duyduğu memnuniyet ölçüsünde bir performans değerlendirmesi yapması en sağlıklıdır. Fakat bütçenin teknik bir belge olmasının da etkisiyle kamuoyu duyarsızlığı saydamlığın boyutlarını belirlemektedir. Bu durumda bütçedeki ve harcamalardaki gelişmeleri değerlendirerek halkı bilgilendiren devlet dışında bağımsız bütçe kurumlarının varlığı da saydamlığın sağlanabilmesi için gereklidir. Belirtildiği gibi saydamlık, sadece seçmenlerin doğru karar verebilmesi için değil mali piyasaların düzgün işleyebilmesi, yabancı yatırımcıların çekilebilmesi gibi ekonomik büyüme ile bağlantılı alanlar açısından da gereklidir.

B. Mali Saydamlığın Geliştirilmesine Yönelik Uluslararası Çalışmalar

Son yıllarda şeffaflık, yönetişimi güçlendirme yollarından biri olarak Açık Yönetim (Open Government) gündeminin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Açık Yönetim düşüncesiyle paydaşların bildirimleri ve fikirleriyle kamu sektörüne katkıda bulunması yoluyla şeffaflığın; karar vermede ve kamu politikalarının uygulanmasında paydaşlar ve kamu sektörü arasındaki işbirliğini katılımla birleştirerek hesap verebilirliğin ve hükümet performansının iyileştirilmesi amaçlanmaktadır (World Bank, 2016a: 1). Bütçe sürecinde sivil toplumun daha fazla katılımını gerektiren Açık Yönetim'in kamu harcama yönetimi üzerinde önemli etkileri vardır. Bu açıdan mali saydamlığın geliştirilmesine yönelik uygulamalara bakılması gereklidir.

Birçok uluslararası kuruluş, dünya çapında mali saydamlığın gelişmesi için rehberler yayınlamaktadır. Uluslararası Para Fonu (IMF), iyi yönetişime olan katkısı nedeniyle mali saydamlığın üye ülkelerde uygulanmasını teşvik etmektedir. IMF, üye ülkeler arasında mali gözetimi ve hesap verebilirliği güçlendirmek amacıyla mali şeffaflıkla ilgili kuralları içeren belgeler yayınlamaktadır. İlki 1998 yılında yayınlanan, 2007 yılında güncellenen politika ve hesap verebilirliği geliştirmek için 2014 yılında tekrar güncellenen belge, Yeni Mali Saydamlık Tüzüğü (New Fiscal Transparency Code) olarak yayınlanmıştır. Bu belgede etkili bir mali yönetim ve denetim için gerekli olan dört temel belirlenmiştir (IMF, 2014:4);

-Mali raporlama: Mali istatistikler ve hesaplar, hükümetin mali durumu ve performansı ile ilgili uygun, kapsamlı, zamanında ve güvenilir bilgi sunmalıdır.

-Mali tahmin ve bütçeleme: Hükümetin bütçe hedefleri ve politika niyetleriyle birlikte, kamu maliyesinin gelişimi ile ilgili kapsamlı, zamanında ve güvenilir öngörüler açık bir şekilde ifade edilmelidir.

-Mali risk analizi ve yönetimi: Kamu maliyesine yönelik risklerin açıklanmış, analiz edilmiş ve yönetilmiş olduğunun ve kamu sektörü genelinde mali karar vermenin etkin şekilde koordine edildiğinin güvencesi verilmelidir.

-Kaynak gelir yönetimi: Doğal kaynak bağışlarının mülkiyet, sözleşme, vergilendirme ve kullanımı için şeffaf bir çerçeve sağlanmalıdır. Kaynak zengini ülkelerin özel koşullarına ilk üç ilkenin adapte edilmesi gerekir.

Görüldüğü gibi mali saydamlığın temellerinden biri raporlamadır. Oluşturulan hedefler ile uygulama arasındaki bağın kurulabilmesi doğru bir raporlama ve uygulanacak muhasebe sistemiyle ilgilidir. Var olan mali yapının ve oluşabilecek risklerin önceden anlaşılabilmesi, kaynakların buna uygun şekilde yönlendirilmesi ve bu doğrultuda doğru tahminlerle bütçenin oluşturulması doğru, güvenilir ve sürekli işleyen bir veri mekanizmasıyla mümkün olabilir. Yapılan harcamaların ve izlenen usullerin takip edilebilmesindeki önemli unsurlardan biri, teknik/bilişsel altyapıdır. Verilerin elde edilmesi, sistemli ve güvenilir şekilde analiz edilebilmesi ve raporlama ayağının işleyebilmesi için teknolojik uyarlamaların yapılması ve e-devlet sisteminin yaygınlaştırılması gerekmektedir.

OECD tarafından hazırlanan Bütçe Şeffaflığı İçin En İyi Uygulamalar (Best Practices for Budget Transparency), hükümetlerin kendi ülkelerindeki bütçe şeffaflık derecesini arttırmaları için bir referans aracı olarak tasarlanmıştır. Bütçe şeffaflığı, zamanında ve sistematik bir şekilde ilgili tüm mali bilgilerin tam olarak açıklanması olarak tanımlanmaktadır.

En İyi Uygulamalar, üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde hükümetlerin hazırlamaları gereken temel bütçe raporları ve raporların genel içerikleri listelenmiştir. İkinci bölümde raporlara dâhil edilecek mali ve mali olmayan performans bilgilerini içeren özel açıklamalar yer almaktadır. Üçüncü bölümde raporların kalitesi ve bütünlüğünü sağlamak üzere gerçekleştirilmiş uygulamalar, farklı ülke deneyimlerine dayanılarak aktarılmaktadır. En İyi Uygulamalar, 2015'ten bu yana, bütçe hazırlama, yönetim ve iyi yönetişimin diğer yönleri ile bağlantılı kapsamlı ve entegre bir rehberi sağlayacak Bütçesel Yönetişim Üzerine Tavsiyeler (The

Recommendation on Budgetary Governance) ile somutlaştırılmış ve güncellenmiştir (OECD, 2015).

Uluslararası Bütçe Ortaklığı (The International Budget Partnership), yoksulluğu azaltmak ve yönetim kalitesini artırmak amacıyla kamu bütçelerini etkilemek ve analiz etmek için sivil toplum ile işbirliği yapmaktadır. Açık Bütçe Anketi 2012 (The Open Budget Survey) ile hükümetlerin kamu finansmanlarını nasıl yönettiklerini ölçmek amacıyla dünyanın dört bir yanındaki yüz ülke, bütçe şeffaflığı, denetimi ve bütçeye katılım açılarından incelenmiştir. Türkiye'nin skoru 50 olarak ölçülmüştür ve bütçe harcamaları konusunda halka "bazı" bilgileri veren ülkeler kategorisinde yer almaktadır (IBP, 2015). Yüz ülkenin ortalama puanın 43 olduğu göz önüne alınırsa Türkiye, ortalamanın üzerinde bir puana sahiptir. Ancak Türkiye açısından sonuçlar, 2006'da 42, 2008'de 43, 2010'da 57 olarak ölçülmüştür (IBP, 2015). Buna göre 2012 yılında 2010 yılına göre bir gerileme yaşanmıştır.

Açık Bütçe Endeksinde sekiz temel bütçe dokümanının yayınlanıp yayınlanmadığına göre değerlendirme yapılmaktadır. Bunlar, bütçe öncesi raporu, hükümetin bütçe teklifi, merkezi hükümet bütçesi, vatandaş bütçesi, yıl içi raporlar, yarıyıl raporu, yılsonu raporu, denetim raporudur (TESEV, 2012). Endekste belirtilen raporların Türkiye'deki uygulama karşılıkları Tablo-1'de yer almaktadır.

Tablo-1: Açık Bütçe Endeksinde Yer Alan Raporların Türkiye'deki İsimleri

Bütçe Öncesi Raporu	Orta Vadeli Mali Plan
Hükümetin Bütçe Teklifi,	Merkezi Yönetim Bütçe Kanun Tasarısı
Merkezi Hükümet Bütçesi	Merkezi Yönetim Bütçe Kanunu
Vatandaş Bütçesi	Üretilmiyor
Yıl İçi Raporlar	Aylık Bütçe Gerçekleşme Raporları
Yarıyıl Raporu	Yarıyıl Raporu (Yayınlanmıyor)
Yılsonu Raporu	Genel Faaliyet Raporu
Denetim Raporu	Genel Uygunluk Bildirimi

Kaynak: TESEV, 2012.

Türkiye’de bu belgelerden yarıyıl raporu¹ üretilmiş ancak yayınlanmamış; vatandaş bütçesi ise üretilmemiştir.

III. KATILIMCI BÜTÇE ANLAYIŞI

Katılımcı bütçe, aktif vatandaşlığı, sosyal öğrenmeyi, sosyal hesap verebilirliği ve sosyal izleme girişimlerini destekleyerek temsili yönetimin eksik unsurlarını tamamlayan bir doğrudan katılım mekanizmasıdır.

Dünya Bankası’na göre kamusal bütçe karar alma sürecine vatandaşların katılımını amaçlayan yenilikçi bir mekanizma olarak katılımcı bütçe, kamu önceliklerinin bildirimine olanak verdiği için kaynak dağılımının daha kapsayıcı ve adil olmasına vesile olabilir (World Bank, 2016b). Mali politika ve kamu harcama yönetiminde şeffaflığı, vatandaşların devlete güvenini ve dolayısıyla hükümetlerin güvenilirliğini artırma; patronaj ilişkilerini, belirli zümrelerin hâkimiyet kurmasını ve yolsuzluğu azaltma potansiyeli ile katılımcı bütçe, ihtiyaçların tanımlanmasını, yatırımların planlanmasını, vergi sistemleri ile proje yönetimi arasında bağlantı kurulmasını sağlar. Bu da hizmet sunumunda iyileşme anlamına gelecektir (World Bank, 2016b).

Katılımcılığın ilk aşaması olan bilgilendirme, devletin tek taraflı olarak gelecekteki hizmetlerini, bu hizmetler için yapacağı harcamaları, finansmanı ve borçlanmayı bildirdiği bir süreçtir. İkinci aşama, danışmadır. Danışma, devletin geri besleme yoluyla halkın memnuniyet, görüş ya da önerilerinin alındığı karşılıklı bir ilişkiyi ifade eder. Katılımcılığın son aşaması olan aktif katılım ise halkın politika oluşturma sürecinde doğrudan rol almasıdır (Ergen, 2012: 320). Mali saydamlığın tam olarak gerçekleşmesini sağlayacak bir katılımcılıktan söz edebilmek için bu üç aşamanın bir arada olması gerektiği söylenebilir.

Vatandaşların kısa süreli ve görünür fayda sağlayabilecekleri alanlardaki kamu harcamalarına sıcak bakarken; uzun vadeli ve sunulması hayati kamu hizmetlerine uzak durmaları mümkündür. Harcamaların verimsiz alanlarda israf edildiğini ya da kendisinin yeterince temsil edilmediğini düşünen bireylerin vergi artışları ya da harcama payları ile ilgili itirazları ise daha yüksek olacaktır. Daha sorumlu maliye politikalarının uygulanabilmesi için kendini devlete bağlı ve sorumlu hisseden ve kamu politikalarıyla ilgili daha fazla fikir sahibi olan kişilerden oluşan bir vatandaş katılımı önemlidir.

¹ Bir bütçe yılının ortasında, bütçenin etkilerini gözden geçiren ve bütçe oluşturulurken ele alınan ekonomik varsayımlardaki değişimleri ele alan belgedir.

Katılım, vatandaşların devlete daha çok güven duymalarını sağlayacak bir mekanizma olarak düşünülebilir. Kişilerin daha hayati kamusal hizmetler yerine kısa vadeli yararları öncemeleri durumu, kişilerin bütçe ve özellikle harcanmalarla ilgili daha bilinçli hale gelmesi, devleti sahiplenme derecelerinin ve devlete ve topluma karşı sorumluluk duygularının artması ölçüsünde daha rasyonel seçimler gerçekleştirmelerinin sağlanması ile aşılabılır. Sadece belirli kesimlerin değil toplumun her kesiminin dengeli katılımı sağlanabilirse elde edilmeyi umulan çıkarlar karşılıklı olarak dengelenecektir. Böylece daha adil bir toplumsal dağılım için daha kapsayıcı bir katılım mekanizması kurulması gerektiği de kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Katılımcı bir bütçe anlayışında öncelikle kimlerin, nasıl ve hangi aşamada katılımının sağlanması gerektiği değerlendirilmeli, buna uygun hukuki düzenlemeler yapılmalı ve katılımcılığı destekleyen mekanizmalar sisteme entegre edilmelidir. Katılım süreçleri açık ve takip edilebilir olmalı ve sonuçlar raporlanarak vatandaşlara duyurulmalıdır. Bu açıdan vatandaş bütçelerinin yapılması, sosyal izleme araçlarının kullanılması, sosyal izleme girişimlerinin oluşturulması hem katılımcılığı hem de mali saydamlığı geliştirebilecek uygulamalardandır.

A. Katılımcı Bütçe Anlayışını Destekleyen Uygulamalar

Katılımcı bütçeleme, vatandaşlara gerekli bilgilendirmelerin, görüş alışverişlerinin yapıldığı, politika oluşturma süreçlerine katılma şansının verildiği bir anlayıştır. Yerel yönetim düzeyinde uygulanma imkânının daha kolay olduğu düşünülebilirse de halkın, yasama, yürütme ve denetim kurumlarının daha etkin şekilde sistemdeki rollerini yerine getirmeleriyle ulusal düzeyde de katılımcı bütçelemenin hayata geçirilmesi mümkündür. Katılım ve saydamlık düzeyi açısından gelişmiş ülkelerdeki seviyenin yakalanması öncelikli hedef olarak belirlenirse bu ülkelerdeki kurumların, iyi uygulama ve proje örneklerinin yakından izlenmesi faydalı olacaktır.

1. Vatandaş Bütçesinin Hazırlanması

Sivil toplum politikası analizleri, alternatif bütçe hazırlanması suretiyle genellikle belirli grupları etkileyen konular üzerinde yoğunlaşır; örneğin birçok ülkede cinsiyet dayalı bütçeler ve çocuk bütçeleri geliştirilmiştir. Yaş, engellilik, ırk-etnik kimlik ve bölgesellik perspektiflerini içeren diğer bütçeler de oluşturulabilir (World Bank, 2016a: 8). Yayınlanan bütçe rakamları

doğrultusunda dezavantajlı olarak değerlendirilebilecek gruplara yönelik harcama tutarlarının ayrıştırılması suretiyle sosyal bütçeler izlenebilir. Bu bütçelerin hazırlanması, temelde belirli toplumsal gruplara yönelik faaliyetlerin ayrıştırılarak anlaşılması ve varsa eksikliklerin tespit edilmesi amacıyla yapılmaktadır.

Vatandaş bütçesi de dar anlamda teknik detayların sadeleştirilmesi suretiyle harcama ve gelir planlarının halk tarafından anlaşılmasını mümkün kılan bir belgedir. Bütçe verilerinin sosyal, ekonomik ve mali etkileriyle ilgili tahmin ve beklentilerin halka ulaştırılmasını sağlar.

Ülkenin şartlarına ve kapasitesine bağlı olarak özellikle federal devletlerde veya yerel yönetimlerin hizmet sunumunda önemli rol oynadığı ülkelerde bu birimlere yapılan transferlere ve mali ilişkilere vatandaş bütçelerinde yeterince yer verilememektedir. Oysa kamuoyu bu bölgelere ya da yerel yönetimlere ne kadar transferde bulunulduğunu, gelirlerin bu birimler arasında hangi formüle göre dağıtıldığını ve harcama dağılımını özellikle bilmek isteyebilir. Aynı şekilde yerel yönetimler tarafından yapılan kamu yatırımlarıyla ilgili detaylı bilgi verilmesi istenebilir (IBP, 2016b: 20). Nasıl hazırlanacağına dair standart bir uygulama olmamakla birlikte vatandaş bütçelerinin öncelikle ülkeye özgü koşullara uygun şekilde hazırlanması gerekmektedir. Bunun yanında Petrie& Shields (2010: 8), vatandaş bütçeleri için standart bir içindekiler taslağı önermişlerdir. Tablo-2'de bu taslak yer almaktadır.

Tablo- 2: Vatandaş Bütçesi Bölümleri

1.Bölüm: Giriş	Hükümetin kılavuzu yayınlamaktaki amaçları; kamu maliyesi mevzuatında yıllık bütçenin yeri; bütçe süreci ve bütçenin kurumsal kapsamı hakkında çok kısa bir açıklama.
2.Bölüm: Ekonomik Görünüm ve Hükümet Hedefleri	Makroekonomik tahminler ve bütçenin temelindeki makroekonomik varsayımlar; temel ekonomik varsayım varyasyonlarının toplam mali göstergelere duyarlılığı; hükümetin ulusal kalkınma stratejisi ve orta vadeli maliye politikası hedefleri.
3.Bölüm: Devlet Muhasebesi ve Bütçe Beklentileri	Toplam gelirler, harcamalar, harcama ve gelir kaynaklarının tahsisini içeren orta vadeli mali denge ve önceki yıl rakamlarıyla karşılaştırmalar; kamu borcu, mali riskler ve mevcut politika ve eğilimlerin sürdürülebilirliği.
4.Bölüm: Yeni Önlemler	Temel bütçe girişimlerin özeti; bunların yoksullar, kadınlar ve dezavantajlı kesimler gibi kilit toplumsal gruplar üzerindeki mali etkilerinin tahmin edilmesi;

	bunların hükümetin belirtilen politika hedeflerini karşılamadaki katkısı.
5.Bölüm: Hizmet Sunumunun Geliştirilmesi	Hükümet faaliyetlerinin etkinliğini/verimliliğini arttırmak için uygulanan stratejilerin ve finansal olmayan göstergelerdeki değişim sonuçlarının ana hatlarını içerecek şekilde hizmet sunumunu ve vergi yönetimini geliştirmek için hükümetin neler yaptığını gösteren bir özet.

Kaynak: Petrie M.& Shields,J., 2010:8.

Bütçenin analizi, bütçeden yatırımlar için ne kadar pay ayrıldığı, bu yatırımların hangi sektör veya bölgelerde yoğunlaştığını, yardım faaliyetleri kapsamında ne kadar transfer ödemesi yapıldığını, hangi kesimlerin yapılan harcamalardan en çok fayda elde ettiği gibi harcama bilgilerine ve makroekonomik değerlendirmelere ulaşılmasını sağlar. Hatta vatandaş bütçelerinin yayınlanmasıyla sivil toplum kuruluşları, ülkenin bütçesi ve önceliklerinin neler olduğu, vatandaş bütçesinde yer verilmeyen bilgilerin ve eksikliklerin neler olduğu gibi soruları yanıtlayan vatandaş bütçelerini analiz eden raporlar hazırlayabilirler (IBP, 2016a: 13).

Mali sistemin iyileştirilmesi ve daha açık hale getirilmesini sağlayacak bu belgenin hazırlanması için öncelikle yönetim sisteminin odağında devletin değil vatandaşın olması gerektiğinin hatırlanması ve vatandaşın hangi kamu hizmetleri ve kamu hizmetlerinde hangi kriterleri görmek istediğinin anlaşılması gerekir. Bu açıdan bilgilendirilme dışında vatandaşların bütçe kararlarında etkili olabilmesi, vatandaş bütçeleri için temel bir gereksinimdir. İster açık toplantılarla ister internet üzerinden yapılan oylamalarla vatandaşların ödedikleri vergilerin kendileri için öncelikli projelerde kullanılmasının sağlanması ve israfa yol açtığı düşünülen hizmetlerin elenmesi mümkün olacaktır.

2.Sosyal İzleme Araçlarının Kullanılması

Sosyal izleme (social monitoring), vatandaşların, hizmetten yararlanan kişilerin veya sivil toplum kuruluşlarının kamusal işler ve hizmet sunumunun etkileri ve süreçlerinin gözlenmesine dâhil olmaları anlamına gelir. Sosyal izleme aracılığıyla sivil katılımın gerçekleşebileceği alanlardan bazıları, bütçeleme, politika geliştirme, merkezi ya da yerel kamusal hizmet sunumu ve planlaması ile yoksullukla mücadeledir.

Sosyal izleme için kullanılacak araçlar, Vatandaş Karneleri (Citizen Report Cards- CRC), Topluluk Puanlama Karneleri (Community Score Cards- CSC), Sosyal Denetim (Social Audits), Katılımcı Harcama Takibi (Participatory Expenditure Tracking), Vatandaş Sözleşmeleri (Citizen's Charters), İhale İzleme (Procurement Monitoring) olarak sayılabilir (Lopez-Acevedo, Krause& Mackay 2012: 89).

Bu tarz özel düzenlemeler dışında bilgi edinme hakkı (ve bu hakkın yasalaşmış olması), danışma kurulları ve kamuya açık oturumlar da sosyal hesap verebilirlik çerçevesinde toplumun yönetim sürecine katılımını destekleyen uygulamalardır.

Bu bölümde, sosyal izleme araçları içinde uygulama alanı daha fazla olan Vatandaş Karneleri, Topluluk Puanlama Karneleri ve Sosyal Denetim ele alınacaktır.

2.1. Vatandaş Karneleri

Vatandaş Karneleri, bir kamu hizmetinden yararlanan vatandaşların geri bildirimlerini anketler yoluyla toplayarak hizmet sağlayıcıların performanslarını tekil olarak değerlendirmeyi veya hizmet sağlayıcılar arasında performans karşılaştırması yapmayı ve geri bildirimlerden bir veri seti oluşturmayı sağlayan bir araçtır. Vatandaş Karneleri kullanılarak özellikle varsa belirli bölgeler ya da demografik gruplara yönelik hizmet sunumundaki eksiklikler belirlenebilir. Böylece hizmet sunumunun iyileştirilmesi ve zaman içinde hizmet kalitesindeki değişimler izlenebilir. Hindistan'ın Bangalore Kenti'nde başlayan uygulama bugün Kolombiya, Ukrayna, Peru ve birçok Asya ve Afrika ülkelerinde kullanılmaktadır (Asian Development Bank, 2007: 4). Bangalore'de 1994 ve 1999 yıllarında hükümet dışı bir kuruluş olan Halkla İlişkiler Merkezi'nin yaptığı anketlerde sorulan hizmetlerden duyulan memnuniyetin toplamda % 9'dan %34'e yükseldiği görülmüştür (Lopez-Acevedo, Krause& Mackay, 2012: 94).

2.2. Topluluk Puanlama Karneleri

Topluluk Puanlama Karneleri, toplumun yerel ve hükümetlerin idari birimlerinin hizmet ve projelerinin izlenmesi ve performans değerlendirmelerinin yapılması amacıyla kullanılan nitel izleme araçlarıdır. Sosyal denetim, sosyal izleme ve vatandaş karneleri uygulamalarının bir karışımıdır. Vatandaş karnelerinde olduğu gibi Topluluk Puanlama Karneleri süreci, hizmeti sunanların sosyal ve kamusal hesap verebilirliklerini ve

sorumluluklarını gerektiren bir araçtır. Vatandaş karnelerinde bilgilerin toplanması anketler yoluyla, topluluk puanlama karnelerinde ise odak grup tartışmaları aracılığıyla gerçekleşmektedir. Hizmeti sunanlar ile toplum arasında anında geribildirim sağlayan bir ara yüz görüşmesini içeren süreç çok uzun değildir hatta tek bir toplantıda tamamlanabilir (World Bank, 2016c: 1).

Uygulamanın amacı, sadece bir puan kartı üretmek değil belgelenmiş algıları ve bazı hizmetlerle ilgili geribildirimleri kullanarak bu hizmetlerin işleyişinde gerçek bir iyileşme meydana getirmektir (World Bank, 2016c: 1). Bilgi sağlanması bu belgelerin bir parçası olmakla birlikte daha da önemlisi anahtar paydaşların kimler olduğu ve hizmet sunum sorunlarını çözmek için ortak eylem planları hazırlamak ve bu planları takip etmek için onları bir araya getiren bir süreç olmasıdır. Topluluk Puanlama Karnelerinin işbirliğine açık alanlar ile arz ve talep tarafındaki aktörlerin kolektif sorun çözme biçimlerini kolaylaştırdığı alanlarda en iyi uygulama sonuçlarına ulaşıldığı görülmektedir (Wild& Harris, 2011:5).

Az gelişmiş ülkeler açısından hizmet kalitesinin iyileştirilmesi daha önemli iken gelişmiş ülkeler açısından bu belgeler, ayrıca hizmetlerin yaşam kalitesine etkisini değerlendirmede de bir performans göstergesi olarak kullanılabilir. Kamu tarafından sunulan hizmetlerin sağlık ve refah, sosyal etkileşimler, çevresel kalite, kamu, özel ve gönüllü organizasyonlardaki personelin çalışma kalitesi gibi alanları içeren yaşam kalitesine katkısı, yönetimin başarısının değerlendirilmesi ve geliştirilmesi açısından önemlidir (Bovaird, Loeffler& Martin, 2003: 1048).

Hizmet sunumu vatandaşlar için önemli olduğuna göre yerel yönetim süreçlerinin kalitesi de önemlidir. Bu açıdan hizmetlerin kalitesi ile yöneticilere duyulan güven ve siyasi partiler ve sivil toplum kuruluşları içindeki katılım seviyesi arasında doğru orantı olduğuna göre Topluluk Puanlama Karnelerinin tüm bu göstergeleri kapsayacak şekilde oluşturulması gerekmektedir.

2.3. Sosyal Denetim

Sosyal denetim, devlet birimlerinin finansal olmayan faaliyetlerini planlamalarını, yönetmelerini, değerlendirmelerini ve sosyal ve ticari faaliyetlerinin kurum içi ve topluma yönelik sonuçlarını izleyebilmelerini sağlayan bir araçtır. Yönetimin sosyal denetimi, idari sistem ve onun iç

dinamiklerinin toplumdaki geniş çoğunluk açısından ne anlama geldiğini kavramak anlamına gelmektedir.

Sosyal denetleme, bir organizasyonun sosyal ekonomik ve çevresel yararlarının belirlenmesini ve paydaşlarının görüşlerine dayalı olarak sistematik ve düzenli izleme yoluyla finansal olmayan hedeflerine ulaşılmasıyla ilgili performansının değerlendirilmesini sağlayan bir süreçtir. Organizasyon düzeyinde sosyal denetim, sosyal muhasebe hesapları kullanılarak kurum içinde, sosyal denetçi tarafından yapılan dış denetim yoluyla gerçekleştirilir. Topluluk düzeydeki sosyal denetim ise toplumsal değerler, sosyal fayda, sosyal sermaye ve yürütülen program ya da faaliyeti yürüten birimin kişilerle olan etkileşiminin kalitesi ile ilgili bilgiler, anketler, yüz yüze mülakatlar, grup çalışmaları yoluyla toplanır. (CGG, 2005:9-29)

Sosyal denetim, sivil toplum kuruluşları, özel firmalar, yerel yönetimler ve diğer devlet kurumlarının yürüttükleri faaliyetlerin reel faydalarını analiz etmek ve kendilerinin toplumda nasıl bir etki yarattıklarını anlamaları için kullanılacakları bir araçtır. Olumlu katkılarından biri sosyal refahın geliştirilmesi olan sosyal denetim sayesinde devlet- sivil toplum, şirket-müşteriler, sivil toplum kuruluşu-gönüllüler arasındaki güvenin ve bu kuruluşların meşruiyetlerinin güçlendirilmesi mümkündür.

3. Sosyal İzleme Girişimlerinin Oluşturulması

Ülkeler, harcama, vergileme ya da borçlanma kararları üzerinde çeşitli sınırlar belirleyerek mali disiplini sağlamak adına bağlayıcı kurallar koyabilmektedir. Mali kurallar olarak adlandırılan bu uygulamalar, temelde hükümetlerin popülist taleplere karşı durabilmeleri ve özellikle aşırı borçlanmayı engelleyebilmek için geliştirilmiştir. Ancak her ülkede istenen sonucu yeterince sağlamayabilmektedir. Avrupa Birliği Maastrich Kriterleri'ne rağmen borçluluk düzeyinin yüksek olduğu İspanya, Yunanistan, Portekiz gibi ülkeler bu durumun kanıtı olarak gösterilebilir. Bu nedenle mali kuralların yanı sıra mali konseyler oluşturulması gündeme gelmiştir. Örneğin 2010 tarihinden beri faaliyet gösteren Bütçe Sorumluluk Ofisi (The Office for Budget Responsibility- OBR), İngiltere'de kamu maliyesi analizlerini gerçekleştiren bağımsız bir gözlem kuruluşudur. Ofis, yılda iki kez yaptığı ekonomi ve kamu maliyesine ilişkin tahminleri ile hükümetin mali hedeflerini karşılaştırarak hükümetin performansını değerlendirmektedir.

Mali konseyler, hükümet tarafından finanse edilse de Merkez Bankası'nın tarafsızlığı esas alınarak kurulmuş, bağımsız ve bütçenin hazırlanışı, uygulanışı, tahminlerin tutarlılığı ve mali performans gibi alanlarda hükümetle ilgili gözlemlerini halkın bilgisine sunan kurumlardır. Çeşitli ülke uygulamalarına göre mali kural uygulamalarının tamamlayıcısı olan bu kurumlar, doğrudan hükümete veya parlamentoya bağlı olabilmektedir (Kovancılar& Uğur, 2011: 106).

Sosyal izleme sürecinde, analiz ve önerileriyle politika oluşumuna katkıda bulunan sivil toplum örgütleri, analiz sonucu ulaştıkları bulguları, medya aracılığıyla duyurmak ve lobi oluşturmada kullanmak konusunda oldukça başarılıdır. Devlet öncülüğünde oluşturulmamış olsa dahi ulusal, bölgesel ya da yerel düzeyde sivil toplum öncülüğünde faaliyet gösteren ve sosyal izleme girişimleri olarak adlandırılabilir bu tür kuruluşlar, kamu hizmetlerinin kalitesinin ve etkinliğinin denetlenmesi ve kaynakların belirlenen amaçlar doğrultusunda kullanılıp kullanılmadığının değerlendirilmesinde etkin rol oynayabilirler. Bu noktada şu konunun altı çizilmelidir; sosyal izleme sürecinin başarılı olabilmesi, gerçekçi ve doğru analizlerin yapılabilmesine; bu ise, doğru verilere ulaşılabilmesine bağlıdır. Bu anlamda kurumların devletten bağımsız ve onunla işbirliği içinde olmasının önemi büyüktür. Mali konseylerin kurulması faydalıdır ancak kurulmamış ise de aynı görevi yerine getiren sivil toplum örgütlerinin doğru verilere erişim başta olmak üzere hareket serbestliklerinin sağlanması gerekmektedir.

IV. TÜRKİYE'DE KATILIMCI BÜTÇELEME

Bütçe şeffaflığının ve katılımcılığın sağlanmasıyla ilgili yayınlanması gereken belgelerden birinin vatandaş bütçesi olduğundan bahsedilmişti. Yine sosyal izleme araçlarının kullanılması ve sosyal izleme girişimlerinin oluşturulması, katılımcı bütçe anlayışının uygulama araçları olarak ele alınmıştı. İlerleyen bölümde bunların Türkiye'deki yansımaları ve daha sonra yerel ve ulusal düzeydeki katılımcı bütçe uygulamaları ele alınacaktır.

A. Katılımcı Bütçe Anlayışını Destekleyen Uygulamalar Açısından Durum

Türkiye'de mali saydamlığı arttırmaya yönelik olarak fon sayısının azaltılması, Kamu Finansmanı ve Borç Yönetimi Kanunu ve Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu'nun kabul edilmesi gibi uygulamalara gidilmiştir. Belirtilen kanunlarla harcama ve borçlanmalara sınırlamalar

getirilmiş, bütçe sürecinde kamuoyuna bilgi verilmesiyle ilgili düzenlemeler yapılmıştır.

Türkiye’de Mart 2016’da Maliye Bakanlığı tarafından İtalya ile ortak yürütülecek “Genel Yönetim Mali İstatistiklerinin Sunumuna ve Kullanımına İlişkin Kapasitenin Geliştirilmesi” AB Projesi ile halkın etkin bir şekilde bütçe sürecine dâhil edilmesini sağlayacak ve halka hitap eden bilgilerin yer alacağı Avrupa standartlarında bir vatandaş bütçesi anlayışının geliştirileceği duyurulmuştur. Ancak vatandaş bütçesi benzeri bir belge henüz yayınlanmamıştır.

Türkiye’de yapılan kurum içi ve Sayıştay’ın yaptığı kurum dışı denetimler genellikle harcamaların bütçede verilen ödeneklere uygun olup olmadığına yani usule ilişkindir. Katılımcı bir bütçenin enstrümanlarından olan vatandaş karnelerinin yapılan harcamaların usulüne uygunluğundan çok etkin ve kaliteli bir hizmet sunumunu sağlayıp sağlamadığını anlamak için önemli olduğu belirtilmişti. Bu anlamda özellikle vatandaşları doğrudan ilgilendiren eğitim, güvenlik ve sağlık gibi hizmetler ile şehir içi ulaşım, su ve katı atık hizmetleri gibi yerel hizmetlerde vatandaş karneleri uygulamasına gidilmesi, etkili sonuçların alınması aynı zamanda bölgelerarası karşılaştırmaların yapılması mümkün olacaktır. Ancak Türkiye’de Vatandaş Karneleri gibi Topluluk Puanlama Karneleri, Sosyal Denetim, Katılımcı Harcama Takibi, Vatandaş Sözleşmeleri, İhale İzleme gibi diğer sosyal izleme araçları da kullanılmamaktadır. Sadece TÜİK tarafından her yıl yapılan Yaşam Memnuniyet Araştırmaları, Vatandaş Karneleri kategorisinde değerlendirilebilir. Yaşam Memnuniyeti Araştırması, bireylerin genel mutluluk algısını, toplumsal değer yargılarını, temel yaşam alanlarındaki genel memnuniyetini ve kamu hizmetlerinden memnuniyetini ölçmek, memnuniyet düzeylerinin zaman içindeki değişimini takip etmek amacıyla, 2003 yılından itibaren düzenli olarak gerçekleştirilmektedir. Buradaki sonuçlardan vatandaşların hem yerel hem ulusal hizmet alanlarındaki düşüncelerini yıllar bazında takip etmek mümkündür. Ancak çıkan sonuçlara yönelik bir politika gerçekleştirilmesi zorunluluğu yoktur. Araştırmanın anketler yoluyla yapılması açısından Vatandaş Karneleri uygulamasına benzemekte; devlete bağlı bir kuruluş tarafından yapılması açısından ise ayrılmaktadır.

Türkiye’de TEPAV, TESEV, SETA gibi ekonomik, politik ve sosyal alanlarda araştırmalar yapan, raporlar yayınlayan ve sosyal izleme sürecine dahil olan

sivil toplum kuruluşları bulunmaktadır. Fakat bu kuruluşların çalışmalarının akademik ve bürokratik olarak sınırlı bir kesime hitap ettiği ve etkilerinin de çok sınırlı olduğu söylenebilir. Harcamalar, harcamaların finansmanı ve borçlanma ayakları bulunan bütçenin tartışılabilmesi, ilgili topluluğun genişlemesi ve belgelerin anlaşılabilir olmasına bağlıdır.

Mali kurallar açısından bir değerlendirme yapmamız gerekirse, mali kural sayılabilecek düzenlemeleri mevzuatta bulmak mümkündür. Türkiye’de 5018 sayılı kanunla getirilen mali kurallar; orta vadeli harcama sistemi, harcama kısıtı, ödenek aktarma kısıtı, yedek ödenek kısıtı, örtülü ödenek kısıtı, ertesi yıla geçen yüklenme kısıtı, bütçe dışı avans kısıtı ve ödenek üstü harcama yapılmasına müeyyide getirilmesi olarak sayılabilir.

Yine 5393 sayılı Belediye Kanunda yer alan belediyelerin dış borçlanması ve tahvil ihracının sadece yatırım programında yer alan projelerle sınırlandırılması, iç borçlanmaya karar verme yetkisinin, bir önceki kesinleşmiş bütçe gelirine bağlanması, belediyenin yıllık toplam personel giderlerinin, gerçekleşen en son yıl bütçe gelirlerinin %30’unu (nüfusu 10.000’in altında olan belediyelerde %40’ını) aşamayacağı kuralları mali disiplinin sağlanması, harcama ve borçlanmanın sınırlandırılmasına yönelik düzenlemelerdir. Ancak mali kuralları düzenleyen ayrıca bir kanun çıkarılmamıştır. Yine pek çok ülkede kamu mali kesimini kontrol altına alabilmek için mali kuralların yanı sıra varlıklarını sürdüren bağımsız bir mali konsey de oluşturulmamıştır.

B. Yerel Yönetimler Düzeyinde Katılımcı Bütçeleme

Yeni kamu yönetimi anlayışı doğrultusunda gündeme gelen yönetim kavramı, merkezi yönetim dışında yerel yönetimler, özel ve mesleki kuruluşlarla birlikte halkın ve sivil toplum kuruluşlarının politika belirleme ve uygulamada aktif hale gelmesi gerekliliğini ifade etmektedir. Bu noktada yapılan bütçenin kamuoyu ile yalnızca paylaşılmasının önemli ancak yeterli olmadığı görülmektedir. Örneğin ABD’de yürütme tarafından sunulan bütçe üzerinde kamuya açık oturumlar düzenlenir. Yapılan ön sunum neticesinde kamuoyunun eleştirileri doğrultusunda bütçe üzerinde değişiklik yapılması teknik olarak mümkünken bu sunumdan önce alternatifler ayıklanmış ve önemli politika tercihleri çoktan yapılmış olduğundan yapılan bu ön bilgilendirme dahi yetersiz kabul edilmektedir. Bunun için ABD’de yerel düzeyde hizmet veren kuruluşlara bağlanan çeşitli danışma kurulları (advisory boards) aracılığıyla kamunun sürece dâhil olması sağlanmıştır.

Kurullardan sağlanan bilgiler, programların geliştirilmesi için yararlı birer girdi olarak değerlendirildiğinden danışma kurulları üyelerinin özellikle kuruluştan hizmet alan kişilerden oluşması gerektiği düşünülmektedir (Mikesell& Mullins, 2011).

Yönetişimle bağlantılı olarak halkın bütçe sürecine katılmasının merkezi ve yerel hizmetler düzeyinde gerekli olduğu görülmektedir. Aslında yerel düzeyde katılımın sağlanmasının çok daha mümkün olduğu söylenebilir. Zaten katılımcı bütçeleme anlayışının ilk uygulananı da 1980'lerin sonlarında Porto Alegre kentinde gerçekleşmiştir. Daha sonra Brezilya'nın diğer birçok kenti ve bölgesinde de hayata geçirilen katılımcı bütçe uygulamasında vatandaşlar, açık meclis toplantılarına katılarak hangi yatırımların kendileri için en önemli olduğuna karar verirler. Toplantılar, yasama bütçe sürecinden çok önce başlar. Bütçe öncelikleri belirlendikten sonra katılımcılar, delegeleri ve bütçe kurul üyelerini seçerler. Bu temsilciler, nihai bütçe belgesini müzakere etmek için yıl boyunca toplanırlar. Örneğin Brezilya'nın Rio Grande do Sul Eyaleti'nde 2000/1 döneminde 378,000 kişi eyaletin 497 belediyesindeki katılımcı bütçe müzakerelerine katılmıştır (Norton& Elson, 2002: 42).

Schneider& Goldfrank (2002: 20), Porto Alegre'den çok daha büyük bir nüfusa ve coğrafyaya sahip Rio Grande do Sul'da katılımcı bütçe uygulamasının gerçekleşmesiyle katılımcı bütçenin daha büyük gruplar için de mümkün olduğunun ve katılımın verimli çalışma ve etkili planlamada bir kapasite kaybı anlamına gelmeyeceğinin anlaşıldığını belirtmektedir.

Arnavutluk, Brezilya, Bolivya, Çek Cumhuriyeti, Kanada, İrlanda, Hindistan, Uganda, Birleşik Krallık, Romanya ve Güney Afrika yerel yönetimlerinde de çeşitli yerel çıkar gruplarının resmi olarak bütçe geliştirme ve yürütme faaliyetlerine katıldığı ve bütçe sürecinden önce ve bütçe süreci boyunca vatandaşların sürece dâhil edildiği uygulamalar bulunmaktadır (Mikesell& Mullins, 2011). Bu açıdan yerel düzeydeki deneyimler, katılımcılıkla ilgili önemli bilgiler edinilmesini sağlamıştır. Bunları özetlememiz gerekirse (Tanaka, 2007: 145);

-Katılımcılardan edinilen görüşler sadece tavsiye niteliğinde ise bunların ne derecede hesaba katılacağı vatandaşlarca bilinmelidir. Aksi takdirde popülist beklentiler, yerine getirilemeyecek taleplere neden olacaktır.

-Karar verme sürecinin başlarında kendilerine başvurulursa katılımcıların sürece kendilerini dâhil hissetmeleri sağlanacaktır. Aksi halde kararlara etki etme şanslarının olmadığını düşüneceklerdir.

-Hükümet görevlileri ve politikacılar, tehdit edildiklerini ya da devre dışı bırakılacaklarını hissetmedikleri sürece katılımcı faaliyetlere karşı daha duyarlı ve işbirlikçi olacaklardır.

Bu noktada Türkiye'deki gibi yerel yönetim birimlerinin öz kaynaklarını belirleme yani mali özerklik düzeylerinin kısıtlı olması durumunda halkın yerel hizmet ve harcama bileşimlerini etkileme gücünün de sınırlı kalacağı ifade edilmelidir.

Türkiye'de yerel yönetimler düzeyinde halkın bütçe sürecine katılımı konusunda ayrı yasal bir altyapı yoktur. Ancak 5393 sayılı Belediye Kanunu'nun ilgili maddelerinde Türkiye'de yerel düzeyde katılımı ilgili düzenlemeleri bulmak mümkündür.

“Muhtar, mahalle sakinlerinin gönüllü katılımıyla ortak ihtiyaçları belirlemek ve mahallenin yaşam kalitesini geliştirmekle yükümlü” tutulmuştur (md.9). Mahalle sakinlerinin görüşlerini belirtebilmeleri için nasıl bir platform oluşturulacağı ve tüzel kişilikleri ve ayrı bir bütçeleri olmayan mahallelerin, belirtilen katılımı ve yaşam kalitesi artışını nasıl sağlayabileceği ise belirsizdir.

“Hemşehrilerin, belediye karar ve hizmetlerine katılma, belediye faaliyetleri hakkında bilgilenme hakları olduğu” belirtilmiştir (md.13). Gerçekten belediye meclis toplantıları halka açıktır ve kesinleşen kararlar, yedi gün içinde kamuoyuna açıklanır. Ayrıca birçok belediyede beyaz masa, e-şikâyet gibi kent sakinlerinin istek ve şikâyetlerini internet ya da telefonla iletebilecekleri yöntemler uygulanmaktadır. Belediyeye iletilen dilek ve şikâyetlerle ilgili 3071 sayılı Yasa gereği dilekçe sahibine otuz gün içinde cevap verilmesi gerekmektedir. Aynı şekilde belediye hizmetleri veya bir işlemle ilgili bilgi sahibi olmak istenirse 4982 sayılı kanuna göre bilgi edinme hakkı kullanılabilir. İstenen belge veya bilgiye erişim, belediye tarafından 15 gün içinde sağlanmalıdır.

Vatandaşların, meclis görüşmelerini takip ederek bütçenin nasıl sonuçlandığını izlemeleri mümkün olmakta ancak hazırlık sürecine katılımları ya da kendilerine ön bilgilendirme yapılması söz konusu olmamaktadır. Belediye hizmetlerinin benimsenmesi ve desteklenmesi

açısından vatandaş katılımının bütçe, beş yıllık stratejik plan ile yıllık performans programı belgelerinin hazırlık sürecinde gerçekleşmesi faydalı olur. Bütçe taslağı ortaya çıktıktan sonra bütçeyle ilgili bilgiler kamuoyu ile paylaşılmalı, katılımcı süreçlerdeki hangi tekliflerin dikkate alındığı, hangilerinin alınmadığı ve nedenleri belirtilmelidir.

“Belediyenin, hemşehriler arasında sosyal ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesi ve kültürel değerlerin korunması konusunda gerekli çalışmaları yaparken üniversitelerin, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının, sendikaların, sivil toplum kuruluşları ve uzman kişilerin katılımını sağlayacak önlemleri alacağı” (md.13) düzenlemesi de paydaş katılımının önünü açan düzenlemelerdendir. Ayrıca sayılan kuruluş ya da örgüt temsilcileri ile mahalle muhtarları ve ildeki kamu kuruluşlarının amirleri, oy hakkı olmaksızın kendi görev ve faaliyet alanlarına giren konuların görüşüldüğü ihtisas komisyonu toplantılarına katılarak görüş bildirebilirler. Komisyon raporları da halka açıktır.

“Belediye, belde sakinlerinin belediye hizmetleriyle ilgili görüş ve düşüncelerini tespit etmek amacıyla kamuoyu yoklaması ve araştırması yapabilir” (md.15). Bu yoklamalar, seçim öncesi dönemle sınırlı kalmadığı ve özellikle bütçe hazırlanmadan önce kent sakinlerinin beklentilerini tespit etmek amacıyla yapıldığı sürece bütçe politikasının yerel tercihler doğrultusunda şekillenmesi mümkün olacaktır. Kamuoyu görüşünün ne kadar dikkate alındığı da ayrıca önemlidir.

Hesap verebilirlik açısından da önemli bir düzenleme “belediye başkanının stratejik plân ve performans programına göre yürütülen faaliyetleri, belirlenmiş performans ölçütlerine göre hedef ve gerçekleşme durumu ile meydana gelen sapmaların nedenlerini ve belediye borçlarının durumunu açıklayan faaliyet raporunu kamuoyuna açıklamasıdır” (md.56).

Belediye Kanunu'nun ilgili maddelerinde katılım ve kararların kamuoyuna duyurulması konusunda birçok düzenlemeye yer verdiği görülmektedir. Gerçekten performans programları, faaliyet raporları, stratejik plan, bütçe kesin hesapları gibi belgeler, belediyelerin internet siteleri vasıtasıyla kamuoyu erişimine açılmaktadır. Bilgilendirmenin önemli ancak yeterli olmadığı tekrar vurgulanmalıdır. Bu doğrultuda maddelerde belirtilen halkın, sivil toplum örgütlerinin ya da diğer meslek kuruluşlarının kararlara katılımlarının nasıl sağlanacağı tamamen belediyelerin insiyatiflerine bırakılmış gözükmektedir. Hatta belediyelerde belediye başkanının ağırlığı

dikkate alınarak katılımın, başkanın insiyatifine bırakılmış olduğu ileri sürülebilir. Bu, Brezilya'da Recife kentinde belediye başkanının katılımcı bütçe sürecini her yıl kendi taraftarlarınca düzenlenen karnavala para aktaran bir modele dönüştürmesi (Kerimoğlu, Güngör& Koyuncu, 2009; 58) örneğinde olduğu gibi belediye bürokrasisi tarafından yönlendirilen tek taraflı bir katılıma zemin hazırlama riski taşımaktadır.

Ayrıca anılan kanunun 76.maddesindeki katılımı ilgili belki de en önemli yapı olan “kent konseyinde oluşturulan görüşlerin belediye meclisinin ilk toplantısında gündeme alınarak değerlendirileceği” ibaresi, bu görüşlerin yalnızca bir tavsiye niteliğinde olduğunu ve bağlayıcılıklarının olmadığını göstermektedir.

C. Ulusal Düzeyde Katılımcı Bütçeleme

Bütçe süreçlerine ulusal düzeyde katılımı, halkın -vatandaş, sivil toplum kuruluşları, işletmelerin- yanı sıra yürütmenin, yasamanın ve denetimin katılımlarının bir toplamı olarak görmek gerekir.

Yerel düzeyde daha çok yatırım ya da faaliyetlerle ilgili kararların verilmesinde etkili olması beklenen katılımcılığın, ulusal düzeyde toplumun gelişimi ve kamusal malların sunumunun iyileştirmesiyle ilgili olduğu söylenebilir.

Coğrafi uzaklık, merkezden alınacak kararlara birebir katılımı zorlaştıracaktır ki bu durum var olan internet teknolojisiyle çözülebilecek durumdadır. Ancak bunun için öncelikle verileri toplamak, işlemek, saklamak ve analiz edebilmek için gerekli altyapının oluşturulması gerekmektedir. Detaylı, maliyetli ve teknik bilgi gerektiren konularla ilgili katılım, meslek örgütleri gibi o alanda uzman gruplarca gerçekleştirilirse anlamlı olacaktır.

Katılımcı bütçeleme uygulamasında yıl boyunca gerçekleştirilecek birden çok forumla vatandaşların tercihlerini açıklama şansı bulması ve dezavantajlı kesimlerin de karar alma süreçlerine dâhil olması mümkün olabilir. Bu noktada öncelikli hedef, sağlıklı oluşmuş bir kamuoyunun varlığı şartına bağlı olarak katılım süreçlerinin farklı sosyo-ekonomik gruplara dâhil pek çok kişiyi kapsayacak bir yapıda olmasıdır. İkincisi, vatandaşların katılım sonucu uzlaştıkları görüşlerin kamusal kararlar üzerindeki etkisinin ve bağlayıcılığının sağlanmasıdır. Böylece katılımın sürekliliği ve olumlu katkısı mümkün olacaktır.

Katılımcı bütçenin ulusal düzeyde uygulanabilirliği ile bazı endişeler dile getirilebilir. Örneğin bütçe içinde yer alan politik, sosyal ve ekonomik konular ve teknik detaylar hakkında bilgi sahibi olmaya gönüllü olacak ve buna zaman ayırabilecek bir kitlenin bulunması ayrı bir sorun; daha fazla kişinin zaten karışık olan bütçelemeye dâhil olmasıyla sürecin daha karmaşık bir hale gelme riski ayrı bir sorundur. Bütçe uzmanları ve kamu yetkilileri, vatandaş katılımının yeterli bilgisi olmayan ve bu nedenle yerinde seçimler yapamayacak bir kamuoyuna danışılması anlamına gelebileceğinden endişe edebilirler.

Bu sorunlardan ilki, devletin uzman olmayan kişilerin de bütçeyi anlamalarını sağlayacak vatandaş bütçeleri gibi dokümanları üretmesi ile aşılabılır. İkincisi ise, kamu bürokrasisi ve akademisyenler dışında bağımsız bir bütçe analizi yapacak kapasitede bir topluluğun oluşması için eğitim çalışmalarının yapılması ile aşılabılır. Örneğin ABD'de karmaşık konularda halkın yapıcı ve yararlı tartışmalara katılmalarını sağlayacak çalışmalar yapan sivil toplum kuruluşları bulunmaktadır. Bunlardan biri olan Sorumlu Federal Bütçe Komisyonu, bütçe ve bütçe süreci hakkında kamuoyunu eğiten iki partili bir organizasyondur. Komisyon, Zor Seçimler Uygulaması (The Exercise in Hard Choices) uygulaması adında bir katılımcı bütçe simülasyonu oluşturmuştur. Bir sivil toplum kuruluşu olan Viewpoint Learning de ABD nüfusunun istatistiksel temsil kesitlerinden oluşan üç grupta sekiz saatlik seanslarla Seçim Dialogları (ChoiceDialogues) gerçekleştirilmektedir. Bu kuruluşların çalışmaları, halk katılımının güvenilir ve sağlam kararları alma ve destekleme konusunda yeterli olduğunu göstermektedir (Tanaka, 2007: 150).

Tablo- 3: Türkiye'ye IBP Tarafından Geliştirilmesi Tavsiye Edilen Açık Bütçe Anketi Göstergeleri

Danışma öncesi izlenen süreç	
Halk katılımı için yasal gereklilikler	Mevcut değil
Halk katılımının amaçlarının belirlenmesi	Mevcut değil
Denetim raporlarının ötesinde Sayıştay'ın denetim raporları ile kurulan iletişim	Mevcut değil
Danışma süreci	
Bütçe planlama sürecine katılım için yürütme tarafından geliştirilen mekanizmalar	Mevcut fakat zayıf
Makroekonomik bütçe çerçevesine ilişkin yasama organında kamusal oturum	Mevcut fakat zayıf
Belirli kurumların bütçelerine ilişkin yasama organında kamusal oturum	Mevcut fakat zayıf

Yasama organındaki bütçe oturumları sırasında halk için tavsiyede bulunma fırsatları	Mevcut değil
Bütçenin uygulanması sürecinde halkın katılımı için yürütmenin geliştirdiği mekanizmalar	Mevcut değil
Denetim gündemine katılım için Sayıştay tarafından geliştirilen mekanizmalar	Mevcut değil
Danışmadan sonra izlenecek süreç	
Kamu tarafından yapılan girdilerin kullanımı ile ilgili yürütmenin yapacağı geribildirim	Mevcut değil
Bütçe oturumları ile ilgili raporların yasama tarafından yayınlanması	Mevcut fakat zayıf
Kamu tarafından yapılan girdilerin kullanımı ile ilgili Sayıştay'ın yapacağı geribildirim	Mevcut değil

Kaynak: TESEV, 2012.

Halk ve denetim organlarının katılımlarıyla ilgili geliştirilmesi gereken alanlar için Tablo-3'teki Türkiye 2012 Açık Bütçe Anketi sonuçlarına bakmak yeterlidir. Buradan halk katılımıyla ilgili yasal mekanizmaların oluşturulmadığı, bütçe tasarısı meclise gelmeden vatandaşların katılımlarının sağlanmadığı ve bütçe ve denetim sonrası vatandaşlara geribildirim yapılmadığı görülmektedir.

Bütçeleme sürecine vatandaş katılımı, kamu mali yönetiminde görece yeni bir uygulamadır ve denetimle ilgili olarak yetkili kuruluşlar dışında vatandaş denetim isteği sistemi, sosyal denetim gibi mekanizmaların geliştirilmesi önerilmektedir. Vatandaş denetim isteği sistemi (citizen audit request system) uygulanan ülkelerde bir hizmetin etkin veya adil yürütülmediğini, kamu yararına aykırı şekilde kanunların ihlal edildiğini ya da yolsuzluk yapıldığını düşünen belirli sayıdaki kişinin yazılı başvurusu üzerine denetim gerçekleştirilmektedir. Örneğin Kore Cumhuriyeti'nde 2001 yılında geliştirilen bu sistem ile Denetim ve Teftiş Bürosu (BAI) tarafından Anti-Yolsuzluk Yasası gereğince 20 yaşından büyük 300'den fazla kişinin, kamu yararı için kurulmuş sivil toplum kuruluşlarının, yerel meclislerin ya da BAI'nin denetimine tabi kuruluş başkanlarının yazılı başvurusu üzerine belirli bir devlet birimi denetlenebilmektedir. Ülkemizde de vatandaşların, kamu görevlilerinin etik davranış kurallarına aykırı davrandığı iddiasıyla Başbakanlık Kamu Görevlileri Etik Kurulu'na başvurmaları, 2005 tarihli Kamu Görevlileri Etik Davranış İlkeleri ile Başvuru Usul Ve Esasları Hakkında Yönetmelik ile mümkün kılınmıştır. Kurul, incelemesini en geç üç aylık süre içinde bitirerek üye tam sayısının salt çoğunluğu ile karar verir. Yine 4483 sayılı Memurlar ve Diğer Kamu Görevlilerinin Yargılanması

Hakkında Kanun'a göre Cumhuriyet başsavcılarını, kamu görevlilerinin işledikleri suçlar hakkında soyut ve genel nitelikte olmayan ciddi kanıtlarla desteklenen bir ihbar veya şikâyet aldıklarında önce ilgili makamdan soruşturma izni ister. Hangi görevlilerle ilgili soruşturma izninin hangi makamdan alınacağı kanunda sayılmıştır. Başvurulan ilgili makam, bir ön inceleme yaparak soruşturma izni verilip verilmeyeceğine karar verir. Görüldüğü gibi kamu görevlilerinin görevleri ile ilgili suçlar, gelen ihbarın Cumhuriyet başsavcısı tarafından ciddi ve somut bulunur ve soruşturma izni verilirse incelenebilmektedir.

Türkiye'de bütçe planlama sürecine yasama organının katılımını, Plan ve Bütçe Komisyonları ile Genel Kurul Bütçe Görüşmeleri sırasında sınırlı bir şekilde sağlanmaktadır. Ancak yürütmenin yasama organını üyeleriyle bütçe önceliklerinin belirlenmesi noktasında bir görüş alışverişi yaptığını söylemek pek mümkün değildir.

Yasama organının katılımıyla ilgili eksiklikler mevcuttur. Örneğin bütçenin hazırlanma süreci Orta Vadeli Programın (OVP) kabul edilmesiyle başlamaktadır. OVP, eski düzenleme ile Mayıs ayının sonuna kadar, 2011 yılında yapılan yeni düzenlemeyle Eylül ayının ilk haftası sonuna kadar kabul edilerek Resmi Gazete'de yayımlanmaktadır. OVP ile uyumlu olacak şekilde hazırlanan Orta Vadeli Mali Plan (OVMP) ise eskiden Haziran ayının on beşine kadar 2011 yılında yapılan yeni düzenleme ile en geç Eylül ayının on beşine kadar yayımlanmaktadır. Bütçe Tasarısı'nın meclise sunulması için son gün 17 Ekim olduğuna göre bütçe hazırlama sürecinin kısaltıldığı ve yasama organının incelemesini zorlaştırdığı söylenebilir.

Bütçe tasarısı, program bazında ve ayrıntılı performans kriterleri ile birlikte hazırlanmamakta; harcama ve finansman planları ile makroekonomik hedefler ve çıktısı ve sonuçlar arasındaki ilişkiyi göstermemektedir.

5018 Sayılı Kanun ile Merkezi yönetim kapsamındaki kamu idarelerinin bütçeleri arasındaki ödenek aktarmalarının kanunla yapılacağı belirtilmiştir. Buna karşın bütçe kanunlarıyla belirlenen ödenekten fazla yapılan harcamalar, kesin hesap kanunlarına konularak sonradan Meclis onayına sunularak kabul edilebilmektedir. Bu şekilde yıl içinde yapılan ödenek üstü harcamalar yasalarda yer almasa da kullanılabilir.

Cumhurbaşkanlığı ve Başbakanlık bütçelerine konulan örtülü ödenek kullanımı ile ilgili "Devletin millî güvenliği ve yüksek menfaatleri ile Devlet

itibarının gerekleri, siyasi, sosyal ve kültürel amaçlar ve olağanüstü hizmetlerle ilgili Devlet ve Hükümet icapları için kullanılmak üzere” ifadeleri oldukça soyut ve belirsizdir.

Bütçe dışı fonların gelir fazlalarının Hazine hesaplarına aktarılması, yasama organından izin alınması yerine yürütme onayına (Maliye Bakanı, Hazine Müsteşarı'nın bağlı olduğu bakan teklifi Başbakan'ın onayına) bırakılmıştır.

Kesin hesap oylamaları, yeni bütçe tasarısı görüşmeleri arasında formalite şeklinde gelişmektedir. Yasamanın bütçe ile ilgili denetimini sağlayabilecek bir uygulama olmasına karşın uygulamada zayıf ve sınırlı bir işlev görmektedir.

V. SONUÇ

Kurumların mali hedeflerinin, hesaplarının ve uygulama sonuçlarının kamuya açık olması şeklinde tanımlanabilecek mali saydamlık, kaynakların etkin kullanılması, hesap verebilirlik, mali disiplin ve mali performansın kamuoyu tarafından değerlendirilmesi; katılım ise, mali olayların planlanması, uygulanması ve denetlenmesi açısından gereklidir. Kısacası mali saydamlık ve halk katılımı birlikte uygulandıklarında en üst fayda düzeyine erişilmesi mümkün olacaktır.

Mali saydamlık, bütçe süreçleri, unsurları ve denetim mekanizmalarıyla doğrudan ilişkilidir. Uluslararası kuruluşların çalışmalarında bütçeyle ilgili çeşitli kriterlerden yola çıkarak mali saydamlık düzeyi ile ilgili sonuçlara ulaşılmaktadır. Bu çalışmalardaki sıralamalarda Türkiye'nin çok kötü bir yerde olmadığı ancak gelişmiş ülkelerin gerisinde olduğu görülmektedir.

Türkiye'deki mevcut düzenlemelerin, bilgi ve belgelerin kamuoyuna açıklığı ile ilgili olumlu bir etki yarattığını; bütçeleme sürecine kamuoyu katılımı anlamında ise herhangi bir ilerleme yaratmadığını söyleyebiliriz. Öncelikle teknik belgelere ulaşabiliyor olmak, bunları değerlendirebilmeyi mümkün kılmamaktadır. Bu anlamda herkesin anlayabileceği bir basitlikle bu belgelerin özetlenerek sunulması gerekmektedir.

Katılımcı bütçelemenin en önemli unsurlarından biri, aktif vatandaşlıktır. Gerçekleştirilecek projelerle ilgili kamuoyu yoklamaları, bütçe öncesi yapılacak ön sunumlar, hizmet kalitesinin, değerlendirilmesini sağlayacak anketlerle seçim arası dönemlerde halka başvurulmasını mümkün kılacak tekniklerin hayata geçirilmesi gerekmektedir. Aynı şekilde sosyal izleme

araçlarının kullanılması ve sosyal izleme girişimlerinin desteklenmesi gerekmektedir.

Mevzuat, katılımı ilgili genellikle tavsiye niteliğinde sayılabilecek hükümleri düzenlemektedir. Nasıl yapılacağı, sonuçları ve müeyyidelerinin neler olacağı belirtilmediğinde temenni düzeyinde kalacak katılım mekanizması, hukuki bir temele oturtulmalıdır. Yerel yönetim düzeyinde katılımı ilgili en somut düzenleme olan kent konseyleri, yalnızca görüş bildiren değil kararlara doğrudan etki eden bir birim haline getirilmeli ve ulusal düzeyde de benzer bir kurum oluşturulmalıdır.

KAYNAKÇA

- ASIAN DEVELOPMENT BANK (2007), *Improving Local Governance and Service Delivery: Citizen Report Card Learning Tool Kit*, (erişim adresi: <http://www.citizenreportcard.com/crccom/crc/pdf/manual.pdf>), (erişim tarihi: 20.04.2016).
- BOVAIRD, T., Loeffler, E.& Martin, J. (2003) "From Corporate Governance to Local Governance: Stakeholder-Driven Community Score-Cards for UK Local Agencies?", *International Journal of Public Administration*, 26, ss.8-9, 1035-1058, DOI: 10.1081/PAD-120019359.
- CGG (2005), *Social Audit: A Toolkit A Guide for Performance Improvement and Outcome Measurement*, Hyderabad: India.
- ÇAVUŞOĞLU, A. T. (2008), "Türkiye'de Kamu Gelirleri ve Harcamaları Arasındaki İlişki Üzerine Ekonometrik Bir Analiz", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 20, Nisan 2008.
- ERGEN, Z. (2012), "Yönetimden Yönetişime: Katılımcı Bütçeleme Modeli", *Maliye Dergisi*, Sayı 163, Temmuz-Aralık, 316-334.
- EUROPEAN PUBLIC SECTOR INFORMATION (2013), *Fiscal Transparency And Open Government Data*, No. 2013/11, (erişim adresi: https://www.europeandataportal.eu/sites/default/files/library/201311_fiscal_transparency_and_open_government_data.pdf), (erişim tarihi: 06.04.2016).
- IBP (2015), *Open Budget Survey*, (erişim adresi: <http://internationalbudget.org/wp-content/uploads/OBI2012-TurkeyCS-English.pdf>), (erişim tarihi: 10.04.2016).
- IBP (2016a), *Guide to Transparency in Government Budget Reports: How Civil Society Can Use Budget Reports for Research and Advocacy*, (erişim adresi: <http://www.internationalbudget.org/wp-content/uploads/Guide-to-Transparency-in-Government-Budget-Reports-How-Civil-Society-Can-Use-Budget-Reports-for-Research-and-Advocacy-English.pdf>), (erişim tarihi: 18.04.2016).
- IBP (2016b), *Guide to Transparency in Government Budget Reports: Why are Budget Reports Important, and What Should They Include?* (erişim adresi: <http://www.internationalbudget.org/wp-content/uploads/Guide-to-Transparency-in-Government-Budget-Reports-Why-are-Budget-Reports-Important-and-What-Should-They-Include-English.pdf>), (erişim tarihi: 18.04.2016).
- IMF (2014), *Update On The Fiscal Transparency Initiative*, IMF Policy Paper, Washington, (erişim adresi: <http://www.imf.org/external/np/pp/eng/2014/061614.pdf>), (erişim tarihi: 05.03.2016)
- KERİMOĞLU, B., Güngör, H.& Koyuncu, E. (2009) *Belediye bütçesi nasıl izlenir? Yerel Paydaşlar İçin Bir Rehber*, Ankara: Tepav Yayınları.

- KOVANCILAR, B.& Uğur, A. (2011), “Mali Konseyler ve Ülke Deneyimleri”, *Maliye Dergisi*, Sayı 160, Ocak –Haziran, ss. 86-110.
- LOPEZ-ACEVEDO, G., Krause, P.& Mackay, K. (2012), *Building Better Policies: The Nuts and Bolts of Monitoring and Evaluation Systems*, World Bank Publications.
- MIKESELL, J. L.& Mullins, D. R. (2011), “Reforms for Improved Efficiency in Public Budgeting and Finance: Improvements, Disappointments, and Work-in-Progress”, *Public Budgeting & Finance*, 31, ss.1–30. doi: 10.1111/j.1540-5850.2011.00998.x
- NORTON, A.& Elson, D. (2002) What’s Behind the Budget? Politics, Rights and Accountability in the Budget Process, (erişim adresi: <http://www.odi.org/sites/odi.org.uk/files/odi-assets/publications-opinion-files/2422.pdf>), (erişim tarihi: 20.04.2016).
- OECD (2015), *OECD Best Practices for Budget Transparency*, (erişim adresi: <http://www.oecd.org/gov/budgeting/best-practices-budget-transparency.htm>), (erişim tarihi: 06.04.2016).
- PETRIE, M.& Shields, J. (2010) “Producing a Citizens’ Guide to the Budget: Why, What and How?”, *OECD Journal on Budgeting*, Volume 2010/2.
- SCHNEIDER, A.& Goldfrank, B. (2002), *Budgets and Ballots in Brazil: Participatory Budgeting from the City to the State*, IDS Working Paper: England.
- TANAKA, S. (2007), “Engaging the Public in National Budgeting: A Non-Governmental Perspective”, *OECD Journal on Budgeting*, Volume 7, No. 2, 139-177.
- TESEV (2012), “Açık Bütçe Endeksi 2012- Türkiye”, (erişim adresi: http://tesev.org.tr/wp-content/uploads/2015/11/Acik_Butce_Endeksi_2012_Turkiye_Raporu.pdf), (erişim tarihi: 28.03.2016).
- WILD, L.& Harris, D. (2011), “The Political Economy of Community Scorecards in Malawi”, (erişim adresi: <http://www.odi.org/sites/odi.org.uk/files/odi-assets/publications-opinion-files/7543.pdf>), (erişim tarihi: 06.03.2016).
- WORLD BANK (2016a), “Module 7: Fiscal Transparency”, (erişim adresi: <http://siteresources.worldbank.org/PUBLICSECTORANDGOVERNANCE/Resour ces/285741-1326399585993/ModuleFiscalTransparency.pdf>), (erişim tarihi:15.04.2016).
- WORLD BANK (2016b), “Participatory Budget Formulation”, (erişim adresi:<http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/TOPICS/EXTSOCIALDEVELOPMENT/EXTPCENG/0,,contentMDK:20509380~pagePK:148956~piPK:216618~theSitePK:410306,00.html>), (erişim tarihi: 15.04.2016).
- WORLD BANK (2016c), “Community Score Card Process”, (erişim adresi: <http://siteresources.worldbank.org/INTPCENG/1143333-1116505690049/20509286/comscorecardsnote.pdf>), (erişim tarihi: 06.03.2016).

DKAB VE İHL MESLEK DERSLERİ ÖĞRETMENLERİNİN İNSAN DOĞASINA İLİŞKİN TUTUMLARI*

Bayramali NAZIROĞLU¹

H. Yusuf ACUNER²

Ali BİRİNCİ³

Atıf/©: Nazıroğlu, Bayramali; Acuner H. Yusuf; Birinci, Ali (2017). DKAB ve İHL Meslek Dersleri Öğretmenlerinin İnsan Doğasına İlişkin Tutumları, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 10, Sayı 1, Haziran 2017, ss. 471-502

Özet: Bu çalışmanın amacı, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenleri ve İmam Hatip Lisesi Meslek Dersleri öğretmenlerinin insan doğasına ilişkin varsayım ve tutumlarını saptamak ve bunları çeşitli değişkenler bağlamında analiz etmektir. Nicel bir araştırma olan çalışmada tarama (betimleme) modeli kullanılmıştır. Tarama modelinde gerçekleştirilen betimsel nitelikteki araştırmanın çalışma grubu, 2014-15 eğitim öğretim yılında Trabzon il sınırlarındaki devlet okullarında görev yapan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenleri ve İmam-Hatip Lisesi Meslek Dersleri öğretmenlerinden oluşmaktadır. İnsan doğası alt boyutlarından aldıkları ortama puanlar ($\bar{X}$ =5,93) dikkate alındığında, katılımcıların insan doğasına ilişkin tutumlarının genelde olumlu olduğu görülmektedir. Bununla birlikte katılımcıların ölçeğin insana güven, özgecilik ve karmaşıklık boyutlarında olumsuz tutum sahibi oldukları tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İnsan doğası, tutum, DKAB Öğretmeni, İHL Meslek Dersleri Öğretmeni

Makale Geliş Tarihi: 19. 01. 2017/ Makale Kabul Tarihi: 04.05.2017

* Bu makale Ali Birinci tarafından RTEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsünde 2016 yılında Yrd. Doç. Dr. Bayramali Nazıroğlu danışmanlığında tamamlanan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenleri ve İmam Hatip Liseleri Meslek Dersleri Öğretmenlerinin İnsan Doğasına İlişkin Tutumları adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

1 Yrd. Doç. Dr. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, e-posta: bayramali.naziroglu@erdogan.edu.tr

2 Yrd. Doç. Dr. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, e-posta: yusuf.acuner@erdogan.edu.tr

3 Doktora Öğrencisi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, e-posta: alibir61@hotmail.com

Attitudes of Religious Culture and Moral Knowledge Teachers and Religious Vocational High School Teachers towards Human Nature

Citation/©: Nazıroğlu, Bayramali; Acuner H. Yusuf; Birinci, Ali (2017). Attitudes of Religious Culture and Moral Knowledge Teachers and Religious Vocational High School Teachers towards Human Nature, Hitit University Journal of Social Sciences Institute, Year 10, Issue 1, June 2017, pp. 471-502

Abstract: The purpose of this study is to determine assumptions and attitudes of Religious Culture and Moral Knowledge teachers and Religious Vocational High School teachers towards human nature, and to analyze these attitudes with several variables. This quantitative study is carried out with scanning (survey) method. The population of this descriptive study carried out using scanning method consists of Religious Culture and Moral Knowledge teachers and Religious Vocational High School teachers working in state schools in Trabzon during 2014-15 academic year. Given the average scores ($\bar{X}=5.93$) in human nature sub-dimension, it is observed that the attitude of the attendants towards the human nature is in general positive. However, it is determined that the participants gave negative results for confidence to mankind (trustworthiness), altruism and complexity

Keywords: Human nature, attitude, Religious Culture and Moral Knowledge teacher, Religious Vocational High School teacher.

I. GİRİŞ

İnsanın varoluşsal tasavvuru Antik Çağ filozoflarından Sokrates'in "kendini bilmek" önermesiyle başlatılabilir. Bu yargı, İslam düşünce sisteminde "Kim kendini (nefisini) bilirse Rabbini bilir."¹ şeklinde farklı bir biçimde ifade edilmiştir. İnsanlar kim olduklarını, hangi unsurlardan meydana geldiklerini bilmek isterler. İnsan olmanın ne ifade ettiğini anlamadan toplum bilimcilerinin, eğitimcilerin, ilahiyatçıların ve başka birçok bilim insanının insan yaşamı ve toplumu hakkında doğru ve tutarlı değerlendirmelerde bulunmaları zordur. Bununla birlikte binlerce yıldır insanların kendilerini anlamaya yönelik çabalarına rağmen insan doğasını anlama konusunda herkes tarafından uzlaşılan bir insan doğası kavramına ulaşıldığı söylenemez. Ancak ahlak, sosyal adalet, siyaset, eğitim gibi insan yaşamını

---

¹ Hadisçilere göre sahih kabul edilmeyen bu söz, sufilere hadis kabul edilmiştir. (Bkz. Aclüni, 2001, c. 2, s. 361).

düzenleyen alanlarda deruni bir anlayış elde etmek için insan doğasına ilişkin farklı felsefi ve dini bakış açılarını keşfetmek önemli bir kaldıraçtır.

Felsefe, insan doğasının temel ve nihai özelliklerini belirlemeye ve insanın temel etkinlik ve faaliyetlerini bu doğaya dayalı olarak anlamaya çalışır. Bu anlamda felsefenin bakış açısı diğer bilimsel disiplinlerden daha kapsamlıdır (Gökalp, 2010, s. 5). Felsefe tarihi içinde insanı anlamaya yönelik çabaların ortaya çıkardığı beş temel sorun vardır. Bu temel sorunlar, insan doğasına ilişkin yaklaşımların ortaya çıkmasında önemli rol oynadığı gibi günümüzde de pek çok ilmi alanda tartışılmaya devam edilmektedir. Bu sorunlardan birincisi, insan doğasının ne kadarının doğuştan geldiğine ve ne kadarının toplumsal çevre tarafından kazanıldığına ilişkin olan, pek çok deneysel çalışmanın konusunu teşkil eden kalıtım mı çevre mi sorunudur. Diğer dört sorun ampirik olmayıp felsefi sorunlardır. Bu dört önemli sorun alanları şunlardır: Özgür iradeye karşı determinizm, dualizme karşı materyalizm, ahlaksal değerlerin doğası, tanrının varlığı, dinin ve dinsel inançların doğası (Stevenson & Haberman, 1998, ss. 226-235). Bu temel sorunlara yönelik yanıtlar insanın mahiyetinin ne olduğu, insanın evrendeki yeri ve sorumluluğu, yaşamın anlamı, insanın mutluluğu ve kaderi gibi pek çok konunun anlaşılması ve açıklanmasında mihenk taşı olmuştur.

Felsefenin yanı sıra psikoloji de özünde insanın doğasını tanımlamaya ve açıklamaya dönük bir çaba olarak karşımıza çıkar. Felsefeciler, psikoloji biliminin doğduğu 19'uncu yüzyıl sonlarına kadar, insan doğasını kendi tasarılarına, sezgilerine, çıkarımlarına ve kişisel tecrübelerine dayalı olarak açıklamaya çalışmışlar, aynı zamanda bu açıklamalar kişilik kuramlarını da önemli ölçüde etkilemiştir. Ancak psikoloji bu sorulara cevap ararken olgulara dayalı cevaplar bulmaya çalışmış; bu olguları belirleyebilmek için test ve teknikler geliştirmiş; insanı sistematik olarak inceleyerek ve deneysel araştırmaların sonuçlarından yararlanarak açıklayabilme çabası içinde olmuştur (Burger, 2006; Schultz & Schultz, 2009; Kalat, 2011).

İslam düşüncesinde Rum Suresi 30'uncu ayeti ve fitrat hadisi insan doğasını anlamak için bir başlangıç noktası olarak kabul edilir. Mohammed'in (1995, s. 44) de belirttiği gibi "Fitrat, kişinin doğuştan sahip olduğu gerçekliğidir ve aynı zamanda fitratın kişinin inançları, değerleri ve hayata bakış açısı, dünya görüşü ve çevresiyle olan ilişkileri üzerinde etkisi vardır. Böyle olduğu için fitrat, kişinin aklı, davranışları ve dış dünyaya ait kurumlardan ayrı olarak düşünülemez."

Eğitimin imkân ve sınırlılıkları konusunda fitrat hadisini referans noktası alan bir öğretmenin öğrenciye bakışı, uygulayacağı yöntem ve teknikler, yapacağı rehberlik uygulamaları; insan doğasının sabit ve değişmez olduğunu kabul eden ve insan doğasını kötümser bir bakış açısıyla değerlendiren bir öğretmenin uygulamalarından farklı olacaktır. Bu açıdan öğretmenlerin insan doğasına yönelik anlayışlarının belirlenmesi hayati önem arz etmektedir. Çünkü öğretim programlarının hazırlanmasında hareket noktası olarak kabul edilen eğitim felsefesinin temeli insan anlayışına ve insan doğasına bakışına dayanır.

II. Problem, Amaç, Önem

İnsanlar eski çağlardan beri kendi davranışlarından ve insan doğasına ait nazariyelerden etkilenmiş, bunlarla ilgili pek çok felsefi ve teolojik görüşler ortaya koymuşlardır. 19'uncu yüzyılın son çeyreğine kadar filozoflar, insan doğasını kendi deneyimlerine dayalı kurgular, sezgiler ve genellemeler yoluyla incelemiştir. Ancak, bilimsel alandaki gelişmelere paralel olarak, bilimsel araç ve yöntemlerin insan doğasına ilişkin meselelere uygulanmasıyla birçok sosyal bilimci için insan doğası yani "insanı insan yapan özellikler" in neler olduğu konusu önemli bir çalışma alanı olmuştur. (Schultz & Schultz, 2007, s. 26).

Psikoloji ve sosyal psikoloji alanındaki gelişmelere paralel olarak Pinker (2013) Wrightsman (1992) ve Schultz gibi birçok araştırmacı insan davranışlarını açıklama, anlama ve onlar hakkında öngöründe bulunmak için insan doğası kavramına göndermede bulunur. Aronson ve diğerlerine (2010, s. 52) göre, bireysel farklılıkların yanında sosyal durumların da insan davranışları üzerindeki etkileri dikkate alındığında herkeste ortak olan ve dünyayı neden belirli şekillerde yorumladığımızı açıklayan, insan doğasının temel yasalarını anlamamız gerekmektedir. Bu nedenle insanın durumunu anlamayı ve onu değiştirmeyi amaçlayan bütün girişimlerin temelinde bir insan modeli vardır. Böyle bir model, insan davranışı ve ilişkilerinin nasıl kavramsallaştırılacağını gösterir ve bunların geliştirilmesi için gereken kuramsal çatıyı oluşturur (Kağıtçıbaşı, 1990, s. 19). Buna göre insanların algılanış şekli ile onlara karşı oluşturulan davranış şekilleri arasında da bir ilişki olabilir (Wrightsman, 1992).

Meseleye eğitim açısından bakıldığında eğitim ve öğretim sürecinin en önemli iki unsuru öğretmen ve öğrencidir. Bu iki faktör arasındaki ilişkinin niteliği, eğitim ve öğretimin kalitesinin belirleyicisidir. Öğretmen ile öğrenci

arasındaki ilişkiyi belirleyen en önemli unsurlardan biri de öğretmenin eğitimsel inançlarıdır (Yılmaz & Tosun, 2013, s. 206). Bu inançların en temel kısmını da insan doğasına ilişkin görüşler ve tutumlar oluşturmaktadır. Dolayısıyla Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenleri ve İmam-Hatip Lisesi Meslek Dersleri öğretmenlerinin sınıf içi etkinliklerinin anlaşılması ve çözümlenmesinde insan doğasına ilişkin bakış açılarının bilinmesi belirleyici olacaktır. Bu bağlamda araştırmanın temel problemini, “*Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenleri ve İmam-Hatip Lisesi Meslek Dersleri Öğretmenlerinin insanın doğasına ilişkin tutumları nasıldır?*” sorusu oluşturmaktadır. Araştırmamızda ayrıca bu temel probleme bağlı olarak aşağıdaki sorulara da yanıt aranacaktır.

1. Katılımcıların insan doğasına ilişkin görüşlerinin iyimser ve kötümser olma düzeyleri nedir?
2. Katılımcıların İnsan doğasının değişebilirliği ya da değişmezliğine ilişkin tutumları nasıldır?
3. Katılımcıların İnsan Doğası Felsefesi Ölçeğinin alt boyutlarına yönelik tutumları cinsiyet, medeni durum, kıdem yılı, lisans düzeyinde bitirdiği okul türü değişkenine göre farklılaşmakta mıdır?
4. Katılımcıların İnsan Doğası Felsefesi Ölçeğinin alt boyutlarına yönelik tutumları medeni durum değişkenine göre farklılaşmakta mıdır?
5. Katılımcıların İnsan Doğası Felsefesi Ölçeğinin alt boyutlarına yönelik tutumları kıdem yılı değişkenine göre farklılaşmakta mıdır?
6. Katılımcıların İnsan Doğası Felsefesi Ölçeğinin alt boyutlarına yönelik tutumları lisans düzeyinde bitirdikleri okul türü değişkenine göre farklılaşmakta mıdır?
7. Katılımcıların İnsan Doğası Felsefesi Ölçeğinin alt boyutlarına yönelik tutumları görev yaptığı okul türü değişkenine göre farklılaşmakta mıdır?
8. Katılımcıların İnsan Doğası Felsefesi Ölçeğinin alt boyutlarına yönelik tutumları ebeveyn öğrenim durumu değişkenine göre farklılaşmakta mıdır?
9. Katılımcıların İnsan Doğası Felsefesi Ölçeğinin alt boyutlarına yönelik tutumları öğretmenlik mesleğini seçmelerindeki faktörü değişkenine göre farklılaşmakta mıdır?

10. Katılımcıların İnsan Doğası Felsefesi Ölçeğinin alt boyutlarına yönelik tutumları sosyoekonomik düzey değişkenine göre farklılaşmakta mıdır?

Bu çalışmanın temel amacı, Milli Eğitim Bakanlığına bağlı ilk ve ortaöğretim kurumlarındaki Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenleri ve İmam Hatip Lisesi Meslek Dersleri öğretmenlerinin insan doğasına ilişkin varsayımlarını ve tutumlarını betimlemek, bunları çeşitli değişkenler bağlamında analiz etmektir.

Türk-İslam kültürünün oluşmasında büyük etki yapmış unsurlardan biri olan İslam düşüncesinin insan doğasına ilişkin görüşleri teorik açıdan bazı çalışmalara konu olmuştur (Okumuşlar, 1999; Arslan, 2006; Canatan, 2014). Bununla birlikte din öğretimi, örgün eğitim sistemi içinde önemli bir yer tutmasına rağmen Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenleri ile İmam-Hatip Lisesi Meslek Dersleri öğretmenlerinin insan doğasına ilişkin görüş ve inançlarının yeterince araştırılmadığı söylenebilir.

Örgün eğitim sistemi içinde din eğitiminin yeri dikkate alındığında, bu eğitimi vermekle görevli öğretmenlerin insan doğasına ilişkin inanç ve tutumlarının; eğitimin imkânı ve sınırlılıkları, eğitim-öğretim sürecinde kullanılacak yöntem ve teknikler, sınıf yönetimi ve insan ilişkileri gibi birçok konuda etkili olduğu düşünülmektedir. Çünkü öğretmen inançları; öğretmenlerin nesnelere, olaylar ve insanlar hakkındaki genel bilgi birikimlerini ve aynı zaman psikolojik olarak doğru olduğu farz edilen anlayış, önerme ve eğilimlerini içerir (Borg, 2001, s. 186). Bu açıdan öğretmenlerin insan doğasına ilişkin inanç ve tutumlarının tespit edilmesi öğretmenlerin düşünce süreçlerine, eğitim-öğretimin planlanmasına, uygulanması ve değerlendirilmesi aşamalarına ve öğretmenlerin mesleki gelişmelerine önemli katkılar sağlayacaktır.

III. Yöntem

Bir araştırmanın yöntemini belirlemede en etkili unsur araştırmacının çözüm aradığı sorun ya da problemin kendisidir. Araştırmacının ele aldığı sorun, onun yöntemini belirlemektedir. Bu araştırma, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenleri ve İmam Hatip Lisesi Meslek Dersleri öğretmenlerinin insan doğasına ilişkin tutumlarını betimlemeyi ve bu tutumların bazı değişkenlerle ilişkisini belirlemeyi amaçladığından bu çalışmada, betimsel tarama modelinde ilişkisel tarama yöntemi kullanılmıştır.

A. Evren ve Örneklem

Tarama modelinde gerçekleştirilen betimsel nitelikteki araştırmanın evreni, 2014-2015 eğitim-öğretim yılında Trabzon il sınırlarındaki devlet okullarında görev yapan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenleri ile İmam-Hatip Lisesi Meslek Dersleri öğretmenlerinden oluşmaktadır. Araştırmanın yapıldığı 2014-2015 eğitim-öğretim yılında Milli Eğitim Bakanlığı Yönetim Bilgi Sistemi (İLSİS) verilerine göre Trabzon ilindeki devlet okullarında Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin sayısı 303, İmam- Hatip Lisesi Meslek Dersleri Öğretmenlerinin sayısı ise 84'tür. Araştırmaya katılan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin sayısı 214, İmam- Hatip Lisesi Meslek Dersleri Öğretmenleri sayısı ise 61'dir. Aşağıdaki tabloda örnekleme ilişkin bazı kişisel değişkenlerin frekans ve yüzde dağılımlarına yer verilmiştir.

Tablo 1: Örneklemle İlgili Frekans Dağılımları

Madde	Değişken	f	%
Cinsiyet	Kadın	84	30,5
	Erkek	191	69,5
Medeni Durum	Evli	239	86,9
	Bekâr	36	13,1
Yaş	18-25	19	6,9
	36-35	68	24,7
	36-45	114	41,5
	45+	74	26,9
Kıdem yılı	1-5	37	13,5
	6-10	63	22,9
	11-15	45	16,4
	16-20	54	19,6
	20+	76	27,6
Öğrenim Durumu	Lisans	237	86,2
	Yüksek Lisans	38	13,8
	Doktora	-	-
Lisans düzeyinde bitirilen okul türü	Yüksek İslam Enstitüsü	15	5,5
	İlahiyat Eski Program	161	58,5
	İDKAB Öğretmenliği Bölümü	53	19,3
	İlahiyat +Tezsiz Yüksek Lisans veya Pedagojik Formasyon	46	16,7
Öğretmenin görev yaptığı kurum türü	İlkokul	14	5,1
	Ortaokul	125	45,5
	İmam- Hatip Ortaokulu	35	12,7
	İmam- Hatip Lisesi	61	22,2
	Genel Lise	35	12,7
	Meslek Liseleri	5	1,8
Meslek seçimindeki en önemli faktör	Meslek sevgisi ve hizmet ideali	155	56,4
	İş garantisi olması	15	5,5
	Aile ve çevre etkisi	40	14,5

	Kendiliğinden gelişen tesadüfî şartlar	57	20,7
	Katsayı problemi	8	2,9
Sosyoekonomik durum	Düşük sosyoekonomik durum	26	9,5
	Orta sosyoekonomik durum	240	87,3
	Yüksek sosyoekonomik durum	9	3,3
Toplam		275	100,0

B. Veri Toplama Aracı

Araştırmada, kuramsal bilgiler ilgili literatür taranarak elde edilmiş ve katılımcıların insan doğasına ilişkin görüşlerinin saptanmasında Wrightsman (1964) tarafından geliştirilmiş İnsan Doğası Felsefesi Ölçeği (The Philosophies of Human Nature Scale) kullanılmıştır. Bu araç, insanların çevrelerindeki kişileri algılamaları sonucunda göstermiş oldukları anlayışları yansıtmaktadır.

Veri toplama aracı, iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde katılımcıların kişisel özelliklerine ait bilgilere, ikinci bölümde ise katılımcıların insan doğasına ilişkin tutumlarını ölçmeye yönelik maddelere yer verilmiştir. Wrightsman (1964) tarafından bu veri toplama aracı, ilk olarak 120 madde şeklinde hazırlanmıştır. Alt boyutlar 20 madde olarak oluşturulup, bu maddelerden 10'u olumlu 10'u olumsuz olarak belirlenmiştir. Daha sonra 177 lisans öğrencisine uygulandıktan sonra ölçeğin madde analizi yapılmıştır. Madde analizi sonucunda 24 madde ölçme aracından çıkarılmıştır. Ardından yapılan yeni bir madde analizi sonucunda 12 madde daha ölçekten çıkarılmıştır. Böylece madde analizi çalışmaları sonucunda ölçekte 84 madde bırakılmıştır. Her alt boyut yedisi olumlu yedisi olumsuz olmak üzere 14 maddeden oluşmaktadır. Bu maddelerden her biri toplumda insanın doğasıyla ilgili olarak benimsenen düşüncelerin betimlenmiş biçimleridir. Katılımcılardan her birinden, tutum ve görüş belirten bu maddeleri benimseme ya da benimsememe derecesine göre, eksi (-) 3 ile artı (+) 3 arasında uzanan bir ölçek üzerinde değerlendirme yapmaları istenmiştir. Dereceleme şu ifadeleri içermektedir.

Cümle size çok uygunsuzsa	+3
Cümle ise orta derecede uygunsuzsa	+2
Cümle size az uygunsuzsa	+1
Cümle size az aykırı ise	-1
Cümle ise orta derecede aykırı ise	-2
Cümle size çok aykırı ise	-3

Buna göre ölçekte yer alan her bir boyut maksimum +42 ile -42 puan arasında değerlendirilmiştir. Ölçeğin tümü için bu puanlar +242 ile -242 puan arasında olacaktır.

Bu çalışmasına ilaveten Wrightsman, ölçeğin güvenilirliğini saptayabilmek için ölçeği 530 lisans öğrencisine uygulamıştır. Ölçek üç ay arayla bu öğrencilere iki kez uygulanmıştır (test-tekrar test). İki uygulama sonucunda elde edilen korelasyon katsayısı .90'dır (Wrightsman, 1992, ss. 80-87). Wrightsman, faktör analizi sonucu insan doğasına ilişkin görüşleri 6 alt bölümün bileşeni olarak kabul etmiştir. Bu alt bölümler şunlardır:

1-İnsana Güven: Bu boyut insanların ne kadar ahlaklı, dürüst ve güvenilebilir olduklarını, başka bir ifade ile insanların dürüst ve güvenilir olma derecelerini ölçer. Bu anlamda güven, insanların başkalarının gelecekteki davranış ve niyetlerine ilişkin olumlu beklenti içinde olmalarını ifade eder. İnsanlara güven boyutunda + (artı) yönde alınan puan, insanların güvenilir, dürüst, ahlaklı ve sorumluk sahibi oldukları inancını, - (eksi) yönde alınan puan ise insanların güvenilmez, ahlaksız ve sorumsuz oldukları inancını ifade eder.

2- İrade Gücü ve Akılcılık: İnsanın kendi davranışlarının temelindeki güdüleri anlayabilmesi ve bunların sonuçlarını denetim altına alabilmesidir. Ölçeğin bu boyutundaki maddeler insanların davranışlarındaki temel güdüleri ve motivasyonları anlama ve bunlardan kaynaklanan davranışlarını kontrol edebilme derecelerini ölçer. İrade gücü ve akılcılık boyutunda + (artı) yönde alınan puan insanların kendi davranışlarının sonuçlarını kontrol edebilecekleri ve kendilerini anlayabilecekleri inancını, - (eksi) yönde alınan puan ise insanların kendi kaderini tayin etme gücüne sahip olmadıkları, arzu ve isteklerine göre mantıksızca hareket ettikleri inancını ifade eder.

3- Özgecilik: Yardımseverlik boyutu, başkalarını düşünme ve başkalarına karşı içten sevgi besleme derecesini ölçer. Özgecilik, bencil olmama, başkalarının duygularını paylaşabilme ve onları gözetebilmedir. Özgecilik boyutunda + (artı) yönde alınan puan, insanların yardımsever olduğu, bencil olmadığı ve içtenlikle başkalarıyla ilgilendikleri inancını ifade ederken - (eksi) yönde alınan puan ise insanların bencil ve hep kendi çıkarlarını düşündükleri inancını ifade eder.

4- Bağımsızlık: İnsanın kendine özgü duygu ve düşüncelerini toplumun karşısında koruyabilmesidir. Bu boyut insanların toplumun çoğunluğunun görüşünü kabul etme ya da ona uyum sağlama yönünde zorlaması karşısında kendi inançlarına ve düşüncelerine bağlı kalma derecesini ölçer. Bağımsızlık boyutunda + (artı) yönde alınan puan insanların grup ya da toplum karşısında kendi düşüncelerini ve fikirleri savunabileceği inancını ifade ederken - (eksi) yönde alınan puan, insanların içinde yaşadığı toplumun veya bir grubun baskılarına boyun eğeceği inancını ifade eder.

5- İnsan Doğasının Karmaşıklığı: İnsanın karmaşık ve zor anlaşılır ya da basit ve kolay anlaşılır olmasıdır. Bu boyut insanların karmaşıklık ve anlaşılmalarnın güçlük derecesine karşı yalın ve anlaşılmalarnın kolaylık derecesini ölçer. Karmaşıklık boyutunda + (artı) yönde alınan puan insanların karmaşık, anlaşılmaz oldukları inancını, - (eksi) yönde alınan puan ise insanların kolayca anlaşılabilir olduklarını ifade eder.

6- İnsan Doğasının Değişebilirliği: İnsanın temel yapısındaki bireysel farklar ve temel değişebilirlik derecesidir. Bu boyut da insanın temel yapısındaki bireysel farklar ve temel değişebilirlik derecesini ölçer. Değişkenlik boyutunda + (artı) yönde alınan puan insanların ilgi, kişilik açısından farklı oldukları ve zamanla değişebilecekleri inancını ifade ederken - (eksi) yönde alınan puan, insanların ilgi ve kişilik açısından benzer olduklarını ve zamanla değişmeyeceklerini ifade eder (Wrightsman, 1992, ss. 81-85).

İnsan Doğası Felsefesi Ölçeği daha önce Türkiye’de yapılmış olan bazı araştırmalarda Akyıldız (1989), Dönmez (1991), Öner (1991), Küçükkaragöz (1992), Ayok (1995), Kamburoğlu (1996) ve Şahin (1998) birçok araştırmacı tarafından kullanılmıştır. Akyıldız (1989), Türkiye’deki uygulamalar için test, tekrar test yöntemine dayalı olarak geçerlilik çalışması yapmış ve ölçeğin iki ölçüm arasındaki korelasyon değerini .75 düzeyinde bulmuştur. Aynı ölçek çevirisi Öner (1991) tarafından üniversite öğrencisi deneklere üç aylık bir insan doğası felsefesini değiştirme eğitiminden önce ve sonra uygulandığında kontrol grubu ile deney grubu arasında beklenen yönde bir ayırım yapabildiği görülmüştür.

Ölçek ilk olarak batı kültüründe kullanılmıştır. Bu bir açıdan problem teşkil edebilir. Ancak ABD ve Türk toplumu arasındaki bazı farklılıklara rağmen, Avrupa Birliğine katılım süreci ve batılılaşma dikkat alınırsa Türkiye için de ölçme aracındaki önermelerin geçerli olacağı söylenebilir. Zaten

araştırmamızda kullanılan ölçek, Akyıldız (1989) tarafından Türkçeye çevrilmiş olup, gerekli izin alınarak kullanılmıştır.

Wrightsmann (1964) tarafından geliştirilen İnsan Doğası Felsefesi ölçeğine katılımcıların verdiği yanıtlar esas alınarak iç tutarlılık güvenilirliği tarafımızdan yeniden hesaplanmıştır. Bu hesaplamada Cronbach's alpha (α) katsayısı .87 olarak bulunmuştur. Şencan'a göre (2005) .60 ile .80 arasındaki değer ölçme aracının güvenilirliğini gösterir. Elde edilen sonuca göre katılımcıların ölçeğin maddelerine üst seviyede bir tutarlılıkla cevap verdikleri söylenebilir.

C. Verilerin Toplanması ve Analizi

Verilerin toplanması işlemi iki şekilde gerçekleştirilmiştir. Birinci yöntemde ölçeğin çıktıkları uygulamanın yapıldığı bazı okullara araştırmacı tarafından iletilmiş ve uygulamadan sonra ölçekler araştırmacı tarafından alınmıştır. İkinci yöntemde Milli Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü'nün 04.05.2015 tarih ve 4590697 sayılı yazısı gereğince yapılan Haziran 2015 Mesleki çalışmalarında ölçek araştırmacı tarafından katılımcılara uygulanmıştır.

Veriler toplandıktan sonra her bir ölçek araştırmacı tarafından tek tek incelenmiştir. Yapılan inceleme sonucunda bazı katılımcıların ölçeği eksik veya rastgele doldurdıkları tespit edilmiş olup 25 ölçek değerlendirme dışı bırakılmış ve kalan 275 ölçekteki veriler kullanılmıştır. Bilgisayara aktarılan verilerin SPSS (Statistical Package for Social Studies) paket programında çözümlenmesi yapılmıştır. Verilerin analizi sürecinde veri toplama aracındaki olumlu maddeler oluğu gibi bırakılıp olumsuz maddeler ters çevrilerek yeni değerler toplanıp kodlandıktan sonra ölçeğin her bir alt bölümü için katılımcıların ortalama puanı hesaplanmıştır. Daha sonra araştırmannın bağımlı değişkeni olan katılımcıların insanın doğasına ilişkin tutumları ile farklı iki grup ortalamaları arasında manidar bir fark olup olmadığını karşılaştırmak için yaygın olarak kullanılan t testi, üç ya da daha fazla grup ortalaması arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA), farklılığa neden olan grubun tespitinde ise Post Hoc Tukey testi kullanılmıştır.

IV. Bulgular ve Tartışma

Bu bölümde İnsan Doğası Felsefesi Ölçeği ve katılımcılara ait bilgi formundan elde edilen bulgular, tablolar yardımıyla sunulmuş; elde edilen

veriler, literatür kısmındaki bilgiler ışığında araştırma sorularına göre yorumlanmıştır.

A. Katılımcı Öğretmenlerin İnsana Doğasına İlişkin Genel Yaklaşımları

Tablo 2’de katılımcıların insan doğasına ilişkin genel tutumları verilmiştir.

Tablo 2: Katılımcıların İnsan Doğası Alt Boyutlarına İlişkin Genel Tutum Puanları

İnsan Doğasının Boyutları	N	En düşük Puan	En yüksek Puan	$\bar{X}$	S
İnsana Güven	275	-30,00	30,00	-3,01	9,18
İrade Gücü ve Akılcılık	275	-12,00	33,00	9,94	8,47
Özgecilik (diğerkâmlık)	275	-26,00	34,00	-1,85	8,42
Bağımsızlık	275	-21,00	21,00	0,86	7,39
Karmaşıklık	275	-30,00	18,00	-1,04	7,41
Değişebilirlik	275	-11,00	24,00	5,45	6,31
İnsan Doğası İyimserlik-Kötümserlik ²	275	-54,00	100,00	5,93	21,59
İnsan Doğası Değişebilirlik ³	275	-30,00	37,00	4,41	10,26

Tablo 2’ye göre katılımcıların insan doğası iyimserlik ve kötümserlik alt boyutunda aldıkları ortama puan ($\bar{X} = 5,93$) ve puanın artı (+) yönde olması dikkate alındığında, katılımcıların insan doğasına ilişkin tutumlarının olumlu olduğu söylenebilir. Bununla birlikte katılımcıların ölçeğin insana güven, özgecilik ve karmaşıklık boyutlarını olumsuz değerlendirdikleri söylenebilir. Özellikle dini eğitim görmüş olan katılımcıların insana güven ($\bar{X} = -3,01$) ve özgecilik ($\bar{X} = -1,85$) alt boyutlarından eksi yönde puan almaları dikkat çekicidir ve incelenmeye değerdir.

İnsanların ne kadar ahlaklı, dürüst ve güvenilebilir olduklarını başka bir ifade ile insanlara güvenebilme derecesi olarak tanımlanan insan doğasına güven boyutuna ilişkin katılımcıların ortalama puanı ($\bar{X} = -3,01$)’dir. Katılımcıların ortalama puanının eksi (-) yönde olması ve bu puanın en düşük ortalama puan olması katılımcıların, insanları güvenilir bulmadıkları şeklinde yorumlanabilir. Katılımcıların almış oldukları dini eğitim ve İslami düşünce sisteminde güvenilir insan olmanın bir değer olduğu dikkate alındığında elde edilen sonuç, dikkat çekici olduğu kadar İslam düşüncesinde güvenme ve güvenilir olma değeriyle de çelişmektedir. Çünkü

² İlk dört alt boyut (İnsana Güven, İrade Gücü ve Akılcılık, Özgecilik ve Bağımsızlık) toplanarak artı (+) yönde alınan puan insan doğasına ilişkin olumlu (iyimser) bakış açısını, eksi (-) yönde alınan puan olumsuz (kötümser) bakış açısını ifade eder.

³ Son iki boyutta (Karmaşıklık ve Değişebilirlik) artı (+) yönden alınan puan insan doğasının değişebileceği ve kompleks olduğu inancını ifade ederken eksi (-) yönde alınan puan insan doğasının değişmez olduğu ve kolayca anlaşılabilabileceği inancını ifade eder.

kişilik özelliği olarak güvenilirlik, İslam dininde herkesin ulaşmayı hedeflediği ve arzu ettiği en önemli insani değerlerin başında gelir. İslam dininde kâmil insan olma yolunda eğer bir adım atılacaksa dürüstlük, hakkaniyet, adalet, yalan söylememe ya da doğruluk gibi vasıflarla pekiştirilen ‘güvenilir birey’ anlayışı temel hareket noktası olmalıdır (Tecim, 2011, s. 64). Güvenilir insan olmaya ilişkin vurgular, gerek Kur’an-ı Kerim ve gerekse Hz. Peygamberin hadislerinde görülebilir. “Emrolunduğun gibi dosdoğru ol.” (Hud, 11/112). “Ey iman edenler! Yapmayacağınız şeyleri niçin söylüyorsunuz? Yapmayacağınız şeyleri söylemeniz, Allah katında büyük bir nefretle karşılaşır.” (Saf, 61/2-3). “Müslüman elinden ve dilinden diğer Müslümanların güvende olduğu kimsedir. (Buhari, İman, 1)

Ülkemizde yapılan diğer araştırmalarda da insana güven boyutuna ilişkin katılımcıların ortalama puanlarının farklılıklar gösterdiği tespit edilmiştir. Kamburoğlu (1996) ve Küçükkaragöz’ün (1992) insan doğasına ilişkin yaptıkları çalışmalarda insana güven boyutuna ilişkin katılımcıların ortalama puanları sırasıyla ($\bar{X} = 9,90$, $\bar{X} = 9,70$) olumlu yönde olmuştur. Ayok (1995), Dönmezer (1991) ve Şahin’in (1998) yaptıkları araştırmalarda ise insana güven boyutuna ilişkin katılımcıların ortalama puanları sırasıyla ($\bar{X} = -5,09$, $\bar{X} = -12,30$ ve $\bar{X} = -8,00$) olumsuz yönde olmuştur. Bizim araştırmamızda ise insana güven boyutuna ilişkin elde edilen puan ($\bar{X} = -3,01$), Ayok ve Şahin’in araştırmalarıyla paralellik arz etmektedir.

Ayrıca Akbaş’ın (2012, s. 601) lise öğrencilerinin insanların çoğunluğuna güvenmeme nedenleri üzerine yaptığı araştırma, insana güvensizlik kategorisinde öğrencilerin insanlara güvenmeme nedenleri konusunda önemli veriler sunmaktadır. Araştırma kapsamına alınan öğrencilerin diğer insanların çoğunluğuna güvenmeme nedenlerinin başında, diğer insanların kendi çıkarları doğrultusunda hareket ettiğine yönelik inanç gelmektedir. Bu kategoride görüş belirten öğrenciler; insanları, bencil, kendi çıkarlarını düşünen ve menfaatleri doğrultusunda hareket eden kişiler olarak görmektedir. Ayrıca katılımcıların bir bölümü de insan doğasına güvenmeme yönünde değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Bu görüşte olan öğrenciler, insanlara “insan oldukları” için güvenmeme eğilimindedir.

1990 ve 1997 yıllarında Esmer ve arkadaşları (1999, s. 26) tarafından yapılan Türkiye Değerler Araştırması’nda, insanlara “Sizce, genelde insanların çoğunluğuna güvenilebilir mi?” diye sorulmuştur. Bu soruya evet diyenlerin oranı 1990 yılında yapılan araştırmada yüzde 10, 1997 yılında

yapılında ise yüzde 7'dir. Bu oranlarla Türkiye 43 ülke arasında ilk araştırmada sondan ikinci diğerinde ise sonuncudur. Farklı zamanlarda ülkemizde gerçekleştirilen bu araştırmalar ülkemizde kişilerarası güven düzeyinin çok düşük olduğunu göstermektedir.

Tecim (2011) "Sosyal Güven Oluşumunda Dinin Etkisi" isimli doktora tezinde güven-güvensizliğin çağdaş toplumların ana sorunlarından birisi olduğu tespitinde bulunarak, dinin sürdürülebilir güven diyebileceğimiz yapının oluşmasında oldukça gerekli bir değişken olduğunu iddia etmiştir. Ancak yaptığı araştırmada ulaştığı sonuç güven, dürüstlük ve yardımseverlik gibi değişkenlerde ortalamalar ve yüzdeler negatif yönde olmuştur. Gerek bizim araştırmamız gerekse Tecim'in (2011) yaptığı araştırmadan hareketle ülkemizde insanların diğer insanlara güven sorunu yaşadıkları, insanlara güven boyutunda ekonomik ve sosyal unsurların daha belirleyici olduğu iddia edilebilir.

Dönmez (1990) insana güven boyutunda Türkiye'deki katılımcıların yurtdışındaki katılımcılardan daha düşük puan almalarını, insanlarımızın yeterince sorumluluk bilincine göre davranmadıklarına bağlamaktadır. Bizim araştırmamızda; katılımcıların insan doğası alt boyutlarından aldıkları puan toplamının artı yönde olması ancak insanlara güven, özgecilik ve karmaşıklık boyutlarında eksi yönde olması, ülkemizin içinde bulunduğu sosyopolitik durumun bir tezahürü olabileceği gibi, insan doğasının iyiliği ve kötülüğü probleminde katılımcıların çift yönlü bir insan doğası algısına sahip oldukları şeklinde yorumlanabilir. Genel olarak insan doğasını olumlu olarak değerlendiren katılımcıların, insana güven ve özgecilik alt boyutlarında olumsuz puan almaları onların, insanı hem iyilik hem de kötülük potansiyeline sahip varlıklar olarak algıladıkları sonucuna varılabilir.

İnsanın kendi davranışlarının temelindeki güdüleri anlayabilmesi ve bunların sonuçlarını denetim altına alabilmesi olarak tanımlanan İrade Gücü ve Akılcılık boyutuna ilişkin katılımcıların ortalama puanı ($\bar{X} = 9,94$)'tür. Ortalama puanın olumlu yönde olması ve diğer alt boyutlarda alınan puanların en yükseği olması katılımcıların; insandaki akıl ve irade kapasitelerine, bu kapasitelerin insan davranışları üzerindeki etkilerine inandıkları şeklinde yorumlanabilir. Böylece katılımcıların düşünen aklın insan davranışlarını belli bir dereceye kadar etkilediği anlayışını benimsedikleri ve böylelikle; düşünme, analiz ve akılcı hesaplamaya vurgu

yapan anlayışlar ile dürtü, içgüdü ve diğer akıldışı etkenleri öne çıkararak anlayışlar arasındaki “akıl mı içgüdü mü” tartışmasında birinci görüşten yana oldukları söylenebilir. Bu sonucun ortaya çıkmasında özellikle İslam düşüncesinde aklın ve iradenin insanı diğer varlıklardan ayıran temel özellik olduğu anlayışı etkili olmuş olabilir. Ayrıca insanın özgürlüğü ve kaderi sorununda katılımcıların, kaderci (determinist) bir bakış açısına değil, özgür iradeyi esas alan ve insanın sorumluluğunu ön plana çıkaran bir bakış açısına sahip oldukları söylenebilir.

İnsanların karmaşık ve zor anlaşılır olması ya da basit ve kolay anlaşılır olma derecesi olarak tanımlanan insan doğasının karmaşıklık boyutuna ilişkin katılımcıların ortalama puanları ($\bar{X} = -1,04$)’tür. Katılımcıların ortalama puanlarının negatif (-) yönde olması katılımcıların insanı karmaşık ve zor anlaşılır görmedikleri şeklinde yorumlanabilir. Bu sonuç; katılımcıların insan davranışlarına bakarak “işte insanlar böyledir, ne de olsa insan” şeklinde genelleme yaparak insanların davranışlarını tahmin etme ve kontrol altına alma girişimlerinin bir ürünü olabilir. Çünkü genellikle günlük hayatta genellemeler yaparak insanlar hakkında birtakım değer yargıları ileri sürerek insan davranışlarını ve insan doğasını indirgemeci bir yaklaşımla tek yönlü ele alma teşebbüslerinde bulunabiliyoruz.

Bireyci olmama, saygı ve sempati, başkalarıyla ilgilenme derecesi olarak tanımlanan insan doğasının özgecilik boyutuna ilişkin katılımcıların ortalama puanı ($\bar{X} = -1,85$)’tir. Katılımcıların ortalama puanlarının negatif (-) yönde olması onların saygı ve sempati, başkalarıyla ilgilenme derecesi olarak tanımlanan özgecilik boyutunu olumsuz olarak değerlendirdikleri anlamına gelir. Bu araştırmada elde edilen sonuç, Şahin’in (1998, s. 65) elde ettiği sonuçla paralellik arz etmektedir. Söz konusu araştırmada, hemşirelerin insan doğasının özgecilik boyutuna ilişkin ortalama puanı ($\bar{X} = -6,59$)’dur. İki araştırma karşılaştırıldığında hemşirelerin, DKAB ve İHL meslek dersleri öğretmenlerine göre insan doğasının özgecilik boyutuna ilişkin daha olumsuz bir tutum içinde oldukları söylenebilir. Bu fark her iki grubun ilgilendikleri hedef kitlenin farklı olmasından kaynaklanabileceği gibi, zaman içerisinde meslekte edinilen tecrübelerden de kaynaklanıyor olabilir.

İnsanın kendine özgü duygu ve düşüncelerini toplumun karşısında koruyabilme derecesi olarak tanımlanan bağımsızlık boyutuna ilişkin katılımcıların ortalama puanları ($\bar{X} = 0,86$)’dır. Ortalamanın olumlu yönde fakat sifıra yakın olması katılımcıların insanları tam anlamıyla bağımsız

olarak görmedikleri, insan davranışlarında toplumsal değerler ve yönlendirmelerin ve dolayısıyla çevrenin etkili olduğu anlayışını benimsedikleri söylenebilir.

İnsanın temel yapısındaki bireysel farkları ve temel değişebilirlik derecesini ifade eden insanın doğasının değişebilirlik boyutunda katılımcıların ortalama puanları ($\bar{X} = 5,45$)'tir. Bu puan İrade gücü ve Akılcılık boyutundan sonra alınan en yüksek puandır. Bu sonuç, katılımcıların insan doğasının değişebilir olduğu görüşünü benimsedikleri şeklinde yorumlanabilir. Aynı zamanda katılımcıların insanın bir doğasının olduğu ama değişmeyen bir doğa değil, çevre ve kültür tarafından etkilenebilen ve insan türüne özgü potansiyelleri içeren bir öz olarak yorumlanan fitrat anlayışına yakın bir tutum içinde oldukları iddia edilebilir.

B. Bazı Değişkenlere Göre Öğretmenlerin İnsan Doğasına İlişkin Değerlendirmeleri

Bu başlık altında katılımcı öğretmenlerin İnsan Doğası Felsefesi Ölçeği alt boyutlarını değerlendirmelerinde bazı değişkenler açısından anlamlı bir farkın olup olmadığı sorusuna yanıt aranmıştır.

Tablo 3: Katılımcıların Cinsiyetlerine Göre İnsan Doğası Felsefesi Tutum Puanlarına İlişkin t-Testi Sonuçları

İnsan Doğasının Boyutları	Cinsiyet	N	$\bar{X}$	S	sd	t	p	Sonuç
İnsana Güven	Kadın	84	-3,02	9,07	273	-,007	,995	p>,05 Anlamsız
	Erkek	191	-3,01	9,27				
İrade gücü ve Akılcılık	Kadın	84	11,32	8,63	273	1,79	,074	p>,05 Anlamsız
	Erkek	191	9,34	8,35				
Özgecilik	Kadın	84	-1,46	8,85	273	,514	,608	p>,05 Anlamsız
	Erkek	191	-2,03	8,24				
Bağımsızlık	Kadın	84	,21	8,11	273	-,968	,334	p>,05 Anlamsız
	Erkek	191	1,15	7,05				
Karmaşıklık	Kadın	84	-,73	8,29	273	,458	,647	p>,05 Anlamsız
	Erkek	191	-1,18	7,00				
Değişebilirlik	Kadın	84	6,46	7,05	273	1,75	,080	p>,05 Anlamsız
	Erkek	191	5,01	5,92				

Tablo 3'te de görüldüğü gibi katılımcıların cinsiyetlerine göre insan doğasını değerlendirmede farklılaşmadıkları görülmektedir. Anlamlılık düzeyinde olmasa da kadınların irade gücü ve akılcılık, değişebilirlik ve özgecilik boyutlarında daha yüksek puan aldıkları, erkek katılımcıların ise bağımsızlık boyutlarında daha yüksek puan aldıkları görülmektedir. İnsan doğasına

ilişkin ülkemizde yapılan araştırmalardan Kamburoğlu (1996) ve Küçükkaragöz (1992)'ün araştırmalarında da cinsiyet değişkenine göre insan doğasını değerlendirmede anlamlı bir farkın olmadığı görülmüştür. Bizim araştırmamızla birlikte diğer iki araştırmada da cinsiyet değişkenine göre insan doğasını değerlendirmede anlamlı farklılığın olmaması, ülkemizdeki katılımcıların insan doğasına ilişkin benzer tutumlar içinde oldukları şeklinde yorumlanabilir.

Tablo 4: Katılımcıların Medeni Durumlarına Göre İnsan Doğası Felsefesi Tutum Puanlarına İlişkin t-Testi Sonuçları

İnsan Doğasının Boyutları	Medeni Durum	N	$\bar{X}$	S	sd	t	p	Sonuç
İnsana Güven	Evli	239	-2,79	9,12	273	1,05	,291	p>,05 Anlamsız
	Bekâr	36	-4,52	9,55				
İrade gücü ve Akılcılık	Evli	239	10,02	8,48	273	,380	,704	p>,05 Anlamsız
	Bekâr	36	9,44	8,45				
Özgecilik	Evli	239	-1,53	8,46	273	1,66	,097	p>,05 Anlamsız
	Bekâr	36	-4,02	7,93				
Bağımsızlık	Evli	239	,903	7,15	273	,221	,825	p>,05 Anlamsız
	Bekâr	36	,611	8,93				
Karmaşıklık	Evli	239	-1,54	7,25	273	-2,92	,004	p<,05 Anlamlı
	Bekâr	36	2,27	7,73				
Değişebilirlik	Evli	239	5,30	6,24	273	-1,06	,289	p>,05 Anlamsız
	Bekâr	36	6,50	6,72				

* P<.05 (.05 düzeyinde anlamlı)

Tablo 4 incelendiğinde katılımcıların medeni durumlarına göre insan doğasının karmaşıklık boyutuna ilişkin tutumlarında anlamlı bir fark olduğu [t(273) = -2.926, p<0.05] görülmektedir. Katılımcıların insan doğasının karmaşıklık boyutuna ilişkin puan ortalamaları incelendiğinde, evli olan öğretmenlerin puan ortalamasının ($\bar{X}$ = -1,54) bekâr olan öğretmenlerin puan ortalamasından ($\bar{X}$ = 2,27) daha düşük olduğu görülmektedir. Bu bulgu evli öğretmenlerin insanları daha basit ve kolay anlaşılabilir olarak algıladıkları şeklinde yorumlanabilir. Evlilik süresince birlikte yaşamının yol açtığı alışkanlık veya eşlerin birbirini tanımaları, evli katılımcıların insanları daha basit ve kolay anlaşılabilir değerlendirmesine yol açmış olabilir.

Tablo 5: Katılımcıların Yaşlarına Göre İnsan Doğası Felsefesi Tutum Puanlarına İlişkin ANOVA Sonuçları

İnsan Doğasının Boyutları	Yaş	N	$\bar{X}$	S	F	sd	p	Sonuç
İnsana Güven	18-25 yaş	19	-6,05	10,06	,772	3/271	,510	p>,05 Anlamsız
	26-35 yaş	68	-2,51	9,16				
	36-45 yaş	114	-2,84	9,25				
	45 ve üstü	74	-2,97	8,89				
	Toplam	275	-3,01	9,18				
İrade gücü Akılcılık	18-25 yaş	19	11,00	8,15	,353	3/271	,787	p>,05 Anlamsız
	26-35 yaş	68	10,19	8,55				
	36-45 yaş	114	10,14	9,15				
	45 ve üstü	74	9,14	7,41				
	Toplam	275	9,94	8,47				
Özgecilik	18-25 yaş	19	-3,42	7,61	,987	3/271	,399	p>,05 Anlamsız
	26-35 yaş	68	-,42	8,50				
	36-45 yaş	114	-2,21	8,96				
	45 ve üstü	74	-2,22	7,63				
	Toplam	275	-1,85	8,42				
Bağımsızlık	18-25 yaş	19	-1,05	8,93	1,437	3/271	,232	p>,05 Anlamsız
	26-35 yaş	68	1,14	7,45				
	36-45 yaş	114	,219	7,73				
	45 ve üstü	74	2,09	6,22				
	Toplam	275	,86	7,39				
Karmaşıklık	18-25 yaş	19	1,00	10,08	,970	3/271	,407	p>,05 Anlamsız
	26-35 yaş	68	-,33	7,87				
	36-45 yaş	114	-1,36	7,31				
	45 ve üstü	74	-1,72	6,27				
	Toplam	275	-1,04	7,41				
Değişebilirlik	1 18-25 yaş	19	9,52	6,18	3,215	3/271	,023	p<,05 Anlamlı 1-4
	2 26-35 yaş	68	5,51	6,75				
	3 36-45 yaş	114	5,32	6,42				
	4 45 ve üstü	74	4,56	5,40				
	Toplam	275	5,45	6,31				

Tablo 5'te görüldüğü üzere katılımcıların insan doğasının alt boyutlarına ilişkin tutumları, katılımcıların yaş değişkeni açısından karşılaştırılmıştır. Ancak önce varyansların homojenlik değerlerini incelemek amacıyla Levene Testi uygulanmıştır. Levene Testi sonucunda tüm boyutlar için anlamlı bir fark [$p>.05$] saptanmamış ve varyansların homojen dağılım gösterdiği belirlenmiştir. Katılımcıların insan doğasının alt boyutlarına ilişkin değerlendirmelerini yaş değişkeni ile karşılaştırmak için yapılan tek yönlü varyans analizi sonuçlarına göre insan doğası değişkenlik alt boyutunda istatistiksel olarak manidar [$F(3-271)=3,21$ $p<.05$] bir fark saptanmıştır. Farkın hangi gruplar arasında olduğunu bulmak amacıyla yapılan Tukey HSD testi sonuçlarına göre, değişkenlik alt boyutunda 18-25 yaş grubu ortalamasının ($\bar{X} = 9,52$) 45 ve üstü yaş grubu ortalamasından ($\bar{X} = 4,56$)

daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Buradan hareketle 18-25 yaş grubu, insan doğasını daha değişken olarak algılamaktadır. Bilişsel yaklaşıma göre, her birey çevresi hakkında bir dizi bilişsel yapılar oluşturur (Burger, 2006, s.639). Bu anlamda yaşamımıza ilişkin sosyal ilişkileri ve olayları bir sistem veya bir yapı içinde organize ettiğimiz ve yorumladığımız varsayımından hareketle 45 ve üstü yaş grubunun daha sabit ve statik bir bilişsel yapıya sahip oldukları, yaşam boyunca elde ettikleri tecrübelerle dayanarak insanları genellemeler yaparak kategorize etme eğiliminde oldukları söylenebilir.

Tablo 6: Katılımcıların Kıdem Yılına Göre İnsan Doğası Felsefesi Tutum Puanlarına İlişkin ANOVA Sonuçları

İnsan Doğasının Boyutları	Kıdem Yılı	N		S	F	sd	p	Sonuç	
İnsana Güven	1-5 Yıl	37	-2,83	10,53	1,140	4/270	,338	p>,05 Anlamsız	
	6-10 yıl	63	-3,28	8,06					
	11-15 yıl	45	-5,44	9,20					
	16-20 yıl	54	-2,29	10,22					
	20 ve üzeri	76	-1,96	8,50					
	Toplam	275	-3,01	9,18					
İrade Gücü ve Akılcılık	1-5 Yıl	37	10,27	7,48	,496	4/270	,738	p>,05 Anlamsız	
	6-10 yıl	63	11,04	9,23					
	11-15 yıl	45	10,11	9,46					
	16-20 yıl	54	9,37	8,08					
	20 ve üzeri	76	9,18	8,01					
	Toplam	275	9,94	8,47					
Özgecilik	1-5 Yıl	37	,0270	7,77	,841	4/270	,500	p>,05 Anlamsız	
	6-10 yıl	63	-2,03	8,70					
	11-15 yıl	45	-3,22	9,30					
	16-20 yıl	54	-1,35	8,91					
	20 ve üzeri	76	-2,18	7,56					
	Toplam	275	-1,85	8,42					
Bağımsızlık	1-5 Yıl	37	,702	7,21	1,285	4/270	,276	p>,05 Anlamsız	
	6-10 yıl	63	-,301	7,97					
	11-15 yıl	45	-,266	8,16					
	16-20 yıl	54	2,09	7,72					
	20 ve üzeri	76	1,71	6,10					
	Toplam	275	,8655	7,39					
Karmaşıklık	1-5 Yıl	37	-,2162	8,13	,671	4/270	,613	p>,05 Anlamsız	
	6-10 yıl	63	-,0794	7,64					
	11-15 yıl	45	-1,06	8,92					
	16-20 yıl	54	-1,70	6,64					
	20 ve üzeri	76	-1,77	6,38					
	Toplam	275	-1,04	7,41					
Değişebilirlik	1	1-5 Yıl	37	7,67	2,66	4/270	,033	p<,05 Anlamlı 1-5	
	2	6-10 yıl	63	5,03					6,49
	3	11-15 yıl	45	4,44					7,14
	4	16-20 yıl	54	6,75					6,07
	5	20 ve üzeri	76	4,40					5,41
	Toplam	275	5,45	6,31					

Tablo 6’da görüldüğü üzere katılımcıların insan doğasının alt boyutlarına ilişkin tutumları, katılımcıların kıdem yılı değişkeni açısından karşılaştırılmıştır. Ancak önce varyansların homojenlik değerlerini incelemek amacıyla Levene Testi uygulanmıştır. Levene Testi sonucunda tüm boyutlar için anlamlı bir fark [$p > .05$] saptanmamış ve varyansların homojen dağılım gösterdiği belirlenmiştir. Katılımcıların insan doğasının alt boyutlarına ilişkin tutumlarını kıdem yılı değişkeni ile karşılaştırmak için yapılan tek yönlü varyans analizi sonuçlarına göre, insan doğası değişkenlik alt boyutunda istatistiksel olarak anlamlı düzeyde bir farklılaşma [$F(4-270) = 2,66$ $p < .05$] görülmüştür. Farkın hangi değişkenlerden kaynaklandığını görmek için Tukey HSD testi yapılmış ve kıdem yılı 1-5 olan öğretmenlerin ($\bar{X} = 7,67$) kıdem yılı 20 yıldan fazla olan öğretmenlere göre ($\bar{X} = 4,40$) insan doğasını daha değişken olarak değerlendirdikleri tespit edilmiştir. Bu verilere göre çalışma yıllarının insan doğasının değişebilirlik alt boyutunda etkili olduğu ve tecrübeli öğrenmelerin diğer insanlara yönelik daha genellemeci bir bakış açısına sahip oldukları söylenebilir.

Tablo 7: Katılımcıların Lisans Düzeyinde Bitirdikleri Okul Türüne Göre İnsan Doğası/Felsefesi Tutum Puanlarına İlişkin ANOVA Sonuçları

İnsan Doğasının Boyutları	Okul Türü	N	$\bar{X}$	S	F	sd	p	Sonuç
İnsana Güven	Yüksek İslam Enstitüsü	15	-,866	8,37	,959	3/271	,412	p>,05 Anlamsız
	İlahiyat Eski Program	161	-3,40	8,83				
	İDKAB Öğretmenliği	53	-3,81	9,16				
	İlahiyat+Tezsiz YL veya Formasyon	46	-1,43	10,56				
	TOPLAM	275	-3,01	9,18				
İrade Gücü ve Akılcılık	Yüksek İslam Enstitüsü	15	14,00	5,83	1,448	3/271	,229	p>,05 Anlamsız
	İlahiyat Eski Program	161	9,45	8,54				
	İDKAB Öğretmenliği	53	10,56	7,78				
	İlahiyat+Tezsiz YL veya Formasyon	46	9,60	9,49				
	TOPLAM	275	9,94	8,47				
Özgecilik	Yüksek İslam Enstitüsü	15	1,13	4,65	,681	3/271	,564	p>,05 Anlamsız
	İlahiyat Eski Program	161	-1,95	8,53				
	İDKAB Öğretmenliği	53	-2,24	8,00				
	İlahiyat+Tezsiz YL veya Formasyon	46	-2,06	9,43				
	TOPLAM	275	-1,85	8,42				

Bağımsızlık	Yüksek İslam Enstitüsü	15	5,00	4,20	1,970	3/271	,119	p>,05 Anlamsız
	İlahiyat Eski Program	161	,757	7,07				
	İDKAB Öğretmenliği	53	-,188	7,93				
	İlahiyat+Tezsiz YL veya Formasyon	46	1,10	8,34				
	TOPLAM	275	,865	7,39				
Karmaşıklık	Yüksek İslam Enstitüsü	15	,733	6,37	,415	3/271	,743	p>,05 Anlamsız
	İlahiyat Eski Program	161	-1,27	6,84				
	İDKAB Öğretmenliği	53	-,622	8,41				
	İlahiyat+Tezsiz YL veya Formasyon	46	-1,30	8,49				
	TOPLAM	275	-1,04	7,41				
Değişebilirlik	Yüksek İslam Enstitüsü	15	4,06	4,19	,733	3/271	,533	p>,05 Anlamsız
	İlahiyat Eski Program	161	5,17	6,33				
	İDKAB Öğretmenliği	53	6,22	6,57				
	İlahiyat+Tezsiz YL veya Formasyon	46	6,02	6,54				
	TOPLAM	275	5,45	6,31				

Tablo 7’deki tek yönlü varyans analizi sonuçları, katılımcıların lisans düzeyinde bitirdikleri okul türüne göre insan doğasının alt boyutlarına ilişkin değerlendirmelerinde istatistikî olarak anlamlı bir farkın olmadığını göstermektedir. Bu sonuçlara göre, öğretmenlerin lisans düzeyinde mezun oldukları okul türlerinin insan doğasının alt boyutlarına ilişkin değerlendirmelerinde belirleyici olmadığı söylenebilir. Tutumların ya da inançların oluşumunda öğretim programları önemli bir etkidir. Bu sonuçlardan hareketle Yüksek Din Eğitimi kurumlarında okutulan ders içeriklerinin benzer olduğu veya insan doğasına bakış açısında farklılaşma meydana getirecek kadar çeşitliliğe sahip olmadığı söylenebilir. Öğretmenlerin insan doğasına ilişkin tutumlarının oluşmasında lisans düzeyinde eğitim gördükleri felsefi yaklaşımların ve öğretim programların etkili olduğu pek çok araştırmacı tarafından ifade edilmiştir (Borg, 2001 & Deryakulu, 2004). Bu anlamda öğretmenlerin öğretim ve öğrenmeye ilişkin sahip oldukları inançlar, öğretmenlerin teorik alt yapılarını yansıttığı gibi öğretim sürecinde kullandıkları öğretim uygulamalarını, yaptıkları öğretim planlarını, öğretim sürecinde öğrencileri için uygun görecekları eğitsel etkinlik türlerinin seçimini de etkilemektedir (Yılmaz & Tosun, 2013).

Tablo 8: Katılımcıların Branşlarına Göre İnsan Doğası Felsefesi Tutum Puanlarına İlişkin t-Testi Sonuçları

İnsan Doğasının Boyutları	Branş	N	$\bar{X}$	S	Sd	t	p	Sonuç
İnsana Güven	DKAB	214	-2,70	8,98	273	1,05	,291	p>,05 Anlamsız
	Mes. Der.	61	-4,11	9,85				
İrade Gücü ve Akılcılık	DKAB	214	10,06	8,67	273	,422	,673	p>,05 Anlamsız
	Mes. Der.	61	9,54	7,76				
Özgecilik	DKAB	214	-1,48	8,53	273	1,37	,170	p>,05 Anlamsız
	Mes. Der.	61	-3,16	7,94				
Bağımsızlık	DKAB	214	1,13	7,42	273	1,11	,266	p>,05 Anlamsız
	Mes. Der.	61	-,065	7,27				
Karmaşıklık	DKAB	214	-1,04	7,43	273	,022	,983	p>,05 Anlamsız
	Mes. Der.	61	-1,06	7,39				
Değişebilirlik	DKAB	214	5,12	6,24	273	-1,63	,102	p>,05 Anlamsız
	Mes. Der.	61	6,62	6,45				

Tablo 8'den de anlaşılacağı üzere katılımcıların branşlarına göre insan doğasını değerlendirmede farklılaşmadıkları görülmektedir. Anlamlılık düzeyinde olmasa da DKAB öğretmenlerinin güven, özgecilik boyutlarında daha yüksek puan aldıkları, İHL Meslek Dersleri öğretmenlerinin ise sadece değişebilirlik boyutunda daha yüksek puan aldıkları görülmektedir. Verilerden hareketle DKAB öğretmenlerinin insanları daha güvenilir ve özgeci buldukları söylenebilir.

İnsan doğasına ilişkin tutumlarımızın oluşmasında diğer insanların davranışlarını gözlemek ve bireyin yaşam felsefesini sürekli değerlendirmesi önemli rol oynar. Aynı zamanda öğretmenlerin insan doğasını iyimser ve kötümser görme derecelerinin sınıf içi etkinlik ve iletişim becerilerinde de etkili olduğu iddia edilmektedir. Özçelik (2002) yaptığı araştırmada insan doğasını iyimser olarak değerlendiren katılımcıların demokratik yönetsel tutum benimsediklerini; insan doğasını kötümser değerlendirenlerin ise otokratik yönetsel tutum benimsediklerini tespit etmiştir. İmam- Hatip Meslek dersleri öğretmenlerinin sınıf içi uygulamalarında daha disiplinli olmaları insan doğasına ilişkin daha olumsuz bir tutuma sahip olmalarının bir tezahürü olabilir.

Tablo 9: Katılımcıların Görev Yaptığı Okul Türüne Göre İnsan Doğası Felsefesi Tutum Puanlarına İlişkin ANOVA Sonuçları

İnsan Doğasının Boyutları	Katılımcıların Görev Yaptığı Okul Türü	N	$\bar{X}$	S	F	sd	p	Sonuç
İnsana Güven	İlköğretim	139	-2,45	9,62	,6972	/272	,499	p>,05 Anlamsız
	İmam-Hatip Okulları	96	-3,30	9,01				
	Liseler	40	-4,30	7,81				
	Toplam	275	-3,01	9,18				
İrade Gücü ve Akılcılık	İlköğretim	139	10,74	8,58	2,262	/272	,106	p>,05 Anlamsız
	İmam-Hatip Okulları	96	9,78	8,58				
	Liseler	40	7,55	7,45				
	Toplam	275	9,94	8,47				
Özgecilik	İlköğretim	139	-1,17	8,96	,9672	/272	,381	p>,05 Anlamsız
	İmam-Hatip Okulları	96	-2,39	8,04				
	Liseler	40	-2,92	7,26				
	Toplam	275	-1,85	8,42				
Bağımsızlık	İlköğretim	139	1,14	7,97	,2462	/272	,782	p>,05 Anlamsız
	İmam-Hatip Okulları	96	0,70	7,08				
	Liseler	40	0,27	6,00				
	Toplam	275	0,86	7,39				
Karmaşıklık	İlköğretim	139	-1,89	7,57	1,8642	/272	,157	p>,05 Anlamsız
	İmam-Hatip Okulları	96	-,281	7,58				
	Liseler	40	,050	6,13				
	Toplam	275	-1,04	7,41				
Değişebilirlik	İlköğretim	139	5,17	6,42	,4142	/272	,661	p>,05 Anlamsız
	İmam-Hatip Okulları	96	5,92	6,32				
	Liseler	40	5,32	5,97				
	Toplam	275	5,45	6,31				

Tablo 9'daki tek yönlü varyans analizi sonuçları, katılımcıların görev yaptığı okul türüne göre, insan doğasının alt boyutlarına ilişkin değerlendirmelerinde istatistikî olarak anlamlı bir farkın olmadığını göstermektedir. Bu sonuçlara göre, öğretmenlerin görev yaptığı okul türlerinin insan doğasının alt boyutlarına ilişkin değerlendirmelerinde belirleyici olmadığı söylenebilir. Bu sonuçlardan hareketle araştırma kapsamındaki okullarda öğrencilerin davranışlarında katılımcıların insan doğasını farklı değerlendirecek kadar farklılıkların olmadığı söylenebilir. Genelde örgün eğitim sisteminde öğretmenlik meslek derslerinin benzer içeriklere sahip olması ve eğitim öğretim-sürecinin öğretmen merkezli olması öğrencilerin benzer davranışlar sergilemelerinde etkili olabilir. Aynı zamanda öğretmenlerin insan doğasına ilişkin görüşlerinin okul türüne göre

farklılaşmaması “öğrenci her yerde öğrencidir” varsayımının bir tezahürü olabilir.

Tablo 10: Katılımcıların Anne Öğrenim Durumuna Göre İnsan Doğası Felsefesi Tutum Puanlarına İlişkin ANOVA Sonuçları

İnsan Doğasının Boyutları	Anne Öğrenim Durumu	N	$\bar{X}$	S	F	sd	p	Sonuç
İnsan doğasına güven	Lise	20	-2,00	8,33	1,573	/271	,196	p>,05 Anlamsız
	İlkokul/Ortaokul	91	-3,73	9,40				
	Okur-yazar	65	-1,03	9,62				
	Okur-yazar değil	99	-3,86	8,74				
	Toplam	275	-3,01	9,18				
İrade sağlamlığı ve Akılcılık	Lise	20	7,05	7,36	2,263	/271	,081	p>,05 Anlamsız
	İlkokul/Ortaokul	91	8,73	8,49				
	Okur-yazar	65	10,69	8,94				
	Okur-yazar değil	99	11,15	8,16				
	Toplam	275	9,94	8,47				
Özgeciliği	Lise	20	-1,35	6,76	1,653	/271	,178	p>,05 Anlamsız
	İlkokul/Ortaokul	91	-1,52	9,00				
	Okur-yazar	65	-3,69	7,98				
	Okur-yazar değil	99	-3,24	8,35				
	Toplam	275	-1,85	8,42				
Bağımsızlık	Lise	20	1,35	8,78	,453	/271	,716	p>,05 Anlamsız
	İlkokul/Ortaokul	91	,131	7,55				
	Okur-yazar	65	1,10	7,37				
	Okur-yazar değil	99	1,28	7,01				
	Toplam	275	,865	7,39				
Karmaşıklık	Lise	20	2,45	7,08	1,833	/271	,140	p>,05 Anlamsız
	İlkokul/Ortaokul	91	-,824	8,50				
	Okur-yazar	65	-1,72	7,20				
	Okur-yazar değil	99	-1,51	6,36				
	Toplam	275	-1,04	7,41				
Değişebilirlik	1 Lise	20	1,00	5,17	4,473	/271	,004	p<,05 Anlamlı 1-2
	2 İlkokul/Ortaokul	91	6,20	7,09				
	3 Okur-yazar	65	4,81	5,31				
	4 Okur-yazar değil	99	6,09	6,02				
	Toplam	275	5,45	6,31				

Tablo 10’da görüldüğü üzere katılımcıların insan doğasının alt boyutlarına ilişkin değerlendirmeleri, katılımcıların anne öğrenim durumu açısından karşılaştırılmıştır. Ancak önce varyansların homojenlik değerlerini incelemek amacıyla Levene Testi uygulanmıştır. Levene Testi sonucunda tüm boyutlar için anlamlı bir fark [$p>.05$] saptanmamış ve varyansların homojen dağılım gösterdiği belirlenmiştir. Katılımcıların insan doğasının alt boyutlarına ilişkin tutumlarını anne öğrenim durumu değişkeni ile karşılaştırmak için yapılan tek yönlü varyans analizi sonuçlarına göre insan doğası değişkenlik alt boyutunda istatistiksel olarak manidar [$F(3-271) = 4,47 p<.05$] bir fark

saptanmıştır. Farkın hangi gruplar arasında olduğunu bulmak amacıyla yapılan Tukey HSD testi sonuçlarına göre, insan doğası değişkenlik alt boyutunda, anneleri ilkokul veya ortaokul mezunu olan katılımcıların ortalamasının ($\bar{X} = 6,20$) anneleri lise mezunu olan katılımcıların ortalamasından ($\bar{X} = 1,00$) daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Buradan hareketle anneleri ilkokul veya ortaokul mezunu olan katılımcıların insan doğasını daha değişken olarak algıladıkları ifade edilebilir. Ülkemizde yapılan diğer araştırmalarda da Şahin (1998), Kamburoğlu (1996) benzer sonuçlar elde edilmiştir. Özellikle Şahin tarafından yapılan araştırmada hemşirelerin annelerinin eğitim düzeylerine göre, insan doğasını özgecilik ve değişebilirlik alt boyutlarında farklı değerlendirdikleri tespit edilmiştir. Söz konusu araştırmada annenin eğitim düzeyi arttıkça değişebilirlik alt boyutu ortalama puanı da artmaktadır. Şahin'e (1998, s. 77) göre eğitim; toplumun gelişmesinde, kalkınmasında ve insanın belli tutum ve davranışlar kazanmasında önemli bir rol oynar. Bireyin eğitim düzeyleri yükseldikçe ekonomik ve sosyal konumlarında da yükselme olması beklenir. Eğitim aynı zamanda bireylerin tutumlarında, düşüncelerinde ve değerlerinde de değişimler sağlayarak diğer insanlara yönelik kabullerini etkileyebilmektedir. Bizim araştırmamızda ise tam tersi bir durum söz konusudur. Katılımcıların anne eğitim seviyeleri arttıkça değişebilirlik alt boyutu ortalama puanı düşmektedir. Bu tür bir sonucun ortaya çıkması ailelerin içinde buldukları farklı sosyokültürel yapılarla açıklanabileceği gibi, eğitim düzeyi yüksek olan annelerin çocuklarını daha belirgin ve belirleyici bir insan anlayışına göre yetiştirme eğiliminde olmalarından kaynaklanıyor olabilir.

Tablo 11: Katılımcıların Baba Öğrenim Durumuna Göre İnsan Doğası Felsefesi Tutum Puanlarına İlişkin ANOVA Sonuçları

İnsan Doğasının Boyutları	Baba Öğrenim Durumu	N	$\bar{X}$	S	F	sd	p	Sonuç
İnsan doğasına güven	Üniversite	43	-2,81	8,97	,569	4/270	,685	p>,05 Anlamsız
	Lise	31	-1,93	9,67				
	İlkokul/Ortaokul	123	-3,13	9,66				
	Okur-yazar	67	-2,83	8,59				
	Okur-yazar değil	11	-6,72	6,70				
	Toplam	275	-3,01	9,18				
İrade sağlamlığı ve Akılcılık	Üniversite	43	8,6	9,31	1,047	4/270	,499	p>,05 Anlamsız
	Lise	31	8,16	7,23				
	İlkokul/Ortaokul	123	10,12	8,47				
	Okur-yazar	67	10,86	8,16				
	Okur-yazar değil	11	12,45	9,94				

	Toplam	275	9,94	8,47				
Özgecılık	Üniversite	43	-3,02	8,33	,842	4/270	,499	p>,05 Anlamsız
	Lise	31	-1,03	9,23				
	İlkokul/Ortaokul	123	-1,94	8,47				
	Okur-yazar	67	-2,67	8,10				
	Okur-yazar değil	11	-4,36	7,96				
	Toplam	275	-1,85	8,42				
Bağımsızlık	Üniversite	43	-,604	7,80	,644	4/270	,632	p>,05 Anlamsız
	Lise	31	1,58	7,16				
	İlkokul/Ortaokul	123	1,34	7,78				
	Okur-yazar	67	,686	6,74				
	Okur-yazar değil	11	,363	5,93				
	Toplam	275	,865	7,39				
Karmaşıklık	Üniversite	43	,395	8,64	1,413	4/270	,230	p>,05 Anlamsız
	Lise	31	-,193	7,91				
	İlkokul/Ortaokul	123	-,886	7,46				
	Okur-yazar	67	-2,13	6,23				
	Okur-yazar değil	11	-4,27	6,00				
	Toplam	275	-1,04	7,41				
Değişebilirlik	Üniversite	43	6,30	6,41	,670	4/270	,614	p>,05 Anlamsız
	Lise	31	4,12	7,49				
	İlkokul/Ortaokul	123	5,69	6,21				
	Okur-yazar	67	5,28	5,31				
	Okur-yazar değil	11	4,36	9,09				
	Toplam	275	5,45	6,31				

Tablo 11'e göre tek yönlü varyans analizi sonuçları, katılımcıların baba öğrenim durumuna göre, insan doğasının alt boyutlarına ilişkin değerlendirmelerinde istatistikî olarak anlamlı bir farkın olmadığını göstermektedir. Bu sonuçlara göre, öğretmenlerin baba öğrenim durumlarının insan doğasının alt boyutlarına ilişkin değerlendirmelerinde belirleyici olmadığını söyleyebiliriz.

Burada önemli olan husus, anne eğitim durumu ile insan doğasının değişebilirliği arasında anlamlı sonuçlar çıkarken, baba eğitim durumu değişkeni için böyle bir durumun söz konusu olmamasıdır. Şahin'in (1998) hemşirelerin insan doğası tutumları üzerine yaptığı araştırmada da bezer sonuç elde edilmiştir. Yani katılımcıların babalarının eğitim düzeylerine göre insan doğasını değerlendirmelerinde anlamlı fark bulunamamıştır. Yaşadığımız toplum ataerkil bir toplum olduğu için genellikle çocukların bakımı ve yetiştirilme görevini anneler üstlenmektedir. Bu nedenle çocukların bazı değerleri kazanıp kazanmamasında, algı ve tutumların oluşmasında annenin rolü büyüktür. Kültürü taşıma ve çocukları sosyalleştirme fonksiyonu aileyi eğitim açısından daha da önemli hale getirmektedir. Özellikle ülkemizdeki örgün eğitim kurumlarında aile birliğine önem verme, dayanışma, duyarlılık, hoşgörü, saygı, sevgi, sorumluluk ve güven değerlerini içselleştirmesi umulmaktadır. Katılımcıların babalarının

eğitim düzeylerine göre insan doğasını değerlendirmelerinde anlamlı farkın bulunmaması annenin çocuğun yetiştirilme sürecinde daha etkin bir rol oynamasından kaynaklanıyor olabilir.

Tablo 122: Katılımcıların Sosyoekonomik Durumuna Göre İnsan Doğası Felsefesi Tutum Puanlarına İlişkin ANOVA Sonuçları

İnsan Doğasının Boyutları	Sosyoekonomik Durum	N	$\bar{X}$	S	F	sd	p	Sonuç
İnsan doğasına güven	Düşük sosyoekonomik düzey	26	-4,88	10,35	,652	2/272	,522	p>,05 Anlamsız
	Orta sosyoekonomik düzey	240	-2,86	9,02				
	Üst sosyoekonomik düzey	9	-1,77	10,19				
	TOPLAM	275	-3,01	9,18				
İrade sağlamlığı ve Akılcılık	Düşük sosyoekonomik düzey	26	8,42	8,08	,474	2/272	,623	p>,05 Anlamsız
	Orta sosyoekonomik düzey	240	10,12	8,57				
	Üst sosyoekonomik düzey	9	9,66	6,87				
	TOPLAM	275	9,94	8,47				
Özgecilik	Düşük sosyoekonomik düzey	26	-4,50	7,10	1,622	2/272	,199	p>,05 Anlamsız
	Orta sosyoekonomik düzey	240	-1,51	8,53				
	Üst sosyoekonomik düzey	9	-3,33	8,09				
	TOPLAM	275	-1,85	8,42				
Bağımsızlık	Düşük sosyoekonomik düzey	26	1,61	7,28	,809	2/272	,446	p>,05 Anlamsız
	Orta sosyoekonomik düzey	240	,891	7,43				
	Üst sosyoekonomik düzey	9	-2,00	6,83				
	TOPLAM	275	,865	7,39				
Karmaşıklık	Düşük sosyoekonomik düzey	26	,346	6,97	,505	2/272	,604	p>,05 Anlamsız
	Orta sosyoekonomik düzey	240	-1,19	7,36				
	Üst sosyoekonomik düzey	9	-1,22	10,17				
	TOPLAM	275	-1,04	7,41				
Değişebilirlik	Düşük sosyoekonomik düzey	26	3,11	5,38	2,689	2/272	,070	p>,05 Anlamsız
	Orta sosyoekonomik düzey	240	5,61	6,34				
	Üst sosyoekonomik düzey	9	8,11	6,86				
	TOPLAM	275	5,45	6,31				

Tek yönlü varyans analizi sonuçları, katılımcıların sosyoekonomik durumuna göre, insan doğasının alt boyutlarına ilişkin değerlendirmelerinde istatistikî olarak anlamlı bir farkın olmadığını göstermektedir. Anlamlı düzeyde olmasa da katılımcıların sosyoekonomik düzeyleri arttıkça insana güven ve değişebilirlik boyutlarında aldıkları ortalama puanlarında artış görülmektedir. Başka bir ifadeyle sosyoekonomik düzeyleri orta ve üst düzeyde olan katılımcıların insanları daha güvenilir ve daha değişken olarak değerlendirdikleri ifade edilebilir.

Bu sonuçlara göre, bizim araştırmamızda katılımcıların sosyoekonomik durumlarının insan doğasının alt boyutlarına ilişkin değerlendirmelerinde belirleyici olmadığı söylenebilir. Ancak Ayok'ın (1995) ve Kamburoğlu'nun (1996) yaptıkları araştırmada, katılımcıların sosyoekonomik durumlarının insan doğasının alt boyutlarına ilişkin değerlendirmelerinde anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Ayok'ın (1995, s. 89) araştırmasına göre, orta ve alt sosyoekonomik düzeyde olan katılımcılar üst sosyoekonomik düzeydeki öğrencilere kıyasla insan doğasını daha güvenilmeye değer olarak nitelerken bağımsızlığa ve insanın değişebileceğine olan inançlarının daha fazla olduğunu ifade etmişlerdir. Kamburoğlu'na (1996, s. 79) göre ise üst sosyoekonomik düzeydeki katılımcılar diğerkâmlık (özgecilik), karmaşıklık ve değişkenlik boyutlarında orta ve alt sosyoekonomik düzeyde olan katılımcılardan daha yüksek puanlar almışlardır. Her iki araştırmanın sonuçlarına göre genellikle güven, bağımsızlık, özgecilik ve değişebilirlik boyutlarında anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Ancak bu farklılık katılımcılar düzeyinde farklı değerlendirilmiştir. Ayok'un araştırmasında alt ve orta düzeydeki katılımcılar insanı daha güvenilir, bağımsız ve değişken bulurken Kamburoğlu'nun araştırmasında üst sosyoekonomik düzeydeki katılımcılar insanı daha karmaşık ve değişebilir bulmaktadır. Bizim araştırmamızda ise anlamlı düzeyde bir fark olmasa da üst sosyoekonomik düzeydeki katılımcılar insanı güvenilir ve değişken bulmaktadır. Bu değerlendirme sonucuna göre bizim araştırmamız Kamburoğlu'nun sonuçlarıyla benzerlik arz etmektedir. Ayrıca İnsan doğasına güven boyutuyla ilgili sonuçlarımız Dünya Değerler Araştırması verileriyle de benzerlik taşımaktadır. Dünya Değerler Araştırmasından derlenen veriler dikkate alınarak Türkiye'deki güven düzeyi saptanmaya çalışılmış ve farklı zamanlarda 1990 yılından itibaren Türkiye'de yapılan bu araştırmalar tek tek incelendiğinde güven düzeyinin % 10'dan % 4,9'lara kadar değişim gösterdiği tespit edilmiştir. Ülkelerin ekonomik alım gücüne (sosyoekonomik)

göre yapılan karşılaştırmalar neticesinde İsveç, Danimarka, Norveç, Finlandiya gibi ülkeler yüksek güven düzeyine sahip ülkeler arasında yer alırken; ülkemiz, Brezilya, Venezüella gibi düşük güvene sahip ülkeler arasında yer almaktadır (Esmer ve arkadaşları, 1999). Buradan hareketle söz konusu araştırma sonuçlarıyla bizim araştırma sonuçlarımızın paralellik arz ettiği ifade edilebilir.

V. Sonuç ve Öneriler

A. Sonuçlar

Bu çalışma kapsamında, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenleri ve İmam-Hatip Lisesi Meslek dersleri öğretmenlerinin insan doğasına ilişkin tutumları belirlenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda araştırma ile ilgili aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

1- Katılımcıların İnsan Doğası Felsefesi Ölçeğine verdikleri cevaplardan elde edilen bulgulara göre katılımcıların genel olarak insan doğasına ilişkin tutumlarının olumlu olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte katılımcıların, ölçeğin insanlara güven, özgecilik ve karmaşıklık boyutlarını olumsuz değerlendirdikleri görülmüştür.

2- İnsan doğasının değişip değişmeyeceği başka bir ifadeyle insan doğasının doğuştanlığı ve sonradanlığı boyutuna ilişkin verilere göre katılımcıların insan doğasının değişebilir olduğu görüşünü benimsedikleri tespit edilmiştir.

3- İnsan Doğası Felsefesi Ölçeğinin alt boyutları arasında insanın kendi davranışlarının temelindeki güdülerini anlayabilmesi ve bunların sonuçlarını denetim altına alabilmesi olarak tanımlanan “İrade Gücü ve Akılcılık” boyutunda katılımcılar, en yüksek ortalama puanı almışlardır.

4- DKAB Öğretmenleri ile İmam Hatip Lisesi Meslek Dersleri öğretmenlerinin insan doğasına ilişkin tutumları arasında anlamlı bir farkın olmadığı tespit edilmiştir.

5- Katılımcıların demografik özellikleri ile insan doğasına ilişkin tutumları arasındaki ilişkinin anlamlı olup olmadığına bakılmış belli değişkenlerde anlamlı ilişki bulunurken, belli değişkenlerde anlamlı ilişki bulunamamıştır.

a) Katılımcıların medeni durumlarına göre, evli öğretmenlerin insanları daha basit ve kolay anlaşılabilir olarak algıladıkları,

b) Katılımcıların yaş değişkenine göre 18-25 yaş grubunun insan doğasını daha değişken olarak algıladıkları,

c) Katılımcıların kıdem yılına göre tecrübeli öğrenmelerin diğer insanlara yönelik daha genellemeci bakış açısına sahip oldukları sonuçlarına ulaşılmıştır.

6- Araştırma sonuçlarına göre çoğu bağımsız değişkenin öğretmenlerin insan doğasına ilişkin tutumlarında anlamlı düzeyde farklılaşmaya yol açmadığı görülmüştür. Ülkemizde yapılan bazı araştırmalarda da benzer sonuçlara ulaşılması yani katılımcıların insan doğasına yönelik tutumları ile araştırmada sınıanan değişkenlerin farklılaşmaması katılımcıların insan doğasına yönelik tutumlarının bu değişkenlerin farklılaşmaması kadar dayanıklı olduğunu gösterir.

B. Öneriler

1- İnsan doğasının neliği sorusuna verilebilecek her türlü tikel cevap, onu indirgemeci, tek boyutlu bir yaklaşımla ele almak anlamına gelir. Bu bakış açısının egemen olduğu eğitim sisteminde de insanın sadece bazı boyutlarını geliştirmeye yönelik hazırlanacak bir müfredat eksik olacaktır. Bu anlamda insanın farklı boyutlarını eşzamanlı olarak geliştirmeyi amaç edinen bir eğitim programı hazırlanmalı ve uygulanmalıdır.

2- Toplumun huzurunu sağlayan ve toplumu oluşturan bütün kurumları ayakta tutan, temel unsur güven ortamıdır. Gelecek nesillerin oluşmasında en önemli unsurlardan olan öğretmenlerin insanlara güven duymaması çeşitli boyutlarıyla araştırılmalı ve nedenleri ortaya konmalıdır. Toplumsal güven ortamının oluşmasını engelleyen fitne, belirsizlik, korku ve yalan gibi bazı faktörler vardır. Bu faktörlerin hangilerinin öğretmenleri etkilediğine dair çeşitli araştırmalar yapılabilir.

3- Sosyal öğrenme teorisine göre özgeci davranış, öğrenme sonucu gerçekleşir. Çocuğun aileden sonra içinde yer aldığı ve yoğun etkileşimde bulunduğu sosyal ortamların en önemlilerinden biri de okuldur. Anne babadan sonra çocuğun davranışlarını düzenlerken model aldığı en önemli kişinin öğretmen olacağı düşünüldüğünde, öğretmenlerin saygı ve sempati, başkalarıyla ilgilenme derecelerini ifade eden özgecilik boyutunda düşük puan almalarına neden olan faktörler konusunda gerek nicel gerekse nitel araştırmalar yapılabilir.

4- Din eğitiminin önemli unsurlarından biri olan Kur'an Kursu öğreticileri ile yaygın eğitimin önemli unsurları arasında yer alan imam-hatipler ve vaizlerle benzer araştırmalar yapılarak din eğitim ve öğretimin tüm paydaşlarının insan ve insan doğasına ilişkin görüşleri daha detaylı bir şekilde değerlendirilebilir.

5- İnançlar ve tutumlar; bireylerin kararları, tercihleri ve davranışları üzerinde önemli etkiye sahip faktörlerdendir. İnançların ve tutumların değişmesi zor olan derin psikolojik yapılar oldukları düşünülmesine rağmen, zamanla örgün eğitim kurumlarında alınan eğitime, hizmetiçi eğitim kurslarına, semirlere ve kazanılan tecrübelerle bağlı olarak insan doğasına ilişkin inançlarımız değişebilmektedir. Bu itibarla aday öğretmenler ile uzman öğretmenlerin insan doğasına bakış açıları karşılaştırmalı olarak değerlendirilebilir.

6- Öğretmenlerin insan doğasını iyimser ve kötümser görme derecelerinin sınıf içi etkinlik ve iletişim becerilerinde de etkili olduğu iddia edilmektedir. Bu anlamda örgün eğitim sistemi içinde yer alan diğer branş öğretmenlerinin insan doğasına ilişkin tutumlarıyla sınıf içi etkinlik ve iletişim becerileri arasındaki ilişkiyi detaylı bir şekilde ortaya koyacak nitel ve nicel araştırmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

- ACLÜNİ, İsmail b. Muhammed el-Cerrâhî, (2001), *Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâsamme işteharâ mine'l-Ehâdîsi ala elsineti'n-Nâs*, (tahk. Yusuf b.Mahmud el-Hac Ahmed), I-II, , Dîmeşk: Mektebetü İlmî'l-Hadis.
- AKBAŞ, O. (2012). Lise öğrencilerinin insanların çoğunluğuna güvenmeme nedenleri: Değerler eğitimi bağlamında bir inceleme. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 12(2), 591-608.
- AKYILDIZ, H. (1989). *Öğretmen adaylarının insan doğasına ilişkin tutumları*. (Yayınlanmamış Doçentlik Tezi), İzmir, 1989.
- ARONSON, E., Wilson, T. D. , & Akert, R. M. (2010). *Social psychology* (7 th ed.). New Jersey: Pearson Education, Inc.
- ARSLAN, Ş. Z. (2006). *Fıtrat kavramı çerçevesinde eğitimde insanın neliği sorusu*. (Yayınlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- AYOK, A. (1995). *Farklı sosyoekonomik düzeydeki öğrencilerin insan doğası ve depresyon düzeyi bağlantıları*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- BORG, M. (2001). Teachers' beliefs. *ELT Journal*, 55 (2), 186-188.
- BUHARİ, İ. M. İ. (2004). *el-Camiu's-Sahih* (M. Sofuoğlu, Çev.). İstanbul: Ötüken Yayınları,
- BURGER, J. M. (2006). *Kişilik: Psikoloji biliminin insan doğasına dair söyledikleri* (İ. D. Erguvan Sarıoğlu, Çev.). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- CANATAN, K. (2014). *İnsan fenomeni: İnsan doğası hakkında dini ve felsefi araştırmalar*. İstanbul: Açılım Kitap.

- DERYAKULU, D. (2004). Üniversite öğrencilerinin öğrenme ve ders çalışma stratejileri ile epistemolojik inançları arasındaki ilişki. *Kuram ve Uygulamada Eğitim*, 38, 230-249.
- DÖNMEZ, A. (1991). Yurtdışı yaşantısı ve insan doğası anlayışı. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi*. 24(1), 87-105.
- ESMER, Y.(1999). *Devrim, evrim, statüko: Türkiye’de sosyal, siyasal, ekonomik değerler*. İstanbul: TESEV Yayınları.
- GÖKALP, N. (2010). *Psikoloji felsefesi*. Ankara: Ebabil Yayınları.
- KAĞITÇIBAŞI, Ç. (1990). *İnsan, aile, kültür*. Remzi Kitabevi.
- KALAT, J. W. (2011). *Introduction to psychology* (9 th ed.). Belmont: Wadsworth, Cengage Learning.
- KAMBUROĞLU, Y. K. (1996). *Polis memuru adaylarının insan doğasına ilişkin tutumları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- KÜÇÜKKARAGÖZ, H. (1992). *Öğretmen adaylarının insan doğasına ilişkin tutumları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- MOHAMED, Y. (1995). Fitrah and Its Bearing on Islamic Psychology. *American Journal of Islamic Social Sciences*, 12 (1), 1-19.
- OKUMUŞLAR, M. (1999). *Kuran’a göre din fitrat eğitim ilişkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- ÖNER, U. (1990). Grup yaşantısının üniversite öğrencilerinin insan doğasına etkisi. (Yayımlanmamış Doçentlik Tezi). Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi, Ankara
- ÖZÇELİK, F. (2002). *Yöneticilerin insan doğasına ilişkin görüşleri ve yönetsel yaklaşımları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Osmangazi Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Eğitim Bilimleri, Eskişehir.
- PINKER, S.(2013). *Boş sayfa: İnsan doğasının modern inkarı* (2. Baskı). (M. Doğan, Çev.). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi. (Orijinal çalışma basım tarihi, 2002).
- SCHULTZ, D. P. & Schultz, S. E. (2007). *Modern psikoloji tarihi* (Y. Aslay, Çev.). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- SCHULTZ, D. P. & Schultz, S. E. (2009). *Theories of personality* (9th ed.). London: Wadsworth, Cengage Learning.
- STEVENSON, L. & Haberman, D. (1998). *Ten theories of human nature* (3rd ed.). New York: Oxford University Press, Inc.
- ŞAHİN, M. (1998). *Hemşirelerin insan doğasına ilişkin tutumları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- ŞENCAN, H. (2005). *Sosyal ve davranışsal ölçümlerde güvenilirlik ve geçerlilik*. Ankara: Seçkin Yayıncılık
- TECİM, E. (2011). *Sosyal güven oluşumunda dinin etkisi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- WRIGHTSMAN, L. (1964). Measurement of philosophies of human nature. *Psychological Reports*, 14, 743-751.
- WRIGHTSMAN, L.S. (1992). *Assumptions about human nature: Implications for researchers and practitioners* (2nd ed.). London: Sage Publications.
- YILMAZ, K. & Tosun, M. F. (2013). Öğretmenlerin eğitim inançları ile öğretmen öğrenci ilişkilerine yönelik görüşleri arasındaki ilişki. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*. 2 (4), 205-218.

ÇOCUKLUK DÖNEMİNDE AMERİKA'DA UYGULANAN DEĞERLER EĞİTİMİ PROGRAMLARI

Serpil PEKDOĞAN¹

Atıf/©: Pekdoğan, Serpil (2017). Çocukluk Döneminde Amerika'da Uygulanan Değerler Eğitimi Programları, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 10, Sayı 1, Haziran 2017, ss. 503-520

Özet: Okullarda uygulanan eğitim programlarının niteliği, okul-aile ve çevre işbirliğinde yaşanan sorunlar, öğretmen ve öğrencinin eğitim sürecine yabancılaşması gibi konular eğitim sisteminde değerler eğitiminin önemine vurgu yapmaktadır. Farklı ülkelerde değerleri öğretmek için kişilik eğitimi adı altında anasınıfından başlanarak sistemli bir program dâhilinde devam edecek şekilde geliştirilmiş pek çok program uygulanmaktadır. Ülkemizde değerler eğitimi belli bir program dâhilinde verilmediği için, çocuklarda değerlerin nasıl geliştiğini anlamak güçleşmektedir. Ülkemizde değerler eğitimine yönelik uygulamaların belli programlar çerçevesinde, çocuk, aile ve okulun diğer üyelerini ele alacak şekilde yapılması, çocuklarda değerlere ilişkin edinimlerinin daha kalıcı olmasını sağlayacak ve toplumun bütün kesiminin değerler konusunda bilinçlenmesini sağlayacaktır. Okullarda okul öncesinden ortaöğretime kadar değerler eğitimine yönelik yeniden yapılanmaya gidilmeli ve akademik başarı kaygısından uzak, ahlaki ve toplumsal değerlerin ön planda tutulduğu değerler eğitimine yönelik uygulamalara yer verilmelidir. Bu çalışmada Amerika'da uygulanan farklı değerler eğitimi programları ve ülkemizdeki değerler eğitimi uygulamaları farklı yönleriyle değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Değer, Değerler Eğitimi, Program, Çocuk, Okul.

Values Education Programs At America in Childhood

Citation/©: Pekdoğan, Serpil (2017). Values Education Programs At America in Childhood, Hitit University Journal of Social Sciences Institute, Year 10, Issue 1, June 2017, pp. 503-520

Abstract: *The quality of education programs in schools, problems in school-family and environment cooperation and alienation of teachers and students in the educational process emphasize the importance of values education in education system. . In different countries, many programs, under the name of personelity education, starting from kindergarten and continuing within a systematic program, are implemented to teach values. In our country, it is difficult to understand that how children develop values because values education is not within a certain program.To arrange the value education program applications within the framework of specific programs and addressing children, parents and other members of the school will allow childrens learning more permanent about values and will make society more aware of value education. It is clear that there should be a reconstruction about values education from pre-school to high-school and values education should be remote from the concerns of academic success. Values education applications should keep moral and social values in the forefront. In this study, different values education programs in the US and value education practices in our country are evaluated from different aspects.*

Keywords: Value, Valueseducation, Curriculum, Child, School.

I.GİRİŞ

Toplumu etkileyen siyasal ve ekonomik gelişmeler, eğitim kurumlarını da etkilemektedir. Okulların değişen ortamı ve okullarda yaşanan sorunlar göz önüne alındığında eğitimde olumsuz bir tablodan söz etmek mümkündür. Ailelerin sosyo-ekonomik durumları, öğretmen ve öğrencilerin eğitim sürecine yabancılaşması, eğitim programlarının amaçlarının gerçek yaşamdaki karşılığı, okul-çevre işbirliğinde yaşanan sorunlar söz konusu olumsuz tablonun ayrıntılarını oluşturmaktadır. Eğitimde bu tür olumsuzlukların yaşanması, değerlerin eğitimde yeterince amaç olarak kullanılmamasından kaynaklanmaktadır (Sankar, 2002).

Değerler insanları diğer canlılardan ayıran en önemli özelliktir. Değer, bir sosyal grubun veya toplumun kendi varlık, birlik, işleyiş ve devamını sağlamak için üyelerinin çoğunluğu tarafından doğru ve gerekli oldukları kabul edilen; onların ortak duygu, düşünce, amaç ve menfaatini yansıtan genelleştirilmiş temel ahlaki ilke veya inançlardır (Kızılçelik ve Erjem, 1996).

En genel tanımıyla değerler neyin iyi neyin kötü olduğu konusundaki yargılarımızdır (Veugelers ve Vedder, 2003).

Çocukların okulda başarılı olmaları için; çalışma, sorumluluk, azimli olma, iç kontrol, saygı, dürüstlük gibi değerleri öğrenmeleri gerekmektedir. Değerler eğitiminin kazanımı aile ve okul işbirliği ile gerçekleşebilir. Bu bağlamda değerler eğitimi geçmişinin Amerika'da yirminci yüzyılın başlarında başladığı ve pek çok şehirde okulların kendi değerler eğitimi programlarını oluşturdukları belirtilmektedir (Balat ve Dağal, 2006). "Değerler eğitimi, değerlerin açık bir şekilde öğretilmesidir" (Hökekleli ve Gündüz, 2007). Her toplumun kendine özgü değerleri mevcuttur. Bu noktada toplumun nitelikli vatandaşlar yetiştirmesi, okullarda değerler eğitiminin verilmesi ile mümkündür. Çünkü "Değerler eğitiminin öğretiminde okullar vazgeçilmez bir öncüdür" (Aspin, 1997:197).

Değerler eğitiminin benimsenmesinde okullara ciddi görevler düşmektedir. Okulda verilecek eğitimde zihinsel, fiziksel, sağlık gelişimi kadar duyguların, düşüncelerin gelişmesine ayrıca ahlaki ve manevi kavram ve değerlerin kazanılmasına özen gösterilmelidir (Oktay, 1999).

Okullarda verilen eğitimin ilk basamağını okul öncesi eğitim oluşturmaktadır. Okul öncesi yılları değerlere ilişkin temellerin atıldığı en önemli dönemdir (Balat ve Dağal, 2006). Yaşanılan çevre, kültürel özellikler ve eğitim değerlerin farklı şekillerde edinilmesini sağlar ve okul öncesinde edinilen bu değerler tüm yaşam boyunca devam eder (Yazar ve Erkuş, 2013). Çocukluk döneminde değerler eğitimi denildiğinde, karşımıza kişilik, ahlak ve karakter eğitimi kavramları çıkmaktadır. Gelişimin erken aşamalarında çocuklara kazandırılmaya çalışılan bu değerlerin sosyal ve bilişsel gelişimle bir bütün oluşturduğu düşünülmelidir (Balat ve Dağal, 2006). Sevgi, işbirliği, barış, cesaret, adalet, bilimsel tutum, merhamet, insanların kardeşliği, emeğin onuru gibi temel değerler konusunda çocukları desteklemek değerler eğitiminin önemli bir parçasıdır. Değerlerin gelişimi sosyalleşme sürecinin bir parçasıdır ve değerler gözlenerek öğrenilmektedir (Joshi, 2007).

Farklı ülkelerde değerleri öğretmek için kişilik eğitimi adı altında okul öncesi eğitimden başlanarak sistemli bir program dâhilinde devam edecek şekilde geliştirilmiş pek çok program uygulanmaktadır. Çocuğun gelişim ve öğrenmesini temel alan bu programlar gerek uygulama gerekse içerik yönünden benzerlikler taşımaktadır. Değerler eğitimiyle ilgili kazandırılmaya

çalışılan değerler programların ortak noktasını oluşturmaktadır. Bu çalışmada UNESCO ve Amerika’da uygulanan değerler eğitimi programları farklı yönleriyle değerlendirilmeye çalışılmıştır. Çünkü uygulanan programlar karakter eğitimi hareketinin başlangıcı olmakta ve bu uygulamalar farklı şekillerde farklı ülkelerdeki değerler eğitimi programlarının da çıkış noktasını oluşturmaktadır.

A. UNESCO ve Değerler Eğitimi Programı

UNESCO, çocukluk döneminde değerler eğitimini hayat boyu özgürlük, şiddet içermeyen aktiviteler, kendine ve başkalarına saygı duyma, farklılığı takdir etme, çocukları olgunlaştırma ve bilişsel gelişimini desteklemeyi amaçlamak olarak ifade etmektedir. UNESCO çocuklukta değerler eğitimini yedi tema etrafında toplamıştır (UNESCO, 2002). Bunlar;

- Kendine ve başkalarına saygı duyma, işbirliğine teşvik etme ve çatışmaları çözme becerileri;
- Farklılığı takdir etme, evrensel farkındalık ve çok kültürlü eğitim,
- “Çocuk Hakları Sözleşmesi” ile ilgili pratik uygulamalar yapmak, çocuklar için gerekli olan evrensel değerlerin kabulünü sağlamak ve çocukların potansiyellerini geliştirmek,
- Kültürel şiddetin her tarafa yayılma rolünün, televizyon, film ve drama ile betimlenmesi,
- Doğa sevgisi ve doğaya saygı,
- Yaratıcılığa doğru çocuğun hayal gücünün geliştirilmesi,
- Çok kültürlü programlar kurarak çocukların manevi/dinsel öğrenmelerini sağlamak, ya da çocukların çeşitli kültürel gruplarla bir araya gelip deneyim kazanmalarını sağlamak.

Söz konusu temalar incelendiğinde UNESCO’nun değerler eğitimini çocukların kendi hakları çerçevesinde, toplumun özelliklerini göz önünde bulunduran ve içerisinde farklı aktiviteleri barındıran bir süreç olarak açıkladığı anlaşılmaktadır.

UNESCO’nun değerler eğitimine yönelik uygulamaları “Hareket Planı Çerçevesi” üzerine kurulmuştur ve uygulamalar değer temelli erken çocukluk programları temel alınarak tasarlanmıştır. Amaç erken çocukluk eğitimi programlarında değerleri ortak bir çerçevede geliştirmek ve farklı

amaç gruplarına hizmet etmektir (politikacılar, topluluk liderleri, eğitimciler, bakıcılar, aileler, ebeveynler, çocuklar) (UNESCO, 2002). UNESCO değerler eğitimi programlarını her çocuğun bireysel gelişim özelliklerini temel alarak değer temelli öğrenme yaklaşımıyla ve özgür bir ortamda uygulamaktadır. Şarkı, dans, eğlence aktiviteleri ve örnek uygulamalarla değerler öğretilmektedir. Eğitimciler değer temelli ve çocuk dostu bir çevrede eğitim vermektedirler. Eğitimsel çevre (UNESCO, 2002);

- Değerler eğitimine yönelik farklı yöntemlerle çocuk ve yetişkinlerin iletişim kurabildiği,
- Çocukların saygı, değer, sevgi, anlayış ve güven ortamında iletişim kurabileceği,
- Çocukların dinlendiği ve pozitif çabalarının ve niteliklerinin kabul edildiği,
- Eğitimcilerin farklı kültürlere saygı duyduğu,
- Kuralların ve sınırların açık, şiddetin olmadığı bir disiplinin olduğu,
- Hataların öğrenme davranışlarına dönüştüğü bir ortamdır.

Çocuklar değerlerle ilgili belirli zamanlarda eğitim alırlar ve çeşitli aktivitelerle değerleri keşfederler. Değerler müfredatının içeriği aşağıda belirtilmiştir:

- Değerleri evrensel bakış açısıyla öğrenmek (her birini ciddiyet ve saygıyla),
- Farklı değerleri tanımlar, tartışmalar, gösteriler ve hikâyeler yoluyla öğrenmek,
- Farklı değerleri yaratıcı oyun ve etkileyici aktivitelerle anlamak,
- Değerleri eğlenceli aktiviteler, şarkılar, dans ve hareketlerle sevmek,
- Değer temelli öğrenmeyle psiko-sosyal beceriler ve uygulamalarını akranlar ve yetişkinlerle yapmak.

Bunun yanı sıra; değerler eğitiminin öğretilmesinde aile katılımı da önemli bir yer tutmakta ailelerin çocuklarına nasıl model olacakları ve değerleri nasıl öğretecekleri ile ilgili grup çalışmaları yapılmasının yanı sıra medya yoluyla da bilgilendirme yapılmaktadır.

B. Karar Verme Becerileri Programı

Karar verme bireyin iç dünyasında denge sağlama sürecidir. Birey karar verme durumunda hem çevresel beklentileri, hem de iç dünyasına yönelik ihtiyaçlarını karşılamaya ve doyurmaya yönelmektedir. Bireyin karar verebilmesi için kişisel ve çevresel kaynaklarını olumlu ve etkili bir şekilde kullanması gerekmektedir (Marco, Hartung, Newman ve Parr, 2003). Yaşadığımız ileri teknoloji çağında demokratik bir toplumda üretken yaşama, görevlerini önem sırasına koyabilme, duygusal, kişisel ve sosyal gerçeklerini en iyi şekilde başarma yetisine sahip olmak gerekmektedir. Bu yetinin kazanılması ise doğru karar verme yeterliliğinin kazanılması ile olanaklıdır (Çakmakçı, 2009). Bu bağlamda karar verme becerileri programının amacı ortaokul ve lise öğrencilerinin ahlaki değerlerin farkına varması, temel değerleri geliştirmek ve ahlaki ikilemler ile ilgili pratik deneyimler yaşatmaktır. Program 1995 yılında ortaya çıkmıştır. Yapmaya karar verme becerileri 10 ders içermektedir ve 2 hafta boyunca günlük derslerde uygulanmaktadır. Öğretmen kilit kavramlardan sorumludur. Öğrenciler küçük grup aktiviteleri, sınıf tartışmaları ve ev ödevleri ile anahtar kavramlar hakkında düşünmeye teşvik edilir. Program okul genelinde tamamlayıcılar (grup tartışmaları, seminerler ve gruplar) içermektedir ve öğrenme hizmetleriyle birleştirilmiştir (WWC, 2006).

Programda öğrenciler; değerleri işbirlikçi aktiviteler, problem çözme becerileri, iletişim ve bağımsız düşünme yoluyla öğrenmektedirler. Müfredat öğretmen kılavuzu, ders planları, okuma ve el notları içermektedir. Ana kavramlar ve temel aktiviteler bir ders periyodu için tasarlanır fakat duruma göre bu süre uzayabilmektedir. Programda topluma hizmet uygulamaları da yer almaktadır. Öğrenciler kendi planladıkları etkinliklerle toplum içerisinde görevler alır ve değerleri öğrenirler. Bu etkinlikler, yaşlıların evlerine gidip yardım etme, otistik çocuklarla beraber çalışma, okulun futbol stadyumunda çalışarak okulun elektrik faturasını ödemek için para biriktirme şeklindedir. Evrensel Ahlak Enstitüsü bir ya da iki gün eğitimcilere profesyonel gelişimleri için eğitim vermektedir. Aynı zamanda enstitü öğrencilerin karar verme becerilerinin gelişimi ile ilgili seminerler ve grup çalışmaları da yapmaktadır. Çalışmaların içerisinde ahlaki farkındalık, toplumsal değerlerin neler olduğu, ahlaki analiz ve ikilem çözümü gibi konular üzerinden konferanslar, küçük grup aktiviteleri ve grup tartışmaları yapılmaktadır (Leming, 2001).

Karar verme becerileri programı ile ilgili Leming (2001), “Bütünleştirilmiş Ahlaki Yansıtma Müfredatlarının Lisedeki Toplum Hizmet Deneyimleri: Lise Öğrencilerinin Sosyal-ahlaki Gelişimlerine Etkisi” isimli araştırmasında 287 lise öğrencisi ile çalışmıştır. Öğrencilere büyük ve küçük gruplar şeklinde Karar Verme Becerileri Programı uygulanmıştır. Program sınıfta uygulandıktan sonra ev ödevleri verilmiştir. Çalışma 10 ders sürmüştür. Programda kurumlardaki sosyal ilişkilerde ahlaki değerler ele alınmıştır. Program toplum hizmeti ile birleştirilmiştir. Çalışmanın sonucunda öğrencilere anketler uygulanıp değerlendirmeler yapılmıştır. Öğrencilerin topluma hizmet uygulamaları öğretmenler tarafından gözlenmiştir. Çalışmada Robinson ve Shaver (1973) tarafından geliştirilen Janis-Field Yetersizliği hissetme ölçeği ve Rokeach Değerler Ölçeği (1973) kullanılmıştır. Çalışma sonucunda toplum hizmet programlarının öğrencilerin kişisel ve sosyal-ahlaki gelişimlerini etkileyen önemli bir faktör olduğu görülmüştür. Aynı zamanda ahlaki farkındalık, ahlaki sorumluluk, ahlaki bakış açısı ve okulda sosyal sorumluluk ile ilgili önemli istatistiksel farklılıklar bulunmuştur. Kendine saygı, toplumda sosyal sorumluluk ve gelecekte topluma katılım beklentisi ile ilgili önemli istatistiksel farklılıklar bulunmamıştır.

C. Pozitif Hareket Programı

Pozitif hareket programı ilk olarak 1977’de Carol Gerber Allred tarafından geliştirilmiş; ilerleyen zamanlarda gözden geçirilmiş ve geliştirilmiştir. Bu programda bireyler hareketlerine duygularına, düşüncelerine kısacası ne yapacaklarına kendileri karar verirler. Programın temelinde pozitif olma ve sağlıklı davranışlar sergilemek yer almaktadır (WWC, 2006).

Program çocuklara hangi hareketlerin pozitif olduğunu, onlara pozitif hareket ettikleri zaman iyi düşüneceklerini ve gelecekte daha çok pozitif hareketler sergilemelerini öğretmektedir. Son zamanlarda pozitif hareket programıyla ilişkili olarak “Pozitif Psikoloji” kavramı gelişmiştir (Seligman, 1998). Bu kavram Fredrickson (2000) tarafından teorik olarak genişletilmiştir ve büyük bir ilgi görmüştür. Fredrickson (2000) raporunda çocukların pozitif hissettikleri zaman, pozitif düşündüklerini ve daha çok pozitif davranışlar sergilediklerini belirtmiştir. Program belirgin olarak duygu, düşünce ve hareketler arasında bağlantılar kurmakta ve bilişsel gelişimi geliştirmeyi ve etkilemeyi amaçlamaktadır (Damasio, 1994). Program beyin gelişimini eğitimsel teorilerle ilişkilendirmekte (Caine ve Caine, 1997),

yüksek seviyede düşünme becerileri ve çoklu zekâ gelişimini sağlamaktadır (Gardner 1991; Goleman, 1995).

Öğretmenler, diğer okul çalışanları ve aileler öğrencilerin pozitif duygu, düşünce ve hareketlerini desteklemekte, çoklu sosyal öğrenme teorileri ile bu davranışları sürdürmelerine öncü olmaktadır, böylece okul ve aile ile olan ilişkileri güçlenmektedir (Akers, 1998). Pozitif hareket programı sosyal gelişimler ilgili diğer yaklaşımları da içerir, sağlığın yükseltilmesi ve sağlıksız davranışların önlenmesini sağlar (Battistich ve Hom, 1997; Hawkins ve Weşs, 1985; Peter ve McMohan, 1998).

Program detaylı bir müfredat içermektedir. Günlük dersler, okul çevresi iklimi programı, aile ve toplum-bağlılığı unsurları program içerisinde yer almaktadır. Programın içeriği aktif öğrenme yöntemiyle uygulanmaktadır. Programın amacı bireysel, aile, okul ve toplumun gelişmesini sağlamaktır. Haftada dört gün olmak üzere, yıl boyunca toplam 140 derste pozitif hareket programı uygulanmaktadır. Her ders yaklaşık 15-20 dakika sürmektedir. Öğretmen her derste dersin içeriğine uygun olarak materyaller kullanır. Programın içeriğinde altı öğrenme ünitesi ve bir tane gözden geçirme ünitesi vardır (Flay, Allred ve Orway, 2001). Kişilik gelişimi, Fiziksel ve Zihinsel Gelişim İçin Pozitif Hareket, Kişisel Sorumluluk İçin Sosyal/Duygusal Pozitif Hareket, Başkalarıyla İyi Geçinmek İçin Sosyal/Duygusal Pozitif Hareket, Kendine ve Başkalarına Karşı Dürüst Olmak İçin Sosyal/Duygusal Pozitif Hareket, Kişisel Gelişimin Sürekliliği İçin Sosyal/Duygusal Pozitif Hareket ve gözden geçirme ünitesi şeklinde öğrenme üniteleri bulunmaktadır.

Üniteler farklı öğrenme stratejileriyle öğretilmektedir. Öğrenme aktiviteleri içerisinde hikâyeler, rol oynama, model olma, oyunlar, müzik, soru-cevap, aktivite kitapçıkları ve çalışma kağıtları, posterler yer almaktadır. Programda öğretmen öğrencilere pozitif davranışları nasıl kullanacaklarını, kendilerini nasıl daha iyi hissedeceklerini, duygu, düşünce ve hareketlerini uygun şekilde nasıl kullanacaklarını öğretir. Yirmi ders sonunda öğrenciler derece almaktadırlar. Dereceler bakır, gümüş altın ve platin olarak sınıflandırılmaktadır (Flay, Allred ve Orway, 2001).

D. Toplumsal Özen Programı

Toplumsal Özen Programı, Amerika'da programı anasınıfından, ortaöğretime kadar bütün okullarda uygulanan bir programdır. Programları uygulanan okullardaki öğretmenler geliştirmektedir. Program çocukların akademik,

sosyal ve ahlaki yönden gelişmesini amaçlar. Programın genel amaçları şu şekildedir (www.devstu.org);

- Çocukların motivasyon ve akademik başarılarını geliştirmek.
- Okula karşı olumlu tutum geliştirmelerini sağlamak.
- Problemleri davranışları azaltmak, uyuşturucu ve alkol kullanımı engellemek.
- Prososyal davranış ve tutumları geliştirmek.

Programın içeriği; ana değerleri, toplumsal davranışları ve okul genelindeki algıları desteklemeyi amaçlar. Program Çocuk Gelişimi Projesindeki dört ana unsuru desteklemeyi amaçlar; 1-Sınıfta tartışma dersleri, 2-Akran Öğretimi, 3-Ev aktiviteler, 4-Okul çevresi toplumu oluşturma aktiviteleri.

Sınıfta tartışma derslerinde belirlenen konu ile ilgili öğretmen ve öğrenciler bir toplantı yaparlar, konuyu tartışır, konuya ilişkin problemleri çözerler bir dizi kararlar alırlar. Öğretmen öğrencilerin öğrenmesi, düşünmesi ve ciddi bir şekilde ilgilerini toplaması ve katılımlarını sağlamak için pozitif bir çevre yaratır. Program içerisindeki akran eğitimi aktivitelerinde bütün sınıflarda küçük ve büyük yaş grubundaki çocuklar eşleştirilir, öğretmen aktivite kitaplarında çocuklara konular önerir ve bu konulara göre akademik ve rekreasyon (eğlence, dinlenme) aktiviteleri yaparlar. Bu çalışmalar okul toplumunda güveni meydana getirir. Ev aktivitelerinde çocuklar evlere gönderilir, aileleri ve bakıcılarıyla bazı konular hakkında kısa süreli görüşmeler yaparlar, okula döndükleri zaman bunları ailelerinin bakış açısına göre kişiler arası destek yoluyla kültürel ve geleneksel olarak birleştirirler. Okul çevresi toplumu oluşturma aktivitelerinde öğrenciler, aileler ve okul çalışanları bir araya gelerek yeni okul gelenekleri yaratırlar. Akran eğitimi aktiviteleri bir hafta ya da bir ay sürmektedir, bir ders saati içerisinde yapılmaktadır ve öğretmen derse hazırlık için öğrencilere 15 dakika süre vermektedir. Öğrenciler ek olarak okul çevresi aktivitelerine de katılmaktadırlar, örneğin; eğitimsiz personellerle görüşmeler yaparlar. Ev aktiviteleri ev ve okul arasında pozitif ilişkilerin oluşumunu sağlayan bir müfredat içerir, aileyi ve toplumu onurlandırmayı amaçlar. Bu aktiviteler evi anlatma ve gösterme, geleneksel tatilleri paylaşma ve aileyle ilgili folklorik hikâyeler anlatmayı içerir (WWC, 2006).

Programla ilgili Battistich (2003); Kentuck, Newyork, Florida ve Californiya'da 1992-1994 yılları arasında, etnik ve sosyo-ekonomik olarak farklı düzeydeki 14.000 çocuk üzerinde 12 programı kapsayan bir uygulama yapılmıştır. Çocuklar ilköğretim ve ortaokul düzeyindedir. Çocukların program uygulamasından sonra çocukların toplumsal konulara duyarlılığı artmış, akademik becerileri gelişmiş, kötü davranışlarında azalma olduğu görülmüştür.

E. Çocuklar İçin Ahlaki Müfredat Programı

Çocuklar için ahlaki müfredat programı anaokulundan ilköğretime kadar çocukların evrensel karakterleri öğrenmesini amaçlamaktadır. Program dersler ve ev görevleri ile çok kültürlü hikâyeler etrafında organize edilir. Program aktiviteleri çocukların kendi yaşamlarındaki karakter hikâyeleri ile oluşturulmaktadır. Çocuklar için ahlaki müfredat, birleştirilmiş karakter eğitimi konularını, aile yaşantıları ile ilgili içerir. Program 1990 yılında ortaya çıkmış; 1500'den fazla okul ve 40 eyalette uygulanmıştır. Okulda kullanılan müfredatla ilgili bir sınırlama yoktur (WWC, 2006).

Programın amacı çocukların iyi davranışlar geliştirmelerini sağlamaktır. Programda 14 ders vardır ve her iki ders 7 temel tutum içermektedir. Bu tutumlar cesaret, sadakat, doğruluk, saygı, umut, dürüstlük ve sevgidir. Program sesli okuma, çok kültürlü eğitim, çocuklara karakterleri öğretmek için yazın-temelli yaklaşımlardan oluşmaktadır. Programın temel amacı öğrencilerin ahlaki, etik ve değer sistemini oluşturmalarına yardım etmektir. Çocukların ahlaki standartlarının geliştirilmesinde çok kültürlülüğü anlama, ortak kültürel ve ahlaki seçimler yapma ve çocuklar için evrensel ortak etikleri sağlamak temel alınmıştır (Leiming, 2000). Her derste yüksek sesle bir hikâye okunur, sınıfta tartışmalar yapılır, küçük grup çalışmaları ya da bireysel aktiviteler yapılır. Eğiticiler sınıfın bir köşesinde çocuklar için uygun hikâyeler yaratmayı önerirler. Her çocuğun bir davranışı özümsemesi 2 ile 4 hafta arasındadır. Öğretmen duruma göre süreyi uzatabilmektedir (WWC, 2006).

Müfredat kitabında ders planı için öneriler yer almaktadır ve verilmesi istenen değerlerle bütünleştirilmiştir. Öğretmen, aileleri program hakkında bilgilendirmek için toplantılar düzenler ya da evlere mektuplar göndererek program içeriği hakkında bilgiler verir. Programın uygulanması için araçlar gereklidir. Poster, harita, düğmeler ve müzik cd'leri kullanılan materyaller arasındadır. Öğretmenler Heartwood Enstitüsünde yarım ya da tam gün

boyunca eğitimcilerden programla ilgili profesyonel eğitim almaktadırlar. Öğretmen sınıf içi uygulamalarında haftanın 3 günü bilişim danışmanlarından yardım alabilmektedir (Leming, 2000).

Leming (2000), “Bana bir hikâye anlat: literatür-temelli karakter eğitimi programlarını değerlendirme” adlı çalışmasında, Pensilvanya’da 2 ilkokulda, 965 öğrenci ve 26 öğretmenle, yarı-deneysel bir çalışma yapmıştır. Okul dönemleri başlamadan önce öğretmenler yarım gün Heartwood müfredatının amaçları ve yöntemleri ile ilgili çalışmaya katılmışlardır. Müfredat materyallerle uygulanır ve üç materyal içermektedir. Materyaller çocuk müfredatı içeren geleneksel kitaplardan oluşmaktadır. Kitaplarda farklı kültürlerle ilgili hikâyeler bulunmaktadır. Hikâyeler halk hikâyeleri, halk bilgisi ve peri masalları içermektedir. Her üç kitapta toplam 14 bölüm olmak üzere 42 bölüm vardı ve 4 bölüm beyaz Amerikalıların özellikleri ile ilgili hikâyeleri içermektedir. Hikâyeler okunduktan sonra öğretmen kavramlarla ilgili olarak çocuklarla tartışır ve onlardan görüşler alır. Çocuklar düşünceleri hakkında yazarlar. Öğretmen Heartwood aktivitelerini ve fikirlerini çocukların diğer alanlarla ilişkilendirmesini sağlar. Sonuçta öğrenciler katıldıkları aktiviteler ve düşüncelerle ilgili ailelerine mektuplar yazarlar. Program eğitim yılı boyunca sürmüştür.

Heartwood müfredatının içeriğinde çocukların yedi karakteri anlamasını içeren *ahlaki anlama*, karakterlerle ilgili tutumlarını anlamak için *ahlaki hassaslık* ve karakterle ilişkili davranışları içeren *ahlaki davranış*, çok kültürlülüğe karşı *etnik merkezilik* ve sınıf ikliminin karakter ilişkilerine etkisi olan *sınıf iklimi* boyutları bulunmaktadır. Çalışmada müfredatın bu boyutları da ölçülmüştür. Çalışmanın sonucunda Heartwood içeriğiyle eğitim alan 1-3 ve 4-6. sınıf çocukların eğitim almayanlara göre karakter davranışlarında önemli bir farklılık görülmüştür. 1-3. sınıflarda ahlaki anlama, etnik merkezilik ve ahlaki hassaslık boyutlarında önemli bir farklılık bulunmazken, 4-6. sınıflarda ahlaki anlama ve ahlaki hassaslık boyutlarında önemli farklılıklar görülmüş; etnik merkezilikte ise bir farklılık bulunmamıştır (Leming, 2000).

F. Çocuklarla İletişim Programı

Çocuklarla İletişim programı anasınıfından liseye kadar öğrencilerin empati, işbirliği, paylaşma gibi prososyal davranışlarını geliştirmeye yönelik değerleri öğretmeyi amaçlar. Program sosyal ve duygusal gelişimi temel alır. Aynı zamanda aileler ve diğer okul çalışanlarının da davranışlarını geliştirmeyi

amaçlar. Ders planları video, hikâye özetleri, tartışma soruları, öğrenci oyunları ve aktiviteleri içermektedir. Müfredat okul çevresi ve toplum sosyal yardım bileşenleriyle desteklenmektedir. Program var olan müfredatlarla ya da bağımsız programlar kullanılarak uygulanmaktadır. Her oturumda belirtilen karakter özelliklerine okul ya da öğretmen karar vermektedir. Program süresi bir dönem ya da yıl boyunca sürmektedir.

Bu programda değerlerin öğretimi gerçek hayat hikâyelerinden oluşturulmuş videolarla yapılmaktadır. Her beceri hikâye temelli planlar, öğrenci aktiviteleri, kelimeler, tartışma soruları ve internet kaynakları ile desteklenmektedir. İlkokul düzeyinde 8 ünite bulunmaktadır. Her ünite 3 karakter özelliği anlatılmaktadır ve 48 öğrenci aktivitesi içermektedir. Ortaokul/lise programlarında 36 ders, 26 karakter özelliği ve 104 öğrenci aktivitesi bulunmaktadır. Öğretmen kaynakları ise öğretme materyalleri, hikâye özetleri, tartışma soruları, ders planları, değerlendirme rehberleri içermektedir, program ve ulusal standartlarla bağlantılıdır. Her ders karakterlerle ilgili videoların izlenmesiyle başlamaktadır. Videolardan sonra tartışmalar yapılmaktadır. Videoların izlenmesi ve tartışmalar iki hafta sürmektedir; daha sonra öğrenci aktiviteleri başlamaktadır. Öğrenciler karakter özellikleriyle davranışlarını bütünleştirir işbirlikçi öğrenme yoluyla alıştırmalar yaparlar. Aileler okulda çocuklarını izlemeye gelirler. Bazı okul kayıtları sınıflarda gösteri için kullanılır ve öğretmenler gösteriyle ilgili tartışmalar yapar. Öğretmen Çocuklarla İletişim internet sitesine ulaşır, haftalık karakter öğretimiyle ilgili örnekler izletir. Öğrenciler ve aileler internet sitesini kullanarak sınıftaki derslerle ilişkilendirme yaparlar. Öğretmenler uygulamalardan önce bir gün boyunca çalışmaya katılırlar. Çalıştayda konferanslar, tartışmalar, eş düzeyli etkileşim ve simülasyon aktiviteleri yapılmaktadır (WWC, 2006).

2004–2005 yılında bağımsız bir araştırma firması Kansas'ta 800 öğrenci ve 60 öğretmen 12 farklı ilkokul, ortaokul ve lisede, 48 sınıfta programın uygulanmasıyla ilgili bir çalışma yapmıştır. Öğrenci ve öğretmenlere ön test ve son test uygulanmıştır. Programın öğrencilerin davranışlarının önemli ölçüde etkilediği ve çeşitli karakter becerileri kazandıkları, sataşma ve şiddet, kopya çekme ve yalan söyleme davranışlarının azaldığı, sınıf arkadaşları ve öğretmenlere saygının arttığı, şiddetin engellendiği ve akademik sabrın arttığı görülmüştür (WWC, 2006)

II. Ülkemizde Okul Öncesi Eğitimde ve İlköğretimde Kazandırılmaya Çalışılan Değerler

Ülkemizde, “değerler ve değerler eğitimi” konusu 2010 yılında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından ele alınmıştır. MEB 2010/53 sayılı genelgede; “Toplumsal hayatı oluşturan, insanları birbirine bağlayan, gelişmeyi, mutluluğu ve huzuru sağlayan risk ve tehditlerden koruyan, ahlaki, insani, sosyal ve manevi değerlerimizin tüm bireylere kazandırılmasında en önemli etken eğitimidir. Milli, manevi, sosyal, ahlaki ve kültürel değerlerimizden olan yardımlaşma, dayanışma, hoşgörü, misafirperverlik, vatanseverlik, doğruluk, iyilik, temizlik, çalışkanlık, dürüstlük, sevgi, saygı, duyarlı olma, adil olma, paylaşımcı olma gibi kazanımlarımız en önemli referans kaynağımızdır” ifadesi yer almaktadır (MEB, 2010).

MEB okul öncesi eğitim programı incelendiğinde ise program içerisinde çeşitli değerlerin yer aldığı görülmektedir. Programda yer alan değerler; sorumluluk alma, çevre bilinci, saygı, cesaret, iletişim, empati, liderlik ve girişimcilik, dayanışma, yardımlaşma ve işbirliği, öz disiplin, sevgi ve kardeşlik, hoşgörü, itaat olarak yer almaktadır (kurallara uyma ve sırasını bekleme) (Arıkan, vd. 2011).

Okul öncesi eğitim programında yer alan değerler, örtük olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilişsel gelişim alanında yer alan kazanımlar incelendiğinde, zihinsel becerilerin geliştirilmesi amaçlanarak problemlere çözüm üretebilen yaratıcı bireylerin yetiştirilmesi hedeflendiği anlaşılmaktadır. Özellikle sosyal duygusal gelişim alanlarında yer alan kazanımların büyük bölümünde değerlere ilişkin edinimlerin desteklendiği görülmektedir. Başkalarının duygularının farkına varma, sorumluluk alma, duygu ve düşüncelerini uygun yollarla ifade etme, toplumsal yaşamla ilgili kuralların öğrenilmesi gibi bazı kazanımlar içerisinde de değerlerin örtük olarak yer aldığı görülmektedir. Programda örtük olarak yer alan değerler fen-matematik, drama, Türkçe, okuma yazmaya hazırlık, oyun, sanat vd. etkinliklerle bütünleştirilmiş olarak çocuklara öğretilmektedir. Etkinlikler olabildiğince çocukların gelişim özellikleri ve programın esneklik ilkesi göz önünde bulundurularak hazırlanmakta, büyük, küçük grup ve bireysel çalışmalara da yer verilerek programın dengesi sağlanmaya çalışılmaktadır.

Gökçek (2007) okul öncesi eğitim alan 5-6 yaş çocukları için hazırlanan yedi anahtar değerden oluşan (saygı, sorumluluk, özgüven, liderlik, yardımseverlik, nezaket, sabır) karakter eğitimi programını 44 çocukla

yapılan çalışmada uygulamış ve çocukların ailelerine de karakter eğitimi ile ilgili görüşleri sorulmuştur. Araştırma sonucunda; ailelerin karakter eğitiminin okul müfredatı içinde yer alması gerektiğini ve karakter eğitiminin okul öncesi eğitiminin bir parçası olması gerektiğini düşündükleri görülmüştür. Aileler; Okul öncesi eğitiminin pozitif karakter gelişimine yardımcı olduğunu, evde verilen karakter eğitiminin yetersiz olduğunu, okul öncesi eğitimcisinin, karakter eğitimi konusunda ebeveyn kadar iyi eğitim verebileceğini belirtmiş ve karakter eğitiminin sadece aile tarafından verilmesine katılmadıklarını da ifade etmişlerdir.

İlköğretim programları incelendiğinde her dersin kendi içerisinde çocuklara çeşitli değerleri öğretmeye çalıştığı görülmektedir. Okul öncesi eğitim programı gibi ilköğretim programları içerisinde de değerlerin öğretilmesine ilişkin ortak bir anlayış bulunmamaktadır. Cömertlik, vefalı olma, duyarlılık, alçak gönüllülük, nezaket, iyilik, yardımlaşma, sabır, sorumluluk, saygı, temiz olma, dürüstlük, tutumlu olma, çalışkanlık, bilimsellik gibi birçok değer ilköğretim programları içerisinde öğretilmeye çalışılmaktadır. İlköğretim Hayat Bilgisi, Türkçe, Fen ve Teknoloji, Sosyal Bilgiler, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretim programlarında değerler örtük olarak yer almakta, fakat uygulamalar konusunda eksikliklerin olduğu göze çarpmaktadır.

İşcan (2007), "İlköğretim düzeyinde değerler eğitimi programının etkililiği" başlıklı araştırmasında ilköğretim dördüncü sınıf öğrencilerine yönelik deneysel bir araştırma yapmıştır. Araştırma da deney grubundaki öğrencilere çeşitli derslerle bütünleştirilerek hazırlanan bir değerler eğitimi programı uygulanmış, kontrol grubu ise normal eğitimlerine devam etmişlerdir. Araştırma sonunda deney grubunun değerlere ilişkin bilişsel davranışları kazanma düzeyinin, kontrol grubuna göre yüksek olduğu belirlenmiştir.

III. SONUÇ ve ÖNERİLER

Değerler eğitimine yönelik uygulamaların ortak noktası değerlerin çocuklara sevgi, saygı, dürüstlük, paylaşma, işbirliği, hoşgörü, önyargısız yaklaşma, şiddetten kaçınma vb. konuları kapsayan eğitim programları ile kazandırılmaya çalışılmasıdır. Bu programlarla amaçlanan, çocukları bu kavramlarla erken yaşlarda tanıştırmak, kendi akran grubuyla birlikte çeşitli masal, hikâye, grup etkinlikleri ve birçok farklı yöntem ve tekniklerden yararlanarak çocukların bilişsel gelişim süreçlerini harekete geçirmektir

(Aydın, 2010). Her ne kadar değerler okulda belli yöntemlerle sistematik olarak öğretilmeye çalışılsa da en etkili metodun toplumla yaşayarak öğrenme ve bu süreçteki model alma olduğu görülmektedir. Değerlerin, özellikle de ahlaki değerlerin ailede kazanılmaya başlandığı görülmektedir. Toplumlarda değer eğitimi her kesimde yer almakta, yaşamımızdaki bütün olaylar ve bireyler formal ve informal olarak değer edinimini etkilemektedir. O halde değerlerin sağlam bir şekilde kazandırılması için öncelikli olarak formal yollarla öğretilmesi gerekmekte, daha sonra öğrenilen bu davranışların toplum içerisinde uygulanıp, model alınmasına olanak sağlanmalıdır.

Amerika'da uygulanan değerler eğitimi programları incelendiğinde, belli bir sistematik içerisinde birçok değer okul öncesinden lise dönemine kadar farklı yöntem, teknik ve uygulamalarla çocuklara kazandırıldığı görülmektedir (Tablo 1).

Tablo 1 incelendiğinde değerlerin kazanılmasında okullarda birçok uygulamanın yapıldığı görülmektedir. Değerlerin çok önemli olduğu ülkemizde okulların değer eğitimi konusunda iyi durumda olmadığı, değerler eğitimine örtük olarak yer verildiği, değerler eğitime yönelik uygulamaların da sadece belli bir örneklem grubu üzerinde, bilimsel çalışma odaklı yapıldığı görülmektedir (Bkz; Gökçek, 2007; İşcan 2007). Farklı ülkelerdeki değerler eğitimi programlarının birçok hedef kitleyi içerisinde barındırdığı, hatta uygulamaların sonuçlarının değerlendirilerek programların etkililiğinin tespit edildiği görülmektedir. Ülkemizde değerler eğitime yönelik uygulamaların belli programlar çerçevesinde çocuk, aile ve okulun diğer üyelerini ele alacak şekilde yapılması, çocuklarda değerlere ilişkin edinimlerinin daha kalıcı olmasını sağlayacak ve toplumun bütün kesiminin değerler konusunda bilinçlenmesini sağlayacaktır.

Değerler eğitiminde cesaret, sevgi, saygı, sorumluluk, barışçıl, bağımsız, empatik, girişimci, mutlu ve öz denetim değerlerinin ortak olduğu görülmektedir. Bu değerler insanların yaşadığı çevre ve deneyimleriyle yakından ilgilidir, çünkü insanlar yaşayarak öğrenir ve her insanda bu temel değerler aynı zamanda kişilik özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Ülkemizde değerler eğitimi yapılandırılmış bir program dâhilinde verilmediği için çocuklarda değerlerin nasıl geliştiğini anlamak güçleşmektedir. Bazen çocuğun yaptığı yanlış bir davranış, onda bazı değerlerin gelişmediğine işaret edebilir; ancak yeni bir davranış kalıbını geliştirmek yanlış davranışı

değiştirmekten daha kolaydır. Bu sebepten dolayı okul öncesinden ortaöğretime kadar değerler eğitimine yönelik yeniden yapılanmaya gidilmeli ve akademik başarı kaygısından uzak, ahlaki ve toplumsal değerlerin ön planda tutulduğu değerler eğitimine yönelik uygulamalara yer verilmelidir.

KAYNAKÇA

- AKERS, R.L. (1998). *Social learning and social structure: A general theory of crime and deviance*, Boston, Northeastern University Press.
- ARIKAN, A. (2011). *Değerler eğitiminin tanımı, önemi ve kapsamı, Okul Öncesi Dönemde Değerler Eğitimi*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Web-Ofset Tesisi.
- ASPIN, D. N. (2000). "Values, Beliefs and Attitudes in Education: The Nature of Values and their Place and Promotion in Schools", *Education, Culture and Values*, V. 14, pp. 197-218.
- AYDIN, M. Z. (2010). "Okulda Değerler Eğitimi", *Eğitime Bakış Dergisi*, S.18, ss.16-20.
- BALAT, G.U. ve Dağal, A. B. (2006). *Okul Öncesi Dönemde Değerler Eğitimi Etkinlikleri*, Ankara: Kök Yayıncılık
- BATTİSTICH, V., ve Hom, A. (1997). "The relationship between students' sense of their community and their involvement in problem behaviors." *American Journal of Public Health*, V.87, pp. 1997-2001.
- CAINE, R. N., ve Caine, G. (1997). *Education on the edge of possibility*. Alexandria, VA: ASCD.
- ÇAKMAKCI, E. (2009). *Karar verme becerilerinin kazandırılmasında drama dersinin ilköğretim 4. Sınıf öğrencileri üzerindeki etkilerinin incelenmesi*,. Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir.
- FLAY, B.R., Allred, C.G. ve Ordway, N, (2001). "*Effects of the Positive Action Program on Achievement and Discipline: Two Matched- Control Comparisons*", *Prevention Science*, V. 2, pp. 2.
- FREDRICKSON, B. L. (2000). "*Cultivating positive emotions to optimize health and well-being*". *Prevention & Treatment*, Volume 3, Article 0001a, posted March 7, 2000. <http://www.rickhanson.net/wp-content/files/papers/CultPosEmot.pdf> adresinden 01 Nisan 2015 tarihinde alınmıştır.
- GARDNER, H. (1991). *The Unschooled Mind: How Children Think and how Schools Should Teach*, New York: Basic Books.
- GOLEMAN, D. (1995). *Emotional intelligence*, New York: Bantam Books.
- GÖKÇEK, B. S. (2007). *5-6 Yaş Çocukları İçin Hazırlanan Karakter Eğitimi Programının Etkisinin İncelenmesi*. Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- HAWKINS, J.D. ve Weis, J.G. (1985). "The social development model: An integrated approach to delinquency prevention". *Journal of Primary Prevention*, V. 6, pp.73-97.
- HÖKELEKLİ, H., ve Gündüz, T. (2007). *Üstün Yetenekli Çocukların Değer Yönelimleri ve Eğitimleri Değerler ve Eğitimi*. İstanbul, Dem Yayınları.
- İŞCAN D. C. (2007). *İlköğretim Düzeyinde Değerler Eğitimi Programının Etkiliği*. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- JOSHİ, P.L. (2007). *Enhancing Educational and Cultural Values (Value-Based Education) Among Students in Persian Gulf-based Indian Schools: A Study*. University of Bahrain: Thesis
- KIZILÇELİK, S. ve Erjem, Y. (1996). *Açıklamalı Sosyoloji Sözlüğü*, İzmir, Saray Kitabevi.

- LEMING, J. S. (2001). "Integrating A Structured Ethical Reflection Curriculum Into High School Community Service Experiences: Impact On Students' Sociomoral Development", *Adolescence*, V.36 (141), pp.33-45.
- LEMING, J.S. (2000). "Tell Me a Story: an evaluation of a literature-based character education programme", *Journal of Moral Education*, V. 9(4), pp. 414-427.
- MARCO, C. D., Hartung, P. J., Newman, I., ve Parr, P. (2003). "Validity of the decisional process inventory". *Journal of Vocational Behavior*, V.63(1), pp. 1-19.
- MEB (2010). 2010/53 sayılı ilk ders genelgesi . Ankara
- OKTAY, A. (1999). *Yaşamın Sihirli Yılları: Okul Öncesi Dönem*, İstanbul, Epsilon Yayıncılık.
- PETERS, R. D. ve McMahon, R. J. (1996). *Preventing Childhood Disorders, Substance Abuse, and Delinquency*, Thousand Oaks, CA: Sage. Banff International Science Series.
- SANKAR-DELEEUW, N. (2002). Gifted Preschoolers: Parent and Teacher Views on Identification, Early Admission, and Programming. *Roeper Review*, V. 24, pp. 172.
- SELIGMAN, M.E.P. (1998). *Learned optimism: How to change your mind and your life*, New York, NY: Pocket Books
- UNESCO, (2002). *Framework for Action on Values Education in Early Childhood. Reports Descriptive ,Multilingual/Bilingual Materials*. (erişim adresi: <http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001287/128712e.pdf>) (erişim tarihi: 12 Ocak 2016).
- VEUGELERS, W. ve Vedder, P. (2003). "Values and teaching". *Teachers and Teaching*, V. 9(4), pp. 377-390.
- WWC (What Works Clearinghouse) Intervention Report (2006), Character Education, Connect With Kids. Institute of Education Science.
(erişim adresi: http://ies.ed.gov/ncee/wwc/pdf/intervention_reports/WWC_Connect_Kids_091406.pdf) (erişim tarihi: 10 Mart 2015).
- WWC (What Works Clearinghouse) Intervention Report (2006), Character Education, Building Decision Skills. Institute of Education Science.
(erişim adresi: http://ies.ed.gov/ncee/wwc/pdf/intervention_reports/WWC_Building_Decision_090806.pdf) (erişim tarihi: 10 Mart 2015).
- WWC (What Works Clearinghouse) Intervention Report (2006), Character Education, Positive Action. Institute of Education Science.
(erişim adresi: http://ies.ed.gov/ncee/wwc/pdf/intervention_reports/WWC_Positive_Action_042307.pdf) (erişim tarihi: 10 Mart 2015).
- WWC (What Works Clearinghouse) Intervention Report (2006), Character Education, Caring School Community. Institute of Education Science.
(erişim adresi: http://ies.ed.gov/ncee/wwc/pdf/intervention_reports/WWC_Caring_School_Community_042307.pdf) (erişim tarihi: 21 Mart 2015).
- YAZAR, T. ve, Erkuş, S., (2013), "Okul Öncesi Öğretmenlerinin Okul Öncesi Eğitim Programındaki Değerler Eğitimine İlişkin Görüşlerinin Değerlendirilmesi", *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, S.20, ss.196-211

Tablo 1. Farklı Ülkelerde Uygulanan Değerler Eğitimi Programlarının Analizi

Program Adı	Öğretilen Değerler	Hedef Kitle	Eğitim Grubu	Kullanılan Yöntem ve Teknikler-Materyaller	İlgili Araştırma Bulguları
Unesco Değerler Eğitimi Programı	Saygı, İşbirliği, Dinsel Değerler, Doğa Sevgisi, Güven, Paylaşma, Sorumluluk	Çocuk, Aile Eğitimciler	Okul öncesi- ilkokul-ortaokul ve lise	Gösteri, Soru-cevap Yaratıcı Oyun, Hikâyeler Dans, şarkı, eğlence aktiviteleri	-
Karar Verme Becerileri Programı	Ahlaki farkındalık, bakaş açısı, saygı Rekabet, Sorumluluk, Karar verme, Cesaret.	Çocuk, Eğitimci	Ortaokul ve lise	Ders uygulamaları Küçük grup aktiviteleri Grup çalışmaları Ev ödevleri, Okuma ve el notları, Alan gezileri	Topluma hizmet deneyimlerine ilişkin yapılan deneyisel çalışmada öğrencilerin saygı, ahlaki değer ve sosyal sorumluluklarının geliştiği görülmüştür (Leming, 2001).
Pozitif Hareket Programı	Pozitif olma, Ahlaklı olma, Etik Değerler Saygı, Kibarlık, Empati, Sorumluluk, Özen ve Güvenilir olma	Çocuk Eğitimci Okul Çalışmaları Aileler	İlkokul-ortaokul ve lise	Çoklu zekâ etkinlikleri, Öğrenme Üniteleri, Hikâye, Rol oynama, model olma, soru-cevap, çalışma kitapları, posterler	Ders uygulamaları şeklinde yapılan çalışma sonucunda öğrencilerin akademik başarılarının arttığı, siddet, akran reddi davranışlarının azaldığı, sosyal-duygusal değerlerinin arttığı görülmüştür (Play, Allred ve Orway, 2001).
Toplumsal Özen Programı	Saygı, sakın olma, prososyal beceri geliştirme, özen, acıklık, yardımseverlik, sorumluluk, uzlaşma	Çocuk, Eğitimci	Okul öncesi- ilkokul-ortaokul	Tartışma dersleri, Akran öğretimi, Ev aktiviteleri, sesli okuma çalışmaları, açık uçlu sorular, grup çalışmaları	İlkokul ve ortaokul öğrencileri üzerinde yapılan deneyisel çalışmada, çocukların sorun çözme, akademik ve sosyal becerilerinin geliştiği görülmüştür, program etkisinin devam ettiği saptanmıştır (Battistich, 2003).
Çocuklar İçin Ahlaki Müfredat Programı	Cesaret, sadakat, doğruluk, saygı, umut, dürüstlük, sevgi	Çocuk Eğitimci Aile	Okul Öncesi-İlkokul	Sesli okuma, yazın temelli yaklaşım, küçük grup-bireysel aktiviteler, hikâye oluşturma, poster, harita, düğme, müzik cd'leri, hikâye kitapları	Yarı deneyisel çalışmada 1-3 ve 4-6. Sınıf öğrencilerinin karakter becerileri, geleneksel halk hikâyeleri okunarak ve çeşitli uygulamalarla geliştirilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın bulguları öğrencilerin karakter davranışlarının geliştiği yönündedir (Leming, 2000)

ENGELLİLER İÇİN BELEDİYELERİN ERİŞİLEBİLİRLİK SORUMLULUKLARI: ÇORUM ENGEL HARİTASI PROJESİ¹

Nur ŞAT²
Tuğçe GÖVER³

Atf/©: Şat, Nur; Göver, Tuğçe (2017). Engelliler İçin Belediyelerin Erişilebilirlik Sorumlulukları: Çorum Engel Haritası Projesi, Yıl 10, Sayı 1, Haziran 2017, ss. 521-542

Özet: Bu çalışmanın amacı ve önemi; yasal açıdan yetkili ve sorumlu birimler olarak belediyelerin engellilerin yaşam kalitelerinin artmasına yapacağı katkıdan kaynaklanmaktadır. Çalışmanın varsayımları, yaşam kalitesinin kentin dış mekânlarındaki olanaklardan çok etkilendiği; Türkiye’de engelsiz kentlerin önündeki engellerin yasal düzenlemelerde değil, uygulamalarda olduğu ve bu çözümlerin öncelikle belediyelerce sağlanması gerektiğidir. Bu varsayımları doğrulayan verilere Şubat-Ağustos 2015 tarihleri arasında Çorum Merkez ilçede “Eylem Araştırması” yöntemiyle yapılan “Çorum Engel Haritası” projesiyle ulaşılmaktadır. Çalışma sonunda Belediyenin engelsiz erişim için uzman kadrosunu arttırması, teknik ve istatistikî çalışmalarının kapsamını genişletilip sık sık güncellenmesi gerektiği gözlemlenmiştir. Ayrıca planlayıcı ve uygulayıcı personeli mesleki bilginin daha çok kullanıcı dostu işler üretmek yönünde arttırılması ihtiyacı görülmüştür. Çalışmanın planı şöyledir: Girişten sonra, ilk olarak “Temel Kavramlar” tanımlanmaktadır. İzleyen bölümde teorik olarak ulaşılabilirlik boyutları hakkındaki bir çerçeve, alt başlıklar aracılığıyla çizilmektedir. Sonraki bölümlerde önce Türkiye’deki durumun değerlendirilmesi ve daha sonra da saha çalışmasını oluşturan projenin bilgileri açıklanmaktadır. “Bulgular ve Tartışma” bölümünü ise “Sonuç” bölümü izlemektedir.

Anahtar Kelimeler: Engellilik, Belediye, Erişilebilirlik, Ulaşılabilirlik, Eylem Araştırması.

Makale Geliş Tarihi: 25.01.2017/ Makale Kabul Tarihi: 25.06.2017

¹ Bu makale, Çorum Merkez Belediyesi ve Hitit Üniversitesi arasında yapılmış “Çorum için Bir Fikirin Var” protokolünce 2015 yılında yürütücülüğü tarafımızdan yapılan “Çorum Engel Haritası” adlı projenin teorik arka planını aktararak literatüre kazandırmak üzere proje tesliminden sonra yazılmıştır. Makalede ifade edilen fikirler tamamen yazarlara ait olup projeye destek sağlayan Çorum Merkez Belediyesi’nin görüşlerini yansıtmaz.

² Yrd. Doç. Dr. Hitit Üniversitesi İİBF-SBKY Bölümü, e-posta: nursat@hitit.edu.tr

³ Arş. Gör. Dr., Hitit Üniversitesi FEF-Kimya Bölümü, e-posta: tugcegover@hitit.edu.tr

Accessibility Responsibilities for Municipalities for People With Disabilities: The Barrier Map Project of Çorum City Center

Citation/©: Şat, Nur ve Göver, Tuğçe (2017). Accessibility Responsibilities for Municipalities for People With Disabilities: The Barrier Map Project of Çorum City Center, Hitit University Journal of Social Sciences Institute, Year 10, Issue 1, June 2017, pp. 521-542

Abstract: The assumptions of the study are that life qualities of disabled people are very much affected from the availabilities in outdoor places; that the handicaps in front of the non-disabled cities in Turkey are not in legislations but in the application and that these solutions should primarily be provided by municipalities. The data confirming these assumptions are reached in Çorum center district with the project of "Çorum Engel Haritası" which is done by "Action Research" method.

As a result, it has been observed that the municipality should increase the number of specialists for unimpeded access, expand the scope of technical and statistical studies and update frequently. Additionally it was also observed there is also the need to increase the professional knowledge of planner and enforcement personnel to produce more user friendly works. The study plan is as follows: After the introduction, initially basic concepts are defined. In the following section, a frame about the theoretical accessibility dimensions is presented. In the following sections, firstly the evaluation of the situation in Turkey and then the information of the project which constitutes the field study are explained. "Findings and Discussion" section is followed by "Conclusion" section.

Keywords: Disability, Municipalities, Accessibility, Transportability, Action Research

I. GİRİŞ

Engellilerin toplum ve ekonomik hayata tam ve eşit şekilde katılma hakkının reddi, insan haklarının ihlalidir. Hayata dâhil olunan bir mekân olarak kentteki yaşam kalitesi ise herkes için bir ihtiyaç olmakla birlikte, engelliler için bir zarurettir. Bu kaliteyi sunan ise kentin sosyal ve fiziksel imkânlarına erişim ve ulaşılabilirliktir. Ulaşılabilirlik (fiziksel erişilebilirlik), hem merkezi yönetimin hem de yerel yönetimlerin engellilere karşı sorumlu olduğu bir olanaklar zincirini ifade etmektedir. Bu makale, kendisine konu olan projedeki gibi kentsel alanda yapılandırılmış çevre düzenlemelerini ulaşılabilirlik açısından ve sadece yerel yönetimlerin sorumlulukları kapsamında ele almaktadır.

Kent, engelli bireylere, farklı kısıtlamalar koyuyorsa; evden çıkmakla birlikte başlayan “bugün ne tür farklı engellerle mücadele edeceğim” tedirginliğini yaşıyorsa; tek başına bu mücadeleyi verememe kaygısıyla yanında bir yakınını bulundurma mecburiyetine sokuyorsa; yalnız ya da değil, sadece en acil işlerini yaparak bir an önce eve dönme endişesini hissettiriyorsa kentin kendisi bir engeldir. Bir tanıdığın düğününe, cenazesine katılmadan, kahvehanede sohbet edemeden, sevdiklerine hediye almak için gezinmeden, stadyumda maç izleyemeden, sinemaya giden arkadaşlara katılmadan, kısacası sosyal hayatın güzelliklerini yaşatamayan bir kent, engellilere sürekli ev merkezli bir rutini dayatıyorsa yaşam kalitesi⁴ de tehdit altındadır. Engellilerin hakları gereği çalışma düzenine ve sosyal hayata katılmalarına, kamusal mekânlara erişimlerine engel olan durumları önlemek konusunda kentsel ölçekte yetkili ve sorumlu olan ana kurum ise belediyedir. Bu nedenle kentin kendisinin bir engel oluşturmaması için öncelikle belediyelerin çok katmanlı bir planlama ve uygulama sunmaları gerekmektedir. Engelli, kazaya uğrama korkusu duymadan kaldırımdan gidebilmeli, karşıdan kaşıya geçebilmeli, toplu taşımayı kullanabilmeli, bir parkta dinlenebilmeli, işi gerektirdikçe istediği binaya girebilmelidir. Türkiye’de fizyolojik, psikolojik veya anatomik yapı ve işlevlerindeki belli bir kayıp dolayısıyla hareket yeteneği, algılaması ve kavraması kısıtlı olan nüfusun %12’si dolayındaki bir kesiminin⁵, kamusal mekâna erişim ve mekânı kullanma haklarının işlemediği görülmektedir. (Kaplan ve Öztürk, 2004, 67)

Özürülülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması Raporu’nda da (TÜİK, 2010, 27) fiziki çevre düzenlemelerinin engellilere uygun olup olmadığı sorusu yöneltilen vatandaşların engelliler için zorluk gördükleri alanları oranlarıyla şöyle belirtmişlerdir: Kaldırım ve yaya geçidi %66,9; Oturduğu bina (katlara ulaşma, bina içinde hareketlilik) %66,3; Dükkan, market, mağaza ve lokantalar %59,5; Kamu binaları%58,4; Postane ve bankalar %55,4...

Bu sonuçlardan, engellilerin kentsel haklarını kullanırken, bu çalışmanın da varsaydığı gibi en çok dış mekânlardaki güçlüklerden etkilendikleri anlaşılmaktadır. Öyleyse kent yöneticileri ve sakinleri için hedef “engelsiz bir

⁴ Yaşam kalitesi, “bireyin fiziksel ve psikolojik sağlık durumu, özgürlük derecesi, sosyal ilişkileri ve çevresiyle etkileşimleri ruhani, dini, kişisel inançları gibi çok sayıdaki ilişki içerisinde şekillenen, karmaşık ve geniş bir kavramdır.” (WHOQOL,1995: 1405)

⁵ Buna, yaşlılık, anatomik olarak ilk bakışta anlaşılabilen sürekli (kronik) hastalık dolayısıyla engelli olanlarla hamileler gibi belli bir süre için hareket yeteneğinde kısıtlılar da eklendiğinde nüfus payı %12’sini aşacaktır.

kent” olmalıdır. Engelsiz bir kent oluşturmak “herkes için bir kent” oluşturmaktır. Bu nedenle ilgili düzenlemeler, “çoğunluk için” yani engelli, engelsiz insanların tümünü içeren planlamalara dayalı olarak şekillenmelidir. (Birleşmiş Milletler, 2004: 2) Ancak belirtmelidir ki burada çözüm engelliler parkı, engelliler yolu vb. “engellilere özel” “izole alanlar” yapmak değildir. Çünkü bu sosyal boyutu hiçe saymaktır. Bu ayrı alanlar kentsel bütünleşmeye aykırıdır. Bu aykırılık, kentsel ekolojik yaklaşımla sürdürülebilir gelişmenin, özellikle de eşdeğerlik ve katılım ilkelerinin gerçekleştirilmesine engeldir. (Kaplan ve Öztürk, 2004, 70)

II. TEMEL KAVRAMLAR

A. Engelli Kimdir? Engellilik Nedir?

Bir temel oluşturmak açısından sıkça karıştırılan kavramlar olarak “Özürlülük⁶”, “Sakatlık”, “Engellilik” tanımlarına bakılmalıdır (WHO (Dünya Sağlık Örgütü), 1981, 27-29):

Yetilerde Zayıflama-Özürlülük (*Impairment*): Psikolojik, fizyolojik veya anatomik yapı veya işlev kaybı veya bozukluğudur.

Sakatlık (*Disability*): (Bir yetinin zayıflaması sonucu) Bir insan için normal sayılan ölçüler dâhilinde veya şekilde bir faaliyet yapabilme yeteneğinde herhangi bir kısıtlama ya da eksikliktir. Sakatlıklar, geçici (kötü beslenme, bulaşıcı hastalık), sürekli (körlük, zihinsel gerilik) ve ilerleyen tipte (hücre zedelenmesine bağlı hastalıklar, kalp hastalığı) şeklinde olabilirler.

Engellilik (*Handicap*): Bireyin normal sayılan ölçüler dâhilinde bir rolü yerine getirmesini engelleyen veya sınırlayan bir dezavantajdır ya da özürlülük ve sakatlık sonucu oluşan bir dezavantajlı olma durumudur.

Yetilerde zayıflama-özürlülük, bir yapı ya da vücudun organıyla ilgili bir sorun anlamına gelir; *sakatlık*, belirli bir faaliyete ilişkin işlevsel bir sınırlamadır; *engellilik* ise bir akran grubuna göreli bir hayat rolünü oynamada bir dezavantaj anlamına gelir. Bu anlamda, yaşam rollerine bir katılamama hali olarak engellilik toplumu da etkiler.

Engelli bireylerin kişisel özelliklerinden kaynaklanan çeşitliliklerini kabul ederek bazı gruplandırmalar yapmak da mümkündür. Engel grupları zihinsel engellilik, görme engellilik, işitme engellilik, hareket engellilik,

---

⁶ Bu çalışma resmihakulleri mevzuattaki isimleri bozmamak dışında engellilik ifadesini tercih etmektedir.

dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu (DEHB) gibi farklı türlerde kaşımıza çıkar. Engel gruplarının ağır ve süreğen hastalıklardan muzdarip kimseleri ve kazalardan, yaralanmalardan kaynaklanan geçici engellilik hallerini yaşayanları da içerdiği görülmektedir.

Bu temel sonrasında “Engelli kimdir?” sorusunun yanıtı hakkındaki temel tanımlara bakılabilir:

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nun kabul ettiği Engelli Kişilerin Hakları Bildirgesi’nde engelli tanımı (1971: 2) şöyledir:

Engelli kişiler, çeşitli engellerle karşılaşmaları halinde diğerleriyle eşit bir şekilde topluma tam ve etkili şekilde katılmalarını engelleyen uzun süreli fiziksel, zihinsel, ruhsal ve duyuşsal sakatlığı olan kişilerdir.

5378 Sayılı Özürlüler (Engelliler) Kanunu engelli kişiyi şöyle tanımlar:

Doğuştan veya sonradan herhangi bir nedenle bedensel, zihinsel, ruhsal, duyuşsal ve sosyal yeteneklerini çeşitli derecelerde kaybetmesi nedeniyle toplumsal yaşama uyum sağlama ve günlük gereksinimlerini karşılama güçlükleri olan ve korunma, bakım, rehabilitasyon, danışmanlık ve destek hizmetlerine ihtiyaç duyan kişi

Bu tanımlamaların yanı sıra bireyleri engelli hale getiren yeti kayıplarının sebep olduğu bu fiziksel engellerin yanı sıra (Sungur Ergenoğlu, 2013:22-23);

- Engelli veya değil, insanların birbirleriyle anlamlı ve etkin bir etkileşim içine girmesinin önündeki korku ve varsayımların sebep olduğu “Davranışsal Engeller”den,
  - Engellilerin iş hayatına katılamamalarının sebep olduğu “Mali Engeller”den,
  - Mevzuatın ve kamu politikalarının sebep olduğu “Sistemik Engeller”den
- de bahsederek bütünsel bir çerçevenin içinde olduğumuzu hatırlatmak gerekir.

B. Erişilebilirlik

Engelliler için yasal düzenlemelerle garanti altına alınmış temel ve en genel hakların kullanılmasında bile engellinin yaşadığı kentin kaynak ve

imkânlarına erişimin sağlanma derecesi belirleyicidir. (Bezmez ve Yardımcı, 2010: 166)

Özellikle II. Dünya Savaşı'ndaki yaralanmalar ve artan motorlu araçlar nedeniyle daha sık görülen trafik kazaları sonucunda engelli kalanların artması, kamusal alanların düzenlenmesindeki standartların "herkesi" kapsamadığını göstermiştir. Yeti kaybı yaşamayan, tabir yerindeyse "engelsiz", kişilerin gereksinimlere göre tasarlanan kamusal mekânlara artık çeşitli ihtiyaçlardaki bireylerin de erişilebilmesi, kullanabilmesi gerekliliği benimsenmeye başlamıştır. Özellikle hukuki metinlerin düzenlenmesiyle kamusal alanlarda erişilebilirliğin sağlanması güvence altına alınmıştır. (Evcil ve Yalın Usal, 2013: 242).

Konuyla ilgili standartların temeli, 1961 de atılmıştır. Bu yıl içerisinde "Bedensel Engelliler ve Çevreleri" adlı Stockholm konferansı⁷ bildirgesinin yayınlanması ve Timothy J. Nugent'in öncü nitelikteki çalışmaları sonucunda kabul edilen ilk erişilebilirlik standardının⁸ A.B.D.'de kabulü, ilk basamağı oluşturmuştur (Goldsmith, 1997: 17).

Peki, erişilebilirlik nasıl tanımlanabilir? Erişilebilirlik bir taşınmaza, bir yerleşim yerine ya da bir yerleşim yerinin sunduğu kamusal hizmetlere erişme olanağı, varış kolaylığıdır. (Keleş, 1998: 49) Başka bir tanıma bakıldığında ise erişilebilirlik (Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2013,p.1): "Binaların, açık alanların, ulaşım ve bilgilendirme hizmetleriyle bilgi ve iletişim teknolojisinin engelliler tarafından güvenli ve bağımsız olarak ulaşılabilir ve kullanılabilir olmasını ifade etmektedir." Ancak bundan daha ötesini anlamak da mümkündür. Davis ve Lifchez (1987: 40), erişilebilirliği sadece bir lojistik mesele değil aynı zamanda insanın mekânı yorumlamasındaki sosyo-psikolojik deneyimlerin niteliği olarak görürler ve "Kişinin faaliyetlerini ve arzularını destekleyen, ona istediği şeyi olma ve yapma fırsatı veren asgari acıya, utanca yol açan bir mekân elbette onu canından bezdiren bir mekândan daha erişilebilirdir." minvalinde bir tezi öne sürerek kavrama anlamlı bir boyut eklemişlerdir.

Yine eklenmelidir ki kentteki erişilebilirlik engellilerin dolaşımını basitçe etkilemekle kalmamakta; dolaşımdaki sıkıntıların yol açtığı başka sorunları da beraberinde getirmektedir. Örneğin engellilerin bir araya gelerek

---

⁷ The Physically Disabled and Their Environment-ISR Conference

⁸ Amerikan Standardı No: 117.1 "Binaların ve Yapıların, Bedensel Engelliler Tarafından, Erişilebilir ve Kullanılabilir Yapılma Standartları"

örgütlenmemeleri, ilgili STK'larının etkinliklerinde yeterli sayıda boy gösterememeleri ve dolayısıyla kamuoyu gündeminde yeterince güçlü yer almamaları bu birey ve ailelerinin hak mücadelelerini de olumsuz yönde etkilemektedir.

Erişilebilirliğin önemi, kentte, binalar ve dış mekânlarda ulaşılabilirlik ve güvenli ulaşım olanaklarının bulunuşu, herkesin toplum hayatına eşit katılımını sağlamasından doğar. (Sungur Ergenoğlu,2013: 50). Bu açıdan erişilebilir nitelikteki bir fiziksel çevre, vatandaşların sosyal ve ekonomik hayatı etkin bir şekilde sürdürmelerini sağlar. (Papaioannou, 2008: 28) Bu yönüyle engelsiz kent, insanlara kolayca ve bir önleyici olmadan ihtiyaç duydukları hizmetleri ulaşabilmeyi ifade eder. Erişilebilirliğin ele alınması gerekli alanlar da “açık alanlar, binalar, toplu taşıma sistemleri ve bu alanlardaki bilgilendirme hizmetleri” olarak belirtilmektedir. (Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü (EYHGM), 2007: 10).

C. Ulaşılabilirlik⁹ Ya Da “Kentte Fiziksel Erişim”

Ulaşılabilirlik, yapılandırılmış çevrenin temel bir özelliğidir. Yapılandırılmış çevrede ulaşılabilirlik, insan hakları içinde değerlendirilen Kent Hakkı'nın yerine gelmesi için önemli şartlardandır.

Engelli insanların bazı özel gereksinimleri olsa da son kertedeki kentsel yaşama katılma ihtiyaçları engelli olmayanlarınkilere çok benzemektedir. Engelli insanların da bir ayırım hissetmeden, ulaşım hizmetlerinden eşit şekilde yararlanarak diğer kent sakinleri gibi kullanabilmeleri gerekmektedir. Engelli, yaşlı ve güçsüz bireylerle empati kurmadan, onların gereksinimlerini dikkate almadan yapılan düzenlemelerde tüm bir toplum için zorluklar bulunacaktır.

Yapılandırılmış çevrede ulaşılabilirliğin sağlanmasının, engellilerin kent akışına katılmalarına olduğu kadar çevre faktörlerinden kaynaklanan ilave yeti kayıplarıyla karşılaşmalarını önlemesine katkısı da konunun başka yönüdür.

III. ULAŞILABİLİR BİR ÇEVRENİN TASARIM DAYANAKLARI

Engelsiz yapılanmayı gerçekleştirmek, herhangi bir kent için son derece karmaşık bir sorundur. Kentsel tasarım neredeyse tüm yönleriyle bundan az

---

⁹ Ulaşılabilirlik, bu çalışma boyunca, erişilebilirlik kavramı çerçevesinde içinde fiziksel erişilebilirlik karşılığı olarak kullanılacaktır.

ya da çok bir derecede etkilenir. Çünkü farklı işlevlerdeki açık alanlarda tüm insanları kısıtlama olmadan ağırlamak gerektiğinden yapılandırılmış çevrenin planlanması şu ilkelere dayalı olmalıdır (Berlin Senate Department for Urban Development, 2007: 6): insanların farklılıklarına saygı; güvenliğini sağlamak; kolay işlevselliği oluşturma; açık ve kolay anlaşılır bir tasarım...

Kentin tamamının engelsiz bir mekâna dönüştürülmesi için yapılacak bir tasarım, birbirini tamamlayan şu üç ortamı gerekli kılar (Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı 2010b: 1): Kentsel mekânlarda sokaklar, meydanlar, parklar vb. açık yeşil alanlar; bina mekânlarında bina içleri ve bunların birbirlerine geçiş alanı olan bahçe bina girişi vb. binaya bitişik çevre...

Bu üç ortamı uyum içinde tutacak 'engelsiz tasarım' şu altı kuralı içerdiği takdirde, engelli ve engelsiz tüm kentlilerin ortaklaşa mekânsal kullanım paydası elde edileceği belirtilmektedir. Bunlar (Kaplan ve Öztürk, 2004: 70): Yeterli/gerekli genişlik; hareket alanı; yükseklik; yüzey; yönlendirme ve uyarma; estetik değerler

IV. ENGELLİLERİN ENGELLERİ

Karataş, engellilerin toplumla bütünleşmelerinin önündeki engelleri gruplandırmıştır (2002:46-54): Eğitim, Ulaşım, Yapılandırılmış çevre ve Konut, İstihdam, Özel Yaşam ve Aile Yaşamı, Rehabilitasyon, Yoksulluk

Bu çalışmada odaklanılan ve *Ulaşım, Yapılandırılmış Çevre* başlıkları içinde değerlendirilebilecek sorun alanları ise şöyle gruplandırılmıştır (Dünya Engelliler Vakfı, 2015:1):

A. Trafik İçerisindeki Zorluklar:

Kentlerde daha çok taşıtların daha hızlı hareket etmelerine öncelik tanınmaktadır. Bu öncelik sıralamasındaki yanlışlık, engellilerin, sosyo-ekonomik durumları gereği de daha çok kullandıkları yaya dolaşımını kısıtlayan uygulamaları doğurmaktadır. Toplu taşımacılıkta ise engellilere yönelik yetersiz düzenlemeler, istisnai çözümlerle aşılmaya çalışılmaktadır. Engelli bireylere göre tasarlanmamış alt ve üst geçitlerin varlığı, bu geçitlerin çok azında asansör bulunması, var olanlarda da kullanım kalitesinin düşüklüğü günlük hayatta sıkça gözlemlenmektedir. Yanı sıra araç sahibi engelli bireyler için park yeri ayrılmaması, ayrılan yerlerdeyse engelli olmayan bireylerin işgali bu sorunların başında gelmektedir.

B. Kaldırımlardan Kaynaklanan Zorluklar:

Yaya akışının ana eksenini olan kaldırımlarda da durum iç acı değildir. Kaldırım yükseklikleri standartların dışındadır. Kaldırım iniş çıkışlarında rampa bulunmamakta, rampa bulunan kaldırımlarda ise eğim standartlarına uyulmamaktadır. Kaldırımlar genellikle bir tekerlekli iskemlelinin geçiş yapabileceği genişliklerde değildir. Kaldırım üzerinde bulunan kent mobilyalarının yanlış yerleştirilmiş olması, esnafa ait malların rastgele konulması ve kaldırıma park yapan otomobil, motosiklet, bisikletler de bir başka sorun kaynakları olmaktadır. Engelliler, taşıt yoluna inmeye mecbur kalmakta; bu da onları kazalara ve fazladan yeti kayıplarına açık hale getirmektedir.

C. Kent Mobilyalarından Kaynaklanan Zorluklar:

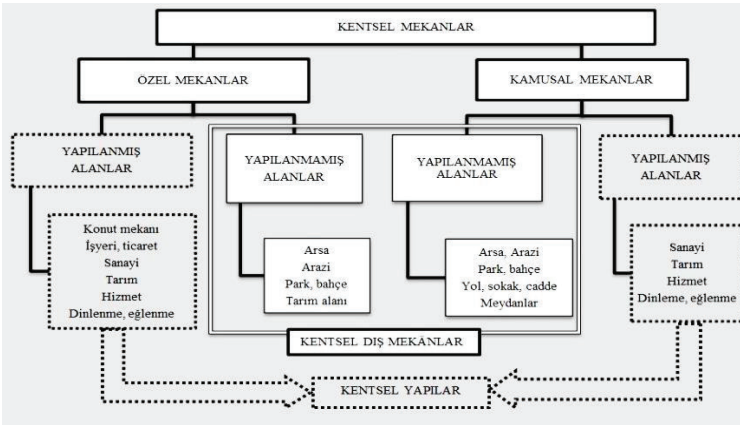
Banklar, bordürler, büfeler, çeşmeler, çöp kutuları, genel tuvaletler, gölgelikler, otobüs durakları, oyun parkları elemanları, posta kutuları, parkmetreler, reklam-ilan panoları, sokak lambaları, trafik lambaları, telefon kulüpleri, yangın muslukları, yer döşemeleri olarak örneklendirilebilecek kent mobilyalarında standart dışı uygulamalar olması engellilerin bunlar aracılığıyla erişileceği bazı başka hizmetlere de erişimi zorlaştırmaktadır.

V. ÇORUM ENGEL HARİTASI PROJESİ

A. Arka Plan

Kentsel mekânlar, özel ve kamusal olma boyutunda derecelendirilebilir. Kentsel mekânın bu boyutları da yapılanmış ve yapılanmamış alanlara ayrılır (Çubuk, Yüksel, Karabey, 1978: 30).

Şekil 1 Kentsel Mekânla Özel ve Kamusal Mekân Ayrımı

Kaynak: Çubuk, Yüksel, Karabey, (1978) “Yapılanmamış Kentsel Kamusal Dış Mekânlar”, Yapı Dergisi, Sayı 30, s.30’daki ‘Şema 3’ten yararlanılarak yeniden çizilmiştir.

Kentsel alanın bu boyutları da kullanıcılar, sorumlular ve kontrol açısından farklılıklarla ilgili bir değerlendirmeye daha tabii tutulduğunda şu bulgulara ulaşılır:

Tablo 1. Kentsel Alan Türlerinin Farklılıkları

	KAMUSAL	YARI KAMUSAL	YARI ÖZEL	ÖZEL
KULLANICI	Herkes	Belli Zamanlarda Belli Sayıda Kişiler	Özel Mülk Sahipleri Kiracılar	Kişiler Özel Mülk Sahipleri
SORUMLU	Kamu	Kullanıcı Bireyler + Kamu	Ortak Kullanımlar	Kullanıcının Kendisi
KONTROL	Yasal	Yasal - Fiziki	Yasal - Fiziki -Sosyal	Yasal - Fiziki
KENTSEL MEKÂN	Sokaklar Caddeler Meydanlar Parklar	Okullar Hastaneler Mezarlıklar Parklar Sokaklar	Konut Bahçeleri Veranda Sahanlık	Konutlar Ticaret Sanayi Bahçe Tarım Arazisi

Kaynak: Kavak, M. (2010), Evrensel Tasarım Yaklaşımı Bağlamında Kamusal Mekânlar: Harbiye Kongre Vadisi Örneği, Bahçeşehir Üniversitesi/FBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s.17

Bu bulgular, engellilerin yararlanacağı alanların, kamusal ve yarı kamusal olarak ayrılmasıyla yasal ya da fiziki kontrolün, kamuda ve kullanıcı bireylerde olduğunu ortaya koyar. İşte bu bulgular, bu çalışma konusunun seçilmesinde akademik bir dayanak olmuştur. Çalışmanın kapsamı ise yasal ya da fiziki kontrolü sağlaması gereken iki öğeden biri olarak sadece kamu sektörünün (kentsel yönetim boyutuyla da yerel yönetimin) sorumluluğuyla sınırlı tutulmuştur.

B. Proje Fikri, Yöntemi ve Süreci

“Çorum Engel Haritası” adlı proje, Çorum Belediyesi ve Hitit Üniversitesi arasında imzalanan “Çorum için Bir Projem Var” başlıklı protokole dayalı şekillendirilmiştir.

Proje fikri, temelde Hitit Üniversitesi öğretim elemanları ve öğrencilerle yapılan ulaşılabilirlik eğitimleri ve bu doğrultularda yapılan gözlemler sonucunda hazırlanan gözlem formlarıyla Çorum’da engelliler için kentsel ulaşılabilirliğin ne derecede sağlandığına dair bir “engel haritası” oluşturulmasına dayalıdır.

“Eylem Araştırması” yöntemi proje için uygulanmıştır. Eylem araştırması¹⁰, eylemin gerçekleştirilmesi esnasında yürütülen disiplinli bir soruşturma sürecidir. (Elliot, 1991: 45) Bir diğer tanımla “Bir sosyal durumun içindeki katılımcılarının durumun akılcılığı ve hakkaniyetini iyileştirmek amacıyla üstlenmeleri sonucu eylemlerin gerçekleştiği yerlerde durumun kendi kendini yansıtması için yapılan kolektif bir soruşturma biçimidir.” (Kemmis ve McTaggart 1988:5’den akt. Göğüş, 2012: 69) Hatırlatılmalıdır ki eylem araştırması nicel bir araştırma olmadığından (Johnson, 2002; Schoen ve Nolen, 2004’ten akt. Uzuner, 2005: 3):

- Araştırmacı, herhangi bir şeyi ispatlamak zorunda değildir;
- Araştırmacı, en iyi şeyi belirlemek için birini diğeriyle karşılaştırmak durumunda değildir;
- Bir kontrol grubu olmadığı gibi bağımlı ve bağımsız değişken ve hipotezler de yoktur.
- Amaç anlamak ve çözüm bulmaya çalışmaktır.

Bu amaçla “Eylem Araştırması” yolu ile incelenen erişilebilirlik çalışmasının örnekleri¹¹ incelenerek Çorum’da da böyle bir çalışmanın gönüllü üniversite

¹⁰ Eylem Araştırması Yöntemi hakkında bir bibliyografya için bkz.

<http://partners.hpedsb.on.ca/misaeast/files/ActionResearchReference.doc>

¹¹ BKZ.: Özçetin, Z., Eminel, M. (2013), “Engelli, Yaşlı ve Çocuk Kullanıcıların Kentsel Alanlara Erişiminde Ergonominin Rolü ve Önemi”, 19. Ulusal Ergonomi Kongresi Bildiriler Kitabı (Ed. K. Ergün, D. Gönen, O. Kon), Balıkesir Üniversitesi-Türk Ergonomi Derneği, 27-29.09.2013: 448-457; Evcil, A. N., Usal Yalın, S. (2013), Engelliler ve Kent Ergonomisi: Kadıköy ve Üsküdar Meydanları Örnekleri, 19. Ulusal Ergonomi Kongresi Bildiriler Kitabı, 27-28-29 Eylül 2013, Balıkesir, 239-249; Menda, E., Balkan, N. B. (2013), Engelsiz Türkiye İçin: Yolun Neresindeyiz? Mevcut Durum ve Öneriler (Yönetici Özeti), İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları; Düger, T., Kayıhan H. (2001), Tekerlekli Sandalye Kullanan Kişiler İçin Çevresel Mimari Engellerin İncelenmesi” Ufkun Ötesi Dergisi, 1(1):23-35;Kavaz, İ., Zorlu, T. (2016), “Yaşlı ve Engelli Kullanıcılar için Sosyal Yaşam: Sinema Salonları Üzerinde Bir Analiz”, Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi, 9 (2); Koca, D., (2015), “Kentsel Adalet Bağlamında Sanat Merkezlerinin Ulaşılabilirliği Üzerine Bir Eylem Araştırması”, Hacettepe Üniversitesi: 11. Ulusal Sanat Sempozyumu Bildiriler

hoca ve öğrencilerinin katılımlarıyla geniş ölçekte yapılabileceği düşünülmüştür. Bu fikrin gerçekleştirilmesi için de gönüllü katılımcılara uzman kişiler tarafından eğitim verilmiş ve uzman kişilere danışılarak sorunlar karşısında ölçek olarak kullanılacak standartlara dayalı bir soru/gözlem formu hazırlanmıştır. Saha çalışmasında Çorum kentine engelliler tarafından bakılmış onlar için hayat standartlarının iyileştirilmesi adına yansıtıcı bir çalışma olarak Çorum Merkez İlçe Belediyesi dâhilindeki tüm mahallerin dış mekânlarındaki (resmi kurumların ve okulların bahçeleri, parkları, semt pazarları, cadde ve ara sokaklar) engeller raporlanmıştır.

Benzer çalışmalar arasında bu proje, engelli olmayan gönüllü gözlemcilerle, tamamen bilgi ve empatiye dayalı olarak bir ilin merkez belediye sınırları içindeki tüm mahalleler için ayrı ayrı yapılmasıyla literatüre bir katkı sağlamak farkını taşımaktadır.

Bu çalışma ile Çorum Belediyesi'nin kentte bu konudaki iyileştirme çalışmalarına, sorunların daha net ortaya konulmasından doğan avantajla bir ışık tutacağı varsayılmıştır.

Projenin hedefleri:

- Katılan öğretim elemanı ve öğrencinin duyarlılıklarını arttırmak, bu kişilerde (ve dolayısıyla aile, akraba ve yakın çevrelerinde) farkındalık yaratmak, standartların varlığı konusunda bilgilendirmek, bizzat deneyimlemelerini sağlamak,
- Çorum kentine engellilerin tarafından bakarak Çorum kentinde erişilebilirliğe dair bir engel haritası ortaya konulmasıyla engelli insanların Çorum merkezde yaşadıkları ulaşılabilirlik zorluklarının kamuoyu gündemine getirmek,
- İlgili belediyeye bu şartların kolaylaştırılması hakkındaki talepleri duyurmak ve diğer kentlere de örnek sağlamaktır.

Proje süreci sonunda Belediye'de ilgili makamlarla konu hakkında bir toplantı yapılarak sonuç raporu değerlendirilmiştir. Gözden geçirilmiş rapor daha sonra bir sonuç toplantısıyla halka da sunulmuştur.

VI. PROJE BULGULARI IŞIĞINDA DEĞERLENDİRME VE TARTIŞMA

A. Teorik Çerçeve

Dünyada uluslararası kuruluşların mevzuatlarında ya da ülkelerin iç mevzuatlarında konumuzun çerçeve ilkesi olan erişilebilirliğin “İrkçılık ve Ayrımcılığın Önlenmesi” temalı ilke kararları, kanunları ve eylem planlarına dayalı olarak ön görülmesi konunun önemine dair bir referanstır. Farkında olunmalıdır ki, engellilerin ya da yaşlı, hamile, çocuk vb. özel gereksinimleri olan toplum bireylerinin günlük yaşam rutinlerindeki zorlukları, karşılına çıkan engeller insanlığı ayrımcılığın karanlığıyla sınamaktadır.

Özel mülkiyetten bağımsız olarak kent imkânlarından yararlanma ve kentle ilgili karar alma süreçlerine katılma hakkını ifade etmek üzere Lefebvre'nin¹² “Kent Hakkı”, engellilerin ulaşılabilirliğinin sağlanması için önemli bir teorik dayanak oluşturmaktadır. Çünkü engellilerin, haklarını kullanabilmeleri, “istedikleri şeyleri olma ve yapma fırsatını” (Davis ve Lifchez, 1987: 40) bulabilmeleri, ancak böyle evrensel düzeyde tanımlanmış kent hakkına dayalı olabilir. Bu sağlam dayanağın aksine kent hakkının kullanımı bir engelli kişinin “zayıf noktasıdır”. Çünkü sanayi kentinin karmaşıklığı kırsal yerleşimlerdekinden fazladır. Bu karmaşıklığı dengeleyen, örneğin toplu taşımayı kullanmak gibi her öge başlı başına bir beceri gerektirir. Mimari çözümler, sağlıklı gençlere yönelik olarak oluşturulmuş; kentsel planlama ise taşıt öncelikli olarak gerçekleştirilmiş ve sosyal mekânsal paylaşımları ortadan kaldırmıştır.(Koca ve Yılmaz, 2017:1) Bu açıdan kent hayatını idame ettirmesi için bireyi zorlayan engelli bireyi ise daha zorlayan bir yapıda, talepleri yüksek bir örüntüdedir. Kırsalın düzeni olan feodalizmde görülmediği şekilde rekabete dayalı bu çalışma hayatında, (neredeyse mantık dışı bir şekilde) daha güçlüler için imkân daha çoktur. (Olamayacak kadar) Mükemmel bir insan talebi¹³ yanında “toplum tarafından bedenlerinin sınırlamaları nedeniyle “kusurlu” görülen ve sosyal rolleri tam olarak yerine getiremeyen, “özel ihtiyaçları” olan, bakımları toplumun sırtına yük niteliklerinde, bağımlı kişiler olarak görülen engelliler” (Bezmez ve Yardımcı, 2010: 166) algısı doğmaktadır. Engelliler bu algı yüzünden kentte hep fazladan bir mücadele içindedirler. Bir de buna, “aynı şeyleri bekleyen ve homojen bir toplum” varsayımındaki bir kentsel tasarım anlayışının

¹² Bkz. Henri Lefebvre (2016), Şehir Hakkı, I. Ergüden (Çev.), İstanbul: Sel Yayıncılık

¹³ Brisenden'in (1998, 23) özlü şekilde ifade ettiği gibi “Engelliler, sorunsuz yürüeyen, mükemmel görme ve işitmeye sahip, net konuşabilen ve zekâ olarak hünerli olan insanların ihtiyaçlarına uyarlanmış bir toplum tarafından engelli duruma getirilmektedir”

(işlevsellikten çok) “estetik olanın öne çıkarması” ve “kullanım yerine inşa etmeye” odaklanması (Imrie 2011: 327), kentte fiziksel erişilemezliğin “düşüncesiz tasarımlar” (Gleeson, 2011: 269) olarak mekâna aksettirilmesi de eklenince engellinin eşit yurttaş olmaktan çok daha fazlasına ihtiyacı doğar. Sosyal politikaların önemli paydaşlarından olmalarının temel sebebi de işte bu “eşitleme” çabalarıdır.

Engelli, yaşlı ve çocuk kullanıcıların kentsel mekânlara erişiminde karşılaştıkları sorunları, standartlara göre inceleyen bir çalışmanın da gösterdiği gibi (Özçetin ve Eminel, 2013: 456), yaşanabilir kent”le “kentte erişilebilirlik düzeyleri” arasında kesin bir örtüşme vardır. Aslında kentin kendisiyle engellilik arasında bir örtüşme vardır demek daha doğrudur. Bu adım adım sıralanırsa

Kentte ulaşılabilirlik kentin kendin engelsiz kılmasının ön koşuludur. Ancak bu genel çerçeveyi belirleyen erişilebilirlik tek boyuta indirgeyerek çözümlenemez.

Burada, Gleeson’un Batı toplumlarında kentsel alan üretimi, sosyo-politik süreçler içinde gömülü olduğundan yerel siyasi ortamın yani yerel yönetim ve yerel sermaye arasındaki dengenin kentsel ekonomi politiği, kentin erişim düzenlemelerinde belirleyici öge olduğu (2001)¹⁴ ve sorunun sadece teknolojik bir belirlenimcilikten öte olduğu (2011) hakkındaki görüşlerine katılmamak imkânsızdır. Çünkü kentte ulaşılabilirliği sağlamak, fiziksel çevreyi engellilere uygun kılmak, denklemin sadece yarısını sağlamaktadır. Diğer tarafta elbette kentlerde toplumu şekillendiren siyasal, ekonomik, kültürel yapıların kalıcı bir dönüşümü yoluyla engellilere sunulacak istihdam, eğitim, sosyal bütünleşme vb. boyutların çözümlenmesi yöneticileri beklemektedir.

B. Türkiye’de Belediyelerin Sorumluluğu: Çorum Örneği

Engelliler için erişilebilir, yaşam kalitesi yüksek kentler oluşturmak, öncelikle¹⁵ yerel yönetimlerin yetki alanındadır.

---

¹⁴ Gleeson, İngiltere ve Yeni Zelanda’da erişilebilirliği sağlama konusunda yerel yönetimlerin yasalarca güçlendirilmesine rağmen yerel sermayeyi kaçırarak nitelikleri nedeniyle bu uygulamaların fiiliyatta zayıfladığından örneklerle bahseder (2011, 375-376). Bu, başka çalışmalar için bir ufuk açmalıdır.

¹⁵ Yani sıra vatandaşların, diğer kamu kurum ve kuruluşlarının, meslek odalarının, STK’ların sorumlulukları da vardır. Ancak bu çalışma belediyelerin yasal sorumlulukları kapsamındadır.

Kamunun kullanımına açık, resmi ve özel tüm yapılara erişimde; sokak, cadde ve meydanlar, parklar, eğlenme-dinlenme (rekreasyon) alanları vb. açık alanlarda, konutlarda, toplu taşımacılıkta, trafik düzenlemelerinde belediyeler, ulaşılabilirlik açısından yasal sorumlu ve yetkilidirler. Engellilerin sosyal yaşama katılmakta fırsat eşitliğini sağlayan hukuki düzenlemeler belediyeleri, yapacakları sosyal ve teknik alt yapı yatırımlarıyla kent mekânının şekillenmesinde söz sahibi kılmıştır. Yerinde çözüm üretecek olan merciler onlardır. Belediyelerin bu konudaki yetki ve sorumlulukları; mevzuat ve standartlarda yer bulmakta, ilgililere çözüm sunan rehberlerde açıkça gösterilmektedir.

Belediyenin hukuken tanımlanmış yetki ve sorumlulukların yanı sıra kent halkının siyasi iradesini temsil etmek bağlamında siyasi ve sosyal sorumlulukları vardır. Kent halkının ayırışmadan, birlikte yaşaması hususuna belediyenin bu açıdan da duyarlı olması, yaşam kalitesini geliştirmesi seçmenlere olan bir borçtur.

Son yıllarda Türkiye’de yasal düzenlemeler, engellilerin kent yaşamına dâhil olmasını sadece bir sosyal sorumluluk işi olmaktan çıkarıp bir zorunluluk haline getirilmiştir. Hukuki metinler, engellilere, hatta kişilerin engel gruplarına (ortopedik, görme, işitme vb.) özel olarak kentsel erişilebilirlik uygulamaları zorunluluk haline gelmiştir. Bu anlamda kentin tüm fiziksel öğelerini: yollar, trafik ışıkları, kaldırımlar, üst geçitler, merdivenler, konutlar, ibadethaneler, pazar yerleri, toplu taşıma araçları, parklar, piknik alanları gibi engelliler temel alınarak tasarlanması ya da yeniden düzenlemesi zorunluluğunu doğmuştur.

Ancak kanuna, standartlara ve kılavuzlara rağmen uygulamalarda yetersiz kalındığı görülmektedir (Menda ve Balkan, 2013: 92). Uygulamalar beklenen hızla gerçekleşmemektedir. Türkiye’de “tam ulaşılabilirlik” düzeyindeki uygulamalar nadiren tespit edilmektedir. Örnek olarak, 3194 sayılı İmar Kanunu’nda uygulamaların denetimini sağlayacak belediyelerin sorumluluğundaki alanlarda uygulamada boşluklar olduğu gözlemlenmektedir (Kavak, 2009: 6):

Ulaşım donatılarının ve taşıtlarının erişilebilirliği ve taşıt içindeki ergonomi hataları, engelliler için taşıt bekleme, indi-bindi, taşıtta yolculuk aşamalarının yetersiz seviyelere düşürmektedir.

Engellilerin araçları için ayrılan park yerlerine engelli olmayan bireylerin park etmesi durumu sık karşılaşılan bir durumdur.

Elbette “engelsiz kent” beklentisinin gerçekleşmesi bir süreç işidir, çok boyutludur ve bazı alt yapılara (uzman insan gücü, teknik bilgi ve geniş bir veri tabanı vb.) ihtiyaç duyar. Çorum Belediyesi de bu ihtiyaçlardan azade değildir. Bu konuda belediyenin de önünde engeller vardır. Belediyenin, engelsiz erişim için kullanabilecekleri uzman kadrosu az; güncel, teknik ve istatistiki çalışmalarının sayısı ise sınırlı ya da kapsamı dardır. Erişilebilir olmayan bir düzenlemeyle karşılaşıldığında Belediyece ya hiç yapılmayan ya da hatalı ve eksik yapılan uygulamalar bunun göstergeleridir. Bunlar da Belediyenin ulaşılabilirlikteki hizmet kalitelerinin değerlendirmesini doğrudan etkilemektedir.

Bu açılarda proje bulguları değerlendirildiğinde saha çalışmasında tespit edilen engellerin giderilemeyecek bir karmaşıklıkta olmadığı; Belediye için sorunun yönetici, uygulayıcı personeldeki empati eksikliği ile ilgili olduğu tespiti çok net bir husus olmuştur.

Türkiye’de belediyelerde sıkça görüldüğü gibi Çorum Belediyesi de uygulamalarını çoğunlukla tekil örnek olarak bırakmakta, diğer yapı elemanlarına (yollar, kamusal alanlar vb.) bağlantı sağlamamakta; bu tekil örnekleri bir “engelsiz bir ulaşım ağına” dâhil etmemektedirler. (Menda ve Balkan 2013: 141) Çünkü engellerin giderilmesinde meseleye tabiri yerindeyse bir “sorun adası” şeklinde yaklaşılmaktadır. Engellinin kullanıma ihtiyaç duyduğu alan, örneğin bir park, bir banka ATM’si, erişilebilir standartlara uygun yapılmakta ancak sorun sadece buradan ibaretmiş gibi bu noktaya erişimin standartlara uygunluğu, kalitesi denetlenmemekte, ikinci plana atılmakta, bütünsel olarak ele alınmamaktadır. Sorun, parçalara ayrılmakta ve parçalara ayrılmasıyla ortaya çıkan alt sorunların “sorun adaları” kendi içinde iyileştirilmektedir. Düger ve Kayhan’ın çalışmasında da (2001: 34) belirtildiği gibi bazı yapılarda olumlu görünen özelliklerin bir fonksiyona erişimi engelleyen başka bir engel nedeniyle kullanışsız hale düşmesi sıkça gözlemlenmektedir. Örneğin bu çalışmanın saha araştırmasında da görüldüğü gibi Buhara mahallesinde belediye kültür sitesi mükemmel erişilebilirlikte olsa da oraya gelen toplu taşıma araçlarının engelli kullanımına uygunsuzluğu ya da zorluğu hesaba katılmamaktadır. Yine Çorum merkezde sıkça rastlanan engelli kişi için banka ATM’sinde uygun şartlar sağlansa da (işlem panelinin tekerlekli iskemleden kullanım yüksekliğine uygun olması gibi) o kaldırıma erişimin çok güç hatta imkânsız olması bu sıkıntılara verilecek örneklerdir.

Bu çalışmanın saha araştırmasında Menda ve Balkan (2013: 37) çalışmalarında da olduğu gibi “aynı belediye sınırları içinde bile düzenlemelerin belli bir sistemi takip etmediği durumların sıklıkla görüldüğünü” gözlemlemiştir.

Bu türden yetersiz uygulamaların en önemli nedenleri; ulaşılabilirlik konusunda bilgi ve bilinç düzeyinin düşük olması, işe nereden başlanacağına bilinmemesi, yeterli finansal kaynağın sağlanamaması, mevzuata ilişkin sorunlar ve bu konuda süresi ve kapsamı belli olan eylem planlarının hazırlanmaması olarak gösterilmektedir. (Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, 2010: 13) Yine Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı¹⁶, sorunlardan birini standartların yeterince incelenmemesi ve bunları uygulamaya çalışan teknik personelin bilgi düzeyinin düşüklüğü olarak belirlemiştir (2010: 2). Çorum merkezdeki belediyede bu tespitlerin bir örneğinin yaşandığı anlaşılmaktadır.

Örnek olarak incelenen belediyede Başaran'ın (2011: 13-17), bu yönde ilgili hükümlerin istenildiği gibi işletilememesinin birkaç önemli sebepleri ifade etmesiyle ciddi örtüşmeler görülmüştür ki onlardan bazıları:

- Uygulamada, örneğin “Hizmet sunumunda özürlü, yaşlı, düşkün ve dar gelirli durumuna uygun yöntemler uygulanır”¹⁷ gibi muğlak hükümler, “uygun olan yöntemlerin” neler olduğuna dair bir ipucu vermedikleri için her kurumun kendine özgü bir “uygun yöntem” belirlemesi,
- Uygulamalardaki düzenlemeler için hukukun öngördüğü sürelerin iyi değerlendirilmemesi ve konuya gereken özenin gösterilmemesidir.

Türkiye’de belediye hizmetlerinin kalitesiyle ilgili seçmen algılarını araştıran bir çalışma sonuçlarına göre (Usta ve Memiş, 2010: 351), en kalitesiz algılanan ilk beş hizmetten ikisinin:

- Belediye hizmet binalarının engellilerin ulaşabileceği biçimde düzenlenmemesi,
- Alt yapı hizmetlerinde engelli ve yaşlıların dikkate alınmaması

olarak öne çıkmıştır. Çorum belediyesi için de bu tespitler örtüşmüştür.

¹⁶ Bu kurum, günümüzde Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü olarak hizmet vermektedir.

¹⁷ 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu'nun 6/b-4 maddesi ve 5393 sayılı Belediye Kanunu'nun 14/b maddesi

Sorunlar tablosu oldukça geniş ancak bir yönüyle de nettir. Kent, “herkes için” yapılandırılmalıdır.

C. Öneriler

Öncelikle yerel yönetimlerin engellilere yönelik düzenlemeleri hakkında bir çerçeve de ortaya konulmalıdır. Kentsel hizmet sunumunda temel yaklaşım, engellinin karşılaştığı tüm sorunların bir bütün şeklinde birbirine bağlantılı olduğunun unutulması üzerine kurgulanmalıdır. Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü bu tutumu örneklendirecek şekilde toplu taşımacılık işletmeleri ve yerel yönetimler arasında yakın, sürekli ve sık aralıklarla iş birliğinin yapılmasını çok önemli görerek idari makamlarla işletmeciler arasındaki sözleşmede hedeflenen ulaşılabilirlik seviyesinin açıkça belirtilmesini tavsiye etmektedir. (EYHGM, 2008: 131)

Menda ve Balkan (2013:154-155), yapılandırılmış çevre iyileştirmeleri konusunda özetle şu önerileri sunmaktadır:

- Her belediye, engellilere sunacağı standart hizmetleri belirlemelidir.
- Erişim denetimi formları, SWOT analizleri vb. durum tespit araçları standartlaştırılmalı; bir denetleme mekanizmasıyla sürekliliği sağlanmalıdır.
- Yerel yönetimlerdeki teknik personele erişilebilirlikle ilgili eğitimlerin verilmesi gerekmektedir.
- Görünen, görünmeyen tüm engel gruplarına göre fiziki çevrenin Erişilebilirlik Rehberi doğrultusunda yeniden düzenlenmesi gerekmektedir.
- Özellikle engelliler için acil durum planlarının yapılması gerekmektedir.

Kavak da (2009: 6) kent mekânlarının tasarımı ve inşası dâhil, düzenlemelerinde görev alan tüm teknik kadroların kendi meslek ve faaliyet alanlarına uygun biçimde eğitim almaları sağlanmasını da önermektedir.

Literatürdeki bu önerilere Çorum Belediyesinin de yüksek oranda ihtiyaç duyduğu gözlemlenmiştir.

VII. SONUÇ

Çorum merkez ilçede yapılan araştırması yöntemine dayalı çalışmada proje saha ekipleri, olması gereken standartları bilenlerin ya da bilmese de kamusal alanlardaki güçlükleri bizzat yaşayanların gözünden Çorum’u gezerek kent merkezini deneyimlemiştir. Ne yazık ki bu noktaların

bulunması güç olmamıştır ve bunlara burada tek te yer verebilme kapasitesini aşan bir yoğunluk söz konusudur. İyi örnekler olmakla birlikte bunlar çok sınırlı sayıdadırlar. Kötü örneklerin, kötü olarak sıfatlandırılması engelli, yaşlı ve güçsüzlerin geçişlerini sadece yavaşlatmalarıyla alakalı değil; aynı zamanda bu yanlış düzenlemelerin bu kesimler için başka yeti kayıplarını katlayarak arttıracak durumda olmalarıdır.

Fiziksel erişilebilirlik standartları diğer kentlerimiz gibi Çorum için de bir lüks değildir. Standartlar, aslında insan haklarından biri olan kent hakkı gereğince kaliteli bir kent yaşamı sürdürmek için ilk basamaklardır. İyi bir kent bunların da üstüne çıkabilen kettir. Bu standartları sağlamak üzere harcanacak kamu kaynakları israf değil huzurlu, üretken bir topluma yapılan yatırımdır. Sahadaki erişilebilirlik çalışmaları esnasında gönüllülerimizin karşılaştığı engelli vatandaşlarımız ya da aileleri bu farkındalık çalışmasından ötürü teşekkür ve memnuniyetlerini dile getirirken acilen bu sorunların giderilmesi konusunda da istekte bulunmuşlardır.

Sonuç olarak Belediyenin, engelsiz erişim için uzman kadrosunu arttırmaya; güncel, teknik, istatistiki çalışmalarının sayısını arttırmaya, kapsamını genişletmeye ve ayrıca teknik bilgi kadar planlayıcı ve uygulayıcı personeli için empati çalışmalarına da odaklanmasına ihtiyacı oluğu tespitini yapılmıştır. Bu tespitler Çorum'u diğer şehirlerden öne çıkararak marka değerini arttıracaktır.

KAYNAKÇA

- AİLE VE SOSYAL POLİTİKALAR BAKANLIĞI (2013), Erişilebilirlik İzleme ve Denetleme Yönetmeliği, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/07/20130720-9.htm>
- AİLE VE SOSYAL POLİTİKALAR BAKANLIĞI ENGELLİ VE YAŞLI HİZMETLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ (EYHGM), (2015), Erişilebilirlik, <http://ailetoplum.aile.gov.tr/data/54898b85369dc52710463359/Eri%C5%9Filibilirlik%20Dairesi.ppt>
- AİLE VE SOSYAL POLİTİKALAR BAKANLIĞI ENGELLİ VE YAŞLI HİZMETLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ (EYHGM), (2008), *Herkes İçin Ulaşılabilirliğin İyileştirilmesi Örnek Uygulama Rehberi*, M. Öznaneci (Çev.), Ankara, Yayın No:48
- AVRUPA KONSEYİ, (2006), *Özürlü Bireylerin Haklarını ve Topluma Tam Katılımını Teşvik Etmeye Yönelik Avrupa Konseyi Özürlüler Eylem Planı 2006 – 2015:Avrupa'da Özürlü Bireylerin Yaşam Kalitesinin Yükseltilmesi*, [http://www.coe.int/t/e/social_cohesion/soc-sp/Rec\(2006\)5%20Turque.doc](http://www.coe.int/t/e/social_cohesion/soc-sp/Rec(2006)5%20Turque.doc)
- BARCELONA DECLARATION (1995), *The City and The Disabled*, <http://www.bcn.cat/ciutat-disminucio/en>
- BAŞARAN, Sermet (2011), “Yerel Yönetimlerde Özürlü Hizmetlerine İlişkin Yöntem, Süre ve Yaptırım”, *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, Cilt: 20, Sayı:1, s.11-25

- BAŞBAKANLIK ÖZÜRLÜLER İDARESİ BAŞKANLIĞI (2010a) , *Herkes için Ulaşılabilirlik Eylem Yılı Ulaşılabilirlik Stratejisi ve Eylem Planı (2010-2011)* <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/11/20101112-19-1.doc>
- BAŞBAKANLIK ÖZÜRLÜLER İDARESİ BAŞKANLIĞI, (2010b), *Yerel Yönetimler İçin Ulaşılabilirlik Temel Bilgiler Teknik El Kitabı*, Ankara: Başbakanlık Özürllüler İdaresi Başkanlığı, No:49
- BERLİN SENATE DEPARTMENT FOR URBAN DEVELOPMENT, (2007), *Barrier-Free Planning and Construction in Berlin*, http://www.stadtentwicklung.berlin.de/bauen/barrierefreies_bauen/download/handbuch/00_BarrierefreiesBauen_gesamt_engl.pdf
- BERLİN SENATE DEPARTMENT FOR URBAN DEVELOPMENT, (2011), *Berlin-Design for all Public Outdoor Space*, http://www.stadtentwicklung.berlin.de/bauen/barrierefreies_bauen/download/designforall/pos_green_broschure_en.pdf
- BEZMEZ, D., Yardımcı, S.(2010), “Dönüşen Vatandaşlık Kurguları Çerçevesinde Sakat Hakları: Kurumsal Yaklaşımlar ve Türkiye Örneği”, (Ed.) Filiz Kartal *Yurttaşlık Tartışmaları: Yeni Yaklaşımlar* içinde (s.159-190), Ankara: TODAİE, NO:357,
- BİRLEŞMİŞ MİLLETLER, (2004), *Accessibility for the Disabled: A Design Manual for a Barrier Free Environment*, <http://www.un.org/esa/socdev/enable/designm/intro.htm>
- BRİSENDEN, S.(1998), “Independent Living And The Medical Model Of Disability”, (Ed.) Tom Shakespeare, in *The Disability Reader: Social Science Perspectives* (p. 20–27), London: Cassell Educational Ltd.
- DAVIS, Cheryl, Lifchez, Raymond. (1987), “An Open Letter to Architects”, (Ed.) Raymond Lifchez, in *Rethinking Architecture* (p. 35-50), University of California Press, Berkeley,
- DÜGER, Tülin ve Kayıhan Hülya (2001), Tekerlekli Sandalye Kullanan Kişiler İçin Çevresel Mimari Engellerin İncelenmesi, *Ufku Ötesi Dergisi*, Cilt: 1, Sayı:1, s.23-35
- DÜNYA ENGELLİLER VAKFI, (2015), *Engelsiz Şehir Tasarım Raporu*, <http://www.devturkiye.org/Projeler/Engelsiz-Sehir-Planlamasi/Engelsiz-Sehir-Tasarim-Raporu/>
- ELLIOT, John, (1991), *Action Research For Educational Change*, UK: McGraw-Hill Education
- EVCİL, A. Nilay ve Yalın Usal, Selhan (2013), “Engelliler ve Kent Ergonomisi: Kadıköy ve Üsküdar Meydanları Örnekleri”, *19. Ulusal Ergonomi Kongresi Bildiriler Kitabı*, 27-28-29 Eylül 2013, Balıkesir, 239-249.
- GLEESON, Brendan (2001), “Disability and the Open City”, *Urban Studies*, Vol. 38, No. 2, 251– 265, <http://usj.sagepub.com/content/38/2/251.full.pdf+html>
- GLEESON, Brendan (2011), “Teknoloji Sakatlayıcı Kentin Üstesinden Gelebilir mi?” *Sakatlık Çalışmaları: Sosyal Bilimlerden Bakmak*, İstanbul: Koç Üniversitesi, 363-384
- GOLDSMİTH, Selwyn (1997), *Designing for the Disabled: The New Paradigm*, New York: Routledge Architectural Press
- GÖĞÜŞ, Aydın. (2012), *Action Research, Learning Encyclopedia of the Sciences of Learning*, (Ed. Norbert M. S.), US: Springer, s. 69-72
- İMRİE, Rob (2011), “Sakatlayıcı Çevre Tasarımı”, *Sakatlık Çalışmaları (Sosyal Bilimlerden Bakmak)*, (Der. D. Bezmez, S.Yardımcı, Y. Şentürk), İstanbul: Koç Üniversitesi, s.325-362
- KAPLAN, Hülagü . Öztürk, Mustafa (2004), Engelliler, Kamu Mekânı ve Engelsiz Tasarım: Kamusal İç Mekânlarda İrdelenmesi İçin Bir Çerçeve, *Planlama Dergisi*, Sayı: 2004/2, 67-74
- KARABEY, Haydar , Mehmet Çubuk ve Güzin Yüksel (1978), Yapılanmamış Kentsel Kamusal Dış Mekânlar, *Yapı Dergisi*, Sayı 30, 25-54
- KARATAŞ, Kasım (2002), “Engellilerin Toplumla Bütünleşme Sorunları”, *Ufku Ötesi Bilim Dergisi*, Cilt: 2, Sayı:2, 43-55

https://drive.google.com/file/d/0B_Ynlomipv-ha0hrSjJkN0tOd2c/view?pref=2&pli=1

- KAVAK, Merve (2009), "Yaya, Bisikletli ve Fiziksel Dezavantajlı Grupların Erişim ve Ergonomisi Sonuç Raporu", *10. Ulaştırma Şurası: Kent İçi Ulaşım Üstyapı (Operasyon) Çalıştayı*, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, <http://kadirgurbetci.com.tr/yonet/yuklemeler/b884e85141hnk.doc>
- KAVAK, Merve. (2010), "Evrinsel Tasarım Yaklaşımı Bağlamında Kamusal Mekanlar: Harbiye Kongre Vadisi Örneği", *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi* İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi/Fen Bilimleri Enstitüsü
- KELEŞ, Ruşen (1998), *Kentbilim Terimleri Sözlüğü*, Ankara: İmge
- KOCA, Duygu, Yılmaz, Meltem, (2017), "Engelliler için Mekan Düzenlemelerinde Kapsayıcı Tasarım" Ankara: YÖK Yayını, [http://www.yok.gov.tr/documents/32527494/32771061/Engelliler İçin Mekan Düzenlemelerinde Kapsayıcı Tasarım 20 03 2017.pdf/](http://www.yok.gov.tr/documents/32527494/32771061/Engelliler%20İçin%20Mekan%20Düzenlemelerinde%20Kapsayıcı%20Tasarım%2003%202017.pdf/)
- LEFEBVRE Henri. (2016), *Şehir Hakkı*, I. Ergüden (Çev.), İstanbul: Sel
- MENDA, Elzi ve Nesrin Balkan, (2013), *Engelsiz Türkiye İçin: Yolun Neresindeyiz? Mevcut Durum ve Öneriler (Yönetici Özeti)*, İstanbul: Sabancı Üniversitesi
- ÖZÇETİN, Zuhâl ve Mehmet Eminel (2013), "Engelli, Yaşlı ve Çocuk Kullanıcıların Kentsel Alanlara Erişiminde Ergonominin Rolü ve Önemi", (Ed) K. Ergün, D. Gönen, O. Kon, *19. Ulusal Ergonomi Kongresi (27-29.09.2013) Bildiriler Kitabı* içinde, Balıkesir Üniversitesi-Türk Ergonomi Derneği, s.448-457
- PALABIYIK, Hamit. (2004), "Avrupa Kentsel Şartı", (Ed.) Zerrin Toprak, H. Yavaş, M. Görün, *Avrupa Konseyi Yerel ve Bölgesel Yönetimler Kongresi Anlaşmaları* içinde İzmir: Birleşik Yayınlar, s.197-253
- PAPAİOANNOU, Kyriakos (2008), "European Legislation On People with Disabilities", *Building Comfortable and Liveable Environments for All International Meeting Harmonisation of Legislation and Standard-15-16 May 2008*, Atlanta, USA: Georgia Tech University, <http://www.irbnet.de/daten/iconda/CIB8870.pdf>
- SUNGUR ERGENOĞLU, Aşlı (2013), *Mimarlıkta Kapsayıcılık: Herkes İçin Tasarım*, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi
- TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU (TÜİK) (2010), *Özürülülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması Raporu*, http://www.tuik.gov.tr/Kitap.do?metod=KitapDetay&KT_ID=1&KITAP_ID=244, Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu
- USTA, Resul ve Levent Memiş, (2010), Belediye Hizmetlerinde Kalite: Giresun Belediyesi Örneği, *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt: 15, Sayı:2 s.333-355
- UZUNER, Yıldız. (2005), Özel Eğitimden Örneklerle Eylem Araştırmaları Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi, 6 (2), <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/39/55/509.pdf>, s.1-12
- WORLD HEALTH ORGANİZATİON (WHO), (1980), *The International Classification of Impairments, Disabilities, and Handicaps*, http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/41003/1/9241541261_eng.pdf,
- WORLD HEALTH ORGANİZATİON QOL Group (WHOQOL), (1995), "The World Health Organization Quality of Life Assessment Position Paper", *The World Health Organization, Social Science and Medicine*, 41, p.1403-1409. <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/027795369500112K>

OKUL ÖNCESİ EĞİTİM KURUMLARINDAKİ AİLE KATILIM ÇALIŞMALARINA KATILAN VE KATILMAYAN AİLELERİN ÇOCUKLARININ SOSYAL BECERİ VE PROBLEM DAVRANIŞLARI ARASINDAKİ İLİŞKİ¹

Fatma YAŞAR EKİCİ²

Atıf/©: Yaşar Ekici, Fatma (2017). Okul Öncesi Eğitim Kurumlarındaki Aile Katılım Çalışmalarına Katılan ve Katılmayan Ailelerin Çocuklarının Sosyal Beceri ve Problem Davranışları Arasındaki İlişki, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 10, Sayı 1, Haziran 2017, ss. 543-562

Özet: Bu araştırmanın temel amacı okul öncesi eğitim kurumlarındaki aile katılım çalışmalarına katılan ve katılmayan ailelerin çocuklarının sosyal beceri ve problem davranışları arasındaki ilişkiyi incelemektir. İlişkisel tarama modelindeki araştırmanın örnekleme, İstanbul İli Avrupa Yakası'ndaki 5 ilçeden rastlantısal örnekleme yoluyla seçilmiş 12 okul öncesi eğitim kurumunda eğitim görmekte olan 5-6 yaş grubu 400 çocuk ve ailesinden oluşmuştur. Araştırmada veri toplama aracı olarak Aile Bilgi Formu ve Anaokulu ve Anasınıfı Davranış Ölçeği kullanılmıştır. Toplanan veriler, SPSS 20 paket programında Pearson Çarpım Moment Korelasyon Analizi kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırma sonunda; okul öncesi eğitim kurumlarındaki aile katılım çalışmalarına katılan ve katılmayan ailelerin çocuklarının sosyal becerileri ve problem davranışları arasında anlamlı bir ilişki saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Okulöncesi, Sosyal Beceri, Problem Davranış.

Makale Geliş Tarihi: 20. 03. 2017/ Makale Kabul Tarihi: 19.06.2017

¹Bu makale, Fatma YAŞAR EKİCİ'nin "Okul Öncesi Eğitim Kurumlarındaki Aile Katılım Çalışmalarına Katılan ve Katılmayan Ailelerin Çocuklarının Sosyal Beceri ve Problem Davranışlar Açısından Karşılaştırılması" başlıklı doktora tezinin bir bölümünden üretilmiştir.

²Yrd. Doç. Dr., İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Okul Öncesi Öğretmenliği Ana Bilim Dalı, e-posta: fatmayasarekici@hotmail.com

The Relationship Between Social Skills and Problem Behaviours of the Children that Their Families Involve and do not Involve in the Family Involvement Activities Implemented in Preschool Education Institutions.

Citation/©: Yaşar Ekici, Fatma (2017). *The Relationship Between Social Skills and Problem Behaviours of the Children that Their Families Involve and Do Not Involve*, Hitit University Journal of Social Sciences Institute, Year 10, Issue 1, June 2017, pp. 543-562

Abstract: *The main aim of this research is to investigate the relationship between social skills and problem behaviours of the children that their families involve and do not involve in the family involvement activities implemented in preschool education institutions. The sample consisted of 5-6-year age-group 400 children going to 12 preschool institutions in 5 districts of Istanbul that were selected by the random sampling model and their families. The tool used for data collection were Family Information Form and Preschool and Kindergarten Behaviours Scales. The data collected for the study were analyzed using SPSS 20 program. The Pearson Product Moment Correlation Analysis Test was used in the analysis of the data. At the end of the research it is found out that there is a significant relationship between social skills and problem behaviours of the children that their families involve and do not involve in the family involvement activities implemented in preschool education institutions.*

Keywords: *Preschool, Social Skills, Problem Behaviours.*

I.GİRİŞ

Yaşamın ilk yılları olan erken çocukluk dönemi çocukların gelişimleri kadar öğrenmelerinin de en yoğun olduğu yıllardır. Ailenin ve okul öncesi eğitim kurumlarının verdiği eğitimle bu gelişim ve öğrenme süreci desteklenir. Okul öncesi eğitime dâhil edilen çocukların çok boyutlu gelişimleri aileden bağımsız gerçekleşemez. Bu nedenle, okul öncesi eğitim programlarına göre düzenlenen günlük etkinliklerde aile katılımına yer verilmelidir. Aile katılımı ebeveynlerin çocuklarının eğitimleri için kullandıkları kaynaklara yaptıkları yatırımdır (Carlisle ve diğ., 2005: 155). Aile katılımı anlayışının temel felsefesi, aile yaşamını güçlendirerek çocuğun gelişimine katkıda bulunmaktadır. Gürşimşek'e (2002: 30) göre aile katılımının amacı, anne babaya eğitim vererek ailenin okul öncesi eğitime destek olmasını sağlamak böylece çocukların en iyi şekilde büyüme ve gelişmelerine yardımcı olmak ve daha

sonraki dönemlerdeki okul başarısını olumsuz yönde etkileyebilecek etkenleri azaltmaktır (Mağden 1993: 87).

Okul öncesi eğitim kurumlarındaki aile katılım çalışmaları; 4 başlık altında gruplandırılabilir. Bunlar;

- Okul yönetimi tarafından düzenlenen aile eğitimi etkinlikleri kapsamında yapılan aile katılım çalışmaları (Eğitim toplantıları, konferans, eğitim seminerleri, uzman rehberliğinde bireysel görüşme, makale, broşür, el kitabı, dergi, afiş, eğitim panosu, web sayfası etkinlikleri)
- Öğretmenler tarafından düzenlenen ailelerle iletişim kurma etkinlikleri kapsamında yapılan aile katılım çalışmaları (geliş-gidiş zamanları, telefon görüşmeleri, etkinlik dosyaları, teyp kayıtları, fotoğraflar, duyuru panoları, bülten tahtaları, haber mektupları, yazışmalar, toplantılar, okul ziyaretleri, ev ziyaretleri, bireysel görüşme, gelişim raporu, elektronik posta)
- Öğretmen tarafından düzenlenen ailelerin eğitim programına etkin katılımını sağlayan etkinlikler kapsamında yapılan aile katılım çalışmaları (ebeveynin etkinliklerde öğretmen rolünü üstlenerek eğitimi gerçekleştirmesi, ailenin, evde okuldakine benzer bir eğitim olayını gerçekleştirip okulda sunması, ailenin çocuklara kahvaltı, yemek ve oyunda rehberlik etmesi, ailenin sınıf dışı etkinliklerde öğretmene yardımcı olması, ailenin dosyalama, dolap düzenlenmesi gibi etkinliklerde öğretmene yardımcı olması, ailenin meslekleri ya da özel yetenekleriyle ilgili bir konuda çocuklarla birlikte etkinliğe katılması, belirli gün ve haftalarla ilgili çocuklarla birlikte ailelerin de katılabileceği etkinlikler düzenlenmesi)
- Aileler tarafından düzenlenen aile katılım çalışmaları kapsamında yapılan aile katılım çalışmaları (kermesler, piknikler, ev ziyaretleri, sergiler ve aile yemekleri) şeklindedir.

Okul öncesi eğitim kurumlarında yapılacak olan aile katılım çalışmaları sayesinde çocukların sosyal becerileri gelişir ve problem davranışların yerini prososyal davranışlar alır.

Sosyal beceri, bireyin diğer insanlarla etkileşimini mümkün kılan ve diğer insanlar tarafından, “olumsuz tepkiden kaçınmasına yardımcı olarak olumlu tepki sağlayan” sosyal ortamlarda kabul edilebilen öğrenilmiş davranışlardır (Lin, 1996: 12). Çocuklara kazandırılması gereken sosyal beceriler şu şekilde sınıflandırılabilir (Merrell, 2003):

- sosyal işbirliği (sıra bekleme, boş zamanlarını uygun bir şekilde değerlendirme, kurallara uyma, paylaşma, grupla verimli çalışma vb.)

- sosyal etkileşim (başka çocukların haklarına saygılı olma, yetişkinlerin sorunlarına duyarlı olma, başka çocuklara şefkat gösterme, başka çocuklar tarafından oyuna davet edilme, aile ve okulda tartışmalara katılma, yanlış davranışlarından dolayı özür dileme vb.)
- sosyal bağımsızlık (hem kendi başına oyun oynama ve sorun çözme hem de farklı oyun gruplarına katılma ve kabul görme ve her türlü sosyal ortamlarda özgüven sahibi olabilme, iletişimi başlatma ve sürdürme)

Aile katılımlı okul öncesi eğitim sürecinde kazandırılan sosyal beceriler sayesinde çocuklar çevresindeki bireylerle (akran, aile vb.) daha sağlıklı ilişkiler kurar ve problem çözme becerileri gelişir. Ailenin desteğinden yoksun olan ve sosyal becerileri gelişmemiş olan çocuklarda ise problem davranışlar ortaya çıkmaktadır. Problem davranış, gelişim evrelerinin getirdiği doğal zorluklara yakın çevrenin olumsuz etkileri katıldığında çocukta bunlara tepki olarak görülen bozukluklardır (Yavuzer, 2003: 228). Çocuklarda görülen problem davranışlar genel olarak dışa yönelim problem davranışlar (saldırganlık, antisosyal davranışlar, aşırı hareketlilik) ve içe yönelim problem davranışlar (içe kapanıklık, bedensel şikâyetler, kaygılı davranışlar) olarak sınıflandırılmıştır (Merrell, 2001: 2).

Erken dönemde sosyal uyum için çocuklara aile katılımlı eğitim programları ile müdahale edilmediğinde, toplumsal olarak sonraki yıllarda tirmanacak olan sosyal, davranışsal ve akademik problemlerle karşı karşıya kalınması kaçınılmaz olacaktır. Sosyal ve davranışsal problemlerin oluşumunu önlemek için öncelikle okul öncesi dönemde okul aile işbirliği ve sosyal becerilerin geliştirilmesi gerekmektedir (Merrell,1995). Konuyla ilgili yapılmış araştırmalar incelendiğinde okul öncesi dönemde sosyal beceri ve problem davranışları birlikte ele alan birkaç çalışmaya rastlanmıştır. Bu araştırmalarda, çocukların sosyal beceri ve problem davranışları; ebeveyn tutumu (Parsak, 2015), yaşam becerileri programı (Kaya, 2016) ve psikolojik dayanıklılık (Ünsal, 2016) bağlamında ele alınmıştır. Fakat okul öncesi eğitim kurumlarında aile katılımı, çocukların sosyal becerileri ve problem davranışlarını birlikte ele alan karşılaştırmalı herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu nedenle bu araştırmanın temel amacı 'okul öncesi eğitim kurumlarında yapılan aile katılım çalışmalarına katılan ve katılmayan ailelerin çocuklarının sosyal beceri ile problem davranışları arasındaki ilişkiyi incelemek' olarak belirlenmiştir. Araştırmanın temel amacına bağlı olarak belirlenen alt amaçlar şu şekildedir:

1. Okul öncesi eğitim kurumlarında yapılan aile katılım çalışmalarına katılan ailelerin çocuklarının sosyal beceri düzeyleri ile problem davranışları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

2. Okul öncesi eğitim kurumlarında yapılan aile katılım çalışmalarına katılmayan ailelerin çocuklarının sosyal beceri düzeyleri ile problem davranışları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

II. YÖNTEM

A. Araştırmanın Modeli

Bu araştırmada, okul öncesi eğitim kurumlarında yapılan aile katılım çalışmalarına katılan ve katılmayan ailelerin çocuklarının, sosyal becerileri ve problem davranışları arasındaki ilişkiye bakıldığından ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Tarama modelleri, geçmişte ya da halen var olan bir durumu, var olduğu şekilde betimlemeyi amaçlayan bir araştırma yaklaşımıdır. Tarama modelinin bir türü olan ilişkisel tarama modelinde ise; iki ya da daha çok sayıda değişken arasında birlikte değişim varlığı ve/veya derecesi belirlenmeye çalışılır (Karasar, 1999: 81).

B. Evren ve Örneklem

Araştırma evrenini, İstanbul ilinin Avrupa yakasındaki beş ilçesinde (Avcılar, Beylikdüzü, Eyüp, Güngören, Bakırköy) yer alan devlet ve özel okul öncesi eğitim kurumları ve bu kurumlara devam eden 5-6 yaş grubu çocukları ve aileleri oluşturmuştur. Araştırma örneklemini ise İstanbul İli Avrupa Yakası'ndaki Beylikdüzü, Avcılar, Bakırköy, Güngören ve Eyüp ilçelerinden rastlantısal örnekleme modeliyle seçilmiş 12 okul öncesi eğitim kurumunda (7 devlet ve 5 özel okul öncesi eğitim kurumu) eğitim görmekte olan 5-6 yaş grubu 400 çocuk ve ailesi oluşturmuştur.

Örnekleimde yer alan çocuklar ve ailelerine ilişkin özellikler aşağıda tablolar halinde sunulmuştur.

Tablo 1. Örneklemde yer alan çocukların yaş ve cinsiyete göre yüzde frekans dağılımları

Çocuğun yaşı	f	%
5 Yaş	107	26,8
6 Yaş	293	73,3
Toplam	400	100,0

Çocuğun Cinsiyeti	f	%
Kız	191	47,8
Erkek	209	52,3
Toplam	400	100,0

Tablo 1’de görüldüğü gibi, örneklemde yer alan toplam 400 anaokulu öğrencisinin 107’si (%26,8) 5 yaş grubu, 293’ü (%73,3) ise 6 yaş grubudur. Bu öğrencilerin 191’i (%47,8) kız, 209’u (%52,3) ise erkektir.

Tablo 2. Örneklemde yer alan ailelerin okul öncesi eğitim kurumlarında düzenlenen aile katılım çalışmalarına katılım durumuna ilişkin yüzde frekans dağılımları

Katılım Durumu	f	%
Katılan Aileler	295	73,8
Katılmayan Aileler	105	26,3
Toplam	400	100,0

Tablo 2’de görüldüğü gibi, örneklemde yer alan ailelerin 295’i (%73,8) okul öncesi eğitim kurumlarında düzenlenen aile katılım çalışmalarına katılmakta iken, 105’i (%26,3) bu çalışmalara katılmamaktadır.

C. Veri Toplama Araçları

Çalışmada kullanılan veri toplama araçları; Aile Bilgi Formu ve Anaokulu ve Anasınıfı Davranış Ölçeği (Preschool and Kindergarten Behaviour Scales (PKBS-2))’dir. Aile Bilgi Formu, ebeveynlerin çocuklarının anaokuluna devam durumunu ve okul öncesi eğitim kurumlarında düzenlenen aile katılım çalışmalarına katılım durumunu belirlemek amacıyla hazırlanmıştır. *Anaokulu ve Anasınıfı Davranış Ölçeği (Preschool and Kindergarten Behaviour Scales (PKBS-2))* anaokuluna devam eden 5-6 yaş çocukların sosyal beceri ve problem davranışlarını ölçmek amacıyla kullanılmıştır. Ölçek “Sosyal Beceri Ölçeği” ve “Problem Davranış Ölçeği” olmak üzere birbirinden bağımsız iki ölçekten oluşmaktadır. Ölçeğin orijinal formu 1994 yılında Kenneth W.Merrell

tarafından geliştirilmiş; 2003 yılında tekrar gözden geçirilmiştir (Özbey, 2009: 100-101). Ölçeğin Türkçeye uyarlanması ve geçerlik –güvenilirlik çalışması Özbey (2009) tarafından yapılmıştır. Türkçe form “11 maddeden oluşan Sosyal İşbirliği, 8 maddeden oluşan Sosyal Etkileşim ve 4 maddeden oluşan Sosyal Bağımsızlık” olmak üzere toplam 23 maddelik üç faktörden oluşmaktadır. Birinci faktör için yapı güvenirliği .96, açıklanan varyans .67; ikinci faktör için yapı güvenirliği .91, açıklanan varyans .52; üçüncü faktör için yapı güvenirliği .88, açıklanan varyans .64 olarak saptanmıştır. Sosyal Beceri Ölçeği'nin birinci faktörün Cronbach Alfa değeri .92, ikinci faktörün Cronbach Alfa değeri .88, üçüncü faktörün Cronbach Alfa değeri .88; Sosyal Beceri Ölçeği'nin toplam Cronbach Alfa değeri ise .94, olarak bulunmuştur (Özbey, 2009: 124).

Problem Davranış Ölçeği'nin Türkçe formu, “16 maddeden oluşan Dışa Yönelim, 5 maddeden oluşan İçe Yönelim, 3 maddeden oluşan Anti-sosyal ve 3 maddeden oluşan Ben Merkezci” olmak üzere toplam 27 maddelik dört faktörden oluşmaktadır. Birinci faktör için yapı güvenirliği .96, açıklanan varyans .62; ikinci faktör için yapı güvenirliği .90, açıklanan varyans .65, üçüncü faktör için yapı güvenirliği .89, açıklanan varyans .73, dördüncü faktör için yapı güvenirliği .75, açıklanan varyans .51 olarak saptanmıştır. Problem Davranış Ölçeği birinci faktörün Cronbach Alfa değeri .95, ikinci faktörün Cronbach Alfa değeri .87, üçüncü faktörün Cronbach Alfa değeri .81, dördüncü faktörün Cronbach Alfa değeri .72; Problem Davranış Ölçeği toplam Cronbach Alfa değeri ise .96 olarak bulunmuştur (Alisinanoğlu ve Özbey, 2009: 495).

Sosyal Beceri Ölçeği'nden çocukların yüksek puan almaları sosyal becerilerin yüksek düzeyde olması; düşük puan almaları ise sosyal beceriler yönünden zayıf olması anlamına gelmektedir. Problem Davranış Ölçeği'nden çocukların yüksek puan almaları problem davranışların yüksek düzeyde olması; düşük puan almaları ise daha az problem davranışa sahip olmaları anlamına gelmektedir.

Bu ölçek, araştırmaya dahil edilen her bir çocuk için, öğretmeni tarafından doldurulmuştur.

D. Verilerin Çözümlemesi

Elde edilen verilerin istatistiksel çözümlenmeleri SPSS 20 paket programında uygun istatistiksel işlemler yapılarak gerçekleştirilmiştir. Okul öncesi eğitim kurumlarında yapılan aile katılım çalışmalarına katılan ve katılmayan

ailelerin çocuklarının PKBS-2'den elde edilen sosyal beceri puanları ile problem davranış puanları arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını test etmek için Pearson Çarpım Momentler Korelasyon Katsayısı Testi kullanılmıştır.

III. BULGULAR

Araştırmadan elde edilen bulgular, alt amaçlar çerçevesinde tablolar halinde aşağıda sunulmuştur.

A. Birinci Alt Amaca İlişkin Bulgular

Araştırmanın birinci alt amacı, okul öncesi eğitim kurumlarında yapılan aile katılım çalışmalarına katılan ailelerin çocuklarının sosyal beceri puanları ile problem davranış puanları arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını belirlemeye yöneliktir. Aşağıda birinci alt amaca ilişkin bulgular tablolar halinde sunulmuştur.

Tablo 3. Aile katılım çalışmalarına katılan ailelerin çocuklarının SBÖ genelinden aldıkları puanlarla PDÖ genelinden ve alt boyutlarından aldıkları puanlar arasındaki ilişki

Değişken	N	r	p
SBÖ Genelî	295	-,481	,000*
PDÖ Genelî			
SBÖ Genelî	295	-,420	,000*
PDÖ Dışa Yönelim Alt Boyutu			
SBÖ Genelî	295	-,464	,000*
PDÖ İçe Yönelim Alt Boyutu			
SBÖ Genelî	295	-,392	,000*
PDÖ Antisosyal Alt Boyutu			
SBÖ Genelî	295	-,282	,000*
PDÖ Benmerkezci Alt Boyutu			

* $p < .05$

Tablo 3'te görüldüğü gibi, SBÖ genelinden alınan puanlarla PDÖ genelinden ($r = -,481$; $p < .05$), Dışa Yönelim alt boyutundan ($r = -,420$; $p < .05$), İçe Yönelim alt

boyutundan ($r=-,464$; $p<.05$), Antisosyal alt boyutundan ($r=-,392$; $p<.05$) ve Benmerkezci alt boyutundan ($r=-,282$; $p<.05$) alınan puanlar arasında istatistiksel açıdan negatif yönde anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Yani, okul öncesi eğitim kurumlarında yapılan aile katılım çalışmalarına katılan ailelerin çocuklarının sosyal beceri düzeyleri arttıkça, genel problem davranışları, dışa yönelim, içe yönelim, antisosyal ve benmerkezci problem davranışları azalmaktadır.

Tablo 4. Aile katılım çalışmalarına katılan ailelerin çocuklarının SBÖ Sosyal İşbirliği alt boyutundan aldıkları puanlarla PDÖ genelinden ve alt boyutlarından aldıkları puanlar arasındaki ilişki

Değişken	N	r	p
SBÖ Sosyal İşbirliği Alt Boyutu	295	-,558	,000*
PDÖ Genel			
SBÖ Sosyal İşbirliği Alt Boyutu	295	-,519	,000*
PDÖ Dışa Yönelim Alt Boyutu			
SBÖ Sosyal İşbirliği Alt Boyutu	295	-,374	,000*
PDÖ İçe Yönelim Alt Boyutu			
SBÖ Sosyal İşbirliği Alt Boyutu	295	-,474	,000*
PDÖ Antisosyal Alt Boyutu			
SBÖ Sosyal İşbirliği Alt Boyutu	295	-,332	,000*
PDÖ Benmerkezci Alt Boyutu			

* $p<.05$

Tablo 4'te görüldüğü gibi, SBÖ Sosyal İşbirliği alt boyutundan alınan puanlarla PDÖ genelinden ($r=-,558$; $p<.05$), Dışa Yönelim alt boyutundan ($r=-,519$; $p<.05$), İçe Yönelim alt boyutundan ($r=-,374$; $p<.05$), Antisosyal alt boyutundan ($r=-,474$; $p<.05$) ve Benmerkezci alt boyutundan ($r=-,332$; $p<.05$) alınan puanlar arasında istatistiksel açıdan negatif yönde anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Yani, okul öncesi eğitim kurumlarında yapılan aile katılım çalışmalarına katılan ailelerin çocuklarının sosyal işbirliği becerileri arttıkça, genel olarak problem davranışları, içe yönelim, dışa yönelim, antisosyal ve benmerkezci problem davranışları azalmaktadır.

Tablo 5. Aile katılım çalışmalarına katılan ailelerin çocuklarının SBÖ Sosyal Bağımsızlık ve Kabul alt boyutundan aldıkları puanlarla PDÖ genelinden ve alt boyutlarından aldıkları puanlar arasındaki ilişki

Değişken	N	r	p
SBÖ Sosyal Bağımsızlık ve Kabul PDÖ Genel	295	-,346	,000*
SBÖ Sosyal Bağımsızlık ve Kabul PDÖ Dışa Yönelim Alt Boyutu	295	-,265	,000*
SBÖ Sosyal Bağımsızlık ve Kabul İçe Yönelim Alt Boyutu	295	-,452	,000*
SBÖ Sosyal Bağımsızlık ve Kabul PDÖ Antisosyal Alt Boyutu	295	-,236	,000*
SBÖ Sosyal Bağımsızlık ve Kabul PDÖ Benmerkezci Alt Boyutu	295	-,190	,001*

* $p < .05$

Tablo 5'te görüldüğü gibi, SBÖ *Sosyal Bağımsızlık ve Kabul* alt boyutundan alınan puanlarla PDÖ genelinden ($r = -,346$; $p < .05$), *Dışa Yönelim* alt boyutundan ($r = -,265$; $p < .05$), *İçe Yönelim* alt boyutundan ($r = -,452$; $p < .05$), *Antisosyal* alt boyutundan ($r = -,236$; $p < .05$) ve *Benmerkezci* alt boyutundan ($r = -,190$; $p < .05$) alınan puanlar arasında istatistiksel açıdan negatif yönde anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Yani, okul öncesi eğitim kurumlarında yapılan aile katılım çalışmalarına katılan ailelerin çocuklarının sosyal işbirliği becerileri arttıkça, genel olarak problem davranışları, içe yönelim, dışa yönelim, antisosyal ve benmerkezci problem davranışları azalmaktadır.

Tablo 6. Aile katılım çalışmalarına katılan ailelerin çocuklarının Sosyal Etkileşim alt boyutundan aldıkları puanlarla PDÖ genelinden ve alt boyutlarından aldıkları puanlar arasındaki ilişki

Değişken	N	r	p
SBÖ Sosyal Etkileşim Alt Boyutu	295	-,221	,000*
PDÖ Genel			
SBÖ Sosyal Etkileşim Alt Boyutu	295	-,169	,004*
PDÖ Dışa Yönelim Alt Boyutu			
SBÖ Sosyal Etkileşim Alt Boyutu	295	-,348	,000*
PDÖ İçe Yönelim Alt Boyutu			
SBÖ Sosyal Etkileşim Alt Boyutu	295	-,222	,000*
PDÖ Antisosyal Alt Boyutu			
SBÖ Sosyal Etkileşim Alt Boyutu	295	-,133	,023*
PDÖ Benmerkezci Alt Boyutu			

*p<.05

Tablo 6’da görüldüğü gibi, SBÖ *Sosyal Etkileşim* alt boyutundan alınan puanlarla PDÖ genelinden ($r=-,221$; $p<.05$), *Dışa Yönelim* alt boyutundan ($r=-,169$; $p<.05$), *İçe Yönelim* alt boyutundan ($r=-,348$; $p<.05$), *Antisosyal* alt boyutundan ($r=-,222$; $p<.05$) ve *Benmerkezci* alt boyutundan ($r=-,133$; $p<.05$) alınan puanlar arasında istatistiksel açıdan negatif yönde anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Yani, okul öncesi eğitim kurumlarında yapılan aile katılım çalışmalarına katılan ailelerin çocuklarının sosyal etkileşim becerileri arttıkça, genel olarak problem davranışları, içe yönelim, dışa yönelim, antisosyal ve benmerkezci problem davranışları azalmaktadır.

B. İkinci Alt Amaca İlişkin Bulgular

Araştırmanın ikinci alt amacı, okul öncesi eğitim kurumlarında yapılan aile katılım çalışmalarına katılmayan ailelerin çocuklarının sosyal beceri puanları ile problem davranış puanları arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını belirlemeye yöneliktir. Aşağıda ikinci alt amaca ilişkin bulgular tablolar halinde sunulmuştur.

Tablo 7. Aile katılım çalışmalarına katılmayan ailelerin çocuklarının SBÖ genelinden ve alt boyutlarından aldıkları puanlarla PDÖ genelinden ve alt boyutlarından aldıkları puanlar arasındaki ilişki

Değişken	N	r	p
SBÖ Genel	105	-,350	,000*
PDÖ Genel			
SBÖ Genel	105	-,356	,000*
PDÖ Dışa Yönelim Alt Boyutu			
SBÖ Genel	105	-,274	,005*
PDÖ İçe Yönelim Alt Boyutu			
SBÖ Genel	105	-,244	,012*
PDÖ Antisosyal Alt Boyutu			
SBÖ Genel	105	-,180	,066
PDÖ Benmerkezci Alt Boyutu			

* $p < .05$

Tablo 7’de görüldüğü gibi, SBÖ genelinden alınan puanlarla PDÖ genelinden ($r = -,350$; $p < .05$), Dışa Yönelim alt boyutundan ($r = -,356$; $p < .05$), İçe Yönelim alt boyutundan ($r = -,274$; $p < .05$) ve Antisosyal alt boyutundan ($r = -,244$; $p < .05$) alınan puanlar arasında istatistiksel açıdan negatif yönde anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Yani, okul öncesi eğitim kurumlarında yapılan aile katılım çalışmalarına katılmayan ailelerin çocuklarının sosyal beceri düzeyleri arttıkça, problem davranışları azalmaktadır.

Sosyal Beceri Ölçeği genelinden alınan puanlarla Benmerkezci alt boyutundan alınan puanlar arasında ise istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki saptanmamıştır ($r = -,180$; $p > .05$).

Tablo 8. Aile katılım çalışmalarına katılmayan ailelerin çocuklarının SBÖ Sosyal İşbirliği alt boyutundan aldıkları puanlarla PDÖ genelinden ve alt boyutlarından aldıkları puanlar arasındaki ilişki

Değişken	N	r	p
SBÖ Sosyal İşbirliği Alt Boyutu	105	-,394	,000*
PDÖ Genel			
SBÖ Sosyal İşbirliği Alt Boyutu	105	-,413	,000*
PDÖ Dışa Yönelim Alt Boyutu			
SBÖ Sosyal İşbirliği Alt Boyutu	105	-,235	,016*
PDÖ İçe Yönelim Alt Boyutu			
SBÖ Sosyal İşbirliği Alt Boyutu	105	-,301	,002*
PDÖ Antisosyal Alt Boyutu			
SBÖ Sosyal İşbirliği Alt Boyutu	105	-,231	,018*
PDÖ Benmerkezci Alt Boyutu			

* $p < .05$

Tablo 8’de görüldüğü gibi, SBÖ *Sosyal İşbirliği* alt boyutundan alınan puanlarla PDÖ genelinden ($r = -,394$; $p < .05$), *Dışa Yönelim* alt boyutundan ($r = -,413$; $p < .05$), *İçe Yönelim* alt boyutundan ($r = -,235$; $p < .05$), *Antisosyal* alt boyutundan ($r = -,301$; $p < .05$) ve *Benmerkezci* alt boyutundan ($r = -,231$; $p < .05$) alınan puanlar arasında istatistiksel açıdan negatif yönde anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Yani, okul öncesi eğitim kurumlarında yapılan aile katılım çalışmalarına katılmayan ailelerin çocuklarının sosyal işbirliği becerileri arttıkça, genel problem davranışları, dışa yönelim, içe yönelim, benmerkezci ve antisosyal problem davranışları azalmaktadır.

Tablo 9. Aile katılım çalışmalarına katılmayan ailelerin çocuklarının SBÖ Sosyal Bağımsızlık ve Kabul alt boyutundan aldıkları puanlarla PDÖ genelinden ve alt boyutlarından aldıkları puanlar arasındaki ilişki

Değişken	N	r	p
SBÖ Sosyal Bağımsızlık ve Kabul	105	-,275	,005*
PDÖ Genel			
SBÖ Sosyal Bağımsızlık ve Kabul	105	-,252	,010*

PDÖ Dışa Yönelim Alt Boyutu			
SBÖ Sosyal Bağımsızlık ve Kabul	105	-,285	,003*
İçer Yönelim Alt Boyutu			
SBÖ Sosyal Bağımsızlık ve Kabul	105	-,193	,048*
PDÖ Antisosyal Alt Boyutu			
SBÖ Sosyal Bağımsızlık ve Kabul	105	-,158	,107
PDÖ Benmerkezci Alt Boyutu			

* $p < .05$

Tablo 9'da görüldüğü gibi, SBÖ *Sosyal Bağımsızlık ve Kabul* alt boyutundan alınan puanlarla PDÖ genelinden ($r = -.275$; $p < .05$), *Dışa Yönelim* alt boyutundan ($r = -.252$; $p < .05$), *İçer Yönelim* alt boyutundan ($r = -.285$; $p < .05$) ve *Antisosyal* alt boyutundan ($r = -.193$; $p < .05$) alınan puanlar arasında istatistiksel açıdan negatif yönde anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Yani, okul öncesi eğitim kurumlarında yapılan aile katılım çalışmalarına katılmayan ailelerin çocuklarının sosyal bağımsızlık ve kabul becerileri arttıkça, genel problem davranışları, dışa yönelim, içe yönelim, antisosyal problem davranışları azalmaktadır.

Sosyal Bağımsızlık ve Kabul alt boyutundan alınan puanlarla *Benmerkezci* alt boyutundan alınan puanlar arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki saptanmamıştır ($r = -.158$; $p > .05$).

Tablo 10. Aile katılım çalışmalarına katılmayan ailelerin çocuklarının Sosyal Etkileşim alt boyutundan aldıkları puanlarla PDÖ genelinden ve alt boyutlarından aldıkları puanlar arasındaki ilişki

Değişken	N	r	p
SBÖ Sosyal Etkileşim Alt Boyutu	105	-,280	,004*
PDÖ Geneli			
SBÖ Sosyal Etkileşim Alt Boyutu	105	-,302	,002*
PDÖ Dışa Yönelim Alt Boyutu			
SBÖ Sosyal Etkileşim Alt Boyutu	105	-,229	,019*

PDÖ İçe Yönelim Alt Boyutu

SBÖ Sosyal Etkileşim Alt Boyutu	105	-,160	,104
---------------------------------	-----	-------	------

PDÖ Antisosyal Alt Boyutu

SBÖ Sosyal Etkileşim Alt Boyutu	105	-,081	,410
---------------------------------	-----	-------	------

PDÖ Benmerkezci Alt Boyutu

---

* $p < .05$

Tablo 10'da görüldüğü gibi, SBÖ *Sosyal Etkileşim* alt boyutundan alınan puanlarla PDÖ genelinden ($r = -.280$; $p < .05$), Dışa Yönelim alt boyutundan ($r = -.302$; $p < .05$) ve İçe Yönelim alt boyutundan ($r = -.229$; $p < .05$) alınan puanlar arasında istatistiksel açıdan negatif yönde anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Yani, okul öncesi eğitim kurumlarında yapılan aile katılım çalışmalarına katılmayan ailelerin çocuklarının sosyal etkileşim becerileri arttıkça, genel problem davranışları, dışa yönelim ve içe yönelim problem davranışları azalmaktadır.

Sosyal Etkileşim alt boyutundan alınan puanlarla, *Antisosyal* alt boyutundan ($r = -.160$; $p > .05$) ve Benmerkezci alt boyutundan ($r = -.081$; $p > .05$) alınan puanlar arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki saptanmamıştır.

IV. SONUÇ VE TARTIŞMA

Araştırma sonucunda okul öncesi eğitim kurumlarındaki aile katılım çalışmalarına katılan ve katılmayan ailelerin çocuklarının sosyal beceri ve problem davranışları arasındaki ilişkiye bakıldığında görülmüştür ki okul öncesi eğitim kurumlarındaki aile katılım çalışmalarına;

- *Katılan* ailelerin çocuklarının;
  - sosyal beceri düzeyleri (genel, sosyal işbirliği, sosyal bağımsızlık ve kabul, sosyal etkileşim becerileri) arttıkça, problem davranışları (genel, dışa yönelim, içe yönelim, antisosyal, benmerkezci problem davranışlar) azalmaktadır.
- *Katılmayan* ailelerin çocuklarının;
  - Genel sosyal beceri düzeyleri arttıkça, genel problem davranışları, dışa yönelim, içe yönelim ve antisosyal problem davranışları azalmaktadır. Fakat benmerkezci problem davranışlarla genel sosyal beceri düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

-Sosyal işbirliği becerileri arttıkça, problem davranışları (genel, dışa yönelim, içe yönelim, antisosyal, benmerkezci problem davranışlar) azalmaktadır.

-Sosyal bağımsızlık ve kabul becerileri arttıkça, genel problem davranışları, dışa yönelim, içe yönelim ve antisosyal problem davranışları azalmaktadır. Fakat benmerkezci problem davranışlarla sosyal bağımsızlık ve kabul becerileri arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

-Sosyal Etkileşim becerileri arttıkça, genel problem davranışları, dışa yönelim ve içe yönelim problem davranışları azalmaktadır. Fakat antisosyal ve benmerkezci problem davranışlarla sosyal etkileşim becerileri arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

Araştırma sonucunda ailelerin aile katılım çalışmalarına katılması durumunda çocukların özellikle benmerkezci problem davranışları azalırken, katılmaması durumunda benmerkezci problem davranışlarının devam ettiği görülmektedir. Bu durum, ailelerin aile katılım çalışmalarına katıldıklarında çocuklarıyla kaliteli vakit geçirebilmeyi öğrenmeleriyle, aynı zamanda, paylaşma konusunda duyarlılık kazanmalarıyla da açıklanabilir. Aile katılım çalışmalarına katılan ebeveynlerin çocuklarıyla kurdukları ilişkide daha özgüvenli hareket ettikleri ve duygusal yönden kendilerini güçlü hissetmeye başladıkları düşünülebilir. Gürşimşek ve diğ. (2004) tarafından yapılan araştırmada da benzer sonuca ulaşılmış; okul öncesi eğitim kurumlarına devam eden çocukların ailelerinin eğitime katılımı azaldıkça, çocuklarda saldırganlık, dikkat eksikliği, hiperaktivite, korku ve kaygı gibi problem davranış puanlarında anlamlı ölçüde yükselme olduğu görülmüştür. Parsak'ın (2015) ebeveyn tutumlarının okul öncesi çocukların empati ve sosyal becerileri ile ilişkisi ve bu ilişkinin davranış problemlerine etkisini belirlemeye yönelik yapmış olduğu çalışmada çocukların sosyal beceri ve empati becerisi düzeylerinin ebeveyn tutumları ve davranış problemleri arasındaki ilişkide aracı değişkenler oldukları saptanmıştır. Sosyal becerilerin gelişmesinde ebeveyn-çocuk ilişkisi büyük önem taşımaktadır (Koşay, 2013; Durmuşoğlu-Saltalı ve Arslan, 2012). Sosyal becerileri gelişmiş olan çocuk da özellikle akranlarıyla olumlu ilişkiler kurabilmekte ve daha az davranış problemi göstermektedir (Öneren Şendil, 2010; Tezel-Şahin ve Özbey, 2007).

Son yıllarda, toplumun her kesiminde olduğu gibi okullarda da problem davranışların artış göstermesi okul öncesi dönemde sosyal gelişimin desteklenmesinin önemini ortaya koymuştur (Gimpel and Holland 2003: 2). Yapılan araştırmalar çocukların sosyal becerileri altı yaşına kadar

kazanamadıklarında; sonraki yıllarda ve yetişkinlikte de sosyal becerileri kazanmakta zorluk çektiklerini göstermektedir (Choi and Kim, 2003; Danielson, Phelps and Roecker, 2003; McCellanand and Katz, 2001). Çocuğun çok yönlü eğitim öğretimini ve beceri gelişimini ve bu eğitim öğretim ve beceri gelişiminin sürekliliğini sağlamak için çocuğun evde aldığı eğitimle okulda aldığı eğitimin uyumunu sağlayıcı ve destekleyici önlemler alınması gerekmektedir. Bu önlemlerin başında, okul öncesi eğitim kurumlarının, ebeveynlere yönelik aile katılım etkinlikleri düzenleyerek ailenin okul öncesi eğitimine destek olabilmemesinin sağlanması gelmektedir. Aile katılım çalışmaları, çocukların en iyi şekilde büyüme ve gelişmelerine destek olunması hem de daha sonraki dönemlerde çocukların sosyal becerilerinin gelişmesi açısından ve problemlili değil prososyal davranışlar geliştirmesi açısından fevkalade önem taşımaktadır.

V. ÖNERİLER

Araştırmadan elde edilen bulgular ışığında uygulayıcılara sunulan öneriler şunlardır:

- Aile katılım etkinlikleri, birer yetişkin olan ebeveynlerin yetişkin özellikleri dikkate alınarak düzenlenmelidir. Bu sayede düzenlenen aile katılım etkinliklerine katılım oranı artırılabilir.
- Bu çalışmanın evrenini İstanbul'un beş ilçesinde bulunan devlet ve özel anaokulları ve anaokullarına devam eden beş altı yaş çocuklar ve aileleri oluşturmuştur. Elde edilen bilgilerin genellenebilmesi için, büyük bir araştırma ekibi tarafından daha çok sayıda okulun, daha geniş bir yaş grubunun kullanıldığı, geniş bir örneklem grubuyla yeni bir araştırma yapılabilir.
- Araştırma kapsamında çocukların sosyal becerileri ve problem davranışları ile ilgili bilgiler sadece öğretmenlerden toplanmıştır. Yapılacak yeni araştırmalarda öğretmenlerin yanında çocukla etkileşimde bulunan anne-baba, rehber öğretmen gibi bilgi kaynaklarından da bilgi toplanması bulguların güvenilirliğini artıracaktır.
- Aile katılım çalışmaları kapsamında ailelere yönelik sosyal beceri ve problem davranışlara ilişkin eğitim programı hazırlanarak uygulanabilir.
- Bu araştırma, okul öncesi eğitim kurumlarına devam etmekte olan çocuklar ve aileleri üzerinde gerçekleştirilmiştir. Bu araştırmadaki bulgular doğrultusunda daha üst eğitim düzeylerine yönelik aile katılım çalışmaları ve öğrencilerin sosyal beceri ve problem davranışları üzerindeki etkileri

hakkında yeni araştırmalar yapılabilir.

- Bu araştırmada, aile katılımının çocukların sosyal beceri ve problem davranışları üzerindeki etkileri ele alınmıştır. Bu araştırmada ortaya çıkan bulgulardan yola çıkılarak, okul öncesi dönemde aile katılım çalışmalarının, çocuğun diğer gelişim alanlarına etkisi hakkında yeni araştırmalar yapılabilir.
- Bu araştırmada yapılan literatür taramasında, yurt dışında ve Türkiye’de yapılan aile katılım çalışmalarının karşılaştırıldığı bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Dolayısıyla, aile katılım çalışmalarına yönelik ülkeler arası karşılaştırmalı bir çalışma yapılabilir. Bu sayede, yurt dışında yapılıp ülkemizde yapılmayan etkinlikler düzenlenebilir ve yapılmakta olan etkinlikler geliştirilebilir.
- Aile katılımına yönelik çalışmalar tek tek ele alınarak, her birinin çocuğun sosyal beceri ve problem davranışları üzerinde ne derece etkili olduğu ile ilgili bir araştırma yapılabilir.

KAYNAKÇA

- ALİSİNANOĞLU, F. ve Özbey, S. (2009), “Okul Öncesi Eğitim Kurumuna Devam Eden 60–72 Aylık Çocukların Problem Davranışlarının Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, cilt.2, S.6, ss. 493-517.
- CARLISLE, E., Stanley, L., Kemple, K.M. (2005), “Opening Doors: Understanding School and Family Influences on Family Involvement”, *Early Childhood Education Journal*, volume.33, Number.3, ss.155-162.
- CHOI, D. H. and Kim, J. (2003), “Practicing Social Skills Training for Young Children with Low Peer Acceptance: A Cognitive-Social Learning Model”, *Early Childhood Education Journal*, S. Volume.31, Number.1, pp.41-46.
- DANIELSON, C. K., Phelps, C. R. and Roecker, C. (2003), “The Assesment of Children’s Social Skills Through Self-Report: A Potantial Screening Instrument for Classroom Use”, *Measurement and Evaluation in Counseling and Development*, Volume. 35, Number.4, pp.218-229.
- DURMUŞOĞLU-SALTALI, N., Arslan, E. (2012), “Ebeveyn tutumlarının anasınıfına devam eden çocukların sosyal yetkinlik ve ie dönüklük davranışlarını yordaması”, *İlköğretim Online*, cilt.11, S.3, ss.729-737.
- GIMPEL, G. A. and Holland M. L. (2003), *Emotional and Behavioral Problems of Young Children: Effective Interventions*, Guilford Press, New York.
- GÜRŞİMŞEK, I. (2002), *DEÜ Okul öncesi Eğitimler El Kitabı: Etkin Öğrenme ve Aile Katılımı*, Ya-pa Yayınları, İstanbul.
- GÜRŞİMŞEK, I., Girgin, G., Harmanlı, Z. ve Ekinci, D. (2004), “Annenin Ruhsal Belirtileri İle 5-6 Yaş Dönemi Çocuklarının Davranış Problemleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”. *Uluslararası Okul Öncesi Eğitimi Kongresi, Kongre Kitabı* (2006), Cilt.3, ss.359-369.
- KARASAR, N. (1999), *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- KOŞAY, A. (2013), *Çocuk Yuvasında ve Çocuk Evinde Kalan Korunmaya Muhtaç Çocuklar İle Ailesi Yanında Yaşayan Çocukların Sosyal Becerilerinin Karşılaştırılması*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

- KAYA, İ. (2016), *Yaşam Becerileri Programının (YBP) 4 Yaş Çocukların Problem Davranışlarına ve Sosyal Becerilerine Etkisi*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya.
- LIN, A.S. (1996), *The Effects of Curriculum-Based Peer-Mediated Social Skills Training on The Positive Peer Interactions of Preschool Children with Special Needs*, The Ohio State University, Ph. D. Theses.. USA.
- MAĞDEN, D. (1993), “Okul Öncesi Eğitim Programlarında Yeni Yaklaşımlar”, *9. Ya-Pa Okul Öncesi Eğitimi ve Yaygınlaştırılması Semineri*, YA- PA Yayınları, İstanbul.
- MCCLELLAN, D. E. and Katz, L. G. (2001), *Assesing Young Children's Competence*, ERIC Identifier:ED450953
- MERRELL, K.W.(1995), An Investigation of The Relationship Between Social Skill and Internaziling Problem in Early Childhood: Construct Validity of The Preschool and Kindergarten Behaviour Scales. *Journal of Psychoeducational Assesment*, volume.13, number.3, pp.230-240.
- MERRELL, K.W. (2001), *Helping Students Overcome Depression And Anxiety: A Practical Guide*, (4. Edition), Guilford Pres, New York.
- MERRELL, K.W. (2003), *Preschool And Kindergarten Behavior Scales*, (2.Edition), Examiner's Manual. Pro-ed. An International Publisher, Austin, Texas, USA.
- ÖZBEY, S. (2009), *Anaokulu ve Anasınıfı Davranış Ölçeğinin Geçerlik Güvenirlilik Çalışması Ve Destekleyici Eğitim Programının Etkisinin İncelenmesi*, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara.
- ÖNEREN-ŞENDİL, Ç. (2010), *5-6 Yaş Çocuklarında Sosyal Yetkinlik ve Davranış Sorunlarının Akran Kabulü, Mizaç ve Cinsiyet Açısından İncelenmesi*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- PARSAK, B. (2015), *Ebeveyn Tutumları ile Okul Öncesi Dönem Çocuklarının Davranış Problemleri Arasındaki İlişkide Çocukların Empati ve Sosyal Beceri Düzeylerinin Rolü*, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın.
- TEZEL ŞAHİN, F. ve Özbey, S. (2007), “Aile eğitim programlarına baba katılımının önemi”, *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi*, cilt.18, S.1,ss.39-48.
- ÜNSAL, F.Ö. (2016), *Okul Öncesi Çocuklar için Psikolojik Dayanıklılık Programının 5 Yaş Çocuklarının Sosyal Becerilerine ve Problem Davranışına Etkisi*. Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- YAVUZER, H. (2003), *Çocuğu Tanımak ve Anlamak*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

DOĞAL REKLAM: GÜNCEL BİR İNTERNET REKLAMCILIĞI YÖNTEMİ OLARAK DOĞAL REKLAMIN TÜM YÖNLERİYLE İNCELENMESİ

Eylem ARSLAN¹

Atıf/©: Arslan, Eylem (2017). Doğal Reklam: Güncel Bir İnternet Reklamcılığı Yöntemi Olarak Doğal Reklamın Tüm Yönleriyle İncelenmesi, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 10, Sayı 1, Haziran 2017, ss. 563-584

Özet: İnternette kullanıcı davranış ve beklentilerinin değişmesi ile birlikte reklamcılık alanında kullanılan yöntemler de değişmeye başlamıştır. Doğal reklam, internet reklamcılığı alanında kullanılan en güncel reklam yöntemlerinden biri olmuştur. Doğal reklam, internette belirli bir platform için özel olarak hazırlanmış, yer aldığı platformun içeriğine ve görsel tasarımına uygun reklamlardır. Reklam içeriği bu kapsamda tüketiciye ulaştırılmaktadır.

Sosyal medya kanallarının öneminin artması, kullanıcıların internete daha çok içerik tüketmek için girmesi ve banner reklamlardan kaçınmayı tercih etmesiyle birlikte doğal reklam sektöründe daha sık kullanılmaya başlanmıştır.

Bu makalede doğal reklamın ne olduğu, haber ile ilişkisi, advertorial ve içerik pazarlamadan farkları ve örnekler eşliğinde türleri üzerinde durulmaktadır. Böylece sadece birkaç yıllık geçmişe sahip olan doğal reklam kavramının ayrıntılı bir şekilde incelenmesi ve bu alanda reklamcılık literatüründe var olan Türkçe bilgi boşluğunun giderilmesi amaçlanmaktadır. Bu yönüyle makale, İngilizce literatürden yola çıkarak doğal reklam yöntemi üzerine hazırlanmış ayrıntılı ve kapsamlı ilk Türkçe çalışma olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Doğal Reklam, İnternet Reklamcılığı, İçerik Pazarlama, Advertorial, Dijital Pazarlama.

Native Advertising: Examining Native Advertising In All Aspects As A Current Internet Advertising Method

Citation/©: Arslan, Eylem (2017). *Native Advertising: Examining Native Advertising In All Aspects As A Current Internet Advertising Method*, Hitit University Journal of Social Sciences Institute, Year 10, Issue 1, June 2017, pp. 563-584

Abstract: *Along with changing user's behaviour and expectations on internet, the methods used in advertising started to change. Native advertising has become one of the current advertising methods used in the field of internet advertising. Native advertising is a kind of advertising which is prepared for a special platform on internet and is suitable for the content and the visual design of the platform where placed. Advertising content reach the consumer in this context.*

Because of the increasing importance of social media channels, users' entering to internet for mostly consuming content and preferring to avoid banner ads, native advertising has started to be used much more in advertising sector.

In this article, we focus on what native advertising is, its connection with the news, its differences with advertorial and content marketing and finally the types in company with examples. By this way, we aim at examining elaborately the native advertising which has only a few years history and eliminating the existing Turkish information gap in this field. From this aspect, this article is the first detailed and extensive Turkish study about native advertising method based on English literature.

Keywords: *Native Advertising, Internet Advertising, Content Marketing, Advertorial, Digital Marketing.*

I. GİRİŞ

Günümüz gelişen ve değişen pazar yapısı, tüketici ihtiyaçları, yaşam biçimleri, teknolojik gelişmeler ve artan rekabet ortamı tüketiciye ulaşma noktasında reklamcıları ve markaları, farklı mecra ve yöntemler aramaya yönlendirmiştir. Bunun sonucunda farklı mecralarla, daha sık ve ilgi çekici yöntemlerle tüketiciye reklam içerikleri ulaştırılmaya çalışılmıştır. Farklı yöntemlerin kullanılmasına da imkân sağlayan internet mecrası, dijital pazarlama kapsamında 2000 yılından itibaren etkin şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Bir reklam mecrası olarak internette; banner reklamlar (internet sitelerinde yer alan görsel reklamlar), arama motoru reklamları (arama sonuç sayfalarında ve içerik ağında tıklama başına maliyetli reklamlar), elektronik posta reklamları (elektronik bültenler ya da elektronik doğrudan pazarlama), advertoriallar, affiliate programları (sitelerin satış komisyonu karşılığı ürünü pazarlaması), mobil internet reklamları gibi farklı yöntemler kullanılmıştır.

Ancak mobil teknolojilerdeki hızlı gelişme sonucunda sosyal medya kanallarının önemini arttırması, “2000 yılında yüzde 9 olan banner reklamların tıklanma oranının, günümüzde yüzde birden daha az bir orana kadar düşmesi” (Olenski, 2015), kullanıcıların internete daha çok içerik tüketmek amaçlı girmeyi tercih etmesi ve reklam engelleyici eklentilerin kullanımının artması gibi faktörlerin etkisiyle internet reklamcılığında yeni yöntemler aranmaya başlanmıştır. Tüketicinin internete daha çok video, metin, müzik, grafik, haber gibi farklı içerikleri görmek için girmesi ve görmek istediği içeriğe yoğunlaşması bu alanda yer alan reklamlardan kaçınmasında etkili olmuştur. Şöyle ki bağımsız araştırma şirketi ComScore’un yaptığı araştırmaya göre, internet kullanıcılarının %84’ü reklamlara tıklamamakta, tıklayanların % 8’i tüm tıklamaların %85’ini oluşturmaktadır (Kalafat, 2014).

Bu noktada, reklam içeriğinin tüketiciye ulaştırılması açısından kullanıcının aradığı bilgiyi içerir nitelikte olması ve reklam olarak nitelendirilmeyecek şekilde düzenlenmesi için bir yöntem geliştirilmiştir. Doğal reklam (native advertising) ismi verilen bu yöntem, internet reklamcılığı kapsamında 2010 yılından itibaren kullanılmaya başlanmıştır.

Doğal reklam, yer aldığı editoryal içeriğe sahip platformun, sosyal ağların ya da sitenin amacı, içeriği ve formatına uygun; içinde bulunduğu içeriğe doğrudan ya da dolaylı bir şekilde katkıda bulunan; ödenmiş ya da sponsorlu reklam uygulamasıdır. Yer aldığı platformun görsel tasarımıyla uyumlu olması ve doğal içeriğin bir parçası gibi düzenlenmesi doğal reklamın en temel özelliğidir. Bu özellik geleneksel reklam mecralarında olduğu gibi reklamın kullanıcıların doğal yaşam döngülerinin içerisine girmesini sağlamaktadır. İnternet mecrasında, mobil temelli dijital reklamcılık ve içerik pazarlamasının önem kazanmasıyla birlikte, doğal reklam yöntemi yaygınlığını artırmıştır.

Bu makalede, 2010 yılından itibaren başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere birçok Avrupa ülkesinde ve Türkiye’de kullanılmaya başlanan ve günümüzde yaygın bir yöntem haline gelen doğal reklamın; tanımı, gelişimi ve süreci, haber ile ilişkisi, advertorial ve içerik pazarlamadan ayrılan özellikleri ve örnekler üzerinden doğal reklam türleri incelenmektedir. Bu yolla internet reklamcılığında kullanılan güncel bir yöntem olan doğal reklama ilişkin var olan Türkçe bilgi eksikliğinin giderilmesi amaçlanmaktadır. Çalışma, doğal reklam yöntemine ilişkin ayrıntılı ve

kapsamlı hazırlanmış ilk çalışma olma niteliği ile reklamcılık literatürü açısından da ayrıca önem arz etmektedir.

II. DOĞAL REKLAMIN TANIMI, GELİŞİMİ VE DOĞAL REKLAM SÜRECİ

İngilizce “native” sözcüğünden gelen terim, Türkçeye doğal reklam olarak çevrilmiş ve sektörde bu şekilde kullanılmaktadır. Bu bağlamda makalede de buna uygun olarak doğal reklam ifadesi tercih edilmekte ve kullanılmaktadır.

A. Doğal Reklamın Tanımı

Doğal reklama ilişkin farklı birçok tanım bulunmaktadır. Kısa bir tanıma göre, “Doğal reklam, içerik pazarlamacılarının içeriklerini dağıtabildikleri bir yöntemdir” (Pulizzi, 2015). Bir diğerine göre doğal reklam; bir markanın içerik pazarlamasını desteklemek üzere hazırlanmış video, metin ya da editoryal içeriğinin ödeme karşılığında dijital ortamlara yerleştirilmesidir (DVorkin, 2013).

Yayınlandığı platforma özgü olması özelliği üzerinde duran bir diğer tanıma göre doğal reklam; teknik format ve içerik açısından belirli bir medya kanalı için özel olarak hazırlanması gereken bir reklam formatıdır. Medya kanalına özel olması durumu format ve içeriğin yer aldıkları platforma özel olması ve diğer bir platform üzerinde kullanılmasının mümkün olmaması anlamına gelmektedir. Bu tanıma göre örneğin, Google AdWords için hazırlanan bir içerik, New York Times’ın internet sitesinde yer alamaz (Joel, 2013). Bu özelliğiyle doğal reklam, geleneksel reklam mecralarından da ayrılmaktadır. Örneğin, televizyonda sabah kuşağında yayınlanmak üzere hazırlanan bir reklam, tek bir televizyon kanalına özel hazırlanmamakta, hiçbir değişiklik yapılmadan başka bir yayın saatinde ya da formatta yayınlanabilmektedir. Aynı şekilde aynı televizyon reklamı, içeriği değiştirilmeden sinema ya da internet mecralarında da kullanılabilir.

Doğal reklam, 2000’li yılların sonunda internet üzerinden kullanılmaya başlansa da, 1960’lı yıllardan beri dergi ve gazete ilanlarında içeriklerin sponsorlanması, advertoriallar ve sayfa giydirme gibi yöntemler kapsamında kullanılmıştır (Behar, 2014). 1962 yılına ait aşağıda yer alan örnek, başlangıçta saç dökülmesine ilişkin yazılmış bir makale gibi gözükse de aslında bir advertorialdir (Levine, 2013). Mechanix Illustrated dergisinde yayınlanan Tashays peruklarına ait advertorial, Örnek 1’de sunulmaktadır.

Örnek 1. 1962 Yılında Yayınlanan Tashays Peruklarına Ait Advertorial

B. Doğal Reklamın Gelişimi

Doğal reklamın gelişimi açısından gazete, dergi ve haber siteleri önemli bir yere sahip olmuştur. Gazete ve dergi satışlarından elde edilen gelirin son yıllarda düşmesiyle birlikte, bu alanda farklı ve yeni gelir kaynaklarına ihtiyaç duyulmuştur. Bu aşamada haber ile ilişkisi bağlamında tartışmalar yaşansa da doğal reklamdan elde edilecek gelir önemli hale gelmiştir. Forbes gibi tanınmış medya şirketleri, 2000'lerin sonunda doğal reklam yöntemini kullanmaya öncülük etmiştir. Forbes önce Forbes'e ait bloglarda, daha sonra uygulama türlerini çeşitlendirerek kendi editoryal alanında markalara ait içeriklerin yayınlanmasına izin vermiştir (DVorkin, 2013). BuzzFeed gibi içerik tabanlı sosyal ağlarla kurulan ilişki aracılığıyla, doğal reklamcılık hızlı bir şekilde Wall Street Journal, Associated Press ve New York Times gibi daha geleneksel haber kuruluşlarına doğru yayılmıştır (Moses, 2013).

Dünyanın en eski gazetelerinden biri olan ve 1785 yılında ilk kez yayınlanan Times gazetesi, 2013 yılında doğal reklam uygulamalarından elde edilecek gelire ilişkin umutlu olduğunu bildirmiştir. Ancak gazete, okuyucunun karşılaştığı içeriğin ne olduğunu açıkça anlayabilmesi ve yanlış yönlendirilmesini engellemek için işaretleme, farklı tasarım ve yasal uyarıları kullanacaklarını da özellikle vurgulamıştır (Sullivan, 2013). Doğal reklamcılık, haber endüstrisi bünyesinde reklam gelirleri açısından en hızlı büyüyen reklam yöntemlerinden biri olmuştur.

Doğal reklamın gelişimini etkileyen bir diğer faktör, sosyal medya kanallarına bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Facebook, Twitter gibi sosyal medya kanallarının mobil teknolojilerde yaşanan gelişmeye bağlı olarak kullanıcı sayısını artırması, kullanıcıların profil bilgileri doğrultusunda kişisel sayfalarında reklam yayınlanabilmesi, markalara ait içeriklerin bu

kanallar üzerinden çokça paylaşılması böylece viral kampanyalar için uygun bir ortam yaratılması doğal reklam açısından bu platformu eşsiz kılmıştır. Treple Lift'in 2014 yılında yaptığı araştırmaya göre, mobil kullanıcıların yüzde 85'i içerik akışlarında sunulan doğal reklamlar ile görsel açıdan ilişki kurabilmektedir. Kullanıcılar, içeriğin ilgi çekici olması halinde reklam olup olmadığıyla ilgilenmediklerini belirtmiştir (Goldberg, 2014).

Federal Ticaret Komisyonu² (FTK, Federal Trade Commission), 2013 yılı itibarı ile Amerika Birleşik Devletleri'nde online yayıncıların yüzde 73'nün sitelerinde doğal reklam yöntemini kullandığını ve aynı yılın sonuna kadar yüzde 17'sinin daha bu yöntemi kullanmayı düşüneceklerini açıklamıştır. Örneğin New York Times 2014 yılında doğal reklamı kullanacak yayıncılar arasında yer almıştır. Ayrıca FTK, markaların yaklaşık yüzde 41'inin ve reklam ajanslarının üçte birinin bu yöntemi kullandığını da belirtmiştir (Wyatt, 2013). Yayıncıların doğal reklama yönelik ilgisi, okuyuculardan gelen tepkilerle de yakından ilişkili olmuştur. Yayıncıların yüzde 71'i doğal reklamlara yönelik okuyuculardan olumsuz tepki almadıklarını bildirmiştir (Olenski, 2015). Bu sonuç, online yayıncıların doğal reklama yönelik bakış açılarının olumlu yönde olmasında etkili olmuştur.

Tüketicilerin doğal reklamlar ile standart banner reklamlara yönelik görsel dikkat ve tavırları arasındaki farkı gösteren araştırma sonuçları da, doğal reklamın gelişimini hızlandıran bir diğer faktör olmuştur. Buna göre Sharethrough/IPG Media Laboratuvarlarının 200 kişi üzerinde göz takip teknolojisi kullanarak yaptığı araştırma ve 4770 tüketiciye uyguladığı anket sonuçlarına göre doğal reklamın tüketici üzerindeki etkisinin banner reklamlardan daha fazla olduğu ortaya konmuştur. Araştırmanın sonuçlarına göre (Sharethrough Research Lab., 2016):

- Doğal reklamlar, banner reklamlardan yüzde 53 daha fazla görüntülenmiştir.
- Kullanıcılar, en yaygın editoryal doğal reklam türü olan yayın içi birimleri, banner reklamlardan yüzde 25 daha fazla görüntülemiştir.

---

² FTK; tüketicileri korumak, rekabeti desteklemek ve aldatıcı reklam uygulamalarına karşı tüketiciye rehberlik yapmak amacıyla 1914 yılından beri Federal hükümete bağlı olarak ABD'de faaliyet gösteren bağımsız bir kurumdur.

- Katılımcıların yüzde 32'si doğal reklamları, arkadaşları ya da aile fertleriyle paylaşabileceklerini söylerken, banner reklamlarda bu oran yüzde 19 olmuştur.
- Katılımcılar, doğal reklamlara orjinal editoryal içerikten daha fazla görsel dikkat göstermiştir. Doğal reklamlara tüketicinin ilgisi yüzde 26 iken, orijinal içeriğe yönelik ilgi yüzde 24 olmuştur.

Ayrıca bir başka araştırma sonucuna göre doğal reklamları tıklayan tüketicilerin yarısından fazlası (%52) ürünü satın alma niyetiyle bunu yaparken, banner reklamlarda bu oran yüzde 34 olmuştur (Montini, 2014).

Ancak doğal reklama yönelik gelişmeler bazı riskleri de beraberinde getirmiştir. Reklamın propoganda gibi gözükmesi, yayınlandığı platformun kullanıcılarına ya da okuyucularına herhangi bir katkı sunmaması ya da yayıncının içerik ve formatına uygun olmaması gibi nitelikler doğal reklamın gelişimini olumsuz etkileyen özellikler olmuştur. Bu özelliklerden birini içeren bir içeriğin amacına ulaşması ve başarılı olarak nitelendirilmesi mümkün değildir.

Bu bağlamda Atlantic dergisinin 14 Ocak 2013 tarihinde yayınlandığı Scientology Kilisesi'ne³ ait içerik, başarısız doğal reklamın yayıncı tarafında ortaya çıkardığı etkileri göstermesi açısından önemlidir (Örnek 2).

Örnek 2. Atlantic Dergisinde Yayınlanan Scientology Kilisesi'ne Ait Doğal Reklam

Metnin Scientology Kilisesi'nin erdemlerini öven bir içeriğe sahip olması ve reklama ilişkin olumsuz okuyucu yorumlarının silinmesi derginin yoğun şekilde eleştirilmesine neden olmuştur (Moses, 2013). Dergi, eleştiriler

³ Scientology Klisesi, başlarda kişisel gelişim için hazırlanan bir felsefe iken dini bir akıma dönüşen Scientology tarikatını, tanıtmak ve yaymak için kullanılmaktadır.

karşısında aynı gün içerisinde reklamı yayından kaldırmış ve ertesi gün okuyucularından özür dileyen bir metin yayınlamak zorunda kalmıştır.

Türkiye’de doğal reklamın gelişimine bakıldığında hem reklamveren hem de yayıncı açısından Amerika ve Avrupa’nın gerisinde olduğunu söyleyebiliriz. İlk kez 2013 yılında, doğal reklam ve performans ağı hizmeti veren Ligatus şirketi tarafından uygulanan doğal reklam yöntemi, son üç yıl içerisinde markalar tarafından ilgiyle karşılanmıştır. Ligatus Türkiye Genel Müdürü Murat Kalafat, doğal reklam yöntemini kullanan şirketlerinin 2013-2015 yılları arasında yüzde beş yüzün üzerinde büyüdüğünü bildirmiştir (Murat Kalafat, kişisel görüşme, Mart 2016). Türkiye’de Hürriyet, HaberTürk, CNNTürk gibi haber sitelerinde, Facebook, Twitter, Instagram gibi sosyal medya kanallarında, Onedio, Zaytung, Listelist gibi içerik tabanlı sitelerde, Google ve Yandex gibi arama motorlarında doğal reklam örneklerine sıkça rastlanmaktadır.

Ligatus Türkiye Genel Müdürü Murat Kalafat, Türkiye’de reklamverenlerin doğal reklamı daha önce denemediklerinden başta küçük bütçelerle deneme yaptığını, sonrasında ise elde ettikleri iyi performansı görünce bütçelerini arttırarak devam ettiklerini ifade etmektedir (Kişisel görüşme, Mart 2016). Henüz doğal reklam yöntemini kullanmamış çok sayıda markanın olması, bu alanda geleceğe yönelik büyük bir potansiyelin var olduğunu da işaret etmektedir.

C. Doğal Reklam Süreci

Doğal reklam süreci, geleneksel mecralarda yayınlanan reklamlarda olduğu gibi öncelikle bir fikrin ortaya atılmasıyla başlamaktadır. Fikir bulunduktan sonra fikrin geliştirilmesi yani yapılandırılması aşamasına geçilmektedir. Bu aşamada doğal reklamlar; yayıncı, yayıncının içerik stüdyosu ya da marka ya da reklamcıyla işbirliği yapılarak hazırlanmaktadır. Hazırlanan doğal reklam içeriğinin türünün ne olacağı, başında ya da sonunda ne söyleneceği, içerikte hangi görsellerin yer alacağı gibi tüm detaylar bu aşamada belirlenmektedir (Quesenberry, 2015).

Reklam hazırlandıktan sonra hedef kitlesine ulaşması açısından hangi dijital platformda yer alacağı, doğal reklamın türüne uygun olarak dağıtım aşamasında netleşmektedir. Bu kapsamda reklamın hangi sosyal medya kanalında, sitede ya da arama motorunda, hangi saatlerde ve ne kadar reklam bütçesi ile dağıtımının yapılacağına karar verilmesi gerekmektedir.

Geleneksel reklam yöntemleri için medya planlama ne kadar önemli ise doğal reklam için dağıtım kanalının seçilmesi de o denli önemlidir. Çünkü en iyi içerikler dahi doğru kanallarda ve doğru şekillerde kullanılmadığı takdirde hedeflediği ilgiyi görememektedir.

Sürecin sonunda, belirlenen kanallar üzerinden yürütülen doğal reklam yönteminin etkinliğinin ölçümlenmesi aşaması yer almaktadır. Reklamın etkinliğini ölçülmesi yani kaç kişiye ulaştığının belirlenmesi; ziyaretçi istatistikleri, tıklanma oranları (Click Through Rate- CTR) ya da satışa ne oranda dönüştüğünün analizi yoluyla yapılmaktadır. Ölçümleme sonucunda elde edilen rakamsal veriler, bir sonraki doğal reklamın fikir, üretim ve dağıtım aşamalarında kullanılabilir.

III. DOĞAL REKLAM - HABER İLİŞKİSİ

Doğal reklam yöntemi kapsamında hazırlanan bilgilendirici ve öncelikli amacı satış olmayan içeriklerin haber sitelerinde yayınlanması, doğal reklamın haber ile ilişkisi kapsamında tartışılmasına neden olmuştur. Neyin haber, neyin reklam olduğunun belirsizleşmesi temelinde yürütülen tartışmalar, doğal reklamın haber ile ilişkisini inceleme ihtiyacını ortaya çıkarmıştır.

Doğal reklamın temel hedefi, reklama ilişkin içeriği kullanıcılara mümkün olduğunca editoryal içerikmiş gibi sunabilmektir. Bu yaklaşım, haber ve reklam arasındaki sınırın belirsizleşmesi girişimi olarak eleştirilmektedir. Eleştirinin merkezinde, kullanıcı tarafından güvenilir olarak nitelendirilen içerik ile zorlayıcı reklam yaratıldığı ve kullanıcının bu yolla aldatıldığı üzerinde durulmaktadır (Sullivan, 2013). Haber ve doğal reklam arasında bir çatışma durumunun olması, bu platform için hazırlanan doğal reklamın tanımı gereği zorunlu olmaktadır çünkü haberin olmadığı bir reklamın doğal reklam olarak tanımlanması mümkün değildir. Bu noktada yayıncılar ve reklamcılar, doğal reklamın “sponsorlu içerik” olarak etiketlenmesinin tüketicilerin aldatılması ya da kafalarının karışmasının engellenmesi açısından büyük önem taşıdığı üzerinde durmaktadır (Giller, 2016).

Atlantic ve Forbes gibi geleneksel yayıncılar, BuzzFeed ve Gawder gibi dijital yayıncıların yaptığı gibi reklam gelirlerini artırmak için doğal reklamlara yönelmiştir. Teknoloji sitesi PandoDaily'e göre; Hearst, Time ve Conde Nast gibi büyük yayıncılar, birçok yerel gazete gibi doğal reklamları uygulamak için formatlara yatırım yapmaktadır (Greenberg, 2013).

Amerika Birleşik Devletleri'nde editoryal içerik kapsamında reklamların maskelenmesine ilişkin FTK'ye yapılan şikâyetler, 1917'den beri var olmuştur. İlk şikâyetin Muenzen Specialty marka elektrikli süpürge için hazırlanmış bir gazete reklamıyla ilgili olduğu belirtilmektedir (Bachman, 2013).

Günümüzde, özellikle mobil cihazlara yönelik ilginin artmasıyla birlikte doğal reklamın daha yaygın hale gelmesi, haber ile arasındaki çatışmanın FTK'nin gündeminde daha çok yer almasına neden olmuştur. Bu bağlamda FTK, yanıltıcı reklamlara karşı konan kurallara sıkı bir şekilde bağlı kalınması için reklamcılara uyarılmıştır (Wyatt, 2013). Kurul, editoryal içeriğe benzeyen reklamlarla, bilginin tarafsız bir kaynaktan geldiğine ilişkin yanıltıcı bir algı yaratabileceğinin üzerinde durmuştur.

IV. DOĞAL REKLAMI ADVERTORIAL VE İÇERİK PAZARLAMASINDAN AYIRAN ÖZELLİKLER

Güncel bir yöntem olması nedeniyle doğal reklam, kendinden önce kullanılmaya başlanan advertorial ve günümüzde etkin şekilde kullanılan içerik pazarlama yöntemleri ile karıştırılmaktadır. Birbirleriyle çok sayıda benzer özelliğe sahip olmalarına karşın doğal reklam, advertorial ve içerik pazarlamadan farklı bir yöntem olmaktadır.

A. Doğal Reklamı Advertorialdan Ayıran Özellikler

Advertising'in adver'ı ile editorial'in torial'ı birleştirilerek oluşturulan advertorial, kısaca haber niteliğindeki reklam olarak tanımlanmaktadır. Haber formatında hazırlanan mesaj, yazının sonunda yer alan "*Bu bir reklamdır*" ibaresiyle duyurulmaktadır.

Reklamcılığın bu yöntemi, 1940'ların ortasında popüler olmuş, 1960'larda yaygın bir uygulama haline gelmiştir. 1980'lerde, televizyon endüstrisi, ticari bilgilere yönelik benzer yaklaşımları uygulamak için çaba göstermiştir. 1990'larda, radyolarda ticari bilgiler aktarmak üzere talk şovlar hazırlanmıştır. Advertorial en fazla gazete ve dergi mecralarında kullanılmıştır.

Advertoriallar, bir ürün ya da hizmetin doğrudan tanıtımını yapmak, ürünün yararlarını belirtmek ya da ürünün satın alınmasını sağlamak amacıyla düzenlenmiş içeriklerdir. Dolayısıyla okuyucu ya da izleyici metni okumaya ya da videoyu izlemeye başlarken satışa ilişkin amacı bilmektedir.

Advertorialın 2000'lerin başında popülaritesi ve etkinliği azalmaya başlamıştır. Bu noktadan sonra reklamcılar advertorialı günümüze taşıyacak yeni bir yöntem olarak doğal reklamı kullanmaya başlamışlardır. Doğal reklam, advertorialın daha gelişmiş ve modern şekli olmuştur. “Advertoriallar sadece yayıncı bazında yapılırken, doğal reklamlar günümüzde belli bir reklamın veya içeriğin bir veya birden fazla yayıncı üzerinde, yayıncının sayfa tasarımına göre hazırlanmış alanlarda pazarlanması şeklinde gerçekleştirilmektedir” (Murat Kalafat, kişisel görüşme, 2015).

2013 yılında doğal reklamlar yaygınlaşmaya başladığında, Harvard Business Review⁴, haber içerikli sitelerde uygulanan doğal reklamları advertorialdan ayıran özellikleri belirlemek üzere bazı araştırmalar yapmıştır. Yapılan araştırmalar sonucunda, aralarında çok fazla fark olmadığı ortaya çıksa da varolan en temel farkın, advertorialın hedef kitleyi harekete geçirmeye yönelik mesajını üstü açık şekilde vermesi olduğu saptanmıştır (Sharma, 2015). Doğal reklamda, okuyucu ya da izleyicinin içeriğin sonunda değerli bilgilere ulaştığını hissetmelerini sağlamak öncelikli amaçtır. Bu amaç doğrultusunda, içeriğin reklam olduğunu belli edecek ifadelerden uzak durulmakta ve içeriğin sunulmasında “*sponsorlu reklam, önerilen içerikler*” gibi ifadeler kullanılmaktadır.

Sonuç olarak, advertorialın aksine doğal reklamda, hedef kitleyi harekete geçirmeye yönelik mesajın üstü kapalıdır ve markayla ilgili doğrudan ifadelerden kaçınılmaktadır. Bu açıdan advertoriallar, kullanıcının bir satış mesajı beklediğinin bilindiği özel durumlar için uygundur. Ancak bir ürün ya da hizmeti tanıtmak ya da marka farkındalığını arttırmak amaçlandığında doğal reklam yönteminin tercih edilmesi daha uygun olmaktadır.

B. Doğal Reklam ile İçerik Pazarlama Arasındaki Farklar

2000'li yılların ortalarında, henüz sosyal medya yokken markaların interneti etkin kullanmaları için içerik üretmeleri gerekmektedir ve hedef kitleye yönelik olarak hazırlanan içerikler yüksek trafik⁵ alabiliyordu. Bu durum reklamcılarının içeriği, hedef kitlelerine ulaşmada bir araç olarak kullanması fikrini pekiştirdi.

⁴ Harvard Business Review, 1922 yılından bu yana faaliyet gösteren ve yöneticilerin karşılaşabileceği her duruma yönelik güvenilir bilgi sağlamayı amaçlayan iş ve yönetim dergisidir.

⁵ İnternet site trafiği, o anda siteyi ziyaret eden kişi sayısını ve ziyaretçilerin transfer işlemlerini bir başka deyişle sitenin yoğunluğunu ifade etmektedir.

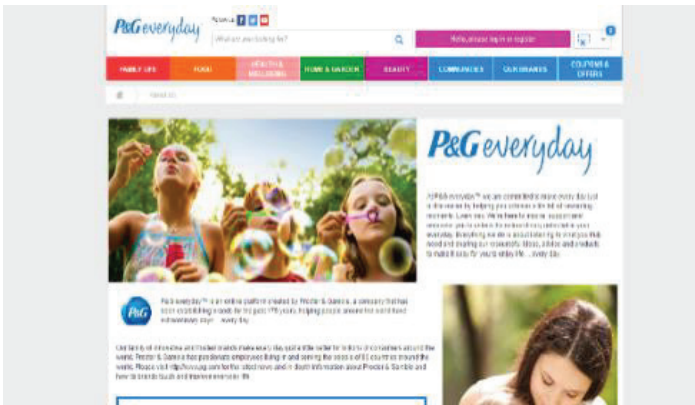
2001 yılında Joe Pulizzi tarafından ilk kez kullanılan içerik pazarlama (content marketing) yöntemi, mobil teknolojilerde yaşanan gelişmeler ve artan rekabete bağlı olarak hedef kitleleriyle bağlantı kurmaya daha çok ihtiyaç duyan markalar açısından önemini artırmış ve yaygın hale gelmiştir. İçerik pazarlama; yazı, görüntü, fotoğraf, ses gibi farklı yollarla hazırlanmış içeriklerin reklamcılar tarafından, hedef kitlenin dikkatini çekmek amacıyla kullanılması olarak tanımlanmaktadır.

Pulizzi'nin daha kapsamlı tanımına göre: "İçerik pazarlama, açık bir şekilde tanımlanmış hedef kitleyi, karlı müşteri yaratmak hedefiyle etkilemek ve bağlılıklarını kazanmak için değerli, ilgili ve istikrarlı içeriğin yaratılmasını ve dağıtılmasını içeren stratejik bir pazarlama tekniğidir (Pulizzi, 2015)

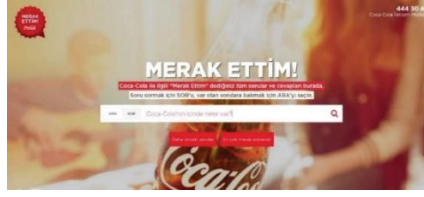
Özellikle sosyal medya kanallarındaki gelişmeler, içerik pazarlamanın daha yaygın bir yönteme dönüşmesinde en büyük etken olmuştur. Amerikalı bir girişim sermayesi firması olan Openview Venture Partners'ın Openview Labs Projesi, Procter&Gamble markası için hazırlanan P&Geveryday.com mikro sitesi, American Express markası için hazırlanmış Açık Forum Projesi (The Open Forum Project) başarılı içerikle pazarlama örnekleri arasında sayılmaktadır (Tarhan, 2011).

Coca Cola markası için hazırlanan *merakettim.coca-colaturkiye.com* mikro sitesi de bir içerikle pazarlama örneğidir. P&G ve Coca-Cola'ya ait siteler Örnek 3 ve 4'te sunulmaktadır.

Örnek 3. P&G Markasına Ait İçerik Pazarlama Örneği

Örnek 4. Coca-Cola Markasına Ait İçerik Pazarlama Örneği

İçerik pazarlama, benzer özellikleri nedeniyle doğal reklam yöntemi ile karıştırılmaktadır. “Doğal reklamı içerik pazarlamadan ayıran en önemli nokta; doğal reklamın ödenmiş (paid), içerik pazarlamasının ise kazanılmış (owned) medya olmasıdır” (Behar, 2014). Başka bir deyişle içerikle pazarlamada markalar, kendilerine ait internet sitelerini ve sosyal medya hesaplarını kullanarak içerikleriyle hedef kitlelerini buluşturmaktadır. Dolayısıyla, “marka mecraya sahiptir ve bu bir kazançtır” (Pulizzi, 2015). Oysa doğal reklamda içerikler markaya ait site ya da resmi sosyal medya hesabından değil tüketicilere ait sosyal medya hesaplarında ya da farklı mecralarda kullanılan video, ilan ya da makaleler aracılığıyla ulaşmaktadır. Yani markaya ait bir içerik, yayıncıya ödeme yapılarak tüketiciye ulaştırılmaktadır.

Doğal reklamın farklı platformlardan tüketiciye ulaşabilmesi özelliği, içerikle pazarlama yönteminin başarısı için de büyük önem taşımaktadır. Örneğin, kullanıcıya ait Twitter hesabında yer alacak bir doğal reklam ile markaya ait site önerilebilmektedir. Böylece kullanıcı, bu bilgi doğrultusunda markanın içerikle pazarlama kapsamında hazırladığı siteye ya da sosyal medya hesabına ulaşabilmektedir. Dolayısıyla doğal reklam yöntemi, başarılı bir içerikle pazarlamanın gerçekleşmesi açısından da etkin bir yöntem olarak kullanılabilir.

V. DOĞAL REKLAM TÜRLERİ

Açılımı Interactive Advertising Bureau (Etkileşimli Reklamcılık Bürosu) olan IAB⁶, doğal reklam yöntemi kapsamında kullanılan altı farklı tür

⁶ IAB, 1996 yılında New York'ta kurulmuş, internet reklamcılığı alanında faaliyet gösteren bir mesleki kuruluştur. Amacı pazarlama şirketlerini, dijital ekonomide büyümesi için güçlendirmektir. Kuruluş, dijital reklamcılığa ilişkin kampanyaların satış, dağıtım ve iyileştirmesinden sorumlu 650 medya ve teknoloji şirketinden oluşmaktadır. Üye şirketler, Amerika Birleşik Devletleri'nde yürütülen internet reklamcılığı faaliyetlerinin yüzde 86'sından sorumludur. IAB üyeleriyle birlikte çalışarak, interaktif reklamcılık üzerinde

olduğunu bildirmektedir. Bunlar; yayın içi birimler, ücretli arama birimleri, öneri eklentileri, tanımlı listeleme, kutu içi reklamlar ve özel sınıflandırılmayan birimlerdir (IAB Doğal Reklam Oyun Kitabı, 2015).

A. Yayın İçi Birimler

Yayın içi birimler (In-feed), en yaygın doğal reklam türüdür (Sasseen v.d., 2013). Sosyal medya kanalları, editoryal içeriklerin bulunduğu haber veya içerik portalları ya da arama motorları üzerinde yayınlanan sponsorlu reklamlar bu kapsamda yer almaktadır. Bu türde hazırlanan içerikler, uygulandığı platforma göre farklı özellikler taşımaktadır. Örneğin haber siteleri için hazırlanan doğal reklam içerikleri, bilgilendirici ve reklam görüntüsünden uzak nitelikte olmaktadır. Oysa sosyal medya kanallarında yayınlanan içerikler viral etki oluşturması amacıyla kullanıcıda bir duygu yaratmaya yönelik olarak hazırlanmakta ve üstü kapalı şekilde de olsa markanın reklamını yapmaktadır.

New York'ta faaliyet gösteren Treple Lift Ajansı'nın 2014 yılında kullanıcıların göz takipleri üzerinde yaptığı araştırmada, yayın içi birim türündeki doğal reklamların yüzde 88 görülme oranına sahip olduğu tespit edilmiştir (Goldberg, 2014).

Yayın içi birimler türünün en sık kullanıldığı platform, sosyal medya kanallarıdır. Yayıncı ya da reklamcı tarafından hazırlanmış video, fotoğraf ya da grafiğin; Twitter, Facebook, Youtube, Instagram kullanıcılarının normal içerik akışlarına yerleştirilmesiyle sosyal medyada bu yöntem uygulanmaktadır. Bu platformdaki doğal reklamların en büyük avantajı, kullanıcının profiline dolayısıyla tercihlerine uygun şekilde hazırlanmış içeriğin yayınlanabilmesi ve beğenilen içeriklerin paylaşarak daha çok kişiye ulaşabilmesine imkân tanınmasıdır. "Sosyal medyada yayınlanan doğal reklamlar beğeni, yorum ve paylaşım gibi sosyal kanıtları toplayabilmektedir" (Quesenberry, 2015).

Yayın içi doğal reklamlara ilişkin içerikler, yayımlandıkları yayın içi birime göre çeşitli ifadeler eşliğinde sunulmaktadır. Örneğin Youtube'da yayınlanan videolar "*Reklam*" (*Advertisement*); Sharethrough ya da Twitter'da yayınlanan içerikler "... *markasının katkılarıyla ya da*

önemli araştırmalar, başarılı uygulamalar ve teknik standartlar geliştirmektedir (IAB, 2016).

sponsorludur” (*Promoted by ...*, *Sponsored*); Facebook üzerinde yayınlanan içerikler “Önerilen İçerik ya da Sponsorlu İçerik” (*Suggested Post ya da Sponsored Content*); haber siteleri ya da BuzzFeed, Onedio gibi kanallarda yayınlanan içerikler “... tarafından sunulmuştur ya da ..... tarafından hazırlanmıştır” (*Presented by ...*, *Promoted by ...*) gibi ifadeler eşliğinde yayınlanmaktadır (Sharethrough, 2016).

En sık kullanılan doğal reklam türü olması nedeniyle yayın içi birimlerde yayınlanmış çok sayıda örnek bulunmaktadır.

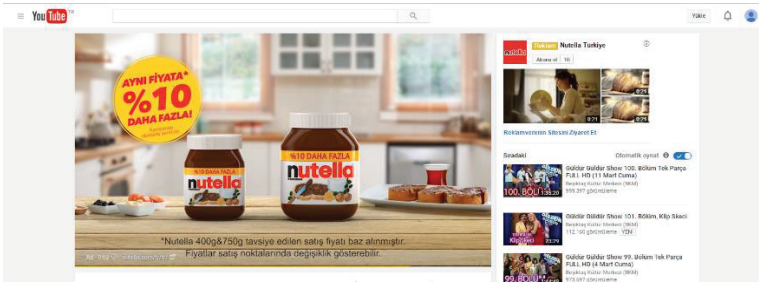
Örnek 5. Facebook Yayın İçi Doğal Reklam Örneği

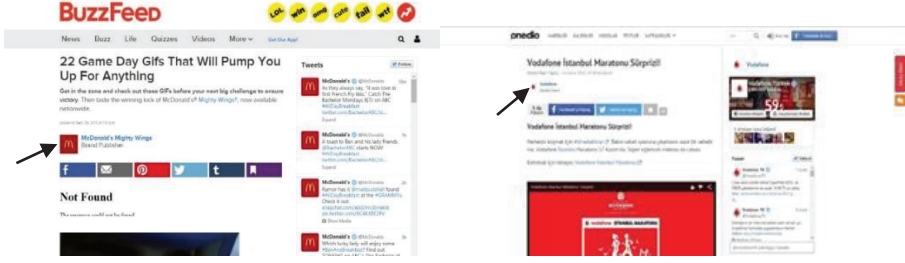
Örnek 6. Twitter Yayın İçi Doğal Reklam Örneği

Örnek 7. Youtube Yayın İçi Doğal Reklam Örneği

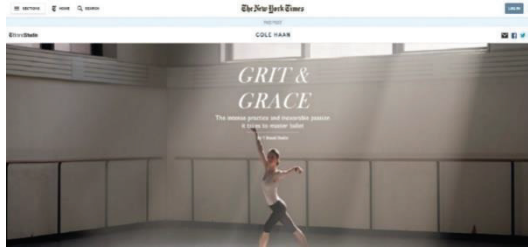

Örnek 8. Buzzfeed ve Onedio Yayın İçi Doğal Reklam Örnekleri

2014 yılı sonunda New York Times internet sitesinde Cole Haan ayakkabı markasına ait “Cesaret & Zerafet”(Grit&Grace) sloganıyla yayınlanan reklam da bir yayın içi doğal reklam örneğidir (Örnek 9). Gazetenin müşteri içerik takımı tarafından hazırlanan reklamda, bale dünyasının bilinmeyen ve olağanüstü yönleri üç New York Şehir Balesi dansçısı için hazırlanmış bir yazı ve birkaç kısa video ile okuyucuya sunulmuştur.

Örnek 9. The New York Times Sitesinde Cole Haan Doğal Reklam Örneği

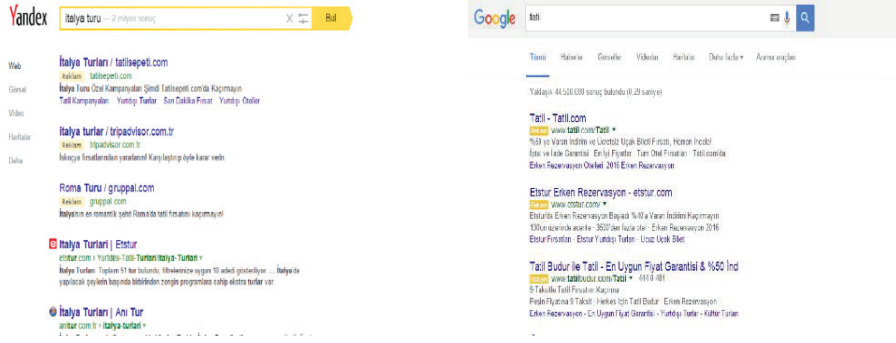

B. Ücretli Arama Birimleri

Ücretli arama birimleri (paid search) kapsamında uygulanan doğal reklamlar, arama motorunda yapılan aramanın sonuç sayfasında yer almaktadır. İçerikler, arama motorunun kendine ait biçim ve düzeninde sunulmaktadır. Başka bir deyişle bu türde yer alan doğal reklamlar, reklamverenin önceden belirlediği anahtar kelimelerle uyuşan aramalara yanıt olarak çıkan sonuç sayfasında, esas sonuçlar gibi bir sayfaya link verilmesi şeklinde uygulanmaktadır. En yaygınları Google, Yandex, Yahoo, MSN (Bing) şeklinde sıralanabilmektedir. Ancak bu türün en önemli aracı, Google’ın sunduğu AdWords programıdır. Google AdWords, Google’ın internet reklamcılığı programıdır. Ayrıca Yandex de içeriğe dayalı reklam sistemi Yandex Direct’i hizmete sokmuştur. Bu türde yer alan doğal reklamlar, Tıklama Başına Maliyet (TBM) ile tıkladığında ücretlendirilmektedir.

Yandex arama motorunda “İtalya turu” ya da Google’da “tatil” kelimesi aratıldığında çıkan sonuç sayfasında, öncelikle “Reklam” olarak işaretlenmiş ve aratılan anahtar kelimeyle ilişkili doğal reklamlar görülmektedir. Bunlardan sonra anahtar kelimeyle ilgili ücretsiz yayınlanan esas sonuçlar sunulmaktadır (Örnek 10).

Örnek 10. Yandex ve Google Ücretli Arama Doğal Reklam Örnekleri

C. Öneri Eklentileri

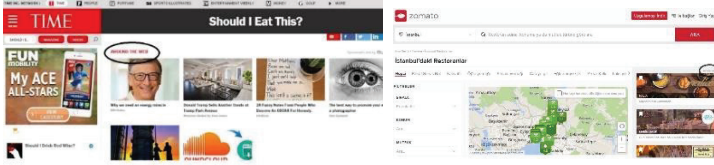
Öneri eklentileri (recommendation widgets), bir reklam veya ücretli içerik linkinin “eklenti” üzerinden iletiildiği doğal reklam biçimidir. Öneri eklentisi, site dışındaki bir sayfaya link verilmesi yoluyla uygulanmakta ve sitenin formatını taklit etmeyecek şekilde yerleştirilmektedir (IAB Doğal Reklam Oyun Kitabı, 2015: 12).

Öneri eklentileri yayıncı tarafından yapılıyorsa genellikle; “Şunu da beğenebilirsin” (*You might also like*), “İnternette diğer sayfalar” (*Elsewhere from around the web*), “İnternette farklı sayfalardan” (*From around the web*), “Sizin için önerilenler” (*Recommended for you*) ya da “Gözünüzden kaçmış olabilir” (*You may have missed*) gibi ifadeler eşliğinde uygulanmaktadır.

Öneri eklentisi yayıncı dışında üçüncü bir taraf üzerinden sunuluyorsa, ek açıklama yapılarak tüketici bilgilendirilmelidir. Bilgilendirme, içeriğin sahibi olan markanın logosu ya da markası kullanılarak yapılabilir. Bu tip içerikler “... tarafından önerilmektedir” (*Recommended by ...*) ya da “Sponsorlu İçerik” (*Sponsored content*) gibi ifadeler eşliğinde sunulmaktadır.

Öneri eklentileri türü kullanılarak uygulanan doğal reklam örnekleri, aşağıda sunulmaktadır (Örnek 11)

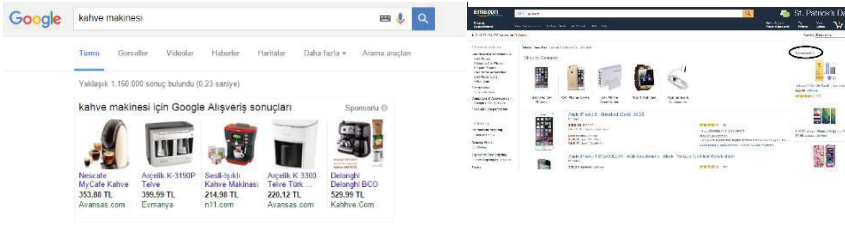
Örnek 11. Time ve Zomato Öneri Eklentisi Doğal Reklam Örnekleri

D. Tanıtımlı Listeleme

Tanıtlı listeleme (promoted listings), daha çok alışveriş ve/veya ilan sitelerinde kullanılan, sitede yer alan ürün ya da hizmetlerle birlikte sunulan ve reklamı yapılan markanın linkinin verildiği doğal reklam türüdür (IAB Doğal Reklam Oyun Kitabı, 2015: 13). Bu türde yer alan doğal reklamlar; Google, Foursquare, Amazon, Etsy sitelerinde “Sponsorlu” (Sponsored), “Sponsorlu İçerik” (Sponsored Content), “Reklam” (Ad) ya da “Bu Nedir?” (What’s this?) gibi ifadeler eşliğinde kullanılmaktadır.

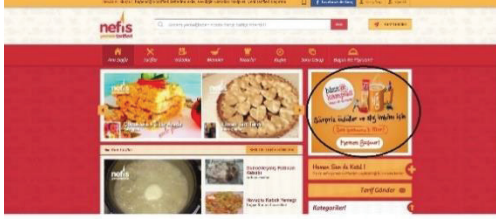
Örnek 12. Google ve Amazon Tanıtımlı Listeleme Doğal Reklam Örnekleri

E. Kutu içi reklamlar

Kutu içi reklamlar (In-ad), sayfanın editoryal alanının dışına yerleştirilen, siteyle bağlamsal açıdan ilişkili içerik barındıran, site dışındaki bir sayfaya link veren, yerleştirme garantisizlikle satıldığı için reklamın etrafında hangi içeriğin olacağını bilindiği doğal reklam türüdür (IAB Doğal Reklam Oyun Kitabı, 2015: 14). Bu türdeki doğal reklamların, normal internet sayfası içeriğinden net bir şekilde ayırt edilebilmesi ve sitenin içeriğiyle ilişkili olması gerekmektedir.

Örnek 13. Nefis Yemekler Sitesi Nutella Kutu İçi Doğal Reklam Örneği

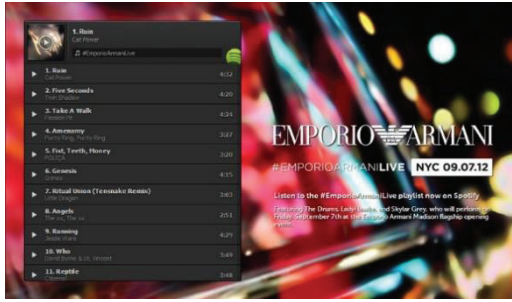

F. Özel ya da Sınıflandırılmayan

Özel ya da sınıflandırılmayan (custom) doğal reklam türü, IAB'nin diğer doğal reklam türlerine tam olarak girmeyen örnekleri içermektedir. Bu tür doğal reklamlar, kendi kategorilerini yaratamayacak kadar yayınlandıkları siteye özgüdürler (IAB Doğal Reklam Oyun Kitabı, 2015: 15).

Flipboard, Tumblr, Spotify, Pandora gibi sitelerde özel sınıflandırılmayan doğal reklam örnekleri yayınlanmaktadır (Örnek 14).

Örnek 14. Spotify Özel Sınıflandırılmayan Doğal Reklam Örneği

SONUÇ

Doğal reklam; markalara ait içeriğin kullanıcıların doğal içerik akışlarını bozmadan ilgili platforma entegre edildiği, bir başka deyişle araya girmeden mesajın aktarılabilirdiği güncel bir yöntemdir. Hazırlanan doğal reklamın, tüketicinin ilgilendiği içerikle bağlantılı şekilde akış içerisinde yer alması, içeriğin bilgilendirici, dikkat çekici, bir duygu yaratabilir nitelikte olması ve

reklam görüntüsünden uzak bir şekilde tüketiciyle karşılaşması, tüketici ile marka arasında kurulmak istenen ilişki açısından belirleyici bir etkidir.

Günümüzde Facebook, Twitter, Instagram ve Tublr gibi dünyanın en büyük sosyal platformlarının; Time Inc., Forbes, Wall Street Journal, New York Times ve USA Today gibi yayıncılık endüstrisine ait büyük şirketlerin; Google, Yandex gibi arama motorlarının kendi editoryal içeriklerine uygun biçim ve özelliklerdeki doğal reklamları her geçen yıl artan oranlarda kullandığı görülmektedir.

İnternet kullanıcılarının içeriğe olan ilgisi, kullanıcı odaklı çözümlerin birçok alanda öne çıkması, ekonomik koşulların zorlaşmasıyla birlikte reklam bütçelerinin daralması, rekabetin artması ve performansın her zamankinden daha önemli hale gelmesi, markaların önümüzdeki yıllarda internet mecrasını ve doğal reklam yöntemini daha fazla kullanacağına işaret etmektedir. Forrester Research tarafından yapılan bir araştırma, bu öngörüye doğrulamaktadır. Buna göre, 2016 yılında tüm dünyada internet reklam harcamalarının televizyon reklam harcamalarının önüne geçeceği, 2019 yılında internet reklam harcamalarının reklam sektöründeki tüm harcamaların yüzde 36'sını oluşturacağı tahmin edilmektedir. Ayrıca çevrimiçi video reklamlarına yapılan yatırımların yakın gelecekte tüm dijital reklam harcamalarının yüzde 55'ini oluşturacağı, mobil reklamların ise önümüzdeki dört yıl boyunca, yıllık yüzde 13,7'lik büyüme yaşayacağı beklenmektedir (Merlivat'tan aktaran Paderni, 2014).

Avrupa'nın önde gelen doğal reklam yayıncılarından biri olan Adyoulike'ın 2015 yılı Aralık ayında yaptığı bir başka araştırma doğal reklam harcamalarının da önümüzdeki yıllarda hızla artacağını göstermektedir. Buna göre 2015 yılında ABD'de 10.7 milyar dolar olan doğal reklam harcamalarının 2018 yılında 21 milyar dolara; Avrupa'da 2015 yılında 7.09 milyar dolar olan harcamaların 2018 yılında 16.87 milyar dolara ve dünya genelinde 2015 yılında 30.9 milyar dolar olan rakamın 2018 yılında 59.35 dolara çıkacağı öngörülmektedir (PR Newswire, 2015).

Sadece 6 yıllık bir geçmişe sahip olan doğal reklam yönteminin, markalar, reklamcılar ve yayıncılar tarafından her geçen yıl daha fazla tercih edilmesi ve gelecekte daha sık kullanılacağına yönelik tahminlerin yapılması, bu yöntemin reklamcılık sektörü açısından önemini artırmaktadır.

Bu makalede, internet reklamcılığı kapsamında kullanılan güncel bir yöntem olarak doğal reklam, kavramsal çerçevede tüm yönleriyle incelenmeye

çalışılmıştır. Bu yönüyle çalışmada daha çok tanımlamaya yönelik bir yaklaşım kullanılmış, doğal reklama ilişkin var olan Türkçe bilgi boşluğunun doldurulması amaçlanmıştır.

Gelecekte yapılacak çalışmalarda, tüketicinin doğal reklamı nasıl değerlendirdiğinin ve tüketici üzerinde bıraktığı etkinin ölçülmesine, Türkiye’de doğal reklam yönteminin nasıl uygulandığının ve yöntemi kullanan ajansların yaklaşımlarının ne olduğunun belirmesine de ihtiyaç vardır.

KAYNAKÇA

- BACHMAN, Katy. (2013), “Native Ad Workshop Leaves FTC Perplexed”, (erişim adresi: <http://www.adweek.com/news/advertising-branding/native-ad-workshop-leaves-ftc-perplexed-154303>), (erişim tarihi: 18 Ocak 2016).
- BEHAR, Haymi. (2014), “Native Advertising Nedir?”, (erişim adresi: http://www.haymibehar.com/2014_03_01_archive.html), (erişim tarihi: 18 Ocak 2016).
- DVORKIN, Lewis. (2013), “Inside Forbes: What’s Next For Native Ads? Controversy Gives Way To Market Realities”, (erişim adresi: <http://www.forbes.com/sites/lewisdvorkin/2013/07/08/inside-forbes-whats-next-for-native-ads-controversy-gives-way-to-market-realities/#3203c587e3a5>), (erişim tarihi: 12 Şubat 2016).
- GILLER, Emily. (2016), “Native Advertising: An International Perspective”, (erişim adresi: <http://digitalcommons.unl.edu/journalismprojects/7/>), (erişim tarihi: 03 Kasım 2016).
- GOLDBERG, Michael. (2014), “The 2015 State Of Native Advertising – Trends & Insights”, (erişim adresi: <http://navigatingnative.com/2014/12/native-advertising-trends-insight-2015/>), (erişim tarihi: 9 Mart 2016).
- GREENBERG, Dan. (2013), “How to Evolve ‘Native Advertising’ From Buzzword to Media Category”, (erişim adresi: <https://pando.com/2013/01/28/how-to-evolve-native-advertising-from-buzzword-to-media-category/>), (erişim tarihi: 21 Şubat 2016).
- IAB. (2016), “About IAB”, (erişim adresi: <http://www.iab.com/our-story/>), (erişim tarihi: 13 Şubat 2016).
- IAB Doğal Reklam Oyun Kitabı. (2015), “Altı Doğal Reklam Kategorisi”, (erişim adresi: http://www.iabturkiye.org/sites/default/files/iab_dogal_reklam_oyun_kitabi.pdf), (erişim tarihi: 20 Şubat 2016).
- JOEL, Mitch. (2013), “We Need a Better Definition of Native Advertising”, (erişim adresi: <https://hbr.org/2013/02/we-need-a-better-definition-of/>), (erişim tarihi: 13 Şubat 2013).
- KALAFAT, Murat. (2014), “Yeni Nesil Online Reklamlar-Doğal Reklamlar (Native Advertising)”, (erişim adresi: https://www.linkedin.com/pulse/20140813084921-2716796-native-advertising-yeni-nesil-onlinereklamlar?articleId=8571179325706656461#comments8571179325706656461&trk=sushi_topic_posts_guest), (erişim tarihi: 13 Şubat 2016).
- LEVINE, Scott. (2013), “The Natives Are... Advertising?”, (erişim adresi: <https://scottbrianlevine.wordpress.com/2014/04/09/the-natives-are-advertising/>), (erişim tarihi: 19 Ocak 2016).
- MONTINI, Laura. (2014), “Marketing Trend: Shift to Native Advertising Explained (Infographic)”, (erişim adresi: <http://www.inc.com/laura->

- [montini/infographic/the-shift-to-native-advertising-in-marketing.html](#)), (erişim tarihi: 20 Ocak 2016).
- MOSES, Lucia. (2013), "After Scientology Debacle, The Atlantic Tightens Native Ad Guidelines," *Adweek*, (erişim adresi: <http://www.adweek.com/news/advertising-branding/after-scientology-debacle-atlantic-tightens-native-ad-guidelines-146890>), (erişim tarihi: 18 Şubat 2016).
- OLENSKI, Steve. (2015), "6 Types Of Native Advertising And How Each Can Benefit Your Business", (erişim adresi: <http://www.forbes.com/sites/steveolenski/2015/11/12/6-types-of-native-advertising-and-how-each-can-benefit-your-business/#2e9bbb965d09>), (erişim tarihi: 6 Mart 2016).
- PADERNI, Luca (2014), "As Tablet And Video Display Gains Momentum In Europe, Forrester Expects Online Display Revenues To Reach €11.9 Billion In 2019", (erişim adresi: http://blogs.forrester.com/category/display_advertising), (erişim tarihi: 6 Ekim 2014).
- PR Newswire. (2015), "Native Advertising Set to Double by 2018", (erişim adresi: <http://www.prnewswire.com/news-releases/native-advertising-set-to-double-by-2018-562919861.html>), (erişim tarihi: 19 Mart 2016).
- PULIZZI, Joe. (2015), "Native Advertising Is Not Content Marketing", (erişim adresi: <http://contentmarketinginstitute.com/2015/08/native-advertising-content-marketing/>), (erişim tarihi: 10 Şubat 2016).
- QUESENBERRY, Keith. (2015), "How to Use Native Ads to Support Your Social Media Marketing", (erişim adresi: <http://www.socialmediaexaminer.com/how-to-use-native-ads-to-support-your-social-media-marketing/>), (erişim tarihi: 18 Şubat 2016).
- SASSEEN, Jane, Olmstead, K. ve Mitchell, A. (2013), "Digital: As Mobile Grows Rapidly, the Pressures on News Intensify," *Pew State of the News Media*, (erişim adresi: <http://stateofthedia.org/2013/digital-as-mobile-grows-rapidly-the-pressures-on-news-intensify/>), (erişim tarihi: 8 Mart 2016).
- SHARMA, Nikhil. (2015), "Native Advertising vs. Advertorials: Knowing the Difference", (erişim adresi: <http://www.business2community.com/native-advertising/native-advertising-vs-advertorials-knowing-difference-01240432#WFAtzxYyLAPSEW1r.99>), (erişim tarihi: 28 Ocak 2016).
- SHARETHROUGH Research Lab. (2016), "Native Ads Vs. Standard Banners-Ipg Media Labs Study", (erişim adresi: <http://www.sharethrough.com/downloads/Sharethrough-IPG-Research-OneSheeter.pdf>), (erişim tarihi: 10 Şubat 2016).
- SHARETHROUGH. (2016), "Types Of Native Ad Integrations", (erişim adresi: <http://www.sharethrough.com/nativeadvertising/>), (erişim tarihi: 5 Şubat 2016).
- SULLIVAN, Margaret. (2013), "Pledging Clarity, The Times Plunges Into Native Advertising." *The New York Times*, (erişim adresi: <http://publiceditor.blogs.nytimes.com/2013/12/19/pledging-clarity-the-times-plunges-into-native-advertising/>), (erişim tarihi: 9 Şubat 2016).
- TARHAN, Burçin. (2011), "İçerikle Pazarlama: Artık Her Marka Bir Yayıncı Gibi Davranmalı!", (erişim adresi: <http://webrazzi.com/2011/10/21/icerikle-pazarlama/>), (erişim tarihi: 26 Ocak 2016).
- WYATT, Edward, (2013), "As Online Ads Look More Like News Articles, F.T.C. Warns Against Deception," *The New York Times*, <http://www.nytimes.com/2013/12/05/business/ftc-says-sponsored-online-ads-can-be-misleading.html>), (erişim tarihi: 10 Şubat 2016).

TÜRKİYE’DE TURİZM GÜVENLİĞİ SORUNU*

Hüseyin ARAS¹

Atıf/©: Aras, Hüseyin (2017). Türkiye’de Turizm Güvenliği Sorunu, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 10, Sayı 1, Haziran 2017, ss. 585-610

Özet: Turist için risklere karşı korunacağından şüphe duymamak değil, risklerle yüzleşmeyeceğinden emin olmak daha önemlidir. Türkiye’de turizm sektörünün 2016 yılında belirgin şekilde yaşamaya başladığı krizde bu gerçeğin etkisi vardır. Özellikle son dönemlerdeki terör eylemleri nedeniyle “güvenlik sorunu bulunan bir ülke” olarak etiketlenmiş olan Türkiye’de turizm politikaları Türkiye’ye turist gönderen ülkelerin, acentelerin ve turistlerin “güvenlik algılarının yönetilmesi” hedefine yönelik çözümler içermelidir. Ancak bürokrasinin ürettiği standart ve merkezîyetçi güvenlik politikaları etkili çözümler geliştirilmesini engellemektedir. Güvenlik hizmetleri “daha fazla görünürlük” sergileyerek sunulduğunda ise güvenlik algısına olumsuz etkide bulunmaktadır. Bu nedenle “özgün güvenlik ihtiyaçları” ışığında “özgün güvenlik konseptleri” geliştirilmelidir. Demokratik yaklaşımlar ise güvenlik hizmetlerinin etkinliği için önemli görülmelidir.

Anahtar Kelimeler: Turizm, Güvenlik Algısı, Güvenlik Politikası, Modus Operandi, Demokratiklik

---

Makale Geliş Tarihi: 28.06.2016/ Makale Kabul Tarihi: 05.06.2017

* Bu çalışma II. Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu’nda yazar tarafından sözlü olarak sunulmuş olan “Nevşehir’de Turizm Güvenliği” adlı tam metin bildiriye kaynaklık etmiş olan öncül çalışmadır.

¹ Öğr. Gör. Dr., Avanos Meslek Yüksekokulu Mülkiyet Koruma ve Güvenlik Bölümü, e-posta: huseyinaras@nevsehir.edu.tr

The Problem of Tourism Security in Turkey

Citation/©: Aras, Hüseyin (2017). *The Problem of Tourism Security in Turkey*, Hitit University Journal of Social Sciences Institute, Year 10, Issue 1, June 2017, pp. 585-610

Abstract: For tourists, it is more important to be sure about not to encounter risks than to be sure that they will be protected against these risks. This fact has an influence on the crisis that the tourism sector has prominently started to experience in Turkey in 2016. In Turkey, where there is problem of security because of the terrorist attacks especially in recent times, the tourism policies should offer solutions to the aim of “managing the security perceptions” of tourists, tour agents and the countries that send tourists to Turkey. Nevertheless, the centrists and ordinary security policies of the bureaucracy hinder to develop effective solutions. When the security services are presented with the understanding of “more visibility”, the perception of security will be influenced negatively. Therefore, “the authentic security concepts” should be developed in the light of “the authentic security needs”. Moreover, the democratic approaches should also be considered necessary for the effectiveness of security services.

Keywords: Tourism, Security Perception, Security Policy, Modus Operandi, Democratization

I. GİRİŞ

Dünya turizmindeki pazar payının artırılmasını hedefleyen turizm politikaları turistlerin güvenlik² ihtiyaçlarına yönelik özgün yaklaşımlar içermelidir. Zira gerek turist gönderen ülkeler ile bu ülkelerdeki acenteler, gerekse turistler tarafından turizm bölgesinin seçiminde güvenlik unsuru önemli bir belirleyicidir.³ İnsanın en temel fizyolojik ihtiyaçlarından biri olan güvenlik ihtiyacını turistler açısından dikkate alan turizm politikaları sayesinde turizmin sunduğu fırsatlardan daha fazla yararlanılabilir. Aksi

---

² “Safety” ve “Security” kavramları alan yazında “güvenlik” kavramını ifade etmek üzere kullanılır. Ancak bu iki kavram, çeviri hatalarının da etkisiyle, Türkçede kimi durumlarda yanlış kullanılan, hatta karıştırılarak birbirinin yerine dahi kullanılabilen kavramlardır. “Safety” risklere karşı kişisel olarak tedbirler almak suretiyle daha ziyade “kendi kendini koruma”yı ifade ederken; “security” risklere karşı fiziki ve elektronik donanımlarla ve insan tarafından yerine getirilen görevlerle tedbirler olarak “bir varlığı koruma”yı ifade eder. Yani genel kolluk veya özel kolluk birimleri aracılığıyla kamu hizmeti sunarak gerçekleştirilen koruma, “security” kavramını ifade etmek için kullanılır. Mekinc ve Cvıkl (2013: 39) bu iki kavram arasındaki farkı şu şekilde izah eder: Kazara gerçekleşen olaylara karşı korumak amacıyla yapılan iş “safety”; kasıtlıca gerçekleşen olaylara karşı korumak amacıyla yapılan iş ise “security”dir. Bu çalışma “security” kavramını karşılayan güvenlik hizmetleri üzerine temellendirilmiştir.

³ Bkz. George ve Booyens, 2014: 453-454; Ghaderi, Saboori ve Khoshkam, 2016: 1-2; Bayhan ve Ünlüönen, 2016: 2; Seçilmiş ve Ünlüönen, 2009: 66; Kövâri ve Zimányi, 2011; Kekovic ve Markovic, 2009: 300-302.

halde turizm politikalarına yön veren hedeflere planlandığı şekilde ulaşılması güçleşebilir.

Ancak turistlerin güvenlik ihtiyaçlarına cevap vermek amacıyla güvenlik tedbirleri almış olmak, turizm politikalarının uygunluğunun bir ölçütü olamaz. Alınmış olan güvenlik tedbirlerinin turist gönderen ülkelerin, acentelerin ve turistlerin güvenlik algısına olumsuz yönde etki etmeyecek nitelikte olmasını sağlayabilmek gereklidir. Çünkü turist için “risklere karşı korunacağından şüphe duymamak değil, risklerle yüzleşmeyeceğinden emin olmak” daha önemlidir.⁴

Bu çalışma Türkiye’deki turizm güvenliği sorununa bu ilke açısından yaklaşarak çözüm önerileri sunma çabasıdır. Ancak Türkiye’de turizmin turistlere yönelik suçlardan ve risklerden etkilendiğini kanıtlamaya çalışmak ya da turizm güvenliği için Türkiye’de hangi tedbirlerin alınması gerektiğine dikkat çekmek bu çalışmanın asıl amacı değildir. Bu amaç doğrultusunda yapılmış çeşitli çalışmalar alan yazında mevcuttur. Unur (2000) turizm ile terörizm arasındaki ilişkiyi irdelediği çalışmasında Türkiye’de terörizmle mücadelenin turizm açısından önemli olduğunu ifade etmiş ve terörizmle mücadele adına ulusal ve uluslararası düzeyde neler yapılması gerektiği konusunda öneriler sunmuştur. Seçilmiş ve Ünlüöneren (2009) turistlerin İstanbul hakkındaki güvenlik algılamalarını tespit ettikleri çalışmalarında turizmde alınması gereken çeşitli güvenlik tedbirleri önermişlerdir. Turistlerin güvenliğe ilişkin tutumlarının tercihleri üzerinde yarattığı etkiyi incelemiş olan Bayhan ve Ünlüöneren (2016) turizm bölgelerinde güvenlik tedbirlerinin artırılmasına, üstelik bu tedbirlerin turistler tarafından daha fazla görünür hale getirilmesine ilişkin tavsiyeler sunmuşlardır. Türkiye’ye gelen yabancı turistlerin mağdur duruma düştükleri suç türlerini inceledikleri çalışmalarında Aktaş Polat ve Polat (2014), turistlerin mağduru oldukları suç türü ile çeşitli demografik özellikleri arasında ilişkiler gözlemişler ve diğer araştırmacılar gibi, alınması gereken güvenlik tedbirleri konusunda çeşitli öneriler getirmişlerdir. Tataroğlu ve Subaşı (2009) turizm

---

⁴ Bu “en temel güvenlik ilkesi” açısından bakıldığında, Türkiye turizminde güvenlik sorunu karşısında kimi zaman etkili çözümler sunulmadığı ya da üretilemediği söylenebilir. Örneğin, Türkiye turizminin 2016 yılının başından itibaren yaşamaya başladığı krizden çıkış yollarının arandığı bir dönemde Türkiye Seyahat Acentaları Birliği (TURSAB) tarafından 11.04.2016 tarihinde sunulmuş olan “*turiste devlet destekli sağlık ve hayat sigortası*” önerisi (bkz. Dış Ticaret Haber, 2016), krize çare üretmeye imkân sağlayabilecek bir öneri değildir. Bu öneri riskli bir öneri olarak da değerlendirilebilir. “Sağlık ve hayat sigortası” turistin gözüyle tehlikenin varlığına ve güçlülüğüne işaret eder. Şayet tehlike ile yüzleşme arayışında değilse, turist, kendisi için sağlık ve hayat sigortası sunulan yere değil, sağlığı ve hayatı için tehlike algılamadığı yere gitmek ister.

sektörü geliştikçe ortaya çıkan çeşitli suçlarla turizmin geleceği adına mücadelenin önemine değinmişler, Türkiye'deki turistik bölgelerin önemli kısmında güvenlikten sorumlu olan jandarmanın yetkilerinin geliştirilmesi konusunda önerilerde bulunmuşlardır. Ateşoğlu ve Türker (2014) ise tatil yeri seçiminde ülke imajının turistin risk algısı üzerine etkisini incelemişler, turistlerin Türkiye'ye ilişkin risk algılarının zayıflatılması için "ülke imajı oluşturma" çalışmalarına önem verilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Ateşoğlu ve Türker (2014) Türkiye'nin farklı turizm bölgelerinde yönetim bölgeleri oluşturulması ve bu bölgelerde gerçekleştirilecek çalışmalarla turizm politikalarına yön verilmesi konusunda öneride de bulunmuşlardır. Bu öneri turizm sektörünün geleceği için önemli kazanımlar sağlanmasına imkân verebilecek bir öneri olarak değerlendirilebilir. Zira bu öneride, bu çalışmada da ele alındığı gibi, "özgün çözümler"in önemine dikkat çekilmektedir.

Turizm sektöründe alınması gereken güvenlik tedbirlerine ilişkin bazı öneriler, alan yazındaki sözü edilen çalışmalarda olduğu gibi, bu çalışmada da sunulmuştur. Ancak Türkiye'de turizm sektörüne ilişkin güvenlik politikalarının "turizm bölgelerine özgü" olarak geliştirilmesinin ve uygulanmasının önemine dikkat çekmek bu çalışmanın asıl amacıdır. Bir başka ifadeyle, turizm sektörüne özgü güvenlik politikalarının turizm bölgelerinin modus operandisinin⁵ dikkate alınması suretiyle daha etkili şekilde oluşturulabileceğini göstermeye çalışmak bu çalışmanın asıl amacıdır. Standart güvenlik politikalarına dayanan "görünür" nitelikteki insana dayalı güvenlik tedbirlerinin ve benzer güvenlik uygulamalarının turistlerin güvenlik algısını olumsuz şekilde etkileyebileceğini tartışarak güvenlik politikalarının demokratik esaslar dâhilinde üretilmesinin turizm güvenliği için yadsınamayacak derecede önemli olduğuna vurgu yapmak da bu çalışmanın asıl amaçları arasındadır.

Kısacası bu çalışma turizm bölgelerine özgü güvenlik politikalarının turistlerin güvenlik algılarının olumlu tutulması sağlanarak, turizm bölgelerine özgü güvenlik ihtiyaçları dikkate alınarak ve sektör paydaşlarının demokratik katılımları sağlanarak geliştirilmesinin önemine dikkat çekmeyi

---

⁵ Kriminoloji alan yazınında "suç işleyen kişinin suç işleme yöntemi", "suç işleyen kişinin suç bölgesinde bıraktığı tipik izler" vb. olarak tanımlanan "modus operandi" (bkz. Encyclopaedia Britannica, 2016; Oxford Dictionaries, 2016) güvenlik alan yazınında da kullanımı tercih edilen bir terimdir. Bu terim "*Turizm Güvenliğinin Modus Operandisi ve Turizm Bölgelerine Özgü Güvenlik Konsepti*" alt başlığında ayrıntılı olarak ele alınacak ve Türkçeye "özgün güvenlik ihtiyaçları" biçiminde çevrilerek kullanılacaktır.

hedeflemektedir. Çalışma bu sayede turistlerin güvenlik ihtiyaçlarını karşılayabilecek nitelikte turizm politikaları üretilmesine katkı sunabilecektir. Uygulamalar sonucunda “turizm güvenliği modelleri” geliştirilmesinin yolunu da açabilecek, böylece turizm sektörünün gelecekte karşı karşıya kalabileceği krizlerde kullanılacak kılavuzlar oluşturulmasına rehberlik edebilecektir.

II. TURİZMDE GÜVENLİK SORUNU VE TÜRKİYE

Turizm, birçok ülke için olduğu gibi, Türkiye'nin de ekonomik, politik, sosyal ve kültürel alanlardaki gelişimi için önemli bir sektördür.⁶ Ancak turizm sayesinde bu alanlarda kazanımlar elde edebilmek her zaman çok kolay değildir. Çünkü “turizm sektöründe risk oldukça yüksektir” (Ünlüöner vd., 2009: 40). Ülkenin sosyo-ekonomik gelişme düzeyine, politik istikrara, dünya ekonomik konjonktüründeki olumsuz gelişmelere karşı duyarlı bir sektör olan turizm, ülkedeki yapısal ve konjonktürel sorunlardan çeşitli ölçülerde ve olumsuz biçimde etkilenir (Ünlüöner vd., 2009: 40). Nitekim Türkiye’de bu risk bir kez daha 2016 yılında gerçekleşmiştir. Türkiye’de turizm sektörü, gerek 2015 yılının sonlarında ve 2016 yılının ilk aylarında yaşanan terör eylemleri⁷ nedeniyle, gerekse muhtelif tarihlerde turistlere yönelmiş olan münferit olaylar⁸ nedeniyle 2016 yılında zorlu bir döneme girmiştir. Türkiye’ye turist gönderen ülkelerdeki hükümetlerin ve medyaların olumsuz yaklaşımları da buna etki etmiştir.⁹ Nitekim Türkiye Otelciler Birliği

⁶ Turizmin ülkelerin gelişmişliğine katkısı konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Walker ve Walker, 2011: 21-22; turizmin Türkiye'nin ekonomisine katkısı konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Ünlüöner vd., 2009: 236-252; Usta, 2008: 84-91.

⁷ (Bu çalışma 2016 yılının Nisan ve Mayıs aylarında hazırlandığı için, çalışmada sadece bu tarihlere kadar gerçekleşmiş olan önemli terör olaylarından söz edilmiştir.) 10 Ekim 2015’te Ankara Tren Garı’nda, 12 Ocak 2016’da İstanbul Sultanahmet Meydanı’nda, 17 Şubat 2016’da Ankara Merasim Sokak’ta, 13 Mart 2016’da Ankara Kızılay’da, 19 Mart 2016’da İstanbul İstiklal Caddesi’nde gerçekleştirilmiş olan terör eylemleri Türkiye’de turizm sektörünü olumsuz etkilemiştir. Tedbirlerin alındığı bir dönemde 27 Nisan 2016’da Bursa’da turistik bir merkez olan Ulu Camii yakınında gerçekleştirilen canlı bomba eylemi ise bu kötüye gidişi perçinlemiştir. Bu terör eylemleri dışında, PKK’ya ve diğer terör örgütlerine karşı sürdürülmekte olan operasyonlar nedeniyle, bu terör örgütleri tarafından her an her yerde saldırılar gerçekleştirilebileceğine ilişkin olası algılar da bu olumsuz gelişmelere etki etmiştir.

⁸ Turistlere yönelik yaralama, öldürme, cinsel saldırılar, darp, gasp, dolandırıcılık vb. gibi olayların yerli ve yabancı basında yer alması da turizm sektöründeki kötüye gidişe güçlü şekilde etki eder. Örneğin DAİŞ’in 2015 yılı başında Suriye’de iki Japon gazeteciye öldürmesinin ardından Japonya’da Türkiye’nin Sivas’tan doğusu ve güneyi riskli bölge ilan edilmiştir (bkz. Milliyet, 2016). Bu olayların ve bu olaylara ilişkin değerlendirmelerin Türkiye’yi ziyaret etmek isteyen kişilerin Türkiye’ye ilişkin güvenlik algısına olumsuz yönde etki etmemesi mümkün değildir.

⁹ Amerika Birleşik Devletleri son dönemlerde Türkiye’de yaşanmış olan terör eylemleri nedeniyle muhtelif tarihlerde Türkiye’deki bazı şehirleri “çok tehlikeli” sınıfına alarak “gidilmemesi gereken şehirler” olarak etiketlemiş, seyahat uyarılarında bulunmuş ve hatta bazı şehirlerdeki

(TUROB)'nin 09-13 Mart 2016 tarihleri arasında Almanya'nın başkenti Berlin'de gerçekleştirilen "2016 ITB Berlin Turizm Borsası Fuarı"nın¹⁰ Sonuç Raporu'nda ifade ettiği üzere, Türkiye özellikle son dönemlerdeki terör eylemleri nedeniyle Avrupalı turistler için "güvenlik endişesi taşınan bir ülke" (Türkiye Otelciler Birliği, 2016) haline gelmiştir.

Bunların Türkiye'de turizm sektörüne etkileri T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından yayımlanmış olan turizm istatistiklerinde gözlemlenmektedir. Tablo 1'de Türkiye'ye 2016 yılının Mart ayında ve 2016 yılının ilk üç ayında gelen turistlerin sayısı bir önceki yılın aynı dönemleriyle karşılaştırılarak gösterilmektedir.

Tablo 1: Türkiye'de 2015 ve 2016 Yılına İlişkin Karşılaştırmalı Turist Sayısı İstatistikleri¹¹

Dönem	Gelen Ziyaretçi Sayısı	Değişim (%)
Mart 2015	1.895.940	-12,84
Mart 2016	1.652.511	
Ocak-Şubat-Mart 2015	4.530.224	-10,30
Ocak-Şubat-Mart 2016	4.063.477	

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2016a.

Tablo 1'de görüldüğü üzere, 2015 yılının Mart ayında 1.895.940 ziyaretçinin geldiği Türkiye'ye 2016 yılının aynı ayında 1.652.511 ziyaretçi gelmiştir. 2016 yılının Mart ayında Türkiye'ye gelen ziyaretçilerin sayısı bir önceki yılın

vatandaşlarının bu şehirleri acilen terk etmelerini istemiştir (bkz. Embassy of The United States, 2016). İngiltere'de The Guardian gazetesi tarafından yapılan haberde "Türkiye'de tatile gitmek güvenli mi?" sorusuna yanıt aranmıştır. Haberde, daha önce Türkiye'ye gitmek isteyenleri vazgeçirebilecek tek sebep olarak "ülkenin çok kalabalık olması" gösterilirken, terör saldırılarının ardından artık bu kaygının yerini güvenlik endişelerinin aldığına dikkat çekilmiştir (bkz. bbc, 2016a). Ankara'daki terör saldırılarından hemen sonra Almanya'da yüz binlerce Alman tatilcinin katılımıyla gerçekleştirilen büyük bir araştırmada ise Almanların %59'unun "Türkiye'yi artık güvenli bulmadıkları" sonucu ortaya çıkmıştır (bkz. Turizm Aktüel, 2016). Hollanda'daki bir araştırmaya göre de "güvenlik kaygıları" nedeniyle Batılı turistler Türkiye'ye mesafelidir. Bir Hollanda TV'sine göre Türkiye, 10 ülkenin yer aldığı güvenli ülkeler listesinde 9. sırada yer alıyor (bkz. bbc, 2016b).

¹⁰ Fuarın son günü olan 13 Mart 2016'da Ankara Kızılay'da gerçekleşen terör saldırısı da fuarda yapılan tüm çalışmalara zarar vermiş olabilir.

¹¹ Bu çalışma 2016 yılının Nisan ve Mayıs aylarında hazırlandığı için değerlendirmeler sadece tabloda belirtilen dönemler ve istatistikler üzerinden yapılmıştır.

Mart ayına oranla %12,84 düzeyinde¹² gerilemiştir. 2015 yılının ilk üç ayında Türkiye’ye giriş yapan toplam ziyaretçi sayısı 4.530.224 iken, 2016 yılının ilk üç ayında Türkiye’ye 4.063.477 ziyaretçi giriş yapmıştır. Buna göre 2016 yılının ilk üç ayındaki ziyaretçi sayısı bir önceki yılın aynı dönemine oranla %10,30 düzeyinde¹³ düşüş göstermiştir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2016a). Azalan ziyaretçi sayısına bağlı olarak turizm gelirleri de 2016 yılının ilk üç ayında %16,5 azalarak 4 milyar 66 milyon 384 bin \$ seviyesine¹⁴ gerilemiştir (Türkiye İstatistik Kurumu, 2016a).

Turizm sektöründeki bu düşüşe etki eden sebepler arasında Türkiye’ye turist gönderen ülkelerin Türkiye’deki güvenlik sorununa bakışlarının önemli yeri vardır.¹⁵ Bu ülkeler hem vatandaşlarına karşı olan sorumluluklarının gereği olarak, hem de turist çeken çeşitli ülkelerle geliştirdikleri güçlü ilişkiler gereğince o ülkelerle dayanışma içerisinde bulunarak vatandaşlarını Türkiye’ye gitmemeleri yönünde uyarılmışlardır. Kendi açılarından “iyi niyetli” ve “kaçınılmaz” olan bu uyarılar, yaklaşımlar, değerlendirmeler, sonuçlar vb. Türkiye turizminde önemli derecede olumsuz etki yaratmıştır.

Bu nedenle Türkiye’de turizm politikalarının¹⁶ güvenlik ihtiyaçlarına ilişkin özgün çözümler içerecek şekilde oluşturulması veya gözden geçirilmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Türkiye’de turizm sektörünün hâlihazırda yaşamakta olduğu ve gelecekte de yaşayabileceği krizler nedeniyle “sürekli etkililik” sağlayabilecek özgün yaklaşımlara artık ihtiyaç duyulmaktadır. Turizmin Türkiye için sunduğu eşsiz fırsatlar bunu zorunlu kılmaktadır. Bu sayede turizmi, getirdiği riskleri esaslıca dikkate alarak başarılı şekilde yönetebilmek mümkün olabilecektir.

Türkiye’deki mevcut turistik bölgeleri cazibe merkezleri haline getirmek, yeni turizm bölgeleri açmak, turizm çeşitliliğini artırmak vb. Türkiye’de turizm sektöründeki krizin sona erdirilmesi için gerçekleştirilen etkili çalışmalar olabilir. Ancak genel olarak bakıldığında bu çalışmalarda turistlerin

¹² Bu ziyaretçilerin sadece %1,31’i gününbirlikçidir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2016a).

¹³ Bu ziyaretçilerin sadece %0,73’ü gününbirlikçidir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2016a).

¹⁴ Bu gelirin %71,3’ü yabancı ziyaretçilerden, %28,7’si ise yurt dışında ikamet eden vatandaş ziyaretçilerden elde edilmiştir (Türkiye İstatistik Kurumu, 2016a).

¹⁵ Bkz. 8. ve 9. dipnotlar.

¹⁶ Turizm politikası Usta (2008: 191) tarafından şu şekilde tanımlanmaktadır: “Bir ülkede turizm endüstrisini geliştirmek, yönlendirmek ve denetlemek amacıyla, yönetimler tarafından çeşitli araçlar kullanılarak belirlenen yaklaşımların, hedeflerin ve alınan önlemlerin bütünüdür”. Bu tanım, turizm politikalarının içermesi gereken güvenlik politikalarına da işaret etmektedir.

Türkiye'deki güvenlik sorununa ilişkin olumsuz algılarına rağmen Türkiye'yi tercih etmelerinin beklendiği görülmektedir.¹⁷ Oysa turizm sektörü belirsizliklere karşı son derece hassas bir sektördür ve bir ülkedeki güvenlik sorununa ilişkin olumsuz algılar bu sektörde sert etki yapar.

III. TURİZM GÜVENLİĞİNDE HATALI YAKLAŞIMLAR VE GÜVENLİK BÜROKRASİSİ

Tanımlar ilgili konudaki politikaların ve o konudaki iş görme biçimlerini içeren kurumsal ve kişisel yaklaşımların kaynağı olabilir. Tanımlardan hareketle hedefler ve dolayısıyla stratejiler belirlenebilmektedir. Bu nedenle tanımlar önem arz eder. Politikalara, iş görme biçimlerine, hedeflere ve stratejilere kaynaklık eden tanımlar üzerinde özel olarak çalışılmalı; güvenlik kavramı da özenle tanımlanmalıdır.

"Güvenlik", tanımlanırken üzerinde özel olarak çalışılması gereken kavramlardan biridir. Güvenlik hizmetlerinin sadece genel kolluk birimleri tarafından yetkinlikle sunulabileceğine ilişkin inancın tanıma yansıması ve bunun uygulamalara etki etmesi halinde güvenlik hizmetlerinin sunumunda bazı sorunlar ortaya çıkabilecektir. Özellikle militarist zihniyetin¹⁸ izlerini taşıyan bir güvenlik tanımı doğrultusunda sunulacak güvenlik hizmetleri sırasında hak ihlalleri dahi yaratılabilecektir. Bu nedenle militarist anlayış

¹⁷ TURSAB'ın 4.dipnotta sözü edilen "*turiste devlet destekli sağlık ve hayat sigortası*" önerisi bu açıdan okunabilir. Turizm sektörü için hazırlanan "2016 Turizm Acil Eylem Planı"nda da acentelere ve turizm işletmelerine yönelik ekonomik teşvikler dikkat çekmekte (bkz. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2016b), ancak turistin güvenlik kaygısına rağmen Türkiye'ye getirilmesinin nasıl sağlanabileceği konusunda bir strateji üretilmediği görülmektedir.

¹⁸ Bu zihniyetin oluşturduğu yapı Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluş yıllarında oluşmaya başlamıştır. Ordu bu yıllarda yalnızca vatanın değil, "rejimin" de koruyucusu olarak özel bir konuma yükseltince ve bu konum Cumhuriyet tarihi boyunca yerine oturup kurumsallaşınca (Altınay ve Bora; 2009: 140) militarist bir yapı devletin sürekliliğinin yegâne koşulu olarak zihinlere kodlanmıştır. "Modern devletin bir karakteristiği" (Toker Kılınc, 2006: 5) olan militarizme, "dış düşman"la mücadele etmekten çok içeride itaatkâr bir nüfusu disiplin altında tutmak için ihtiyaç duyulur (Belge, 2011: 151). Bu uğurda militer yöntemler yüceltilerek "iç düşmanlar" üretilir (Berksoy, 2009: 234). Nihayetinde "iç düşman" algısı üretilen güvenlik birimlerinde topluma karşı otoriterlik eğilimleri ile devleti öne çıkaran anlayışlar gelişir. Bu konuda Türkiye'deki polislik kurumu üzerine yapılmış çalışmalar vardır. Koca (2015: 22-23) Türkiye'de çoğu polisin kendisini daha çok devletle ilişkilendirdiğini ve devleti topluma öncelendiğini tespit etmektedir. Gönen vd. (2013) tarafından gerçekleştirilen bir çalışma ise, her şeyden önce Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin güvenliğine öncelik veren bir anlayışın, polisliğe ilişkin Türkiye Cumhuriyeti Devleti kanunlarının ve diğer mevzuatın neredeyse tamamında dikkat çektiğini tespit etmektedir. Daha açık bir ifadeyle, "Devletin güvenliği", "Devletin emniyet ve selameti", "Anayasa ve kurumları", "Cumhuriyetin nitelikleri", "Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü", "Türk Devletinin ve Cumhuriyetinin varlığı", "Devletin otoritesi" ve "Devletin nüfuzu" gibi ifadelerde öne çıkan "Devlet" vurgusu Türkiye Cumhuriyeti'nin polislik yasalarının ruhunda belirleyici bir unsurdur (Gönen vd., 2013: 69-72).

içermeyen ve genel kolluk birimlerine her koşulda güvenlik otoritesi kimliği sağlamayan bir “güvenlik” tanımına ihtiyaç vardır.

Militarist zihniyetin biçimlendirdiği bürokrasi¹⁹ ise genel kolluk birimlerinin belirlenen yaklaşımların dışına çıkmasına çoğunlukla izin vermez. Çünkü militarist zihniyetin “iç ve dış düşmanlar algısı” iş görme biçimlerine etki eder. Bu nedenle nevi şahsına münhasır durumlarda özgün çözümlere başvurulması mümkün olmayabilir. Hal böyle olunca kamu güvenliğinden sorumlu birimler olan genel kolluk birimlerinin her yerde ve her durumda “güvenlik otoritesi” ol(a)madıkları rahatlıkla iddia edilebilir. Üstelik genel kolluk birimlerinin güvenlik hizmetlerinin sunumunda yaşanan bazı sorunların kaynağı olabildikleri dahi ileri sürülebilir.

Bu sorunun çözümü, politika yapıcıların ve genel kolluk birimlerinin meşruiyetlerinin tartışılır hale gelmemesi için önemlidir. Sorun, Eryılmaz (2009: 214)’ın “masaların ya da büroların egemenliği” olarak tanımladığı bürokrasinin demokratikleşmesi sayesinde çözülebilir. Bürokrasinin demokratikleşmesi turizm sektörü için özellikle önemlidir. Çünkü Usta (2008: 209) tarafından dikkat çekildiği üzere, turizm planlarının hazırlayıcısı olan devlet, turizm sektöründeki kurumların faaliyetlerine bürokratik mekanizma ve yöntemlerle etkide bulunduğu sektördeki işleyişe ve kârlılığa zarar verebilmektedir.

Bu gerekçeyle, “güvenlik” kavramının sadece güvenlik bürokrasisi tarafından standart yaklaşımlarla tanımlanması sakıncalıdır. Zira güvenlik bürokrasisi tarafından yapılan bir tanımda, militarist anlayışın da olası etkisiyle, özgün ihtiyaçlar dikkate alınmayabilir. Özgün ihtiyaçları dikkate almayan bir güvenlik tanımının ise etkili ve verimli çözümler sunamaması söz konusudur. En iyisi, güvenlikten sorumlu genel kolluk birimlerinin güvenlik otoritesi kimliğinden sıyrılarak güvenlik hizmetlerindeki çeşitli paydaşlarla birlikte çalışmak suretiyle güvenlik kavramını tanımlamasıdır. Bürokratik vesayetten vazgeçiş gerektiren bu demokratik yaklaşım sayesinde, farklı güvenlik konseptleri için özgün tanımlar yapılmasının önemi kabul edilecektir. Nihayetinde yapılacak olan bir “turizm güvenliği” tanımı turizm

¹⁹ Militarizm açısından ideal durum “askerin elinin toplumdaki her kurum içinde bulunması ve gereğinde kendini hissettirmesidir” (Belge, 2011: 166). Böyle olunca Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin ilk yıllarından itibaren modernleşme ve ulus-inşa süreçlerinde önemli roller üstlenmiş olan ordu gündelik hayatın her alanına ve her kuruma kasıtlı ve sistematik bir şekilde nüfuz ederek yerleşmiştir. Nihayetinde militarist zihniyet güvenlik birimlerinde de istediği bürokrasiyi oluşturmuştur.

politikalarına, iş görme felsefelerine, hedeflere ve stratejilere kaynaklık ederek, güvenlik hizmetlerinin turizm sektörüne özgü olarak sunulmasının yolunu açacaktır.

Kekovic ve Markovic (2009: 302) turistlere yönelik risklerin turizmin ayrılmaz bir parçası olduğunu ifade eder. Kóvári ve Zimányi (2011: 59) de aynı gerçeğe işaret eder: Turizm sektöründe hem “safety”, hem de “security” kavramlarını karşılayan risklerin olumsuz etkilerinden ve olumsuz sonuçlarından bütünüyle kaçınabilmek olanaklı değildir. Alınan tüm tedbirlere rağmen turistler çeşitli risklerle karşılaşabilmekte ve çeşitli suçların mağduru olabilmektedir. Glensor ve Peak (2004: 1)’e göre cinsel saldırı, yankesicilik, dolandırıcılık, çalıntı mal satma, çete saldırıları, kumarhane suçları, yaşlılığa bağlı suçlar, konaklama mekânlarında hırsızlıklar, eğlence mekânlarında hırsızlıklar, terör eylemleri, toplu taşıma araçlarında saldırılar ve trafik kazaları turistleri tehdit eden risklerdendir. Ancak Aktaş Polat ve Polat (2014: 54) bu risklerden hırsızlık, gasp, kapkaç, darp ve sözlü tacizin Türkiye’de turistlerin mağdur duruma daha çok düştükleri riskler olduğunu tespit etmektedir.

Terör eylemleri de turistleri tehdit eden önemli riskler arasındadır. Gerçekleşme olasılığı turistleri tehdit eden diğer riskler kadar güçlü olmasa da, terör eylemleri, gerçekleştiği ilk ve en basit olanından itibaren çok büyük etki yaratır. Çünkü terör eylemleri ani gelişen, kişisel olarak tedbir alınması pek olanaklı olmayan ve can kaybına neden olma olasılığı çok yüksek olan risklerdendir.

Türkiye’yi ziyaret eden turistler bu tür risklerle karşı karşıya kalabilmektedir. Dünya coğrafyasındaki yeri, önemi, çokkültürlü toplumsal yapısı, siyasî atmosferi, gelecek vizyonu vb. nedeniyle terör eylemlerinin; toplumun sosyo-kültürel yapısı, ekonomik gelişmişlik düzeyi, refah seviyesi, turist ve turizm algısı vb. nedeniyle ise hırsızlık, gasp, kapkaç, darp ve sözlü taciz gibi risklerin Türkiye’yi ziyaret eden turistlere yönelme olasılığı bulunmaktadır. Bu risklerin gerçekleşmesinin önlenmesi ya da gerçekleştiğinde tam zamanında müdahale edilerek olumsuz etkilerinin azaltılması turizmi önemli kazanımların bir aracı olarak gören Türkiye için elzemdir. Ancak bu noktada asıl dikkat gösterilmesi gereken husus, turistlerin güvenliği için alınmış olan güvenlik tedbirlerini turistlerin güvenlik algısını olumlu yönde etkilemek adına görünür hale getirmenin turistlerin güvenlik algısına olumlu katkı getirip getirmediğini esaslıca

dikkate almaktır. Çünkü turist, gerçekleşen bir riske güvenlik birimleri tarafından başarılı şekilde müdahale edildiğini gördüğünde değil, herhangi bir risk algılamadığında kendisini huzurlu hisseder. Zaten bu en temel güvenlik ilkesidir. Güvenlik hizmetlerinin başarısından ancak risk gerçekleşmediğinde söz edilebilir.

Standart güvenlik politikalarına dayanan standart güvenlik tedbirleri turizm güvenliğinde risk içermektedir. Türkiye’nin herhangi bir yerinde uygulanan herhangi bir güvenlik tedbiri o bölgedeki yerel halk tarafından “uygun” ve “memnun edici” bulunabilirken, aynı tedbir turizm bölgelerinde turistler tarafından “rahatsız edici” olarak görülebilir. Rahatsız edici olarak algılanan bir tedbirin son derece büyük bir risk içermekte olduğu ise çok açıktır: Turist talebi bundan etkilenenecektir. Bu nedenle turizm bölgelerinde uygulanacak olan güvenlik tedbirlerinin turizm bölgelerinin kendilerine özgü güvenlik ihtiyaçlarına uygun tedbirler olması gereklidir. Güvenlik bürokrasisi güvenlik politikalarını bu minvalde üretmelidir.

Turizm bölgelerinin güvenliğini sağlarken güvenlik birimlerinin “daha fazla görünür” olması, üzerinde dikkatlice durulması gereken bir yaklaşımdır. Çünkü insana dayalı güvenlik tedbirlerinin daha fazla görünür olması turizm sektöründe bazı durumlarda risk içermektedir. Turizm bölgesinin özelliklerine uygun olarak ve estetik kaygıları da içerecek şekilde hazırlanmış olan sivil kıyafetler giymek suretiyle rutin olarak yerine getirilen yaya, bisikletli, binek araçlı, atlı vb. turizm polisinin ve turizm jandarmasının²⁰ görünürlüğü turistler açısından rahatsız edici olmayabilir. Üstelik bu nitelikteki güvenlik tedbirlerinin görünür olmaması dahi eleştiri konusu olabilir. Turistler bu nitelikteki güvenlik tedbirlerinin bulunmadığını gördüklerinde güvensizlik hissi duyabilirler. Ancak, turistik bölgelerde güvenlik tedbirlerinin dozunu iyi ayarlama zorunluluğu vardır. Daha fazla görünür olmak turistik bölgelerde doğru bir yaklaşım olmayabilir. İyi bir “turizm güvenliği tanımı” bu konuda yol gösterici olacaktır. Bu bağlamda, turistlerin can güvenliğini sağlamak ya da can güvenlikleri için tedbirler alınmış olduğunu turistlere göstermek amacıyla insana dayalı güvenlik

²⁰ Turizm polisi ve turizm jandarması turizm sektörünün hassasiyeti nedeniyle güvenlik bürokrasisi içerisinde oluşturulmuş isabetli örgütlenmelerdir. Turizm sektörünün ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik etkili bir güvenlik stratejisi olarak kabul edilebilir. Bu hizmeti sunan güvenlik görevlilerinin sadece turistlerle iletişim kurma yeterliklerine sahip olmaları bile bu güvenlik stratejisinin isabetli olduğunu gösterir. Ancak turizm polisinin ve turizm jandarmasının, üniformalı olmanın yanında, sivil çağrıştıracak kıyafetlerle de görev yapması –sivil güvenlik görevlilerinin bulunmadığı iddia edilmemektedir- ve uygun zamanlarda turistlerle iletişime geçerek varlığını göstermesi bu güvenlik stratejisinin daha etkili sonuçlar üretmesine katkıda bulunabilir.

tedbirlerini daha fazla görünür hale getirmenin etkili bir turizm güvenliği politikası olmadığı söylenebilir.²¹ Turizm sektörüne yönelik risklerle Türkiye'nin tüm turizm bölgelerinde standart güvenlik politikalarına dayanan güvenlik tedbirlerini uygulayarak ve güvenlik birimlerinin "daha fazla görünür" olmalarını sağlayarak mücadele etmenin "hatalı bir yaklaşım"²² olabileceği güvenlik birimleri tarafından dikkate alınmalıdır.²³

Güvenlik birimleri, özellikle turizm güvenliğine ilişkin güvenlik politikalarını uygularken, hangi riski göze almanın "kabul edilebilir" olduğunu gözden geçirmelidir. Başka bir ifadeyle, "güvenlik otoritesi" konumundaki güvenlik birimleri daha az görünür olarak "tehlikenin gerçekleşmesini önleyememek"²⁴ ile daha fazla görünür olarak "turistin güvenlik algısına olumsuz yönde etkide bulunmak" arasında bir tercih yapmalıdır. Ancak bu tercih, ileride tartışılacağı üzere, güvenlik hizmetlerinde demokratiklik düzleminde ve güvenliğin yüzde yüz düzeyinde sağlanabilmesinin her zaman olanaklı olmayabileceği²⁵ gerçeği dikkate alınarak yapılmalıdır.

Tehlikenin her an gerçekleşebileceği hissi oluşturan başka güvenlik uygulamaları da aynı şekilde risk içermektedir. Türkiye'nin çeşitli yerlerinde

²¹ Ancak bu noktada önemli bir ayırım yapılmalıdır. Asayiş, kaçakçılıkla mücadele, terörle mücadele vb. gibi konularda yapılan güvenlik uygulamaları turistlerde güvenlik algısını olumsuz şekilde etkileyebilirken, trafik ekipleri tarafından yapılan uygulamalar turistlerde memnuniyet yaratabilir. Nitekim ülkemizde trafik kazalarına maruz kalan yabancı turistlerin, ülkelerinde bulunan Elçiliklerimizin turizm yetkilileri ile yaptıkları görüşmelerdeki şikâyetleri içeren ve T.C. Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'na iletilen bilgilere dayanarak T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü tarafından yayımlanan "Tur Güvenliği" konulu genelgede (bkz. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2015) ifade edilen hususlar, turistlerin bu konuda alınacak "daha fazla görünür" tedbirlerden memnun olabileceklerini göstermektedir.

²² "Daha fazla görünür" olmanın "hatalı bir yaklaşım" olmadığı da iddia edilebilir. Caydırıcılığın daha fazla görünür olmak suretiyle sağlandığına ilişkin güçlü savunmalar yapılabilir. Ancak bunun doğruluğu hiçbir zaman kanıtlanamayacaktır. Çünkü daha az görünür olmanın özellikle turistlerin güvenlik algısına olumsuz yönde etki ederek hemen fark edilemeyen zararlara yol açacağı konusunda da güçlü savunmalar yapılabilir. Bu çalışmada "özgün" güvenlik tedbirlerinin önemine dikkat çekilirken "daha fazla görünür" olmanın her yerde "koşulsuz şartsız doğru bir yaklaşım olmadığı" savunulmaktadır. Bir başka ifadeyle, bu yaklaşımın genel geçer bir ilke olarak kabul edilmesinin yanlılığına dikkat çekilmek istenmektedir.

²³ Turizm sektöründe güvenlik hizmetlerinin üniformalı güvenlik görevlileri ile değil, sivil kıyafetli güvenlik görevlileri ile sağlanmasının daha doğru olacağına inandığını belirten Kültür ve Turizm Bakanı Mahir Ünal (2016) da güvenlik birimlerinin turizm bölgelerinde fazlaca görünür olmasının doğru olmadığını düşündüğünü ifade etmiştir.

²⁴ O tehlikeler gerçekleşme olasılığı bulunan tehlikelerden olmayabilir. Bölgenin özgün güvenlik ihtiyaçları bunun anlaşılmasını sağlayabilecektir. Belki de o tehlikeler daha farklı güvenlik tedbirleri sayesinde daha etkili şekilde önenebilir.

²⁵ Yüzde yüz düzeyinde güvenli ortamlar oluşturmak hedeflense de, tehlike gerçekleşebilmektedir. Ancak bu durum güvenlik hizmetlerinin başarısızlığına ilişkin söylemlere haklılık kazandırmaz. Çünkü alınmış olan tedbirler sayesinde önlenmiş olan tehlikelerin istatistiğini gerçekçi biçimde tutmak mümkün olabilseydi, güvenlik hizmetlerinin başarısı daha net olarak görülebilirdi.

2015 yılının sonlarında ve 2016 yılının başlarında gerçekleşmiş olan terör eylemleri nedeniyle hayata geçirilen güvenlik uygulamaları özellikle turizm bölgelerinde turist kaybına neden olabilecek etkiler yaratma potansiyeline sahiptir. Turizm bölgelerine giriş noktalarındaki yoğunluklu güvenlik uygulamaları,²⁶ Kapadokya’da müze ve ören yerlerine sırt çantası ile girilmesinin yasaklanması,²⁷ riskli görülen pek çok kurum/kuruluştta ve turistik tesiste özel güvenlik görevlileri ile birlikte üniformalı polis ve askerlerin görevlendirilmesi vb. tehlikenin her an gerçekleşebileceği hissi oluşturan güvenlik uygulamalarıdır. Güvenlik birimleri buna benzer güvenlik uygulamalarının kabul edilebilir nitelikte olup olmadığını, turizmin önemini ve turizm güvenliğinin gereklerini göz önünde bulundurarak yeniden değerlendirmelidir. Çünkü turizm sektörü kamera, giriş-çıkış kontrol sistemleri, biyometrik sistemler gibi görünür nitelikteki elektronik güvenlik tedbirlerini, görünür nitelikteki insana dayalı güvenlik tedbirlerine, üniformalı güvenlik görevlilerine, kimi zaman turizm polisine ve jandarmasına tercih edebilir.

Turizm sektörü turistlere yönelik risklerle mücadele sürecinde alınacak yoğun, sert ve standart nitelikteki güvenlik tedbirlerinden kolaylıkla zarar görebilecek derecede hassas bir sektördür. Özellikle ve kırılgan yapısı nedeniyle hem turizm sektörü hem de turizm bölgeleri “yumuşak” ve “özgün” nitelikler taşıyan güvenlik tedbirlerini gerektirmektedir. Turizm sektörünün ve turizm bölgelerinin kendilerine özgü güvenlik ihtiyaçlarının güvenlik politikaları yapılırken dikkate alınmamasının ve Türkiye’nin herhangi bir yerinde işe koşulan risklerle mücadele yöntemlerinin Türkiye’deki tüm turizm bölgelerinde aynı biçimde işe koşulmasının yaratacağı maliyet yüksek olabilir.

Hall ve Williams (2008: 1)’in “dünya ekonomisinde en hızlı şekilde büyüyen sektörlerden biri” olarak tanımladığı turizm sektörü turiste tehlikenin

²⁶ Her yıl turistik bölgelere giriş noktalarında güvenlik birimleri tarafından gerçekleştirilen güvenlik uygulamalarının ve “*şüpheli*” görülen şahısların “*alenen*” güvenlik kontrollerine tâbi tutulmalarının turistler üzerinde bıraktığı olumsuz etki, turiste verilmek istenen güvenden daha büyük olabilir.

²⁷ Bkz. Fibhaber, 2016. 2016 yılında uygulanmaya başlanan ve Nevşehir İl Kültür ve Turizm İl Müdürlüğü’nden alınan sözlü bilgiye göre Haziran 2016 ayında hâlâ uygulanmasına devam edilen “*müze ve ören yerlerine sırt çantası ile girilmesinin yasak olması*” turizm sektörü için son derece riskli bir uygulamadır. Tur şirketleri ve acenteler Kapadokya Bölgesi’ne ilişkin tanıtım kampanyalarında sırt çantasını gerekli malzemeler arasında gösterirlerken ve bölgede yapılacak gezilerde sırt çantası son derece gerekli bir donanım iken bu uygulamanın ısrarla devam ettirilmesi, bölge turizmi için sakıncalar içermektedir. Bölgeye gelecek olan turistler bu uygulamanın verdiği mesajı “*güvenliğinizi sağlayamayabiliriz*” şeklinde algılayabilirler. Etkileri ise sonraki dönemlerde daha net olarak görülebilir.

varlığını hissettirmeyecek güvenlik stratejileri gerektirmektedir. Sektörün kırılğan yapısı bunu zorunlu kılmaktadır. Bu nedenle güvenlik hizmetleri bu sektörde birçok durumda “hissettirmeden” sunulmalıdır. Turistler karşısında “daha fazla görünür” olmak veya tehlikenin mevcut olduğu hissini harekete geçirecek çeşitli uygulamalar gerçekleştirmek vb. turizm sektörüne zarar verecek nitelikteki güvenlik uygulamalarıdır. Sorunlar, Wilson (1996: 403) tarafından ifade edildiği gibi, “yönetme yönteminden” doğmaktadır. Yalçındağ (1994: 58-65)’in yayla turizmi özelinde yaptığı ancak genellenebilir nitelikteki tespitiyle, turizmin “yerel olma niteliği”ni yeterince dikkate almayan Türk kamu yönetiminin geleneksel merkezîyetçi tutumu turizm sektörü için çözüme kavuşturulmak zorunda olunan husustur.

IV. TURİZM GÜVENLİĞİNİN MODUS OPERANDİSİ VE

TURİZM BÖLGELERİNE ÖZGÜ GÜVENLİK KONSEPTİ²⁸

Uçar ve Uçar (2005: 15) “modus operandi” teriminin sınırsız risklerin sınırlı bütçe gereğince sınırlanmasına imkân verdiğini söyler ve terimi Türkçede “ülke deneyimi” şeklinde kullanır. “Alamet-i Farika” olarak da adlandırılabilir olan bu terim güvenlik sektöründe riskin varlığını, riskin gerçekleşme şeklini, riskin bölgeye özgülüğünü vb. ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu anlamlarda kullanılması nedeniyle terimi Türkçeye “*özgün güvenlik ihtiyacı*” biçiminde uyarlamak mümkündür.

“Özgünlüğü” ifade etmek için kullanıldığında Uçar ve Uçar (2005: 18)’a göre kişilerin, yörelerin, şehirlerin, ülkelerin vb. modus operandisinden (özgün güvenlik ihtiyaçlarından) söz edilebilmektedir. Özgün güvenlik ihtiyacı, güvenlik gereksinimi içinde olan canlı ya da cansız herhangi bir varlığa yönelik ne tür gerçekçi risklerin mevcut bulunduğunu ve bu risklerin o güne kadar hangi şekillerde ve sıklıklarda gerçekleşmiş olduğunu gösterir. Bu durumda turizm sektörünün de, turizm bölgelerinin de kendilerine özgü güvenlik ihtiyaçlarından söz etmek mümkündür. Hem turizm sektörünün,

²⁸ 64. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti’nin Başbakanı Ahmet Davutoğlu Ankara Merasim Sokak’ta 17 Şubat 2016’da gerçekleştirilen terör eyleminden sonra yaptığı “*her ilimizin hassasiyet kesbeden güvenlik ihtiyaçlarını karşılamaya dönük çalışmalar yürütüyoruz*” açıklamasıyla, her kente özel güvenlik konsepti geliştirilmesine yönelik çalışmalara dikkat çekmiştir. Bu terör krizi özellikle ekonomisi turizme dayanan şehirler için fırsat yaratabilecektir. Ancak öncelikle güvenlik bürokrasisinin demokratikleştirilmesi gereklidir. Bu doğrultuda güvenlik otoritesi konumundaki güvenlik birimleri turizm bölgelerine özgü güvenlik konseptleri geliştirebilmek için, sektörün tüm paydaşlarının katkılarını önemli gören bir yönetim stratejisini benimsemelidir. Bu konu “*Turizm Güvenliğinde Demokratiklik*” alt başlığında ayrıca incelenecektir.

hem de turizm bölgelerinin kendilerine özgü güvenlik ihtiyaçları dikkate alınmadan güvenlik hizmetleri sunulduğunda, herhangi bir risk bulunmamasına rağmen orada güvenlik tedbirleri alınmış ve kaynaklar gereksiz şekilde kullanılmış olur. Bu durum gerçekleşme olasılığı yüksek olan risklere karşı etkili ve etkin tedbirler alınmadığı anlamına da gelebilir.

Hırsızlık, gasp, dolandırıcılık, cinsel taciz, fuhuş, kış aylarında yollarda buzlanma, trafik kazası, balon kazası, boğulma, yaralama, öldürme, korsan taksicilik, mülteciler, sokak çocukları, başıboş köpekler, turistlere yönelik milliyet temalı nefret saldırıları, tarihi eser kaçakçılığı, sigara ve sahte içki kaçakçılığı, uyuşturucu kaçakçılığı, terörizm²⁹ vb. Türkiye’de turistlere yönelebilecek olan risklerdendir. Ancak bu risklerden her biri Türkiye’nin her turizm bölgesinde aynı biçimde, şiddette ve yoğunlukta gerçekleşmez. Koyunoğlu (2003: 285-286) ile Carlsen ve Liburd (2010: 271-272) tarafından da ifade edildiği üzere, turizm sektöründeki güvenlik sorunları turizm bölgelerine ve yörelerine göre farklılıklar gösterebilmektedir. Bir başka ifadeyle, turizm bölgelerinin çeşitli özellikleri risklerin farklılaşmasına sebep olmaktadır. İşte turizm sektörünün ve turizm bölgelerinin modus operandisi (özgün güvenlik ihtiyaçları) budur. Bu özgün güvenlik ihtiyaçları turizm güvenliğine yönelik güvenlik politikalarına yön verdiğinde veya güvenlik politikaları belirlenirken dikkate alındığında turizm güvenliğinin daha fazla etkililiğinden söz etmek mümkün olabilecektir.

Turizm güvenliğinde mevcut olan bu riskler ve bu risklere ilişkin istatistikler hem Türkiye’deki turizm güvenliğinin, hem de her bir turizm bölgesinin özgün güvenlik ihtiyaçlarının anlaşılmasına katkıda bulunur.³⁰ Bu bilgilerden yararlanarak hem Türkiye’deki turizm güvenliğine, hem de her bir turizm bölgesine özgü tedbirler oluşturulabilir.

Turizmin her bir turizm bölgesi için özellikli önemi, turist profili, turizm istatistikleri, geçmişte turistlere yönelmiş olan suçlara ilişkin istatistikler, sosyo-kültürel yapı, coğrafi yapı, turistik tesisler tarafından alınmış ve alınmamış olan güvenlik tedbirleri, güvenlik açıkları, turistik tesislerdeki

²⁹ Türkiye’deki sol ve mezhepçi düşünceye dayalı terör örgütleri, etnik bölücülüğü hedefleyen terör örgütleri, devleti ele geçirmek gayesiyle devlete paralel şekilde devlet içinde yapılan terör örgütleri ve dini istismar eden terör örgütleri Türkiye turizmi için önemli tehditlerdir. Bu terör örgütleri silahlı-silahsız yöntemlerle, bürokratik kararlarla vb. kendi eylem stratejilerini kullanarak Türkiye turizmini hedef alabilirler.

³⁰ Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından yıllara göre yayımlanan suç ve adalet istatistikleri bu konuda değerli bilgiler içermektedir. Yıllara göre TÜİK tarafından yayımlanan istatistikler için bkz. Türkiye İstatistik Kurumu, 2016b.

yöneticilerin, çalışanların ve yerli halkın turist algıları vb. ise her bir turizm bölgesine özgü güvenlik konsepti geliştirilmesi konusunda dikkatlice incelenmesi gereken değişkenlerdir. Bu değişkenler turizm sektörünün ve turizm bölgelerinin özgün güvenlik ihtiyaçlarıyla ilişkilendirildiğinde, güvenlik politikalarına yön verecek önemli veriler elde edilebilir.

Turizm bölgelerinin sosyo-kültürel yapısını bilmek turizm güvenliği için alınabilecek tedbirleri belirlerken dikkatle incelenmesi gereken en önemli değişkenlerdendir. Turizm bölgesindeki suç istatistikleri, göç istatistikleri, evlenme ve boşanma istatistikleri, okullaşma oranı, sınıfsal farklılıklar ile bu farklılıkların toplumsal gruplar tarafından algılanışı, alt-kültür grupları ve bu grupların yaşam felsefeleri, düşük gelir seviyesindeki kültürel grupların ihtiyaçlara ulaşma olanakları, ekonomik güçlükler, çocuk suçluluğunun niteliği ve niceliği, suça ilişkin toplumsal sınırlamalar, suçlu profili vb. bilindiği takdirde güvenlik politikaları daha etkili olacak şekilde üretilebilir. Bu bilgiler o turizm bölgesinde gelecekte hangi suçların gerçekleşme olasılığının bulunduğunu tahmin edebilmek adına yararlı olabilir. Gelecekte hangi suçların gerçekleşebileceği tahmin edilebilirse, suçla mücadele daha etkili şekilde yürütülebilir. Böylece gerçekleşme olasılığı bulunmayan ya da gerçekleşse bile çok olumsuz sonuçlar yaratma potansiyeline sahip olmayan suçlarla mücadele etmek için kaynak sarfiyatı da yapılmamış olur. Kaynakların, gerçekleşme olasılığı ve etki gücü yüksek olan suçlarla mücadele etmek amacıyla kullanılması suretiyle daha doğru uygulamalar gerçekleştirilebilir. Bu yaklaşım turistlerin güvenlik algısına anında ya da uzun vadede olumlu yönde etki etme potansiyeline de sahiptir.

Türkiye'deki turizm bölgelerinde turistlere yönelik olarak gerçekleşmiş suçların failleri ile görüşmeler yaparak her bir suçu derinlemesine incelemek³¹ de turizm sektörüne yönelik suçlar hakkında önemli bilgiler elde edilmesini sağlayabilir. Bu bilgiler Türkiye'deki turizm bölgelerinin özgün güvenlik ihtiyaçlarının tespit edilmesine imkân verebilir. Bu tespitler sayesinde hangi tedbirlerin, hangi nicelikte ve hangi şiddette alınmasının daha etkili sonuçlar üretilmesine katkı sağlayabileceği hususunda daha isabetli karar verilebilir.

---

³¹ Kriminoloji alan yazınında "suçun derinlemesine incelenmesi"nin adı "*olay incelemesi yöntemi*"dir. Bu yöntem bölgesel nitelikteki suçların incelenerek genel ilkelere ulaşılmasında yararlı olabilir. Bkz. Sokullu-Akıncı, 2013: 103.

Turizmin Türkiye için vazgeçilemez nitelikteki önemi, Türkiye’de turizm bölgelerine özgü güvenlik konseptleri geliştirilmesini gerekli kılmaktadır. Bu başarıldığı takdirde turistlerin güvenlik algısına doğrudan ve dolaylı yollardan olumlu şekilde etki edebilmek mümkün olabilir. Ancak bu husustaki en önemli engellerden biri, turistlere yönelmiş olan tehlikeler konusunda ulusal ve yerel basında haberler yapılmasıdır.³² Devletler ve sivil toplum kimi durumlarda³³ bu tür konularda haberler yapılmamasını isteme ve sağlama hakkına doğal olarak sahip olmalıdır. Turizm sektörü ve bu sektördeki sivil toplum kuruluşları bu konuda sorumluluk alarak baskı unsuru olmalıdır. Çünkü Türkiye’de turistlere yönelik gerçekleşen suçlardan bazıları münferit olarak gerçekleşen adi suçlardır ve dünyanın her yerinde gerçekleşebilmektedir. Turizm sektörünün bazı riskleri doğal olarak bünyesinde taşıdığı ve gerekli hallerde bu konularda haber yapılmasının yanlışlığı medya tarafından kabul edilmelidir.

V. GÜVENLİK ALGISI

Turistin güvenlik algısı istendik çerçevede oluşturulabildiği ve yönetilebildiği ölçüde turizm sektörüne ilişkin politikaların başarısından söz edilebilir. Çünkü turist için güvenlik algısı turizm bölgesi seçimindeki önemli belirleyicilerden biridir.³⁴ Seçilmiş ve Ünlüönen (2009: 66)’in ifade ettiği üzere, kamu düzeninin sağlanması ve korunması konusundaki algı, turistik bir çekicilik olarak tatile çıkma aşamasında turistin tercihini etkilemektedir. Nitekim gelişmiş ve gelişmekte olan yetmiş dört ülkenin yer aldığı bir örneklem üzerinde Ghaderi, Saboori ve Khoshkam (2016) tarafından gerçekleştirilmiş olan bir çalışmada, gelişmiş ya da gelişmekte olan ülke kategorisinde yer almasının önemi bulunmaksızın, ülkeye ilişkin güvenlik algısı ile turist talebi arasında güçlü ilişki gözlenmiştir. Hall, Timothy ve Duval (2003: 2) tarafından da ifade edildiği üzere turist de, turistik bölgeler de olumsuz güvenlik algısından ve risk yönetimindeki başarısızlıklardan

³² Son dönemde dünyanın çeşitli bölgelerinde ve özellikle Avrupa’da gerçekleşen terör saldırıları sonrasında millî çıkarlar karşısında basın özgürlüğünün “mesele” edilmemesi gerektiğine ilişkin söylemler yoğun şekilde işlenmiştir. Demokratik ilkeler ölçeğinde her zaman tartışılan güvenlik-özgürlük dengesinin kimi durumlarda kontrollü şekilde güvenlik lehine bozulması devletlerin ve toplumların yararına olabilir.

³³ Olağanüstü durumlar kastedilmektedir. Bazen bu tür durumlar devletler ve sivil toplum için riskler barındırmaktadır.

³⁴ Bkz. 3.dipnot.

derinden etkilenir. Çünkü “turistik tüketim, zorunlu olmayan tüketim grubuna girmektedir” (Ünlüönen vd., 2009: 41).

Turistin güvenlik algısı, bulunacağı veya bulunmakta olduğu bölgede mevcut olan risklerin kendisine yönelmesi olasılığına ilişkin kişisel değerlendirmesi neticesinde gelişir. Bu değerlendirmede çeşitli belirleyiciler etkilidir. Ülkenin dünya coğrafyasındaki yeri, ülkedeki sosyo-kültürel yapı, ülkenin ekonomik gelişmişlik düzeyi turistin güvenlik algısını etkileyen belirleyicilerdendir. Ülkenin çokkültürlü toplumsal yapısının yarattığı toplumsal krizler, ülkedeki siyasî atmosfere bağlı olarak ülke içinde oluşan gerilimler, ülkenin demokratikliği, hükümetin (siyasî otoritenin) güvenliği tehdit eden her türlü olumsuzlukla mücadele yöntemleri ve bu mücadeledeki başarısı da turistin güvenlik algısını etkileyen belirleyiciler arasındadır. Bu belirleyiciler nedeniyle oluşabilecek olumsuz güvenlik algısı turistin tercihlerini etkileyecektir. Bu nedenle hükümetler turistlerin güvenlik algısına olumlu yönde etki edebilecek ve bu algının yönetilmesini sağlayabilecek politikalar üretmek sorumluluğundadır. Güvenlik bürokrasisine bu uğurda önemli görev düşmektedir.

Turistin güvenlik algısı demokratik yaklaşımlarla başarılı şekilde yönetilebilir. Bu nedenle iç güvenliğe ilişkin politikalarda ülkeye ve turistik bölgeye ilişkin güvenlik algısının olumlu yönde seyretmesine azami düzeyde katkıda bulunacak demokratik yaklaşımlara öncelik verilmesi hükümetlerin önde gelen sorumluluklarından biri olmalıdır. Daha açık bir ifadeyle, iç güvenlik politikalarında “güvenlik otoritesi” kimliğinden sıyrılarak demokratik yaklaşımların benimsenmesi ve uygulamalardaki demokratik standartların yükseltilmesi kısa ve orta vadede turistlerin güvenlik algılarının başarılı şekilde yönetilmesine katkı sunabilecektir. Bu, içinde bulunduğu koşullarda Türkiye için kaçınılmaz bir gerekliliktir. Kontrol edilebilir ve yönetilebilir bir bağımsız değişken olan “turistin güvenlik algısı” için Türkiye’de turizm sektörünün tüm paydaşlarının katkısı önemli görülmelidir.

İnsana dayalı güvenlik tedbirleri turistler tarafından “daha fazla görünür” olduğunda turistlerin güvenlik algısının olumsuz yönde gelişebileceğine daha önce değinilmişti. İzah edilen nedenlerden dolayı turistlerin güvenlik algısının olumlu yönde gelişmesini sağlamak için insana dayalı güvenlik tedbirlerinin daha fazla görünür olmasının doğruluğu sorgulanmalı ve gerekirse daha farklı yöntemler aranmalıdır. Bu konuda karşıt görüşü

savunanların tezi “etkili güvenlik için birtakım bedellerin ödenmesinin kaçınılmaz olduğu” yönünde olacaktır. Bu yaklaşım nispeten doğrudur. Ancak güvenlik hizmetleri her zaman “en az zararı” hedeflemelidir. Güvenlik hizmetleri daha fazla görünür şekilde sunulmadığında da “en az zarar” hedefine ulaşılabilir.

Güvenlikten sorumlu kamu görevlilerinin turistleri uygun zamanlarda, uygun ortamlarda, uygun biçimlerde ziyaret ederek sunulmakta olan güvenlik hizmetlerinin sürekliliğinden söz etmeleri³⁵ bu hususta işe koşulabilecek etkili bir strateji olabilir. Bu görüşmelerde görevlilerin turistlerin hangi suçlar konusunda suç korkusu yaşadıklarını tespit etmeye çalışmaları ve varsa şikâyetlerini alarak mutlak surette sonuca ulaştırmaları da onların güvenlik algılarının istendik biçimde oluşturulması için kullanılacak etkili başka bir güvenlik stratejisi olabilir. Ancak bu güvenlik stratejilerinin etkililiği için çok yönlü çalışmaya ihtiyaç vardır. Örneğin, turist gelmeden önce yapılacak olan tanıtım çalışmalarında bu güvenlik stratejilerinin Türkiye’de etkili olmasını sağlayacak zihinsel hazırbulunuşluklar turistlerde oluşturulmalıdır. Türkiye’de yaşadıkları bu deneyimi, turistlerin, ülkelerine döndüklerinde çevresindeki kişilere olumlu değerlendirme çerçevesinde anlatacak olmaları, bu güvenlik stratejilerinin etkililiğinin bir göstergesi sayılabilir.

Turistin güvenlik algısına etki eden hususlardan biri de, turistleri kendi güvenlikleri ile ilgili konularda uyarmaktır. Bu strateji de büyük bir risk barındırmaktadır. Turistlere kendi güvenlikleri ile ilgili konularda bilgi verme gereği duyulursa, “bilgi verilmesi gereken” ve “bilgi verilmemesi gereken” konuların ayrımı yapılmalıdır. Turistin risk algısının olumsuz yönde gelişmesine sebep olmamak için “bilgi verilmemesi gereken” konularda açıklama yapılmamalıdır. “Bilgi verilmesi gereken” konular ise “safety” anlamındaki kişisel güvenlikle ilgili basit risklerden oluşmalıdır. “Security” anlamındaki güvenlik tedbirleri tehlikenin her yerde bulunduğu ve her an ortaya çıkabileceği hissi uyandırarak turistlerin güçlü tedirginlik yaşamalarına sebep olabilir. Turistlerin özellikle terör faaliyetlerine karşı kendilerini korumak için bilgilendirilmeleri ise iyi bir fikir değildir. Çünkü hiçbir turistin terör eylemi, hırsızlık, cinsel saldırı vb. gibi risklerle karşılaşma olasılığı bulunduğunu bilmekten hoşlanmayacağı çok açıktır.

³⁵ Benzer bir öneri Bayhan ve Ünlüöner (2016: 16) tarafından, bu çalışmada savunulunun aksine, “daha fazla görünürlük” sağlamak adına yapılmaktadır.

VI. TURİZM GÜVENLİĞİNDE DEMOKRATİKLİK

Turizmde güvenlik hizmetlerinin sunumunda sektördeki tüm paydaşların katılımının sağlanmasının sunacağı fırsatların değerlendirilmesi önemlidir. Çünkü turizm sektörü hassas yapısı nedeniyle konjonktürel gelişmelerden kolayca etkilenebilen bir sektördür. Bu özelliği nedeniyle esnek yaklaşımlara, farklı açılardan bakışlara, duruma özgü çözümlere, paydaş desteğine vb. ihtiyaç duyar. Bu ise güvenlik bürokrasinin demokratikleşmesini gerektirmektedir.

Güvenlik hizmetlerinde demokratiklik turizm sektörünün tam da ihtiyacı olan fırsatları sağlayabilir. Ancak bunun için öncelikle güvenlik hizmetlerinden sorumlu genel kolluk birimlerinin hem kendileri, hem de turizm sektörünün paydaşları tarafından “güvenlik otoritesi” olarak algılanmalarının doğruluğunun sorgulanmasına ihtiyaç vardır. Bu sorgulama objektif çerçevede yapıldığında turizm sektörü paydaşlarının geçmişten beri edinmiş oldukları tecrübelerden güvenlik hizmetlerinin sunumunda yararlanılmasının koşulları oluşmaya başlar. Turistler ile sürekli iletişim halinde bulunan turizm sektörü paydaşları turistlerin ülkeye ve bölgeye ilişkin güvenlik algılarını, risk değerlendirmelerini, yaşadıkları tehdit ve tehlikeleri vb. öğrenme fırsatına en çok sahip olanlar olabilir. Bu fırsatın değerlendirilmesi elzemdir. Etkili turizm güvenliği için kimi zaman paha biçilemez nitelikte olan bu tür bilgilerin genel kolluk birimleri ve güvenlikten sorumlu yetkililerce değerlendirilmesi, pahalı güvenlik yatırımlarına duyulabilecek ihtiyaçları da azaltabilecektir.

Güvenlik hizmetlerinin sunumunda turizm sektörünün paydaşlarının katkılarının önemli görülmesi ve değerlendirilmesi, onların bölge turizmi için daha fazla üretken olmalarını da sağlayacaktır. Çünkü turizm sektörünün paydaşları işe koşulan güvenlik politikaları sayesinde en nihayetinde turizm odaklı kişisel ve kurumsal hedeflerine ulaşabileceklerdir. Zaten en temel amaçları da budur. Böylece bir yandan ülke ekonomisi kazanırken diğer yandan paydaşlar için kişisel ve kurumsal kazançlar oluşacaktır. Bu nedenle güvenlik hizmetlerine yön veren güvenlik bürokrasisinin demokratiklik içermesi turizm sektörü için önemlidir. Çünkü Dreyfus (2007: 289)'un da ifade ettiği üzere, bürokrasi toplumun önemli gördüğü görevlerle uyumlu şekilde işlemelidir. Aksi takdirde bürokrasinin yaratacağı olumsuzluklar, sektörlerin yeterince etkili olamamasına yol açabilecektir. Turizmin Türkiye

için önemi hatırlanığında, bürokrasinin işleyişı üzerinde yapılacak düzenlemeler aciliyet kazanmaktadır. Güvenlik hizmetlerinde demokratiklik bu uğurda işe koşulacak yegâne tedbir olarak dikkat çekmektedir.

Yerli halkın turist algısını bilmek güvenlik hizmetlerinde demokratiklik için gereklidir. Turiste karşı olumlu algıları bulunan yerli halkın, şayet turizm gelirleri kendisi için önemli bir gelir kaynağı ise, güvenlik hizmetlerinin daha etkili şekilde sunulması uğrındaki çalışmalara vereceği destek fazladır. Bunun aksinin tespiti de güvenlik hizmetlerinde politika üreticiler için önemli veri niteliğindedir: Turiste karşı olumsuz algılar ile donanık olan yerli halk güvenlik hizmetlerinde demokratiklik uğrındaki çabalara destek vermeyebileceği gibi, turistlere yönelik risklerin kaynağı durumuna da gelebilir. Kısacası, güvenlik hizmetlerinde demokratiklik turistlere karşı işleyebilecekleri suçlara karşı yerli halkın kontrol altına alınmasına da katkı sağlar. Aslan (2008: 71) tarafından da ifade edildiği üzere, turizmin daha sürdürülebilir olması için geleneksel turizm planlaması yaklaşımlarının değiştirilmesi ve yerli halkın turizm planlamasına katılmaları gerekmektedir. Wilks (2011: 34) de kolluk kuvvetleri ile turizm sektörünün paydaşları arasında işbirlikleri yapılmasının daha kaliteli turizm hizmetleri sağladığı yönünde önemli kanıtlar bulunduğuna vurgu yapmaktadır. Bu bağlamda, atılacak önemli adımlardan biri, gerçekleştirilen turizm çalıştayları, il güvenlik toplantıları vb. gibi faaliyetlerde sektördeki tüm tarafların demokratik katılımının sağlanması suretiyle bürokratik vesayetın olumsuz etkilerinin azaltılması ve süreç içerisinde bu etkilerin yok edilmesidir. Sorumluluğun paylaşılmasını sağlayan bu yaklaşım sayesinde güvenlik bürokrasisindeki yöneticilerin hatalı kararlar vererek önemli olumsuz sonuçların müsebbibi durumuna düşmeleri de engellenmiş olabilir.

Demokratiklik içermeyen güvenlik politikaları turizm sektöründe bazı paydaşlarda “fırsatları değerlendirme” arzusunu harekete geçirerek turistler açısından güvensiz ortamların sürekliliğine de neden olabilir. Tersten okuyarak ve daha açık bir şekilde ifade etmek gerekirse, şayet güvenlik bürokrasisi güvenlik hizmetlerinin sunumunda demokratikliği benimserse - paydaşları kontrol altına almış olacağı için- turistlere paydaşlar tarafından yönelebilecek riskleri de kontrol altına almış olur. Bu anlamda turizm güvenliğinde demokratiklik, daha güvenli ortamların oluşturulabilmesinin yegâne şartlarındandır.

Demokratiklik içermeyen güvenlik politikaları paydaş desteğinden yoksun kalabilir. Şayet paydaşlar “güvenlik otoritesi” konumundaki güvenlik birimlerince gerekli görülen güvenlik uygulamalarının doğruluğu ve etkililiği konusunda şüphe de duyarlarsa, güvenlik birimlerinin meşruiyetini sorgulayabilirler. Böyle bir durumda güvenlik birimlerine destek vermeyebilirler. Nihayetinde kendi özel alanlarında kendi inisiyatifleri gereğince alacakları özgün tedbirlerle turistlerin güvenliklerini sağlamaya yönelebilirler. Ancak bu yaklaşım oldukça risklidir. Çünkü bu yaklaşım turistlerin güvenlik ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik turizm güvenliği politikalarına hizmet etmeyen anlayışlar içerebilir. Dahası güvenlik bürokrasisinin kontrolünde olmayan güvenlik hizmeti sunumu sırasında çok basit hususlarda yapılabilecek hatalar sonucunda turistlerin çeşitli mağduriyetler yaşamalarına sebep olunabilir. Kısacası, kişiselleştirilmiş güvenlik hizmeti anlayışları nedeniyle gelişen çok başlıklı genel olarak turizm politikalarının başarılı olmasını engelleyebilir. Bu gerekçeyle, Türkiye Cumhuriyeti Devleti için sadece paydaşların kişisel inisiyatiflerine bırakılmayacak kadar önem arz eden turizm güvenliğinin³⁶, ancak demokratik yaklaşımlarla başarılı şekilde sunulabileceği ifade edilebilir.

VII. SONUÇ

Turizm sektörünün “sürekli etkililik” sağlayabilecek özgün yaklaşımlarla yönetilerek korunaklı halde tutulması Türkiye için elzemdir. Buna rağmen Türkiye’ye ilişkin güvenlik algılarının olumsuzluğu nedeniyle 2016 yılının başında belirgin şekilde bir krize düşmüş olan turizm sektörü için hazırlanan “2016 Turizm Acil Eylem Planı”nda acentelere ve turizm işletmelerine yönelik ekonomik teşvikler dikkat çekmiştir. Acil Eylem Planı’nda turistlerin Türkiye’ye getirilmesinin hedeflendiği görülmekte, ancak güvenlik kaygısına rağmen Türkiye’ye gelmesinin nasıl sağlanabileceği konusunda etkili bir strateji üretilmediği dikkat çekmektedir. Oysa turistlerin, acentelerin ve turist gönderen ülkelerin Türkiye’ye ilişkin güvenlik algılarını olumlu hale getirmeye katkıda bulunabilecek birtakım tedbirler yararlı

---

³⁶ Devlet bazı sektörlerde sunulan güvenlik hizmetlerine fazlaca müdahil olmamaktadır. Yasalar dâhilindeki hususların yürütülmesini sağlamak, denetimler yapmak vb. gibi konular dışında güvenlik hizmetlerinin sunumuna çoğunlukla bizzat müdahale etmemektedir. Ancak devletin turizm sektörü için de bu rolü oynaması son derece sakıncalıdır. Çünkü turizm sektörü diğer birçok sektörden farklı olarak Türkiye Cumhuriyeti Devleti için önemli kazanımlar sunan sektördür.

olabilirdi. Turizm sektörünün taraflarına ekonomik teşvikler sunmanın yanında, Türkiye’ye ilişkin güvenlik algısına onların olumlu katkılarda bulunmasını teşvik edici uygulamaların hayata geçirilmesi sektörün yaşamakta olduğu krizden çıkmaya daha fazla yardım edecek etkili bir yönetim stratejisi olabilirdi. Şayet stratejilerin bu teşviklerden yararlanmak isteyen acenteler tarafından üretilmesi bekleniyorsa, riskli bir yaklaşımın benimsenmiş olduğu söylenebilir. Zira bu durum acenteler arasında bir rekabet yaratır ki, bu rekabet olumsuz sonuçlar üretme potansiyeline sahiptir.

Turizm sektöründe “etkili güvenlik hizmetleri” uğrunda atılacak adımlar Türkiye’nin dünya turizmindeki pazar payının artırılmasına katkı sağlayacaktır. Bu adımlar Türkiye’nin dünya ülkelerinin gelişmişlik düzeylerine göre oluşturulmuş olan kategoriler arasındaki yükselişine de hız verebilecektir. Bu kazanımlar uğrunda, kırılğan bir yapıya sahip olan ve konjonktürel gelişmelerden kolayca etkilenebilen turizm sektörü için hâlihazırdaki güvenlik politikalarının gözden geçirilmesi yararlı olabilir. Başka bir ifadeyle, turizm sektöründeki “mevcut güvenlik yaklaşımlarının modernizasyonu” Türkiye’de turizm sektörünün “güvenlik” nedeniyle yaşamakta olduğu ve gelecekte yaşayabileceği sorunlara karşı etkili çözümler üretilmesine imkân verebilir. Ancak bunun için öncelikle güvenlik bürokrasisinin “güvenlik otoritesi” kimliğinden sıyrılması gereklidir. Bu noktada turizm güvenliği sorununun aslında öncelikle bir “bürokrasi ve demokrasi sorunu”³⁷ olduğu söylenebilir.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin kuruluşundan beri hâkim olan bürokratik statükoculuk nedeniyle güvenlik bürokrasisi özgün çözümler üretmeyi başaramamıştır. Ancak günümüzün küresel ve rekabetçi ortamında güvenlik bürokrasisinin “güvenlik otoritesi” kimliğinden sıyrılarak demokratikliği daha fazla şekilde benimsemesi gereklidir. Zira turizm sektörünün yaşadığı krizlerden her zaman başarılı şekilde çıkabilmesi bunu gerektirmektedir.³⁸ Bu uğurda hâlihazırda atılan adımlar daha kararlı şekilde atılmaya başladığında Türkiye’de turizm sektörünün geleceği adına önemli bir eşik geçilmiş olacaktır. Bu eşğin geçilmesi Türkiye’nin geleceği adına önemlidir.

³⁷ Bu, “bürokratik vesayet sorunu” olarak da okunabilir.

³⁸ Güvenlik bürokrasisi tarafından bu adımlar atılmaktadır. Türkiye’nin son yıllardaki demokratikleşme süreci güvenlik bürokrasisinde demokratik yaklaşımları görünürleştirmiştir. Ancak daha fazla demokrasinin faydalarından yararlanılmalıdır.

Güvenlik bürokrasisi turistin güvenlik algısını istendik çerçevede yönetmeli, güvenlik hizmetlerinde demokratikliğe yer vermeli ve nihayetinde Türkiye'deki turizm bölgelerine özgü güvenlik konseptleri geliştirilmesine fırsatlar sunmalıdır. Bu sayede Türkiye'de turizm sektörünün geleceği koruma altına alınabilir. Doğal bir sonuç olarak geliştirilebilecek olan "turizm güvenliği modelleri" ise turizm sektörünü gelecekteki krizlere karşı korunaklı halde tutmayı sağlayacak önemli kılavuzlar olabilir. Turizm bölgelerinin özgün güvenlik ihtiyaçları ihmal edilmemelidir. Özgün güvenlik ihtiyaçları bu kılavuzlar için temel bilgi kaynağıdır.

KAYNAKÇA

- AKTAŞ POLAT, Semra ve Polat, Serkan. (2014), "Yabancı Turistlerin Müşteki 'Mağdur' Olarak Müdahil Oldukları Asayiş Suç Türlerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma", *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, cilt.11, S.1, ss. 38-57.
- ALTINAY, Ayşe Gül ve Bora, Tanıl. (2009), "Ordu, Militarizm ve Milliyetçilik", Bora, Tanıl. (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Cilt 4: Milliyetçilik*, İletişim Yayınları, İstanbul, 4. Baskı, ss. 140-154.
- ASLAN, Alper. (2008), "Turizm Planlamasına Yerel Toplumun Katılımı: Saklı Bahçe Akyaka Üzerine Bir İnceleme", *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, cilt.19, S.1, ss. 71-83.
- ATEŞOĞLU, İrfan ve Türker, Ali. (2014), "Tatil Yeri Seçiminde Ülke İmajının Turistin Risk Algısı Üzerine Etkisi", *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, cilt.6, S.2, ss. 9-28.
- BAYHAN, İsa ve Ünlüönen, Kurban. (2016), "Turist Tercihlerinde Güvenliğe İlişkin Tutumlarının Etkisi: Bir Alan Araştırması", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt.15, S.56, ss. 1-20.
- BBC. (2016a), "Guardian: Türkiye'ye Tatile Gitmek Güvenli mi?", (erişim adresi: http://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/03/160329_guardian_turkiye_tatil), (erişim tarihi: 13 Nisan 2016).
- BBC. (2016b), "Avrupalı Turistin Tercihi Güvenlik", (erişim adresi: http://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/01/160126_turizm_turkiye_avrupa), (erişim tarihi: 13 Nisan 2016).
- BELGE, Murat. (2011), *Militarist Modernleşme: Almanya, Japonya ve Türkiye*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1. Baskı.
- BERKSOY, Biriz. (2009). "Polis Teşkilatı", Bayramoğlu, Ali ve İnsel, Ahmet. (Ed.), *Almanak Türkiye 2006-2008: Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim*, TESEV Yayınları, İstanbul, ss. 230-242.
- CARLSEN, Jack C. and Liburd, Janne J. (2010), "Developing a Research Agenda for Tourism Crisis Management, Market Recovery and Communications". Scott, N., Laws, E. and Prideaux, B. (Ed.), *Safety and Security in Tourism: Recovery Marketing after Crises*, Routledge, New York, s. 265-277.
- DIŞ TİCARET HABER. (2016), "Turistlere Devlet Destekli Hayat Sigortası", (erişim adresi: <http://www.disticarethaber.com/turistlere-devlet-destekli-hayat-sigortasi-teklifi/>), (erişim tarihi: 13 Nisan 2016).
- DREYFUS, Françoise. (2007), *Bürokrasinin İcadı: Fransa, Büyük Britanya ve ABD'de Devlete Hizmet Etmek (18.-20. Yüzyıl)*, (Çev. Işık Ergüden), İletişim Yayınları, İstanbul, 1. Baskı.

- EMBASSY OF THE UNITED STATES. (2016), "Security Messages for U.S. Citizens", (erişim adresi: http://turkey.usembassy.gov/warden_information.html), (erişim tarihi: 28 Nisan 2016).
- ENCYCLOPAEDIA BRITANNICA. (2016), "Modus Operandi", (erişim adresi: <http://global.britannica.com/topic/modus-operandi>), (erişim tarihi: 13 Mayıs 2016).
- ERYILMAZ, Bilal. (2009), *Kamu Yönetimi: Düşünceler, Yapılar, Fonksiyonlar*, Okutman Yayıncılık, Ankara, 2. Baskı.
- FİBHABER. (2016), "Kapadokya'da Turistik Mekanlara Sırt Çantası İle Girmek Yasaklandı", (erişim adresi: <http://www.fibhaber.com/asayis/kapadokya-daturistik-mekanlara-sirt-cantasi-ile-girmek-yasaklandi-h48892.html>), (erişim tarihi: 11 Nisan 2016).
- GEORGE, Richard and Booyens, Irma. (2014), "Township Tourism Demand: Tourists' Perceptions of Safety and Security", *Urban Forum*, vol.25, No.4, ss. 449-467.
- GHADERI, Zahed; Saboori, Behnaz and Khoshkam, Mana. (2016), "Does Security Matter in Tourism Demand?", *Current Issues in Tourism*, <http://dx.doi.org/10.1080/13683500.2016.1161603> (13.05.2016).
- GLENSOR, Ronald W. and Peak, Kenneth J. (2004), *Crimes Against Tourists*, Problem-Oriented Guides for Police: Problem-Specific Guides Series, Guide No:26, U.S. Department of Justice, http://www.popcenter.org/problems/pdfs/crimes_against_tourists.pdf (24.04.2016).
- GÖNEN, Zeynep; Berksoy, Biriz; Başer, Zeynep ve Uçum, Mehmet. (2013), *Polis Yasalarının Ruhunu: Mevzuatta Söylemler, Araçlar ve Zihniyet*, TESEV Yayınları, İstanbul.
- HALL, C. Michael and Williams, Allan M. (2008), *Tourism and Innovation*, Routledge, New York, 1. Published.
- HALL, C. Michael; Timothy, Dallen J. and Duval, David Timothy. (2003), "Security and Tourism: Towards a New Understanding?", *Safety and Security in Tourism*, vol.15, No.2-4, ss. 1-18.
- KEKOVIC, Zoran and Markovic, Slobodan. (2009), "Security as a Factor of Competitive Advantage in Tourism", *Tourism and Hospitality Management*, vol.15, No.2, ss. 291-303.
- KOCA, Ahmet Erkan. (2015), *Düzen ve Kargaşa Arasında: Toplumsal Eylem Polisiği Polis Açısından Gezi Olayları*, Atıf Yayınları, Ankara, 1. Baskı.
- KOYUNOĞLU, Sevim. (2003), *Turist Sağlığı: Turist Sigortası ve Tüketicinin Korunması*, Detay Yayıncılık, Ankara, 2. Baskı.
- KÓVÁRI, István and Zimányi, Krisztina. (2011), "Safety and Security in The Age of Global Tourism: The Changing Role and Conception of Safety and Security in Tourism", *Applied Studies in Agribusiness and Commerce*, vol.5, ss. 59-61.
- KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIğI. (2016a), "Sınır Giriş Çıkış İstatistikleri", (erişim adresi: <http://yigm.kulturturizm.gov.tr/TR,9854/sinir-giris-cikis-istatistikleri.html>), (erişim tarihi: 28 Nisan 2016).
- KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIğI. (2016b), "2016 Turizm Acil Eylem Planı Açıklandı", (erişim adresi: <http://basin.kulturturizm.gov.tr/TR,154801/2016-turizm-acil-eylem-planı-aciklandi.html>), (erişim tarihi: 14 Mayıs 2016).
- KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIğI. (2015), "2015/8 No.lu Genelge:". *T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü*. Ankara.
- MEKINC, Janez and Cvikel, Helena. (2013), "The Structure of Security and Safety Crises in Tourism", *Journal of Tourism and Services*, vol.4, No.5/6, ss. 38-50.
- MİLLİYET. (2016), "Kapadokya'da Japon Turist Şoku", (erişim adresi: <http://www.milliyet.com.tr/kapadokya-da-japon-turist-soku-ekonomi/detay/2086396/default.htm>), (erişim tarihi: 29 Nisan 2016).
- OXFORD DICTIONARIES. (2016), "Modus Operandi", (erişim adresi: <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/modus-operandi>), (erişim tarihi: 13 Mayıs 2016).

- SEÇİLMİŞ, Cihan ve Ünlüönen, Kurban. (2009), "İstanbul'u Ziyaret Eden Turistlerin Güvenlik Algılamaları Üzerine Bir Araştırma", *İşletme Araştırmaları Dergisi*, cilt.1, S.1, ss. 65-84.
- SOKULLU-AKINCI, R. Füsün. (2013), *Kriminoloji*, Beta Yayıncılık, İstanbul, 10. Baskı.
- TATAROĞLU, Muhittin ve Subaşı, Eyüp. (2009), "Kolluk Güçlerinde Modernleşme: Muğla Örneğinde Turizm Jandarması Yapılanması", *Yönetim ve Ekonomi*, cilt.16, S.2, ss. 73-93.
- TOKER KILINÇ, Nilgün. (2006), "Disiplin ve Güvenlik Düzeni: Militarizm ve Milliyetçilik", *Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, Temmuz-Ağustos-Eylül, S.27, ss. 2-6.
- TURİZM AKTÜEL. (2016), "Alman Turist Artık Türkiye'yi Güvenli Bulmuyor", (erişim adresi: <http://www.turizmaktuel.com/haber/alman-turist-artik-turkiye-yi-guvenli-bulmuyor>), (erişim tarihi: 13 Nisan 2016).
- TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU. (2016a), "Turizm İstatistikleri", (erişim adresi: <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21531>), (erişim tarihi: 30 Nisan 2016).
- TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU. (2016b), "Adalet İstatistikleri", (erişim adresi: http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1070), (erişim tarihi: 30 Nisan 2016).
- TÜRKİYE OTELCİLER BİRLİĞİ. (2016), "ITB Berlin 2016 Turizm Borsası Fuarı Sonuç Raporu-04.04.2016", (erişim adresi: http://www.turob.com/basin_bultenleri.aspx), (erişim tarihi: 28 Nisan 2016).
- UÇAR, Tayfun ve Uçar, Şenay. (2005), *Güvenlik Mesleği Mensupları Yöneticiler ve Mimarlar İçin Özel Güvenlik Metodolojisi*, Papatya Yayıncılık Eğitim, İstanbul, 1. Baskı.
- UNUR, Kamil. (2000), "Turizm-Terörizm İlişkisi ve Türkiye Örneği", *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, Prof. Dr. Hasan Olalı Özel Sayısı, Eylül-Aralık, ss. 169-177.
- USTA, Öcal. (2008), *Turizm: Genel ve Yapısal Yaklaşım*, Detay Yayıncılık, Ankara, 1. Baskı.
- ÜNAL, Mahir. (2016), "Turistik Bölgelerde Sivil Önlem", (erişim adresi: <http://www.aksam.com.tr/ekonomi/turistik-bolgelerde-sivil-onlem/haber-497586>), (erişim tarihi: 13 Nisan 2016).
- ÜNLÜÖNEN, Kurban; Tayfun, Ahmet ve Kılıçlar, Arzu. (2009), *Turizm Ekonomisi*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2. Baskı.
- WALKER, John R. and Walker, Josielyn T. (2011), *Tourism: Concepts and Practices*, Pearson Education, New Jersey, 1. Published.
- WILKS, Jeff. (2011), "Policing in Tourism", *Travel Law Quarterly*, vol.3, No.1, ss. 30-34.
- WILSON, James Q. (1996), *Bürokrasi: Kamu Kuruluşları Neyi Niçin Yaparlar?*, (Çev. S. Yalçındağ, D. Canman ve Y. Ertekin), TODAİE Yayını, Ankara, 1. Baskı.
- YALÇINDAĞ, Selçuk. (1994), "Alternatif Turizmin Yönetimsel Boyutu", *Amme İdaresi Dergisi*, cilt.27, S.1, ss. 43-65.

ANLAMBİLİM AÇISINDAN BİR TIP METNİ İNCELEMESİ “TERCÜME-İ EBUBEKİR ER-RAZİ”

Mücahit AKKUŞ*

Atıf/©: Akkuş, Mücahit (2017). Anlambilim Açısından Bir Tıp Metni İncelemesi “Tercüme-i Ebubekir Er- Razi”, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 10, Sayı 1, Haziran 2017, ss. 611-628

Özet: Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi dönemi tıp eserlerinin bolca yazıldığı dönemlerdir. Özellikle Osmanlı döneminde hastalıkların tedavisiyle uğraşan birçok kişi olmuştur. Hekimler, bilgi ve tecrübelerini kitaplara aktarmıştır. Böylelikle hem öğrencilerine faydalı olmuşlar hem de gelecek nesillere önemli katkılar sağlamışlardır.

Bu dönemde tıp alanında tercüme de yapılmıştır. Yapılan tercümelelerden bir tanesi de Tercüme-i Ebubekir Er-Razi'dir. Eserin yazılış tarihi tam olarak bilinmemektedir. 18. yüzyılın başında yazıldığı düşünülmektedir. Osmanlı döneminde farmakoloji alanında yazılmış önemli bir tercüme eserdir. Bu tercüme eser zamanın meşhur hekimlerinden olan Ali Münşi (Bursavi) tarafından yazılmıştır.

Anlambilim açısından içerisinde bolca malzeme bulunmaktadır. Sözcüklere kendi içerisinde anlamlar verilmektedir. Yani bu eserde sözlükbilim ile ilgili de yoğun malzeme mevcuttur. Benzetme edatları sıkça kullanılmıştır. Kelimelerin temel anlamlarının yanında bütün eser boyunca farklı yan anlamlar da kullanılmıştır. Bolca tamlamalara başvuruyla anlam zenginleştirilmeye çalışılmıştır.

Yapılacak bu çalışmada Tercüme-i Ebubekir Er-Razi adlı eser anlambilim açısından değerlendirilecektir. Bu eser, o dönemin bilimsel bir çalışması olduğu için duygu yoğunluğundan çok fazla söz edilemez. Ancak kullanılan Türkçe kelime sayısı, deyimleşmiş ifadeler, kelimelere yüklenen mecazi anlamlar, farklı edatlarla yapılan benzetme unsurları vs. bu eseri farklı kılmaktadır. Sayısal veriler de göz önünde tutularak çalışma genişletilecektir.

Anahtar Kelimeler: Tıp, Hekim, Anlambilim, Tercüme-i Ebubekir Er-Razi.

An Investigation of a Medical Text for The Semantics of “Tercüme-i Ebubekir Er-Razi”

Citation/©: Akkuş, Mücahit (2017). An Investigation of a Medical Text For The Semantics of “Tercüme-i Ebubekir Er-Razi”, Hitit University Journal of Social Sciences Institute, Year 10, Issue 1, June 2017, pp. 611-628

Abstract: Old Anatolian Turkish and Ottoman Turkish period medical books were written in abundance. Many people were involved in the treatment of diseases, especially during the Ottoman period. Physicians transferred both knowledge and experience to these books. Thus, they benefited their students and also made important contributions to future generations.

During this period, translations were also made in the field of medicine. One of the translations is Tercüme-i Ebubekir Er-Razi. The exact date of the writing of the work is unknown. It is thought to have been written at the beginning of the 18th century.. It is an important translation written in the field of pharmacology during the Ottoman period. This translation was written by Ali Munsî (Bursavî), one of the famous physicians of the time.

There are plenty of materials in terms of semantics within the work. Each word is given its own meaning. In other words, there is much material related to dictionary science in this work. Analogous prepositions are frequently used. In addition to the basic meanings of the words, alternative meanings are used throughout the work. It aims to enrich the meaning by providing abundant clarifications.

In this work, Tercüme-i Ebubekir Er-Razi will be evaluated in terms of semantics. This work cannot be discussed much in terms of the intensity of emotion, because it is a scientific work of its time. However, the number of Turkish words used, phrases expressed, metaphorical meanings of words, analogies made with different prepositions, etc. were used in a different manner. The study will be explained utilizing numerical data.

Keywords: Medicine, physician, semantics, Tercüme-i Ebubekir Er-Razi.

I. GİRİŞ

Sağlık konusu insanoğlu var oldu olalı önemini korumaktadır. Çünkü insan sağlıklı olduğu müddetçe yaşamına rahatça devam edebilir. Bu sebepten dolayı da tıp bilimi çağlar boyunca hep ön planda olmuştur. Günümüz teknolojisine gelmeden önce eskiler, ellerinde bulundurdukları imkânlar

ölçüsünde insan sağlığına yararlı olabilecek hususlar üzerinde çalışmışlardır. Pek tabii ki sağlığa yararlı olabilecek unsurların öğrenilmesi çok büyük tecrübeler gerektirecektir ve bu tecrübelere vâkıf olmak da uzun zaman isteyecektir. Sonra gelen kuşak kendinden öncekilerin ortaya attığı tezleri kendi birikimleri dâhilinde geliştirecektir. Elbette ki bu husus sadece sağlık alanında değil tüm alanlar için aynıdır. Yani bir bilim dalı kendinden öncekinden aldığı ilhamla gidişatına yön verecektir.

Tıp alanında tarihi dönemler içerisinde önemli isimleri görmek mümkündür. Bilhassa metinlerde adı geçenler arasında hekimler, kimya alanıyla uğraşanlar, eczacılar vd. bolca zikredilmektedir. Galenos-Galen, İpokratu-Hipokrates, İbn Sina vd. eski çağlarda ismi geçenlerin sadece birkaçıdır. Onların ortaya koyduğu çalışmalar kendinden sonrakileri büyük ölçüde etkilemiş ve eserleri o dönemlerin ve kendinden sonraki kuşakların okullarında ders kitabı olarak asırlarca okutulmuştur. 900'lü yıllarda Ebubekir Er Razi, Anadolu sahasında Sabuncuoğlu, Ömer Şifâi vd. kişiler de yine hem kendi asırlarını hem de diğer çağları uzun zaman etkileyen isimler olmuşlardır.

Anadolu sahası da birçok bilim dalı açısından önemli gelişmelerin yaşandığı bir bölgedir. XIII. ve XIV. yüzyıllarda siyasi anlamda sorunlar yaşansa da kültür hayatının canlılığını koruması dikkate değer bir husustur. Anadolu beylerinin hükümdarları ilim adamlarına ilgi göstermişlerdir. Bu sebepten dolayı da şehirler yavaş yavaş birer ilim merkezi konumuna gelmeye başlamıştır. Bu durum Osmanlılar döneminde de devam etmiştir. Eski Anadolu Türkçesi ve Klasik Osmanlı Türkçesi devirleri edebî, dinî, tarihi, siyasi eserlerin yoğun olarak yazıldığı dönemlerdir. Bunların yanında çok önemli hekimlerin görüldüğü ve onların eserlerinin tıp ilmine şekil verdiği de göze çarpmaktadır. Yalnızca telif eserlerin yazılmadığı tıp alanında telif-tercüme ve tercüme eserlerin de çok sayıda olması dikkate değer bir durumdur. Tercüme eserlerin çok olması dönem hekimlerinin başka birçok dile hâkim olduklarının kanıtıdır. Bilhassa Arapça, Farsça, Latince bilinen dillerden bazılarıdır.

Cerrahlar, göz hekimleri, farmakoloji (ilaç bilimi) alanıyla uğraşan bilim adamları çeşitli eserler yazarak insanların hizmetine sunmuşlardır. İbn Şerif'in Yadigar adlı eseri, Şirvanlı Mahmut'un Tuhfe-i Muradi adlı eseri, Şerafettin Sabuncuoğlu'nun Cerrahiyetü'l Haniyye'si, Osmanlı döneminde yazılmış telif eserlerden sadece birkaçıdır. Türkçe olarak kaleme alınan ve

tarihi bilinen ilk tıp eseri İshak bin Murad'ın Edviye-i Müfrede'sidir (Canpolat, Önlr. 2007: 9).

Yazılan bu eserlerin mahiyeti batıyla tanışıldıkça daha çok genişlemiştir. Uzun yüzyıllar, hatta İstanbul'un fethinden sonra da, Doğulu karakterini koruyan Osmanlı tıbbının Batıyla olan ilk önemli ilişkisi XVII. yüzyılda başlar. Bundan önce de dinî ve sosyal yaşayış farkları seyahat zorluğu gibi nedenlerle yabancı ülkelere gidemeyen hekimlerimiz Anadolu'ya gelen yabancı hekimlerle ve özellikle Padu, Salerno gibi tıp okullarından gelip Galata'da bir koloni halinde yerleşen İtalyan hekimleriyle temas ederek Batı kaynaklarını kısmen tanıyabilmişlerdir. Fakat XVIII. yüzyılda Latince, Fransızca, İtalyancaya vakıf olan hekimlerimizin çoğalmasıyla bu temas daha kesin mahiyet almıştır (Osmanlı Ansiklopedisi Cilt 8: 487).

Osmanlı döneminde gerek Latineden gerekse de Arapçadan tercüme edilen onlarca tıp metninin varlığı söz konusudur. Bu metinlerin bir kısmı çeviri yapıldığı eserden esinlenerek yazılmış telif-tercüme şeklindeyken bir kısmı da tamamen tercüme şeklindedir. Bu çevirilerin büyük önemi vardır. Avrupa bölgesinde ve Arap coğrafyasında tıp alanında ortaya konulmuş eserlerin Anadolu coğrafyasında tanıtılması son derece önemlidir. Bu sayede birçok hastalığın tedavisinde bu çeviriler yoluyla yeni yaklaşımlar uygulanmıştır. Hekimlerin farklı diller bilmesi de yetiştikleri ortamların son derece yoğun öğretim programı uyguladığını göstermektedir. Bu öğretim programlarının bir neticesi olarak hekimler çok yönlü yetişmiş birer bilim adamı niteliğinde karşımıza çıkar. Kimi zaman da bu tıp metinleri manzum şekilde yazılmıştır. Eserlerin kafiyeli ve ölçülü bir şekilde yazılması, âlimlerin edebiyatla da uğraşan çok yönlü kişiler olduklarının kanıtı niteliğindedir.

II. TERCÜME-İ EBUBEKİR ER-RAZİ HAKKINDA¹

Tercüme-i Ebubekir Er-Razi, Ali Münşi'nin eserlerinden bir tanesidir. Ali Münşi bir hekim olarak görev yapmış aynı zamanda farklı diller bildiğinden başka dillerde yazılan eserleri de Türkçeye çevirmiştir. Tercüme-i Ebubekir Er -Razi adlı eser de bunlardan bir tanesidir. Ali Münşi'nin, Ali Bursavi diye ün saldığı bilinmektedir.

---

¹ Bu eser üzerine anlambilim ve sözdizimi konusu tarafımızca doktora tezi olarak çalışılmaktadır. Bu makale, tez konusunun bir değerlendirilmesi olarak ele alınmıştır.

18. yüzyıl Osmanlı döneminin önemli hekimlerinden Şifai'nin talebesi Bursalı Ali Münşi Efendi'nin alfabe sırasıyla ilaç terkiplerini kaydettiği ve şifalı maden sularından söz ettiği Bidaatü'l-mübtedi, zehirlere karşı tedbirleri anlattığı Risale-i Panzehir adlı eserlerinin yanı sıra Adrian Von Mynsicht'den çevirdiği Tercüme-i Akrabazin isimli kitapları yeni tıbbın ürünleridir. Ali Münşi Efendi monografi tarzında ele aldığı tıbbi bitkilerle ilgili risalesiyle de tanınır. (İslam Ansiklopedisi Cilt 41: 110) Bazı medreselerde müderrislik yaptıktan sonra ün sahibi olmuş ve saray hekimliğine kadar yükselmiştir (İslam Ansiklopedisi Cilt 2: 421).

900lü yıllarda yaşamış olan ve felsefe-tıp alanlarında zamanının ve kendinden sonraki çağların iz bırakan ismi Ebubekir Er-Razi'dir. Hipokrat ve Calinus'tan sonra tıp ilmine yaptığı önemli katkılardan dolayı “Arapların Galeni” unvanıyla anılır (İslam Ansiklopedisi cilt 34: 479). Onun henüz tespit edilememiş bir eserinden yola çıkarak ortaya konmuş olan Tercüme-i Ebubekir Er-Razi adlı eser, Osmanlı zamanında yazılmış önemli bir farmakoloji kitabıdır. O zamanın ilaçları da bilhassa bitkilerle hazırlanan tedavi unsurlarıdır.

Bu eser tam manasıyla bir çeviri mahiyetinde görünmemektedir. İçerisindeki ifadeler telif-tercüme olduğu görüşünü arttırmaktadır. Ali Münşi (Bursavi)nin bu eseri, o günün sağlık alanındaki durumunu anlatması açısından önemlidir. Çünkü bu eserde hekim-hasta arasındaki iletişimi yakından görmek mümkün olacaktır. Bir hekimin hastayı karşılaması, hastayı dinleyip gerekli tespitlerde bulunması, bu tespitlerin ardından hastalığa çare olacak ilaçların yapımı konusunda görüşünü belirtmesi, ilaç yapım şeklini anlatması vd. unsurlar eserde yer alan bazı özelliklerdir. Bu özellikleri incelediğimiz vakit görülecektir ki sanki hekimin günlük defterinden alınma bir anlatım durumu vardır. Çünkü eser, baştan sona bir kişinin ağzından anlatılan hekim-hasta diyalogundan bahseder. Öyle ki anlatan kişi hekime üstat olarak seslenmektedir ve üstat nasıl hareket ettiyse onları bir bir not almaktadır. Bunu da eserde sırayla izah etmektedir. Her bir yeni durum kırmızı bir işaretle belirtilmiştir. Yani hekime başvuran her hastanın hekimle olan diyalogu farklı bir başlık gibi gösterilmiştir.

Eserin tamamı 152 varaktan ibarettir. Bu durumda 304 sayfa yazılmış nesir türünde bir eser olduğu anlaşılmaktadır. Aynı çağlarda manzum olarak kaleme alınmış eserler mevcut olsa da bu eser ilk varığın ilk sayfasının yarısı dışında nesir örneğidir. O kısım da başlangıç kısmıdır ve manzum

yazılmıştır. Sayfalardaki satır sayısı 19 olarak tespit edilmiştir. Eser rika yazım şekli olarak yazılmıştır. Meşin ciltli olup söz başları mürekkeple belirlenmiştir. İncelenen eser Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesinde kayıtlı olarak bulunmaktadır. Kayıt numarası 19 Hk 19111/2009 (www.yazmalar.gov.tr.) olarak geçer. Diğer nüshaları İstanbul kütüphanelerinde bulunmaktadır. Toplam üç nüshası mevcuttur. Bu incelemede yalnızca Çorum'daki nüshayı dikkate alarak çalışma yapılmıştır. Eser, düzgün bir kalıp halinde dışarıya taşırmadan oluşturulmuştur. Metnin kalıbı dışında kenar bölümlerine daha sonradan yan olarak yazılmış yazılarla eklemeler yapılmıştır. Bu eklemelerin ne zaman ve kim tarafından yazıldığı konusunda herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

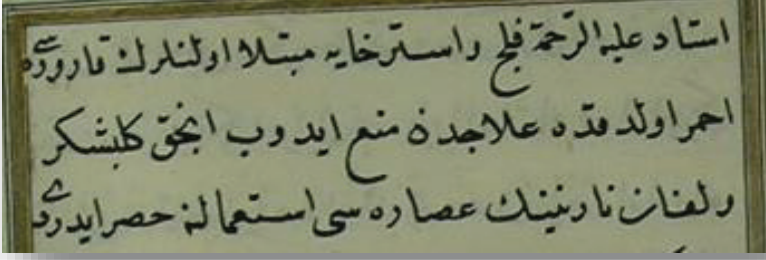
Kelime dağarcığı incelendiğinde %60 oranında Arapça kelime, %30 oranında Türkçe kelime, %10 oranında ise Farsça, Latince ve diğer dillerden geçmiş kelimeler mevcuttur. Arapça kelimelerin bu kadar çok olması durumunun doğal bir sebebi var. O da eserin tercüme niteliğinde olmasıdır.

Eserin yazılış tarihi belli değildir. Ancak, Ali Münşi'nin ölüm yılının 1733-34 olmasına ve ayrıca bu eserin tercüme edilmesini emreden Şehyüslam Ebu'l-Hayr Ahmed el-Enam'ın 1732-33 yılları arasında şeyhüslamlık görevinde bulunmasına bakılarak yazımının bu yıllara rastladığı söylenebilir. Bu nedenle yazmayı XVIII. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirmek yanlış olmayacaktır (Kaya 2016: 243).

İlk iki varak Besmele, manzum bölüm ve daha çok Arapça ifadelerin bulunduğu bölümdür. Burada eserin yazarı, yazılış dönemi, eserin kaç bölümden oluştuğu ve bu bölümlerin tek tek isimleri kayıt altına alınmıştır.

Bu iki varığın dışında en son sayfaya kadar hekim ile hastanın arasında geçen diyaloglar ve hekimin teşhis ve tedavi yöntemleri mevcuttur. Son derece okunaklı bir yazıyla yazılmış olan Tercüme-i Ebubekir Er-Razi; hem Arapça hem Türkçe olarak tıp alanında çok büyük bir söz varlığı hazinesine sahiptir. Arap harfli bölümden küçük bir örnek:

Arap alfabesiyle verilen örnek metnin Latin alfabesine aktarımı şu şekildedir:

(1) Üstad ‘aleyh er-rahme fêlc ve esterhâya mübtelâ olanlarını qarüresi (2) aħmer olduğda ‘ilacdan men‘ idüb ancak gülbeşeker (3) ve lefan narınıñ ‘uşâresi isti‘mâline ħaşş ıderdi.(15a/1-2-3)

Tercüme-i Ebubekir Er-Razi, 152 varaklık bir eserdir. Eserin ilk 2 varaklık kısmı tanıtım kısmıdır. Başlangıçta Besmele ile başlayan bölüm, manzum bölüm ile devam eder. Örnek bir beyit:

Vaħdetüñ dârusını ta‘lîm eyle

Ƙıldı tedbîr ol şabîb-i bî-mişîl (1b/5)

Daha sonra yazılış sebebi eserdeki bölümler ve onların isimleri izah edildikten sonra yukarıdan beri örnekleri verilen günlük hasta-hekim diyalogu söz konusudur. 152. varakta son olarak birkaç satır eserin tamamlanma bölümü vardır.

Eserde hasta-hekim arasında geçen diyaloglar söz konusudur. Bu diyaloglar; hastanın öncelikle şikâyetini anlatması, hekimin hastanın şikâyeti üzerine hastalığı teşhis etmesi, daha sonra hastalık için gerekli ilacın oluşturulması ve bu ilacın içindeki gerekli malzemelerin belirlenmesi, son olarak da ilacın günde haftada ya da ayda ne kadar kullanılacağı konusunda fikir beyan edilmesi şeklinde görülmektedir.

bir yigit baş dönmesinden ve dizlerinde (5) ağrıdan şikâyet idüb su ‘al olunduğda ağzında (6) acılığ var mıdır belî vardır didi ve ol yigitde (7) ħatîfçe bir öksürük dağı var idi üstâd buyurdılar ki (8) bu gün ħamyâ ile ba‘de iki gün şurş-ı benefşeden (9) miğdâr şerbeti ħadar isti‘mâl eyle ve uşâre-yi rammân (10) ü‘l-mezz ya‘ni lefan narı uşâresi isti‘mâl eyle ki (11)

bu 'illet şafrānuñ rā'şe-yi şu'ūdundandır bu eşnāda (12) ğıdālaruñ eţ'ame'-i hāmıza ve tafşıl olsun didi (9a/4-5-6-7-8-9-10-11-12)

Önce kişinin baş dönmesi ve dizleriyle alakalı sorununu dile getirmesiyle başlayan diyalog daha sonra hekimin bazı sorular yöneltmesiyle devam etmiştir. Bunun üzerine hekim bazı bitki, meyve vd. unsurlar ile elde edilen karışımları kullanmasını tavsiye etmiştir.

Eser farklı konuları içeren bölümlerden oluşmuştur. Bu bölümlerin her birinde farklı hastalıklar ve bunlara uygun tedavi yöntemleri izah edilmektedir. Yani gelen hastaların sorunları, o bölümlere göre tek tek bölünerek çalışma şekillendirilmiştir. Eserin baş sayfalarında bu durumu görmekteyiz.

(fihris'ül-kitāb) ma'lūm ola ki bu kitāb otuz bir (17) kısma taqşīm olunmuşdur (2b/16-17)

31 bāb (bölüm) olarak ele alınan kitap otuz bir hastalık ve onların tedavi yolları şeklinde düşünülebilir.

Eser, Türkçe yazılmış bir tıp kitabıdır. Ancak Arapça tıp terimlerinin çokluğu bu gün anlaşılmasını biraz olsun zorlaştırmaktadır. Genel cümle yapısı, eklerin kullanım özelliği, imla özellikleri ve ses bilgisi açısından incelendiğinde Osmanlı Türkçesinde yazılan anlaşılır bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Eldeki bilgilere göre ve yazarın yaşadığı dönem ele alındığında bir 18. yüzyıl metni olan Tercüme-i Ebubekir Er-Razi içerisinde barındırdığı temel tıp terimleri söz varlığı ile de son derece önemlidir.

Eserde düşük cümlelerin varlığından veya ifadelerin bozukluğundan söz edilemez. Yazarın Türkçeye ve bilhassa Arapçaya iyi bir şekilde hâkim olduğu rahatça söylenebilir. Metinde cümlelerin yerine göre kısa yerine göre uzun olduğu görülmektedir. Bazen ki'li birleşik cümleler bazen şartlı birleşik cümleler bazen de bağlı cümleler kullanıldığı tespit edilmiştir. Kimi zaman da fiilimsi unsurlarıyla cümleler genişletilme yoluna gidilmiştir. Türkçenin genel cümle yapısına göre yüklem sonda bulunur. Metinde de bu yapı korunmuştur.

Tercüme edilen eser Arapça bir eserdir. Yazılış tarihi 900lü yıllar olarak düşünülürse izah edilen örneklerde geçen terimlerin Arapça karşılıklarına Anadolu sahasında görülen ve günümüzde dahi sıkça kullanılan Türkçe terimlerin yazılması telif-tercüme yoluyla yazılmış bir eser olduğu görüşünü kuvvetlendirmektedir. Özellikle belirtmek gerekir ki Arapça, Farsça ve bazı

Grekçe kelimelerin Türkçe karşılığının verilmesi son derece önemlidir. Çünkü bu yolla yabancı dilde verilen sözlük anlamını da bir şekilde yazarın kendisi vermiş olmaktadır. Bu vesileyle birçok tıp terimi rahatça anlaşılmakta ve araştırmacılara kolaylık sağlamaktadır. Yalnızca incelenen bu metinde değil diğer tıp metinlerinde de bu karşılıkların verilmesi o dönem için Türkçenin bilhassa tıp alanında bir bilim dili olduğunu göstermektedir.

III. ANLAMBİLİM

Anlam bilimi, dildeki birimleri anlam bakımından ele alıp inceleyen dil bilimi dalı (Korkmaz 2007: 18) olarak ele alınır. Dilbilim alanının bir alt başlığı olarak incelenen anlambilim (semantik) ifadesi kelimelerin, kelime gruplarının, cümle içindeki kullanımlarına göre değiştiği önemli bir alandır. Çünkü cümle içinde kullanılacak yanlış anlamdaki bir kelime ögesi birçok anlam karışıklığına sebep olabilir. Anlambilim incelemelerinin yazılan metnin kendi çağını, geçmiş ve gelecek arasındaki bağlantıyı kurması açısından özel bir yeri vardır, denilebilir. Aynı zamanda dildeki anlambilim incelemeleri hem öteki lehçelerle ayırımının belirlenmesini sağlayacak, hem de anlatım yollarını ve gücünü ortaya koyacaktır (Aksan 1982: 148).

Anlambilimi bu kadar önemli kılan alt başlıklar; temel anlam, yan anlam, benzetme ögeleri, eş anlamlılık, zıt anlamlılık, eş adlılık, duygu değeri vd. ögelerdir. Bu ögeleri metinler içerisinde ayrı ayrı ele almak metnin değerinin bir kat daha ortaya koymak demektir.

Tarihi tıp metinlerini inceleme konusu önemli bir alandır. Bu metinler üzerine araştırmacılar ses ve şekil bilgisi çalışmaları yapmışlardır. Yapılan çalışmaların sözlük bölümleri de eseri daha yakından inceleme imkânı vermiştir. Fakat tıp metinleri üzerine çok geniş manada anlambilim çalışması yapıldığı görülmemektedir. Aşağıda Tercüme-i Ebubekir Er-Razi adlı eserde geçen ögeler anlambilim yönünden ele alınmıştır.

IV. ESERDE ANLAMBİLİM İNCELEMELERİ

A. Temel Anlam

Bir ses bilişiminin başlangıçta yaşattığı, ilk ve asıl kavrama biz temel anlam adını veriyoruz (Aksan 1982: 182). Eserde temel anlamıyla kullanılan bazı kelime örnekleri şu şekildedir:

bir kimse (5) şadā'adan şekvā idüb ol kimsenüñ ağzında (6) acılığ olub dudaqları birbirine yapışur idi (5b/4-5-6)

bir kimsenüñ dişlerinüñ birinde (16) eğilme var idi (32b/15-16)

yapışmak ve eğilmek gibi ifadeler farklı biçimde kullanılıp kelimenin mecazi anlamını oluşturabilir. Ancak burada sözlükteki ilk ve asıl anlamları kullanılmıştır. Bir kelimenin temel anlamının dışında sözlükte geçen diğer anlamları eskiden beri deyim ve atasözlerinde ya da farklı birleşik yapılarda göze çarpar. Dili konuşan kişiler tarafından temel anlamlı ifadeler, zamanla gereksinimler neticesinde daha farklı anlam kalıpları şeklinde kullanılmıştır.

B. Yan Anlam

Kelimenin asıl anlamı yanında, kullanıma bağlı olarak kazandığı yeni anlamlar (Korkmaz 2007: 238)dır. Bazı kullanımlarda kelimeler akla gelen ilk çağrışımlarıyla kullanılmazlar. Tarihi süreç içerisinde bir kelimeye kullanım yerine göre farklı görevler ve anlamlar yüklenebilir. Türkçe bu bakımdan zengin bir dildir. Çünkü kendi kelime kadrosuyla yüzlerce yan anlamlı yeni anlam ve görevler türetebilmektedir.

bir hātun şadā' dan ve şovuk şovuk (13) terlemeden ve cümle a' zāsında kırıklık hiss eylesinden (14) şikāyet idüb...(8b/12-13-14)

bir gūlām ihzāl (2) eylediler ki methayyir ve gözlerin bir yire degmiş söylemez (13a/1-2)

gīdāsı (14) hafif şeyler ve ziyt ile yapılmış çalyeler olsun (34a/13-14)

bir kimsede kırık öksürük ve iltihāb (13) var idi (54a/12-13)

Eserden hareketle yukarıdaki bazı örnekler ele alınmıştır. Kırıklık his etmek, gözlerin yere değmesi, gıdanın hafif şekilde verilmesi, öksürüğün kuru olması gibi örnekler kelimenin asıl anlamlarının dışında farklı şekilde kazanılan yeni anlamlarıdır. Her dilde sözcüklerin çoğunluğunun, birden çok anlamı yansıttığı, çok anlamlı olduğu düşünülürse, dil adını verdiğimiz düzen içinde gösterenlerin tek bir görev yüklenmediklerini söyleyebiliriz (Aksan 1982: 184). Pek tabiidir ki bu farklı görevler zamana, konuya vd. unsurlara göre değişim gösterecektir. Örneğin yukarıda geçen ifadede “hafif” sözcüğü ile kastedilen insana zarar vermeyen, rahatsızlık oluşturmayan yiyecek manasında kullanılmıştır. Başka bir satırda kiloca ağır ifadesinin karşıtı olarak “hafif” sözcüğü kullanılabilir.

C. Benzetme

Bir şeyin niteliğini anlatmak için o niteliği eksiksiz taşıyan bir şeyi örnek olarak gösterme işi (Türkçe Sözlük 2005: 245) olarak tanımlanır. Benzetme

yoluyla Türkçede zengin bir söz varlığı oluşumu görülmektedir. Bilhassa edebi eserlerde, manzum parçalarda da sıkça kullanılan bu anlambilim kolu Tercüme-i Ebubekir Er-Razi adlı tıp eserinde de oldukça fazla görülmektedir. gibi, kadar, benzer edatlarıyla bazı örnekler aşağıda gösterilmiştir:

gibi

*bir kimsenün başında riyâh (15) olub **degirmen gibi** gürler imiş (10a/14-15)*

*on bir yaşında bir şabiyye götürüb didiler ki (14) lisânında ağırlık vardır söyledikte **fa' fa'** **gibi** (15) söyler (37a/13-14-15)*

*bir kimsenün karüresi (13) renkde ve incelikde **şu gibi** beyâz idi (90b/12-13)*

başın değirmen gibi gürlmesi, fa fa gibi ses çıkartılması, rengin su gibi olması farklı benzetme şekilleridir.

kadar

*her gün **findık** (9) **kadar** virilüb iki sâ' at yâhud üç sâ' at gîdâ (10) virilmeye (11a/8-9-10)*

*bu (10) ma' cundan **büyücek cevz kadar** her gün vireler (12b/9-10)*

Burada kadar edatıyla genellikle yapılan ilacın miktarı benzetilerek fındık kadar ya da büyük bir ceviz kadar örnekleri söz konusudur.

benzer

***poşalu** (14) **kana beñizer** qarüre şacı ki hummâsı dağı var idi (95a/13-14)*

*karüresi **bulanık nar şuyına** (19) **beñizer** idi (107a/18-19)*

gibi edatının da kullanılabileceği bu örneklerde renk kavramı ön plana çıkmaktadır. Posalı kan, bulanık nar suyu renk bakımından benzetme ögesi oluşturmuştur. Bu eserde anlatımı daha güçlü kılmak için benzetme ögesine sık sık başvurulmuştur. Doğan Aksan; her dilde, her insanın bol bol kullandığı bu benzetmeler yaygınlaşırsa kalıplaşır, kişisel olmaktan çıkarak söz varlığının öğeleri niteliğini taşır (Aksan 1982: 189) demektedir. Bilhassa tıp metinlerinde çokça kullanılan bu benzetme ifadeleri Türkçenin söz varlığının bir parçası konumuna gelmiştir.

D. Sözcükbilim (Kelime anlamı)

Sözlükler bir dilin söz varlığını gösteren önemli belgelerdir. Tarama ve derleme sözlükleri de bu belgelerden bazılarıdır. Tarihi tıp metinleri incelendiğinde sözcük sayısı, bu sözcüklere verilen anlamlar, tıp terimleri

sözlükleriyle gün yüzüne çıkartılmaktadır. İncelenen bu eserde de birçok tıp teriminin eserin içerisinde anlamının verildiği görülmektedir. Yani eser, kendi içinde aynı zamanda bir sözlük niteliğindedir. Tıp metinlerinde genel olarak görülen bu durum, sözcük anlamlarının daha çabuk ve net biçimde ortaya konulması adına önemli bir yere sahiptir. Örneğin manzum bir tıp metni olan XVII. yüzyılda yazılmış Mecma-i Tıb adlı eserde de bu durum sıkça görülmektedir:

Biter üaglarda levfû'l-âayya derler

Yılan bıçağı derler Türkçe ekâer (Akkuş 2008: 124)

Verilen bir kelime örneği Türkçe karşılığı gösterilerek sözlük bölümlerine anlam açısından büyük katkı sağlamaktadır. Aşağıda da Tercüme-i Ebubekir Er-Razi'den örnekler verilmiştir:

gözlerinde ve lisânında safrat ya'ni sarılık yok 4b (1) idi (4a/19, 4b/1)

üstâd 'aliyye er-rahme nakre 'i (5) kıfa ki türkîde eñse çukuru dirler (5a/4-5)

bir kimse buhardan ya'ni ağız çokusundan (3) ve şadâ'dan şikâyet idüb faşd ile fevka'l-gâye (4) kan ihrâc eyledim didi (7a/2-3-4)

hadar (10) didikleri illet ki türkîde uyusukluk dirler (13a/9-10)

üstâd (2) yüzünde hasba ya'ni kızamık zuhûr idecekdür (132b/1-2)

safrat sözcüğünün sarılık, kıfa sözcüğünün ense çukuru, buhar sözcüğünün ağız kokusu (Osmanlı Türkçesi sözlüklerine bakıldığında da buhar kelimesinin buhâr (Ar.): Isı etkisiyle sıvıların gaz durumuna dönüşmesi (Parlatır 2009: 214) karşılığı olduğu ifade ediliyor.) Hadar sözcüğünün uyusukluk, hasba sözcüğünün ise kızamık olduğu belirtiliyor. Bu ve buna benzer örnekler okuyucuya ve araştırmacıya kolaylık sağlamaktadır. İşte bu durum o dönem hekimlerinin bilhassa Arapça, Farsça ve Türkçe tıp terimlerine ne derece hâkim olduklarını göstermesi bakımında önem arz eder.

E. İkileme

Aralarında belli bir ses düzeni bulunan, biçim ve anlamca birbiriyle ilişkili olan, aynı, yakın ya da zıt anlamlı iki veya daha çok kelimenin bir tek kelime gibi anlam göstermek üzere yan yana gelmesiyle oluşturulan kelime grubu(Korkmaz 2007, 123). İkilemelerde bulunan sözcükler tek başlarına ele alındığında çok fazla etkiye sahip olmamaktadır. Bu sebepten dolayı Türkçe

metinlerde eski zamanlardan bu yana ikilemeler kullanılmıştır. İkilemeler de anlam yönünden son derece önemli öğelerdir. Tıp metinlerinde de bu örneklere sıkça rastlamak mümkündür.

lisânında ağırlık vardır söyledikte fa' fa' gibi.. (37a/14)

bir kimseye gâh gâh veca' kulınc gelür (10) idi (74b/9-10)

bir yigit şabiy iken (3) depesi üzre düşüb el'an vaktâ vaktâ kulağı (4) içinde verem zühür idüb...(142a/2-3-4)

fa fa gibi söylemek, gâh gâh gibi zaman belirtmek, vaktâ vaktâ gibi zaman belirten ikileme örnekleri anlamı kuvvetlendiren öğelerdir ve metinde sıkça geçmektedir. Vurguyu daha da arttırmak adına yapılan bu tekrarlar bir tıp metninde anlatımı güçlendirici bir öge durumundandır. Bilhassa hekimlerin yazdıkları bu tarz eserlerde cümlelerin, kelime gruplarının daha iyi anlaşılması ve zihinde canlanabilmesi için kelime tekrarlarına yani ikilemelere başvurdukları söylenebilir.

F. Duygu değeri

Elimizdeki tıp eseri kendi zamanı için yazılmış bilimsel bir çalışmadır. Bilimsel çalışmalarda anlambilim ögesi olarak duygu değeri ifadelerinin olması pek mümkün görünmemektedir. Ancak aşağıya alınan bazı örnekler duygu değeri başlığına örnek verilebilir:

süd emer bir kızcağızıñ gözünde (18) şîş var idi (21a/17-18)

ma'şumuñ (2) gözüne anası süd şağub...(21b/1-2)

Türkçede "cağız" adlarda küçültme eki olarak görülür. Çok işlek olan +cağız eki yine küçültme yanında sevgi ve acıma da bildirir (Korkmaz 2003: 253). Bir diğer ifade olan "maèaum" kelimesi de "Suçsuz, günahsız; küçük çocuk" (Parlatır 2009: 1018) anlamına gelmektedir. Bu ve buna benzer örneklerde "acıma ve üzüntü" anlamı kattığı düşünülürse bir duygu değerinden bahsetmek mümkün olabilir, düşüncesindeyiz.

G. Deyimler (Kalıplaşmış Sözcük Dizileri)

Deyim ifadesi; genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, ilgi çekici bir anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbeği (Türkçe Sözlük 2005: 517) olarak tanımlanır. Türkçenin söz varlığı içerisinde oluşmuş yüzlerce deyim olduğu bilinmektedir. Eski çağlardan günümüze gelen kalıplaşmış sözler Türkçenin

kendi bünyesinde oluşturduğu çok zengin ifadelerdir. Metinde de bu ifadelere sıkça rastlamak mümkündür:

*ol mevzu‘ı (6) bir büyücek **şişe urdurub** vāfirce şarḫ itirdi (5a/5-6)*

*ol kebābdan ṭamlayan şuyı **gözlerine çeküb** (18) kebābı ekl eyleye (20b/17-18)*

*bir kimse gelüb didi ki her ne zamān hareket idersem (19) benden ‘arḫ-ı keşir gelüb **zahmet çekerim** (142b/18-19)*

*insān için böyle umyırda **aklını** (13) **kullanmak** lazımdır (84b/12-13)*

şişe ur-, göze çek-, zahmet çek-, aklını kullan- ifadeleri temel sözcük anlamlarından az çok uzaklaşmış deyim örnekleridir. Kalıplaşmış bu ifadeler halk tarafından da kullanılan ögelerdir. Deyimler, bir dilin anlatı yollarını, yaşam biçimini, geleneklerini ve çeşitli özelliklerini belirten önemli ipuçları sağlarlar (Aksan 1982: 38). Bu sebeplerden her dilin deyimleşmiş söz varlığı farklı farklı olacaktır. Bu eserde de anlatılmak istenen, deyimler yoluyla daha zengin bir şekilde ortaya konulmuştur.

H. Adbilim

Adbilim, Özel adlar üzerinde duran ve özel adları, köken bilgisi, tarihi gelişme, dil ve kültür sorunları açısından inceleyen bilim dalı (Korkmaz 2007: 7) dir. Metinde bazı özel isimler geçmektedir.

rey_şehrinüñ (13) cām‘ında... (27a/12-13)

***calnūs** ve andan muḫaddem baḫı... (116a/11)*

***kitāb menşürida** yāḫud aḫırbādında taḫrır olunan... (14a/13)*

Rey şehri Selçuklular döneminde de önemli bir şehir ismidir, Kitab-ı Mensur ise bir tıp eseri ismidir. Calinus ise eski çağların meşhur hekimlerindedir. Yunan hekimi ve Galenos’a İslam dünyasında bu ad verilir. Roma sarayında hekim olarak çalışmıştır. Adı genel olarak Bukrat ve Lokman ile birlikte anılır (Özçelik 2001: 15). Bu tarz özel isimler, eserde nelerin kaynak olarak belirtildiğini göstermesi bakımından önemlidir. Bu isimler daha sonraki araştırmacılara ipucu vermektedir. Cümleler arasındaki anlam ilişkisini destekler mahiyettedir. Eserin bilimselliğini ve zenginliği göstermesi bakımında da önem arz etmektedir.

I. Eşanlamlılık

Metin içerisinde bazen farklı yerlerde bazen aynı satırlar içerisinde birbiriyle eş anlamda kelimeler geçmektedir. Eş anlamlı kelimelerin kullanımı bir dilin zenginliğinin başka bir ifadesidir. Aşağıda geçen neden ve sebep kelimeleri, bak- ve nazar kıl- ifadeleri birbiriyle aynı anlama gelmektedir ya da birbirine çok yakın anlamdadır, denilebilir. Eserde birçok yerde buna benzer örnekler mevcuttur. Yazar aynı anlama gelen farklı kelimeleri kullanarak dilin farklı yönlerini ortaya koymaktadır. Bir tıp metni için bu kullanımların önemi daha da artmaktadır.

*bir kimse su'âl eyledi ki **nedendür** ki (6) eṭbbā kanı iḥrāca sā'ir aḥlāṭdan ziyāde meyl (7) iderler (144b/5-6-7)... buyurdılar ki (13) bu ḡıṣyuñ bir **sebebi** bu kimse dün gice uyumamış seher (14) ise kuvvete zā'if virür (144b/12-13-14)*

*bir derzi (2) şikāyet eyledi ki bir beyaz şey'e **bağdıḡda** ḥadḡırda ya'ni (3) gözbebeğinde bir ağrı peydā olub gözlerim kararır (28b/1-2-3)... bir yigīt gözlerimün biri görmez oldı (3) diyü şikāyet eyledi gözine **nazar olunduḡda** intiṣār (4) ve şu 'alāmetleri yoḡ levnında kırmızılık var (29a/2-3-4)*

Bu tarz eşanlamlı kelimeler dilin anlatım zenginliğinin de bir göstergesidir.

J. Zıt anlam

Sözcüklerin zıt anlama gelen ifadelerini kullanarak anlatımı daha da güçlendirmeye çalışmaktadır. Çünkü bu zıtlıklar bilhassa ölçü birimleri için önem arz etmektedir. Yapılacak olan ilacın yapımında, yenecek olan yemeğin ölçüsünde bu zıtlıkları kullanmak hastanın tedavi aşamasında büyük bir önem taşımaktadır.

*şoñra iki dirhem **acı** bādem yaḡı ve iki dirhem **ḡatlu** (11) bādem yaḡı ilḥāḡ olunub... (86a/10-11)*

Dil içinde yine zıt kavramları kullanarak anlatımı daha güçlü hale getirmek mümkündür. Olay ya da durumun daha rahat kavranması açısından da zıt ifadeler önemlidir. Eserde de bazı yerlerde zıt kullanımlara başvurulmuştur.

K. Eş Adlılık

Yazılışları aynı olduğu halde anlamları bakımında farklılık arz eden kelimelerdir. Örneğin vücudun bir bölümü olan yüz kelimesiyle sayı ifade eden yüz kelimesi eş adlılık ifadesine uymaktadır. Bir rahatsızlık belirtisi olan vücudun herhangi bir yerinde görülebilen şişlik unsuru ile bir eylem

ifadesi olan şiş- fiili farklı bölümlerde kullanılmıştır. Bu ve buna benzer kullanımlar metinde çeşitli aralıklarla görülmektedir.

uyhu (19) hālinde yüz yaşadığını mümkün olduğu merteye yüksek 25b (1) eylesün (25a/18-19, 25b/1)

ķocaluķ otuz senede gelürse behāyimuñ ķocalığı (8) bu kıyās üzere yüz seneye muhtācdur (146b/7-8)

bir kimsenüñ dudaklarında ve göz қаpaқlarının içinde (5) şiş olub hāreṭ ‘alāmetleri var idi (22a/4-5)

bir gün ol kimseye diş ağrısı (14) ‘arız olub yüzünün bir tarafı şişmiş (28a/13-14)

eylediği şey’ bir sâ’atden (13) soñra ekşimiş yāhud acımış (47a/12-13)

ağacı zamğı (11) ve acı bādem herbirinden beş dirhem... (94b/10-11)

Bu kullanımların anlam olarak birbirinden ayırt edilebilmesi gerekir. Bu durum sadece sözcüklerin cümle içinde geçtikleri yerlerden anlaşılabilir.

K. Sıklık

Bir dilin sözcüklerinin öteki sözcüklere oranla daha çok ya da daha seyrek kullanılması anlamına gelir (Aksan 1982: 22). Metinde çok sık kullanılan bağlaçlar, birleşik fiiller vd bulunmaktadır. Bilhassa ilaç yapımlarında farklı bitkilerin ya da diğer unsurların sırayla söylenmesinde sık sık “ve” ifadesinin kullanıldığı görülmektedir.

ba^c de (14) sarı helīle ve sāhtere ve sināmeki ve şekerden (15) ‘amel olunmuş...(3b/13-14-15)

...tamardan faşd ile emr idüb tarhün çiynek (9) ve sirke ile mażmaza eylemek ve şabağlarda nar şuyı (10) isti^c māl eylemek emr eyledi* bir kimseye diş ağrısı (11) işābet itmış idi üstād faşd ile emr itdi (32b/7-8-9-10-11)

Sık kullanılan örnekler metindeki öneminin fazla olduğunun delilidir. Eserde ilaç, bitki vd. isimleri birbirinden ayırt edebilmek için “ve” bağlacı mühim bir yer tutmaktadır. Hekimin bir eser içerisinde hastalara çoğu yerde “emr et-“ ifadesini kullanması yapılması istenen unsurun sağlık açısından ne derece önemli olduğunun kanıtıdır, denilebilir.

V. SONUÇ

Osmanlı Türkçesi dönemi tıp eserlerinin söz varlığının daha iyi ele alınıp incelenmesi için bu eserler üzerine anlambilim çalışması yapmak son derece

önemli olacaktır. Osmanlı döneminin tıp anlayışını anlatması bakımından eserlerin bu şekilde daha yakından değerlendirilmesi gerektiği kanaatindeyiz. Anlambilim alt kollarının incelendiği bu çalışmada bir tıp metninin söz varlığı açısından ne kadar zengin olduğu kanıtlanmaya çalışılmıştır. Kelimelerin Arapça, Türkçe ya da başka karşılıklarının bilinmesi, temel anlamlarının yanında farklı yan anlamlarının bilinmesi, farklı deyimlerin, birleşik yapıların bir arada kullanılması bilimsel bir tıp metni yazmada o dönem hekimlerinin bilgi ve tecrübelerini göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Yapılan bu incelemeler Osmanlı dönemi tıp eserlerinin dili hakkında da ipucu verecektir.

Osmanlı dönemi tıp anlayışını daha yakından tanıyabilmek için yazılmış tıp eserlerinin daha geniş manada incelenmesi gerekir. Bu incelemeler sonunda hekimlerin o dönem almış oldukları eğitimi de görebilmek mümkün olacaktır. Bu kadar tercüme eserin varlığı tıp ilminin yanı sıra hekimlerin farklı dil eğitimi aldıklarının göstergesidir. Aynı zamanda manzum olarak kaleme alınmış tıp metinlerinde görülen edebi şekillerin de kimi hekimlerin edebiyat alanında kendilerini geliştirdiğinin ispatıdır.

Osmanlı tıbbını daha yakından tanıyabilmek, sözcüğünü geniş manada ortaya koyabilmek için tıp eserlerinin üzerine dilbilgisi çalışmaları yapılmalı, bunun yanında bu eserlerin anlambilim açısından da incelenmesi gerekmektedir. Her bir metinde elde edilen bilgiler tarihi tıp metinleri sözlüklerine katkı sağlayacaktır. Eserlerin okunması ve yakından tanınmasıyla birlikte yüzyıllar içerisinde Anadolu sahasında basamak basamak tıp ilminin nasıl yol kat ettiğini de görmek mümkün olacaktır. Farklı yüzyıllar arasında eserlerin karşılaştırılması yapılarak bu bilim dalındaki gelişim ve değişimler de ayrıca gözlemlenmelidir. Böylece dönemler arasındaki sözcüğündeki farklılıklar, dil yapısındaki değişimler de kayıt altına alınmış olacaktır.

KAYNAKÇA

- AKKUŞ, Mücahit (2008), Siyahi Karamani Larende'nin Mecma-i Tıbb Adlı Eseri (Gramer-Metin-Sözlük), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri
- AKSAN, Doğan (1982), Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim, Türk Dil Kurum Yayınları, Ankara
- CANPOLAT, Mustafa; Önler, Zafer (2007), İshak Bin Murad Edviye-i Müfrede, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara
- İSLAM ANSİKLOPEDİSİ (1989) Cilt 2, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul
- İSLAM ANSİKLOPEDİSİ (2012) Cilt 41, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul

- KAYA, ELİF (2016), XVIII. Yüzyıla Ait Bir Tıp Yazması Üzerine: Terceme-i Kitab-ı Ebubekir Razi, Turkish Studies Volume 11/21
- KORKMAZ, ZEYNEP (2003), Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara
- KORKMAZ, ZEYNEP (2007), Gramer Terimleri Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara
- OSMANLI ANSİKLOPEDİSİ (1999) Cilt 8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara
- ÖZÇELİK, Sadettin (2001), Kitabü'l Mühimmat, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları Ankara
- PARLATIR, İsmail (2009), Osmanlı Türkçesi Sözlüğü, Yargı Yayınevi, Ankara
- TÜRKÇE SÖZLÜK (2005) Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Yazmaları <http://www.yazmalar.gov.tr>
(Erişim tarihi: 13.06.2017)

SINIF ÖĞRETMENLERİNİN SINIFTA KULLANDIKLARI BİLGİ İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİNE YÖNELİK OLUMSUZ TUTUMLARI VE YAŞADIKLARI SORUNLAR¹

Hamdi KARAKAŞ²

Adem DOĞAN³

Atıf/©: Karakaş, Hamdi; Doğan, Adem (2017). Sınıf Öğretmenlerinin Sınıfta Kullandıkları Bilgi İletişim Teknolojilerine Yönelik Olumsuz Tutumları ve Yaşadıkları Sorunlar, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 10, Sayı 1, Haziran 2017, ss. 629-654

Özet: Bu çalışmanın amacı sınıflarda yer alan bilgi iletişim teknolojilerinin kullanılmasına yönelik sınıf öğretmenlerinin mevcut olumsuz tutumların belirlenmesi ve öğretmenlerin bu ürünlerde yaşadıkları sorunların tespiti olarak belirlenmiştir. Araştırmada nicel araştırma yöntemlerinden tarama modeli kullanılmıştır. Çalışmada amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme yöntemi kullanılmış olup Sivas ilinde görevli 117 sınıf öğretmeni çalışmaya dâhil edilmiştir. Veri toplama aracı Türel'in (2012) "Öğretmenlerin Akıllı Tahta Kullanımına Yönelik Olumsuz Tutumları: Problemler ve İhtiyaçlar" adlı çalışmasında kullandığı anket temel alınarak hazırlanmıştır. Bu çalışmadan elde edilen veriler yüzde, frekans, aritmetik ortalama, t testi ve ANOVA kullanılarak analiz edilmiştir. Elde edilen verilerin çözümlenmesi sonucunda sınıf öğretmenlerinin sınıflarında yer alan bilgi iletişim teknolojilerine yönelik olumsuz tutum sergilemedikleri tespit edilmiştir. Ancak bu ürünler olmasa da derslerin aynı şekilde işlenebileceği, ürünlerin her ders için uygun olmadığı, öğrenci ilgisinin zamanla azalacağı ve bazı öğretmenlerin de bu ürünler yerine kara tahtayı kullanma tercihi olduğu belirlenmiştir. Sınıflarda yer alan bilgi iletişim teknoloji ürünlerindeki mevcut internet hızının yetersizliği, hazırlanan etkinliklerin ders amaçlarına uygun olmaması, bu ürünleri kullanmada teknik problemler ve bu problemleri gideren teknik personele ulaşmada sıkıntı yaşandığı tespit edilmiştir. Ayrıca sınıf öğretmenlerinin bilgi iletişim teknolojilerine yönelik tutum ve bu ürünlerde yaşanan sorunlar cinsiyet ve mesleki kıdem değişkenine göre incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bilgi iletişim teknolojileri, ilkökulda teknoloji kullanımı, fatih projesi

Makale Geliş Tarihi: 10. 01. 2017/ Makale Kabul Tarihi: 24.05.2017

¹ 26. Uluslararası Eğitim Bilimleri Kongresi'nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

² Öğr. Gör., Cumhuriyet Üniversitesi, Aşık Veysel Meslek Yüksekokulu, Çocuk Gelişimi Bölümü, e-posta: hamdikarakas58@yahoo.com.tr

³ Öğretmen, MEB Kahramanmaraş Bilim ve Sanat Merkezi, e-posta: aadogan@gmail.com

Primary School Teachers' Negative Attitudes towards Information and Communication Technology (ICT) and Their Problems

Citation/©: Karakaş, Hamdi; Doğan, Adem (2017). Primary School Teachers' Negative Attitudes towards Information and Communication Technology (ICT) and Their Problems, Hitit University Journal of Social Sciences Institute, Year 10, Issue 1, June 2017, pp. 629-654

Abstract: This paper aims to determine negative attitudes of primary school teachers' towards using Information and Communication Technologies (ICT) which exist in their classroom, and to identify problems which the teachers have with these products. Survey method, which is one of the quantitative research methods, was used in the research. Criterion sampling method, which is among purposive sampling methods, was used in the research and 117 primary school teachers who work in Sivas were included into the study. The data collection tool was prepared on the basis of a questionnaire which Türel (2012) used at a research paper, named "Teachers' Negative Attitudes towards Interactive Whiteboard Use: Needs and Problems". The data gained from this study were analyzed by using percentage, frequency, arithmetical mean, the t-test and ANOVA. At the result of analysis of the collected data, it is revealed that the primary school teachers do not display negative attitudes towards Information and Communication Technologies (ICT), which exist in their classrooms. However, they showed negative attitudes with the thoughts that these products are not suitable for every lesson, so they do not prefer using them; instead they preference to use the blackboard and that the interest of students will decrease over time. It is found that the speed of the internet ,available at Information and Communication Technologies (ICT) in classrooms of the primary school teachers, at school, is not enough; Prepared activities are not suitable with the course objectives; There are technical problems at using these products and they have problems with reaching technical staff who eliminate these problems. In addition, primary school teachers' attitudes towards Information and Communication Technology (ICT) and problems lived with these products were analyzed according to gender and occupational seniority variable.

Keywords: Information and Communication Technology (ICT), Technology usage in primary school, FATİH Project

I. GİRİŞ

Günümüz bilgi ve teknoloji çağı olarak adlandırılmakta ve yaşanan hızlı gelişmeler ve yeni buluşlar insanların birçok alanda hayatını kolaylaştırmaktadır. Yaşanan değişim ve gelişim süreci bilginin üretilmesini, yayılmasını, paylaşılmasını ve kullanılmasını hızlandırmakla kalmamış;

bilgiyi toplum yaşamında, kamu hizmetlerinde, ekonomide ve eğitimde en temel unsur haline gelmiştir (Tor ve Erden, 2004:120). Yeni teknolojik gelişmelerle karşı karşıya kaldığımız günümüzde toplumun ilerlemesine ve bireyin gelişmesine yardım eden eğitim sistemini de teknolojiden ayrı düşünmek mümkün değildir (Gerçek vd., 2006:130). Çünkü bilgi ve teknolojinin hızla gelişmesi bilgi toplumlarını ortaya çıkarmış, sonrasında toplumların teknolojik gelişmeleri izlemelerini ve kendilerine uyarlamalarını zorunlu hale getirmiştir (Kutluca ve Ekici, 2010:177). Teknoloji bireylerin yeterliliklerin arttırarak bilgi toplumuna ulaşmada insanı daha donanımlı noktaya ulaştırabilmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde ülkenin gelişmiş toplumlar arasında söz sahibi olabilmesi için teknolojiyi üreten ve bu teknolojiyi farklı alanlarda kullanabilen bireyler yetiştirmesi ile mümkündür (Akyüz, vd., 2014:1). Bu bağlamda öğrencileri yaşama hazırlayan kurumlar olarak okullardan bu teknolojiyi kullanmaları ve yetişen yeni nesle öğretmeleri beklenmektedir (Akkoyunlu, 1995:106).

Eğitim teknolojisi disiplini, yeni ortaya konulmuş teknolojik gelişmelerin eğitim sürecinde yerini alması, okullara yansımada ve eğitsel hedeflerin kazanılmasını sağlamada temel ve önemli bir rol üstlenmiştir (Tor ve Erden, 2004:121). Eğitim teknolojisi, insanın öğrenmesi olgusunun tüm yönleriyle ele alan, karşılaşılan problemleri sistematik analiz ederek çözümler geliştiren, bu çözümleri üretmede insan gücü, bilgi, yöntem, teknik, araç-gereç vb. unsurları işe koşarak uygun tasarımlar geliştiren, uygulayan ve değerlendiren karmaşık bir süreç olarak tanımlanır (Yılmaz, 2007:156). Bu sayede belirlenen öğretim hedeflerinin bütün öğrencilere kazandırılabilmesi için gerekli düzenlemeler ve rehberlik yapılarak, bilgi öğrenciye kolay, hızlı ve eksiksiz olarak aktarılır. Öğretmenin bütün bunları sağlayabilmesi için öğretim ortamında gerekli düzenlemeleri yaparak uygun öğretim stratejilerini, yöntem ve teknikleri seçmesi, bu ortam için gerekli öğretim materyallerini tasarlayıp hazırlaması, etkinlikleri uygulaması ve değerlendirmesi gereklidir (Tataroğlu, 2009:12). Öğrenci ile öğretilecek konu arasında etkileşim kurarak konunun daha iyi anlaşılmasına yardımcı olan, tebeşir ve kara tahtadan eğitsel video, sanal ortam yazılımları ve akıllı tahtalara kadar geniş bir yelpazedeki her türlü araç ve gereç eğitim teknolojisi çalışma alanı içerisinde yer alır (Akpınar, 2004). Teknolojinin ilerlemesi ile birlikte neredeyse birçok öğrencinin evinde bilgisayar bulunmakta ve öğrenciler bilgisayar oyunlarıyla veya daha renkli animasyonlarla daha fazla vakit geçirmektedirler. Bu durum, klasik ve teknolojinin kullanılmadığı derslerle karşılaşan öğrencilerin motivasyonun

düşmesine sebep olmaktadır (Zengin vd., 2012:535). Bu açıdan değerlendirildiğinde son teknolojik araçların eğitimde kullanılması öğrencinin daha iyi öğrenmesine, etkinliklere daha fazla motive olmasına ve öğrenci katılımına zemin hazırlayacaktır. Bilgi teknolojileri ile öğretme-öğrenme süreci içerisinde öğretmen ve öğrenciye birçok olanağı beraberinde sunmakta, bu olanakları kullanmamak ise teknolojinin eğitimde getireceği kalite ve yararları maalesef göz ardı etmek demektir (Tataroğlu, 2009:9).

Birçok gelişmiş ülke öğrencilerin teknolojik gelişmelere hakim olarak toplum yaşantısına daha iyi adapte olabilmelerini sağlamak amacıyla eğitim politikalarını belirlerken çeşitli kararlar almaktadır (Çağıltay vd., 2001:19). Ülkemizde de gelişen teknolojinin sınıflarda etkin kullanımı ve öğrenci başarısını daha da artırmak amaçlı çeşitli projeler hayata geçirilmektedir. Bu projelerden birisi olan ve Kasım 2010'da kamuoyuna duyurulan, Milli Eğitim Bakanlığı ile Ulaştırma Bakanlığı'nın işbirliği ve himayesinde yürütülen, Fırsatları Artırma ve Teknolojiyi İyileştirme Hareketi (FATİH) adlı projedir (Kayaduman vd., 2011:124). Bu projenin Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yürütülmesi ve Ulaştırma Bakanlığı tarafından da desteklenmesi öngörülmüştür. Projenin üç yılda; birinci yıl ortaöğretim okulları, ikinci yıl ilköğretim ikinci kademe, üçüncü yıl ise ilköğretim birinci kademe ve okul öncesi kurumlarında kademeli olarak tamamlanması planlanmıştır. Bilişim Teknolojisi (BT), donanım ve yazılım altyapısı, e-içerik ihtiyacı, öğretmen kılavuz kitaplarının güncellenmesi, öğretmenler için hizmet içi eğitimler ve bilinçli, güvenli, yönetilebilir BT ve internet kullanımı ihtiyaçlarının tamamlanması hedeflenmiştir (MEB, 2011). FATİH projesiyle birlikte her okula bilgisayar döneminden her sınıfa bilgisayar dönemine geçiş amaçlanarak reform niteliğinde değişimler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Üç yıl içinde tamamlanması planlanan proje ile ülkedeki her sınıfa internete bağlı bilgisayar, akıllı tahta ve projeksiyon cihazının konulacağı duyurulmuştur (Kayaduman vd., 2011:124). Bunu yanı sıra MEB tarafından düzenlenen hizmet içi eğitimlerle, öğretmenlerin öğretim teknolojilerinden yararlanma ve bu ürünleri kullanma olanakları da arttırılmaya çalışılmaktadır. Bu sayede her bir öğretmenin öğretim teknolojilerini öğrenme ortamlarında etkin olarak kullanabilmesi beklenilmektedir (Akyüz vd., 2014:2).

FATİH projesi sonunda teknolojik gelişmeler ışığında sınıfları yeniden düzenlemek, öğrenci öğrenmelerini daha üst seviyeye çıkarmak ve son teknolojik gelişmelere kendisini adapte edebilen öğrenciler yetiştirmek hedeflenmektedir. Bu konuda yapılan çalışmalara bakıldığında Yavuz ve

Coşkun (2008) öğrencilerin öğretim etkinliklerinde teknolojik araç gereçlerin kullanılmasının öğrencilerin derse karşı tutumlarının tutumlarını olumlu yönde etkilediğini tespit etmişler ve yapılan görüşmeler sonucunda öğrencilerin teknoloji kullanımı hakkında olumlu fikirleri olduğunu belirlenmişlerdir. Tataroğlu (2009) yapmış olduğu deneysel bir çalışmada akıllı tahta kullanılan öğrenci grubunun matematik dersine yönelik tutum düzeylerinde deney öncesine düzeye göre artış olduğunu belirlenmiştir. Öğrenci düşünceleri incelendiğinde ise, akıllı tahta kullanmanın ders işleyişini hızlandırdığı, akıllı tahta kullanmanın dersi daha akıcı bir hale getirdiği, öğretmenin tahtayı silmek ya da yazı yazmakla harcayacağı zamanı öğrenme faaliyetlerine ayırabildiği görülmüştür. Emre vd. (2011) akıllı tahta uygulamalarıyla kavram yanlışlarının giderilmesi ve kavramsal değişime olan etkisi gibi konuların çalışılmasının öğrencilere fayda sağlayacağını ortaya koymuşlardır. Kaya ve Aydın (2011) akıllı tahta kullanımı sayesinde Sosyal Bilgiler dersinde öğrencilerin derste sıkılmadıklarını, dersi daha iyi anladıklarını, derse olan ilgilerinin arttığını belirtmişlerdir. Araştırmacılar sınıf ortamında teknolojik gelişmelere yönelik kullanılabilir her türlü görsel işitsel cihazların kullanımının, derse ilgi ve katılımı arttıracak şekilde dolayısıyla da öğrenci başarısını olumlu etkileyebileceğini savunmuşlardır. Zengin vd. (2012) akıllı tahta tüm özellikleriyle bilinçli bir şekilde kullanıldığı zaman Fen ve Teknoloji derslerine karşı tutum ve başarıyı olumlu yönde etkileyeceğini tespit etmişlerdir. Yorgancı ve Terzioğlu (2013) yapmış oldukları çalışmada matematik dersinin öğretiminde akıllı tahta kullanımının hem matematik dersindeki başarıyı artırdığını hem de matematik dersine karşı tutumu olumlu yönde etkilediğini ifade etmişlerdir.

Toplumun gereksinim duyduğu insan profiline uygun bireyler yetiştirme sorumluluğunu üstlenmiş olan eğitim kurumlarından bilgisayar ve bilgi okuryazarlığı becerileriyle donatılmış, teknolojiyi kullanabilen ve kendi kendine öğrenen bireyler yetiştirmeleri beklenir (Seferoğlu vd., 2008:273). Ancak teknoloji ne kadar gelişmiş olursa olsun, sınıflar teknolojik araçlarla ne kadar donatılırsa donatılsın, sınıf ortamı öğretmensiz yürütülemez. Bireyleri yetiştirecek öğretmenler olduğuna göre, öğretmenlerin çağın gerektirdiği bilgi ve teknolojiye sahip, değişmeye ayak uydurabilen kişiler olması gerekir (Yılmaz, 2007:156). Geleneksel anlayışta öğretmen, bilgiye sahip olan ve bilgiyi aktaran, sınıf içindeki düzeni sağlayan otorite olarak kabul edilirken, yeni yaklaşımlar ve teknolojik gelişmeler, öğretmenin rollerini de değiştirmiştir (Genç ve Genç, 2013:62). Bilgi teknoloji çağı dediğimiz bu yüzyılda yetiştirilen

bireylerin bilgiye ulaşma, bilgiyi düzenleme, bilgiyi değerlendirme, bilgiyi sunma ve iletişim kurma becerileri ile donanmış hale getirilmesi oldukça önemlidir. Bu sadece öğrencilerde değil onları yetiştirecek olan öğretmenlerde de olması gereken becerilerdir (Kahyaoğlu, 2011:80). Öğretmenler eğitim teknolojisi imkânlarından faydalanarak öğrencilerin sürekli ve bağımsız öğrenmelerine imkân tanıyan öğretim ortamları sağlanmalıdır (Karaman ve Kurfalı, 2008:43). Çünkü toplumun bütün bireyleri öğretmenlerce yörgulmakta, ülkenin eğitim felsefesi doğrultusunda yetişmektedirler. Bu durum içerisinde öğretmenin görevlerinde de büyük değişiklikler olmaktadır (Gülcü vd., 2013:201). Eğitim sistemine giren FATİH projesine karşı önemli olan nokta, öğretmenlerin olumlu tutum geliştirmeleri ve yeniliği kabullenerek uygulamaya dönüştürmeleridir. Olumlu tutumların öğrenmeyi kolaylaştırdığı, öğrenci ve öğretmen başarısını yükselttiği ve programın etkililiğini arttırdığı; olumsuz tutumların ise öğrenmeyi engellediği, bu nedenle de öğrenci ve öğretmen başarısını düşürdüğü ve programın etkililiğini azalttığı söylenebilir (Kutluca ve Ekici, 2010:185).

Öğretime bu derece katkısı bulunan teknolojiyi sınıf ortamında etkili bir şekilde kullanmanın, öğretmenlerin mesleki niteliğini arttırdığı düşünülebilir. Diğer yandan giderek teknolojik yeniliklerin kuşattığı günlük hayata öğrencileri hazırlıklı hale getirmek, bu konuda iyi yetişmiş öğretmenlerin varlığı ile mümkün olacaktır (Mezgi vd., 2012:2). İlgili alanda yapılan çalışmalar incelendiğinde; ilköğretim ve ortaöğretimde görev alan branş öğretmenleriyle (Cüre ve Özdener, 2008; Seferoğlu vd., 2008; Saltan, 2010; Kayaduman vd., 2011; Kaya ve Aydın, 2011; Emre vd., 2011; Dinçer vd., 2011; Zengin vd., 2012; Türel, 2012; Genç ve Genç, 2013; Yorgancı ve Terzioğlu, 2013; Gülcü vd., 2013; Akyüz vd., 2014) FATİH projesi, sınıflarda teknoloji kullanılması ve bilgi iletişim teknolojilerine yönelik tutum, görüş ve değerlendirmelerin yapıldığı nitel ve nicel çalışmalara rastlanmıştır. Sınıf öğretmenleri ile yapılan araştırmalar da ise sürekli yenilenen, gelişen ve değişen bilim ve teknoloji karşısında sınıf öğretmenlerinin kendilerini yetiştiremediklerini ve eğitim teknolojilerini kullanma konusunda önemli eksikliklerinin olduğu görülmektedir (Yılmaz, 2007; Aktepe, 2011; Çiftçi vd., 2013). Ancak çağa ayak uyduracak gelecek nesilleri yetiştirmeye ilkokul yıllarından başlanmakta ve bu süreçte kazanılan birçok olumlu tutum ve davranış öğrencinin daha başarılı olması yönünde katkı sağlayacaktır.

FATİH projesinin ilkokullarda yaygınlaşması ile birlikte sınıf öğretmenlerinin sınıflarda kullanılan bilgi iletişim teknolojilerine yönelik geliştirdikleri

tutumları belirlemek, geleneksel yöntemi tercih ederek oluşturdukları olumsuz tutumların devam edebildiğini gözlemlemek, bu teknoloji ürünlerini kullanabilmeleri ve bu teknolojik ürünlerde yaşadıkları sorunların tespit edilmesi önemlidir. Çünkü bu proje kapsamında birçok sınıf öğretmeni gerekli hizmet içi kursları alarak sınıflarda kullanacakları bilgi iletişim ürünlerini kullanmayı öğrenmeye çalışmışlar ve sınıf etkinliklerinde bu ürünleri öğrencilerin öğrenmesinde nasıl etkili hale getirebilecekleri konusunda eğitim almışlardır. Bu noktadan hareketle FATİH projesi ile birlikte sınıf öğretmenlerinin sınıflarda kullanılmaya başlanılan bilgi iletişim teknolojilerine (akıllı tahta, bilgisayar, projeksiyon, internet kaynaklı programlar vb.) yönelik önceki çalışmalarda belirtilen olumsuz tutumların ve bu teknolojik ürünlerde yaşadıkları sorunların devam edip edilmediğinin ortaya konulması araştırmacılarca önemli görülmüştür.

Bu çalışmanın amacı sınıflarda yer alan bilgi iletişim teknolojilerinin kullanılmasına yönelik sınıf öğretmenlerinin mevcut olumsuz tutumların belirlenmesi ve öğretmenlerin bu ürünlerde yaşadıkları sorunları tespit etmek olarak belirlenmiştir. Bu amaç doğrultusunda şu sorulara cevap aranmıştır:

- 1- Sınıf Öğretmenleri sınıflarda kullanılan bilgi iletişim teknolojilerine yönelik hangi olumsuz tutumlara sahiptirler?
- 2- Sınıf Öğretmenlerinin sınıflarda kullanılan bilgi iletişim teknolojilerinde yaşadıkları sorunlar nelerdir?
- 3- Sınıf Öğretmenleri sınıflarda kullanılan bilgi iletişim teknolojilerine yönelik olumsuz tutum ortalama puanları cinsiyet değişkenine göre fark göstermekte midir?
- 4- Sınıf Öğretmenleri sınıflarda kullanılan bilgi iletişim teknolojilerine yönelik olumsuz tutum ortalama puanları mesleki kıdem değişkenine göre fark göstermekte midir?
- 5- Sınıf Öğretmenlerinin sınıflarda kullanılan bilgi iletişim teknolojilerinde yaşadıkları sorunlar ortalama puanları cinsiyet değişkenine göre fark göstermekte midir?
- 6- Sınıf Öğretmenlerinin sınıflarda kullanılan bilgi iletişim teknolojilerinde yaşadıkları sorunlar ortalama puanları mesleki kıdem değişkenine göre fark göstermekte midir?

II. YÖNTEM

A. Araştırma Modeli

Bu çalışmada nicel araştırma yöntemlerinden biri olan tarama modeli kullanılmıştır. Tarama modeli, geçmişte ya da şu an var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi, ortaya koymayı amaçlayan araştırma yaklaşımıdır. Tarama modelinde, çok sayıda elemandan oluşan bir evrende, evren hakkında genel yargıya ulaşmak için evrenin tümüne ya da ondan alınacak bir grup örnek üzerinde tarama yapılır (Karasar, 2012:77). Tarama araştırmalarında geniş kitlelerin görüşlerini ve özelliklerini betimlemesi hedeflenmektedir (Büyüköztürk vd., 2012).

B. Çalışma Grubu

Bu çalışmaya Sivas ili sınırları içerisinde çalışan sınıf öğretmenleri katılmıştır. Araştırmada katılımcıların belirlenmesinde amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme kullanılmıştır. Amaçlı örnekleme, çalışmanın amacına bağlı olarak bilgi açısından zengin durumların seçilmesine ve derinlemesine araştırma yapılmasına olanak tanır (Büyüköztürk vd., 2012). Önceden tespit edilmiş olan ölçütlere karşılık gelen durumların çalışılması bu örnekleme yönteminde esas teşkil etmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2005). Bu çalışmada katılımcıların belirlenmesinde kullanılan ölçüt; öğretmenin sınıflarında en az bir bilgi iletişim teknolojilerine ait ürünün (akıllı tahta, bilgisayar, projeksiyon, hazır paket program, internet kaynaklı programlar vb.) bulunması şeklinde belirlenmiştir. Bu amaçla; 2015 – 2016 eğitim öğretim yılı ikinci döneminde Sivas ili Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı resmi ilkokullardan sınıfında bilgi iletişim teknolojilerine ait en az bir ürün bulunan 117 sınıf öğretmeni örnekleme alınmıştır. Çalışma grubunu oluşturan öğretmenlere ait özellikler Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Araştırmaya Katılan Öğretmenlerin Özellikleri

<i>Araştırmaya Katılan Öğretmenlerin Özellikleri</i>	<i>f</i>	<i>%</i>
• <i>Cinsiyet</i>		
Kadın	48	41,02
Erkek	69	58,98
<i>Toplam</i>	<i>117</i>	<i>100</i>
• <i>Kıdem Yılı</i>		
1 – 5 Yıl	34	29,05
6 – 10 Yıl	23	19,65

11 – 15 Yıl	20	17,09
16 – 20 yıl	22	18,80
21 yıl ve üzeri	18	15,38
Toplam	117	100

C. Veri Toplama Aracı

Araştırma kapsamında kullanılan veri toplama aracı üç ayrı bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde katılımcılara ait kişisel bilgiler olarak cinsiyet ve mesleki kıdemleri yer almaktadır. İkinci bölümde, sınıf öğretmenlerinin sınıflarında yer alan bilgi iletişim teknolojilerine ait olumsuz tutumları belirlemek amacıyla hazırlanmış 10 maddeden oluşan 5’li likert tipinde sorular yer almaktadır. Üçüncü bölümde ise sınıf öğretmenlerinin sınıflarında yer alan bilgi iletişim teknolojilerinde yaşadıkları sorunlara ilişkin 10 maddeden oluşan 5’li likert tipinde sorular yer almaktadır.

Veri toplama aracı Türel’in (2012) “Öğretmenlerin Akıllı Tahta Kullanımına Yönelik Olumsuz Tutumları: Problemler ve İhtiyaçlar” adlı çalışmasında kullandığı anket temel alınarak hazırlanmıştır. Bu ankette yer alan maddeler araştırmacılarca incelenmiş, gerekli alan taraması yapılarak sınıf öğretmenlerine uygun olan maddeler seçilmiş ve gerekli düzeltmeler yapılarak anket 23 madde oluşturulmuştur. Bu maddeler geçerlilik çalışması için uygunluk, açıklık ve anlaşılabilirlik açısından alanında uzman iki öğretim üyesi ve iki sınıf öğretmenin görüşlerine sunulmuştur. Uzman değerlendirmesi sonucunda 3 madde elenmiş, olumsuz tutumların yer aldığı 10 madde ve yaşanan sorunlara ilişkin 10 madde form şeklinde düzenlenerek pilot uygulamaya hazır hale getirilmiştir. Bu formun derecelendirilmesi “tamamen katılmıyorum (1)”, “katılmıyorum (2)”, “kısmen katılıyorum (3)”, “katılıyorum (4)” ve “tamamen katılıyorum (5)” şeklindedir. 20 maddelik anket formunun pilot uygulaması Sivas ve Kahramanmaraş illerinde görev yapan ve araştırmaya dahil edilmeyen 80 sınıf öğretmenine uygulanmıştır.

D. Verilerin Analizi

Araştırma için geliştirilen anketler araştırmacılarca okullar ziyaret edilerek gönüllük esasına riayet edilerek uygulanmıştır. Verilerin istatistiksel analizinde SPSS paket programından yararlanılmıştır. Bu araştırmada pilot uygulamada 80 sınıf öğretmenine uygulanan anketler sonucunda elde edilen

veriler analiz edilerek Cronbach's Alpha güvenilirlik katsayısı 0,69 hesaplanmıştır. Güvenirlik katsayısı 0,70 olması anketin oldukça güvenilir olduğunu belirtir (Büyüköztürk vd, 2012). Hesaplanan değer bu değere çok yakın olduğu görüldüğünden anketin oldukça güvenilir olduğu düşünülmüş ve uygulamaya geçilmiştir.

Asıl uygulamada ise 117 sınıf öğretmenine uygulanan anketlerin dağılımının normalliği için Kolmogorov Smirnov ve Shapiro-Wilk testleri yapılmıştır. Gözlem sayısı 29'dan az olduğunda Shapiro Wilks, fazla olduğunda ise Kolmogorov-Smirnov testi kullanılmaktadır (Kalaycı vd., 2008). Bu çalışmada veri sayısı 117 olduğundan Kolmogorov-Smirnov (Lilliefors) testi sonucu incelenmiş olup, bu değer 0,05'ten büyük olması verilerin normal dağılıma uygunluk gösterdiği anlamına gelmektedir. Ön test sonuçlarına ait normallik değerleri Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Normal Dağılım Sonuçları

	Kolmogorov-Smirnov ^a			Shapiro-Wilk		
	Statistic	df	Sig.	Statistic	df	Sig.
Olumsuz tutuma ilişkin ortalama puanlar	,077	117	,084*	,979	117	,068
Sorunlara ilişkin Ortalama Puanlar	,077	117	,088*	,976	117	,031

a. Lilliefors Significance Correction

Tablo 2'deki verilerin analizleri sonucunda; verilerin analizinde normal dağılımına uygun olduğundan parametrik ölçümlerin kullanılmasına karar verilmiştir. Böylece çalışmadan elde edilen veriler yüzde, frekans, aritmetik ortalama, bağımlı gruplar t testi ve ANOVA kullanılarak analiz edilmiştir. Sınıf öğretmenlerinin bilgi iletişim teknolojilerine ilişkin olumsuz tutumları ve yaşanan sorunlara ilişkin verilerin yorumlanmasında yüzde, frekans ve aritmetik ortalamadan yararlanılmıştır. Ayrıca anket verilerine göre puanlarının cinsiyete göre karşılaştırılmasında t testi ve mesleki deneyime göre karşılaştırılmasında tek yönlü varyans analizi (ANOVA) kullanılmıştır.

III. BULGULAR ve YORUM

Bu çalışmada sınıf öğretmenlerinin bilgi iletişim teknolojilerine yönelik olumsuz tutumlarının ve bu ürünlerde yaşanan sorunların tespit edilmesine yönelik araştırma yapılmıştır. Bu çalışmada araştırılan amaç doğrultusunda oluşturulmuş alt amaçlara yönelik bulgular aşağıda sırasıyla verilmiştir:

1- Sınıf Öğretmenleri Sınıflarda Kullanılan Bilgi İletişim Teknolojilerine Yönelik Hangi Olumsuz Tutumlara Sahiplerdir?

Sınıf öğretmenlerinin sınıflarında kullandıkları bilgi iletişim teknolojilerine yönelik olumsuz tutumların hangi alanlarda yoğunluk gösterdiğini belirlemek amacıyla anket maddelerine verdikleri cevapların yüzde, frekans hesaplamaları yapılarak sonuçlar Tablo 3’de gösterilmiştir.

Tablo 3. Sınıf Öğretmenlerinin Olumsuz Tutuma İlişkin İfadelere Verilen Cevapların İlişkin Dağılımı

Olumsuz Tutumlar	N %	Kesinlikle	Kısmen	Kısmen	Kısmen	Kesinlikle
		Katılmıyorum				
T1- Sınıfta AT/proje-siyon/bilgisayar olmasa da dersimi aynı şekilde işlerim.	N	31	22	28	11	25
	%	26,5	18,8	23,9	9,4	21,4
T2- Bence her derste AT/proje-siyon/bilgisayar kullanılması uygun olmaz.	N	15	25	30	30	17
	%	12,8	21,4	25,6	25,6	14,5
T3- AT’yi /proje-siyonu/bilgisayarı ders esnasında kendi öğrencilerime kullandırmıyorum.	N	35	31	23	19	9
	%	29,9	26,5	19,7	16,2	7,7

T4- AT'yi /projeksiyonu/ bilgisayar ilk kullandığım zamanki heyecanım artık kalmadı.	N	31	31	25	15	15
	%	26,5	26,5	21,4	12,8	12,8
T5- AT/projeksiyon/ bilgisayar yerine geleneksel tahtayı kullanmayı tercih ederim.	N	33	27	28	5	24
	%	28,2	23,1	23,9	4,3	20,5
T6- AT/projeksiyon/ bilgisayar kullanmak öğretmeni tembelleştirir.	N	40	29	21	8	19
	%	34,2	24,8	17,9	6,8	16,2
T7- AT/projeksiyon/ bilgisayar kullanmak beni daha fazla yoruyor.	N	34	20	33	23	7
	%	29,1	17,1	28,2	19,7	6,0
T8- Benim için sınıfta bilgi iletişim teknolojilerini kullanmak endişe vericidir.	N	63	22	15	6	4
	%	53,8	18,8	12,8	5,1	3,4
T9- AT'ye /projeksiyona/ bilgisayara yönelik öğrenci ilgisinin zamanla azaldığını düşünüyorum.	N	20	30	35	20	12
	%	17,1	25,6	29,9	17,1	10,3
T10- Öğrenci AT'yi/projeksiyonu/ bilgisayarı çok kullanırsa bozabilir.	N	25	40	17	28	7
	%	21,4	34,2	14,5	23,9	6,0

Tablo 3'deki veriler irdelendiğinde; sınıf öğretmenlerinin sınıflarında yer alan bilgi iletişim teknolojilerine yönelik olumsuz tutumlara ilişkin cevapların oranlarına bakıldığında birçok soruya “kesinlikle katılmıyorum” ve “katılmıyorum” seçeneklerinde yoğunlaştığı gözlemlenmiştir. Ancak bazı olumsuz ifadelerin öğretmenlerce kabul görmesi ve oranların yüksekliği dikkat çekicidir. T1 maddesine verilen cevap incelendiğinde birçok sınıf öğretmeni sınıflarında bulunan bilgi iletişim teknolojileri olmasa da derslerini aynı şekilde işleyebilecekleri yanıtını vermişlerdir (kısmen katılıyorum, katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum oranları toplamı f:64, N: 54,7). T2 maddesinde sınıf öğretmenlerinin çoğu bilgi iletişim teknolojilerinin her ders için uygun olmadığı yönünde cevap vermişlerdir (kısmen katılıyorum, katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum oranları toplamı f: 77, N: 65,7). T5 maddesine verilen yanıtlar incelendiğinde bazı sınıf öğretmenleri sınıflarında bilgi iletişim teknolojileri yerine sınıflarında kara tahtayı kullanarak ders işlemeyi tercih ettikleri yanıtını vermişlerdir (f: 24, N: 20,5). T9 maddesinde ise öğretmenlerin birçoğu bu ürünlere yönelik öğrenci ilgisinin zamanla azaldığını düşünmektedirler (kısmen katılıyorum, katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum oranları toplamı f: 67, N: 57,3). Bu sonuçlar dikkate alındığında sınıf öğretmenlerinin sınıflarında yer alan bilgi iletişim teknolojilerine yönelik olumsuz tutum sergilemedikleri sonucu elde edilmiştir. Ancak birçok öğretmen bu ürünler olmasa da derslerin aynı şekilde işlenebileceğini, ürünlerin her ders için uygun olmadığı, öğrenci ilgisinin zamanla azalacağı düşünerek olumsuz tutum sergilerken bazı öğretmenlerin de bu ürünler yerine kara tahtayı kullanma tercihi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

2- Sınıf Öğretmenlerinin Sınıflarda Kullanılan Bilgi İletişim Teknolojilerinde Yaşadıkları Sorunlar Nelerdir?

Sınıf öğretmenlerinin sınıflarında kullandıkları bilgi iletişim teknolojilerinde yaşadıkları sorunların hangi alanlarda yoğunluk gösterdiğini belirlemek amacıyla anket maddelerine verdikleri cevapların yüzde, frekans hesaplamaları yapılarak sonuçlar Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4. Sınıf Öğretmenlerinin Yaşanılan Sorunlara Verdikleri Cevaplara İlişkin Dağılımı

Yaşanılan Sorunlar	N	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kısmen Katılıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
	%					
S1- AT/projeksiyon/bilgisayar için yeterli internet hızı	N	23	21	20	33	20
okulumuzda mevcut olmadığını söylerim.	%	19,7	17,9	17,1	28,2	17,1
S2- Derslere yönelik hazırlanmış mevcut etkinliklerin ders amaçlarını yansıtmadığı kanaatindeyim.	N	20	28	39	16	14
	%	17,1	23,9	33,3	13,7	12,0
S3- AT'yi /projeksiyonu/bilgisayarı ders etkinliklerine nasıl entegre edeceğimi bilemiyorum.	N	43	47	15	11	1
	%	36,8	40,2	12,8	9,4	0,9
S4- AT'de/bilgisayarda derslerde kullanabileceğim etkinlik bulmakta zorlanıyorum.	N	39	46	12	16	4
	%	33,3	39,3	10,3	13,7	3,4
S5- AT/projeksiyon/bilgisayar kullandığımda ders konularını yetiştiremiyorum.	N	40	47	12	12	6
	%	34,2	40,2	10,3	10,3	5,1
S6- AT/projeksiyon/bilgisayar kullanırken	N	31	57	12	6	11

sınıfta gürültü oluştuğunu düşünüyorum.	%	26,5	48,7	10,3	5,1	9,4
S7- AT/projeksiyon/bilgisayar kullanırken teknik aksaklıklar yaşadığımı düşünüyorum.	N	14	35	40	12	16
	%	12,0	29,9	34,2	10,3	13,7
S8- AT/projeksiyon/bilgisayar kullanımında ortaya çıkan sorunlarda uzman teknik personele ulaşmakta sıkıntı yaşıyorum.	N	18	35	36	20	8
	%	15,4	29,9	30,8	17,1	6,8
S9- Sınıflarda teknolojik araçların kullanılmasında güvenlik sorunları oluştuğu düşüncesindeyim.	N	37	40	17	19	4
	%	31,6	34,2	14,5	16,2	3,4
S10-AT'nin /projeksiyonun/bilgisayarın sınıflara uygun monte edilmediği düşüncesindeyim.	N	42	40	14	11	10
	%	35,9	34,2	12,0	9,4	8,5

Tablo 4'teki veriler irdelendiğinde sınıf öğretmenlerinin sınıflarında yer alan bilgi iletişim teknolojilerinde yaşadıkları sorunlara ilişkin cevapların oranlarına bakıldığında çoğunlukla “kesinlikle katılmıyorum” ve “katılmıyorum” seçeneklerinde yoğunlaştığı gözlemlenmiştir. Ancak maddeler irdelendiğinde yaşanan sorunlara ilişkin verilen oranları dikkat çekicidir. S1 maddesine verilen cevap incelendiğinde çoğu sınıf öğretmeni yeterli internet hızının okullarında bulunmadığı için bu ürünlerde sorun yaşadıklarını belirtmişlerdir. (kısmen katılıyorum, katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum oranları toplamı f: 73, N: 62,4). S2 maddesinde sınıf öğretmenlerinin birçoğu

bilgi iletişim teknoloji ürünlerinde yer alan etkinliklerin ders amaçlarını yansıtmadığı kanaatinde oldukları cevabını vermişlerdir (kısmen katılıyorum, katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum oranları toplamı f: 69, N: 59,0). S7 maddesine verilen yanıtlar incelendiğinde birçok sınıf öğretmeni sınıflarında bilgi iletişim teknoloji ürünleri teknik aksaklıklar yaşadıkları yanıtını vermişlerdir (kısmen katılıyorum, katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum oranları toplamı f: 68, N: 58,2). S8 maddesinde ise öğretmenlerin çoğu bu ürünlerde yaşanan sorunların giderilmesinde teknik personele ulaşmakta zorluk yaşadıklarını belirtmişlerdir (kısmen katılıyorum, katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum oranları toplamı f: 64, N: 54,5). Bu sonuçlar dikkate alındığında sınıf öğretmenleri sınıflarında yer alan bilgi iletişim teknolojilerinde okullarda mevcut internet hızının yetersizliği, hazırlanan etkinliklerin ders amaçlarına uygun olmaması, bu ürünleri kullanmada teknik problemler ve bu problemleri gideren teknik personele ulaşmada sıkıntı yaşadıkları noktasında sorun yaşamaktadırlar.

3- Sınıf Öğretmenlerinin Sınıflarda Kullanılan Bilgi İletişim Teknolojilerine Yönelik Olumsuz Tutum Ortalama Puanları Cinsiyet Değişkenine Göre Fark Göstermekte midir?

Sınıf öğretmenlerinin sınıflarda kullanılan bilgi iletişim teknolojiye yönelik olumsuz tutum ortalama puanlarının cinsiyet değişkenine göre fark gösterip göstermediği t-testi ile araştırılmış ve sonuçlar tablo 5’de gösterilmiştir.

Tablo 5. Bilgi İletişim Teknolojisine Yönelik Olumsuz Tutum Ortalama Puanlarının Cinsiyete Değişkenine Göre Karşılaştırılması

Cinsiyet	N	$\bar{X}$	SS	Sd	t	p
Kadın	48	2,73	0.72	115	0.552	.58
Erkek	69	2,65	0.79			

Tablo 5’deki veriler incelendiğinde sınıflarda kullanılan bilgi iletişim teknolojisine yönelik kadın sınıf öğretmenlerinin olumsuz tutum ortalama puanlarının erkek sınıf öğretmenlerinin ortalama puanlarından yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Ancak kadın ve erkek sınıf öğretmenlerinin ortalama puanları arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmektedir ($p>0,05$). Bu durumda sınıf öğretmenlerinin sınıflarda kullanılan bilgi iletişim teknolojisine yönelik olumsuz tutum ortalama puanları cinsiyete değişkenine göre fark göstermemektedir.

4- Sınıf Öğretmenlerinin Sınıflarda Kullanılan Bilgi İletişim Teknolojilerine Yönelik Olumsuz Tutumları Ortalama Puanları Mesleki Kıdem Değişkenine Göre Fark Göstermekte midir?

Sınıf öğretmenlerinin sınıflarda kullanılan bilgi iletişim teknolojilerine yönelik olumsuz tutum ortalama puanlarının mesleki kıdem değişkenine göre fark gösterip göstermediği tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ile araştırılmış ve sonuçlar tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6. Bilgi İletişim Teknolojine Yönelik Olumsuz Tutum Ortalama Puanlarının Mesleki Kıdem Değişkenine Göre Karşılaştırılması

Mesleki kıdem (yıl)	N	$\bar{X}$	S	Varsayımların Kaynağı	Kareler toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p
1-5	34	2,53	5,85	Gruplar arası	329,472	4	82,368		
6-10	20	2,74	4,88	Grup içi	5700,648	112	50,899	1,618	,175
11-15	23	2,66	5,60	Toplam	6030,120	116	133,26		
16-20	22	2,80	5,54						
21 ve üzeri	18	2,75	5,99						

Tablo 6'daki veriler incelendiğinde sınıflarda kullanılan bilgi iletişim teknolojisine yönelik 6-10 yıl, 16-20 yıl ve 21 yıl ve üzeri mesleki kıdeme sahip sınıf öğretmenlerinin olumsuz tutum ortalama puanlarının diğer mesleki kıdeme sahip sınıf öğretmenlerine göre daha yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Ancak bu ortalama puanlar arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmektedir ($p>0,05$). Bu durumda sınıf öğretmenlerinin sınıflarda kullanılan bilgi iletişim teknolojilerine yönelik olumsuz tutum ortalama puanları mesleki kıdem değişkenine göre fark göstermemektedir.

5- Sınıf Öğretmenlerinin Sınıflarda Kullanılan Bilgi İletişim Teknolojilerinde Yaşadıkları Sorunlar Ortalama Puanları Cinsiyet Değişkenine Göre Fark Göstermekte midir?

Sınıf öğretmenlerinin sınıflarda kullanılan bilgi iletişim teknolojilerinde yaşadıkları sorunlar ortalama puanlarının cinsiyet değişkenine göre fark gösterip göstermediği t-testi ile araştırılmış ve sonuçlar tablo 8'de gösterilmiştir.

Tablo 8. Bilgi İletişim Teknolojilerinde Yaşanılan Sorunlar Ortalama Puanlarının Cinsiyete Değişkenine Göre Karşılaştırılması

Cinsiyet	N	$\bar{X}$	SS	Sd	t	p
Kadın	48	2,48	5.00	115	.141	0.88
Erkek	69	2,46	7.07			

Tablo 8'deki veriler incelendiğinde sınıflarda kullanılan bilgi iletişim teknolojilerinde kadın sınıf öğretmenlerinin yaşadıkları sorunlar tutum ortalama puanlarının erkek sınıf öğretmenlerinin ortalama puanlarından çok az da olsa yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Ancak kadın ve erkek sınıf öğretmenlerinin ortalama puanları arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmektedir ($p>0,05$). Bu durumda sınıf öğretmenlerinin sınıflarda kullanılan bilgi iletişim teknolojilerinde yaşadıkları sorunlar ortalama puanları cinsiyete değişkenine göre fark göstermemektedir.

6- Sınıf Öğretmenlerinin Sınıflarda Kullanılan Bilgi İletişim Teknolojilerinde Yaşadıkları Sorunlar Ortalama Puanları Mesleki Kıdem Değişkenine Göre Fark Göstermekte Midir?

Sınıf öğretmenlerinin sınıflarda kullanılan bilgi iletişim teknolojilerinde yaşadıkları sorunlar ortalama puanlarının mesleki kıdem değişkenine göre fark gösterip göstermediği tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ile araştırılmış ve sonuçlar tablo 9'da gösterilmiştir.

Tablo 9. Bilgi İletişim Teknolojilerinde Yaşanılan Sorunlar Ortalama Puanlarının Mesleki Kıdem Değişkenine Göre Karşılaştırılması

Mesleki kıdem (yıl)	N	$\bar{X}$	S	Varyasyon Kaynağı 1	Kareler toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p
1-5	34	2,25	0,58	Gruplar arası	1119,694	4	279,923		
6-10	23	2,39	0,54	Grup içi	3503,229	11	31,279	8,949	,000
11-15	20	2,23	0,81	Toplam	4622,923	11			
16-20	22	2,70	0,64			6			

---

21 ve üzeri	18	2,97	0,60
----------------	----	------	------

Tablo 9'daki veriler incelendiğinde sınıflarda kullanılan bilgi iletişim teknolojilerinde 21 yıl ve üzeri mesleki kıdeme sahip sınıf öğretmenlerinin yaşanan sorun ortalama puanlarının diğer mesleki kıdeme sahip sınıf öğretmenlerine göre yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Bu ortalama puanlar arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir ($p>0,05$). Aynı zamanda sorun ortalama puanlar gruplar arası karşılaştırıldığında 21 yıl ve üzeri mesleki kıdeme sahip sınıf öğretmenlerinin diğer mesleki kıdeme sahip ortalama puanları arasında anlamlı fark göstermiştir. Bu durumda 21 yıl ve üzerinde mesleki kıdeme sahip sınıf öğretmenlerinin sınıflarda kullanılan bilgi iletişim teknolojilerinde daha fazla sorun yaşamaktadırlar.

IV. SONUÇ, TARTIŞMA ve ÖNERİLER

Bu çalışmada sınıf öğretmenlerinin sınıflarda kullandıkları bilgi iletişim teknolojilerine yönelik olumsuz tutumların ve bu ürünlerde yaşamış oldukları sorunların dağılımı belirlenmiş ve hangi durumlarda yoğunlaştığı incelenmiştir. Aynı zamanda sınıf öğretmenlerinin sınıflarda kullandıkları bilgi iletişim teknolojilerine yönelik olumsuz tutumlar ve bu ürünlerde yaşamış oldukları sorunlar cinsiyet ve mesleki kıdem değişkenlerine göre araştırılmıştır.

Sınıf öğretmenlerinin sınıflarında yer alan bilgi iletişim teknolojisine yönelik olumsuz tutum sergilemedikleri sonucu elde edilmiştir. Ancak birçok öğretmen bu ürünler olmasa da derslerin aynı şekilde işlenebileceğini, ürünlerin her ders için uygun olmadığı, öğrenci ilgisinin zamanla azalacağı düşünerek olumsuz tutum sergilerken bazı öğretmenlerin de bu ürünler yerine kara tahtayı kullanma tercihi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çağıltay vd., (2001) tarafından yapılmış daha eski bir çalışmada öğretmenlerin sınıflarda bilgisayarların kullanımı konusunda olumlu inanışlara sahip olduklarını ortaya koymuştur. Araştırmada birçok öğretmen bilgisayar kullanımının eğitim sürecinde önemli olduğunu belirtmiş, hatta hayatında daha önce hiç bilgisayar kullanmamış olan öğretmenlerin bile, bilgisayar kullanmayı bilen öğretmenler kadar olumlu inanışlara sahip olduğunu belirtmişlerdir. Yılmaz (2007), sınıf öğretmenlerinin derste teknolojik araç-

gereç kullanma konusunda yetersiz durumda olduklarını ifade ederek, öğretmenlerin bazıları araç-gereç yokluğundan şikâyet ederken, bazıları ise mevcut araç-gerecin bozulması korkusuyla kullanmaktan çekindikleri sonucuna ulaşmıştır. Öğretmeni teknolojik araç-gereç kullanmaya ikna etmek ve öğretmenin araç-gereç kullanmaya karşı geliştirdiği olumsuz tutumları değiştirmek gerektiği önerisinde bulunmuştur. Karaman ve Kurfalı (2008) ise sınıf öğretmenleri bilgi teknolojilerini kullanmalarına engel olan birinci sebep olarak, bilgi teknolojilerinin kullanımında yeterli bilgi ve beceriye sahip olmadıklarını belirlemişlerdir. Ayrıca evinde ve sınıfta kullanabileceği bir bilgisayar ve internet bağlantısı olan öğretmenlerin, diğer öğretmenlere göre internette araştırma yapmak, eğitim CD'lerini derslerinde kullanmak gibi farklı amaçları gerçekleştirmek için bilgi teknolojilerinden daha fazla faydalanmakta olduğunu ortaya koymuşlardır. Bu da gösteriyor ki; bilgi iletişim teknolojileriyle sıklıkla karşılaşan öğretmenlerin bu ürünlere daha olumlu tutum sergiledikleri yorumu yapılabilir. Çiftçi vd., (2011) tarafından yapılmış olan bir çalışmada, sınıf öğretmenleri FATİH Projesi'nin rahatlıkla uygulanabileceğini düşünmediklerini belirtmişler ve öğretmenlerin bazıları teknolojiyi kullanamayacaklarını belirtmişlerdir. Bu çalışmalara bütün olarak bakılırsa sınıf öğretmenlerinde bilgi iletişim teknolojilerine yönelik olumlu tutumların zaman içerisinde olumsuz tutumlara doğru değiştiği yorumu yapılabilir. Bu tutum değişimindeki en önemli nedenlerden birisi öğretmenlerin bu ürünleri kullanabilmedeki yetersizliği olarak görülebilir (Cüre ve Özden, 2008; Türel, 2012). Bu noktada Milli Eğitim Bakanlığı FATİH Projesi Etkileşimli Tahta Kullanım Semineri, FATİH Projesi Etkileşimli Sınıf Yönetimi, FATİH Projesi Uzaktan Eğitim Seminerleri vb. hizmet içi eğitimlerle öğretmenlerin yeterliliklerini üst düzeye çıkartmaya çalışmaktadır (MEB, 2012; MEB, 2015). Bu hizmet içi seminerlerle öğretmenlerin teknoloji kullanma yeterlilikleri artırılmakta, derslerde öğretmenlerin sınıflarda bilgi iletişim teknolojilerini kullanarak etkinlikleri düzenleyebilmeleri hedeflenmektedir. Ancak öğretmenlerden birçoğu bu ürünlerin her ders için kullanılamayacağı ve bu ürünler olmadan da derslerin işlenebileceği yanıtını vermişlerdir. Unutulmaması gereken bu ürünler asla öğretmenin yerini alacak ürünler değildir. Bu ürünler derslerde öğrenci öğrenmesini üst düzeye çıkaracak, öğrenmeyi kolaylaştıracak ve farklı etkinliklerle dersi zenginleştirmeye yarayan birer araç konumundadırlar. Bu bağlantı öğretmence kurulabildiğinde öğrencilerin daha nitelikli olarak yetişmelerine katkı sağlanmış olacaktır.

Sınıf öğretmenlerinin sınıflarında yer alan bilgi iletişim teknolojilerinde okullarda mevcut internet hızının yetersizliği, hazırlanan etkinliklerin ders amaçlarına uygun olmaması, bu ürünleri kullanmada teknik problemler ve bu problemleri gideren teknik personele ulaşmada sıkıntı yaşadıklarını belirlenmiştir. Çiftçi vd., (2011) yaptıkları çalışmada sınıf öğretmenleri FATİH Projesi'nin olumsuz yönleri olarak tablet bilgisayarlarda sorunlar yaşanabileceği, etkileşimli tahtalar da teknik problemlerin oluşabileceği, öğretmenlerin bazılarının teknolojiyi kullanamayacağı ve eğitim almaları gerekeceğini ifade etmişlerdir. Araştırmacılar okulların tamamında teknolojik alt yapı ve materyal konularında eşitlik sağlanabildiği söz edemediklerinden ve sınıflarda bulunan teknolojik cihazların çoğunlukla okullardaki öğretmen, yönetici ve veli gibi paydaşların çabalarıyla temin edilebildiğini ifade etmişlerdir. Dolayısıyla öğretmenlerin hali hazırda bulunan bu ürünleri kullanmada kendi yeterlilikleri ön plana çıkmakta, kendi yeterliliklerine göre sorunları aşabilmektedirler yorumu yapılabilir. Aktepe (2011) ise sınıf öğretmenleri bilgisayarları eğitim etkinliklerinde kısmen kullanabildiklerini ifade ederek, okullarda bilgisayarla ilgili yazılımlar çoğu zaman güncel olmadığını belirtmişlerdir. Ayvacı vd., (2014) öğretmenlerin derslerinde, projeksiyon cihazı, akıllı tahta ve tabletleri yeterince etkili kullanamadıklarını yaptıkları araştırma ile ortaya koymuşlardır. FATİH Projesinin uygulama aşamasında karşılaşılan sorunlardan biri olarak, donanım ve yazılım altyapısının sağlanması ile ilgili olduğu ortaya çıkmıştır. Bu sorunların Milli Eğitim ve Ulaştırma Bakanlığınca kısa sürede giderilebilecek sorunlar olduğu dolayısıyla ilgili paydaşların çabalarıyla bu sorunların çözülebileceği araştırmacılarca ifade edilmiştir. Dolayısıyla okulların teknik altyapılarının düzeltilmesi, gerekli teknik personelin eğitilmesi ve hazırlanacak etkinliklerin amaca uygunluğu noktasında FATİH projesini hazırlayan Milli Eğitim ve Ulaştırma Bakanlıklarına önemli görevler düşmektedir. Sınıf öğretmenlerinin belirlediği sorunların aşılmasıyla birlikte bu ürünleri kullanmada öğretmenler daha istekli olabileceklerdir. Aynı zamanda bu sorunların çözülmesiyle birlikte öğrenciler bu ürünleri kullanmada daha istekli olabileceklerdir.

Sınıf öğretmenlerinin sınıflarda kullanılan bilgi iletişim teknolojilerine yönelik olumsuz tutum ve bu ürünlerde yaşanan sorun ortalama puanları bayan öğretmenlerde daha yüksek olsa da, bu ortalamaların cinsiyete değişkenine göre fark göstermediği sonucuna ulaşılmıştır. Menzi vd. (2012) yapmış oldukları çalışmada, erkek öğretmen adaylarının bayan adaylara göre teknoloji kullanımının tüm alt boyutlarında daha yeterli oldukları

görülmüştür. Karaman ve Kurfalı (2008) ise erkek öğretmenler, bayan öğretmenlere göre bilgi teknolojilerini daha fazla kullanmakta olduklarını belirlemişlerdir. Bunun sebebi olarak, erkek öğretmenlerin bilgi teknolojilerine daha kolay ulaşabilmesi, vakit ayırabilmesi ya da bayan öğretmenlere göre daha ilgili olmaları gösterilmiştir. Ancak Milli Eğitim Bakanlığı FATİH projesi ile birlikte hizmet içi eğitim çalışmalarını hızlandırarak bütün öğretmenlere yüz yüze ve uzaktan eğitim aracılığıyla seminerler vermeye devam etmektedir. Dolayısıyla bu eğitimlerle birlikte öğretmenlerin yetersiz oldukları noktalarda kendilerini geliştirmelerine fırsat tanınmıştır. Araştırmada cinsiyet değişkenine göre fark göstermemesinin nedeni araştırma yapılan bölgede bu hizmet içi eğitimlerin yapılması gösterilebilir.

Sınıf öğretmenlerinin sınıflarda kullanılan bilgi iletişim teknolojilerine yönelik olumsuz tutum ortalama puanları mesleki kıdem değişkenine göre fark göstermez iken 21 yıl ve üzerinde mesleki kıdeme sahip sınıf öğretmenlerinin bu ürünlerde daha fazla sorun yaşadıkları tespit edilmiştir. Karaman ve Kurfalı (2008) 0-5 yıl arası kıdeme sahip olan mesleğinin başında sayılan öğretmenler diğer öğretmenlere göre bilgi teknolojilerini daha fazla kullandıklarını belirtmişlerdir. Bu durumu Gardner ve Davis (2013) App Kuşağı adlı eserinde, günümüzü dijital çağ olarak adlandırmakta ve bireyleri bu çağa ayak uydurmaya çalışan X, Y ve Z kuşakları olarak sınıflandırmaktadır. X kuşağı bu dijital çağ içerisinde dünyaya gelmiş ve bilgi iletişim teknolojilerine adapte nesilleri temsil etmektedir. Y kuşağı X kuşağından önce doğmuş ve zamanla bu çağın hızlı gelişimini takip etmeye çalışan gerektiğinde bu teknoloji ürünlerine hızlıca adapte olabilen nesilleri temsil etmektedir. Z kuşağı ise bu iki nesilden daha önce doğmuş, dijital çağın hızlı değişimlerini ileriki yaşlarında gözlemiş ve bu teknoloji ürünlerine adapte olmakta zorlanan nesilleri temsil etmektedir. Z nesli bu araştırmada 21 yıl ve üzeri mesleki deneyimini çalışan sınıf öğretmenlerini temsil edebilmektedir. Bu noktadan hareketle mesleki deneyimi daha fazla olan öğretmenlerin bilgi iletişim teknolojilerine adapte olmaları ve bu ürünlerde sorun yaşamaları doğal karşılanabilir. Ancak unutulmaması gereken bir diğer nokta ise öğretmenlerin hangi yaş ve seviyede olursa olsun çağın gereklerine ayak uydurabilen, kendini yenileyebilen özelliklere sahip olması beklenir. Dolayısıyla mesleki deneyimi hangi düzeyde olursa olsun öğretmenlerin hizmet içi eğitimlerle bu ürünleri kullanabilme yeterliliklerini artırma ve sorunlara müdahale etmede istekli davranmalıdırlar.

Geleceğimizin garantisi olacak gelecek nesillerin yetiştirilmesinde FATİH projesinin ilkokullarda sınıf öğretmenlerinin öncülüğünde uygulanabilmesi, bu proje öğrencilerin çağa ayak uydurabilen, donanımlı ve nitelikli olarak yetiştirilmesi açısından önemlidir. Bir yandan mevcut öğretmen yeterlilikleri artırılırken bir yandan da öğretmen adaylarının ileride yapacakları bu mesleğe hazırlanmaları da önemlidir. Öğretmen adaylarının bilgi iletişim teknolojilerini kullanabilmeleri, ders etkinliklerine adapte edebilmeleri ve FATİH projesine hazır halde mesleğe başlamaları gerekmektedir. Bu proje ile birlikte Eğitim fakültelerinin alt yapı olarak bu sisteme uygun hale getirilerek, mevcut ders içeriklerinde değişiklik yapmaları artık kaçınılmaz gözükmektedir. Çünkü mesleğe yeni başlayan öğretmenler kendilerini bir anda sınıfta bularak bu ürünlerle karşı karşıya kalacaklardır. Bilgi iletişim teknolojilerini kullanmakta yetersiz bir öğretmen bu ürünlere karşı olumsuz tutum sergileyecek, çok fazla sorun yaşayacak, hizmet içi eğitimlerle ek bir yük getirecek ve sonunda proje hedeflerinde sıkıntılar oluşacaktır. Bu noktada YÖK, Milli Eğitim Bakanlığı ve Ulaştırma Bakanlığı çerçevesinde eğitim fakültelerinin FATİH projesine yönelik yeniden yapılandırılmasına ve ilgili paydaşların ortak çalışmasına ihtiyaç vardır. Eğitim fakültelerinde yer alan sınıflar bu proje kapsamında teknolojik araçlarla donatılabilir. Böylece öğretmen adayları alanı ile ilgili teknolojik ürünlerle lisans eğitiminde tanışabilir, nasıl kullanabileceğini öğrenebilir ve mesleğe hazırlanmada uygulamalı etkinlikler yapabilir. Böylece sınıf öğretmeni adaylarının da bilgi iletişim teknolojilerine yönelik olumlu tutum sergilemeleri, olumsuz tutumlarının giderilmesine yönelik atılacak adımlar FATİH projesinin de hedeflere ulaşmasına katkı sağlayacaktır. Hali hazırda bilgi iletişim teknolojilerine yönelik olumsuz tutum sergileyen ve sınıflarında sıkıntı yaşayan sınıf öğretmenlerine yerinde destek eğitimleri seminer dönemlerinde Milli Eğitim Müdürlüklerince sık sık tekrar edilebilir ve uzman teknik personellerce uygulamalı etkinlikler yapılabilir. Ayrıca her ilkokula formatör öğretmen olarak isimlendirilen Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri öğretmenlerinin görevlendirilmesi sağlanabilir. Böylece ilkokullarında bu ürünlerde yaşanan sıkıntılar daha da azalabilir. Yapılan bu çalışmanın sonuçları dikkate alınarak bu ürünlerde yaşanan sıkıntıların ilgili paydaşlarca giderilmesi, öğretmenlerin sınıflarında bu ürünleri daha etkili kullanabilmesi noktasında önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- ADIGÜZEL, T., GÜRBULAK, N. ve SARIÇAYIR, H. (2011). Akıllı tahtalar ve öğretim uygulamaları. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (15), 457-471
- AKKOYUNLU, B. (1999). Bilgi teknolojilerinin okullarda kullanımı ve öğretmenlerin rolü. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11, 105-109
- AKKOYUNLU, B. (2002). Öğretmenlerin internet kullanımı ve bu konudaki öğretmen görüşleri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22, 1-8.
- AKPINAR, Y. (2004). Eğitim teknolojisiyle ilgili öğrenmeyi etkileyebilecek bazı etmenlere karşı öğretmen yaklaşımları. *The Turkish Online Journal of Educational Technology*, 3 (3),124-134.
- AKTEPE, V. (2011). Öğretmenlerinin derslerinde bilgisayar kullanımına ilişkin görüşleri. *Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12 (3), 75-92
- AKYÜZ, H. İ., PEKTAŞ, M., KURNAZ, M. A. ve MEMİŞ, E. K. (2014). Akıllı tahta kullanımlı mikro öğretim uygulamalarının fen bilgisi öğretmen adaylarının tpablarına ve akıllı tahta kullanıma yönelik algılarına etkisi. *Cumhuriyet International Journal of Education*, 3 (1), 1-14
- AYVACI, H. Ş., BAKIRCI, H. ve BAŞAK, M. H. (2014). Fatih projesinin uygulama sürecinde ortaya çıkan sorunların idareciler, öğretmenler ve öğrenciler tarafından değerlendirilmesi. *YYÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9 (1), 20-46
- BÜYÜKÖZTÜRK, Ş., ÇAKMAK, E. K., AKGÜN, Ö. E., KARADENİZ, Ş. ve DEMİREL, F. (2012). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri (12. Baskı)*, Ankara: Pegem Akademi
- CÜRE, F. ve ÖZDENER, N. (2008). Öğretmenlerin bilgi ve iletişim teknolojileri (BİT) uygulama başarıları ve BİT'e yönelik tutumları. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 34, 41-53
- ÇAĞILTAY, K., ÇAKIROĞLU, J., ÇAĞILTAY, N. ve ÇAKIROĞLU, E. (2001). Öğretimde bilgisayar kullanımına ilişkin öğretmen görüşleri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21, 19-28.
- DİNÇER, S., ŞENKAL, O., ve SEZGİN, M. E. (2011). Fatih projesi kapsamında öğretmen, öğrenci ve veli koordinasyonu ve bilgisayar okuryazarlık düzeyleri. Akademik Bilişim Konferansı, 2 - 4 Şubat 2011, İnönü Üniversitesi, Malatya
- ÇİFTÇİ, S., TAŞKAYA, S. M. ve ALEMDAR, M. (2013). Sınıf öğretmenlerinin fatih projesine ilişkin görüşleri. *İlköğretim Online*, 12(1), 227-240
- EMRE, İ., KAYA, Z., ÖZDEMİR, T.Y. ve KAYA, O.N. (2011). *Akıllı tahta kullanımının fen ve teknoloji öğretmen adaylarının hücre zarının yapısı konusundaki başarılarına ve bilgi teknolojilerine karşı tutumlarına karşı etkileri*. 6th International Advanced Technologies Symposium (IATS'11), 16-18 May 2011, Elazığ
- GARDNER, H. ve DAVIS, K. (2013). *App Kuşağı, Dijital Dünya Kimlik, Mahremiyet ve Hayal Gücü*. İstanbul: Optimist Yayın Dağıtım
- GENÇ, M. ve GENÇ, T. (2013). Öğretmenlerin Mesleki Gelişmeleri Takip Etme Durumları: Fatih Projesi Örneği. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14 (2), 61-78
- GERÇEK, C., KÖSEOĞLU, P., YILMAZ, M. ve SORAN, H. (2006). Öğretmen adaylarının bilgisayar kullanımına yönelik tutumlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30, 130-139
- GÜLCÜ, A., SOLAK, M., AYDIN, S. ve KOÇAK, Ö. (2013). İlköğretimde görev yapan branş öğretmenlerinin eğitimde teknoloji kullanımına ilişkin görüşleri. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8 (6), 195-213
- KALAYCI, Ş. (2008). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*. Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- KARASAR, N. (2012). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Yayıncılık
- KAHYAOĞLU, M. (2011). İlköğretim öğretmenlerinin fen ve teknoloji dersinde yeni teknolojileri kullanmaya yönelik görüşleri. *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 79-96

- KARAMAN, M. K. ve KURFALLI, H. (2008). Sınıf öğretmenlerinin bilgi ve iletişim teknolojilerini öğretim amaçlı kullanım düzeyleri. *Kuramsal Eğitimbilim*, 1 (2), 43-56
- KAYA, H. ve AYDIN, F. (2011). Sosyal bilgiler dersindeki coğrafya konularının öğretiminde akıllı tahta uygulamalarına ilişkin öğrenci görüşleri. *Journal of World of Turks*, 3 (1), 179-189
- KAYADUMAN, H., SIRAKAYA, M. ve SEFEROĞLU, S. (2011). *Eğitimde FATİH Projesinin Öğretmenlerin Yeterlik Durumları Açısından İncelenmesi*. Akademik Bilişim Konferansı, 2 - 4 Şubat 2011, İnönü Üniversitesi, Malatya
- KUTLUCA, T. ve EKİCİ, G. (2010). Öğretmen adaylarının bilgisayar destekli eğitime ilişkin tutum ve öz-yeterlik algılarının incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 38, 177-188
- MENZİ, N., ÇALIŞKAN, E. ve ÇETİN, O. (2012). Öğretmen adaylarının teknoloji yeterliliklerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Anadolu Journal of Educational Sciences International*, 2 (1), 1-18
- MEB (2011). Yenilik ve Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğü *Milli Eğitim Bakanlığı*, <http://yegitek.meb.gov.tr/> adresinden 25.05.2016 tarihinde ulaşılmıştır.
- MEB (2012). FATİH Projesi Uzaktan Eğitim Projesi. *Milli Eğitim Bakanlığı*, <http://www.eba.gov.tr/haberler/duyuru/> adresinden 12.06.2016 tarihinde ulaşılmıştır.
- MEB (2015). FATİH Projesi Uzaktan Eğitim Projesi. *Milli Eğitim Bakanlığı*, <http://www.eba.gov.tr/haber/1451486450> adresinden 12.06.2016 tarihinde ulaşılmıştır.
- SALTAN, F. (2010). *Teachers' acceptance of interactive white boards: A case study*. In D. Gibson & B. Dodge (Eds.), *Proceedings of Society for Information Technology & Teacher Education International Conference 2010*, pp. 2360-2365. Chesapeake, VA: AACE.
- SEFEROĞLU, S. S., AKBIYIK, C. ve BULUT, M. (2008). İlköğretim öğretmenlerinin ve öğretmen adaylarının bilgisayarların öğrenme/öğretme sürecinde kullanımını ile ilgili görüşleri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 35, 273-283
- TATAROĞLU, B. (2009). *Matematik Öğretiminde Akıllı Tahta Kullanımının 10. Sınıf Öğrencilerinin Akademik Başarıları, Matematik Dersine Karşı Tutumları Ve Öz-Yeterlik Düzeylerine Etkileri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Ortaöğretim Fen Ve Matematik Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı Matematik Öğretmenliği Programı, İzmir
- TATAROĞLU, B. ve ERDURAN, A. (2010). Matematik dersinde akıllı tahtaya yönelik tutum ölçeğinin geliştirilmesi. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education*, 1 (3), 233-250
- TOR, H. ve ERDEN, O. (2004). İlköğretim öğrencilerinin bilgi teknolojilerinden yararlanma düzeyleri üzerine bir araştırma. *The Turkish Online Journal of Educational Technology*, 3 (1), 120-130
- TÜREL, Y. K. (2012). Öğretmenlerin akıllı tahta kullanımına yönelik olumsuz tutumları: problemler ve ihtiyaçlar. *İlköğretim Online*, 11(2), 423-439
- YAVUZ, S. ve COŞKUN, A. E. (2008). Sınıf öğretmenliği öğrencilerinin eğitimde teknoloji kullanımına ilişkin tutum ve düşünceleri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 34, 276-286
- YILMAZ, M. (2007). Sınıf öğretmeni yetiştirmede teknoloji eğitimi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 27 (1), 155-167
- YORGANCI, S. ve TERZİOĞLU, Ö. (2013). Matematik öğretiminde akıllı tahta kullanımının başarıya ve matematiğe karşı tutuma etkisi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 21 (3), 919,930
- ZENGİN, F. K., KIRILMAZKAYA, G. ve KEÇECİ, G. (2012). Akıllı tahta kullanımının fen ve teknoloji dersindeki başarı ve tutuma etkisi. *e-Journal of New World Sciences Academy*, 7 (2), 531-537

BİLİNÇLİ FARKINDALIK İLE PSİKOLOJİK KIRILGANLIK İLİŞKİSİNDE UTANGAÇLIĞIN ARACI ROLÜ*

Mehmet SARIÇALI¹
Seydi Ahmet SATICI²

Atıf/©: Sarıçalı, Mehmet; Satıcı, Seydi Ahmet (2017). Bilinçli Farkındalık ile Psikolojik Kırılганlık İlişkisinde Utangaçlığın Aracı Rolü, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 10, Sayı 1, Haziran 2017, ss. 655-670

Özet: Bu çalışmanın amacı üniversite öğrencilerinin bilinçli farkındalıkları ile psikolojik kırılганlıkları arasında utangaçlığın aracılık rolünün incelenmesidir. Araştırmanın çalışma grubunu 299 (176'sı kadın ve 123'ü erkek) öğrenci oluşturmaktadır. Araştırmada ölçme aracı olarak Bilinçli Farkındalık Ölçeği, Psikolojik Kırılганlık Ölçeği ve Gözden Geçirilmiş Cheek ve Buss Utangaçlık Ölçeği kullanılmıştır. Araştırmanın verileri yapısal eşitlik modellemesi ile analiz edilmiştir. Ayrıca bootstrapping işlemi de uygulanmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre bilinçli farkındalık; psikolojik kırılганlık ve utangaçlık ile negatif yönde ilişkiye sahiptir. Yapısal eşitlik modellemesi sonucunda, üniversite öğrencilerinde utangaçlığın bilinçli farkındalık ile psikolojik kırılганlık arasında kısmi bir aracı role sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Bootstrapping işlemi de bu kısmi aracılığın anlamlı olduğuna yönelik ek kanıt sağlamıştır. Sonuç olarak, üniversite öğrencilerinin bilinçli farkındalık düzeyleri arttıkça utangaçlık düzeyleri azalabilmekte ve bu azalma ile psikolojik kırılганlık düzeyleri de düşebilmektedir. Aynı zamanda bilinçli farkındalığın artması doğrudan da psikolojik kırılганlık düzeyini düşürebilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bilinçli farkındalık, Utangaçlık, Psikolojik kırılганlık, Yapısal eşitlik modeli, Bootstrapping.

Makale Geliş Tarihi: 10. 01. 2017/ Makale Kabul Tarihi: 31.05.2017

* Bu çalışmanın bir bölümü 10-12 Mayıs 2016 tarihlerinde Osaka / Japonya'da gerçekleştirilen International Symposium on Education, Psychology and Social Sciences'da sunulmuştur.

1 Arş. Gör., Anadolu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık, e-posta: mehmet.saricali@anadolu.edu.tr

2 Yrd. Doç. Dr., Artvin Çoruh Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık, e-posta: sasatici@artvin.edu.tr

Shyness as Mediating Role Between Mindfulness and Psychological Vulnerability

Citation/©: Sarıçalı, Mehmet; Satıcı, Seydi Ahmet (2017). *Shyness as Mediating Role Between Mindfulness and Psychological Vulnerability*, Hitit University Journal of Social Sciences Institute, Year 10, Issue 1, June 2017, pp. 655-670

Abstract: *The current study was designed to investigate the mediating role of shyness on the association between mindfulness and psychological vulnerability in Turkish university students. The participants were 299 [176(59%) females, 123(41%) males] volunteer university students who completed a questionnaire package that included Turkish versions of Mindful Attention Awareness Scale, the Psychological Vulnerability Scale, the Revised Cheek and Buss Shyness Scale. The theoretical model was tested using a two-step structural equation modeling and bootstrapping procedure. The results indicated that mindfulness was negatively associated with shyness psychological vulnerability and that shyness positively associated with psychological vulnerability. After the confirmed measurement model, the structural equation modeling revealed that shyness partially mediated the role of mindfulness on psychological vulnerability. Moreover, bootstrapping procedure confirmed that mindfulness was indirectly associated with psychological vulnerability through shyness. The findings highlight that the importance of mindfulness in decreasing perceptions of shyness and decreasing psychological vulnerability.*

Keywords: *Mindfulness, Shyness, Psychological vulnerability, Structural equation modelling, Bootstrapping.*

I. GİRİŞ

Modernizm kitle iletişim aygıtları ile bireylerin hangi mekânda hangi duyguyu yaşayacağını ve ne düşüneceğini öngörülebilir bir biçime getirmek istemektedir. Böylelikle modern toplum, ortalama insanı oluşturmak istemektedir. Ancak bu durumun sonucu bireyin kendisine yabancılaşması ile sonuçlanabilmektedir. Modern yaşamın içerisinde yüklenilen misyonların peşinden koşmak o kadar önemli görülmektedir ki, birey kendi duygularına ve düşüncelerine odaklanacak zamanı bulamamaktadır. Odaklansa dahi, ortalama insanı oluşturmakla yükümlü bir yargıçlar korosu bireylere olması gerekenleri anımsatmaktadır. Bu nedenle bireyin kendini keşfetmesi bakımından amaçlı bir şekilde bilişsel süreçlerini kendisine yönlendirmesi ve bilinçli farkındalığını güçlendirmesi gerekmektedir.

Bireyin, içerisinde bulunulan zaman diliminde duyular aracılığı ile oluşan bilgilerin zihinde sentezlenmesi sonucu meydana gelen deneyimlerini

yargılamaksızın kabul etmesi bilinçli farkındalık (mindfulness) olarak tanımlanmaktadır (Kabat-Zinn, 2013). Başka bir ifade ile bilinçli farkındalık; anda olabilmeyi ifade etmektedir (Germer, 2005: 113). Ayrıca, bilinçli farkındalık geçmişe yönelik zihinsel senaryolar oluşturmanın ve geleceğe yönelik endişenin ötesinde şu ana odaklanmayı tanımlamaktadır (Baer, Smith, Hopkins, Krietemeyer ve Toney, 2006: 28). Bilinçli farkındalık uygulamalarının temel katkısı geçmişe yönelik sürekli senaryolar yazmayı tanımlayan ruminasyonu zayıflatarak depresyon benzeri yapıları azaltması şeklinde değerlendirilmektedir (Ramel, Goldin, Carmona ve McQuaid, 2004: 433). Dolayısıyla bilinçli farkındalık, bireyin anlık deneyimlerde derinleşebilmesini sağlayacak enerjisini olumsuz psikolojik yapılarla baş etmede kullanabilmesini içermektedir. Bu araştırma kapsamında da Brown ve Ryan (2003: 822) tarafından geliştirilen bilinçli farkındalık modelinin bireylerin psikolojik kırılganlık düzeylerini azaltmada işlevsel olabileceği göz önüne alınmıştır.

Psikolojik kırılganlık başarıya ya da dışsal onaya bağımlı olarak benlik değerine yönelik geliştirilen bilişsel inançları ifade etmektedir (Sinclair ve Wallston, 1999: 120). Sinclair ve Wallston, Psikolojik Kırılganlık Ölçeğini geliştirme aşamasında öğrenilmiş çaresizlik ve olumsuz duygulanım ile psikolojik kırılganlık arasında olumlu ilişki saptamışlardır. Psikolojik kırılganlığın operasyonel tanımında öne çıkan sosyal onay ve başarı kavramları ve bu kavramlarla ilişkili olabilecek yapılar düşünüldüğünde, bireyin içerisinde bulunduğu sosyal yapı kendisinin psikolojik kırılganlığını etkileyebilmektedir. Bu doğrultuda, dezavantajlı grupların psikolojik kırılganlık bağlamında daha risk altında olduğu belirtilmektedir (Kessler, 1979: 100; Thoits, 1982: 351). Ayrıca, psikolojik açıdan kırılgan bireyler sosyal anlamda kendilerini toplumda yetersiz görebilmektedirler (Ingram ve Price, 2010; Levine, 2004: 395). Ek olarak, psikolojik kırılganlık bireylerin umut düzeylerini düşürerek öznel iyi oluşlarını zayıflatabilmektedir (Satici, 2016: 71). Diğer bir taraftan da psikolojik kırılganlık bireyin dışsal onay temelli geliştirdiği bilişlerini içermektedir. Bu yönüyle ele alındığında dışsal geribildirimlere aşırı duyarlı olan bireylerin psikolojik anlamda da daha kırılgan olabilecekleri akla gelmektedir. Nitekim bireylerin dışsal etkiyi kabul ederek kendilerine yabancılaşmalarının psikolojik kırılganlıklarını artırabileceği de belirtilmektedir (Satici, Kayış ve Akın, 2013: 524). Bu noktalardan hareketle utangaçlığın psikolojik kırılganlığı yordamada önemli

bir rol oynayacağı çıkarımı yapılmış ve utangaçlık bu araştırma kapsamına dâhil edilmiştir.

Utangaçlık, süregelen bir şekilde olumsuz değerlendirilmeye ilişkin aşırı endişe sonucunda sosyal yaşamdan geri çekilmeyi tanımlamaktadır (Henderson ve Zimbardo, 2001: 432-433). Benzer şekilde utangaçlık, başkalarının olduğu bir ortamda, tehdit algılanması sonucu yaşanan kaygı benzeri duygular eşliğinde bireyin davranışlarını sınırlandırması olarak da ele alınmaktadır (Buss, 1980). Utangaç bireylerde davranışsal anlamda gözlerin kaçırılması, konuşurken duraklama, kendini açmadan kaçınma görülebilmektedir (Cheek ve Buss, 1981: 335). Dolayısıyla utangaç olan kimseler, başkalarının olduğu ortamda gerçekte olduklarından daha farklı davranabilmektedirler. Kendilerini geri çekebilmede, değerlendirilme kaygısıyla ilişki kurmaktan kaçınabilmektedirler.

Utangaçlık, bir kişilik özelliği olarak biyolojik yatkınlık sonucu oluşabilmektedir. Örneğin bazı çocukların amigdalalarının heyecana tepki verme eşiklerinin daha düşük olduğu belirtilmektedir (Kagan, 2000: 24). Kagan'ın bu yaklaşımına paralel olarak, bu durumun utangaçlığın da amigdalanın hayatta kalmak için gösterdiği tepkilerin bir yansıması olabileceği çıkarımı yapılmıştır (Arana, 2009: 6). Diğer taraftan, utangaçlığın biyolojik temelleri olabileceği gibi çocuklukta ya da ergenlikle beraber de gelişebileceği ifade edilmiştir (Buss, 1986: 66). Bu anlamda utangaçlığın beliren yetişkinlikte bireyin uyumu ve iyi oluşu açısından oldukça zararlı olabileceği belirtilmektedir (Nelson vd., 2007). Beliren yetişkinlik; iş yaşamına girme, romantik ilişki kurma, değişen çevre ve arkadaşlık ilişkilerine uyum sağlama açısından birey için kritik öneme sahip bir gelişim dönemidir. Bu nedenle üniversite öğrencilerinde utangaçlık yapısı araştırmaya değer görülmüştür.

Bu çalışma kapsamında psikolojik kırılganlık ve utangaçlık yapılarında öne çıkan ortak tema olan dışsal onay arayışının giderilmesi bakımından bireyin içinde bulunduğu anda dışsal veriyi yargılamaksızın deneyimlemesini tanımlayan bilinçli farkındalığın faydalı olabileceği düşünülmüştür. Bu yaklaşımla bilinçli farkındalığın utangaçlığı düşürmede etkili olduğunu gösteren Arana'nın (2009) bulgusu, bu araştırmaya görgün boyutta ışık tutmuştur. Ayrıca bilinçli farkındalığın sosyal kaygıyı azaltmada etkili olduğunu ortaya koyan çalışmalar (Goldin, Ramel ve Gross, 2009: 242; Kocovski, Fleming ve Rector, 2009: 276) da bu araştırmanın kuramsal

temelinin oluşturulmasında ilham vericidir. Belirtilen tüm bu kuramsal ve mantıksal yaklaşımlar çerçevesinde aşağıdaki hipotezler (H) oluşturulmuştur.

H1: Bilinçli farkındalık utangaçlığı negatif yönde yordamaktadır.

H2: Bilinçli farkındalık psikolojik kırılgnlığı negatif yönde yordamaktadır.

H3: Utangaçlık psikolojik kırılgnlığı pozitif yönde yordamaktadır.

H4: Bilinçli farkındalık ile psikolojik kırılgnlık arasında utangaçlığın aracı bir rolü vardır.

II. YÖNTEM

Bilinçli farkındalık ile psikolojik kırılgnlık arasında utangaçlığın aracılık rolünün olup olmadığını inceleyen bu araştırma nicel yöntemle desenlenmiştir.

A. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu Anadolu Üniversitesinin İktisadi ve İdari Bilimler, Eğitim, Eczacılık ve Mühendislik Fakültelerinde öğrenim gören 299 gönüllü üniversite öğrencisi oluşturmaktadır. Bu grubun 176'sı (%59) kadın ve 123'ü (%41) erkektir. Yaşları 18 ile 26 arasında değişen çalışma grubunun yaş ortalamaları 21.47 ve yaşlarının standart sapmaları 1.26'dır. Çalışma grubunun sınıflara göre dağılımı göz önüne alındığında; 72'si (%24) birinci sınıf, 96'sı (%32) ikinci sınıf, 69'u (%23) üçüncü sınıf ve 62'si (%21) dördüncü sınıfta öğrenim görmektedir. Çalışma grubu kolay ulaşılabilir örnekleme yöntemiyle elde edilmiştir.

B. Veri Toplama Araçları

Araştırmanın verilerinin elde edilmesinde Bilinçli Farkındalık Ölçeği, Psikolojik Kırılgnlık Ölçeği, Gözden Geçirilmiş Cheek ve Buss Utangaçlık Ölçeği ile Kişisel Bilgi Formu kullanılmıştır. Veri toplama araçlarına ait detaylı bilgiler aşağıda sunulmuştur.

Bilinçli Farkındalık Ölçeği (BFÖ). Brown ve Ryan (2003) tarafından geliştirilen BFÖ toplam 15 maddeden (örn., Kendimi yaptığım işlere dikkatimi vermemiş bulurum) oluşmakta ve 6'lı Likert tipi ('1= hemen hemen her zaman', '6 = hemen hemen hiçbir zaman') derecelendirmeye sahiptir. BFÖ'den alınabilecek olası puanlar 15 ile 90 arasında değişmekte olup artan puanlar bireylerin bilinçli farkındalık düzeylerinin de arttığına işaret etmektedir.

BFÖ'nün Türk kültürüne uyarlama çalışması Özyeşil, Arslan, Kesici ve Deniz (2011) tarafından gerçekleştirilmiştir. Uyarlama çalışması doğrulayıcı faktör analizi sonuçlarına göre BFÖ'nün tek boyutlu yapısının üniversite öğrencilerinde doğrulandığı görülmektedir ($\chi^2/sd = 2.08$, RMSEA = .06, SRMR = .06, GFI = .93 ve AGFI = .91). Ayrıca, BFÖ'nün Cronbach alfa güvenirlik katsayısının ($\alpha = .76$) ve test-tekrar test güvenirlik katsayısının (.86) da kabul edilebilir düzeyde olduğu anlaşılmaktadır (Özyeşil vd., 2011).

Psikolojik Kırılganlık Ölçeği (PKÖ). Sinclair ve Wallston (1999) tarafından geliştirilen PKÖ toplam 6 maddeden (örn., Kendimi diğer insanlardan daha değersiz hissettiğim çoğunlukla farkındayım) oluşmakta ve 5'li Likert tipi ('1= bana hiç uygun değil', '5 = bana tamamen uygun') derecelendirmeye sahiptir. PKÖ'den alınabilecek olası puanlar 6 ile 30 arasında değişmekte olup artan puanlar bireylerin psikolojik kırılganlık düzeylerinin de arttığına işaret etmektedir. PKÖ'nün Türk kültürüne uyarlama çalışması Akın ve Eker (2011) tarafından gerçekleştirilmiştir. Uyarlama çalışması doğrulayıcı faktör analizi sonuçlarına göre PKÖ'nün tek boyutlu yapısı üniversite öğrencilerinde doğrulandığı görülmektedir ($\chi^2/sd = 0.87$, GFI = .99, CFI = 1.00 ve SRMR = .025). Ek olarak, PKÖ'nün Cronbach alfa güvenirlik katsayısının ($\alpha = .75$) kabul edilebilir düzeyde olduğu anlaşılmaktadır (Akın ve Eker, 2011).

Gözden Geçirilmiş Cheek ve Buss Utangaçlık Ölçeği (UÖ). Cheek ve Briggs (1990) tarafından geliştirilen UÖ toplam 13 maddeden (örn., Sosyal ortamlarda kendimi baskı altında hissederim) oluşmakta ve 5'li Likert tipi ('1= bana hiç uygun değil', '5 = bana çok uygun') derecelendirmeye sahiptir. UÖ'den alınabilecek olası puanlar 13 ile 65 arasında değişmekte olup artan puanlar bireylerin utangaçlık düzeylerinin de arttığına işaret etmektedir. UÖ'nün Türk kültürüne uyarlama çalışması Koydemir (2006) tarafından gerçekleştirilmiştir. Uyarlama çalışması açımlayıcı faktör analizi sonuçlarına göre UÖ'nün tek boyutlu yapısı ortaya çıkmıştır. Faktör yükleri .51 ile .82 arasında değişen UÖ toplam varyansın %49'unu açıkladığı anlaşılmaktadır. UÖ'nün Cronbach alfa güvenirlik katsayısının ($\alpha = .91$) kabul edilebilir düzeyde olduğu belirtilmiştir (Koydemir, 2006).

Kişisel Bilgi Formu. Araştırmacılar tarafından hazırlanan Kişisel Bilgi Formunda katılımcıların yaşlarına, cinsiyetlerine, sınıflarına ve bölümlerine ilişkin sorulara yer verilmiştir.

C. İşlem

Araştırmada veriler sınıf ortamında gönüllü öğrenciler ile kağıt-kalem formu üzerinden elde edilmiştir. Araştırmaya başlamadan önce bireysel bir değerlendirilme yapılmayacağı belirtilmiş ve araştırmanın konusuna genel olarak değinilmiştir. Ardından yalnızca gönüllü olan öğrencilerden veri toplanacağı vurgulanmış ve katılımcılardan ölçek setlerindeki bilgilendirilmiş onamı ayrıntılı bir şekilde okumaları ifade edilmiştir.

Ölçek setinde devamlı bir ölçeğin son sırada kalmasını ve öncelik sonralık etkisi olarak ifade edilebilecek olan sırasal yanlılığı gidermek için her ölçek başta olabilecek şekilde tasarlayıp yerlerinin değiştirildiği üç ayrı ölçek seti hazırlanmıştır. Böylece devamlı bir ölçme aracının son sırada kalması önlenerek olası dikkat kayıplarının önüne geçilmesi düşünülmüştür.

Araştırma kapsamında 311 üniversite öğrencisinden veri toplanmıştır. Ancak 12 öğrencinin ölçek formları incelendiğinde, ölçeklerin yarısından çoğunun eksik olduğu görülmüştür. Eksik doldurulan bu 12 adet katılımcı toplam verinin %3.75'ini oluşturduğu ve dağılımı etkilemediği için veri setinden çıkartılmış ve analizler 299 öğrenci ile gerçekleştirilmiştir.

D. Verilerin Analizi

Üniversite öğrencilerinin bilinçli farkındalık, psikolojik kırılganlık ile utangaçlıkları arasındaki ilişki ağlarını ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmada ilk olarak korelasyon analizi ve betimsel istatistikler gerçekleştirilmiştir. Ardından Yapısal Eşitlik Modellemesi (YEM) yürütülmüştür. YEM birden fazla parametreye göre karar verme imkanı sunduğundan dolayı oldukça güçlü bir nicel analiz yöntemi olarak belirtilmektedir (Kline, 2011).

Çalışmada Kline'in (2011) önerileri doğrultusunda iki aşamalı YEM kullanılmıştır. İlk aşamada gösterge değişkenlerin gizil değişkenleri oluşturmasıyla ve bu oluşan gizil değişkenlerin birbirleriyle olan ilişkilerini ele alan ölçme modelinin doğrulanıp doğrulanmadığı test edilmiştir. Ölçme modelinin doğrulanmasının ardından hipotetik olarak ortaya konulan yapısal modelin test edilmesine geçilmiştir.

YEM'in sonuçlarını değerlendirebilmek için Hu ve Bentler (1999) tarafından tavsiye edilen uyum iyiliği indeksleri ele alınmıştır. Bu kapsamda kay-kare (χ^2) ve serbestlik derecesinin yanı sıra CFI, NFI, TLI, SRMR ve RMSEA değerleri

hesaplanmıştır. Kritik değerler olarak, χ^2 'nin serbestlik derecesine oranı 5'ten küçük olması, CFI, NFI ve TLI değerlerinin .90'dan yüksek olması ve SRMR ile RMSEA değerlerinin ise .80'den düşük olması göz önüne alınmıştır (Hu ve Bentler 1999; MacCallum, Browne ve Sugawara, 1996; Tabachnick ve Fidell, 2001). Diğer taraftan YEM'de birden fazla modelden hangisinin en iyi model olarak nitelendirilip seçilmesi için kay-kare fark testinin yanı sıra, AIC ve ECVI değerleri incelenmiştir. Hangi modelin AIC ve ECVI değerleri daha küçük ise o model en iyi model olarak kabul edilmektedir (Akaike 1987; Browne ve Cudeck 1993).

YEM'de bilinçli farkındalık, psikolojik kırılgnlık ve utangaçlık tek boyutlu olduğu için madde parselleme yöntemi kullanılmıştır. Kişilik özellikleriyle ilgili kavramlarda kullanılan parselleme yöntemi gözlenen değişken sayısını azaltmakta, güvenilirliği artırabilmekte ve ölçeklerin normal dağılım göstermesinde yardımcı olmaktadır (Nasser-Abu Alhija ve Wisenbaker, 2006). Parselleme ile bilinçli farkındalık için 5, psikolojik kırılgnlık için 2 ve utangaçlık için 4 boyut oluşturulmuştur.

Bu çalışmada YEM'in yanı sıra günümüzde giderek yaygınlaşmakta olan ve aracılığın anlamlı olmasına ek kanıt sağlayan bootstrapping işlemi de kullanılmıştır (Preacher ve Hayes, 2008). Bootstrapping işlemi ile örneklem sayısı 10,000'e yükseltilmiş ve bootstrap değeri ile güven aralıkları (G.A.) oluşturulmuştur. Güven aralıkları arasında sıfırın oluşmaması test edilen aracılığın da anlamlı olduğu sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

III. BULGULAR

Bu bölümde ilk olarak korelasyon analizi ile betimsel istatistik sonuçlarına yer verilmiştir. Ardından, ölçme modeline ve yapısal modele ait sonuçlar sunulmuştur. Son olarak, bootstrapping işleminin sonuçları belirtilmiştir.

A. Korelasyon ve Betimsel İstatistikler

Korelasyon ve değişkenlere ait betimsel istatistikler (aritmetik ortalama, standart sapma, çarpıklık ve basıklık değerleri) Tablo 1'de sunulmuştur. Tablo 1 incelendiğinde, değişkenlerin çarpıklık (-.05 ile .20 arasında) ile basıklık (-.30 ile -.29 arasında) değerlerinin Finney ve DiStefano (2006) belirttiği çarpıklık için ± 2 ve basıklık için ± 7 normallik kriterleri içerisinde oldukları görülmektedir.

Tablo 1. Değişkenler arası ilişkiler ve betimsel istatistikler

Değişkenler	1	2	3
1. Bilinçli farkındalık	-		
2. Psikolojik kırılganlık	-.33**	-	
3. Utangaçlık	-.35**	.40**	-
Aritmetik ortalama	56.30	16.79	33.11
Standart Sapma	10.32	4.07	9.09
Çarpıklık	-.05	.20	.08
Basıklık	-.29	-.30	-.29
Cronbach α	.76	.70	.86

Not. ** $p < .001$

Tablo 1'de yer alan ilişkiler ele alındığında, bilinçli farkındalığın psikolojik kırılganlık ile negatif yönde anlamlı ilişkiye sahip olduğu görülmektedir, $r_{(299)} = -.33$, 95% G.A. [-.43, -.23]. Benzer şekilde, bilinçli farkındalık utangaçlık ile de negatif yönde anlamlı ilişkiye sahiptir, $r_{(299)} = -.35$, 95% G.A. [-.45, -.25]. Diğer taraftan, psikolojik kırılganlık ile utangaçlık arasında ise pozitif yönde anlamlı ilişkilerin olduğu anlaşılmaktadır, $r_{(299)} = .40$, 95% G.A. [.30, .49].

B. Ölçme Modeli

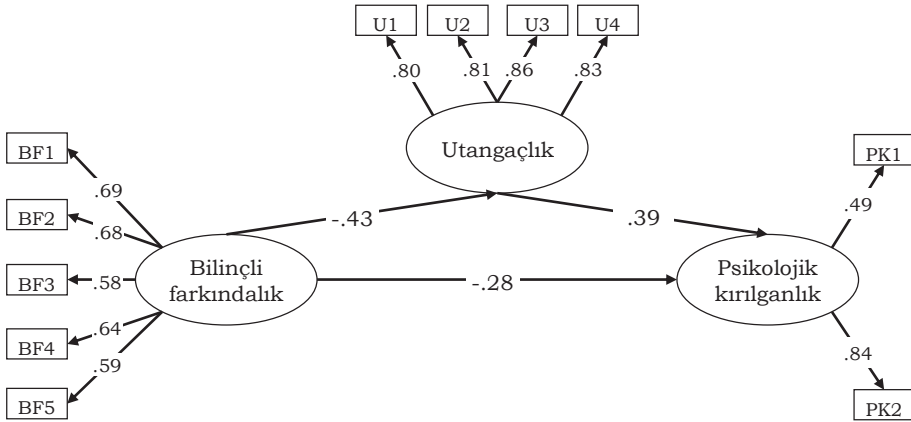
Ölçme modeli; bilinçli farkındalık, psikolojik kırılganlık ve utangaçlık olmak üzere üç gizil değişken ile birlikte bilinçli farkındalık için beş, psikolojik kırılganlık için iki ve utangaçlık için dört olmak üzere toplam 11 gözlenen değişkenden oluşmaktadır. Sonuçlara göre ölçme modelinin iyi uyum verdiği görülmektedir, $\chi^2 (41, N = 299) = 62.86$, $p < .001$; CFI = .98; NFI = .95; TLI = .98; SRMR = .039; RMSEA = .042 G.A. [.019, .062]. Ayrıca, faktör yükleri .49 ile .89 arasında değiştiği anlaşılmakta ve bu değerler ışığında, gözlenen değişkenlerin gizil değişkenleri anlamlı bir şekilde temsil edebildiği söylenebilmektedir.

C. Yapısal Model

Yapısal modelde ilk olarak, üniversite öğrencilerinin bilinçli farkındalıkları ile psikolojik kırılganlıkları arasında utangaçlığın tam aracı olduğu model sınanmıştır. Tam aracı modelde bilinçli farkındalık ile psikolojik kırılganlık

arasında doğrudan bir yol kurulmamakta, utangaçlığın aracılığıyla bilinçli farkındalığın psikolojik kırılganlığı yordaması ele alınmaktadır. Utangaçlığın tam aracı olduğu modelin uyum iyiliği indeksleri incelendiğinde tüm değerlerin kabul edilebilir düzeyde olduğu söylenebilmektedir; $\chi^2 (42, N = 299) = 75.22, p < .001$; CFI = .97; NFI = .94; TLI = .96; SRMR = .055; RMSEA = .052 G.A. [.032, .070], AIC = 123.22; ECVI = 0.41. En iyi modeli ortaya çıkarabilmek için utangaçlığın kısmi aracı olduğu model incelenmiştir. Başka bir değişle modele, bilinçli farkındalık ile psikolojik kırılganlık arasında doğrudan bir yol eklenmiştir. Analizler sonrasında, utangaçlığın kısmi aracı olduğu modelin de uyum iyiliği indekslerinin kabul edilebilir düzeyde olduğu anlaşılmaktadır $\chi^2 (41, N = 299) = 62.86, p < .001$; CFI = .98; NFI = .95; TLI = .98; SRMR = .039; RMSEA = .042 G.A. [.019, .062], AIC = 112.86; ECVI = 0.38. Her iki modelin de tüm yol katsayılarının anlamlı olduğu görülmüştür.

Utangaçlığın tam aracı ya da kısmi aracı olduğu modelden hangisinin tercih edileceğine yönelik gerçekleştirilen kay-kare fark testi sonuçlarına göre bilinçli farkındalık ile psikolojik kırılganlık arasındaki eklenen doğrudan yolun modele anlamlı katkı sağladığı anlaşılmaktadır, ($\Delta\chi^2 = 12,36, sd = 1, p < .001$). Ayrıca kısmi aracı modelin AIC ve ECVI değerlerinin tam aracı modelin AIC ve ECVI değerlerinden de küçük olduğu görülmektedir. Tüm bu sonuçlar doğrultusunda, üniversite öğrencilerinin bilinçli farkındalıkları ile psikolojik kırılganlıkları arasında utangaçlığın kısmi bir aracı role sahip olduğu model tercih edilmiştir. Bu modele ilişkin yol katsayıları Şekil 1'de verilmektedir.

Şekil 1. Kısmi aracı modele ait standardize edilmiş yol katsayıları. Not. *BF* bilinçli farkındalık parselleri; *U* Utangaçlık parselleri; *PK* psikolojik kırılganlık parselleri

D. Bootstrapping İşlemi

Bootstrapping işlemi sonucu oluşan doğrudan ve dolaylı yollara ilişkin katsayılar ve bu katsayılarla yönelik güven aralıkları Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2. Kısmi modele ait bootstrapping işlemi

Model yolları	Katsayı	95 % GA	
		Alt	Üst
<i>Doğrudan</i>			
BF → PK	-.28	-.46	-.12
BF → Utangaçlık	-.43	-.55	-.30
Utangaçlık → PK	.39	.24	.55
<i>Dolaylı</i>			
BF → Utangaçlık → PK	-.17	-.27	-.10

Not. *BF* bilinçli farkındalık; *PK* psikolojik kırılganlık

Tablo 2 incelendiğinde, bootstrapping işlemi ardından tüm doğrudan yol katsayılarının anlamlı olduğu anlaşılmaktadır. Benzer şekilde, dolaylı yol katsayısının da anlamlı olduğu görülmektedir, (bootstrap katsayısı = -.17, 95% G.A. = -.27, -.10). Tüm bu sonuçlar ele alındığında, üniversite öğrencilerinin utangaçlıkları onların bilinçli farkındalıkları ile psikolojik kırılganlıkları arasında kısmi aracı rol oynadığı söylenebilmektedir.

IV. TARTIŞMA

Araştırma kapsamında bilinçli farkındalık ile psikolojik kırılganlık ilişkisinde utangaçlığın aracılığı incelenmiştir. Gerçekleştirilen analizler sonucunda utangaçlığın kısmi aracılık rolü ortaya çıkarılmıştır. Diğer bir ifadeyle, bilinçli farkındalık utangaçlık düzeyinin azalmasına ve bu azalma ile de bireylerin psikolojik kırılganlıklarının düşmesini yordamakta aynı zamanda da bilinçli farkındalık psikolojik kırılganlığın düşmesini de doğrudan yordamaktadır. Elde edilen bu bulgu kuramsal ve görgün veriler ışığında aşağıda tartışılmıştır.

Dikkatin yargılamaksızın mevcut ana odaklanılması olarak ifade edilen (Kabat-Zinn, 2013) bilinçli farkındalık ile mevcut ana odaklanılarak; geçmişe ilişkin zihinsel tekrarlamalar (ruminasyon) ya da geleceğe yönelik endişelerden bilinç soyutlanarak şu anda olma deneyimi kasıtlı olarak gerçekleştirilmektedir (Baer, vd., 2006). Bu noktadan hareketle, bilinçli

farkındalık ile utangaçlık ilişkisi; utangaçlığın öne çıkan özelliği olan bireyin yargılanma ve olumsuz geribildirim alma endişesiyle kendisini ilişkilerden soyutlanması ile açıklanabilmektedir (Henderson ve Zimbardo, 2001: 432-433). Birey yargılanacağı endişesini mantıksal olarak ya geçmiş deneyimlerinden çıkarabilmekte ya da gelecekte karşısındaki kimselerin gözünde hata yaparak değersiz olabileceği endişesini taşımaktadır. Nitekim Arana'nın (2006) bilinçli farkındalığa dayalı stres azaltma programının utangaçlığın azaltılmasında etkili olduğunu belirttiği çalışma bulgusu da bu araştırma sonuçları tarafından da desteklenmektedir. Tüm bunların neticesi, bu araştırma kapsamında da ortaya konan bilinçli farkındalığın utangaçlık düzeyini azaltmasında; utangaç kimselerin bilinçli farkındalık yöntemleri aracılığıyla mevcut ana odaklanma becerisi kazanmalarının faydalı olduğunu akla getirmektedir.

Bilinçli farkındalık ile psikolojik kırılganlık ilişkisi ele alındığında; bilinçli farkındalığın geçmişe ilişkin zihinsel tekrarlamaları azaltarak depresyonu azalttığını ortaya koyan araştırma ile ilişkilendirilmektedir (Ramel, vd., 2004). Psikolojik kırılganlık temelde başarı ihtiyacı ve dışsal onay arayışı sonucu geliştirilen bilişleri tanımlamaktadır (Sinclair ve Wallston, 1999). Dışsal onay arayışına ve başarıya yüklenen anlam bireyi, olmayanlara göre daha kırılgan yapabilmektedir. Belirtilen bu işlevsiz yaklaşımla birey, kendi farkındalık alanından uzaklaşmaya başlayabilmektedir. Ya da kendi bilişsel akışını dışsal onay güdüsüyle yönlendirebilmektedir. Bu açıdan bilinçli farkındalıktaki anda olma ve anlık olarak algıladıklarını yargılamaksızın deneyimlemenin bireyin psikolojik kırılganlığı ile olumsuz ilişkisini olacağı öngörülmektedir. Bu nedenle psikolojik kırılganlığı azaltabilecek bir yapı olarak bilinçli farkındalık işlevsel olarak değerlendirilebilmektedir.

Bu bölümde son olarak, bilinçli farkındalık ve psikolojik kırılganlık ilişkisine utangaçlığın aracılık ettiği bulguya yönelik tartışmaya yer verilmiştir. Buss (1986) utangaçlığın iki yaklaşımından bahsetmektedir. Bunlardan ilkinde; korku ve benzeri duygulardan dolayı birey mizacının sonucu sosyal anlamda geri çekilmeye başlayacağı, ikinci yaklaşımda ise birey davranışlarıyla başkalarının davranışlarını kontrol edebileceğini keşfettiğinde bir eğilim olarak utangaç olabileceği öne sürülmektedir. Bu yaklaşımlar neticesinde de utangaç bireyler akranları tarafından dışlanabilmekte (Gazelle ve Ladd, 2003), düşük sosyal destek, depresif olma ve içe kapanma yaşayabilmekte (Caspi, 2000), uyum ve iyi oluşları zarar görebilmektedir (Nelson vd., 2007). Dolayısıyla utangaçlık bireyin ilişkileri bakımından zarar vermektedir. Kişiler

arası ilişki kuramama durumunda ise bireylerin sosyal onaya ve başarıya ilişkin işlevsiz bilişler geliştirebilmektedirler. Sosyal onaya ve başarıya ilişkin geliştirilen inançlar da bireyin psikolojik boyutta kırılganlığını artırabilmektedir. Benzer biçimde sosyal ortamda kendini güvende hissetme ve kendini yeterli algılama ile psikolojik kırılganlık arasında negatif ilişki söz konusudur (Satıcı, Sarıçalı Satıcı ve Eraslan-Çapan, 2014: 305; Satıcı, Uysal, Yılmaz ve Deniz, 2016: 25). Bu mantıksal ve kuramsal veriler çerçevesinde bilinçli farkındalık psikolojik kırılganlık ilişkisinde utangaçlığın aracılığı açıklanabilmektedir.

A. Sonuç ve Sınırlıklar

Araştırma sonucunda üniversite öğrencilerinde utangaçlığın bilinçli farkındalık ile psikolojik kırılganlıkları arasında kısmi bir aracılık rolüne sahip olduğu belirlenmiştir. Başka bir deyişle, bilinçli farkındalık hem doğrudan hem de utançlık dolayısıyla psikolojik kırılganlığı yordamaktadır. Bilinçli farkındalığın üniversite öğrencilerinin utangaçlık ve kırılganlık düzeylerinin azaltılmasına katkı sağlayabilecek bir değişken olduğu ortaya konmuştur.

Araştırmanın sınırlıklarını dile getirmekte yarar görülmektedir. İlk olarak bu araştırmanın verileri öz-bildirime dayalı ölçme araçlarıyla elde edilmiştir. Bu da elde edilen verilerin yalnızca kullanılan ölçme araçlarının kapsamınca değişkenleri açıklayabileceğini ortaya koymaktadır. Daha sonra gerçekleştirilen araştırmalarda, öz-bildirime dayalı ölçme araçlarının yanı sıra farklı teknikler (örn., gözlem, görüşme, akran değerlendirmesi vb.) kullanılabilir. Bir diğer sınırlılık araştırma yöntemi ile ilgilidir. Çalışmada nicel yöntemlerden güçlü sonuçlar verebilecek olan yapısal eşitlik modeli kullanılmasına ve hatta bootstrapping işlemiyle örneklem sayısının 10,000'e çıkartılmasına rağmen nicel yöntemin ve örneklemin kesitsel olmasının doğasından kaynaklanan neden-sonuç bağının kullanılmasında dikkat edilmesi ve ihtiyatlı yaklaşılması gerekmektedir. Yapısal eşitlik modelinde bilinçli farkındalığın utangaçlığa ve psikolojik kırılganlığa, utangaçlığın da psikolojik kırılganlığa doğru yordamasından söz edilse de bu nedensel sıraları tam olarak ortaya koyabilmek için boylamsal ve deneysel çalışmalara ihtiyaç olduğu göz önüne alınmalıdır.

Bu araştırma kapsamında bilinçli farkındalığı ölçmek için (Brown ve Ryan'ın (2003) bilinçli farkındalık modeli kullanılmıştır. Bu modelde bilinçli farkındalığın anlık deneyimleri yargılamadan kabul boyutu ölçülmektedir. Daha kapsamlı bir araştırmada, Baer ve meslektaşlarının (2006) ortaya

attıkları beş faktörlü bilinçli farkındalık modeline dayalı ölçme aracının kullanılması daha ayrıntılı bilgiler elde edilmesini kolaylaştırabilir. Ayrıca ülkemizin kültürel örüntüleri göz önüne alarak, kültüre özgü bilinçli farkındalık etkinlikleri geliştirilmesi ve bunların etkililiğinin test edilmesi de ülkemizde bilinçli farkındalığa ilişkin araştırmalarının uygulamaya dönük katkıları artırabilir. Son olarak, okul psikolojik danışmanları öğrencilerin bilinçli farkındalıklarını artırıcı grupla psikolojik danışma programları geliştirerek ve söz konusu programları uygulayarak hem utangaçlık düzeylerini hem de psikolojik kırılganlıklarını azaltabilecek çalışmalar gerçekleştirebilirler.

KAYNAKÇA

- AKAIKE, H. (1987). Factor analysis and AIC. *Psychometrika*, 52(3), 317-332.
- AKIN, A., & EKER, H. (2011). *Turkish version of the Psychological Vulnerability Scale: A study of validity and reliability*. 32th International Conference of the Stress and Anxiety Research Society'da sunulmuştur, 18-20 Temmuz, Münster, Almanya.
- ARANA, D. (2006). *The practice of mindfulness meditation to alleviate the symptoms of chronic shyness and social anxiety*. Yayınlanmamış doktora tezi. Kaliforniya: Institute of Transpersonal Psychology.
- BAER, R. A., SMITH, G. T., HOPKINS, J., KRIETEMEYER, J., & TONEY, L. (2006). Using self-report assessment methods to explore facets of mindfulness. *Assessment*, 13(1), 27-45.
- BROWN, K. W., & RYAN, R. M. (2003). The benefits of being present: mindfulness and its role in psychological well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84(4), 822-848.
- BROWNE, M. W., & CUDECK, R. (1993). Alternative ways of assessing model fit. *Sage Focus Editions*, 154, 136-136.
- BUSS, A. H. (1986). Two kinds of shyness. In R. Schwarzer (Ed.), *Self-related cognition in anxiety and motivation* (ss. 65-75). New Jersey: Larences Erlbaum Associates Inc.
- BUSS, A. H. (1980). *Self-consciousness and social anxiety*. San Francisco: Freeman.
- CASPI, A. (2000). The child is father of the man: Personality continuities from childhood to adulthood. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78, 158-172
- CHEEK, J. M., & BRIGGS, S. R. (1990). Shyness as a personality trait. In W. R. Crozier (Ed.), *Shyness and embarrassment: Perspectives from social psychology* (ss. 315-337). Cambridge: Cambridge University Press.
- CHEEK, J. M., & BUSS, A. H. (1981). Shyness and sociability. *Journal of Personality and Social Psychology*, 41(2), 330-339.
- FINNEY, S. J., & DISTEFANO, C. (2006). Non-normal and categorical data in structural equation modeling. *Structural Equation Modeling: A Second Course*, 269-314.
- GAZELLE, H., & LADD, G. W. (2003). Anxious solitude and peer exclusion: A diathesis-stress model of internalizing trajectories in childhood. *Child Development*, 74(1), 257-278.
- GERMER, C. K. (2005). Teaching mindfulness in therapy. *Mindfulness and Psychotherapy*, 1(2), 113-129.
- GOLDIN, P., RAMEL, W., & GROSS, J. (2009). Mindfulness meditation training and self-referential processing in social anxiety disorder: Behavioral and neural effects. *Journal of Cognitive Psychotherapy*, 23(3), 242-257.

- HENDERSON, L., & ZIMBARDO, P. G. (2001). Shyness as a Clinical Condition: The Stanford Model. In L. E. Iden, & W. R. Cozier (Eds.), *International Handbook of Social Anxiety: Concepts, Research and Interventions Relating to the Self and Shyness* (ss. 431-447). New York: Wiley.
- HU, L. T., & BENTLER, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 6(1), 1-55.
- INGRAM, R. E., & PRICE, J. M. (Eds.). (2010). *Vulnerability to Psychopathology: Risk Across the Lifespan*. Guilford Press.
- KABAT-ZINN, J. (2013). *Full catastrophe living, revised edition: How to cope with stress, pain and illness using mindfulness meditation*. Hachette UK.
- KAGAN, J. (2000). Inhibited and uninhibited temperament: Recent developments. In W. R. Crozier (Ed.), *Shyness: Development, consolidation, and change* (ss. 22-29). New York: Routledge
- KESSLER, R. C. (1979). A strategy for studying differential vulnerability to the psychological consequences of stress. *Journal of Health and Social Behavior*, 100-108.
- KLIN, R. B. (2011). Principles and practice of structural equation modeling. *New York: Guilford Press*
- KOCOVSKI, N. L., FLEMING, J. E., & RECTOR, N. A. (2009). Mindfulness and acceptance-based group therapy for social anxiety disorder: An open trial. *Cognitive and Behavioral Practice*, 16(3), 276-289.
- KOYDEMİR, S. (2006). *Predictors of shyness among university students: Testing a self-presentational model*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- LEVINE, C. (2004). The concept of vulnerability in disaster research. *Journal of Traumatic Stress*, 17(5), 395-402.
- MACCALLUM, R. C., BROWNE, M. W., & SUGAWARA, H. M. (1996). Power analysis and determination of sample size for covariance structure modeling. *Psychological Methods*, 1(2), 130-149.
- NASSER-ABU ALHIJA, F., & WISENBAKER, J. (2006). A Monte Carlo study investigating the impact of item parceling strategies on parameter estimates and their standard errors in CFA. *Structural Equation Modeling*, 13(2), 204-228.
- NELSON, L. J., PADILLA-WALKER, L. M., BADGER, S., BARRY, C. M., CARROLL, J. S., & MADSEN, S. D. (2008). Associations between shyness and internalizing behaviors, externalizing behaviors, and relationships during emerging adulthood. *Journal of Youth and Adolescence*, 37(5), 605-615.
- ÖZYEŞİL, Z., ARSLAN, C., KESİCİ, Ş., & DENİZ, M. E. (2011). Bilinçli Farkındalık Ölçeği'ni Türkçeye uyarlama çalışması. *Eğitim ve Bilim*, 36(160), 224-235.
- PREACHER, K. J., & HAYES, A. F. (2008). Asymptotic and resampling strategies for assessing and comparing indirect effects in multiple mediator models. *Behavior Research Methods*, 40(3), 879-891.
- RAMEL, W., GOLDIN, P. R., CARMONA, P. E., & MCQUAID, J. R. (2004). The effects of mindfulness meditation on cognitive processes and affect in patients with past depression. *Cognitive Therapy and Research*, 28(4), 433-455.
- SATICI, B., SARICALI, M., SATICI, S. A., & ÇAPAN-ERASLAN, B. (2014). Social competence and psychological vulnerability as predictors of Facebook addiction. *Studia Psychologica*, 56(4), 301-308.
- SATICI, S. A. (2016). Psychological vulnerability, resilience, and subjective well-being: The mediating role of hope. *Personality and Individual Differences*, 102, 68-73.
- SATICI, S. A., KAYIŞ, A. R., & AKIN, A. (2013). Predictive role of authenticity on psychological vulnerability in Turkish university students. *Psychological Reports*, 112(2), 519-528.
- SATICI, S. A., UYSAL, R., YILMAZ, M. F., & DENİZ, M. E. (2016). Social safeness and psychological vulnerability in Turkish youth: The mediating role of life satisfaction. *Current Psychology*, 35(1), 22-28.

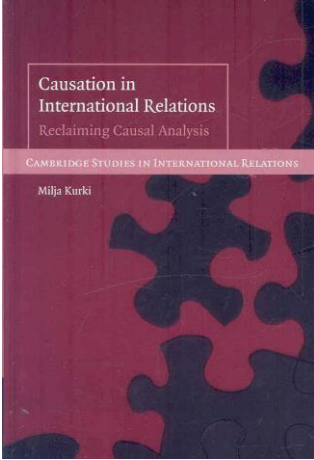
- SINCLAIR, V. G., & WALLSTON, K. A. (1999). The development and validation of the Psychological Vulnerability Scale. *Cognitive Therapy and Research*, 23(2), 119-129.
- TABACHNICK, B. G. & FIDELL, L. S. (2001). *Using multivariate statistics* (4th ed.). Boston: Pearson Education.
- THOITS, P. A. (1982). Life stress, social support, and psychological vulnerability: Epidemiological considerations. *Journal of Community Psychology*, 10(4), 341-362.

TANITIM VE DEĞERLENDİRME YAZILARI

CAUSATION IN INTERNATIONAL RELATIONS: RECLAIMING CAUSAL ANALYSIS

Kurki, Milja. Causation in International Relations: Reclaiming Causal Analysis. Cambridge University Press, 2008. ISBN: 9780521882972

Burak GÜNEŞ¹

Milja Kurki is one of the prominent theorists in IR tradition who follows Scientific Realist philosophy of science. In this book, causal analysis in Social Sciences, IR in particular was taken into consideration. For this, the book is divided into three main parts that are ‘the Humean philosophy of causation and its legacies, Rethinking the concept of cause and Reconfiguring causal analysis of world politics’ and eight sub-chapters. *Debates Covered by Kurki*

Debates covering theory and meta-theory (theory of theory) have been dominating the IR Discipline since 1980s. Actually, there were a common belief that Positivist Philosophy of Social Science was the only valid philosophy and it was granted as given. Nobody needed to investigate or question the assumptions of it. Philosophy of theories was not taken into consideration as long as positivism utilized.

¹ Arş. Gör., Ahi Evran Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, e-posta: burak.gunes@ahievrn.edu.tr

---

Literally, Positivism rests upon some assumptions read as follow. First and foremost, science must be relied upon 'systematic observations'. As it is seen here that 'observation' occupies a great place in the Positivist Philosophy. In addition, systematic observation necessities that observable regularities should be uncovered whose knowledge could only be observed via human sense. So, there are basic emphasizes on observation, regularities and human sense. Logical outcome is that only observable facts by human sense can be subject of scientific inquiry, and the knowledge of observable facts are given ontological significance. So, there is nothing knowable beyond our senses.

As it is put forward, Positivism mostly highlights the epistemological side of the meta-theory rather than ontology. Hence, Empiricist epistemology is mostly adopted as the valid way of knowledge claims. According to Kurki and Wight, 'the acquisition of knowledge is premised on the belief that the only genuine knowledge we can have of the world is based on those 'facts' that can be experienced by the human senses.'² So, could we get the knowledge of unobservable things? Or, is there a reality outside of human senses? Positivism neglects the fact that there could be ontological realities exist independent of human senses. Back to the scope of the book, Milja Kurki tries to reconceptualise Humean concept of 'casual analysis'; and try to represent it into ontological aspect and keep away from epistemological shallowness. In order to do so, Kurki first deal with the issue of *cause* and *effect* relationship by tracing its roots commencing from Ancient Greek to 20th century. Conceptualizing of antecedents of the concept was examined and respectively *rationalists* and *empiricists* were taken into consideration. Lastly, 20th century philosophers were analysed. All these efforts are based on Humean concept of '*causation*'.

-The History of Philosophy of Causation-

The meaning of 'cause' was considered by Ancient Greek philosophers also. From Plato to Aristotle, many had copped with the issue of *causation* and actually were hot on the term *cause* itself. For instance, Plato's basic concern was that of ideas (forms) which played a crucial role to identify things that observed by humans. So, it is clear here that Plato divided world of affairs into two area namely 'the ideational reality' – world of forms- and 'the sense of

---

² Milja Kurki and Colin Wight, 'International Relations and Social Science', in Dunne, T., M. Kurki, and S. Smith, (ed.), *International Relations Theories*. OUP Oxford, 2013, p.22.

---

world'. This distinction is so crucial that ontological concerns play decisive role in explaining *causation*.

However, as Kurki proclaimed, Aristotle was the first philosopher 'who truly developed the notion of cause and gave it central place in Western philosophy.'³ Formally, Aristotle gave epistemological importance to the problem of causation. However, by putting down the subject as such can be misleading; because by explaining the issues referencing to *aitia*(cause, specified by Plato) means that observed knowledge is not adequate enough alone. So, Aristotle gives an ontological ground to inquiry of *causation*. As a result, for Aristotle, 'causes ... referred to really existing (ontological) things or powers in the world.'⁴ Consequently, Aristotle proposes four types of cause; i. Material Cause, ii. Formal Cause, iii. Efficient Cause, and iv. Final Cause.⁵

-The Anti-Aristotelian turn and the 'narrowing down' of the concept of cause-

Scholastic Scholars who were inspired by Aristotle gave great importance to Final Cause, 'which became linked to the idea of God: God came to be seen as the ultimate cause.'⁶ God is real and its ontological reality is outside our sense, thus Aristotle and his successors adopted ontological cause idea rather purely epistemological. However, one of the first shift away from this divine cause (final cause) idea was represented by Galileo, Gilbert, Kepler and Newton. This shift was famous with its emphasises on 'observable facts'. Yet, this shift away did not mean total ignorance of Aristotle's 'reasoned fact' which pays attention to real ontological causes.

Descartes' rejection of Scholastic Thinking stems from his rejection of 'metaphysic cause' understanding. So, by adopting such world view Descartes 'first narrowed down the final cause to efficient cause (push and pull and moving forces). Descartes' objection to Aristotle can be listed as followings; i. According to Descartes notion of '*final cause*' doesn't deserve such attention as scholastic thinkers did, rather notion of '*efficient cause*' is worth to be chosen; ii. Also Descartes was against the notion of 'forms-ideas', which attributes a kind of 'soul' to things; iii. Consequently, 'efficient cause' plays central role in Descartes' philosophy.

---

³ M. Kurki, *Causation in International Relations: Reclaiming Causal Analysis*, Cambridge University Press, 2008, p. 26.

⁴ **Ibid.**

⁵ Aristotle gives sculpture example to concretely understand four different but interconnected causes.

⁶ **Ibid.**, p.30.

As a ‘rationalist philosopher’ Descartes, the idea of cause remained fundamentally important in his inquiry. Because, knowledge is innate and *a priori* in rationalism. However, David Hume introduces an *empiricist scepticism* on causation. Humean conception of causality deeply and inherently affected even today’s philosophies. According to Hume, the problem on knowledge, more specifically ‘how can we know anything for certain?’, is the problem of epistemology. ‘The basis of knowledge – and the limits of our knowledge- are defined by what our perceptions transmit to us.’⁷ As it was explained, *rationalist philosophers* upheld the claim that knowledge is *innate*; however, according to Hume any knowledge claim should rely upon concrete experiments. Ideas are shaped or are given meaning by our experiences without which all knowledge claims become meaningless.

Importantly, link between ‘cause’ and ‘effect’ is something related to regularities or patterns. According to Hume, if we are talking about cause and effect, it means that we are talking about observable regularities, namely things follow each other regularly. So, link between cause and effect actually is reduced to push and pull forces or moving forces of *flat ontology*. Because ideas are shaped by our experiences that are based on regularities reflect in our mind, one should be aware of the fact that *cause* always comes first. Thus, from this logic some Humean assumption can be derived from.

First and foremost, ‘Hume’s definition of cause entails that all that can be said about causes must be derived from analysis of regular successions of perception...’⁸ which means that the idea of cause is created via our senses which recognizes regular patterns. Secondly, ‘all we can know is what we observe’⁹ according to Hume. This means that casual relation is a kind of relation which occurs between *observables*. In accordance with this logic, Hume rejects the concept of ‘*natural necessity*’ which brings the idea of ontologically link *cause and effect relations*. Indeed, ‘Hume tried to reduce the problem of causation to an epistemological issue, thus avoiding all ontological aspects of the problem of causation’.¹⁰ Rejecting the notion of ‘*naturally necessitating*’, Hume also rejects ontologically defined ‘*cause and effect*’ relations. By so, Humean philosophy represents a great breaking point with Scholastic thinking. Moreover, Humean philosophy deeply inspired by

---

⁷ *Ibid.*, p.34.

⁸ *Ibid.*, p.36.

⁹ *Ibid.*, p.37.

¹⁰ *Ibid.*

---

twentieth century thinkers and these thinkers had adopted the way how Hume conceptualized 'cause and effect' issue.

-The Legacy of Humeanism in twentieth-century philosophy of science-

It should be noted here that Humean philosophy became dominant in twentieth century philosophy in so much that Humean philosophy regarded as given and did not become subject of criticism. Humean conception of cause and effect regarded as the only valid way for scientific inquiry.

For instance, according to Ernst Mach, 'what is knowable must be perceivable.'¹¹ This logic is representing a sharp turn to 'radical Empiricism' in twentieth century. So, there is nothing real without our senses percept, because only knowable thing is that of observable one via senses. So, unseen or unobservable facts are rejected by Mach ontologically. Moreover, according to radical empiricist philosophers, casual relations/causality took new form. Casual relations are components of general laws and the basic duty is to find out these general laws. *Observance, regularity* and *casual relationship* are key factors of this new thinking; yet basic task, now, is to find out general laws. Logically, if there are general laws derived from regularities, it is possible to propose future predictions as well.

These philosophers were challenged by Karl Popper who was critical about the excessive emphasize on fully inductive inference. Scientific knowledge is derived from inductive methodology, rather scientific reality is based on deductive testing. According to Pooper, rejecting inductive view of science in the sake of deductive testing and falsifiability-based model of science, makes scientific inquiry can be justified more adequately. So, casual relationship also takes a new form to be investigate. As Popper puts –what is called Deductive-Nomological model of expression- there are two separate criteria for scientific inquiry: namely general laws and initial conditions. As a result, casual relations should be examined via three basic steps; 'i. the universal laws that have been observed ...; ii. The initial conditions referring to a particular time and place ...; iii. deduce the 'event' to be explained.'¹²

It is apparent here that Popper's understanding of casual relationship is one way of rejecting metaphysical one that proposes everything has an *ontological cause*. Thus, Popper accepts causal analysis as a valid way of science if only

---

¹¹ *Ibid.*, p.44.

¹² *Ibid.*, p.48-49.

---

it serves under empiricism. So, ‘casual explanation ... is based squarely on the analysis of regularities.’¹³ Without defining or determining regularities, any explanations will lack coherence and will be uncompleted. This proposed statement is named as ‘*explanatory sketch*’. Consequently, finding general laws or regularities are the key assumption of casual relationship, hence any claim cannot be justified via experiences -that are inherently needed to be verified via human sense- cannot be the subject of scientific inquiry rather it would constitute a speculation. As it is explicit in DN (deductive nomology), matter is mostly related to *epistemology* and *methodology* rather than *ontology*.

There are different causality explanations also; namely *probability theories* and *counterfactual accounts*. Probability explanations are ... ‘assertions to the effect that if certain specified conditions are realised, then an occurrence of such and such kind will come about with such and such statistical probability.’¹⁴ Logically, probability explanation is benefiting inductive methodology; however, this fact rejects certainty. *Counterfactual accounts* also take causality problem into account yet in a different manner. According to this approach, ‘causation is defined as a dependency relation between observed events.’¹⁵ All these approaches have Humean roots and share common assumption that are *observation*, *patterns between observables*, *generalisation*, and *regularity-deterministic logic*.

Re-conceptualizing ‘Causal Analysis’

Drawing on scientific realism (ontological realism), Bhaskar asserts that we should prioritise ontology over epistemology contrary to mainstream philosophies do. It is important to ask ontological questions rather than epistemological ones. In contrast with positivism, reality is over there whether we can observe its knowledge via our senses or not. So, unobservable things are also taken into account. So, mind-independent reality has deep and stratified ontology. Following this logic, according to Bhaskar, ‘much of modern philosophy, having prioritised epistemology, has conflated the question ‘what is?’ (ontology) with the question ‘how do we know?’ (epistemology). As a consequence, the idealist tradition has reduced reality to ‘what we think’, while the empiricists have reduced reality to ‘what is

---

¹³ *Ibid.*, p.49.

¹⁴ *Ibid.*, p.51.

¹⁵ *Ibid.*, p.54.

---

perceived'. Bhaskar claims that both traditions portray the nature of reality in misleading ways and, as a consequence, fail to understand the nature of scientific inquiry.¹⁶

As Bhaskar provides, 'we must recognise three distinct level of reality: the level of the 'empirical', consisting of our experiences; the level of 'actual', consisting of events and actual states of affairs; and the level of the 'real', consisting of the unobservable real structures and mechanisms that, in interaction with other real structures and mechanisms, bring about states of affairs and make empirical observation possible. Scientific theories... far from merely stacking up empirical regularities, aim to grasp and theorise this deeper unobservable level of reality.¹⁷ Actually, it can be alleged that there cannot be 'independent variable' that empiricists assert because of the holistic and complex nature of underlying structures.

As a result, social sciences should study underlying social relations and structures that have real causal power that shape social life. Society has ontologically real nature which is complex and has inner mechanisms. This way of thinking rejects regularity determining causal analysis. Moreover, according to SC, causes are real because they have powers to bring about change; and causes are generative. Thus, social world is an open system to investigate, there are many causal mechanisms and structures operating in. These mechanism or structures should not necessarily be observable. SR accepts the causal power of unobservables, moreover accepts unobservables as causes. Causes are also real and can be unobservable. By saying so, ideas, norms, discourses have causal roles that are traditionally accepted as non-causal. Causes are real and underlying social structures and mechanisms have causal powers. Now, here it is a must to say that there is a possibility for conceptualization of causal relations beyond positivism. Moreover, by emphasizing the unobservables' causal powers, causal/constitutive dichotomy that post-structuralists put forward can be tackled. Lastly, it is apparent that terms are inherently depicted as non-causal, have causal powers; such as discourses, norms and ideas. So, it is possible to deepen the meaning of causal relations in social sciences by applying Scientific Realist assumptions.

---

¹⁶ *Ibid.*, p.162.

¹⁷ *Ibid.*, p.164.

Comments

Kurki has conducted a meta-theoretical research relating to the concept of casual relationship. As it is seen here, *positivist* and *empiricist* account of casual relationship is lack of *ontological depth*. The bulk of the study is mainly about epistemological and methodological aspect of the issue. Apparently, Kurki tries to take the issue from the demise of epistemology to ontology. In order to do so, Kurki first defines the dominant philosophy in the subject area. According to Kurki, ‘ the Humean conception of causation, and of science, has become widely accepted as ‘self-evident’ in much of the philosophy of science and has formed the implicit and unquestioned backdrop for most debates in the philosophy of science in past decades.’¹⁸

---

¹⁸ *Ibid.*, p.58.

ROMAN İNCELEMESİNİN TEORİK TEMELLERİ VE UYGULAMALARI ORHAN HANÇERLİOĞLU HİKÂYEDEN ÖTE ROMANDAN BERİ

Meral DEMİRÜREK, Orhan Hançerlioğlu Hikâyeden Öte Romandan Beri, Akademik Kitaplar, 2. Baskı. ISBN: 6055688318

Burcu ÖZAYDIN YAKIŞTIRAN¹

Türk edebiyatının romanla tanışması Tanzimat Edebiyatı döneminde olmuştur. Tanzimat dönemindeki ilk örneklerin ardından Servet-i Fünun topluluğu özellikle Halit Ziya ile Batılı roman formuna ulaşan romancılığımız, 2. Meşrutiyet döneminde sosyal, siyasi ve tarihi problemler etrafında yoğunlaşır. 1. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele bu dönem romanlarının konu çerçevesini oluşturur. Cumhuriyet döneminde romanlarımız hem kalite hem de sayısal açıdan büyük bir atak yapar. Cumhuriyet'in ilk yılları 2. Meşrutiyet döneminin devamı olarak nitelendirilebilir. Söz konusu 1. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'nin hatıralarının

yanında Cumhuriyet ideolojisini, Atatürk ilke ve inkılaplarını benimsetme amacıyla yazılan, Anadolu'ya yönelen romanlar yoğun bir biçimde görülür. Atatürk dönemi romancılığının ardından Cumhuriyet romanının ikinci dönemi yeni neslin eser vermeye başladığı; seçilen konu ve tema, sanat eğilimleri, üslup ve teknik bakımından yeni arayışların, yeni yapılanmaların göstergesi olarak ortaya çıkar. 1951 itibariyle roman sahasında görülen Orhan Hançerlioğlu, Anadolu insanıyla birlikte kent insanının sorunlarına da eğilerek bu dönemin dikkat çeken yazarlarından biri olarak karşımıza çıkar.

¹ Okutman, Hitit Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. e-posta: burcuozaydin@hitit.edu.tr

---

Orhan Hançerlioğlu, daha çok felsefe, düşünce tarihi ve sözlük çalışmalarıyla tanınmakla birlikte edebiyatımıza şiir, hikâye ve roman türlerinde katkıda bulunmuş önemli bir isimdir. Ayrıca dil ve edebiyatımız ile ilgili birçok mesele hakkında yazılar yazmış, çeşitli edebî yarışmalarda jüri üyesi olarak yer almıştır. Edebî hayatına şiir ile başlamış, bir süre hikâye ile ilgilenmiş, roman ile de devam etmiştir. Edebiyatımıza sekiz roman kazandırmış, büyük hikâye ölçütünde dar tuttuğu romanlarının her birinde yeni bir biçim denemesine girişmiştir. Döneminin en çok okunan yazarlarından biri olarak söz edilmektedir. Ancak önemi yeteri kadar anlaşılammış, ihmal edilmiş sanatçılarımızdandır. Adı hep felsefeye yönelik çalışmalar ile anılmış, çeşitli kaynaklarda eserlerinin adları verilerek geçirilmiştir. Doç. Dr. Meral Demiryürek'in Roman İncelemesinin Teorik Temelleri ve Uygulamaları Orhan Hançerlioğlu Hikâyeden Öte Romandan Beri, adlı kitabı Orhan Hançerlioğlu'nun romanlarını odak noktası alıp yazarın bu yönünü vurgulamayı ve onun Türk edebiyatındaki yerini ve önemini ortaya koymayı amaçlayan bir çalışmadır. İlk baskısı 2010 yılında yapılan kitap, gördüğu talep üzerine 2016 itibariyle Akademik Kitaplar tarafından ikinci kez basılmıştır.

Titiz bir çalışmanın ürünü olan kitap; giriş, sonuç ve kaynakça kısımları haricinde sırasıyla "Roman İncelemesinin Teorik Temelleri", "Orhan Hançerlioğlu Hayattan Yazıya", Orhan Hançerlioğlu'nun Roman Anlayışı ve Romancılığı", "Orhan Hançerlioğlu'nun Romanları" başlıklarını taşıyan dört bölümden oluşmaktadır. Ayrıca kitabın sonunda "Belgeler ve Fotoğraflar" başlığı altında arşiv kaynaklarından çeşitli örneklere de yer verilmiştir.

Kitabın odak noktasında roman olması sebebiyle giriş kısmında romanın ne olduğu, neden okunduğu, Batı edebiyatında doğuşu ve edebiyatımıza girişinden Orhan Hançerlioğlu'nun romanlarını yazmaya başladığı 1950'lere kadar Türk romanının izlediği gelişim genel hatlarıyla sunulmuş, okuyucuya bir perspektif kazandırılmıştır.

Çalışmanın "Roman İncelemesinin Teorik Temelleri" başlığını taşıyan birinci bölümü roman incelemesinin nasıl yapılması gerektiğine dair temel bilgileri içermektedir. Roman kurgusunun temel başlıkları olan "yapı"(olay örgüsü, kişiler, mekân, zaman) "tema", "dil ve anlatım" unsurlarına ek olarak "anlam ve yorum" ile "zihniyet" gibi yeni unsurlardan da söz edilmiştir. Bu bölümde Alex Martin, Robert Hill, Robert Dıyannı, Şerif Aktaş, İsmail Çetişli gibi yerli

---

ve yabancı birçok teorisyenin fikirlerine başvurularak kapsamlı bir roman inceleme teorisi ortaya konulmuştur.

Kitabın ikinci bölümü ise “Orhan Hançerlioğlu Hayattan Yazıya” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde Orhan Hançerlioğlu'nun hayatı; ilk, orta ve lise öğrenimi gördüğü Şişli Terakki Lisesi Arşivi'nde bulunan belgeler ile onun uzun bir süre görev yaptığı İETT (İstanbul Elektrik Tramvay ve Tünel İşletmeleri) Arşivi'nde korunan sicil dosyasındaki belgelere dayanan ciddi bir araştırma sonucu hazırlanmıştır. Orhan Hançerlioğlu'nun hayatı; doğumundan eğitimine, aile hayatından görevde bulunduğu memuriyetlerine ve ölümüne kadar geniş bir perspektiften sunulmuştur. Ayrıca yazarın edebî hayata girişi, ilk yazıları, okuyup etkilendiği yazarlar ve kitaplar, şiirden hikâyeye, hikâyeden de romana geçişi gibi sanatına dair ayrıntılara yer verilmiştir. Ayrıca yazar ile yapılan söyleşiler, röportajlar ve hakkındaki eleştiriler de bulunmaktadır. Bu bölümde Orhan Hançerlioğlu'nun hayatına dair birçok ayrıntının gün yüzüne çıkarılması, çalışmaya ayrı bir değer ve önem katmaktadır.

Üçüncü bölüm olan “Orhan Hançerlioğlu'nun Roman Anlayışı ve Romancılığı” ile yazarın asıl vurgulanmak istenen yönü olan romancılığı üzerinde durulmuştur. Bu bölümde, Orhan Hançerlioğlu'nun roman anlayışı başta Varlık dergisi olmak üzere dönemin çeşitli dergilerine yazdığı yazıların ve kendisiyle yapılan röportajların ışığında kapsamlı bir biçimde ortaya konulmuştur. Hançerlioğlu'nun romancılığı üzerine değerlendirmelere ise romanları hakkında yapılan eleştiriler, bu eleştirilere yazarın verdiği cevaplar ve romanlarının değerlendirilmesi sonucunda ulaşılmıştır. Orhan Hançerlioğlu'nun her türlü ayrıntıdan ve karmaşadan arınmış, hacim olarak küçük romanlarının onun belirgin özelliği olduğu vurgulanmıştır. Bu vurgu bizzat Orhan Hançerlioğlu'nun kendi romanları için kullandığı “hikâyeden öte romandan beri” ifadesinin kitabın başlığında da kullanılmasıyla güçlendirilmiştir. Onun romanlarının başka bir özelliğinin derin felsefi ve psikolojik temellere dayanması olduğundan hareketle psikoloji ve felsefeyle de bağlantı kurulmuştur. Her bir romanında yeni bir biçim denemesinde bulunan yazarın, romanlarını “aşk, para ve erdem” unsurları üzerine kurduğu tespitine varılmıştır. Dil konusunda ise oldukça titiz olan yazarın, 1956'da “Ali” adlı romanı ile Türk Dil Kurumu Ödülünü kazanmış olması da romandaki başarısının kanıtı olarak sunulmuştur.

Dördüncü bölüm “Orhan Hançerlioğlu’nun Romanları” başlığını taşımaktadır. Bu kısımda yazarın sekiz romanı, çalışmanın birinci bölümü “Roman İncelemesinin Teorik Temelleri” kısmında ortaya konan roman inceleme teorilerinden hareketle değerlendirilmiştir. Romanlar yayımlanma tarihine göre Karanlık Dünya (1951), Büyük Balıklar (1952), Oyun (1953), Ekilmemiş Topraklar (1954), Ali (1955), Kutu Kutu İçinde (1956), Yedinci Gün (1957), Bordamıza Vuran Deniz (1960) olmak üzere kronolojik olarak ele alınmıştır. Her bir roman “Tanıtım”, “Yapı (Olay Örgüsü, Kişiler, Mekân, Zaman), Tema”, “Dil ve Anlatım”, “Anlam ve Yorum”, “Zihniyet” başlıkları üzerinden gidilerek, grafik ve şema tekniğiyle de desteklenip ayrıntılı bir biçimde tahlil edilmiştir. Ayrıca değerlendirme yapılırken Hançerlioğlu’nun romanlarında izlerinin görülebildiği Alfred Adler tarafından geliştirilen bireysel psikoloji ile Carl Gustave Jung’un temellerini attığı analitik psikolojinin verilerinden de faydalanılmıştır. Bunlara ek olarak Orhan Hançerlioğlu’nun romanlarını yazdığı 1950’li yıllarda etkileri hissedilen ve çok tartışılan varoluşçuluk felsefesinin ilkeleri de dikkate alınmıştır. Çalışmanın en hacimli kısmı bu bölümdür. Üçüncü bölüm “Orhan Hançerlioğlu’nun Roman Anlayışı ve Romancılığı”nda varılan tespitler, özellikle bu bölümün neticesidir.

Kitabın “Sonuç” kısmında ise yazarın edebiyat tarihimizdeki yeri ve önemi üzerine genel bir değerlendirmede bulunulmuştur. Kitabın sonuna faydalanılan kaynakları belirten “Kaynakça” ve kişi ve eser adlarının geçtiği sayfaları belirten “Dizin” de eklenmiştir.

Çalışmanın dikkat çekici taraflarından biri de kitabın sonunda yer alan “Belgeler ve Fotoğraflar” kısmıdır. Doç. Dr. Meral Demiryürek, özellikle Şişli Terakki Lisesi ve İETT’de yaptığı arşiv çalışmaları sonucunda ulaştığı belge ve fotoğraflardan bir kısmını bu bölümde okuyucular ile paylaşmıştır. Orhan Hançerlioğlu’nun çocukluğundan ölümüne kadar çeşitli fotoğraflarına yer verilmiştir. Ayrıca yazarın öğrencilik hayatında aldığı raporlardan sınav kâğıtlarının örneğine, nüfus cüzdan suretinden memuriyet hayatındaki izin dilekçesine, ölümü üzerine verilen gazete ilanlarına kadar birçok belge burada bizzat görülebilmektedir.

1950’li yıllarda yenilikçi ve verimli bir yazar olarak tanınan Orhan Hançerlioğlu, 1960’lı yıllar itibarıyla roman ve hikâye yazmayı bırakıp felsefe ve sözlük çalışmalarına yoğunluk vermiştir. Bu durum, Orhan Hançerlioğlu’nun edebî kimliğinin hızla unutulmasına, felsefeci kimliğiyle öne çıkmasına sebep olmuştur. Orhan Hançerlioğlu ve romanları ile ilgili daha

---

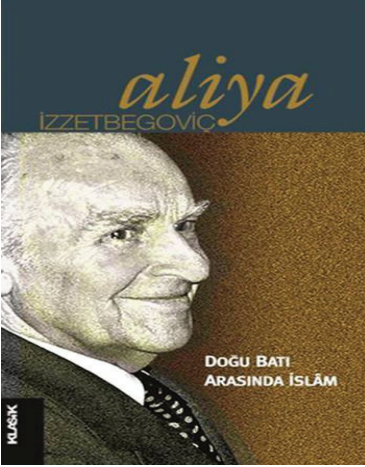
önceden yapılmış çalışmalar olmakla birlikte bunlar müstakil ve ayrıntılı değildir. Günümüzde roman incelemesinin ulaştığı nokta ve yeni geliştirilen yöntemler dikkate alındığında yeterli de değildir. Bu çalışmada, dünyada ve Türkiye’de geliştirilmiş roman inceleme metotları kullanılarak kapsamlı bir değerlendirme yapılmıştır. Ayrıca Orhan Hançerlioğlu hakkında gün yüzüne çıkarılan bilgiler sebebiyle çalışma, büyük bir değer taşımaktadır. Doç. Dr. Meral Demiryürek, titiz bir biçimde hazırladığı bu kitabı ile hem edebiyat tarihimize katkıda bulunmuş hem de ihmal edilen Orhan Hançerlioğlu’nu günümüz okuyucusuna hatırlatmıştır. Ayrıca çalışmasında izlediği ayrıntılı çalışma yöntemi ve roman inceleme metoduyla akademik olarak oldukça faydalı bir eser ortaya çıkarmıştır.

DOĞU VE BATI ARASINDA İSLAM

Aliya İzzetbegoviç (2015). *Doğu ve Batı Arasında İslam*, çev. Salih Şaban, Klasik Yayınları, İstanbul, 361 s. ISBN: 9758738229

Maşite SEVİMLİ¹

Aliya İzzetbegoviç, 1925 yılında Bosna Hersek'in Bosanski Samac kasabasında dünyaya geldi. O, Müslümanları Avrupa'ya dışarıdan girmiş kimseler olarak gören bir çevrede yetişti. Saraybosna'da bir Alman Lisesi'nde eğitim gördü. Lise döneminde arkadaşları ile birlikte "Müslüman Gençler Kulübü" nü kurdu. Bu kulübe üye olması gerekçesiyle 1946 yılında üç yıl hapse mahkûm edildi. İlerleyen yıllarda entelektüel çalışmalarla meşgul oldu. İslam Deklarasyonu'nu yayınladı. 1983 yılında düşüncelerinden dolayı tekrar hapse

mahkûm edildi. 5 yıl hapis hayatından sonra Yugoslavya'nın dağılma sürecine girdiği dönemde Demokratik Eylem Partisi'ni kurdu ve bu partini genel başkanı seçildi. Komünist yönetimin çökmesiyle birlikte yapılan ilk serbest seçimlerde Bosna Hersek Federal Cumhuriyeti Devlet Başkanı oldu. Sırp ve Hırvat güçlere karşı yürütülen bağımsızlık savaşına liderlik yaptıktan sonra 1995'te savaşa son veren Dayton Anlaşması'nı imzaladı. 1996 yılında yapılan seçimlerde üçlü başkanlık konseyine seçildi. 2000 yılında sağlık nedenlerini gerekçe göstererek başkanlık görevinden istifa eden İzzetbegoviç 19 Ekim 2003'te vefat etti. İzzetbegoviç entelektüel, eylem adamı, siyasetçi, özgürlük savaşçısı ve düşünür kimliği ile halkına öncülük etmiş bir isimdir. O, bu özellikleriyle İslam dünyasında yeni bir lider tipinin öncüsü sayılmaktadır(s. 5).

Aliya İzzetbegoviç'in *Doğu ve Batı Arasında İslam* adlı eseri, "Batı Düşüncesinin Temelleri " ve " İslam iki Kutuplu Birlik" adlı iki bölümden

¹ Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Lisans Öğrencisi, e-posta: matisevimli@gmail.com

---

oluşur. İlk kısımda bütün dinlerin özünde var olan temel ilkeler ve Batı dünyasının düşünce yapısı anlatılır. İkinci bölümde ise İslam dininin içinde bulunduğu düalizmden ve onun diğer dinlerle karşılaştırılmasından bahsedilir.

Kitabın giriş bölümünde yazar, modern dünyada var olan ideolojik çatışmada İslam'ın yeri nerededir sorusuna cevap arar. Bu noktada o, dünya görüşlerini dini, materyalist ve İslami olmak üzere üç grupta toplar. Birinci görüşe göre yegâne varlık ruh, ikincisine göre madde, üçüncü görüşe göre ise ruh ve maddenin birliğidir, ki bu İslam'dır. Eserde tartışılan mesele, ikili bir hayat yaşanıp yaşanamayacağı değil, bunu isteyerek ve anlayarak yaşayıp yaşayamayacağımızdır. İzzetbegoviç'e göre ise İslam'ın esas özelliği onun sahip olduğu düalizmdir. İslam bu yönüyle bugün modern çağın içinde bulunduğu paradokslara bir çıkış kapısı mahiyetindedir(s.13-15).

Yazar, İslam'ın günümüz dünyasında yeri ve konumunu tespit ettikten sonra Batı Düşüncesi'nin temellerini açıklamak üzere tekâmül ve yaratma, kültür-uygarlık, sanat fenomeni, ahlak vb. konulardan bahseder ve insanın nereden geldiği konusunu, tekâmül ve yaratma kavramları çerçevesinde inceler. Ona göre, insanın kökenine ait düşünceler her yerde farklılık arz eder. Bilim, bunu zoolojiye, sanat ve din ise yaratılmışlığa dayandırır; yani asıl konu insanın yaratılışı mı yoksa evrimsel bir süreçle mi meydana geldiği sorusudur (s. 33-34). Materyalistlerin görüşüne göre insan "mükemmel hayvan" olarak tanımlanır. Onlar her zaman görünen, zahir dünyayı dikkate alırlar; dolayısıyla ruhun inkârı söz konusudur. Fakat dinde bu durum tam tersidir. Ruh yok sayarak insanı açıklamak imkânsızdır. Çünkü sanatkarların eserleri, daima sanatkarının ruhunun izlerini taşır. Yazara göre, Rafael'in resimlerini eliyle değil ruhuyla yapması, Bethowen'in en kıymetli eserlerini tamamen sağır olduğu bir dönemde icra etmesi bunu en iyi açıklayan örneklerdir. Ayrıca, en iptidai insanın hayvanlarda olduğu gibi yaşamları avcılık sayesinde idi. Fakat insan avdan önce yaptığı dua, kurban ve büyü, gibi pek çok faaliyetle o dönemde bile farkını ortaya koymuştu. Bu da gösteriyor ki ruhun varlığını inkâr ederek insanı açıklamak imkânsızdır. İzzetbegoviç, verdiği örneklerden hareketle insan ve hayvan arasındaki kesin farkın manevi, ahlaki ve dini bir tavrda olduğunu ifade eder (s. 38-48).

İzzetbegoviç insanın ilk ortaya çıkışıyla kültür ve uygarlık arasındaki ilişki üzerinde durmaya gayret eder. Çünkü ona göre meydana gelme, ilk alet ve kültürle ilişki içindedir. Alet kavramı, insan onu keşfetmeden önce de vardı;

---

dolayısıyla yazara göre bu durum, her zaman açıklanabilir bir kavram olmuştur. Fakat insanın alete bir mana yükleyerek ruhunun yansımaları sayılan ilk resmi yapması, onu diğerlerinden ayıran bir noktanın başlangıcıdır. Bu faaliyet kültür ve sanatın ilk yansımasıdır. Böylelikle insan nerede zuhur ettiyse onunla beraber din ve sanat da zuhur etmiştir(s. 85-90).

İnsanın tabiatla mücadelesi ve ona hükmetme çabası uygarlığın başlangıcıdır. Okul ve eğitim ise bu çabaya en fazla destek veren yapılarıdır. Fakat burada kastedilen eğitimin tenkitçi düşünce yeteneğine dayanması gerekir. Bugün dünyada SSCB ve ABD en uygar devletler sayılabilirler; fakat en kültürlü ülkeler değildirler. İşte bu noktada kültür, öznesinin insan, gayesinin terbiye ile insanın kendi kendine hakim olması yönüyle uygarlıktan ayrılır (s. 90-97). Yazarın burada varmak istediği sonuç şu şekilde ifade edilebilir: Uygarlıktan en uzak ilkel toplumların ve iptidai insanın, bugünün gelişmiş teknolojiye sahip uygar sayılan insan toplulukları karşısında gösterdikleri fevkalade yaşama gücü ve sahip oldukları ahlak, modern dünyanın başarısızlığından başka bir şey değildir.

Aliya İzzetbegoviç, kültürden uzak bir uygarlığı başarısızlık olarak değerlendirdiği için insanın dünyayı anlama çabasını ve İslam'ın modern dünyadaki yerini sanat, ahlak ve tarih kavramları etrafında inceler. Ona göre, sanat maddeden ziyade insan şahsiyeti ile uğraşır. Dolayısıyla bir sanat eseri daima sanatkârının şahsiyetine bağlıdır. Bu yönüyle o orijinaldir. İlim ise durağan olanı inceler ve var olanı keşfetmeye yöneliktir. Örneğin; lisan ilmi insanların kendini ifade etmesinde bir yerde yetersiz kalmış ve onlar bunun sonucunda dans, resim ve şiir gibi pek çok ifade şekilleri geliştirmişlerdir. Buradan hareketle İzzetbegoviç sanatın, insanın kendini açıklama çabasının en üst seviyesi olarak tanımlar ve sanatın din ile de sıkı bir ilişkisi olduğunu altını çizer. Bu tespitine ise, geçmiş dönemlere ait kiliselerin aynı zamanda bir sanat galerisi olması ya da müzik alanında ortaya koyulan eserlerin dini muhtevalı olmalarını bunun önemli örnekleri olarak aktarır. Sanat, ahlak ve tarih ile ilgili ortaya koyduğu bu tespitlerinden sonra İzzetbegoviç şu sonuca varır: Geçmiş dönemde sanat kendini çok fazla ifade etme imkânı buldu ve bunun neticesinde sayısız edebiyatçı, şair ve sanatkâr yetişti. Fakat baskıcı rejimlerin, ihtilallerin hüküm sürdüğü bir dünyada fizikçi, devlet adamı ve siyasetçiden başka hiçbir şey yetişmedi. Bu durum mimariye de yansıdı ve bugünün insanı ruhu olmayan binalarda ve kültürün yok olduğu şehirlerde kendilerini yaşamaya mahkûm ettiler (s. 125-140).

Ayrıca yazar din, ahlak ve siyasetin özünün “saf insanîyet”e dayandığını söyler. Menfaat gözetmeyen bir hareket, insandaki mevcut manevi değerlerle bir anlam kazanır ve ahlaklı faaliyete döner, yani ahlaklı faaliyeti ortaya koyan, sonuç değil kişinin iç dünyasındaki kararır. Sanatta da bu durum aynıdır; eserin yokluğu, sanatın olmadığı anlamına gelmez. Aliya İzzetbegoviç’in bahsettiği ahlak tasavvuruna göre, bu dünyada mağlup olan ve neticesiz kalan faaliyetlerin, bizde ahlak kavramına karşılık gelmesinin sebebi başka bir dünyanın varlığına inanmamızdır. Onun şu sözleri konuyu açıklar niteliktedir: **“Rahatını, hürriyetini ve hatta hayatını kaybeden bir kimse nasıl galip olabilir? Bu dünyada olmasa gerek. Dolayısıyla bu ancak yaşadığımız dünyadan her hususta bambaşka bir dünyada olabilir. Bütün peygamber ve vaizlerden daha fazla bunlardır öbür dünyanın habercileri”** (s. 162). Böyle bir ahlak tasavvurunda sonuç değil, niyet elbette daha önemlidir. Çünkü **“insan, yaptığı değil her şeyden önce istediği, meylettiği şeydir”** (s.166).

Ahlak ve dinde vazife tüm zorluklara rağmen yerine getirilir ve ikisi de bu dünya ile sınırlı değildir. Ona göre, ahlak ve din müşterektir ve bedenden uzak manevi bir ortamda yaşam bulabilirler. Ayrıca yazar, ateist insanlarda ahlaka uygun davranışların görülmesini, ateizmin ahlakla ilişkisini ve bu toplumların ahlak tasavvurlarının yaratıcı ile bağdaştırılıp bağdaştırılmayacağını da açıklar. İzzetbegoviç, ateist görüşe sahip bir kişinin sergilediği ahlaki hareketlerin, onun çocuklukta kazandığı bir terbiyenin ürünü olduğu ifade eder ve bu durumun hayatının her safhasında kendini dışa vurduğu belirtir. Fakat ona göre ‘ahlaklı ateizm’ ifadesi bir topluma işaret eder ve bu yönden o, kesinlikle dini bir temele dayanır. Çünkü geçmişte din dışı bir toplum mevcut değildir. Bu da gösteriyor ki toplumların sahip olduğu değerler geçmişten günümüze kadar gelen dini kimlikli kültürel öğelerdir. İzzetbegoviç **“Güneşin çoktan battığı yerde gecenin bütün sıcaklığı yine güneştedir”** (s.195). diyerek söz konusu tespitlerini farklı bir tasvir içerisinde aktarmaya gayret eder. Burada yazarın vurgulamak istediği nokta, din olmadan ahlak olmaz, tatbikatta ise ahlaklılık mümkündür ve ateizm üzerine bir ahlak disiplinin kurulamaz olmasıdır(s. 167-202).

İzzetbegoviç eserinin ikinci kısmında ise İslam dinine değinir. İzzetbegoviç’e göre İslam’ın anlaşılması onun Yahudilik ve Hıristiyanlığı içine alan kısımlarının anlaşılmasından geçer. Zira İslam, bu iki din arasında bir denge unsurudur. Dolayısıyla burada söz konusu üç dinin birbirleriyle ilişkileri ve karşılaştırılmasını yapmaya çalışır. Ona göre Yahudilik, kendinde ölümsüzlük

---

fikrini barındıran bir din olarak algılanır ve bu dinde Tanrının melekûtu ahirette değil dünyada beklenir; Dolayısıyla yazar, Yahudiliğin dünyevi bir özellik arz ettiğini, Hristiyanlığın da tam tersi manevi bir ilerlemeye sahip olduğunu söyler. İslam ise maddi ve manevi dünyayı kendinde birleştiren bir dini temsil eder. **“Dinin dünya üzerinde tesir icra etmesi ancak kendisi de dünyevi yani en geniş manada siyasi olursa mümkün olur. İslam yönünü dünyaya çevirmiş bir dindir.”** (s.256). Ayrıca İzzetbegoviç, İslam’ı anlamının bir diğer yolunun da onda var olan düalizmin manasını kavrayabilmek olduğu dile getirir. Ona göre, İslam’ın sahip olduğu bu ikili yapı namaz, zekât, hac ve oruç gibi dini merasimlerle zuhur eder. Çünkü İslam’daki düalizm ibadetlerde kendini açıkça gösterir. Bir ibadeti yerine getirebilmek onun kendi iç şartlarına bağlı olduğu kadar dış şartlarına da bağlıdır. Namaz saatlerinin ayarlanması için astronomiye ihtiyaç duyulması, orucun manevi yönden öte, tıbbi açıdan da faydalarının olması ya da haccın dini bir ibadet olmasının yanında bir toplantı, ticaret ve fuar yerini de ifade ediyor olması düalizmin örnekleridir. Buradan hareketle İzzetbegoviç, İslam’ın bir düşünce tarzı olmanın daha üstünde bir yaşam tarzı olduğunu ısrarla savunur (s. 265-277).

Kitabın sonunda yazar, teslimiyet konusundan bahseder. Ona göre kaderin kabulü İslam’ın en büyük ve en son çağrısıdır. Kadere teslimiyet, insana hayatı olduğu gibi idrak edebilmeyi, sabrı ve tahammül etmeyi öğretir. İzzetbegoviç, insanın yaratıcısından kendisine gelen her şeye rıza göstermesini yani teslimiyeti, İslam’la eşdeğer görür ve şu sözleriyle eserini noktalar: **“Ey teslimiyet! Senin adın İslam’dır”** (s. 357-361).

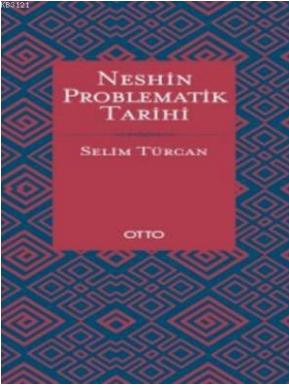
Netice itibarıyla Aliya İzzetbegoviç’in bu eseri, modern dünyanın Müslüman bireylerinin, içinde bulunduğu zihni karmaşıklığı gidermek, İslam’ın Doğu medeniyeti ve Batı düşüncesi arasındaki yerini tespit edebilmek ve “Bilge Kral” olarak anılan, eserleriyle İslam dünyasına yeni bir soluk getiren İzzetbegoviç’in entelektüel bakış açısını anlayabilmek adına okunabilecek ve bu alanla ilgili araştırma yapılabilecek nitelikli bir eser olarak değerlendirmek mümkündür.

NESHİN PROBLEMATİK TARİHİ

Selim TÜRCAN, *Neshin Problematik Tarihi*, Otto Yay., Ankara 2017, 255 s.
ISBN-978-605-9621-45-8

Ömer DİNÇ¹

Nesh meselesi, Kur'an ve Tefsir araştırmaları açısından en dikkat çekici konuların başında gelmektedir. Kur'an'ın nüzul sürecinden itibaren ortaya çıkan, Kur'an'ın mushaflaşması ve sonraki süreçlerde gündemi meşgul eden konular arasında yer alan *nesh* hususu, pek çok çalışma kapsamında ele alınmış ancak bu konunun işlenmesi belirli bir çerçevenin ötesine geçememiştir. Hatta bazı çalışmalarda *nesh* olgusu, Kur'an'da var olup olmadığı tartışmasına indirgenerek, daha sınırlı bir alanda incelenmiş ve neticede söz konusu meselenin anlaşılması noktasında bir mesafe kat edilememiştir. Zira bu meseleyle ilgili çalışmalar, tarihî arka plandan yoksun olmaları ve konuyla ilgili yaklaşımları geniş bir eksende değerlendirememeleri nedeniyle, bazı açılardan eksik kalmıştır. Söz konusu edilen bu eksiklikleri dikkate alan, *nesh* meselesinin tarihi zeminini pek çok açıdan irdeleyerek problemin arka planına dair bir çerçeve sunmayı hedefleyen Selim Türcan, *Neshin Problematik Tarihi* adlı çalışmasında, *neshin* karmaşık tarihini yeni bir yaklaşımla ele almakta ve akademik tefsir çalışmaları açısından bu alanla ilgili önemli tespitleri ortaya koymaktadır.

Çalışmasını giriş ve üç bölümden oluşturan müellif, giriş kısmında *nesh* meselesinde geçmişten günümüze hangi yaklaşımların bulunduğunu, bu konuyla ilgili öne çıkan çalışmaların ise neler olduğunu özet olarak zikretmektedir. Bunun yanında müellif,

¹ Arş. Gör., Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Tefsir, e-posta: omerdinc@hitit.edu.tr.

---

meseleyi *neshin* mevcut olup olmadığı tartışmalarına indirgenmeden ele alınacağını ifade ederken, *nesh* konusunun tarihsel sürecinin yapısal bir yaklaşımdan öte, anlamaya dayalı bir biçimde işleyeceğini ve bunun yeni bir bakış açısını da beraberinde getireceğini belirtmektedir (s. 15-23).

Müellif çalışmanın birinci bölümünde “*neshi imtiyaz görme dönemi*” başlığıyla, *nesh* meselesinin ilk dönemlerdeki tarihi sürecini tasvir etmeye gayret etmektedir. Bölümün ilk kısmında *nesh meselesinin duygusal temeli* üzerinden *nesh* tarihinin başlangıcıyla ilgili bazı tespitlerini ifade etmektedir. Müellife göre, özellikle *nesh* kitaplarında ve bu konuya yer ayrılmış bazı çalışmalarda, *nesh* hususunun Müslümanlar ile Yahudiler arasında yaşanan kible meselesinde ortaya çıktığı ve bu durumun Müslümanlar açısından *neshin* Yahudilere karşı bir muhalefet içerisinde olmasıyla irtibatlandırıldığı konusu zikredilmektedir. Bununla yanında, *nesh* ile alakalı ayetlerin başında gelen Bakara 106. ayetin söz konusu yaşanan çatışmayla ilintilendirilmesi, *neshin* başlangıcına ve duygusal zeminine ilişkin önemli verileri içermesi açısından dikkate değer görünmektedir. Müellif buradan hareketle, kiblenin tahvili meselesinin, Yahudilere olan karşıt duruşun kesinlik kazanması ve ümmî Arap kimliğinin kendine özgü bir biçim almasına tesir ettiğini vurgulamakta, bundan dolayı *nesh* meselesinin temelini bahis konusu edilen durumun ortaya çıkardığına temas etmektedir (s. 24-33). Ayrıca müellif, *neshin* daha derin bir duygusal zemine sahip olduğuna ilişkin bir başlık açarak, aslında meselenin görünenden öte bir anlam taşıdığına değinmektedir. Müellife göre, *nesh* meselesi Hz. Peygamber’in nübüvvetinin teyidinde ciddi olarak etki eden ve Hz. Peygamber’in ilahî bir desteğe sahip olma fikrinin tescillenmesine imkân tanıyan bir husus olarak görülmelidir. Bu durumun, Müslümanların Hz. Peygamber’in peygamberliğini savunması anlamında önemli bir argüman olarak, nübüvveti inkar edenler (Yahudiler ve Müşrikler) açısından ise Hz. Peygambere yönelik ilahî desteği boşa çıkarmak, yani peygamberlik ve ona verilen *kitab*’ın reddedilmesi anlamında değerlendirilmesi gerekir (s. 33-40).

Müellif bu tespitlerinin yanında, *nesh* meselesinde ortaya çıkan somut tezahürlerin var olduğuna dikkat çekmekte ve bunların en önemlisinin Yahudiler ile Mekkeli müşriklerin, *nesh* hadisesini *çelişki* kavramıyla ilişkilendirip, bu tavırla Hz. Peygamber’in nübüvvetini inkâr etmeye

---

çalıştıklarını beyan etmektedir (s. 40-48). Söz konusu *çelişki* ithamının Kur'an'ın nüzul sürecinin keyfiyetiyle cevaplandığını ifade eden müellif, Kur'an'ın peyder peyder inmesinin, onun kendi iç tutarlılığından ziyade dış dünyadaki olaylarla tutarlı ve uyumlu olmasının, Yahudi ve Müşriklerin öne sürdükleri *çelişki* ithamını ortadan kaldırdığını ve bunun ilk dönemde Müslümanların *neshe* bakışını belirlediğine dikkat çekmektedir (s. 48-60). Bunun yanında *muhkem-müteşabih* meselesinin *nesh* konusuyla olan ilişkisine değinen müellif, *nesh* konusunda ortaya atılan *çelişki* ithamına karşı bir tavır belirleyen Müslümanların, aynı gerekçe ve saiklerle *müteşabihat* meselesine de yaklaştıklarını, bundan dolayı Müslümanların *nesh* hadisesini ilahî kudret ve iradeyle açıklama ve sorgulamama girişimlerinin *müteşabih* konusunda da kendini gösterdiğini ifade etmektedir (s. 61-65).

Birinci bölümün ikinci kısmında ise müellif, *neshin* kavramsal düzlemde ele alınmadan önceki geçirdiği evreyi inceleme konusu yapmaktadır. Bu süreci nüzul dönemi ile hemen akabindeki zaman dilimi çerçevesinde irdeleyen müellif, Müslümanların Kur'an'ın inzali esnasında *nesh* olgusu bağlamında, kendi kimlik ve benliklerini inşa etmeleriyle sonraki dönemde bu algılamının hangi seyirde takip ettiğine ilişkin bazı noktalara temas etmektedir. Müellife göre, *parça parça nüzul*, *tebdil* ve *nesh* tabirlerinden Kur'an'ın nüzulüne ilişkin özgünlüğün vurgulanması bağlamında *neshin* ön plana çıkması, kıblenin tahvili meselesinde söz konusu kavramın zikredilmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Zira bu evre, Müslümanların Yahudilerden bağımsız olarak kendilerine özgü bir *kitab* ve *kimlik* tasavvurunun oluşum sürecinin önemli bir aşaması olması itibarıyla dikkate değer gözükmektedir. Bu çerçevede, *nesh* olgusunun nüzul sürecinde kazandığı değer ve anlamın sonraki süreçte de aynı atmosfer içerisinde devam etmesi, *neshin* Müslümanlar için sembolik bir hususiyete sahip olduğunu gösterir niteliktedir (s. 68-71). Öte yandan müellif, *nesh* hadisesini “Müslümanlar için etkinliği, hükmünü icra etmesi ve onların hayatlarını doğru bir siyaset üzerinden yürütmesi” (s. 72) olarak değerlendirmekte ve *neshe* ait bu özelliğin sadece Kur'an üzerinden gerçekleşmediğini, Hz. Peygamber'in de bu noktada belirleyici bir rol oynadığını, özellikle Kur'an ve sünnet arasındaki *nesh* ilişkisi ile *metni mensuh hükmü baki, hükmü mensuh*

---

metni baki ve hem metni hem de hükmü mensuh gibi *neshin kategorilerine* dair aktarılan verilerden anlamının mümkün olduğunu örnekler üzerinden izah etmektedir (s. 73-81).

Çalışmanın ilk bölümünün son kısmında müellif, *neshin sınırsızlığı* başlığı altında ilk dönemde *neshin* Müslümanlara sağladığı atmosferin etkisiyle *nesh* alanında herhangi bir sınırlamanın ya da ölçütün ön görülmediğini dile getirmekte ve sonraki süreçlerde ortaya çıkacak olan *fikhî-amelî* bir düzlemde ele alınacak aşamaya henüz ulaşamadığına dikkat çekmektedir (s. 82-83). Çünkü *nesh* hadisesinin Müslümanlar açısından sadece Kur'an'ın kendi içerisinde meydana gelen bir değişimden ziyade onların fiziksel ve duygusal hayatlarında gerçekleşen bir değişimi ifade etmektedir. Bundan dolayı müellif, özellikle *nesh* kitaplarında yer alan *seyf* ayetinin pek çok ayeti *nesh* ettiğine dair aktarılan bilgilerin, *neshin* Müslümanlar üzerindeki bahse konu tesirinin oldukça önemli bir yansıması olarak düşünmekte ve *neshe* ilişkin görünürdeki *sınırsızlığın* bu hususla bağlantısına çeşitli örneklerle işaret etmektedir (s. 85-100).

Müellif çalışmanın ikinci bölümünde *nesh* meselesinin tarihsel süreç açısından geçirdiği aşamayı *neshi kerhen kabul etme ve sınırlama dönemi* olarak nitelendirmekte ve ilk bölümde işlediği *neshin duygusal zemininin* bu süreç içerisinde kaybolmaya başladığını, her ne kadar nüzul sürecinin bazı tesirleri devam etse bile, özellikle vahyin nüzul süreci ve atmosferinden uzaklaşılması ve toplumsal olarak yeni süreçlerin oluşmasının *nesh* konusunda yaşanan dönüşüme ciddi oranda tesir ettiğini zikretmektedir (s. 100-112). Müellif bu girişin akabinde, ilk dönemde ortaya çıkan *çelişki* ithamının Kur'an'ın bir Mushaf haline gelmesi süreciyle farklılaşmaya başladığını, *nesh* meselesinin bundan sonraki süreç içerisinde mushafın tutarlılığı hususuyla bağlantılı olarak ele alındığını ve bu sebeple mensuh olduğu zikredilen bazı uygulamaların, vahyin nüzul sürecinin bakiyeleri olarak hatırlandığını dile getirmektedir (s. 112-116). *Nesh* konusunda yaşanan bu durumla birlikte, *Ulumu'l-Kur'an* edebiyatının önemli konuları arasında yer alan *Müşkilul-Kur'an* sahasının tebarüz etmeye ve *nesh* meselesiyle olan ilişkisine dikkat çeken müellif, mushafla ilgili görünür hale gelen *çelişki* durumunun artık *nesh* perspektifinden ele alınmayıp, *Müşkilul-Kur'an* alanına dâhil edildiğini, özellikle söz konusu edebiyata ilişkin ilk literatürde bu

---

duruma dair örneklerin somut bir şekilde zikredildiğini ifade etmektedir (s. 120-124). Bahse konu bu durumla birlikte müellife göre *nesh* meselesi, ilk dönemlerde *muhkem-müteşabih*, ilminin bir yönü olması itibariyle değerlendirilirken, belli bir süreçten sonra *Müşkilul-Kur'an* çerçevesinde mütalaa edilen ve *çelişki* durumunda kendisine başvurulacak en son yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır (s. 125-132).

Çalışmanın ikinci bölümün üçüncü başlığı altında *nesh* konusunun fıkıh sahasında sınırlandırılması ve kavramsallaştırılması sürecine eğilen müellif, *neshin* bu aşamadan itibaren belirli bir konuya hasredilmesine ilişkin tespitlerini dile getirmektedir. Özellikle *neshin* ameli hükümler ihtiva eden hususlarla sınırlandırılmasının nüzul sürecinden yaklaşık bir asır sonrasına tekabül ettiğini dile getiren müellif, Şafi'nin ve Ebu Hanife'nin kendi müntesipleri tarafından aktarılan *nesh* meselesiyle ilgili görüşlerinin *ameli* konularla çerçeveslendiğini, teolojik yaklaşım biçimlerinin zuhur etmesiyle birlikte, bu durumun daha da netleştiğini ifade etmektedir (s. 138-144). Müellif bahsi geçtiği üzere teolojik yaklaşımın çıkış sürecini tasvir ederken, bu durumun *neshe* olan tesirine de vurgu yapmaktadır. Ona göre, kelamî konuların başında gelen, *tevhid*, *sıfatlar*, *adalet ve ahlak* gibi hususlarda teolojik yaklaşımının tesiri göz önünde bulundurulursa, bu hususlara dair meselelerde *neshin* kesinlikle gerçekleşmeyeceği fikri o dönemde genel kabul görmektedir. Ayrıca müellif bu süreçte, nüzul döneminde kudret ve iradesiyle dilediğini yapan Allah tasavvurundan, ilmi değişmeyen ve fiilleri bir hikmete mebni olan Allah telakkisinin ön plana çıkmaya başladığını aktarırken, vahyin nüzulünde *neshin* algılanış biçimi ile söz konusu dönemde bu meseleye bakışın önemli oranda farklılaşmaya başladığını zikretmektedir (s. 145-161). Müellif, teolojik yaklaşımın yanında *kitabın* Mushaf olarak algılanmasının *nesh* meselesinin hem konuları hem de algılanışı açısından sınırlandırıp farklı bir zeminde ele alınmasına tesir ettiğini vurgulamakta, hususen tilaveti mensuh olan Kur'an pasajlarının, ortaya çıkan Mushaf algısına aykırı olması sebebiyle, ilk dönemlerde *neshe* dair nakledilen söz konusu alandaki haberlerin bu aşamalarda dikkate alınmadığını belirtmektedir (s. 162-172). Bununla birlikte, *kitabın* Mushaf olarak algılanması konusunda en etkin isimin İmam Şafi'i olduğu üzerinde duran müellif, onun *nesh*

---

meselesini söz konusu bakış açısıyla sistematik hale getirdiğini, buna karşın her ne kadar Hanefiler *kitabın* umum ifade eden hükümlerinin kati olduğu hususunda bir ilke vaz etmiş olsalar bile, onların ilk dönemin *nesh* anlayışına daha yakın olduğunu ifade etmektedir (s. 172-190). Ayrıca müellif, ikinci bölümün son kısmında mensuh ayetlerin sayısal açıdan sınırlandırılması meselesini incelemekte, Şafiî'den Suyutî'ye kadar olan dönem içerisinde mensuh ayetlerin sayısı hakkında görüş beyan edenleri konu edinmektedir. Akabinde mensuh ayetlerin 20'ye yakın olduğuna ilişkin kabullerin pek çok İslam bilgini tarafından dile getirildiğini ancak bu durumun Suyutî'yle birlikte belirgin hale geldiğini ifade eden müellif, mensuh ayetlerin sayısının azaltma eğiliminin Suyutî tarafından takdim edilmesini, Şafiî'nin çerçevesini oluşturduğu ideolojinin bir açıdan teyidi olarak değerlendirmekte ve *nesh* meselesinin bu dönemde geldiği noktanın, “*neshin kerhen kabul edilen en keskin duygusal tavır*” olarak görmenin mümkün olduğunu beyan etmektedir (s. 191-201).

Çalışmasının son bölümü olan üçüncü bölümde müellif, modern dönemde *nesh* meselesinin ele alınış biçimini irdelemekte ve bu süreç içerisinde ortaya çıkan eğilimleri *nesh* karşısında aldıkları tavır üzerinden incelemeye tabi tutmaktadır. Bu bölümün ilk kısmında modern dönemde İslam dünyası ve düşüncesinin geçirdiği kriz aşamalarını genel hatlarıyla aktaran müellif, klasik modernizmde *kitabın* lafzî yapısının tarihi ortamdan bağımsız olarak telakki edilip, kendi içinde tutarlı bir *kitab* olarak algılandığını, söz konusu *kitabın* ise evrensel bilgiye sahip olmasından dolayı herhangi bir değişim içermeyeceğinin ön plana çıkarıldığını dile getirmektedir. Buradan hareketle müellif, klasik modernizmde *nesh* olgusunun reddedilmesi fikrinin daha belirgin hale geldiğini, ilk dönemdeki *nesh* anlayışından tamamen farklılaşan bir yaklaşımın söz konusu olduğunu belirtmekte ve bu anlayışın özellikle Müslümanların kendi bilgi kaynaklarını yalnızca bahsi geçen *kitabla* sınırlandırmalarının *nesh* meselesinin inkârına varan bir neticeyi ortaya çıkarttığını ifade etmektedir (s. 202-213). Bunun akabinde üçüncü bölümün son başlığı altında *tarihselci* yaklaşımın *nesh* konusuna ilişkin görüşlerini irdeleyen müellif, özellikle bu yaklaşımın öncülerinden olan Fazlurrahman'ın *kitab* tassavvurunu incelemekte ve *neshe* hangi pencereden baktığını izah etmeye çalışmaktadır. Müellife göre, *tarihselci* yaklaşım biçimi, *neshi*

---

ilk dönemdeki anlamından daha öte bir alana kaydırmak suretiyle, *neshi* şer'î-amelî konularla sınırlandırıp, *neshe* dair nakledilen birikimi görmezden gelerek, fundamentalist bir tavır sergilemektedirler. Ayrıca ilk dönemde *neshin* Müslümanlara verdiği siyasî-sosyal gücün algılanma biçimi, modern dönemde yenilmişlik-geri kalmışlık psikolojisiyle yer değiştirdiğinden dolayı, bu süreçte tarihselcilerin nasih veya mensuhların yeni hükümler bağlamında yeniden devreye sokma çabası içerisinde olduklarını söylemek mümkün görünmektedir (s. 214-228). Çalışmasının sonuç kısmında müellif, ele aldığı konulara ilişkin genel bir değerlendirme yapmakta ve günümüzde *nesh* meselesiyle ilgili çalışma yapan pek çok araştırmacının konuyu maalesef dar bir çerçevede alması sebebiyle ortaya çıkan yaklaşım biçimlerinin çözüm üretmekten uzak olduğunu dile getirmektedir (s. 229-238).

Netice itibarıyla, *Neshin Problematik Tarihi* adlı eserin, pek çok açıdan özgün, söz konusu mesele hakkında tarihî arka planı doyurucu bilgi ve analizlerle yansıtan bir çalışma olduğunu ifade etmek gerekir. Bahse konu eseri, Kur'an ve tefsir araştırmaları sahasında bu konuyla ilgili çalışma yapacak araştırmacıların her yönüyle istifade etmesi elzem bir çalışma olarak nitelemek mümkün görünmektedir.

HİTİT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Yayın İlkeleri

Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (HÜSBED), yılda iki defa (Haziran-Aralık) yayımlanan bilimsel ve hakemli bir dergidir.

Derginin yayın dili Türkçe'dir. Dergi Yayın Kurulu'nun kararı ile diğer dillerde de çalışmalar kabul edilir ve yayınlanabilir.

Dergide telif, çeviri (yazarından ve yayıncı kuruluştan izin alınmak koşuluyla), sadeleştirme, edisyon kritik, kitap-sempozyum değerlendirmeleri vb. çalışmalar yayımlanır.

Dergiye gönderilen yazılar, başka bir yerde yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır.

Dergiye gönderilen çalışmalarda, intihalleri ve usulsüz alıntıları engellemek amacıyla web tabanlı bir program kullanılmaktadır. Bu kapsamda yazılımın verdiği benzerlik raporunda kaynakça devre dışı bırakılarak toplam benzerlik miktarının maksimum %20, rapor sonundaki farklı renkle gösterilen her bir eşleşme için benzerlik miktarının ise maksimum % 5 olması gerekmektedir. Bu kriterlere uymayan yazılar düzeltilmek üzere yazara gönderilir.

Yayın ve yazım ilkelerine uyulmadan dergiye ulaştırılan yazılar değerlendirmeye alınmaz.

Dergiye yayımlanmak üzere gönderilen yazılar, editörün/editör yardımcılarının ön incelemesinden sonra Yayın Kurulu tarafından belirlenen konunun uzmanı iki hakeme gönderilir.

Yazının gönderildiği her iki hakemden olumlu rapor gelmesi hâlinde yazının yayımlanıp yayımlanmayacağına veya hangi sayıda yayımlanacağına Dergi Yayın Kurulu karar verir. Hakemlerden birinin olumsuz görüş belirtmesi halinde yazı yayımlanmaz.

Hakemler yazarlardan düzeltme talep ederlerse, hakem raporlarında belirtilen düzeltmelerin yapılması için makale yazarına iade edilir. Düzeltmeler yapıldıktan sonra hakem uyarılarının dikkate alınıp alınmadığı editör/editör yardımcılarını tarafından kontrol edilerek son karar verilir.

Yayımlanan yazıların bütün yayın hakları Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisine (HÜSBED) aittir. Yayımlanan yazılardan alıntı yapılması durumunda, kaynak belirtilmesi zorunludur. Yayımlanan yazılardaki düşünceler yazara ait olup, hukuken ve bilim etiği açısından sorumluluk tamamen yazara aittir.

Gönderilen çalışmalar, Hakem Kurulunun değerlendirmesinden sonra yayın sürecine alınır.

Gönderilen makaleler, yayımlansın veya yayımlanmasın iade edilmez. Yazıları yayımlanan yazarlara telif ücreti ödenmez.

Burada belirtilmeyen hususlarda karar yetkisi Dergi Yayın Kuruluna aittir.

Yayımlanması isteğiyle Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'ne göndereceğiniz makale, çeviri, tanıtım ve değerlendirme yazılarınızı, www.sbedergi.hitit.edu.tr/ adresinden Açık Dergi Sistemi'ne ücretsiz üye olarak, kendi hesabınız üzerinden gönderebilirsiniz.

Yazım Kuralları

1- Makalelerin 6.500 kelimeyi geçmeyecek (maksimum 25 sayfa) şekilde sınırlandırılması gerekmektedir.

2- Makalelere 150 kelimeyi geçmeyecek şekilde İngilizce ve Türkçe özeti metnin başına eklenmeli, İngilizce özet verilirken ayrıca makalenin İngilizce tam başlığı da İngilizce özetin üstünde belirtilmelidir. Ayrıca 5 kelimeyi geçmeyecek şekilde anahtar kelimeler hem İngilizce hem de Türkçe olarak ifade edilmelidir.

3- Makale yazarı veya çevirmenin unvanı, görev yaptığı kuruluş ve kendisine ulaşılabilecek olan mail adresi çalışmanın başında yıldızlı dipnotta ifade edilmelidir.

Yazılar, Microsoft Word Programında Yazılmalı ve Sayfa Marjları Şu Şekilde Ayarlanmalıdır:

Kağıt Boyutu	Dikey A4
Üst Kenar Boşluk	5,5 cm
Alt Kenar Boşluk	5,5 cm
Sol Kenar Boşluk	4,5 cm
Sağ Kenar Boşluk	4,5 cm
Yazı tipi	Bookman Old Style
Yazı tipi Stili	Normal
Ana başlık	20 punto/ Büyük Harflerle/ Sola hizalı
Özetler	8 punto / italik
İngilizce Özet Başlığı	10 Punto/ italik / sola hizalı
Boyutu (normal metin)	10 punto
Satır Aralığı	Tam Önce 0 nk, Sonra 6 nk, değer 14 nk Girinti yok.

4- Makalelerde sayfa numarası, üst bilgi ve alt bilgi kullanılmayacaktır

5- Makale içerisindeki “Giriş” kısmı ve Ana Başlıklar “roma rakamıyla” numaralandırılacak ve büyük harflerde olacak;

Alt başlıklar A, B, C, D ... şeklinde devam edecek ve sadece ilk harfleri büyük olacak;

Bir kademe alt başlık var ise 1, 2, 3, 4 ... şeklinde devam edecek ve yine sadece ilk harfleri büyük olacaktır ayrıca başka bir stil uygulanmayacaktır.

6 - Kaynak gösterme konusunda APA sistemi uygulanacaktır.

7- Makale sonunda mutlaka yazıda kullanılan kaynaklar **KAYNAKÇA** başlığı altında ifade edilmeli ve aşağıdaki ilkelere uyulmalıdır.

Kitaplarda:

ATAKAN, Kemal. (2003), *Çevre Sorunları ve Türkiye*, Ankara: Gazi Kitabevi, [Makale sonunda Kaynakça’da bu şekilde yazılmalıdır]

(Atakan, 2003: 20) [Metin içinde bu şekilde yazılmalıdır]

Makalelerde:

NİŞANCI, Murat. (2003), “Hanehalkı Harcamalarının Engel Eğrisi Analizi: 1994 Türkiye Kentsel Kesim Örneği”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, cilt.8, S.23, ss. 155-166. [Makale sonunda Kaynakça’da bu şekilde yazılmalıdır]

(Nişancı, 2003: 158). [Metin içinde bu şekilde yazılmalıdır]

Tezlerde:

BULUT, Erol. (1998), *Turizmin Türkiye Ekonomisindeki Yeri ve Ekonomik Etkileri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara. [Makale sonunda Kaynakça’da bu şekilde yazılmalıdır]

(Bulut, 1998: 13). [Metin içinde bu şekilde yazılmalıdır]

Kongre-Sempozyum Bildirileri:

Gündoğdu, C. (2005). “Pâdiřah-Tarıkate Őeyhi Múnasebetleri Açısından Azíz Mahmúd Hüdâyi ve Çağdaşı Abdülmecid-i Sivâsi” [Bildiri]. H.K. Yılmaz (Ed.). *Azíz Mahmud Hüdâyi Uluslararası Sempozyum Bildirileri, 20-22 Mayıs 2007*, (ss. 179-195). İstanbul: Üsküdar Belediye Başkanlığı. [Makale sonunda Kaynakça’da bu şekilde yazılmalıdır]

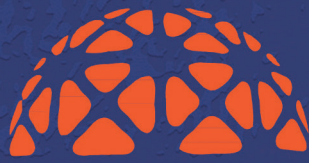
(Gündoğdu, 2005: 185). [Metin içinde bu şekilde yazılmalıdır]

İnternet Siteleri:

HAZİNE MÜSTEŐARLIđI. (2000), “Aylık İstatistikleri”, (erişim adresi: <http://www.hazine.gov.tr/yayın.htm>), (erişim tarihi: 23 Mart 2008). [Makale sonunda Kaynakça’da bu şekilde yazılmalıdır]

(Hazine Müsteşarlığı, 2000). [Metin içinde bu şekilde yazılmalıdır]

HİTİT

ÜNİVERSİTESİ

HİTİT UNIVERSITY

JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES INSTITUTE